Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

LIBRARY
FEB 3 1967
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
BERKELEY

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK!

Buck-Black
JAN-JUNE
1967
HX
9
T3
v.22:1-6

LIBRARY
FEB 3 1967
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
BERKELEY

1

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

XXII. ÉVFOLYAM
1967. JANUÁR

Digitized by Google

Digitized by Google

XXII. ÉVFOLYAM 1
1967. JANUÁR

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

HUSZÁR ISTVÁN 3 Gazdasági fejlődésünk feltételeiről
DR. PIRITYI OTTÓ 14 A mechanizmus kérdései a kongresszuson
DR. TAR IMRE 25 A földtulajdon továbbfejlesztésének útján
RÉNYI PÉTER 32 Kulturális aggályok? (Jegyzetek a kongresszus után)
VAJÓ PÉTER 45 Merre tart az egyetemi ifjúság?

Nemzetközi szemle

NAGY KÁROLY 57 Egységben a néppel és a kommunista világmozgalommal
RÉTI ERVIN 61 Spanyolország – átmeneti időszakban
SZIKSZAI JÁNOS 67 Egyéves útszakasz a szakszervezeti egység fejlődésében

Tapasztalatcsere

PALOTÁS GYULA 75 A pártbizottság gazdaságszervező és ellenőrző szerepe a Ganz Villamossági Művekben

Szemle

DR. VUKOVICS ARNOLD –DR. ROVÓ JENŐ 82 A politikai gazdaságtan oktatása az egyetemeken

Tájékozódás

SIPOS JÁNOS 91 Elméleti igényesség és problémaérzékenység a francia marxisták ideológiai vitájában
BALÁZS GYÖRGY 98 Két disszidens kétféle tanulmányáról

104 Kis közgazdasági lexikon

711
Digitized by Google

Megjegyzések

BÉNYEI JÓZSEF 109 Unnep?
110 Megbecsülés?

Könyvekről

NAGY LÁSZLÓ 112 Aki újra felfedezte a dolgozó, harcoló embert
KIRÁLY ERNŐ 117 Vietnam
SZEKERES PÉTER 121 Gregor–Patalas: A film világtörténete
LŐCSEI GABRIELLA 121 Galambos Lajos: Fekete kötés

123 Testvérlapjainkból

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SIK ENDRE

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon: 124–475
111–400

A CIKKEK SZERZŐI:

HUSZÁR ISTVÁN, a Központi Statisztikai Hivatal elnökének első helyettese;
DR. PIRITYI OTTÓ, a Közgazdasági Szemle munkatársa;
DR. TAR IMRE, az MSZMP Központi Bizottságának politikai munkatársa;
RÉNYI PÉTER újságíró, a Népszabadság szerkesztő bizottságának helyettes vezetője;
VAJÓ PÉTER, a KISZ Központi Bizottságának titkára;
NAGY KÁROLY újságíró;
RÉTI ERVIN újságíró;
SZIKSZAI JÁNOS, újságíró;
PALOTÁS GYULA, a Ganz Villamossági Művek pártbizottságának titkára;
DR. VUKOVICS ARNOLD, a Művelődésügyi Minisztérium főelőadója;
DR. ROVÓ JENŐ, a Művelődésügyi Minisztérium főelőadója;
SIPOS JÁNOS, az MTA Filozófiai Intézetének tudományos munkatársa;
BALÁZS GYÖRGY, a Világosság szerkesztője;
BÉNYEI JÓZSEF újságíró, a Napló rovatvezetője;
NAGY LÁSZLÓ, az MSZMP Baranya megyei bizottságának munkatársa;
KIRÁLY ERNŐ, újságíró, a Magyar Ifjúság rovatvezetője;
SZEKERES PÉTER, a MOKÉP munkatársa;
LŐCSEI GABRIELLA, egyetemi hallgató;

Digitized by Google

HUSZÁR ISTVÁN:

Gazdasági fejlődésünk feltételeiről

„Az előttünk álló években feladatunk a szocializmus teljes felépítésének erőteljes folytatása."
(Az MSZMP IX. kongresszusának határozatából.)

A IX. kongresszus határozatának mottóként idézett mondata a következő évek általános tennivalói között a gazdasági feladatokat is a legátfogóbban jelöli meg. Ez a gazdasági cselekvés számára az egységes vezérfonalat jelenti, és a gazdasági fejlődés megítélésében az egyedüli alapnak tekinthető. Sőt a legkülönbözőbb gazdasági jellegű cselekvések és folyamatok rendszerező, egységbe foglaló elve is lehet. A kongresszus határozatának fényénél néhány olyan gondolatot kívánok érinteni, amelyek főleg azzal függnek össze, hogy Magyarországon ezekben az években milyen főbb gazdasági és társadalmi körülmények határozzák meg a gazdasági fejlődés feltételeit.

A kongresszus a gazdasági feladatokról

Mindaz, amit a kongresszusi határozat s nem utolsósorban a Központi Bizottság beszámolója és a beszámoló feletti vita tartalmazott, örvendetes és megnyugtató egész politikánk, társadalmi-gazdasági fejlődésünk szempontjából. A komoly, felelősségteljes értékelés, a célok és lehetőségek reális, megfontolt mérlegelése, eddigi gazdasági fejlődésünk gyengéinek kritikus, őszinte áttekintése — amelyek a kongresszus egész tanácskozását jellemezték és az elfogadott határozatban is kifejeződnek — feltétele annak, hogy jövőnket tudományos megfontoltsággal lássuk előre, hogy hangzatos ígéretek nélkül határozzuk meg terveinket, céljainkat. A kongresszuson elfogadott határozatok, a megfogalmazott értékelések, célkitűzések a következő négy évre *a mindennapok munkaprogramját adják* meg a párt és az egész nép számára, és jó feltételét jelentik az alkotómunka kibontakoztatásának, a társadalmi aktivitás fokozásának.

A gazdasági fejlődés programját *a harmadik ötéves terv* foglalja

Digitized by Google

össze. Alapvető feladatunk *a tervben megfogalmazott célok elérése,* és ezzel egyidejűleg *a gazdasági irányítás új rendszerének bevezetése.* A gazdasági reform alapvető célja a szocialista tervgazdálkodás előnyeinek kibontakoztatása révén a szocialista rendszer erősítése, a szocialista társadalom teljes felépítésének segítése. A harmadik ötéves terv vége felé várható, hogy a gazdasági reform egész népgazdaságunkat átfogja, előnyei minden vonatkozásban kibontakoznak, és túljutunk a bevezetés esetleges kezdeti zökkenőin. Az a célunk, hogy már addig is — a harmadik ötéves terv egészében — továbbfejlesszük a népgazdaságot, és a múltbeli, de nem kis részben jelenlegi gondjainkat is csökkentsük, s ahol lehet, megoldjuk. Ez feltételezi azt, hogy összehangoltan s minél teljesebben kiaknázzuk *erőforrásainkat, tartalékainkat,* és az eddiginél is jobban építsünk *gazdasági fejlődésünk új feltételeire.*

A munkaerő-helyzet

Lenin szavaival „az emberiség első termelőereje" a munkaerő; a munka a termelés legfőbb eleme, a termelőerők meghatározó összetevője. Korábban az ipari termelés emelkedésének egyik legfontosabb forrása az volt, hogy egyrészt *a társadalmi termelésben részt nem vevők* — főleg a háztartásban foglalkoztatott nők — az iparban kaptak munkahelyet, másrészt a mezőgazdaság szocialista átalakulásával, a fokozott gépesítéssel, a *mezőgazdasági keresők* nagy hányada a kívánatosnál nagyobb mértékben is ipari dolgozóvá lett. 1965-ben az iparban és építőiparban foglalkoztatottak száma csaknem kétszer akkora volt, mint 1950-ben. Ez alatt az időszak alatt az ipari termelés mintegy négyszeresére nőtt. Ebből magából is következik, hogy a termelés emelkedésének mintegy fele a *létszám emelkedéséből* eredt. Az említett 15 év alatt a mezőgazdaságban foglalkoztatott aktív keresők száma majdnem 30 százalékkal csökkent. A következő években aligha számíthatunk arra, hogy a foglalkoztatottak összes számát lényegesen növelhetjük és hogy a mezőgazdaság a korábbiakhoz hasonló mértékben marad meg potenciális ipari munkaerőt biztosító ágazatnak. Hazánkban ugyanis már 1963-ban a munkaképes korú lakosságnak kb. háromnegyed része volt aktív kereső; *a munkaképes korú férfiak* körében a foglalkoztatottság gyakorlatilag teljeskörű, a *munkaképes korú nőknek* pedig fele aktív kereső. Nem arról van szó, hogy helyenként és időnként nem lehetnek még foglalkoztatottsági gondjaink is, de *nagyarányú munkaerőtartalékaink már nincsenek.*

Természetes, hogy *az ország különböző területein* más és más a foglalkoztatottság mértéke, mindenekelőtt a nők körében. A foglalkoztatottak összetételében és a keresők népgazdasági áganként megoszlásában is jelentős eltérések vannak az ország különböző tájai között. Így például az *északi iparvidéken,* az ún. miskolci gazdasági körzetben 1963-ban az iparban és az építőiparban foglalkoztatottak az aktív keresőknek mintegy 40 százalékát adták, az *északkelet-alföldi, debreceni* gazdasági

Digitized by Google

körzetben pedig az ipari és építőipari aktív keresők aránya alig haladta meg a 20 százalékot. (Érdemes azt is megemlíteni, hogy a *budapesti* gazdasági körzetben, az ún. központi iparvidéken, az ipari és építőipari keresők aránya 54 százalék körül volt.) Azokban a gazdasági körzetekben, amelyekben aránylag alacsony az ipari keresők aránya, vagyis amelyekben magas a mezőgazdasági keresők részaránya, még nem kevés munkaerő szabadulhat fel a *mezőgazdaságból* a népgazdaság más ágazatai számára.

Továbbá: bár a nők foglalkoztatottsága országos átlagban meglehetősen magas, az ország különböző tájain nem csekély számban vannak *munkát kereső nők*. A területi eltérések itt is számottevőek. A már említett budapesti gazdasági körzetben az összes nők 43 százalékának van kereső foglalkozása, de a debreceni gazdasági körzetben mindössze 23 százalék ez az arány, s az iparilag viszonylag fejlett miskolci és győri gazdasági körzetben is csak 30 százalék körülire tehető. Ez a helyzet magyarázza azt, hogy iparilag fejlettebb gazdasági körzeteink vezető testületei is sürgetik iparvállalatok telepítését területükön, elsősorban a nők fokozottabb foglalkoztatása céljából.

Az említettek érzékeltetik, hogy helyenként akadnak munkaerőfeleslegek, úgy vélem azonban, nem változtatnak azon, hogy ezeknek mértéke lényegében nem számottevő, s ezeknek a termelésbe való bevonása *aligha lehet népgazdasági fejlődésünk fő forrása*. Annál is kevésbé, mert a felszabadítható, bevonható munkaerő-tartalék jórészt szakképzetlen, s kor szerinti összetétele sem minden területen a legkedvezőbb. (Közismert, hogy a mezőgazdasági keresők meglehetősen magas aránya 60 éven felüli.)

Az eddiginél jobban kell azonban építenünk a vállalatok, üzemek *belső munkaerő-tartalékaira*, a *jobb munkaszervezésre*, a sok munkát igénylő s nemegyszer *nehéz munkafolyamatok fokozott gépesítésére*. Korábbi gazdasági fejlődésünk összefüggéseit elemezve kimutatható, hogy a *népgazdasági szintű munkaerő-hiány* egyáltalában nem zárja ki a *vállalaton belüli munkaerő-felesleget*. A gazdasági irányítás új rendje minden bizonnyal azt eredményezi, hogy ezek a vállalaton belüli munkaerő-tartalékok — megfelelő átképzéssel és humánus átirányítással — azokban az ágazatokban és vállalatokban kerülnek felhasználásra, amelyekben a gazdasági fejlődés célszerű és kívánatos aránya megköveteli ezt.

Munkaerőhelyzetünk felmérésénél a magyarországi alacsony *születési arányszámok* következményeivel is számolnunk kell. Mai helyzetünknek sajátossága és bizonyos értelemben ellentmondása az, hogy — egyéb szociális megfontolások mellett — a születési arányszám növelése céljából intézkedéseket teszünk a több gyermekes családok, az anyák helyzetének javítására, s ezt akkor tesszük, amikor a 14—16 éves korú fiatalok iskoláztatása, elhelyezkedése átmenetileg nehézségeket okoz. E helyzet érzékeltetésére elég arra utalnunk, hogy jelenleg Magyarországon 1000 lakosra 13,1 élveszületés jut, kevesebb, mint a világon bárhol. 1953—54-ben — nem kismértékben az akkor bevezetett admi-

Digitized by Google

nisztratív rendszabályok hatására — 22—23 ezrelék volt ez az arányszám, s ez a generáció most lép munkaképes korba.

A kongresszus határozata elvileg állást foglalt abban is, hogy célszerű 1968-tól kezdődően 1970 végéig az összes ipari dolgozóknál fokozatosan áttérni *a heti 44 órás munkaidőre*. Ennek az a feltétele, hogy az áttérés folytán ne csökkenjen a munkások teljesítménye. A határozat azt is kimondja, hogy a munkaidő csökkentése miatt nem csökkenhet a dolgozók munkabére. A legtöbb iparágban, a legtöbb vállalatnál átgondolt és a jelenleginél kulturáltabb, korszerűbb szervezéssel biztosítani lehet ezt a feltételt. Ettől a rendszabálytól a dolgozók életkörülményeinek javulását várjuk, s azt reméljük, hogy a termelési lehetőségek sem csökkennek. Jelenleg csak a munkások mintegy 10 százalékánál — zömében az egészségre ártalmas vagy nehéz fizikai munkát végzőknél, vagy olyan munkaidőrendszerben dolgozóknál, ahol az üzemi termelési folyamat ezt kívánja meg (pl. a papíriparban a folyamatos termelés miatt) kevesebb 48 óránál a heti kötelező munkaidő.

Mindebből, úgy vélem, egyértelműen következik, hogy a termelés fokozását, a nemzeti jövedelem termelésének növelését, *már nem lehet a bővülő munkaerő-igénybevételre alapozni*. Arra van szükség, hogy jobban használjuk ki meglevő munkaerő-forrásainkat és döntően *a munka termelékenységének növelése* legyen a termelés növelésének alapja. Ezt sem értelmezhetjük azonban vulgárisan. Közismert, hogy a termelékenység (az egy főre jutó termelési érték) — mennyiségi mutatószám, s adott esetben ennek az értelmetlen hajszolása nem kevesebb gazdasági kárt okozhat, mint a rossz emlékű mennyiségi szemlélet. Sok példa bizonyítja, hogy egy-egy vállalatban — s nem ritkán vállalatok nagyobb csoportjaiban is — a „termelékenység" fokozásakor csökkent a jövedelmezőség, romlott a minőség, és így a „termelékenyebb" munkával előállított termékeket egyáltalán nem lehetett eladni, s ezek csak a felesleges készleteket növelték. Ebből persze az is következik, hogy az ilyen vállalatokban éppenséggel a „termelékenység" csökkentése a kívánatos, ha ezzel a népgazdasági eredmény emelhető

A nyersanyag-helyzet

A Magyarország gazdasági helyzetét ismertető tanulmányok, könyvek gyakran azzal a sztereotip megfogalmazással kezdődnek, hogy *hazánk szegény nyersanyagokban*. Nem lehet e megállapítás helyességét vitatni, de a következő évek gazdasági fejlődése szempontjából mindenekelőtt a következő összefüggéseket célszerű figyelembe venni:

Magyarország mindenekelőtt az *energiahordozókban* tartozik a szegény országok sorába. A hagyományos tüzelőanyagot, a szenet meglehetősen kedvezőtlen geológiai viszonyok között termeljük, és ennek a szénnek is alacsony a fűtőértéke. A népgazdaság energiaigényét tehát csak drágán tudjuk kielégíteni. A zavartalan energiaellátáshoz ilyen körülmények között nagy összegű beruházásokra van szükség. Pl. a má-

Digitized by Google

sodik ötéves terv időszakában a bányászatban és a villamosenergia-iparban 28 milliárd forintot ruháztunk be, az összes ipari beruházások egyharmadát. A második ötéves terv időszakában a bányászat és a villamosenergia-ipar fejlesztésére eszközölt beruházások összege alig volt kevesebb, mint a vegyi- és gumiipar, a könnyűipar és az élelmiszeripar beruházásaié összesen. És még csak azt sem mondhatjuk, hogy Magyarország elektrifikáltsága kiemelkedően magas fokú. Ebből a helyzetből annyi mindenesetre következik, hogy mindent meg kell tennünk az *energia gazdaságos hasznosítására*, a hatásfok javítására, a *kevésbé energia-igényes ágazatok* arányának növelésére, s nem utolsósorban: e tekintetben is a fokozódó *nemzetközi munkamegosztásra*.

A *gazdaságosabb energia-struktúra* lehetőségei megvannak, mind a nemzetközi munkamegosztás révén — elsősorban a Szovjetunió növekvő mennyiségű kőolaj-importjával és a KGST-országok villamosenergia-rendszerének összekapcsolásával —, mind az eredményes hazai szénhidrogén-kutatások alapján, jelentős földgáz-kincsünk gyorsan növelhető kitermelésével és hasznosításával. Úgy vélem, hogy ez lényegesen növelheti gazdaságunk egészének hatásfokát, nagy népgazdasági megtakarításokat eredményezhet és hozzájárulhatnak egész népgazdaságunk termelési szerkezetének javításához.

A termelés *anyagszükséglete* változó. Világtendencia, hogy a hagyományos nyersanyagok helyét egyre inkább elfoglalják a korszerű, modern, sokoldalúbb hasznosításra alkalmas anyagok, elsősorban a vegyipar termékei, a műanyagok. A leggyorsabban fejlődő iparág a világon a *vegyipar*, még azokban az országokban is, amelyek egyébként gazdagok ásványi kincsekben. Ilyen módon az ipari fejlődés mintegy megteremti saját nyersanyag-bázisát. Magyarországon is — a harmadik ötéves terv előírásai szerint — a vegyipar termelése emelkedik leggyorsabban. Kétségtelen, hogy ez a tervezett fejlesztési koncepció — természeti adottságainkat figyelembe véve — sok előnnyel járhat egész gazdasági fejlődésünk számára.

A *gazdaságilag fejlett ipari országok sorában* nem kis számban vannak hazánkhoz hasonlóan nyersanyag-szegény országok. Ezek az országok nyilván *feldolgozóiparuk* fejlettsége révén érték el jelenlegi gazdasági színvonalukat. Ezek az országok nem álltak meg az ipari fejlődésben, a gazdasági haladásban: fejlett technikát képviselő feldolgozóipari, vagy egyéb termékeikért beszerzik a világpiacon a szükséges nyersanyagot. Anélkül, hogy ezt el akarnánk túlozni, a mi körülményeikre is megállapítható: a KGST-hez tartozó országok nem szegények nyersanyagban, s ha kiváló, más országokban keresett, értékes ipari vagy mezőgazdasági termékeket tudunk külföldre szállítani, ezek ellenében mi is megszerezhetjük a Magyarországon fel nem lelhető, gazdaságosan termelhető termékeinkhez szükséges nyersanyagot.

Lényeges feltétele nyersanyag-gondjaink enyhítésének, hogy *minden nyersanyagot minél értékesebb, minél magasabb műszaki kultúrát reprezentáló termékként dolgozzunk fel.* (Természetesen ez nem mond

Digitized by Google

ellent annak, hogy némely esetben a legegyszerűbb nyersanyag kitermelése és exportálása is gazdaságos lehet.) A nemzetközi gazdasági fejlődésben az is általánosan megfigyelhető tendencia, hogy a *feldolgozóipar* fejlődési üteme meghaladja a *kitermelőiparét*. Ez sajátos módon — legalábbis a hagyományos nyersanyagokban — a fajlagos anyagfelhasználás csökkenésében fejeződik ki. A mi gazdasági céljainknak is számolniuk kell ezekkel a nemzetközi fejlődési tendenciákkal.

Az elmondottakkal az elmúlt két év hazai tapasztalatai is összhangban vannak. Két tényre utalnék: a fokozódó *kőolaj-import*, a növekvő *földgáz-termelés* lehetővé tette az energiahordozók összetételének javítását, a széntermelés némi mérséklését, s az ipari termelés 1965-ben az előző évihez képest mintegy 5 százalékkal, 1966-ban pedig több mint 6 százalékkal növekedett, noha az előző évek gyakorlatától eltérően, a nyersanyagok és félkész-termékek behozatala nagyjából változatlan maradt. (A nyersanyagok és félkész-termékek behozatala 1965-ben az összes behozatal 57 százalékát tette ki.) Ugyanakkor sem 1965-ben, sem 1966-ban nem küzdöttünk nagyobb nyersanyag-ellátási gondokkal, mint az előző években, sőt lehetőségünk nyílt a központi gazdálkodás alá vont anyagok körének szűkítésére is.

A népgazdaság összehangolt fejlesztése

A kongresszus határozatából az is következik, hogy népgazdaságunk fejlesztésének feladatát a maga *organikus egységében* fogjuk fel, amikor a meglevő belső, nemegyszer igen lényeges aránytalanságok megszüntetésére törekszünk, igyekszünk elkerülni olyan újabb ellentmondások keletkezését, amelyek végső fokon az egész népgazdaság fejlődését fékezik. A kongresszusi határozat szerint harmadik ötéves tervünk nagy figyelmet fordít a népgazdaság két fő ága, az *ipar* és a *mezőgazdaság* összehangoltabb fejlesztésére. A gazdasági növekedés alapvető követelménye hazánkban is az, hogy növekedjék az ipar aránya a termelésben, hogy továbbra is az ipar legyen a dinamikusabban fejlődő népgazdasági ág, de ugyanakkor nagyobb figyelmet kell fordítanunk a mezőgazdaság fejlesztésére is. Egyebek között az első ötéves terv tapasztalataiból is tudjuk, hogy az olyan iparosítási politika, amely nem fordít kellő figyelmet a mezőgazdaságra, végső soron az ipari haladásnak is gátjává válik, súlyos népgazdasági bajok forrásává lesz, és olyan aránytalanságokhoz vezet, amelyeket csak hosszú évek alatt lehet megszüntetni.

A népgazdaságot *egységes egésznek* kell tehát tekintenünk, s csak akkor lehet sikeres egy-egy gazdaságfejlesztési koncepció, egy-egy termelési ág kiemelt fejlesztése, a meglevő gazdasági szerkezet kívánatos, az egész népgazdaság hatásfokát növelő megváltoztatása, ha kellőképpen figyelembe vesszük e koncepciónak, e fejlesztési elgondolásnak *minden összefüggését* a népgazdaság *teljes* vetületében. Ezt persze aligha lehet minden fejlesztési elgondolásnál abszolút mértékben és

Digitized by Google

azonnal kielégíteni, de ma egyre inkább törekszünk ennek megközelítésére és népgazdasági terveinkben igyekszünk érvényt is szerezni ennek. Nem úgy fejlesztjük a népgazdaságot, nem úgy akarjuk módosítani, a kor követelményeinek megfelelővé tenni a népgazdaság termelési szerkezetét, hogy látványos módon emelünk ki egyes ágazatokat, s ennek következtében anyagi eszközeinkből már nem is telik e kiemelt ágazatokkal összefüggő más feladatok megoldására, hanem úgy igyekszünk változtatni a termelési szerkezeten, hogy ez a változás *egész népgazdaságunk harmonikus fejlesztését szolgálja.* Hogy ma még nem minden tekintetben érvényesül ez a helyes, a kongresszusi határozatokban is megfogalmazott követelmény, az a *gazdálkodási rend* és a *tervezés* fogyatékosságaira hívja fel a figyelmet.

A népgazdaság belső összefüggéseinek a figyelembevétele, a fejlesztési koncepciók ilyen felfogása azt is jelentheti, hogy azzal is lehet jól szolgálni egy-egy ágazat gyors fejlődését, a népgazdaságban elfoglalt súlyának és jelentőségének növelését, ha egyfelől *más ágazatban* változtatjuk meg a termelési, felhasználási, fogyasztási feltételeket, másfelől az ún. *nem gazdasági* vagy csak *áttételesen* gazdaságinak tekinthető tényezőkre is gondolunk. Az első összefüggésre szemléltető bizonyítékot ad a *szovjet—magyar timföld—alumínium-egyezmény.* Egyik legjelentősebb nyersanyagkincsünket, a bauxitot energia-szegénységünk ellenére olyan módon tudjuk gazdaságosan és növekvő mértékben kiaknázni, hogy az alumínium előállításának energia-igényesebb termelési fázisát a Szovjetunióban végzik el. Az ilyen módon előállított alumíniumot hazánkban a legkülönbözőbb célokra feldolgozzuk. De a népgazdaság legkülönbözőbb ágazatait is (a gépipart, az építőipart stb.) alkalmassá kell tenni arra, hogy befogadjon alumínium-termékeket. Továbbá: ennek megfelelően, mindezekben az ágazatokban gondoskodni kell a szükséges személyi feltételek megteremtéséről, a szakképzett munkaerőről.

A népgazdaság fejlesztésével kapcsolatos második összefüggést jól példázza a kongresszusnak a *földtulajdon továbbfejlesztéséről* és egyéb *agrárpolitikai kérdésekről* hozott határozata. Hogy a termelőszövetkezetek nemcsak használói, hanem tulajdonosai is lehetnek a termelőszövetkezeti gazdálkodás legfontosabb feltételének, a földnek, hogy a termelőszövetkezeti tagok nyugdíj-rendszere hasonlóvá válik a munkásokéhoz és alkalmazottakéhoz, s ezekéhez közelítjük családi pótlékuk rendszerét is, továbbá az, hogy a közeljövőben létrejön a termelőszövetkezetek érdekképviseleti szerve, az Országos Termelőszövetkezeti Tanács — mindez legalább olyan mértékben szolgálja a termelőszövetkezetek megszilárdítását, felemelkedését, mint amilyen nagy ezeknek a rendszabályoknak a társadalmi. politikai jelentősége.

A harmadik ötéves terv időszakában a *nemzeti jövedelemből* ugyanannyit tervezünk a lakosság fogyasztására fordítani, mint amennyi az elmúlt öt évben jutott e célra. (1959. évi árakon számítva, a belföldi felhasználásból a fogyasztásra jutó hányad 73 százalék volt.) Ez

Digitized by Google

másképpen azt jelenti, hogy nagyságrendileg csak olyan mértékben emelkedhet a felhalmozás, a beruházás, mint ahogyan a *nemzeti jövedelem egésze* növekszik. A gazdasági növekedés nagyobb arányú gyorsulását a mi körülményeink között — nézetem szerint — aligha lehetne attól az egyébként szokásos és természetesnek tartott változtatástól várni, hogy számottevően növeljük a nemzeti jövedelemből a *felhalmozásra*, a *beruházásra* jutó hányadot. Minden bizonnyal megvan a felhalmozási, a beruházási hányadnak az az aránya, amelyet *nem szabad népgazdasági terveinkben túllépnünk*, mert különben az a beruházások hatékonyságának csökkenésére vezet. Mai tapasztalataink is erre figyelmeztetnek. Közismert, hogy a beruházások jelenlegi színvonala mellett is gyakori a beruházások elhúzódása, rendszeres a határidők és a költségek túllépése, a beruházások elaprózódása. Ma a beruházások, sőt tágabb értelemben a termelőberendezések, az állóalapok hatékonyabb kihasználását *korántsem a fejlesztésre fordított anyagi eszközök lényeges növelésével lehet és kell biztosítanunk.* Különösen akkor kell megfontoltan eljárnunk, amikor nagyobb új létesítmény elkezdésére hozunk határozatokat. A gazdasági növekedés gyorsításának ma inkább az a feltétele, hogy az elhatározott és elkezdett létesítmények gyors befejezésére *koncentráljuk* a felhalmozásra, beruházásra jutó anyagi javakat, továbbá arra törekedjünk, hogy a maguk *komplettségében*, teljes népgazdasági, társadalmi vetületében hajtsuk végre ezeket a fejlesztési elgondolásokat, hogy a termelőberendezések gazdaságos és hatékony kihasználásának ne legyen olyan akadálya, amely csak látszólag független az adott fejlesztési koncepciótól. Közismerten gyakori jelenség, hogy nagyobbnak tűnő fejlesztési elgondolások céljára olyan módon teremtünk anyagi erőforrást, hogy képtelenek vagyunk kisebb, ún. kiegészítő beruházást eszközölni, noha ez az utóbbi lényegesen javíthatná az alapvető létesítmény gazdasági hatásfokát.

Fogyasztói igények és nemzetközi munkamegosztás

A társadalmi haladás általános vonása, hogy az életszínvonal növekedése együttjár az *emberi szükségletek differenciálódásával.* E szükségletek egyre sokoldalúbbak, egyre változatosabbak lesznek. Gazdaságpolitikánknak változatlanul az a sarkalatos alapelve, amit a Magyar Szocialista Munkáspárt 1957. évi első országos konferenciáján elfogadott határozat nagyon világosan úgy fogalmazott meg, hogy a *szocialista építésnek együtt kell járnia a lakosság életszínvonalának rendszeres növekedésével.* Arra törekszünk, hogy biztosítsuk a lakosság egyre növekvő és egyre változatosabb személyi szükségleteinek kielégítését. Ennek érdekében javítjuk az áruellátást, a választékot. Erre a rendkívül fontos összefüggésre még annak az árán is igyekeztünk vigyázni, hogy a vásárlóerőt csak olyan mértékben növeljük, amely még nem rontja az áruellátást. S hogy fejlődésünk az utóbbi tíz esztendőben megfelelt gazdaságpolitikánk sarkalatos alapelvének, az mindenekelőtt azzal

Digitized by Google

igazolható, hogy a népgazdaság általános fejlődését tükröző összes fontosabb mutatószámok között a *lakosság fogyasztásának* alakulását jelző adatok mutatják a legegyenletesebb fejlődést. 1959 és 1962 között a lakosság fogyasztása a nemzeti jövedelemből 22 százalékkal nőtt, a következő négyéves periódusban, 1963 és 1966 között pedig 21 százalékkal. Az előbbi periódusban a nemzeti jövedelem összesen 31 százalékkal, az utóbbiban pedig 19 százalékkal nőtt. Az életszínvonal emelkedésének tényén az sem változtat, ha a lakosság szélesebb köre nem érzi ezt kielégítő mértékűnek. Ez csak azt illusztrálja, hogy az *életszínvonal általános emelkedését* nekünk olyan módon kell biztosítanunk — a kongresszusi határozatok erre is utalnak —, hogy ne legyen egyetlen egy olyan számottevő réteg sem, amelynél az életszínvonal általános emelkedésével egyidőben *érezhető rosszabbodás* következik be.

Az életszínvonal általános emelkedésének anyagi alapját — most nem a szó materiális, dologi értelmében — a *nemzeti jövedelem*, a *termelés emelkedése* biztosítja. A termelés növekedése annak is függvénye, hogy mennyire *specializált* a termelés. Amikor tehát a fogyasztás, a szükséglet egyre differenciáltabb, sokoldalúbb lesz, ugyanakkor a termelésben egy ezzel sok tekintetben ellentétes tendencia megy végbe: fokozódik a termelés koncentráltsága, specializáltsága. Csak kevés ország képes berendezkedni arra, hogy maga állítsa elő mindazokat a termékeket, amelyek ilyen értelemben elégségesek az egyre differenciáltabb szükségletek kielégítésére, s növekvő hatékonysággal, magasabb termelékenységgel tegye ezt. Ezért a *nemzetközi munkamegosztás* kiterebélyesedése, szélesedése egyaránt feltétele az *általános gazdasági haladásnak* is, s annak is, hogy *az ember mind teljesebben kielégíthesse sokoldalú szükségleteit.* A nemzetközi munkamegosztás fejlődése nemcsak áthidalhatóvá teszi a gazdasági fejlődésnek azokat a nehézségeit, amelyeket most már a természeti, földrajzi, geológiai feltételek okoznak nekünk, hanem lényeges forrása az általános gazdasági, társadalmi haladásnak is.

Hazánknak jók a lehetőségei a nemzetközi munkamegosztásban való részvételünk fejlesztésére. Tagjai vagyunk a KGST-be tömörült szocialista országok testvéri közösségének, s egyre inkább arra is lehetőségünk van, hogy *egyeztessük távlati népgazdasági terveinket*, a *nemzetközi gazdasági fejlődés legfőbb irányainak ismeretében* határozzuk meg fejlesztési elgondolásainkat. A kölcsönös előnyök és a KGST-hez tartozó szocialista országokkal, köztük mindenekelőtt a Szovjetunióval fenntartott, a testvéri segítség jegyében folyó és egyre bővülő gazdasági kapcsolataink további fejlesztése szinte kimeríthetetlen forrása a gazdasági növekedésnek.

Hazánk gazdasági életében óriási és egyre növekvő a szerepe a *nemzetközi munkamegosztásnak*. Közismert, hogy 1965-ben kivitelünk az összes nemzeti jövedelem 40 százalékát tette ki. A második ötéves terv időszakában a nemzeti jövedelem 25 százalékos növekedésével egyidőben külkereskedelmi forgalmunk kb. a kétharmadával emelkedett.

Digitized by Google

Ezek az arányok még akkor is jelentősek, ha tudjuk, hogy ebben felesleges import, illetve — ami ennek logikus következménye — kényszerű és ezért nem feltétlenül gazdaságos export is közrejátszhatott. Mindemellett a továbbfejlődés változatlanul célszerű és kívánatos, hiszen a nálunk gazdaságilag fejlettebb országok szinte valamennyien nálunk magasabb szinten állnak az egy főre jutó külkereskedelmi forgalom tekintetében. Természetesen nem ez az összehasonlítás határozza meg külkereskedelmi céljainkat és a nemzetközi munkamegosztásban való fokozódó részvételünk szándékát. A nemzetközi munkamegosztás szélesítésének, a világpiac általános fejlődési tendenciáját figyelembe vevő gazdaságpolitikának csak az lehet a gazdasági célja és értelme, hogy a munkamegosztás, a külkereskedelmi forgalom fejlődése révén munka és egyéb anyagi eszközök ráfordítása dolgában gazdasági előnyökhöz jut a magyar népgazdaság. A fokozódó nemzetközi munkamegosztás lehetővé teszi, hogy importáljuk azokat a termékeket, amelyeket mások a magyarországinál aránylag alacsonyabb munka- és eszközigényességgel állítanak elő, s olyan cikkek kivitelével fizessünk értük, amelyeket viszont mi állítunk elő kevesebb munkával és kisebb eszközigényességgel. Vagy másképpen: az a kívánatos, hogy az exportra fordított összes munka és a lekötött anyagi eszközök nagysága kisebb legyen mint amekkorát az importtermékeknek a hazai feltételek között való termelése igényelne.

Hogy azonban a fokozódó nemzetközi munkamegosztás a maximális mértékben segítse elő hazánkban a gazdasági fejlődést, ahhoz mindenekelőtt gazdasági egyensúlyt kell biztosítanunk. Ha tartósan és számottevően többet importálunk, mint amennyit az export ellenértéke lehetővé tesz, vagyis ha nincs egyensúlyban külkereskedelmi mérlegünk, ha nő az ország adósság-állománya, akkor nehezen aknázhatók ki a nemzetközi munkamegosztásban rejlő előnyök. Közismert, hogy a második ötéves terv időszakában, pontosabban 1962—64-ben, az évi behozatal számottevően meghaladta a kivitelt. A Központi Bizottság emlékezetes 1964. decemberi határozata után ez a helyzet lényegesen megváltozott: 1965-ben és 1966-ban külkereskedelmi mérlegünk lényegében egyensúlyba került. Ennek az egyensúlynak a fenntartása, illetve a korábbi egyensúlyhiány következményeinek fokozatos felszámolása — javuló ipari, mezőgazdasági és külkereskedelmi tevékenységgel párosulva — alapvető feltétele a gyorsabb gazdasági fejlődésnek. Ezért nem tekinthető véletlennek, hogy a kongresszus határozatában a harmadik ötéves terv időszakában végrehajtott fő feladatok között az első helyen ezt olvassuk: „A népgazdaság fejlődését tegyük kiegyensúlyozottabbá".

A gazdasági fejlődés üteme

Gazdasági növekedésünk általános üteme — amely leginkább a nemzeti jövedelem emelkedésével jellemezhető — a szocialista országok

Digitized by Google

sorában a középen foglal helyet. Az a gazdasági fejlődés, amely hazánkban a második ötéves terv időszakában végbement, lényegesen növelte az ország gazdasági erejét, lehetővé tette a lakosság életszínvonalának céljainkkal megegyező növelését. Mégis: a *gazdasági növekedés üteme csökkent,* elmaradt korábbi elgondolásaink és határozataink mögött, s a már említett kedvezőtlen gazdasági következményekkel párosult. A második ötéves terv időszakában az ország nemzeti jövedelme 25 százalékkal nőtt, ugyanannyival, mint az 1958—1960-as évekre szóló második hároméves terv időszakában. Ugyanolyan növekedési ütemhez tehát, amilyent akkor három év alatt értünk el, most öt évre volt szükségünk. Meg vagyunk azonban győződve arról, hogy még korántsem aknáztuk ki társadalmunk lehetőségeit, hogy a magyar népgazdaságban vannak számottevő tartalékok a népgazdasági fejlődés ütemének gyorsítására és azoknak a kedvezőtlen gazdasági jelenségeknek leküzdésére — mindenekelőtt külkereskedelmi mérlegünk egyensúlyának megteremtésére —, amelyek gátolták a gyorsabb fejlődést. Az eddig alkalmazott gazdálkodási és irányítási módszerekkel azonban hozzáférhetetlenek, kiaknázhatatlanok ezek a tartalékok. Egyéb okok mellett ez is szükségessé teszi a *tervgazdálkodás továbbfejlesztését,* amely épít a szocialista piac aktív szerepére és kedvező feltételeket teremt az eredményesebb gazdálkodás megteremtésének. A *gazdasági mechanizmus reformja* lehetővé teszi a népgazdaság dinamikusabb, kiegyensúlyozottabb fejlődését, az alkotó munka kibontakozását, azt, hogy gyorsabban kerüljenek alkalmazásra a tudomány és a technika legújabb eredményei, fokozódjék hazánk részvétele a nemzetközi munkamegosztásban, javuljon és a népgazdaság szükségleteinek jobban megfeleljen a termelés és a fogyasztás szerkezete, s így végső fokon gyorsabban emelkedjék hazánkban a jólét.

„A reform megvalósítása mélyreható politikai folyamat is, amely egész társadalmunkat érinti" — állapítja meg a IX. kongresszus határozata. A gazdasági irányítás új rendszerében *új értékelési rend alakul majd ki,* világosabb és egyértelműbb lesz az, hogy hogyan gazdálkodnak a gazdasági egységek, s mennyiben eredményes a gazdálkodásuk. A gazdaságirányítás új rendszerében ott hoznak gazdasági döntéseket, ahol leginkább megvannak a döntéshez szükséges ismeretek, s ahol egyértelmű a döntés érvényesítéséért való felelősség is. Végső fokon tehát a reform olyan módon változtatja meg a gazdálkodás feltételeit, hogy szabad utat ad a termelés fejlődésének, szélesebb értelemben: *a termelőerők gyors növekedésének.*

*

A jövőt felvázoló célkitűzéseket pártunk a felismert összefüggések, a megérett társadalmi feltételek alapján határozta meg. Ily módon lehet a kongresszuson felvázolt út a szocializmus teljes felépítésének reális programja. A program sikere egész társadalmunk alkotó erőitől függ, attól: mennyiben tudjuk megértetni, hogy az egyéni felemelkedés és boldogulás útját is alapvetően az jelenti mindenki számára, milyen sikerrel váltjuk valóra reális programunkat.

Digitized by Google

DR. PIRITYI OTTÓ:

A mechanizmus kérdései a kongresszuson

Az elmúlt év az új gazdaságirányítási rendszer komplex koncepciója kidolgozásának éve volt — 1967 *az operatív felkészülés éve.* Gazdasági életünk, s vele társadalmunk élete is újabb, jelentős állomáshoz közeledik. Ennek a hangulata hatotta át a párt IX. kongresszusát. Akár belpolitikai, kár külkereskedelmi vagy jogi kérdésekről esett szó, mindegyiket áthatotta a gazdasági reform szelleme.

A kongresszus nem foglalkozott teljes részletességében és mélységében a gazdasági reform minden kérdésével. Ez természetes is; országunk és pártunk gondjai közül ez csak az egyik, bár kétségtelenül a legfontosabb. Mégis mindnyájunk számára érdekes, hogy a mechanizmus reformjának milyen kérdéseit emelte ki a kongresszus, s ezek a kérdések milyen politikai megvilágítást kaptak.

A gazdasági reform okai és céljai

A kongresszus rávilágított arra a tényre, hogy az elmúlt években gazdasági életünkre az eredmények voltak jellemzők. A jelentős fejlődés azonban nem homályosíthatja el azt a tényt, hogy *az ország rendelkezésére álló erőforrások kihasználásának hatékonysága elmaradt a lehetőségek mögött.* Gazdasági növekedésünk üteme az előző évekhez képest lassúbodott, sem a termékek önköltsége nem csökkent, sem a munka társadalmi termelékenysége nem emelkedett az előirányzott mértékben. A termelőeszközök kihasználása az ipari és a mezőgazdasági üzemekben nem volt kielégítő.

A gazdasági kapacitások bővítésében nem mindenütt érvényesítettük kellően a népgazdasági arányosság követelményeit. A tárolás, a feldolgozás és a szállítás nem tartott lépést a termelés növekedésével; így a termelékenység növekedésének egy része nem növelte az egy főre jutó nemzeti jövedelmet, mert nagyok voltak a tárolási, szállítási és felhasználási veszteségek.

Az elmúlt években a nemzeti jövedelem kisebb volt a tervezettnél; a fogyasztási alap a terv szerint, a felhalmozási alap pedig a tervezett-

Digitized by Google

nél nagyobb mértékben nőtt. Mindez azzal a következménnyel járt, hogy a fogyasztás és a felhalmozás együttes összege meghaladta a nemzeti jövedelmet, s a külkereskedelmi mérleg kedvezőtlenül alakult.

Elégedetlenek vagyunk a gyártmány- és gyártásfejlesztés ütemével. A termelés sok esetben nem igazodik rugalmasan a változó igényekhez. A világpiacokon folyó verseny mind élesebb, egyre bővülő lehetőségeink és erőtartalékaink kihasználása és mozgósítása azonban lassú.

Hatalmas gazdasági eredményeink mellett fel kell figyelnünk ezekre a hibákra, s meg kell találnunk kijavításuk módját. A hibák zöme a *gazdaságirányítás eddigi rendszerére* vezethető vissza. Népgazdaságunk kinőtte korábbi irányítási és szervezeti kereteit. Ma a központi megkötöttségek zöme már feleslegesnek, sőt fékezőnek bizonyul. A túlzottan központosított engedélyezési szabályok lassítják a korszerű beruházásokat, a vállalatok anyagi-műszaki ellátását, a termelésnek az igényekhez való igazodását. A régi vállalati és egyéni anyagi ösztönzési formák kezdenek elavulni, s ma már elégtelenek az erőforrások teljes mozgósítására, korszerű hasznosítására.

A reform fő célja a kongreszusi határozat szerint az, hogy *erősítse szocialista rendszerünket, segítse a szocialista társadalom teljes felépítését, kibontakoztassa a szocialista tervgazdálkodás előnyeit, lehetővé tegye gazdaságpolitikánk következetesebb megvalósítását.*

A szocialista rendszer erősítésének, a szocialista társadalom felépítésének legfőbb eszköze a most következő időszakban az ország gazdaságának gyors fejlesztése. A fejlett gazdasági alap adja meg a politikai, jogi, erkölcsi felépítmény szilárd bázisát. Az általános társadalmi és politikai célok elérésének fő eszközét a társadalmi és gazdasági viszonyok tökéletesítésében látjuk.

A reform közvetlen gazdasági célja: *erőforrásaink jobb kihasználása, a fejlődés ütemének, az életkörülmények javításának meggyorsítása.* Ennek érdekében állnak a reform főbb konkrét céljai.

1. A népgazdaság dinamikusabb, kiegyensúlyozottabb fejlődése;
2. a termelés és a fizetőképes szükséglet szerkezetének egymáshoz való rugalmas igazodása;
3. a nemzetközi munkamegosztásba való intenzívebb és hatékonyabb bekapcsolódás;
4. gyorsított ütemű gyártmány- és gyártásfejlesztés; a tudomány és technika eredményeinek gyorsabb behatolása a termelésbe és a fogyasztásba;
5. a dolgozók tevékeny és hatékony részvétele a vállalati gazdasági folyamatok irányításában és ellenőrzésében.

A döntési jogkörök decentralizálása

E célok elérésének egyik eszköze *a döntési jogkörök decentralizálása.* Az új gazdaságirányítási rendszer a döntés jogát oda engedi át, ahol az adott kérdésben a legalaposabb a tájékozottság, ahol tehát a leg-

Digitized by Google

helyesebb döntést hozhatják. A termelési kérdésekben ez a hely kétségtelenül a vállalat.

Az állam tehát általában nem a konkrét tennivalókat írja elő, hanem a vállalat gazdasági körülményeit — a mechanizmus elemeit — szabályozza. A társadalmilag tudatosan kialakított gazdasági körülmények és érdekeltségi rendszer együttesen bizosítják, hogy a tájékozottság és érdekeltség *együttesen* a népgazdasági érdekeknek megfelelő vállalati döntésekhez vezessenek. Az állam általában nem közvetlen utasításokkal biztosítja tehát a tervcélok megvalósítását, hanem *gazdasági, közgazdasági eszközökkel,* így például megfelelő hitelpolitikával, a vállalati tiszta jövedelem szabályozásával, a felvásárlás és a külkereskedelem rendszerével.

A döntési jogkörök decentralizálása, a munka szerinti elosztás elvének következetesebb érvényesítése várhatóan jelentősen hozzájárul majd az alkotómunka, az egyéni és a kollektív kezdeményezések kibontakozásához, növelve a társadalmilag hasznos gazdasági munka becsületét.

Az új gazdasági mechanizmus a gazdasági vezetőket a korábbinál *nagyobb feladatok* elé állítja. Társadalmi méretekben fokozza a dolgozók, a vezetők politikai, szakmai fejlődését, tágabb teret ad a tehetségek felismeréséhez, megfelelő munkahelyen való hasznosításukhoz.

Ezzel egyidőben a kormányzati szervek számára lehetővé válik, hogy figyelmüket *az ellenőrzésre, a népgazdaság fő arányainak kialakítására, hosszabb távú tervek kidolgozására* fordíthassák. Így növekszik majd az állami irányító szervek tekintélye. Új tartalmat kap az állami fegyelem, szűkül a felelősség áthárításának, a részletkérdésekben való kicsinyes civódásoknak, a beruházási és anyagkeretek kikönyörgésének, a kapcsolatok után való futkosásoknak a lehetősége, de nő majd a tényleges irányítás súlya.

A központi tervezésnek a jövőben is *elsőrendű szerepe* lesz. A központi tervben kell dönteni a fogyasztás és a felhalmozás arányáról, a beruházások fő irányairól és arányairól, a népgazdasági ágak műszaki fejlesztéséről, a fogyasztási struktúra befolyásolásáról, a szocialista társadalmi preferenciák (termelési és fogyasztási rangsorolások) érvényesüléséről, a nemzetközi munkamegosztásban való részvételünk fejlődésének általános kérdéseiről és a legfontosabb szociális, kulturális és életszínvonalbeli tényezőkről.

A központi gazdaságvezetésnek kezében kell tartania *a jövedelmek alakulását,* az egyéni, a vállalati és a szövetkezeti jövedelmekét egyaránt. Hiszen továbbra is feltétele az egyensúlynak az, hogy a fogyasztás csak a nemzeti jövedelem növekedéséhez igazodva fejlődhet. Fontos tehát, hogy a lakosság jövedelme legyen összhangban a fogyasztási cikkeknek rendelkezésünkre álló mennyiségével, a vállalati jövedelmeknek a termelőfogyasztásra szánt része pedig az anyagok, szerszámok, félkésztermékek, beruházási javak volumenével és összetételével. Különösen fontos, hogy az állam központilag biztosítsa a decentralizált vállalati beruházási keretek és a beruházási javak termelése közötti egyensúlyt, mert az esetleges aránytalanságok az erőforrások szétforgácsoló-

Digitized by Google

dására, ezeknek a hatékonyabb alkalmazási lehetőségektől a kevésbé hatékonyak felé való elvonására vezethetnek.

A vállalatok helye és szerepe megváltozik. Vállalataink eddig lényegében a népgazdasági tervből rájuk kirótt feladatok mechanikus végrehajtói, az operatív végrehajtás megszervezői voltak. Az új irányítási rendszerben — az állami terv fő céljaival egyezően — a vállalatok *szabadabb rendelkezésű pénzalappal,* saját beruházási alappal és ösztönzési alappal rendelkeznek. Tágabb lehetőségük lesz a *gyártmány-összetétel alakítására, a piac változásaihoz való rugalmas igazodásra, a termelési erőforrásoknak az optimálist megközelítő kombinálására, gyártmány- és gyártásfejlesztésre, üzleti szempontok érvényesítésére.* Maguk is végeznek majd piackutatást, de aktív piacbefolyásolást is. Kezdeményeznek és kockáztatnak. Közvetlen kapcsolatokat létesítenek — ha ez számukra hasznos — szállítóikkal és megrendelőikkel. Szabadon választják meg partnereiket és kötnek velük szerződéseket.

Piaci mechanizmus

A jövőben nem csupán a termelés volumenének növekedésével kell mérnünk a gazdasági munka eredményességét, hanem mindinkább a gazdasági egységnek *a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulásával a vállalati nyereség növelésével, a termékek minőségének, műszaki színvonalának javulásával* (költségviselő képességükkel), a *devizahozamok alakulásával.*

A népgazdaságot nem elégíti ki az, ha az ipari termelés csak *általában* növekszik, még akkor sem, ha a növekedési indexek igen mutatósak. A népgazdaság szempontjából az a fontos, hogy mi jut az iparból a társadalomnak *végső felhasználásra,* és mennyi felosztható jövedelmet nyújt a termelőmunka. Nemcsak termékeket, használati értékeket termelünk, hanem pénzben kifejezhető értéket, nemzeti, vállalati, egyéni *jövedelmet* is.

Hiába termelünk sokat, ha nem használjuk fel hatékonyan. Hiába növeljük a termelést, ha annak a költségei magasak, termékei elavultak. Kárbaveszett munka az olyan termékek előállítása, amelyek évekig raktárakban, gyárudvarokon hevernek. A termelés elsődlegessége, a fogyasztási szerkezetet és szintet meghatározó ereje hosszú távú, történelmi tendencia; rövidebb távon *a termelésnek kell igazodnia a fogyasztáshoz,* amely az áru- és pénzviszonyok között zömében mint fizetőképes kereslet jelenik meg a piacon. A piac a szükségletek és a források találkozó és ütköző helye, ahol a kereslet és a kínálat viszonyváltozásai jelzik az előállítási és a felhasználási feltételek közötti, állandóan keletkező és megoldódó feszültségeket.

A piac az *ár alakulásával* hat a vállalati nyereségre; a vállalati nyereség-érdekeltség pedig ösztönzi a termelőknek és a felhasználóknak a *piachoz való alkalmazkodását.* Az új gazdaságirányítási rendszerben kialakuló szabályozott piac orientálni fogja a vállalatokat a szük-

Digitized by Google

ségletekhez igazodó termelésre és a lehetőségekhez igazodó felhasználásra.

A piaci mechanizmus és a vállalati nyereségérdekeltség: eszköz. Eszköz arra, hogy a vállalat

— olyan termékeket gyártson, amelyekre a piacnak szüksége van;

— olyan erőforrás-kombinációkat alkalmazzon, amely révén csökken a termékek önköltsége, s ezzel növekszik áruk nyereséghányada;

— a lehető leghatékonyabb területekre fektesse be a műszaki fejlesztés és a bővítés eszközeit;

— jobb, hatékonyabb munkára, kezdeményezésre, munkafegyelemre ösztönözze dolgozóit, üzemrészeit.

A piaci mechanizmus révén tehát — társadalmilag tudatosan kialakított körülmények között — érvényesülni hagyjuk az értéktörvényt. A szabályozott piac az értéktörvény számára olyan működési feltételeket teremt, amelyek között funkciói anarchia, válság és megtorpanás nélkül, az országos gazdaságpolitika céljával egyezően érvényesülhetnek.

Az áru- és pénzviszonyok követelményeinek teljesebb érvényesítése, a piaci visszahatás erősödése, a vállalatok nyereség-érdekeltsége eszköz a termelés gazdaságosságának fokozására, az arányossági követelmények érvényre juttatására, a szükségletek mind teljesebb és mind magasabb színvonalú kielégítésére. Eszköz ugyan, de *nélkülözhetetlen eszköz.*

A szocialista demokratizmus „mechanizmusa"

Az új gazdasági mechanizmus bevezetése — a vállalati önállóság növelésével, a döntési jogkörök decentralizálásával — *a szocialista demokrácia kiszélesítését* is szolgálja. A növekvő üzemi önállóság az üzemi demokrácia növelését is maga után vonja.

A kongresszuson a szocialista demokrácia fejlesztésének két eszköze került szóba: a *politikai* demokrácia szélesítése — az új választójogi törvény révén —, és a *gazdasági* (üzemi) demokrácia fejlesztése — a vállalati önállóság növelése révén. Mindkét módosítás azt célozza, hogy a demokratikus jogok tartalma gazdagodjék, s halványodjék gyakorlásuknak néhány, meglevő formális vonása.

A demokratizálási folyamatnak nemcsak gazdasági, hanem politikai jelentősége is van. Megvan az *osztálycélja.* Egyöntetű volt a kongresszuson az a kívánság, hogy tanácskozás, konzultáció formájában vagy egyéb módon lehetőleg *már a kérdések eldöntése előtt* minél nagyobb számban vonjuk be az érdekelteket. Ez azt fogja jelenteni, hogy a *munkásosztály* és annak tagjai *még operatívabban és még nagyobb számban* kerülnek be — közvetlenül vagy közvetve, átfogó vagy részkérdések tekintetében — a hatalom gyakorlásába. A reform megvalósításával a dolgozók számára a vállalati ügyek zöme hozzáférhetőbbé, áttekinthetőbbé és ellenőrizhetőbbé válik. Így létrejönnek a demokrácia szélesítésének nemcsak jogi, hanem gazdasági feltételei is.

A gazdasági demokratizmus szélesítésének feltételei még nem ad-

Digitized by Google

nak biztosítékot arra, hogy mindenki helyesen is él a megnövekedett jogokkal. Ennek a feltétele a dolgozók, s elsősorban a szakemberek és a vezetők kellő *tájékozottsága, politikai öntudata, vezető- és döntőképessége.* Itt fontos feladat hárul a vállalati párt- és szakszervezetre. A pártszervezeteknek fontos feladatuk lesz a gazdaságirányítás reformjának ismertetése és propagálása. A szocializmus politikai gazdaságtanának újabb következtetéseit el kell sajátítaniuk a párttagoknak, a tömegszervezeti funkcionáriusoknak és minden gazdasági vezetőnek. A pártban magas színvonalú gazdaságpolitikai, közgazdasági propagandát kell folytatni.

Az új helyzet megköveteli, hogy a pártszervezetek minden lényeges mozzanatot kísérjenek figyelemmel, s gondoskodjanak a párthatározatok hiánytalan végrehajtásáról. A reform mint nagy *társadalompolitikai kérdés,* minden dolgozó embert érint. Ezért a Központi Bizottságtól az alapszervezetekig biztosítani kell az *össztársadalmi, a helyi és az egyéni érdekek mind teljesebb összhangját.* Csak ebben a politikai keretben értelmezhető és valósítható meg helyesen a tartalmában gazdagodó szocialista demokratizmus.

Bérarányok és teljesítmény-arányok

A szocialista demokrácia tartalmának szerves része: az *érvényesülési, a kereseti lehetőségek egyenlőségének elve.* Az egyenlő lehetőségekkel eltérő módon élnek a dolgozók, körülményeiktől, képességeiktől, szorgalmuktól, képzettségüktől függően. A szocialista demokrácia szükségképpen a keresetek egyenlőtlenségével jár. Általános elv: *aki többet ad a társadalomnak, az többet is kapjon az előállított javakból.*

A kongresszus határozottan szembeszállt az olyan elképzelésekkel, amelyek szerint a szocialista demokráciának együtt kellene járni a teljes egyenlőséggel. Az alapvető emberi jogok — mint az emberi élethez, a munkához, a művelődéshez való jog, a politikai jogok stb. — mindenkit egyenlően illetnek meg. Mindenkinek elvileg azonos lehetősége van arra is, hogy munkájával keresetét, életszínvonalát alakítsa. De a keresetekben különbség van, a végzett munka szerint. A lusták nem kaphatnak annyit, mint a szorgalmasak. A képzetteknek, a kezdeményezőknek több bér jár, mint az alacsonyabb képzettségűeknek, a mechanikus munkát végzőknek. A munkabér, a személyes jövedelem a munka társadalmában *a tevékenységek társadalmi hasznosságának társadalmi megítélése.* A jövedelmek egyenlősége, a jövedelmi különbségek tompítása az adott körülmények között igazságtalan volna, és szembenállna a dolgozók többségének erkölcsi értékelésével.

A kongresszus állást foglalt a káros egyenlősdivel szemben. Minden párt-, állami és társadalmi szervnek feladatává tette, hogy őrködjön a szocialista elosztás elveinek következetes érvényesítésén. Sőt elvként mondta ki: *a bérarányok az eddiginél jobban tükrözzék a teljesítmény-*

Digitized by Google

arányokat. Bátrabban kell haladnunk a bérek, keresetek differenciálásában.

A vállalaton belüli munkamegosztás mai fokán a munka eredménye mint brigád-, műhely- és vállalati eredmény jelenik meg. Indokolt tehát, hogy a termelő kollektíva munkájának összeredménye is kihasson a kollektíva egyes tagjainak jövedelmére. De az is természetes, hogy a kvalifikáltabb, képzettebb, alkotóbb jellegű munka arányosan magasabb jövedelmet hozzon. Megértek a feltételei annak, hogy *bérrendszerünket továbbfejlesszük.* A bérkategóriákat úgy kell szabályozni — mondja a határozat —, hogy jobban kifejeződjék bennük a nehéz fizikai munka, a kvalifikáltabb munka vagy a nagyobb felelősséggel járó munka megbecsülése. A vállalatok egyéni és kollektív erőfeszítéssel emeljék a *vállalati* jövedelmezőséget, s ehhez az eddiginél jobban kapcsolódjék a dolgozók személyi jövedelme.

Az egyes dolgozók életszínvonalának, jövedelmének alakulása váljék sokkal jobban az egyén igyekezetének függvényévé. Az országos életszínvonal átlaga úgy emelkedik, hogy minden egyes dolgozó kiharcolja munkájával saját életszínvonalának emelkedését.

A jövedelememelkedés kiharcolásának azonban vannak társadalomellenes módjai is. *Kádár János* elvtárs utalt zárszavában ezekre a módokra. Vannak nálunk, akik törvénysértések, összeköttetések, ügyeskedés, szabálytalanságok, spekuláció révén sokkal több jövedelemhez jutnak, mint amennyire munkájukkal rászolgáltak. Harcolni kell az ilyen *élősdiség* ellen. Aki kevesebbet ad a társadalomnak, az kevesebbet is kapjon. Ugyanakkor létre kell hozni és ki kell szélesíteni annak a feltételeit, hogy a nép javára végzett munka révén *mindenki boldogulhasson,* képességeinek megfelelő munkát végezzen, érvényesüljön, karriert csinálhasson.

Bérarányok és árarányok

A munka eredménye szerinti elosztás elve csak akkor érvényesülhet, ha nemcsak a kereseti *lehetőségekben* van egyenlőség, hanem a keresetek *elköltésében* is. Nem hiába foglalt tehát állást a kongresszus amellett, hogy *mindenki fizesse meg az értékét annak, amit fogyaszt.*

Egyes áruk, juttatások, szolgáltatások viszonylag alacsony ára a visszaélések, igazságtalanságok tömegéhez vezethet. Szintén a zárszóban hangzott el, hogy sokszor olyan nagy keresetű emberek is kaptak nálunk ingyen állami lakást, akiknek gépkocsijuk, nyaralójuk van. Ha vannak a társadalmi igazságosságnak általánosan érvényesítendő elvei, akkor ezek alól senki ne bújhasson ki. Mindenki a munkájával keresse meg azt, amit képességei megengednek és az ország ereje lehetővé tesz, s teljes áron vegye meg magának azt, amire szüksége van. Növelni kell tehát a *fogyasztási alapnak a munka eredménye szerint elosztott részét.* A béren kívüli juttatások szokássá válnak, s alig van egyéni ösztönző erejük. Ha a munkát annak eredménye, értékképző képessége szerint

Digitized by Google

jutalmazzuk, akkor a termékeket és szolgáltatásokat is általában érték-szintű és értékarányos árakon kell nyújtani.

Az életszínvonal emelésében az eddiginél nagyobb szerep vár *a bérek növelésére*. Gyakori persze, hogy objektív körülmények akadályozzák a dolgozók egyes csoportjainak jövedelememelkedését. Ilyenkor *a szocialista államra* vár az, hogy segítsen a helyzeten. Ez a probléma élesen jelentkezik hazánkban a mezőgazdasági termelőszövetkezetek egy részében. A mostoha természeti körülmények között gazdálkodó *gyenge szövetkezetek* továbbra sem tudnának állami segítség nélkül megállni a lábukon. Itt is biztosítani kell, hogy a minimálisan szükséges szintű évi részesedés nagyobb részét — legfeljebb 80 százalékát — a szövetkezetek garantálhassák és rendszeres munkadíjként év közben kifizethessék tagjaiknak.

A következő években a vállalati önállóság növekedése, a nagyobb jövedelmezőségre való törekvés, a piachoz való igazodás, a keresleti és kínálati viszonyok változásainak üzemi jellegű kihasználása *az árak nagyobb mozgását* eredményezi. Az árszínvonal szabályozására megfelelő társadalmi garancia szükséges. El kell érni, hogy az árváltozások semmiképp se akadályozzák a *dolgozók életszínvonalának rendszeres emelésére* vonatkozó céljaink megvalósulását. Az ötéves terv reálbérprogramját teljesíteni kell. Ennek érdekében az állam szabályozza a lakosság életszínvonalát *alapvetően* érintő termékek vagy szolgáltatások árainak változásait; elsősorban azzal, hogy ezen a területen alkalmazza a legtöbb rögzített, illetve „tól—ig" árat, és az egyes termékcsoportok esetleges áremelkedését hasonló nagyságú árcsökkentéssel, illetve bevételnöveléssel ellensúlyozza.

Az elmondottakkal nem áll ellentétben, hanem szocialista rendszerünkből következik az, hogy továbbra is jelentős marad a társadalmi fogyasztási alapnak az a része, amelyet a dolgozók nem elvégzett munkájuk szerint, hanem *körülményeik, társadalmilag elismert igényeik szerint* kapnak. Az elosztásban továbbra is nagy szerep jut a *szociális meggondolásoknak*. Társadalmi kötelezettségeink vannak a csökkent munkaképességűekkel, a munkában megrokkantakkal, a betegekkel, az öregekkel, a sokgyermekes családokkal szemben; ilyen kötelezettségnek teszünk eleget akkor is, amikor bevezetjük a kisgyermekes dolgozó nők gyermekgondozási segélyét.

Más a helyzet néhány *szolgáltatással*. Ezeknek kedvezményes juttatása fejlődésünk eddigi időszakában fontos szociális feladat volt; de ma ezek már társadalmilag igazságtalan elemeket is tartalmaznak, *s felülvizsgálatuk időszerűvé vált*. Különbséget kell azonban tennünk az üzemen belüli, a munkavégzéssel szorosan összefüggő, *s* a vállalaton kívüli, tehát általános érvényű szolgáltatások között.

Az *üzemen belüli szolgáltatások* — üzemi étkeztetés, munkásszállás, munkásszállítás — fenntartása az új irányítási rendszerben egyértelműen *vállalati hatáskörbe* tartozik majd. További fejlesztésük a válla-

Digitized by Google

lati jövedelmezőségtől függ, s így ezek a kollektív anyagi érdekeltség szerves részeivé válnak.

A szolgáltatások másik köre *lazább kapcsolatban* van a munkavégzéssel, ilyenek a lakás-, villany-, gáz-, közlekedési stb. szolgáltatások. A dolgozók jelenlegi életszínvonala az ezekhez a szolgáltatásokhoz nyújtott magas összegű *állami dotáció* mellett alakult ki. Ha következetesen érvényesíteni kívánjuk azt az elvet, hogy mindenki fizesse meg az általa fogyasztott javak és szolgáltatások értékét, akkor ezeknek a szolgáltatásoknak a díját *amelni* kell, a dotációt pedig *csökkenteni vagy megszüntetni.* Amikor azonban e területen bevezetjük az értékarányos árakat, akkor ez *nem csökkentheti a dolgozók reálbérét.* Sőt a harmadik ötéves tervben ennek bizonyos mértékben *emelkednie* is kell. A szolgáltatások díjainak rendezésére tehát csak akkor kerülhet sor, ha a dolgozók bevételeinek növelése is lehetővé válik.

Országos munkaerő-gazdálkodás

Az új gazdasági mechanizmus várható társadalmi következményeivel kapcsolatban felvetődött a kongresszuson a *foglalkoztatottság* kérdése. Előre látható, hogy a nyereségének növelésére törekvő vállalat igyekszik majd jobban megszervezni a munkát, növelni a munkafegyelmet, és megszabadulni a felesleges munkaerőtől, a felesleges bérköltségtől s az ezzel járó kötelező befizetésektől. Erőteljesen érvényesülni fog az a törekvés, hogy a termelés növekedésének mind kisebb hányada származzék a létszám növekedéséből. Így egyes területeken és egyes munkaágakban időleges létszámfeleslegek is mutatkozhatnak. A piaci mechanizmus életképességének az is feltétele, hogy elhárúljanak az akadályok *a műszaki fejlődés, a szükségszerű népgazdasági arányváltozások megkövetelte munkaerő-áramlás* útjából. Jelenleg munkahelyek ezrei nincsenek betöltve, de másutt munkaerő-felesleg mutatkozik. Ez gátolja a termelés és a termelékenység gyors emelkedését, a gazdaságosabb tevékenység-kombinációk megvalósítását.

A teljes foglalkoztatottság megvalósításához tehát hozzátartozik, hogy a vállalatokban ne legyen „kapun belüli munkanélküliség", és biztosítva legyen a fejlődéshez szükséges szabad munkaerő-áramlás. Ilyen értelmű teljes foglalkoztatottságra törekszünk. Ez nemcsak gazdasági, hanem alapvetően *politikai kérdés.* Az új gazdaságirányítási rendszerben a vállalati vezetőknek az a feladatuk, hogy új felvevőpiacok szerzésével, korszerű gyártmányok bevezetésével keressék meg a meglevő, a racionalizálással felszabaduló munkaerők *gazdaságos megtartásának és alkalmazásának* lehetőségeit.

A még így is feleslegesnek mutatkozó munkaerőket *szervezetten, a munkavállalók és a társadalom érdekének egyeztetésével, messzemenő humanitással* át kell csoportosítani. Gondoskodni kell a munkaerő-tartalékok átképzéséről, munkalehetőségek felkínálásáról. A szakemberkínálat szerkezetét *közelebb kell vinni a szakemberszükséglet szerkeze-*

Digitized by Google

téhez. Nagy gonddal kell fejleszteni a szakmunkásképzést, a közép- és felsőfokú szakoktatást. A szakközépiskola fokozatos kialakításával — a jelenlegi középiskolai tanulólétszám fenntartása mellett — el kell érni, hogy minél több fiatal szerezzen középfokú műszaki szakmai tudást.

Gazdaságunk egészséges fejlődésének feltétele a *mezőgazdaság erősödése.* A termelőszövetkezetekben jelenleg kevés a munkaképes korú ember. Csupán a legutóbbi öt évben több mint 200 ezer ember ment át a mezőgazdaságból az iparba. Csökkenteni kell az elvándorlást, mert a mezőgazdaság relatív elmaradásának további növekedése a fejlődést fékező aránytalansággá nőhet. A szövetkezetek hitelállományának rendezése, az új szövetkezeti nyugdíjrendszer, az évi részesedés 80 százalékáig terjedhető garantált, rendszeres munkadíjazás és más intézkedések arra ösztönzik majd az embereket, különösen a középkorú férfiakat és a fiatalokat, hogy falun maradjanak, vagy visszatérjenek oda.

A tudomány szerepe az új mechanizmusban

Az új gazdasági mechanizmus életbe léptetésétől a *műszaki fejlődés ütemének gyorsulását* várjuk. Ennek az a feltétele, hogy elsősorban a természettudományos, a műszaki és a közgazdasági kutatás, de ezek mellett a jogtudományi, a lélektani, a szociológiai kutatás is mutassa meg a fejlődés irányát, s adja meg annak tudományos lehetőségét.

Korunkban lerövidült az új ismeretek megszerzéséhez átlagosan szükséges idő, s az új tudományos eredmények gyorsabb ütemben mennek át a gyakorlatba. Alig születik meg egy-egy új eredmény, máris alkalmazzák. A tudományos-technikai forradalom népgazdaságunkat is éles versenyre kényszeríti a világpiacokon. Ezt felismerve, nagy figyelmet fordítunk a tudományos kutatás személyi és tárgyi feltételeinek megteremtésére, az erők és az eszközök céltudatos felhasználására. 1965-ben kb. kétszer annyit költöttünk kutatásokra, mint 1960-ban.

A tudományos kutatásban is szükség van olyan „új mechanizmusra", amely szerves kiegészítője a gazdasági mechanizmusnak. Olyan szervezeti formákat kell találnunk, olyan ösztönzési rendszereket kell bevezetnünk, olyan tudományos közhangulatot kell teremtenünk, hogy minden feltétel meglegyen *a kutatásoknak a gazdasági igényekhez való rugalmas, hatékony igazodására.*

Legfontosabb a tudományos élet *szabad, alkotó légköre.* Tudományos vitákban nincs helye a hatalmi szónak, a hivatali beosztásból fakadó tekintélynek: döntő szerepük csak a tudományos érveknek lehet. A tudományos érvelés alapja pedig a műszaki és a közgazdasági kutatásokban az, hogy „mit hoz a konyhára" az eredmény. Gátat kell vetni a szubjektivizmus, a klikkérdekek, a pozícióféltés érvényesülésének.

A tudományirányítás új rendszere szerves része a gazdaságirányítás új rendszerének. Jelenlegi tudományirányítási rendszerünk túlságosan bonyolult, emellett nem átfogó és nem eléggé hatékony. Sok az irányító szerv, s köztük gyakran nincsen meg az összhang. Egyszerűsíteni kell

Digitized by Google

az irányítást; a meglevő kutatási kapacitás egy részét *néhány fontos műszaki fejlesztési irány művelésére* kell koncentrálni, másik részét pedig rá kell állítani *a termelés rövid lejáratú problémáinak megoldására,* konkrét gyártmány- és gyártásfejlesztésre. Elsősorban a távlati célokat szolgáló kutatási tevékenységet kell központilag szervezni, komplex kutatóközpontokban megvalósítani.

A műszaki tudományok mellett növekvő szerepük van a *közgazdasági kutatásoknak.* Meg kell valósítani a műszakiak és a közgazdászok szorosabb együttműködését. Fenn kell tartani azt az utóbbi évtizedben kialakult hasznos szokást, hogy a párt és a kormány minden fontosabb gazdasági intézkedésének, javaslatának kidolgozásában közvetlenül részt vesznek a tudományos kutatók.

*

A kongresszus az új gazdasági mechanizmusnak elsősorban *az általános társadalmi, politikai vonatkozásaival* foglalkozott. Nem tartotta céljának a mechanizmus egyes elemeinek megtárgyalását és ezekre vonatkozó konkrét döntések meghozatalát. De a kongresszus megadta azokat a reform megvalósításához szükséges *politikai irányelveket,* amelyeket követve gazdasági virágzásunk új korszakába léphetünk.

Digitized by Google

DR. TAR IMRE:

A földtulajdon továbbfejlesztésének útján

Pártunk IX. kongresszusa elfogadta és meghirdette a földtulajdon és a földhasználat továbbfejlesztésének programját. Ezzel olyan döntést hozott, amely a falu szocialista társadalmi viszonyainak fejlesztése, a tulajdonviszonyok szocialista elemeinek erősítése és az önálló szövetkezeti vállalatszerű gazdálkodás megalapozása szempontjából egyaránt kiemelkedő jelentőségű.

A IX. kongresszusnak a földtulajdon rendezésére vonatkozó határozata abból indul ki: „Alapvető politikai és gazdasági érdekek fűződnek a földtulajdon olyan rendezéséhez, amely megvalósítja a nagyüzemi földhasználat és földtulajdon egységét, a szövetkezeti földtulajdont." E határozat megvalósulása során bővül és erősödik a szövetkezeti tulajdon, megszűnik a földhasználat és a földtulajdon elkülönülési tendenciája és helyébe *a tulajdon és használat összhangja lép.* A *szövetkezeti földtulajdon* kialakítása hazánkban elméleti szempontból is *új utat* jelent. A föld tulajdonjogával kapcsolatos elméleti állásfoglalások ugyanis ezelőtt abból indultak ki, hogy a föld vagy magántulajdont, vagy állami tulajdont képezhet. A szövetkezeti földtulajdon létrehozásával a szövetkezetek minden fontosabb termelési eszköze *egységesen szövetkezeti tulajdonba kerül.* Ez megerősíti a termelőszövetkezetek szövetkezeti jellegét és még hatékonyabbá teszi termelőeszközeik felhasználását.

A következőkben röviden áttekintjük a kongresszus döntésének indokait és a határozat végrehajtásának alapelveit.

A földtulajdon mai helyzete a szövetkezetekben

A termelőszövetkezetek közös használatában levő föld a *tulajdonjog* szempontjából ma nem egységes. A közös művelésű föld 58 százaléka a termelőszövetkezeti tagok *magántulajdona,* 22 százaléka *állami tulajdon,* 20 százaléka pedig nem szövetkezeti tagok, hanem úgynevezett *külső személyek* tulajdonában van. A termelőszövetkezetek használatában levő földnek 78 százaléka tehát magántulajdonban levő föld. Ebből a következő főbb problémák származnak:

Digitized by Google

— A termelőszövetkezetek közös használatában levő föld a termelőszövetkezeti tagság elöregedése, öröklés és a faluról való elvándorlás folytán fokozódó ütemben kerül olyan emberek tulajdonába, akik nem termelőszövetkezeti tagok és *nem foglalkoznak mezőgazdasági munkával.* Évente mintegy 120—150 ezer kat. h. föld kerül olyan örökösök tulajdonába, akik nem termelőszövetkezeti tagok. Ez pedig azt jelenti, hogy *a földtulajdon elkülönül a földhasználattól,* s ez nagymértékben zavarja a szövetkezeti gazdálkodás biztonságát.

— A termelőszövetkezetek közös használatában, de magántulajdonban levő földek évről évre *tetemes kiadásokkal* terhelik meg a szövetkezeteket. A nem szövetkezeti tagoknak fizetett *földhaszonbér* évi összege mintegy 250 millió forint, s e földek mennyiségének növekedésével ez az összeg tovább emelkedik.

— A nem termelőszövetkezeti tag földtulajdonosok gyakran támasztanak a termelőszövetkezetekkel szemben *földkiadási és haszonbérnövelési* igényt, s gyakran pereskedések származnak ebből. Ez a helyzet nyugtalanítja a termelőszövetkezeteket, mert szembeállítja őket volt tagjaikkal és sok munkát ad a szövetkezet vezetőinek (de a bíróságoknak és más állami szerveknek is). Az érvényes jogszabályok nem elég hatékonyak ahhoz, hogy garantálják a *termelőszövetkezetek földhasználatának biztonságát.* Pedig a szövetkezeti használatban levő földek kiadása, a kialakított nagyüzemi táblák megbontása alapjukban rázná meg a szövetkezeti gazdaságokat: részben, vagy egészben elvesztenék a már megvalósított beruházásaik hasznosításának lehetőségét, a bizonytalanság veszélyeztetné az üzemfejlesztési tervek realitását, és gátolná a termelőszövetkezetek fejlődését.

Nyilvánvaló, hogy ez a helyzet nem tartható sokáig: rendezni kell a földtulajdont és a földhasználatot. Az alapos felmérés és tanulmányozás azt mutatja, hogy a földtulajdon és földhasználat rendezésének *megvannak a társadalmi, politikai és gazdasági feltételei.*

A földtulajdon továbbfejlesztése

Hosszú ideig szinte minden szocialista országban heves vita folyt azon, hogy lehetnek-e szövetkezeti tulajdonban az alapvető *termelőeszközök.* Sokáig az a szemlélet volt az uralkodó, hogy az alapvető termelőeszközök — így a föld, a gépek — nem képezhetik szövetkezeti tulajdon tárgyát, csak állami tulajdonban lehetnek, mert ez a *fejlettebb tulajdonforma.* Az első pillanatra, különösen, ha a történelmi körülményektől elvonatkoztatva, tisztán elvi szempontból vizsgáljuk a kérdést, ez tetszetős és marxista álláspontnak látszik. Ha azonban mélyebben és alaposabban elemezzük ezt, a konkrét történelmi körülményeket is figyelembe véve, rögtön kiderül, hogy ez olyan absztrakció, amely nem használható. Ez a szemlélet rosszul ítéli meg a termelőszövetkezetek jellegét és szerepét, bizalmatlanságot fejez ki a szövetkezeti formával szemben, és csak for-

Digitized by Google

málisan ismeri el a szövetkezetek létjogosultságát. Pedig a termelőszövetkezet a proletárdiktatúra időszakában *nem átmeneti jelenség*, nem valami magánparaszti intézmény, hanem *szocialista jellegű*, s a szocialista népgazdaság szerves alkotó része.

A termelőszövetkezet alkalmas arra, hogy növelje a mezőgazdasági termelést, a munkatermelékenységet, hogy rendszeresen javítsa a szövetkezeti parasztság élet- és munkaviszonyait és folyamatosan erősítse a szocialista elemeket a falun. A termelőszövetkezet a legjobban kapcsolja egybe a parasztság egyéni érdekeit a társadalmi érdekekkel. Ezért időszerűtlen és nem konstruktív az a vita, hogy a termelőszövetkezet következetesen szocialista-e vagy nem következetesen szocialista . A szövetkezetet és a szövetkezeti tulajdont nem szabad szembeállítani az állami tulajdonnal: jellegüket tekintve azonosak — szocialisták. és ez a legfontosabb. Ezzel nem tagadjuk azt, hogy fejlettségbeli különbség van a szövetkezeti és az állami tulajdon között, csak rögzítjük, hogy a kettő *egy típusú*, hogy *szocialista jellegű*, s így a szövetkezet alkalmas arra, hogy elősegítse a termelőerők fejlődését és a szocialista elemek erősödését.

Bár elméletileg tisztázva van, mégis utalnunk kell arra: a szocialista jellegű termelési viszonyok létrejötte és uralkodása egyáltalán nem azt jelenti, hogy a termelési viszonyok mindig azonos állapotban, azonos fejlettségi szinten maradnak. A termelési viszonyok általában, s így a szocialista termelési viszonyok is, hosszabb ideig megtartják jellegüket, de tartalmuk folyamatosan, jellegüknek megfelelően és ezt erősítve *változik*. A szocialista termelési viszonyokat úgy kell fejlesztenünk, hogy egyre jobban gazdagodjanak, minőségileg erősödjenek, vagyis mind teljesebben kifejlődjenek a szocialista elemek. Ez tehát történelmi folyamat, amely úgy megy végbe, hogy az adott feltételeknek megfelelően mindig meg kell tenni a szükséges lépéseket a szocialista vonások gyarapítására és erősítésére. A termelési viszonyok tudatos fejlesztésével időről időre megvalósul a termelőerők és a termelési viszonyok összhangja, amely erősíti társadalmunk szocialista tartalmát.

Mindebből logikusan következik, hogy a termelőszövetkezetek rendelkezhetnek az alapvető termelési eszközökkel, mert *ez nem gyengíti, hanem erősíti szocialista jellegüket*. Olyan előrelépés ez, amely történelmileg és társadalmilag indokolt és lehetséges. Ez egyben azt is jelenti, hogy nem helytálló az az érv, amely szerint a termelőszövetkezetek kizsákmányolásra használhatják a tulajdonukba került fontosabb termelőeszközöket.

Végül az az érv sem helytálló, hogy ha a legfontosabb termelőeszközök állami tulajdonban vannak, akkor *hatékonyabb a kihasználásuk*. Bebizonyosodott már, hogy a mezőgazdasági gépek, amióta szövetkezeti tulajdonban vannak, többet, olcsóbban, hatékonyabban dolgoznak, mint addig, amíg a gépállomáson voltak.

A szövetkezeti földtulajdonnal a *szövetkezeti tulajdon teljessé vá-*

Digitized by Google

lik. A termelőszövetkezetek a földterület nagyobb részén már meghonosították a *nagyüzemi földhasználatot,* kialakították a nagyüzemi táblákat, tekintélyes beruházásokkal növelték a föld termőképességét, s nagy területeket telepítettek be szőlővel és gyümölcsfával. Mindez azt bizonyítja, hogy *jó gazdái lettek a földnek,* megértették annak különleges jelentőségét, amely abból fakad, hogy a *föld a mezőgazdaság legfontosabb és mással nem helyettesíthető termelőeszköze.*

A termelőszövetkezetek az anyagi javak munka szerinti elosztásával gyakorlatilag mind jobban bebizonyítják a parasztságnak, hogy ma már nem a föld *magántulajdon* a biztosabb megélhetés forrása, a társadalmi elismerés alapja, hanem a szocialista nagyüzemben végzett *munka.* Ezt a felismerést még reálisabb alapokra helyezik és még érthetőbbé teszik parasztságunk számára a IX. kongresszuson elfogadott agrárpolitikai határozatok. A kongresszus határozatai alapján olyan intézkedések születnek, amelyek a termelőszövetkezetek döntő többsége számára lehetővé teszik, hogy bevételeikből megvalósítsák a bővített újratermelést és a termelőszövetkezeti tagok személyes jövedelmének olyan emelését, amely társadalmilag indokolt, s arányos a munkások és alkalmazottak jövedelmével. A termelőszövetkezetek *jövedelmi biztonságot teremtenek* tagjaik számára. Munkadíj-alapot képeznek, s a munkadíjat termelési költségként elszámolva, garantálják a tagok jövedelmét, és a végzett munka arányában rendszeresen kifizetik azt.

A szövetkezeti földtulajdon megvalósítása erősíti azt az alapelvünket, amely szerint a *szocializmus a munka társadalma,* amelyben a jogok és az életviszonyok nem a magántulajdon alapján, hanem a végzett munka mennyisége és minősége szerint alakulnak. A munka elvét erősíti a termelőszövetkezeti tagok új nyugdíj- és társadalombiztosítási rendszere, a háztáji földjuttatásnak és a tagsági viszonynak új szabályozása. Mindez együttvéve és más intézkedésekkel együtt tovább halványítja a magántulajdonosi szemléletet, és megerősíti a *szövetkezeti tagoknak* mint dolgozóknak a jogait és helyzetét.

A földtulajdon továbbfejlesztésének alapelvei

A IX. kongresszus határozata szerint „meg kell teremteni az elvi és törvényes lehetőségét annak, hogy a termelőszövetkezetek használatában levő földek megfelelő megváltási ár ellenében termelőszövetkezeti tulajdonba kerülhessenek." A határozat végrehajtása során mindenekelőtt a *szövetkezeti földhasználat zavartalanságát és stabilitását szükséges biztosítani.* Ez tartalmában azt jelenti, hogy fokozatosan meg kell valósítani a nagyüzemi földhasználat és a földtulajdon egységét, mégpedig úgy, hogy a föld tulajdonviszonyai igazodjanak a tényleges szocialista követelményeket kifejező földhasználati viszonyokhoz. A termelőszövetkezet a használatában levő földdel *maga rendelkezzék* akkor is, ha a föld tulajdonában *változás áll be.* Ennek megfelelően a termelőszövetkezetből csak a jogszabályban előírt esetekben lehet kiadni a földet. Alapvetően fontos követelmény, hogy a termelőszövetkezetek használatában levő föld ne csökkenjen, hanem növekedjék.

Digitized by Google

A kongresszus határozata szerint a jövőben lehetővé kell tenni a termelőszövetkezetek használatában levő földek *termelőszövetkezeti tulajdonba vételét.* Hazánk történelmi és társadalmi viszonyait figyelembe véve a magántulajdonban levő földek szövetkezeti tulajdonba vétele nem egyszeri aktusként, hanem *fokozatosan, a földtulajdonnal rendelkezőket differenciálva, az anyagi érdekeltség és az önkéntesség elvének alkalmazásával* valósul meg a szövetkezetek *saját gazdasági* erejéből.

Fontos elvi követelmény a *személyi jellegű földtulajdon zavartalansága.* Ennek megfelelően a földtulajdon és a földhasználat rendezése nem érinti a szövetkezeti tagok, a munkások és alkalmazottak *1 kat. holdas, vagy ennél kisebb személyi jellegű földtulajdonát és földhasználatát.* Sőt, indokoltnak látszik a nagyüzemi művelésre perspektívában sem alkalmas területek felparcellázása és eladása, főleg *munkások és alkalmazottak* számára, hogy ezek a ma többségükben parlagon heverő földek is hasznosítva legyenek.

A földkérdés rendezésére *új földjogi törvény* kidolgozására van szükség. E törvény megalkotásában rendkívül körültekintőnek kell lenni, hogy ez a bonyolult és sok embert érintő kérdés megnyugtató módon oldódjék meg. Pártunk megadta az elvi útmutatást ehhez, és fő vonásaiban konkrétan is megjelölte a tennivalókat; ezeket a következőkben lehet összefoglalni:

A termelőszövetkezetek használatában levő földek stabilitásának biztosítása érdekében ha a szövetkezeti tagsági viszony bármily okból megszűnik, a volt szövetkezeti tag *tulajdonában,* de a szövetkezet *használatában* levő és a háztáji föld mértékét meghaladó föld továbbra is a szövetkezet használatában marad.

A szövetkezeti közös használatban levő földből csak akkor lehet földet — 800—1600 négyszögölet — kiadni, ha a helyben lakó volt szövetkezeti tagnak nincs személyi tulajdonú háztáji földje és kéri ezt a szövetkezettől. Ez természetesen csak a saját földdel rendelkező volt szövetkezeti tagokra vonatkozik. Más esetekben és más címen *nem lehet* földet kivinni a termelőszövetkezetből.

A termelőszövetkezeti földtulajdon fokozatos létrehozásának számos forrása nyílik meg. Egyik igen fontos forrása a termelőszövetkezetek használatában, de *nem szövetkezeti tagok tulajdonában* levő föld megváltása lesz. A nem szövetkezeti tag földtulajdonosok, akiknek földje a szövetkezetek használatában van, megkapják azt a lehetőséget, hogy maguk döntsék el: a termelőszövetkezetbe mennek-e dolgozni — és akkor földjük továbbra is magántulajdonukban marad —, vagy nem lépnek be a termelőszövetkezetbe tagként — és akkor földjük *megváltási ár ellenében* a szövetkezet tulajdonába kerül. Az elhatározáshoz elegendő gondolkodási idő áll rendelkezésükre. Valószínű, hogy a IX. kongresszuson elfogadott agrárpolitikai határozatok sokakban azt a gondolatot és elhatározást érlelik meg, hogy a jövőben a termelőszövetkezetben dolgoznak. Ebben az esetben természetesen földjük további sorsáról is ennek megfelelően döntenek.

Digitized by Google

A szövetkezeti földtulajdon másik forrása a *termelőszövetkezeti tagok magántulajdonában levő föld.* A termelőszövetkezeti tagok lehetőséget kapnak arra, hogy megváltási ár ellenében felajánlják földjüket a szövetkezetnek. Természetesen ez a felajánlás *teljesen önkéntes, a maguk elhatározásán és a szövetkezeti vezetéssel való megegyezésen alapszik.* Ha a termelőszövetkezeti tag felajánlja a termelőszövetkezetnek a tulajdonában levő földet, akkor a termelőszövetkezet a vele való megegyezés alapján magasabb megváltási árat fizet neki, mint a nem szövetkezeti tagoknak. A megváltás összegét és fizetésének módját a földjogi törvény szabályozza. A megváltási árat úgy kell meghatározni, hogy megfeleljen a *szövetkezet közös és a felajánló egyéni érdekeinek,* s a szövetkezeti tagok előnyösebb elbírálásban részesüljenek. Ha a termelőszövetkezeti tag megtartja tulajdonában a szövetkezet használatában levő földjét, tehát nem ajánlja fel, akkor továbbra is kapja a *földjáradékot.* A földjáradékfizetés *továbbra is kötelező marad és mennyiségileg sem változik.* (Aranykoronánként 5—10 kg búza pénzbeli értéke, kat. holdanként legfeljebb 11 aranykorona és 25 kat. hold föld után, de nem haladhatja meg a földjáradékos földekre jutó kioszthatő jövedelem 25 százalékát.) Ebből világosan látható, hogy a termelőszövetkezeti tagok számára biztosítva vannak az *önkéntesség* feltételei, elhatározásukat *sem anyagi, sem erkölcsi nyomás* nem befolyásolja.

A termelőszövetkezeti földtulajdonnak jelentős forrásai a *szövetkezeti használatban* levő, de *állami tulajdont* képező földek. Az állam a termelőszövetkezet kérésére, jelképes megváltási ár ellenében, *szövetkezeti tulajdonban adja a jelenleg is szövetkezeti használatban levő földet.* Ez azt jelenti, hogy államunk hathatós segítséget és támogatást ad a szövetkezeti földtulajdon kialakításához, az a mintegy két millió kat. hold föld, amely így szövetkezeti tulajdonba kerülhet, szilárd magját alkotja majd a szövetkezeti földtulajdonnak: átadása olyan politikai gesztus államunk részéről a termelőszövetkezetek irányában, amely mindennél ékesebben bizonyítja, hogy a termelőszövetkezeteket szocialistának, hosszúéletűnek és fontosnak tekinti.

A termelőszövetkezeti földtulajdon olyan módon is gyarapodhat, hogy a *termelőszövetkezeten kívül állók, egyénileg dolgozó parasztok* megváltási ár ellenében felajánlhatják földjüket a termelőszövetkezetnek. A termelőszövetkezeti földtulajdon tehát több forrásból, nem egyszeri aktussal, hanem fokozatosan alakul ki. Mint új földtulajdon-forma, a szövetkezeti földtulajdon azt is igényli, hogy rendelet határozza meg a szövetkezeti földtulajdonjog tartalmát és rendeltetésszerű használatát.

A termelőszövetkezeti föld nem áru; *nem lehet tehát hitelfedezet* vagy jelzálog tárgya sem, s nem lehet *megterhelni,* vagy bármilyen *követelés fedezetének lekötni.* A termelőszövetkezeteknek a tulajdonukban levő földet rendeltetésszerűen, tervszerűen kell hasznosítaniuk. Gondoskodniuk kell arról, hogy állandóan növeljék a föld termőerejét, s általában, mint eddig, a jövőben is jó gazdái legyenek a földnek.

Digitized by Google

A földtulajdon és a földhasználat továbbfejlesztésének programja — a marxizmus alkotó alkalmazásának példája. A forradalmi elmélet birtokában pártunk nem dogmákra, hanem a helyzet reális elemzésére támaszkodva határozta meg a tennivalókat. Ennek kapcsán elhatárolta magát a szélsőséges nézetektől, amelyek az egyik póluson álradikalizmus („nacionalizálni a földet!" „megszüntetni a földjáradékot!" „ne legyen földmegváltási ár!" stb.), a másik póluson spontaneitás („majd kialakul magától!") formában jelentkeznek. Pártunk felismerte, hogy megérett az előrelépés szükségessége és feltétele, s úgy döntött, ahogyan ez a legjobban megfelel a szocializmus ügyének, népünk érdekeinek.

Kongresszusi vitazáró beszédében *Kádár* elvtárs hangsúlyozta: „... nyugodt gondolkodási időt kell hagyni a falutól távolélő földtulajdonosoknak — ehhez is kell egy-két esztendő —, hadd gondolkozzanak, mint szabad emberek, bemennek-e a tsz-be, és akkor ugyanabban a helyzetben lesznek, mint a tsz-tagok, vagy méltányos térítésért felajánlják földjüket. Ami pedig a termelőszövetkezeti parasztot illeti, ő határidő nélkül bármikor eldöntheti, megtartja-e tulajdonjogát és akkor földjáradékot kell kapnia azután is, vagy felajánlja, és akkor pár év alatt megkapja a megváltási árat.

A Központi Bizottságban senki sem képzelte úgy, hogy a földtulajdon rendezése két-, négy- vagy ötéves ügy. Nincs szükség semmiféle határidőre, semmiféle kampányra. A parasztembereknek megvan a magukhoz való eszük, tudnak mérlegelni, majd ők meghányják-vetik, tudják, mikor kell ezt elrendezni. A mi feladatunk a rendezés törvényes és szociális alapjait megteremteni".

Pártunk eddig is azt a politikát folytatta, hogy a megjelölt célokat az ország lakosságával egyetértésben valósítja meg. A földkérdés jellegénél fogva is olyan természetű, hogy rendezését nem lehet egyszerűen hivatali munkának vagy kampány-feladatnak tekinteni. Nagy jelentőségű társadalmi, politikai kérdés ez, s ezért egész népünk támogatását igényli. Most már azon kell munkálkodnunk, hogy a földtulajdon és a földhasználat továbbfejlesztésére kidolgozott politikánk hiánytalanul megvalósuljon.

Digitized by Google

RÉNYI PÉTER:

Kulturális aggályok?

Jegyzetek a kongresszus után

Kicsit általános, kicsit szubjektív is a kérdésfelvetés, nem tagadom. Mint *első* reagálás a pártkongresszus után, talán mégis megengedhető, hogy egyszer azzal a „rossz közérzettel" kezdjük, amely nem a kultúra berkein belül, hanem azok *körül* terjeng. Másszóval, hogy megvizsgáljuk, miért vannak elég sokan, közéleti emberek, funkcionáriusok és nem funkcionáriusok, politikai, államigazgatási tisztségviselők, pártemberek és pártonkívüliek is, akik elégedetlenek a mai kultúrával — legalábbis annak sok tendenciájával —, akik egyenesen kedvetlenek, ha erre kerül a szó.

A régebbi értelmiség-ellenes hangulatokról van talán szó, az intelligenciával szembeni gyanakvásról, amelynek volt hagyománya a szociáldemokrata párt egy részében és a kommunisták között is? Vagy a személyi kultusz beidegzettségéről, talán a türelmetlen kultúrpolitika utáni nosztalgiákról? Vagy talán az 1956-os felfordulás késői utórezgéseiről, annak a csalódásnak a maradványairól, amelyet egyes alkotók okoztak? Biztos, hogy ebből is, abból is jelen van valami elem, mégis úgy érzem, hogy ma *alapjában véve* nem ezekről a dolgokról van szó, egyáltalán nem. Itt is új időszak kezdődött, itt is újak a viszonyok, s ezeket nem egyszerűen torzulások és elfogultságok jellemzik sem itt, sem ott, hanem sokkal inkább a kétféle munka, a kétféle tevékenység közötti *természetes* eltérés és az ebből eredő, többé-kevésbé ugyancsak magától adódó feszültség, pontosabban a kellő megértés hiánya. Mert a kölcsönösen elmarasztaló vélemények, a türelmetlen kritikák mellett is növekszik a vonzás e két szféra között. Erre a helyzetre utalt a zárszóban (a népi haza mellé állott alkotókról szólva) Kádár elvtárs, amikor tréfásan megjegyezte: *„Egy családba tartozunk mi, pártmunkások, »pártbürokraták« — vagy ahogy akarják — és írók, művészek, szeplősök és nem szeplősök, egy család vagyunk. Idáig is együtt jöttünk, és ezután is együtt megyünk..."*

Digitized by Google

Nem mintha nem lennének ideológiai, sőt politikai felfogásbeli különbségek és problémák — különösképpen a kulturális alkotásban —, amelyekre megkülönböztető figyelmet kell fordítanunk. De az eszmei polémia minden szükségessége mellett is, mondjuk ki, eljött az ideje, hogy mindkét terület képviselői az eddiginél sokkal jobban *ismerjék meg* egymás tevékenységének sajátos törvényszerűségeit, sajátos nehézségeit és sajátos eredményeit is. Itt a kulturális munkának csak néhány jellegzetességét említhetjük meg, de ezek tisztázása is bizonyára hozzájárulna az időszerű kérdések helyes megértéséhez.

Nekem úgy tűnik, a kultúrát érintő aggályok nagy része mögött voltaképpen *egy* kérdés húzódik meg: az, hogy *sokan lassúnak tartják a fejlődés ütemét.* Persze, megértik ők, hogy van még giccs az ízlésben, vagy hogy vannak még fehér foltok az olvasók térképén, és az alkotók egy csoportjában tartják még magukat a régi ideológiák maradványai. Többnyire — nem mindig —, azt is elismerik, hogy a tendencia egészséges, hogy a helyzet javul. De nyomasztóan vontatottnak érzik a folyamatot, s élnek a gyanúperrel, hogy ennek a művelődéspolitikai szándék tétovasága, az elhatározottság hiánya az oka. Úgy képzelik: ha a vezetés akarná, maholnap mindezeken a problémákon túl lehetnénk. Még írók, művészek is, akik egyébként — éppen alkotó munkájuk integritása védelmében — a leghatározottabban tiltakoznak a nyomás módszerei, de a túlzott sürgetés ellen is, a legadminisztratívabb beavatkozást sem tartanák elvetendőnek bizonyos esetekben. Például ha arról lenne szó, hogy a filmforgalmazást, vagy a könyvkiadást akadályozzuk meg abban, hogy valamelyest (korántsem korlátlanul) tudomásul vegye a közönség igénytelenebb részének kívánságait. És fordítva: akik elvárják az állam kulturális intézményeitől, hogy konvencionális szórakoztató igényeit kielégítsék, dühös türelmetlenséggel reagálnak, amikor olyan irodalmi és művészeti alkotásokkal találkoznak, amelyek vagy tartalmuknál, vagy formájuknál, vagy mindkettőnél fogva, nem vágnak egybe várakozásaikkal.

Mindkét fél — s itt csak az egyszerűség kedvéért beszélünk kettőről, hisz a valóságban az ízlések, az eszmei és művészeti igények megszámlálhatatlanul sok irányzata, árnyalata él egymás mellett — a kulturális politika *erélyén* kéri számon a maga követelményeit. Nyilvánvaló, hogy ez a bírálat felszínes, és hogy azok, akik csak idáig jutnak el a gondok okainak feltárásában, megrekednek abban a régivágású voluntarizmusban, amelynek eredménytelenségét a társadalmi élet más szféráiban maguk is rég felismerték.

Az *ütem* kérdése a kulturális folyamatban így nem ítélhető meg. A kulturális szférának, ha egészében a társadalmi tudathoz tartozik is, megvannak a maga saját objektív fejlődéstörvényei. A szocializmusban is. Ezeknek érvényesülését jó kulturális politikával elő lehet segíteni, rossz politikával pedig lassítani is lehet, *a fejlődés bizonyos meghatározott szakaszait azonban nem lehet átugrani.* Vagy más szóval: a fejlődés tempóját itt sem lehet önkényesen diktálni. Társadalmi

Digitized by Google

rétegek ízlését, amelyet a régi iskola (vagy iskolázatlanság) alakított ki, nem lehet túlhaladni, amíg például nem szüntetjük meg a műveltségnek azt a hiányát, amely az emberek ízlését is korlátozza. Azzal, hogy pusztán ostorozzuk őket, hogy ízlésüket giccsesnek, nyárspolgárinak, elmaradottnak mondjuk el, szinte semmit sem teszünk azért, hogy esztétikai igényük megváltozzék. Sőt, mint nem egy példa bizonyítja, a durva, tapintatlan fellépés *éppen az ízlés területén igen veszélyes*, megerősíti az előítéleteket, ellenkező előjelű agresszivitást és fokozott ellenállást kelt. Az egyén kultúrája is úgy nő — ha nem is valamilyen átfogó és módszeres értelemben és csak leszűkített keretek között —, mint az emberiségé: hogy feljusson a legfejlettebb szintre, ahhoz egy kicsit *végig kell járnia* az egész eddigi kultúrát. A maga korának türelmetlenkedő kulturális prófétáival, mindent megújítóival szemben ezt hangsúlyozta Lenin is.

Némelyek például hajlamosak a kétségbeesésre, mert nálunk ma még sokan teljes kielégülést találnak a múltszázadi *romantika* illúzionisztikus művészetében. Való igaz, kevés európai ország van, amelyben a realizmust megelőző irodalom olyan erőteljesen hatna, mint éppen Magyarországon. De miért kellene ezt úgy felfognunk, mint a kulturális folyamat dekadenciájának vagy megrekedésének jelét? Úgy vélem, hogy éppen fordítva: mint a fejlődés egy kezdeti lépcsőfokát kell értelmeznünk. Azok a rétegek, amelyek csak az utóbbi két, vagy inkább egy évtizedben jutottak el oda, hogy megfelelő lehetőségük, kedvük és idejük legyen olvasni, *ezen a fokon* léptek be az irodalom iskolájába. Hogy miért éppen ezen, azt is objektív összefüggések magyarázzák, amelyekre azonban most ne térjünk ki. Korábban ezek a rétegek még Jókait sem olvastak, s ha egyáltalán alkalmuk volt *esztétikai* élvezetekben részesülni, akkor ezek legfeljebb a Kosáryné Réz Lola vagy a Mesecautó-szerű pszeudoművészet értéktelen „áldásai" voltak.

Dehát *meddig tart még* — hallom az ellenvetést — ez a Jókai- vagy Victor Hugo-láz? És meddig szolgáljuk ki ezeket a nosztalgiákat? A huszadik század második felében élünk, egy ridegen racionális korban, amelynek politikai, irodalmi és tudományos felismeréseihez mérten a naiv romantika merő konzervativizmus, retrográd álmodozás, hamis utópizmus! *Meddig tűrjük még ezt?* — mondják a hevülékenyebbek. Nem vesszük-e észre, hogy ez a romantikus kultusz akadályozza, visszatartja a fejlődést? Hogy vég nélküli folytatása nem fejleszti, hanem rontja az ízlést?

Elméletileg nem zárható ki: előállhat egy liyen helyzet is. Például, ha valóban rátukmálnánk, szubtilis vagy raffinált eszközökkel rávennénk e művészet fogyasztására azokat is, akik belső hajlamuk és hajlandóságuk szerint már túljutottak rajta. De vajjon erről van-e szó? Egyáltalán nem! Mint ezer jel tanúsítja, egy még mindig igen életerős ösztönös vonzalomról van szó, nem mesterségesen felkeltett, vagy a

Digitized by Google

közvélemény ravasz befolyásolásával életben tartott igényről. A fejlődésnek ezen a fokán túl kell lépni, túl is fogunk lépni. Csakhogy ennek a legelemibb feltétele az, hogy először is — nagyjából és egészében — kielégítsük ezt az igényt. Amíg egy közepesen megcsinált Jókai-film (mint a *Kőszívű ember fiai*) hónapok alatt a normális mozi-látogató-szám többszörösét éri el, minden különösebb hírverés nélkül, sőt a kritika elég egységes (és némiképp sznobisztikus) fanyalgása ellenére, addig nem beszélhetünk arról, hogy ezt az igényt már kielégítettük. Addig nem mondhatjuk, hogy már túlszaturált állapot következett be, amelyet — engedve az ebben anyagilag érdekelt filmgyártásnak — mintegy mesterségesen mi hosszabbítunk meg.

S ha már leírtam azt, hogy „túlszaturált állapot", hadd tegyem hozzá a szentségtörő gondolatot: el tudnék képzelni olyan okos művelődéspolitikai stratégiát is, amely adott esetben ezt a módszert is alkalmazza. Amikor úgy érzi: a közízlés megérett arra, hogy túljusson egy bizonyos fejlődési szakaszon, de mégsem akarja elhagyni a megszokottat, akkor egy kicsit túl is lehetne vele lakatni, és éppen ezzel elidegeníteni tőle. Minden a közízlést bíráló írásnak kedvenc példája hosszú évek óta a *Csárdáskirálynő* sikere. Nincs olyan kulturális prófétánk, aki ne szörnyülködött volna el a „Hej, cica" meg a „Gimbelem-gombolom" orfeumi trivialitásán. Csakhogy a kulturális vezetés volt olyan bölcs és bátor, hogy állta a rohamot, magára vállalta az ódiumot. És az eredmény ezt a „helytállást" igazolta: a *Csárdáskirálynő* kiment, vagy pontosabban kimegy a divatból. Trónjának örökösnője, a *My Fair Lady*, ha zsánerben rokon is, mégsem az a penetráns giccs. Ha netán már évekkel ezelőtt filmet csináltunk volna a Csárdáskirálynőből és hónapokig az egész ország minden zugában játszottuk volna, meglehet, hogy ma már a vidéki közönséget sem lehetne becsalogatni vele a színházakba.

Igen ám, mondhatják, dehát *hogyan festenek a távlatok*, ha így, holmi kihalásos alapon képzelhető csak el a haladás, és egy *Csárdáskirálynő* teljes túlhaladásához tíz vagy húsz év sem elegendő? A példa valóban nem mutat biztató távlatot; ha általában ilyen tempóval kellene számolnunk, joggal keseredhetnénk el. Hisz hol vagyunk akkor még a régi művészet igaz értékeitől, és meddig fog tartani, amíg eljutunk a mához, a valóban korszerű kultúrához! Évszázadokban lennénk kénytelenek gondolkozni, olyan hosszú időszakokban, amelyek beláthatatlanok; sőt az az érzés venne erőt rajtunk, hogy a tömegkultúra soha nem érheti utól a korát. De természetesen csak teljesen hamis következtetéshez juthat, aki a bonyolult, sokoldalú kulturális folyamatból csupán egy szélsőséges példát ragad ki, és semmi egyebet nem vesz tekintetbe, azt sem, ami ennél sokkal lényegesebb és fontosabb.

Először is és mindenekelőtt azt, hogy *a nagyközönséget* — különösen a televízió, de más tömegkommunikációs eszközök révén is — *soha*

Digitized by Google

nem látott sűrűséggel érik a másfajta, mélyebb, nemesebb kulturális kisugárzások is, amelyeknek ízlés- és igényformáló hatása máris erősen érződik, és ez minden bizonnyal nagyon hamarosan meg fogja gyorsítani a folyamatokat. (Már ma is úgy van — jóllehet igen nagy az előbb említett műfajok és irányzatok tömegvonzása —, hogy e művészet leghívebb törzsközönsége sem olyan, mint a múltban volt: a pusztán szórakoztató, vagy feledtető művek kultiválása mellett egyre-másra ismerkedik komoly klasszikus és modern alkotásokkal is, köztük sok progresszív és szocialista remekművel. Jelentős része a kulturális fogyasztóknak pedig *valósággal kétéltű:* egyfelől növekszik a mélyebb intellektuális és emócionális igényeket támasztó irodalom és művészet iránti érdeklődése és rokonszenve, másfelől még erősen ragaszkodik ahhoz, amit megszokott és amiben még bízik. És sokszorta szélesebb a köre, mint valaha annak a közönségnek, amely esztétikai értelemben is magasfokú műveltséget és szellemi érettséget ért el. Egy pillantás a legértékesebb művek példányszámára, illetőleg látogató számára mindenkit meggyőzhet, hogy ez a réteg tíz-, húszszorosa a felszabadulás előttinek.*) Másodszor: *a felnövekvő generáció,* amely már más iskolát járt, és amelynek az ízlést meghatározó esztétikai élményvilága is más, ma jelentős részét teszi ki a felnőtt kultúra fogyasztóréteginek, és általában magasabb igénnyel lépi át a küszöböt, mint az előbbi nemzedék tette. Harmadszor: ha nem is olyan erővel, mint ahogy kívánatos és lehetséges lenne, de formálja az új társadalom a közízlést *a műbírálat, az esztétikai és eszmei nevelés eszközeivel is;* nagyobb hatásfokkal a legutóbbi időkben, amióta a magyar kritika felismerte: ha hatni akar a tömegekre, akkor az ingerült polémia hangjáról át kell térnie a türelmes magyarázatra, a művészettörténeti folyamatokat elemző, a fejlődés belső összefüggéseit feltáró, *felvilágosító* munkára. Ma már könyvespolcokat lehetne megtölteni azokkal az újabban írt vagy újabban megjelentetett könyvekkel, amelyek ezt a célt szolgálják, nem szólva a sajtó, a rádió és a televízió hasonló kísérleteiről, törekvéseiről.

Shogy mindezek az erők egybevéve sem változtatták még meg gyökeresen a helyzetet, hogy eredményeik nem egyértelműek? Ez is igaz, de vajon ellenbizonyíték-e? Sokat beszélnek egy *új kultúrsznobizmus* elterjedéséről. Tény, hogy a könyvkereskedések, a mozik és színházak új törzsgárdájában, a folyóiratok előfizetői között nagy számban tűnt fel annak az ínyencnek a típusa, aki mindent fogyaszt, amivel csak műveltnek, kulturális dolgokban kikupáltnak lehet

* Megjegyzendő: a kulturális közönség e legigényesebb részének is természetesen szüksége van némi könnyed esztétikumra, szüksége van a pihenésnek olyan óráira, amikor — éppen erős szellemi igénybevétele miatt — teljesen ki akar kapcsolódni. Ez a szükséglet azonban nem teszi a fenti értelemben „kétéltűvé", hiszen ennél a rétegnél már nincs szó arról, hogy ábrándokba élné bele magát. Műveltsége, kultúrája megóvja attól, hogy az illuzionisztikus megtévesztés áldozatává váljék: műélvezete ennél fogva a pusztán szórakoztató művek esetében sajátosan ambivalens is: félig a játékot élvezi, félig a kritikáját, vagyis azt, hogy átlát ennek a művészetnek a praktikáin, hogy pontosan tudja korlátait, és azt figyeli, hogyan végzi ezeken belül bűvészkedéseit a szerző.

Digitized by Google

tűnni ma. De nem természetes átmeneti jelenség-e ez is: az újonc tetszelgése, amelyet meghatározott időn belül (és persze nem mindenkinél) felvált majd a művészet és az irodalom értékeihez fűződő komolyabb és mélyebb kapcsolat? Aki képtelen e közbülső állapotokban meglátni a pozitív átalakulás jeleit, a metamorfózis állomásait, aki ebben is csak a (még) deformált mozzanatot látja, az persze szükségszerűen borúlátó következtetésekre jut, pangást, mozdulatlanságot, vagy reménytelenül lassú fejlődést lát ott, ahol — történelmileg mérve — *drámai fordulat* játszódik le, annak minden ellentmondásával, előrerúgtatásaival és visszaeséseivel együtt.

Még ennél is *rejtettebb változásokra* kell odafigyelni, ha az ember reálisan akarja megítélni a tömegkultúrában végbemenő változásokat. Vegyük példának a kaland- vagy detektívregény legújabbkori „karrierjét". Sokakat ez is már-már kétségbeejt, a kultúrától való elfordulás veszedelmes jelét látják benne, s valóságos árulást sejtenek abban, hogy bizonyos helyet szorítunk ennek az igénynek is. Pedig (túl azon, hogy ezekre a műfajokra viszonylag kis hányadát fordítjuk kulturális intézményeink kapacitásának) a mi krimi-divatunknak kezd jellemzőjévé válni, hogy legalább olyan népszerű a detektívregény-*perszifláz* (Rejtő Jenő), mint a fiktív bűnügyi sztori, vagy a dokumentatív kriminalisztikai riportázs. Amellett, hogy az utóbbi két műfajban vannak szellemes, tanulságos művek, olyan „tisztességes" detektívregények, mint az Agathe Christieéi, ahol a szerző ambíciója nem több, mint egy bonyolult rejtvény, egy logikai játék, amely pszichológiai megfigyelésre és kombinálásra tanít; a ma oly olvasott különféle pitavalok között pedig akadnak politikailag és társadalmilag tanulságosak is, akár a középkori Prága, akár a mai Dallas bűntetteiről szólnak is. Mondom, *emellett* az is nagyon méltó az érdeklődésre, hogy a mi „ponyva-közönségünk" egyre jobban kedveli a perszifláz st, a műnem paródiáit, tehát azt az irónikus formát, amellyel az irodalmi folyamat túlhaladja a műfajt, kikerüli zsákutcáit. Ez a vonzalom a humorhoz egyébként nem csupán erre jellemző: a modern giccs témái is egyre inkább csak önmaguk paródiájaként merészkednek elő. Kulönös, furcsa képződmények teremtődnek így, amelyekben néhol nem lehet tudni, hogy leleplezés-e az irónia, vagy leplezés — de ezek is azt mutatják, hogy a régi illuzionizmus kora lejárt, hogy a változások időszakát éljük.

Szükséges-e fogadkoznom? Mármint azt erősítgetnem, hogy én sem úgy gondolom, mintha itt, a művészeti szféra e széles perifériájában folyna a döntő ütközet az újért? *A döntő az, ami a kultúra fő folyamatában történik,* a jó és legjobb művészek, a jelentős és legjelentősebb írók, az igazi alkotók műhelyében — a valóban új, a korral adekvát kultúra ott születik, és a legfőbb figyelmet is oda kell fordítani. Csakhogy itt hasonló aggályokat hallani: a lassúságot, az eszmei fejlődés vontatottságát, a vargabetűk és kitérők gyakoriságát

Digitized by Google

panaszolják. A IX. pártkongresszus fogalmazásai elég meredeken szembehelyezkedtek ezekkel a negatív megítélésekkel. A Központi Bizottság beszámolója, ha rá is mutatott a művészi alkotómunka ellentmondásaira, egyértelmű hangsúllyal kifejtette, hogy „*az utóbbi időben eszmeileg, művészileg magas színvonalú művek születtek, amelyek nagy része szocialista művészetünk nemzetközi tekintélyét is erősítette. A legjelentősebb szocialista és humanista elkötelezettségű alkotások politikai és világnézeti hitelét az adta meg, hogy a valóságot összetetten és mélyen átérzett felelősséggel ábrázolták.*" És Kádár elvtárs, a zárszóban, még külön is aláhúzta: „*A kultúra kérdéseiben, a beszámolóban foglalt pozitívumokat a Központi Bizottság nem udvariasságból mondta, hanem mert ez a véleményünk.*"

De vessünk csak egy pillantást a feladatra, amely előtt ma a szocialista irodalom és művészet áll, és akkor talán nyilvánvalóbb lesz ennek a megítélésnek az igazsága és indokoltsága. Hisz semmiképp sem lehet figyelmen kívül hagyni, amire a beszámolóból idézett utolsó mondat is céloz: azt, hogy az alkotóknak ma egy rendkívül bonyolult és nehéz helyzet gondolati megoldásait és adekvát kifejezési formáit kell megtalálniuk, hogy híven adhassák vissza a mai társadalmi folyamatokat. Valamikor a hőskorban, az új magyar irodalom első fellendülése idején a társadalmilag leglényegesebb feladat az volt, hogy a tömegek az új társadalom felé forduljanak: ez tehát rendkívül pregnáns és alapjában igen egyszerű folyamat volt. A vers, vagy kép, vagy regény, amely ezt (persze belső meggyőzéssel) kifejezte, ezzel már önmagában is bizonyos jelentőségre tett szert.

Pedig mit is fejeztek ki az akkori művek, azok is, amelyeket az irodalom és a művészet, mint koruk remekeit fog megőrizni? A legjobbak sem vállalkoztak sokkal többre, mint hogy valamelyest érzékeltessék az új világ eszményeit, az új közösségi élet lehetőségeit, az első évek építésének naivan friss atmoszféráját. Ma csupán eszményeket és lehetőségeket ábrázolni, némi vakolatszagú ózonnal körítve — egyszerűen lehetetlenség. Ma az a folyamat a témák témája, amelyben *milliók életében valósággá lesz az új társadalom,* valósággá milliók létfeltételeiben, gondolkodásában, magatartásában, milliókban, akik még ma is a legkülönfélébb módon értelmezik a világot, erkölcsileg, világnézetileg és részben politikailag is még igen eltérő principiumokat képviselnek. Hogyan is lehetne elképzelni azt, hogy a kultúra, amely része is e roppant bonyodalmas változásnak, máról holnapra megtalálja azokat a jellegzetes témákat és konfliktusokat, figurákat és formákat, amelyekben ez a fordulat tipizálható? Hogy néhány év alatt remekművek, a dolgok lényegét megragadó olyan alkotások *sorát* adja, amelyek maradandóan örökítik meg a kort és emberét? Egyfelől a változások jelentőségét, a szocialista átalakulás méreteit és mélységét becsülnénk le, ha nem látnánk be, hogy ez a feladat mennyivel nehezebb lett, amióta a szocialista építés betetőzésére került sor. Másfelől azoknak az alkotóknak a teljesítményét szállítanánk le méltatlanul, akik

Digitized by Google

ebben a munkában már tettek valamit. Ha igaz az, amit Szirmai elvtárs kongresszusi felszólalásában mondott: hogy az utóbbi évtized rohamos fejlődése megköveteli a szocialista íróktól is, hogy *„sok tekintetben vegyék újra számba a világot"* — akkor a műveket ehhez a követelményhez kell mérni, nem pedig egy korábbi időszak szintjéhez.

Hogy az irodalom és a művészet egészében még nem tud megbirkózni ezzel, azon csak felületes utópisták rökönyödhetnek meg. Sőt, azt is valamelyest elkerülhetetlen és mindenképpen előrelátható jelenségnek kell tartanunk, hogy az alkotók egy része már a helyzet bonyolultsága elől megfutamodik, s nem képes mást látni az összetett, ellentmondásos folyamatban, mint összevisszaságot, vagy más, talán többet mondó szóval: *káoszt*. Nem szándékom, megismétlem, hogy az irodalom és művészeti terület problémáit egyes-egyedül a mai feladatok jellegével, újszerűségével, igényességével magyarázzam (kimagyarázzam): hatnak a mai magyar irodalomban és művészetben polgári ideológiai maradványok, még viszonylag érintetlen polgári ideológiai rendszerek is, filozófiai, világnézeti és esztétikai iskolák, amelyeknek tanait ideológiai vitákban le kell küzdeni. Helyesen állapította meg a beszámoló, hogy *„kulturális, művészeti életünk az ideológiai harc ... legbonyolultabb frontja."* De ezeknek az irányzatoknak a behatolása és hatékonysága sem független attól a szituációtól, amelyben ma élünk és dolgozunk. A kulturális élet — így fogalmazott a Központi Bizottság beszámolója — *„egész társadalmunk ellentmondásait tükrözi."* S ez lényeges, alapvető megállapítás, mert rámutat arra, hogy e folyamatok megítélésénél is elsősorban a társadalom objektív viszonyaiból kell kiindulni.

Visszatérve tehát a káoszhoz: az az erős hajlam, amelyet ma különösen néhány folyóiratunk elbeszéléseiben, novelláiban s részben líránkban, képzőművészetünk egyes köreiben érezni, az, hogy a *valóságot megfejthetetlen, kiismerhetetlen kuszaságnak ábrázolják*, egy illogikus, józan értelmét vesztett vagy egyenesen abszurd fantomvilágnak, az — mindenféle külföldi és régebbi tradíció befolyása mellett, a nyugati kordivat erős kisugárzása mellett is — nagy részben annak a következménye, hogy *a társadalmi viszonyok összetettsége, belső mozgásuk bonyolultsága felülmúlja az irodalom és a művészet egy részének apercipiáló és analizáló képességét*. Az alkotók egy része egyszerűen nem képes az eléje táruló anyagot eléggé differenciálni, a jelenségeket értelmezni, osztályozni, elválasztani, fölé- és alárendelni. Összefügg ez minden bizonnyal a magyar kulturális fejlődés bizonyos történelmi sajátosságaival is; az ösztönös alkotók típusai mellett (akik között persze óriások is voltak) nálunk egy kicsit mindig kivétel volt a nagyon tudatosan elemző, a valóságot intellektuálisan boncolgató író vagy művész típusa. A realizmus nagy iskolája is későn ért hozzánk a maga objektiváló módszereivel, a modern szocialista irodalom analitikus irányzatai is csak nemrég vertek gyökeret. De ennél lényegesen fon-

Digitized by Google

tosabb oknak érzem, hogy az utóbbi évek sodrásában maga az élet produkált mérhetetlen mennyiségű *átmeneti*, tehát többnyire ellentmondásos jelenséget, hogy a meggyorsult fejlődés növelte meg a nehézségeket.

Több írói, művészi magatartásformát is szült ez a változás. Olyanokét, akik tudomásul veszik az említett „új számbavétel" szükségét, de a tények *pozitivista regisztrálásába vonulnak vissza*, semmilyen rendező elv érvényét nem fogadják el, távoltartják magukat mindenféle ideológikus magyarázattól és így — végső soron — ugyancsak egy kaotikus állapot ábrájához jutnak el. Így születnek némelykor olyan, irodalmi szociográfiáknak nevezett leírások, amelyekben a tények szinte összefüggéstelenül sorakoznak egymás mellé, s ennek következtében az embernek, mire a mű végére ér, az az érzése, hogy nem a valóság tudományosan tárgyilagos képét kapta, hanem — egy kis túlzással — szubjektív víziót, lidérces álomképet.

Aztán vannak, akik a tényábrázolás és az elemzés igényéről *programszerűen is lemondanak*, s legtöbbjüknek aktív filozófiai alapja is van erre: valamely irracionalista iskola tanítása, s persze esztétikai-elméleti platformja is. Sokféle változat van természetesen ezen a körön belül is. Van, aki a kaotikus felszínt szarkasztikus humorral, groteszken illogikusnak rajzolja, és van, aki tragikusan nyomasztónak ábrázolja, egy félelmetes szörnyvilágnak. Van, aki egy bizonyos szociális miliőre összpontosítja figyelmét, annak példáján bizonygatja az élet értelmetlenségét, céltalanságát. És van, aki *kozmikus méretűvé feszíti pesszimista általánosításait*. De ha pontosan odafigyelünk, mindegyik modellben felismerhető a *mai valóság torz absztrahálása*, azoknak az ellentmondásoknak és feszültségeknek abszurd felfokozása, mérhetetlen eltúlzása, amelyeket a társadalomnak — s ezt nagyon aláhúznám — legfelszínesebb áttekintése nyújthat csak, a túl távolról vagy túl közelről szemlélődés, az a vizsgálati mód, amely a legkevésbé sem mélyed el a dolgok dialektikájában, amely nem képes meglátni, mi az, ami fejlődik és ami elhal, mi kerekedik felül és mi marad alul. Ezeknek az absztrakt látomásoknak a félhomályában *minden azonos, mert minden egyben mindegy is*. Előremegyünk itt, vagy hátra ott — mit számít az? Lényegtelen különbségek, figyelemre sem méltó különbségek: a lényeg az, hogy a végsőkig elidegenedett, áthatolhatatlan viszonyok között magányosan hányódik az egyén, kiszolgáltatva és reménytelenül; az ember a számára érthetetlen, általa befolyásolhatatlan, esztelen erők játékszere, legyen ez az erő a mindenkori rideg, bürokratikus hatalom, az öröknek vélt emberi gonoszság, a sors kifürkészhetetlen akarata, vagy a természet kiszámíthatatlan szeszélye. Az sem olyan lényeges, hogy a különféle erők közül melyik; legjobb, ha mind együtt pusztítja a szegény halandót, mind együtt keríti be és üldözi a pusztulásba vagy az őrületbe.

Digitized by Google

Tragikus és egyben groteszk tünet, de így van: ez a fajta irodalom és művészet, amelynek legbensőbb lényege, legsajátabb törvénye az — még ha ezt nem is mondja ki —, hogy tagadja a jelenségek differenciálásának szükségét, amelynek meghirdetett esztétikai elvei szerint is elegendő a világ egyetlen absztrakt vetületét a végletekig elvont összképét közvetíteni, az atmoszférát, az üres kontúrt — éppen ez a szándékosan uniformizáló, a sokszerűt tagadó látásmód, ez nevezi magát nonkonformistának. Éppen ez teszi meg magát mindenféle egyenlősítő valóságábrázolás legelszántabb ellenfelének. Pedig — egyébként érthetően, ennek az esztétikának a lényegéből fakadóan — sehol sem születik ma *annyi konformis mű*, mint ennek a szemléletnek a jegyében; némelyik úgy hasonlít a másikra, hogy a szerző nevét is nehéz lenne megmondani. Sehol sem olyan erős, olyan átható az epigonizmus, a divatos nyugati példaképek leutánzása, mint ebben a szférában, és sehol nem terem annyi unalmas, önmaga és mások kész formáit ismétlő műalkotás. És mégis azt várják tőlünk, hogy éppen ezt a művészetet ismerjük el az egyéni meglátások, a dialektikus és sokoldalú ábrázolás példájának! Képtelen és elfogadhatatlan ez a követelés, s a szocialista kulturális politika és kritika sohasem engedhet ennek. A maximum, amit a szocialista esztétika megtehet, az (és ezt meg is kell tennie), hogy tanulmányozza azokat a részleteredményeket, a kisebb-nagyobb formai variánsokat és újításokat, amelyeket ez a fajta irodalom és művészet hosszú és eszmeileg meddő kísérletei során kikombinált, és elismeri, hogy ezeket a nagyonis részleges, önmagukban életképtelen formákat is lehet hasznosítani — a maguk korlátozott helyén, mint részformákat — a valóban realista és igaz művészet gazdagítására. (Körülbelül úgy, ahogyan az angol Shakespeare-társulat budapesti Lear-előadásán is egyes helyeken, egyes pillanatokban, de korántsem az egész darabban — feltűntek olyan eszközök, amelyeket a becketti abszurd drámából kölcsönöztek, pl. az irány vesztettség, a kába révület ábrázolására.) De miért nyugodnánk bele egy *világképbe*, amely, miután a falansztert is elhagyták már, Madách didergő eszkimóinak korába, a tántorgó öntudatlanságba helyezi a mi társadalmunkat? Annak elismerése, hogy valóban bonyolultak és ellentmondásosak a viszonyaink, *korántsem azt jelenti, hogy felismerhetetlenek és irányíthatatlanok a folyamatai*, hogy nem lehet feloldani kuszaságait, amely — hisz ezt nem szabad szem elől téveszteni — nem valami széthulló, feloszló állapot zűrzavarából, hanem az előretörő fejlődésből, egy új rend kibontakozásából adódnak, ahol tehát az objektív folyamat is a tisztázás felé halad. (Ami közben persze pusztul, málik az a régi.)

Hogy ezt meglátni, felfedni, bizonyítani — nemcsak általánosságban, nemcsak nagy vonalakban, egy politikai, ideológiai, történelmi áttekintés madártávlatából, hanem az egyén mindennapi életében — igen nehéz, ez igaz. De még az sem igaz, hogy csakis és kizárólag azok az alkotóművészek segíthetnek ebben, akik már elsajátították a szocialista világnézetet s részleteiben is értik és átlátják

Digitized by Google

a mai gyakorlatot, az érvényesülő tendenciákat. Rendkívüli szerepet játszhatnak és játszanak benne azok az írók és művészek, akiknek élményévé vált ez a káosz, de akiket egyrészt saját felismeréseik és hajlamaik, logikájuk és igazságszeretetük, másrészt és nem utolsó sorban szubjektív kötöttségük a tömegekhez, odatartozásuk a szocialista társadalomban élő emberekhez arra bírt rá, hogy kritikailag *felülvizsgálják ezt a kaotikus képet, akik megkísérlik a behatolást ellentmondásaiba,* megpróbálják szétbogozni csomóit. Akik, mert észreveszik, egyúttal tenni is akarnak a „hábetlerizmus" kátyúja ellen, bár ma is szörnyen nyomasztó erőnek érzik. Vagy kimennek egy, az ellenforradalomtól felbolygatott faluba és addig faggatják az események tanúit, míg elibük nem tárul a történetek valamiféle magyarázata, — ha talán nem is a végső. Gyakran a riport műfaját, legalábbis külső formáit választják; a tények művészi *összegezését, a tanulságok levonását* még nem vállalják, s némelyikük görcsösen hangsúlyozza pártatlanságát, azt, hogy ő nem akar ítélkezni. De aki értően olvassa vagy nézi műveiket, az túllát ezeken az illúziókon, és, éppen az anyaggal való drámai birkózásban érzi, hogyan érlelődik bennük az állásfoglalás. S némelykor egyenesen megdöbbentő, hogyan ugrik ki e művek kavargó vibrálásából egy-egy megkapóan, egyértelműen mai hős — teszem egy Elnök Jóska erőteljes plasztikája.

A Húsz óra című filmben azt mondja a riporter: *„Ezt a riportot nem tudom megírni."* S valahol később hozzáteszi: *„Ezt a riportot nem lehet megírni."* Annak az irodalomnak és művészetnek, amelyről beszélek, mottója lehetne ez a két mondat: alkotói szinte a kétségbeesés határán birkóznak az anyag rendezéséért, állandó kételyek gyötrik őket, hogy képesek-e megtalálni azt a fonalat, amelyre fel lehet fűzni az ellentmondó jelenségek sorát. De végülis megírják, amit meg kell írniuk, még ha csak belső ösztönük és becsületes szándékuk hajtja is őket, és még nem nagyon hallgatnak azokra, akik pedig sok mindenben segíthetnék munkájukat, mert tudományos és egyéb tapasztalatok alapján vizsgálják a valóságot. Csakhogy sokféle út vezet az igazsághoz és aki úgy érzi, akinek az a belső parancsa, hogy maga verekedje ki magának ezt az utat, azt nem egyszerűen osztoroznunk kell, hanem abban a tudatban bíráljuk és nagy tapintattal és türelemmel támogassuk, hogy igazság csak egy van, tehát valahol az eszmék birodalmában is találkozni fogunk vele. Hogy mondja Goethe a Faustban? *„Mert jó embernek jó utat / Sugalmas ösztöne mutat."* Talán kultúrpolitikai elvnek sem rossz mondás. (Különösen, ha az idézet szó szerinti szövegezését vesszük alapul, amely valahogy így szólna: *„A jó ember homályos törekvésében is tudja, mi a helyes út."*) Anélkül, hogy egy pillanatig is tagadnánk a tudatosság hatalmas lendítő, felszabadító erejét, azt hiszem, ezt a lehetőséget is számba kell venni, és meg kell keresni annak módját, hogy ne riasszuk el tőle, hanem vállalására ösztönözzük azokat, akik így közelednek a szocializmushoz. *Mert ahhoz közelednek.*

Digitized by Google

Ehhez hadd tegyem még azt is hozzá: az út, amelyen ez az író és művésztípus „kiszenvedi" magának a forradalmi haladás, a marxizmus—leninizmus gondolatait, korántsem valami társadalmilag elszigetelt, önmagában való változat. Lényegében *ezen az úton haladnak azok a dolgozó tömegek is*, amelyek ma még csak ösztönösen, köznapi tapasztalataik alapján illeszkednek az új társadalmi rendhez, becsületesen dolgoznak, de gyakran még csak szűken vett egyéni érdekeik szerint ítélik meg munkánkat, nem látják a távlatokat és a jövőbe mutató összefüggéseket. De mert a mi viszonyaink között elválaszthatatlanul egybefonódik az egyén sorsa a közösségével, a jelen a jövővel, a köznapi az eszmeivel — egyre-másra rá kell jönniük ezekre az összefüggésekre. Így kerülnek azután abba a helyzetbe, amely, — persze ugyancsak a megfelelő differenciált formák felhasználása esetén — kiválóan alkalmas arra, hogy a politikai és egyéb felvilágosítás bekapcsolódjon nevelésükbe, gondolkodásuk formálásába. Ezek a tömegek is vergődnek, az individuális korlátok és sorsuk kollektív meghatározói őket is szorítják, sokszor úgy érzik, mintha minden elhomályosulna előttük, nem értik, mi történik velük, nem tudják értelmezni a dolgokat, azután meg hirtelen felgyúlnak bennük a fények, felülkerekedik az új, a jobb, a logikusabb. Hogyne lenne nagy jelentőségük azoknak a kulturális alkotásoknak, amelyek — magasabb szinten, komprimáltabb, markánsabb, drámaibb formában — ugyanezt az állapotot és folyamatot adják vissza! És amelyek azt bizonyítják — ha még *csak kényszerű szükségszerűségként, nem pedig lelkesítő szabadulásként is* — hogy az élvhajhász polgár, a meghunyászkodó kisparaszt, a kalandor ellenforradalmár hamis alternatíváival szemben az egyetlen igaz választás: az eszmét, a közösséget szolgáló forradalmár útja, a humánum védelmet és erőt csak vele és általa nyerhet! Semmit sem értett meg a mi kulturális fejlődésünkből, annak sajátosságaiból és eredményeiből az, aki ezt nem érti meg, ezt nem tudja értékelni, aki retrográd tendenciákat keres ott, ahol a progresszió tör magának utat — még ha kanyargósat is — a rengetegen át.

Mindezeket a sajátos feltételeket természetesen szem előtt kell tartaniuk akkor is, amikor a számunkra legfontosabb kérdésre keressük a választ, arra, hogy *a fejlődés milyen nehézségek elé állította a szocialista irodalmat.* Tisztában kell lennünk azzal, hogy korunk milyen új problémákat vet fel az előtt, amelynek maga választotta és vállalta hivatása, hogy a kor *komplex* kérdéseire a maguk *komplexitásukban* válaszoljon. Pontosabban: amelynek múlhatatlan hivatása, hogy komplexen ragadja meg korunk, társadalmunk kérdéseit és *a maguk teljességében vagy teljességük intenzitásában*, azaz a legfejlettebb, leghaladottabb ideológia szintjén. Olyan éveket élünk, amikor a társadalmi mozgás a marxista—leninista tudományt és gyakorlatot is kemény próbák elé állítja, amikor új mechanizmusokat szervezünk és kísérletezünk ki, amikor az országon belül és kívül felvetődő megszámlálhatatlan új elméleti kérdésre új elméleti válaszokat kell talál-

Digitized by Google

nunk. Hogyne lenne ez az időszak a rendkívüli erőfeszítések ideje a szocialista realizmus alkotói számára is?

Valamikor vulgárisan értelmeztük az elmélet szerepét: a tudomány (leegyszerűsített) tételeinek illusztrálására korlátoztuk az esztétikai alkotás szerepkörét: Ma úgy értelmezzük, mint azoknak a tapasztalatoknak és meglátásoknak a tárát, amelyek a művészi szubjektumot képessé teszik arra, hogy új, *eredeti* felfedezéseket tegyen, egyéni felismerésekkel gazdagítsa képünket a világról. A szocialista magyar kultúra alkotói előtt tehát úgy fogalmazódik meg a korszerűség követelménye, hogy ne csak a változó élet tényeit, hanem ezzel együtt a *marxizmust is éljék át*, az is váljék legszemélyesebb tulajdonukká: az eszme és az élet, az általános és az egyedi *egyszerre és együtt* szóljon műveikből. Hogy ez is elhúzódó, lassú folyamat? Mi tagadás, ezt különösen nehezen viseljük el. Mindnyájan — gondolom, a művészek is, közönségük is — sürgetné, gyorsítaná a változást. S mindent meg is kell tenni, amit ennek érdekében meg lehet tenni. De ha abból indultunk ki — s csak ebből lehet kiindulni — hogy ez a *legnehezebb* az összes feladatok közül, itt a legmagasabb az igény, akkor itt is számolnunk kell a fejlődés bizonyos értelmében *organikus* tempójával. Azok a kezdeményezések, azok a művek, amelyek jelzik, hogy ez a mozgás erősödik, szélesedik, annak bizonyosságát szolgáltatják, hogy ez a tendencia is — mondhatnám: művészetünk fő sodrása — gyorsulni fog.

Egyszóval: ha áttekintjük utunk hosszabb szakaszát, fő irányát, *nem aggályokra van okunk*, csupán arra a felismerésre, hogy az adott és lényegében kedvező lehetőségeket okosabban és aktívabban kell hasznosítani, erőteljesebb, bátrabb, mélyebb, *igényesebb ideológiai munkával*. A szocialista tendenciák gondosabb vigyázásával, a szocializmus felé törekvő kísérletek értő ápolásával, minden jóraváló kutatás és keresés felkarolásával, a félrevivő mozzanatok türelmes és nyugodt hangú bírálatával. Azzal, hogy pontosan és élesen, amennyire ez csak emberileg lehetséges, elválasszuk az időleges tévedést a *lényegében* téves igyekezettől, amely ellen nemcsak nyíltan és félreérthetetlenül kell állást foglalnunk, hanem meggyőző és cáfolhatatlan érvekkel küzdenünk. Éppen úgy, ahogy ezt a pártkongresszus határozatba is foglalta: *„Az irányításnak továbbra is elsősorban politikai, eszmei ráhatásokkal kell élnie és világosabban meghatároznia, hogy mit támogatunk, mi az, aminek helyt adunk és amit elutasítunk. Támogatásban részesítjük a nagy tömegekhez szóló szocialista és egyéb humanista alkotásokat, helyt adunk a politikailag, eszmeileg nem ellenséges törekvéseknek, viszont kirekesztjük kulturális életünkből a politikailag ellenséges, antihumanista vagy közerkölcsöt sértő megnyilvánulásokat."* Hogy itt elsősorban arról szólottunk, amit támogatásban részesítünk, illetve, amivel eszmei harcban meg kell küzdenünk, talán nem véletlen, hisz a magyar kulturális alkotások zöméről, túlnyomó többségéről van szó, amelyre van okunk bizodalommal tekinteni.

Digitized by Google

VAJÓ PÉTER:

Merre tart az egyetemi ifjúság?

A KISZ Központi Bizottsága 1966. október 5-i ülésén megvitatta és jóváhagyta a felsőoktatási intézmények KISZ-szervezetei számára készített irányelveket. E cikk keretében természetesen nincs lehetőségünk arra, hogy számba vegyük mindazokat a kérdéseket, amelyeket e dokumentumok tartalmaznak, hanem elsősorban azzal foglalkozunk, hogy a felsőoktatásban részesülő hallgatók *hogyan jutnak el ma a szocializmus eszméihez, mennyire válnak kommunista szakemberekké, milyen tényezők befolyásolják kedvezően és kedvezőtlenül nevelésüket.*

Az utóbbi évek egyik legvitatottabb ifjúságpolitikai kérdése az egyetemi ifjúság megítélése. Érthető ez, hiszen az egyetemi ifjúság szakmai-politikai fejlődése jelentős befolyással van hazánk mai, s különösen jövőbeli szellemi arculatára, a népgazdaság, a tudomány, a kultúra és az egész társadalmi élet fejlődésére. Az egyetemi ifjúság helyzetéről folyó dialógus nemzetközi vita is, amely a szocialista, a kapitalista és a volt gyarmati országokban egyaránt a társadalmi érdeklődés középpontjában áll. Az egyetemek és az egyetemi központok kialakulása óta, csaknem minden társadalom számottevő figyelmet fordít az egyetemi ifjúság politikai állásfoglalására és tevékenységére. Ma pedig, amikor az atomháború elleni harc az emberiség létéért való küzdelemmé vált, különösen lényeges, hogy a fiatal értelmiség felismeri-e helyét a haladás oldalán, vagy pedig a reakció erőit szolgálja. Arról azonban, hogy hol áll és merre tart a mi egyetemi ifjúságunk, ma még nem alakult ki egységes közvélemény.

Az egyetemi ifjúság megítélése

Az egyetemeknek az a hivatásuk, hogy kommunista szakembereket neveljenek. E munka nyilvánvalóan már a középiskolákban elkezdődik. A felsőoktatási intézményekben a beérésnek döntő szakasza következik: az itt eltöltött évek során válik alapvetővé, mélyül el a kommunista szakemberré válás folyamata. A folyamat betetőzése azonban a végzés utáni időszakban történik. A felsőoktatási in-

Digitized by Google

tézmények munkájának és a hallgatók magatartásának, tudásának elbírálásakor tehát az a fő kritérium: hogyan állnak helyt a fiatal szakemberek az élet különböző területén, mennyire felkészültek arra, hogy valóban kommunista szakemberekké váljanak. A tapasztalat pedig az, hogy a vállalatok, intézmények, iskolák alapjában véve *meg vannak elégedve* a fiatal szakemberek túlnyomó többségének emberi magatartásával, szakmai, politikai, világnézeti felkészültségével és munkájával.

Az egyetemi ifjúságnak a tanulmányi években tanúsított magatartását azon lehet leméri, hogy milyen eredménnyel sajátítja el a szakmai és politikai, világnézeti ismereteket, mennyire fejleszti ki magában azokat a készségeket, amelyek alapján eredményesen tölthető be hivatását. Ha ezt tekintjük kiindulási alapnak, akkor megállapítható, hogy az egyetemi ifjúság körében *a pozitív tendenciák az alapvetőek.*

Mi bizonyítja ezt?

A hallgatók szakmai felkészültsége, általános műveltsége, tájékozottsága és érdeklődése határozott fejlődést mutat. Átlaguknak a tudása felette áll minden korábbi időszak átlagának. Az egyetemi ifjúság túlnyomó többsége igényes önmagával szemben és megbízhatóan teljesíti a tantervi követelményeket. Túlnyomó többségük hivatásának tekinti a választott szaktárgyát. Javult ideológiai, politikai felkészültségük, szélesedett marxista műveltségük is. A József Attila Tudományegyetemen végzett felmérés szerint a hallgatók 92 százaléka a szocializmus hívének vallja magát. A Budapesti Műszaki Egyetemen lefolytatott szociológiai vizsgálat szerint a vegyészhallgatók 100 százaléka, a villamossági kar hallgatóinak 86 százaléka lehetségesnek tartja a hazafiság összekapcsolását az internacionalizmussal. A Budapesti Orvostudományi Egyetemen a megkérdezett hallgatóknak több mint 70 százaléka egyetért a marxista filozófia tanításaival.

Az egyetemi hallgatók érdeklődése kiterjed hazánk és a nemzetközi élet legkülönbözőbb problémáira: gazdasági, ideológiai, politikai, erkölcsi kérdésekre egyaránt. Döntő többségük feltétlen híve a szocializmus eszméjének. Többségük érdeklődéssel és a politikai cselekvés igényével tanulmányozza a párt- és kormányhatározatokat, a hazai és a nemzetközi fejlődés tényeit. Kritikai megjegyzéseik lényege is alapjában a szocializmus igenléséből fakad: azt szeretnék — mint pártunk és kormányunk is —, hogy jobban és gyorsabban haladjon a szocializmus építésének ügye. A szocializmus talajáról foglalnak állást a társadalmi fejlődés kérdéseiben.

Mindez véleményünk szerint természetes. A felsőoktatásban tanuló ifjúság nagy részének politikai élményanyaga és tapasztalatai lényegében a szocialista fejlődéshez kapcsolódnak. Eszmei-politikai és erkölcsi fejlődésüket döntően — az általános iskolától kezdve a

Digitized by Google

felsőoktatási intézményekben folytatott tanulmányokig — szocialista társadalmunk kulturális és oktatási politikája határozta meg.

A háború és béke alternatíváját, a társadalmi haladás és a reakciós erők nemzetközi méretű harcát általában helyesen értelmezik. 1966 első félévében 85 felsőoktatási intézményben voltak a vietnami néppel való szolidaritást kifejező ifjúsági gyűlések, demonstrációk; az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a csepeli KISZ-isták indították el az azóta már országos mozgalommá vált „vietnami vasárnapok"-at. Az utóbbi évek más tapasztalatai is bizonyítják azt, hogy az egyetemi ifjúság *többsége a fontosabb társadalmi és nemzetközi politikai kérdésekben mindenkor a szocializmus ügyének megfelelő álláspontot foglal el.*

Ezért helytelenítjük mindazokat az álláspontokat, amelyek az egyetemi ifjúság egészét elmarasztalják. A tények azt bizonyítják, hogy az egyetemi ifjúság többségét, alapjában ugyanazok a hazai és nemzetközi kérdések foglalkoztatják, mint társadalmi közvéleményünket és a magyar ifjúság egészét. Az egyetemi ifjúság sincs elvágva a társadalomtól, és gondolkodásában, magatartásában egyrészt feltétlenül, másrészt specifikusan *visszatükrözi mindazt, ami a társadalmi valóságban megvan.*

Bár az egyetemi hallgatók döntő többségének gondolkodását befolyásolja a szocializmus, ennél jóval alacsonyabb azoknak a száma, akik tudatosan a szocialista elvek szolgálatába állítják mindennapi tevékenységüket és magatartásukat. Ellentmondás van egyrészt a lehetőségek és követelmények, másrészt az elért nevelési színvonal között. Gyakran tapasztalható egyetemistáink körében az eszméinkért való bátor kiállás hiánya, a bizonytalanság. Vannak politikailag közönyös, passzív és kételkedő fiatalok is. Ők sem tekinthetők a szocializmus ellenségeinek, de könnyen azoknak a hatása alá kerülhetnek, akik fennen hirdetik téves nézeteiket, cinikus, szkeptikus, vagy agresszív formában. Többnyire ezek is a szocializmus híveinek vallják magukat, de magatartásukkal, nézeteikkel, objektíve gyakran szembekerülnek a szocializmussal, a marxizmussal.

Vannak olyan fiatalok, akik nem megfelelően ítélik meg a nemzetközi helyzetet, nem látják helyesen hazánk helyét a szocialista világrendszerben, és a szocialista országok szerepét a nemzetközi fejlődésben. Mások nem értik a szocialista hazafiság és nemzetköziség természetét, dialektikus kapcsolatát. Többen tévesen ítélik meg a KGST-t, a szocialista országok közötti gazdasági és kereskedelmi kapcsolatokat. Az egyetemi ifjúság figyelmet érdemlő része nem megfelelően ismeri a nemzetközi munkásmozgalomban folyó vita lényegét.

Az egyetemi ifjúság egy részére bizonyos hatást gyakorol a nemzetközi imperializmus fellazítási politikája is. Ennek hatására tapasztalható bizonyos álobjektivitás, a nyugati eredmények és életforma előtti hajbókolás, a szocialista tábor vívmányainak lekicsinylése,

Digitized by Google

pesszimizmus az emberiség jövőjével szemben, egzisztencialista életfelfogás és hangulat.

Az utóbbi évek során érezhetővé vált az a hatás, amelyet a szocializmussal tudatosan szembenálló, ellenséges tevékenységet folytató hallgatók keltettek. Ezeknek a százalékos aránya ma is minimális, de tetteik súlyossága aggasztó. Csak a budapesti egyetemek hallgatói között több mint százan vannak azok, akik az elmúlt években vagy maguk sértették meg törvényeinket, vagy szüleik kerültek konfliktusba rendszerünkkel.

Az egyetemi ifjúság sajátosságai

Az említett jelenségek megítélésekor nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a mai egyetemi ifjúság élményei, tapasztalatai épülő, de még korántsem kész szocialista társadalmunk, valamint közoktatáspolitikánk és iskolarendszerünk ellentmondásos útjához fűződnek. Hat a hallgatókra a kapitalizmus és a szocializmus világméretű osztályharca, valamint a nemzetközi munkásmozgalomban folyó bonyolult vita. Tanulmányaik során az ismeretek, a problémák egész halmazával találják szemben magukat. Ugyanakkor társadalmi, politikai és élettapasztalatuk még minimális. Ezért úgy gondoljuk az a célravezető, ha az egyetemi ifjúság fejlődését, problémáit szocialista társadalmunkkal és a nemzetközi helyzettel összefüggésben vizsgáljuk. Emellett figyelembe kell vennünk azt is, milyen egyetemi miliőben élnek hallgatóink, hogyan alakulnak tanulásuk, művelődésük feltételei, továbbá, hogy melyek e korosztály életkori sajátosságai.

Az egyetemi ifjúság helyes megítéléséhez elengedhetetlenül fontos követelmény, hogy figyelembe vegyük *Lenin* megállapításait a diákifjúságról: „a diákság nincs elvágva a társadalomtól, ezért mindenkor és elkerülhetetlenül teljesen visszatükrözi a társadalom politikai csoportokra való oszlását."[1] A mi viszonyaink között ez azt jelenti, hogy az egyetemisták eszmei, politikai, erkölcsi arculatát is alapjában ugyanazok az objektív társadalmi folyamatok és szubjektív nevelői hatások befolyásolják, amelyek a szocializmus építése időszakában általában a társadalom minden tagjára hatnak. Ugyanakkor a társadalom anyagi-gazdasági és tudati-ideológiai tényezőinek hatása az egyetemi ifjúság körében némileg módosul, olykor egyértelműbben, máskor ellentmondásosabban érvényesül.

Ez egyrészről az egyetemi ifjúság korosztály- és rétegsajátosságaiból ered, másrészről pedig abból, hogy az egyetemi ifjúság iskolai intézményben tanul és koncentráltan érik az egyetemen belüli nevelői hatások is, s a társadalmi hatások nagyrészt ezeknek a közvetítésével érvényesülnek. Ezt mutatja a Budapesti Orvostudományi Egyetem említett felmérése is. Arra a kérdésre, hogy „milyen tényezők alakították világnézetét?", a hallgatók a következő válaszokat adták: 15 százalékban a közvetlen társadalmi, politikai tapasztalatok, 20 szá-

[1] Lenin Művei, VII. Bp. Szikra. 1953. 37. o.

Digitized by Google

zalékban az egyetemi marxista oktatás, 16 százalékban a szakmai képzés, 16 százalékban pedig a középiskolai nevelés. A nevelői hatás gyorsíthatja vagy lassíthatja fejlődésüket, aszerint, hogy összhangban áll-e a társadalmi követelményekkel és az egyetemi fiatalok közéleti-politikai tapasztalataival, valamint aszerint, hogy a nevelők — mindenekelőtt az egyetemi oktatók — emberi-politikai magatartásának példája hitelesíti-e szavaikat.

Az egyetemi ifjúság tehát visszatükrözi soraiban szocialista társadalmunk és az egyetemek politikai arculatát, társadalmunk erősödő egységét éppúgy, mint azokat az ellentmondásokat, amelyek között ez az egység kialakul és fejlődik. Ugyanakkor az egyetemi ifjúság egyik legfontosabb sajátossága, hogy *politikai élményei, társadalmi és világnézeti ismeretei jórészt intellektuális talajból fakadnak.* A legtöbben közülük tanulmányaik, az iskolai és egyetemi oktató- és nevelőmunka, a hírközlő és kultúra-továbbító eszközök révén jutnak el a szocializmushoz, a marxizmus—leninizmus eszméihez. Közvetlen politikai harcból, vagy munkából eredő tapasztalataik nemigen vannak. Szakmai és ideológiai tanulmányaik alapján azonban kialakítottak maguknak egy lényegében helyes, de jórészt mégiscsak elvont, ellentmondásmentes képet a szocializmusról. Gyakran ezt a szocializmusról kialakított steril modellt alkalmazzák épülő szocialista életünk minden jelenségének abszolút mércéjeként. Ez nemcsak a hiányos élettapasztalatból eredő antidialektikus vizsgálati módszer. A valóságos társadalmi fejlődést néha azért sem érzékelik kellően, mert gyakran közvetlen környezetük, az egyetemek, a KISZ-szervezetek élete befelé fordul.

A mai egyetemi ifjúság eszmei, politikai, erkölcsi fejlődésének másik alapvető vonása, hogy *gyakran hiányosan, egyoldalúan ismerik meg társadalmi fejlődésünk fő törvényszerűségeit, összefüggéseit, a párt politikáját, a szocialista társadalom építésének tapasztalatait.* Ez részben a nevelőmunka hiányosságait mutatja. A hallgatóknak pl. csak felszínes ismereteik vannak arról, hogy milyen volt népünk és ezen belül az egyetemisták helyzete a felszabadulás előtti Magyarországon. Az ellenforradalom előtti időszakot egy részük egyszerűen „sötét"-nek látja. A nemzetközi munkásmozgalomban folyó vita és az ultraforradalmárok egységbontó törekvése is érezhető bizonytalanságot okozott. A szaktanszékek, a tudományos szocializmus oktatói és a KISZ-szervezetek sem adnak minden esetben kielégítő színvonalú választ a hallgatókat foglalkoztató kérdésekre. Pedig az egyetemi ifjúság eszmei, politikai, erkölcsi fejlődését különösen nagymértékben befolyásolja az *ideológiai, politikai információk szélessége és mélysége.* A tájékoztatás azért is fontos, mert a tőlünk eredő információk nem kielégítő volta miatt a fiatalok egy része polgári, nem egyszer egyenesen ellenséges beállítottságú forrásokból szerzi ismereteit, s minthogy ma már sok hallgató beszél idegen nyelveken, lehetőségük is van arra, hogy nyugati rádióadásokból, köny-

Digitized by Google

vekből, folyóiratokból tájékozódjanak. Évente a hallgatóknak mintegy 20 százaléka megy külföldre világot látni. Nagyon fontos tehát, hogy hiteles és bőséges ideológiai és politikai információt kapjanak. Ez megfelel a párt politikájának.

A marxizmus—leninizmus elsajátítása, a párt politikájának és a KISZ céljainak megértése, a szocializmus teljes felépítése megkívánja az egyetemi ifjúságtól, hogy *fokozottan vegyen részt* a közéleti tevékenységben, a felsőoktatási intézményeken belül éppúgy, mint a társadalmi élet más területein. Ma mégis elenyésző az a segítség, amelyet az egyetemi ifjúság társadalmi, közéleti tevékenységéhez, politikai felelősségtudatának kialakulásához, erkölcsi-politikai megedzéséhez nyújtunk. Ezért még az a társadalmi ismeret és gyakorlat sem szintetizálódik és tudatosul eléggé, amelyre az ifjúsági mozgalomban tíz-tizenöt év alatt szert tesznek. Munkánk fogyatékosságai miatt *gyakran kielégítetlen marad tenniakarásuk, felelősségérzetük.* E téren lényegesen kevesebb lehetőséget adunk számukra, mint a többi ifjúsági rétegnek.

Az egyetemi ifjúság — bár jelentős részét a munkások és parasztok gyermekei alkotják — *az osztályöntudat, a politikai, az általános és a szakmai műveltség szempontjából is igen heterogén.* Az egyetemi hallgatók körében szinten minden egykori és mai társadalmi osztály, réteg, csoport gyermekei képviselve vannak, bár természetesen nem egyenlő arányban. A szülők közvetlen érdekei, hagyományai, politikai és erkölcsi nézetei számottevő befolyást gyakorolnak gyermekeikre. Emellett a hallgatók az ország több mint 600 különböző színvonalú középiskolájából, valamint a termelés különböző ágazataiból, a hadseregből kerülnek a felsőoktatási intézményekbe; ezért mind szakmai és általános műveltségük szempontjából, mind pedig a KISZ-ben végzett munkájuk, politikai élményeik és felkészültségük tekintetében igen sokban különböznek egymástól. Az egyetemi ifjúság heterogenitása tehát *már az egyetemre való felvételkor kialakul;* utána további polarizáció megy végbe soraikban többek között aszerint is, hogy tanulmányaikat fővárosi vagy vidéki, régi tradíciójú vagy új intézmény, felsőfokú technikum, főiskola, vagy egyetem keretében folytatják-e.

Az egyetemi ifjúság *választott hivatása szerint is keresi önmagát, helyét, szerepét az épülő szocializmusban.* Ezért jelentős különbségek vannak a hallgatók között a választott életpálya alapján is. Más problémáik vannak a leendő agrár-, vagy műszaki mérnököknek, mint pl. a bölcsész-hallgatóknak. Eltérő ismeretekre tesznek szert, igényeik, hivatástudatuk, perspektívájuk különböző lehet. Ugyanakkor az egyetemi hallgatók többsége, éppen tanulmányaikból eredően és széles körű kapcsolataik alapján, differenciált ismeretanyaggal rendelkezik. Hamarabb és alaposabban megismerhetik pl. a külföldi művészeti alkotásokat, mint más ifjúsági rétegek.

Helyes, hogy jövendő értelmiségünket nem zárjuk el az emberi-

Digitized by Google

ség kultúrájának különféle megnyilatkozásai elől, de számolni kell azzal, hogy főleg ezeken a csatornákon keresztül hat ma még a burzsoá eszmei befolyás is. A nemzetközi imperializmus tervszerű programjának egyik fő célpontja éppen a felnövekvő értelmiség, s a fellazítási taktika jegyében igyekeznek befolyást gyakorolni egyetemi ifjúságunkra; a Szabad Európa Rádió, a BBC pályázatok, az „au pair girl" mozgalom, könyvek, folyóiratok, ösztöndíjak útján és más formában. Ezért az egyetemi ifjúságot jobban fel kell készítenünk külföldi utazásaira; célszerű növelni vitáik konstruktivitását, marxista szellemben fejleszteni kritikai és ítéletalkotó készségüket.

Az egyetemi ifjúság többségét *a 18—24 éves korosztály* alkotja. E korosztályt főképpen *a széles körű érdeklődés* jellemzi. Igen lényeges vonásuk a *nagyfokú önállóságra törekvés*, az a felfokozott igény, hogy ne csak rendelkezzenek velük, hanem kérjék ki véleményüket és kapjanak maximális önállóságot saját ügyeik intézésében, szabad idejük felhasználásában. E korosztályra a *fantáziagazdagság jellemző*, továbbá a serdülőkori csapongó illúziókkal való leszámolás (amelyet viszont gyakran kiábrándulás követ). Fontos sajátosságuk a *méltányolás elvárása*, a törekvés arra, hogy valamilyen módon az érdeklődés centrumába kerüljenek. Ez lehet pozitív vonás, de gyakran negatív tettek forrása is. Legdivatosabb mai formája ennek az, hogy gyakran gondolkodás nélkül ellentmondanak a „hivatalos" véleménynek és nem veszik észre, hogy ellenzékieskedésük mögött semmivel sincs több önálló gondolat, mint az általuk megvetett „konformisták" magatartásában.

Alapvető jellemzője ennek a korosztálynak, hogy abban a rendkívül fontos fejlődési szakaszban vannak, amikor tudatos világnézetük kialakul. A lét értelme, a társadalom, szabadság, demokrácia alapvető problémái, a közösség és az egyén viszonya, a társkeresés válnak ebben a korban a fő kérdésekké. Ezekre a problémákra maguk keresnek választ és inkább vitatkozva, kínlódva, maguk kutatják fel a feleletet, mintsem gondolkodás nélkül, kész recepteket fogadjanak el, s a nyilvánvaló igazságokat is csak akkor fogadják el, ha ezek ismertetése mentes minden közhelytől, frázistól. A dogmatizmustól, a vulgáris általánosításoktól, a nagy, de üres szavaktól különösen idegenkednek.

A differenciált érzelmi élet és az erős *tevékenységi vágy* ugyancsak alapvető vonása ennek a korosztálynak. Ezzel magyarázható felfokozott lelkesedésük, szenvedélyes türelmetlenségük éppúgy, mint sokszor indulatos elkeseredésük, vagy féktelenségük. Ennek az is oka, hogy többségük *még nem kész és kiforrott személyiség*. Ezeket a sajátosságokat figyelembe kell venni megítélésükben és a velük való foglalkozásban is.

Az egyetemi ifjúság sajátosságainak lebecsülése *éppoly* káros, mint ezek eltúlzása. Ezt azért is fontos hangsúlyozni, mert az egyetemi ifjúságról és az egyetemi KISZ-szervezetekről folyó vitákban

Digitized by Google

Igen gyakori a fiatalokat sommásan elmarasztaló nézet, a problémáikkal szembeni merevség és bizalmatlanság. Előfordul az is, hogy elmarasztalják a hallgatóknak olyan kiváló tulajdonságait, mint pl. kritikai készségüket, a hibákkal szembeni türelmetlenségüket. Vannak olyanok is, akik eltúlozzák a meglevő problémákat, vagy nem összetetten, a maguk bonyolultságában szemlélik ezek okait, hanem egyoldalúan a felsőoktatási intézmények KISZ-életére, vagy kizárólag a marxista—leninista oktatás fogyatékosságaira vezetik vissza.

Amilyen káros az egyetemi fiatalok lebecsülése és negatív beállítása, éppoly veszélyes példaképnek, az ország „lelkiismeretének" tekinteni őket. Az ifjúság lehet példamutató ebben vagy abban a munkában, de nem a párt számára, vagy a párttal szemben, hanem éppen a párthoz, a szocializmushoz való hűség dolgában. Az egyetemi ifjúságnak is két arca van: koránál, ismereteinél fogva hajlamos az újnak, a haladónak a befogadására, és ez benne a pozitívum. De hajlamos ugyanakkor arra is, hogy könnyen befogadja a csak látszatra új, modernnek tűnő, de valójában tartalmi szempontból konzervatív, polgári irányzatokat is, hogy engedjen a divat csábításainak. Az egyetemi ifjúság kommunista nevelése is csak a párt közvetlen irányításával és céljainak, eszméinek szellemében történhet. A párt eszméinek, politikájának közvetítésében elsősorban a *felsőoktatási intézmények oktató- és nevelőmunkájának van óriási* szerepe, mert az egyetemi ifjúság *mindenekelőtt szakmáján keresztül, hivatása elsajátítása és gyakorlása útján* válhat kommunista szakemberré.

Az oktató-nevelőmunka és az egyetemi ifjúság

Az egyetemek, jóllehet nincsenek elzárva a társadalomtól, sajátos helyzetüknél, funkciójuknál fogva mégis *specifikus hatásrendszerrel* rendelkeznek. E hatás nagyságrendje és jellege az egyes intézménytípusoknál eltérő lehet, de mindenütt alapvető szerepe van a hallgatók nevelésében. Az egyetem egész mechanizmusa, az oktatás szervezése és főleg tartalma, a műveltség megszerzésére nyújtott lehetőségek, az oktatók és az ifjúság személyes érintkezése, a dékánátusok magatartása, az állami vezetés módszerei, az oktatók szakmai felkészültsége és etikája, valamint az egyetem, a kar szelleme, tradíciója döntő tényezői a hallgatók fejlődésének. Különösen jelentős az oktatói kar erkölcsi, politikai és világnézeti szintje, mert szellemi befolyásuk és példamutatásuk révén az egyetemi oktatók *alapvető hatást gyakorolnak* az egyetemi ifjúság arculatára.

Sajnos korántsem állíthatjuk, hogy az oktatás és főleg a nevelés aspektusában megnyugtató a helyzet. Tapasztalataink szerint a felsőoktatási intézmények nevelőmunkájának hatékonysága nem minden vonatkozásban felel meg azoknak az igényeknek, amelyeket napjainkban és az elkövetkezendő években a szocialista társadalom vele szemben támaszt. Beszélt ezekről a kérdésekről az MSZMP IX. kongresszu-

Digitized by Google

sán Rapcsák elvtárs, a Kossuth Lajos Tudományegyetem rektora és Tigyi elvtárs, a pécsi Orvostudományi Egyetem pártbizottságának titkára is. Nem érvényesül pl. eléggé az a követelmény, hogy a professzorok és a docensek szakmai és társadalmi tevékenységének középpontjában a magas színvonalú egyetemi oktató- és nevelőmunka legyen. Az egyetemi oktatók kinevezésénél és minősítésénél többnyire még mindig csak a tudományos fokozatot veszik figyelembe. Másrészt néhányan még ma is úgy gondolkodnak; a szakmai oktatás és a tudományos munka állami, illetve szaktanszéki feladat, a hallgatók nevelése pedig a pártszervezet, a marxizmus-tanszékek és a KISZ hatáskörébe tartozik.

A szaktárgyak oktatása során nem használják ki kellően a világnézeti nevelés lehetőségeit. A marxista oktatás sem kamatoztatja megfelelően a szaktárgyakban levő, a világnézeti nevelés szempontjából felhasználható tényeket, ismeretanyagokat, összefüggéseket. A kommunista szakemberképzés eredményeit az is hátráltatja, hogy *e cél csak általánosságban van megfogalmazva, mint nevelési eszmény,* de nevelési tényezők szerint, intézménytípusonként és évfolyamonként még nincsenek kidolgozva részletesen a konkrét követelmények. Az egyetemi kinevezéseknél, a tudományos fokozatok odaítélésénél jobban figyelembe kellene venni az adott szaktudománynak világnézeti szempontból is alapos ismeretét, az előadásokon, szemináriumokon való eredményes felhasználását. Az is gyakori hiba, hogy a különböző szaktanszékek alig tudnak valamit az adott évfolyam vagy tanulócsoport általános szakmai felkészültségéről, erkölcsi és politikai problémáiról. Megítélésünk szerint az is fontos volna, hogy az egyetemekre nagyobb számban kerüljenek gyakorlati tapasztalatokkal rendelkező oktatók, a már működő oktatók pedig szerezhessenek ilyen tapasztalatokat.

A reform további végrehajtásának egyik kulcskérdése *az elméleti és gyakorlati órák arányának radikális megváltoztatása, továbbá a hallgatók önálló gondolkodásának fejlesztése.* Tapasztalataink szerint eddig nem sikerült alapvető fordulatot elérni a hallgatók tanulmányi megterhelésének csökkentésében. A kötelező tantárgyak, valamint az órák és a tudnivalók mennyisége még túl nagy, ilyen körülmények között nem nyílik elég lehetőség a hallgatók érdeklődésének megfelelő kérdések elmélyült tanulmányozására, önállóságuk, aktivitásuk fokozására, kutató és alkotó tevékenységük bátrabb kibontakoztatására. Meggyőződésünk, hogy *csökkenteni kell általában a kötelező óraszámot és ezen belül különösen az előadások arányát.* Elsősorban az olyan előadások számát kell csökkenteni, amelyek minden hallgató számára, felkészültségüktől függetlenül azonos ismereteket adnak. Ezzel párhuzamosan viszont többet kell a hallgatókkal egyénileg foglalkozni és szorgalmaznunk kell az évközi ellenőrzés, valamint az érvényben levő ösztöndíj- és vizsgarendszer továbbfejlesztését. A tananyag önálló tanulmányozását jobban szolgálná a kis csoportokban való oktatás bevezetése, a szemináriumi foglalkozások és a szak-

Digitized by Google

mai gyakorlatok, valamint a speciális szaktudományi feladatok számának növelése, továbbá az, hogy a hallgatók több személyükre szabott megbízást kapjanak, hogy több tudományos pályázatot írjanak ki számukra és több lehetőséget biztosítsanak nekik a kísérletekre. Annál is inkább szükségesnek tartjuk ezt hangsúlyozni, mert az egyetemi ifjúság jelenlegi túlterheltségét nem annyira az oktatás és a vizsgakövetelmények minőségi növekedése okozza, mint inkább egyes tanszékek ragaszkodása a tradícionális oktatáshoz, valamint felesleges, részben idejétmúlt ismeretek megkövetelése.

Lenin már a „Narodnyik tervkovácsolás gyöngyszemei" című írásában kifejtette azt a tételt, hogy az iskolának az életre kell előkészítenie az embert, önmagában keveset mond, mert a fő kérdés az: „mi szükséges az élethez és kinek szükséges?" A kérdés egyik része, az, hogy „kinek szükséges", természetesen már régen eldőlt, de hogy „mi szükséges", az még további elemzést igényel.

Vegyük pl. a *tudományos szocializmus oktatását.* Az utóbbi évek nyilvánvaló előrehaladása ellenére is még mindig az a fő gond, hogy az egyetemi fiatalság jó része kevéssé tudja a gyakorlati életben felhasználni elméleti ismereteit. A humán jellegű egyetemek filozófiai oktatása túlságosan a XIX. század közepén felmerült problémákat tartalmazza, s alig foglalkozik a jelenlegi filozófiai irányzatokkal. A műszaki, természettudományi és orvostudományi felsőoktatási intézményekben pedig az a legfőbb probléma, hogy a filozófia-oktatás nem foglalkozik kellően a szaktudományok legújabb filozófiai természetű problémáival. Igényt tartanának a hallgatók a kapitalizmus mai problémáinak és a szocializmus időszerű gazdaságpolitikai kérdéseinek behatóismertetésére is. Az oktatás azonban még mindig túlságosan a múltba néző, korunk legfontosabb társadalmi-politikai kérdéseit nem kellő terjedelemben és színvonalon tárgyalja. Mindez nemcsak a marxizmus oktatására vonatkozik, hanem az irodalom és más tárgyak tanítására is.

Nehezíti a kommunista szakemberképzést az is, hogy még a rokon-tanszékek között sincs meg a kellő összhang. Néhol még mindig *külön csatornán folyik a szaktárgyi és a marxista képzés.* Így a végző hallgatók csak kevéssé rendelkeznek szintetizált ismeretekre alapozott marxista világnézettel.

A felsőoktatási intézmények *vezetése, munkastílusa, szervezeti felépítése* sem felel meg eléggé a mai követelményeknek. Tapasztalataink szerint nagyobb figyelmet érdemelne a felsőoktatás több szempontból is problematikus struktúrája, német—osztrák jellegű felépítésének hatása. Az is problémát okoz, hogy a tanszékek több intézményben nem felelnek meg a tudományok valóságos tagozódásának és a szükségleteknek, hanem bizonyos személyi kívánságokhoz idomulnak. Sok az elaprózott tanszéki egység, s ez olykor gátolja az anyagi és szellemi javak koncentrálását, célszerű felhasználását, a

Digitized by Google

tervszerű oktatói és tudományos utánpótlás fejlesztését, a színvonalas irányító munkát.

A fiatal oktatók sok helyen nem kapnak határozott irányítást, nem támasztanak velük szemben világos követelményeket, és nem mindig sikerül elérni azt sem, hogy a szakmailag vagy politikailag be nem vált oktatókat elhelyezzék az oktatás területéről. Egyes karokon és tanszékeken az utánpótlás kiválasztása és nevelése apolitikus, ezeken a helyeken évről évre újratermelődik az az oktatói réteg, amely közömbös a társadalom problémáival és a hallgatók nevelésével szemben.

Az egyetemek egy részének felső vezető testületei és szervei között nem mindig megfelelő a munkakapcsolat. Sok a prakticista döntés, a személyi kérdésekkel való foglalkozás, és előfordulnak hatalmi harcok is. Az egyetemek más részében a döntések érvényesítése és ellenőrzése terén a leggyöngébb a vezetés hatékonysága. Néhány egyetemen tapasztalható a problémák elkendőzése.

A KISZ Központi Bizottságának irányelvei kifejtették, hogy a hallgatók nevelésében jelentős szerepük volt és van a felsőfokú intézmények KISZ-szervezeteinek is. Megállapítják az irányelvek, hogy csaknem tízéves tevékenységük során a KISZ-szervezetek lényegében betöltötték hivatásukat, és munkájuk nem egy területen eredményes volt. Ennek ellenére a tézisekben inkább munkánk fogyatékosságainak vizsgálatára törekedtünk, mert tapasztalataink szerint lehet és kell is a KISZ-szervezetek tevékenységét javítani, a velük szemben támasztott követelményeket növelni.

A fő feladatokat *a politikai meggyőző munka javításában, a kommunista munkastílus kialakításában, a tagsággal szemben támasztott követelmények fokozásában, politikai akciók szervezésében, az érdekvédelmi munka növelésében, a szakmai és politikai nevelőmunkát segítő, valamint a szabad idő célszerű felhasználását, a vonzó KISZ-életet megteremtő formák, módszerek, eszközök elterjesztésében* látjuk, csakúgy, mint a többi KISZ-szervezetek vonatkozásában is. Az egyetemi KISZ-vezetőségek többsége önállótlan és munkastílusában nehézkes. Az alapszervezetek jó részének munkájában a fegyelem minimális, a demokrácia pedig formális. A KISZ-szervezetek akkor képesek feladataikat betölteni, ha széles körű demokratizmust és öntevékenységet bontakoztatnak ki, ha programjaik kidolgozásában és szervezeti életükben jobban figyelembe veszik az egyetemi ifjúság sajátosságait, élet- és tanulmányi körülményeit, igényeit.

Az irányelvek rámutatnak arra is, hogy sok esetben kielégítetlen marad a tagok tevékenységi vágya, és kevés az a politikai-erkölcsi tapasztalatszerző gyakorlat, amelyet biztosítani tudunk a hallgatók társadalmi felelősségének és aktivitásának kibontakoztatására. Ugyanakkor arra is utalnak, hogy az egyetemi hallgatók kommunistává nevelése szempontjából elsődleges feladat, hogy a jelenleginél szélesebben vonjuk be őket a társadalmi, a közéleti munkába. Ezért

Digitized by Google

az egyetemi és főiskolai hallgatók olyan tevékenységének széles körű kibontakoztatására gondolunk, amely egyrészt összefügg választott hivatásuk társadalmi és politikai funkciójával, másrészt alkalmas arra, hogy a fiatalok már egyetemi éveik idején is bebizonyíthassák felelősségérzetüket, valamint kellő gyakorlatra is szert tegyenek.

A lényeg e feladatok jelentőségének tudatosítása, a gondoskodás a hallgatók egyéni érdeklődésének megfelelő tevékenységi formákról, és a hallgatók önálló tevékenységének biztosítása. Az egyetemi és a főiskolai KISZ-tagság politikai aktivitása azzal válhat hatékonyabbá, ha jobban megismerik a marxizmus—leninizmus elméletét és gyakorlatát, s ha marxista meggyőződésüket gyakorlati tettek hitelesítik. KISZ-szervezeteink tegyék tehát érthetőbbé tagjaik számára a hazai és nemzetközi politika alapvető összefüggéseit, és segítsék elő, hogy a hallgatók fokozott érdeklődése tettekben realizálódjék.

A társadalmi-közéleti tevékenységre való nevelés másik alapvető feladata *az egyetemen belüli lehetőségek kiszélesítése és a KISZ-tagok hatékonyabb érdekvédelme.* Az önállóság és öntevékenység kibontakoztatásának mindenekelőtt az áll útjában, hogy az oktatók közül sokan nem tekintik partnereiknek az egyetemi hallgatókat, azon az alapon, hogy a fiatalok egy része társadalmi szempontból még nem eléggé érett. A feladat azonban éppen az, hogy a fiatalok minél előbb, de az egyetemi évek végére feltétlenül elérjék a „társadalmi érettség" állapotát. Ennek érdekében minél hamarabb meg kell szüntetnünk az egyetemek jelentős részében tapasztalható formalizmust, az adminisztratív eszközök túltengését, az egyetemi ifjúság igényeinek, életkori sajátosságainak figyelmen kívül hagyását, amelyek mind ellentétben állnak a szocialista egyetemi nevelés alapkövetelményeivel. Enélkül nincs igazán önálló, öntevékeny ifjúság, enélkül az aktivitás ellenzékiességgé torzulhat.

Az egyetemi közösség is mint öntevékeny társadalmi egység, csak a társadalommal való szerves egység alapján fejlődhet szocialistává. Az egyetemi ifjúság kommunista nevelésének is csak az öntevékenység, a közösségi nevelés kibontakoztatása és a forradalmi gyakorlatban való részvétel lehet az alapja. A marxizmus—leninizmus eszméjének, a párt politikájának megértetése és a szocializmus építésében való aktív részvétel legalább annyira fontos, ha nem fontosabb, mint bármiféle ismeretanyag holt birtoklása.

Digitized by Google

Nemzetközi szemle

Egységben a néppel és a kommunista világmozgalommal

A Bolgár Kommunista Párt november 14—19 között tartotta meg kilencedik kongresszusát. A hatnapos tanácskozásra a BKP 571 005 tagja és 40 174 tagjelöltje összesen 1534 képviselőt delegált, 1430-at szavazati, 104-et pedig tanácskozási joggal.

A tanácskozáson *Todor Zsivkov* elvtárs, a párt első titkára terjesztette elő a Központi Bizottság beszámolóját, amely három fejezetből állt (az ország nemzetközi helyzete és külpolitikai feladatai; az ország belső helyzete és a szocialista társadalom fejlesztésével kapcsolatban a párt előtt álló feladatok; a párt). A vitában az ország minden vidékének és a lakosság valamennyi rétegének képviselői kifejtették véleményüket: párt- és állami vezetők, termelő munkások és szövetkezeti parasztok, a műszaki és az alkotó értelmiség küldöttei, tudósok és diplomaták foglaltak állást a bolgár bel- és külpolitika, a gazdasági és kulturális élet, a párt és a nemzetközi kommunista mozgalom időszerű kérdéseiben.

A kongresszus *számot adott a legutóbbi négy esztendő társadalmi és gazdasági változásairól,* politikailag pedig *egy egész évtized rendkívül pozitív mérlegét vonta meg.* A BKP jelenlegi irányvonalát ugyanis tíz évvel ezelőtt a párt nevezetes áprilisi plénuma alapozta meg, amikor a Központi Bizottság hozzálátott a személyi kultuszból fakadó hibák és torzítások megszüntetéséhez, helyreállította a pártélet lenini elveit és normáit, s visszahelyezte jogaiba a szocialista demokráciát. Az áprilisi irányvonal azt a célt tűzte a párt és az ország elé, hogy a népgazdaság valamennyi ágának, de különösen az iparnak a gyors fejlesztése révén fokozza *a szocialista társadalom anyagi-technikai bázisának megteremtésére* irányuló erőfeszítéseit, s a fejlődés adta lehetőségek alapján emelje a lakosság életszínvonalát. Ennek az irányvonalnak a helyességét bebizonyították az azóta elért gazdasági és kulturális sikerek, valamint a nép egyre tevékenyebb támogatása. Ez a politika ugyanis egybeesik a dolgozó tömegek érdekeivel. Érthető tehát, hogy a IX. kongresszus *fenntartás nélkül megerősítette* ezt a politikát, és ennek következetes folytatásával bízta meg a párt és az állam vezetőit.

Digitized by Google

Az elmúlt évek gazdasági eredményei bizonyításául, íme, néhány adat a tanácskozáson elhangzottakból. Ma Bulgária ipara 17 nap alatt állít elő annyi terméket — de természetesen sokkal jobb minőségben —, amennyit a felszabadulás előtt egy egész évben termelt. Az 1965-ben sikerrel befejezett negyedik ötéves terv 51 százalékkal növelte meg a társadalmi terméket és 88 százalékkal a nemzeti jövedelmet. Az eredmény az, hogy Bulgária a gazdaságilag *leggyorsabban fejlődő* országok közé került. Az egy főre jutó nemzeti jövedelem az 1960. évi 571 leváról 1965-ben 809 levára emelkedett. Ez lehetővé tette, hogy a negyedik ötéves terv folyamán 7 és fél milliárd levát ruházzanak be; a beruházás 86 százaléka az anyagi termelés területére irányult. Az állóalapok emelkedésének üteme magasabb volt, mint a harmadik ötéves tervben: évi átlagban 6,9 százalék helyett 8,3 százalék. Márpedig a negyedik ötéves terv egyszázalékos emelkedésének 146 millió leva felel meg, szemben a korábbi 110 millió levával.

Jelentős munkát végzett a párt *a közoktatás, a tudomány, a művészet és a kultúra fejlesztésének* területén, valamint *a dolgozók életszínvonalának emelésében.* 1960 és 1965 között a munkások és alkalmazottak átlagfizetése 18,1 százalékkal, a szövetkezeti parasztok egy főre jutó reáljövedelme körülbelül 21 százalékkal növekedett. Ez az egy főre jutó fogyasztás értékét az 1960. évi 428 leváról az ötéves terv utolsó esztendejében 559 levára emelte. A kulturális fejlődés eredményeiről egy jellemző adat: az egyetemi és főiskolai hallgatóknak a lakossághoz viszonyított számát tekintve Bulgária a legelsők között van a világon.

E valóságos sikerek hangsúlyozása mellett a kongresszuson sok szó esett a problémákról, a *megoldásra váró feladatokról is.* „Még mindig lemaradtunk olyan fontos kérdések megoldásában — mondotta beszámolójában Todor Zsivkov elvtárs —, mint a városi lakáskörülmények javítása, a lakosság kommunális és élelmezési körülményeinek javítása, a városi közlekedés, egyes lakótelepek vízellátása stb. Jócskán akad fogyatékosság a termelő vállalatok, valamint a felvásárló és a kereskedelmi szervezetek munkájában..."

A párt és az ország előtt álló gazdasági feladatokat tekintve a kongresszus két fontos témakört vizsgált meg és rögzített határozatában: az egyik az 1966 elején megindult ötödik ötéves terv, a másik a népgazdaság irányításának új rendszere.

Az *ötödik ötéves terv* irányelveit már korábban nyilvánosságra hozták és megvitatásra az egész nép elé bocsátották. A Központi Bizottság beszámolója éppen ennek a vitának az eredményeivel indokolta meg az eredeti előirányzatok kiigazítását, azt, hogy ezekhez az előirányzatokhoz képest fokozzák a fejlesztés ütemét az ipari és a mezőgazdasági termelésben, a külkereskedelemben, továbbá a nemzeti jövedelem és egy sor más ágazat tekintetében. Az új (1966—1970-es) ötéves terv végén, 1970-ben, az ország nemzeti jövedelmének mintegy 50 százalékkal meg kell haladnia a tavalyit. Az ipari termelés volumene több mint

Digitized by Google

70 százalékkal, a mezőgazdaságé több mint 30 százalékkal nő. A lakosság reáljövedelme több mint 30 százalékkal növekszik. A tervidőszak folyamán tovább kell javulnia az ipari és a mezőgazdasági termelés közötti aránynak, továbbá az ipar szerkezetének. Gondoskodni kell a termelőerők helyes területi elosztásáról, az összes népgazdasági ágak termelésének korszerűsítéséről és hatékonysági fokának emeléséről.

Ez a terv egyszerre grandiózus is — az ország arányait tekintve —, de szerény is. Miközben ugyanis még tovább kívánja fokozni a már amúgy is gyorsan fejlődő Bulgária gazdasági gyarapodásának ütemét, az ötödik ötéves terv legfőbb feladataként a kongresszus *„a szocialista társadalom építésének folytatását"* jelöli meg, s az anyagi-műszaki bázis továbbfejlesztését, a szocialista társadalmi viszonyok tökéletesítését és a nép életszínvonalának emelését szorgalmazza.

A BKP IX. kongresszusa *a népgazdaság irányításának új rendszerét* úgy fogta fel, mint a fejlődési ütem gyorsításának egyik fontos tényezőjét. A Központi Bizottság beszámolójának megállapítása szerint az új rendszert „az objektív gazdasági törvények fokozottabb figyelembevétele és összehangolása", továbbá „a munka javadalmazásának a gazdasági egységek által végzett tevékenység eredményeitől való függővé tétele", s végül „a túlzott centralizmus áthidalása és a gazdasági élet szélesebb körű demokratizálása" jellemzi. E rendszer helyességét és nagy előnyeit Bulgáriában a már évek óta folyó és egész iparágakra kiterjesztett kísérletek bizonyították be.

Hadd hozzunk fel itt néhány összehasonlító adatot a régi és az új módon működő vállalatok eredményeiről, úgy, ahogyan ezek a kongresszuson elhangzottak: 1966 első félévében az új rendszer alapján dolgozó vállalatok 16,6 százalékkal növelték az ipari össztermelést, a régi módon dolgozó üzemekben pedig csak 14,1 százalékot tesz ki ez a növekedés. A munkatermelékenység az új rendszer szerint működő vállalatokban 15,3 százalékkal, a régi rendszer szerint dolgozó üzemekben 6,3 százalékkal emelkedett. Az új rendszer mellett a netto termelés 26,4 százalékkal, a felhalmozás 40,4 százalékkal, a béralap pedig 13,6 százalékkal nőtt, a többi vállalat eredményei (ugyanilyen sorrendben): 14,2, 20,4 és 9,6 százalék.

A párt életének központi feladatául *a demokrácia továbbfejlesztését* jelölte meg a kongresszus, s egyben hangsúlyozta a párt vezető szerepe erősítésének szükségességét. Ugyanakkor bizonyos változtatásokat eszközölt a szervezeti szabályzatban: megszüntette a tagjelöltség intézményét, ellenőrző-revíziós bizottságokká vonta össze a központi és megyei ellenőrző és revíziós bizottságokat, a Központi Bizottságnak jogot adott országos pártértekezlet összehívására. A vezető szervek megválasztásánál a Központi Bizottságba 137 tagot választottak az eddigi 101 helyett, s megnövelték a Politikai Bizottság tagjainak számát.

A bolgár kommunisták tanácskozása igen nagy figyelmet szentelt — és ez határozatában is tükröződik — az országot a KGST tagállamai-

Digitized by Google

val és a többi szocialista országgal összekapcsoló *politikai és gazdasági együttműködésnek* s ezen együttműködés szüntelen fejlesztésének. A kongresszus a bolgár és a szovjet nép, a BKP és az SZKP testvéri barátságának igazi demonstrációjává vált. E barátság nemcsak a történelmi tradíciókkal magyarázható (orosz katonák két ízben szabadították fel a bolgár földet), s nem is csupán a Szovjetuniónak azzal a hatalmas segítségével, amely nélkül elképzelhetetlenek lennének Bulgária gazdasági sikerei, hanem mindenekelőtt *Blagoev* és *Dimitrov* pártjának a marxizmus—leninizmushoz, a proletár internacionalizmushoz való hűségével. Todor Zsivkov elvtárs záróbeszédében kijelentette: „Nincs olyan erő a földön, amely bennünket, bolgár kommunistákat, le tudna téríteni az SZKP-val és a Szovjetunióval való megbonthatatlan barátság útjáról."

A Központi Bizottság beszámolója és a vitában elhangzott felszólalások *egyöntetűen elítélték a Kínai KP vezetőinek szakadár irányvonalát*, a nemzetközi munkásmozgalom egysége elleni aknamunkáját és semmivel sem magyarázható szovjetellenességét.

A Bolgár Kommunista Párt internacionalizmusa jutott kifejezésre abban is, ahogy a kongresszuson az amerikai imperializmus agressziója ellen küzdő *vietnami nép támogatásának* kérdése fevetődött. A tanácskozás külön nyilatkozatban bélyegezte meg az agressziót, s további segítségéről biztosította a Vietnami Demokratikus Köztársaság kormányát és a Dél-vietnami Nemzeti Felszabadítási Frontot, beleértve ebbe bolgár önkéntesek küldését is, ha a VDK kéri ezt.

A szófiai kongresszuson 78 testvérpárt és más forradalmi szervezet küldöttsége volt jelen. Az SZKP delegációját *Leonyid Brezsnyev* elvtárs, a párt főtitkára, az MSZMP háromtagú delegációját *Komócsin Zoltán* elvtárs, pártunk Politikai Bizottságának tagja, a Központi Bizottság titkára vezette. A kínai és az albán párt is kapott meghívást, de nem fogadta el.

A BKP IX. kongresszusa *a marxizmus—leninizmus tisztaságáért és a proletár internacionalizmusért vívott nemzetközi harc* fórumává is lett. A külföldi meghívottak erőteljesen hallatták hangjukat (gyakorlatilag minden delegáció vezetője felszólalt), s impozáns volt az az egyöntetűség, amellyel a vietnami nép támogatására kifejtett akciók összehangolását, a pártoknak az Egyesült Államok vezette imperializmus elleni egységes fellépését követelték. A külföldi küldöttek nagy többsége helyeselte a bolgár pártnak azt az álláspontját, hogy a világon az utóbbi években végbement változások és az imperializmus taktikájának módosulásai indokolttá teszik a kommunista és munkáspártok újabb nemzetközi tanácskozásának összehívását. Az ezzel kapcsolatos állásfoglalásokból olyan kép alakult ki, amely azt mutatja, hogy valóban *egyre inkább megérnek a tanácskozás összehívásának feltételei.*

A kongresszus kézzelfoghatóan bizonyította bolgár testvérpártunk *összeforrottságát, szoros, megbonthatatlan egységét a bolgár néppel és a nemzetközi kommunista mozgalommal.* A bolgár kommunisták joggal

Digitized by Google

lehetnek büszkék kilencedik kongresszusukra, mert ez nemcsak az ország további gazdasági és kulturális felemelkedésének útját jelölte ki tudományos pontossággal, hanem jelentős mértékben hozzájárult a kommunista és munkáspártok nemzetközi egységének erősítéséhez is.

Nagy Károly

Spanyolország — átmeneti időszakban

Az utóbbi idők legnépszerűbb spanyol táncdalát decemberben leparancsolták valamennyi rádióállomás műsoráról. A szokványos slágerszöveg refrénje ugyanis így hangzott: *„Mondjál nemet!"* Madridban attól tartottak, hogy amikor a házfalak plakátjai *„igent"* követelnek, még ennek az együgyű dalocskának is politikai értelmet tulajdoníthatnak. December 14-én ugyanis 19 millió 620 ezer spanyolt szólítottak harmincezer szavazóhelyiségbe az urnák elé, hogy igennel vagy nemmel nyilatkozzanak Franco alkotmányreformjáról.

Az alkotmánymódosítási javaslat már eleve nem indítványozott semmiféle változtatást a spanyolországi helyzet alapvető lényegén. Igaz, a jövőben szétválasztják az államfői és a kormányfői tisztet, amelyet eddig egy személyben Franco tábornok töltött be; az új miniszterelnököt azonban az államfő nevezi ki, ötévi időtartamra. Igaz, a Cortes (parlament) hatszázhat képviselője közül százat ezentúl a huszonegy éven felüli családfők és férjezett asszonyok megválaszthatnak majd, de a honatyák négyötödét változatlanul kinevezik. Szabályozásra került, meglehetősen bonyolult módon, az utódlás kérdése is: Spanyolország élére király kerül majd, de csupán Franco halála, illetve (egyáltalán nem valószínű) önkéntes távozása után. Végül bővítették a királyi tanácsot, valamint az úgynevezett Nemzeti Nagytanácsot, a falangista mozgalom vezető szervét. (A Falange-t néhány évvel ezelőtt átkeresztelték Nemzeti Mozgalommá.)

Látnivaló tehát, hogy a népszavazáson olyan kérdések kerültek szóba, amelyek nemhogy nem feszegették a rendszer kereteit, de *még csak nem is érintették ezeket.* Tulajdonképpen egyszerű rendelettel is életbe léptethették volna a reformot, hiszen az 1947-es, a mostanihoz hasonló jellegű népszavazás óta Spanyolországban még formailag sem került sor általános választásokra. Az urnák színjátékára mégis szükség volt, két okból. A külföld felé ezzel igyekeztek olyan látszatot nyújtani, mintha Spanyolország elfogadná a nyugati demokrácia játékszabályait. Másrészt, így akarták elsimítani az országban zajló po-

Digitized by Google

litikai szenvedélyek felületét, így próbáltak kiengedni némi gőzt, ezzel csökkentve a robbanás veszélyét.

Ezért határozta el az ellenzék *a népszavazás bojkottját*. Az adott körülmények között természetesen a rendszer akciója előre lefutott ügy volt. A köztisztviselők pénzbírságnak tették ki magukat, ha nem szavaznak. A falvakban a világi és egyházi hatóságok együttes nyomása segítette elő az urnákhoz járulást. A részvételi arányról és a szavazatokról szóló statisztikákat különben sem ellenőrizhette senki. A bojkott-felszólítás tehát nem akadályozhatta meg az „igen"-ek többségét, de a hazai és a nemzetközi közvélemény előtt a megfelelő szintre devalválta a népszavazás értékét.

Nem a népszavazás körüli politikai csatározás volt az egyetlen figyelemre méltó jelzés, amely az utóbbi időkben Spanyolországból érkezett. 1966 áprilisában megszűnt a három évtizeden keresztül érvényben volt *sajtó-előcenzúra*. A szigorú kontroll — finomabb formák között — fennmaradt ugyan, de csiszolni próbálták a diktatúra legszembetűnőbb jeleit. Bizonyos hajlékonyság jelei mutatkoznak a szellemi életben. A színházakban — nagy sikerrel — műsorra tűzték *García Lorca* néhány drámáját. A költő halálát is másként magyarázzák már: helyi csendőrök személyi indítékú bosszújával. Játszanak *Brechtet*, *Katajevet*, kiadják szocialista országokban élő szerzők műveit, a *Mojszejev-együttes* negyvennapos vendégszereplése valóságos diadalút volt. *Picassóról* vagy *Pablo Casalsról* állandóan a tíz legnagyobb élő spanyol között tesznek említést, politikai eredetű emigrációjukról pedig hallgatnak.

1966 novemberében napvilágot látott *az amnesztiatörvény*. Ez az intézkedés előirányozza a különleges bíróságok megszüntetését, és felmentést ad a polgárháború idejéből származó „politikai bűncselekmények" miatt fenyegető felelősségrevonás alól. Nem terjed ki azonban azokra, akik fegyveresen harcoltak a fasizmus ellen, vagy akik a köztársaság bukása után folytattak az országban, vagy emigrációban antifasiszta küzdelmet. Damoklész kardjaként lebeg az újabb börtönbüntetés veszélye a Spanyolországban élő kétszázezer volt politikai fogoly feje fölött: ha ismét bíróság elé kerülnek, le kell tölteniük korábbi felfüggesztett büntetésüket. Az amnesztia egyelőre nem rendezi megnyugtatóan a politikai emigránsok hazatérésének lehetőségét sem.

A Franco-féle „liberalizálás" olyan intézkedésekből tevődik össze, amelyek *legfeljebb szépségtapaszok a rendszer arculatán*. Csaknem három évtizedes dermedtség után ezek a felemás, csupán kritikával fogadható lépések mégis azt jelzik, hogy az alsóbb régiókban bekövetkező változások éreztetik hatásukat a csúcsokon is. Az a tény, hogy a hivatalos Madrid sorozatosan ilyen lépésekre kényszerült, ha áttételesen és torzan is, de *tükrözi a spanyol demokrácia erőinek izmosodását, befolyásának növekedését*. A madridi jelzések igazi értelme az, hogy a jelenlegi rendszer már képtelen a régi módon kormányozni. A változá-

Digitized by Google

sok érlelődésére és a hivatalos Madrid sajátságos manőverezésére célozva a *Spanyol Kommunista Párt* értékelése, amely sommázva megállapítja: *„Spanyolországban kifejezetten átmeneti időszakot élünk át."*

*

Anélkül, hogy a teljességre törekedhetnénk, érdemes felfigyelni ennek az „átmeneti időszaknak" néhány jellemző vonására.

A kép, amely a spanyol gazdaságról régebben kialakult, *sok tekintetben elavult.* Az ország nyugat-európai mértékkel mérve még mindig az elmaradottabbak közé tartozik, de az utóbbi évtizedben jelentős volt az ipar növekedése, s valamelyest emelkedett az életszínvonal is. Az 1950-es évek végén a külföldi tőke ösztönzésére *lényegében liberalizálták a külkereskedelmet.* Az addigi elzárkózás, az önellátásra törekvés, a magas védővámok helyett lehetőséget adtak az amerikai, illetve a nyugatnémet és francia tőke beáramlására. A beruházókat csábította, hogy a nyugat-európai bérszínvonal feléért, harmadáért kaphattak munkaerőt, és a belső piac korántsem volt telített. A legnagyobb gazdasági partner az Egyesült Államok volt, amely különböző formákban kétmilliárd dollárt juttatott Spanyolországba. A gazdasági meggondolások párhuzamosak voltak a *stratégiai tervekkel.* Hiszen a spanyol kikötők amerikai flottabázisok; Rotában van a Földközi-tengeren cirkáló Polaris-tengeralattjárók legfontosabb támaszpontja, és az Ibériai-félsziget értéke, jelentősége különösen megnövekedett, amióta Franciaország kivonult a NATO katonai szervezetéből.

A spanyol gazdasági fejlődésnek fontos tényezője volt a határok megnyitása az *idegenforgalom* előtt. Az elmúlt két esztendőben Spanyolország Olaszországot megelőzve, Európa első turista-országává lett. 1966-ban az idegenforgalomból származó devizabevételek az összes export felét tették ki; mintegy 17 millió turista látogatott el Spanyolországba. Évi csaknem félmilliárd devizabevételt nyújt a spanyol munkások gazdasági emigrációja, külföldre özönlése is. (Ez természetesen abból adódik, hogy a spanyol bérszint és életszínvonal még mindig jóval alacsonyabb, mint a francia vagy a nyugatnémet.)

Spanyolországot is elérte tehát bizonyos *konjunkturális hullám.* Az előnyök mellett azonban már mutatkoznak az *árnyoldalak* is. A spanyol ipar egyre nehezebben állja a versenyt. Növekszik a külkereskedelmi deficit. Az évi 350 ezer személygépkocsit előállító autóiparban jelentős mértékben mutatkoznak az értékesítési válság jelei. Két év alatt 22 százalékkal emelkedett ugyan az árszínvonal, de az infláció-ellenes rendszabályok, elsősorban a hitelmegszorítások, sok kis- és közép-egzisztenciát juttattak csődbe. Különösen bántó a különbség a nagyvárosok és a *falvak* között. Spanyolországban szinte még érintetlen a latifundium. A termőterület 55 százalékát hozzávetőleg 50 ezer birtokos tartja kezében, 2 millió kisparaszti gazdaságnak pedig a földterület 7 százaléka jut.

Digitized by Google

Granadában, Andalúziában, Castíliában az életszínvonal alig haladja meg az észak-afrikai átlagot, de a Medinacelli hercegeknek még mindig százezer hektáros mammutbirtokuk van.

A gazdasági változások azonban magukkal hoztak bizonyos politikai módosulásokat. A régi gazdaságpolitikát *közvetlenül a Falange irányította,* illetve olyan csoportok, amelyek összefonódtak vele. Az átváltással egyidőben az amerikai és közös-piaci tőke bizalmát élvező fiatalabb generáció került a gazdasági élet első vonalába; a nyugati sajtó kedvelt kifejezése szirint *„menedzser-puccs"* történt. Ezek az új emberek *„technokraták"*-nak, vagy *„európaiak"*-nak nevezik magukat, és szinte versengve határolják el magukat a fallangistáktól.

A turisták beözönlése, illetve a munkát vállaló gazdasági emigránsok tömeges kiutazása is *lazította a rezsim merev kereteit.* Ilyen körülmények között szinte lehetetlen volt fenntartani a terror korábbi kirívó megnyilvánulásait, s Madrid, amely korábban a látszattal sem törődött, egyszerre kényesebb lett a külsőségekre, a formákra. Megkezdődött a hangváltás.

Az erjedés a politikai életben végbemenő folyamatok számára is új lehetőségeket adott, s ezek mindenekelőtt a munkásosztály körében bontakoztak ki. Ez az *erőteljes demokratikus mozgalom* azután visszahatott *a rendszer bázisának további gyengülésére,* a legutóbbi szakszervezeti választásokra pedig valósággal földcsuszamlásszerűen hatott.

A vertikális szakszervezetek ugyanis különleges szerepet töltenek be a spanyol hatalmi gépezetben. A huszonnégy szindikátusnak összesen 12 millió tagja van, s élükre kizárólag falangista pártemberek vannak kinevezve. Soraikba tartoznak, lényegében kötelező erővel, a munkások, a hivatalnokok, az egyéb városi és falusi dolgozók, a kistulajdonosok és a nagytőkések. A munkaügyi viták a szakszervezeten belül, a munkás és tőkés „tagok" között folynak, a döntőbíró — a falangista pártminiszter. A szakszervezetek anyagi lehetőségeire jellemző, hogy évente csaknem 8 milliárd pesetával (egy dollár = 60 peseta) rendelkeznek.

A régebben tartott szakszervezeti választásokon a dolgozók bojkottálták a szavazást, vagy különböző ismert neveket írtak be a hivatalos jelöltek helyébe. (Öt esztendővel ezelőtt egy madridi üzemi választáson Brigitte Bardot, Fidel Castro és Manuel Benitez torreádor kapta a legtöbb szavazatot.) Az 1966 nyarán és őszén tartott bizalmi-választásokon az elégedetlen dolgozók *munkásbizottságokat* alakítottak, több városban és tartományban pedig létrehozták a bizottságok *összekötő tanácsait.* Ez a gyakorlati mozgalom egységet, *együttes cselekvést* alakított ki a szocialisták, kommunisták, anarchisták és katolikusok között. Kialakult tehát *egy féllegális szakszervezeti ellenzék,* s a legutóbbi szakszervezeti választáson Madrid nagyüzemeiben *a szavazatok 90 százalékát* nyerte el; hasonló sikereket ért el Barcelonában, Bilbaoban és másutt is. A hhivatalokban, kisüzemekben, falun, valamint a szakszer-

Digitized by Google

vezetek felsőbb posztjain azonban a hivatalos jelöltek túlnyomórészt megtartották állásaikat.

Hasonló jelenségek játszódtak le az *egyetemeken* is. A falangista SEU (Sindication Espanol Unisersitario) tagsága kötelezően elő volt írva minden főiskolás számára. Diákok ezrei tüntettek, látványos éhségsztrájkokba kezdtek, összetépték igazolványukat, s a hatóságok végül kénytelenek voltak meghátrálni. Bizonyos fajta kompromisszum született, megalakult egy új diákszervezet. Ennek alsóbb szervezeteiben már több lehetősége van a diáksággnak véleménye kifejtésére, a felsőbb vezetésben azonban továbbra is a kinevezett miniszteri biztosok ülnek. Új jelenség az alsópapságnak és a teológiai fakultás hallgatóinak *erősödő szolidaritása* a munkás- és diákmozgalommal. Az egyetemi épületből kiűzött barcelonai főiskolások a város szélén lévő kapucinus kolostorban folytatták gyűlésüket. Sevillában több pap a szószéken is tiltakozott az antidemokratikus megnyilvánulások ellen. A Franco-rendszer fennállása óta először, a csendőrség (Guardia Civil) fekete tunikás rohamosztagai az utcán megütköztek a fekete reverendás papokkal.

A tömegmozgalom hatását jelzi, hogy — ugyancsak hosszú évek után először — *a nyolc ellenzéki pártnak sikerült bizonyos egységes akciókban megállapodnia.* (A nyolcadik párt nemrégen, 1964-ben alakult meg, ez a *J. Fernandez* vezette Kereszténydemokrata Párt. Programja sok hasonlóságot mutat a kommunisták közvetlen követeléseivel; így agrárreformot, szabadságjogokat, független szakszervezeteket, igazi amnesztiát követel.) Madridban ezek a pártok háromnapos tanácskozást tartottak, és néhány vonatkozásban megegyezésre jutottak.

*

A spanyol demokrácia erőinek ez a terebélyesedése a csúcsokra is mindinkább kihat. Ma már elfogadott kérdésfeltevés: mi lesz Franco után? *Santiago Carillo*, a Spanyol Kommunista Párt főtitkára joggal hívta fel rá a figyelmet könyvében: *„Spanyolországban a mérleg nyelve jelenleg nem jobb-, hanem balfelé tolódik. A fasizmus felbomlása egy belső folyamat következménye, az ellentétek kiéleződésének, az osztályharcnak, a demokratikus erők megnövekedésének, a fasizmus legreakciósabb erői gyengülésének és elszigetelődésének eredménye."*

Ezt a diagnózist lényegében a hivatalos Madridnak is fel kellett ismernie. Ezért esik mind több szó a „túlélés"-nek, vagyis a rendszer átmentésének lehetőségéről. Jól tájékozott körökben úgy tudják, hogy a francoista rendszeren belül két nagy csoportra oszlanak a rezsim hívei. Az úgynevezett *continuisták* ellene vannak minden hátrálásnak, mert attól tartanak, hogy a legcsekélyebb engedmények is eltolódást idézhetnek elő. Hozzájuk tartoznak a hadsereg egyes vezetői; a toledói hercegprímás, illetve az egyház erős emberének tartott *Quiroga y Palacios* érsek körül csoportosulók, a csendőrség parancsnokai és Vega

Digitized by Google

belügyminiszter. (Szélsőséges állásfoglalásukra jellemző, hogy amikor egy püspöki konferencián a vatikáni zsinat dekrétumaira hivatkozott valaki, Palacios érsek teljesen kikelt magából és gúnyosan „Montini elvtárs"-nak titulálta a pápát.) Minden valószínűség szerint az utóbbi évek legkirívóbb terror-intézkedései, — mint *Julian Grimau* kivégzése — e szélsőséges csoport manővereinek a következményei.

A másik szárnyon a már említett *„technokraták"* foglalnak helyet. Mellettük van az *Opus Dei* nevű, harminchat esztendővel ezelőtt alapított egyházi szervezet, amely Spanyolországban valóságos állam az államban. (Bankjai, üzleti vállalkozásai, napilapjai, távirati irodája, újságíró-főiskolája, menedzserképzője, ifjúsági táborai, dzsesszklubjai vannak, pamplonai egyeteme az ország legkorszerűbb főiskolája. A spanyol kormány miniszterei közül csak egyetlen vallja magát hivatalosan falangistának, de hat az Opus Dei tagjának. A szervezet „sok húron" játszik: *Verdaguer* atya személyében házitanítót állított az ifjú trónkövetelő mellé, egy másik befolyásos tagja, a közoktatásügyi miniszter pedig köztársasági érzelmeket hangoztat.) Ez az Opus Dei —, nevezzük talán egyházi centrumpártnak — a *rendszer áramvonalasítását* szeretné, lényegében a Vatikánnal egyetértésben. Ily módon el akarja kerülni a valóban mély társadalmi változásokat, le akarja szerelni a radikalizálódó alsópapságot.

Az árnyalatnyi módosításokat támogatják a különféle monarchista csoportok is. Ezek azt tartják, hogy a három királyjelölt valamelyike kevésbé lesz majd kompromittáló Spanyolország élén, mint az a Franco, aki ma is a polgárháború, a kereszteshadjárat, a véres terror és a hitleri szövetség ballasztjait hurcolja. Egyetértenek az új formák keresésével — szigorúan a lényeg megőrzése végett — az üzleti körök is, végső soron pedig Spanyolország nyugati szövetségesei is.

E belső frontok és változások *felbomlasztották a Falange*-t. A baloldali falangisták külön klubot alakítottak, azzal a jelszóval, hogy nem akarnak felelősséget vállalni a pártban lévő szélsőségesek kilengéseivel. Az ultrák a continuistákat támogatják, egyre elszigeteltebben; bíznak azonban abban, hogy ha a helyzet kritikusra fordul, nem elképzelhetetlen számukra a *puccsszerű hatalomátvétel* a csendőrség és a katonai egységek részvételével. Jellemző a fasiszta párt visszaszorulására, hogy 1966 nyarán a Cortes jubileumi ülésén a képviselőknek alig egy hetede viselte a falangista kék inget, pedig régebben szinte kivétel nélkül ez volt az öltözékük. A párt veteránjai, volt miniszterek, *Entralgo* professzor, a mozgalom egykori ideológusa, *Ridruejo* költő, a falangista himnusz (Cara al Sol) szerzője, hivatalosan is kiléptek, ellenzékbe vonultak, ki erről, ki arról az oldalról. Ez a kép egészen különös, szinte bizarr gondolatot idéz fel: *„elaggott fasizmus — egy fasiszta párt különös temetkezése"*.

Franco tábornok is érezte és érzi mindezt, ezért igyekszik olyan látszatot kelteni, mintha „felülemelkedne" a napi politika vitáin. Mint Spanyolországnak egyelőre teljhatalmú ura, gondosan kiszámított lépé-

Digitized by Google

seket tesz hol a continuisták, hol a technokraták irányában, engedélyez bizonyos legális, sőt hivatalos vitákat. Ezek a disputák azonban éppúgy megmaradnak a rendszer határain belül, ahogyan a december 14-i népszavazás igen-jei, vagy nem-jei sem engedtek kitörést belőlük.

Amikor *Dolores Ibarruri* legutóbb Budapesten járt, egy spanyol közmondást idézett a Franco-rendszer és a Falange állapotára vonatkozóan: *„A hold akkor kezd el fogyni, amikor már nem növekszik."* A hivatalos madridi politika holdja már régóta nem növekszik, hanem mindinkább keskenyedik. Spanyolország eljutott már e sajátságos átmeneti időszakba, s az Ibériai-félszigetről további, egyre erőteljesebb politikai földmozgások várhatók.

Réti Ervin

Egyéves útszakasz a szakszervezeti egység fejlődésében

Alig egy éve tanácskozott Varsóban a VI. Szakszervezeti Világkongresszus, s elemezte a szakszervezeti világmozgalom helyzetét és teendőit. Az óriási nehézségek láttán akkor sokak számára túl optimistának tűnhetett a kongresszusnak az a megállapítása, hogy a szakszervezeti egység lényegében jó úton halad és hamarosan komoly eredményeket hoz. Vajon mit mutatnak az elmúlt hónapok tapasztalatai? Igazolják-e a varsói tanácskozás elemzését például a tőkésvilágban és a Szakszervezeti Világszövetségen kívül álló szervezetek életében lezajlott események?

Vélemények háborúról és békéről

A Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetségének hivatalos vezetésétől a háború és béke kérdésében túlzás vagy legalábbis korai dolog lenne változást várni. Ez a helyzet az AFL—CIO (Egyesült Államok) politikailag legreakciósabb többségű felső vezetésével is. Sok esetben azonban manőverezésre kényszerülnek, csak általános szólamokkal tudják kivágni magukat, néha pedig — ha egyébként teljesen egyedül maradnának — „tárgyilagosan" kénytelenek állást foglalni (például a dél-afrikai vagy a dél-rhodesiai faji megkülönböztetés, a spanyol és a portugál fasizmus kirívó becstelenségei ellen). E „tárgyilagosság" mögé bújnak aztán olyan esetekben is, amikor a szocialista országok ellen

Digitized by Google

uszítanak, vagy elhallgatják, támogatják az amerikai imperialisták vietnami és más agresszióit. A két szervezet közül azonban ma kétségkívül az AFL—CIO a reakciósabb.

A többi tőkésországban a szakszervezetek magatartásának kisebbnagyobb változása a legjobban a vietnami háború megítélésében figyelhető meg.

Japánban a SOHYO (autonóm szövetség) júliusi kongresszusán élesen elítélte a vietnami agressziót és cselekvőleg lépett fel ellene: 40 millió aláírás gyűjtésébe fogott, október 21-re pedig országos politikai sztrájkot szervezett.

Angliában a szakszervezetek szeptemberi kongresszusán a többség leszavazta ugyan a munkáspárti kormány vietnami politikáját dezavuáló határozati javaslatot, de állást foglalt Észak-Vietnam bombázásának megszüntetése mellett és békés megoldás keresésére hívott fel. A szállítók, az építők, a bányászok, a tengerészek szakszervezete már sokkal határozottabban elítélte a vietnami agressziót.

Svédországban a szakszervezetek kongresszusa felhívást intézett az Egyesült Államok kormányához, tárgyalásra szólította fel, s támogatta U Thant vietnami akcióját.

Az NSZK-ban a szakszervezetek kongresszusa „szennyes háborúnak" nevezte a jenki-agressziót. Az egyes szakszervezeti szövetségek itt még élesebben fogalmazták meg követeléseiket.

Az Amerikai Egyesült Államokban távolinak tűnik már az az idő (1966 eleje), amikor az AFL—CIO-kongresszus San Franciscóban egyhangúlag támogatta Johnson vietnami politikáját. Suttogó ellenkezés akkor is akadt, ma már azonban Meany elnök „vietnami ellenzékéről" beszélnek a szakszervezeti mozgalomban. A 200 befolyásos szakszervezeti vezető részvételével megalakult, „ésszerű atompolitikát követelő" ún. SANE-mozgalomról van szó, amelyben az autóipariak, a ruházatiak, az élelmiszeripariak szakszervezetei a legaktívabb tényezők, kívülről pedig az autonóm (az AFL—CIO-ból az idők folyamán kizárt vagy kilépett) szövetségek nyújtanak egyre nagyobb támogatást. A legfelsőbb vezetés körében Reuther alelnök képvisel a hivatalostól valamennyire eltérő álláspontot.

Kanadában a szakszervezetek áprilisi kongresszusa kereken elutasította az AFL—CIO álláspontját, tárgyalásokat követelt, a bombázások megszüntetését, a csapatok kivonását sürgette. Ugyanitt bizalmatlanságukat fejezték ki az AFL—CIO egész nemzetközi vonalvezetésével szemben.

Ausztráliában a Szakszervezeti Tanács állást foglalt országának a vietnami háborúban való részvétele ellen.

A vietnami háború mellett a szakszervezeti közvéleményt az európai biztonság problémája is erősen foglalkoztatja — elsősorban persze Európában, és magában Németországban. A Német Szövetségi Köztársaság munkás-közvéleményének nagy győzelme a Német Szakszervezeti Szövetség (DGB) idei kongresszusán elfogadott, mégpedig a hivatalos ve-

Digitized by Google

zetés és a Német Szociáldemokrata Párt ellenére elfogadott néhány határozata: a nyugatnémet atomfelfegyverzés ellen, a különleges törvény ellen, szeptember 1-nek háborúellenes nappá nyilvánításáról, a fegyverek segélyként való adományozása ellen, a fasiszta szervezetek betiltásáért, a két Németország „párbeszédének" megkezdéséről, az NDK-val és Kelet-Európával való szakszervezeti és egyéb kapcsolatok fejlesztéséről.

A harc kiéleződése a tőkésekkel és az állammal szemben

Az elmúlt év folyamán a legkonszolidáltabb, a konjunktúra áldásait leginkább élvező tőkésországokban is egyre több hosszan tartó sztrájkmozgalomra és feszült tárgyalásra került sor, amelyekben mindvégig fontos szerep jutott a monopóliumokat védő osztályállamnak. E harcok folyamán a legkevésbé politizáló szindikalisták is fontos politikai következtetésekre jutottak, és szinte ösztönösen érdeklődni kezdtek a nagyobb munkáserő összegyűjtése, a szakszervezeti akcióegység lehetőségei iránt. Törvényszerű jelenség ez, de csak a saját érdek szűrőjén keresztül jut el a tudatig.

Az Amerikai Egyesült Államokban lefolyt számos sztrájk közül a repülőszerelők 43 napos munkabeszüntetése volt a legjellemzőbb, nemcsak szívóssága és az iránta tanúsított legszélesebb szolidaritás miatt, hanem megmutatta a monopolisták messzetekintő szándékait és a kezükre játszó szakszervezeti vezetők elvtelenségét is. A „bérirányítás" hivatalosan kimondott elve szerint 3,2 százalékos béremelésre van évente maximálisan lehetőség — ugyanakkor a profit 1965 folyamán 67 százalékkal, a vezető alkalmazottak fizetése 11 százalékkal nőtt. Ez magának Meany-nak sem tetszik, mégpedig azért nem, mert így a szakszervezetet félrenyomják a tárgyalóasztaltól is. Kereset, szakszervezeti és demokratikus jogok egyszerre lettek tehát harci témák, mégpedig a hatalmas technikai fejlődés és az ipari ésszerűsítések veszélyes körülményei között. Ilyen keretben jobban érthetők az eddigi és a várható harcok.

A Német Szövetségi Köztársaságban hasonló gazdasági változások mennek végbe, széles reakciós politikai törekvésekkel karöltve. A kereset biztonságára való törekvés szült egy sor szakszervezeti követelést. A háborútól és a fasizmustól való félelem mondat nemet a munkásokkal a kivételes törvényre, amely állandósítani akarja a „stabilizációs törvény" érvényességét, a dolgozók feje fölé akarja függeszteni a katonai mozgósítás veszélyét, és ki akarja őket vonni a szakszervezetek hatóköréből. Maguk a szakszervezetek a létüket féltik, azt az egyetlen legális erőt, amelyre ma nemcsak maguk féltékenyek, hanem amelyre a demokrácia reménye is támaszkodhat. Az üzemek igazgatásába való beleszólást, magasabb szinten a gazdaság irányításának ellenőrzését követelik a maguk számára. Ebben nagyjából egységes az egész nyugatnémet szakszervezeti mozgalom, amely mintha mindjobban önállósítaná magát a dolgozók érdekeit áruba bocsátó opportunistáktól. Brand-

Digitized by Google

ték belépése a kormányba aligha tudja feltartóztatni ezt a radikalizálódási folyamatot.

Angliában most szenvedi a gyakorlat próbáját az ún. „ár- és jövedelempolitika", a szakszervezeti kongresszus többségétől támogatott kormány irányításával. Az elmúlt év folyamán gyors tempóban követték egymást a tervezgetések és ígéretek béremelésről, államosításról, stabilizációról, majd önkéntes és ideiglenes áldozatokról. A tengerészek sztrájkjától a mostani munkanélküli tüntetésekig egyenes az út. A béremelést 3,5 százalékra maximálták, a profitról pedig csak általánosságban esett szó. A szakszervezeti felső vezetés jó része egyelőre megbénultan vagy cinkosan tűri a kifosztó intézkedéseket. A tarifák emelkednek, a munkanélküliek száma elérte a félmilliót, de elérheti a milliót is. Ellenzék van kialakulóban, de ez egyelőre lassan, habozva, a párthűségtől megkötötten nézi a „kísérletet".

Olaszországban hosszú hónapokon át összetett célú küzdelem folyt, amelyben hétmillió dolgozó vett részt. Nemcsak ilyen vagy olyan követelésekről, hanem a követelések és biztosítékok egész rendszeréről, a kollektív szerződések felújításáról volt szó a harcok során. És még többről: a szakszervezet, bármilyen irányzatú szakszervezet tárgyalási, képviseleti jogáról, lehetőségéről. Mindezt kétségbe vonta a monopoltőke, és csak a legszélesebb harci egység megvalósításával lehetett legyőzni az akadályok egy részét.

Svédországban — hosszú idő óta először — négy hónapig tartott a kollektív szerződések körüli vita, bérmozgalmak is voltak, kimerült a sztrájkpénztár. Előrelátásra vall, hogy a szakszervezetek kongresszusán a sztrájkalapnak a háromszorosára emelését határozták el. A nagy átalakulással járó bizonytalanságok nyugtalanítják a dolgozókat és szakszervezeteiket, bár pillanatnyi követeléseik alig jelentősek.

Japánban a SOHYO meghirdette tavaszi követelési hadjáratban ugyancsak csokorban találhatók a gazdasági, szociális és jogi, vagy ha úgy tetszik, politikai követelések. 10 millió dolgozó tette magáévá az ellenállást a különböző megszorításokkal szemben és győződött meg saját példáján arról, hogy a tőkés magának tartja meg a profitot, az állam pedig segítségére siet a dolgozók jövedelmének lefölözésével, jogaik korlátozásával.

Belgium a Közös Piacba vetette reménységét, és most az odatartozás következményei ellen kénytelenek fellépni a belga dolgozók és szakszervezeteik, akár szocialista, akár katolikus vezetés alatt. Üzemek bezárása, átprofilozás, a béreket befagyasztó jövedelempolitika aggasztja a belga munkásosztályt, bár a jelenben nem szenved ínséget. Biztosítékokat követelnek az egészséges fejlődésre a vasasok, a közlekedésiek, az értelmiségiek.

Kanadában sztrájkjogért, Dániában szabad kollektív szerződésért, Chilében a kiszipolyozó amerikai réz-koncesszió ellen, Spanyolországban a minimális bérekért és a szakszervezeti jogokért folyt élesedő küzdelem az elmúlt hónapokban. Nehéz helyzetben állja a küzdelmet a

Digitized by Google

munkásosztály Latin-Amerika számos országában, ahol korrupció és infláció teszi bizonytalanná, sok esetben áttekinthetetlenné a harc körülményeit.

Ami kivétel volt 1965-ben, az mind általánosabbá lett 1966-ban, és szabállyá válhat 1967-ben. A „szociális állam", az „igazság társadalma", a „szabad világ" szólamai mögött mind nyersebben kibukik az igazi osztálytársadalom és kiváltja a munkásosztály szervezett ellenállását.

A szakszervezeti egység szándéka, jelei, útjai

A Szakszervezeti Világszövetség szándékaiban, egységpolitikájában semmi sem változott. És nem változott a dühös visszautasítás sem, amelyben ez a közeledés a „szabadok" vezetői oldaláról minduntalan részesül. A dialógusnak szánt kezdeményezések ezen a szinten monológok maradnak, ám nem így középen és lejjebb. A dialógus nemcsak megkezdődött, hanem moraja a magasabb szférákba is eljut és ott nem kis nyugtalanságot okoz. Az általánosabb értelemben vett egységpolitika is mind szebb példákkal szolgál — országokon belül, szakmai és területi keretek közt, üzemekben és országhatárokon át.

Közös-piaci kezdeményezéssel állt elő tavaly novemberben, rögtön Varsó után a Szakszervezeti Világszövetség két legnagyobb tőkésvilágbeli szervezete: a francia CGT és az olasz CGIL. Követelik az őket megillető helyet a Közös Piac olyan szerveiben, mint a Gazdasági és Szociális Bizottság, az Európai Szociális Alap Bizottsága, a munkaerő szabad mozgását szabályozó és a szakképzéssel foglalkozó bizottság. Egyetemes követelési programot is javasoltak mind a hat érdekelt ország dolgozóinak. E fellépés hullámai azóta sem ültek el. A nyílt belga helyeslés után mind több csendes támogató jelentkezik, ám a közvetlen eredmény egyelőre várat magára. Közvetett, de nem kis értékű eredmény viszont a nyugat-európai szakszervezeti eszmecserék felélénkülése a legkülönbözőbb közérdekű szakszervezeti témákról, szakmai és területi alapon. Az összeszokás, a bizalom erősödése tehát megkezdődött.

A nemzetközi szakmai szövetségek (a Szakszervezeti Világszövetség tagozatai) különösen alkalmasaknak bizonyultak az egység eredményes kovácsolására. Részvételük természetessé vált a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet ipari bizottságaiban és más nemzetközi fórumokon. Táj-jellegű konzultációk, közös akciók és kezdeményezések elfogadtatása, értékes személyi kapcsolatok ápolása és saját konferenciáik kereteinek erős kiszélesítése is az áhított cél felé mutat. 1966-ban e szervezetek konferenciáin részt vettek már belga, görög, nyugatnémet, finn, angol, svájci és más külföldi delegációk, és általában nem is a passzív megfigyelők szerepét igyekeztek ott betölteni. A ruházatiak berlini tanácskozásán részt vevő 41 küldöttség közül 29 nem tartozott az SZVSZ vagy a Nemzetközi Szövetség tagjai közé. 1967-re az újabb kezdeményezések egész sora áll kidolgozás alatt. Az események további bizonyítékokkal szolgálnak majd annak igazolására, hogy a szorosan vett

Digitized by Google

szociális-érdekvédelmi-szakszervezeti tárgyú találkozások milyen nagy mértékben alkalmasak a mai helyzetben az egység szellemének ápolására, erősítésére.

Az Amerikai Egyesült Államokban ellenvélemények kristályosodnak ki a hivatalos vezetés megrögzött egység-ellenes magatartásával szemben. Reuther alelnök volt a szóvivője annak a csoportnak, amely elítélte Meanyékat a Munkaügyi Szervezetből való kivonulás miatt. (Az amerikai küldöttség elhagyta az üléstermet, amikor a többség lengyel elnököt választott az ülésszak idejére.) Az egység-ellenes „kemény" vonal hideg fogadtatásra talált nemcsak a Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetségének 1965-ös amszterdami fórumán, hanem a nyugatnémet DGB kongresszusán is. Saját szervezeteit mindenesetre távol tudta még tartani az AFL—CIO a szocialista országok szakszervezeteivel és más, SZVSZ-tagszervezetekkel való hivatalos kapcsolatok felvételétől.

A Német Szövetségi Köztársaság szakszervezeteiben rohamos „fellazulás" következett be a nemzetközi kapcsolatok tekintetében. A DGB tavalyi kongresszusa utólagosan engedélyezte a közhivatali-közüzemi szakszervezet csehszlovák és szovjet kapcsolatait, de egyúttal el kellett fogadja más szakszervezetek számára is a kapcsolatok lehetőségét, beleértve az NDK szakszervezeteivel való érintkezés felvételét is. 1966-ban csehszlovák UNESCO-küldöttség nyugat-németországi utazására is sor került. A küldöttséget a DGB elnöksége is fogadta, majd Nyugat-Berlinben maga Willy Brandt. Az idén már sok meghívásnak és vendégfogadásnak tesznek eleget — mégpedig nagyon szívesen — szinte az összes nyugat-németországi szakszervezetek, beleértve a magyarokkal való találkozásokat.

Belgiumban az FGTB először is széles és gyümölcsöző együttműködésre lépett a katolikus dolgozók szakszervezeteivel, konkrét követelések kiharcolása érdekében. Jugoszláv, szovjet, magyar és más „keleti" kapcsolatok szinte napirenden vannak a belga területi és szakmai szervezeteknél. A Közös Piac földrajzi kereteiben széles aktivitás tapasztalható belga oldalról.

Svédországban még nem jött el a nyílt nemzetközi együttműködés keresésének ideje, de igen sokat enyhült az elzárkózás, különösen az európai szocialista országok irányában. Szakszervezeti és sajtókörökben nagy érdeklődéssel tanulmányozzák a szocialista gazdasági reformokat és ezzel kapcsolatban a szakszervezetek tevékenységében beálló változásokat, ilyen tárgyú tanulmányra és konzultációra bármikor hajlandók. A szovjet, jugoszláv, csehszlovák szakszervezetekkel való érintkezés után a svéd iparági szakszervezetek más tárgyaló partnerekkel is felvették az érintkezést.

Olaszországban elsősorban országon belüli feladatok megoldása vár az egység híveire, harcosaira. A kollektív szerződésekért folytatott harcban kialakult széles egységfront lendülete rendszeresítette a különböző irányzatú szakszervezeti mozgalmak vezetőinek érintkezését, tárgyalá-

Digitized by Google

sait. Szakszervezet-politikai és taktikai kérdések szerepelnek a rendkívül élénk és minden szinten folytatott viták napirendjén a többségi CGIL és a két kisebbségi, de hivatalosan elismert és favorizált szervezet, a CISL és az UIL vezető szervei között. A különbségek és nézeteltérések egyelőre nagyok, és főként politikai jellegűek. Az egyesült szocialista pártmozgalom „saját" szakszervezeteket akarna, mások mindenféle pártbefolyástól mentesíteni szeretnék a szakszervezeteket, sőt, igen komolyan tárgyalnak a szakszervezeti és a pártfunkciók összeférhetetlenségének kimondásáról. A helyzet bonyolult, döntő eredmény gyorsan nem várható, de tény, hogy a közös harcban az egység új reményei és lehetőségei születtek.

Latin-Amerika két országában, Mexikóban és Uruguayban fontos új állomáshoz jutott el a szakszervezeti egység ügye. Mexikóban a radikális és széles egységen nyugvó, előkészítő jellegű tömegmozgalom Munkakongresszus néven állandó szervet létesített, amely koordináló szerepet tölt be az egyelőre saját kereteikben megmaradó szakszervezeti szervezetek között. Uruguayban viszont az 1965-ös tömeges sztrájkmozgalom egyenesen elvezetett a szervezeti egységhez: a szervezett dolgozók 90 százalékát tömörítő Országos Szakszervezeti Tanács megalakulásához.

Finnországban az évek óta több részre szakadt szakszervezeti mozgalom újraegyesítésének útját nyitotta meg a SAK ez évi kongresszusa, amelyen a szociáldemokraták és a kommunisták alkotó együttműködéssel új összetételű vezetőséget választottak, és kezdeményező lépéseket tettek a másik legnagyobb központ: a SAJ, valamint az autonóm szakmai szervezetek irányában. A feltételek kedvezőknek látszanak arra, hogy akár a teljes egység is létrejöjjön 1967-ben vagy legkésőbb 1968-ban. Egyébként a finn szakszervezetek tartják fenn a „szabadok" közül a leggyakoribb kapcsolatot a szocialista országok szakszervezeteivel, ezen belül és nem utolsó helyen a magyarokkal.

Angliában újabb és újabb magas, sőt legfelsőbb szintű szakszervezeti kapcsolatot teremtettek a szocialista országokkal. Ausztriában hasonló jelenséggel találkozunk. Dánia és Norvégia szakszervezetei nem messze maradnak le a sorban, és követik őket a többiek egymás után, néha egymással vetélkedve, mert ez az élet törvénye, akkor is, ha a SZSZNSZ 1967-ben sem módosítaná elvi álláspontját.

Spanyolországban az egységpolitika sajátos, de ragyogó kibontakozásával találkozhattunk a múlt évben. Tanúi lehettünk az ún. vertikális (falangista, fasiszta) szakszervezetek csődjének, elemi bomlásának. A rendszerben rejlő okokon kívül hatalmas része van ebben annak az áldozatos harcnak, amelyet az egység hívei — kommunisták, szocialisták, katolikusok — évek óta, és különösen az elmúlt hónapokban lefolytatott bizalmi-választásokon kifejtettek. Az évek során hatalommá fejlődött munkásbizottságok kézbe vették a hivatalosan kiírt választások irányítását és diadalra vitték az antifasiszta egységfront ügyét. Most készülnek a területi szervek választására, de a munkásbizottságok köz-

Digitized by Google

ben területi, sőt országos szervekké nőnek, és a sok ágú szakszervezeti harc valóságos irányítói lettek. A tények elsöpörték a régi, kiöregedett vezetésű szakszervezetek (UGT, CNT stb.) bojkott-taktikáját, amelyet változatlanul átvett az SZSZNSZ és a nemzetközi szociáldemokrata mozgalom. Spanyolországban valóságos szakszervezetek vannak születőben, amelyek már lélegzenek — és egységesek lesznek.

*

Van-e elegendő ok az optimizmusra?

A Szakszervezeti Világszövetség Elnökségének, Végrehajtó Bizottságának és Főtanácsának december elején Szófiában tartott tanácskozásain áttekintették a varsói kongresszus óta eltelt év eseményeit és határozott igennel feleltek erre a kérdésre.

Ezen az értékelésen semmit sem változtat az a feltűnően durva magatartás sem, amelyet a kínai szakszervezetek képviselői Szófiában tanúsítottak. Nem változtat egyrészt azért, mert a kínai küldöttek a nemzetközi fórumokon már évek óta nem érintettek egyetlen szakszervezeti témát sem, hacsak nem tekintjük ilyesminek a szovjet szakszervezetek szidalmazását, az elnöklő olasz, német, uruguayi szakszervezeti vezetők provokálását. A kínai „témák" változatlanok s alapjában a pártok közötti vitát érintik. Másodszor azért sem befolyásolhatja ez a magatartásuk a mozgalom történetileg megérett fejlődését mert az albán küldötteken kívül nincs hűséges támaszuk.

A bizakodás tehát jogos: az újabb nagy csaták előtt álló nemzetközi szakszervezeti mozgalmat napjainkban döntően az egységtörekvések erősödése jellemzi.

Szikszai János

Digitized by Google

Tapasztalatcsere

A pártbizottság gazdaságszervező és ellenőrző munkájának módszerei a Ganz Villamossági Művekben

A gazdasági munka pártirányítása üzemünkben is sokat foglalkoztatja a kommunistákat, pártszervezeteinket. Tapasztalataink szerint általában egyetértenek a Központi Bizottság erre vonatkozó határozatával, sok azonban a vitatott kérdés is. Sok elvtársunkban vetődött fel olyan aggály, hogy a jövőben gyengülni fog a pártszervezetek helyi vezető szerepe, többen pedig attól tartanak, hogy a párt funkciója az ideológiai nevelőmunkára fog korlátozódni. E nézetek zöme a határozatok meg nem értéséből adódik, de a párt féltése tükröződik bennük.

•

Pártbizottságunk a felsőbb pártszervek határozatai alapján végzi gazdaságszervező munkáját. Így például a VII. kongresszus után konkrétabban kezdtünk foglalkozni olyan, a korábbi években kevésbé fontosként kezelt témákkal, mint a termelékenységnek vagy az önköltségnek az alakulása. A VIII. kongresszus után gazdaságszervező munkánk központjába került a műszaki fejlesztés meggyorsítása, a gazdaságosság fokozása és a vezetés színvonalának növelése.

A korábbi években egy-egy új gyártmány vagy gyártási eljárás bevezetése nagy nehézséget jelentett üzemünkben. A legfőbb akadály az emberek konzervatív gondolkodásmódjában volt. Sokan, köztük vezető beosztású műszaki emberek is, féltek az újtól, ragaszkodtak a biztonságosnak vélt régihez. Pedig gyártmányaink nagy többsége öreg, esetenként két-három évtizedes elavult konstrukció volt. Sokan még az új gépek beállítása után is ragaszkodtak alacsony teljesítményű, de megszokott gépükhöz. Pártbizottságunk feltárta e helyzet tarthatatlanságát és a gazdasági vezetők, valamint a párt és a tömegszervezetek segítségével harcot indított a maradiság, a konzervativizmus ellen. Alapszervezeteink küzdöttek azért, hogy a régi berendezéseket kicseréljék, hogy bevezessék az új technológiai eljárásokat. Nem egyszer éppen az alapszervezeti titkár kezdett el új gépen, új technológiával dolgozni. Számtalan vezetőségi ülés, pártcsoportértekezlet, esetenként taggyűlés foglalkozott az ezzel kapcsolatos problémákkal. Pártbizottságunk fokozta a műszaki értelmiség

Digitized by Google

körében folytatott felvilágosító munkáját. Bátorítottuk őket: vállalják az új bevezetésével együttjáró nehézségeket, használják fel a külföldi tapasztalatokat. Nagy segítséget nyújtottak ehhez a munkánkhoz a leningrádi Elektroszila gyár kommunistái, akik évek óta, szerződéses kapcsolatunk alapján rendelkezésünkre bocsátják legkorszerűbb fejlesztési eredményeiket.

Az együttes munka eredményeként több új gyártmányt fejlesztettünk ki és több új technológiai eljárást honosítottunk meg az elmúlt öt évben, mint az ezt megelőző harminc év alatt. Jelenleg gyártmányaink 61 százaléka négy évnél fiatalabb konstrukció alapján készül. Ilyen nagyarányú fejlesztés közben természetesen hibák is előfordulnak. Termékeink közül többel szemben kifogások, egy-egy esetben súlyos kifogások merültek fel. Ezt a maradi gondolkodásúak a maguk igazolására kívánták felhasználni és sok, az újjal szemben elfogulatlan elvtársunk is felvetette: nem volt-e túlságosan gyors a fejlesztés üteme. Pártbizottságunk úgy foglalt állást, hogy emelnünk kell gyártmányaink minőségének színvonalát, fel kell lépnünk a lazaságok ellen, de lépést kell tartanunk a fejlődéssel, hisz a korábbi évek tapasztalatai megmutatták, hogy milyen nehéz az elmaradás behozása.

Jelentőségét tekintve a műszaki fejlesztéshez hasonló nagyságrendű feladatunk a gazdaságosság fokozása. Korábban erőfeszítéseink csak a munkatermelékenység emelésére irányultak; az 1964 decemberi párthatározat nyomán azonban újabb feladatokat állítottunk magunk elé. Feltártuk például, hogy raktárainkban jelentős anyagkészletek halmozódtak fel, s ebből bizonyos anyagok inkurrenssé váltak. A készlet-felhalmozódás okát egyrészt abban találtuk meg, hogy az anyagrendelések több fórumon keresztül jutottak végcéljukhoz és minden fórumnál újabb „biztonsági rátartással" növekedtek. Másrészt eluralkodott az a szemlélet, hogy „jó, ha minden van", és ez oda vezetett, hogy jelentős készleteket vontunk el a népgazdaságtól. Pártbizottságunk a helyzet elemzése után fő feladatának ismét a káros szemlélet elleni harcot tartotta, de az adott esetben szükséges volt a közvetlenebb beavatkozás is. A végrehajtó bizottság többször napirendre tűzte ezt a témát és megfelelő határozatokat hozott. Kértük, hogy rendszeresen tájékoztassanak a készletek alakulásáról. A raktárakban és az anyagbeszerzésben dolgozó vezetők és beosztottak a munkaverseny keretében vállalták a készletek csökkentését. 1966-ban a IX. kongresszus tiszteletére indított munkaversenyben 15 millió forint értékű készletcsökkentést vállaltak, és ezt több mint 20 millió forint értékben teljesítették.

Az új gazdasági mechanizmus rendszerében persze a versenyképesség szükségessé teheti bizonyos készletek növelését. Az tehát a feladatunk, hogy ösztönözzük a számítások tudományosabb megalapozását, hogy a termelés méreteihez szükséges készleteket optimálisan tudjuk kialakítani.

Digitized by Google

Behatóan foglalkoztunk az importanyagok hazai anyagokkal való helyettesítésével, a szállítási szerződésekben rögzített határidők betartásával. Ennek eredményeként lényegesen csökkentettük a büntetőkamatok és kötbérek mértékét.

Gazdaságszervező munkánkban jelentős helyet foglal el a vezetés színvonalának javítására irányuló tevékenységünk. A korábbi években ez a feladat háttérbe szorult, nem láttuk eléggé az összefüggést a termelésben jelentkező nehézségek és a vezetés munkájának fogyatékosságai között. A VIII. pártkongresszus határozata alapján kezdtünk el alaposabban foglalkozni a vezetés színvonalának javításával. Kezdetben sok nehézséggel küszködtünk. Először is magunkban kellett tisztáznunk olyan kérdéseket, hogy mit értünk vezetői munkán, a vezetés kollektivitásán, egyszemélyi felelősségen stb. Különösen növelte e munka jelentőségét a nagyvállalattá szerveződés és az ezzel egyidejűleg kialakított többigazgatós vezetési rendszer. Felállítottuk az igazgatói tanácsot, amely féléves munkaterv alapján rendszeresen ülésezik és dönt a legfontosabb kérdésekben, főleg a távlati feladatokban. Az operatív vezetés eszközei a heti igazgatói értekezletek. Mindkét tanácskozáson részt vesznek a pártbizottság, a szakszervezet és a KISZ-bizottság titkárai, hogy képviseljék a társadalmi szervezetek vezető testületeinek véleményét a tárgyalt kérdésekben. Ez lehetővé teszi, hogy a távlati fejlesztési kérdések eldöntésében a vélemények széles körű cseréje alapján kialakulhasson a megfelelő összhang a vezetésben.

Felső szintű gazdasági vezetőink önállósága és egyéni felelőssége növekedett. Még ma is túl sokat foglalkoznak azonban napi feladatokkal és sokszor kisajátítják az alsóbb szintű vezetők feladatait. Gyakran következetlenek, s elmerülve a napi munkába, elhanyagolják a rendszeres ellenőrzést. Mindez hat a közép és alsó szintű vezetők munkájára is: utánozva vezetőik munkastílusát, ők is gyakran hasonló jellegű hibát vétenek. Az is káros jelenség, hogy az alsóbb szakvezetők a döntések jogát a lehetőséghez képest áthárítják a felsőbb vezetőkre — többnyire az igazgatókra —, hogy később mentesítsék magukat a felelősség alól. Ilyen és még számtalan más olyan probléma adódik, amely gátolja a hatékony vezetés kibontakozását. Gazdasági vezetőinket bátorítjuk, hogy javítsák munkastílusukat, vállalják az intézkedéseikkel kapcsolatos felelősséget, fokozottabban ellenőrizzék a beosztottakat, és vonják felelősségre azokat, akik munkájukat hanyagul végzik. Figyelmeztetjük őket arra, hogy ne csak jutalommal, magasabb prémium adásával neveljenek, hanem szükség esetén nevelő eszközként használják fel a lógósok, a nemtörődöm emberek felelősségre vonását is. Fellépünk az ellen a szűk látókörű szemlélet ellen is, amely csak a napi feladatok teljesítését tartja fontosnak.

Pártbizottságunk fellép az irányítás fogyatékosságaival szemben,

Digitized by Google

azonban nehezíti ez irányú munkánkat, hogy még mi magunk sem rendelkezünk ezen a téren kielégítő tapasztalatokkal.

A jobb, hatékonyabb munkamódszerek kialakításában alapszervezeteinkre támaszkodunk. Ők valósítják meg helyileg pártbizottságunk elképzeléseit, feltárják a hiányosságokat és mint a gazdasági vezetés partnerei, napról napra csiszolják ezek vezetési módszerét, reflektorfénybe állítják a fő feladatokat. Eközben alapszervezeteink fejlődnek, egyre több önálló elgondolásuk születik és területük problémáit jól ismerve, maguk is új módszerekkel gazdagítják tapasztalatainkat.

*

Pártbizottságunk az elmúlt tíz év folyamán a gazdasági munka pártirányításának sokféle módszerét alakította ki és alkalmazta, köztük a közvetlen beavatkozás és a közvetett ráhatás, befolyásolás eszközeit. Középgép-gyáregységünk pártszervezete például az ellenforradalom utáni években, amikor egyes gazdasági vezetők még féltek a népszerűtlen feladatoktól, maga kezdeményezte a normák rendezését. A korábbi évek gyakorlatától eltérően nem állították azt, hogy a normarendezés közvetlenül emeli a munkások életszínvonalát, nem is kérték a rendezését. Az egyik műhelyben azonban a kommunisták kezdeményezésére 1 millió percet ajánlottak fel azokból a munkákból, amelyeknél ők maguk lazának érezték a normákat. Nem avatkoztak tehát be közvetlenül a gazdasági vezetők munkájába, de érezteték: megérett az idő a szükséges intézkedések megtételére. Ma már ezt a módszert nem alkalmazzuk, de a maga idején ez a munkások önkéntes, öntudatból fakadó termelési mozgalmának feléledését, megindulását jelentette.

Egy ideig a gazdasági irányítás közvetlen befolyásolása túlzott méreteket öltött. A termelés ellenőrzése során sokszor belebonyolódtunk a konkrét mutatók vizsgálatába, esetenként olyan határozatokat hoztunk, amelyek konkrét utasítást jelentettek a gazdasági vezetők számára. Beavatkozásunk aprólékossága következtében határozataink rövid lejáratú feladatokat tűztek ki, nem voltak alkalmasak arra, hogy meghatározzák a fejlődés irányait. Egyetértek Lakos Sándor elvtársnak, a Társadalmi Szemle 1966 májusi számában tett azon megállapításaival, melyekben a pártmunka bürokratikus, formális visszásságait bírálta. A mi tapasztalatunk is, hogy az állandó és túlságosan aprólékos ellenőrzés szétforgácsolja az erőket, csökkenti a pártmunka hatékonyságát, elvonja a figyelmet a legfontosabb összefüggések tanulmányozásától.

Már a Központi Bizottság 1966 májusi átfogó határozata előtt — a II. kerületi pártbizottság határozata nyomán és a folyóiratoknak testvérpártjaink tapasztalatait ismertető cikkei alapján — lépéseket tettünk a gazdasági munkába való közvetlen beavatkozás mértékének csökkentésére, új módszerek kialakítására. Üzemi pártértekezletünk joggal állapította meg tehát, hogy pártbizottságunk gazdaságszervező

Digitized by Google

és ellenőrző munkája fejlődött, és ennek eredményei a gyáregységek termelő munkájában, a termelés ütemességének javulásában, az exportfeladatok teljesítésében, az önköltség csökkentésében, a termelékenység növekedésében nyilvánulnak meg.

Az új helyzetben tovább javítjuk a termelés pártirányításának módszereit. Ez természetesen nem jelenti a korábban kialakult helyes módszerek elvetését, sok közülük továbbra is alkalmazható. Ilyen például a komplex intézkedési tervek kidolgozása a társadalmi szervek és a gazdasági vezetés tevékenységének összehangolására. E módszert néhány évvel ezelőtt vezettük be és — bár néhány elvtárs feleslegesnek tartja — nálunk eredményesnek bizonyult. Lehetőséget ad a gazdasági vezetésnek arra, hogy a vállalat előtt álló legfontosabb feladatok végrehajtását rendszeresen ellenőrizze, a társadalmi szervezeteknek arra, hogy erejüket a legfontosabb feladatokra koncentrálják, a pártszervezetnek pedig arra, hogy valamennyi társadalmi szervezet, különösen a szakszervezet és a KISZ figyelmét a kiemelt feladatokra irányítsa, tevékenységüket koordinálja. De nem utolsósorban alapját képezi a párt gazdaságszervező és ellenőrző munkája megtervezésének is. A céloknak megfelelően kell biztosítani e munka továbbfejlesztését. Mivel üzemünk gyáregységei a következő években fokozottabb önállóságra tesznek szert, szükségesnek látszik, hogy az egyes gazdasági egységek is meghonosítsák munkájukban az éves intézkedési tervek rendszerét.

Üzemünkben bevált formának tekintjük a gyáregységek negyedéves beszámoltatásának ismert módszerét. Részt vesz a beszámolón a gyáregység vezetője, párttitkára, szakszervezeti és KISZ-titkára. Itt nemcsak a tervteljesítésről, hanem a gazdaságossági mutatók alakulásáról, a politikai hangulatról, a munkaverseny helyzetéről stb. is tájékoztatni kell az értekezletet. E beszámolók növelik a gazdasági vezetők felelősségérzetét, a területükön folyó politikai nevelő munkáért is, egyúttal lehetőséget teremtünk arra is, hogy párt- és tömegszervezeti vezetőink maximálisan és komplex módon tájékozódjanak a gyáregység helyzetéről.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy sikerült már általánossá tenni a gazdasági és politikai munka összekapcsolását. Előfordul még gyakran a kettő szétválása. Például egy-egy munkaterület átszervezésekor nem mindig kérik ki a helyi párt- és tömegszervezeti vezetők véleményét, nem gondolják végig egy-egy gazdasági intézkedés várható politikai hatását.

A párt- és tömegszervezetek gazdaságszervező és ellenőrző munkájában sok még az átfedés. A különböző társadalmi szervek sokszor egymástól függetlenül foglalkoznak ugyanazzal a témával, azonos terület vizsgálatával. Egy-egy központi bizottsági határozat nyomán a tömegszervezetek azonos jellegű feladatokat kapnak felsőbb szerveiktől, s a végrehajtás helyi összehangolását gyakran elhanyagoljuk. Ilyenkor jogosan kifogásolják a gazdasági vezetők, hogy túl sok időt

Digitized by Google

kell írásos jelentések készítésére fordítaniuk. A jövőben az intézkedési tervek elkészítésekor erre is figyelemmel kell lennünk. Rendkívül fontos, hogy összehangoljuk a párt- és tömegszervezetek hasonló jellegű munkabizottságainak (például a pártbizottság gazdasági-műszaki bizottságának, a szakszervezet termelési, közgazdasági bizottságának és a KISZ-fiatal műszakiak tanácsának) tevékenységét.

Végrehajtó bizottságunk rendszeresen napirendre tűzi egy-egy gazdasági egységünk, egy-egy főosztályunk munkáját. Ilyenkor nemcsak a jelenlegi feladatokkal foglalkozunk, hanem az adott munkaterület jövőjével is. A gazdaságirányítás reformja során gyáregységeink is sokkal nagyobb önállóságot kapnak. Ezért alapszervezeteinket is fel kell készítenünk a nagyobb önállóságból adódó fokozottabb feladatokra.

Mindig nagy gondot fordítottunk a párt- és gazdasági vezetők kapcsolatának erősítésére. Ezen a téren azonban ma is találkozunk helytelen gyakorlattal. Egyes alapszervezeteink bizalmatlanok a gazdasági vezetőkkel szemben, presztízs-alapon foglalnak állást a vitás kérdésekben. Készülékgyárunkban egy időben a pártszervezet fenntartotta magának a jogot arra, hogy még egy-egy gépírónő vagy raktárvezető kiválasztását, illetőleg áthelyezését is hagyja jóvá. Ma már ezen túl vagyunk, de mint tanulságot fel kell használnunk. Semmi sem indokolja, hogy a párt vezető szerepére hivatkozva, ilyen bizalmatlanságot tanúsítsunk a gazdasági vezetőkkel szemben. Sokan vannak olyanok, akik úgy vélik, hogy a pártszervezetnek szemben kell állnia a gazdasági vezetőkkel. Ez alapvetően helytelen nézet, mivel gazdasági vezetőink jelentős része vagy párttag, vagy a párt egyetértésével kinevezett pártonkívüli szakember. Úgy gondoljuk, hogy a kinevezéskor megadott bizalmat ok nélkül nem szabad a munka során megvonni, nem szabad a bizalmatlanság légkörével akadályozni a vezetői munkát és ezzel végső fokon a termelést. Nem vagyunk hívei annak sem, ha a vezetők között eluralkodik az elvtelen barátságon alapuló vezetési stílus. Párttagságunk döntő többsége is elveti mindkét vezetési formát, s e véleményének a taggyűléseken is hangot ad.

Pártbizottságunk arra törekszik, hogy a párt- és gazdasági vezetők között elvi alapon nyugvó közvetlen kapcsolat alakuljon ki, amely feltételezi egymás irányában a kommunista bírálat alkalmazását. Pártfunkcionáriusainkat arra ösztönözzük, hogy politikai képzettségük állandó növelése mellett szerezzenek mind magasabb fokon közgazdasági és műszaki tudást. Gazdasági vezetőink körében viszont fellépünk a politikai műveltség lebecsülése ellen s nagy számban küldjük őket a marxizmus—leninizmus esti egyetemére. E munkában azonban még a kezdet kezdetén tartunk. Fontos feladatunknak tartjuk annak — a Központi Bizottság kongresszusi irányelveiben is felvetett — követelménynek a biztosítását, hogy a jövőben párt- és

Digitized by Google

tömegszervezeti funkcionáriusaink szabad véleménynyilvánítását, állásfoglalását ne befolyásolja függő helyzetük.

Pártbizottságunk tagjait is élénken foglalkoztatják az új gazdasági mechanizmussal kapcsolatos, jelenleg még csak a kidolgozás állapotában levő intézkedések. Végrehajtó bizottságunk figyelemmel kíséri a gazdasági vezetők ez irányú munkáját. Részt veszünk a vitákon, és ahol helytelen szemlélettel találkozunk, ott már menet közben igyekszünk vitatkozva, a meggyőzés eszközével utat nyitni a párthatározat érvényesülésének. A vita központjában a következő kérdések állnak: a tervezés és a tervszerű munka értelmezése az új gazdasági mechanizmusban, az információs rendszer kialakítása, az állandó tájékozottság biztosításának lehetőségei, a kereskedelmi tevékenység kialakítása, a termelés pártirányításának módszerei, a gazdasági munkába való beavatkozás mértéke (pl. beruházás, kockázatvállalás), a párt szerepe a különböző érdekek összehangolásában, a párt kádermunkájának alakulása. Ezenkívül még számtalan más kérdésről vitatkoznak az egyes szakterületek dolgozói, és e viták nyomán kezdenek kialakulni az új irányítási rendszer körvonalai. Végrehajtó bizottságunk testületileg is állást foglalt az előkészületekkel kapcsolatban és gazdasági vezetőinket erőfeszítéseik fokozására szólította fel. Azt szeretnénk elérni, hogy az új intézkedések ellenőrzése bevezetésük előtt próbaelszámolások útján történjen meg, s így az esetleges hibákat, legalább részben már előre kiküszöbölhessük.

Sokat vitatkozunk a pártirányítás módszereinek várható változásairól is. Végrehajtó bizottságunk tagjai körében az a vélemény alakult ki, hogy a pártmunka módszereinek mindig a kialakuló konkrét helyzethez kell igazodniuk, ezért nem szükséges, de nem is lehetséges előre kitalálni ezeket. Figyelemmel kísérve a Társadalmi Szemle ez irányú tapasztalatcseréjét, arra a megállapításra jutottunk, hogy nem helyes egyes módszerekről sommásan kimondani, hogy elavult. A párt gazdaságszervező munkájának egyes módszerei helyileg elavulhatnak, de ugyanaz a módszer nagyon hasznos is lehet máshol. Ugyancsak nem lehet teljesen elítélni és mint módszert elvetni a párt közvetlen beavatkozását a gazdaságí folyamatokba. A túlzottan aprólékos beavatkozás módszerét meg kell szüntetni, ezt maga a gyakorlat vetette fel, de ugyancsak a gyakorlat teremthet olyan helyzetet is, amikor a közvetlen beavatkozás szükségessé válik. Ilyen eset lehet pl. az — amire a határozat is több helyen utal —, ha törvénysértésről, esetleg a társadalmi érdek figyelmen kívül hagyásáról stb. van szó.

Üzemünk kommunistái eddig is magukévá tették pártunk politikáját, s ez a jövőben sem lesz másként. A gazdaságirányítás reformjáról szóló határozatot is legjobb tudásunk szerint fogjuk végrehajtani. Ehhez az szükséges, hogy egységessé tegyük a határozat értelmezését, és ezzel megteremtsük párttagjaink, pártszervezeteink egységes cselekvésének feltételeit.

Palotás Gyula

Digitized by Google

Szemle

A politikai gazdaságtan oktatása az egyetemeken

A politikai gazdaságtan egyetemi oktatása iránt az utóbbi években megnövekedett az érdeklődés. Ennek alapja a világ gazdasági és társadalmi fejlődésének fokozódó figyelemmel kísérése. A kapitalizmus jelenlegi szakasza sok olyan új kérdést, összefüggést vet fel, amelyre a kapitalizmus politikai gazdaságtana elméletének és oktatásának választ kell adnia. Ennél is lényegesebb azonban az, hogy a szocializmus fejlődése valamennyi szocializmust építő országban, így hazánkban is az új problémák egész sorát szüli, illetve korábbi elméleti állásfoglalásokat új összefüggésekbe, új megvilágításba helyez. Ezekre pedig az egyetemi ifjúság a szocializmus politikai gazdaságtanától vár választ. Hogy ezek a válaszok helyesek és meggyőzőek-e, az ma már állandó, társadalmi méretű ellenőrzés alatt áll. Az egyetemi ifjúság bírálata mellett az esti és levelező hallgatók a tapasztalt emberek igényelvel szembesítik egymással a gyakorlati élet jelenségeit és a politikai gazdaságtan egyetemi oktatása által ezekre adott válaszokat.

Az elmúlt években azonban nemcsak az érdeklődés, az igény és a hozzáértő bírálat növekedett, hanem az útmutatás és a segítség is. A Politikai Bizottságnak a marxizmus—leninizmus oktatásával kapcsolatos határozata már 1959-ben azt az utat jelölte meg a marxizmus—leninizmus, s így a politikai gazdaságtan oktatása számára, hogy elkerülve a korábbi években gyakori erőltetett aktualizálást és vulgarizálást, foglalkozzék a legidőszerűbb problémák elemzésével és ezzel is növelje az oktatás világnézeti nevelő hatását. A Központi Bizottság ideológiai irányelvei is erőteljesen hangsúlyozták, hogy a marxizmus—leninizmus egyetemi és főiskolai oktatásának korszerűnek kell lennie, választ kell adnia korunk alapvető problémáira, ki kell elégítenie a hallgatók ideológiai, világnézeti érdeklődését. Pártunk IX. kongresszusa pedig kimondja határozatában: „Ifjúságunk egészségesen fejlődik, szocialista szelleme erősödik, egy részére azonban hatnak az ellenséges ideológiák, elsősorban azért, mert nem értik fejlődésünk ellentmondásait és az építő munka problémáit. Nagyobb

Digitized by Google

genddal foglalkozzunk, különösen az egyetemeken, a marxizmus oktatásának korszerűsítésével." Úgy gondoljuk, hogy a politikai gazdaságtan egyetemi oktatásának korszerűsítése ma elsősorban a gazdasági mechanizmus reformjának a figyelembevételét jelenti.

A gazdasági mechanizmus reformja és a politikai gazdaságtan oktatása

A gazdasági mechanizmus reformjával új helyzetbe kerül a politikai gazdaságtan tudománya és propagandája. Minden eddiginél kedvezőbb feltételek alakulnak ki a gazdasági kutatómunka számára. Az új helyzet ugyanakkor azt a követelményt állítja a propaganda elé — így az egyetemi oktatás elé is —, hogy az eddiginél gyorsabban építse be a tananyagba az elméleti kutatómunka új eredményeit, illetve ezekre az eredményekre támaszkodva olyan megújhodáson menjen keresztül, amely lehetővé teszi számára, hogy megfeleljen a korszerű követelményeknek.

A gazdasági mechanizmus reformja a politikai gazdaságtan oktatásában az eddigit meghaladó mértékű tartalmi változtatásokat követel. Új módon kell megfogalmazni gazdasági folyamatokat és jelenségeket, számolva a megváltozott és megváltozó valóság új összefüggéseivel. A szocializmus politikai gazdaságtanában kialakuló tartalmi változások szükségessé teszik a kapitalizmus politikai gazdaságtana több kategóriájának újraértékelését is.

Természetesen az oktatás csak olyan mértékben újulhat meg, csak olyan mértékben adhat választ az új kérdésekre, amilyen mértékben a tudomány fejlődése és eredményei lehetővé teszik ezt. Sőt az oktatás, feladatának természeténél fogva, csak bizonyos fázis-eltolódással interpretálhatja a tudomány által már feltárt eredményeket. Az oktatásnak ugyanis didaktikailag fel kell dolgoznia a tudományos eredményeket; bele kell helyeznie az oktatási szerkezet adta összefüggésekbe, vagy át kell alakítani az oktatás struktúráját az új fogalmak és összefüggések következtében.

A tudományos kutatómunkának tehát előbbre kell járnia az oktatásnál, az utóbbinak a színvonala nagymértékben az előbbinek az eredményeitől is függ. Ezért indokolatlan az a türelmetlenség, amely azoknak a problémáknak a megoldását kéri számon az oktatástól, amelyeket még a tudomány sem oldott meg. A felsőoktatás közgazdászai csak annyiban marasztalhatók el az elméleti kérdések kidolgozásában még fennálló elmaradásért, amennyiben tudományos kutató tevékenységük része a közgazdaságtudomány művelésének. Fenntartás nélkül jogosnak kell azonban elismerni azt a követelményt, hogy az oktatóknak legyenek korszerű ismereteik a tudomány által már kimunkált területeken. A tudomány adóssága egyes területeken nem szolgálhat mentsvárként az elavult tételek oktatására. Az oktatóknak ismerniük és az oktatásban érvényesíteniük kell a tudomány legújabb

Digitized by Google

eredményeit. A kényelmesség olyan állapotot idézhet elő, amelyben az élet által támasztott követelmények és az oktatás korszerűsége közti rés szakadékká mélyül. Az évekkel ezelőtt kidolgozott előadásvázlatok, oktatási anyagok korszerűtlenekké váltak. Felfrissítésük csak fáradságos munkával megszerzett új ismeretekkel lehetséges. A közgazdasági életben folyó tudományos viták, a pártdokumentumok, a folyóiratcikkek, monográfiák, tanulmányok egész sorát kell feldolgozniuk a politikai gazdaságtan propagandistáinak ahhoz, hogy érzékelni tudják a korszerűség támasztotta követelményeket.

A hazánk gazdasági és társadalmi fejlődése által felvetett új problémák egy részére a tudományos kutatás és az ezen alapuló elméleti viták már meggyőző választ adtak a tudomány mai szintjén: egy másik részükre csak megközelítő megoldást produkáltak. Sok új elméleti kérdés kidolgozása most folyik, s ezek körül viták vannak. A gazdasági mechanizmus reformja kapcsán kialakult új helyzetben a politikai gazdaságtan oktatása csak akkor felelhet meg a magasabb követelményeknek, csak akkor realizálhatja a reform adta lehetőségeket, ha gyorsan reagál a tudományos eredményekre, és didaktikailag feldolgozva, minél hamarabb beépíti ezeket az oktatási ismeretanyagba.

Milyen tapasztalatokra támaszkodhatunk e feladat megoldása során? Milyen előrehaladást biztosítottak az utóbbi évek korszerűsítési törekvései, és mik a mai helyzet ellentmondásai az egyetemi politikai gazdaságtan-oktatásban?

A korszerűsítés első lépései és a mai gondok

A korszerűsítés első lépéseiként az elmúlt évek során módosítottuk a tematikákat és a programokat. Nagyobb helyet adtunk az időszerű gazdasági ideológiai és politikai kérdések kifejtésének. A tematikában megnöveltük a szocializmus politikai gazdaságtanára fordított időt, s korábbi 40 százalékos részarányát 50 százalékra emeltük. A kapitalizmus politikai gazdaságtanának oktatásában pedig megnöveltük a mai kapitalizmus elemzésére szolgáló oktatási időt.

A tematikai módosításoknak megfelelően változtak a programok és a tananyagok is. A kapitalizmus politikai gazdaságtanában megszüntettük a klasszikus és a mai kapitalizmus oktatásának merev szétválasztását. Ez lehetővé tette, hogy már a kapitalizmus szabadversenyes fejlődési szakaszának elemzésénél eljussunk a mai kapitalizmus néhány kérdésének elméleti, politikai tisztázásához. Ez elősegítette azt, hogy csökkenjen a klasszikus kapitalizmus oktatásának elvont, elméletieskedő jellege.

Megkezdődött az oktatás tartalmi differenciálása is. Ahol a lehetőségek megengedték, ott a politikai gazdaságtan oktatása tartalmilag is az adott egyetem szakjellegéhez igazodott. Külön tematika, program és jegyzet készült a műszaki, a jogi és a mezőgazdasági felsőfokú intézmények számára, figyelembe véve az ezekben az intézményekben

Digitized by Google

tanuló hallgatók szakképzéséből fakadó igényeket. Tanszékeink — elsősorban a felsorolt intézményekben — a hallgatók szakmai érdeklődéséhez kapcsolódó fakultatív speciálkollégiumokat indítottak, tudományos diákköröket szerveztek, illetőleg tudományos szakdolgozatok írására ösztönző pályázatokat írtak ki.

Már a korszerűsítés első lépéseinél is fontos követelmény volt az, hogy programjaink és tananyagaink foglalják magukba a közgazdasági tudományos kutatómunka, valamint az ezen alapuló elméleti viták legújabb eredményeit. Ezek alapján módosult a kapitalizmus politikai gazdaságtanának oktatásában pl. a munkásosztály helyzete alakulásának vizsgálata, a tőkés újratermelési ciklus elemzése; a mai kapitalizmus termelési viszonyainak feltárása gazdagodott az állami monopolkapitalizmus, valamint az integráció fejlődésének elemzésével stb. A szocializmus politikai gazdaságtanának oktatásában korszerűbbé lett az árutermelés okainak, a szocializmusbeli viszonyainak és kategóriáinak elemzése; a tervszerűség és a piac közötti összefüggés bemutatása; a szocialista újratermelés és gazdasági növekedés elemzése stb.

Az oktatás tartalmi fejlődése tehát többé-kevésbé realizálta azokat a lehetőségeket, amelyeket az új kérdések tárgyalására nyújtottak a tematikai változtatások. A politikai gazdaságtan oktatásának jelenlegi színvonala azonban a korszerűsítés első lépéseinek sikerei és az eddig elért fejlődés ellenére sem felel meg a mai követelményeknek. A már említett tartalmi fejlődés mellett a szocializmus politikai gazdaságtanának oktatásában jelenleg is a gazdasági törvények elvont rendszeréből kiindulva fejtjük ki az ismeretanyagot. A témák többsége a gazdasági törvényekből vezeti le a szocializmus gazdasági szerkezetét és összefüggéseit, nem pedig a gazdasági valóság elemzéséből mutatja ki a folyamatok törvényszerűségeit. Ez sokszor ma is elvonttá és szürkévé teszi az oktatást. A gazdasági törvények sajátosan hierarchikus oktatási rendszerében a gyakorlat sokszor csak példatárként szerepel, s még így is csak leegyszerűsített formában, a tényleges ellentmondásokat feltáratlanul hagyva. Ez is szerepet játszik abban, hogy az egyetemi ifjúságban a szocializmusról leegyszerűsített, idealizált kép alakul ki, amely nem bírja el az összehasonlítást a bonyolultabb, ellentmondásosabb valósággal. A szocializmus politikai gazdaságtana oktatásának jelenlegi tematikai struktúrája tehát ellentmondásban van a már eddig végrehajtott tartalmi módosításokkal is, és megnehezíti a további fejlődést.

Hasonló jellegű, de még élesebb ellentmondás van az oktatás tartalmi fejlődése és a tematikai szerkezet között az alacsony óraszámú (75—90 órás) tanfolyamokon (már pedig az egyetemi és főiskolai hallgatóknak kb. egyharmada alacsony óraszámban tanulja a politikai gazdaságtant). E tanfolyamok tematikai szerkezete csak abban különbözik a magasabb óraszámú tanfolyamokétól, hogy a rövidebb oktatási idő miatt bizonyos témák kimaradnak a tematikából. A témák

Digitized by Google

csökkentésére irányuló törekvéseink ellenére azonban lényegében ma is a magasabb óraszámú tanfolyamok tananyagát oktatjuk, csak sűrítve, összevontan. Ebből adódnak a nehézségek. A szükséges oktatási idő felében, harmadában oktatni ugyanazt az anyagot nem lehet úgy, hogy ez ne menne a mélység, a színvonal rovására. Az idő szabta lehetőség arra kényszerít, hogy csak „nagyvonalúan" ismertessük a politikai gazdaságtan ismeretanyagát, többé-kevésbé tételek gyűjteményeként. A legalapvetőbb összefüggések és törvényszerűségek tételes megfogalmazása — bármennyire a valóságot fejezi is ki — a törvények konkrét megvalósulási formájának bemutatása nélkül annyira elvont, hogy nem lehet eléggé meggyőző a hallgatók számára. A 18—20 éves egyetemi fiatalok pedig racionális érvelést igényelnek, csak azt fogadják el, amit bizonyítottnak látnak. Ezzel számolnunk kell, azért is, mert ezeknek a fiataloknak nincs érzelmi élményük pl. a kapitalizmus gazdasági jelenségeiről, a szocializmus építésének valósága pedig nemcsak pozitív, hanem negatív tapasztalatokat is produkál számukra. Amikor tehát egybevetik a túlságosan leegyszerűsítve tanult elméletet a gyakorlattal, gyakran az elmélet marad alul, s ezzel az oktatás elé tűzött cél, a világnézeti nevelés is súlyos csorbát szenved.

A tematikai szerkezet és a tartalmi fejlődés közötti ellentmondás a tananyagokban is érezteti negatív hatását. Emellett, sajnos, jegyzeteink módszertani fejlődése sem elégséges. Jegyzeteink néhol bőbeszédűek, anélkül, hogy a lényeges mondanivalót kiemelnék, néhol pedig túl szűkszavúak, nem eléggé magyarázó jellegűek.

A korszerűsítés mai tervei

A politikai gazdaságtan-oktatás eddigi fejlődésének ellentmondásait ismertetve érzékeltettük, hogy a szocializmus politikai gazdaságtanának jelenlegi tematikai szerkezete elavult. Ezért a korszerűsítés során fontos feladat a szocializmus politikai gazdaságtana oktatásának továbbfejlesztésében a tematikai struktúra olyan átalakítása, amely nagy mértékben lehetővé teszi a legújabb tudományos eredmények bevonását a tananyagba.

A Művelődésügyi Minisztérium marxizmus—leninizmus oktatási főosztálya mellett működő politikai-gazdaságtani szakbizottság — egyetértve a Pártfőiskola politikai-gazdaságtani tanszékének javaslatával — a szocializmus politikai gazdaságtanának oktatására a következő tematikát ajánlotta az 1967/68-as tanévre:

1. A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet törvényszerűségei.
2. A szocialista termelési viszonyok lényeges vonásai (szocialista tulajdon, szükségletre termelés, tervszerűség, áru- és pénzviszonyok).
3. A kommunizmusba vezető átmenet.

Digitized by Google

4. A szocialista bővített újratermelés fő kategóriái. A nemzeti jövedelem termelése és elosztása.
5. A szocialista újratermelés fő arányai és egyensúlyi feltételei.
6. A gazdasági növekedés fő tényezői (élőmunka, termelékenység, felhalmozás, hatékonyság); a növekedés és az életszínvonal alakulása.
7. A szocialista (tervszerű) gazdaságirányítás rendszere.
8. A szocialista árrendszer.
9. Az állami költségvetés, hitel és pénzforgalom.
10. A jövedelemelosztás és a szocialista bérezés.
11. Az áruforgalom.
12. A szocialista állami vállalat.
13. A szocialista szövetkezet (a földjáradék is itt fejtendő ki).
14. A szocialista világgazdasági rendszer. A KGST.
15. A két világrendszer kapcsolatai és gazdasági versenyük.

A főosztály elfogadta a javaslatot és a szocializmus politikai gazdaságtanának új, 1968-ban megjelenő tankönyve már e tematika alapján készül.

Az új tematika már azzal is jobb lehetőséget ad a korszerűség igényeinek kielégítésére, hogy szakít a gazdasági törvények elvont rendszeréből való kiindulással. Ez a tematikai struktúra lehetővé teszi, hogy az oktatásban az új tudományos eredményekre támaszkodva, a gazdasági folyamatok széles körű elemzése útján jussunk el a folyamatok belső összefüggéseinek, törvényszerűségeinek feltárásához. Elősegíti a szükségtelen elvontság és a vulgarizáló leegyszerűsítések megszüntetését, fokozhatja tehát oktatásunk meggyőző erejét és világnézeti nevelő hatását. Az új tematikának megfelelő program (a témákban kifejtendő kérdések) összeállítása megfelelő segítséget nyújt majd oktatóinknak a témák kifejtéséhez.

Az alacsony (75—90 órás) óraszámú politikai gazdaságtan-tanfolyamok tartalmi problémáinak megoldását szintén a tematikai szerkezet megfelelő átalakításával kell kezdenünk. Olyan tematikát kell kialakítanunk, amely nem másolja le a magasabb óraszámú tanfolyamok tematikáját, hanem gyökeresen eltér tőle: figyelembe veszi e tanfolyamok idő szabta korlátait, és mindenekelőtt azt, hogy a politikai gazdaságtan oktatásának itt a világnézeti nevelés az elsődleges célja.

Az új tematika kialakításáért a kellő gondossággal, de az eddiginél bátrabban kell kísérleteznünk. Ki kell próbálnunk újszerű oktatási eljárásokat is magában foglaló tematikákat, programokat. Az első ilyen irányú lépéseket már megtettük. Jelentős kísérlet kezdődött 1966 őszén az Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészettudományi karán

Digitized by Google

és az Építőipari- és Közlekedési Műszaki Egyetemen. A történelem- és filozófia-szakosok, valamint az építészmérnökök két csoportja számára teljesen új struktúrában oktatjuk a kapitalizmus és a szocializmus politikai gazdaságtanát.

A kísérletképpen bevezetett tematika lényege abban foglalható össze, hogy a szocializmusból kiindulva vezeti le és elemzi a politikai gazdaságtan legáltalánosabb összefüggéseit. E tematika alapján úgy lehet oktatni a politikai gazdaságtan különös és általános törvényeit, kategóriáit (mint pl. a társadalmi össztermék és újratermelése, a nemzeti jövedelem, a produktív munka, a termelékenység, az árutermelés és kategóriái, összefüggései), hogy ezek különös, vagy általános érvényesülésének kifejtése mellett az eddiginél meggyőzőbben bizonyítsuk, milyen előnyöket nyújtanak a szocializmus termelési viszonyai a megelőző társadalmakhoz képest. A kísérlettől azt is várhatjuk, hogy megszünteti azt a látszatot, mintha a kapitalizmus és a szocializmus azonos vagy hasonló témakörei és kategóriái (pl. az árutermelés és kategóriái) kizárólag a kapitalizmus kategóriái volnának, s a szocializmus tananyagában csak ismételgetjük ezeket. Ez az oktatás nevelési célját tekintve is jelentős eredmény lenne.

Ha e kísérleti oktatás megfelel az előzetes várakozásnak, akkor az eddigi szerkezeti-módszertani problémák nagy részét is megoldja. Esetleg az alacsony óraszámú tanfolyamok számára is ez bizonyul a legcélszerűbb tematikának és programnak.

A testvéri szocialista országokban folyó politikai gazdaságtan-oktatásban — a fejlődési problémák hasonlósága miatt — szintén folynak különböző kísérletek, s ezeknek gyakorlati tapasztalatait is fel kell használnunk oktatásunk fejlesztésében.

A kísérletezés reális szükségességének elismerése, ösztönzése és bátorítása mellett fel kell azonban lépnünk a kísérletek teljes szabadságára irányuló követelésekkel szemben. A politikai gazdaságtan egyetemi és főiskolai oktatásának szétzilálására vezetne, ha az oktatást a különböző egyéni (vagy kollektív) elgondolások egész tömegének kísérleti tárgyává tennénk.

Az érvényben levő tematikák és programok még lehetőségeket nyújtanak az oktatás fejlesztésére, s ezeket fel kell használnunk. Az új oktatási szerkezetre vonatkozó elgondolások csak a legképzettebb, legtapasztaltabb oktatók és a politikai gazdaságtani szakbizottság véleménye alapján kerülhetnek kísérletre. Az így megindított kísérleti oktatás rendszeres ellenőrzése, és az ebből leszűrt tapasztalatok döntik el, hogy célravezető volt-e a kísérlet.

Az új tematikák és programok kidolgozása természetesen egymagában nem elégséges a politikai gazdaságtan oktatásának megújhodásához; ez csak az egyik fontos feltétel megteremtését jelenti. Az új tematikák adta lehetőségeket az előadások, szemináriumok és tananyagok tartalmi fejlesztésével kell realizálnunk. E tekintetben jelentős előrelépést várhatunk a szocializmus politikai gazdaságtanának

Digitized by Google

már említett új tankönyvétől, valamint a kapitalizmus politikai gazdaságtana új, kb. 1967—68-ban elkészülő jegyzetétől és a kísérleti tematika alapján készülő új tananyagoktól.

Az oktatás tartalmi színvonalának emelésében különösen ügyelnünk kell arra, hogy a tananyagokba és az előadásokba csak azok a tudományos viták során megszűrt, kikristályosodott ismeretek kerüljenek be, amelyek általánosan elfogadott tudományos eredményeknek minősülnek. Nem lehet teljesen kizárni a még vitatott nézetek ismertetését sem; erre elsősorban azokon a tanfolyamokon kerülhet sor, amelyeken az oktatás terjedelme, mélysége, a hallgatóság érdeklődése és felkészültsége lehetőséget ad rá (pl. a Közgazdaságtudományi Egyetemen). Didaktikai és pedagógiai megfontolásokból is célravezető lehet az elvi-elméleti kérdések polemikus felvetése, mert ez fokozhatja a hallgatók érdeklődését és aktivitását, színesebbé, vonzóbbá teheti a tananyagközlést stb. A polemikus kifejtés túlzásba vitele azonban zavart okozhat a hallgatókban, s szilárd ismeretek elsajátítása helyett elméleti és politikai bizonytalanságot (relativizmust) okozhat. Különösen fontos felhívni erre a figyelmet napjainkban, amikor az elméleti tételek egész soráról folyik vita (így pl. az értéktörvény érvényesülésének a tervgazdálkodással való összefüggéséről, a munkabérről mint szolgáltatás díjáról). A marxizmus—leninizmus-oktatási főosztály által kiadott, előzetesen megvitatott és a szakbizottság által jóváhagyott tematikák és programok sohasem voltak és nem is lehettek fétisek. A program szükségszerűen csak nagyvonalúan körvonalazhatja az oktatandó tananyagot; részleteiben tanszékekre, az oktatókra vár annak kibontása. Régen túl vagyunk ugyan azon a korszakon, amikor mindent központilag írtunk elő, de most, amikor a szocializmus politikai gazdaságtanának egész sor kérdése újraértékelés alatt van, az oktatás elvi egységességének biztosítása érdekében nagyobb hangsúlyt kell kapniuk a központilag jóváhagyott oktatási dokumentumoknak.

A korszerű oktatás letéteményese: az oktató

Az oktatás színvonalának, eszmei tisztaságának és korszerűségének legfőbb letéteményese az oktató. A politikai gazdaságtan egyetemi és főiskolai oktatása eddigi fejlődésének fontos tényezője volt oktatóink szakmai felkészültségének növekedése. E növekedésnek egyik, bár korántsem kizárólagos mutatója a tudományos fokozatok megszerzésében elért eredmények. A felsőfokú intézményekben dolgozó politikai gazdaságtan oktatóknak ma már 14,6 százaléka a közgazdaságtudományok kandidátusa, és 36 százalékuk szerzett egyetemi doktori címet. A következő években e százalékarányok jelentős emelkedésével számolhatunk. A számszerű eredmények mellett fontos tartalmi változás a tudományos továbbképzésben, hogy oktatóink kutatómunkája egyre inkább az időszerű problémák, és ezen belül is a szocializmus közgazdasági valóságának vizsgálata felé fordul. Okta-

Digitized by Google

tóink tudományos kutató tevékenységében egyre nagyobb szerepet kapnak az adott egyetem szakjellegével összefüggő közgazdasági kérdések is. Az egyetemi és főiskolai politikai gazdaságtan-oktatás fejlődésének másik fontos tényezője oktatóink oktatási és politikai tapasztaltsága, az a tény, hogy a politikai gazdaságtan-oktatóink jelentős részének, a „törzsgárdának", tíz évet meghaladó szakmai gyakorlata van.

Oktatóink szakmai fejlődése sem mentes azonban az ellentmondásoktól. Azon az általános és fontos igazságon belül, hogy nőtt oktatógárdánk szakmai felkészültségének színvonala és általános politikai tapasztalata is, több konkrét problémával szembe kell néznünk és keresnünk kell ezek megoldásának módját. Néhány példa e problémák jellemzésére:

Oktatóinknak egy kis része nem tartott lépést az általános fejlődéssel, érzéketlen az új problémák iránt, megrekedt a szakmai felkészültségnek egy korábban még kielégítő, de ma már nem megfelelő szintjén. Az oktatás minőségéről alkotott rossz vélemények kialakulásában azonban sokkal nagyobb súllyal szerepelnek ezek az oktatók, mint ahogyan ezt az arányszámuk indokolná.

Oktatóinknak kb. 25 százaléka csak 4 éve, vagy ennél rövidebb ideje oktat. Ezen belül is jelentős azoknak a fiatal oktatóknak az aránya, akiknek alig van oktatási és nevelési, valamint politikai tapasztalatuk. A viszonylag magas oktatási megterhelés miatt tanszékeinknek e fiatal oktatókat is azonnal (és meglehetősen sok) oktatási feladattal kell megbízniuk. Ez még akkor is az oktató- és nevelőmunka színvonalának és hatékonyságának rovására megy, ha évről évre javul az egyetemről kikerült fiatal oktatók szakmai felkészültsége. Ezért következetesen meg kell valósítanunk a Politikai Bizottság és az Agit. prop. Bizottság azon határozatát, hogy gyakorlati munkán elegendő politikai tapasztalatot szerzett fiatal oktatók kerüljenek a tanszékekre. Tanszékeink megterhelését pedig úgy kell alakítani, hogy elegendő időt adhassanak a fiatal oktatóknak felkészülésre és továbbképzésre.

A tudományos kutatómunkában elért eredmények természetesen alapot adtak az oktató- és nevelőmunka színvonalának növeléséhez, illetőleg hozzájárultak ahhoz. Mégis problémát jelent az, hogy a kutatás tárgyát képező témáknak csak egy kis százaléka irányul az oktatás által igényelt tudományos kérdések kidolgozására, az oktatás tudományos szükségleteinek kielégítésére.

*

A politikai gazdaságtan egyetemi és főiskolai oktatása előtt álló fejlődési lehetőségek nagy mértékben növekednek a gazdasági mechanizmus reformjának kibontakozása során. Ugyanilyen nagy mértékben nőnek azonban az elébe állított követelmények is. Oktatóink szakmai képzettsége, hivatástudata reális biztosítékot nyújt az oktatás fejlesztése előtt álló feladatok megoldására.

dr. Vukovics Arnold—dr. Rovó Jenő

Digitized by Google

Tájékozódás

Elméleti igényesség és problémaérzékenység

a francia marxisták ideológiai vitáiban

Most jelent meg a Kossuth Kiadónál „Ideológiáról, kultúráról" címmel a Francia Kommunista Párt 1966 márciusi központi bizottsági ülésének anyaga. A kötetben közölt vita nagy érdeklődésre tarthat számot, mert középpontjában olyan kérdések állnak, amelyek más országok marxistáit, bennünket is érzékenyen érintenek. Olyan nehézségekről szól, amelyekhez hasonlók: a dogmatikus elzárkózás leküzdése, az új problémák feltárása, a bátor útkeresés során nálunk is jelentkeztek. És a megoldás irányában tett lépések is tanulságokkal szolgálhatnak.

Természetesen a francia kommunisták ideológiai munkájának problémái sajátos formában jelentkeztek, az elméleti szektásság felszámolásának szükségességét a demokratikus fordulatért folyó harc feltételei fokozottan sürgették. A márciusi vita egy hosszabb folyamat fontos állomása volt, mely elválaszthatatlan a francia helyzet, a szocializmushoz vezető út sajátosságainak feltárására, a demokratikus erők egységének létrehozására irányuló erőfeszítésektől. Az 1962-ben lezajlott filozófus-aktívák[1] erőteljesen felvetették a dogmatikus korlátoltság leküzdésének feladatát, elemezték az ideológiai harc adekvátabb módszereit: kutatták a nem marxista irányzatokhoz való helyes magatartás tartalmait, rámutattak — az elvi, pártos kritika erősítése mellett — annak szükségességére, hogy a marxisták figyelembe vegyék, megértsék a más horizontokhoz tartozó filozófusok problémáinak valóság-tartalmát. Az utóbbi években azonban az elért előrehaladás mellett negatív jelenségek, opportunista jellegű hibák léptek fel nagyobb súllyal egyes marxista filozófusok munkájában. Az ennek ellenhatásaképpen megerősödött szigorú elviségnek, tudományosságnak a követelése pedig néhány kutatónál doktrinér jellegű torzulásokhoz vezetett. Ezek a problémák, az ideológiai-elméleti munka alapvető követelményeinek, feltételeinek a tisztázása volt az újabb viták fő tárgya. Erről folytatott újabb eszmecserét az 1966 januárjában összehívott filozófus-aktíva, és ez volt a centrális kérdése a Központi Bizottság márciusi ülésének, amelyet — 1937 óta először — teljes egészében az ideológiai munkának szenteltek.

*

Az elmúlt évtizedben a francia marxisták is nagy erőfeszítéseket tettek a dogmatizmus felszámolására. Igaz, már korábban is értek el jelentős ered-

[1] Lásd: A francia kommunisták a filozófiáról. Kossuth, 1963.

Digitized by Google

ményeket több fontos kérdésben, így a vallásos dolgozókkal való együttműködés elvi, elméleti kérdéseinek kidolgozásában. Mindezek összefüggenek az 1936-os népfrontban, továbbá az ellenállás éveiben, az antifasiszta harcban és a felszabadulás után megkezdett demokratikus fejlődésben szerzett tapasztalataikkal. Néhány évvel a XX. kongresszus előtt a francia kommunisták megfogalmazták korunk feltételei között a szocializmusba való békés átmenet lehetőségét. A sztálini személyi kultusz következményeinek felszámolása mégis minőségi változást jelentett a francia párt ideológiai munkájában is. Az utóbbi tíz évben jelentős munka folyt a marxizmus „gazdasági materialista" vulgarizálásának kiküszöböléséért, nagy gondot fordítottak a felépítményi elemek, a szubjektív tényezők, a tudati, ideológiai jelenségek szerepének feltárására. A marxista közgazdászok, történészek munkái mellett fontos tanulmányok jelentek meg az értelmiségről, a mai francia filozófia főbb áramlatairól, a marxista filozófia történetéről, Marx ifjúkori munkáinak a polgári filozófia által annyira felkapott problematikájáról. *Roger Garaudynak* a marxista humanizmusról, az elidegenedésről, a marxista etikáról, a realizmusról, a keresztények és kommunisták dialógusáról írott munkái is jelentékenyen hozzájárultak — a kedvezőbbé váló politikai feltételek között — a párt elszigeteltségének feloldásához, a demokratikus front előmozdításához.

E kedvező folyamatban azonban, és elsősorban Garaudy munkásságában, egyre sűrűbben léptek fel az utóbbi években bizonyos problematikus elemek. Talán éppen egyik utolsó, és a Központi Bizottság ülésén leginkább vitatott könyve alapján érthetjük meg legjobban a nehézségek lényegét.

„A kiátkozástól a párbeszédig"[2] a keresztényekkel való szót értés, együttműködés elmélyítését szolgálja szenvedélyesen. Garaudy azokhoz a vallásos emberekhez, teológusokhoz szól, akik korunk nagy társadalmi problémáinak, a szocializmus előnyomulásának, a gyarmatrendszer felbomlásának, egy újabb pusztító világháború veszélyének hatására, keresik a közeledés útját a kommunistákhoz, saját hitüket kutatják, modern válaszokat keresnek, hogy közeledésüket ideológiailag alátámasszák. Garaudy erőfeszítése arra irányul, hogy megértesse: túl a gyakorlati-politikai közeledésen, lehetősége nyílik annak, hogy erkölcsi-ideológiai síkon is találjunk bizonyos érintkezési pontokat. Olyan konvergenciák vannak a (modernizált) keresztény hit és a mai marxizmus között, éppen az emberről, az ember nagyságáról, végtelen fejlődéséről és jövőjéről vallott nézeteikben, az emberbe vetett hitükben, amelyek elmélyíthetik a vallásos emberek és a kommunisták párbeszédét, tartósabb perspektívát nyújtanak szükségszerű együttműködésükhöz.

Ez a felismerés valóban jelentős. Ugyanakkor viszont Garaudy a teológus-reformátorok „megértését" túl messzire viszi: elköveti azt a marxisták számára megengedhetetlen hibát, hogy készpénznek veszi azt, amit a teológusok saját nézeteikről, eszmei törekvéseikről mondanak és hisznek. Elhiszi nekik például, hogy ők valóban csupán az „igazi" kereszténységhez, az őseredeti keresztényi hithez nyúlnak vissza (régebben is ez volt minden reformátor illúziója). Elfogadja azt is, hogy a keresztény hitnek van valamiféle változatlan fundamentális magja, amelyet a szinkretizmus — a hellenizmus különböző áramlatainak beolvasztása — csupán eltakart a kereszténységben, és amit most ismét a maga tisztaságában feltárnak a moderni-

2 Roger Garaudy: De l' anathème au dialogue. Un marxiste tire les conclusions du Concile. Paris, Plon 1965.

Digitized by Google

záló áramlatok. Nem veszi észre — követve ebben is a teológusok illúzióját —, hogy az emberről, s ezen belül az ember szabadságáról szóló, a kereszténységnek tulajdonított „eredeti" eszmék csak mai nézeteik visszavetítését jelentik az őskereszténység ideológiájába. Garaudy egyoldalúan előtérbe helyezi a kereszténységnek azt az oldalát, amelyről Marx azt írta, hogy *„tiltakozást"* jelent a valóságos nyomorúság ellen (nemcsak *kifejezi* tehát passzívan és rezignáltan az ember valóságos nyomorúságát), és ennélfogva elfogadja azt, hogy a kereszténység önmagában véve forradalmi jellegű hit lehet. Elmossa a vallásos tömegekben és az egyházban ma végbemenő történelmi jelentőségű változások osztályértelmét. A kölcsönös megértés keresése Garaudyt a vallás történelmietlen kezelése és idealizálása mellett más elvi engedményekre is elvezeti. Eltompítja könyvében a vallás és a tudomány ellentétét, s magát a marxizmust is egyoldalúan kezeli, az emberi szabadság, „a történelmi kezdeményezés metodológiájaként" jellemzi, hogy ezzel is megkönnyítse a közeledést a szabadság problémáját előtérbe helyező modernizáló vallási tendenciáknak.

A dialógus, a kölcsönös megértés keresése Garaudyt már korábban is hasonló jellegű hibákra indította. A vita során többen megjegyezték, hogy már „Az ember távlatai" c. könyvében, s még inkább későbbi munkáiban, az egyes filozófiai irányzatok elemzésénél megjelent nála az osztálykritérium eltompításának tendenciája. A marxista humanizmusról, az erkölcsről írott tanulmányaiban a találkozási pontok keresése már bizonyos fokig öncélúvá válik, a túlságosan kitágított „megértés" végül is a „partok", a marxizmus és más ideológiai irányzatok határainak elmosásához vezet. A „parttalan realizmusról" vallott nézetei nálunk még ma is hullámokat vernek,[3] s nem kevésbé problematikusak a művészet pártosságának vagy elkötelezettségének eszméjét gyengítő megjegyzései. Hegelről írt könyvében is elmosódik a hegeli eszmék kritikája, és általában munkáiban a hegeli rendszerről a marxizmusra, a marxi fejlődés érett szakaszára való áttéréssel bekövetkező fordulat mélysége.

A marxizmus sajátos arculatának egyoldalú kezelése Garaudy humanizmus-felfogásában szintén nyomon követhető. Garaudy igyekszik ugyan elhatárolni a marxista humanizmust a humanizmus megelőző formáitól. Aláhúzza, hogy Marx elveti az „emberi lényeg" idealista, individualista, metafizikus felfogását. Hangsúlyozza, hogy a marxizmus nem valamiféle absztrakt, örök, természetadta emberi lényegből indul ki: az emberi lényeg mindenekelőtt a munka; az ember lényege a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége. A marxista humanizmus a társadalom tudományos vizsgálatára, az osztályharc elméletére, a szocializmus valóságos feltételeire és szükségszerű fejlődésére épül. Garaudy humanizmus-felfogása azonban egy fontos vonatkozásban mégis visszakanyarodik a marxizmus által már túlhaladott felfogásokhoz: a humanizmus, az embernek középpontba állítása nála is ***magyarázó elvvé*** válik, a materialista történetfelfogás kiindulópontjává.

A Garaudy nézetei körüli összes problémáknak itt találjuk meg az alap-

3 Hogy a franciaországi vitában a „parttalan realizmus" problémája jóval kisebb helyet kapott, mint nálunk, annak oka a francia viszonyokban rejlik. A mai Franciaországban ugyanis a fő probléma az, hogy a burzsoá rendszer nyomása negatívan nehezedik rá az irodalom és művészet egészére. A kommunisták a művészet és irodalom teljes szabadságáért és támogatásáért harcolnak. A legkülönfélébb horizontokhoz tartozó alkotó művészek elismerése és támogatása természetszerűen következik ebből a helyzetből. Garaudynak a realizmus „parttalanságáról" vallott nézetei ezért természetszerűen más reakciókat váltottak ki, mint nálunk.

Digitized by Google

vető forrását, amint arra a Központi Bizottság vitáján *Michel Simon* rámutatott: Garaudynál elmosódik a történelmi materializmus alapvető sajátossága, amely megkülönbözteti és szembeállítja történetfelfogásunkat a filozófiai antropológia minden válfajával. Miről van szó? A 18. századi materialisták és Feuerbach történetfelfogása *az emberből*, az ember absztrakt lényegéből indult ki, és abból próbálta magyarázni a társadalom jelenségeit és történelmét. Ezzel szemben Marx és Engels a társadalom struktúrájának és mozgásának végső okait kutatva, éppenséggel *nem az emberből*, az ember természetéből vagy „lényegéből", nem is *általában vett* tevékenységéből, hanem a termelésből indul ki. Az emberi társadalom kiindulópontja: a szerszámok használata. Az emberré válás akkor kezdődik, amikor az ember elődje, a természeti és földrajzi környezeti változások hatására rendszeresen kezd botokat, köveket használni, hogy táplálékát megszerezze. A rendszeres szerszámhasználat alakította ki az ember kezét és agyvelejét, ennek hatására alakult ki a mai ember, a homo sapiens. Ebben a folyamatban alakult át az emberelődök szervezetlen hordája szervezett nemzetségi társadalommá. A szerszámok közbeiktatódása a természettel folytatott kölcsönhatásba — ezzel kezdődik az embernek és társadalmának története. Ettől kezdve az emberré fejlődő lény fokozatosan elszakad „a természet köldökzsinórjáról" és munkája nyomán kialakítja öntudatlanul saját, *társadalmi* környezetét. Marx kifejezésével: miközben az ember szerszámaival hat a természetre, ezzel átalakítja önmagát és összes kölcsönös viszonyait. A társadalom magyarázatában tehát a marxizmus a termelőerőkből, és elsődlegesen a munkaeszközök, a technika állapotából és fejlődéséből indul ki. Itt lelte meg a történelem kulcsát, ebben találta meg a feltételét az ember szükségszerű felszabadulásának, az ember képességei sokoldalú kifejlődésének, a szocialista humanizmusnak is.

Garaudy elköveti azt a hibát — hazai vitáink mutatják: ebben nem ő az egyedüli —, hogy a marxizmust mint a társadalom tudományos magyarázatát azonosítja a marxista humanizmussal, amely erre az elemzésre épül ugyan, de *más funkciót* tölt be. A marxizmus feltárja a társadalom fejlődésének rugóit és azt, hogy e fejlődés folyományaképpen olyan társadalmi viszonyok alakulnak ki, amelyek az ember sokoldalú fejlődését, hatalmának mérhetetlen megnövekedését, a „szabadság birodalmának" megnyitását eredményezik. A marxista humanizmus olyan erkölcsi magatartás, társadalmi „hozzáállás", amely erre a felismerésre épül. A materialista társadalom-elemzés nem az emberből indul ki, mert nem az ember „lényegében", hanem a szerszámok használatában találja meg a történelem nyitját. De olyan társadalom eljövetelét tárja tudományosan elénk, amelyben „minden az emberért, az ember javára" történik. A marxista humanizmus s egész erkölcsi magatartásunk ezt a tudományosan megalapozott célt szolgálja, és ezért „emberközpontú". De humanizmusunk is téves úton járna, ha gyakorlati tevékenységünkben a célt összetévesztené a cél eléréséhez szükséges eszközzel, ha tevékenységünkben nem a technika fejlesztésének elsődlegességéből indulnánk ki.

Garaudynak abban igaza van, hogy kiemeli az ember aktivitásának, a „szubjektív mozzanatnak", a gyakorlatnak a döntő jelentőségét. Szemben a korábbi időszak vulgarizálásával, amely — egész szemléletének megfelelően — az ember alkotó tevékenységét elhanyagolta, Garaudy teljes joggal tér vissza ahhoz a marxi—engelsi megállapításhoz, hogy az emberek nemcsak

Digitized by Google

szereplői, hanem aktív szerzői is saját drámájuknak. Az emberek nagyon is meghatározott feltételek között cselekednek, ezek határozzák meg az egész történelmi folyamat irányát. De ezzel együtt a történelem mégis az ő tevékenységük eredménye: az emberek maguk csinálják történelmüket, a számukra készen adott, kényszerítően ható feltételek között. Ám ezek a készen talált, objektív gazdasági, társadalmi, politikai, ideológiai feltételek maguk is a megelőző generációk tevékenységének eredményei, és az emberek további (természetesen az adott feltételek, és végső soron a gazdasági, technikai feltételek által determinált) tevékenysége az, ami tovább alakítja a társadalmat, új feltételeket hoz létre a további generációk élete és cselekvése számára.

Garaudy az ember alkotó tevékenységére helyezi a súlyt, és eközben esik a jelzett egyoldalúságba. Felfogásában elhomályosulnak az ember társadalmi cselekvését meghatározó feltételek, az emberek tevékenysége „szabaddá" lesz feltételeitől, és ily módon válik nála az alkotó ember a marxista társadalommagyarázat központjává. A marxizmus — mondja Garaudy — azért tudományos, mert egyet jelent a humanizmussal, mert az ember lényegére, öntevékenységére, önteremtésére, szabad alkotóképességére épül, mert nem rendeli alá az emberi tervékenységet sem az isteni gondviselésnek, sem a külső természetnek, de a történelem által már létrehozott feltételeknek sem.[4] Az ember — írja Garaudy „A kiátkozástól a párbeszédig" c. könyvecskéjében — saját céljait vetíti maga elé, minden tőle függ, „történelmünk, történelmünk jelentése a maga egészében az ember értelmében, szívében és akaratában dől el és sehol másutt". A marxizmus kiindulópontjává az embernek a tényleges feltételeitől elszakadó absztrakt „alkotó energiája", „alkotó kezdeményezése", „önteremtése", „lényege" válik. És így lesz a marxizmusból egyoldalúan „a történelmi kezdeményezés metodológiája".

•

Ezek az új, vagy eddig elhanyagolt problémák bátor kutatása közben fellépő torzulások sajátos reakciót keltettek a legutóbbi néhány évben a francia marxisták körében. Fellépett egy igen jelentős ellentendencia, amely zászlajára felírta a szigorú tudományosság, az elméleti munka becsületének a helyreállítását. Ebben az áramlatban sajátos kikristályosodási pontot jelentenek *Louis Althusser* munkái. Ha komoly hibái ellenére Althusser tanulmányai széles pozitív visszhangot keltettek, ez éppen annak köszönhető, hogy a marxizmus elsekélyesítése ellen lép fel energikusan.

A Központi Bizottság ideológiai ülésén is elmondták: Althusser munkája kitűnik tudományos igényességével, szigorával és gondolatgazdagságával. 1960-tól megjelent tanulmányaiban[5] az ifjú Marx problémáját igyekszik ismét tudományos elemzésnek alávetni. A hangsúlyt ezekben a Hegelről Marxra, az ifjú Marxról az érett Marxra való áttérés forradalmi tartalmára, az ezzel bekövetkezett ugrásra, a folytonosság megszakítására helyezi. 1963-ban publikálja „Marxizmus és humanizmus" című, széles körű nemzetközi vitát elindító tanulmányát. 1965-ben jelent meg a munkatársaival együtt készített két kötete, amelyben a „Tőke" elemzése alapján a marxi tudományos módszert, a tudomány elméletét tanulmányozza.[6]

[4] vö. Ideológiáról, kultúráról. 66—71. old.
[5] Ezeket gyűjteményesen „Pour Marx" címen 1965-ben kiadta (Maspero, Paris)
[6] Lire le Capital, T. 1—2. Maspero, Paris, 1965.

Digitized by Google

A Garaudy humanizmus-felfogásával kapcsolatos Althusser-féle kritikát csak akkor érthetjük meg, ha figyelembe vesszük az imént vázolt problémákat. Amikor Althusser kijelenti, hogy Marx kiindulópontja: egy „elméleti antihumanizmus", akkor azt fogalmazza meg élesen és nem szerencsés módon (mert politikailag félreérthetően), amiről már beszéltünk: társadalomfelfogásában Marx szakít a filozófiai antropológiával, nem az emberből, az ember természetéből vagy lényegéből indul ki. Althusser szigorúan (de sajnos metafizikus szigorral) elválasztja a marxi tudományos társadalomelméletet és a humanizmust: az első — mondja Althusser — tudományos elmélet, a második — ideológikus jelenség, amelynek megvan a maga nagyon fontos gyakorlati-társadalmi funkciója. A tudomány feltárja a fejlődés okait, a humanista ideológia viszont közvetlenül formálja az emberek törekvéseit, magatartását, hogy az megfelelhessen objektív feladatainak.

A történelmi materializmus és a filozófiai antropológia, a marxizmus és a hegeliánizmus, az érett Marx és az ifjú Marx közötti határok elmosódásának tendenciája ellen harcolva Althusser eljut az elméleti folyamat sajátosságainak elemzéséhez. Tanulmányaiban kiemeli azt, amit „episztemológiai törésnek" nevez, a tudomány fejlődésének egyik fokáról a másik fokára való átmenettel járó ugrást, a megelőző fok tagadását. Az ugrás az elméleti folyamat megszakadását, törését jelenti: a marxi dialektikus materializmus nem a hegeli dialektika egyszerű „talpraállítása", ahogyan a marxi történetfelfogás sem a hegeli idealista felfogás egyszerű megfordítása. Az ugrás lényege: radikális szakítás a megelőző elmélettel. Az új fejlődési fokon átszerveződik, átstrukturálódik a tudomány egész fogalmi rendszere, átalakul a tudomány egész problematikája is. A marxizmus nemcsak másként válaszol a korábbi kérdésekre, hanem magukat a kérdéseket is megváltoztatja, a misztifikált kérdéseket pedig elveti. Az ugrással új struktúra jön létre, melynek elemeit csak kölcsönös összefüggésükben, nem pedig történeti kialakulásukból lehet megérteni — írja Althusser, a folytonosság egyoldalú hangsúlyozásával az ellenkező előjelű egyoldalúságot állítva szembe. A folytonosság megszakítása, az új minőség sajátos szerkezete — ez az, amire Althusser a hangsúlyt helyezi, támaszkodva ebben a nyelvtudományban és az etnográfiában kifejlődött struktturalizmus bizonyos eredményeire.

Az elméleti munka szigorú követelményeit kutatva, Althusser aláhúzza a tudományos folyamat sajátszerűségét és önmozgását. Szemben az elméletet a gyakorlatra közvetlenül redukáló, leegyszerűsítő felfogásokkal, Althusser aláhúzza, hogy az elméleti folyamat valóban az *elmélet* síkján zajlik le: tárgya, nyersanyaga nem közvetlenül a valóságos tárgy, hanem gondolati tárgy, a fogalom; eredményeinek ellenőrzése sem közvetlenül a társadalmi gyakorlatban történik, hanem elméleti, logikai eszközökkel, az „elméleti gyakorlat" síkján. Althusser élesen megkülönbözteti a megismerés ideológiai és tudományos fokát, és megkísérli feltárni az egyikből a másikba való átmenet törvényszerűségeit. „A Tőke" olvasását — a pszichoanalízis egyes reális mozzanataira támaszkodva — a többi közt arra használja fel, hogy megmutassa az új elméleti rendszer kialakulásának útját, az új kérdéseknek a régi fogalmi apparátusban való első megfogalmazását, az új problematika először „rejtett", „nem tudatos" jelentkezését, amely a „közölt" gondolatmenet hézagaiban, „hallgatásaiban" tárható fel.

Nehéz néhány odavetett mondattal érzékeltetni Althusser munkáinak gondolatgazdagságát és ezzel együtt mégis problematikus mivoltát. Sajnos, Althusser fellépését, az elméleti igényesség általa megfogalmazott követe-

Digitized by Google

lését nagy mértékben gyengíti nehezen követhető nyelvezete, absztrakt kifejezésmódja. De ennél fontosabbak azok a súlyos hibák, amelyeket a tudományosság követelményének felállítása közben Althusser elkövet. Garaudy a „partok" elmosása felé megy, vele szemben Althusser viszont hajlamos a határvonalakat metafizikus élességgel megvonni. A humanizmus kérdésében a társadalomelmélet és a humanista ideológia vagy erkölcs funkcióját határozottan megkülönbözteti, de nem fordít gondot arra, hogy a kettő szoros összefüggését is megmutassa, azt hogy a marxizmus, éppen a társadalom tudományos elmélete alapján, egy következetes és reális humanista ideológiát fejthet ki. A Hegel és Marx, az ifjú s az érett Marx viszonyának kérdésében egyoldalúan a radikális szakítást emeli ki, s elhanyagolja vagy elveti a ténylegesen meglevő és roppant fontos folytonossági elemeket (azt, hogy az érett marxizmus nem előzmények nélkül való, hanem a társadalmi-filozófiai gondolatok egész örökségének *kritikai átvételét* jelenti). Eljárása különösen negatív következményekkel jár a tudományelmélet területén: nemcsak az elmélet fejlődésének egyes szakaszait szakítja el egyoldalúan egymástól, hanem az elméleti folyamat sajátszerűségeit tárgyalva, elszakítja azt a társadalmi gyakorlattól. A „Lire le Capital" első kötetében közölt tanulmányában képtelen megmutatni, hogyan „lép be" az elméleti folyamatba a külső valóság, a társadalmi gyakorlat által felvetett új problematika. Az elméleti processzus nála ténylegesen önmagába záródik, sajátosan tükrözve Althusser egész munkásságának súlyos negatívumát: az eleven gyakorlattól való távolságát.

*

A francia kommunista filozófusok vitái meglehetősen plasztikusan feltárták elméleti-tudományos munkájuk *jelenlegi szakaszának* alapvető problémáját. A dogmatizmus leküzdésével párhuzamosan megnőtt a marxisták fogékonysága korunk új problémái iránt, de ez ellentmondásos folyamatot szült. Az egyik oldalon — az eddig sokszor egyoldalúan elvetett nem marxista áramlatok kritikai megértésére törekedve — határozottan megnőtt *az eklekticizmus veszélye.* Ennek ellenhatásaképpen — az eklekticizmus elleni szükségszerű fellépés, a tudományosság követelményének előtérbe állítása közben — erőteljesen jelentkezett *a doktrinerség veszélye is.* A francia marxista filozófusok aktívája, a párt Központi Bizottsága a most lezajlott vitákban mindkét veszélyt józanul fel tudta mérni. „A kutatást és az alkotást megbénító dogmatizmus elvetése nem vezethet az elvek opportunista feladása elleni harc csökkentéséhez" — szögezte le a Központi Bizottság határozata. De ugyanakkor egyértelműen aláhúzta azt is — szemben a doktrinér jellegű tévedésekkel —, hogy „sehol, semmilyen területen nincs önmagában álló, elszigetelt elmélet", hogy az elméleti munka „nem lehet termékeny, ha nincs elválaszthatatlanul a gyakorlathoz kötve". A Központi Bizottság határozata megvédte a marxista humanizmust, de elvetette a humanizmus absztrakt és romantikus felfogását. Elismerte a keresztények és a kommunisták párbeszédének jelentőségét, politikai és erkölcsi találkozási pontok meglétét, de elutasította a filozófiai-ideológiai konvergencia Garaudy-féle gondolatát. Ami a továbbhaladás útját illeti, a Központi Bizottság ezt — az eddigi munka, és a munka közben beállt torzulások alapján — az új problémák, az eleven gyakorlat további bátor feldolgozásában, és egyúttal az elméleti igényesség, az elvi szilárdság határozott fokozásában jelölte meg. *Az új problémák iránti fogékonyság és a fokozott elméleti igényesség:* e kettős követelményt fogalmazta meg alapjában a tanácskozás.

Digitized by Google

A francia marxisták jelenlegi vitáinak felbecsülhetetlen pozitívuma, hogy egészséges, az alkotó munkának kedvező légkört alakítanak ki. Sikerült — természetesen nem harc nélkül — alapjában kiküszöbölniük az ideológiai életből a régi vita-módszereket. A Központi Bizottság márciusi ülésének egyik jellegzetes vonása az volt, hogy nyílt, őszinte, szókimondó vitát folytattak, élesen megbírálták nemcsak Althusser tévedéseit, hanem — funkcióira való tekintet nélkül — Roger Garaudyt is. De ugyanakkor messzemenően óvakodtak attól, hogy megbélyegezzék a vitatott nézeteket, és súlyt fektettek arra, hogy a vita két pólusán szereplő Garaudy és Althusser munkásságát higgadtan, az egész ideológiai munka valóságos összefüggéseiben vizsgálják; elismerjék tevékenységük nagy pozitívumait, és hibáikat is reálisan világítsák meg. A Központi Bizottság nem törekedett arra, hogy az elméleti vitákat lezárja, céljául csupán az ideológiai munka helyzetének és alapvető problémáinak, megoldandó feladatainak tisztázását tekintette és ezt lényegében el is érte.

Sipos János

Két disszidens kétféle tanulmányáról

Százezerszám élnek napjainkban külföldön, a nyugati országokban magyarok. Legidősebb nemzedéküket az első világháború előtti népnyomor kényszerítette kivándorlásra, majd a Tanácsköztársaság megdöntése után és az ellenforradalmi rendszer fojtó légköréből menekülve újra sokezer hazánkfia keresett külföldön menedéket. A második világháború előtt és alatt a fasizmus terjedése, utána a népi demokratikus átalakulásunk kezdetétől pedig éppen ellenkező előjelű politikai okok újra tízezreket késztettek kivándorlásra. 1956-ban szocialista átalakulásunk ellenzőin kívül sok tízezer kalandvágyó fiatal is átlépte nyugat felé a magyar határt.

A kivándorlóknak, emigránsoknak és disszidenseknek jelentős része visszatért szülőföldjére, ez utóbbiak nemegyszer kisebb-nagyobb vétkükért a felelősségrevonást is vállalva. Igen sokan azonban gyökeret vertek új hazájukban, mások kétség és remény közt vergődve, a megfélemlítésükre szolgáló ellenséges propaganda hatása alatt, nem szánták rá még magukat a hazatérésre. Van végül egy réteg, az ellenforradalmi rendszer hívei, illetve a szocializmus elkeseredett ellenfelei, akik (sokszor különböző nyugati országok kém- vagy propagandaszerveinek kenyerén élve) természetesen nem gondolnak arra, hogy visszatérjenek Magyarországra.

A külföldön élő magyaroknak ez a sokszínű és sokféle árnyalatú tömege a bázisa annak a nem kevésbé sokszínű folyóirat- és könyvirodalomnak, mely a világ különböző országaiban magyar nyelven megjelenik. E rövid ismertetésünkben nem lehet szándékunk hogy akárcsak vázlatosan is ismertessük a külföldi magyarnyelvű irodalmat. Megelégszünk azzal, hogy két tanulmányt ismertessünk a magyar történelem köréből, s ezzel legalább némi ízelítőt adjunk e történelmi irodalom újabb jelenségeiről.

Digitized by Google

Hennyey Gusztáv megvédi kormányzóját

1944 oly szomorú magyarországi eseményeit a hazai marxista történetírás minden lényeges vonásában tisztázta. Hennyey Gusztáv, az 1944 őszén megalakult Lakatos-kormány külügyminisztere azonban 1965-ben időszerűnek tartotta, hogy kis terjedelemben (elő- és utószóval, függelékkel együtt 52 oldalon) kiadja visszaemlékezéseket is tartalmazó tanulmányát „Magyar erőfeszítések a második világháború befejezésére" címmel. A cím megtévesztő; az erre vonatkozó tényleges magyar erőfeszítésekről, melyek a Függetlenségi Front pártjaitól, valamint a dolgozók haladó tömegeitől eredtek, alig van egy-két megjegyzése. Horthy utolsó külügyminisztere valójában szinte kizárólag Horthy törekvéseiről ír.

A kormányzó terveiről, valamint tevékenységéről, illetve tétlenségéről a hazai történészek kutatásai nyomán igen sok lényeges részletet ismerünk. Hennyey műve nem ajándékoz meg bennünket új tényekkel — annál érdekesebb viszont a tények megválogatása. 1944 nyaráig a keleti fronton harcoló magyar csapattestek hazahozatalát, valamint a németek érdekeit védő Sztójay-kormány lemondatását emeli ki. Mindkét óhaját a németek hozzájárulásától tette függővé a kormányzó — nem is lett belőle semmi sem.

A szövetségesek 1944 nyarán elért általános katonai sikerei Magyarországra is kihatással voltak. A kormányzó — írja Hennyey — „elsősorban erkölcsi okokból, elutasította Magyarországnak a német szövetségből való azonnali kiválását. Ez nemcsak a kormányzó jellemének, de a magyar mentalitásnak sem felelt meg... A helyzet megítélésénél azonban döntő szerepet játszott az a körülmény, hogy a román kiugrás által a már úgyis súlyossá vált katonai helyzet teljesen felborult volna *(így!)* és a Vörös Hadsereg csapatainak kaput nyitott volna Magyarország elárasztására. E mérlegelések alapján a kormányzó közölte Veesenmayerrel, hogy Magyarország változatlanul folytatja a Kárpátok védelmét, *de kéri komoly német erőknek sürgős bevetését*". A szerző a továbbiakban ismét nyomatékosan hangsúlyozza, hogy Horthy nem akarta Németországot hátbatámadni, nem akart „árulást" elkövetni Hitlerrel szemben, de hát mit tehetett, ha egyszer Hitler nem volt hajlandó a magyar határok védelmére ugyanakkora páncélos erőket (5 hadtestet) rendelni, mint amekkorával az oroszok felvonultak. Végülis Horthy, Veesenmayer német követ bizonytalan ígéreteinek és Bárdossy rábeszélésének engedve lemondott a fegyverszünetkérésről. Mindenesetre a német főparancsnokság jelentős német haderőt rendelt Magyarországra — egy lehetséges átállási kísérlet megakadályozására.

Közben Bakách-Bessenyey, volt berni követ, hiába tapogatózott a svájci angolszász diplomatáknál egy magyar különbéke lehetőségeiről. Még hetekkel később is külön meghatalmazottat küldött Horthy Rómába, hogy az ottani angolszász diplomatákkal fogadtassa el néhány hadosztálynyi angol-amerikai csapat légi úton való ideszállításának kalandos tervét; természetesen sikertelenül (szeptember 21.). További egy hétnek kellett eltelnie, míg Horthy végre rászánta magát, hogy különmegbízottat küld Moszkvába. E megbízott, Faraghó Gábor aztán tíz napig próbált alkudozni a fegyverszüneti feltételekből, míg végül október 11-én aláírta azokat. Eszerint Magyarország kiüríti a megszállt területeket és hadat üzen Németországnak, a Vörös Hadsereg pedig e feltételek gyakorlati végrehajtásáig leállítja előnyomulását a Tiszánál. „Történelmi tény — kérkedik Hennyey —, hogy a

Digitized by Google

Molotov által kierőszakolt előzetes fegyverszüneti feltételekből csak az orosz csapatok leállítására vonatkozó ígéret valósult meg". Horthy Miklós, Magyarország kormányzója valamennyi ígéretét megszegte...

A végzetes eseményekből ekkor már csak az október 15-i akció volt hátra. Ekkor hívta össze a kormányzó a koronatanácsot melyen német ügynökök is résztvettek, hogy tájékoztassa fegyverszüneti szándékairól; magához kérette Veesenmayer német követet is — hogy a „Nagy Szövetségest" is előre értesítse. Csak ezután került sok proklamációjának a rádióba való felolvasására. Ez volt Horthy utolsó kétkulacsos játszmája: miközben gyakorlatilag megszervezi a fegyverszünet meghiúsítását, rádiószózatában éles szavakkal kel ki a németek ellen, értelmetlennek és károsnak nyilvánítja a további szövetségesi hűséget a Harmadik Birodalomhoz.

S e kérdésnél ragadhatjuk meg Hennyey brosúrájának igazi mondanivalóját. Maguk a tények, melyeket benne megemlít, már hosszú ideje jól ismertek; megválogatásukból és a szerző tendenciózus kommentárjaiból azonban világos, hogy célja: *Horthy rehabilitálása a Birodalom elárulásának vádja alól.* Ha tárgyilagosan vizsgáljuk az eseményeket, kiderül, hogy Hennyey még a valóságosnál is kedvezőtlenebb képet rajzol volt kormányzójáról. Horthy igenis már öt-hat héttel október 15. előtt is szívesen megszegte volna a szövetségi hűséget — ha az angolszászokkal való kísérletei sikerrel járnak. Tetteinek igazi rugója nem elsősorban a Hitler iránti hűség, hanem a kommunizmussal és haladással, a Vörös Hadsereggel és a hazai baloldali erőkkel való szembenállás volt. S a fehérterror lovas tengerésze valószínűleg ügyes fogásnak tartotta, hogy míg szózatával mintegy „tisztára mosta" magát a már győztes németellenes koalíció előtt, fegyverszünetének előrelátható kudarcával megakadályozta a magyarországi német frontvonal összeomlását, a hatalmat pedig Szálasi kezére játszva — a nyilasokra bízta azt, amit maga már nem tartott tanácsosnak: a hazai haladó és baloldali erők elleni véres terrort, melynek annyi kommunistán és szociáldemokratán kívül a korábban az ő baráti köréhez tartozó Bajcsy-Zsilinszky és csoportja is áldozatául esett. Alkalmasint ügyes politikának tartotta ezt, ámbár honvédek, leventék és polgári lakosok százezrei haltak bele, az ország területe és a főváros hosszú hónapokra hadszíntérré változott, nemzeti vagyonunk jelentős része értelmetlenül megsemmisült.

Változnak azonban az idők. Mikor az ötvenes évek elején a lassan magához térő Nyugat-Németországban kialakult az antikommunizmus és a revansizmus európai központja, bizonyos magyar disszidens körök tanácsosnak tartották, hogy feleleventsék a német—magyar „sorsközösség" és „szövetségi hűség"' Bárdossy, Imrédy és Szálasi-féle legendáját. Amit korábban tanácsosnak tartottak hangsúlyozni, sőt Horthy „ellenállási" érdeméül feltüntetni: a fegyverszüneti puhatolózásokat, azt most — néha túlozva is — lekicsinylik, hogy a központba állíthassák a megőrzött szövetségi hűséget; a legfontosabb most annak az érdemnek a hangsúlyozása, hogy egyedül Magyarország kormánya nem üzent hadat a Birodalomnak.

Érdekes, hogy Hennyey érdemesnek tartotta közölni Horthy 1954. november 3-i, Adenauer akkori nyugatnémet kancellárhoz intézett levelét is, (4. sz. melléklet), melyben a volt kormányzó többek közt a következőket írta: „Mint Magyarország kormányzója tanúsíthatom, hogy azok a bizonyos oldalakról terjesztett hírek, melyek szerint Magyarország 1944-ben a fegyverszünettel kapcsolatosan hajlandó lett volna Németországot hátbatámad-

Digitized by Google

ni, merő kitalálások... Magyarországon soha senki sem gondolt arra, hogy orosz parancsra, szovjet utasításra Németországnak háborút üzenjen." S az 5. sz. melléklet, Adenauer válasza szerint a kancellár így nyugtázta Horthy szavait: „Megnyugvással vettem tudomásul, hogy Ön, tengernagy úr, visszautasította annak idején a Szovjetuniónak azt a fegyverszüneti követelését, hogy Magyarország üzenje meg a háborút a Német Birodalomnak..." Az imént éppen láttuk, hogy Horthy valójában elfogadta, csak éppen nem teljesítette e követelést; az új „bajtársi" legenda szempontjából azonban ez a változat hasznosabb. Így ápolgatja ezt a legendát Hennyey ügyefogyott kis brosúrája.

Őszinte törekvés a magyar történelem jobb megértésére

Szerencsére nemzeti történelmünk nagy sorsproblémái nemcsak a végleg letűnt fasizmus hitvédőit késztetik szólásra. A különböző időpontokban külföldre ment magyar közírók és történészek közt van egy számra talán nem nagy, de szellemileg jelentősebb réteg, mely tárgyilagosabban és becsületesebben igyekszik szülőhazája fejlődését, történetét megérteni.

Ugyanabban az évben, 1965-ben, mikor Hennyey írása megjelent, adta ki a Hollandiai Mikes Kelemen Kör „Eszmék nyomában" címmel kilenc külföldi magyar szerző kilenc előadását. Nemcsak a témák, de a feldolgozási mód, a szellemi szint is különböző, bár más-más mértékben legtöbbjüket jellemzi az előszóban is megígért mértéktartásra, tárgyilagosságra törekvés. A hazai olvasó aligha találhatna e tanulmányok közt olyat, mely tartalmában vagy módszerében ne ingerelné többé-kevésbé heves ellentmondásra — de legtöbbjük szerzőjével találnánk valami közös alapot is, egy biztosan heves, de talán építő vita számára.

Hadd válasszuk ki e kilenc tanulmány közül ismertetésre Péter László írását: A magyar nacionalizmus (188—224. old.). Választásunk nem teljesen önkényes; a szerző kétségtelenül az újkori magyar történelem egyik legátfogóbb kérdését tárgyalja benne, olyat, amely itthon is érzékeny ideggócokat érint, de még inkább a disszidensek körében. Emellett a magyar nacionalizmus léte, viszonya a haladó mozgalmakhoz, sajátos vonásai az utolsó években itthon is általános érdekű vitákat idéztek fel.

Tanulmánya legelején a szerző kijelenti, hogy lényegében egyetlen állítás bizonyítására kíván szorítkozni, ez pedig a következő: „A nacionalizmus az egész magyar közgondolkodást a Reformkortól mindmáig alakító szemlélet; másképpen szólva, a nacinalizmus nemcsak egy irányzata a magyar politikának a sok közül, hanem ezen felül a legkülönbözőbb politikai irányzatok mögött meghúzódó szemlélet is." (189. old.) Mielőtt azonban ennek bizonyításába fogna, meghatározza a nacionalizmus „doktrináját" a következő három tétellel:

„a) Az emberiség nemzetekből áll;
b) a nemzet ismérvei megállapíthatók;
c) csak az az állam legitim, amely a nemzeti szuverenitást fejezi ki."

Látható, hogy ez az (angol és amerikai szerzők által kidolgozott) „doktrína" fogalmi, nem pedig történeti jellegű; a szerző külön kénytelen kijelenteni, hogy e tételek a XIX. század előtt seholsem léteztek. Nem utal a nacionalizmusnak a polgárosodással és a polgársággal való gazdasági és eszmei kapcsolatára, s arra az ebből eredő különbségre sem, mely az egy nemze-

Digitized by Google

ten belüli osztályok magatartása közt fennáll. Kétségtelen, hogy e fogalmi kiindulás megkönnyíti a rendkívül szerteágazó téma kifejtését, de el is szegényíti a tárgyalást, arra kényszerítve a szerzőt, hogy az összefüggések feltárása helyett jelenségek szellemtörténeti ízű felsorolására szorítkozzék. Így következtetései maguk is önkényesnek tűnnek, nagyobb mértékben, mint amit a helyhiány még indokolna. Mindamellett bizonyos következtetései figyelemre méltóak.

A reformkorra vonatkozóan a szerző szerint „Nagyon valószínű, hogy a magyar nemesség számára elsősorban nacionalizmusa tette elfogadhatóvá a társadalmi reformokat..." (206. old.) A kiegyezés maga és az 1867 utáni pártharcok és politikai viták mind a magyar állam szuverenitása, illetve ennek különböző foka körül zajlottak. Az 1918-as összeomlás után a régi 48-as pártból kivált Károlyi-párt a szuverén magyar köztársaságot az 1867-es határok közt hirdette meg — írja —, ez volt az oka annak, hogy még a polgári forradalom szociális programjával szembenálló rétegek is siettek elismerni Károlyi kormányát. Szerepet játszott ez a szempont a Tanácsköztársaság kikiáltása után is bizonyos rétegeknél (Vyx jegyzékének visszautasítását és az ellenforradalmi antantcsapatokkal való szembefordulást úgy tekintették, mint a „történelmi Magyarország" integritásáért folyó harcot).

Az ellenforradalmi korszakot a szerző így jellemzi: „Soha korábban nem rendelték egy cél alá a politikát Magyarországon oly nagy mértékben, mint ahogyan ez a két világháború között a területi revízióval történt. Jórészt emiatt került Magyarország a harmincas években a tengelyhatalmak oldalára, üzent később hadat a Szovjetuniónak és maradt végül Hitler utolsó csatlósa." (210. old.)

Érdemes végül kissé hosszabban idézni a szerző végkövetkeztetéseit: Több mint száz évig „a legfontosabb magyar politikai célok megvalósítása vagy a nemzetközi hatalmi status quo megváltoztatását (esetleg teljes felborítását) vagy (mint a kiegyezés periódusában) egy nagyon bizonytalan nemzetközi status quo fennmaradását feltételezte. Ez azt jelenti, hogy a magyar politikai élet nagyon nagy mértékben a nemzetközi helyzet alakulásának volt alárendelve."

S végül: „A nacionalizmus a magyar glóbusnak a külvilággal érintkező pontjain a legfurcsább legendákkal és mítoszokkal népesítette be a modern magyar történelmet. Mindezek együtt pedig az illúzióknak és baklövéseknek, a csodavárásnak és kiábrándulásnak a Reformkor óta megismétlődő ciklusait hozták létre a magyar politikai életben. Ezek az élmények politikai tudatunknak bizonyos fokig ma is részei és ma is hatnak..." (211. old.)

A hazai tudomány közvetett befolyása

Az olvasónak bizonyára feltűnt, hogy e tanulmány szinte említés nélkül hagyja a legújabbkori történelmi fejlődésnek azt a *másik* vonalát, amely osztályharcokon és a forradalmi mozgalom fejlődésén keresztül a felszabadulásunk utáni demokratikus, szocialista átalakulás irányába vezetett. Mi több, még 1848/49, sőt 1919 kapcsán is a nacionalizmus jelenségeire helyezi a fősúlyt. Ez bizonyára sajátos témaválasztásának is következménye, de aligha csak ennek. Bármily jogos és súlyos kifogásokat tehetünk is azonban a történelmi folyamat ábrázolásának teljessége igényével, a szerző következ-

Digitized by Google

tetései a nacionalizmusnak közgondolkodásunkra való káros hatása tekintetében érintkeznek azzal a jóval árnyaltabb és kidolgozottabb képpel, melyet hazai marxista történészeink jó része a legújabbkori magyar történelemről, illetve ideológiatörténetről kialakított; de mindenképpen alapvető szakítást jelentenek a hagyományos konzervatív — reakciós történeti szemlélettel.

A szerző nézeteire bizonyára hatással volt az is, hogy aki külföldön él és működik, annak különösen feltűnő a magyar nacionalizmus szélsőséges provincializmusa. Péter Lászlónál azonban nemcsak és nem elsősorban erről van szó. Majd hetven jegyzete és a hazai nacionalizmus-vitáról a függelékben adott összefoglalója arról tanúskodik, hogy alaposan ismeri a hazai történelmi irodalmat, nyomon kíséri, az új kutatások eredményeit, és bizonyos mértékben ezek hatása alatt alakítja ki nézeteit. Az általa egyetértően idézett feldolgozások nagy része az ötvenes-hatvanas években megjelent hazai munka. A marxista történettudomány eredményeit nyíltan is elismeri, szembeállítva a korábbi állapotokkal: „Ma odahaza a ‚parasztság', ‚urak', ‚nép', ‚függetlenség', ‚haza', ‚nemzet' szavak XV. és XVIII. század közötti használatainak összehasonlíthatatlanul pontosabb (forrásokon alapuló) elemzése folyik, mint ez korábban bármikor, a felszabadulás előtt vagy az után történt." (221. old.) Sok helyen ha nem is mindig marxista értelemben, de magától értetődően használja a marxista terminológiát és kategóriákat.

A magyar tudományosságnak ez a hatása természetesen nem vizsgálható magában. Része ez annak a jóval általánosabb folyamatnak, melynek során a marxizmus kivívja elismertetését a kapitalista világ legszínvonalasabb egyetemein, a valóban az igazságot kutató, tárgyilagos tudósok körében.

*

E tanulmányból éppoly kevéssé lehet általános következtetéseket levonni a magyar disszidensek irodalmának egészére vonatkozóan, mint Henynyey brosúrájából. Az utóbbi ennek az irodalomnak a jobboldalán, a nacionalizmus tanulmány szerzője viszont nyilvánvalóan ennek a „baloldalán" áll. S ezt az utóbbi irányzatot is az indítékok és nézetek sok lényeges különbsége választja el tőlünk. Mégis, úgy véljük, érdemes a Társadalmi Szemle olvasóit figyelmessé tenni arra a jelenségre, hogy ugyanakkor, mikor bizonyos jól dotált külföldi körök erőnek erejével a szocialista országok ideológiai „fellazítására" törekszenek, létezik egy ellenkező irányú folyamat is, melyet eszméink igazsága és tudományunk sikerei táplálnak.

Balázs György

Digitized by Google

Kis közgazdasági lexikon

Számos olvasónk kívánságára nyitjuk meg ezt az új rovatunkat; benne néhány közgazdasági fogalom részletesebb magyarázatát adjuk, elsősorban cikkeinkhez kapcsolódóan. Főleg azokat a fogalmakat fogjuk e helyen kifejteni, amelyek a gazdasági mechanizmus reformjával kapcsolatban gyakran szerepelnek, de amelyek minthogy régebben nem voltak használatosak, vagy a fejlődés során új tartalmat kaptak — félreértésre adhatnak alkalmat. E fogalmak átalakulása, változó, fejlődő tartalma miatt természetesen nem törekedhetünk arra, hogy örök érvényű, minden vonatkozásukban vitathatatlan magyarázatokat adjunk; csak az a célunk, hogy röviden összegezzük a leggyakrabban használt fogalmakra vonatkozó ismereteket, s ezzel némi segítséget nyújtsunk egységes értelmezésükhöz.

Új rovatunkban a források külön megjelölése nélkül felhasználjuk az 1960-ban megjelent Közgazdasági Kislexikont, az Új Magyar Lexikont, a Vállalatgazdálkodási Lexikont és a Kossuth Kiadónál előkészületben levő Közgazdasági Lexikon kéziratát.

Kérjük kedves olvasóinkat, nyújtsanak segítséget kitűzött célunk eléréséhez azzal is, hogy közöljék velünk: milyen közgazdasági fogalmak magyarázatát tartják szükségesnek.

Gazdaságirányítási rendszer, gazdasági mechanizmus

Az *irányítás:* valamely rendszer szabályozása, rendezése az állandóan változó belső és külső környezet viszonyai között, e rendszer összhangba hozása a reá jellemző objektív törvényszerűségek követelményeivel.

Az irányítás minden olyan társadalom nélkülözhetetlen feltétele, melyben munkamegosztáson alapuló termelést folytatnak.

A társadalmi és gazdasági folyamatok tudatos, tervszerű és társadalmi méretű szabályozására először a termelési eszközök társadalmi tulajdonán alapuló társadalomban: a szocializmusban van lehetőség.

A gazdaságirányítás rendszere a szocialista állam gazdaságpolitikájának része. Gazdaságpolitikájának kialakításakor a szocialista állam elsősorban a társadalom fejlődési törvényeiből vonja le a konzekvenciákat, s ezeket

Digitized by Google

átülteti a gyakorlatba: egyrészt kitűzi a népgazdaság fejlesztésének fő irányait, másrészt meghatározza azokat a módszereket, formákat, emelőket, melyek segítségével el kívánja érni a kitűzött célt. A gazdasági törvények az állam által kialakított formák, intézmények, módszerek útján érvényesülnek. (Pl. a munka szerinti elosztás gazdasági törvénye valamilyen konkrét bér- és jövedelemszabályozási rendszer révén érvényesülhet.) A formákat, a módszereket, az intézményeket a terv-, az ár-, a hitel-, a kamat-, a jövedelemszabályozás, a gazdaságjog stb. összessége, komplex rendszere alkotja. Nem lenne helyes tehát leszűkíteni a gazdaságirányítás rendszerét ennek egyes elemeire, például az anyagi ösztönzés formáira és módszereire.

A szocialista társadalomban a gazdaságirányítás rendszerének lényege a központi (népgazdasági) tervezés rendszere, továbbá mindazon eszközök és intézmények rendszere, amelyek a tervben foglalt célok megvalósítását szolgálják.

A gazdaságirányítási rendszer szerves részének tekinthetők mindazok a szervezeti formák is, amelyek maguk is aktívan hatnak az egész irányítási rendszer működésére.

Az utóbbi években szinte általánossá vált, hogy a gazdaságirányítás rendszerével azonos értelemben használják a *gazdasági mechanizmus* fogalmát.

Mechanizmuson általában egymással szoros kapcsolatban levő mozgások, folyamatok rendszerét értjük. (A marxista közgazdaságtudományban 1954-től kezdett elterjedni e fogalom használata.) Ha a „mechanizmus" szót az egész gazdaságra vonatkoztatjuk, akkor a *gazdálkodási rendszer* fogalmával azonos értelemben használjuk. Sokszor azonban ezeket a gazdálkodás egyes elemeire vonatkoztatjuk; beszélünk pl. a tervezés mechanizmusáról, pénzügyi mechanizmusról stb.

Milyen különbséget tehetünk a *gazdaságirányítás rendszere* és a *gazdasági mechanizmus* között? Az előbbi — a gazdaságirányítási rendszer — a tudatosan kiépített, kialakított intézmények rendszere. A *gazdasági mechanizmus* ennél bővebb, gazdagabb kategória, amennyiben a gazdasági élet szereplőinek olyan tipikus reagálásait (automatizmusait) is magában foglalja, amelyeknek rugója a gazdálkodó egyének vagy csoportok érdekeinek összegeződése vagy összeütközése. A gazdasági mechanizmus magában foglalja tehát a tudatos, tervszerű, központi gazdaságirányítás eszközeinek, módszereinek összességét is, s emellett ezek működési módját is. Ezért általános értelemben a *gazdasági mechanizmus:* összefüggő, egymással szoros kapcsolatban lejátszódó mozgások vagy folyamatok rendszere, a termelési viszonyok konkrét megjelenési formája: azon formák és módszerek komplex rendszere, amelyek szerint és amelyeknek alapján a gazdasági élet fejlődik.

A termelési viszonyok a termelőerők fejlődése következtében változnak. Ezért a szocialista gazdaság konkrét mechanizmusát nem tekinthetjük örökkévalónak, hanem olyannak, amely alá van vetve a változás, a fejlődés törvényének. A gazdasági mechanizmus konkrét rendszerének átfogó, komplex reformja tehát a szocializmus termelési viszonyainak fejlesztését, tökéletesítését jelenti.

Gazdaságirányítási modell

A gazdasági modell kifejezés a modern polgári közgazdaságtanból került át a szocialista közgazdaságtan terminológiai tárházába, elsősorban a lengyel

Digitized by Google

közgazdasági irodalomnak (különösen Oskar Lange műveinek) közvetítésével. „A gazdasági elméletek megnevezik azokat a feltételeket, amelyek mellett az absztrakt törvények igazak és meghatározott módon összefüggenek. A gazdasági elméletben foglalt feltételek ilyen felsorolását nevezzük az elmélet *alapfeltételezéseinek*, ezeket... együttvéve pedig... *elméleti gazdasági modellnek* nevezik."[1]

A mindinkább elterjedt értelmezés szerint a *gazdasági modell* valamely létező vagy csak elgondolt gazdaságban, illetőleg ennek különböző részeiben végbemenő folyamatoknak legfontosabb összefüggéseit ábrázolja leegyszerűsített, sematikus módon. Ha a modell a gazdasági folyamatok lényegi összefüggéseit tükrözi, akkor éppenúgy része lehet tudományos fegyvertárunknak, mint a szocializmus politikai gazdaságtanának más kategóriái.

A gazdaságirányítási rendszer szempontjából a *modell jellegét* az határozza meg, hogy a szocialista állam milyen módon viszi át (transzmisszionálja) gazdaságpolitikai céljait a gazdasági egységekbe.

A gazdasági mechanizmusnak az 1950-es években kialakított modelljét az jellemezte, hogy a központi irányítás közvetlen, címzett tervutasítások útján hajtatja végre a népgazdasági terveket, közvetlen, címzett tervutasításokkal szabályozza a vállalatok gazdasági tevékenységét, tervmutatók formájában teszi számszerűbbé a népgazdasági tervekben megjelölt célokat.

A gazdaságirányítás új, kialakítás alatt álló modelljére az jellemző, hogy ez közvetlenül engedi hatni a központilag szabályozott áruviszonyokat: a népgazdasági terv megvalósításának fő eszköze az, hogy a központi irányítás olyan gazdasági feltételeket hoz létre, amelyeknek hatására a vállalatok közvetlen utasítások nélkül is a népgazdasági terv fő céljait igyekeznek elérni.

Az előbbi modellt szokták *centralizált* vagy *direkt modellnek* nevezni, mert a részletek tekintetében is a központi szervekre ruházza a döntés jogát. Ennek ellentéteként nevezik a másik modellt *decentralizáltnak*, vagy *indirekt* típusúnak. Tiszta formájában egyik modell sem létezik, és mindkettő a népgazdaság központi irányításának, a tervgazdálkodásnak a modellje.

Piac, szocialista piac

Piacnak nevezzük az árutermelés viszonyai között a termelők és a felhasználók (fogyasztók) közötti társadalmi és gazdasági kapcsolatok legfontosabb formáját, a kereslet és a kínálat találkozását, a vételek és eladások összességét. Az árutermelők a piacon mérik össze, ismertetik el egymással munkaráfordításaikat; a piacon válnak a termelők ráfordításai társadalmi munkává.

Az utóbbi évekig uralkodó volt az a nézet, amely szerint a szocialista gazdaságban a központilag előírt tervmutatók helyettesítik a piac funkcióját, mert a terv képes arra, hogy részletesen és közvetlenül meghatározza a szükségleteket és a társadalmi munka szétosztását. A szocializmus építésének jelenlegi fejlettebb fokán azonban számos tényből levonható az a megállapítás, hogy a terv egymaga nem képes erre. A viszonylag magas fejlettségű gazdaságban a központi tervezés nem foghatja át a gazdasági élet részleteit, s főként nem foghatja át a rugalmasan változó fogyasztói kereslet részleteinek a változását. Nem lehet képes arra sem, hogy részleteiben előírja a vállalatoknak az

[1] Oskar Lange: Politikai gazdaságtan, 116 old. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1965.

Digitized by Google

erőforrások lehető legracionálisabb felhasználását, kombinálását, az erőforrások beszerzésének és felhasználásának időpontját stb. Nem határozhatók meg központilag a termelők és a felhasználók kapcsolatai, sem az, hogy hol, mikor, kinek (melyik vállalatnak) mire, mennyire van szüksége, milyen minőségben, választékban stb. Ez valójában csak a termelők és felhasználók közvetlen árukapcsolatában, tehát a piacon formálódik, alakul ki.

A szocializmus jelenlegi fejlettségi fokán a munka még nem lehet teljesen közvetlenül társadalmi munka; a tevékenységek cseréjét nem lehet közvetlenül, áruforma nélkül lebonyolítani. A tevékenységek cseréje a szocialista tulajdon talaján, a népgazdaság központi, tervszerű irányításának keretében, de csak az objektíve elkülönülő vállalatok áru- és pénzkapcsolatainak, horizontális kapcsolatainak közbeiktatásával mehet végbe.

Az áruviszonyok, az értékkategóriák felhasználása, a piac aktív szerepének érvényesítése a szocializmusban nem valami szükséges rossz, hanem objektív szükségesség, amely nem gátolja, hanem a szocialista tervgazdálkodás eszközeivel szabályozva elősegítheti a szocialista gazdaság tervszerű fejlődését.

A szocialista árutermelés és az árutermelésből fakadó viszonyok nem a tervgazdálkodáson kívül, vagy e mellett léteznek, hanem a szocialista tervgazdálkodási rendszer szerves részei, amelyeket a szocialista állam a tervgazdálkodás szolgálatába állíthat. Így tehát nem egyazon gazdasági rendszer két ellentétes pólusáról (ti. a tervről és a piacról), hanem szerves egységéről, illetve e szerves egység megteremtéséről van szó.

A szocialista piac: szervezett piac. Ez azt jelenti, hogy

1. a termelőeszközök a szocialista állam és a szocialista szövetkezetek tulajdonában vannak;

2. a szocialista állam kezében összpontosulnak a bővített újratermelést biztosító erőforrások (vagy ezeknek egy része); elsősorban a struktúrára ható nagy beruházások eszközei, valamint a munkaerő-kiképzés, továbbá mindazok az eszközök, amelyekkel az állam a népgazdasági tervcélok megvalósítása végett tudatos hatást gyakorolhat a piacra. Ezek az eszközök: az árak, a bérek, általában a jövedelmek, a hitelek, a kamatok, az adók, a vámok stb.

A szervezett piac nem passzív kiszolgálója a népgazdasági tervcéloknak, hanem vissza is hat rájuk. A piaci folyamatok részben a közgazdasági szabályozás eszközein, az eszközök hatásának jelzésein, részben a központi irányítás intézményein keresztül befolyásolják, a fizetőképes keresletnek megfelelően korrigálják a népgazdasági tervcélokat.

A szocialista piac tervszerű felhasználásának előnye a részletes tervutasításokkal szemben az, hogy a piac közvetlenebbül, gyorsabban és pontosabban informálja a vállalatokat a fizetőképes szükséglet alakulásáról (a helyes anyagi érdekeltségi rendszer egyben helyesebb, reálisabb szükségleteket teremt). És minthogy a jól kialakított irányítási rendszerben a szükséglet hatékony kielégítéséhez gazdasági érdek fűződik, a kínálat rugalmasabban alkalmazkodik a szükségletekhez. A piaci mechanizmus és a piacot szabályozó közgazdasági eszközök az irányítás hatásfoka szempontjából korántsem enyhébbek, „lazábbak", mint az adminisztratív tervutasítások. Ellenkezőleg: sokkal kérlelhetetlenebbek, mert a közvetett szabályozásnak ezek az eszközei egyformán érvényesek minden vállalatra, és objektívebb mértéket adnak a vállalati munka komplex megítéléséhez. (Ezzel szemben a tervmutatók alku tárgyai voltak, gyakran módosították őket stb.) A közgazdasági szabályozás eszközei azért is hatékonyabb „utasítások", mert hatásuk közvetlenül ott

Digitized by Google

csapódik le, ahol a döntés született. Ezért a reagálás is közvetlenebb és gyorsabb. Ezt lehetővé teszi a döntési szférák ésszerűbb elhatárolása. A piac által közvetített információ általában lehetővé teszi, hogy a vállalatok hatáskörébe menjenek át a termeléssel és a piachoz való rugalmas alkalmazkodásra szolgáló döntések (pl. a termelési profil, a választék, a termelés ütemezése, a felhasznált erőforrások, az elhasznált termelési eszközök pótlása és szinten tartása, hitelek felvétele bővítési célokra).

A szabályozott piaci mechanizmus viszonyai között kialakított érdekeltség — a nyereségtömeg növelése — kedvezően befolyásolja a népgazdaság egyensúlyi helyzetét: a ráfordítások mérlegelése ugyanis gazdasági korlátot szab a munkaerő és az eszközök felhasználásának, érdekeltté tesz a beruházások hatékonyabb megvalósításában és a gazdaságosabb áruszerkezet kialakításában.

A piac szerepének megnövekedése szükségessé teszi azt, hogy a gazdasági egységek állandóan vizsgálják mindazoknak a tényezőknek az alakulását, amelyek meghatározzák és befolyásolhatják a piac változását. A jövőben a vállalati fejlesztési politika kialakításának elengedhetetlen feltétele a piackutatás, a piacról szerzett információk elemzése. Az aktív piackutatás tevékenységi körébe tartozik a piacteremtés és piacbefolyásolás is, tehát az a tevékenység, amellyel a gazdasági egységek új szükségleteket teremtenek termékeik piacán.

Digitized by Google

Megjegyzések

Most, hogy a kongresszuson ismét felmértük tennivalóinkat, még jobban tudjuk, hogy közéletünkben szabad útja van a szocialista demokrácia és a szocialista humanizmus kibontakozásának. Ezért hát – és egyre inkább! – éles kontrasztként hat minden ridegség, a legkisebb embertelenség is. És nemcsak egyszerűen az elhibázott lépések, hanem az elmulasztott alkalmak is. Hazánkban évente csaknem tizenötezren kapnak felsőfokú végzettséget tanúsító oklevelet és több mint ezer pedagógus megy nyugdíjba. Miért írjuk ezt most le? Azért, mert látszólag kis dolog, de talán nemcsak kuriózum, amit szóvá teszünk...

Ünnep?

A dékán zavarban volt. Ünnepélyesnek szerette volna nevezni az alkalmat, de maga is érezte, hogy ez túlzás volna. Sőt, tévedés. Mert az *Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának* legutóbbi diplomakiosztó alkalma mindennek nevezhető volt, csak ünnepélyesnek nem.

Tudom, nem kizárólag az alkalom külsőségei teszik ünneppé az ünnepet, hanem mindenekelőtt annak tartalma. De talán a külsőségek sem mellékesek, és sokan vannak, akik számára ezek is sokat jelentenek. A diplomaosztáson közel háromszázan kaptak oklevelet, és a közönség soraiban ott ültek az édesapák és édesanyák is. A szülők, akik számára talán még többet jelentett ez az alkalom, mint a végzetteknek. A szülő joggal érezhette: elérte a gyermeke a célját, oklevelet szerzett. És az ő számára ez a nap nagy, meleg és igaz ünnep.

Ültek ott olyanok is, akik éjszaka utaztak és oda-vissza 600 kilométert tettek meg, csak azért, hogy tanúi lehessenek annak a pillanatnak, amikor fiuk vagy lányuk átveszi a diplomát. Ültek, s vártak valamit. Nem tudom megmondani, hogy mit. De számukra is, számomra is furcsa volt, hogy a szóra emelkedő dékán majdnem bocsánatot kért, mert megkezdi beszédét, s hogy ez az üdvözlőbeszéd is sokszor elhangzott, kissé kopott közhelyeket tartalmazott.

Mi hiányzott? A bensőség. Talán az, hogy a professzorok jelenlétük-

Digitized by Google

kel emeljék az alkalom rangját, talán csak annyi, hogy a Himnuszt játsszák el az ünnepség előtt, talán csak annyi, hogy az Egyetemi Színpad valamelyik tagja elmondjon egy verset, az énekkar felálljon a színpadra. Talán csak annyi, hogy a végzetteket az első sorokba ültessék le, s onnan sorban menjenek a diplomát átvenni, ne a terem minden részéből. Mert így zsongó méhkas, felbolydult világ volt a terem, csak a szülők és hozzátartozók lesték a zajban, mikor olvassák azt a nevet, amelyre ők várnak... *Egy kevés melegség, egy kevés emberség, egy kevés ünnepélyesség* — ez hiányzott a diplomaosztásról. Nem azoknak, akik az oklevelet megkapták. Bár ők is öt nehéz esztendő után járulhattak dékáni kézfogásra a középső sorokból már láthatatlan asztalhoz. Azoknak hiányzott, akik könnybe boruló szemekkel figyeltek arra az egyetlen névre, gyermekük nevére. Miattuk, értük, az ő munkájukért kellene az ünnepélyesség. Mert a diplomaosztás ünnep. A társadalom számára is az. Háromszáz okleveles fiatal szakember jelentősége megérdemelné az ünnepi környezetet.

Megbecsülés?

Egy falusi pedagógus keresett fel nemrégiben, ő mondta el ezt az esetet. Azért szeretném a nyilvánosság előtt elismételni, mert egyedi voltában is fájdalmasnak találom, no meg azért, mert ismerem is azt az embert, akiről szó van. *S tudom, hogy a megbecsülést és szeretetet, amellyel az emberek körülveszik, munkájával szerezte.*

Van egy falusi iskola, amelyben harminckilenc esztendeje tanít megszakítás nélkül egy tanító. Közben volt népművelési ügyvezető, könyvtáros, elvégzett minden feladatot, nemcsak kötelességből, szívből is. Most már odáig ért az élete, hogy nyugdíjba mehetett volna. De ő nem ment. Volt egy kérése, csekély, parányi kis kérés. Szeretett volna még egy esztendőt tanítani, hogy negyvenéves szolgálata legyen. Igen szerette a gyerekeket, szerette a munkáját, de tudta azt is, hogy szigorú törvénye az időnek: az öregek átadják helyüket a fiataloknak.

Ezért kért csak egy évet. Jólesett volna, ha azt mondhatja: pontosan negyven esztendeje tanító. Büszke lett volna rá. Azaz, pontosan szólva büszke is lehet rá. Mert az engedélyt megkapta, senki nem akadályozta meg terve megvalósításában. A tanító tehát most gyűri a negyvenedik esztendőt ezen a pályán.

Boldog lehetne, de mégis keserű a szíve. Egyszerű oka van rá. Engedélyezték számára az egy esztendei tanítást — de át kell járnia egy másik faluba, több kilométerre onnan, ahol él és ahol harminckilenc évig tanított egyfolytában.

Digitized by Google

Kicsi dolog? Igen, nagyon kicsi. Egyetlen ember dolga és ügye csupán. Sokkal nagyobb és fontosabb dolgok foglalkoztatnak bennünket. Mégis, bennem nagyon mély hullámokat kavart, amikor meghallottam. Hiszen milyen egyszerű lett volna egy fiatal pedagógusnak azt mondani: járjon át a szomszéd faluba tanítani. És ezt az öregembert meghagyni iskolájában, ismerős gyerekei között. Milyen egyszerű lett volna.

Mégsem történt meg. Hiányzott valami, ami megakadályozta. És ez már lényeges dolog. Hiszen ami hiányzott, azt magamban így nevezném: szocialista emberség. Pedig enélkül nemigen lehet élni.

Bényei József

HELYREIGAZÍTÁS

Lapunk decemberi számában a 86. oldalon Pach Zsigmond Pál írásából egy sor kimaradt. A szöveg helyesen a következő:

S éppen a városok ipari-kereskedelmi fejlődésének megrekedése, a polgárság gazdasági-politikai gyengesége, a nemesi-földesúri osztály ebből folyó politikai és gazdasági túlsúlya — ezek az osztályerőviszonyok tették lehetővé a feudális rend újabb stabilizációját számos közép- és kelet-európai országban, így Magyarországon is; ezek képezték a „második jobbágyság" kiépülésének fő osztályfeltételét... Mindez persze mégsem jelenti a nagybirtokosi-földesúri árutermelés „*egészében* retrográd minősítését"...

Digitized by Google

Aki újra felfedezte a dolgozó, harcoló embert

Több mint egy évtizede pártszervezeteink és személyzeti osztályaink már nem azon mérik le valakinek a politikai szilárdságát és ideológiai képzettségét, hogy hány szovjet „termelési regénynek" a címét tudja felsorolni. És jól van ez így. Csakhogy az esztétikai következmények felszámolásával korántsem állunk ilyen jól, s ez zavarja a mai szovjet irodalomhoz való eszmei-esztétikai viszonyunkat. Túlságosan sok rossz „termelési regényt" ismertünk meg ahhoz, semhogy hinni tudtunk volna ennek a „műfajnak" az irodalmi rangjában. És így egészen elfelejtettük már, hogy a munkájával elfoglalt *emberről, a munkásról* is lehet jó regényt írni, mint Gladkov a *Cement* és az *Energia*, Solohov a *Feltört ugar*, vagy Nyikolájeva az *Útközben* című regényét.

Nem csodálkozhatunk tehát rajta, hogy az elmúlt években hazánkban a legnagyobb port nem a hétéves terv nagy építkezéseiről szóló művek, hanem azok az alkotások kavarták, amelyek ilyen vagy olyan módon a személyi kultusz éveivel voltak kapcsolatban. Szinte egycsapásra népszerű lett nálunk a szovjet memoár-irodalom: *Erenburg, Fegyin, Pausztovszkij* önéletírása, *Szimonov* harctéri naplója, *„Élők és holtak"* című regénye, hogy csak a legismertebb műveket említsük. A fiatalok közül is elsősorban azok váltak olvasott, sőt divatos íróvá nálunk, akik irodalmi tehetségüket a meghökkentőt mondani tudás türelmetlen lépésével is megtoldották: *Jevtusenko, Voznyeszenkszkij, Ahmadulina, Akszjonov.* Puskin, Lermontov, Turgenyev és Csehov után megszoktuk, hogy az orosz irodalomban *értelmiségi* hősök szenvedik végig az új társadalmi minőségek születésének kínjait. A nagy társadalmi kérdéseken vívódó értelmiségi hősök *Gorkij, Alekszej Tolsztoj, Fegyin, Pausztovszkij* és *Ehrenburg* révén pogárjogot nyertek a szovjet irodalomban is.

Az utóbbi években nálunk divatossá lett fiatal szovjet írók és költők valóban magas színvonalon tudták megszólaltatni egy nagy társadalmi megújulás korszakára ébredt fiatal értelmiségi nemzedék gondolat- és érzésvilágát; a mai szovjet valóságnak a kíváncsi szemek elől eddig rejtett tájait mutatták meg, hozták közelebb hozzánk. A művészi értékrend megsértésével tehát igazán nem lehet vádolni a nálunk megjelenő szovjet irodalmi antológiák szerkesztőit. Az újabb szovjet irodalom magyarországi sikereinek egyik titka éppen abban rejlik, hogy ezek a művek méltó módon állják meg helyüket a legerősebb irodalmi mezőnyben is.

Digitized by Google

Miért van mégis, hogy a kielégületlenség érzete marad sokunkban az utóbbi évek antológiáinak olvasása után?

Sokféle zamatú irodalom létezhet egymás mellett, azonos művészi szinten. Lám, például a mai angol, francia, német irodalomból közölt válogatások a világnézeti, esztétikai és stiláris koncepciók sokféleségét mutatják. Az utóbbi években nálunk megjelent szovjet antológiák pedig — nyilvánvalóan a szerkesztők valamiféle egyoldalú tájékozottsága miatt — jórészt csak egyetlen társadalmi-irodalmi réteg konzervált világát tükrözik: az öt-hat évvel ezelőtti fiatal értelmiségiekét.

Akszjonov „Csillagos jegy" című kisregényében csak egyetlen pillanatra lép be ebbe az egyoldalú képbe néhány jól megtermett, de szinte tejszagot árasztó munkásfiatal, mikor a felelőtlen kalandba keveredett gimnazistákat ki kell segíteni a bajból. Az igazi hős itt Gyimka bátyja, az atomtudós. Mint ahogy fehérköpenyes emberek, orvosok Akszjonov másik híres munkájának, a *Kollegák*nak a főszereplői is. Csak nehezen tudja ellensúlyozni ezt az egyoldalúságot a Magvető és az Európa kiadó legújabb válogatásaiban egy-egy „felnőtt" novella *Csukovszkij, Nagibin, Glagyilin* vagy *Tyendrjakov* tollából.

Ha azonban ezek a művek sem győznének meg bennünket, akkor vegyük kézbe egy nálunk még csaknem ismeretlen, de nagy és eredeti tehetségű szovjet író, *Alekszandr Rekemcsuk* magyarul nemrég megjelenő könyvét, a *„Ne felejtsd el, fiam!"* című regényt.*

Rekemcsuk, mint regényének főhőse, a kis Szanyka, 1936-ban volt kilenceszendős, nem tartozik tehát már a legfiatalabb szovjet írók közé. Mégis csak most mutathatjuk be a magyar olvosóknak. Mint művének kis hősét, őt is a második világháború érlelte tudatos emberré és harcossá. Élményszerzés, tapasztalatgyűjtés céljával — még elsőéves főiskolás korában — kiküldetést kér a Távol-Keletre, s ott marad tizenöt évig, mint a Komi köztársaság egyik kerületi lapjának tudósítója, a nagy építkezéseken.

A hosszú tanulmányút nemcsak témagyűjtésre volt jó. A fagyos, de egészséges Szibéria embereivel való együttélés egy életre meghatározta a fiatal író tehetségének markáns karakterét. Rekemcsuk oeuvre-je különbözik a hozzá életkorban közelebb álló, s mondjuk *Nagibin* nevével fémjelezhető „harmadik nemzedék" probléma- és érzésvilágától. Hosszú távol-keleti tartózkodásának egyetlen hátránya az volt, hogy az *író csak viszonylag későn, az 1959—60-as hullámveréssel sodródhatott be a „nagy irodalomba".* A szovjet valóságnak, a *dolgozó emberek* életének olyan *mély és árnyalt ismeretét* hozta azonban magával, mely megkülönbözteti az „új hullám" — akkor még különösen — fiatal és tapasztalatlan képviselőitől is. Ő onnét jön, ahová *Jevtusenko* a csalódások után távozott: — Szibériából, az erős és tiszta emberek hazájából. Az erős és tiszta emberek optimizmusát és derűs életbölcsességét hozza az irodalomba. Ha egységes folyamatnak tekintjük az elmúlt húsz év szovjet irodalmát, akkor *Rekemcsuk lehet a híd a két nemzedék között.* Ő az az író, aki a fiatalokról s problémáikról a háborút megjárt apák felelősségével tud írni.

Ez a fiatalsága mellett is érces, kemény hang szólal meg már legelső írásaiban. Maguk a címek is milyen jellemzőek: „Vszjo vperegyi" *(Még minden előttük van),* „Vremja letnyih otpuszkov" *(A nyári szabadságok ideje).* Akárcsak *Kuznyecov* és *Akszjonov* korai műveiben, fiatal emberek indulnak

* Kossuth Könyvkiadó, 1966.

Digitized by Google

itt is a messzi nagy építkezésekre, munkát, kenyeret, szerelmet és életcélt találni.

Itt még minden lehetséges, ezeket a városokat itt magunknak építjük — tartják ezek a fiatalok, s jókedvvel dolgoznak, mert egészségesek, fiatalok, s csakugyan — még minden előttük van. Nem nyafogó értelmiségiek módján fogják fel a pillanatnyi helyzet visszásságait, mindazt, ami még bosszant az ürességével, a kicsinyességével, a sárba ragadtságával, vagy az álszent, ízléstelen hivalkodásával. Nem tesz semmit! Mindezt még megváltoztathatjuk, a világot a magunk ízlése szerint rendezhetjük be, hiszen mi vagyunk itt az egyetlen alkotó erő, itt minden általunk, velünk és értünk van, még minden előttünk van!

Az élet pedig tele van még kisebb-nagyobb bosszúságokkal. De mit tehet a legostobább maradiság, a legfelfuvalkodottabb nyárspolgáriság láttán is a munkájából élő, egészséges fiatalember? Legyint rá, s nevet egyet. Mert *„Fiatalság — bolondság"*. Rekemcsuknak ez a kisregénye megjelent magyarul is, 1963-ban. A történet Kolja Babuskinnak, egy tajgai építkezésen dolgozó fiatalembernek arról a kiküldetéséről szól, melynek eredményeként több tonna építőanyagot, rengeteg élettapasztalatot és egy feleségnek való csinos mérnök-lányt sikerül „vételeznie" a járási központban.

Mindez hasznára vált Babuskinnak, de csaknem lehetetlenné tette számára, hogy megismerkedjék a magyar olvasókkal. A hozzáértők ugyanis csak a sztorira figyeltek, „modernizált termelési regényt" sejtettek a műben, s nem foglalkoztak vele érdeme szerint. A Kossuth kiadót dicséri, hogy egyáltalán megjelenhetett magyarul.

Pedig *itt már érett formájában élvezhetjük* Rekemcsuk írásművészetének változatos zamatát, egyrészt friss, üde stílusát, mely oly könnyen élvezhetővé teszi írásait, másrészt a művészetében most először jelentkező fanyar ízeket, melyek a következő gondolattal vannak kapcsolatban: vajon nem túlságosan is, vajon nem a felelőtlenségig is könnyed és derűs-e ez a mai szovjet munkásfiatalság, ez a sok-sok millió ártatlan és derék, már-már csaknem idegesítően kiegyensúlyozott Babuskin? És valóban! Kolja azt mondja valamire: „Mindez régen volt, még Sztálin alatt." Mit tud ez a fiatalság a múltról, a történelemről? És ilyen gyermekes tájékozatlansággal hogyan értheti meg a jelent? Hogyan állná meg a helyét a jelenkori történelem megpróbáltatásai között?

Ez a kérdés szüntelen feszültséget tart fenn az író és hőse között, s nem csupán társadalmi felhangokat szólaltat meg, hanem megadja a mű ábrázolásbeli alaptónusát is. A szovjet írók mindig is szívesen éltek a belső monológgal, amelyet a múlt századi klasszikusok teremtettek. *Akszjonov* és a fiatalabb prózaíró-nemzedék néhány más képviselőjének (például *Eduárd Simnek*) eszköztárában pedig túlsúlyba kerül ez, és szinte kiszorítja onnan a leírásokat. Mindez *jellemző Rekemcsuk művére is.* Nála azonban igen gyakran találkozunk a belső monológnak egy sajátos, érdekes felhasználásával is: *a szerzői és az önjellemzés szüntelen egybekapcsolásának* igényével. Babuskin gondolkodik, feldolgozza magában a világot. Minthogy azonban az egyes jelenségekről alkotott véleménye nem egyezik az író együttérző, de mégis mindig pártatlanul igazságos ítéletével, mire a könyv lapjain viszontláthatja gondolatait, ezek egy árnyalattal már másképpen festenek: néha fájdalmasabbakká, néha ironikusabbakká válnak. Rekemcsuk nem csupán együttérez hősével, hanem „bele is érez" a lelkivilágába.

Rekemcsuk nem tud maradéktalanul azonosulni fiatal hőseivel. Ez a nyugtalan feszültség hívja életre újabb és újabb munkásregényeit.

Digitized by Google

Mint a fiatalok lapjának, az Ifjú Gárdának adott egyik nyilatkozatából kitűnik, nyugtalanító kérdések foglalkoztatták a „Fiatalság — bolondság" megírása után is az alkotót. Elhatározta, hogy saját nemzedékének, a spanyol polgárháborút, a nagy letartóztatásokat, a második világháborút, s az utána következő gazdasági-társadalmi bajokat átélt nemzedéknek a példáját állítja a mai szovjet ifjúság elé: Megállnátok-e a helyeteket ilyen próbákon?

Ebből a meggondolásból született az „Onyi nye projdut!" *(Nem törnek át!)* című filmforgatókönyv, amelyből *Siegried Khün* rendező készített a spanyol polgárháborúban részt vett internacionalista brigád harcait megörökítő látványos politikai dokumentum-filmet. Rekemcsuk azonban elégedetlen volt a filmmel. Ő nem színes tablót akart festeni, hanem egy kilenc éves kisfiú, a maga gyermekkori, nagyon is szubjektív szemével nézve akarta bemutatni annak a kornak az embereit. Mégpedig a kommunista emigráció tagjait csakúgy, mint a szovjet munkásembereknek egy egész nemzedékét, amelyen egyes könnyen ítélkezők most mint a személyi kultusztól elvakított és megfélemlített, tévelygő nyájon sajnálkoznának a legszívesebben.

Az emberi és művészi igazságszolgáltatásnak ez a kényszere hozta létre még abban az évben (1963-ban) a filmforgatókönyv alapján írott *„Hans elvtárs"* című regényt, mely magyar fordításban *„Ne felejtsd el, fiam!"* címmel most jelent meg.

Helyesen tette a műfordító (*Makai Imre*, aki ezt a feladatot a tőle megszokott nagy nyelvi erővel és gazdagsággal, s ez esetben: különösen nagy szeretettel és találékonysággal végezte), hogy megváltoztatta a mű orosz címét. A regény főszereplője valóban nem „Hans elvtárs", az osztrák kommunista, aki a Schutzbund leverése után a Szovjetunióba emigrált. A valóságos fő alak *Szanyka*, ez a félárva, s ezért az átlagosnál is érzékenyebb és fogékonyabb kisfiú, akinek édesanyját, *Gálja mamát* az ukrán kisvárosban letelepedett *Hans* feleségül veszi, s aki a regény végén apjává és példaképévé fogadja ezt a több mint apát, ezt a kommunista embert.

Szanyka kissé gyanakvóan összehúzott, szigorú szemével láthatjuk nemcsak „Hans elvtársat", hanem a mindvégig kitartó és a megalkuvóvá vált *internacionalista* harcostársakat, valamint az akkori idők jellegzetes szovjet típusait: a Sztálinban mindvégig bízó, mégis büntetőszázadban eleső *pártmunkást* és családját, az egyszerű embereknek, munkásoknak és munkásasszonyoknak szürke, fáradt, de kitartó ezreit, akik annyi megpróbáltatás után mégis győztek a háborúban.

A szó valóságos értelmében *látjuk* mindezt *elvonulni, leperegni* a szemünk előtt, annyira megőrizte a regény az eredeti forgatókönyv erényeit: modernen laza és fantáziadús szerkesztési módját, kiváló atmoszféra-teremtő eszközeit, ötletdús és nagyvonalú „vágásait". Mindez elengedhetetlen kelléke annak a mély belső *lírának* és árnyalt *lélekrajznak*, mely az alkotás legmegragadóbb művészi erénye. Említettük, hogy Rekemcsuk az újságtól került az irodalomba. „Azt hiszem, én mindörökre meg is maradok újságírónak. Műveimben mindig a tényből, a konkrét élettényből indulok ki" — mondja egy nyilatkozatában. Jólesik most látni, hogy erről a megbízható talajról elindulva milyen művészi magaslatokig jutott el az író, s vele egy egész alkotási módszer. Amiből a kelleténél több van a regényben, az korántsem a rideg naturalizmus, hanem az emóciónak, a lelkesült hangulatoknak az a túláradó bősége és szüntelenül magas nyomásfoka, mely a magyar olvasó számára talán már naivnak és feleslegesnek is tűnik.

Digitized by Google

A mű teljes értékét számunkra a frissen, malan, valóban korszerűen jelentkező és ható eszmeisége adja. Hőseinktől a háború végén, Bécs bevételének napján válunk el. *A két férfi*, Hans és Szanyka, ott állnak a vonat mellett, amely hazájába viszi majd az idősebb, tapasztaltabb kommunistát, hogy a felszabadítás után pártot szervezzen, újjáépítsen, s tegye majd ott is, amit kell. Szanyka a repülőtiszti iskola egyenruhájában áll az oldalán. Beszélgetésük is háborús témájú. Az újabb világháború lehetőségéről folyik a szó.

„— És ha azok talpra állnak, minden kezdődik elölről... — folytatta tompán Hans. — Másik Hitler, másik Reichstag, másik Anschluss. De ezt nem szabad megengedni, érted?

— Olyan nincs! — kiáltottam dühösen. — Hogy még egyszer?! Nem lehet! Nem törnek át!

Lángolt az ég a tető fölött. Szabályos időközökben eldördültek az ösztüzek.

— Nem törnek át — mondta Hans. — Ha ti itt lesztek. Mi meg ott leszünk. Ha mindegyikünk a maga helyén lesz..."

Szanyka Rimarjovban és a maga nemzedékében az író éppen azt a testi-lelki edzettséget keresi és találja meg, amelyet olyan fanyar mosollyal hiányolt Kolja Babuskin alakjában. A két nemzedéknek ez a szembesítése azonban korántsem akar generációs ellentét kovácsolása, még kevésbé valamiféle türelmetlen veterán-gesztus lenni. Művének érdeme éppen az, hogy az aktuális történelmi vonatkozást: az előző Komszomol-nemzedék helytállását a fasizmus és a személyi kultusz ellen vívott harcban, igaz művészi hitellel tudja belesűríteni Szanyka finom alakjába: Ti most csak hangzatos, de üres szavakkal, rejtett cinizmussal tudtok beszélni a háború előtti időkről. De magatok vajon különbek vagytok az akkoriaknál? Nézzétek, milyen sok szenvedés, mekkora lelki erő, *szellemi önállóság* és intellektuális erőfeszítés kellett ahhoz, hogy ember maradhasson *az* a nemzedék! A világ ma sem egyszerű. Ne higgyétek, hogy a himlő elleni védőoltással védettséget kaptatok a társadalmi-szellemi bajokkal szemben is — inti Rekemcsuk a mai fiatalokat.

Rekemcsuk a történelmi igazságnak nem tudós illusztrálója, hanem művészi megjelenítője. A történelmi igazság pedig az — s ezt a mű szuggesztív erővel sugározza —, hogy a Komszomol előző nemzedéke valóban kiemelkedően harcos és életrevaló volt. Csak így maradhatott meg a történelem viharaiban és csak így vihetett méltó győzelemre egy nagy ügyet a Szovjetunióban és a nemzetközi munkásmozgalomban egyaránt.

De mindezt nem csupán az igazság kedvéért mondja el az író. Nem leckéztetni, hanem *figyelmeztetni, nevelni akar*. Ezt azonban nagyon határozottan és bátran teszi. Nem fél azoktól az irodalmároktól sem, akik az „intellektualizálódás" jelszavával ki szeretnék füstölni az irodalomból a munkáshősöket és a politikai témákat. „Szkudnyij matyerik" *(Szegény kontinens)* című készülő regénye hőséül ismét egy fiatal munkást választott. A fanyalgó Hemingway-utánzóknak pedig a vörös zászlóról szóló forradalmi dalt idézi könyve mottójában — Hemingway megjegyzésével:

„Ezért a dalért mentek a halálba a legkülönb emberek, akiket valaha ismertem."

Nagy László

Digitized by Google

Vietnam

A könyvesboltok decemberi kollekciójában a *Vietnam* című antológia* a legmaibb könyv. Abban a hónapban jelent meg, amelyben a távoli testvérnép a Dél-Vietnami Nemzeti Felszabaítási Front születésnapját köszönti, és olyan időben, amikor az egész haladó világ e kis nemzet gigászi küzdelméért aggódik. Hiszen nem múlik el nap Vietnam nélkül. A tájékoztatás precíz hálózata révén világszerte értesülnek az eseményekről. Csakhogy nem a legjobb kifejezés ez az „esemény" szó, pontosabban: mindaz, ami ma Vietnamban történik, már régen túlnőtte a szalagcímek és kommentárok egynapos sajtóéletét, és nem lehet csak újságolvasónak, csak rádióhallgatónak lenni. Valamilyen formában *sorsközösséget kell vállalni*, vagy a humánum vagy — ahogy mi tesszük — *a közös eszme alapján*. Mindaz tehát, amit erről az országról vallunk, az együttérzés és az igazság jegyében történik. A IX. kongresszus beszámolójában Kádár János elvtárs így mondta ezt: „Népünk a szolidaritás érzésétől áthatva egységesen áll a megtámadott, hősiesen harcoló vietnami testvéreink oldalán... Politikai, diplomáciai, gazdasági és védelmi eszközökkel segítjük az agresszió ellen küzdő vietnami népet. Azt tartjuk, hogy minden népnek erkölcsi kötelessége Vietnam megsegítése, és mindazoknak, akik felelősséget éreznek népükért és a békéért, össze kell fogniuk az amerikai agresszorok megfékezésére, a háború tüzének eloltására."

Számunkra tehát az *érdekazonosulás* alapján áll Vietnam az érdeklődés

körében. S ez az álláspont teszi kötelezővé, hogy a kiküldött tudósítók személyes beszámolóinál többet tudjunk Vietnamról. A *háttérről* van szó, amely leszűkíthető 1954-re, a kettéosztottságot megteremtő genfi értekezlet határvonaláig is, de kivetíthető távolabb is, e nép első történelmi emlékeiig. A Magvető Könyvkiadónál megjelent Vietnam című almanach szerkesztői ezt az utóbbit választották.

Minden hasonló kiadvány magában hordja azt a veszélyt, hogy a szemelvények, amelyeknek az volna a feladatuk, hogy az olvasót világosan végigvezessék, mintegy kézről kézre adják a történelmi korszakokban, esetlegesek. Vagy nem reprezentálják a légkört, úgy, hogy egy más kontinensen élő átlag-

* Magvető Könyvkiadó, 1968. (Megjelent a *Magvető Almanach* sorozatban.)

Digitized by Google

olvasó a lényeget érezze ki belőlük, vagy túlságosan irodalmi telítettségűek, s inkább a művészeti életre fordítják a figyelmet, nem pedig a politikára, a gazdaságra, vagy egyszerűen csak a népéletre.

Ez az antológia megmenekült ettől a veszélytől. Mindenekelőtt azért, mert *Makai György*, aki az összeállítást végezte, alaposan ismeri Vietnamot, mint a könyv bizonyítja, történelmi mélységében is. Másrészt a vietnami irodalom kincsestára *minden időszakban a harc tényének költői vagy írói regisztrálásával gazdagodott.* A több mint ezeresztendős küzdelem a feudális Kína ellen, nemcsak a nemzeti, hanem a nyelvi függetlenségért is folyt A legjobb írókat éppen az jellemezte, hogy a saját témát saját nyelven törekedtek kifejezni. Ne felejtsük el, hogy az ország neve: An-Nam is kínai eredetű volt! Akkor, amikor a kormányzási módszerektől a tanításig minden a kínai szisztéma szerint történt, ilyen környezetben vonulnak be a népi hősök az irodalomba. Vietnami parasztok és egyszerű emberek, a vietnami narratív stílus, a képek és allegorikus célzások útlevelével. Egy ma élő irodalomtörténész szerint: „A vietnami folklórból hiányzik a görög mithológia nagyszerű rendje, a hindu pantheon gazdagsága és a kínai néphagyományok változatos bősége. De a szociális, a politikai és a társadalmi igazságok tükrözését a maga módján mindig elvégezte." Azaz: a „Szent György legenda" hőse is egyszerű parasztlegény, akinek személyében a tisztaság győz az erkölcstelen, gazdag gonoszon, de ahol a gazdag a hangsúlyos. Igen rövidlélegzetű az a rész, amely *Régmúlt* fejezetcím alatt található a könyvben, a célnak azonban így is jól megfelel. Csupán az vetődik fel, hogy nem érdemelné-e meg ez a költészet, hogy alaposabban is megismerjük?!

De nem vált ez a nép francia nyelvűvé sem. Sőt abban az időben, amikor az ország „elnyerte a protekturátus rangot", a függetlenség érdekében már harcképes volt az a generáció, amely műveiben élesztette az ellenállás tüzét. Az írás, az írott szó minden műfajában és megnyilatkozásában *a kolonializmus elleni harcot* jelentette. Itt a l'art pour l'art helyett a l'art pour la vie életideológiája volt az irodalmi küzdelmek előterében, miután a kommunista párt vezető szerepe mindinkább kibontakozott. A párt mindig rendkívüli jelentőséget tulajdonított az ideológiai munkának, s kimondta azt az alapigazságot, amely ma is egyértelmű erkölcsi, ideológiai alaptörvény: az írói individualizmus óhatatlanul elvezet a passzív rezisztenciához, és hogy *a művész szabadsága nem értelmezhető a nép szabadságán, a nemzet függetlenségén kívül.*

Itt közölt képeink a kötetben szereplő Hincz Gyula-illusztrációk közül valók

De hát ez csak része annak a nagy mozgósító és szervező erőnek, amint-

Digitized by Google

hogy része annak minden gazdasági és katonai siker is. És ez az az erő, amelyet kihagynak a számításaikból azok, akik Starfighter-perspektívákból szemlélik a Vietnami Demokratikus Köztársaságot.

Napjainkról van szó. Arról az eseménygazdagságról, amely egyszerűen „csak" történelem, nem pedig irodalomtörténet. A könyv közülük is a legérdekesebbeket idézi. Csakhogy különös-furcsa érdekességű ez az 50—60-as idők Vietnamja. Hiszen itt helyt kell adni a döbbenetes erejű magánlevélnek, amely már talán a megírás pillanatában kilépett a szubjektív zártságból, és nem is csak a szabad Északon levőkhöz szól, hanem az egész világhoz. És helyt kell adni a távirati iroda tizenvalahánysoros hírének, amely nem

Digitized by Google

kevésbé megrázó: amerikai kalózgépek kórházakat bombáztak Északon! Ez csak dokumentáció. És nem irodalom. Hiszen az irodalom szintézise lassúbb, nem követi oly gyorsasággal az események rohanását, mint az újságíró tolla. Azé, aki pusztán a látottak reprodukálásával is megteremti a hiányzó láncszemet az előidők hőseinek küzedelemsorozatához és hozzánk, akik valljuk Arminio Savioli, az Unità Vietnamban járt tudósítójának megállapítását a hősi ország küzdelméről: „Krónika, legenda és történelem fonódik össze olyan hőskölteménnyé, amely máris klasszikusnak tűnik, noha témája még a jelené." Izgalmas olvasmány ez a könyv azoknak is, akik a legapróbb hírekig elolvassák a külpolitikai rovatokat Vietnamról, de azoknak is, akik tovasiklanak felette, és csak olyan állomásoknál figyelnek fel jelenkorunk eseményeire, amikor élő fáklya-emberekről érkezik hír, vagy lebombázott iskolát látnak a televízióban.

A kronológikus sorrend, a szerzők világnézeti ritmusváltása *teljessé teszi a körképet*, amelyet a mai Vietnamról látnunk kell. Talán az maradt ki, ami a legtöbb embert foglalkoztatja a mai helyzet megértésében: mikor és hogyan kezdődött a dél-vietnami felszabadító harc? Az a spontán népmozgalom, amelynek első napját olyan krónikás is kereste és megírta, mint Wilfred Burchett. Sajnos, az előszó sem pótolhattja azt a hiányt, amelyet egy oldalnyi eseménysorrend nyújthatna Vietnam bonyolult történelméből: a fontosabb időpontok egymás alá állítása akár illusztrációként is megérte volna.

A Vietnam című, műfajilag is igen gazdag antológia egyébként a legjobb könyv, amely képes lehet arra, hogy mindenki előtt bebizonyítsa: ebből a háborúból csak a szabadságáért és a függetlenségéért küzdő testvérnép kerülhet ki győztesen.

Király Ernő

Digitized by Google

Gregor — Patalas: A film világtörténete

A két német szerző filmtörténete* inkább *ismeretterjesztő* mint tudományos értékeivel tűnik ki. S ez nem hiba, inkább érdem. A filmművészet iránt érdeklődő nagyközönség, de még a szakemberek számára is az a legérdekesebb a film múltjában, ami szorosan összefügg a ma filmművészetével: hogyan fejlődött ki a vásári mutatványosok mozgókép-mutatványaiból a „hetedik művészet", s melyek azok a gondolati, formanyelvi eredmények, amelyek az adott koron túlmutatva, *a mai nézőt* is megfogják.

A könyv egyik erőssége és erénye a feldolgozás *módszere.* A szerzők az adathalmazközlés, a legfeljebb lexikális értékű felsorolás helyett inkább kevesebb filmet tárgyalnak, de ezeket gondolatilag és formailag is elemzik a rövid ismertetésben. Szakítva több filmtörténet pontos kronológiai tagolásával, a filmművészet nagy *iskolái és rendezői* köré csoportosítják a filmeket. S mindezt pontosan beágyazzák az adott korszak társadalmi, politikai és filmipari viszonyaiba.

„A szerzők nem állítják, hogy »objektíven« kívánják értelmezni a filmművészeti jelenségeket" — írják az előszóban. Mégis sikerült objektívvá tenni elemzéseiket, éppen azzal, hogy a filmek értékelésekor lényegesnek tartották a társadalmi haladásban betöltött szerepüket is. Ahol megtörik ez a vonalvezetés, ahol időnként a szubjektív felfogás kerekedik felül, ott tévedésre vezet *egyes filmek vitatható értékelése.* (Például néhány, nálunk is bemutatott haladó nyugatnémet fimet — A híd, Rosemarie, Búcsú, Malachiás csodája, Csodagyerekek stb. — nagyon leértékel, más filmeket tartalmilag félremagyaráz.) Olykor a válogatás is önkényesnek tűnik, s bizonyos filmeknek értéküket meghaladó arányban szentel nagyobb teret, sokkal jobbak rovására.

Ezek a hibák azonban nem változtatnak a könyv egészének értékén. Sőt szimpatikussá teszi a szerzőket az, hogy a megszokott filmismertetések, a „hagyományos" értékelések helyett vállalták azt, hogy a mai néző szemszögéből elemezzenek — nem rettenve vissza ennek nehézségeitől sem —, s élő filmtörténetet adtak közre.

* Gondolat Könyvkiadó, 1966.

Szekeres Péter

Galambos Lajos: Fekete kötés

Galambos Lajos azok közé a tehetséges, sokoldalú és pártos írók közé tartozik, akik az elmúlt évtizedben kerültek irodalmunk élvonalába. Első érett munkája, a *„Gonoszkátyú"* óta csaknem minden egyes írása nagy vitákat kelt kritikánkban. Elég, ha félsikert aratott drámájának, sajnos, nem mindenütt tárgyilagos ítélkezésű sajtóvisszhangjára, vagy legutóbbi regényének, a *Zsilipek*-nek a fogadtatására gondolunk, hogy élénk érdeklődést jósolhassunk most megjelent novelláskötetének.*

A kötet hét, az Új Írás elmúlt két évfolyamából többnyire már ismert elbeszélést tartalmaz. 1945 előtti falu, fojtott levegő, iszonyú asszonysors *(Teherben),* a „porban heverő or-

* Fekete kötés. Magvető Könyvkiadó, 1966.

Digitized by Google

ságból" menekülő parasztfiú tragédiája *(Búcsú)*, gyilkos ösztönű és gyáva kiskirályok *(Fekete kötés)* — mindezt már olvastuk Galambostól. Elvétve találkozunk csak új mondanivalóval (pl. nosztalgia a gyermekkor iránt), és éppen a művészileg nem a legjobban megformált, novellává nem kerekedő írásaiban *(Ökörszem)*. Méltán merülhet fel az olvasóban az a kérdés, hogy csak erre és ennyire futja-e az író erejéből, tehetségéből?

Nemrég egészen más veszélytől óvták kritikusai Galambost: a megformálás elnagyoltságától, kidolgozatlanságától, amely türelmetlen közlési vágyából fakadt. A *„Fekete kötés"* novellái feleslegessé teszik ezt az aggodalmat: gondosan, biztos kézzel csiszolt elbeszélések ezek. A nemzetközi díjat nyert *Fekete kötés* és a *Delfinek* szerkezete különös figyelmet érdemel. Mindkét novella mondanivalója arra az éles kontrasztra épül, amely a helyben, időben és az elbeszélő személyében, tehát megírásuk stílusában is különböző eseménysorok egymásmellettiségéből adódik. Szerencsés felépítésű a *„Satu"* is, refrénszerűen ismétlődő soraival, de az utolsó kép hamis pátoszát szívesen elengedné az olvasó.

Ebben az ellentmondásban sűrűsödik össze Galambos novelláinak legfőbb esztétikai jellegzetessége. Akkor bánik biztos kézzel a témával, akkor tud valóban hús-vér hősöket teremteni és konfliktusokat bonvolítani, ha *régebbi élményeihez* s alkotásaihoz kanyarodik vissza — mondandóban, a novellák atmoszférájában és módszerében. Másrészt: akkor küszködik a megformálással, amikor már kipróbált (és eredményesen kipróbált) módszerét, a drámai sűrítésű szerkesztést lírai megoldásokkal igyekszik fellazítani. Ezekben az esetekben megbicsaklik a hangja, kompozíciója fellazul és olykor szétesik, s nem mindig tud eredményesen dacolni a szentimentalizmus csábításával.

Az újat akarás, az önmagával való művészi elégedetlenség és a tematikai, hősválasztási önismétlés *kettőssége teszi felemássá* a gyűjteményt. Még nem mindenütt és nem mindig meggyőző, hogy Galambos mennyiben és hogyan tudja megújítani a maga művészetét, miképpen tudja gazdagítani novellista alkatát. Az azonban bizonyos, hogy a teremtő valóság, az új társadalmi és erkölcsi viszonyok megragadásában rendkívül éles szemmel látja meg a régi és a most formálódó erők küzdelmét. Nem mellékes érdeme, hogy a bajok és negatívumok megelevenítésében is képes a „ködoszlató" erők, tehetségek, akarások igazságát elénk tárni. Galambos pártos elkötelezettsége — művészi produkciókban realizálódó válasz a bátortalan, nyafka, nyárspolgári finomkodásoknak.

A kötet szemléleti és ábrázolásiművészi értékei — a jelzett gyengeségek ellenére — Galambos Lajos szépprózaírói tehetségének további kibontakozását ígérik.

Lőcsei Gabriella

Digitized by Google

Testvérlapjainkból

CAHIERS DU COMMUNISME
November

A Francia Kommunista Párt XVIII. kongresszusa elé.
A XVIII. kongresszus politikai határozatának tervezete.
J. Kahn: *Nemzeti dráma: a bérből és fizetésből élők intenzív kizsákmányolása.*
G. Auguet: *Az 1967. évi pénzügyi törvénytervezet — egy reakciós politika tükre.*
F. Clavaud: *A falusi helyzet és a kommunisták politikája.*
F. Cohen: *A Szovjetunió gazdag tapasztalatai.*
A. Souquiere: *A francia nép harca a vietnami háború ellen.*

EINHEIT
December

Vietnam harca a mi harcunk is.
A. Neumann: *Az ésszerűsítés problémái az anyaggazdálkodásban.*
C. Krömke: *A kooperációs kapcsolatok továbbfejlesztéséről.*
O. Spitzner: *Szerződéses rendszer és kooperáció.*
R. Klügel: *Az anyagi érdekeltség elve és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek.*
A. Lemnitz: *Nem állammonopolista, hanem demokratikus tervezésre van szükség* (az NSZK-ban).
K. Heise, H. Hemberger: *A monopóliumok stabilizációs törvénye* (az NSZK-ban).
S. Kunze: *Az emberekkel való állammonopolista manipulálás lényege és módszerei* (az NSZK-ban).
H. Hoffmann: *A Nemzeti Néphadsereg hagyományai és hagyományápolása.*
W. Herger, G. Schneider: *Tudás, felelősség és szenvedély* (Az FDJ és a diákok szocialista nevelése).
G. Misgeld: *Az emberek egészsége egyéni és társadalmi feladat.*
K. Jarmatz: *A realizmus-elmélet irodalomszociológiai aspektusai.*
M. Martin, G. Pöggel: *A „háztartási könyv" — a munkahelyig menő gazdasági számvitel* (Az üzemek számvitelének megjavításáról).

KOMMUNYISZT
16. szám

A marxisták—leninisták egysége: nagy erő (A nemzetközi kommunista mozgalom egységéről).
J. Bugajev: *Oroszország pártjai és osztályai az Októberi Forradalom előestéjén.*
V. Komisszarzsevszkij: *A Vörös tér* (Publicisztikai írás).
G. Szvecsnyikov: *A lenini eszmék jelentősége az okság problémáinak vizsgálatánál.*

Digitized by Google

L. Petrov: *A pártaktíva kialakítása és nevelése* (A moszkvai városi pártaktíva életéről).

A minisztérium pártbizottsága (Az iparági minisztériumok pártbizottságainak feladatai a gazdasági reform végrehajtásában).

V. Nyemcsenko: *A társadalmi munkamegosztás.*

R. Konyusaja: *Marx és az orosz forradalom.*

A. Szmirnov, O. Szokolov: *Új irodalom a forradalmi beállítottságú raznocsinyecekről* (Tevékenységükről, eszméikről és szerepükről).

Nyers Rezső: *A gazdasági mechanizmus reformja és a párt* (A magyar gazdasági reform lényegéről).

V. Platkovszkij: *A szocialista Bulgária.*

L. Andrejev: *Társadalmi kuruzslás* (Dahrendorf nyugatnémet szociológus nézeteiről).

V. Kudrjavcev: *A saigoni rendszer belpolitikai válsága.*

17. szám

A pártszervezetek és a gazdasági építés.

V. Sztyepakov: *Cselekvően formáljuk a szovjet emberek marxista—leninista világnézetét és kommunista erkölcsét* (Az ideológiai munka jelentőségéről).

M. Keldis: *A természettudományok és jelentőségük a világnézet fejlődése és a műszaki haladás szempontjából.*

A. Vasziljevszkij: *A döntő fordulat kezdete a Nagy Honvédő Háborúban* (A moszkvai csata legjelentősebb momentumai).

A. Bjeloborodov: *Hazafiság és hősiesség* (A Szovjet Hadsereg és a szovjet nép hősiességének méltatása).

G. Lomidze: *Internacionalista és nemzeti vonások a szovjet írók alkotó munkásságában* (A soknemzetiségű szovjet irodalom fejlődéséről).

B. Ivaseva: *A szocializmus eszméinek tükröződése a mai világirodalomban* (A külföld legismertebb haladó íróinak világnézetéről és munkásságáról).

S. Tureckij: *A természettudományos fejlődés és a közgazdaságtudomány.*

Az úgynevezett kínai kulturális forradalomról (A testvérpártok sajtója a kínai eseményekről).

L. Bojko: *Amikor a vita nem hozza felszínre az igazságot* (Polgári teoretikusok nézetei a kapitalista termelés céljairól).

LUPTA DE CLASA
November

M. Vasilescu: *Társadalmi rendszerünk humanizmusának újabb megnyilatkozása* (A dolgozók életszínvonalának alakulásáról).

E. Florescu: *Az iparosítás és az urbanizációs folyamat.*

E. Alexe: *A termelés és a munka magas fokú megszervezése a termelőszövetkezetekben.*

V. Nichita: *A társadalomtudományok egyes időszerű kérdései.*

A. Cosmatchi, A. Ghitera: *Az úttörők között folytatott nevelőmunka.*

D. Ghise, P. Teodor: *Gheorghe Sincai a felvilágosodás korának gondolkodója és nagy hazafi* (Halálának 150. évfordulója alkalmából).

M. Handoca: *Bogdan Amaru, a harcos író* (Halálának 30. évfordulója alkalmából).

E. Schileru: *Hagyomány, újítás és kritikai szellem* (Az 1966-os román képzőművészeti kiállításokról).

G. Dolgu: *Az állammonopolista kapitalizmus.*

M. Merfea: *Kutatások a szövetkezetesített faluban* (Szociográfiai ada-

Digitized by Google

tok Bacau tartomány 15 községéről).

N. Bujor: *Spanyolország megújhodásának programja* (Santiago Carrillo: „Mi lesz Franco után" című könyvéről).

P. Berar: *A jelenkori ateizmus elődei.*

MARXISM TODAY
December

Szerkesztőségi jegyzetek (időszerű kérdésekről).

J. P. Vigier: *A nacionalizmus és a modern tudomány* (A klasszikus racionalizmus; a determinizmus és a véletlen; a tudomány és a filozófia kapcsolata).

Az alapvető kutatások jövője Angliában (Az Angol KP tudományos albizottsága által a tudományos kutatók részére rendezett vita ismertetése).

B. Williamson: *A genetikai törvények* (A molekuláris biológiában és a genetikában végbement forradalmi fejlődésről).

J. Harvey: *Az állam jellege* (Vitacikk).

J. Dunman: *Nincs hely a homo sapiens számára?* (Vitacikk).

N. M. Seedo: *Nincs hely a homo sapiens számára?* (Vitacikk).

NOVÁ MYSL
22. szám

Október és a ma (A Nagy Októberi Szocialista Forradalom közelgő 50. évfordulójára).

M. Pastyrik: *A szakszervezetek és a dolgozók részvétele a termelés irányításában.*

F. Grigar, J. Boura: *A vállalatok gazdasági irányítása.*

J. Hájek: *Az iskolapolitika a XIII. kongresszus után.*

M. Bruzek: *Kulturális forradalmunk valósága.*

K. Bertelman, J. Vyskočil: *A társadalmi események ösztönösségének leküzdése.*

P. Ernst: *Az anyagi érdekek értelmezése és szerepe a gazdaságban.*

23. szám

J. Vosahlik: *A sajtó szerepe társadalmunkban.*

Klement Gottwald születésének 70. évfordulója.

J. Večera: *Az ideológiai tevékenység tartalma és módszerei.*

A. Sychra: *Az alkotás és az ideológia* (A CsKP XIII. kongresszusának a kulturális kérdésekről hozott határozatáról).

C. Kožušnik, Z. Kodet: *Monopolgyártás és versenyzés* (Terv és piac, monopólium és konkurrencia az új gazdaságirányítási rendszerben).

L. Riha: *A tudományos műszaki fejlesztés irányítása Nagy-Britanniában.*

J. Cierny: *Hogyan él Paul és Pierre?* (A francia dolgozók életéről és helyzetéről).

24. szám

J. Obzina, V. Ruml: *Társadalom, politika, tudomány.*

J. Kotrč: *Politika-gazdasági távlatok* (Csehszlovákia gazdaságfejlesztési távlati tervéről és KGST együttműködéséről).

J. Ferianc: *Az új rendszer és az egyes körzetek fejlesztése.*

L. Schubert: *Ifjúság, kilengés, bűnözés az ifjúsági bűnözés tendenciái világviszonylatban.*

L. Manoušek: *Új feladatok a pártmunkában és azok megközelítése.*

A fejlődés fontos szakasza (Jugoszlávia nemzeti ünnepéről).

J. Kossak: *A szociológia és a kultúra fejlődése a népi Lengyelországban.*

Digitized by Google

V. Soják: *A politikai tudományok az Egyesült Államokban.*

NOWE DROGI
December

Az ország sokoldalú fejlesztésének programja. (Az 1966—70. évi ötéves tervről).

Franciszek Fiedler elvtárs halálának 10. évfordulójára.

I. Malecki: *A tudósok és a mai világ problémái* (A tudomány és a gyakorlat kapcsolata).

M. Zychowski: *A politikai tudományok* (A tőkés és a szocialista országokban).

J. Pekala: *A LEMP KB VII. plénumán elfogadott irányelvek megvalósításának irányai* (A népi tanácsok munkájának megjavításával, a szakképzett káderek helyes felhasználásával kapcsolatos feladatokról).

W. Misiuna: *A gabonaprobléma* (A gabonatermesztés intezifikálása Lengyelországban).

W. Mikulski: *Egység a közös ügy nevében* (Bíráló cikk a Kínai KP vezetőinek politikájáról).

J. Gorynski: *Gondolatok városaink jövő arculatáról.*

K. Ryc: *A személyi fogyasztás az 1966—1970-es tervben.*

Z. Wyczesany: *A közlekedés 1966—1970-ben* (A tervfeladatokról).

F. Jakubczak: *Változások az iparosodott területeken* (Az új ipari létesítmények környékének átalakulása).

NOVO VREME
November

K. Ivanov: *A párt és a tömegek kapcsolata.*

K. Goranov: *Kommunizmus és kultúra* (Kínai vonatkozású cikk).

N. Iribadzsakov: *Ideológia és szociológia.*

I. Sztefanov: *A tudományos kutatások koordinálásának kérdései.*

M. Minkov: *A munkaerő foglalkoztatottságának egyes kérdései.*

H. Krincsev, J. Miteva: *Áttérés a rövidített munkaidőre.*

A. Marinov: *A termelés és munka tökéletesebb szervezése az iparvállalatoknál.*

A. Bogdanov: *Az iparági igazgatás tökéletesítéséről.*

L. Petrov: *A nemzeti felszabadító forradalom új szakasza.*

A. Marzanov: *Történelmi törvényszerűség és az emberek tudatos tevékenysége.*

Sz. Szlavkov: *A „pontos elmék" világfóruma* (A matematikusok moszkvai nemzetközi kongresszusáról).

I. Venev: *A pszichológia tudománya az ember szolgálatában* (A pszichológusok nemzetközi kongresszusáról).

V. Jadov: *A Szovjetunióban folyó konkrét szociológiai kutatások fejlődése.*

WEG UND ZIEL
December

E. Scharf: *Európa, Németország, Ausztria* (Ausztria külpolitikai helyzetének elemzése).

W. Truger: *Az SPD Németországpolitikája.*

Át kell állítani a gondolkodást (Az Osztrák Szociáldemokrata Pártban folyó vitáról szóló könyv ismertetése).

L. Grünwald: *A zsinat után* (A második vatikáni zsinat óta tapasztalható erjedési folyamatról).

M. Urban: *A családpolitika problémái* (Ausztriában).

T. Prager: *Modern gazdaságpolitika?* (Az 1967-es osztrák költségvetésről).

A. Schaff: *Az elidegenedés problémájához.*

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Иштван ХУСАР: Об условиях нашего хозяйственного развития — *д-р Отто ПИРИТИ:* Вопросы хозяйственного механизма на съезде ВСРП — *д-р Имре ТАР:* По пути дальнейшего развития земельной собственности — *Петер РЕНИ:* Опасения в области культуры (Заметки после съезда партии) — *Петер ВАЙО:* Какой путь избран вузовской молодежью? — *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОБЗОР: Карой НАДЬ:* В единстве с народом и международным коммунистическим движением — *Эрвин РЕТИ:* Переходный период в Испании — *Янош СИКСАИ:* Годовой этап в развитии профсоюзного единства — *ОБМЕН ОПЫТОМ: Дьюла ПАЛОТАШ:* Какими методами партийный комитет организует и контролирует хозяйственную работу на Электрическом заводе «Ганц» — *ОБЗОР: д-р Арнольд ВУКОВИЧ, д-р Йене РОВО:* Преподавание политической экономии в вузах — *ОРИЕНТАЦИЯ: Янош ШИПОШ:* Идейная требовательность и восприятие проблем в дискуссий французских марксистов по идеологическим вопросам — *Дьердь БАЛАЖ:* Двое из сбежавших на Запад — два разных исторических исследования — *КРАТКАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ.*

INHALT

István Huszár: Bedingungen unserer Wirtschaftsentwicklung — *Dr. Ottó Pirityi:* Fragen des Mechanismus auf der Parteitag — *Dr. Imre Tar:* Der Weg zur Fortentwicklung des Bodeneigentums — *Péter Rényi:* Kulturelle Bedenken (Notizen nach dem Parteitag) — *Péter Vajó:* Der Weg der Universitätsjugend — INTERNATIONALE RUNDSCHAU: *Károly Nagy:* In Einheit mit dem Volk und mit der kommunistischen Weltbewegung — *Ervin Réti:* Spanien in der Übergangsperiode — *János Szikszai:* Ein Jahr in der Entwicklung der Gewerkschaftseinheit — ERFAHRUNGAUSTAUSCH: *Gyula Palotás:* Wirtschaftsorganisatorische und kortrollierende Tätigkeit des Parteiausschusses in der Elektromaschinenfabrik „Ganz" — RUNDSCHAU: *Dr. Arnold Vukovics, Dr. Jenő Rovó:* Politisch-ökonomischer Unterricht an den Universitäten — INFORMATION: *János Sipos:* Theoretischer Anspruch und Feinfühligkeit gegenüber Problemen in den ideologischen Disputen der französischen Marxisten — *György Balázs:* Zweierlei geschichtliche Abhandlungen zweier ungarischen Emigranten — KLEINES WIRTSCHAFTSLEXIKON

Digitized by Google

CONTENTS

István Huszár: On the Conditions of Our Economic Development — *Dr. Ottó Pirityi:* The Questions of the Economic Mechanism at the Party Congress — *Dr. Imre Tar:* On the Road of Developing the System of Land Ownership — *Péter Rényi:* Cultural Anxieties (Notes after the Congress) — *Péter Vajó:* Whither University Youth? — INTERNATIONAL REVIEW: *Károly Nagy:* In Unity with the People and the Communist World Movement — *Ervin Réti:* Spain in the Transitional Period — *János Szikszai:* A Year's Progress in the Development of Trade Union Unity — EXCHANGE OF EXPERIENCES: *Gyula Palotás:* Methods of Economic Organization and Control by the Party Committee in the Ganz Electric Equipment Works — REVIEW: *Dr. Arnold Vukovics and Dr. Jenő Rovó:* The Teaching of Political Economy at the Universities — INFORMATION: *János Sipos:* Theoretical Discernment and Problem Sensitivity in the Ideological Debate among French Marxists — *György Balázs:* On Two Kinds of Historical Essays by Two Dissident Hungarians — SHORT GLOSSARY OF ECONOMICS

SOMMAIRE

István Huszár: Des conditions de notre développement économique — *Dr Ottó Pirityi:* Les problèmes du mecanisme de l'économie au Congrès du P.S.O.H. — *Dr Imre Tar:* Une nouvelle voie de développement de la propriété foncière — *Péter Rényi:* Appréhensions culturelles (Réflexions après le Congrès) — *Péter Vajó:* Où va la jeunesse universitaire? — REVUE INTERNATIONALE: *Károly Nagy:* Dans l'union avec le peuple et le mouvement communiste mondial — *Ervin Réti:* L'Espagne dans une période de transition — *János Szikszai:* Étape d'une année dans le développement de l'unité syndicale — ÉCHANGE D'EXPÉRIENCES: *Gyula Palotás:* Les méthodes du travail d'organisation économique et de contrôle du Comité du Parti à l'usine Ganz-Électricité — REVUE: *Dr Arnold Vukovics, Dr Jenő Rovó:* L'enseignement de l'économie politique dans les Universités — ORIENTATION: *János Sipos:* Hautes exigences théoriques et sens aigu des problèmes dans le débat idéologique des marxistes français — *György Balázs:* A propos de deux études historiques de deux émigrés hongrois — PETITE ENCYCLOPÉDIE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat igazgatója
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116–660
Terjeszti: a Magyar Posta
Előfizethető:
– a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél (csekkszámlaszám: 01 915 003)
– a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest V., József nádor tér 1.)
– és bármely postahivatalnál
Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára
Előfizetési díj: negyed évre 10,50 Ft, félévre 21,– Ft, egész évre 42.– Ft
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3.

Megjelent: 38 000 példányban
Az utolsó kézirat 1966. december 19-én érkezett a nyomdába

66.04272/2 – Zrínyi Nyomda, Budapest. F. v.: Bolgár I.

INDEX SZÁM: 25 805

Digitized by Google

Digitized by Google

5.—

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

MÁK 2 8 1967

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK!

2

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

XXII. ÉVFOLYAM
1967. FEBRUÁR

Digitized by Google

Digitized by Google

XXII. ÉVFOLYAM 2
1967. FEBRUÁR

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

BÁLINT JÓZSEF 3 Politika és tudomány
DR. TAKÁCS IMRE 13 A demokratikus választójog fejlődése Magyarországon
KÁLMÁN ENDRE 23 Aki nincs ellenünk, az velünk van
DR. SZILÁGYI PÁL 31 A termelő fogyasztás és a reform
DR. NÉMETI LÁSZLÓ 39 A termelőszövetkezetek és a tervezés
SZENTES TAMÁS 48 A fejlődés nem kapitalista útja korunkban

Nemzetközi szemle

LÉDERER FRIGYES 61 A Francia Kommunista Párt XVIII. kongresszusa

Kulturális életünkből

SZEDERKÉNYI ERVIN 69 Meddő marad-e az ifjúsági irodalomról folyó eszmecsere?

Gazdasági reformunk és a közvélemény

DR. PIRITYI OTTÓ 74 Mi hasznom belőle?
DR. FULEI SZ. ZOLTÁN 79 A gazdasági irányítás új rendjével kapcsolatos néhány jogi feladatról

Tapasztalatcsere

PINTÉR LAJOS 83 Együtt a szövetkezeti tagsággal

Tájékozódás

LACKÓ MIKLÓS 87 Csehszlovák és magyar történészek vitája a fasizmusról
TODERO FRIGYES 90 A „kinyújtott kéz" politikája

Digitized by Google

99 Kis közgazdasági lexikon

Könyvekről

DR. HAGELMAYER ISTVÁN 105 Erdős Péter: Adalékok a mai tőkés pénz, a konjunktúraingadozások és a gazdasági válságok elméletéhez

RÓZSA GYULA 109 Kontha Sándor: Mészáros László

115 Testvérlapjainkból

A CIKKEK SZERZŐI

BÁLINT JÓZSEF, az MSZMP Központi Bizottságának osztályvezetőhelyettese

DR. TAKÁCS IMRE, tanszékvezető egyetemi docens

KÁLMÁN ENDRE, újságíró, a Társadalmi Szemle szerkesztője

DR. SZILÁGYI PÁL, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos munkatársa

DR. NÉMETI LÁSZLÓ, kandidátus, a Földművelésügyi Minisztérium osztályvezetője

SZENTES TAMÁS, egyetemi docens

LEDERER FRIGYES, újságíró

SZEDERKÉNYI ERVIN, a Jelenkor főszerkesztője

DR. PIRITYI OTTÓ, a Közgazdasági Szemle munkatársa

DR. FÜLEI SZ. ZOLTÁN, vállalati vezető jogtanácsos

LACKÓ MIKLÓS, kandidátus, az MTA Történettudományi Intézetének osztályvezetője

TODERO FRIGYES, újságíró

DR. HAGELMAYER ISTVÁN, kandidátus, egyetemi docens

RÓZSA GYULA, képzőművészeti kritikus

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon: 124–475
111–400

Digitized by Google

BÁLINT JÓZSEF:

Politika és tudomány

Pártunk vezető szerepének érvényesítése megköveteli, hogy a párt szervezetei és szervei következetesen, a dolgozók fokozott bekapcsolásával, a helyi feltételeket is figyelembe véve, hatékonyan szervezzék a helyes politika megvalósítását. Van azonban az éremnek egy másik oldala is: hogyan történik az időtálló és reális politikai program kidolgozása, mik ennek a feltételei és módszerei, hogyan célszerű megközelíteni a politika változtatását, fejlesztését. Ez pedig szükségképpen elvezet *a politika tudományos megalapozásának*, a politika és a társadalmi tudományok viszonyának kérdéskomplexumához. Mindez témája pártéletünknek, közéletünknek. Ezekhez kívánok néhány gondolattal kapcsolódni.

A politika és a társadalomtudományok viszonya fontos érdemi kérdése a gyakorlati politikának is, magának a tudománynak is. A tudomány és a politika viszonyára vonatkozó számos helytelen értelmezést, különféle előítéletet is el kell oszlatni. A leggyakoribb előítélet — amely többnyire a marxista—leninista világnézet hiányos ismeretéből vagy a vele való szembenállásból fakad — a politika és a tudomány merev szembeállítása egymással, jóllehet a munkásosztálynak mint a társadalmi haladás fő erejének ízig-vérig érdeke a társadalmi valóság, a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek tudományos ismerete. A forradalmi munkásmozgalom stratégiájának alapja kezdettől fogva mindig a tudomány volt. A marxizmus erejének egyik fő forrása az, hogy — mint Lenin mondotta — *magáévá tette és feldolgozta mindazt az értéket, amelyet az emberi gondolkodás és kultúra több mint kétezer éves fejlődése létrehozott.*

A kommunista pártoknak ahhoz, hogy helyes politikát dolgozzanak ki, szüntelenül törekedniük kell arra, hogy elválaszthatatlan kapcsolatban legyenek a tudományokkal, hogy egyrészt hassanak a tudományokra, másrészt bizonyos értelemben együtt fejlődjenek velük, befogadják, feldolgozzák vívmányait. Napjainkban, amikor a tudomány

Digitized by Google

szerepe nemcsak az anyagi termelés, hanem az élet minden más területén is hallatlanul megnőtt, s amikor a tudomány társadalmi és politikai jelentősége hatalmassá vált — különösen fontos követelmény ez. Másrészt a szocialista építés időszakában, amikor a párt tevékenységének szférája kibővül, amikor a párt gyakorlatilag az egész társadalom életét átfogja, még inkább megnő a társadalom tudományos vezetésének, a politika és a tudomány összhangja megteremtésének igénye.

A szocialista építés történetének volt egy olyan időszaka hazánkban, amikor a tudományosság követelményeit alárendelték bizonyos doktrínáknak, megfellebbezhetetlen, csalhatatlannak kikiáltott feltevéseknek és szubjektív óhajoknak. Ez azonban nemcsak a tudományok fejlődését gátolta, hanem a szocialista építést is fékezte. A szubjektivizmusnak ebben az előretörésében nagy szerepe volt annak, hogy a szocialista építésben még viszonylag kevés tapasztalat állt rendelkezésünkre. De végül is törvényszerűen utat tör magának az a tendencia, amelyet Engels a szocializmus viszonyaira utalva így fogalmazott meg: „Saját társadalmi tevékenységük törvényeit, melyek idáig idegen, rajtuk uralkodó természeti törvényekként állottak velük szemben, az emberek akkor majd teljes szaktudással alkalmazzák, s ezzel uralmuk alá vetik. Az emberek saját társadalmasítása, amely eddig a természet és a történelem által rájuk kényszerítve, velük szemben állott, most szabad tettük lesz. Az objektív, idegen hatalmak, melyek eddig a történelmen uralkodtak, maguknak az embereknek ellenőrzése alá kerülnek. Csak ettől kezdve fogják az emberek teljes tudatossággal maguk csinálni történelmüket, csak ettől kezdve lesznek meg az általuk mozgásba hozott társadalmi okoknak túlnyomólag s állandóan növekvő mértékben az általuk elérni kívánt hatásai is."[1]

A szocializmust építő társadalmi erőknek már az építés kezdetén rendelkezésükre állanak a munkásosztály politikai harcainak gazdag tapasztalatai és a marxizmus klasszikusainak útmutatásai. A marxizmus azonban nem valamiféle metafizikus, zárt rendszer, hanem a változó társadalmi valóság élő, fejlődő tudománya. Hogy tehát a társadalmi fejlődés törvényeit az emberek „teljes szaktudással alkalmazzák", ahhoz tanulmányozniuk kell ezeket a törvényeket, mélyen meg kell ismerniük őket, meg kell keresniük és megtalálniuk alkalmazásuk hatékony módját.

Az elmúlt tíz esztendőben olyan nagy és mély átalakulás ment végbe hazánkban, hogy ezt jelzők és definíciók nem is képesek a maga gazdagságában és változatosságában érzékeltetni. Az osztályviszonyoknak, a társadalomszerkezetnek, a társadalmi tudatnak és egész politikánknak ez a fejlődése a gazdasági alapban végbement győzelmes szocialista átalakuláson nyugszik. Ennek következményei átszövik egész

1 Engels Antidühring. Szikra, 1950. 292—293. o.

Digitized by Google

életünket: változnak a gazdasági növekedés feltételei, mélyül a társadalmi munkamegosztás, erősödik a szocialista tudat.

Kérkedés nélkül mondhatjuk: az első szocialista ország lenyűgöző sikerei mellett a mi hazánk eredményei is bizonyítják azt, hogy *a szocializmus és a tudomány elválaszthatatlan egymástól, hogy a marxista politika tudományos politika.* A szocialista tervgazdálkodás eddigi története igazolta, hogy ez a rendszer lehetővé teszi az ország eszközeinek koncentrálását és nagy fejlesztési célok gyors megvalósítását, a gazdaság strukturális átalakítását, a szociális gondoskodás kifejlesztését, a létbiztonságot, a fogyasztás növekedését stb.

A tapasztalatok megfigyelése és elemzése azonban azt mutatta, hogy a fejlődés bizonyos időszakában a gazdálkodásban olyan ellentmondások keletkeznek és éleződnek ki, amelyek nem a szocialista rendszer lényegéből fakadnak, s amelyeknek megoldásán munkálkodnunk kell. Ilyenek például a piaci igényekhez való rugalmas alkalmazkodás hiánya, a munkaerő és a termelőeszközök kihasználásának nem kielégítő hatékonysága; ezek politikai formákban is megnyilvánulnak. Az elmúlt két évben például nem ritkán volt szó arról, hogy sok helyütt kiéleződött a viszony a gazdasági vezetők és a pártszervezetek, a pártmunkások között. Miért? Aligha vitatható, hogy jórészt azért, mert a politikai síkon támasztott követelményeket a gazdasági viszonyok, a törvényes állami rendszabályok nem kellően vagy egyáltalán nem támasztották alá, egyes gazdálkodási rendszabályok pedig egyenesen ellentmondtak a helyes elvi követelményeknek. Veszély fenyegette a gazdasági életben a törvényességet, mert a jó gazdálkodás gyakorta jogszabálysértést kívánt, a törvény betartása pedig kárral fenyegetett. Ha pedig csak utólag derül ki, hogy mikor tekintenek valamely törvénysértést erénynek és mikor véteknek, akkor ez szubjektivizmust szül. Ezekben az ellentmondásos jelenségekben lehetetlen lett volna komoly elemzés nélkül eligazodni.

A fejlődés mélyebb elemzése bebizonyította, hogy a gazdaság hatékonyabb fejlődése alapvetően nem miniszteriális és vállalati szervezési intézkedéseket, vagy „radikális eljárásokat" követel, hanem a gazdasági viszonyokban, a gazdasági törvények felhasználási mechanizmusában igényel korszerűsítést. A gazdasági mechanizmus reformját előkészítő többéves elméleti vita és a probléma átfogó, komplex elemzése gyümölcsöző volt.

Ilyen átfogó elméleti, kollektív tudományos munka nemcsak a gazdaságpolitika, vagy a gazdasági mechanizmus alakításához elengedhetetlen. *A helyes politika kidolgozása és a szükségleteknek megfelelő továbbfejlesztése is rendszeres és komplex közgazdasági, filozófiai, szociológiai, jogtudományi, történeti, társadalompszichológiai stb. vizsgálatokat, kutatásokat igényel.* Ezért hangsúlyozta a IX. kongresszus határozata, hogy a jövőben igen nagy figyelmet kell fordítani a tudományos elemzésre, az elvi politikai irányítás erősítésére, hogy

Digitized by Google

a társadalomtudományok „fejlődésünk elemzésével, a mai helyzet felmérésével és elméleti megalapozásával" is segítsék a szocialista építést, s kerüljenek még közelebb mai életünk problémáihoz.

A politika és a társadalomtudományok viszonya: *kölcsönhatás.* Az összefüggés nemcsak az, hogy a politika felhasználja a tudományos eredményeket. A tudományt is a társadalmi gyakorlat hozza létre és ez hajtja, ösztökéli. A társadalmi gyakorlat, a társadalmi cselekvés alapvető irányait, nagy stratégiai céljait pedig a párt politikája határozza meg. Ily módon az általános politikai irányvonalból a tudományos kutatás is mintegy programot meríthet, támpontot kaphat a társadalmi szükségletekhez való igazodásra. Ez nem korlátozza, hanem helyesen orientálja a tudományos alkotó tevékenységet. Azt persze nem állíthatjuk, hogy a társadalmi gyakorlat minden tudományos megállapításra a kellő időben elismerően és igenlően reagál. Ez érthető, ha meggondoljuk, hogy maguk a tudományos kutatók sem mindig tudnak egymás közt mindenben megegyezni. A tudományos igazság megállapításának nálunk végső soron *nincsenek társadalmi, politikai, hatalombeli korlátai.* Bizonyos partikuláris érdekeket persze keresztezhet a tudomány valamely vívmánya, és ebből adódhatnak konfliktusok; a szocialista állam azonban — az össztársadalmi érdekeknek megfelelően — ha harc árán is, de *képes arra, hogy érvényt szerezzen a tudományos igazságnak.*

A munkásmozgalomnak ugyanis érdeke az igazság korlátlan megismerése. „A burzsoázia számára, és még azelőtt a feudális birtokosok osztálya, vagy a rabszolgatulajdonosok osztálya számára — írja Lange, a nemrég elhunyt neves lengyel közgazdász — a valóság misztifikálása elsősorban a kizsákmányolt osztályok használatára szánt misztifikálás volt. A misztifikáció a kizsákmányolt osztályokat olyan lelkiállapotban tartotta, hogy passzívan hagyták magukat kizsákmányolni. A munkásosztály, amely minden kizsákmányolást meg akar szüntetni, csak önmagát tudná misztifikálni, ez pedig önámítás lenne. A valóság misztifikálásán alapuló önámításból a munkásosztály számára a gyakorlatban csak balsikerek származhatnak, mind a kapitalizmus ellen folytatott harc korszakában, mind a szocializmus építésének és fejlesztésének korszakában. A munkásmozgalomnak ezért — ha eredményesen kíván működni — kutatásaiban nem gátolt közgazdaságtudományra van szüksége, állandóan egybe kell vetnie eszméit és nézeteit az objektív valósággal. Az önbírálat, a gondolkodás objektív helyességének állandó ellenőrzése a munkásmozgalom gyakorlati sikerének nélkülözhetetlen feltétele."

A tudománynak tárgyából és a kutatás sajátosságaiból következően — a társadalmi gyakorlattal való kölcsönhatása mellett *viszonylagos önállósága is van.* Természetesen ez a tudósra is vonatkozik, mint a tudományos tevékenység művelőjére. Az már azonban hiba, hogy a tudomány és a tudós önállóságát olykor szembeállítják a pártossággal, azon az alapon, hogy a pártosság állítólag korlátozza az

Digitized by Google

önálló alkotómunkát. Ezt mint jelenséget bizonyára hiba volna csak valamiféle ellenséges sugallat hatásának tekinteni; kialakulásában jóhiszemű félreértés és a negatív tapasztalat is közrejátszik. A tudós pártossága mai felfogásunk szerint elsősorban abban van, hogy marxista—leninista alapról, vagyis tudományos és osztályálláspontról közelíti meg a kutatott jelenséget és jut el a következtetéshez. Megfogalmazhat a pártos tudós is olyan tudományos tételt, amely ellentétben áll a régebbi és még a jelen pillanatban is helyesnek vélt, a gyakorlati politikában elismert tudományos tételekkel. Ha a tudomány lemondana erről, akkor lényegét vesztené el, s ha pedig a politika megtagadná tőle ennek a jogát, akkor saját tudományos mivoltát is veszélyeztetné. Feltétlenül egybe kell-e esnie a tudós megállapításának az érvényes jogszabályokkal és határozatokkal? Ilyen kritériumot a pártosság nem tartalmaz. Most egyre fokozódik a politikának az az igénye a tudománnyal szemben, hogy az még mélyebben elemezze a szocialista építés gyakorlatát, és több előremutató, a perspektívát is érintő következtetéssel, ajánlással járuljon hozzá a további sikerekhez. Különösen a népgazdaság távlati fejlesztésével kapcsolatos kérdések kidolgozásában fontos ez.

A tudományban csakúgy, mint az élet minden területén, az alkotóerők összefogására van szükség. Nem engedhető meg, hogy a tudományos vitákat szűk személyi vagy csoportérdekek eltorzítsák, zsákutcába vigyék. A párt segítheti és segíti is az ilyen légkör kialakulását, de *mindenekelőtt maguknak a tudomány művelőinek kell olyan légkört teremteniük,* amelyben *személyes vonzalmak és ellenszenvek nem gátolhatják az objektív igazság kutatását.*

A tudományos dolgozók közül hazánkban is, külföldön is mind többen sajátítják el a marxista világnézetet és foglalkoznak közéleti tevékenységgel. Sok, szakmáját kiválóan művelő tudós a kommunisták soraiban vesz részt a tudományos és politikai életben. A pártonkívüliek körében is terjed a hivatásszeretet szép példái mellett az ország gondjainak tudatos vállalása, a szocialista meggyőződés. Előfordult és előfordulhat az is, hogy egy-egy tudományos személyiség a közéletben téved, politikai hibát vét. Ezt nyilván rosszalás követi, ez azonban nem lehet ok arra, hogy az illető tudományos munkásságának értékét is kétségbe vonja, tagadja valaki. Másrészt célszerű azoknak a tudományos eredményeknek a felhasználása is, amelyek nem marxista tudósoktól származnak. Ez egyes szakterületen rendszeresen meg is történik. Úgy látszik, olykor nem kerülhető el bizonyos nem marxista terminológiák átvétele sem, és hasznos lehet bizonyos kutatási módszerek átvétele is. Ebből nem is származik baj mindaddig, amíg nem párosul a marxizmus rovására tett elvi engedménnyel. Ma is rendkívül időszerű Lenin figyelmeztetése a burzsoázia befolyása alatt álló tudósok műveivel kapcsolatban: „Egyetlen szót sem szabad elhinni egyetlen közgazdaságtan-professzornak sem, ha a politikai gazdaságtan általános elméletéről van szó, ha a tények

Digitized by Google

speciális kutatása terén oly kitűnő munkákat tudnak is alkotni. Mert a politikai gazdaságtan éppen olyan pártos tudomány a modern társadalomban, mint az ismeretelmélet". A tények speciális kutatásában kiválót nyújtó nem, vagy nem következetesen marxista munkák mellett azonban nem szabad figyelmetlenül elmenni.

Az egyes tudományágak sajátossága, hogy a társadalmi élet bizonyos rész-összefüggéseivel foglalkoznak, a politika viszont a társadalmi fejlődés teljességét, komplexumát vizsgálja, Ezért az adott tudományág nem mindig tudhatja elbírálni azt, hogy *mikor, milyen társadalmi és politikai feltételek mellett a legcélszerűbb* új megállapításainak gyakorlati alkalmazása. Például elvileg már a kolhozok gyakorlatából ismert volt, hogy a termelőszövetkezetek működését az önálló elszámolás elve szerint helyes megszervezni. De vajon helyes lett volna-e, hogy már a kollektivizálás folyamatában nagyszabású ármozgást hajtsanak végre, bevezessék az amortizációs alap képzését, ami ennek feltétele? Aligha lett volna helyes. Vagy: voltak olyan közgazdászaink, akik írásaikban ilyen vagy olyan mértékben már régebben állást foglaltak a tervgazdálkodásnak a mellett a nagy vonalakban több éve felvázolt modellje mellett, amelyben a tervutasításokat, a közvetett eszközök váltják fel. Ezeknek a közgazdászoknak, tudósoknak az érdeme e téren elvitathatatlan, de csak kollektív politikai gondolkodás révén születhetett meg az elvileg kitűzött cél megvalósításának konkrét terve, mely választ adhat a „hogyan" és a „mikor" kérdéscire, s amely összhangba hozhatja a különböző gazdasági tényezők és intézmények tevékenységét. A párt vezető szervei a kutatási eredmények ismeretében általánosították a tudományos kutatás eredményeit, a dolgozó tömegek tapasztalatait és a gazdasági vezetők javaslatait, s így dolgozták ki a követendő fejlődési utat. Ebből a munkából a gyakorlati emberek mellett természetesen kivették részüket a tudomány művelői is. Az előkészítő munka során megfelelő kritikai tevékenységgel kerültek felszínre az egyes egyéni koncepciók értékes, hasznosítható vonásai és ugyanakkor bizonyos egyoldalúságaik, vagy kidolgozatlanságaik is. A társadalmi gyakorlat számára ugyanis nem elegendő azt megállapítani, hogy elvileg ilyen, vagy olyan rendszerű vezetési, szabályozási módok lehetségesek; itt éppen az a fő kérdés, hogy az adott körülmények között mit kell vagy lehet választani. Egyetlen tudományág (s különösen ennek egy szakága) egyedül nem válaszolhat erre a kérdésre, hanem komplexebb tudományos és gyakorlati politikai elbírálásra van szükség. A társadalmi fejlődés közvetlen feladata az ellenforradalom után a munkáshatalom megszilárdítása volt. Azután következett a mezőgazdaság szocialista átszervezése, s ez szintén hatalmas társadalmi erőket vett igénybe. Ezzel az akkori aktualitás még a helyes közgazdasági elgondolások megvalósításának is bizonyos korlátokat szabott.

Aligha vitatható az az állítás, hogy a politikai döntések előtt *komplex módon értékelni kell* az egyes tudományágak megállapítá-

Digitized by Google

sait, ajánlásait. Az ellenkező esetben egyes szakmák, ágazatok, rétegek eltorzíthatnák a politikát, eltéríthetnék alapvető rendeltetésétől, attól, hogy az össztársadalmi érdekeket juttassa kifejezésre. Másrészt: a politika egyes szféráiban — a gazdaságpolitikától a külpolitikán át egészen a kultúrpolitikáig — általános politikai szempontból kell megközelíteni a specifikus kérdéseket. A jelenlegi gyakorlat szerint a politikai döntések előkészítésében a következő fórumok játszanak fontos szerepet: a vezető politikai testületek tanácskozásai, a döntés előtt a politikai vezetőszervek mellett működő munkaközösségek vitái, a párt- és kormányszervek apparátusában és intézményeiben végzett elemzés, a tudományos és társadalmi vezetőszervek tanácskozásai. Ezeknek többsége nyilvános, illetve nyilvánosságot kap. Minél bonyolultabbak a politikailag eldöntendő társadalmi kérdések, annál nagyobb figyelmet érdemel a döntés meghozatalának mechanizmusa.

Meghatározó jelentősége van a döntésben a párt tevékenységének, s ez a pártmunka módszereinek, formáinak kérdéseit veti fel. „A párt legfontosabb feladata, hogy vezető szervei a párttagság és a dolgozó tömegek bevonásával kidolgozzák a politikai, gazdasági és kulturális élet fő célkitűzéseit"... — mondja a IX. kongresszus határozata. A társadalmi fejlődés és az ellentmondások tudományos elemzésének, a megoldásukat szolgáló politika kidolgozásának kedvező feltétele az, hogy módosul a párt- és állami szervek közötti munkamegosztás és az állami és társadalmi szervek önállóan és felelősséggel végezhetik rendeltetésszerű munkájukat és mentesíthetik a pártot az olyan operatív jellegű gazdasági, kulturális és egyéb feladatoktól, amelyekkel korábban még esetleg szükségszerűen foglalkoznia kellett. Annál kevesebb időt igényel a tudományos eredmények gyakorlati politikai felhasználása, minél komplexebb és kiforrottabb a tudományos útmutatás.

Vannak olyan elgondolások, hogy a politikai döntések előkészítését egy, a politikai viszonyokat speciálisan kutató, *önálló* tudomány művelésével is elő kellene mozdítani. Élénk vita folyt erről a kérdésről a Szovjetunióban, F. Burlackijnak, a filozófiai tudományok doktorának javaslata kapcsán. A kérdésfelvetést az indokolja, hogy a politikai gyakorlatnak valóban szüksége van az egyes tudományágak eredményeinek komplex rendszerezésére, integrálására, s emellett vannak olyan, a politikai viszonyok körébe tartozó kérdések is (mint a politikai döntések mechanizmusa, az állami és társadalmi szervek struktúrája, munkamódszere, a vezető káderek kiválasztása stb.), amelyekkel a társadalomtudományok meglevő intézményei nem elég intenzíven, vagy egyáltalán nem foglalkoznak. Az önálló politikatudomány szükségessége vitatható kérdés, de a vitának van aktualitása nálunk is. A mellette és ellene szóló érveket nálunk még nem dolgozták ki vagy fejtették ki részletesen. A dolog lényege azonban — úgy látszik — nem is annyira egy új tudományág kialakítása — hiszen a politika semmiképpen sem válhat szaktudománnyá —, mint

Digitized by Google

speciális kutatása terén oly kitűnő munkákat tudnak is alkotni. Mert a politikai gazdaságtan éppen olyan pártos tudomány a modern társadalomban, mint az ismeretelmélet". A tények speciális kutatásában kiválót nyújtó nem, vagy nem következetesen marxista munkák mellett azonban nem szabad figyelmetlenül elmenni.

Az egyes tudományágak sajátossága, hogy a társadalmi élet bizonyos rész-összefüggéseivel foglalkoznak, a politika viszont a társadalmi fejlődés teljességét, komplexumát vizsgálja, Ezért az adott tudományág nem mindig tudhatja elbírálni azt, hogy *mikor, milyen társadalmi és politikai feltételek mellett a legcélszerűbb* új megállapításainak gyakorlati alkalmazása. Például elvileg már a kolhozok gyakorlatából ismert volt, hogy a termelőszövetkezetek működését az önálló elszámolás elve szerint helyes megszervezni. De vajon helyes lett volna-e, hogy már a kollektivizálás folyamatában nagyszabású ármozgást hajtsanak végre, bevezessék az amortizációs alap képzését, ami ennek feltétele? Aligha lett volna helyes. Vagy: voltak olyan közgazdászaink, akik írásaikban ilyen vagy olyan mértékben már régebben állást foglaltak a tervgazdálkodásnak a mellett a nagy vonalakban több éve felvázolt modellje mellett, amelyben a tervutasításokat, a közvetett eszközök váltják fel. Ezeknek a közgazdászoknak, tudósoknak az érdeme e téren elvitathatatlan, de csak kollektív politikai gondolkodás révén születhetett meg az elvileg kitűzött cél megvalósításának konkrét terve, mely választ adhat a „hogyan" és a „mikor" kérdéseire, s amely összhangba hozhatja a különböző gazdasági tényezők és intézmények tevékenységét. A párt vezető szervei a kutatási eredmények ismeretében általánosították a tudományos kutatás eredményeit, a dolgozó tömegek tapasztalatait és a gazdasági vezetők javaslatait, s így dolgozták ki a követendő fejlődési utat. Ebből a munkából a gyakorlati emberek mellett természetesen kivették részüket a tudomány művelői is. Az előkészítő munka során megfelelő kritikai tevékenységgel kerültek felszínre az egyes egyéni koncepciók értékes, hasznosítható vonásai és ugyanakkor bizonyos egyoldalúságaik, vagy kidolgozatlanságaik is. A társadalmi gyakorlat számára ugyanis nem elegendő azt megállapítani, hogy elvileg ilyen, vagy olyan rendszerű vezetési, szabályozási módok lehetségesek; itt éppen az a fő kérdés, hogy az adott körülmények között mit kell vagy lehet választani. Egyetlen tudományág (s különösen ennek egy szakága) egyedül nem válaszolhat erre a kérdésre, hanem komplexebb tudományos és gyakorlati politikai elbírálásra van szükség. A társadalmi fejlődés közvetlen feladata az ellenforradalom után a munkáshatalom megszilárdítása volt. Azután következett a mezőgazdaság szocialista átszervezése, s ez szintén hatalmas társadalmi erőket vett igénybe. Ezzel az akkori aktualitás még a helyes közgazdasági elgondolások megvalósításának is bizonyos korlátokat szabott.

Aligha vitatható az az állítás, hogy a politikai döntések előtt *komplex módon értékelni kell* az egyes tudományágak megállapítá-

Digitized by Google

saît, ajánlásait. Az ellenkező esetben egyes szakmák, ágazatok, rétegek eltorzíthatnák a politikát, eltéríthetnék alapvető rendeltetésétől, attól, hogy az össztársadalmi érdekeket juttassa kifejezésre. Másrészt: a politika egyes szféráiban — a gazdaságpolitikától a külpolitikán át egészen a kultúrpolitikáig — általános politikai szempontból kell megközelíteni a specifikus kérdéseket. A jelenlegi gyakorlat szerint a politikai döntések előkészítésében a következő fórumok játszanak fontos szerepet: a vezető politikai testületek tanácskozásai, a döntés előtt a politikai vezetőszervek mellett működő munkaközösségek vitái, a párt- és kormányszervek apparátusában és intézményeiben végzett elemzés, a tudományos és társadalmi vezetőszervek tanácskozásai. Ezeknek többsége nyilvános, illetve nyilvánosságot kap. Minél bonyolultabbak a politikailag eldöntendő társadalmi kérdések, annál nagyobb figyelmet érdemel a döntés meghozatalának mechanizmusa.

Meghatározó jelentősége van a döntésben a párt tevékenységének, s ez a pártmunka módszereinek, formáinak kérdéseit veti fel. „A párt legfontosabb feladata, hogy vezető szervei a párttagság és a dolgozó tömegek bevonásával kidolgozzák a politikai, gazdasági és kulturális élet fő célkitűzéseit"... — mondja a IX. kongresszus határozata. A társadalmi fejlődés és az ellentmondások tudományos elemzésének, a megoldásukat szolgáló politika kidolgozásának kedvező feltétele az, hogy módosul a párt- és állami szervek közötti munkamegosztás és az állami és társadalmi szervek önállóan és felelősséggel végezhetik rendeltetésszerű munkájukat és mentesíthetik a pártot az olyan operatív jellegű gazdasági, kulturális és egyéb feladatoktól, amelyekkel korábban még esetleg szükségszerűen foglalkoznia kellett. Annál kevesebb időt igényel a tudományos eredmények gyakorlati politikai felhasználása, minél komplexebb és kiforrottabb a tudományos útmutatás.

Vannak olyan elgondolások, hogy a politikai döntések előkészítését egy, a politikai viszonyokat speciálisan kutató, *önálló* tudomány művelésével is elő kellene mozdítani. Élénk vita folyt erről a kérdésről a Szovjetunióban, F. Burlackijnak, a filozófiai tudományok doktorának javaslata kapcsán. A kérdésfelvetést az indokolja, hogy a politikai gyakorlatnak valóban szüksége van az egyes tudományágak eredményeinek komplex rendszerezésére, integrálására, s emellett vannak olyan, a politikai viszonyok körébe tartozó kérdések is (mint a politikai döntések mechanizmusa, az állami és társadalmi szervek struktúrája, munkamódszere, a vezető káderek kiválasztása stb.), amelyekkel a társadalomtudományok meglevő intézményei nem elég intenzíven, vagy egyáltalán nem foglalkoznak. Az önálló politikatudomány szükségessége vitatható kérdés, de a vitának van aktualitása nálunk is. A mellette és ellene szóló érveket nálunk még nem dolgozták ki vagy fejtették ki részletesen. A dolog lényege azonban — úgy látszik — nem is annyira egy új tudományág kialakítása — hiszen a politika semmiképpen sem válhat szaktudománnyá —, mint

Digitized by Google

inkább a komplexitást biztosító rendszerezés a politikai döntések előkészítésében, vagyis a politikai tervezés; a demokratizmus fejlesztése a politikai döntések sokoldalú előkészítése érdekében, a tudományok szervezettebb együttműködése, a társadalmi feladataink és a kutatómunka közötti nagyobb összhang megteremtése.

A politikai feladatok tudományos kidolgozásának nemcsak az az elengedhetetlen feltétele, hogy gondoskodjunk a vezető apparátus minden szintjének magasfokú képzettségéről, hanem az is, hogy a gyakorlat és a tudomány emberei együttműködjenek, tapasztalataikat kicseréljék, kölcsönösen tanuljanak egymástól. Ebben a viszonylatban gyakoriak a kölcsönös, s nemegyszer indokolatlan szemrehányások. A gyakorlati ember az elméleti útmutatás elégtelenségét reklamálja, s eközben esetleg elmulasztja a tudományos élet legfrissebb termékeinek tanulmányozását. A tudományos pályán dolgozók pedig gyakran az elméleti eredmények alkalmazásának hiányát kifogásolják akkor, amikor még nincs is kimunkált, valóban alkalmazható útmutatás, legfeljebb bizonyos szintű kérdésfelvetés.

A megalapozatlan szemrehányások mellett azonban vannak jogos kritikai észrevételek is, s mind az elmélet művelőinek, mind a gyakorlat irányítóinak célszerű megszívlelniük ezeket. Ami a tudományt illeti, valóban előfordul, hogy egyes kutatók izgalmas problémákat boncolnak terjedelmes művekben, rengeteg külföldi anyag felhasználásával és a hazai tények regisztrálásával, de a kutatás döntő fázisa előtt megtorpannak, és egy másik témába vágnak bele. Prakticista dolog volna, ha tagadnánk, hogy a tudomány fejlődésében nélkülözhetetlenek a hipotézisek, az elméleti és történeti monográfiák, ha azok közvetlenül nem is hasznosíthatók a gyakorlatban. De fontos követelmény, hogy a tudomány művelői több, a gyakorlatban is bevezethető ajánlást dolgozzanak ki. A ráfordításokat a tudományos életben is hatékonyabbá kell tenni.

Ami a gyakorlati embereket, funkcionáriusokat illeti: hogy helyesen hajtsák végre a párt politikáját, ahhoz tisztában kell lenniük e politika tudományos alapjaival, mert csak így tudják megfelelően alkalmazni a maguk hatáskörében az általános elveket, és tudnak hozzájárulni a politika továbbfejlesztéséhez. Minél nagyobb pl. a vállalati vezetők önállósága, annál nagyobb mértékben érvényesül döntéseikben általános és szaképzettségük és gyakorlati tapasztalatuk. A gazdasági vezető döntéseibe és egész munkájába akarva-akaratlanul beleviszi egész élettapasztalatát és kultúráját. A tudományok eredményeinek ismerete ezen az úton is egyre közvetlenebbül befolyásolja a gazdaság fejlődését.

A politika tudományos megalapozásában a társadalomtudományok mindegyikének megvan a maga speciális feladata. Még az olyan, látszólag pusztán gazdasági jellegű intézkedés sem tekinthető a gazdaságtudományok kizárólagos „vadászterületének" mint a gazdasági mechanizmus reformja. Vagy például a társadalmi és gazdasági élet

Digitized by Google

bürokratikus jelenségeinek tanulmányozása is számos tudományágnak kutatási témája. A tudományok elé most a már elhatározott koncepciók kivitelezéséhez való hozzájárulás is a feladatok egész tömegét állítja. Ilyen feladatokat ad a gazdasági mechanizmus reformja, a politikai és gazdasági demokrácia továbbfejlesztése, a munkaidőcsökkentés gazdasági és társadalmi összefüggései, a lakosság rétegződése és jövedelemszóródása és sok más kérdés.

A politikai vezetésnek nemcsak a társadalmi élet fejlődésének objektív törvényszerűségeivel, hanem a társadalmi életnek a köznapi tudatban való visszatükröződésével is foglalkoznia kell. A köznapi tudat alakulásában is a társadalmi fejlődés törvényszerű tendenciáinak ismerete segít eligazodni. Nem meglepetés számunkra például az, ha azt látjuk, hogy a földkérdés különböző visszásságokat szül, hisz elméletileg világos, hogy a földnek szocialista közösségben való művelése előbb-utóbb ellentmondásba kerül a magántulajdonosi formával. A köznapi jelenségek azonban igen sokfélék, és néha ellenkeznek azzal, ami az ismert törvényszerűségek szerint várható volna. A köznapi tudatjelenségek valósághű érzékelésének és gyors feldolgozásának jelentősége is egyre nő társadalmunkban. A közvéleménykutatásnak nagy szerepe lehet ebben, ha valóban tudományos módszerekkel, nagy felkészültséggel folyik, és ha a pártmunka egyéb formáival párosul. A politika kialakításában nemcsak a szoros értelemben vett tudományos kutatás játszik szerepet, hanem az a sok közvetlen tapasztalat és információ is, amely sokféle formában, különféle csatornákon át (pártrendezvényeken, konferenciákon stb.) jut felszínre. Egyes társadalmi szervek és tudományos intézmények figyelemre méltó lépéseket tettek ilyen irányban.

Jócskán előfordulnak olyan esetek, hogy dönteni kell valamilyen, a tömegeket érintő politikai kérdésben, de nincs idő a kérdésnek metodológiailag tudományos jellegű kutatására. Ilyenkor a tudományos politikai szemlélet, az általános politikai vonal és a helyzetismeret a támpont. Így pl. a kollektivizálás után nem volt tudományos szakmai ajánlás a termelőszövetkezetek jövedelemelosztási rendszerére, az élet azonban nem lehetett meg valamilyen megoldás nélkül. Hogyan nyúlt ehhez a problémához a politika? Úgy, hogy teret engedett azoknak a jövedelemelosztási és munkaszervezési formáknak, amelyek a parasztság egyetértésével találkoztak és előmozdították a szövetkezetek megszilárdulását. Közben pedig megindult a sokirányú tudományos igényű kutatás is, amelynek figyelemre méltó eredményei az utóbbi időben már meg is jelentek.

A tények objektív, elfogultságoktól mentes, sokoldalú elemzése az alsóbb szintű pártszervek munkájának fontos vonása kell hogy legyen akkor is, ha kisebb horderejű, helyi, köznapi ügyekben kell eljárniuk. A tények, amelyeket nem egy előregyártott elv illusztrálására gyűjtenek egy csokorba, hanem objektív rendszerezés, tudományos általánosítás útján, a központi vezetés számára is értékes források. A párt

Digitized by Google

vezető szerveihez, az állami szervekhez hatalmas tömegű, különféle fokon leszűrt és általánosított tapasztalat érkezik be számos formában. Jó példák erre a kongresszus előtti pártrendezvények. Ezek a rendezvények és a róluk szóló információk azonban csak akkor tölthetik be hivatásukat, ha alkotó, kritikus légkörben születtek meg, amelyben az emberek nem elégszenek meg az eredmények vagy hibák puszta felsorolásával, vagy általános igazságok hangoztatásával, hanem alaposan elemzik, minősítik a tényeket, s eljutnak az okok és a tennivalók kibogozásáig.

Pártunk IX. kongresszusának dokumentumai megjelölték a pártmunka tökéletesítésének irányát. Ennek gyakorlati megvalósítása fokozni fogja a politika igényeit a tudománnyal szemben. Emellett társadalmi életünk demokratizmusának elmélyülése egyre tágabb teret ad annak, hogy a tudós, a mérnök, a munkás, a paraszt, általában minden dolgozó aktívabb részese legyen a közéletnek, szocialista társadalmunk alakításának.

Digitized by Google

DR. TAKÁCS IMRE:

A demokratikus választójog fejlődése Magyarországon

A választási rendszer csak a társadalmi rendszerrel összefüggésben, közelebbről a társadalom politikai alapjának kialakításában játszott szerepe figyelembevételével értékelhető. Minden választási rendszer visszatükrözi az államhatalom gyakorlásának sajátosságait.

A polgári demokratikus államberendezkedésben a választást az állampolgárok olyan aktív tevékenységének tekintik, amellyel ezek közvetlenül részt vehetnek a közhatalom gyakorlásában. A polgári demokratizmus vezérlő elve, a népszuverénitás gondolata — szemben az abszolutista államok fejedelmi szuverénitásával — a választás révén valósul meg. Valójában azonban egyetlen burzsoá rendszer sem mentes a választójog korlátozásától, sőt a történelmi tapasztalatok szerint a népszuverénitás eszméjének félretételétől sem riad vissza, ha a választások eredménye a burzsoá rendet veszélyezteti.

A második világháború befejezése és a fasizmus veresége nyomán világszerte előretörtek a demokratikus eszmék és mozgalmak. Ennek hatására a törvényhozók sorra felvették az alkotmányokba az általános választójog bevezetését. Több európai, közép- és délamerikai országban ekkor kaptak szavazati jogot a nők. Csökkentették a részvételt megengedő korhatárt.[1]

A választások alapján létrejövő többségi kormányzás a nemzetközi kapcsolatok alakulásában is jelentős szerepet játszik. Ezzel magyarázható, hogy sokszor még terrort alkalmazó kisebbségi kormányok is kénytelenek választásokat tartani, részben azért, hogy az „alkotmányosságra" hivatkozva léphessenek fel a haladó és a forradalmi mozgalmakkal szemben, részben pedig azért, hogy a választással biztosítsák a maguk számára a diplomáciai elismerést és más reakciós rendszerek anyagi támogatását. Ilyen csalárd választás volt a közelmúltban megrendezett dél-vietnami választás is.

[1] Lásd Görögország 1952. évi, Bolívia 1945. évi, Brazília 1946. évi, Argentína 1949. évi alkotmányát.

Digitized by Google

A burzsoá demokratikus átalakulás vívmányaként bevezetett parlamenti választások kettős célt valósítottak meg: egyrészt döntést biztosítottak a választópolgárok részére meghatározott politikai programok fölött, másrészt meghatározták a képviseleti szervek összetételét. A szavazó polgárok többségének bizalmát élvező küldöttek feladata lett tehát az általuk előterjesztett és propagált program végrehajtása.

A burzsoá államokban a választások alkalmával rendszerint kiéleződik a tőkésosztály érdekcsoportjai közötti harc a hatalomban való részesedésért. Végső soron tehát csak arról lehet szó, hogy milyen tőkés érdekeltségeket képviselő politikai csoportosulások alakítják ki a többségi kormányt.[2] A választások azonban arra is ismételten lehetőséget teremtenek, hogy a dolgozó osztályok valódi érdekeiért harcoló pártok is képviselethez jussanak a törvényhozásban. Éppen ezért alkotnak egyes tőkés országok olyan választójogi törvényeket, amelyekkel korlátozzák a következetesen progresszív erőknek, s ezek sorában elsősorban a kommunista pártoknak parlamenti képviselethez jutását. Mint Nyugat-Németország példája mutatja, adott esetben megvonják a kommunista párt alkotmányos jogait is.

Bár a választási rendszer ezek szerint még a legdemokratikusabb polgári köztársaságban is elsősorban a vezető tőkéscsoportok hatalmi harcának kereteit szabja meg, mégis egyben alkalmat teremt arra, hogy a munkásosztály forradalmi pártja a politikai küzdőtéren ismertesse a maga programját, fellépésével segítse a munkásosztály gazdasági és politikai harcának sikerét, és valamennyi demokratikus erővel való összefogásra törekedve, felhasználja a legális harc eszközeit — beleértve a parlamentet is — a burzsoá osztályhatalom korlátozására, és forradalmi helyzet bekövetkezése esetén a hatalom megszerzésére.

A dolgozó tömegek érdekeiért folytatott harcnak és a dolgozók politikai iskolázásának fontos területe a helyi választott szervekben való közreműködés. Az általános demokratikus fejlődésnek szerves része az önkormányzati demokrácia elismerése, illetőleg elismertetése. A helyi választásokat ezért polgári viszonyok között sem lehet csupán politikailag lokális hatású aktusnak tekinteni. A szavazók sokszor a helyi választásokon nagyobb arányban vesznek részt, mint a parlamenti választásokon. A helyi választás rendszerint az országos választások erőpróbájának tekinthető.

A választási rendszer tehát mindig az adott társadalmi rendszer osztály-erőviszonyainak a függvénye.[3] Az uralkodó osztály hatalmának stabilitása és uralmi módszerei határozzák meg elsősorban a választójog demokratizmusát.

A proletárdiktatúra kivívása nem hozza magával a népszuverenitás eszméjének tagadását, mert a munkásosztály hatalmának vezető szerepének érvényesülése, funkciójának betöltése, a szocializmus

[2] Vö.: *Lenin* Művei. 25. kötet, Bp., 1952. 453. l.
[3] Vö.: Marx—Engels Válogatott Művek, II. kötet, Bp.: 1949. 317—318 l.

Digitized by Google

felépítése csak olyan eszközökkel és uralmi szervezeti formák alkalmazásával valósítható meg, amelyek teljessé teszik a népszuverenitást.[4] A munkásosztály vezetésével megvalósult néphatalom osztályjellege, a társadalmi osztályok osztályszövetsége, a hatalom céljai demokratikus módszereket követelnek mind a belső építés, mind a népek közötti együttműködés terén. A társadalmi rend új alapokon, a kizsákmányolástól mentes termelési viszonyokon épül fel. Megszűnnek az antagonisztikus ellentmondások a termelési viszonyokon belül és az ezeken nyugvó osztályviszonyokban. Ezért megszűnnek az uralmi viszonyok régi formái, megszűnik a hatalom birtokában levő társadalmi erők és velük szemben az ellenzék szerepét játszó politikai csoportosulások polarizációja. Jellemző folyamat, hogy a népfrontpolitika jegyében egyes népi demokratikus országokban[5] továbbra is megmaradó önálló politikai pártok éppúgy elismerik a kommunista párt vezető szerepét, és együttműködnek vele a szocialista építés programjának megvalósításában, mint ahogyan hasonló együttműködés valósul meg nálunk — és még néhány szocialista országban — a népfrontmozgalmon belül.[6]

A szocialista választások a valódi népszuverenitás kifejezői. A választójogosult állampolgárok — lényegében a nagykorú lakosság, szinte kivétel nélkül — döntenek a szocialista építés programjáról és azokról a személyekről, akiket a képviseleti szervekbe küldenek a jóváhagyott program végrehajtására szóló megbízással.

A választások tartalmi értékét a szocialista viszonyok között is jelentősen befolyásolja, hogy mennyire segíti elő a választási rendszer a legrátermettebb személyek kiválasztását, továbbá hogy a megválasztott testület milyen valóságos szerepet játszik az államhatalom gyakorlásában. A választott testületi szervek szerepe természetesen nem fejeződik ki a választási eljárásban, mégis ez közvetlenül is meghatározója a választások politikai jelentőségének. A választásokon való aktív részvétel aránya önmagában is sokat mondó adat. Ez a szocialista országokban messze felülmúlja a burzsoá választásokon való részvételt. A szocialista képviseleti rendszer értékét azonban vitathatatlan magasabbrendűsége adja meg, az a jellege, hogy az egész társadalom érdekeit juttatja kifejezésre.

II.

A demokratikus választójogért folytatott küzdelem a felszabadulás előtti magyar munkásmozgalom harcának előterében állott. Az 1907. október 10-i tömegsztrájk, majd az 1912. május 23-i forradalmi jellegű tüntetés jelszava az általános titkos választójog követe-

[4] Bihari Ottó: Az államhatalmi-képviseleti szervek elmélete. Akadémiai Kiadó. Bp. 1963. 125. és köv. l.
[5] Lengyelország, NDK, Bulgária.
[6] Magyarország, Csehszlovákia, Románia.

Digitized by Google

lése volt, amelyet végülis a forradalmak vívtak ki. A Magyar Tanácsköztársaság a 18. életévüket betöltött férfiaknak és nőknek egyaránt megadta a választójogot, ezzel a jogosultak száma a hatszorosára emelkedett. A felülkerekedett ellenforradalmi rendszer azonban kormányrendeletekkel egyre szűkebbre vonta a szavazati jogot. 1919-ben a Friedrich-kormány rendelete alapján a jogosultak aránya a lakosság 39,7 százalékára esett vissza, 1922-ben pedig a Bethlen-kormány rendelete további korlátozásokat vezetett be. A választásokat az ellenforradalom konszolidációja után is az erőszak és a jóvá nem tett visszaélések jellemezték. Jellemző, hogy a Horthy-fasizmus idején a választójogosultság feltételeit fokozatosan emelték. 1938-ban a férfiaknál az életkort az eredeti 24 évről 26 évre, az egyhelybenlakás követelményét 2 évről 6 évre, az iskolai végzettséget a négy osztályról az elemi iskolai végzettségre emelték fel. A nők 30. életévük betöltése után is csak akkor szavazhattak, ha magukat eltartották vagy férjük választójogosult volt. Így a jogosultak aránya körülbelül a lakosság 20 százalékára esett vissza.[7] A felszabadulás előtti burzsoá választási rendszer egészében és alkotó elemeiben egyaránt a reakciós társadalmi erők érdekvédelmét szolgálta. Így a választójog általánossága és egyenlősége, valamint a demokratikus választási eljárás megvalósítása érdekében teljesen fel kellett cserélni egy új választási rendszerrel.[8]

Az utolsó két évtizedet méltán tekinthetjük a demokratikus választójog megteremtése és szocialista irányú fejlődése időszakának.

A felszabadulás után a demokratikus átalakulás feladatai kerültek az első helyre. A fasizmus elleni harcban létrejött nemzeti összefogás jegyében szabályozta a választójogot az 1945. évi VIII. törvény, amely (több módosítással) alapja volt a további választások lebonyolításának is. A választójog általánosságát biztosította, hogy minden vagyoni, műveltségi vagy egyhelybenlakási cenzus megszűnt. A választójogosultság minden nagykorú állampolgárt, férfiakat és nőket egyaránt megillet. Az 1945-ben még indokolt politikai kizáró okokat a későbbi törvények fokozatosan megszüntették. A jogosultak aránya 1953-ban elérte a lakosság kétharmad részét, és azóta is hasonló, miután a nagykorúság elérését a családjogi törvény 1952-ben a 18. életévre szállította le. A választójogosultak egyben választhatók is; nálunk a passzív választójogosultság nincs magasabb életkorhoz kötve.[9]

A választójogosultság demokratikus szabályozása szélesre tárta a szocialista állam tömegbázisának, az állampolgárok aktív közre-

[7] Lásd *Horváth Róbert:* A magyarországi választások a statisztika tükrében. Állam és Igazgatás, 1953. 379. l.

[8] Lásd részletesebben *Sarlós Márton:* A munkásmozgalom harca Magyarországon a XX. században a választójogért és a szabadságjogokért. Budapest, 1958.

[9] A választhatóság korhatára a Szovjetunióban és Romániában 23 év, Csehszlovákiában, Lengyelországban és az NDK-ban 21 év

Az európai szocialista országok választási rendszeréről lásd a MTA Állam- és Jogtudományi Intézete 1966-ban kiadott gyűjteményét. (Szerk. Schmidt Péter.)

Digitized by Google

működésének kereteit. Az érvényre juttatott demokratikus elvek mind teljesebb megvalósítása útján kerülhetett sor a választójog új szabályozására az 1966. évi III. törvényben. Az általános és egyenlő választójogosultság révén, a legalapvetőbb politikai jog aktív gyakorlásával, az ország egész felnőtt lakossága részt vesz a képviseleti szervek megalakításában. A szavazás közvetlenül a jelöltekre, titkosan történik. Az új törvény jelentős módosításokat vezet be, s jobban kifejezi a képviseleti rendszer szocialista tartalmát; megalkotása szerves fejlődés eredménye. A párt IX. kongresszusa joggal értékelte a választójogi törvényalkotást a szocialista demokrácia útján tett jelentős lépésként.

A következőkben a választási rendszer néhány, az új törvény elfogadása után az érdeklődés előterébe került kérdésével foglalkozunk.

III.

Választási rendszerünkben évek óta szembetűnő volt az a kettősség, amely a tanácstagok és a képviselők megválasztásának módjában fennállott. A képviselőválasztásban megmaradt az 1945-ben bevezetett lajstromos rendszer, a tanácstagokat azonban már a második ciklustól, 1954-től kezdve — a tapasztalatok szerint nagyon helyesen — egyéni választókerületekben választottuk.

A felszabadulást követően a lajstromos rendszer kedvezett a demokratikus erők összefogásának. Lehetővé tette, hogy a nemzetgyűlés, majd 1947-től kezdődően az országgyűlés összetétele az arányos képviselet elve szerint alakuljon ki. Képviselethez jutott a kisebbség is, amely egyéni választókerületek bevezetése esetén az 1945-ben kialakult politikai viszonyok mellett még a parlamenti képviselettől is elüthető lett volna. A jobboldal ilyen kísérleteit sikerült meghiúsítani.[10] A lajstromos választások lehetővé tették, hogy a demokratikus átalakulás vezető ereje, a kommunista párt — tömegbefolyására támaszkodva — biztosítsa a törvényhozásban a gyors ütemű társadalmi változásokat kifejező új törvények megalkotását. A párt parlamenti politikája ugyanaz volt, mint amelyet a kormányon belül is sikeresen alkalmazott: szövetségeseiként maga mellé állította a haladás híveit, és elszigetelte a reakciós elemeket. A lajstromos rendszer időlegesen alkalmas volt arra, hogy a különböző politikai pártok szervezeti működésének megszűnését követően kifejezze a társadalmi erők széles körű összefogását a képviseleti szervek kialakításában. 1949-ben megszűnt a választókerületi lajstromok mellett a töredékszavazatok beszámítását lehetővé tevő országos lajstrom. Így csak a megyei (fővárosi) választókerületek listáin szereplő jelöltek elfogadásáról történt szavazás, de továbbra is fenn-

[10] Vö. Schmidt Péter: A szocialista választójog fejlődésének új vonásai a népi demokratikus államokban. Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae. Tomus V. Fasc. 2. Bp. 1963. 62—63. l.

Digitized by Google

lése volt, amelyet végülis a forradalmak vívtak ki. A Magyar Tanácsköztársaság a 18. életévüket betöltött férfiaknak és nőknek egyaránt megadta a választójogot, ezzel a jogosultak száma a hatszorosára emelkedett. A felülkerekedett ellenforradalmi rendszer azonban kormányrendeletekkel egyre szűkebbre vonta a szavazati jogot. 1919-ben a Friedrich-kormány rendelete alapján a jogosultak aránya a lakosság 39,7 százalékára esett vissza, 1922-ben pedig a Bethlen-kormány rendelete további korlátozásokat vezetett be. A választásokat az ellenforradalom konszolidációja után is az erőszak és a jóvá nem tett visszaélések jellemezték. Jellemző, hogy a Horthy-fasizmus idején a választójogosultság feltételeit fokozatosan emelték. 1938-ban a férfiaknál az életkort az eredeti 24 évről 26 évre, az egyhelybenlakás követelményét 2 évről 6 évre, az iskolai végzettséget a négy osztályról az elemi iskolai végzettségre emelték fel. A nők 30. életévük betöltése után is csak akkor szavazhattak, ha magukat eltartották vagy férjük választójogosult volt. Így a jogosultak aránya körülbelül a lakosság 20 százalékára esett vissza.[7] A felszabadulás előtti burzsoá választási rendszer egészében és alkotó elemeiben egyaránt a reakciós társadalmi erők érdekvédelmét szolgálta. Így a választójog általánossága és egyenlősége, valamint a demokratikus választási eljárás megvalósítása érdekében teljesen fel kellett cserélni egy új választási rendszerrel.[8]

Az utolsó két évtizedet méltán tekinthetjük a demokratikus választójog megteremtése és szocialista irányú fejlődése időszakának.

A felszabadulás után a demokratikus átalakulás feladatai kerültek az első helyre. A fasizmus elleni harcban létrejött nemzeti összefogás jegyében szabályozta a választójogot az 1945. évi VIII. törvény, amely (több módosítással) alapja volt a további választások lebonyolításának is. A választójog általánosságát biztosította, hogy minden vagyoni, műveltségi vagy egyhelybenlakási cenzus megszűnt. A választójogosultság minden nagykorú állampolgárt, férfiakat és nőket egyaránt megillet. Az 1945-ben még indokolt politikai kizáró okokat a későbbi törvények fokozatosan megszüntették. A jogosultak aránya 1953-ban elérte a lakosság kétharmad részét, és azóta is hasonló, miután a nagykorúság elérését a családjogi törvény 1952-ben a 18. életévre szállította le. A választójogosultak egyben választhatók is; nálunk a passzív választójogosultság nincs magasabb életkorhoz kötve.[9]

A választójogosultság demokratikus szabályozása szélesre tárta a szocialista állam tömegbázisának, az állampolgárok aktív közre-

[7] Lásd *Horváth Róbert:* A magyarországi választások a statisztika tükrében. Állam és Igazgatás, 1953, 379. l.

[8] Lásd részletesebben *Sarlós Márton:* A munkásmozgalom harca Magyarországon a XX. században a választójogért és a szabadságjogokért. Budapest, 1958.

[9] A választhatóság korhatára a Szovjetunióban és Romániában 23 év, Csehszlovákiában, Lengyelországban és az NDK-ban 21 év

Az európai szocialista országok választási rendszeréről lásd a MTA Állam- és Jogtudományi Intézete 1966-ban kiadott gyűjteményét. (Szerk. Schmidt Péter.)

Digitized by Google

működésének kereteit. Az érvényre juttatott demokratikus elvek mind teljesebb megvalósítása útján kerülhetett sor a választójog új szabályozására az 1966. évi III. törvényben. Az általános és egyenlő választójogosultság révén, a legalapvetőbb politikai jog aktív gyakorlásával, az ország egész felnőtt lakossága részt vesz a képviseleti szervek megalakításában. A szavazás közvetlenül a jelöltekre, titkosan történik. Az új törvény jelentős módosításokat vezet be, s jobban kifejezi a képviseleti rendszer szocialista tartalmát; megalkotása szerves fejlődés eredménye. A párt IX. kongresszusa joggal értékelte a választójogi törvényalkotást a szocialista demokrácia útján tett jelentős lépésként.

A következőkben a választási rendszer néhány, az új törvény elfogadása után az érdeklődés előterébe került kérdésével foglalkozunk.

III.

Választási rendszerünkben évek óta szembetűnő volt az a kettősség, amely a tanácstagok és a képviselők megválasztásának módjában fennállott. A képviselőválasztásban megmaradt az 1945-ben bevezetett lajstromos rendszer, a tanácstagokat azonban már a második ciklustól, 1954-től kezdve — a tapasztalatok szerint nagyon helyesen — egyéni választókerületekben választottuk.

A felszabadulást követően a lajstromos rendszer kedvezett a demokratikus erők összefogásának. Lehetővé tette, hogy a nemzetgyűlés, majd 1947-től kezdődően az országgyűlés összetétele az arányos képviselet elve szerint alakuljon ki. Képviselethez jutott a kisebbség is, amely egyéni választókerületek bevezetése esetén az 1945-ben kialakult politikai viszonyok mellett még a parlamenti képviselettől is elüthető lett volna. A jobboldal ilyen kísérleteit sikerült meghiúsítani.[10] A lajstromos választások lehetővé tették, hogy a demokratikus átalakulás vezető ereje, a kommunista párt — tömegbefolyására támaszkodva — biztosítsa a törvényhozásban a gyors ütemű társadalmi változásokat kifejező új törvények megalkotását. A párt parlamenti politikája ugyanaz volt, mint amelyet a kormányon belül is sikeresen alkalmazott: szövetségeseiként maga mellé állította a haladás híveit, és elszigetelte a reakciós elemeket. A lajstromos rendszer időlegesen alkalmas volt arra, hogy a különböző politikai pártok szervezeti működésének megszűnését követően kifejezze a társadalmi erők széles körű összefogását a képviseleti szervek kialakításában. 1949-ben megszűnt a választókerületi lajstromok mellett a töredékszavazatok beszámítását lehetővé tevő országos lajstrom. Így csak a megyei (fővárosi) választókerületek listáin szereplő jelöltek elfogadásáról történt szavazás, de továbbra is fenn-

[10] Vö. Schmidt Péter: A szocialista választójog fejlődésének új vonásai a népi demokratikus államokban. Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae. Tomus V. Fasc. 2. Bp. 1963. 62—63. l.

Digitized by Google

állt a képviselőválasztások és a tanácsválasztások lényeges különbözősége. A kettősség akkor vált különösen szembetűnővé, amikor 1958-ban egyidőben került sor a képviselők és a tanácstagok megválasztására.

A képviselők és a tanácstagok megválasztásának egységes alapokra helyezését tartalmilag az is indokolta, hogy a képviselők tevékenységében is hasznosíthatók legyenek a tanácstagok egyéni választásának pozitív tapasztalatai.

Az egyéni választókerületek bevezetése lehetővé teszi a választókerületben a választók és képviselők szorosabb, állandó kapcsolatának kiépítését és az ott működő társadalmi és politikai szervezetekkel való intenzívebb együttműködést. Az országgyűlési képviselők természetesen eddig is rendszeresen tartottak beszámoló gyűléseket, fogadóórákat. Részt vettek a helyi tanácsok ülésein, a pártszervezetek tájékoztatták őket a községek és városok fejlesztésének problémáiról, a társadalmi életről. Megbízatásuk azonban nem kötötte őket egy konkrét területhez; minden képviselő jogilag az egész megye lakosságának képviselője volt. Az egyéni választókerületek bevezetése a képviselők egyéni felelősségét alapozza meg, nemcsak a visszahívás gyakorlati lehetősége folytán — hiszen ez már inkább szankció jellegű intézménye a választójognak —, hanem sokkal inkább tartalmilag, minthogy lehetővé teszi, hogy a képviselők foglalkozzanak kerületük valóságos problémáival és nyújtsanak segítséget ezek megoldásához. A választópolgárok természetesen most azt várják, hogy a megválasztott küldöttek aktívan képviseljék városukat vagy járásukat, segítsenek minden ott felmerülő közérdekű probléma gyors megoldásában.

Bár számolni lehet azzal, hogy egyes esetekben a partikuláris érdekek az egészséges lokálpatriotizmust is meghaladó mértékben tolulnak előtérbe, mégis világosan kitűnik a választási szabályokból, hogy nincs szó a szocialista képviseleti rendszer alapjainak átalakításáról. Az egyéni választókerületek bevezetése ugyanis nem jelenti azt, hogy a jövőben a képviselet területi elven épül fel. Korábban a 20 választókerületben (19 megye és Budapest) megalakított képviselőcsoportok működése sem vezetett ilyen elv érvényesülésére. A képviselők a jövőben sem korlátozhatják megbízatásukat és felelősségüket kizárólag egy terület gondjainak képviseletére. Az országgyűlés tagjaiként az a feladatuk, hogy elősegítsék az országos érdekek és a helyi igények szintézisének kialakulását.

A képviselőknek, mind az országgyűlésben és bizottságaiban, mind az üléseken kívül folytatott tevékenységükben kerületük ügyeit, gazdasági és kulturális érdekeit az össztársadalmi érdekekkel összhangban kell képviselniük. Mindenesetre teljesen indokolt a most támadt érdeklődés, hiszen a kisebb területi egységekben történő egyéni választás aktívabb országgyűlési tanácskozásokat ígér, és ez szükségképpen gazdagítja majd az országgyűlés munkáját is.

Digitized by Google

Az egyéni választókerületek bevezetése egyébként a Szovjetunióban, Bulgáriában, Csehszlovákiában és Romániában már korábban megtörtént. Ami pedig a Német Demokratikus Köztársaságban és Lengyelországban tartott lajstromos választásokat illeti, ezek nem igen hasonlíthatók a nálunk most megszűnt lajstromos választásokhoz. Ezekben az országokban kisebb választókerületekben történik a képviselők megválasztása úgy, hogy a jelölés során a betöltendő mandátumok számánál több jelölt is indítható. A kötött lajstrom ilyen módon történő feloldásának lehetősége nálunk is szóba jött a törvény előkészítése kapcsán, de az egyéni kerületek bevezetése a képviselői munkában vitathatatlanul több előnyt ígér. Így a fenti, átmenetinek szánt megoldás helyett került sor nálunk az egyéni kerületekre való közvetlen áttérésre.

Ezzel összefüggésben áll az a lehetőség, hogy egyéni kerületekben is mód van több jelölt indítására. Előfordulhat ugyanis, hogy a választói gyűléseken javasolt rátermett személyek jelölésekor a Hazafias Népfront területi szervei — a közvélemény megosztottsága és a szóban forgó személyek hozzájárulása alapján — nem csak egy személyt jelölnek a kerületben. Az országgyűlési vitában *Erdei Ferenc* mint bizottsági előadó kifejtette, hogy a jogszabály téves politikai értelmezése lenne a két jelölt indítását „ellenzéki" fellépésként értékelni. Szocialista rendszerben, ahol megszűnt a társadalomnak egymással szemben álló osztályokra való rétegeződése, ilyen társadalmi igény nem is merül fel. Nem tagadhatjuk viszont, hogy az egyéni képességek, a munkabírás, és a közfeladatok ellátásában való áldozatvállalás különböző mértéke, valamint a magánélet társadalmi megítélése alapján egyébként rátermett személyek sem egyformán népszerűek, és ez esetenként szükségessé teheti, hogy szavazás döntsön a jelöltekről.[11]

Minthogy a törvény célul tűzte ki, hogy a képviselői kerületeket a helyi tanácsok működési területével, azaz az általános államigazgatási területi egységekkel összhangban alakítsuk ki, előfordul, hogy a különböző választókerületek lakosságának száma között szembetűnő a különbség. Egyes esetekben ez korrigálható volt úgy, hogy egy-egy kisebb város a környező községekkel együtt alkot önálló kerületet. Ez a megoldás azért helyeselhető, mert a városok és a város környéki községek gazdaságilag, politikailag és minden egyéb tekintetben úgyis szoros kapcsolatban vannak egymással; ennek folytán együttes képviseletük megfelel a valóságos társadalmi viszonyoknak. Végül is a kialakított 349 képviselői választókerület területi kialakítása megfelel a törvény intencióinak, amelyek szerint mintegy 30 000 lakos után kell választani egy képviselőt.

[11] Romániában a múlt év december végén elfogadott választójogi törvény legfontosabb új rendelkezése éppen az egynél több jelölt indításának a lehetősége az egyéni választókerületekben.

Digitized by Google

IV.

A választási eljárás egyik lényeges mozzanata a *jelölés*, amely választókerületenként a lakosság bevonásával történik. A jelöltekre a lakóterületeken, üzemekben, vállalatokban, termelőszövetkezetekben, állami gazdaságokban, hivatalokban és intézményekben, a fegyveres erőknél és testületeknél, a rendészeti szerveknél tartott gyűlések tesznek javaslatot. E gyűléseket a Hazafias Népfront helyi bizottságai szervezik, s a pártszervezetek és tömegszervezetek segítségével gondoskodnak arról, hogy az állampolgárok lehetőleg minél nagyobb számban vegyenek részt a gyűléseken. A javaslat-tétel lehetősége a jelölés menetében úgyszólván korlátlan. A jelölőgyűléseken a Hazafias Népfront-bizottság gondoskodik a jelöltek előterjesztéséről, de javaslatot terjeszthetnek elő a pártszervezetek és a tömegszervezetek nevében az e szerveket képviselő személyek is, továbbá a gyűlés bármelyik részvevője.

A jelölés menetében a javaslatok továbbítása két irányú. Az országgyűlési képviselőjelöltekként javasolt személyek nevét a Hazafias Népfront megyei bizottságához kell továbbítani. Ez a választás napja előtt legalább 20 nappal megküldi a jelöltek névsorát a Hazafias Népfront Országos Tanácsa elnökségének. Több jelölt esetén állást foglal a jelöltek sorrendje tekintetében is. A Hazafias Népfront Országos Tanácsának elnöksége a jelöltek névsorát írásban bejelenti az Országos Választási Elnökségnek, amely törvényességi szempontból felülvizsgálja a javaslatot. Csak az a személy jelölhető, aki választójogosult és írásban nyilatkozott arról, hogy a jelölést elfogadja. A képviselőjelöltek névsorát legkésőbb március 6-ig közzé kell tenni.

A tanácsokba történő jelölések esetén a gyűlések által javasolt személyek közül a Hazafias Népfront helyi bizottsága a jelöltet vagy jelölteket a választókerületi választási bizottságnál jelenti be. Több jelölt esetén állást foglal a jelölés sorrendje tekintetében is. A választókerületi bizottság a jelölést a törvényes követelmények szempontjából felülvizsgálja. Csak annak a személynek a jelölése fogadható el, aki írásban nyilatkozott, hogy a jelölést elfogadja.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a jelölés menete felelősségteljes politikai felvilágosító munkát és nagyon bonyolult szervezést igényel. 1967. március 19-én 349 képviselő és 84 635 tanácstag megválasztásáról döntenek a szavazó polgárok. A jelöltek kiválasztását, választói megbízásokkal való ellátását megkönnyíti az, ha a gyűléseken beható tanácskozás alakul ki. Célszerű, hogy az országgyűlési képviselői kerületek jelölőgyűlésein javasolt személyek tekintetében a tanácstagokat jelölő gyűlések is állást foglaljanak. Hasonlóképpen lehetséges ilyen „csatlakozó jelölést" lebonyolítani az alsóbb szintű tanácsok tanácstagi körzeteiben tartott jelölőgyűléseken.

A gyűlések levezetése, a jelölések elbírálása, közzététele és a szavazás lebonyolítása szükségessé teszi, hogy az ország egész te-

Digitized by Google

rületére kiterjedő választási szervezet jöjjön létre, amely nem hivatali tevékenységként, hanem társadalmi megbízatásként látja el a választási feladatokat.

A burzsoá államokban a választások lebonyolítását szívesebben bízzák a kormány ellenőrzése alatt álló, kipróbált közigazgatási apparátusra. A választási visszaélések ellen biztosítékot jelentő független társadalmi szervezetek létrehozását lehetőleg mellőzik. A mi választójogi törvényünk rendelkezése alapján szervezett választási elnökségek és választókerületi bizottságok aktív, a közélet iránt érdeklődő állampolgárokból alakulnak meg, társadalmi alapon. E szervekben összesen mintegy 350 000 állampolgár fog dolgozni. Közülük a képviseleti szervek megbízatásának időtartamára kapja megbízatását a választókerületi bizottságokban működő csaknem 270 000 személy. Az ő feladatuk az, hogy a választások lebonyolítása után is segítséget nyújtsanak a megválasztott küldötteknek, továbbá hogy a mandátum megüresedése esetén kitűzött új választáskor is ellássák a teendőket.

E szervezet felkészítése, alapos tájékoztatása a választások törvényes lefolytatásának legfőbb biztosítéka. A választások során így az állampolgárok százezrei kerülnek közelebb a közfunkciók ellátásához, és válnak alkalmassá arra, hogy a képviseleti szervek mindennapi tevékenységében is részt vegyenek.

A választási szervezet és az eljárás mechanizmusa adja meg annak a nagy jelentőségű politikai felvilágosító munkának a kereteit, melyet választási propagandánkban el kell végeznünk. Az állampolgárok közelebbről megismerik az államszervezet szerepét, funkcióit politikai, gazdasági, kulturális építőmunkánk eredményeiben. A képviseleti szervek létrehozásában való közreműködés betekintést adhat a közügyek intézésének módjába. A politikai öntudat fejlődésének egyik fokmérője a közügyek iránti érdeklődés és a közfeladatok ellátásában való részvétel. Ennek jelentőségét azért is indokolt kiemelnünk, mert a IX. pártkongresszuson kifejezésre jutott az új szocialista alkotmány kidolgozásának szükségessége, s ez a szocialista öntudat megszilárdulását, az eszmei-politikai tájékozottság magasabb színvonalát kívánja meg.

Az országgyűlési képviselők és a tanácstagok egyidőben való megválasztása rendkívül szerteágazó politikai feladatot jelent azért is, mert a jelölőgyűléseken és egyéb fórumokon koncentráltan vetődnek fel az országos politika kérdései mellett a helyi problémák is. A választók észrevételei, javaslatai a választási időszakban rendszerint az egész ciklusra szóló feladatokra vonatkoznak. A jelöltek is érzékenyen reagálnak a választói kívánságokra, és megválasztásuk esetén minden bizonnyal aktívan fognak tevékenykedni választókörzetük, illetőleg kerületük fejlesztése érdekében. Anélkül, hogy a régi választások kortesfogásainak, a csalárd választási ígérgetéseknek rossz emlékét akarnánk felidézni, helyeselnünk kell, ha a jelö-

Digitized by Google

lőgyűlések részvevőinek és a javasolt jelölteknek tanácskozásán kirajzolódnak a területileg jelentkező legfőbb feladatok és elhangzanak a választók konkrét kívánságai. Ez annál is inkább helyeselhető, mert minden állampolgár meg fogja érteni, hogy a szocializmus viszonyai között egy-egy terület ellátottsága elsősorban akkor fejleszthető, ha az ottani termelőkapacitások növekednek. A termelőerők fejlődése hozza magával a szociális és kulturális intézmények, létesítmények fejlődését. Ez az összefüggés kifejezi azt, hogy a népgazdaság egészének és az egyes területi egységeknek alapvetően azonosak az érdekeik a gazdasági fejlődésben.

A választás minden bizonnyal népünk egyetértését fogja kifejezésre juttatni a párt IX. kongresszusa határozataiban megfogalmazott célkitűzésekkel. Biztosítani fogja legalkalmasabb elvtársaink, honfitársaink beválasztását az államhatalmi képviseleti szervekbe, egyben népszavazást jelent a szocializmus teljes felépítésének programjáról. Demonstrálni fogja a magyar dolgozók hűségét a proletár internacionalizmus eszméje iránt és egész társadalmunk kiállását az emberiség javát szolgáló béke ügye mellett.

Digitized by Google

KÁLMÁN ENDRE:

Aki nincs ellenünk, az velünk van

Nemrég múlt öt esztendeje annak, hogy *Kádár János* elvtárs kimondta az itt címül írt szavakat. Mondása hamarosan elterjedt, pártunk egyik jelszavává, valósággal szállóigévé lett. Vita és félreértés is volt körülötte ez alatt az öt év alatt, nem is kevés. Tőkésországok burzsoá újságírói bámulatos elme-mutatványokat végeztek, hogy a legkülönbözőbb dolgokat belemagyarázzák, s most, miután a IX. kongresszuson Kádár elvtárs megismételte ezt a megállapítását, tovább folytatják ezt az agytornájukat. De itthon is, a párton kívül és a pártban is jócskán vannak olyanok, akik nem értik meg vagy félreértik ennek a jelszónak a jelentését és jelentőségét. Ezért indokoltnak tartom, hogy írjak róla, a magam értelmezése szerint, amely természetesen nem vitathatatlan.

De másért is indokoltnak tartom ezt: azért, mert

a jelszavak általában

magyarázatot igényelnek. Minden jelszavunk a párt és a nép *egyik legfontosabb időszerű feladatát* fejezi ugyanis ki — az egyiket, de korántsem az összeset. A jelszó sohasem adhat *teljes* programot. A párt, a dolgozó nép soha sincs olyan egyszerű helyzetben, hogy csak *egyetlenegy* feladat állna előtte; mindig vannak más feladatok is, részfeladatok is, amelyek talán másodrendűek, de elvégzésük nélkül a fő célt sem lehet elérni, a fő jelszót sem lehet megvalósítani. Ezért bármilyen átfogó is és bármennyire jellemző is egy-egy történeti periódusra valamely jelszó — hogy gyökeréig megértsük, ahhoz a párt *egész* politikáját értenünk kell, azt a részét is, amely nem foglaltatik benne ebben a jelszóban, de összefügg vele, alapja vagy következménye.

Jelszavaink másik, formai sajátossága az, hogy *rövidek, újszerűek, jól megjegyezhetők*. Ez alkalmassá teszi őket arra, hogy gyorsan elterjedjenek, népszerűvé váljanak és betöltsék hivatásukat. A jelszó mindig egyszerű formában fejezi ki a napirenden levő feladatot; ha szigorú

Digitized by Google

tudományos precizitással, a félreértés legcsekélyebb lehetőségét is eleve kizáró módon akarná definiálni ezt, akkor sokkal hosszabbnak és bonyolultabbnak kellene lennie. Némelyik jelszó túloz is, hogy annál plasztikusabban emelje ki a valóban lényegeset. Arról a lenini jelszóról például, hogy „kommunizmus = szovjethatalom + az egész ország villamosítása", azt mondhatná valaki, hogy „nem elég pontos" (mert hiányzik belőle a kollektivizálás, meg az emberek tudatának átformálása, meg sok egyéb is). De aki ezt mondaná, az csak azt bizonyítaná ezzel, hogy szánalmas filiszter, aki a szőrszálhasogatáshoz talán ért, de nem veszi észre: Lenin itt a szocializmus felépítésének legfontosabb tényezői közül azt ragadja meg, amelynek megvalósításához az adott pillanatban hozzá lehetett és kellett kezdeni. A tömör és csattanó fogalmazás is szükségessé teszi tehát, hogy magyarázatot fűzzünk jelszavainkhoz.

Az itt szóban levő jelszót az teszi frappánssá, hogy

megfordítja a régi mondást:

„ki nincs velünk, az ellenünk". Ezt a mondást — mint sok más közmondást is — évszázadokig használtuk, anélkül, hogy alaposabban elemeztük volna jelentését.

A marxista irodalomból hirtelenében két olyan helyet tudok idézni, ahol ez a gondolat előfordul. Az első: *John Reed* híres könyvének, a „Tíz nap"-nak az az emlékezetes jelenete, amelyben egy diák (nyilván eszer vagy mensevik) el akarja tántorítani a bolsevik álláspontról az őrt álló vöröskatonát, de az mindig ugyanazzal válaszol neki:

»..Én ezt egész egyszerűnek látom. De hát nem vagyok művelt ember. Én úgy látom, hogy csak két osztály van — a burzsoázia meg a proletariátus..."

„Már megint ezekkel a buta sémákkal jössz!" — ordította a diák.

„Csak két osztály van — folytatta makacsul a katona —, és aki nincs az egyik oldalon, az a másik oldalon van..."«

Világos, hogy a vöröskatona itt nem az elméleti tisztánlátásnak a példája, hanem annak, hogy *bizonyos helyzetekben* a munkásosztályhoz való hűség a legjobb iránytű, s mindenesetre többet ér, mint valami zagyva elmélet. A politikailag iskolázottabb bolsevikok természetesen a Nagy Októberi Forradalomnak ezekben a nehéz pillanataiban is teljes bonyolultságukban látták a társadalmi és politikai viszonyokat; aki azonban ebből csak a két fő osztály harcát vette észre, az is közelebb járt az igazsághoz, mint az, aki még annyit sem érzett meg, hogy osztályok között folyik a harc.

A másik idézet *Engels*nek *Mehring*hez intézett egyik, 1892-ben kelt leveléből való. Engels ebben ezt írta Mehringnek: „Ha úgy véli, hogy nem írhat nekem közvetlenül, mert sok évvel ezelőtt egyszer nem válaszoltam két levelére, nincs jogom, hogy emiatt megsértődjek. De hát

Digitized by Google

akkor mi különböző táborokba tartoztunk, a szocialistaellenes törvény még hatályban volt, s ez arra kényszerített bennünket, hogy azt a szabályt tartsuk szem előtt: aki nincs velünk, az ellenünk van... De ez régen volt, azóta egy táborba kerültünk..." Meg is lehet érteni ezt az álláspontot. Aki a szocialistaellenes törvény időszakában nem állt a szociáldemokrácia oldalára, nem szállt szembe a jogfosztó törvénnyel, az gyakorlatilag a Bismarck-féle zsarnokságot támogatta. Márpedig Mehring 1876 után néhány évig — és még a szocialistaellenes törvény időszakának kezdetén is — élesen szembenállt a szociáldemokrata párttal, s írásaiban hevesen támadta. Igaz, hogy 1882 után közeledni kezdett hozzá, s eljutott odáig, hogy tervbe vette: megírja Marx életrajzát. Ezért intézett 1885 elején két levelet Engelshez (ezekről van szó az idézetben), Marx életrajzi adatait kérve tőle. Engels azonban akkor még jogosan volt bizalmatlan vele szemben múltja miatt: nem válaszolt neki, hanem csak Bebel útján közölte vele az elutasítást.

De ha Engels indokoltan használta is a régi közmondást, mi ma elvetjük, és helyette azt mondjuk: „aki nincs ellenünk, az velünk van". Ennek az álláspontunknak a magyarázatát

a politikai és társadalmi viszonyok

adják meg. Azt hiszem, a legegyszerűbb, ha egy régi példával világítom meg ezt.

Közhelyszerű igazság, hogy ha ketten verekednek, akkor az a harmadik, aki tétlenül nézi őket, gyakorlatilag *az erősebbiket segíti* azzal, hogy nem avatkozik be verekedésükbe. Így áll ez a társadalmi osztályok és rendszerek küzdelmével is. Itt a társadalom politikailag passzív vagy ingadozó rétegei töltik be a „középen álló" harmadik ember szerepét, akinek be nem avatkozása mindig az erősebb felet támogatja. Ezekről a rétegekről szól a kétféle szállóige.

A kapitalizmus önként, harc nélkül nem adja át a helyét a szocialista társadalmi rendnek; a nagy átalakuláshoz a dolgozó tömegek aktív részvételére van szükség. S bármilyen erősek is ezek, velük szemben ott állnak a burzsoá állam erőszakszervezetei, de ott állnak a meglevő, már bejáratott és többé-kevésbé jól funkcionáló állami, gazdasági, kulturális és szociális intézmények és szervezetek is, amelyeket nem lehet az egyik napról a másikra újakkal felcserélni. S ott áll velük szemben, de ott él bennük magukban is „a megszokottság hatalmas ereje" (mint Lenin mondta). Ezért még győzelme után is egy jó ideig *a munkásosztály a gyengébb fél.* Ilyen körülmények között kiáltja oda a párt néha, főleg végsőkig kiélezett helyzetekben, a küzdelem passzív szemlélőinek: „Aki nincs velünk, az ellenünk van!"

Ilyenkor sem szükségszerű azonban, hogy ez legyen a jelszava, de ha ezt mondja, akkor is legalább kétféleképpen értelmezheti. Lehet ez *biztatás* azok számára, akik rokonszenveznek ugyan a szocializmus ügyével, de még nem szánták rá magukat arra, hogy nyíltan és csele-

Digitized by Google

kedeteikkel is állást foglaljanak; biztatás, amely azt mondja nekik: „Ne tétovázzatok: velünk gyertek, ne az ellenséggel!" Lehet azonban ez hadüzenetféle is (különösen akkor, amikor a munkásosztályé a hatalom, de már előbb is), *fenyegetés* azoknak, akik nem adnak tettekkel is támogatást. Pártunk történetében van példa mind a két fajta politikai gyakorlatra.

Amikor aztán végleg eldőlt a hatalom kérdése, az, hogy „ki kit győz le", akkor megváltozik a helyzet. Most már *a szocializmus az erősebb*, mert megvan minden fontosabb anyagi és szervezeti feltétele fejlődésének, s ez a fejlődés bizonyosan elvezet újabb meg újabb győzelmekhez, hacsak erőszakkal meg nem állítják. A politikai passzivitás — mint mondtam — mindig a gyengébb félnek árt inkább; nekünk, mint erősebbeknek, most már a tudatos, rosszakaratú szembenállás az ellenségünk. (A magunk ügyetlenségeiről most nem beszélek; szorgalmas tanulással és állandó önbírálattal előbb-utóbb majdcsak leküzdjük őket.) Ezért mondhatta és ezért a mezőgazdaság szocialista átszervezése után, a szocializmus alapjainak lerakása után mondta ki Kádár elvtárs azt, hogy „aki nincs ellenünk, az velünk van".

Nézzük meg most, hogy

mi a tartalma

ennek a jelszónak. Mindenekelőtt az, hogy a szocializmus teljes felépítését tartjuk a legfőbb, a központi feladatunknak; ezért *elsősorban* aszerint ítélünk meg mindenkit, hogy munkájával *hozzájárul-e* ennek a feladatnak a megvalósításához, vagy pedig hátráltatja ezt. Hazánkban az emberek legfőbb értékmérője az, hogy munkájuk mennyire hasznos a társadalom számára, a *szocializmust építő* társadalom számára. A IX. kongresszuson azt mondta Kádár elvtárs: „A mi társadalmi viszonyaink között, a mi államrendünkben, ahol az ipar, a mezőgazdaság, a kereskedelem szocialista — még a bankárok is szocialisták nálunk —, pártállásra, fajra, nemzetiségre, felekezetre való tekintet nélkül velünk van mindenki, aki becsületes munkával vagy alkotással keresi a kenyerét, mert mint ilyen, részese a nagy munkának, amely a szocialista társadalom felépítéséért folyik. Velünk van, és úgy is kell vele együtt dolgoznunk, mint becsületes, tisztességes emberrel és segítőtársunkkal."

Ebből következik továbbá az, hogy aki valamely területen becsületesen, képességei szerint kiveszi a részét a szocializmus építésének munkájából, attól *nem követeljük meg*, hogy okvetlenül fejezze ki ezenkívül még *más módon is* a szocializmus iránti rokonszenvét. Nem kívánjuk meg tőle, hogy feltétlenül lépjen be a pártba; még attól sem kívánjuk meg ezt, aki mindenben egyetért velünk. Az a véleményünk, hogy a párton kívül is nagyon hasznosan támogathatja a közös munkát. De azt sem írhatjuk elő neki, hogy mindenben ossza a párt állás-

Digitized by Google

pontját, s azt sem, hogy ne legyenek helytelen nézetei is — hiszen senki sem születik kiforrott marxistának. Nem kényszerítünk senkit arra, hogy szemináriumra járjon, előadásokat hallgasson: mindenkire rábízzuk, hogy képezi-e magát, s ha igen, hogyan. Ez végre is a saját érdeke mindenkinek, mert munkájához tudásra van szüksége. Senkire sem szabunk ki kötelező társadalmi munkát vagy közéleti szerepet; ki-ki maga tudja legjobban, hogy fő munkája mellett van-e rá elég ideje, ereje, kedve. Senkitől sem várjuk el, hogy szépen hangzó nyilatkozatokat tegyen a szocializmus, a párt, a munkásosztály iránti hűségéről, hanem azt mondjuk: *a munkája beszéljen mindenkiért.*

Ez a magatartásunk valóban új, s mai jelszavunk elsősorban *ebben a tekintetben* jelent lényeges változást. Mindenki emlékszik még azokra az időkre, amikor még a „mieink", a kommunisták iránt sem volt meg a teljes bizalom; most viszont mindenkiben megbízunk, aki nem teszi érdemtelenné magát erre. Az ötvenes évek elején a párt még megkövetelte az emberektől azt, amit most nem. Csakhogy megtanultuk, mégpedig a magunk bőrén, hogy a látszat-aktivitás, a csak szólamokban kifejeződő párthűség semmivel, de semmivel nem viszi előbbre a szocializmus építését — annál gyakrabban okoz károkat neki. Kényszerrel, anyagi vagy erkölcsi nyomással, türelmetlen nógatással vagy lökdöséssel senkit nem hozunk közelebb magunkhoz, *senkit nem teszünk szocialistává,* annál több embert teszünk vele elégedetlenné, vagy a szocializmus ellenségévé — még olyanokat is, akik addig velünk haladtak, vagy osztályhelyzetük, gondolkodásuk alapján velünk haladhattak volna. Ezt a gyakorlatot és ennek a következményeit akarjuk megszüntetni, amikor azt a jelszót követjük, hogy „aki nincs ellenünk, az velünk van".

Érdekes, hogy még Nyugaton is megértik ezt egyesek. Az amerikai *Associated Press* hírügynökség egyik december 3-i kommentárja például azt mondta: „Kádár felszólította a nem kommunistákat, hogy vegyenek részt Magyarország újjáépítésében, mikor azt mondotta, hogy »aki nincs ellenünk, az velünk van«." Helyesebb lett volna persze „Magyarország újjáépítése" helyett „a szocialista Magyarország felépítésé"-t mondani, de ne legyünk telhetetlenek: ez a magyarázat, ha nem is pontos és teljes, mégis egészen értelmes, főleg egyéb nyugati kommentárokhoz képest.

A szándékos félremagyarázásokra nem érdemes szót vesztegetni,

a félreértések eloszlatására

azonban szükség van, hogy világosabban álljon előttünk jelszavunk tartalma.

A leggyakoribb félreértés az, hogy ezek szerint mi most már nemcsak a polgárjogok szempontjából, hanem minden tekintetben *tökéletesen egyformának* tartunk minden embert, kivéve a szocializmus tudatos és aktív ellenségeit (csak ők nincsenek ugyanis velünk). A jobbfelé

Digitized by Google

hajlók újjongva, a „bal"-felé hajlók zúgolódva tulajdonítják nekünk ezt az álláspontot. Még egyes pártszervezeteinkben is van efféle félreértés, ha nem is a szemléletükben, de a gyakorlatukban. Néhol azt hiszik elvtársaink, hogy a gazdasági munka ellenőrzésén kívül most már nincs is egyéb dolguk, mint az, hogy kart karba öltve andalogjanak (az említett kivételektől eltekintve) mindenkivel a szocializmus virányai felé. Máshol meg ostorpattogtatva terelgetik arra az embereket — hiszen mindnyájan, vagy majdnem mindnyájan a mi nyájunkba tartoznak.

Az pedig már nem is félreértése, hanem teljes meg nem értése a jelszónak, ha valaki úgy tesz, mintha nem is léteznék ellenség, hanem *mindenki velünk volna.* Pedig erre is van elég példa. Némely elvtárs nem száll határozottan szembe olyan jelenségekkel, amelyek kárt okoznak a szocializmus, a nép, a párt ügyének, például a közvagyon tékozlásával, a spekulációval, a korrupcióval, a rosszakaratú álhírterjesztéssel. Pártunknak nagy érdeme, hogy az utóbbi tíz évben eloszlatta az örökös, indokolatlan gyanakvás légkörét. Ennek köszönhető, hogy ma jobban meg tudjuk különböztetni egymástól azt, ami előbbreviszi és ami akadályozza a szocializmus építését. De az a bizalom, amely mindenkinek kijár, aki munkájával kiérdemli, nem szájtátó gyanútlanság, nem mindennel és mindenkivel való elvtelen megbékélés; nagyon jól megfér az a jóakaratú, de szókimondó bírálattal s építőmunkánk akadályainak céltudatos eltakarításával.

Azt hiszem, világos, hogy még a szocializmusért rendesen dolgozó embereket sem volna helyes minden vonatkozásban teljesen egyenlőnek tekintenünk. Újra hangsúlyozom: mi elsősorban (és másodsorban és harmadsorban is) munkája szerint ítélünk meg mindenkit. De munkájukat tekintve sem egészen egyformák az emberek, és sokszor már a munka eredményessége megmutatja, hogy pusztán a keresetért dolgozik-e valaki, vagy pedig a kötelességtudat, a lelkiismeret, a meggyőződés is hajtja. S emellett az élet nem *csak* munkából áll. Mi, akik ellenségei vagyunk mindenféle sematizmusnak, nem hunyhatjuk be a szemünket az előtt a tény előtt, hogy akik tisztességesen dolgoznak a szocializmus építésén, akik tehát „velünk vannak", azok között ezen a *legfőbb* közös vonásukon kívül sok *különbség* is van. Vannak közöttük olyan pártonkívüliek, akik sok mindenben egyetértenek velünk, vannak olyanok, akik politikánknak csak egy kis részét fogadják megértéssel, s olyanok is, akik egyáltalán nem érdeklődnek hazájuk, városuk vagy szűkebb kollektívájuk ügyei iránt. S ezeken a nagyobb kategóriákon belül is igen nagy az emberi jellemek és magatartások változatossága (egészen azokig a határesetekig, amelyekben már azt is nehéz eldönteni: rámondhatjuk-e egyáltalán az illetőre, hogy „velünk van").

Látjuk és látnunk kell ezt az objektív helyzetet; nem azért kell látnunk, hogy kinek-kinek az orra alá dörgöljük, miben és mennyivel van elmaradva, nem is azért, hogy módosítsuk ennek alapján a mun-

Digitized by Google

kájuk szerinti megítélésüket — ez ellentétben volna jelszavunkkal —, hanem azért, hogy *egyénenként megkülönböztetett módon* tudjunk bánni mindenkivel. Mert ez viszont következik a jelszavunkból.

„Aki nincs ellenünk, az velünk van" — ez azt jelenti, hogy segítőtársunknak, szövetségesünknek, barátunknak tekintünk mindenkit, aki becsületesen dolgozik. S ez egyúttal azt is jelenti, hogy igyekszünk őt olyan emberré tenni, aki holnap *még többet segíthet* a közös munkában, még szilárdabb szövetségesünk lesz, még jobb barátunk, mint ma. Ennek hangsúlyozását azért tartom fontosnak, mert újságcikkben is találkoztam már olyan nézettel, hogy ha egy apolitikus ember jól végzi a termelőmunkáját, akkor ezzel voltaképpen már politizál, s elégedjünk is meg ennyivel. Azt hiszem, ez téves szemlélet: az ilyen ember részese ugyan a szocializmus építésének, de csak öntudatlanul; a politizálás viszont tudatos cselekvést jelent. Ami pedig a „megelégedést" illeti: természetesen nem lehet megkívánni valakitől, hogy politikával foglalkozzék, ha egyszer az nem érdekli. De a pártszervezetektől igenis, meg lehet kívánni: úgy politizáljanak, hogy az ilyen emberben is felébredjen az érdeklődés a szocializmus eszmevilága iránt, a közügyek és a bennük való aktív részvétel iránt. Mi nem mondunk és nem mondhatunk le arról, hogy *neveljük barátainkat.* Az, hogy barátainknak tekintjük őket, egyebek között azt is jelenti: nem szeretnénk, ha az, aki közülük ma nem politizál, ezután is mindig csak magának élne, és általában mindegyikük örök életére megmaradna világszemléletének, politikai öntudatának és társadalmi aktivitásának mai színvonalán. Mint kommunista pártnak *kötelességünk* az emberek nevelése, kötelességünk önmagunkkal szemben és szövetségeseinkkel szemben is.

Közbevetőleg hadd jegyezzem meg, hogy különösen fontosnak tartom a *nevelők nevelését,* tehát azokét az emberekét, akik nem anyagi javak termelésével végzik szakmai munkájukat, hanem emberek tudatának alakításával. Az ilyen emberek (pedagógusok, írók, újságírók, művészek) munkájának *ideológiai és politikai értékmérői* is vannak.

De ha elvetjük a kényszert, a nyomást, az unszolást, akkor

hogyan neveljük az embereket?

Paradoxonnak hangzik, de mégis igaz: részben éppen azzal, hogy nem tukmáljuk mindenáron rájuk a magunk nézeteit. Nemcsak a politikai tapasztalat, amelyről már beszéltem, hanem a pedagógiai gyakorlat is azt bizonyítja, hogy nincs rosszabb nevelői módszer, mint az erőszak, a követelőzés, a türelmetlenség. Ezeket a rossz módszereket azonban nem utasíthatjuk el anélkül, hogy *jobbakat ne tegyünk a helyükbe* — ha nem tennénk meg ezt, politikai *fő* feladatunk végzését hanyagolnánk el. Most, mióta azt a jelszót követjük, hogy „aki nincs ellenünk, az velünk van", nem kevesebb, hanem jóval több, de főleg *jóval színvonalasabb, nagyobb meggyőző erejű, emberibb hangon szóló* agitációt és

Digitized by Google

propagandát, felvilágosítást és ismeretterjesztést, társadalomtudományi és kulturális munkát kell végeznünk. Ez nincs ugyan benne a jelszóban, de számunkra, kommunisták számára, *szorosan hozzá tartozik.*

S hozzá tartozik még más is; hogy mi, arra vonatkozóan megintcsak a pedagógiától kaphatunk útmutatást. Mert Lenin is rámutatott már arra, hogy a munkáspárt politikai tevékenységében „mindig megvan és meglesz a pedagógia bizonyos eleme", s biztos, hogy a hatalom meghódítása után különösen sok benne az ilyen elem. A pedagógia pedig azt tanítja, hogy nagyon fontos szerepe van a nevelésben a szülői jó szónak, az okos és türelmes magyarázatnak, de *egymagában a beszéd nem elegendő;* nála is fontosabb a környezet adta példa. A legfontosabb pedig talán az, hogy a nevelők olyan helyzeteket teremtsenek a gyermek számára, amelyben *ő maga választja ki* — látszatra teljesen önszántából, de valójában a gondos nevelői előkészítés eredményeképpen — a helyes, a kívánatos magatartást, mindaddig, amíg az szokásává, később pedig jellemvonásává nem válik.

Politikai munkánkban is lényegében erre kell törekednünk. A kommunistáknak a munkában és a mindennapi életben tanúsított *példaadó magatartása,* amelynek jelentőségét eddig is ismertük, most még fontosabb tényezője az emberek nevelésének. Különösen fontos pedig az, hogy alakítsunk ki olyan *közszellemet,* olyan *gazdasági, politikai és társadalmi feltételeket,* amelyeknek hatására az emberek utasítás, kényszer és hajszolás nélkül is a közösség érdekével megegyező módon cselekszenek, nemcsak munkahelyükön, hanem társadalmi és magánéletükben is, s egyre többen közülük *tudatosan* teszik ezt, a szocializmus eszméit a magukénak vallva.

Amennyire meg tudom ítélni, a gazdaságirányítási rendszer fejlesztésének is ez a politikai célja. Emellett nyilván más területeken is volna mit tennünk azért, hogy olyan körülményeket teremtsünk, amelyek népünk szocialista öntudatának fejlesztése irányában hatnak. Azt hiszem, amit eddig tettünk ezért, az nem kevés ugyan, de korántsem elegendő, s ez késztetett arra, hogy megírjam ezt a cikket.

Digitized by Google

DR. SZILÁGYI PÁL:

A termelő fogyasztás és a reform

A gazdasági mechanizmus reformjának előkészítése során sokszor elhangzik az a megállapítás, hogy a szocialista társadalmi rend legfőbb gazdasági célja a szükségletek magas színvonalú kielégítése, a fogyasztók, a felhasználó, igényeihez való mind teljesebb alkalmazkodás. Elméleti tartalmát tekintve ez nem új megállapítás. Az új gazdaságirányítási rendszer azonban ebben a vonatkozásában, a gazdaság megnövekedett teljesítőképességére támaszkodva, ezen elv szélesebb, egészségesebb érvényesülése előtt nyit szabadabb utat.

A következőkben a termelőeszközök forgalmazásának területén tekintjük át a szükségletek kielégítésének néhány problémáját.

A fogyasztás elsődlegessége?

A gazdasági mechanizmus reformját előkészítő viták során a fogyasztók igényeinek fokozottabb figyelembevételét hangsúlyozókkal szemben vitapartnereik sokszor hivatkoztak a *termelés elsődlegességének törvényére.* E törvény — leegyszerűsített fogalmazásban — azt jelenti, hogy a termelés határozza meg a fogyasztást.

A termelés elsődlegességének törvénye *hosszútávú történelmi tendenciát* fejez ki. Az értelme az, hogy a termelés volumenének, összetételének, műszaki színvonalának alakulása fejleszti ki a szükségleteket a maguk objektív társadalmi formájában. Azok a szükségletek, amelyek ma tömegméretekben objektívan jelentkeznek, a termelőerők és a termelési viszonyok *eddigi* fejlődésének *mai* eredményei. Ebből azonban csak a törvény értelmének kiforgatásával lehet azt következtetni, hogy a fogyasztásnak, a szükségletnek kell mindenben alkalmazkodnia a termeléshez.

A termelést mindig a szükségletek hajtották előre, bár a szükségletek változása a termelés korábbi fejlődésének az eredménye. Adott rövidebb időszakban a termelésnek kell alkalmazkodnia a ko-

Digitized by Google

rábbi gazdasági és társadalmi fejlődés hatásaként kialakult, társadalmilag objektív szükségletekhez.

Ma gyakran hallható ez a megállapítás: *első a fogyasztó érdeke!* Ez az eddigi helyzet visszahatásaként keletkezett és nem abszolutizálható mondás. A termelés és a fogyasztás között, az előállítási és a felhasználási feltételek között szoros kölcsönhatás van. Alapvetően a termelésnek kell ugyan igazodnia a fogyasztáshoz, de a fogyasztónak is alkalmazkodnia kell a termeléshez.

A túlságosan leegyszerűsített tételekkel szemben mindig helyénvaló az óvatosság. A fogyasztóhoz való igazodás követelményét az árutermelés viszonyai között legalább két másikkal kell kiegészíteni. Az egyik az, hogy „mindent a kedves vevőért, *ha megfizeti.*" A vevőnek tehát nincs valamilyen különleges helyzete: amit kap, azt meg kell fizetnie az értékén. Ha a termelővállalat rendkívül gyorsan akar árut kapni, fizessen felárat; ha különleges igénye van, legyen pénze is rá. A fogyasztó fizesse meg érdekeinek figyelembevételét, de vehesse meg a pénzéért, amire szüksége van. A fogyasztó érdeke tehát mindig az *egyenértékű csere* keretein belül, ennek mechanizmusa révén érvényesüljön; ne zavarja meg ezt a termelő monopólhelyzete, ne tudjon az előállító „az erő helyzetéből" tárgyalni.

A másik követelmény, amellyel a fogyasztóhoz való igazodás elvét ki kell egészíteni, az, hogy a fogyasztónak alkalmazkodnia kell *bizonyos objektív termelési adottságokhoz.* A termelésnek vannak olyan, nehezen lazítható korlátai, amelyek az ország természeti, gazdasági körülményeiből következnek. Ezeket a korlátokat nem lépheti át a fogyasztó, hanem alkalmazkodnia kell hozzájuk. Ezenkívül vannak társadalmi rangsorolások, preferenciák, fogyasztásszabályozó ár-, hitel- és politikai rendelkezések. Ha a fogyasztó nem igazodik ezekhez, akkor ezt csak a maga kárára teheti: aránytalanul drágán jut bizonyos termékekhez.

Az előbb elmondottakat a következőkkel is ki kell egészíteni:

Hazánk külkereskedelmi forgalma termelési volumenéhez viszonyítva már jelenleg is igen nagy; ezért a termelés jelenleg sem mindenben alkalmazkodik a hazai fogyasztóhoz. Azoknak az országoknak a fogyasztóihoz is igazodnunk kell, amelyeknek termékeire szükségünk van. Egyidejűleg kell tehát érvényre juttatnunk a belföldi igényekhez (a hazai fogyasztáshoz) és a külkereskedelmi igényekhez (a minél nagyobb devizahozamhoz) való alkalmazkodás elvét.

Külkereskedelemre a hazai fogyasztó érdekében is szükségünk van. Illúzió volna, ha azt hinnénk, hogy lehetséges mindenből minden évben pontosan annyit termelni, olyan összetételben, választékban, minőségben, mint amennyi éppen kell. Kisebb-nagyobb eltérések mindig lesznek, s ezeket csak a külkereskedelem egyenlítheti ki. A hosszútávú szerződésekkel szabályozott külkereskedelmi kapcsolatok arra valók, hogy kiegyenlítsék az előállítási és a felhasz-

Digitized by Google

nálási feltételek közötti *tartós* eltéréseket. Ezekben a kapcsolatokban maximális tervszerűségre van szükség.

A termelésnek és a fogyasztásnak volumenbeli és szerkezeti ad hoc eltérései azonban a tervszerű külkereskedelmi kapcsolatokon kívül „tervszerűtlen" külkereskedelmi kapcsolatokat is megkövetelnek. Ha valamiből hirtelen hiány támad, s a termelés csak néhány hónap, esetleg egy év alatt tudná pótolni ezt, akkor legyen meg a lehetőség arra, hogy a kereskedő telefonon „átszóljon" valamelyik KGST-beli, vagy más partnerének: szállítson gyorsan! Az ilyen „tervszerűtlen" külkereskedelem is feltétele az országos tervszerűség, arányosság érvényre jutásának. Ha az egész külkereskedelmet elmerevítjük hosszútávú, cikkelem-mélységben kidolgozott szerződésekkel, akkor ez szükségképpen kisebb-nagyobb hiányokat okozhat nálunk és a partner-országban egyaránt. Minden népgazdaságban felléphetnek váratlan és tervezhetetlen ad hoc körülmények. A fogyasztó érdeke csak akkor nem szenved csorbát ilyen esetekben, ha a „tervszerűtlen" külkereskedelem révén gyorsan kiegyenlítődnek, megszűnnek a feszültségek.

Az értéktörvény és a fogyasztó

Bebizonyosodott, hogy a gazdasági élet sokrétűségéből, bonyolultságából következően a gazdasági élet alakításában nélkülözhetetlenek bizonyos *önszabályozó elemek.* Ilyen elsősorban az értéktörvény funkcióit érvényesítő mechanizmus-elemek csoportja.

A piac a szükségletek és a források találkozóhelye; az egyik a fizetőképes kereslet, a másik az árukínálat formájában jelenik meg. A szocialista, szabályozott piac a szükségletek és a források egymáshoz való igazodásának társadalmilag tudatosan szervezett találkozóhelye, annak a kerete, hogy a népgazdasági arányosság az értékkategóriákon és értékfunkciókon keresztül megvalósuljon. A szabályozott piac egyúttal az arányossági eltérések jelzőtáblája is, szabályozott jelzőrendszerrel. A piac az ármozgások útján hatni fog a vállalatok gazdaságosságára, a gazdaságossági hatás pedig a vállalati és egyéni anyagi érdekeltség útján a gazdasági magatartásokra.

Az állam két úton szabályozza a piacot és a gazdasági magatartásokat: egyrészt a piaci mechanizmus-elemekkel, másrészt a termelés és a fejlesztés egy részének közvetlen irányításával. A központi gazdaságvezetésnek néha közvetlenül is bele kell szólnia a termelés menetébe, éppen az arányosság, a fogyasztó védelmében.

Az új gazdaságirányítási rendszer életképességének egyik feltétele: a vállalatok rugalmas piaci alkalmazkodóképessége. Ez utóbbinak az alapja, hogy meglegyenek az alkalmazkodás feltételei. Ilyen feltétel, hogy *minimális bőség* legyen a nagy tömegben gyártott és fogyasztott, alapvető termékekben, azaz *megszűnjön a hiánygazdálkodás.* Ezzel és csak ezzel a feltétellel tehető szabaddá a cikkek zömének

Digitized by Google

termelése és fogyasztása. A másik feltétel az, hogy a termelőeszközöket gyártó és forgalmazó bel- és külkereskedelmi nagyvállalatok megalapozottan dolgozzák ki távlati (három-ötéves) céljaikat, a *vállalat gazdaságpolitikáját.* Ez egyaránt felöleli a távlati vállalatfejlesztést, a termelési, értékesítési, beszerzési irányokat, a termelés és az áruforgalom összetételét, a vállalat nyereségtervét, a vállalati jövedelem felosztását, a beruházásokat, a gazdasági egységekkel való kooperációt. Különösen élesen jelentkeznek majd ezek a követelmények a termelőeszköz-kereskedelemben.

Szocialista termelőeszköz-kereskedelem

A központilag irányított kiutalásos, keretgazdálkodásos rendszer megszűnése az új gazdasági mechanizmusban szükségessé teszi a termelőeszközök kereskedelmének kialakítását. A fogyasztó érdeke itt a felhasználó vállalatok érdekeként jelenik meg. Úgy kell ellátni a termelést gépekkel, anyagokkal, alkatrészekkel, műszerekkel stb., hogy az üzemek fennakadás nélkül dolgozhassanak, s rugalmasan alkalmazkodhassanak a piaci igényekhez. A gazdasági mechanizmus irányelvei így fogalmazzák meg ezt: „A piac aktív szerepének kibontakoztatása megkívánja, hogy a termelőeszköz-forgalomnak ezt az adminisztratív jellegű rendszerét *termelésieszköz-kereskedelemmel váltsuk fel...*"

De itt a „formális" kereskedelem nem elég. Az még nem kereskedelem, ha az árut pénzért adják és veszik. A kereskedelem lényege, hogy a kereskedő kezdeményez és kockáztat, piacot kutat és szerez, alakít és fenntart. A kereskedő az igények elé megy, alakítja az igényeket, kínálja az árut, befolyásolja a termelőt. A kereskedő a vevőhöz és az eladóhoz egyaránt alkalmazkodik.

A termeléstől elkülönült kereskedelmi vállalatok szükségességét azzal szoktuk megmagyarázni, hogy a munkamegosztás fejlődésével egyre kifizetődőbb a termelőnek, ha nem ő bonyolítja le a forgalmazást, mert akkor nem kell elvonnia a termeléstől a forgalomhoz szükséges eszközöket. Ez igaz is, de még sokkal inkább igaz az, hogy a kereskedelem meggyorsítja a forgalmi folyamatot, a szükségletek és a források összehangolódását. Tételezzük fel (amit nem nehéz elképzelni, mert sok éven át ez volt a gyakorlat), hogy a kereskedő bevárja, amíg befutnak hozzá a megrendelések, összegyűjti ezeket, majd ezek alapján feladja a rendeléseket a gyártó üzemeknek. Mire végigcsinálja ezt, addigra már régen szükség volna a felhasználók által megrendelt termékekre, de ezek még csak papíron vannak meg.

Az eddigi anyagtervezési gyakorlat nagyon hasonlított ehhez a „feltételezéshez". A felhasználó egy félévvel, sőt egy évvel a tervév megkezdése előtt leírta és beadta, hogy mire van szüksége. De ekkor általában még nem tudta, hogy pontosan mit fog termelni, anyag-, műszer- és beruházási igénye tehát becslésen alapult. Az

Digitized by Google

igényeket összegyűjtötték, lefaragták, a rendeléseket feladták a termelőknek. Ha a termelő azt termelte és szállította, amire volt visszaigazolt rendelése, akkor ezzel még nem feltétlenül a tényleges szükségletet elégítette ki, sem összetételében, sem minőségében. A szállítás alapját adó rendelések ugyanis ekkor már annyira sem tükrözték a tényleges igényeket, mint feladásuk időpontjában. Egyrészt a felhasználóknak a túlzott ellátási biztonságra való törekvése, másrészt az igényszerkezet változása arra vezetett, hogy elfekvő készletek keletkeztek, sok millió munkaóra eredménye ment tönkre, vagy jelentős értékcsökkenéssel került börze útján forgalomba, esetleg — selejtezés után — az ócskavas-telepekre.

A kereskedelemnek elsőrendű feladata, s egyúttal létindoka is, hogy *előbb rendeljen, mint ahogyan nála rendelnek.* A termékek zöménél igen nagy lehet az eltérés egy-egy vállalat bejelentett igénye és tényleges szükséglete között, s így a vállalati rendelés-feladáson alapuló további kereskedelmi megrendelések rendkívül kockázatosak és veszteségesek lehetnek a népgazdaság számára. Nehéz egy-egy termékből *egy-egy vállalat* igényét meghatározni, az országos igényt azonban egy sor termék vonatkozásában viszonylag könnyű megállapítani. Így például kis hibahatárok között állapítható meg, hogy mekkora az országos szükséglet energiahordozók, sokirányúan felhasználható, tömegesen termelt alapanyagok: vas, acél, vasszerkezeti elemek, lemezfélék, kötőelemek, akkumulátorok, cement, tégla, előregyártott épületelemek, épületasztalos-ipari és lakatosipari termékek, kéziszerszámok és még sok más cikk iránt. Ezekben a termékekben az országos szükségletet felmérni és így a rendelést feladni a termelőeszközöket árusító bel- és külkereskedelmi vállalat képes.

Ez a kereskedelem fő szerepe: rendelni rendelés nélkül. A kereskedelem funkciója az, hogy gyorsítja az igények és a források közötti egyeztetés folyamatát, nem pedig az, hogy az igénybejelentések postása legyen. Közismert, hogy egy-egy cikk előállításának üteme általában eltér felhasználásának ütemétől, térben, időben és volumenben egyaránt. Gyakran gazdaságossági okok kényszeríthetnék az előállítót arra, hogy egyszerre legyártsa a félévi vagy az évi igénynek megfelelő mennyiséget. Például bronzot hazánkban a Csepel Művek gyárt, s körülbelül annyi a fogyasztója, ahány tonnát termel. A nagyvállalatnak nem gazdaságos az, hogy állandóan bajlódik a több ezer kis és nagy fogyasztó rövid időre szóló ütemezett ellátásával. Ha a Csepel Művek úgy tudná összevonni a bronz gyártási ütemezését, hogy egy vagy két részletben termelné meg a szükségelt évi mennyiséget, akkor több milliós költség-megtakarítást érne el ezzel az egy intézkedéssel. Ez a megtakarítás meghaladná a termelőeszköz-kereskedelmi (készletező) vállalatnál jelentkező (1968-as szinten számított) többletköltségeket — kamat, eszközlekötési járulék —, s így népgazdasági megtakarítást eredményezne. Sőt a Csepel Mű-

Digitized by Google

veknek is kifizetődő lenne, még akkor is, ha az így keletkező haszon egy részét átengedné a termelőeszköz-kereskedőnek.

A termelés és a fogyasztás aszinkronitását (jelentkezésük időbeli és ütemezési eltérését), térbeli elszórtságát a kereskedelem van hivatva kiegyenlíteni. Ezt csak akkor érheti el, ha nagyon mozgékonyan tud reagálni az igényekre, s van áttekintése a források, kapacitások és szükségletek felett. A meglevő profiljukhoz erősen kötött, meghatározott erőforrásokkal és feltételekkel rendelkező egyes előállító vállalatok csak ritkán alkalmasak erre. Ez alól csak néhány monopólhelyzetben levő, az országos szükségleteket áttekinteni képes, piackutató részleggel és korszerű kereskedelmi apparátussal bíró országos nagyvállalat kivétel.

Van persze számos olyan termék, amelyet a termelő vállalat is értékesíthetne, a kereskedelem kikapcsolásával. Ez a „rövidre zárt" forgalmi kör az olyan termelőeszközök értékesítésében alkalmazható, amelyeknek eladását a gyártó üzem eladó-apparátusa nagyjából ugyanannyi költséggel és energiával tudja lebonyolítani, mint ha termelőeszköz-kereskedelmi vállalatnak adná át termékeit. Ilyenek azok a termékek, amelyek egyedi jellegűek, vagy ha tömegtermékek is, kevés felhasználójuk van. A belföldi felhasználásra kerülő teher- és személyvagonokat, mozdonyokat, villamos távvezetékhez szükséges vasszerkezeteket például teljesen felesleges volna kereskedelmi vállalat útján értékesíteni.

Helyes volna néha az is, ha a kereskedelemmel párhuzamosan gyártó üzem maga is értékesítene egyes termékeket. Különösen a műszaki fejlődés hatásának erősen kitett termékcsoportoknál volna fontos ez, amelyekben gyors a gyártmányok fejlődése és az igények változása. Egyes tömegtermékekre, pl. villanymotorokra, akkumulátorokra, kábelekre is alkalmazható és talán szükséges is volna ez. Ha a gyártó üzem a közvetlen értékesítés megszervezésével bizonyos konkurrenciát teremthetne a nagy fogyasztók vonatkozásában, akkor ki tudná tapogatni, hogy a termelőeszköz-kereskedelem közbeiktatása, vagy kikapcsolása a kedvezőbb-e számára. Célszerűnek látszik az is, hogy a gyártó üzem néhány nagy fogyasztót közvetlenül lásson el, más fogyasztók ellátását pedig bízza a kereskedelmi vállalatra.

Azt a megoldást kell választani, amelyik vállalat és népgazdasági vonatkozásban a leggazdaságosabb, a legtöbb hasznot hozza.

Elsősorban persze az *országos termelőeszköz- bel- és külkereskedelmi vállalatok* nélkülözhetetlenek. Ezek révén érhető el a készletek nagyfokú koncentrálása, amely jelentősen csökkentheti az országosan szükséges készleteket. Ami folyamatosan kapható náluk, abból a felhasználó nem tartana nagy biztonsági készletet.

Az új gazdaságirányítási rendszer a termelőeszköz-kereskedelmi formák széles skáláját fogja létrehozni. Közülük az lesz életképes, amely az előállítóknak és a felhasználóknak egyaránt hasznot hoz:

Digitized by Google

természetesen maga is kellőképpen részesül ebből. A rugalmas forgalmazás egyik alapvető feltétele: a forgalmazó vállalatok erőteljes nyereség-érdekeltsége.

Az egészséges üzleti tevékenység néhány feltétele

Hogy a termelőeszközök forgalmazásában egészséges, virágzó üzleti élet alakuljon ki, annak számos *központilag megteremtendő* feltétele van.

Az első és a legfontosabb feltétel az, hogy *minimális relatív bőség legyen* alapvető anyagokban, sokirányúan felhasználható tömegtermékekben. Ez a fő tárgyi feltétele annak, hogy a felhasználók rugalmasan alkalmazkodhassanak a piaci igényekhez.

A második feltétel: a kereskedelmi vállalatok anyagi érdekeltsége, ezen belül az ösztönző *árrés-rendszer* és *jövedelemelvonási rendszer*. A gyors és pontos, a választéknak megfelelő szállításból, a gondos, körültekintő kiszolgálásból ne csak a felhasználónak legyen haszna, hanem a kereskedőnek is. Álljon módjában az, hogy engedményekkel és felárakkal mozgassa az árrést, a keletkezett jövedelmet pedig az állam ne fölözze le túlságosan, valami erősen progresszív nyereségadóval.

A harmadik feltétel: olyan *kamat-, hitel-* és *devizarendszer* kialakítása, amelynek hatására a lehető legnagyobb a készletek mozgósíthatósága, a legkisebb az inkurrencia keletkezésének veszélye, s az ellátás folyamatossága mellett csökkenthető az országos (gyártó üzemi, termelőeszköz-kereskedelmi és felhasználói) készletek szükséges összege. A vállalat kamatot kapna a bankban tartott szabad pénzeszközei után; így nem fordítaná ezeket olyan gazdasági tevékenységre, amelynek évi haszna nem nagyobb, mint a kamatláb. Áthidaló hiteleket bizonyos határokig minden különösebb felülvizsgálat nélkül igénybe vehetne. Érdekelve lenne a minél olcsóbb importban s az általa exportált termékek minél kedvezőbb devizahozamában.

A negyedik feltétel: a *bürokráciamentes gazdálkodás*. A termelőeszköz-kereskedelmi vállalat általában nem láthat el hatósági funkciókat (kötelező begyűjtést, keretszerű elosztást, készletellenőrzést stb.). Részletes beszerzési, értékesítési és készlet-tervszám nem kötheti meg a kezét. Üzleti tevékenységét a tudatosan kialakított mechanizmuselemek és a kereskedelmi jog rendelkezései szabályozzák. Vigyázni kell arra, hogy ne lépjen egy másik bürokratizmus a begyakorlott, rutinná vált bürokratizmus helyébe.

Az egészséges üzleti tevékenységnek, s ezzel a fogyasztó pontos kiszolgálásának feltétele, hogy legyen elegendő raktári kapacitás (raktári tér, állványok, szállítógépek stb.), a nyilvántartás legyen naprakész, gyors és pontos (lehetőleg gépesítve).

Digitized by Google

Jó informáltság és anyagi feltételek nélkül a kereskedelem is dö-cögni fog. A vállalatok legyenek önállóak, de ne legyenek magukra hagyatva. Hiszen rendszerint sem a gyártó üzemnek, sem a termelő-eszköz-kereskedelmi vállalatnak nincs módja arra, hogy megfelelő, gyors információk nélkül országos vagy nemzetközi adatokat dolgozzon ki, akár csak becslésszerűen is, a profiljába tartozó termékek keresletéről.

•

Csak néhány gondolatot vetettem fel, megközelítő választ keresve arra a kérdésre: hogyan lehetne jobban érvényesíteni a termelőeszközök forgalmazásában a fogyasztó és egyben a népgazdaság érdekét. A IX. kongresszus, a Központi Bizottságnak a gazdasági mechanizmus reformjáról hozott határozat, a termelőeszközök forgalmazásának új módszeréhez is elvi útmutatást adott. 1967-ben azonban már a konkrét megoldási formákat kell megkeresnünk és kialakítanunk.

Digitized by Google

DR. NÉMETI LÁSZLÓ:

A termelőszövetkezetek és a tervezés

A gazdasági mechanizmus reformját ismertető tanfolyamokon, konzultációkon az egyik leggyakrabban visszatérő kérdés: nem veszélyezteti-e az ország élelmiszerellátását a tervutasítások megszűnése, a termelőszövetkezetek vetésterületi előírásainak gazdasági eszközökkel való felváltása. E kérdésből nemcsak a közügyekkel való törődés, az ország sorsáért való aggódás tűnik ki, hanem az is, hogy a közvélemény nem ismeri a termelőszövetkezetekben eddig alkalmazott tervezési rendszert, s nem tudja, hogy az első lépések már megtörténtek az új gazdaságirányítási rendszer megvalósítása felé. Ezek között a termelőszövetkezetek régebbi tervezési rendszerének gyökeres megváltoztatása volt az egyik legjelentősebb.

AZ ELMÚLT ÉVEK TAPASZTALATAI

Az új gazdaságirányítási rendszerben általánossá váló tervezés várható hatásai talán éppen a mezőgazdasági termelőszövetkezetek példáján vizsgálhatók legátfogóbban, hiszen itt szűnt meg legelőbb és általános érvénnyel a tervlebontáson alapuló irányítási rendszer. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben két év óta *nincs tervlebontás, tervelőirányzat,* kivéve a kenyérgabona-termelést.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek tervmutatóinak megszüntetését nagy vita előzte meg. Bár a tanácsok által közölt terv *azelőtt sem volt kötelező* a termelőszövetkezetekre, a tervfeladatoknak üzemekre való lebontása és jóváhagyása mégis *csaknem egyenértékű volt a tervkötelezettségel.* A termelési tervvel együtt, központilag történt ugyanis a termelés fejlesztéséhez szükséges beruházás, hitel, anyag, stb. elosztása is.

A *tervlebontás megszüntetésének ellenzői* attól tartottak, hogy az új módszer anarchiára, termelési aránytalanságra, s bizonyos területeken jelentős áruhiányra vezet. Figyelmen kívül hagyták azt, hogy a tervlebontás sokszor nem vette tekintetbe a mezőgazdaságban olyan fontos

Digitized by Google

természeti és közgazdasági tényezőket, így a tervek rendszerint csak nagy eltérésekkel teljesültek, az értéktörvény hatása pedig — a kedvezőtlen árszínvonal és árarányok miatt — nemegyszer keresztezte a tervelőirányzatok valóraváltását. A következő táblázat szemléltetően bizonyítja ezt.

Az országos vetésterület alakulása (1000 kat. holdban)

	1962		1963		1964	
	terv	tény	terv	tény	terv	tény
Búza	1920	1898	1930	1684	1830	1930
Őszi árpa	620	647	650	426	700	537
Kukorica	2400	2239	2400	2240	2400	2100
Napraforgó	225	215	225	109	225	187
Lucerna	593	578	601	664	640	733
Vöröshere	352	114	360	172	370	143

Az üzemek természetesen mindig érzékenyen reagáltak az értékarányokra, mert végső soron az üzemi érdek, a maximális jövedelemre való törekvés szabta meg az üzemi termelési szerkezet kialakítását. A táblázat adataiból is kitűnik, hogy az ármegállapítás — amely nem vette figyelembe a napraforgó alacsony területi jövedelmezőségét, a vöröshere kisebb hozamát és termés-bizonytalanságát — *erősebben hatott,* mint a tervlebontás jelezte szükséglet.

Az árak tehát sokszor a tényleges népgazdasági érdekkel ellentétesen inspirálták az üzemi döntéseket. Közismertek azok az erőfeszítések is, amelyeket a régi árviszonyok mellett az üzem számára előnytelen növények vagy állati termékek megtermelése érdekében kifejtettünk, és amelyek végső soron nem gazdaságos megoldásokra vezettek. Például azokon a területeken is jelentős sertéstenyésztési és hizlalási kapacitást építettünk ki, ahol nem volt meg a feltétele (a nagytömegű abraktermelés). Ez oda vezetett, hogy 1966-ban Vas megyében a sertésfiaztatók 31,4 százaléka és az egyéb sertésférőhelyek 44.4 százaléka kihasználatlan volt, Szabolcs megyében pedig a tehénférőhelyek 14,7 százalékában nincs állat.

A termelőszövetkezeteknek — éppen a tulajdonforma miatt — nem volt „teljesen mindegy, mit termeltek", mert a termeléssel elért bruttó jövedelem a forrása mind a megélhetésnek, mind a felhalmozásnak.

A termelőszövetkezetek 1965. és 1966. évi gazdálkodását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy *a tervezési és irányítási rendszerben* történt változások jó irányban hatottak: növekedett a termelési kedv, emelkedtek a termelési eredmények.

Digitized by Google

A tervlebontás megszüntetésének egyik legfőbb eredménye az volt, hogy minden üzem igyekezett *a természeti és közgazdasági adottságainak legjobban megfelelő termelésszerkezetet kialakítani.* Az elmúlt időszak nagy tanulsága éppen az, hogy a *közgazdasági emelőkkel,* s elsősorban *megfelelő árszínvonallal és helyes árarányokkal* sokkal eredményesebben lehet befolyásolni az üzemek termelési szerkezetének alakítását, a népgazdasági szükségletek és az üzemi érdek összehangolását, mint az adminisztratív előírásokkal, amelyek sokszor a közgazdasági érdekekkel szemben hatnak. Ha ugyanis a közgazdasági emelők jól működnek, akkor nincs szükség adminisztratív bevatkozásra. Az 1966-ban végrehajtott mezőgazdasági termelői árrendezés az előzőnél helyesebb árarányok kialakításával — elsősorban a gabona és az ipari növények, valamint a szarvasmarhahús és a tej árának felemelésével — nagyban elősegítette az üzemi törekvések és a népgazdasági érdekek közeledését.

Az új tervezési módszerrel is összefügg az, hogy az egyes üzemek termelési szerkezete egyre jobban alkalmazkodik *termelési feltételeikhez,* s ma már országrészek között is jelentős *szakosodási törekvéseket* figyelhetünk meg. Ez azért is örvendetes, mert a termelési feltételek között igen fontos szerepet tölt be az adott vidék parasztságának termelési tapasztalata, amely így hasznosul legjobban.

Kezd fellendülni a szarvasmarha-tenyésztés, s a jelenlegi árarányok miatt elsősorban a hizlalás. Ha ennek területi elhelyezkedését vizsgáljuk, azt is megállapíthatjuk, hogy elsősorban a nagy és olcsó tömegtakarmányt termő vidékeken fejlődik, főként a Dunántúl csapadékosabb részein és az északi vidékeken. Ugyanakkor az Alföldön, az abraktermő vidékeken elsősorban a sertés- és baromfitenyésztés fejlődik. Ezt bizonyítja a termelőszövetkezetekben 1961 és 1965 között épült *állatférőhelyek területi differenciálódását* jelző következő táblázat is.

A termelőszövetkezetekben épült állatférőhelyek

	Tehénistálló		Sertésfiaztató		Egyéb sertésférőhely		Tojóház	
	új férőhely	az országos %-ában	új férőhely	az országos %-ában	új férőhely	az országos %-ában	új fé-őhely	az országos %-ában
Zala	14 015	15,3	3 115	3,2	38 178	3,3	300	0,1
Vas	9 977	10.9	3 234	3,3	38 175	3,3	1 926	0,6
Békés	5 417	5.9	10 642	10,8	109 346	9,5	14 954	5,2
Hajdú-Bihar	6 213	6.8	6 435	6,6	90 165	7,9	41 517	14,5
Szolnok	3 047	3,3	6 325	6,4	80 376	7,0	36 810	12,9

Digitized by Google

De ma már nemcsak az állattenyésztés, hanem a *kertészeti kultúrák*, vagy *ipari növények* legkedvezőbb területi és üzemi elhelyezése is egyre inkább kialakul.

Az új gazdaságirányítási rendszerre való áttérés azért sem vezet termelési anarchiára, vagy a termelőszövetkezetek vetésszerkezetének kedvezőtlen megváltozására, mert a mezőgazdasági üzem számára csak termőterületének mintegy 15—20 százalékán lehetséges a *gyors változtatás;* a kenyérgabona, a takarmánynövények és az ültetvények ugyanis már eleve lefoglalják az üzemi terület 80—85 százalékát. Ez egyben az üzem vetésszerkezetének *nagyarányú* ingadozását is kizárja. Ezt szemlélteti a következő táblázat is, amely a legutóbbi évek országos *vetésszerkezetének* néhány főbb összefüggését tartalmazza.

Vetésterület alakulása
(1000 kh-ban)

	1964	1965	1966	1967
Búza	1930	1881	1764*	1937
Rozs	430	427	386	385
Őszi árpa	537	555	549	
Tavaszi árpa	370	316	302	
Kukorica	2100	2117	2172	
Cukorrépa	231	209	189	
Napraforgó	187	165	165	
Burgonya	365	359	344	
Zöldség	203	205	208	
Silókukorica	275	309	279	
Lucerna	733	575	547	
Vöröshere	143	103	204	

* Az 1966. évi kenyérgabona-területet a belvízkárok jelentősen csökkentették (Kb. 230 ezer kat. holddal).

Érdemes megemlíteni azt is, hogy a Földművelésügyi Minisztérium információ céljából összegyűjtötte és összesítette a termelőszövetkezetek 1966. évi üzemi terveinek, illetve 1967. előterveinek főbb adatait. Ezeket a terveket az üzemek saját döntéseik alapján, mindenféle keret nélkül alakították ki. A következő táblázatból lemérhető, hogy az üzemek a saját maguk által kialakított terveket sokkal inkább megvalósítják, mint a tanács által előirányzott számokat.

Digitized by Google

A termelőszövetkezetek vetésterületének alakulása
(1000 kh.-ban)

	1965 évi tény	1966 évi előterv	1966 évi tény	1967 évi előterv
kenyérgabona	1928	1899	1748	1893
takarmánygabona	811	855	810	857
kukorica	905	913	900	927
burgonya	135	146	148	145
cukorrépa	197	173	173	166
napraforgó	143	125	136	115
dohány	30	28	29	27
évelő pillangós	699	671	627	729
egynyári szálas	423	433	413	429
szántóföldi zöldség	148	152	157	145

Az 1966. évi tényszámok szinte teljesen egybeesnek a tervvel (kivéve a kenyérgabonát, amelyben a belvízkárok tavaly nagy kiesést okoztak). Ez is bizonyítja, hogy ha megvan a helyes közgazdasági ösztönzés, akkor az üzemek „hozzák" a népgazdasági igénynek megfelelő tervszámokat. A tervgazdálkodás tehát adminisztratív beavatkozás, felülről való tervlebontás nélkül is megvalósítható, sőt magasabb szintre is emelhető. Ugyanakkor a felső szintű gazdaságvezetésnek elsőrendű érdeke az üzemi tervek alapvető összefüggéseinek rendszeres, információs jellegű összegyűjtése és megismerése. Csak az üzemi döntések tendenciájának ismeretében lehet a népgazdaság érdekében rugalmasan változtatni a közgazdasági tényezőket, s ezzel kialakítani a termelés helyes arányait.

Az elmúlt évek tapasztalatai azt is bebizonyították, hogy a *szállítási és termelési szerződések* hatékonyabban közvetítik az üzemekhez a népgazdaság igényeit, mint az adminisztratív tervlebontás. Az árak mellett a *hosszútávú termelési szerződés* az az eszköz, amely a leginkább elősegíti az üzemek számára a termeléssel kapcsolatos helyes döntések meghozatalát, a szakosított nagyüzemi termelési profil kialakítását.

Az új gazdasági mechanizmus keretei között a *termelőszövetkezetek* és a *kereskedelmi és feldolgozó* vállalatok közötti kapcsolatok az *egyenjogúságon és a kölcsönös érdekeltségen* alapulnak. A kereskedelmi és feldolgozó vállalatoknak közvetlenül közgazdasági módszerekkel kell a szükségletek kielégítésére törekedniük. A felvásárló vállalatok az üzemi érdekeket tiszteletben tartva sokkal rugalmasabban alakíthatják ki a felvásárlási feltételeket, és hosszú időtartamú termeltetési szerződések útján elősegíthetik az üzemi és népgazdasági érdekek összehangolását, a helyes területi elhelyezés megvalósítását, a gazdaságos szakosított üzemi termelés feltételeinek kialakítását.

Az utóbbi évek tapasztalatai tehát *nem a tervgazdálkodás meg-*

Digitized by Google

szűnését vagy feleslegességét bizonyítják, hanem éppen *a tudományos igényű tervezés* szükséges voltára, a *közgazdasági eszközökkel történő irányítás lehetőségeire* mutatnak rá. Nem a központi irányítás szűnik meg, hanem a tervezés módszerei változnak. Egy olyan tervezési módszert változtatunk meg, amely amúgy sem biztosította a tervfeladatok jó megoldását. Ma már az is egyértelműen megállapítható, hogy a tervezés régi formáinak megszüntetése nemcsak az üzemeknek vált előnyükre, hanem az egész népgazdaságnak.

TERVEZÉS A TERMELŐSZÖVETKEZETEKBEN

Az új gazdaságirányítási rendszerre való áttérés nemcsak a *népgazdasági,* hanem az *üzemi* tervezéssel szemben is *nagyobb igényeket* támaszt.

A termelőszövetkezetek a központilag meghatározott feltételek és a piaci hatások figyelembevételével, *önállóan* döntenek tevékenységükről. A mezőgazdasági termelés irányításában bekövetkező jelentős változások lehetővé és szükségessé teszik az *üzem belső összefüggéseinek és a népgazdaság egészébe való beilleszkedésének* rendszeres és beható elemzését. Az üzemi terv ugyanis helyes közgazdasági ösztönzés mellett *részévé válik az országos népgazdasági tervnek,* a népgazdasági terveknek pedig az üzemi tervekben kell realizálódniuk.

Az új gazdaságirányítási rendszer keretei között a több ezer holdas, bonyolult belső összefüggésű és a külső természeti és közgazdasági tényezők által igen erősen befolyásolt mezőgazdasági nagyüzem termelését csak a kellő előrelátással, *tervszerűen* lehet megszervezni. A közgazdasági eszközökkel (ár, adó, hitel stb.) történő gazdasági irányítás mellett alapvetően az *üzemvezetés* helyes vagy helytelen döntéseitől függ az üzem eredményes működése és az egész tagság anyagi jóléte. A közelmúltban történt intézkedések — az árrendezés, az amortizációs alapok képzése, a munkadíj garantálásának lehetősége stb. — egyre inkább megteremtik az önálló gazdálkodás *gyakorlati feltételeit* is. Az üzemi tervezésnek az a feladata, hogy a leggazdaságosabban szervezze meg a szövetkezet termelését úgy, hogy az adott üzemi körülmények, árarányok, hitel- és beruházási feltételek mellett a szövetkezet olyan termelést folytasson, amely a legnagyobb jövedelmet hozza a tagságnak és az üzem fejlesztésére.

Melyek azok a legfőbb összefüggések, amelyekre az üzemi tervezésben figyelemmel kell lenni?

Az üzemi terv legfontosabb sajátossága az, hogy a *természeti* és *közgazdasági* adottságokra épül. A mezőgazdasági üzem ki van téve a *természeti tényezők* befolyásának. A talaj- és domborzati viszonyok, az időjárási tényezők nagyrészt meghatározzák a termelés lehetőségét és szerkezetét. Az egyre nagyobb jelentőségű *közgazdasági adottságok* között — az adott árviszonyok mellett — a munkaerő-ellátást, a feldolgozó üzemektől és a piactól való távolságot, az ezzel összefüggő értékesítési lehetőséget, az útviszonyokat, a beruházási lehetőségeket

Digitized by Google

stb. kell elsősorban figyelembe venni. Ezeknek pontos ismeretében kell dönteni a *termelés szerkezetének*, illetve a *tartós üzemi arányoknak* a kialakításáról, s az *értékesítés* módjáról.

Joggal remélhetjük, hogy az üzemi szakemberek élnek az új gazdaságirányítási rendszer adta lehetőségekkel, és az üzemi, illetve az üzemre ható tényezők gondos elemzése után sikerül kiválasztaniuk azt a termelési szerkezetet, azokat az értékesítési feltételeket és technikai beruházási megoldásokat, amelyek a legkedvezőbbek szűkebb közösségük és az egész népgazdaság számára.

A tervkészítésben a *termelési tapasztalatoknak* és *hagyományoknak* is fontos szerepük van. Az országban tájanként kialakult termelési hagyományok (bizonyos állattenyésztési ágazatok, kertészeti kultúrák stb.), az apáról fiúra szálló szakmai tapasztalat, szakmaszeretet egyik igen lényeges tényezője a termelési szerkezet kialakításának.

A tervezésnek mindig abból kell kiindulnia, hogy *az üzem szerves egész*, amelynek belső összhangját mindenképpen meg kell teremteni. Különösen fontos az, hogy harmonikus összhang legyen az *állattenyésztés* és a *növénytermelés* között. Ennek az összhangnak a növénytermelés vetésszerkezetében, illetve az állattenyésztés állományváltozási tervében kell kifejezésre jutnia. Az ágazatok összehangolását, az optimális üzemi arányok kialakítását kell hogy elősegítsék a különféle *üzemi mérlegek:* a takarmánymérleg, a trágyamérleg, a talajerő-utánpótlás mérlege. Helyes azonban, ha e mérlegek kimunkálásakor azt is figyelembe vesszük, hogy a *háztáji gazdaságok is beletartoznak az üzem szerves egységébe*, s a következő években is igen fontos szerepet töltenek be, nemcsak a tsz-tagok szükségletének kielégítésében, és jövedelmük növelésében, hanem az ország ellátásában is. Egyes szövetkezetek már igen hasznos tapasztalatokat szereztek a nagyüzemi és a háztáji gazdaság együttműködése tekintetében. Ez az együttműködés különösen a baromfi- és tojástermelés területén volt eredményes, de nyilván más területen is lehet ehhez hasonló hasznos együttműködést teremteni. A tervben tehát a különböző mérlegek összeállításánál a háztáji állomány igényét, illetve — közös áruértékesítés esetén — ennek árutermelését is figyelembe kell venni.

Termelőszövetkezeteink nagy részében ma is *a tagok rendszeres foglalkoztatásának megoldása* a termelés egyik legfontosabb tartaléka. A termelőszövetkezetekben tavaly országos átlagban csak mintegy 190 volt az egy tsz-tag által ledolgozott munkanap. A tagság jövedelmének növelésére is a rendszeres foglalkoztatás az egyik legfontosabb eszköz. Ezért a gazdaságosság határain belül, elsősorban a nagy tagsűrűségű szövetkezetekben, törekedni kell a *termelés intenzívebbé tételére* és a *feldolgozó*, valamint *melléküzemi tevékenységek kiszélesítésére*. Már a tervkészítéskor gondolni kell a megfelelő *bérezési módok* alkalmazására; ezeknek a gazdasági feltételeit már a tervben is biztosítani kell.

Digitized by Google

A természetes egységekben való tervezés mellett — különösen, ha figyelembe vesszük a közgazdasági ösztönzők egyre szélesebb körű alkalmazását — mind nagyobb lesz a jelentősége a ráfordítások és hozamarányok *értékükben* való számbavételének, megtervezésének és figyelemmel kísérésének. Így a tervezésben a természetes egységek (pl. a vetésterület, a termésátlag, az állatállomány) számbavétele és megtervezése mellett a *termelési érték* és a *termelési költség* alakulását is szükséges gondosan megtervezni; ezeknek az elemzése lehetővé teszi a nem gazdaságos megoldások elvetését és a legjobb termelési variációk kiválasztását.

Ma a termelőszövetkezeteknek egyik legnagyobb gondjuk a *forgóeszközök helyes arányának* megteremtése és az ezekkel való *folyamatos ellátás* biztosítása. Ezért a fejlesztés során előreláthatóan és tervszerűen kell meghatározni a szükséges forgóeszközöket. Nemcsak a mezőgazdasági és ipari eredetű anyagokat, fogyóeszközöket, szolgáltatásokat kell megtervezni, hanem — a garantált munkadíj terjedését figyelembe véve — az élőmunkadíj-alapot is.

A terv készítésének az egyik legnehezebb, de talán legfontosabb része az *állóeszközök*, illetve a *beruházások* helyes, előrelátó megtervezése. Az üzem beruházási döntéseit körültekintő számításokkal szükséges alátámasztani. Az egyes ágazatok fejlesztése ugyanis jelenleg igen eltérő eredményeket ad, s különbözik (az adottságoktól függően) az egyes területek és üzemek eszközigényessége és jövedelmezősége is. Az 1966-ban végzett *beruházás-gazdaságossági vizsgálatok* alapján megállapítható, hogy 100 forint beruházással a sertéshizlalásban 135 forint termelési értéket és 18 forint bruttó jövedelmet, a juhtenyésztésben 115 forint termelési értéket és 16 forint bruttó jövedelmet, a baromfihús-termelésben 72 forint termelési értéket és 16 forint bruttó jövedelmet, a tejtermelésben pedig 71 forint termelési értéket és 10 forint bruttó jövedelmet lehetett elérni.

A beruházások megtervezésében figyelembe kell venni, hogy államunk a termelés helyes orientálása céljából továbbra is tekintélyes *hitelkedvezményekkel* és *elengedésekkel* kívánja elősegíteni a termelés növelését, különösen egyes ágazatokban. Helyes tehát, ha a beruházások megítélésében és a gazdaságossági számításokban mindig a kedvezményekkel csökkentett állóeszköz-értékekkel számolunk.

A *beruházási hitelkedvezmények* azokban az ágazatokban a legnagyobbak, amelyekben az állam ezzel is elő akarja segíteni a gyorsabb fejlesztést. Így a szarvasmarha-istállóépítéshez mintegy 70 százalékos hitelengedést kapnak az üzemek, a sertés- és baromfiépületekre pedig csak 30 százalékosat. Arra is érdemes felfigyelni, hogy a síkvidéki csemegeszőlő-telepítésnél a hitelelengedés mintegy 68 százaléka az alapberuházásnak, a borszőlőnél pedig csak 38 százaléka; nagyobb a hitelelengedés a csonthéjas gyümölcsöknél (29 százalék), mint a télialmánál (22 százalék). Így kívánjuk közelebb hozni egymáshoz

Digitized by Google

a népgazdasági és az üzemi érdeket, addig is, amíg (1968-ban) mód nem nyílik az árarányok további javítására.

A termelés előrelátó megtervezése a termelőszövetkezetekben is különböző *jellegű* és *időtartamú* tervek elkészítését teszi szükségessé. Így meg kell különböztetnünk *éves, közép* és *hosszú távú* fejlesztési terveket.

Az *éves tervnek* természetszerűen egy év gazdálkodási programját az üzem egész évi zavartalan működésének feltételeit, termelési és pénzügyi összefüggéseit kell tartalmaznia.

Termelőszövetkezeteink nagy része most ott tart, hogy *hosszabb időre* kell döntenie az üzemi szerkezet kialakításáról, a szakosodás irányáról és mértékéről. Ezért helyes, ha az üzemek a közeljövőben arra törekszenek, hogy éves üzemterveik mellett hosszabb időre is előrelátóan kialakítsák termelésüket, s e célból *hosszabb távú üzemfejlesztési tervet* is készítsenek. Ennek fel kell ölelnie az üzem általános termelési és közgazdasági elemzését, a tervezett változtatások gondos mérlegelését, irányát és mértékét, a szükséges beruházások meghatározását és indokolását, a beruházások forrásainak és megvalósításuk ütemezésének eldöntését.

Az üzemfejlesztési terv elkészítéséhez különösen fontos, hogy ismerjük a piaci viszonyok és a népgazdasági igény várható alakulását. Ezért helyes, ha az üzemek az alapvető kérdések eldöntéséhez a különféle szakmai tanácsadó szervezetektől is segítséget kérnek. De a most megalakítandó termelőszövetkezeti szövetségek keretében is megszervezhetik ezt az információs szolgálatot.

*

A termelőszövetkezetekben most készülnek az egész évi gazdálkodást meghatározó tervek. A most folyó tervkészítésnél a szövetkezetek olyan helyzetben vannak, hogy ha gondosan elemzik az elmúlt két év tapasztalatait, nemcsak segítséget kapnak a jobb, eredményesebb gazdálkodást megalapozó tervhez, hanem az új gazdasági mechanizmus viszonyai között általánossá váló tervezés új módszereit is kialakíthatják.

Digitized by Google

SZENTES TAMÁS:

A fejlődés nem kapitalista útja korunkban

A nemzeti felszabadító mozgalom a gyarmati rendszer bomlásával fejlődésének új szakaszába lépett: a gazdasági elmaradottság felszámolásáért, a gazdasági függetlenségért és a társadalmi átalakulásért vívott harc szakaszába. A gyarmatok politikai felszabadulása kezdettől fogva szorosan összefüggött *a szocializmusnak egy, majd több országban bekövetkezett győzelmével és fejlődésével.* A harcnak ez az új szakasza pedig egyáltalában csak azzal vált lehetővé, hogy megszűnt az imperializmus hegemóniája a világgazdaságban és világpolitikában, s létezik a szocialista világrendszer.

AZ ÁLLAM SZEREPE A GAZDASÁGI ELMARADOTTSÁG FELSZÁMOLÁSÁBAN

A volt gyarmati és félgyarmati országokat nemcsak hatalmas, de ma még egyre szélesedő szakadék választja el a fejlett országoktól. E szakadék áthidalása, a fejlett országok gazdasági színvonalának elérése számukra csak akkor lehetséges, ha megszűnnek gazdasági elmaradottságuk tulajdonképpeni okai és tényezői: *gazdaságilag függő és kizsákmányolt helyzetük, gazdasági struktúrájuk torzulásai, társadalmuk heterogén vonásai és prekapitalista maradványai.* Igaz, mindez feltételezi a nemzetközi gazdasági kapcsolatok átrendeződését (és megfordítva), valamint az évtizedeken, sőt évszázadokon át kiszivattyúzott erőforrások bizonyos visszajuttatását, a fejlett tőkésországok nagyobb mértékű és valódi értékű, nem látszólagos segítségnyújtását. De a belső gazdasági feladatok végrehajtása is olyan erőkoncentrációt és olyan irányú tevékenységet követel, amilyenre a nemzeti tőke vagy egyáltalában nem, vagy legalábbis egymagában, önállóan nem képes.

A monopolkapitalizmus korszakában a *magántőke* nem tud gyors gazdasági fejlődést, gyors tőkefelhalmozódást biztosítani a fejlődő országokban.

Digitized by Google

Ami a külföldi tőkét illeti, annak tevékenysége — bármennyire szükség van is rá a nagyfokú tőkehiány következtében, sok országban még hosszú ideig — több tekintetben akadályozza a fejlődést. Akadályozza mindenekelőtt a profitok kiszivattyúzása révén és azzal, hogy e külföldi tőke beruházási politikája nem a fejlődő ország tényleges belső szükségleteihez igazodik. Ezenfelül az ország gazdasági függetlensége elérhetetlenné s a politikai függetlenség is illuzórikussá válik, ha a gazdaságfejlesztés döntően a külföldi tőke tevékenységére épül.

A hazai magántőke viszont a fejlődő országokban* — éppen a gazdaságot megszálló külföldi tőke tevékenysége következtében — *általában gyenge*, erőtlen ahhoz, hogy a gazdasági növekedés, a gyors felhalmozás motorja legyen. E hazai tőkének nemcsak saját felhalmozási forrásai csekélyek, hanem azok a külső járulékos felhalmozási források sem állnak rendelkezésére, amelyek révén annak idején például a nyugat-európai tőkésosztály meggyorsította a gazdasági fejlődést (idegen népek leigázása, gyarmatok szerzése, háború, hadisarc, egyoldalúan előnyös kereskedelmi szerződések kikényszerítése stb.). Ezért a fejlődő országokban rendszerint maga a nemzeti tőke is igényli — saját fejlődése érdekében —, legalábbis átmenetileg, az *állam gazdasági közreműködését.*

Másfelől a *gazdasági erők spontán működése* a magánberuházási tevékenységnek olyan irányt szabhatna, amely a gazdasági struktúra torzulásainak fennmaradását, illetve fokozódását idézhetné elő; ezzel ismét egyedül az *állam* gazdasági ereje tud — a nemzeti magántőke érdekében is — szembefordulni.

Az olyan feladatoknak a végrehajtása tehát, mint pl. a gazdasági infrastruktúra költségigényes és nem profitábilis kiépítése, az oktatás és szakképzés fejlesztése, az analfabetizmus megszüntetése, iskolák, egyetemek építése, a közszolgáltatások bővítése, a nagy tőkebefektetést igénylő és lassan megtérülő ipari alapberuházások végrehajtása stb., már eleve meghaladja a magántőke erejét és tevékenységi körét. És tekintettel a gazdasági és szellemi erőforrások igen korlátozott voltára, csakis a központi hatalom *átfogó tervező és szervező tevékenysége* biztosíthatja a belső erőforrások mozgósítását és legcélszerűbb felhasználását.

A prekapitalista maradványok felszámolása, átalakítása is olyan átfogó reformokat és nagyszabású intézkedéseket követel, amilyenek csak az állam által valósíthatók meg. De legfőképpen *a külföldi tőke*

* A „fejlődő ország" kifejezés éppúgy, mint a „gazdaságilag elmaradott" vagy „gyengén fejlett ország" fogalom a polgári közgazdászoknak abból a téves nézetéből származik — és vált jobb híján általánossá az irodalomban —, hogy a szóban forgó országok mai helyzetét belső okok idézik elő: fejlődésbeli visszamaradásuk, a fejlődésből való kiesésük. A valóság azonban az, hogy helyzetüket éppen az a „sajátos fejlődés" idézte elő, amelyen mint az imperializmus világgazdasági rendszerének részei mentek át. A „fejlődő ország" fogalma mégis jobb a másik kettőnél, legalább annyiban, hogy kifejezi: önálló fejlődésük csak a gyarmaturalom alól való felszabadulásuk után válhatott lehetővé.

Digitized by Google

ellení harc követeli meg az állam gazdasági tevékenységét és beavatkozását: a külföldi magántőkének a gazdasági kulcspozíciókból való kiszorítása s a gazdasági élet fölötti ellenőrzésének felszámolása.

A gazdasági elmaradottság megszüntetésének szükségszerűségéből adódó feladatok tehát minden fejlődő országban — előbb vagy utóbb — előtérbe állítják az *állam gazdasági szerepét.*

E tendencia érvényesülését bizonyítja, hogy az állam ma már a fejlődő országok többségében aktívan részt vesz a gazdasági életben, közvetlen vagy közvetett eszközökkel igyekszik befolyásolni a gazdasági folyamatokat, gazdaságfejlesztési programokat, terveket készít stb. Kialakulóban van tehát a fejlődő országokban *az állam gazdasági beavatkozásának, az államkapitalizmusnak egy sajátos rendszere.*

Az állami beavatkozás rendszerének ez a sajátossága mindenekelőtt abban áll, hogy itt az államkapitalizmus a *termelőerők alacsony fejlettségi színvonalán* jön létre, s általában olyan körülmények között, amikor a gazdaságban és társadalomban még nem vált teljessé és nem szilárdult meg a kapitalizmus. A kapitalizmustól eltérő törvényszerűségek is érvényesülnek, s ezek az állami beavatkozás rendszerét is befolyásolják. Az állami beavatkozás igen *heterogén társadalmi és gazdasági elemekre* irányul, következésképpen különböző módszereket és eszközöket foglal magában. A tőkés elemeken kívül a prekapitalista elemekre is kiterjed, de különböző jellegű lehet a külföldi és a nemzeti magántőke vonatkozásában is.

A fejletlen osztályviszonyok következtében az államkapitalizmus *osztálytartalma* is igen különböző és labilis lehet. Az államkapitalizmus mozgása és növekedése többféle, egymással ellentétes tendencia talaján megy végbe, és így számtalan átmeneti, vegyes alakulat jöhet létre.

Minthogy a külföldi tőke egyeduralmának megtörése, a független nemzetgazdaság megteremtése s a prekapitalista viszonyok visszaszorítása a nemzeti burzsoáziának is érdekében áll, és sok más területen is igényli az állam gazdasági segítségét, sok esetben a nemzeti burzsoázia kezdeményezi az államkapitalizmus kifejlesztését (mint pl. Indiában, de eredetileg Egyiptomban, Burmában is), és elvileg lehetséges, hogy az állami beavatkozás tartósan is összhangban marad a nemzeti tőke érdekeivel.

Hogy tehát az állami beavatkozás gyümölcseit ki élvezze (pl. a külföldi tőkétől visszafoglalt vagy a feudálisoktól elvett gazdasági erőforrásokból ki részesedjen), hogy ez a beavatkozás végső soron kit szolgáljon, s hogy feladatai elvégzése során az államkapitalizmus milyen irányban fejlődjék tovább, azt a *társadalmon belüli harc* dönti el, *az osztályviszonyok és politikai erőviszonyok* alakulása határozza meg. E harc alakulásától és kimenetelétől függően az államkapitalizmus sorsa, mozgásának iránya többféle lehet.

Digitized by Google

Az *egyik lehetőség* az, hogy az állami beavatkozás sajátos rendszere — miközben küzd a külföldi tőke hegemóniája ellen, az önálló fejlődés feltételeiért, a gazdasági szerkezet átalakításáért s a nemzetközi tőkés munkamegosztásban elérendő új szerepért, és bizonyos eredményeket ér el a kapitalizmus előtti társadalmi alakulat maradványainak felszámolásában és a termelőerők fejlesztésében — fokozatosan visszafejlődik, elsorvad, s átadja helyét a *nemzeti magánkapitalizmusnak*. A megerősödött nemzeti tőkének nincs többé szüksége az állami beavatkozás rendszerére, mert a gazdasági erők spontán játéka már maga is biztosítja a számára kedvező feltételeket és növekedését.

E lehetőség realizálódásának azonban általában kicsi a valószínűsége. Noha az állami szektor és beavatkozás visszafejlődésének konkrét példáit látjuk Indonéziában s Ghanában is, figyelembe kell vennünk, hogy az államkapitalizmus a fejlődő országokban közvetlenül következik a már vázolt belső szükségletekből és tendenciákból, továbbá, hogy az állami beavatkozás már az egész tőkés világban *általános jelenséggé* lett.

A *másik lehetőség* az, hogy az államkapitalizmus a termelőerők felfejlesztése során egyre inkább átadja helyét a fejlettebb termelőerőkön nyugvó *állammonopolista kapitalizmusnak*, vagyis a kifejlődő monopoltőkés elemek irányítása alá kerül. Az ilyen irányba való fejlődésnek vannak kezdeti jelei egyes országokban (pl. Indiában, Brazíliában, Argentínában). Hogy azonban ez váljék a fejlődés *általános* irányává, annak is vannak nem lebecsülendő akadályai.

Egyrészt tekintetbe kell venni, hogy a mai fejlett tőkésországok monopóliumainak kialakulása és tevékenysége — szinte kezdettől fogva — más országok kizsákmányolását is feltételezte, nemcsak a hazai dolgozó osztályokét. S bár idegen országok kizsákmányolásának sokféle, köztük számos burkolt, közvetett formája is van, a megváltozott nemzetközi és világgazdasági helyzetben erősen korlátozott annak a lehetősége, hogy újabb országok újonnan születő monopoltőkéje is helyet kapjon a nemzetközi kizsákmányolás amúgy is összeszűkült területén. Az ilyen monopoltőkének kizárólag a belső kizsákmányolás forrásaiból való kinövése és uralomra kerülése pedig hallatlan belső feszültségeket okozhat és fölöttébb ingatag alapokra épülhet. Itt egyébként figyelembe kell venni a gazdasági fejlődéssel együtt növekedő és erősödő proletariátus korlátozó szerepét is.

Másrészt figyelembe kell venni, hogy az államkapitalizmusnak a gazdasági elmaradottság felszámolása időszakában csupán *egyik*, bár esetenként fő ereje a nemzeti burzsoázia, s eleve jelentős szerepük van egyéb társadalmi erőknek, főként a munkásosztálynak és parasztságnak, vagy mint áttételeknek, a haladó értelmiségi-katonatiszti csoportoknak. Ilyen körülmények között a nemzeti tőke gyakran már akkor megriad az államkapitalizmus fejlesztésének kockázatától, mielőtt az

Digitized by Google

teljesíthette volna feladatát, s hajlamossá válik arra, hogy kiegyezést keressen a külföldi monopoltőkével a gazdasági elmaradottság s a függő helyzet talaján. Ez biztosítékot jelenthet a magántulajdonosi rendszert illetően, de nem jelent kiutat a gazdasági elmaradottságból, és nem is hozza meg a nemzeti monopoltőke korlátlan uralmát a nemzetgazdaság fölött, nem teremti meg az önálló állammonopolita kapitalizmust. Ily módon tehát a külső és belső tényezők is bizonyos korlátokat szabnak e lehetőség realizálódásának.

A *harmadik* — és a történelmi fejlődés általános irányába eső — *lehetőség* az, hogy az államkapitalizmus, az állami beavatkozás rendszere, a gazdasági elmaradottság felszámolásának feladatait végezve, antiimperialista és egyben antikapitalista irányba fordul, s gazdasági feltételeket teremt a *nem kapitalista fejlődés* számára.

E harmadik lehetőségnek a megvalósulása természetesen olyan hatalmi-politikai eltolódást feltételez, amelynek eredményeképpen az államkapitalizmus, az állam gazdasági beavatkozásának e sajátos rendszere túlnő eredeti funkcióinak tulajdonképpeni határain, s *a hazai magántőke érdekeivel is szembefordul.* Az állami beavatkozás rendszere nemcsak a külföldi tőke növekedését, hanem a *hazai magántőke fejlődését is korlátozza,* mégpedig általában (nemcsak ennek egyik-másik csoportjáét, más vezető csoportok szolgálatában), következésképpen *a társadalom dolgozó osztályainak érdekében.*

A NEM KAPITALISTA FEJLŐDÉS TÁRSADALMI ÉS POLITIKAI OLDALA

A gazdasági elmaradottság felszámolásának történelmi szükségszerűségéből adódó feladatok végrehajtásában a társadalom széles rétegei érdekelve vannak, köztük a nemzeti burzsoázia is. E feladatok egyrészt *nemzeti* feladatok, amennyiben a nemzeti függetlenség gazdasági megalapozását, a gazdasági függés felszámolását célozzák, másrészt *demokratikus* feladatok — amelyek eredetileg a polgári demokratikus forradalméhoz hasonlóak —, amennyiben a feudális és prefeudális társadalmi maradványok elhárítását, az agrárreform végrehajtását, a feudális vezető réteg politikai és gazdasági hatalmának megszüntetését tartalmazzák. Reális lehetőség van tehát arra — a társadalmi differenciálódás meggyorsulása s a belső osztályellentétek előtérbe kerülése ellenére is —, hogy *e feladatok szabta határokon belül* a politikai függetlenség után is széles nemzeti egységfront jöjjön létre, illetve maradjon fenn a gyarmati felszabadító mozgalom előző szakaszából, s hogy átmenetileg olyan szövetség alakuljon ki, amely — a feudális és prefeudális vezető réteget s a neokolonializmussal együttműködő komprádor-rétegeket leszámítva — a társadalom összes egyéb rétegeit felöleli.

Digitized by Google

Ennek a szövetségnek, ennek a nemzeti összefogásnak az eredménye és megnyilvánulása egy olyan államhatalomnak: *nemzeti és demokratikus jellegű államnak* a kifejlődése, amely a függetlenség megszilárdításáért, az elavult társadalmi maradványok felszámolásáért s a gazdasági fejlődés meggyorsításáért küzd.

De ez az államhatalom — minden haladó vonása mellett is — rendkívül *labilis* képződmény. Hiszen létjogosultságát nemcsak az említett *történelmi* feladatok adják meg, hanem az *osztályviszonyok fejletlensége is*, az az állapot, amelyben még egyik társadalmi osztálynak sincs elegendő ereje ahhoz, hogy e feladatok végrehajtását s magát az államhatalmat kezébe vegye.

Ezekben az országokban a társadalmi osztályok, rétegek közötti határok egyébként is jóval elmosódottabbak, mint a fejlett tőkésországokban, mégpedig nemcsak a tőkés és nem tőkés elemek között, hanem a nem tőkés elemen belül is (a bérmunkás és a paraszt, a faluközösségi családfő, a törzsfőnök és a feudális hűbérúr között stb.). A heterogén társadalmi szerkezet érintkezési felületein viszonylag széles közbülső rétegek képződhetnek (pl. az ún. „elit", a katonatisztek, tisztviselők, tanítók, a körzeti közigazgatás beosztottjai stb.). Az osztályhoz tartozás tudatát a tradicionális társadalmi elemek hatásából következően erősen befolyásolják, sőt ellensúlyozhatják is a társadalmi tudat egyéb formái, a tradicionális vallás, a törzsi, nemzetségi, kaszt- és szektabeli összetartozás érzete, a nacionalizmus stb. És gyakran épp ezeket használja fel a neokolonialista beavatkozás, hogy a maga számára kedvező politikai állásfoglalást csikarjon ki. A társadalmi struktúra és folyamatok sajátos volta és maga a neokolonialista beavatkozás ad magyarázatot arra, hogy ezekben az országokban a politikai változások, eltolódások — mint egyébként a történelemben gyakorta — nem feltétlenül az osztályhatárok vonalában mennek végbe.

Az osztályviszonyok fejletlensége tükröződik az ilyen államhatalom vezető szerveinek jellegében és összetételében is. Többnyire demokrata értelmiségiek és hazafias katonatisztek állnak ezek élén. A forradalmi demokraták szerepét és jelentőségét azonban nem szabad lebecsülnünk. Nemcsak azért nem, mert sok esetben nincs is a vezetésben olyan más forradalmi erő, amely alkalmas volna a dolgozó tömegek érdekeinek képviseletére, hanem azért is, mert a forradalmi demokratáknak rendszerint igen értékes forradalmi tapasztalataik vannak, amelyeket még a felszabadító mozgalom előző szakaszában szereztek (mint pl. az algériai FLN számos vezetője, az egyiptomi „szabad tisztek" csoportja) s ezenkívül e forradalmi demokraták közül később nagyon sokan fokozatosan a szocializmus híveivé válnak.

Az ilyen nemzeti és demokratikus jellegű államhatalom különleges *történelmi jelentőségét* az adja meg, hogy — olyan körülmények között, amikor egy fejlődő országban a szocializmus belső osztályerői még

Digitized by Google

igen fejletlenek, s a gyors előrefutás nagy veszteséggel és kockázattal járna — nemcsak a gazdasági elmaradottság felszámolását könnyíti meg, hanem ezenkívül, de ezzel párhuzamosan a szocializmus belső erőinek fejlődését és aktivizálódását is elősegíti.

Az ilyen államhatalom létrejötte egymaga még nem jelent antikapitalista irányba fordulást, nem jelenti a fejlődés nem kapitalista irányát, de egyfelől a legkedvezőbb feltételeket biztosítja ennek számára, másfelől a nem kapitalista fejlődés, a szocializmus *irányába* fordulás meg is kezdődhet a nemzeti-demokratikus állam működése és irányítása mellett.

A nemzeti-demokratikus állam tehát elegendő is, meg nem is a nem kapitalista fejlődés megindulásához. Ezt az ellentmondást csak az állam *gazdasági* beavatkozásának jellege, az államkapitalizmus továbbfejlődésének iránya oldhatja fel. Ha a nemzeti-demokratikus állam léte egybekapcsolódik az állam gazdasági beavatkozásának olyan antikapitalista rendszerével, amely *korlátokat állít* a hazai magántőke növekedése és fejlődése elé, s a gyorsabb gazdasági fejlődést és a függetlenség megszilárdítását a magántőke hegemóniája *nélkül*, annak előre gátat szabva biztosítja, akkor ez *a fejlődés nem kapitalista útját jelenti.*

Az állam gazdasági beavatkozásának rendszere, az államkapitalizmus tehát törvényszerűen fejlődik ki a szóban forgó országokban, de osztályjellege és végső iránya önmagában még nem meghatározott. Az államkapitalizmus gyümölcseiért és továbbfejlesztésének kérdésében éles harc bontakozik ki. A nemzeti-demokratikus állam kifejlődése igen kedvező lehetőséget teremt arra, hogy e harc a dolgozó osztályok javára, az antikapitalista irányzat győzelmével dőljön el. Az állami beavatkozás ilyen irányú továbbfejlődése azonban magának az államhatalomnak a fejlődésében, összetételében és bázisában is változásokat hoz. Az egységfronttal, az osztályszövetséggel fokozatosan szembefordulnak azok a burzsoá rétegek, amelyeknek működését az állami beavatkozás megcsorbította. (Jól látható ez az EAK fejlődésében.) Amennyiben az államhatalom fokozatos vagy ugrásszerű átalakulása együtt halad a gazdasági elmaradottság felszámolásával, a gazdaság fejlődésével, a munkásosztály megerősödésével, és politikai szervezettségének, szerepének megnövekedésével, annyiban voltaképp a szocializmusba való átmenetet készíti elő.

Ily módon a gazdasági elmaradottság állapotából a hazai kapitalizmus teljes kibontakozása, a burzsoá hegemónia kialakulása és forradalmi megdöntése nélkül el lehet jutni a szocialista építés megkezdéséig. A nem kapitalista fejlődés éppen olyan *történelmi útrövidítés*, amely a gazdasági elmaradottság talajáról *a nemzeti kapitalizmus kiteljesedésének és legfelső szakaszának elkerülésével viszi el* a prekapitalista maradványokkal is terhes társadalmakat *a szocialista átalakulás*

Digitized by Google

szakaszáig. Ilyen történelmi útrövidítésre az ázsiai szovjet köztársaságok és Mongólia nyújtották az első példát. Az ő nem kapitalista fejlődésük azonban a tőkés világgazdaságból való kiszakadással és egy proletárállam keretei között, illetve ennek közvetlen hatására és segítségével indult meg. Ma azonban, a gyarmati rendszer szétesésének s a szocialista világrendszer létezésének körülményei között, a nem kapitalista fejlődés e feltételek nélkül, a tőkés világ*gazdasági* rendszeren belül s egy nemzeti-demokratikus jellegű, de heterogén összetételű, szövetséges államhatalom mellett is megindulhat. A nem kapitalista fejlődésnek így voltaképpen egy új formája jelent meg.

A NEM KAPITALISTA FEJLŐDÉS FŐ TÍPUSAI

A nem kapitalista fejlődés korunkra jellemző formájának gazdasági oldala (az állami beavatkozás antikapitalista irányú „túlnövése") és társadalmi-politikai oldala (a nemzeti és demokratikus feladatokat végző államhatalomban a dolgozó rétegek képviselőinek növekvő szerepe), mint láttuk, elválaszthatatlan és szerves egységet alkot.

A gazdaságban bekövetkező változás — mint a nem kapitalista útra térés kritériuma és alapja — a külföldi és hazai nagytőke hadállásai elleni támadásban, vagyis általában a gazdaság állami szektorának kiszélesedésében realizálódik (nem említve itt olyan eseményeket, mint pl. az imperialista katonai támaszpontok megszüntetése, szerződések felmondása stb., amelyek mindezt rendszerint megelőzik és előkészítik). De az államosítások, illetve az állami tulajdonban épült üzemek túlsúlya a fő gazdasági ágakban nem feltétlen és kizárólagos mutatója és nem is mindig egyértelmű mutatója a nem kapitalista útra térésnek.

A nem kapitalista fejlődés gazdasági kritériumát illetően az egyes országok eltérő gazdasági szerkezete alapján nagy különbségek adódhatnak. Amennyire általános az, hogy a szóban forgó országok gazdaságának erős export-orientációja miatt *a külkereskedelem állami ellenőrzése,* illetve monopóliuma az államkapitalizmusnak nemcsak a külföldi tőke ellen, hanem a belső kapitalizálódás korlátozására is felhasználható legfőbb eszköze, annyira más természetű és hatókörű eszközöket kíván a kapitalizálódás elfojtása azokban az országokban, ahol a kitermelőipar, és azokban, ahol a monokultúrás mezőgazdaság a nemzetgazdaság vezető ágazata. Sok függ a gazdasági növekedés irányától és ütemétől is.

A *mezőgazdaság,* amely az elmaradott országok legtöbbjében még hosszú ideig vezető ágazat marad, ebből a szempontból is különös jelentőségű. Az európai szocialista országokban is hosszú ideig a mezőgazdaság jelentette a kapitalizálódás bizonyos forrását, s még inkább így van ez az elmaradott országokban, ahol az ipar vezető ágazattá emelése általában még nehezebb és hosszantartóbb feladat.

Digitized by Google

A kisárutermelés — mely esetleg a naturálgazdálkodó egységeknek állami befolyásra történt átalakulásából jött létre — a kapitalizálódás bizonyos forrása lehet. A kisárutermelésnek természettörvénye a paraszti lakosság differenciálódása; e törvény korlátozása, érvényesülésének megakadályozása a szocialista országokban, a szocialista ipar, kereskedelem és pénzügyek körülményei között sem volt könnyű feladat, de még nehezebb az elmaradott országokban, e feltételek hiányában. Márpedig e törvény érvényesülése nemcsak a munkaerőhelyzet, a mezőgazdasági termelőerők fejlődése s a falusi lakosság szociális helyzete szempontjából járhat katasztrofális következményekkel, hanem keresztezheti, elvághatja a fejlődés megkezdett nem kapitalista útját is.

A mezőgazdaság vezető szerepe és döntő súlya a nemzeti jövedelem termelésében, de különösen az exportban a legtöbb országban reálissá teszi azt a veszélyt, hogy még az ipari államosítások, a külkereskedelem és pénzügyek állami ellenőrzése esetén is, a gazdaság többi részének antikapitalista fejlődésével párhuzamosan, ebben a szektorban — intenzív és megfelelő irányú állami beavatkozás hiányában — kifejlődhet és megerősödhet az olyan hazai tőke, amely megállíthatja és visszafordíthatja a nem kapitalista fejlődést. Ezért a mezőgazdaságban, a falusi viszonyokban végbemenő folyamatok elemzése különösen fontos a nem kapitalista fejlődés értékelése szempontjából.

A nem kapitalista fejlődés nem zárja ki a magántőke tevékenységét, csupán annak a tendenciának az érvényesülését jelenti, hogy a magántőke szűnjön meg vezető szektor lenni, illetve ne válhasson azzá. Némely országban e tendencia érvényesüléséhez a kitermelő és feldolgozó ipar s a kereskedelem túlnyomó részének államosítása szükséges; ez azonban még nem jelenti azt, hogy ez másutt is nélkülözhetetlen feltétele, vagy éppen elegendő feltétele a nem kapitalista fejlődésnek.

Másfelől az államkapitalizmusnak nem bármiféle „túlnövése" jelent nem kapitalista irányba fordulást, még ha történetesen akadályozza is a hazai és külföldi tőke fejlődését. Az állami beavatkozás rendszerének olyan *bürokratikus* túlburjánzása, amely nemcsak a magántőke tevékenységét, hanem általában a gazdasági fejlődést is akadályozza, amely tehát nem szolgálja a dolgozó rétegek érdekeit, az csak vadhajtás lehet, de nem a növekedés nem kapitalista változata.

A nem kapitalista fejlődés gazdasági, társadalmi és politikai folyamatai között időbeli eltolódások és ellentmondások is létrejöhetnek. Lehetséges, hogy a nem kapitalista útra térést, az átcsapást jellemző *gazdasági folyamatok* gyorsabb ütemben és határozottabban haladnak előre, és így megelőzik az ugyancsak jellemző társadalmi és politikai folyamatokat, változásokat, de lehetséges fordítva is: a társadalmi erőviszonyok hirtelen megváltozása, egy gyors politikai átcsoportosulás nyitja meg a nem kapitalista fejlődést, mielőtt még a gazdasági folya-

Digitized by Google

matok megérlelték volna az állami beavatkozás „túlnövekedését", és mielőtt az államkapitalizmus gyökereket eresztethetett volna.

Ebből a szempontból is különbségeket tehetünk a nem kapitalista fejlődés mai változatai között — nem is szólva a gyorsan és szinte közvetlenül szocialista forradalomba átcsapó nem kapitalista változatról, amelyre Kuba nyújt példát. Aszerint azonban, hogy *milyen alapról indul meg,* milyen talajon kezdődik a nem kapitalista útra térés, vagyis hogy a hazai kapitalizmusnak milyen mértéke és fejlettsége, a prekapitalista viszonyoknak milyen jellege és intenzitása mellett következik be — az eddigi történelmi példák alapján *két fő típust* különböztethetünk meg.

Az *egyik típusra,* amelyet guineai vagy mali típusnak is nevezhetünk, az jellemző, hogy az államkapitalizmus kibontakozásának kezdeti időpontjában még nem fejlődött ki számottevő hazai tőke, a hazai burzsoázia fejletlen vagy teljességgel hiányzik, s a hazai magántőke fejlődése ezt követően is *eleve elmarad* az államkapitalizmus fejlődése mögött. Vagyis az államkapitalizmus rendszerének kiszélesedése és megerősödése nem annyira a hazai tőke megszerzett pozíciójának megnyirbálását jelenti — mert hiszen ilyen alig van —, hanem inkább kifejlődésének és növekedésének akadályozását. Ebben a típusban az államkapitalizmus egyfelől a külföldi tőke ellen irányul, másfelől a gazdaság és társadalom prekapitalista formáinak átalakulásából születhető hazai tőkés elemek ellen. Ez utóbbi vonatkozásban tehát az állam és a magántőke közötti olyan sajátos gazdasági viszonyt fejez ki, amelyben a magántőke (ti. a hazai magántőke) igazában még nem is igen létezik, fennáll azonban létrejöttének állandó veszélye. Ez a veszély egyfelől a prekapitalista maradványok széles körű létezéséből fakad (amelyeknek természetes továbbfejlődési és átalakulási iránya egyébként az árutermelésen át a kapitalizmus felé mutat), másfelől az államapparátus vezető tisztviselőinek vagyonosodásából (főként a neokolonialista megvesztegetések, a spekuláció, az állami javak hűtlen kezelése stb. révén) s a társadalomtól való elidegenedéséből.

A nem kapitalista útra térés *másik típusára,* amelyet egyiptomi típusnak nevezhetünk, az jellemző, hogy az államkapitalizmus kialakulása már a korábban kifejlődött hazai tőke és így *viszonylag jelentős hazai burzsoázia* jelenlétében — sőt esetleg ennek vezetésével — indul meg. Az államkapitalizmus megerősödésének folyamata azonban az elmaradottság felszámolásából adódó feladatok végrehajtása során s a társadalmi erők nyomása alatt olyan lendületet vesz, hogy a hazai tőke nem képes többé úrrá lenni rajta. Ez rendszerint valamely akadály, pl. a külföldi tőke hadállásainak robbanásszerű eltávolítása vagy a hazai burzsoázia spekulációs, a fejlődést gátló tevékenysége elleni radikális intézkedések révén következik be. Az államkapitalizmus hatókörének — rendszerint hirtelen — kiterjedése ilyenkor a hazai tőkétől ragad el fontos pozíciókat.

Digitized by Google

Az elsőként említett típusú fejlődésre különösen Fekete-Afrikában nyílik lehetőség, amint ezt *Guinea, Mali* és bizonyos mértékben az államcsíny előtti *Ghana* példája mutatja. Guineában és Maliban, ahol a függetlenség kivívásakor, illetve közvetlenül azt követően a meglehetősen fejlett és szervezett antiimperialista politikai mozgalom (a Guineai Demokrata Párt és a Szudáni Unió) a külföldi tőke és az anyaországi kolonialista kormányzat szabotáló tevékenységével, aknamunkájával találta magát szemben, a gazdasági élet területén is gyors és nagyarányú állami beavatkozás történt. Rövid idő alatt — a külföldi tőke elleni védekezésként, majd támadásként — hatalmas mértékben kiterjesztették az állam gazdasági tevékenységét, s eközben az egyébként is gyenge, de a külföldi versenytárs nyomásától megszabadult hazai magánszektornak ideje sem lehetett a kibontakozásra. Az államkapitalizmus kifejlődése és megerősödése itt tehát még az előtt következett be, mielőtt egyáltalán kialakulhatott volna jelentősebb hazai burzsoázia. *Ghanában* az állam gazdasági szerepének megnövekedése ugyancsak gyorsabb és erőteljesebb volt, mint a csírájukban meglevő kapitalista elemek fejlődése. A Nkrumah vezette haladó kormányzat — nem annyira a külföldi tőkével szembeni ellentámadásként, mint inkább a kitűzött hatalmas gazdasági és társadalmi feladatok gyors végrehajtása érdekében — a külföldi tőke hatalmának megtörésére irányuló intézkedésekkel egyidőben az állami szektor erősítésének és a hazai magánszektor korlátozásának politikáját folytatta. Itt azonban az ellenforradalmi katonai puccs, a gazdasági nehézségek miatt támadt elégedetlenséget kihasználva, a reakciós törzsfőnökök s a neokolonialista erők segítségével megdöntötte Nkrumah haladó kormányzatát, s azóta teljes visszafordulást idézett elő a megkezdett nem kapitalista fejlődésben.

A nem kapitalista útra térés másodikként említett típusára az Egyesült Arab Köztársaságon kívül Burma és Algéria, illetve legújabban Szíria hozható fel példának. Az EAK-ban a gazdasági élet állami ellenőrzésének rohamos kiterjesztése részben a végrehajtandó nagy gazdasági és társadalmi feladatok, szociális és egyéb problémák (földreform, „Új Nílusvölgy"-program stb.) miatt történt, részben pedig külpolitikai tényezőkkel volt összefüggésben (a szuezi imperialista agresszió utóhatása, kudarcok az arab államszövetség megvalósítása terén). Az államkapitalizmus kifejlődésének ez a folyamata előbb a nemzeti burzsoázia támogatásával indult meg és haladt előre (a külföldi monopoltőke elleni intézkedések), majd annak bizonyos semlegesítésével, illetve ellenállásának leküzdésével folytatódott. A fordulat tulajdonképpen 1960—61-ben kezdődött meg, a hazai tőkére kiterjedő államosításokkal 1963 végén már a nem mezőgazdasági termelés zöme az állami szektorhoz tartozott. A gazdaságban bekövetkezett változásokat a belpolitikában is változások követték (a politikai élet és

Digitized by Google

államapparátus demokratizálódása, a kormánypárt átszerveződése stb.). Elsőrendű szerepet játszott és játszik az EAK fejlődésében az a tény, hogy az EAK és a szocialista országok között gyorsan és gyümölcsözően fejlődtek a gazdasági és egyéb államközi kapcsolatok. A szuezi agresszió napjaitól kezdve az EAK az imperializmus elleni harcában mindig számíthatott a szocialista országok minden oldalú támogatására és segítségére.

Burmában katonai államcsíny révén csúszott ki a hatalom 1962-ben a nemzeti burzsoázia kezéből, miután annak kormánya súlyos belpolitikai válságba került (a polgárháború elhúzódása s a kormányzó párt kettészakadása következtében), és képtelennek bizonyult arra, hogy megoldja a gazdasági elmaradottság gyors felszámolásának feladatait, kivezesse az országot a gazdasági stagnálásból. A hatalomra került hazafias tisztek csoportja Ne Vin tábornokkal az élén, az EAK kormányához hasonlóan az állam gazdasági szerepének kiterjesztése (államosítások, állami vállalatok létesítése, felvásárlások), valamint a magánszektor korlátozása útján igyekszik az ország fejlődését meggyorsítani. A kezdetben csak a hadseregre támaszkodó vezetés — különösen az 1965 végére kiéleződött belpolitikai feszültségnek, a reakciós burzsoá és más elemek kívülről is támogatott aknamunkájának intő jeleire — fokozott igyekezettel lát hozzá a hatalom megszilárdítása érdekében egy új párt megszervezéséhez. Ennek az igyekezetnek a sikerétől is nagyban függ a továbbhaladás.

Algériában a felszabadulás utáni belpolitikai fejlődés gyors előrehaladása (a dolgozó osztályok nagy aktivitása, az állami és pártvezetés forradalmi lendülete, a népi milíciák intézménye stb.) vetett gátat a hazai magántőkés elemek növekedésének és hatalomra kerülésének. Ez a rohamos politikai fejlődés tette szükségessé az állam gazdasági szerepének növelését, s teremtette meg az alapot a nem kapitalista fejlődés számára. Az 1965 nyarán bekövetkezett fordulat — amelyhez a korábbi vezetésnek néhány hibája és mulasztása (meggondolatlan gazdasági döntések, a földreform elhanyagolása, mulasztások a pártszervezés, a tömegbázis és szövetségesek megszerzése terén stb.) teremtett kedvező feltételeket —, eltávolította a vezetésből Ben Bellát és több közvetlen munkatársát. Ez bizonyos megtorpanást okozott a nem kapitalista fejlődésben.

Szíriában, ahol a társadalmi és gazdasági fejlődés irányának kérdésében évek óta rendkívül kiélezett belső politikai és ideológiai harc folyik, (ennek egyik megnyilvánulása az államcsínyek sorozata), 1966. február 23-án eltávolították a kormányból a Baath Párt jobboldali vezetőit. Az új kormány a baloldali baathisták és a haladó erők (köztük a kommunisták) összefogásának jegyében alakult meg, és az államhatalmat a belső reakció, a hazai és külföldi nagytőke és a feudális elemek ellen fordította. Meggyorsította az agrárreformot, kb. 80 százalékosra emelte a közép- és nagyipar állami szektorának arányát, na-

Digitized by Google

gyobb szerepet adott a szakszervezeteknek és parasztszövetségeknek, s a szeptemberi ellenforradalmi kísérlettel szemben nem riadt vissza a népi milíciákra való támaszkodástól. Az új rendszer megszilárdulását és jövőjét — tekintettel a jobboldal várható és kívülről is intenzíven támogatott ellentámadási kísérleteire — még nyilvánvalóan sok bizonytalansági tényező befolyásolja, mint általában más nem kapitalista államalakulatok esetében is.

Irakban, Szudánban és *Brazzaville-Kongóban* is történtek már — olykor jelentős — lépések a nem kapitalista fejlődés irányában (Irakban pl. a magántőke elleni gazdasági intézkedések, államosítások révén, Szudánban főként a politikai életben egy időben megindult demokratikus átalakulás folytán, Kongóban bizonyos gazdasági intézkedések és a kormányzat politikai irányvonala alapján), de az előrehaladás visszaesett vagy elakadt, liletve túlságosan is kezdeti jellegű még.

A nem kapitalista fejlődés eddigi történelmi példái azt bizonyítják, hogy a fejlődő országok számára a nem kapitalista út *történelmi realitás,* és egyszersmind olyan út, amely egybeesik a gazdasági elmaradottság felszámolásának útjával és a társadalmi fejlődés általános perspektívájával. De a nem kapitalista fejlődés eddigi tapasztalatai azt is bizonyítják, hogy ez a fejlődés egy többnyire hosszú átmeneti korszakot foglal magában, olyant, amely *még sok bizonytalansággal, visszakanyarodással és veszéllyel* terhes, mégpedig nem utolsósorban a neokolonialista beavatkozások és aknamunka még viszonylag tág lehetőségei, a társadalomban felszínre kerülő belső konfliktusok, lappangó ellentétek, a politikai hatalom gyakran szervezetlen vagy igen heterogén társadalmi bázisa, a szomszédos országok hatása stb. következtében.

Mégis: ez *a továbbhaladás történelmi útja,* mert vele szemben a fejlődés tőkés útja hatalmas társadalmi feszültségekkel, bajokkal és áldozatokkal jár együtt, és az elmaradottságnak legfeljebb bizonyos tünetein képes átmenetileg enyhíteni, de nem képes véglegesen felszámolni azt. És történelmivé válhat a nem kapitalista fejlődés útja azért is, mert az ezen az úton haladó országok támaszkodhatnak a világgazdaságban és nemzetközi politikában növekvő szerepet játszó szocialista országok segítségére.

Digitized by Google

Nemzetközi szemle

A Francia Kommunista Párt XVIII. kongresszusa

Franciaországban kimagasló politikai eseménnyel kezdődött az új év: a *Francia Kommunista Párt* január első napjaiban tartotta meg XVIII. kongresszusát. A francia kommunisták tanácskozásán 800 küldött és 42 testvérpárt képviselői vettek részt.

Az FKP eddig rendszerint az évtizedek óta kommunista bástyának számító párizsi külvárosok valamelyikében tartotta kongresszusait. Ezúttal *Levallois-Perrot* külvárost választotta ki a tanácskozás színhelyéül. A több mint 60 ezer lakosú város csaknem két évtizedig jobboldali vezetés alatt állt, és csak az 1965-ös községi választásokon kapott kommunista polgármestert, baloldali tanácsot, a kommunisták és szocialisták együttműködésének eredményeként. Levallois mintegy szimbóluma az FKP által következetesen folytatott *egységpolitika* sikerének.

A *francia munkásosztály és a demokratikus erők összefogásáért* vívott harc ezúttal is központi témája volt az FKP kongresszusának. Annál is inkább, mert március első felében parlamenti választások lesznek Franciaországban, és a kommunisták erőfeszítéseinek eredményeképpen alig néhány nappal a kongresszus előtt választási megállapodás jött létre az FKP és a „nem kommunista baloldalt" egyesítő Demokrata Szocialista Szövetség között.

De Gaulle külpolitikájának ellentmondásai

A Központi Bizottság beszámolója („Egység a demokratikus, független, békés és virágzó Franciaországért!"), amelyet *Waldeck Rochet*, a párt főtitkára terjesztett a kongresszus elé, a nemzetközi helyzet és Franciaország belső helyzetének mélyreható elemzése alapján értékelte a párt munkáját és feladatait.

A kongresszus a nemzetközi helyzetről adott értékelésében újból megállapította, hogy a szocialista világrendszer *a világ fejlődésének döntő tényezőjévé* vált és az is marad. Ugyanakkor azonban rámuta-

Digitized by Google

tott arra, hogy az imperializmus növekvő agresszivitása *kiélezte a nemzetközi helyzetet,* és a vietnami nép elleni barbár támadás eszkalációja a termonukleáris háború kockázatát rejti magában. A francia kommunisták *teljes szolidaritásukról* biztosították a vietnami népet, és nagyra értékelték azt a *hathatós segítséget,* amelyet a Szovjetunió és a többi szocialista ország nyújt a szabadságáért harcoló Vietnamnak.

A kongresszus küldöttei forró, testvéri fogadtatásban részesítették a Vietnami Dolgozók Pártja és a Dél-Vietnami Nemzeti Felszabadító Front képviselőit. *Ho Si Minh* elnökhöz intézett üzenetükben a francia kommunisták hangsúlyozták: ahogy a francia gyarmatosítókkal szemben a vietnami nép oldalán állottak, ugyanúgy ma az amerikai agresszorok ellen harcolnak Vietnam nemzeti függetlenségéért. Kötelességüknek tartják, hogy a vietnami béke érdekében mozgósítsák a francia közvélemény legszélesebb rétegeit. Azon lesznek, hogy Franciaország fejlessze diplomáciai, kereskedelmi és kultúrális kapcsolatait a Vietnami Demokratikus Köztársasággal és a francia kormány ismerje el a Dél-Vietnami Nemzeti Felszabadító Frontot. Az üzenet végül leszögezi: a Francia Kommunista Párt helyesli az egységes nemzetközi frontnak, nevezetesen a szocialista országok egységfrontjának létrehozását a Vietnamban folyó imperialista agresszió ellen. A nemzetközi kommunista és munkásmozgalom egysége lehetővé tenné a vietnami nép és a béke ügyének még hatékonyabb szolgálatát.

Az európai helyzetet elemezve a kongresszusi beszámoló megállapította, hogy az Egyesült Államok a nukleáris fegyverek felhalmozásával, a revansista, militarista célokat követő bonni politika támogatásával itt is a *feszültség fenntartására* törekszik, hogy ily módon megőrizhesse gazdasági és politikai befolyását a kontinensen. A francia kommunisták támogatják a szocialista országok bukaresti tanácskozásán kidolgozott javaslatokat, és állást foglaltak amellett, hogy a katonai tömbök helyett *biztonsági rendszer* jöjjön létre, minden európai ország részvételével. A kongresszus határozatban mondta ki, hogy a Francia Kommunista Párt ellenzi az 1969-ben lejáró Atlanti Szerződés felújítását.

A Francia Kommunista Párt a parlamentben is megszavazta (egyedül az ellenzéki pártok közül) a francia kormánynak azt a döntését, hogy kilép az Atlanti Szövetség katonai szervezetéből és felszámolja a Franciaország területén levő idegen támaszpontokat. A kongresszus is határozottan állást foglalt Franciaország *független, nemzeti politikája* mellett, és pozitívan értékelte a de Gaulle-kormányzat *„kapunyitását"* Kelet felé.

Beszámolójában Waldeck Rochet az elmúlt időszak jellemző eseményeként emelte ki a Franciaország és a Szovjetunió között beállott *közeledést,* de Gaulle elnök szovjetunióbeli, Koszigin kormányelnök franciaországi látogatását és a két ország között kibontakozó együtt-

Digitized by Google

működést, amelyért a francia kommunisták kezdettől fogva harcoltak.

A kongresszus azonban ugyanakkor rámutatott: ha de Gaulle-t a körülmények bizonyos reális lépésekre késztetik, ez még nem jelenti azt, hogy külpolitikája mentes az *ellentmondásoktól*. A kormány politikájának ilyen *negatív vonása* az önálló atom-ütőerő kiépítése. A kommunisták a francia nép érdekében levőnek tartják, hogy Franciaország aláírja a moszkvai atomcsend-egyezményt, elfoglalja helyét a leszerelési értekezleten, és a nemzetközi fórumokon kezdeményezően lépjen fel a leszerelés érdekében. Az európai biztonság és a német kérdés megoldása pedig megköveteli, hogy a francia kormány *hivatalosan is elismerje* az NDK létezését.

A monopóliumok politikája

A kongresszus megvitatta Franciaország belső politikai és gazdasági helyzetét. A Központi Bizottság beszámolója és a küldöttek hozzászólásai is élesen bírálták a kormány *szociális politikáját*, a nemzeti jövedelem elosztásának szembetűnő aránytalanságait. 1957 óta a francia ipari termelés 60 százalékkal, a munkatermelékenység majdnem 50 százalékkal emelkedett, de a dolgozók vásárlóképessége érezhetően *stagnál*, a kedvezőtlen helyzetben levő kategóriákban még *csökkent* is, és a bérkövetelő mozgalmak nélkül még nagyobb mértékben csökkent volna — állapítják meg a kongresszus tézisei.

A francia kormány évek óta *a reálbérek rögzítésére* törekszik. Csak olyan, minimális béremelést engedélyez, amely lényegében nem éri el az árak emelkedését. A bérstop-politikát először a frank stabilizációjával indokolta, majd azzal az érveléssel folytatta, hogy a munkabérek emelkedése elvonná a tőkés vállalkozóktól a szükséges beruházási eszközöket. Márpedig a francia ipart korszerűsíteni kell, hogy megállja helyét a nemzetközi versenyben.

A francia kormány gazdaságpolitikájának egy másik jellemző vonása, hogy minden eszközzel igyekszik *meggyorsítani a tőke koncentrációját*. Az elmúlt évben egy sor ipari és pénzügyi nagyvállalat fuzionált. A vegyiparban, a gép- és villamosiparban, a kohászatban 50—60 ezer, sőt 100 ezernél több alkalmazottat foglalkoztató mamutvállalatok jöttek létre. Emellett az ipari és pénzügyi vállalatok egyes nagy pénzcsoportok érdekkörébe tartoznak.

A Központi Bizottság beszámolója rámutatott: Franciaországban ma mintegy *tíz pénzcsoport* uralja a gazdasági életet. Minden eszközzel, elsősorban a bérek leszorításával arra törekednek, hogy minél több *ingyenes munkát* sajtoljanak ki a munkásosztályból. Hasonló a helyzet a Közös Piac többi országában. A nagytőkés vállalatok mindenütt a konkurencia-harcra hivatkozva utasítják vissza a dolgozók jogos követeléseit.

Digitized by Google

A kongresszus a kormány gazdasági és szociális politikájának elemzése alapján leszögezte: a jelenlegi személyi hatalmi rendszer *a monopóliumok politikájának kifejezője*, s a munkásosztály és a többi dolgozó réteg érdekeit feláldozza a nagytőke érdekeinek.

A francia kommunisták egységpolitikája

A Francia Kommunista Párt már előző kongresszusain is megállapította, hogy a személyi hatalom rendszere csak akkor váltható fel valóban demokratikus rendszerrel, ha a baloldali erők *egységfrontba tömörülnek*. A jelenlegi helyzet kedvez a demokratikus erők összefogásának. A gaulleizmus befolyása az utóbbi években *csökkent*. Ez megmutatkozott az 1965. évi köztársasági elnökválasztáson, amikor de Gaulle az első fordulóban a szavazatoknak csupán 45 százalékát kapta meg.

A gaulleizmus befolyásának csökkenése részben *a tőkés osztályon belüli ellentétekkel* is magyarázható. A nagypolgárság egy része olyan helyzetet akar teremteni, hogy adott pillanatban a jelenlegi rendszert egy másik, az Egyesült Államoktól függő reakciós rendszer váltsa fel. A személyi hatalom ellen folyó harc kimenetele szempontjából tehát csak két alternatíva lehet: reakciós őrségváltás, vagy *ténylegesen demokratikus rendszer*. A francia munkásosztály ezért nem szövetkezhetik a de Gaulle-lal szembenálló jobboldali erőkkel (*Lacanuet* úgynevezett Demokratikus Centrumával), mert ezek szálláscsinálójává válna. A haladó, demokratikus, nemzeti erők összefogására kell törekednie.

Az FKP Központi Bizottsága 1965 márciusában ilyen szellemben dolgozta ki *választási programját*, s ezt megküldte a Szocialista Pártnak és a Demokratikus Szocialista Szövetség többi pártjának azzal, hogy ez a program tárgyalási alapul szolgálhat egy baloldali választási szövetség megkötéséhez. A program, amelyet a kongresszus most megerősített, közvetlen, mérsékelt célokat tűz ki. A *parlamentnek felelős kormányt* javasol, amelynek stabilitását a demokratikus pártok közös programon alapuló egysége és a széles néprétegek támogatása biztosítaná. Az FKP programja *a közélet demokratizálását, a dolgozó rétegek helyzetének javítását, számukra elérhető lakások építését, az elmaradt országrészek iparosítását, a kistermelők érdekeit védő mezőgazdasági politikát, adóreformot, a teljes foglalkoztatottságot, a kulcsiparági monopóliumok és a nagy kereskedelmi bankok államosítását* irányozza elő. A program alapvető külpolitikai célja, hogy Franciaország *a békére, a népek közötti együttműködésre, a kollektív biztonságra és a leszerelésre* törekedjék.

A Demokrata Szocialista Szövetség vezetősége, amelynek jobbszárnya nem mondott le arról, hogy a választásokon Lecanuet Demokratikus Centrumával szövetkezzék *kitért* a kommunisták által java-

Digitized by Google

solt egységprogram megvitatása elől. A dolgozó rétegek — köztük a Szocialista Párt választóinak jelentős része — viszont *kedvezően fogadták* az FKP egységjavaslatát. A párizsi Renault autógyár 11 ezer dolgozója például — kommunisták, szocialisták és pártonkívüliek — levélben szólította fel *François Mitterrand*-t, hogy a vezetése alatt álló Demokrata Szocialista Szövetség állapodjon meg *közös programban*, és kössön választási szövetséget a Francia Kommunista Párttal.

A választók nyomásának nagy szerepe volt abban, hogy a nem kommunista baloldal vezetői végül is leültek a tárgyalóasztalhoz. A megállapodás, amelyet december 20-án írtak alá az FKP párizsi székházában, *jelentős eseménye a francia munkásmozgalomnak*. 1947 óta most először történt meg, hogy a francia baloldali pártok vezetői az együttműködésről tárgyaltak.

A megegyezés szerint a választások első fordulójában az FKP is és a Demokrata Szocialista Szövetség is *külön-külön jelölteket* állít. A második fordulóban azonban *együttesen támogatják* az esélyesebb baloldali jelöltet mindazokban a választókerületekben, ahol baloldali győzelem várható. Egyebütt a Demokrata Szocialista Szövetség fenntartja magának a lehetőséget, hogy más ellenzéki jelöltet támogasson a gaulleista jelölttel szemben.

A megállapodás tehát nem teljes, mégis több mint egyszerű taktikai megegyezés. A tárgyaláson ugyanis az FKP programjából kiindulva megvizsgálták, melyek azok a célok, amelyekkel mindkét politikai formáció egyetért. A belpolitikai programban *nincsen alapvető különbség*, a külpolitikai kérdésekben — több lényeges ellentét mellett — néhány fontos pontban, mint a vietnami kérdésnek a genfi egyezmény szellemében való rendezése, az európai biztonsági övezetek létesítése, a kelet—nyugati kapcsolatok fejlesztése, a német atomfegyverkezés eltiltása, az Odera-Neisse határ véglegessége stb., *hasonlóak a nézetek*.

A kongresszus jóváhagyta és a párt egységpolitikájának sikereként értékelte e megállapodást, amely az együttműködés bázisául szolgálhat a választások utáni időben is.

„Békés átmenet", többpártrendszer

A Francia Szocialista Párt a kommunistákkal való együttműködés akadályaként igyekszik feltüntetni a két párt között *ideológiai kérdésekben* fennálló ellentétet. Az FKP XVIII. kongresszusa ezért újból megerősítette a párt álláspontját a szocializmusba való átmenet sokat vitatott kérdésében. A kongresszus határozatában leszögezte: korunkban növekszik annak lehetősége, hogy olyan ország mint Franciaország, *békés úton jusson el a szocializmushoz*, megakadályozva a burzsoáziát abban, hogy polgárháborúhoz folyamodjék. A kommunista párt minden tőle telhetőt megtesz, hogy ez a lehetőség valósággá vál-

Digitized by Google

jék. A határozat azonban hangsúlyozza: a szocializmusra való áttérés magában foglalja azt, hogy a munkásosztály a dolgozó parasztsággal és a városi közép-rétegekkel szoros szövetségben *megszerezze a politikai hatalmat.* Magában foglalja az *elszánt tömegharcot* az uralkodó burzsoázia ellen, amely sohasem vonul vissza önként. Szükséges tehát, hogy a Szocialista Párt lemondjon az osztályegyüttműködési politikáról és hatékonyan részt vegyen a harcban.

A kommunista párt már előző kongresszusain is hitet tett *a kommunisták és szocialisták tartós együttműködése* mellett nemcsak a demokráciáért folytatott jelenlegi küzdelemben, hanem a szocializmus kivívása és építése szakaszában is. Az FKP már 1961-ben, XVI-ik kongresszusán elvetette az *egyetlen párt* tézisét mint a szocialista forradalom *kötelező* feltételét, és síkraszállt a pártok pluralitása mellett, amelyet az új rendszer alkotmánya garantál majd. Ilyen módon mindazok a pártok, amelyek a szocializmus építésén dolgoznak, teljes mértékben részesei lehetnek a hatalomnak.

Nagy figyelmet szentelt az FKP kongresszusa *a kereszténység és kommunisták viszonyának* is. A kongresszus tézisei szerint a keresztény dolgozók és a keresztény értelmiség egyre növekvő részének fejlődését korunk tudományos, társadalmi és politikai realitásai határozzák meg. Ezek az emberek nem hajlandók hitük nevében elfogadni a tőkés társadalmi rendszer igazságtalanságait. A kommunisták értékelik, de nem becsülik túl az egyházban bekövetkezett változásokat: úgy tekintik ezeket, mint figyelemreméltó lépéseket, amelyek megkönnyítik a hivő és az ateista néptömegek *közös akcióját.* Ez a közös akció valamennyiük meggyőződésének tiszteletbentartásával folyik, és nem jelenti az *ideológiai harc* feladását. A párt folytatja a „kinyújtott kéz" politikáját a keresztény dolgozók felé, akiket saját erkölcsi indítékaik arra vezetnek, hogy a kommunistákkal együtt harcoljanak a jobb életért, a békéért, Franciaország demokratikus és szocialista jövőjéért.

A kongresszus értékelte a párt *ideológiai, elméleti tevékenységét.* A Központi Bizottság tavaly márciusban Argenteuilben megtartott ülését az ideológiai kérdéseknek szentelte. Az *Economie et Politique,* az FKP gazdaságpolitikai folyóirata nemzetközi konferenciát rendezett az állam monopolista kapitalizmusról. A *„Marxista gondolat hete"* keretében megtartott viták évről évre nagyobb hallgatóságot vonzanak. A párt — állapította meg a kongresszus — a marxizmus—leninizmusra támaszkodva állandóan arra törekszik, hogy választ adjon a korunk mélyreható átalakulásaiból fakadó *új kérdésekre.* Szembeszáll a tömegek félrevezetését célzó burzsoá ideológiai nézetekkel óvakodva mind a dogmatizmustól, mind pedig az elvek opportunista feladásától.

Digitized by Google

A nemzetközi munkásmozgalom egysége

Az FKP XVIII. kongresszusa nemcsak a francia kommunisták belső problémáit vitatta meg, hanem *a nemzetközi kommunista mozgalom helyzetével* is behatóan foglalkozott. A kínai vezetők szovjetellenes és mozgalom egységét megbontó politikáját *élesen bírálta* a kongresszusi beszámoló, elítélték a küldöttek és a testvérpártok képviselői is. Waldeck Rochet beszámolójában leszögezte: „A Kínai Kommunista Párt jelenlegi vezetői feladták a testvérpártok általános irányvonalát, soviniszta, kalandor és szakadár politikát folytatnak, amely nyugtalanságot és helytelenítést vált ki." *Jacques Duclos*, a Politikai Bizottság tagja, a kínai ún. kulturális forradalomról szólva hangsúlyozta: ez a mozgalom meghamisítja a kommunizmus arculatát és valóságban a kommunista párt, a munkásmozgalom ellen irányul. „Mindazzal szemben, ami (Kínában) történik, nem lehet hallgatni olyan ürüggyel, hogy mindegyik kommunista párt maga határozza meg politikáját. Az, hogy a vietnami népet támogassuk harcában, valamennyiünk ügye. Az ilyen nagy horderejű kérdésben, mint a vietnami nép megsegítése valamennyi kommunista párt egységét kívánjuk."

A francia kommunisták tanácskozásán szó esett arról is, hogy Peking jelentős pénzösszegeket bocsát azoknak a renegátokból, provokatőrökből alakult csoportocskáknak a rendelkezésére, amelyek a Francia Kommunista Párt *egységének megbontására* törekednek. Kevés eredménnyel, mert mint a jelentésekből kiderült, a legutóbbi kongresszus óta mindössze 56 személyt zártak ki a Francia Kommunista Pártból a Pekingből irányított ún. marxista—leninista körök tevékenységével kapcsolatban.

A kongresszus állást foglalt határozatában amellett, hogy lehetőleg rövid időn belül össze kell hívni a kommunista és munkáspártok újabb nemzetközi értekezletét, és meg kell vitatni a nemzetközi mozgalom helyzetét.

Fiatalok pártja

A kongresszus megvizsgálta a párt „egészségi állapotát", *Georges Marchais*-nak, a Központi Bizottság szervezési kérdésekkel megbízott titkárának a jelentése alapján. A jelentés meglepetést keltett a francia polgári sajtóban, mert frappáns cáfolata volt a „klasszikus pártok" — köztük az FKP — „előregedéséről" terjesztett gaulleista elméletnek.

Georges Marchais jelentéséből kiderült, hogy az FKP tagjainak 9 4 százaléka *25 évnél fiatalabb*, ezenkívül 50 ezer tagja van a kommunista ifjúsági szervezeteknek. A párttagság 42,5 százaléka *40 éven aluli*. Az utóbbi években különösen sok nő kérte felvételét az FKP-ba, úgy, hogy ma a nők a párttagságnak *több mint egy negyedét* teszik ki. Figyelemreméltó az is, hogy a párttagok 42 százaléka 1959 után, azaz a

Digitized by Google

gaullei rendszer évei alatt lépett be a FKP-ba. A kongresszusi küldöttek átlagos életkora 35 év volt.

Szociális összetételét tekintve az FKP határozottan *proletárpárt:* a tagok 60,1 százaléka munkás, 18,6 százaléka alkalmazott, 6,6 százaléka paraszt, 9 százaléka értelmiségi és 5,7 százaléka kiskereskedő, kisiparos. Az évvégi tagkönyvcsere alkalmával a Központi Bizottság 425 800 tagkönyvet küldött szét a pártszervezeteknek, s ez azt jelenti, hogy az FKP taglétszáma megközelíti ezt a számot. Az 1964 májusában megtartott XVII. kongresszus óta 11 ezerrel növekedett a párttagok száma. A kommunista párt fejlődését bizonyító adatokkal kapcsolatban a *Combat* című polgári lap is kénytelen volt elismerni: „Tagjainak számánál és fiatalságánál fogva az FKP az első számú harcos erő marad Franciaországban."

Az FKP XVIII. kongresszusán meggyőző erővel jutott kifejezésre a párt egysége, a párttagság aktivitása, dinamizmusa és a vezetők iránti bizalma. A párt most a kongresszus után bizakodva indul a *választási harcba,* abban a biztos tudatban, hogy a francia dolgozók körében egyre többen ismerik fel benne azt az egyetlen politikai erőt, amely valóban az ő érdekeiket képviseli.

Léderer Frigyes

Digitized by Google

Meddő marad-e az ifjúsági irodalomról folyó eszmecsere?

Az utóbbi években világszerte élénkült a *tudományos és a társadalmi érdeklődés az ifjúsági irodalom iránt.* Hazai és nemzetközi konferenciák, újra és újra fellángoló viták jelzik, hogy mennyire *elhanyagolt,* tisztázatlan, de sürgetően feltárásra váró területről van szó. Mi a gyermekirodalom funkciója az ifjú generáció szellemi arculatának, lelkületének kialakításában? Mi az ifjúságnak szánt művészet viszonya a pedagógiához? Mi az ifjúsági irodalom helye a világon folyó ideológiai harcban? Milyen állásfoglalást kellene kialakítanunk a művészet és giccs problémájában a fiataloknak szánt irodalomban? Ezekről a fontos kérdésekről folyt a tanácskozás 1964 júniusában egy prágai nemzetközi kongresszuson, melyet *„A gyermek az atomkorszak emberei és könyvei között"* címmel a csehszlovák írószövetség hívott össze.

A kongresszus természetesen nem adhatott végleges és részleteiben kidolgozott választ ezekre a kérdésekre. Világossá vált azonban, menynyire elodázhatatlan feladat az ifjúsági irodalom elméleti, esztétikai és kritikai kérdéseinek alapos vizsgálata, konkrét feltárása az egyes nemzetek irodalmán belül, s a nemzetközi tapasztalatok általánosítása.

Alig néhány hónappal a prágai konferencia után, 1964 szeptemberében a Magyar Írók Szövetsége szervezett vitát az ifjúsági irodalom egyik legfontosabb kérdéséről *„Esztétikai és etikai követelmények a gyermekirodalomban"* címmel. Ez a vita is nemzetközi jellegű volt; részt vett benne és felszólalt három kiváló szovjet ifjúsági író is, *Valentin Katajev, Prilezsajeva* és *Pantyelejev.* A tanácskozást követően fellendült az Írószövetség ifjúsági irodalmi bizottságának, majd önálló szakosztályának munkája, rendszeressé váltak az elméleti és kritikai viták. Az írók mellett kiadói szakemberek, irodalomtörténészek, pszichológusok, kritikusok és pedagógusok kapcsolódtak be a szakosztály munkájába. Általános esztétikai kérdések tárgyalásán kívül hasznos megbeszélések folytak műfaj-elméleti problémákról, a megjelent ifjúsági könyvekről és a tömegkommunikációs eszközök ifjúsági anyagáról, műsorairól.

Digitized by Google

Ebben az időszakban élénkülést tapasztalhattunk az ifjúsági irodalommal foglalkozó kiadók, oktatási intézmények, az irodalmi, művészeti és pedagógiai folyóiratok érdeklődésében, s 1965 januárjától a *Jelenkor* című folyóirat külön fórumot biztosított, majd önálló rovatot nyitott az ifjúsági irodalmi tárgyú publikációknak.

Az irodalom mostohagyermeke

A *Jelenkor*ban másfél éven keresztül közölt ifjúsági irodalmi cikksorozat megjelenésének feltétele és bázisa az Írószövetség ifjúsági irodalmi szakosztályának az előbb vázolt tevékenysége volt. Több írás a szakosztály vitaindító előadásának anyagából indult ki, s azt fejlesztette tovább. Kezdettől fogva helyi forrásokra is támaszkodott a folyóirat, főként a pécsi Tanárképző Főiskola irodalomtudományi tanszékére, ahol *Kolta Ferenc* vezetésével hosszú idő óta eredményes irodalomtörténeti kutatómunka folyik az ifjúsági irodalom témakörében. Hallatták hangjukat néhány dunántúli tanító- és óvónőképző intézet érdeklődő tanárai is, akik közvetlenül érzik munkájukban az ifjúsági irodalom történeti és esztétikai kidolgozatlanságának hátrányait. Ez a magyarázata annak, hogy egy Pécsett megjelenő és elsősorban dunántúli bázisú folyóirat vállalkozhatott arra, hogy ne csupán alkalomszerűen, hanem rendszeresen foglalkozzék az ifjúsági irodalommal.

A *Jelenkor cikksorozatát* mindenekelőtt abból a szempontból kell mérlegelni, hogy hosszú időn keresztül méltatlanul elhanyagolt, társadalmi fontosságú kérdésre irányítja rá a figyelmet. Az ifjúsági irodalom sorsa nem szűk szaktudományos érdek, hanem olyan széles körű társadalmi ügy, amennyire annak tartjuk társadalmunk jövője szempontjából az ifjúság tudatának, ízlésének az irodalom eszközeivel történő formálását.

Az ifjúsági irodalom elmélete és kritikája *a felszabadulás előtt csaknem teljesen hiányzott.* Az irodalomtudományban maga a fogalom sem nyert polgárjogot. Az 1950-es évek első felében már bizonyos fokú fellendülés tapasztalható az elméleti irodalomban és a kritikában. Az alaposabb kutatások és a rendszeres, a kiadókat, az írókat és a közönséget egyaránt orientáló kritika kibontakozását azonban akkor is megakadályozta, hogy még az alapvető fogalmak tisztázása sem sikerült. Több író és irodalomtudós még magának a külön ifjúsági irodalomnak a létjogosultságát is tagadta. A fogalmat nem lehetett megnyugtatóan körülhatárolni, elválasztani a felnőtt- és a csupán szórakoztató irodalomtól. A kritika is többnyire megelégedett néhány mű szegényes bírálatával, összefüggések feltárására, folyamatok elemzésére alig került sor. Sajnos, az ifjúsági irodalom felszabadulás utáni elméletének és kritikájának „története" is alig több, mint időszakonként ismételten fellángoló vita, felháborodás vagy kesergés a terület elhanyagoltsága miatt, néhány lelkiismeretfurdalásról tanúskodó sóhaj, néhány lelkes pedagógus, író és tudós többnyire elszigetelt és vissza-visszahanyatló erőfeszítése.

Digitized by Google

A talán túlságosan sötétnek látszó kép hitelességét a Jelenkorban közölt írások bőségesen igazolják. Az ifjúsági irodalom elhanyagoltsága a prágai konferencia felszólalásai szerint nemzetközi tünet, nálunk azonban — mint *Kolta Ferenc* írja — szinte katasztrofális a helyzet: „Panaszkodunk a kritika hiánya miatt, és joggal. De mit tett irodalomtudományunk, hogy az elvileg megalapozott ifjúsági irodalmi könyvkritika kibontakozhassék? Úgyszólván semmit. Nincs pl. egyetlen elfogadható mű sem, amely feltárná az ifjúsági irodalom történetének, fejlődésének tényanyagát, és leszűrné a tanulságokat. Az egyetlen idevágó kísérlet: Szemák István 1924-ben készült könyvecskéje, ma már teljesen elavult, használhatatlan. De nem készültek tanulmányok az ifjúsági irodalom elméleti, esztétikai kérdéseiről sem." *Hegedűs András* 1960-tól végigolvasta irodalmi és kritikai folyóirataink öt évfolyamát, s alig néhány kritikai írást talált ifjúsági művekről, azok is igen vitatható elméleti felkészültségről tanúskodtak. Az egyetemi jegyzetek, irodalomtörténeti munkák vizsgálatakor is lehangoló eredményre jutott: „Irodalomtörténészeink, kritikusaink nagy része közömbösséget tanúsít az ifjúsági irodalommal szemben. Rangol alulí irodalomnak tartja kimondatlanul is, éppen ezért méltatlannak arra, hogy vizsgálja, elemezze, fejlődését elősegítse. Még a csúcsait, a sikereit is rangon alulinak minősíti."

„Rangon aluli" műfajjal persze *nem szívesen foglalkoznak a művészek sem;* nem véletlen, hogy több kiváló írónk maga is lebecsüli az ifjúsági irodalmat, vagy nem ismeri el az ifjúságnak szóló külön irodalom létjogosultságát. Mindez aztán — érthetően — tompítja az ifjúsági irodalomban érdekelt társtudományok, a pszichológia és a pedagógia érdeklődését is. A kör bezárul: ha az ifjúsági irodalom nem irodalom, csak értéktelen, szórakoztató-ipari termék, akkor nem érdemes vele foglalkozni; ha viszont nem foglalkozunk vele, ha nem ellenőrizzük, nem minősítjük, akkor értéke csökken, felhígul; ha pedig értéktelen, akkor nem érdemes... Ez az út nem vezet sehová, sajnos, lényegében mégis mindig ezen a bűvös körön belül folyt a vita, valahányszor régebben szóba került az ifjúsági irodalom.

Ez a kétes értékű „hagyomány" később is bénítólag hatott, s még a Jelenkor cikkeiben is fel-felbukkan bizonyos kisebbségi érzés, még azokban is, akik felismerték az ifjúsági irodalom fontosságát. *Seres József* így fogalmazta meg ezt az érzést: „Az ifjúsági irodalommal foglalkozva gyakran felmerült már bennem a gondolat: vajon nem tévedés, rögeszmés gondolat-e az, amit magamban dédelgetek: nem fölösleges erőfeszítés-e hangot adni ennek minden kínálkozó alkalommal? Igaz lehet-e az, hogy a gyermek- és ifjúsági irodalom nemcsak része az irodalom egészének, hanem homogén, egynemű része, tehát nem szükségképpen másod-, harmad-, vagy negyedrangú a felnőtteknek szánt irodalomhoz viszonyítva? Mert ha ez így lenne, akkor valóban kárba veszett erőlködés kimozdításán fáradozni."

Digitized by Google

A pedagógiai és művészi követelmények egysége

A Jelenkor cikkírói természetesen valamennyien abból indultak ki, hogy *szükség van életkori fokozatokhoz igazodó irodalomra,* szükség van *külön gyermek- és ifjúsági irodalomra,* mert a felnőtt-irodalomnak még a klasszikusai sem elegendők a fiatalok igényeinek megnyugtató kielégítésére. Az ifjúsági irodalom fontossága, illetve eddigi elhanyagoltsága és mellőzöttsége önmagában nem lehet termékeny vitatéma: nem azon kell elmélkedni, hogy alacsonyabbrendű-e, vagy nem alacsonyabbrendű, mint a felnőtt irodalom. A cikksorozat célja a széles körű *társadalmi és tudományos felelősség* felkeltése, továbbá a kritikai vizsgálatok alapvetése és előkészítése volt.

A *Kolta Ferenc* vitaindító cikkében felvetett néhány elméleti kérdésről hasznos vita alakult ki. *Seres József* és *Földes Péter* főként az ifjúsági irodalom történeti kialakulását, pedagógiai célzatosságát és közérthetőségét tárgyalta, vitatkozó, új szempontból. Arra a konklúzióra jutottak, hogy a régóta sokat vitatott *pedagógiai igény* nem különíthető el a felnőtt-irodalomban is mindig jelen levő tendenciózusságtól, s önmagában nem minőségi kritérium. A *közérthetőség* igényében sincs lényegi különbség, ennél azonban feltétlenül figyelembe kell venni az életkori sajátosságokat. Ehhez kapcsolódott *Petrolay Margit* cikke, melyben gyermeklélektani szempontok alapján vizsgálta a közérthetőség alakulását a fejlődés egyes szakaszaiban. *Kárpáti Sándor,* a KISZ és az úttörő-mozgalom érdekeit képviselve, hasznosan kapcsolta össze az ifjúság szocialista nevelésének korszerű igényeit a neki szánt irodalom eszmeiségének és művészi színvonalának követelményével.

A viták is megerősítették az ifjúsági irodalom korszerű szemléletének alapelvét, amely a *pedagógiai és művészi követelmények dialektikus egységéből* indul ki, hangsúlyozva ezzel az ifjúsági irodalom és a felnőtt-irodalom elvi szétválaszthatatlanságát. Az esztétikai alapelvek az ifjúsági irodalomban is változatlan követelmények, az *életkori* sajátosságok érvényesülése nem vezethet a tartalom és forma egységének felbomlásához. A pedagógia érvényének túlhangsúlyozása azzal a veszéllyel jár, hogy szembekerül az esztétikai követelménnyel, és művészietlen pedagógizáláshoz, sematizmushoz vezet. A pedagógiai szemlélet hívei ugyanis arra hivatkoznak, hogy az életkori sajátosságokhoz való alkalmazkodás feleslegessé teszi az esztétikai igényességet, mert a gyermek a kamaszkorig nem is képes esztétikai élmények befogadására. Majdnem mindegy tehát, hogy remekművet, vagy igénytelen giccset adunk-e a kezébe. A Jelenkor írásai ezzel szemben azt a felfogást vallották, hogy a gyermek ízlésének formálásában *nélkülözhetetlen az esztétikai minőség.* Kolta Ferenc összefoglalójában hangsúlyozta: „Szülők és pedagógusok mindig tapasztalták, hogy a gyermeket igenis el lehet vezetni a szép átéléséhez és befogadásához, sőt: éppen a legkisebbek elsősorban a nyelv zeneiségét, a vers ritmusát élvezik. A prágai konferencia egyik lényeges tézise volt ez, s helyességét az ott egybegyűltek valamennyien

Digitized by Google

elfogadták. Goethének kell igazat adnunk: az ízlést nem lehet középszerű alkotásokkal kiművelni, csak a legkiemelkedőbbekkel. A gyermeknek a legjobb is csak épphogy elég jó."

Ha elfogadjuk a pedagógiai és esztétikai követelmények kölcsönösségének elvét, ebből az is következik, hogy az ifjúsági irodalom *kritikai alapelvei* is éppoly szigorúak, mint a felnőtt-irodalomé. Jogosan kérhetjük számon a kritika felelősségét, mint *Hegedűs András* tette említett cikkében, és jogosan veszi vizsgálat alá *Harsányi István* a tömegkommunikációs eszközök: a sajtó, a rádió, a film és a televízió ifjúsági műsorait. *Szöllősy Kálmán*nak az ifjúsági könyvkiadásra és könyvtárszervezésre vonatkozó észrevételei és javaslatai is meggondolandók. Az ifjúsági irodalom elméleti kérdéseiről ugyanis hosszú ideig lehet még vitatkozni, jogosultságát bizonyára sokáig fogják még tagadni, tény azonban, hogy évente több száz ifjúsági és gyermekirodalmi mű jelenik meg, a statisztikák szerint mintegy 6 millió példányban!

A *„Húsz év magyar könyvkiadása"* című könyv szerint a felszabadulás óta az ifjúsági és gyermekirodalmi könyvek kiadása növekedett a leggyorsabb ütemben. Átlag-példányszámuk a legmagasabb. „A húszévi átlag az 1938. évi terjedelemnek a kétszerese, a példányszám pedig több mint kilencszerese. 1964-ben több mint kétszer annyi ifjúsági és gyermekkönyvet adtunk ki, háromszoros terjedelemben, közel tizenötszörös példányszámban, mint 1938-ban" — olvassuk a statisztikai tájékoztató bevezetőjében.

A közízlés formálója

Az ifjúsági könyvkiadás fejlődése növekvő *társadalmi igényre* mutat. Ennek részletes felmérése és elemzése a jövő kutatások egyik fontos területe. Újból napirenden van a művészeti közízlés átformálásának sürgető feladata. A *Kulturális Elméleti Munkaközösség* tanulmánya külön fejezetben foglalkozik az ízlés és a kulturális forradalom kérdéseivel, sürgetve az ízlés viszonylagos elmaradottságának feltárását, s az elmaradottság megszüntetését. Az újabb ízlés-felmérések egybehangzó tanúsága szerint az irodalmi ízlés megalapozásában két olvasmány-csoportnak van döntő jelentősége: a *magyar klasszikusoknak* és az *ifjúsági irodalomnak*. Ne felejtsük el, hogy az ifjúsági irodalmat nemcsak fiatalok olvassák, hanem igen sok felnőtt is, éppen azok, akik a közízlés átlagszintjét képviselik. Itt az ideje, hogy feltérképezzük az ifjúsági irodalom befolyását is a közízlés formálásában.

Remélhető, hogy mint már annyiszor, most is a társadalmi szükséglet lesz az erjesztője egy elhanyagolt tudományág fejlődésének. Ha az ifjúsági irodalom megújuló kutatásait a gyakorlatból kiindulva, a társadalmi igény, az ízléshatás oldaláról folytatjuk, akkor elkerülhetjük a meddő vitákat, s az elméleti munka szilárd alapokra épülhet.

Szederkényi Ervin

Digitized by Google

Gazdasági reformunk és a közvélemény

Mi hasznom belőle?

A Társadalmi Szemle szerkesztőségének,

Budapest

Kedves Elvtársak!

Mind gyakrabban kerülnek szóba a gazdasági mechanizmus reformjával összefüggő kérdések. Ezek engem is érdekelnek. Úgy érzem, hogy az új gazdaságirányítási rendszer kiutat talál majd sok kisebb-nagyobb bajból.

Sokat olvasok és beszélgetek ezekről a dolgokról, de nem mindenben látok teljesen tisztán. Van olyan problémám, amelyre nem tudok magamnak megnyugtató választ adni az eddig olvasottakból és hallottakból. Többször felvetődik bennem a kérdés: mi lesz a magam és hozzám hasonló munkások egyéni haszna az új gazdasági rendszerből?

Ne tartsanak önzőnek, anyagiasnak, amiért a kérdést így teszem fel. Maholnap tizenöt éve lesz, hogy ebben az üzemben dolgozom, mint géplakatos szakmunkás. Egy pár évvel ezelőtt elvégeztem a gépipari technikumot is. Tudásomért, munkámért, úgy érzem, megbecsülnek az üzemben, a törzsgárdához tartozom. Nem egy komoly munka, feladat megoldásában vettem már részt. Szeretem és szívesen végzem a munkám. Amióta itt dolgozom, az üzemben is sok változás történt. Volt már belső átszervezés, normarendezés, vállalati összevonás, profilrendezés — de egyiknél sem éreztem, hogy valami különösebb előnyöm lett volna belőle. Azután még egy: beszélni kezdtek az új gazdasági mechanizmusról. Pár hónappal utána emelkedtek a húsárak, a tüzelőfélék árai, drágább lett az üzemi étkezés, nőtt a nyugdíjjárulék-levonás, a közlekedési viteldíj. Mind-mind olyan terhek, amelyeket az ember naponta érez, hisz nagy részük mindennapi többletkiadást jelent. Természetesen voltak pozitív intézkedések is. Nálam azonban nem mutatkozott a pluszok és minuszok kiegyenlítődése, legföljebb országos átlagban. Szóval nálam egy kicsit rosszul indul az új mechanizmus.

Digitized by Google

Kérem az elvtársakat, ha van erre mód, néhány gondolattal segítsenek hozzá, egyéni vonatkozásban is az új mechanizmus megértéséhez. Mi hasznom lesz belőle, milyen módot, lehetőséget nyújt az új gazdaságirányítási rendszer ahhoz, hogy magamnak, családomnak jobb életet biztosítsak?

Válaszukat várom.

Budapest, 1967. jan. 18.

Elvtársi üdvözlettel:

Polgár József
TMK lakatos
Budapesti Köszörűgépgyár

Kedves Polgár elvtárs!

A Társadalmi Szemle szerkesztősége engem bízott meg, hogy válaszoljak levelére. Kérdése jogos, s ezt a kérdést ma milliók teszik fel az egész országban. Nem alaptalanul. Az új gazdasági mechanizmus életképességének feltétele, hogy ne csak a népgazdaság a maga egészében gyarapodjék, hanem a dolgozó egyénnek és családjának is legyen kézzelfogható haszna abból, ha az *eddiginél nagyobb mértékben* járul hozzá ehhez a gyarapodáshoz.

Polgár elvtárs kérdése nem anyagias és nem önző kérdés. Társadalmunk célja a dolgozók egyre növekvő igényeinek mind teljesebb kielégítése. Milyen „anyagias" hangzása van ennek a célnak — s mégis társadalmunk legszebb feladata! Nemcsak anyagi, hanem erkölcsi vonatkozású is ez a cél. Az Ön törekvése a jobb életre egybeesik a népgazdaság gyorsabb fejlődésére irányuló társadalmi igénnyel, *ha a jobb életet úgy éri el, hogy többet is nyújt.*

A gazdasági mechanizmus reformja, amelyre az ország most készül, nem néhány egymástól független részintézkedésből áll, hanem összefüggő intézkedések egész sorából. Nem foltozgatjuk a fejlődés során immár túlhaladott gazdaságirányítási rendszert, hanem alapvető reformot hajtunk végre. Az ilyen reform erőfeszítéseket követel. Olyan nehézségekkel kell megbirkóznunk, amelyek egy korábban eredményes, de ma már túlhaladott gazdasági mechanizmus következményei, s most, hogy „tiszta lappal" akarunk indulni, mind-mind felszínre kerülnek.

Van tehát egy „örökség". Persze ezt az örökséget is mi csináltuk, s nekünk kell átvennünk is. Az elvtárs tudja, hogy az utóbbi években lassúbb lett a termelés, a termelékenység, a nemzeti jövedelem emelkedése. Sőt az ország valamivel többet is fogyasztott, mint amennyit megtermelt. Vagyis a külföldre exportált termékek áráért befolyt összeg kisebb volt, mint amekkorát az importért fizettünk ki. Ez magában még nem volna nagy tehertétel, hamar rendbe lehet hozni. Sokkal nehezebb azonban megszüntetnünk a sokszor visszatérő bajokat. Bizonyára Ön is látja a gyárban, hogy vannak munkaszervezési hibák: egyszer anyaghiány, máskor munkaerő-hiány. Ha semmi más nem változna is meg,

Digitized by Google

de az anyagellátás kifogástalan lenne, akkor gyáraink többsége 4—5 százalékkal többet volna képes termelni.

A következő években javítanunk kell a gazdasági egyensúlyt és új gazdálkodási és gazdaságirányítási formákat kell bevezetnünk. Az első időkben e feladat megoldása bizonyára több nehézséget fog hozni, mint amennyi előnyt — az országnak is, s talán Önnek is. Miért?

Azért, mert minden új intézkedésnek — akár egy üzemre, akár az egész országra vonatkozik — megvan a maga „átfutási ideje". A befektetés mindig megelőzi az eredményt. Mire egy új technológia, egy új módszer kifutja magát, addigra sokszor egy félév, egy év is eltelik. Az egész népgazdaságra kiterjedő új módszer „kifutásához" is idő kell. Hiszen mindenkinek bele kell tanulnia az újba, hozzá kell igazodnia az új feltételekhez, sőt teremteni is kell feltételeket. Mindez sok munkát, gondot, pénzt kíván.

A kezdeti nehézségekkel számolnunk kell. Ezeken túl kell esnünk, s néhányukon a múlt év elején már túl is estünk. Sok embert — engem is — kellemetlenül érintettek, de meg kellett csinálni. A nehézségek egy részét „előre kellett hozni". Ez hozzátartozott az új gazdaságirányítási rendszer egyensúlyi feltételeinek megteremtéséhez. Emellett azt is látnunk kell, hogy ezek a nem éppen kellemes intézkedések nem a gazdasági mechanizmus reformjának következményei. Mint tudja, a reform csak 1968-ban kerül bevezetésre, és hogy társadalmi méretekben érezhessük előnyeit, ahhoz néhány év szükséges. Az új gazdaságirányítási rendszer viszonyai között lényegesen meggyorsul majd gazdasági fejlődésünk, és ezzel megnő az életszínvonal emelésének lehetősége is. De a gyorsulás előtt lendületet kell venni, másképpen nem megy. A magánháztartásban is mindig erőfeszítéseket kíván egy-egy jelentősebb beszerzés vagy változás. Így van ez az ország nagy háztartásában is.

Mi haszna lesz az egészből az egyénnek, a családnak? Elsősorban annyi, amennyit a kereső családtagok, a dolgozók elérnek javuló munkájukkal. Az új gazdasági mechanizmusban szélesebb lesz az egyéni érvényesülés útja. El kell érnünk, hogy az átlagosnál hatékonyabb munka az eddiginél nagyobb anyagi és erkölcsi megbecsülést kapjon. A béraránvok az eddiginél jobban fogják érzékeltetni a teljesítményekben mutatkozó különbségeket. Érdemes lesz tehát jobban, többet és okosabban dolgozni.

Ön, mint szakmunkás, tudja, hogy egy-egy brigád milyen feltételek között érhet el magas teljesítményt, jó keresetet: elsősorban legyen jó az anyag, használható a gép, legyen mindig elegendő munka, és legyen perspektíva arra, hogy a munka akkor sem fogy ki a brigád keze alól, ha egy kicsit „rávernek". Aztán legyen jó a brigád összetétele, ne kelljen a többinek dolgoznia a lusták, a fegyelmezetlenek helyett. Ne változtassák egyre-másra a normákat, ha semmi változás sincs a munka menetében, technológiájában. A normák feszítettsége legyen nagyjából egyforma a gyárban. Ne legyen kapkodás, veszekedés, hajsza, hanem egyenletes, nyugodt munka.

Digitized by Google

Ha ez legalább nagy részben megvalósul, akkor már elesik az Ön kérdése: napról napra tudni és látni fogja, hogy mi az előnye az egyes dolgozók számára az új gazdaságirányítási rendszernek. Elsősorban arra kell gondolnia, hogy megváltozik a vállalati tevékenység értékelésének módja. A vállalatok vezetői arra fognak törekedni, hogy egyre nőjön a vállalatnak megmaradó nyereség. Ennek pedig ugyanazok a feltételei, mint annak, hogy az *egyes* dolgozó jobb kedvvel termeljen, többet keressen.

Higgye el, hogy ha a vállalat vezetői szabadabb kezet kapnak a termelés irányítására, a fejlesztési és munkaszervezési tevékenységre, a piaci igényeket jobban kielégítő, jobb áron eladható termékek gyártására, akkor a munkás bosszúsága is mindjárt kevesebb lesz. Az a cél is hajtani fogja a vezetőket, hogy mind magasabb legyen a vállalatnál az átlagkereset. Mert ha jól tud fizetni a gyár, akkor jobb munkásokkal dolgozhat, többet követelhet tőlük, nagyobb fegyelmet tarthat. Nem kell majd attól félni, hogy kifogy a munka, hogy órákig állni fognak az emberek és a gépek. Mindenki vigyázni fog arra, hogy minél kisebb legyen a termelési veszteség, a selejt, az állásidő — minden forint számít majd, mert „zsebre megy" a dolog.

Ez már, ugye, közvetlen, egyéni előny. A gyár ki fogja szorítani a falai közül a lusta, fegyelmezetlen dolgozókat. Nem érdemes olyanokat tartani, akik talán még a bérüket sem termelik meg. Könnyebb lesz a dolga a brigádvezetőnek is: jobb emberanyaggal könnyebb a munka, nagyobb a kereset. S nemcsak a pénzről van itt szó. Hányan elmennének még kevesebb pénzért is dolgozni oda, ahol jó a hangulat, szervezett a munka, elvtársi, baráti a légkör! Mihelyt megvan a dolgozóknak a biztos perspektívája, a kellemes környezete — már nincs sok baj. Azt várjuk az új mechanizmustól, hogy megteremti ezt a biztos perspektívát, kellemes légkört.

Itt mindjárt arra is gondolni kell, hogy nem mindenkinek lesz jobb az élete és a keresete. És ez természetes. Aki csak ugyanannyit nyújt munkájával a társadalomnak, mint eddig, az a társadalomtól sem várhat többet. Sokan nem is alkalmasak arra — fizikai és szellemi adottságaik miatt —, hogy az eddiginél többet nyújtsanak. Ezeknek csak annyit fog adni az új gazdasági mechanizmus, mint általában minden állampolgárnak: jobb munka- és életfeltételeket. Mert az új rendszer óriási tartalékokat fog mozgósítani, hatalmas erőforrásokat fog felszabadítani, nagy megtakarításokat fog elérni anyagban, gépben, energiában, munkában. Ezekből az eredményekből pedig előbb-utóbb azoknak is jut, akik nem akarnak vagy nem képesek az eddiginél hatékonyabb munkát végezni.

De aki tud is, akar is jobban, gazdaságosabban dolgozni, annak — dolgozónak, üzemnek vagy vállalatnak — kedvez az új gazdaságirányítási rendszer. Az egyén érvényesülése előtt tágabb tér nyílik. Megnő az *alkotó munka* becsülete, s ehhez képest bizony csökken a sablonos, a szaktudást nem igénylő, csekély felelősséggel járó munka meg-

Digitized by Google

becsülése. Az ilyen munka bérben kifejezett jutalma az első években aligha nő.

Ezt Ön talán igazságtalanságnak érzi. Azt mondhatja: a szocialista rendszernek az a feladata, hogy az egész társadalomnak, a társadalom minden tagjának jólétet biztosítson, függetlenül attól, hogy kis képességű ember-e az, vagy kiváló feltaláló mérnök. Ez így is van. A szocialista állam mindenkinek biztosítja a jólét *lehetőségét*. Mindenkinek módot ad arra, hogy tanuljon, képezze magát, képességeinek megfelelő munkahelyet töltsön be, érvényesüljön. De szorgalmat, igyekezetet, képzettséget nem adhat olyanoknak, akik lusták, kedvetlenek, cinikusak, képzetlenek. Egyre inkább igaz tehát: magára vessen, aki nem találja meg a maga érvényesülésének útját! Az új gazdaságirányítási rendszerben ez még inkább így lesz. Ha a reform semmi mást nem nyújtana, mint az érvényesülés tágabb lehetőségét, akkor is, már ezzel is elég okunk volna arra, hogy bevezessük. És már ez is felelet volna arra a kérdésre, hogy mit nyújt az egyénnek az új gazdaságirányítási rendszer.

Az előbb említettem az *alkotó munkát* — hadd fejezzem be ezzel a témával válaszlevelemet. A gazdasági életben alkotó munka minden olyan tevékenység, amely kiemelkedő teljesítmény és tartós eredménnyel jár. Nemcsak az ésszerűsítés, az újítás, a szervezés, a találmány tartozik ide, hanem minden olyan gazdasági tevékenység, döntés, amely az emberi értelem kiemelkedő funkciója.

Nem minden munkahelyen nyílik egyenlő mértékben lehetőség alkotó munkára, s nem is minden ember egyformán alkalmas rá. De el kell érni, hogy egyre nőjön a gazdasági tevékenység alkotó jellege és az alkotni tudók száma. Ennek fő eszköze napjainkban: az alkotó munka nagyobb anyagi és erkölcsi megbecsülése. A gazdasági életben csak az nevezhető alkotó tevékenységnek, ami tartós, kiemelkedő előnyt nyújt a vállalatnak, a népgazdaságnak, tehát a közösségnek. Ha hasznot hoz valaki, akkor ennek egy része legyen az övé — így igazságos. Hiszen az előnyből sokaknak jut, olyanoknak is, akik nem vettek részt magában az alkotó tevékenységben. Jogos, hogy a társadalom megfizesse ezt az „ajándékot". Az alkotó munkás, mérnök, közgazdász nemcsak magát és családját tartja el, hanem egy pici részben az egész társadalmat is.

Ön tudja legjobban, mit képes hozni a vállalat „konyhájára" egy kiváló főtechnológus vagy konstruktőr. Ebből egy rész az államnak jut, egy másik rész — bér, nyereségrészesedés formájában — a vállalati dolgozóknak. Az új gazdaságirányítási rendszer arrafelé fogja hajtani az embereket, hogy növeljék munkájuk alkotó jellegét. A munkát *a munka eredményével* kell mérni. A munka szerinti elosztás: a munka eredménye szerinti elosztás. Ennek érvényrejuttatása: a társadalmi igazság megvalósítása a jövedelmek tekintetében. És ez a legfőbb, amit az új mechanizmus az egyénnek nyújt.

Elvtársi üdvözlettel

dr. Pirityi Ottó

Digitized by Google

A gazdasági irányítás új rendjével kapcsolatos néhány jogi feladatról

Bár az új gazdasági mechanizmus keretében tervezett intézkedések zöme közgazdasági jellegű, és a reform alapvető módszere éppen a közgazdasági eszközökkel való irányítás, aligha vitatható, hogy az új gazdaságirányítási rendszerrel kapcsolatban elkerülhetetlen és nélkülözhetetlen az új jogi szabályozás, a jogi eszközök meghatározott körben való alkalmazása.

A jog felépítmény jellegéből következik, hogy a gazdaságirányítás rendszerében és a gazdálkodásban végbemenő változás igen nagy mértékben hat majd a jogtudományra és elsősorban azokra a jogterületekre, amelyek a gazdasági viszonyok szabályozásával foglalkoznak. Minthogy azonban a gazdasági élet elemei többségükben nemcsak közgazdasági kategóriák, hanem jogintézmények is, a jog területén jelentkező változás visszahat a gazdaság mechanizmusára, s kölcsönhatás alakul ki.

Kétségtelen, hogy a jog, bár szerepe e viszonylatban másodlagos, nélkülözhetetlen funkciót tölt be, hiszen a jogi szabályozás a gazdasági vezetés és szervezés szolgálatában áll, a vezető akarat kifejezője, s szükség szerint szankciókkal kényszeríti ki a végrehajtást.

Az új mechanizmusból adódó jogi feladatok két fő csoportra oszthatók. Mindkettőnek a feladata és célja végeredményben az, hogy jogi eszközökkel segítse, mozdítsa elő az új irányítási rendszer maradéktalan érvényesülését, a gazdaságpolitikai célok megvalósulását.

Az egyik csoportba azokat a jogszabály-alkotói és végrehajtói feladatokat sorolhatjuk, melyek a társadalom egészének gazdálkodásával kapcsolatosak, tehát egy-egy differenciált jogterületen (pl. a pénzügyi, az államigazgatási, a polgári jog területén) a gazdasági élet egészére érvényes jogszabályok alkotását, átfogó érvényű általános normák kidolgozását. Ezen a téren már olyan jelentős eredményeink vannak, mint pl. a szállítási szerződések rendszerének új szabályozását tartalmazó 10/1966. Korm. sz. rendelet. De ide kell sorolnunk a már folyamatban levő jogszabályalkotó tevékenységet is, mint pl. a Beruházási Kódexnek, a Munka Törvénykönyvnek és egyéb jogszabályoknak folyamatban levő átdolgozását.

Minthogy az új irányítási rendszer jogilag magas szintű szabályozása az elérendő cél, nyilvánvaló, hogy át kell rostálni a ma már szinte áttekinthetetlen jogszabály-tömeget, és igen sok olyan alacsonyabb szintű jogszabályt kell majd hatályon kívül helyezni, amelyek

Digitized by Google

lényegében konkrét gazdálkodási utasításokat, előírásokat tartalmaznak, hiszen e kérdésekben a döntés vállalati hatáskörbe kerül.

Mivel megszűnik az irányítás eddigi tervlebontásos rendszere, s a népgazdasági terv és a vállalatok terve között a jogszabályokban rögzített közgazdasági feltételek és előírások alkotják majd a legfőbb összekötő kapcsot, az állam közvetett eszközökkel, a gazdasági ösztönzők széles körű alkalmazásával, nem pedig közvetlen utasítások útján fogja gyakorolni tulajdonosi jogait.

A teljes joganyag felmérése után határvonalat kell tehát húzni egyfelől az általános érvényű jogi szabályozást igénylő kérdések, másfelől a helyi (tröszti, vállalati) előírásba tartozó problémák között. A konkrét gazdálkodási utasítást adó sok alacsonyabb szintű jogszabály ugyanis egyik oka lett a gazdasági élet megmerevedésének, nehézkessé válásának és bürokratizálódásának.

Természetszerűen felmerülhet új jogszabályok alkotásának szükségessége is, olyan kérdésekben, melyek eddig nem voltak szabályozva. Gondolok itt a vállalatok kockázatvállalásának, illetve ennek kereteinek meghatározására, a felügyeleti szerv és a vállalat közötti függés és beavatkozási lehetőség pontos elhatárolására, több vállalat közös vállalkozásának kérdésére stb.

A feladatok másik csoportja a vállalatok, a gazdálkodó egységek belső életében jelentkezik. Nyilvánvaló, hogy a reform kapcsán végrehajtandó rendezés szabályainak tekintélyes része nem kíván központi állami akarat-nyilvánítást, hanem az igazgatói utasítás, rendelkezés körébe tartozik. Bár ezeket semmiképpen sem sorolhatjuk az előbb tárgyalt jogszabályi rendezés körébe, jelentőségük igen nagy, s kidolgozásuk, kodifikálásuk éppen a korszerűen szervezett nagyvállalat számára nélkülözhetetlen.

Az új mechanizmus alapvető vonásaiból következik, hogy a vállalatoknál — elsősorban a mikro-ökonómiai feladatok kapcsán — jelentős mértékben növekszik a döntési funkció, hiszen alapelv, hogy a gazdasági kérdésekben a döntés ott történjék, ahol az információk a legközvetlenebbek, s így a problémát a legjobban ismerik. A döntési jogkör és az ebből adódó felelősség-növekedés azonban szervezett és magas színvonalú vállalati vezetést követel meg. A tudományos alapokra helyezett gazdasági vezetés számos tudomány, pl. az alkalmazott matematika, statisztika, pszichológia felhasználásával végzi munkáját. A különböző tudományok komplex alkalmazásával hozott döntések megjelenési formái: a vállalati gazdálkodási, ügyviteli, ügyrendi, szervezési stb. igazgatói utasítások. Ezeknek a kidolgozásában való tevékeny közreműködés, az általános normák, a jogszabályok szabta korlátok közé való beillesztés munkája, nagy körültekintést és alaposságot igénylő, igen fontos vállalati jogi feladat. Ehhez kapcsolódik azután a jogszabályok érvényesülésének figyelemmel kísérésében, szükség esetén betartásuk kikényszerítésében felmerülő jogi tevékenység.

Digitized by Google

Az elmondottak alapján önként adódik az a kérdés, hogy jogrendszerünk és jogi apparátusunk meg tud-e felelni ezeknek az új, megnövekedett feladatoknak. Úgy vélem, hogy a válasz fenntartás nélkül igenlő lehet. Az elmúlt időszakban kialakult a szocialista jogrendszer, amely összhangban áll mind a gazdaságpolitikával, mind a szocializmus társadalmi céljaival. Kiforrott jogi apparátussal rendelkezünk, amely alkalmas arra, hogy ne csak betű szerint gyakorolja a jogalkalmazást, hanem a jogszabályokat, jogintézményeket szükség szerint továbbfejlessze, új módszereket is alkalmazzon. Természetesen ezen a téren is szükség van folyamatos fejlődésre, az élet diktálta ütem betartására, és a jövőben — éppen az irányítás eszközeinek változása miatt — talán még érzékenyebben kell a változásokat nyomon követni, s a szükségleteknek megfelelően finomítani a szabályozásokat, a jogalkotást és jogalkalmazást.

A vállalatok jogi apparátusában még több a tennivaló. Bár éppen az utóbbi években a 33/1958. (V. 17.) Korm. sz. rendelet megjelenése óta ezen a téren is igen nagy a fejlődés, további szervezeti feladatelhatárolási és hatásköri problémákat kell megoldani.

Mind a külföldi, mind a hazai irodalom bőven foglalkozik a vállalati jogi szolgálatok feladataival, hatáskörével és helyzetével. Egyöntetűen kialakult álláspont az, hogy a vállalati jogtanácsos vagy jogi szolgálat feladata nem szorítkozhat csupán a jogi képviseletre, a perek vitelére, hanem elsődleges fontosságot kell tulajdonítani a preventív, a tanácsadó tevékenységnek, a gazdasági döntésekben, a vállalati szervezésben való részvételnek. Bár a nagyobb vállalati önállóság és a vállalati jövedelmezőség elve folytán nagyobb súlyt kap a vállalati érdekvédelem is, a jogtanácsosi munka mégsem süllyedhet le a minden helyzetből kiutat kereső és rossz értelembe vett „ügyeskedő fiskális" tevékenységére, hanem olyan elvi síkon mozgó munkává kell válnia, amely biztosítja az össztársadalmi, a vállalati és az egyéni érdekek összhangját, s feloldja az ezen a téren adott esetben kétségtelenül jelentkező, bár nem antagonisztikus ellentéteket.

Ahhoz, hogy ezeket a feladatokat vállalati jogi szakembereink jól teljesítsék, szakmai tudásuk állandó fejlesztésén kívül széles körű politikai és közgazdasági ismeretek megszerzésére is szükségük van. A jogászi munka fontosságának növekedése parancsolóan veti fel a vállalati jogász-továbbképzés problémáját, mégpedig elsősorban közgazdasági és politikai vonatkozásban. Ez a továbbképzés vagy a Magyar Jogászszövetség, vagy az egyetemek keretén belül lenne megoldható, azzal a céllal, hogy a hallgatók átfogó tájékoztatást kapjanak a gazdasági élet, a gazdasági vezetés új problémáiról.

A vállalati jogtanácsosok feladatkörének konkretizálása érdekében kívánatos volna, ha pl. a Szovjetunióhoz hasonlóan mi is kidolgoznánk a jogtanácsosi mintaszabályzatot. Az érvényben levő jogszabály szerint ugyanis a vállalati jogtanácsos feladata a vállalat jogi képviselete

Digitized by Google

és jogi ügyeinek intézése. Ez a meghatározás bizonyos értelemben túl széles, de más értelemben túl szűk. A vállalati élet majd minden területén felmerülnek jogi vonatkozások, de ezeknek igen nagy része nem igényli a vállalati jogtanácsos ügyintézését, hanem egy-egy szakelőadó munkaköréhez tartozik. Sok olyan kérdésben viszont, amely első pillanatban nem is látszik jogi ügynek, igen fontos és elengedhetetlen a jogtanácsossal való előzetes konzultáció. A jelenlegi feladat-meghatározás következtében azután igen gyakran a jogtanácsos egyéni adottsága, leleményessége és agilitása tölti ki a nagyon is általánosságban meghatározott működési területet. Így működésének hatékonysága nagymértékben függ a vállalatvezetéssel és a társosztályokkal kialakított kapcsolataitól, egyéni tekintélyétől, „rátermettségétől".

Kétségtelen, hogy — a vállalati élet sokrétűsége, a problémák, szinte szakvállalatonkénti változása miatt — minden részletre kiterjedő minta-szabályzatot vagy típus-tevékenységi jegyzéket nem lehet előre összeállítani. A meglevő általános tapasztalatok alapján azonban kialakítható azoknak a feladatoknak a köre, amelyekben döntés előtt szükséges vagy hasznos a jogtanácsos meghallgatása, és ezek a feladatok minden vállalatra vonatkozóan előírhatók. Magától értetődik, hogy az igazgatónak e feladatkört vállalatonként ki kell egészítenie az adott vállalat jellegéből következő speciális feladatokkal is. Arra kell törekednünk, hogy a jogtanácsosok munkája szervesen illeszkedjék be a vállalat irányításának mechanizmusába, annak szervezetszerű része legyen, s a jogi munka kereteit ne csak a helyi körülmények és az ösztönösség, hanem megfelelő konkrét rendelkezések is szabályozzák.

A gazdasági mechanizmus a jogi munkastílus reformját, jogi gondolkodásunk reformját is megköveteli. Mind állami, mind vállalati apparátusban dolgozó jogászainknak elsődleges feladatuk, hogy differenciált és elvszerű jogalkalmazással, az egyes jogágak fejlesztésével, kulturált jogászi munkával segítsék a kitűzött feladatok megvalósítását, s mozdítsák elő az új gazdaságpolitikai szemléletmód kialakulását, ugyanakkor éles eszmei harcban lépjenek fel azokkal az ideológiailag ellenséges nézetekkel szemben, amelyek a reform ürügyén valamiféle kapitalisztikus reinkarnációt szeretnének megvalósítani.

Dr. Fülei Sz. Zoltán

Digitized by Google

Tapasztalatcsere

Együtt a szövetkezeti tagsággal

— A párt gazdasági szervező munkájáról folyó vitához —

A mezőgazdasági dolgozók közvetlen kapcsolata a természettel tette falun közmondássá azt a tapasztalatot, hogy „nincs szigorúbb tanító, mint az élet". A termelőszövetkezeti pártszervezeteket is az élet kényszeríti arra, hogy állandóan keressék a gazdasági szervező munka legjobb formáit és módszereit.

A termelőszövetkezetekben dolgozó kommunisták előtt *soha nem volt vitás az, hogy kell-e foglalkoznunk a gazdasági feladatokkal, vagy nem.* Hiszen minden termelőszövetkezeti tag egyéni sorsa, jövedelme elsősorban a közös gazdaság gazdasági eredményeitől függ. Az ipari munkás akkor is megkapja becsülettel elvégzett munkájának bérét, ha a gyár veszteséggel gazdálkodik. A gyár egész munkájának eredménye legfeljebb a nyereségrészesedését befolyásolja. A gyári munkás tehát — s így a gyárban dolgozó kommunista is — elsősorban politikai fejlettsége folytán foglalkozik a gyár gazdasági feladataival. A termelőszövetkezetben azonban nem ez a helyzet. A tag egy napra jutó jövedelme, bármilyen jól végzi is munkáját az egyén, az egész gazdaság eredményétől függ: a termelőszövetkezet egész gazdasági tevékenysége határozza azt meg, hogy a tag 15 forintot, vagy 60-at kap-e egy napi munkájáért. És mert a szövetkezeti tag kommunisták jövedelme is a közös gazdálkodás eredményeitől függ, *az élet kényszerít benünket arra* — függetlenül politikai fejlettségünktől —, *hogy törődjünk a gazdasági szervező munkával.*

*

Termelőszövetkezetünk, a *magyaratádi Lenin Termelőszövetkezet,* 1959-ben alakult meg, s 1962-ben egyesült a rácegresi tsz-szel. Az egyesülés után szántóterületünk elérte a 2200 kat. holdat. Jelenleg 264 család, 309 tag tartozik termelőszövetkezetünkhöz és a tagság átlagos életkora 54 év.

Ami a párt-alapszervezet gazdasági szervező munkáját illeti, az egyesülést követő években *bőven voltak problémák,* „kihagyások". Pedig — az országosan kialakult gyakorlat szerint — függetlenített

Digitized by Google

párttitkár állt az alapszervezet élén. A párt- és a gazdasági vezetőknek nem sikerült egyetértésre jutniuk, s ez kihatott a gazdasági munka végzésére. Pártszervezetünk tagságának csak 38 százaléka volt *szövetkezeti tag.* Állandó gondokkal küzdöttünk, hiszen 1961-ben 16 forint 26 fillér volt egy munkaegység értéke, és azt hiszem, nem kell hosszabban magyaráznom, hogy 400—500 forintos havi jövedelem „reményében" nem nagyon tolakodtak a tagok munkáért. Pártszervezetünk szervezetileg, de még arányaiban is megfelelt ugyan az *átlagnak,* a sablonok sem szenvedtek sehol csorbát, de a *munka mégsem ment,* legfeljebb döcögött.

Az 1964-ben tartott *vezetőségválasztás* fordulatot hozott alapszervezetünk életébe. Felsőbb pártszerveink támogatásával *eltértünk a sablontól.* Megszüntettük a függetlenített párttitkári státuszt. Fizikai munkás szövetkezeti tag került alapszervezetünk élére, s a párttagság olyan párvezetőséget választott, amely megtalálta a helyes munkakapcsolatot a termelőszövetkezet gazdasági vezetőivel és a faluban működő többi szerv vezetőivel.

Mint említettük, a szövetkezeti pártszervezetekben nincs vita azon, hogy *kell-e* a gazdasági kérdésekkel foglalkozni, a probléma csak az: *hogyan* foglalkozzunk ezekkel? A termelőszövetkezetekben elég gyakori az, hogy ha jó a pártvezetés és a gazdasági vezetés kapcsolata, akkor gazdasági szervező munka címén *megosztják a gazdasági tennivalókat,* és a párttitkár végzi el az elnök vagy az agronómus munkájának egy részét. Ha pedig nem jó a vezetők közötti kapcsolat, akkor ez a „munkamegosztás" egyben a másik ember funkciójának a megszerzésére is keretet ad. Az is gyakori, hogy a pártvezetőség, a taggyűlés *ugyanazokat* a napirendi pontokat tárgyalja — mégpedig *ugyanúgy* —, mint a szövetkezet vezetősége vagy közgyűlése. Ezt nehéz is másképpen csinálni. Szövetkezetünk kommunistái *mégis megpróbálták* ezt, s ennek már vannak is kezdeti eredményei.

Az 1964-es pártvezetőség-újjáválasztás óta a pártszervezet titkára nem szaladgál alkatrészekért, nem válik a párt országos tekintélyére támaszkodó „kijáró"-vá. Nincsenek örökös hatásköri vitái a gazdasági vezetőkkel. A pártszervezetet *nem a titkár* egymaga, hanem a *pártvezetőség* vezeti. A titkár *együtt dolgozik* a tagsággal, s így közvetlenül módja és lehetősége van arra, hogy egyes problémákat a helyszínen tárgyaljon meg az érintettekkel, tapasztalatait pedig a vezetőség vagy a taggyűlés elé vigye. A közös munkában való közvetlen részvétel nemcsak arra ad neki lehetőséget, hogy rögtön lemérje minden döntés fogadtatását és a maga bőrén is érezze gazdasági kihatásait, hanem arra is rákényszeríti, hogy a munkában való helytállásával szerezzen magának tekintélyt, s a pártszervezet döntéseit ne *hatalmi* pozícióira támaszkodva fogadtassa el a szövetkezeti tagsággal, hanem meggyőző érveléssel. A pártvezetőség többi tagja is mind a maga részortja szerint végzi munkáját, és szintén rendszeres, élő kapcsolatban van a párttagokkal és a szövetkezeti tagsággal.

Digitized by Google

A *pártvezetőség* a szövetkezet vezetőivel közösen meghatározott munkaprogram alapján végzi munkáját. Hetenként egyszer a párttitkár és a tsz vezetősége megbeszélést tart az aktuális feladatok végrehajtásáról, de ha a gazdasági és a politikai feladatok megkívánják, többször is összeülnek megbeszélésre. E kis tanácskozások az alapjai a rendszeres pártvezetőségi üléseknek és a taggyűléseknek. Ennek köszönhető, hogy rögtön rendezni tudjuk a szövetkezeti tagok, a párttagok egyéni ügyes-bajos dolgait és kérelmeit — ha rendezhetők és jogosak —, s nem a taggyűléseket terheljük az ilyen, az egyéneknek legfontosabbnak számító, de az egész közösségnek mégiscsak „kis ügy"-nek tűnő személyi problémákkal. Így a taggyűléseken a régebben állandósult személyi ügyek helyett *az egész közösséget érintő gazdasági és politikai tennivalókat tárgyaljuk.*

Természetesen *gyakran vannak viták* a párt és a gazdasági vezetők között és a párttagság körében, és úgy gondoljuk, ilyenek a jövőben is lesznek — de ezek egy-egy feladat megoldása körül bontakoznak ki. Még az is növeli a kialakult egészséges vitaszellem értékét, hogy *a leghevesebb vita végén is meg tudunk egyezni* és — ahogyan felénk mondják — „egy zsoltárból énekelünk".

Szerintünk az is fémjelzi pártszervezetünk javuló gazdasági szervező munkáját, az egységessé vált gazdasági és politikai tevékenységet, a jó úton való haladást, hogy *a munkaegység értéke,* amely — mint mondtam — 1961-ben 16,26 forint volt, 1966-ra a prémiummal együtt elérte az 50 forintot, és a IX. kongresszus előkészítése során tartott vezetőségválasztó taggyűlésen az 1964-ben megválasztott vezetőségi tagoknak 80 százaléka további két évre a vezetőség tagja maradt. Úgy gondoljuk azonban, hogy a mi tapasztalatainkat sem szabad sablonnak használni, mint ahogyan mi is *a sablontól eltérve* tudtunk gyorsabban előrehaladni.

♦

Gyakorlati tapasztalataink is igazolják azt a jól ismert tételt, hogy a pártszervezet munkájának eredményei elsősorban *a párttagok példamutatásától* függnek. Úgy gondoljuk, a gazdasági szervező munka sikerének is ez *a legfőbb feltétele.*

Közismert, hogy azokban a községekben, amelyeknek lakossága egyetlen termelőszövetkezetbe tömörült, a *termelőszövetkezeti* pártszervezet egyben a *község* pártszervezete is. Nálunk is így van ez. Minthogy pedig a falu sorsát alapvetően a termelőszövetkezet helyzete határozza meg, arra törekedtünk, hogy a pártszervezet elsősorban a *termelőszövetkezetben* erősödjön szervezetileg. Az utóbbi két évben tíz szövetkezeti dolgozó kérte a felvételét a pártba, és *a régi arány megfordult:* ma már az alapszervezet tagjainak 64 százaléka szövetkezeti tag.

Pártszervezetünk munkabíró, példamutatóan dolgozó és élő szövetkezeti dolgozókkal erősödött. Ma már az a helyzet, hogy a szövet-

Digitized by Google

kezeti alapszervezetekben országosan 46 százalék a 40 éven aluliak aránya, a mi alapszervezetünkben pedig 80 százalék.

A párttagság döntő többségének van valamilyen *szakképzettsége.* A szakmai továbbképzés mellett a *politikai ismeretek gyarapítását* is szorgalmazzuk; nagyrészt ennek az eredménye az, hogy párttagjaink közül hatan marxista középiskolát végeztek.

Párttagjaink vezető szerepet játszottak abban, hogy 1966-ban megalakult nálunk a *„szocialista brigád" címért küzdő gépesítési brigád,* és abban is kezdeményezők lesznek, hogy más munkaterületen is alakuljanak ilyen brigádjaink.

A kommunisták példamutatásának olyan feltételei is vannak, amelyeket a *pártvezetőségnek, illetve a szövetkezet gazdasági vezetőinek kell megteremteniük.* Tudjuk, hogy falun egy-egy apró esemény, egy-egy személyi döntés sokszor nagyobb izgalmat okoz, mint egy elvi kérdés vitája. Nemegyszer visszaveti a munkát az, ha a szövetkezeti *tagság nem tudja, mi miért történt,* ha nem ismeri a személyi változások, a gazdasági döntések indokait (mondjuk, nem tudja, hogy miért X. lett a fogatos, miért nem Y., miért teherautót vásárolt a szövetkezet, miért nem újabb traktort stb.). Pártvezetőségünk igyekszik érvényt szerezni annak az elvnek, hogy a termelőszövetkezeti tag *mindent tudhasson,* ami a közös gazdaságban történik, a kommunistáknak pedig *kötelességük mindenről tudni,* mert csak így lehetnek a döntések agitátorai és a szövetkezet erősödésének motorjai.

Nagy érdeklődéssel figyeljük az *új gazdasági mechanizmus bevezetésének előkészítését.* Sokat várunk ettől, de azt is tudjuk, hogy elsősorban *rajtunk áll* az, hogy mi valósul majd meg belőle.

Most még csak a lehetőségek megismerésének szakaszában vagyunk. 1966. november 30-án tartott taggyűlésünkön megvitattuk a gazdasági mechanizmus reformjáról szóló határozatot. Ezen a taggyűlésen még nem tudtuk körvonalazni a konkrét tennivalókat, azt azonban egyértelműen megállapítottuk, hogy *az új viszonyok között lényegesen megnő a követelmény a pártszervezet gazdasági szervező munkájával szemben.* Úgy gondoljuk, hogy a tennivalók kialakításában nagy hasznunkra lesz az, ha a kellő önkritikával felülvizsgáljuk az utóbbi két év tapasztalatait.

•

Összegezésül még annyit: a pártvezetőség munkájának meglevő kollektivitásában, a termelőszövetkezet, a tanács és a tömegszervezetek vezetőinek egyet akarásában látjuk a biztosítékát annak, hogy jól oldjuk meg azokat a feladatainkat, amelyek az új gazdasági mechanizmus által számunkra biztosított nagyobb önállóságból fakadnak, s eredményesen hajtjuk végre a pártunk IX. kongresszusán elfogadott határozatokat.

A magyaratádi Lenin TSz pártvezetősége nevében

Pintér Lajos
párttitkár

Digitized by Google

Tájékozódás

Csehszlovák és magyar történészek eszmecseréje a fasizmusról

Érdekes eszmecserét folytattak 1966. október 25—27-én Bratislavában a szlovák és a magyar tudományos akadémia történettudományi intézeteinek legújabbkori történészei. Az eszmecsere, melyet a két intézet közötti több évre szóló tudományos együttműködési terv keretében rendeztek meg, a szlovák és a magyar fasizmus problémáját, s a magyar—szlovák viszonynak a második világháború alatti alakulását választotta témájául.

Az első két napon a vitaülés a szlovák, a cseh és a magyar fasizmus, illetve fasiszta irányzatok problémáját tárgyalta. A vita alapjául öt tanulmány szolgált. *N. Lipscher* (Bratislava) a szlovák fasizmusról és sajátosságairól, ezen belül elsősorban a Hlinka-párt kialakulásáról és ideológiai, politikai arculatának fejlődéséről tartott gondolatébresztő referátumot. *A. Gajana* (Prága) előadása a cseh fasiszta mozgalmakról, *T. Pasáké* (Prága) a cseh jobboldali tábornak a második világháború alatti szerepéről szólt; mindkét tanulmány központi célja annak vizsgálata volt, hogy a 20-as évektől szaporodó fasiszta kísérletek ellenére, miért nem volt igazi talajuk cseh területen a fasiszta mozgalmaknak. Magyar részről két referátum hangzott el az értekezleten. *Ránki György*, a MTA Történettudományi Intézetének helyettes igazgatója „A fasizmus problémái Magyarországon" címmel, e sorok írója pedig „Fasiszta irányzatok Magyarországon 1933 után" címmel tartott előadást.

A referátumok és a kétnapos vita országaink legújabbkori történetének szinte valamennyi problémáját érintették. A fölmerült, nem egyszer úgynevezett „kényes" kérdések sokaságát még felsorolni is nehéz volna: tárgyalásra kerültek az új- és legújabbkori szlovák és magyar társadalomfejlődés megegyező és eltérő vonásai, az első világháború előtti „hagyományos" reakciós irányzatok fasiszta jellegű irányzatokká alakulásának folyamata, a szlovák, a cseh és a magyar fasizmus ideológiai és politikai arculata, azonos és egymástól eltérő vonásai stb.

A vita, a referátumok szabta kereteken túllépve, voltaképpen általában a fasizmusnak s a fasizmus kelet-európai változatainak vizsgálatává szélesedett. Sok új tudományos adattal és érvvel támasztotta alá azt a megállapítást, hogy a fasizmus, mint a társadalmi reakció 1917 után fellépő „korszerű" formája, az egyes országok konkrét társadalmi, politikai és ideológiai sajátosságaihoz idomul. Ezért nem volna helyes csak akkor ismerni

Digitized by Google

fel a fasizmus meglétét, ha az illető országban fennálltak a fasizmus *német* típusú vonásai. Az egyes országok fasizmusának elemzésében alapvető útmutatás a dimitrovi megállapítás (a fasizmus a finánctőke legreakciósabb elemeinek nyílt diktatúrája), amely *általánosságban* máig ható érvénnyel határozta meg a fasizmus osztálytartalmát. A *konkrét* vizsgálat azonban egyes országok esetében osztályszempontból is különböző változatait mutatja ki a fasizmusnak. (Így pl. Szlovákiában lényegében nem létezett önálló szlovák finánctőke, Magyarországon a nagybirtokos osztály, s a katonatiszti-államhivatalnoki-gentroid rétegek erősen rányomták bélyegüket a fasizmus osztálytartalmára).

Mindezzel összefüggésben a konferencia vitatta több olyan mai nyugati polgári-antifasiszta történész — így pl. legújabban *Ernst Nolte* — álláspontját, akik szerint a két világháború közötti kelet-európai reakciós uralmi rendszerek nem tekinthetők fasiszta rendszereknek, hanem a régi, „hagyományos" értelemben vett reakciós, monarchista uralmi formák különböző változatainak. Ezeknek az államoknak — állapította meg a vitaülés — ebből a szempontból is kétségtelenül megvoltak a maguk kelet-európai sajátosságaik (a társadalmak agrárjellegéből fakadó vonások, a konzervatív-nagybirtokos ideológiai és politikai irányzatok továbbélése, a szociális demagógia óvatos kezelése, a fennálló uralmi rendszerrel szemben „ellenzéki" álláspontot elfoglaló szélső-fasiszta pártok fellépése stb.). Több esetben meglehetősen bonyolult feladat annak megállapítása is, hogy melyik időponttól kezdve tekinthetők fasiszta rendszereknek ezek az uralmi rendszerek. Mindez azonban nem fedheti el azt a tényt — mutatott rá az értekezlet —, hogy a kelet-európai országokban, amelyekben hallatlanul éles ellentmondások feszítették a társadalmat, s amelyekben az 1917 utáni forradalmi válság különösen fenyegető erővel jelentkezett, az uralkodó osztályok nem folytathatták ott, ahol az első világháború előtt abbahagyták. A fasizmus sok országban nem hirtelen és nem úgy jelentkezik, mint gyökeresen új politikai irányzat: a régi, „hagyományos" reakciót nem választja el kínai fal a fasiszta reakciótól. Sőt, a két világháború közötti korszaknak egyik fő jellemzője, hogy a „régi", konzervatív politikai irányzatok igen nagy hajlandóságot mutatnak arra, hogy fasizmussal telítődjenek, hogy fasizmusba nőjenek át. A konferencián meggyőző példáját mutatta meg ennek a folyamatnak *N. Lipscher* referátuma, amikor a Hlinka-párt útját elemezte. Ez a mozgalom eredetileg konzervatív-reakciós keresztényszocialista mozgalomként indult, de egyre több érintkezési pontja támadt a fasizmussal, s bár végig fennmaradt konzervatív, illetve „radikális" irányzata, a szlovák fasizmus fő erejévé vált. Magyarországon, ahol az uralkodó osztályok számára a fasiszta jellegű uralmi formák felhasználását sürgetően vetette fel a Tanácsköztársaság megdöntése utáni helyzet, szintén nyomon követhető a „hagyományos" reakciós irányzatoknak a fasizmusba való átmenete.

A konferencia másik vitatémája a szlovák—magyar viszonynak a második világháború alatti alakulása volt. A vita alapját két referátum szolgáltatta: *L. Liptákn*ak (Bratislava) „Magyarország a szlovák politikában a második világháború idején", és *Tilkovszky Lórántn*ak, a Történettudományi Intézet munkatársának „A szlovák kérdés a magyar uralkodó osztályok politikájában 1938 és 1944 között" című előadása. (Tilkovszky Lóránt előadását a konferencia idején a Szlovák Kommunista Párt politikai és kulturális hetilapja, a *Predvoj* is közölte.) A referátumok mindenekelőtt Magyarország és Szlovákia nemzetközi elhelyezkedését, külpolitikáját, a fa-

Digitized by Google

siszta Németországhoz és egymáshoz való viszonyát vizsgálta. A referensek s a vita szlovák, cseh és magyar részvevői teljes egyöntetűséggel állapították meg azt az örvendetes, de egyáltalán nem meglepő tényt, hogy az ülés elé terjesztett szlovák és a magyar tanulmány, egymástól teljesen függetlenül, szinte minden kérdésben azonos álláspontot fejt ki. Ennek az a magyarázata, hogy a szlovák és a magyar szerző egyaránt a következetes marxizmus álláspontjáról igyekezett megközelíteni a történeti valóságot.

A referátumok vitájának középpontjába természetesen a magyar és a szlovák nacionalizmus került, hiszen ez volt a fő okozója annak, hogy Magyarország Hitler-Németországhoz csatlakozott, s erre igyekeztek építeni az „önálló" fasiszta Szlovákia vezető körei is; a kölcsönös nacionalizmusok determinálták a magyar és a szlovák uralkodó körök egész magatartását, versenyfutásukat Hitler kegyeiért. Persze a nacionalizmus sokágú és bonyolult jelenség; több szempontból bomlasztó tényezője is volt, főleg a háború második szakaszában, a fasiszta koalíciónak.

A cseh, a szlovák és a magyar történészek nemcsak egyetértettek, hanem őszinte szóval vitáztak is egymással. A vita azonban nem a nézeteltérések kiéleződésére vezetett, hanem az egyetértés elmélyítése irányába hatott, a történeti igazság jobb megközelítését szolgálta. Mindegyik fél szem előtt tartotta és a tudományos vitában érvényesítette is azt az elvet, hogy minden népnek mindenekelőtt a saját nacionalizmusa ellen kell küzdenie; ezért szabadon és elfogultság nélkül bírálhatták egymás helyenként még kitapintható elfogultságait is. Csehszlovák részről a referens és a hozzászólók aláhúzták: a magyar történészeknek mindig szem előtt kell tartaniuk, hogy a magyar uralkodó körök és a hivatalos politika sovinizmusa, a „teljes revízióra", vagyis Szlovákia bekebelezésére irányuló és az egész 1919 utáni korszakban jellemző törekvése igen tartós és mély hatást gyakorolt a szlovák közvéleményre; ezt a hatást átmenetileg még a fasiszta szlovák báb-állam is kamatoztatni tudta a maga számára. A magyar történészek nem mindenben értettek egyet néhány szlovák kolléga véleményével, akik — a magyar nacionalizmus agresszivitásával szemben — a szlovák nacionalizmus védekező jellegét hangsúlyozták. Kétségtelen ugyanis, hogy a magyar uralkodó körök nacionalizmusa talán a legagresszívebb nacionalizmus volt Kelet-Európában; amikor azonban a szlovák nacionalizmus a fasiszta Németországhoz kapcsolódott, éppen úgy szerves részévé vált a fasiszta agressziónak, mint a magyar sovinizmus.

A vitaülés itt vázlatosan ismertetett tartalma, úgy gondoljuk, bizonyítéka a konferencia sikerének. A csehszlovák és a magyar legújabbkori történészek fejlődő kapcsolata elősegíti az egész magyar és csehszlovák történettudomány kapcsolatainak elmélyítését. A történészek reméhetőleg azokban a történeti kérdésekben is kimunkálják a közös marxista álláspontot, amelyekben ma még nézeteltérések tapasztalhatók.

Lackó Miklós

Digitized by Google

A „kinyújtott kéz" politikája

Olasz katolikusok és marxisták párbeszéde a mai világ legfontosabb kérdéseiről

„Nem szabad elfelejtenünk európai elvtársaink tapasztalatait, akik kötelességüknek tartják, hogy még azokkal a munkásokkal is körültekintően és elvtársiasan bánjanak, akik a katolikus egyletek tagjai, nem taszítják el őket azzal, hogy megvetően kezelik vallási és politikai előítéleteiket, hanem állhatatosan, tapintatosan és türelmesen felhasználják a politikai és gazdasági harc minden mozzanatát, hogy a közös harc talaján felvilágosítsák és az öntudatos proletariátushoz közelebb hozzák őket."

(Lenin: Egy új forradalmi munkásszövetség.)

1964 szeptemberében, amikor az olasz kommunisták nagy vezetőjét, *Togliattit* temették, a szertartáson részt vett milliós tömegben nagyon sokan magasra tartott ökölléi búcsúztak tőle, de voltak olyanok is, akik keresztvetéssel fejezték ki megrendülésüket és megbecsülésüket az elhunyt kommunista vezető koporsója előtt.

1966 utolsó heteiben példátlan esemény történt Közép-Olaszország nagy gazdasági, kulturális és tudományos központjában, Bolognában. A két évtizede *kommunista többségű* városi tanács díszpolgárrá választotta *Lercaro bíborost*, Bologna érsekét. A tekintélyes főpap a kommunista *Fanti* polgármester kezéből vette át a megtisztelő okiratot.

A két epizód jelzi, hogy Olaszországban a vallás és a közélet milyen sokféle formában fonódik össze. Olaszországnak mintegy 53 millió lakosa van, és a lakosságnak több mint 99 százaléka az anyakönyv szerint katolikus Olaszország területén. Rómában van Vatikán állam nem egészen 900 lakosával. Ezek a statisztikai adatok önmagukban nem látszanak túlságosan érdekesnek, mégis nagy jelentőségük van témánk szempontjából.

A mai Olaszországban két nagy politikai párt, két szembenálló hatalom van: a kereszténydemokrata párt és a kommunista párt. A kereszténydemokrácia a középpal kormánykoalíció uralkodó alakulata, a kommunista párt pedig a legnagyobb ellenzéki párt (8 millió szavazóval). Nyilvánvaló, hogy e két párt tevékenysége, politikája döntő befolyással van az ország életére. S ha emellett arról sem feledkezünk meg, hogy nemcsak a munkáspártokban, hanem a kereszténydemokrata pártban is — és főleg a szavazók között — sok a munkás, a paraszt és a kispolgár, akkor teljesen érthetővé válik, hogy a kommunista erők közelednek a katolikus politikai mozgalmakban részt vevő dolgozókhoz. Ezt a közeledési szándékot, majd pedig a katolikusok és kommunisták párbeszédét nevezik Olaszországban a kommunisták *a „kinyújtott kéz" politikájának.*

Digitized by Google

Igen, a kommunisták kezet nyújtanak a katolikusoknak. Kezdeményezésük nem új, de csak viszonylag rövid idő óta lehet beszélni a párbeszéd kezdetéről. De *mi tette lehetővé* ezt a párbeszédet?

Köztudomású, hogy a katolikus egyház legmagasabb körei a múlt század második felétől kezdve egyre növekvő aggodalommal figyelték a marxista világnézet és az osztályharcos munkásmozgalom kibontakozását, világméretű előretörését. A hivatalos egyháznak (például XIII. Leó pápának) időnként volt bátorsága felemelni szavát az erősödő kapitalizmus mind mélyebb belső ellentmondásai és a dolgozó osztályok kizsákmányolása ellen, de ez a kritika egyúttal az osztályharc és az „istentelen" szervezetek elítélésére is szolgált. Így volt ez még századunk közepén is. A világhelyzet gyökeres megváltozása, a szocialista országok tömbjének kialakulása csak lassan éreztette hatását a katolikus mozgalomban. A hidegháború jegének olvadása, a kelet—nyugati kapcsolatok fokozatos kibontakozása hatott az olasz belpolitikai helyzetre, sőt a katolikus egyháznak a világhoz való viszonyára is.[1] XXIII. János pápa egyházfői működése nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy egészségesebb kapcsolat alakuljon ki a katolikus hívők és a környező világ között. Aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy XXIII. János nélkül ez a lassú átalakulás még sokkal kezdetlegesebb és bizonytalanabb volna.

Katolikus proletár, katolikus tőkés

A tárgyilagos szemlélő nem tévesztheti ugyanis szem elől, hogy XII. Piust nem lehet azonosítani a Vatikánnal, sem pedig a Vatikánt az egész katolikus egyházzal. Ugyanígy az sem volna helyes, ha azonosnak tekintenők az egyházat és a katolikusok sok milliós tömegét; ez utóbbiban egyaránt vannak nincstelen proletárok, nyomorgó kisemberek és nagyhatalmú bankárok, gyárosok, politikai vezetők. Ez a sokféleség magyarázza, hogy a katolikus mozgalom és a kommunisták közeledése nem reménytelen, de nem is problémamentes vállalkozás.

A katolikus értelmiség körében mind erősebbek azok a csoportok, amelyek a béke védelmében, az ország súlyos ellentmondásainak megszüntetéséért emelnek szót, a demokrácia nevében. Észak-Olaszország több tartományának politikai viszonyait huzamosabb idő óta két (alighanem összefüggő) dolog jellemzi: az egyik a kommunista szavazatoknak *az országos átlagot* (25 százalék) *jóval meghaladó*, 30, 40, 50 százalékos aránya, a másik pedig a katolikus baloldal szervezett tevékenysége, egyes vonatkozásokban *antikapitalista politikai harca*. Ezek a baloldali katolikusok általában egy-egy folyóirat vagy újság köré tömörülnek, és az évek során mind jobban hallatják szavukat. Elsősorban *Firenzé*ről kell szólnunk, *La Pira* városáról. A világszerte ismert békeharcos professzor sok évig volt a város

[1] A II. Vatikáni Egyetemes Zsinat azt bizonyította, hogy a katolikus egyház mind nehezebben tud kitérni a társadalmi valóság kényszerítő ereje elől. A zsinaton szervezett erőként jelentkeztek azok az egyházi körök, amelyek a valósággal számot vetve felismerték, hogy a katolicizmusnak meg kell újulnia, ha nem akarja, hogy végleges szakadás történjék a kor szavát megértő „haladó" erői és ultrakonzervatív csoportjai között. Az egyház számára rendkívül aggasztó jelek mutatkoztak egy idő óta, még a kapitalista világban is. Észrevehetően csökkent a vallásukat gyakorló katolikusok száma. Egy olasz folyóirat a közelmúltban felmérést közölt a misére járás gyakoriságáról, ebből kiderül, hogy a vizsgált két városban a vasárnapi miséken csak a katolikusok 40—50 százaléka vesz részt rendszeresen, és különösen a fiatalok körében csökken a rendszeres templomba járás. Az adatok máshol eltérhetnek, de a jelenség egész Olaszországban, sőt a világon mindenütt észlelhető.

Digitized by Google

polgármestere, és magas közéleti tisztségét arra is felhasználta, hogy szervezze és támogassa azokat a — főleg fiatal — katolikus értelmiségieket, akik a kereszténydemokrata párt baloldali frakciójához tartoznak. Ezeknek politikai programjában nagy szerepet tölt be az alkotmányosság, a dolgozó osztályok jogainak védelme, a polgári demokratikus vívmányok megtartására és bővítésére irányuló követelés. Ennek a csoportnak a szócsöve a *Politica* című, kéthetenként megjelenő lap, amely ilyen szellemben foglalkozik Olaszország politikai, gazdasági, szociális és kulturális problémáival, s nem egyszer vonja magára a kereszténydemokrácia szélsőjobboldali köreinek haragját és nyílt támadásait. Ugyanebben a városban jelenik meg a *Testimonianze* című folyóirat, amelynek világi és pap szerkesztői és munkatársai hasonló szellemben tevékenykednek.

Vannak többé-kevésbé rokon jellegű más folyóiratok is: a Genovában kiadott *Il Gallo* vagy a Velencében megjelenő *Questitalia*. Érdekes és újszerű a Milánóban 1965 óta megjelenő *Il Confronto*, amelynek szerkesztői között baloldali katolikusok, radikális értelmiségiek, szocialisták és kommunisták is vannak. Ez a folyóirat kettős célt akar szolgálni: egyrészt a katolikus világ megújulását, másrészt pedig az egységes olasz baloldal létrejöttét. A folyóirat gyakran közöl olyan cikkeket és tanulmányokat, amelyeknek szerzői (francia és belga egyházi személyek) *elemzik és bírálják az egyház szociális doktrínáit*, és vizsgálják a pápák álláspontját *a munkásmozgalom, a szocializmus vonatkozásában.*

Van még egy dolog, amelyről érdemes szólani. Az olasz jezsuiták Milánóban és Nápolyban fenntartanak egy *Társadalomtudományi Központot*, amelynek tagjai politikai, szociológiai, filozófiai, demográfiai stb. kérdésekkel foglalkoznak. A központ havi folyóirata, az *Aggiornamenti Sociali* is ilyen kérdésekről szóló tanulmányokat és dokumentumokat közöl, és gyakran meglepően modern, azt mondhatnánk: felvilágosult nézeteket vall, így például a marxisták és katolikusok párbeszédének kérdésében is. És ez nem jelentéktelen dolog, ha figyelembe vesszük, hogy a jezsuiták *hivatalos* folyóirata, a kéthetenként megjelenő *La Civiltá Cattolica* ugyanakkor a legkonzervatívabb nézetek szószólója, és egyebek közt a párbeszéd egyik leghevesebb ellenzője.[2]

Mindez azt bizonyítja, hogy az olasz katolikus világ korántsem egységes reakciós tömb, hanem szervezetileg és politikailag tagolt, különböző áramlatokat magában foglaló formáció. Ez az utóbbi megállapításunk egyaránt vonatkozik az egyházi és a világi katolikus körökre. Amikor tehát a kommunisták a katolikusokkal való párbeszédről írnak vagy beszélnek, nem a legkonzervatívabb, a kapitalizmust foggal-körömmel védő csoportokra gondolnak, hanem azokra a katolikusokra, akik *reálisan ítélik meg a világ és az ország nagy problémáit:* a háború és a béke kérdését, a társadalmi átalakulás szükségességét, a szocializmusba való átmenetet. Mindez természetesen nem tünteti el a világnézeti ellentétet a marxista kommunisták és az istenhivő katolikusok között, de a párbeszéd nem is azt cé-

[2] Nem volna helyes figyelmen kívül hagyni, hogy a legmagasabb egyházi körökben ma is vannak olyan személyiségek, akik mereven ragaszkodnak elavult eszmékhez; az olasz társadalom valóságát figyelmen kívül hagyva, megpróbálják politikai célok szolgálatába állítani vallási befolyásukat, és a lelkipásztorkodástól teljesen idegen módszerekkel szorgalmazzák a katolikusok politikai egységét. Ez lényegében azt jelenti, hogy vallási alapon akarnak létrehozni egy konzervatív reakciós politikai frontot a munkásmozgalom és általában a haladó erők ellen. Ennek az *integrista* irányzatnak a legismertebb képviselői Olaszországban *Ottaviani, Siri* és *Ruffini* bíborosok.

Digitized by Google

lozza, hogy az egyik vagy a másik fél a maga filozófiájára, világnézetére próbálja áttéríteni a dialógusban részt vevő partnerét. E cikk írója ismételten meggyőződött arról, hogy a katolikus vallási meggyőződés *önmagában nem akadálya a haladó politikai tevékenységnek.*

A már említett értelmiségi csoportokon kívül ezt bizonyítják a *katolikus szakszervezetek* is, amelyeknek vezetői — különösen a vas- és fémmunkások körében — gyakran szerveznek a kommunistákkal közös akciókat: sztrájkokat, tüntetéseket, s kiállnak a munkásság jogainak érvényesítéséért. A katolikus szakszervezeti szövetség, a *CISL*, az utóbbi években érezhetően balra tolódott. Országos vezetőségében egyre jobban szóhoz jutnak azok a fiatal káderek, akik politikai síkon szorgalmazzák nem csupán a kommunista—szocialista szakszervezettel való *akcióegységet*, hanem maximális célként *a szakszervezeti mozgalom szervezeti egységét* is.

Az olasz kommunisták és a vallás

A kommunisták nem most határozták el a katolikusokkal való párbeszédet. Az Olasz Kommunista Párt, és személy szerint Palmiro Togliatti, már 1944-től. az ideiglenes kormany megalakulásának, a kommunisták legális szervezkedésének évétől kezdve hangsúlyozta különböző fórumokon, hogy tiszteletben tartja minden állampolgár lelkiismereti szabadságát, és az ország demokratikus átalakítása érdekében kész együttműködni a katolikus tömegekkel is. Ennek az együttműködésnek a lehetőségét mindkét oldalon bebizonyították már a háború idején, amikor kommunisták, szocialisták, kereszténydemokraták, más-más világnézettel és különböző politikai felfogással ugyan, de egyforma elszántsággal és bátorsággal vettek részt az ellenállási mozgalom harcaiban.

Olaszország felszabadulása után kedvezők voltak a lehetőségek az együttműködés fenntartására és kiszélesítésére, s a kommunisták készek is voltak rá. A párt V. kongresszusán (1945. december 29—1946. január 6.) Togliatti elvtárs beszámolójában megállapította, hogy az egyház szervezeti központja továbbra is az országban lesz, ezért a kommunistáknak különösen nagy figyelmet kell szentelniük az egyházzal és a vallási kérdéssel kapcsolatos álláspontjuknak. Demokratikus meggyőződésüknek megfelelően síkra szálltak azért, hogy az alkotmány biztosítsa a lelkiismereti, vallási és vallásszervezeti szabadságot. Ugyanakkor azonban felemelték szavukat az ellen, hogy az egyház beavatkozzék a politikába és hadjáratot hirdessen a „vörös ördög" ellen. Figyelmeztették a klérust, hogy nem a nép érdekeit szolgálják azok, akik megkísérlik elvonni a kommunista párttól a katolikus dolgozókat, megpróbálva valláshábórú jelleget adni a politikai harcnak. Erre figyelmeztetett Togliatti 1947-ben, a párt Firenzében tartott országos szervezési konferenciáján is. Hangoztatta, hogy a kommunisták nem hívei az antiklerikalizmusnak, de megértik, hogy miért erősödik az Olaszországban: ennek az oka éppen a nem kívánatos egyházi beavatkozás, amely vallási nyomást gyakorol a hivőkre, a pártok közötti küzdelem eldöntése érdekében.

Hasonló világos és következetes állásfoglalás jellemezte a kommunistákat a későbbiekben is. Nézeteikben nem történt semmilyen elvi változás vagy fordulat, csupán még árnyaltabban fejtették ki őket az utóbbi tíz évben. Különösen jelentős volt ebből a szempontból a párt X. kongresszusa (1962. december 2—8.), amely visszatükrözte a nemzetközi és belső helyzet változásait is. Togliatti a Központi Bizottság beszámolójában ezt

Digitized by Google

mondotta a kommunisták és katolikusok viszonyáról: „... *egyre kedvezőbbek a feltételek a tömegek szocialista tudatának kialakításához, s a mi feladatunk ezen munkálkodni. A katolikus szervezetek és egyházi személyiségek táborában is akadnak manapság, akik egyetértenek egyes szocialista elvekkel. Ami az egyház legutóbbi álláspontjában új, az szocialista eszmék hatását mutatja. Ne higgyük, hogy az egyház vezető körei, a megújhodás követelésének és a konzervatív szellemnek a harapófogójában, a szocialista világ szomszédságában hosszú időn át megmaradhatnak a hidegháború álláspontján.*" A beszámoló másik részében Togliatti elméleti szempontból foglalkozott a marxizmus és más eszmeáramlatok kapcsolatával, és leszögezte: „A marxizmus gazdag és szilárd tanítás, amely nem fél a többi eszmeáramlattal való szembesítéstől, sőt kívánja azt, ahogy nem utasítja vissza, sőt követeli, hogy a Marx előtti eszmeáramlatokban megkeressék kialakulásának és igazságának csíráit és feltételeit. A többi eszmeáramlattal való összehasonlítást nem lehet arra korlátozni, hogy eleve dogmatikusan elítéljük őket. Ennek tartalmi vitára, párbeszédre kell vezetnie, s ebből nem hiányozhat azoknak az új és pozitív mozzanatoknak a felkutatása, amelyek az új emberi és társadalmi valóság vizsgálata során kerülnek napfényre. Minél elvhűbbek vagyunk, annál inkább képesnek kell lennünk arra, hogy ilyen párbeszédet és kutatást folytassunk."

„Az ember sorsa"

Olaszországban e nyílt és előítéletektől mentes párbeszéd legfontosabb partnerei a katolikusok lehetnek. Ez a magyarázata annak, hogy a kommunista vezetők Togliatti életében, majd halála után is ennek a találkozásnak az előmozdításán fáradoztak és fáradoznak. A párt vezető személyiségei beszédeikben, cikkeikben és nyilatkozataikban számos alkalommal megerősítették, hogy a kommunisták *a szocialista átmenet idején is biztosítani fogják a legteljesebb vallásszabadságot és az eszmék sokféleségének fennmaradását.* A konkrét párbeszéd megindulását katolikus részről XXIII. János pápa enciklikája, a *„Pacem in terris"*, kommunista részről pedig — egyebek közt — Togliatti 1963 márciusában Bergamóban tartott *„Az ember sorsa"* című előadása mozdította elő. Ez az előadás alapvető fontosságú megállapításokat tartalmaz, s többek között ezt mondja: „... Mi mindenkor visszautasítottuk azokat a kísérleteket, amelyek a kommunisták és a katolikusok közötti közeledést bármilyen fajta ideológiai kompromisszum bázisán kívánták megteremteni. Ez a kompromisszum nem valósítható meg... De egyet szeretnék még ehhez hozzáfűzni. A vallásos tudat fejlődése tekintetében mi már nem fogadjuk el azt a naiv és hibás felfogást: elegendő a tudat fejlesztése és a társadalmi struktúrák megváltoztatása ahhoz, hogy radikális módosulásokat hozzunk létre. Ez a felfogás, amely a XVIII. századi felvilágosodásból és a XIX. század materializmusából ered, nem állta ki a történelem próbáját. A gyökerek mélyebbek, a változások másféleképpen mennek végbe, a valóság bonyolultabb. Ennek megállapításából is azt a következtetést vonjuk le, hogy szükség van a kölcsönös, mélységes megértésre, illetve az együttműködésre, különösen olyan pillanatban, mint a jelenlegi..."

Ezt megerősítette egy másik kommunista vezető, *Pietro Ingrao* is, 1964 szeptemberében, amikor a Rinascitának nyilatkozott a kereszténydemokrácia és a párbeszéd kérdéseiről: „Mélységesen tévednek azok a katolikus

Digitized by Google

szószólók, akik azt hiszik (vagy azt mondják), hogy mi csak taktikai okokból közeledünk új módon néhány nagy kérdéshez, amilyen például a vallásosság jelentősége és helyretevése. Jól meg akarjuk érteni a környező világot, mert helyes módon akarunk tevékenykedni ebben a világban. És újból felvetünk magunknak bizonyos problémákat és kérdéseket, mert keressük a helyes választ, amelyet elsősorban önmagunknak, mint marxistáknak kell adnunk. És a marxizmus éppen ellenkezője a tapasztalat, az összevetés, az eszmék fejlesztése elől történő elzárkózásnak. Mindenekelőtt emlékeztetnünk kell arra, hogy a párbeszéd köztünk és a katolikus mozgalom között tömegkezdeményezés... A párbeszéd... számunkra olyan tevékenység, amelyben nemcsak azért veszünk részt, hogy mondjunk valamit, hanem hogy meghallgassunk, megismerjünk, meg is tanuljunk valamit, és végül, hogy együttesen létrehozzunk egy olyan dolgot, amely nemcsak a miénk, hanem közös."

Az olasz kommunisták nagy megelégedéssel fogadták a Szentszék és a Magyar Népköztársaság között 1964 szeptemberében létrejött részleges megállapodást. Ezt a megállapodást a Rinascitában *Umberto Cerroni* kommentálta. Cikkében elemezte az egyezmény jelentőségét, és megállapította: „...vége lesz annak, hogy bárki is a vallás, a vallásgyakorlás pajzsával fedezze szembenállását vagy szocialistaellenes, felforgató tevékenységét... És megvalósul a szocialista országok katolikusainak az óhaja, hogy ne állítsák többé szembe a hivőt az állampolgárral és az államnak se legyen oka, hogy szembeállítsa az állampolgárt a hivővel... Nem akarjuk azt mondani, hogy a marxista gondolatnak, amelyből a szocializmus táplálkozik, le kell zárnia tudományos ateizmusának lapjait, sem azt, hogy a katolikus vallásnak (mint minden más vallásnak) le kell mondania a modern materializmussal szembenálló téziseiről... Ha igaz, hogy a marxista materializmus ateista pozíciót fejez ki, akkor azt akarja ez jelenteni talán, hogy a vallásellenes harc a szocialista politika tengelyét alkotja? És ha igaz, hogy a katolikus vallás, mint olyan, ellentétes a materializmussal, azt jelenti-e ez, hogy elsődlegesnek kell tartania a *politikai* küzdelmet a materializmustól inspirált mozgalmak ellen? Világos: a szocializmus azt tartja, hogy alapvetően a gyakorlati-társadalmi érdekeknek kell egyesíteniük vagy elválasztaniuk az embereket, és hogy ezen a területen kell megvalósítani a társadalom átalakítását. Ugyanolyan világos: a vallás (akármilyen vallás) abból az előfeltevésből indul ki, hogy a világ igazságának a világon kívül kell lennie. Az egyik tehát társadalmi érdekek egyesítésére alapozza lényegében politikai küzdelmét, a másik pedig lényegében szellemi hatalomnak tartja magát..."

A párbeszéd próbája

A vallásosság és a politikai tevékenység ilyen felfogását sok katolikus is elfogadhatónak tartja, minthogy János pápa szabad utat engedett a katolikusok és a világ találkozásához, és minden eddiginél reálisabb szemléletről tett tanúságot a marxista ateizmus megítélésében. Ilyen előzmények után tehát *mindkét oldalon létrejöttek a párbeszéd konkrét feltételei.* Maga a párbeszéd természetesen még csak a kezdeteknél tart, de néhány figyelemreméltó eredmény máris született. Feltétlenül ezek közé kell sorolni azt a terjedelmes kötetet, amely 1964 decemberében (második kiadásban pedig 1965 februárjában) jelent meg a firenzei *Vallecchi* könyvkiadónál.

Digitized by Google

Címe: *„Il dialogo alla prova. Cattolici e comunisti italiani"* (A párbeszéd próbája. Olasz katolikusok és kommunisták). A kiadó — a haladó katolikus gondolkodás egyik tekintélyes és közismert műhelye — öt katolikus és öt kommunista szerző tanulmányait gyűjtötte kötetbe, hogy ezzel járuljon hozzá a párbeszéd kibontakoztatásához és elmélyüléséhez.[3] A *Mario Gozzini* katolikus publicista által szerkesztett könyv igen jelentős dokumentuma annak a mindkét részről megnyilvánuló óhajnak, hogy katolikusok és kommunisták szót értsenek egymással az emberiség és hazájuk sorsdöntő kérdéseiben.

Nézetkülönbségek és ellentétek természetesen vannak, nem csupán a két fél között, hanem maguk a katolikus „dialogizálók" sorain belül is. Van olyan, aki — mint például *Gozzini* — egyelőre ki akarja zárni a témák köréből a politikát; s olyan is akad, aki — mint *Ruggero Orfei* — úgy véli, hogy a katolikusok és a kommunisták nem ellenségek, hanem szétválasztott testvérek; mégis azt kívánja, hogy a kommunista mozgalom gyökeresen változzék meg az együttműködés érdekében, és „mondjon le mindörökre az erőszakról, mint a politikai harc normális eszközéről". Ezt az igényt azonban a kommunisták *nem tehetik magukévá*, még akkor sem, ha lehetségesnek tartják a társadalom átalakítását békés úton *is*. Az említettek és más katolikus szerzők is sokat foglalkoznak a szocialista társadalom és a szabadságjogok, különösen a vallásszabadság kérdésével. Bírálják a szocialista országokban elkövetett korábbi hibákat, amelyek a szektás politika velejárói voltak. Ez a bírálat azonban nem akadálya a párbeszédnek, mert ha vannak is ezzel kapcsolatban olyan kérdések, amelyekben a párbeszéd katolikus és kommunista részvevői nem értenek egyet egymással — a párt ismert elveinek megfelelően — a kommunisták szükségesnek tartják a lelkiismereti szabadságot a szocialista viszonyok közt is.

Még egyértelműbb a nézetek hasonlósága olyan fontos témákban, mint például *a háború elítélése és a béke fenntartása* érdekében szükséges összefogás, vagy a *polgári demokrácia* súlyos hibáinak elemzése, *a hatalom és a tulajdonviszonyok* átalakításának szükségessége. Kivétel nélkül minden katolikus szerző hangsúlyozza, hogy határozott intézkedéseket kell tenni *a szociális igazságtalanságok megszüntetése* érdekében. Többen bírálják az egyházat, amely a történelem során egyértelműen elkötelezte magát a magántulajdonon alapuló társadalom mellett, tehát a kapitalizmus mellett is. Hasonlóképpen elítélően szólnak arról, hogy a kereszténydemokrata párt saját hatalmi pozícióinak megtartásával és erősítésével van elfoglalva, ahelyett, hogy siettetné az olasz társadalom és gazdaság súlyos ellentmondásainak kiküszöbölését. *Nando Fabro*, a korábban említett Il Gallo c. folyóirat főszerkesztője, a Kommunista Kiáltványtól a Pacem in terris enciklikáig elemzi a pápák, illetve a kommunista mozgalom legfontosabb állásfoglalásait, és arra a következtetésre jut, hogy a katolikusok dolgozhatnak és együttműködhetnek, minden ország tényleges helyzetéből kiindulva, a valóság akár radikális átalakításáért is.

3 A párbeszédnek természetesen más formái is vannak. A legelterjedtebb: a folyóiratok hasábjain folyó eszmecsere. A Rinascita-nak, az Olasz Kommunista Párt politikai hetilapjának havi kulturális melléklete, a Contemporaneo, 1965 márciusi számát a párbeszéd problémáinak szentelte. Ez alkalommal két kommunista *(Cesare Luporini* és *Roger Garaudy)* és két katolikus *(Jacques Maritain* és *Vladimiro Dorigo)* fejtette ki álláspontját. *Lucio Lombardo Radice* professzor pedig a párbeszéd első tapasztalatait összegezte. Emellett az olasz kommunisták rendszeresen részt vesznek marxisták és katolikusok nemzetközi vitáin, kerekasztal-értekezletein is.

Digitized by Google

Gian Paolo Meucci, a firenzei egyetem alkotmányjogi tanszékének oktatója teljes egészében a holnap államának szenteli tanulmányát. Kijelenti, hogy ennek a laicitás (világiság) és a tolarencia elvén kell alapulnia. Meucci nem helyesli az egypártrendszert, de nem tartja követendőnek a sokpártrendszernek a latin országokban megvalósított módját sem. Határozottan bírálja a kereszténységet, amiért a történelem során nem mindig érezte kötelességének, hogy a társadalmi igazságosságon őrködjék. Nem ért egyet azokkal, akik a jövő társadalmáról szólva a magántulajdon elsőbbségét hangsúlyozzák. Érdekes fejtegetéseket tartalmaz *Danilo Zolo*-nak, a firenzei „Testimonianze" társszerkesztőjének „A kapitalista tulajdontól az »emberi« tulajdonig" című írása. Zolo egyértelműen megállapítja: itt az ideje, hogy XXIII. János pápasága és a Pacem in terris után szakítsanak a kapitalista rendszerrel való szolidaritással, és megmutassák: *a tulajdon keresztény elmélete gyökeres ellentétben áll a javak kapitalista rendszerével és a tulajdon polgári koncepciójával.* „Ha igaz, hogy a kapitalista gazdaság gyökeresen felforgatott és zűrzavaros gazdaság, amelyben a személyiség szabadságát és méltóságát — és a személyes elsajátítást — feláldozzák a felelőtlenség és a kizsákmányolás rendszerének, akkor világos, hogy a személyiség szolgálatában álló gazdasági rendszernek a kapitalistával diametrálisan ellentétes elvekből kell kiindulnia... A stabilizált kapitalista zűrzavart új renddel kell helyettesíteni: ezen a ponton keresztények és marxisták csak egyetérthetnek, fenntartások nélkül" — állapítja meg. Majd leszögezi: „A kapitalista bérrendszer mint olyan, az osztályharc elsőszámú felelőse. Illúzió azt hinni, hogy lehetséges az osztályegyüttműködés a hatalmas, névtelen elnyomó erőktől uralt kapitalista társadalom keretében: az osztályharc olyan tény, amelyet az erkölcs talán nem fogadhat el, de amelyet nem lehet felszámolni akkor, ha nem számolják fel az okait".

Elismerést érdemlő munkát végeztek a párbeszéd-kötet kommunista munkatársai is. *Lucio Lombardo Radice* professzor, a Központi Bizottság tagja a vallásos gondolkodás és tudat új tényeivel foglalkozik, és elméleti szempontból vizsgálja a vallás szerepét, a marxista és keresztény erkölcsi értékek bizonyos megfeleléseit. Részletesen elemzi azt a tapasztalatot, hogy a vallásosság nem mindig ópium a népnek, hanem bizonyos körülmények között forradalmi töltést is tartalmaz. *Luciano Gruppi* filozófus, a Központi Bizottság munkatársa, történelmileg vizsgálja az olasz kommunisták és a katolikusok viszonyát. Nagy figyelmet szentel Togliatti egyik, 1954-ben elmondott beszédének, amelyben a párt vezetője arról beszélt, hogy egy modern termonukleáris háború minőségileg új jelenség, amely a civilizáció és a kultúra minden értékét lerombolhatja, tekintet nélkül arra, hogy kik alkották meg az értékeket. Közös örökség megmentéséről van tehát szó, s a kommunisták és katolikusok egyetértése és együttműködése a béke védelmében pozitív jelenség. *Alberto Cecchi* publicista, a firenzei városi pártszervezet titkára, a lehetséges egyetértés tárgyával foglalkozik, és egyebek között hangsúlyozza, hogy a katolikusoknak János pápa tanítása szellemében kell részt venniük a politikai, társadalmi és kulturális életben, és nem kell elfogadniuk azt, hogy a gyakorlat eltérjen a doktrinától. A kommunista mozgalomnak viszont — írja Alberto Cecchi — világszerte realizálnia kell a lelkiismereti szabadság biztosításának elvét, ezzel lehetővé téve, hogy együttműködés jöjjön létre a világbéke megteremtése és megszilárdítása érdekében; sőt, ez garanciája lesz a szocialista társadalom fejlődésének, és feltétele a szocializmus további békés terjeszkedésének. Az ötödik kommu-

Digitized by Google

nista közreműködő *Salvatore Di Marco* palermói tanító, a városi pártbizottság tagja, szakszervezeti funkcionárius, aki főként a szocializmus és a demokrácia összefüggéseivel, a gazdasági és vallási elidegenedés kérdéseivel, valamint a humanizálás szükségességével foglalkozik.

A több mint négyszáz oldal terjedelmű könyvnek ez a hézagos ismertetése is alkalmas talán arra, hogy megmutassa: a katolikusok és kommunisták párbeszéde nagy jelentőségű kezdeményezés, amely új távlatokat nyit Olaszországban (és másutt is) a békéért, a demokráciáért, a szocialista átalakulásért folyó harcban. Ez a kötet az első és eddig legjelentősebb dokumentuma a párbeszédre való hajlandóságnak; bár az utóbbi időben már szaporodnak azok a művek, amelyek marxisták és katolikusok viszonyával, a párbeszéd különböző vonatkozásaival foglalkoznak — katolikus részről. Bátorítóan hat a katolikusokra VI. Pál pápa tevékenysége is, amelynek egyik központi kérdése — ez mind jobban felismerhető — a béke biztosításához való hozzájárulás.[6]

*

Tartozunk az igazságnak azzal, hogy megállapítsuk: a párbeszéd értelmét még sokan nem ismerték fel. Katolikus részről bizonyos egyházi személyiségek rossz szemmel nézik, s ez érthető, ha figyelembe vesszük, hogy a klérus köreiben sokan még ma sem tudnak más magatartást elképzelni, mint a kapitalizmus teljes és feltétlen támogatását. És vannak olyan kommunisták is, akik jól megtanult, de rosszul értelmezett idézetekre hivatkozva, nem helyeslik a közeledést. Ma azonban már nem annyira a párttagság egy részét, mint inkább a pártról leszakadt szélsőséges csoportokat jellemzi ez az ideológiai merevség és politikai értetlenség. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy az Olasz Kommunista Pártra a bátor, támadásra és indokolt esetben önkritikára is kész vitázó marxizmus jellemző.

A párbeszéd szükségességéről vallott felfogás logikusan következik abból, hogy az olasz kommunisták elkötelezték magukat a szocializmushoz vezető olasz út megvalósítása mellett. Befejezésül ismét *Togliatti* 1963-as bergamói előadására hivatkozhatunk, amelyben így foglalta össze a kérdés lényegét: „... a katolikus világ és a kommunista világ kapcsolatainak problémája központi helyet foglal el. Ezt a problémát pozitív módon kell megoldani, a dolgozók és az egész emberiség java érdekében. Mi azt is kívánjuk, hogy pozitívan oldódjék meg, és ennek érdekében tényked ünk. A legelvakultabb antikommunista támadásokkal szemben a *megfelelő erővel állunk helyt*, de ugyanakkor ismételten hangoztatjuk, *nem akarunk harcot* a katolikusok és a kommunisták között, mert ez kárt okoz mindenkinek, és mindenekfölött annak az ügynek, amelyért mindannyian harcolunk. Ez az ügy a béke ügye, civilizációnk megmentésének, a dolgozó osztályok hatalomra kerülésének, az új társadalom felépítésének ügye."

Todero Frigyes

[6] VI. Pál egyházfői tevékenysége meglehetősen ellentmondásos az elődjééhez képest. Ezt jelzi ez a vatikáni körökben elterjedt anekdota is: A Vatikánban engedélyezték egy táncot, a „yenkat". Ezt is csak azért, mert úgy kell táncolni, hogy kettőt lépünk balra, hármat jobbra, kettőt lépünk előre, hármat hátra, majd megfordulunk önmagunk körül... Mégis tagadhatatlan, hogy a látványos diplomáciai lépéseket kedvelő papa következetesen munkálkodik a béke fenntartásán. Gondoljunk csak 1965-ös New York-i útjára, az ENSZ-ben tett látogatásra, vagy álláspontjára az 1965-ös és 1966-os karácsonyi és újévi vietnami fegyverszünetre vonatkozóan. A „nagy politikához" való vonzódásának jele Gromikóval történt találkozója és az, hogy találkozott Podgornij szovjet államfővel, aki január végén Olaszországba látogatott.

Digitized by Google

Kis közgazdasági lexikon

Áru és árutermelés a szocializmusban

Az *áru* olyan munkatermék, amely emberi szükségletet elégít ki és amelyet nem saját fogyasztásra, hanem cserére termelnek. Az árunak a munka kettős jellege következtében kettős sajátossága van: egyrészt társadalmi *használati érték*, tehát emberi szükséglet kielégítésére alkalmas, másrészt *csereérték*, minthogy az áruk cseréje a minőségileg közös tartalom: az árukban rejlő társadalmilag szükséges munkamennyiség arányában történik.

Az *árutermelés* a társadalmi termelési viszonyok olyan rendszere, amelyben az egyes termelők a társadalmi *munkamegosztás* alapján nem saját szükségletükre, különféle termékeket állítanak elő, és ezeket mint *elkülönült termelők*, adás-vétel révén *elcserélik*. Ebből következik, hogy az árutermelés nem egyetlen termelési módhoz kapcsolódik. Az árutermelés kialakulásának feltétele ugyanis a *társadalmi munkamegosztás* bizonyos foka (tehát a különféle munkák elkülönülése) és a *termelők tulajdoni-gazdasági elkülönültsége*. A termékek tehát csak bizonyos meghatározott társadalmi-gazdasági viszonyok között válnak áruvá.

Az árutermelés *kezdetei* az ősközösségi társadalom felbomlásának időszakába nyúlnak vissza. *Kiteljesedését* a tőkéstársadalomban éri el, amikor az árutermelés köre a legszélesebb, és az árutermelés törvényeinek meghatározó szerepe a legerősebb. A tőkés viszonyok között uralkodó *tendencia*, hogy úgyszólván minden áruvá váljék: elsősorban a szűkebb értelemben vett gazdasági javak (a termékek, a föld stb.), másodsorban a munkaerő, amely specifikusan a kapitalizmusban ölt áruformát, és végül a nem kifejezetten gazdasági tényezők is, mint a művészet, az emberiség kulturális értékei stb.

Az árutermelés tehát nem a kapitalizmus specifikus kategóriája. Az árutermelés (történelmileg meghatározott) *jellegét* mindenkor az adott termelési mód specifikus, uralkodó gazdasági törvényei határozzák meg.

Az árutermelés viszonyai a termelési eszközök *szocialista* állami és szövetkezeti (csoport-) tulajdona alapján is fennmaradnak.

Digitized by Google

A politikai gazdaságtan régebben — elsősorban Sztálin munkái alapján — azzal magyarázta a termékek áru voltát, hogy a mezőgazdaságban a kolhoz- (a szövetkezeti) tulajdon alapján *a munka még nem közvetlenül társadalmi jellegű*, de az állami tulajdon alapján már fejlett a munka közvetlenül társadalmi jellege, és ezért a termékek az iparban nem áruk. A szocializmus építésének gyakorlata és termelési viszonyainak beható elemzése azonban bebizonyította, hogy az áruviszonyok fennmaradásának okait nem ebben kell keresni, hiszen a szövetkezeti tulajdon is szocialista tulajdon, vagyis az itt kifejtett munka is közvetlenül társadalmi munka, és az ipari munka eredménye is áru.

Kiderült tehát, hogy a társadalmi tulajdon alapján végzett közvetlenül társadalmi munka is termelhet árut. Ez az árutermelés azzal függ össze, hogy a társadalmi tulajdon érettségi foka még alacsony ahhoz, hogy *a munka teljesen, közvetlenül társadalmi munka legyen.*

A szocializmusban még megtalálható bizonyos fokú *széttagoltság és munkamegosztás:* a meglevő javak és erőforrások viszonylagos szűkössége objektíve elkerülhetetlenné teszi a javak *munka szerinti elosztását.* A különböző részmunkák (tevékenységek) tehát csak mint áruk cserélődhetnek. A gyakorlatban objektíve elkerülhetetlen, hogy az állami tulajdon a népgazdasági tervezés keretei közt önálló vállalatokban legyen szervezve. Ez a széttagoltság az áruviszonyokat erősíti, s ez azt is jelenti, hogy az áruviszonyokat nemcsak mint maradványnak, hanem a szocialista tervgazdálkodás *szerves alkotórészének* kell tekintenünk.

A szocialista árutermelés *elvileg különbözik* a tőkés árutermeléstől. A szocialista árutermelés az árutermelésnek olyan, különös fajtája, amely a termelési eszközök társadalmi tulajdonán alapszik. Ebből következik, hogy az árutermelés *jellegét* a szocialista termelési módra jellemző törvények határozzák meg. A szocialista árutermelés *tervszerűen* fejlődik, nem vezethet *kizsákmányoláshoz,* és ellentmondásai *nem okozhatnak gazdasági válságokat.*

Az árutermelésnek — mint történelmi kategóriának — a jelentősége és meghatározó szerepe tehát a szocializmusban csökken. Az objektív fejlődés tendenciája: az árutermelés viszonyainak fokozatos elhalása. Erre mutat az is, hogy a szocializmusban az árutermelés viszonyai *szűkebbek,* mint a tőkés árutermelésben. Itt nem áru a munkaerő, csak korlátozott mértékben áru a föld, nem válnak áruvá a társadalom felépítmény jellegű intézményei sem.

Az áruviszonyok elhalása azonban *hosszú történelmi folyamat,* amely a termelőerők, a munkamegosztás és a tulajdonviszonyok fejlettségi fokától függ. Addig pedig *tudatosan fel kell használnunk* az árutermelés viszonyaiból fakadó gazdasági törvényeket (és kategóriákat) a népgazdaság tervszerű fejlesztése érdekében.

Az *áruban rejlő belső ellentmondás* — amely a tőkés viszonyok között antagonisztikus jellegű —, ti. a magánmunka és a társadalmi munka ellentmondása, a munka közvetlenül társadalmivá válásával már nem kibékíthetetlen jellegű. Minthogy azonban e közvetlenül tár-

Digitized by Google

sadalmi munka még nem eléggé fejlett, az ellentmondás, mint az egyes elkülönült vállalatoknak és szövetkezeteknek parciális érdekeiktől vezetett törekvése, felszínre kerülhet, például abban, hogy társadalmi szempontból felesleges termékek gyártása is folyik, vagy bizonyos termékekből hiány van. A „magán"-munka tehát ellentmondásba kerülhet a társadalmi munka ésszerű és kívánatos elosztásával. Ilyenkor azonban a piac nem ismeri el a „magán"-munkát társadalmilag hasznos és szükséges munkának, és a vállalatot (szövetkezetet) veszteség éri. Ez a „magán"-munka azonban már nem olyan értelemben vett elszigeteltséget fejez ki, mint a tőkés társadalomban, s ezt az is bizonyítja, hogy a szóban forgó esetben a kár — végső soron — társadalmi kár.

A szocializmus előnye, hogy lehetősége van a különböző részmunkák *tudatos és tervszerű összehangolására*, hogy tehát az árutermelés viszonyaiban rejlő ellentmondások csak átmeneti jellegűek és van mód megoldásukra, éppen az áruviszonyok aktív felhasználása révén. A szocialista társadalomban van lehetőség olyan viszonyok teremtésére, amelyek között a szocialista vállalatok és szövetkezetek érdeke tendenciaszerűen egybeesik az egész társadalom érdekeivel. A gazdasági mechanizmus reformja a többi között arra irányul, hogy az áruviszonyok tudatos, aktív felhasználásával olyan gazdasági feltételeket teremtsen, amelyek között a vállalatoknak is az a jó (rentábilis), ami a társadalom számára hasznos.

Értéktörvény a szocializmusban

Az *értéktörvény* az árutermelés jellemző gazdasági törvénye. Azt az objektív tendenciát fejezi ki, hogy az áruk *cseréje* megközelítően az értéküknek megfelelő arányokban történik.

Az értéktörvény a termelési eszközök *magántulajdonán* alapuló árutermelésben spontán módon, vak elemi erőként érvényesül.

A termelési eszközök *társadalmi tulajdonán* alapuló árutermelés viszonyai között az értéktörvény érvényesülési módja gyökeresen más. A szocialista gazdaság tervszerűen fejlődik, és ezért az értéktörvény sem spontán módon érvényesül, hanem *tudatosan alkalmazva* a népgazdaság *tervszerű fejlődésének* folyamatában.

Az értéktörvény a szocializmusban *nem szabályozója az újratermelés folyamatának* és a termelőerők fejlesztésének. Ez alapvetően a tudatos, tervszerű gazdasági irányítás funkciója. Itt nem a spontán piaci mechanizmus, hanem a népgazdaság tervszerű irányítása révén jönnek létre olyan ár- arányok és termelési arányok, amelyek tendenciájukban megfelelnek az értéktörvénynek.

Ez nem jelenti azt, hogy az értéktörvény csak „kiszolgál" valamilyen megtervezett arányt, s csupán passzív követője a tudatosan alakított folyamatoknak. A szocialista szervezett piac mechanizmusán és

Digitized by Google

elsősorban a piac értékítéletén keresztül az értéktörvény *aktív hatást gyakorol a termelési arányokra és a termelőerők fejlődésére.*

A termékek és a gazdasági tevékenységek tekintélyes részében (elsősorban a folyamatos termelésben) *az arányosság követelményei* a szabályozott piac, az értéktörvény funkciói által valósulnak meg. Az áruvilág nagy részében az arányosság követelményei és feltételei nem mérhetők fel és nem teremthetők meg központilag. Még a fizetőképes kereslethez idomuló, nagyrészt vállalati forrásokból megvalósítható műszaki fejlesztés iránya sem határozható meg központilag.

Az értéktörvény *arányossági funkciója* úgy érvényesül, hogy az gyakran és esetleg tartósan eltéríti az árarányokat a tényleges ráfordítás-arányoktól. Ez az eltérés valójában azt fejezi ki, hogy eltérés van a szóban forgó termék által képviselt társadalmilag *szükséges* munka és a termékben *ténylegesen* megtestesült munka (ráfordítás) között. Az értéktörvény tehát nemcsak meghatározott *árarányokat*, hanem ezeknek megfelelő *termelési arányokat* is követel. Például, ha valamiből a társadalmi szükségletnél többet termeltek, akkor a szóban forgó termék össztömegében tárgyiasult munka (a ráfordítások) egy része feleslegessé válik. Ha valamely termékben tartós a hiány, akkor a piac a benne rejlő munkamennyiséget „felértékeli". Ez is azt bizonyítja, hogy a szocializmusban az értéktörvény tudatos felhasználása objektív szükségszerűség.

Az értéktörvény felhasználása a termelés tervszerű szabályozásában tehát azt a követelményt is kifejezi, hogy nem elég a használati értékek szempontjából arányosan kielégíteni a társadalom fizetőképes szükségleteit, s az arányosság követelménye nem elégíthető ki csupán azzal, hogy olyan arányban termeljük a termékeket, amilyenben igénylik őket; a társadalom fizetőképes keresletét a lehető *leggazdaságosabban*, a gazdaság optimális növekedése mellett kell kielégíteni. Az értéktörvény érvényesülése és felhasználása a termelés befolyásolásában tehát azt is az arányosság egyik kritériumává teszi, hogy *milyen ráfordítással, milyen áron érhető el a cél.*

Az értéktörvény hatása a *vállalati nyereség-érdekeltségen keresztül* közvetlenül arra is ösztönöz, hogy a vállalatok műszaki-fejlesztési tevékenysége — az idő függvényében — a lehető legnagyobb vállalati jövedelmet eredményezze. A régi gazdasági mechanizmusban a műszaki fejlesztésben uralkodóvá lett a technokrata szemlélet, amely kevéssé számolt azzal, hogy mikor és milyen hatékonyan térülnek meg a műszaki fejlesztési ráfordítások. Az új gazdasági mechanizmusban a piaci értékítélet és a nyereségben való érdekeltség egyrészt fokozott mértékben fog műszaki fejlesztésre ösztönözni, másrészt előtérbe helyezi ennek gazdasági tartalmát és célját.

Az értéktörvény *differenciáló* hatása fokozza a szocialista gazdaság rugalmasságát és szelektivitását. Igaz, hogy a termelési eszközök társadalmi tulajdona alapján álló, tervszerű gazdálkodást folytató társadalomban az értéktörvény nem vezet az egyes termelők (termelő kol-

Digitized by Google

lektívák) elszegényedéséhez és mások meggazdagodásához (már csak azért sem, mert a szocialista állam garantálja a dolgozók bérét). A szocialista állam azonban — az értéktörvénynek ezt a funkcióját felhasználva — tudatos befolyást gyakorolhat egyes ágazatok fejlődésére. A jövedelem-szabályozás, a differenciált hitelpolitika stb. eszközei a tervszerű fejlődés emeltyűi lehetnek. Például a jövedelem-elvonás különböző módszerei (a lineáris, degresszív vagy progresszív adózás, a progresszivitás foka stb.) különböző intenzitással engedik hatni az értéktörvény differenciáló hatását. Nyilvánvaló, hogy az a régebbi gyakorlat, amely arra irányult, hogy nivellálja a különböző gazdasági egységek jövedelmét, konzerváló hatású volt.

A szocialista társadalomnak érdeke, hogy a rendelkezésére álló munka *maximális tiszta jövedelmet hozzon létre.* Ennek az a feltétele, hogy 1. a jövedelmek jobban igazodjanak a piaci értékítélet alapján kialakult eredményhez, 2. a munkaerő — a kapacitásbeli, munkahelyi stb. korlátozó feltételek mellett — oda és abba az irányba áramoljék, ahol azonos munkamennyiségnek nagyobb a társadalmi haszna, és ezért nagyobb az elérhető bruttó személyi jövedelem is.

Elképzelhető, hogy egyes vállalatok (szövetkezetek) magas ráfordítások vagy egyéb okok miatt veszteségessé válnak. Ilyenkor az állami irányító szervek, mérlegelve a piacnak ezt az értékítéletét, megfontolhatják, hogy célszerű-e a vállalat szanálása, vagy inkább a termelés dotálása, vagy pedig érdemesebb az így felszabaduló munkaerőt (és esetleg az anyagi eszközöket is) más, hatékonyabban dolgozó vállalathoz (ágazathoz) átirányítani.

Az értéktörvénynek azonban nemcsak az *érvényesülési módja* változik meg a szocializmusban, hanem *hatóköre* is, mert a szocializmusban az *áruviszonyok köre szűkebb,* mint a kapitalizmusban.

Fizetőképes kereslet

A közgazdászok egy nagy csoportjának véleménye szerint a *fizetőképes kereslet* nem objektív kategória, nem lexikoni címszó. Véleményük szerint a „kereslet" fogalmában már benne van az, hogy „fizetőképes", mert ha a kereslet nem fizetőképes, akkor nem is kereslet, hanem *szükséglet.* E vélemények ellenére igen gyakran találkozunk a *„fizetőképes kereslet"* fogalmával. Milyen értelemben használják a fogalmat?

A *kereslet* általában az az árumennyiség, amelyet a vásárlók valamely időpontban hajlandók és képesek is az adott árakon megvásárolni.

A kereslet a piacon mint *fizetőképes kereslet* jelenik meg, s azonos azzal a pénzösszeggel, amely a lakosság és a különböző intézményeknek, vállalatoknak kiskereskedelmi áruvásárlás céljából rendelkezésükre áll. A fizetőképes kereslet tehát szűkebb kategória, mint a *szükséglet.*

Digitized by Google

Ez utóbbi mindazt az *igényt* tartalmazza, mely anyagi termékek, szolgáltatások és kulturális javak megszerzésére irányul. A szükséglet-kielégítés lehetőségét a termelőerők fejlettségi színvonala és a mindenkori fizetőképes kereslet adja meg.

A fizetőképes kereslet *nagysága* általában a fogyasztók jövedelmétől és az árszínvonaltól függ. A modern technika világában azonban egy meghatározott árura (használati értékre) irányuló kereslet nemcsak e terméknek, hanem a vele versenyző, ezt helyettesítő terméknek az árától is függ. (Gondoljunk a természetes anyagok és a műanyag, a szén és a szénhidrogének, a motorkerékpár és a gépkocsi versenyére stb.)

A fizetőképes keresletről eddig úgyszólván csak a *fogyasztási cikkek* piacán beszéltek. Ez azt a felfogást tükrözte, hogy igazában csak a fogyasztási cikkeknek van piacuk, a termelőeszközöknek nincs. Az egységes és egymással kölcsönhatásban álló *árupiac azonban a termelőeszközök keresletét és kínálatát is közvetíti.*

Az árutermeléssel, a piaccal kapcsolatos vélemények módosulását jelzi, hogy a termelőeszközök (beruházási javak stb.) vonatkozásában is mind gyakrabban használatos a *fizetőképes kereslet* megjelölése.

Digitized by Google

Könyvekről

Erdős Péter: Adalékok a mai tőkés pénz, a konjunktúraingadozások és a gazdasági válságok elméletéhez

Könyvről írni mindig nehéz, s *erről* a könyvről* különösen. Mégis írni *kell* róla, most még talán csak azért, hogy azok is felfigyeljenek közgazdasági irodalmunk e kitűnő alkotására, akik rövidebb lélegzetű tanulmányok átfutásával próbálják elhitetni magukkal, hogy tájékozott közgazdászok, de később, már megemésztettebb tanulmányozás után, sokat fogunk még róla vitatkozni. Ezt a könyvet ugyanis nem lehet közömbösen fogadni: a *tudomány* szenvedélyével, a történelmi *tények* elemzésével és a logika szigorával megírott sorai állásfoglalásra kényszerítenek. Talán nem túlzok és talán nem állok egyedül azzal a véleményemmel, hogy ez a mű a magyar közgazdasági elmélet egyik legjelentősebb alkotása.

Mégsem ajánlanám mindenkinek elolvasásra, márcsak azért sem, mert ezt a művet — olvasmányos stílusa ellenére — nem olvasni, vagy olvasgatni kell, hanem *tanulmányozni*. De természetesen nem előismeretek nélkül. Aki a dolgokat sokszor túlzottan leegyszerűsítő interpretációban ismerte meg a marxizmust, azt talán visszarettenti a gondolatok újszerűsége, az érv-apparátus gazdagsága, és ha az olvasó túl korán elfárad, a tárgyalásmód *látszólagos* elvontsága is. De bízva abban, hogy hazánkban ma már sokan ismerik és értik a marxizmust, joggal remélhető, hogy a könyvnek jelentős közönségsikere is lesz.

Miről szól ez a tanulmány? Úgy tűnik, eléggé világosan osztható két részre. Az első rész a *mai* tőkés pénzt tárgyalja, a második pedig a *konjunktúra-ingadozások* és a *gazdasági válságok* elméletével foglalkozik. Erdős Péter — indokolatlan szerénységgel — a mindkét részt összefoglaló címben „adalékok"-nak nevezi munkáját, és úgy véli, hogy a két rész külön-külön is érthető. Úgy gondolom, mindkettőben téved. Ilyen jelentős mű ugyanis csak annyiban tekinthető „adalék"-nak, amennyiben semmi sem befejezett. A két rész *külön* elolvasva valóban érthetőnek *tűnik*, de a koncepció csak *együtt* tanulmányozva válhat világossá. Csak egy példát: A pénz értéke nem független a konjunktúra-ingadozástól, nem is igazán érthető tehát nélküle, de a konjunktúra-ingadozásban a pénz értékváltozása *is* szerepet játszik, ez sem érthető tehát tökéletesen a pénz lényegének, funkcionálásának ismerete nélkül.

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1966.

Digitized by Google

Mit tudunk meg Erdős Péter könyvéből a *mai* tőkés pénzről? A szerző bebizonyítja, hogy belföldön nem az *arany* a pénz, hogy belföldön az arany *nem* pénz, hogy a belföldön funkcionáló „papiros-anyagú" pénz, nem mint az arany helyettese, hanem *önmagában* pénz, és betölti a pénz funkcióit, nem *lényegesen* másként, mint az arany. (Talán elnézést kell kérnem a szerzőtől a — sajnos, szükségszerű — leegyszerűsítésért.) Megtudjuk tehát — a kifejezést komolyan gondolom —, hogy *„ez van"*. De nem *csak ennyit* tudunk meg, hanem be kell látnunk azt is, hogy miért van *szükségszerűen* az, ami van, és bizonyítva látjuk, hogy *miért* változott a pénz a gazdasági törvények elkerülhetetlen kényszerhatása alatt. A *létező* jelenségek magyarázata sem mindig egyszerű. Nem önmagától értetődő dolog ugyanis, hogy a pénz amelynek önmagában nincsen értéke, *méri* az értéket, mindenki elfogadja valóságos értékért cserébe stb. De mert az okfejtés több a regisztrálásnál, és mert az okfejtés Erdős Péter pénzelméletében nemcsupán a jelen „miért"-jének és „hogyan"-jának meggyőző kifejtése, hanem a pénznek az aranypénzen átvezető *történelmi* kategóriaként való értelmezése, ahol a változás *szükségszerűsége* nyer bizonyítást — ezért Erdős Péter könyve *lényegesen* több a mai kapitalizmus pénzének egyszerű leírásánál.

Ebben a tárgyalásmódban nagyon sok izgalmas pénzelméleti kérdés kap megoldást. Említhetném itt a hitelközvetítésről és a pénzteremtésről szóló fejezeteket, a belső érték nélküli pénz értékmérő funkciójának minden eddigi műnél világosabb és meggyőzőbb kifejtését, az árszínvonalat meghatározó tényezők elméletének kidolgozását stb. Mégis szabadjon most a pénzteremtés *korlátairól* szóló részt kiemelnem, mint olyant, amely számomra a sok új gondolat között a legtöbb újat adta. (Bár tudom, hogy mindenki mást és mást fog a legfontosabbnak tartani.) Ennek alapján válik ugyanis világossá a mai tőkésállam által alkalmazott hitelpolitika eszköz-rendszerének funkcionálása (jóllehet konkrétan *erről* a szerző alig tesz említést), továbbá ezen a ponton bizonyosodik be, hogy bár az önálló értékkel nem bíró pénz megteremti a pénz inflálódásának *lehetőségét*, de a pénz *nem azért* inflálódik, mert nincsen belső értéke.

Miért tartom ennek bizonyítását nagyon fontosnak? Többek között azért, mert időnként még fel-felbukkanó naiv illúziókat oszlat el. Arra gondolok, hogy a pénz értékállóságának fontosságát valló közgazdászok között néhányan úgy vélik, hogy a valuták inflálódásának *oka* a pénz aranyra való konvertálhatóságának megszüntetése; *ezért* a beválthatóság visszaállításában látják a megoldás kulcsát. Eltekintve attól (és a könyv ezt is meggyőzően igazolja), hogy ami értelmetlen, az itt lehetetlen is — e fejezet alapján belátható, hogy a mai tőkés államban (papiros-anyagú pénz funkcionálása mellett is) az infláció nem *lesz*, hanem az inflációt *csinálják*. Azt megtudjuk tehát, hogy mitől *nincsen* infláció, mi az, ami *nem* idéz elő inflációt, de elkerülhetetlenül hiányérzetet okoz az olvasónak az, hogy nincsen *összefoglalóan* kifejtve: mitől *van* infláció, és mi ennek a gazdasági életben betöltött *szerepe*.

Az azonban minden kétséget kizáróan bizonyítva van, hogy belföldön az aranytól független papiros-anyagú pénz funkcionál. A *világpiacon* azonban az aranynak még van szerepe, az aranyat a világpiacon még adják-veszik. *Más* árukat is. De attól, hogy adják-veszik, még nem pénz valami. Továbbá: a *pénzre* nem is alapvetően az a jellemző, hogy veszik, hanem, hogy *érte* vesznek valamit. Az aranyért vesznek valamit? A *nemzetközi* kereskedelemben a tőkések egymásnak nem arannyal fizetnek, hanem valamelyik *nem-*

Digitized by Google

zeti valutával. Arany *eladásával* nemzeti valutához lehet jutni, és *vele* fizetni lehet a nemzetközi kereskedelemben. Egyáltalán nem tipikus, de előfordulhat, hogy arany eladásával szerzi meg a tőkés a számára szükséges nemzeti valutát. Rosszul jár, ha ezt teszi? Ha alacsony az arany ára, akkor igen. Biztosan? Nem biztosan, mert ha ma alacsony az aranynak az értékéhez viszonyított ára — és csaknem négy évtizede változatlan ez az ár —, akkor tőkésünk (ha nem maga bányászta) még alacsony áron is vette ezt. A vétel és eladás *együttesét* tekintve nem fizetett rá. De nem is ez a tipikus eset. Az általános az, hogy a tőkés saját nemzeti valutáért veszi meg a külföldi devizát saját bankjától. A bank úgy jut külföldi devizához, hogy — mondjuk — az ország valamely tőkésének export-követelését veszi meg saját nemzeti valutáért. De mit tehet, ha több külföldi devizát akarnak tőle venni, mint amennyit eladásra felkínálnak, vagy amennyivel rendelkezik? Az általános gyakorlat szerint ilyenkor külföldi banktól vesz fel *hitelt*. Ha ez az állapot átmeneti és kölcsönös, akkor nincs is semmi probléma. Ha azonban krónikussá válik, akkor a külföldi bank *felmondja* a hitelt, amelyet — végső esetben — valóban arannyal lehet kiegyenlíteni. (Ha ma egyes tőkés jegybankok dollár-követeléseikért aranyat vesznek az USA-tól, a dolog lényegét tekintve ez is a *hitelviszony* felmondását jelenti.) *Mennyiért* adja el bankunk az aranyat? A rögzített aranyáron nyugvó jelenlegi nemzetközi monetáris rendszerben minden bizonnyal annyiért, *amennyiért vette*. Az „alacsony" aranyárra tehát a bank sem fizet rá.

Az adósi pozícióban levő ország bankjának aranya azonban — ha semmi egyéb nem változik —, lassan elfogy. Likviditási problémái lesznek. Miért? Mert *kevés* az aranya? Válaszolhatnánk igennel is, de ez csak a *tünetre* adott válasz volna. A mélyebb *okot* az adósi pozíció *kialakulásában* kell keresni, ezt viszont magyarázhatja a saját nemzeti valutának a külföldi valutákhoz viszonyított túlértékeltsége, esetleg az alacsony belső kamatláb, vagy a világpiaci igényektől elmaradt termelés, és más is. Ha viszont az utóbbi az igaz, akkor bankunknak nem több és egyre több aranyra, hanem az említett problémák megoldására volna szüksége.

Ha a világ bankjainak egyre több aranyra van szükségük, akkor az aranytermelést valóban ösztönözni kell, még ha az évi aranytermelés csak elenyésző hányada is a meglevő monetáris aranykészleteknek. Hogy az aranyügyletek *egyetlen* lehetséges vesztese, az aranytermelő megkapja a maga átlagprofitját, ahhoz az aranytermelés dotációjára is szükség lehet, hiszen köztudomású, hogy pl. az egy dollárért megvehető áru értéke kisebb, mint a dollár aranyparitásaként deklarált aranymennyiség értéke. Miért írtam erről kissé hosszasabban? Azért, mert Erdős Péter elvtárs a kérdést elemezve arra a következtetésre jut, hogy egyrészt „A mai aranytulajdonos, ha arannyal fizet, pontosan tudja, hogy becsapódott..." (115. old.) — úgy látom, ez csak az aranytermelőre igaz —, másrészt viszont úgy véli, hogy a dollárnak az aranyhoz viszonyított túlértékeltsége miatt „az arany most többé-kevésbé meghamisított értékével mér" (118. old.), tehát a nemzetközi kereskedelemben méri az értéket. Erdős Péter az értéktől eltérő aranyár lehetséges mértékének ellentétét (más oldalról: az egy valuta aranyparitásában deklarált aranymennyiség és az adott valuta egységéért megvehető árumennyiség értékkülönbözetének lehetséges mértékét) az aranytermelő országok által aranytermelésre fordított és még elfogadhatónak megítélt állami dotációban látja.

Nem titkolom el, hogy álláspontom még nem teljesen kialakult, de úgy vélem, hogy itt két egymástól *különböző* kérdésről van szó. A világpiaci árak

Digitized by Google

változása már *független* az arany értékének változásától; ennyiben tehát hajlok a felé a nézet felé, hogy az arany nem méri az értéket. Másrészt viszont, amíg a bankok arannyal fizetnek egymásnak, nem tagadhatom el a nemzetközi fizetésekhez *szükséges* aranymennyiség megszerzése, valamint az arany ára és termelése közötti kapcsolatot sem. Inkább logikai, mint számításokkal alátámasztott okfejtésem arra a következtetésre juttat, hogy az ilyen célokra szükséges aranymennyiség *alapvetően* a papiros-anyagú valuták *egymáshoz viszonyított* árfolyamának függvénye. Ha tehát az árfolyamok (esetleg flexibilis valuta-árfolyamok) jobban kifejeznék a tényleges vásárlóerő-arányokat, akkor a *már meglevő* monetáris aranykészlet is bőségesen elegendő lehetne. Következésképpen a monetáris célokra történő aranytermelés egyre inkább veszítene jelentőségéből, és így az arany értéke is közömbös lenne. Valójában ma sem az a tényleges probléma, hogy mennyiben tér el egymástól az egy valuta aranyparitásában deklarált aranymennyiség értéke és az adott valuta egységéért megvehető áru értéke (hogy tehát méri-e az arany az értéket, és ha igen, mennyire torzultan), hanem az, hogy milyen a papiros-anyagú valuták egymáshoz viszonyított árfolyama.

A kötet első részét az árszint alakulásával és így a munkaerő árával összefüggő vizsgálatok kapcsolják össze az *újratermelés* elemzésével, hiszen az árszint „törvényeinek tanulmányozása nem egyéb, mint az újratermelés egyensúlyának vagy az egyensúly megsértésének a tanulmányozása." (156. old.) A szerzőnek itt is újat kellett adnia ahhoz, hogy a tőkés gazdaság mindennapi, tehát hosszú távra érvényes jelenségeit elméletileg is értelmezhetővé tegye, és először vizsgálja meg a marxi újratermelési sémák alkalmazhatóságát a gazdaság *nem egyensúlyi* helyzetének feltételei között. Az eddig uralkodó felfogástól eltérően bebizonyítja, hogy az újratermelés forgalmi egyenletének munkaórában mért egyensúly-hiánya nem vezet feltétlenül realizálási nehézségekre és a felhalmozásban is jelentkező problémákra, hanem hogy elvontan az újratermelés két osztályának *tetszőleges* aránya esetén is lehetséges a realizálás, sőt az *értékarányos* csere is. Mindez természetesen csak úgy lehetséges, hogy az „elméleti" és a „valódi" értéktöbblet eltér egymástól. Ilyen gondolatmenet alapján bizonyítja be, hogy az újratermelés forgalmi egyenletének értéken mért nem egyensúlyi állapotától elsősorban és főleg az *értéktöbblet-ráta* függ. Mindez, meg az egyensúly-hiányt okozó különböző komponensek egyedi és összhatásának, valamint a kumulatív hatásoknak mélyreható elemzése teszi a szerző számára lehetővé annak megfogalmazását, hogy ha a termelési folyamatban az újratermelés forgalmi egyenletében „a bal oldal vált nagyobbá a jobb oldalnál, az az átlagosnál kedvezőbb; ha a jobb oldal lesz nagyobb a bal oldalnál, az az átlagosnál kedvezőtlenebb konjunktúra jele." (254. old.) Így kapcsolódik tehát Erdős Péternél a marxi újratermelési séma a konjunktúra-elmélethez, és bizonyosodik be az, hogy hozzáértő közgazdász kezében ez a séma a konjunktúra-elmélet megalapozásának eszköze lehet.

A termelékenység-növekedés hatását elemezve a szerző a termelékenység és a nominálbérek egymáshoz viszonyított lehetséges alakulásának vizsgálata során több, eddig elméletileg még nem bizonyított következtetésre jut. Különösen az a tétel hangsúlyozható, hogy a valamennyire is normálisan működő tőkésgazdaság funkcionálásának *feltétele* a reálbérek növekedése.

A konjunktúra alakulásának elemzése elvezeti Erdős Pétert a válságelmélethez. A válsághoz vezető út végigkísérése azonban már megoldhatat-

Digitized by Google

lan a két szektoros marxi sémákkal, hiszen ez elkerülhetetlenül szükségessé teszi az állótőke *kiemelt* kezelését. Ezért a szerző állótőke-elemeket és forgótőke-elemeket termelő alosztályokra bontotta az I. osztályt. Ezzel teremti meg a maga számára annak lehetőségét, hogy sokoldalúan elemezze a *tőkés gazdasági ciklus* kialakulását és továbbgyűrűző hatását.

A kötet utolsó fejezete két szektoros marxi sémában ábrázolja az Egyesült Államokban lezajlott 1929—33. évi válságot. Erdős Péter — és a fejezet társszerzője, *dr. Molnár Ferenc* — nem csupán egy érdekes kísérlet részesévé teszi az olvasót, hanem érdemük ennél lényegesen nagyobb. Ez a fejezet még a konok kételkedőt is megnyugtathatja: a marxi sémák igenis, *alkalmasak* a bonyolult valóság ábrázolására.

A könyvet az egyes tételek matematikai bizonyítását összegező függelék zárja le, amelynek szerzői *Kondor György* és *Martos Béla*.

Dr. Hagelmayer István

Kontha Sándor: Mészáros László

„Huszadik századi képzőművészetünk szocialista áramlata, összevetve a korabeli irodalommal, minden tekintetben kiállja az összehasonlítás próbáját" — írja könyve bevezetőjében *Kontha Sándor*. A kétségtelenül igaz és e könyvben is igazolt megállapítás önkételenül vezeti az olvasót két, egyelőre felelet nélküli kérdéshez. Miért nincs ennek ellenére művészeti életünkben, esztétikai közgondolkodásunkban, közönségünk tudatában hasonlóképpen nagy súlyuk, hatásuk a forradalmi képzőművészet hagyományainak? A második kérdés pedig részben oka és válasza is az elsőnek: *miért hiányzik* oly nagy mértékben *a szocialista örökség tudományos értékelése*, történeti feldolgozása művészet-történetírásunkból?

Nyilvánvaló, hogy még az irodalomtörténet sem tudta teljesen elvégezni hasonló feladatait, de eredményei összehasonlíthatatlanul jobbak. *József Attila-szakirodalomról* beszélhetünk, de egyetlen marxista *Derkovits-monográfiát* sem mondhatunk magunkénak. Köteteket olvashatunk alkotóiktól és áramlatokról, a szocialista avantgardról, az „elsüllyedt irodalomról", *Komját Aladárról*, de hiányzik a *Dési Huber* művészi és elméleti munkásságát felmérő egyetlen tudományos dolgozat, sőt egészében hiányzik a nagy jelentőségű és — elfogultság nélkül állíthatjuk — nemzetközi viszonylatban is számottevő szocialista magyar képzőművészet méltatása is; csak kevés (gyakran szemléletében is hibás) résztanulmány, kisebb közlemény látott eddig napvilágot.

Magától értetődik, hogy ez nem egyszerűen egy tudományág belső gondja, s hogy a nagyobb lendületű kutatás hiánya nemcsak a további munka feltétele. *Mai esztétikánk, kritikánk, művészeti műveltségünk látja kárát annak*, s végső soron művészeti politikánk munkáját is nehezíti az, hogy nem vagy csak igen körülményesen élhetünk nemzetközi viszonylatban is elsőrangú, teljes *szocialista életművek* „készen kapott", csak összegyűjtésre és rendszerezésre váró hasznos tanulságaival. Igaz, a kutatásnak voltak egy

Digitized by Google

ideig részben a jólismert hibás szemléletből és szubjektivizmusból, részben objektív nehézségekből adódó akadályai. Ezek azonban már régen megszűntek, s ha ma hasonlítjuk össze a lehetőségeket a megvalósulással, elég vékony eredményre jutunk.

Ráadásul ezek a megállapítások nemcsak a szocialista előd ök kutatására, de *egész modern képzőművészetünk* tudományos feldolgozására is jellemzőek. Néhány — igen kevés és részben igen kevéssé használható — dolgozattól eltekintve, lényegében *hiányzik egész XX. századi művészetünk marxista értékelése.* Olyannyira hiányzik, hogy — amint látni fogjuk — ha egy-egy szerző hozzálát valamely lényeges probléma megoldásához, „mellékesen" olyan általános kérdések tisztázására kényszerül, amelyek nem tartoznak közvetlenül feladatához, de amelyeket — előzmények hiján — mégis meg kell oldania.

Ilyen körülmények között nem kell különösebben bizonygatni, milyen jelentősége van annak, hogy Kontha Sándor a szocialista magyar képzőművészet egyik legkevésbé ismert, egyszersmind *egyik legjelentősebb alkotójának, Mészáros Lászlónak* az életművét dolgozta fel. A szocialista művészetről mondottak hatványozottan érvényesek Mészáros László munkásságára, amelyet tulajdonképpen a szakmai és a kommunista közvélemény is csak most, illetve a szerző korábbi, rövidebb publikációi hatására kezd értékelni. Kontha bevezetőjében részletesen elemzi, mi volt az oka ennek. A hatalmas tehetségű kommunista szobrász hírnevének hazai elterjedését korábban az akadályozta, hogy az 1935-ben a Szovjetunióba emigrált művész emlékét — érthető módon — mesterségesen is halványították a Horthy-rendszerben, a felszabadulás után pedig részben az illegális művészettel szembeni merev, bizalmatlan fenntartások, részben pedig az akadályozta, hogy Mészáros a törvénytelenségek áldozataként halt meg 1945-ben.

Ülő nő

Kontha tehát kellő alappal választotta ki fontos témáját, és méltó módon, igényes marxista felkészültséggel dolgozta fel. Ehhez nemcsak szándék és képesség, de tudományos alázat, kemény kutatói szorgalom is kellett. A könyvből lépten-nyomon kiderül, milyen nagy, szerteágazó munkát jelentett a hányatott életű, halála után is sokáig elhallgatott művész életrajzának, Európa különböző pontjain hányódó, lappangó, vagy megsemmisült alkotásainak felderítése. Már-már nyomozásnak nevezhető az a tudományos munka

* Corvina Könyvkiadó, 1966.

Digitized by Google

— levelek, személyes közlések, félig elkallódott reprodukciók és személyes élmények mozaikszemeinek összerakása —, amellyel a szerző összeállította a *teljes és hiteles Mészáros-képet.*

Ez az imponáló alaposság nemcsak adatgyűjteményt eredményezett: Kontha tudományos magabiztossággal lett urrá az óriási anyagon, s erőteljes, *meggyőző koncepcióba fogta* össze az apró részleteket. Érződik ez már a könyv igen gazdaságos, feszes szerkezetéből is, amely annak köszönhető, hogy a szerző jó érzékkel és hitelességgel oldotta meg a periodizáció problémáját, meggyőzően választotta az életművet tartalmilag és formailag világosan elkülönülő *három szakaszra* — a fejezetcímek szerint —: *„Indulás és kibontakozás" (1905—1931): „A munkásosztály oldalán" (1932—1935); „Emigrációban" (1935—1945).* E három perióduson belül is igen arányosan és célszerűen oszlanak meg a kisebb életszakaszokat ismertető, a műveket csak részben érintő fejezetek, és a korszakok jelentős alkotásait részletesen méltató műelemző részek.

Az előbbiek az alapos, a nagy forráskutatások eredményét összegező *biográfián* kívül hiteles *korrajzot,* történelmi, politikai, munkásmozgalmi, művelődés- és *művészettörténeti környezetet* is adnak. Közben — tudományunk már említett hiányosságai folytán — a szerző olyan kérdéseket is kénytelen tisztázni, mint a Horthy-korszak állami művészetpolitikájának változásai, a római magyar művészösztöndíjak rendszere, szerepe, eredménye vagy a modern magyar szobrászat egyes jelenségei, így a harmincas évek portréművészetének sajátos fellendülése. Mindezt meggyőzően, kellő részletességgel, de a témától el nem térve végzi el Kontha Sándor, s ezek a „kitérők" is könyve feltétlen erényei közé tartoznak.

Kaszáló

Ezek a fejezetek, kutatások és elméleti fejtegetések azonban nem öncélúak: valamennyi *a lényeget, Mészáros művészetének megértését és megértetését szolgálja.* A csak erről szóló összefoglaló fejezetekben mutatkozik meg leginkább a könyv tudományos értéke, *korszerű marxista módszere.* A kommunista szobrász életpályáját nem hangzatos kijelentésekkel, írásos bizonyítékokkal, vagy spekulatív következtetésekkel igazolja a könyv, hanem a művészettörténet végső fokon legfontosabb, leggazda-

Digitized by Google

gabb eszközével, *a részletes mű-elemzésekkel.* Ilyenformán lépésről lépésre vázolja fel Mészáros életpályájának fejlődésvonalát. Elvi megállapításai éppen azért meggyőzőek, mert nem előregyártott elméleteket próbál igazolni későbbi műelemzésekkel, hanem az alkotások konkrét elemzése után, a művek tartalmi és formai tendenciáiból szűr le igen fontos és immár *érvekkel alátámasztott* történeti és esztétikai megállapításokat. Igen szép példája ennek az egyetlen tudományos módszernek már a korai műveket tárgyaló fejezet, ahol például a *Tékozló fiú* című alkotás részletes és alapos analízise alapján tudja bizonyítani a könyv, hogy Mészáros proletárművészete menynyire osztálygyökerű, s egyszersmind mennyire az egyetemes művészet magasságaiba emelkedik.

Figyelemreméltó a művész plasztikájának a korabeli szobrászattal való összevetése, amelyből világosan kiderül, mi különbözteti meg Mészáros művészetét egyfelől az általánosan humánus, osztálytartalomtól független haladó művészettől, másfelől az agitatív érvényű, az emberrel kevésbé foglalkozó a sematizálódás felé hajló ábrázolástól. Ezek az esztétikai disztinkciók nemcsak

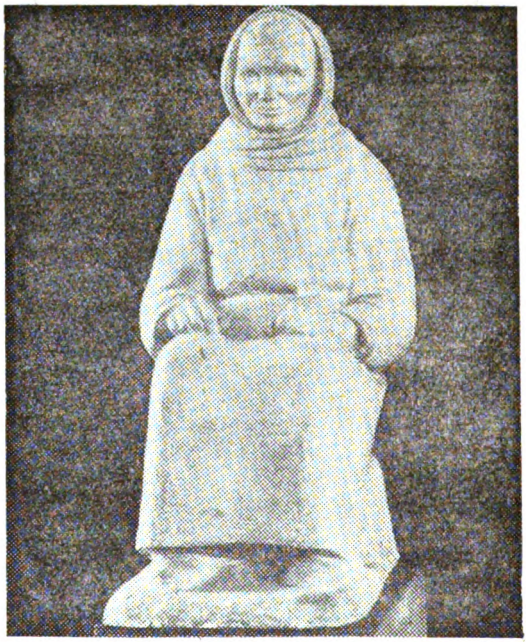

Ülő parasztasszony

Mészáros életművére vonatkoztatva fontosak, de meggyőzően mondanak újat a két másik művészeti áramlat jövendő kutatói számára is. Ugyanilyen megkülönböztető alapossággal bizonyítja a könyv, hogy az első időkben az ösztönösség, az elsősorban érzelmi elkötelezettség irányította még a szobrász tevékenységét, s hogyan változott ez az életmű második szakaszában tudatos kommunista művészetté.

Digitized by Google

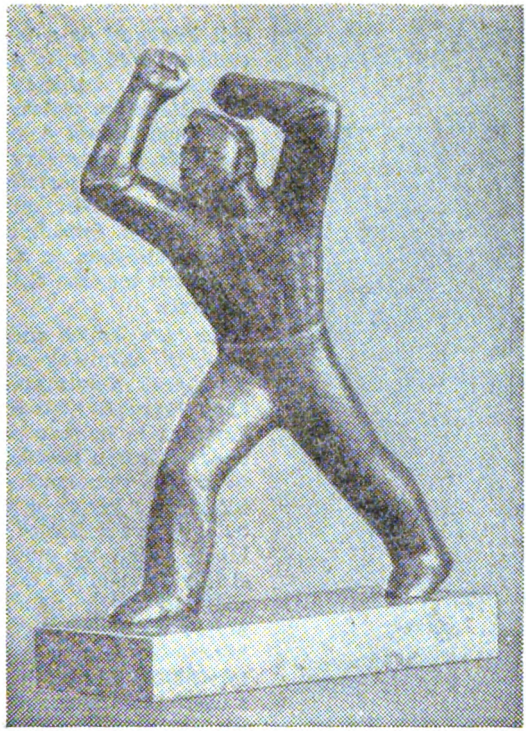

Lázadó

Ebben a második szakaszt tárgyaló fejezetben ismét fontos és a további kutatások irányát is megjelölő gondolatot közöl Kontha Sándor, amikor — vitatkozva a korábbi, szimplifikáló felfogással — meghatározza a *két világháború közötti szocialista magyar művészek* körét (amelyből egy időben nemcsak *Mészáros*, de *Derkovits* is láthatóan kívülrekedt). A szerző bebizonyítja, hogy *„A »szocialista képzőművészek« elnevezés alatt többet kell érteni, mint amit a Szocialista Képzőművészek csoportja tagok és az elért eredmények tekintetében magába foglal. Az idetartozást nem a tagkönyv, nem az üléseken való részvétel dönti el, — ahogy a harmincas évek kommunistáinak sem volt tagkönyve... — hanem művekkel..., a tettekkel dokumentált tényleges munka, a harc vállalása, a munkásosztály ügyének hathatós támogatása bizonyíthatja."*

Az igen jelentős megállapítást nemcsak párttörténeti tények, nemcsak elméleti fejtegetések bizonyítják, hanem elsősorban ismét a művek, az alkotások szigorú esztétikai elemzése. Az *„Ülő öregasszony"*-ciklus tartalmi gazdagodásának és formai tisztulásának bemutatása, az *Atléta* című szobor forradalmi dinamikájának felfedezése, főként pedig a forradalmi munkát konkrétan segítő kisplasztikák részletes elemzése, a logikai, tartalmi és formai kapcsolatok felismerése — mindez az elméleti okfejtéseknél is meggyőzőbben támasztja alá, az általános tétel igazságát. S végül az egész koncep-

Digitized by Google

Kirgiz harcos (Tanulmány)

ciót összegezi az a fontos művészettörténeti fölfedezés, amely a művek sorozatából egyértelműen kideríti, hogy Mészáros szobrászata formailag logikusan haladt a *statikus kompozícióktól a dinamika felé* és ezzel összefüggésben *tartalmilag fokozatosan vált ösztönös proletárművészetből tudatos* forradalmi plasztikává. Tulajdonképpen ez a végső konklúzió sűríti magába a kutatások eredményeit.

Az igen fontos megállapítások, a gyakran előzmény nélküli kutatási módszerek alkalmazása közben néhány lényeget nem érintő bizonytalanságra is bukkan az olvasó. Hiányosnak tűnik például a tanulóévek és az első remekművek között eltelt idő rajza, s így az az érzésünk, mintha a szobrász „teljes fegyverzetben" lépett volna be művészetünkbe; az *Atléta* forradalmi dinamikáját, külsődleges jelek nélkül érvényesülő erejét meggyőzően igazoló elemzés kétségessé teszi a homlokhoz szorított öklök szimbolikus értelmezését, s ugyancsak meggondolandó, hogy az illegális plasztika egyszerűbb lényegtörőbb stílusát valóban valamiféle konspirációs óvatosság határozta-e meg, s nem a különlegesen koncentrált mondanivaló, a közérthetőség igényei és a sokszorosítás adottságai formálták-e ezeknél a művészi nyelvet.

Ezek azonban csupán részproblémák a fontos megállapítások mellett. Az utóbbiakhoz tartozik a Mészáros szovjetunióbeli munkásságát meggyőzően értékelő fejezet is, amely kitűnően ismeri fel azokat a vonásokat, amelyek a kommunista környezetbe kerülő kommunista művész alkotásaiban felszabadultak. Nem hallgatja el a könyv a halványabb műalkotásokat sem, s főként imponáló tájékozottsággal helyezi el Mészáros késői alkotásait a korabeli szovjet művészet folyamatába.

Ilyen módszerek eredményeként kapunk *teljes és meggyőző Mészáros-képet* a könyvből, így válik vitathatatlanná az a végső megállapítás, amely *Mészáros Lászlót József Attila és Derkovits Gyula mellé, a szocialista magyar művészet csúcsára állítja.*

A világos stílusú és szerkezetű könyv kétszeresen fontos számunkra: művészetünket, művészi köztudatunkat Mészáros László életművével és ennek óriási tanulságaival gazdagítja. (Jó lenne az élményeket végre egy nagy Mészáros-kiállításon személyes benyomásokkal is erősíteni!) Művészeti irodalmunkat pedig egy témaválasztásában és módszereiben egyaránt példamutató, igényes alkotással gyarapítja ez a mű.

Rózsa Gyula

Digitized by Google

Testvérlapjainkból

CAHIERS DU COMMUNISME
1966 december

R. Leroy: *A kommunisták és a fiatal nemzedék*

F. Hilsum: *A kommunista ifjúság nagy mozgalmáért* (A négy francia kommunista ifjúsági rétegszervezet jövőjéről.)

G. Hermier: *A diákok és problémáik*

C. Lecomte: *Ifjúsági sajtó*

M. Zaidner: *Állandó kommunista tevékenységet a vállalatokban*

J. Alvarez: *A párt erősítése és a sejtek tevékenységének fokozása*

R. Treppo: *A Renault Művek és a gépkocsiipar államosítása* (II. rész.)

G. Girard: *A vietnami nép igazságos ügye győzni fog*

F. Hincker: *A párbeszéd a népfrontról és M. Thorez tevékenysége* (Történelmi visszapillantás, mai tanulságokkal.)

CRITICA MARXISTA
1966 szeptember—december

E. Sereni: *Antifasizmus, demokrácia, szocializmus az olasz forradalomban: strukturális elemzés és történelmi metodológia* (A cikk az olasz marxista történelemírás legutóbbi korszakának módszereit elemzi.)

N. Jotti: *Találkozásunk a katolikusokkal az Alkotmány elveinek alapján* (A katolikusok és kommunisták kapcsolatainak problémáiról.)

L. Barca: *Az állammonopolista kapitalizmus elméleti elemzésének fejlődéséért* (Az állammonopolista kapitalizmus kutatásának eddigi eredményei és a még tisztázandó kérdések.)

G. Amendola: *A munkásosztály a köztársaság húsz éve alatt* (A munkásosztály helyzete az olasz társadalomban.)

A. Novella: *A szakszervezet autonómiája és egysége: harcok, tapasztalatok, problémák* (A szakszervezetek önállóságának szükségessége a politikai pártokhoz fűződő viszonyukban.)

R. Spesso: *A bérvívmányok dinamikája a köztársaság előtt és után*

A. Fontani: *Az elvándorlás méretei és következményei 1946-tól 1965-ig* (Az olasz belső népmozgalomról és a kivándorlásról.)

E. Modica, E. Perna: *Közhatalom és autonómia az állam demokratikus átalakításában* (A monopolista körök és a baloldali erők koncepciója az állam szerepéről.)

Digitized by Google

U. Spagnoli: *A parlament válságának okai és orvosságai* (A demokratikus erők harca a parlament szerepének növeléséért.)
A. De Feo: *A mezőgazdasági törvényhozás (1946—1966)*
P. La Torre: *A szicíliai autonómia húsz éve* (A tartományi autonómia eredményei.)
G. Bini: *Az olasz iskola a régi és az új között* (A laikus és a klerikális oktatás körüli húsz éves vita és a háború utáni fejlődés.)
G. Prestipino: *A marxizmus spekulatív revíziója és a legújabb kutatások Croceről* (A. B. Croce filozófiai munkásságáról megjelent újabb művek főbb tézisei.)
E. Santarelli: *A fasizmus értékelése a fasizmus utáni Olaszországban*
M. Quattrucci: *Szeminárium az antifasiszta forradalomról*
F. Loperfido: *Az Italia Nostra kongresszusa Agrigento és az árvíz után* (Az olasz műemlékvédelmi társaság kongresszusáról.)

EINHEIT
Január

Növeljük ideológiai munkánk hatékonyságát!
W. Berger, O. Reinhold: *Gazdasági törvények és gazdasági hajtóerő a szocialista társadalomban*
J. Rudolph: *Gazdasági és kibernetikai problémák az elektronikus adatfeldolgozó berendezéseknek a népgazdaság tervezésében és irányításában való alkalmazásában*
G. Kuciak: *A segédfolyamatok észszerűsítése* (mint a komplex ésszerűsítés része.)
H. Hörnig: *Felsőoktatási politikánk új problémái*
A. Grandke, H. Kuhrig, G. Nacke: *A nő társadalmi helyzete az NDK-ban és a tudomány feladatai*
B. L.: *Mao-osztagok a marxizmus—leninizmus ellen*
H. Hemberger, L. Maier, H. Petrak, O. Reinhold, K. H. Schwank: *Hat megállapítás a nyugatnémet állammonopolista kapitalizmusról*
J. Henker, A. Winkler: *A szükségállapot-törvények az állammonopolista rendszer eszközei*
E. Scherner: *Művészek Vietnam oldalán* (Megjegyzések egy nyugat-németországi vitához.)
G. Liebig: *Nemzeti és társadalmi forradalom Afrikában* (A kairói Afrika-szemináriumról.)
H. Klenner: *Hegel jogfilozófiája ma* (A prágai Hegel-kongresszusról.)

KOMMUNYISZT
18. szám.

A kommunizmus építése és a világforradalmi folyamat
O. Bogomolov: *Fontos határkőnél a KGST-országok együttműködése* (A KGST-országok feladatai az új ötéves tervben.)
V. Zaglagyin, A. Csernyajev: *A kommunisták taktikája az állammonopolista kapitalizmus elleni harcban* (A „Béke és szocializmus" novemberi értekezletének anyagai.)
K. Brutyenc: *Ideológiai kérdések a nemzeti felszabadító mozgalomban* (az ázsiai és afrikai országokban.)
N. Garetovszkij: *Az első eredmények* (az új tervezési és ösztönzési rendszerre áttért szovjet iparvállalatokban.)
I. Kurtyinyin: *Az önelszámolásban rejlő erő* (Egy moszkvai gyár eredményei.)
V. Kadulin: *A gyár és a reform* (Az új tervezési és ösztönzési rendszer a rosztovi mezőgazdasági gépgyárban.)
G. Kurszanov: *Az idealista gnoszeológia lenini kritikája*
G. Anyiszimov: *A politikai gazdaságtan tárgyáról*
L. Ityin: *A politikai gazdaságtan és a konkrét gazdasági tudományok*
A. Jermin: *A konkrét gazdasági tudományok osztályozása*

Digitized by Google

LUPTA DE CLASA
12. szám.

T. Horvath: *A beruházások gazdasági hatékonysága*
S. Nica: *A szövetkezeti együttműködés és fejlődési távlatai* (A kisipari szövetkezetekről.)
N. Petreanu, N. Popescu: *Az V. kongresszus, a Román Kommunista Párt történetének jelentős szakasza* (A 35. évfordulóra.)
M. Lupu: *A gazdasági felsőoktatás* (A szakemberképzés meggyorsításáról.)
V. Gheorghiu: *Egyes filozófiai fogalmak elsajátításának pszichológiai vetületei* (Az iskolai szemléltető oktatás jelentőségéről.)
I. Pacuraru: *Produktiv és nem produktív munka a szocializmusban*
T. Vargolici: *Adalékok a román irodalom nemzeti sajátosságairól folyó vitához*
M. Dulea: *A nemzetgazdaság tervezése* (Konzultáció.)
I. Marculescu: *Anyag és tudat* (Konzultáció.)

NOVA MYSL
25. szám.

J. Pudlák: *A szolidaritás és a baráti együttműködés szellemében* (Csehszlovákia kapcsolatai a harmadik világ országaival.)
M. Müller: *A Szovjetunió külpolitikájának elvszerűsége és aktivitása*
B. Komenda: *Az árak mint időszerű kérdés* (A nagy- és a kiskereskedelmi árak viszonya az új mechanizmusban.)
A. Gonyec: *A marxizmus és a Nyugat eszmei újrafegyverkezése*
K. Rokossowski: *A fasiszta csapatok moszkvai vereségének 25. évfordulója*
M. Kubin: *A szociáldemokrácia álláspontján* (Az olasz szocialista és szociáldemokrata párt egyesüléséről.)

26. szám.

A. Krcek: *A szakszervezetek és a politikai nevelőmunka*
J. Kucera: *A politika megvalósulása* (A társadalmi rendszer, a politika, az ideológia és a tudomány kapcsolatáról.)
A politikai tudományok távlatai. A politika és a tudomány (A szerkesztőség vitazáró cikke.)
Z. Lukes: *A néptanácsok és a polgárjogok védelme*
J. Lasek: *A szocialista országok gazdasági együttműködése 1966-ban*
M. Adamec: *A finn kommunisták új feladatai*
J. Kovan: *Az antikommunizmus tegnap és ma*
H. Fagan: *A labourista kormány és a demokrácia* (Nagy-Britanniában)

NOVO VREME
December

A győzelmek és útmutatások kongresszusa (A BKP IX. kongresszusáról.)
R. Pisev: *A BKP-nak, mint társadalmi fejlődésünk vezető erejének növekvő szerepe*
I. Kirilov: *A kommunista nevelés kérdései*
T. Jordanov: *A párt gazdaságpolitikája és az V. ötéves terv irányvonalai*
I. Vandov: *Időszerű gondolatok az irodalomkritikáról*
R. Janakiev: *A közgazdasági tájékoztatás egységes rendszere*
V. Najdenov: *A marxizmus tehetséges elméleti munkása* (110 éve született G. Plehanov.)
G. Angelov: *Munkásmozgalom Afrikában*
A. Sztojkov: *A szürrealizmus a művészetben*
N. Iribadzsakov: *Válságjelenségek és új áramlatok a „nyugati" szo-*

Digitized by Google

ciológiában (A szociológusok VI. eviani világkongresszusáról.)

T. Todorov: *Az ellentétek egységének és harcának törvénye — a dialektika magva* (Konzultáció.)

NOWE DROGI
1. szám.

W. *Gomulka levele a lap szerkesztőségéhez a folyóirat 20. évfordulójára*

I. Loga-Sowinski: *A párt a szabadságért és a szocializmusért vívott harc élén* (A Lengyel Munkáspárt megalakulásának 25. évfordulójára.)

S. Jendrychowski: *Az 1966—70-es ötéves terv.* (A lengyel terv néhány kulcsproblémája.)

B. Suchodolski: *A tudomány és az ember* (A tudomány szerepe az ember életében, a két kultúra problémája.)

R. Szydlowski: *Színház a képernyőn* (A TV-játékok műfaji problémái.)

J. Wiatr: *A terület gazdái* (Szociológiai felmérés a járási aktívahálózatról.)

A. Kruczkowski: *Antikommunizmus az Egyesült Államok politikájában*

M. Berezowski: *A Wilson-kormány dilemmái*

W. Mikulski: *A bonni politikai válság a világközvélemény szemében* (Nemzetközi lapszemle a nagy koalícióról.)

J. Kowalczyk: *Bolgár barátaink kongresszusán*

J. Kowarz: *A testvéri MSZMP kongresszusán*

B. Galeski: *A parasztgazdaság perspektívái hazánkban* (Az egyéni gazdaságokról.)

I. Sachs: *A mai világ: Egység, ellentmondások, összefüggések* (Nemzetközi helyzetkép.)

A piac szerepe a szocialista tervgazdálkodásban (Közgazdászok hozzászólásai a vitához.)

A lengyel mezőgazdasági körök III. országos kongresszusa

WEG UND ZIEL
Január

Az SPD és az SPÖ (A CDU/SPD nyugatnémet koalíciós kormány megalakulásának hatása Ausztria Szocialista Pártjára)

P. Aschner: *Az NDP feltartóztatható felemelkedése* (A szélsőjobboldali nyugatnémet pártról.)

L. Lombardo Radice: *A párbeszéd mérlege* (A marxisták és a keresztények párbeszédéről).

E. Massarek: *Ausztria és az Európai Gazdasági Közösség*

K. Flanner: *Beleszólási jog* (Az üzemi beleszólási jogról.)

E. Altvater: *Az NSZK gazdasági helyzetéről*

Nyers Rezső: *A magyar reform jellege*

F. Marek: *Forradalom-elméletek*

A civilizáció válaszúton (Csehszlovák szerzők ilyen című könyvének bírálata.)

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Йожеф Балинт: Политика и наука — *Д-р Имре Такач:* Развитие в Венгрии демократического избирательного права — *Эндре Кальман:* Кто не против нас, тот с нами — *Пал Силади:* Производственное потребление и реформа — *Ласло Немети:* Сельскохозяйственные производственные кооперативы и планирование — *Тамаш Сентеш:* Некапиталистический путь развития в нашу эпоху — МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОБЗОР: *Фридеш Ледерер:* XVIII съезд Французской коммунистической партии — ИЗ ОБЛАСТИ КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ: *Эрвин Седеркени:* Останется ли пустопорожной дискуссия о молодежной литературе? — НАША ХОЗЯЙСТВЕННАЯ РЕФОРМА И ОБЩЕСТВЕННОЕ МНЕНИЕ: *Д-р Отто Пиритц:* Принесет ли это мне пользу? — *Зольтан С. Фюлеи:* О некоторых задачах юристов в связи с новой системой хозяйственного руководства — ОБМЕН ОПЫТОМ: *Лайош Пинтер:* Идти вместе с членами производственных кооперативов — ОРИЕНТАЦИЯ: *Миклош Лацко:* Дискуссия между чехословацкими и венгерскими историками о фашизме — *Фридеш Тодеро:* Политика «протянутой руки» — КРАТКАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ

INHALT

József Bálint: Politik und Wissenschaft — *Dr. Imre Takács:* Entwicklung des demokratischen Wahlrechts in Ungarn — *Endre Kálmán:* Wer nicht gegen uns ist, ist mit uns — *Pál Szilágyi:* Der produktive Verbrauch und die Reform — *László Németi:* LPG und Planung — *Tamás Szentes:* Der nichtkapitalistische Weg der Entwicklung in der Gegenwart — INTERNATIONALE RUNDSCHAU: *Frigyes Léderer:* Der XVIII. Parteitag der KPF — AUS DEM KULTURLEBEN: *Ervin Szederkényi:* Bleibt vergeblich der Gedankenaustausch über die Jugendliteratur? — WIRTSCHAFTSREFORM UND ÖFFENTLICHE MEINUNG: *Dr. Ottó Pirityi:* Was nützt sie mir? — *Dr. Zoltán Sz. Fülei:* Einige Rechtsaufgaben in Zusammenhang mit dem wirtschaftlichen Lenkungssystem — ERFAHRUNGSAUSTAUSCH: *Lajos Pintér:* Hand in Hand mit der Mitgliedschaft der LPG — INFORMATION: *Miklós Lackó:* Diskussion tschechoslowakischer und ungarischer Historiker über den Faschismus — *Frigyes Todero:* Die Politik der „ausgestreckten Hand" — KLEINES WIRTSCHAFTSLEXIKON

Digitized by Google

SOMMAIRE

József Bálint: Politique et science — *Dr. Imre Takács:* Développement du droit électoral démocratique en Hongrie — *Endre Kálmán:* Celui qui n'est pas contre nous, est avec nous — *Pál Szilágyi:* La consommation productrice et la réforme — *László Németi:* Les coopératives de production et la planification — *Tamás Szentes:* La voie non capitaliste du développement de nos jours — REVUE INTERNATIONALE: *Frigyes Léderer:* Le 18e Congrès du Parti Communiste Français — VIE CULTURELLE: *Ervin Szederkényi:* L'échange de vues sur la littérature pour la jeunesse restera-t-il stérile? — LA RÉFORME DE NOTRE ÉCONOMIE ET L'OPINION PUBLIQUE: *Dr. Ottó Pirityi:* Qu'est-ce que cela me profitera? — *Dr. Zoltán Fülei Sz.:* A propos de certaines tâches juridiques ayant trait au système de direction de l'économie — ÉCHANGE D'EXPÉRIENCES: *Lajos Pintér:* Ensemble avec les paysans coopérateurs — ORIENTATION : *Miklós Lackó:* Débat d'historiens tchécoslovaques et hongrois sur le fascisme — *Frigyes Todero:* La politique de „la main tendue" — PETITE ENCYCLOPÉDIE ÉCONOMIQUE

CONTENTS

József Bálint: Politics and Science — *Dr. Imre Takács:* On the Development of Democratic Suffrage in Hungary — *Endre Kálmán:* He Who is Not Against Us is With Us — *Pál Szilágyi:* Productive Consumption and the Reform — *László Németi:* Cooperative Farms and Planning — *Tamás Szentes:* The Road of Non-Capitalist Development in our Age — INTERNATIONAL REVIEW: *Frigyes Léderer:* The 18th Congress of the French Communist Party — CULTURAL LIFE: *Ervin Szederkényi:* Will the Exchange of Views on Juvenile Literature Remain Futile? — OUR ECONOMIC REFORM AND PUBLIC OPINION: *Dr. Ottó Pirityi:* How Do I Profit by It? — *Dr. Zoltán S. Fülei:* On Some Legal Tasks Concerning the System of Economic Direction — EXCHANGE OF EXPERIENCES: *Lajos Pintér:* Together with the Cooperative Membership — INFORMATION: *Miklós Lackó:* Debate of Czechoslovak and Hungarian Historian on Fascism — *Frigyes Todero:* The Policy of the Extended Hand — SHORT GLOSSARY OF ECONOMICS

Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat Igazgatója
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116–660
Terjeszti: a Magyar Posta
Előfizethető:
– a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél (csekkszámlaszám: 01 915 003)
– a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest V., József nádor tér 1.)
– és bármely postahivatalnál
Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára
Előfizetési díj: negyed évre 10,50 Ft, félévre 21,– Ft, egész évre 42.– Ft
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3.

Megjelent 37 700 példányban
Az utolsó kézirat 1967. január 30-án érkezett a nyomdába

67.00312/2 – Zrínyi Nyomda, Budapest. F. v.: Bolgár I.

INDEX SZÁM: 25 805

Digitized by Google

Digitized by Google

5.—

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

LIBRARY
AUG 23 1967
UNIVERSITY OF CALIFORNIA

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

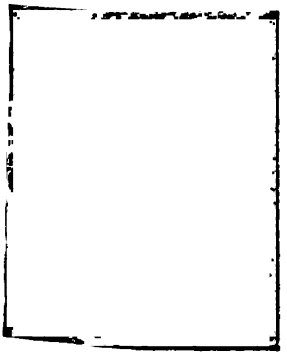

3

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

XXII. ÉVFOLYAM
1967. MÁRCIUS

Digitized by Google

Digitized by Google

XXII. ÉVFOLYAM, 3.
1967. MÁRCIUS

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

	3	Növekvő eredmények, növekvő feladatok
ORBÁN LÁSZLÓ	10	Emlékezés 1942. március 15-ére
PÁRDI IMRE	18	Életszínvonal-politikánk időszerű kérdései
DR. SZAMEL LAJOS	31	A lakosság részvétele a közügyekben és a szocialista demokrácia
ALMÁSI ISTVÁN	43	A szövetkezeti demokrácia és a közös gazdálkodás fejlődése
		Nemzetközi szemle
VAJDA PÉTER	56	A szovjet külpolitika és az európai biztonság
J. DELLAGRAMMATIKASZ	65	A görög parlamenti választások elé
		Tapasztalatcsere
BALOGH LÁSZLÓ	71	A váci járás pártbizottságának gazdasági irányító és szervező munkája
		Tudományos életünkből
PATAKI FERENC	77	A marxista szociálpszichológia tájékozódási irányai
		Szemle
HAVAS ÁGNES	97	Nacionalista hatások gyermekeinkre
		Kritika
BESSENYEI GYÖRGY	112	Sarkadi Imre: A szökevény, I.–II.

Digitized by Google

Gazdasági reformunk és a közvélemény

117 Három kérdés a gazdasági mechanizmus reformjáról

126 **Kis közgazdasági lexikon**

Könyvekről

BAKCSI GYÖRGY 131 Emigráns sorsok

SZEKERES PÉTER 133 Nemeskürty István: A filmművészet nagykorúsága

BÍRÓ GYULA 135 Simon István: Szőlő és gesztenye

HORVÁTH PÁL 136 Csizmadia Andor: Az állam és az egyházak jogi kapcsolatai, 1919–44

138 **Testvérlapjainkból**

55, 111, 116 Stettner Béla grafikusművész tusrajzai

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon: 124–475
111–400

A CIKKEK SZERZŐI

ORBÁN LÁSZLÓ, az MSZMP Központi Bizottságának tagja, agitációs- és propaganda-osztályának vezetője;

PÁRDI IMRE, az MSZMP Központi Bizottságának tagja, gazdaságpolitikai osztályának vezetője;

DR. SZAMEL LAJOS, az állam- és jogtudományok doktora, tanszékvezető egyetemi tanár;

ALMÁSI ISTVÁN, újságíró, a Népszabadság helyettes rovatvezetője;

VAJDA PÉTER, újságíró;

J. DELLAGRAMMATIKASZ, újságíró;

BALOGH LÁSZLÓ, a váci járási pártbizottság első titkára;

PATAKI FERENC, az MTA Pszichológiai Intézetének tudományos munkatársa;

HAVAS ÁGNES, tanár;

BESSENYEI GYÖRGY, kandidátus, egyetemi docens

BAKCSI GYÖRGY, a Gondolat Könyvkiadó felelős szerkesztője;

SZEKERES PÉTER, a MOKÉP munkatársa;

BÍRÓ GYULA, gyakornok;

HORVÁTH PÁL, tanszékvezető egyetemi tanár;

Digitized by Google

Növekvő eredmények — növekvő feladatok

Általános a vélemény: bizalommal teli hangulat uralkodik az országban a március 19-i általános választások előtt. S ami még ennél is sokatmondóbb: szinte változatlan hőfokon sikerült megőriznünk azt a politikai érdeklődést, aktivitást, *munkalendületet*, amely a IX. pártkongresszust megelőzte. Pedig egy esztendővel ezelőtt még okkal beszélhettünk bizonyosfokú politikai passzivitásról, fásultságról, még pártszervezetek esetében is. A kedvező változás nem egyszerűen a kongresszusi, majd a választási „kampány" külső, szervezeti megnyilvánulásainak a következménye, legalábbis nem abban a szűk értelemben, hogy megbeszélésekre, gyülésekre hívjuk a dolgozókat, programbeszédeket mondunk, képviselőket, tanácstagokat jelölünk. A szervezeti mozgásoknál sokkal lényegesebb a napjainkban folyó politikai, közéleti pezsgés *tartalma*.

Gondoljuk meg: mi mindenre kaptunk választ az elmúlt esztendőben. A múlt év januárjában meglehetősen rossz hangulatot szültek az ár- és bérintézkedések. Azóta nemcsak lelepleződtek azok az ellenséges híresztelések, amelyek az általános életszínvonal-csökkenés rémképeit festették a dolgozók elé, hanem — most már, mondhatni, a széles tömegek előtt is — megvilágosodott ezeknek az intézkedéseknek *értelme, célja*. Egy esztendővel ezelőtt félelem, értetlenség volt tapasztalható a gazdaság irányításának új rendszerével szemben, s ezt még táplálta az ár- és bérintézkedésekkel kapcsolatos propagandamunka gyengesége. Ma pedig a tömegek már mindinkább megértik az új gazdasági mechanizmus szükségességét, ésszerűségét, sőt már eredményesnek is bizonyultak az üzemek, a vállalatok, a termelőszövetkezetek önállóságának növelésére hozott első intézkedések.

Jó gazdasági esztendőt zártunk 1966-ban. S ráadásul ebben nem annyira a körülmények szerencsés egybeesésének volt döntő szerepe, mint inkább annak a szívós, tervszerű munkának, amely az iparban a termelékenység növelésére, a minőség javítására, az önköltség csök-

Digitized by Google

kentésére tette a hangsúlyt. Egymagában az a tény, hogy az állami iparban a termelés növekedésének több mint 80 százaléka a termelékenység emelkedéséből adódott, az erőfeszítések eredményességét bizonyítja. Nagyot léptünk előre a szocialista mezőgazdaság megszilárdításának útján. Bár a gyenge termelőszövetkezetek száma még mindig meglehetősen nagy és nagyok a nehézségeik is, számottevően erősödtek a szocialista nagyüzemek. A mezőgazdaság korszerűsítésére áldozott összegek egyre jobban éreztetik kedvező hatásukat. Igen jó visszhangot keltettek a falusi dolgozók szociális helyzetét javító intézkedések. S mindehhez tegyük hozzá: megvalósult, vagy a legjobb úton halad a megvalósulás felé néhány jelentős, a termelőszövetkezeteket erősítő s a falusi és városi lakosságot szociális szempontból kedvezően érintő olyan intézkedés, amely a IX. kongresszuson még csak programként szerepelt. Mindezekben *együtt* kell keresnünk a politikai érdeklődés, a közéleti pezsgés, a bizakodó munkakedvet sugárzó hangulat magyarázatát.

Érdemes megállnunk itt egy pillanatra. Az egy esztendővel ezelőtti bizonytalanságban olykor még éretten gondolkodó, a szocializmus ügyéért áldozatkész emberek, köztük párttagok is hajlamosak voltak borúlátásra, hajlottak arra, hogy elfogadják azt a „teóriát", amely szerint az új gazdasági mechanizmus csak arra kell, hogy valahogyan kievickéljünk a kátyúból, amelybe népgazdaságunk jutott. Mit nem láttak világosan? A fejlődésnek azt a törvényszerű menetét, hogy a szocializmus növekedése nemcsak az anyagi javak, az életszínvonal növekedését jelenti, hanem *átmeneti növekedését bizonyos ellentmondásoknak, gondoknak, olykor fogyatékosságoknak is.* „A növekedés nehézségei" — szoktuk mondani, s általában el is fogadjuk, hogy ez többé-kevésbé törvényszerű. Olykor azonban egyoldalúan csak a bajokat, a nehézségeket látjuk. S még ennél is nagyobb hiba, hogy nem mindig, vagy csak késve ismerjük fel a nehézségek, a bajok szaporodásának összefüggését *magával a növekedéssel,* az előrelépéssel. Ez pedig már nem írható egyszerűen az egyoldalúság rovására. Ez a torz szemlélet a szocialista fejlődés során érvényesülő törvényszerűségek hiányos ismeretében vagy késői felismerésében gyökerezik. Eredmények, hibák, gyengeségek, feladatok — összefüggésükben kell elemeznünk ezeket mindenkor. Ha ugyanis egymástól elszigetelten szemléljük őket, ez éppúgy forrása lehet a túlzott derűlátásnak, a hurrá-hangulatnak, mint a pesszimizmusnak. Persze óvakodnunk kell attól, hogy *mindent* a növekedés nehézségeivel magyarázzunk. Ez a szemlélet ugyanis a hibák megtűrésére, tétlenségre vezet. Aki nem tudja tudományos alapossággal elemezni a hibák, a nehézségek, a gyengeségek összetevőit és *a növekedésből fakadó objektív okokkal* való összefüggéseit, s összekeveri azokat a hozzá nem értésből, a munka gyengeségeiből fakadó szubjektív tényezőkkel, az egyszer így, másszor meg úgy ítéli meg az általános helyzetet, mindig aszerint, hogy éppen milyen hatás éri őt.

Digitized by Google

Abban, hogy most derűs, munkás nyugalommal megyünk a választások elé, alapvető szerepe van annak, hogy a párt IX. kongresszusa úgy elemezett és úgy helyezett a közérdeklődés homlokterébe a fejlődésünkkel összefüggő minden új problémát, hogy a politikailag kevésbé képzett tömegek is látják: problémáink többségét a növekedés, a fejlődés állítja elénk. Nem visszalépünk tehát, hogy helyrehozzunk valamit, amit rosszul csináltunk, hanem „felsőbb osztályba" lépünk, miután elvégeztük az „alsóbb osztályokat". S most, a felsőben már nehezebb, igényesebb, differenciáltabb feladatokat kapunk.

A nagy feladat mindig vonzó, márcsak azért is, mert erőfeszítésre késztet. Persze, mindenekelőtt tisztán kell látni magát a feladatot. S az országosan tapasztalható magabiztosságnak éppen a feladatok tisztánlátása az alapja. A párt IX. kongresszusa világosan körvonalazott *perspektívát* nyújtott. Jelentős tényezője a jó politikai hangulatnak az a meggyőződés is, hogy a kongresszuson körvonalazott feladatok megoldásával a szocializmus továbbfejlődik hazánkban, biztosítva a dolgozó tömegeknek a magasabb életszínvonalat, a kulturáltabb életfeltételeket, amelyeknek szerény ütemű, de állandó növekedését tíz esztendő óta tapasztaljuk.

A társadalmunk életében végbement változásoknak legszembetűnőbb eredménye *a szocializmus erőinek növekedése társadalmunkban és ennek megfelelően a szocialista demokrácia fejlődése.* A két folyamat egymástól elválaszthatatlan és kölcsönösen erősíti egymást. Lehetővé vált a demokratizmus növelése, mert a szocialista építőmunka eredményeinek láttán az elmúlt tíz esztendő alatt megnőtt a szocializmusért dolgozni kész, a szocializmust igenlő erők tábora, s mert ennek megfelelően szüntelenül tágítottuk a szocialista demokrácia kereteit, mélyítettük tartalmát, ezzel is mind több ember vált a szocializmussal szembenállók közül lojális állampolgárrá, a fenntartásokkal élők közül egyetértővé, a passzívak közül pedig a szocializmust tudatosan támogatóvá.

A IX. kongresszus részletesen elemezte a társadalmunk osztályszerkezetében végbement változásokat. Ezek ismertek. Érdemes viszont újra és újra átgondolnunk azt a tényt, hogy az egyes osztályok, rétegek magatartása átmeneti ingadozásokat mutat, különösen a fejlődéssel együttjáró ellentmondások kiéleződése idején. Közismert, hogy például a felvásárlási árak emelése, az ár- és bérintézkedések bizonyos parasztellenes hangulatot szítottak fel a munkásság egy részében. Mindaddig, amíg hosszú, türelmes felvilágosító munkával s persze nem utolsósorban a tények erejével meg nem győztük őket arról, hogy a parasztság életszínvonalának emelésére hozott intézkedések elkerülhetetlenek, hogy enélkül nem növekedhetnek a szocializmus anyagi, társadalmi, erkölcsi erői sem a falun, sem a városban, a parasztellenesség elég sok problémát okozott. S hogy legalábbis a munkások öntudatos rétegeiben végül a helyes felismerés lett úrrá, azt bizonyítja

Digitized by Google

az is, hogy a kongresszus óta a parasztság javára hozott több intézkedés már megértésre talált a városban, az üzemekben.

A kongresszus külön is utalt arra, hogy az értelmiség egyes rétegei érzékenyebben reagálnak a szocializmus építése során támadt ellentmondásokra, nehézségekre. Nemcsak arról van szó, hogy az értelmiség társadalmi helyzete következtében hajlamosabb ingadozásra. Az értelmiségiek általában bonyolultabban, összetettebben látják a társadalom, a gazdaság problémáit, sok jelenséget korán észrevesznek és jeleznek. Ezt az érzékenységet nem tompítani, hanem erősíteni kell, de oly módon, ahogy azt a kongresszus is feladatul tűzte: „soraikban fáradhatatlanul terjeszteni kell a marxista—leninista elméletet, meghonosítani, erősíteni a közösségi gondolkodást, a forradalmi állhatatosság és helytállás szellemét."

A szocializmus társadalmi erőinek növekedése szükségszerűen megköveteli, hogy az építőmunka és a közélet területén mind több lehetőséget adjunk a közhasznú tevékenységre. A szocializmus társadalmi erőinek növekedése ugyanis együttjár azzal, hogy mind többen kérnek lehetőséget a beleszólásra is, meg a konkrét, tettekben kifejeződő közhasznú munkára is. Ezért, tehát a szocializmus erői növekedésének eredményeként, nem pedig valamiféle liberális meggondolásból került napirendre az elmúlt időkben a közélet további demokratizálása.

Ennek a folyamatnak jelentős állomása volt az új választójogi törvény. S hogy mennyire megérett erre az idő, azt beigazolták a választási jelölőgyűlések, a választásokkal kapcsolatos előkészületek. Vajon véletlennek tekinthető-e, hogy olyan nagy volt az érdeklődés a jelölőgyűlések iránt, hogy nem egy helyen csak a terem falai szabtak határt a részvevők számának, hogy sokhelyütt százak rekedtek a termen kívül? Köztudomású, hogy falun, ahol a téli hónapokban különben zsúfolt programokat bonyolítottak le (zárszámadási közgyűlések, pártnapok, a termelőszövetkezeti kongresszust előkészítő tanácskozásokra küldöttek választása), a legutóbbi választásokhoz viszonyítva is jóval nagyobb volt az érdeklődés a választások iránt. Többet kell látnunk ebben, mint növekvő érdeklődést. Itt már a *beleszólás igényéről, cselekvő készségről van szó.*

A jelölőgyűlések bizonyították: a dolgozók éltek a növekvő demokratikus jogokkal. Véleményt mondtak, javaslatokat tettek más jelöltekre. A jelöltekről elmondták véleményüket, és hangsúlyozták: azt várják, hogy tisztükben a párt politikáját képviseljék. Számos esetben a felszólalók nemcsak a maguk, hanem munkatársaik nevében is szóltak, mert a jelölőgyűlés előtt munkahelyükön, lakónelyükön megtanácskozták, miről beszéljenek majd a jelölőgyűlésen. Igen sok helyi probléma megoldását sürgették, amelyekre nagy figyelmet kell fordítani.

Mindazoknak, akik megbizatást kapnak akár a képviselői, akár a tanácstagi tisztségre, tisztában kell lenniük azzal, hogy a nagyobb demokratizmus a jelöltek személyének kiválasztásánál természetsze-

Digitized by Google

rűen megnöveli a tömegek ellenőrzését is jelöltjük munkája felett. Nő a képviselők és tanácstagok beszámolási kötelezettsége s ezzel jelentősen megnő a felelősségük is a választókkal szemben. „Kézenfekvő — mondotta januári parlamenti beszédében Kádár János elvtárs —, hogy a legközelebbi országgyűlési ciklusban a képviselőknek nagyobb lesz az elfoglaltságuk és több lesz a dolguk. Ez az egyéni választókerületi rendszerből is következik. Mindenki, aki politikai területen dolgozott, tudja, hogy a választók most nagyobb igényekkel léphetnek fel a képviselőikkel szemben. Növekedni fog a képviselők kötelezettsége és elfoglaltsága az országgyűlés munkájában is. Határozott szándékunk — és ezen a téren feltétlenül előrehaladást akarunk elérni —, hogy az országgyűlés munkája fejlődjék, hogy nagyobb hatékonysággal gyakorolhassa azokat az elvitathatatlan jogokat, méginkább eleget tehessen azoknak a kötelezettségeknek, amelyek mint az ország legfőbb szuverén testületére hárulnak."

A januárban lezajlott parlamenti ülésszakon az országgyűlés szerepének további növelésével kapcsolatban hangzott el az a megállapítás is, hogy minél teljesebben fejeződnek ki az országgyűlési vitákban azok a tapasztalatok, amelyeket a képviselők gyűjtenek össze munkájuk során, „annál jobban érvényesülnek a társadalmi érdekek". Ez az igény már önmagában is növeli a képviselői megbizatás fontosságát, hiszen ily módon az országgyűlés mindinkább eszköz lehet arra, hogy a dolgozók tapasztalatai közkinccsé váljanak.

A párt, a kormány, tervszerűen növeli a tömegek beleszólásának lehetőségét a képviselők útján is. Ismertek azok a tervek, elhatározások, melyek az országgyűlés szerepének további növelését vannak hivatva biztosítani. Kapjon nagyobb hangsúlyt az országgyűlés és a kormány viszonyában a kormány függősége, beszámolási kötelezettsége — ez az egyik legfontosabb elv. Ezzel kapcsolatban mondotta parlamenti felszólalásában Kádár János elvtárs: „Sokszor beszéltünk már arról a törekvésünkről is, hogy a szocialista törvényességnek megfelelően — növelni és erősíteni kell az országgyűlés, mint a legfőbb törvényhozó szerv ellenőrző szerepét a végrehajtó szervek, a kormány, az államapparátus vezetői fölött. Gondolunk például arra, hogy megvizsgáljuk, s talán a közeljövőben intézkedünk is, hogy az államapparátus legfőbb vezető posztján dolgozó emberek, elsősorban a miniszterek s valószínűleg a miniszterek első helyettesei is, ilyen viszonyba kerüljenek a parlamenttel, ami még jobban megfelel a szocializmus igényeinek, törvényeinek és szellemének, azaz mint ellenőrzöttek kerüljenek szorosabb kapcsolatba az országgyűléssel. Ezért úgy gondoljuk, ésszerű, ha az államapparátus csúcsán operatívan és az országgyűlésen felelősséggel dolgozó ember között az eddigihez képest csökken a képviselők száma és aránya. Ez következik az elvből és semmiféle ítéletet nem jelent egyetlen emberrel szemben is."

A demokratizmus növekedése pezsdítően hatott a Hazafias Népfront tevékenységére. Általános az a vélemény, hogy a választási elő-

Digitized by Google

készületek során ez fellendült, átfogóbb, hatásosabb volt mint a legutóbbi választások idején. S ez azért is kedvező, mert — éppen a demokratizmus erősítése érdekében — az a célunk, hogy a választások *után* is tartalmat adjunk a népfront tevékenységének. A választások után az egyik legfőbb feladatunk az lesz, hogy a tömegeknek a választási előkészületek során megnyilvánult aktivitásának teret adjunk, egyszóval, hogy összefogjuk az erőket s azokat a pártkongresszuson körvonalazott építő program megvalósításának szolgálatába állítsuk. Már most kell gondolkodni ennek módozatain annál is inkább, mert feladataink a jövőben növekednek.

Említsük meg mint legfontosabbat: az új gazdaságirányítási rendszer bevezetését. Olyan feladattal állunk szemben, amelyet a szocializmus növekedése tüzött elénk, a szocializmusé mindenekelőtt a gazdaságban. Nem változtattuk meg gazdaságpolitikánk alapvető céljait, csupán hozzáigazítjuk ennek módszereit a való élet új követelményeihez. Magától értetődő, hogy időnek kellett eltelnie addig, amíg a gazdaságirányítás új rendszerének kidolgozásához és bevezetéséhez megteremtődtek a feltételek. S itt nemcsak a gazdasági feltételekre gondolunk. Kétségkívül ezeké az elsődleges szerep. De vajon el lehet-e képzelni az új gazdaságirányítási rendszer sikerét ama fontos feltétel nélkül, melyet a demokratizmus növekedése jelent? A demokratizmus növekedésével, a tömegek tudatos, cselekvő részvételének fokozásával a közéletben, a társadalmi tevékenységben, mintegy az *emberben* magában is igyekszünk megteremteni a feltételét annak, hogy éretten, felelősséggel álljon helyt egy olyan gazdasági irányítási rendszerben, mely mindenekelőtt a nagyobb önállóságon alapszik, melyben a kezdeményezés, az önálló ítélőképesség, a kockázatvállalás az eddiginél jóval nagyobb szerephez jut. Persze az új gazdasági mechanizmus egyben új lehetőségeket is teremt a demokratizmus növekedéséhez, de az embereknek is fel kell nőniök az új irányítási rendszerhez. És nemcsak a szakembereknek, a vezető, az irányító poszton dolgozó embernek, hanem a dolgozó tömegeknek is, vagy legalábbis azon legaktívabb rétegeknek, amelyek képesek arra, hogy beleszóljanak a nagyobb önállósággal irányított üzemek és vállalatok munkájába.

Növekvő gazdaság, növekvő jólét, magasabb szinten jelentkező igények — szembetűnő ez a folyamat, ha végigkísérjük az elmúlt tíz esztendő történetét. Egészséges az a társadalom, mely azzal ébreszti fel a dolgozókban az új igényeket, a több, a jobb utáni vágyat, hogy ma többet képes adni nekik, mint tegnap, és a fejlődés egyenletes tempójával az újabb gyarapodás lehetőségét csillantja fel előttünk. Sokszor egyoldalúan vizsgálják társadalmunknak ezt az egészséges jelenségét, hasonlóan ahhoz a szülőhöz, aki csak azt látja, hogy már megint új cipőt, új ruhát kell vennie a kinőtt helyett, s közben elfeled gyönyörködni a kamaszban, aki, lám, milyen szépen izmosodik. Valahogy mi is mindig csak azt látjuk, ami még csak a kirakatban van, vagy ott sincs. S mert természetesnek vesszük, hogy ami van, az már van, rit-

Digitized by Google

kán csinálunk leltárt arról, ami tegnap, tegnapelőtt még hiányzott. Persze az ilyen türelmetlenség végülis többre, jobbra ösztönöz. De az egyoldalúságtól óvakodnunk kell; vigyáznunk kell arra, hogy a növekedéssel járó nehézségek megítélésében ne szakadjunk el a tegnaptól, hogy ne szemléljük statikusan akár az ország, akár szűkebb pátriánk, akár családunk gyarapodását.

A növekvő igények az elmúlt években nem egy ponton feszültségeket teremtettek az életszínvonalban, az egyes rétegek szociális helyzetében. De látnunk kell, hogy ezek az új igények a növekedés magasabb szintjén jelentettek gondot. S ennek bizonyítására elegendő, ha csupán két dologra utalunk. Az egyik: parasztságunk szociális ellátottsága. Milyen nagy vívmány volt annak idején a tsz parasztok 250 forintos nyugdíja! S ma már 400 forint az öregségi nyugdíj alsó határa. Kiszélesítettük falun a társadalombiztosítást, sőt — amint erről a IX. pártkongresszuson szó volt — nem is oly hosszú idő múlva a parasztság szociális ellátottsága más területeken is azonos szintre kerülhet a társadalom többi rétegével. Vagy milyen nagy vívmány volt annak idején az öthónapos szülési szabadság, mennyivel megkönnyítette ez a dolgozó anyák helyzetét! Az igények azonban ezen a téren is nőttek. Demográfiai görbénk esése jelezte ezt. A gyermekgondozási segély bevezetése jelentős segítség lesz a probléma megoldásához. S ugyanígy sorra vehetnénk életünk más területeit, anélkül, hogy a felszabadulásig kellene visszamennünk.

Gondosan ügyelnünk kell azonban arra, hogy a növekvő igények kielégítésének *mértéke* összhangban legyen az anyagi termeléssel. Erre az összhangra kell alapoznunk minden tervünket, az új ötéves tervet, az egyes üzemek, vállalatok tervét, s végeredményben a családi terveket is. Az igények növekedése növekvő teljesítményeket követel a termelőmunkában is.

A választási előkészületek során alkalmunk volt lemérni: milyen erők állnak rendelkezésünkre céljaink megvalósításához. A mérleg kedvező, annál is kedvezőbb, mint amilyen a legutóbbi választások idején volt. A mai lendületet, kedvet kell ébrentartanunk a választások után, a párt IX. kongresszusa ama útmutatásának szellemében, mely így fogalmazta meg legfőbb feladatunkat: „Jelenlegi viszonyaink között a gazdasági építőmunka a párt, a forradalmárok számára az osztályharc központi kérdése. E munka sikerétől függ szocialista céljaink elérése, a munkásosztály, a dolgozó nép életszínvonalának további emelése."

Digitized by Google

ORBÁN LÁSZLÓ:

Emlékezés 1942. március 15-ére

A magyar munkásosztály forradalmi harcainak történetében és nemzeti függetlenségi harcaink sorában egyaránt kiemelkedő helyet foglal el a második világháború alatt az illegális Kommunista Párt által kezdeményezett és vezetett függetlenségi mozgalom és annak egyik legjelentősebb megmozdulása, az 1942. március 15-i tüntetés.

Hazánk történetének egyik legvészterhesebb időszakában, zord időkben került sor erre a tüntetésre. A magyar uralkodó reakció mind mélyebbre süllyedt a Hitler-fasizmus oldalán folytatott háború szennyébe. A gyors győzelem és a könnyű zsákmány reménye azonban már tűnőben volt. 1941—1942 telén a Vörös Hadsereg szétzúzta a fasiszta hadsereg győzhetetlenségéről terjesztett hamis legendát. A háború mind súlyosabb terheket rótt a nép vállaira, erősödött a társadalom legszélesebb rétegeiben a háborúellenes hangulat.

Ebben a helyzetben az illegális Kommunista Pártnak már 1936-ban meghirdetett népfront-politikája, amelyet 1941 tavaszán nemzeti függetlenségi politikává szélesített, mind szélesebb körben hatott. Megmutatta, hogy az uralkodó reakció nemzetáruló politikájával szemben van más alternatíva is, van kiút a fenyegető nemzeti katasztrófából: *a nemzet összes erőinek összefogása a független, demokratikus Magyarországért, a háború ellen, a békéért.* A párt jelszavai: „Azonnali különbékét!", „Egy magyar katonát se Hitlernek!", „Magyar búzát a magyar népnek!", „Le a drágasággal!", „Nemzeti kormányt!", „Független, szabad, demokratikus Magyarországot!", ezek az illegális röplapokon terjesztett és falra irkált jelszavak, kezdtek népszerűvé válni, mert a nemzet alapvető érdekeit fejezték ki, és hangot adtak az egyszerű emberek vágyainak. Az illegális Kom-

Digitized by Google

munista Párt által szervezett, egymást követő akciók: az 1941. október 6-i tüntetés a Batthyány-emlékmécsesnél, a halottaknapi tüntetés Kossuth és Táncsics sírjánál, a Népszava karácsonyi száma, a vigadói kulturális esték, melyek a nemzeti függetlenség történelmi hagyományait idézték, mind szélesebb rétegeket mozgattak meg.

Ezek az akciók az *eszmei tisztázásnak* is nagy iskolái voltak. Nem volt könnyű feladat és nem ment egyik napról a másikra megértetni az új politikai irányvonalat, a függetlenségi mozgalom és a nemzeti összefogás politikáját azokkal a forradalmi káderekkel, akik hosszú időn át hozzászoktak a kapitalizmus elleni közvetlen harchoz, s akik számára az osztályharc azt jelentette: osztály osztály ellen. Jobbról a jobboldali szociáldemokraták támadták a függetlenségi politikát, balról a frakciósok, álradikális jelszavak mögé rejtve „kivárási politikájukat", a harctól visszariadó tétlenséget. De a forradalmi szellemű munkások és munkásfiatalok körében is szép számmal voltak olyanok, akik kezdetben az osztályellenséggel való megbékélést láttak a nemzeti összefogás politikájában. Emlékszem, hogy az 1941. október 6-i tüntetés előkészítése idején a munkásfiatalok közt is sokan fogadták ellenérzéssel azt az elhatározást, hogy a koszorún a piros szalag mellett piros-fehér-zöld színű szalag is szerepeljen. Az illegális mozgalom befolyása alatt álló forradalmi Vándor-kórust pedig egy éjszakai órákba nyúló vita során sem igen sikerült érvekkel meggyőzni arról, hogy a Nemzeti Dalt elénekeljék föllépésük során. Sokakban keltett mély felháborodást még a gondolata is annak, hogy összefogjunk burzsoá politikusokkal, még volt fajvédőkkel vagy „vitézekkel" is, ha szembeszállnak a német fasizmussal.

Az eszmei meggyőző munkában segített a Népszava és más legális lapok hasábjain folyó vita a munkás-paraszt szövetségről, segítettek az ifjúsági szervezetekben folyó viták, mindenekelőtt pedig az illegális Szabad Nép által terjesztett lenini tanítások, útmutatások. A Szabad Nép megmutatta a nemzeti összefogás és az osztályharc összefüggéseit. Rámutattak arra, hogy bár „egyes »baloldali« frakciósoknak nem eléggé »forradalmi« a fellépésünk... jelenleg ez az egyedüli út, amely a szocializmushoz vezet... Minden még oly kis haladás, akár politikai, akár társadalmi, akár gazdasági téren is — egy lépéssel közelebb visz bennünket a szocializmushoz". Különösen nagy volt az eszmei hatásuk és meggyőző erejük azoknak az útmutatásoknak, amelyeket *Lenin* a „Két taktiká"-ban fejtett ki a polgári demokratikus forradalomnak átnövéséről a szocialista

Digitized by Google

forradalomba: mintha a mi számunkra írta volna. De az eszmei tisztázás szempontjából is a forradalmi akciók sikerének volt a legnagyobb fontossága.

A párt harca nyomán a függetlenségi harc eszméi *gyökeret vertek és terjedtek* a munkásság legális szervezeteiben. Az OIB vezetése alatt álló ifjúsági mozgalom a nemzeti függetlenségi harc egyik élharcosává vált. A baloldali szociáldemokraták is magukévá tették a függetlenségi politikát. Támogatásra talált ez a Nemzeti Parasztpárt köré tömörült írók és paraszti körök, a Kisgazdapárt baloldali erői, neves közéleti személyiségek, művészek, tudósok között is, és hangot kapott nemcsak a Népszavában, de a Szabad Szó, a Független Magyarország, a Magyar Nemzet és más polgári ellenzéki lapok hasábjain is. Habár az illegális pártnak voltak gyengeségei és korlátai, mégis hosszú évek óta először sikerült ily mértékben kitörnie az illegalitás szűk keretei közül és ily messzire sugározni hangját. Egy nagy nemzeti mozgalom körvonalai kezdtek kibontakozni. *Schönherz Zoltán* elvtárs ezt írta az illegális Szabad Nép első számának vezércikkében: „A Kommunisták Magyarországi Pártja... megragadta azt a történelmi pillanatot, amely az egész nemzetet egyesítheti a munkásság vezetése alatt évszázados történelmi feladatának megvalósítására: a független, szabad, demokratikus Magyarország megteremtésére."

Megértek a feltételei annak is, hogy létrejöjjön a nemzeti függetlenségi mozgalom legális szerve és irányító központja. A párt kezdeményezésére megalakult a *Történelmi Emlékbizottság*, a Magyar Frontnak, majd a felszabadulás utáni Nemzeti Függetlenségi Frontnak, a mai Hazafias Népfrontnak az elődje. Összetétele, felhívásának aláírói is mutatták a függetlenségi mozgalom szélesedését. Barát és ellenség egyaránt tudta, hogy a nemzet megmentésére irányuló összefogásról és erőfeszítésről van itt szó. Első akcióként az Emlékbizottság meghirdette március 15-e méltó megünneplését.

Ebben a történelmi helyzetben különös jelentőséggel bírt március 15-e megünneplése. Arra volt hivatva, hogy hatalmas tömegdemonstrációval juttassa kifejezésre a munkásosztály és a néptömegek ellenállását a háborúval szemben, felsorakozását a nemzeti függetlenség zászlaja alá. Az illegális párt mozgósította az akcióra összes szerveit és a befolyása alatt álló legális szervezeteket, az egész ifjúsági mozgalmat. Az illegális Szabad Nép márciusi számát „a 48-as szabadságharcnak és a mai harcunknak" szentelte. Hangsúlyozta: „Így az 1848-as demokratikus szabadság kö-

Digitized by Google

vetelések zászlaját, amelyet az uralkodó osztály kapitulánsai elárultak és megbecstelenítettek, a munkásosztály emeli újból magasra. A munkásosztály a 48-as szabadságeszmék igazi örököse." A Népszava, a legális ellenzéki lapok Petőfi és a márciusi ifjak harcát idézték. A Történelmi Emlékbizottság által kiadott Petőfi-jelvényt nem győzték gyártani, mind több és több ember kabátgomblyukában tűnt fel. Jellemző, hogy a detektívek nem egy alkalommal megtámadták a jelvény viselőit, azzal, hogy a jelvény Lenint ábrázolja. A jelvényt készítő *Pátzay Pált* is faggatta a rendőrség, hogy ki adta neki a megbizatást ennek a „Lenin-jelvénynek" az elkészítésére.

A reakció megriadt a készülő tüntetéstől. Ösztönzésére az utolsó pillanatban a peyerista jobboldali szociáldemokraták hátbatámadták a tüntetést, és áruló módon letiltották a szervezett munkások részvételét. A Népszavában megjelent letiltás ellenére azonban 8—10 ezer hazafi: munkás, ifjúmunkás, diák, értelmiségi vett részt a tüntetésen, amelyen a Történelmi Emlékbizottság nevében megkoszorúzták Petőfi szobrát. Az először csendes tüntetés mind hangosabbá vált. Elhangzott a jelszó: „Vonuljunk a Kossuth-szoborhoz!" A tömeg megindult, a kabátok alól előkerültek a transzparensek, amelyek a függetlenség jelszavait hirdették, magasba emelkedtek Kossuth, Petőfi, Táncsics képei, a tömegben felharsantak a jelszavak: „Vesszen Hitler!", „Vesszen a háború!", „Független, szabad Magyarország!", „Szovjet—magyar barátság!" A szervezőknek tilos volt a tüntetésen résztvenniük, de sokan közülük „véletlenül" a tüntetés idején az Erzsébet-hídon mentek át, vagy a rakparton villamoson ide-oda utaztak, és így mégis legalább láthatták a demonstrációt. Természetesen a kormány is felkészült a maga módján az ünnepnapra: gyalogos és lovasrendőrök verték szét a tüntető tömeget, sokat a tüntetők közül letartóztattak.

A március 15-i tüntetés az antifasiszta, hazafias erők nagyszerű demonstrációja volt. Megmutatta: a majd 25 éves ellenforradalmi terror ellenére *elevenen él a tömegekben a szabadságvágy, erős a harci szellem,* és jelentős erők állnak készen a harcra a fasizmus ellen, a nemzeti függetlenség védelmére. A tüntetés azt is megmutatta, hogy a függetlenségi mozgalom vitathatatlan vezetője az illegális Kommunista Párt.

Nem a kommunistákon és más hazafiakon múlott, hogy a kedvező lehetőségek ekkor nem bontakozhattak ki és az uralkodó osztályok tovább vitték az országot a katasztrófa útján. Horthyékat megretlentette a függetlenségi mozgalom

Digitized by Google

ereje, a kommunisták befolyása, az akció visszhangja. Hatalmas csapást készítettek elő, hogy megsemmisítsék az illegális Kommunista Pártot, lefejezzék a nemzeti függetlenségi mozgalmat, és a függetlenség jelszavát kisajátítva megpróbáljanak a maguk politikája számára valamiféle nemzeti egységet összetákolni. Százakat, kommunistákat és más hazafiakat hurcoltak börtönbe, kínoztak meg, százakat küldtek büntető munkatáborokba, halálba, meggyilkolták az illegális párt kimagasló vezetőit, *Schönherz Zoltán* és *Rózsa Ferenc* elvtársakat.

A pártot ért hatalmas csapás súlyosan visszavetette a függetlenségi mozgalmat. A szövetségesek közül sokan meginogtak, sokan visszavonultak a terror hatására. De az illegális párt nekilátott erői újjászervezésének és tovább szervezte a függetlenségi harcot. Ez különösen 1944-ben bontakozott ki újult erővel.

A népfront-politika, a nemzeti összefogás politikája a háború alatt és azóta is *a párt politikájának vezérfonala volt és maradt.* Ez a politika most már harminc éve van a párt zászlajára írva, és ez tanúsítja, hogy nem rövid időre szóló taktika, hanem *egy egész történelmi korszakra érvényes politikai irányvonal.* Ezt a politikát a társadalmi szükségszerűség hívta életre, és az a felismerés írja elő, hogy a munkásosztály és pártja csak más haladó társadalmi osztályokkal és rétegekkel együtt, széles osztályszövetségre támaszkodva tudja betölteni történelmi hivatását. Természetesen az osztályharc különböző szakaszaiban változott a nemzeti összefogás tartalma, célja, az összefogásban részvevő osztályok és rétegek köre. Az is tény, hogy volt idő, amikor a párt politikájának hibái szűkítették a nemzeti összefogás keretét. Bebizonyosodott e harminc év során — eredmények és időleges kudarcok is tanúsítják —, hogy a párt ereje, a munkásosztály harcának eredménye és ezzel a nemzet előrehaladása mindig döntő mértékben függ attól, hogy a munkásosztály és pártja milyen mértékben tudja megnyerni *a társadalom más osztályainak és rétegeinek, a dolgozó tömegeknek a támogatását.*

A felszabadulás utáni első években és az 1956 óta eltelt időben azért tudott a párt oly számottevő eredményeket elérni, mert meg tudta nyerni a tömegek támogatását helyes politikájához és széles osztályszövetségre támaszkodva, helyes népfront-politikát folytatott.

A népfront, a nemzeti összefogás politikája *új szakaszába lépett* a szocializmus alapjainak lerakásával. Lehetővé vált a társadalom összes alapvető osztályait és rétegeit, valóban az egész nemzet erőit tömöríteni a munkásosztály

Digitized by Google

céljai mögé, a szocialista társadalom teljes felépítésére. A tíz éve folytatott töretlen, helyes politika elősegítette, hogy a különböző osztályok és rétegek fel is ismerjék alapvető érdekeik közösségét és kibontakozzék a szocialista nemzeti egység. Ez az erősödő nemzeti egység tükröződött abban a visszhangban, amely *a IX. kongresszus határozatait* fogadta, és abban a légkörben, amely rányomja a bélyegét *a most folyó választási kampányra*. A választási kampányban megnyilatkozik a párt és a nép közötti kölcsönös bizalom, annak a népfront-politikának az eredménye, amely egységbe fogta a nemzet összes alkotó erejét nagy nemzeti programunk megvalósítására, a szocializmus felépítésére.

1942. március 15-e és a második világháború nemzeti függetlenségi mozgalma élő tanúbizonysága annak is, hogy *a nemzeti érdek és a nemzetköziség mennyire elválaszthatatlan egymástól.* A Hitler-fasizmus egyaránt halálos ellensége volt hazánknak, népünknek és a nemzetközi munkásosztálynak. Ezért a harc a nemzeti függetlenségért, a demokratikus Magyarországért a fasizmus ellen egyaránt szolgálta a nemzet és a nemzetközi munkásosztály érdekeit. A Szabad Nép azon a számán is természetesen a „Világ proletárjai, egyesüljetek!" volt a mottó, amely oly lángoló hazafisággal idézte 1848 szellemét — és a kettő nem mond egymásnak ellent.. Azok a detektívek, akik a Petőfi-jelvényt viselőkre rátámadtak, elsősorban persze megfélemlíteni akarták őket és kommunistasággal „kompromittálni" a függetlenségi mozgalmat. De bizonyos értelemben nem tévedtek, amikor a Petőfi-arc mögött Lenin arcát vélték felismerni. Azt látták meg, hogy Petőfi neve és képe olyan harcra lelkesít, amelynek első sorában Lenin hívei, a kommunisták állnak; az összefüggést és az összhangot látták meg a Petőfi-képpel szimbolizált függetlenségi harc és a Lenin nevével összeforrt nemzetközi munkásosztály céljai, küzdelmei között.

Akkor is, azóta is bebizonyosodott, hogy az internacionalista politika rövid távon és hosszú távon egyaránt *a legjobb nemzeti politika.* Persze lehetnek időszakok, amikor nem ennyire kézenfekvő a nemzeti érdek és a proletár internacionalizmus követelményeinek egysége és összhangja. Esetenkint, pillanatnyilag ellentmondás is támadhat a nemzeti érdek és a nemzetköziség között. De ahogy pártunk IX. kongresszusa rámutatott: minden kommunista párt a marxizmus—leninizmus elvei alapján, az adott történelmi és nemzeti föltételek között önállóan dolgozza ki politikáját, és ez a politika csak akkor hatékony,

Digitized by Google

ha egyidejűleg szolgálja az illető ország munkásosztályának, nemzetének valódi érdekeit és a nemzetközi munkásosztály közös, általános érdekeit. Ez lehetséges és szükséges. Fontos erre rámutatni nemcsak azért, mert az imperialisták propagandája igyekszik teljes erővel szembeállítani az egyes szocialista országok nemzeti érdekeit a szocialista tábor közös érdekeivel, hanem azért is, mert a nemzetközi kommunista mozgalomban is akadnak olyan nézetek, amelyek elválasztják egymástól a forradalmi erők nemzeti és nemzetközi feladatait.

1942. március 15-e példa és tanulság arra, hogy a haladó nemzeti hagyományok hogyan válhatnak *eleven erőkké* és hogyan segíthetik korunkban is a munkásosztály forradalmi célkitűzéseinek megvalósítását. Nem árt erre emlékezni ma sem és hangsúlyozni a haladó nemzeti hagyományok jelentőségét a szocialista hazafiságra való nevelésben is. De történelmi hagyományainkat egy másik oldalról is helyes megközelítenünk. Szembe kell néznünk azzal, hogy a magyar munkásosztály oly gazdag forradalmi hagyományai még nem váltak teljesen és igazában olyan nemzeti hagyománnyá, amelyet *az egész nemzet eszmei örökségének tekint.* Hogy valamely hagyomány a közgondolkodást alakító, megtermékenyítő erővé váljék, ahhoz természetesen hosszabb időre van szükség, a munkásosztály forradalmi harcai pedig történelmileg viszonylag közeli időben zajlottak le. Tudjuk emellett, hogy egy időben voltak hibák és mulasztások nemcsak a haladó nemzeti hagyományok, hanem a munkásosztály forradalmi örökségének kezelésében is. Azt is látnunk kell, hogy mindaddig, amíg harc folyt a szocializmus alapkérdései tekintetében, a nagyobb osztályösszeütközések időszakában a munkásosztály harci hagyományai nem is válhattak még az egész nemzet hagyományává. A különböző társadalmi osztályok és erők másképpen viszonyultak a munkásosztály szocialista céljaihoz és egyben forradalmi hagyományaihoz is. Megváltozott azonban a helyzet a nagy osztálykonfliktusok lezárulásával, a szocializmus alapjainak lerakásával. Megteremtődött a lehetősége, hogy annak az osztálynak, amelynek szocialista céljait az egész nemzet magáévá tette, forradalmi hagyományai is a nemzet *egészének* hagyományaivá, eszmei örökségévé váljanak. De ehhez az is kell, hogy e hagyományok felelevenítése során szakítsunk a gyakran tapasztalható szűkkeblűséggel, bátran mutassuk meg a forradalmi harcok jelentőségét, nemcsak a munkásosztály, hanem *az egész nemzet* fejlődése szempontjából is. Hangsúlyozzuk ki nemcsak a harcok vezetőinek, a mun-

Digitized by Google

kásosztály forradalmi erőinek, a kommunistáknak, hanem a küzdelemben részt vevő tömegeknek, az egyszerű embereknek a szerepét és jelentőségét is, azokét, akik különböző indokoktól vezérelve, csatlakoztak a harchoz, s bátran kivették belőle részüket, anélkül, hogy a marxizmus, a proletár internacionalizmus eszméit már magukévá tették volna.

A munkásosztály forradalmi hagyományainak az eddiginél átgondoltabb és szélesebb körű népszerűsítése annál fontosabb, mert hiszen időben ezek állnak a legközelebb hozzánk és ezeknek a legtöbb a mondanivalójuk a ma és a holnap számára. Jó alkalmat nyújtanak erre az 1942—1944-es évek *nagy függetlenségi megmozdulásainak* most következő 25. évfordulói. Jó alkalom a *Nagy Októberi Szocialista Forradalom* 50. évfordulója, majd 1969-ben a *Tanácsköztársaság* 50. évfordulójának megünneplése. Ha jól élünk e lehetőségekkel, elősegíthetjük, hogy a munkásosztály forradalmi hagyományai mindinkább elfoglalják méltó helyüket nemzeti hagyományaink sorában és egész népünk hazafias büszkeségének forrásaivá, szocialista nemzeti öntudatának formálóivá váljanak.

Digitized by Google

PÁRDI IMRE:

Életszínvonal-politikánk időszerű kérdései

Az életszínvonal-politika az általános gazdaságpolitikának az a területe, amely a *legszélesebb közvéleményt érdekli*. Minden családot és minden dolgozót legközvetlenebbül érint az a kérdés, hogyan alakulnak a jelenben és a jövőben életkörülményei, milyen anyagi elismerésben részesíti egyéni munkáját a társadalom.

Életszínvonal-politikánk céljait és gyakorlatát alapvetően az határozza meg, hogy népünk a hatalom birtokában van és a szocializmust építi. A szocialista építőmunka középpontjában pedig az a törekvés áll, hogy a termelőerők fejlesztése, a termelés növelése folytán *egyre nagyobb legyen az anyagi javak mennyisége*, így növekedjék a társadalom és az egyén fogyasztása, emelkedjék anyagi jóléte.

Az életkörülmények gyökeres átalakulása

Az utóbbi években gyakran esett szó az életviszonyok alakulásáról, arról, hogy milyen eredményekre vezetett az *életkörülmények javításának* területén a szocializmus építése. Még két éve sincs, hogy megemlékeztünk népünk felszabadulásának huszadik évfordulójáról, s ez alkalommal két évtized távlatából áttekintettük népi államunk fejlődését. Második ötéves tervünk befejezésekor is mérleget vontunk az elvégzett munkáról. Kidolgoztuk és az országgyűlés törvényerőre emelte népgazdaságunk fejlesztésének harmadik ötéves tervét, amely az erőforrásaink további gyarapítását szolgáló program mellett legközelebbi években elérendő céljainkat is tartalmazza.

Túlzás nélkül mondhatjuk: a szocialista társadalom építésében mögöttünk álló időszak a dolgozók életkörülményeinek alakulását tekintve is *történelmi időszak volt*, amely *gyökeres változásokat* hozott. Megszűnt a munkanélküliség, általánossá vált a dolgozók társadalombiztosítása. Az egész társadalmat átfogó intézkedések történtek az oktatás, a népművelés és a közegészségügy területén. A munkások és alkalmazottak reáljövedelme 1966-ban 115 százalékkal, a reálbér 75 szá-

Digitized by Google

zalékkal, a parasztság reálfogyasztása 92 százalékkal volt nagyobb, mint 1949-ben. Pártunk, az ellenforradalmat követő időszakban kialakított gazdaságpolitikának megfelelően s gazdasági lehetőségeinkkel összhangban, állhatatosan törekedett annak az alapelvnek az érvényesítésére, hogy a szocializmus építése, a társadalmi munka termelékenységének növelése járjon együtt a dolgozók életszínvonalának emelésével.

Az 1957 és 1967 közötti tíz év alatt végrehajtott központi intézkedéseknek a lakosság életszínvonalát növelő összege 9,1 milliárd forint. Több ízben is emeltük a családi pótlékot és az alacsony nyugdíjakat, bevezettük a termelőszövetkezeti öregségi járadékot, meghosszabbítottuk a szülési szabadságot. Ezekben az években bérpolitikai intézkedésekre 8,9 milliárd forintot fordítottunk. A IX. kongresszus megállapította, hogy a pártunk által eddig folytatott politikai vonal helyesnek bizonyult, mert az elért eredmények meggyőzően igazolják ezt.

A IX. kongresszus az életszínvonal-politikáról

A kongresszus megerősítette eddig követett politikánk fő vonalát. Megállapította, hogy „a legközelebbi négy esztendőben is a szocializmus teljes felépítése marad pártunk és népünk történelmi feladata." „Az alapvető gazdaságpolitikai elvnek megfelelően, a lakosság életszínvonala a népgazdaság fejlődésében elért eredmények alapján a jövőben is rendszeresen emelkedik."

Ismeretes, hogy a kongresszus több nagy jelentőségű életszínvonal-politikai intézkedésre hozott határozatot. Ezek a dolgozók életkörülményeinek fontos területeit érintik, s jellegüket tekintve négy csoportra oszthatók:

1) Az első csoportba a *munkaidő csökkentésére* irányuló intézkedések sorolhatók. A cél az, hogy 1970 végéig fokozatosan az összes ipari dolgozó munkaideje heti 48 óráról átlagosan 44 órára csökkenjen. Fontos, hogy ennek a célnak a megvalósításánál érvényesüljön mind a népgazdaság, mind a dolgozók érdeke. A termelőegységeknél megfelelő műszaki és szervezési intézkedésekkel gondoskodni kell a munkaidő-csökkentés miatt kieső munkaidőalap pótlásáról, arról, hogy biztosítsák a korábbi munkateljesítményeket.

Minden eddigi tapasztalat azt mutatja, hogy a vállalatoknak igen jelentős tartalékaik vannak a munkaidőalap pótlására, így például a munkaszervezés gyengeségéből keletkező veszteség-idő csökkentésére, az üzemszervezés tökéletesítésére, a műszaki fejlesztés fokozottabb érvényesítésére. Mindezeknek a lehetőségeknek a jobb kihasználása a legfontosabb feltétele annak, hogy a munkaidő csökkentése ellenére se csökkenjen a dolgozók munkateljesítménye és munkabére. A kongresszus állást foglalt abban is, hogy az egészségre ártalmas és a különösen nehéz fizikai munkát igénylő munkakörökben tovább kell foly-

Digitized by Google

tatni a munkaidő heti 36—42 órára való csökkentését — központilag biztosítva ennek fedezetét —, és el kell érni, hogy 1970 végére minden ilyen munkaterületen megvalósuljon ez.

2) A második csoportba olyan intézkedések tartoznak, amelyek a *dolgozó nők, az anyák, a gyermekeket nevelő szülők helyzetének további könnyítését* célozzák. Ezek között legjelentősebb a *gyermekgondozási segély* bevezetése. Ez a segély a társadalmi juttatás új formája, s olyan típusa, amely nemcsak gazdasági, hanem szélesebb társadalmi érdekeket is szolgál. Létjogosultságát a javaslat kidolgozásakor a legkülönbözőbb oldalról, szociálpolitikai, népesedési, foglalkoztatási és beruházási okokkal indokolták. Első és legfontosabb előnye az, hogy az anya személyesen gondozhatja két és fél éven aluli gyermekét, anélkül, hogy emiatt munkaviszonyából eredő jogait tekintve hátrány érné. A bölcsődék hálózata is évről évre bővül, az igények azonban jóval nagyobbak a lehetőségeknél. Jelenleg a bölcsődés korú gyermekek 9 százalékának elhelyezésére van mód, s az igények kielégítése csak fokozatosan, anyagi feltételeink javulásával arányban fejlődhet, teljes kielégítésük pedig csak jó néhány év múlva lesz lehetséges. A gyermekgondozási segély ezt a problémát is enyhíti. A kisgyermekes, különösen az egy éven aluli csecsemőt gondozó dolgozó anyák munkájának hatékonysága szükségszerűen alacsonyabb az átlagosnál. Az időkedvezmények miatt a munkaidő alatt gyakran távol vannak munkahelyüktől. Mindez anyagilag és fizikailag is nagy teher számukra, s a segély nemcsak azt teszi lehetővé nekik, hogy a táppénz-állománnyal azonos munkajogi helyzetben maradjanak otthon, hanem számottevő anyagi juttatást is nyújt.

3) A tervezett intézkedések harmadik csoportja a *termelőszövetkezeti tagok szociális ellátásának további javítására* irányul, összhangban azzal a politikai törekvésünkkel, hogy fokozatosan megszüntessük a különbségeket, amelyek a munkások és a paraszti dolgozók életszínvonala között még megvannak. Ez fontos elve pártunk életszínvonalpolitikájának. E cél eléréséért — mint ismeretes — már az előző években is számos intézkedés történt, s a kongresszus határozata alapján a következő években újabb jelentős lépéseket teszünk. Bevezetjük a termelőszövetkezeti tagok *új nyugdíjrendszerét*, amelynek alapelvei azonosak lesznek a bérből élőkével. A nyugdíj összege a tagok tényleges, a *közös gazdaságban* végzett munkájukért kapott jövedelméhez és nyugdíjéveikhez igazodik. Egy másik jelentős intézkedés, amely szintén közelebb viszi egymáshoz a két nagy dolgozó osztály életviszonyait, a *családi pótlékra* vonatkozik. El akarjuk érni, hogy a termelőszövetkezeti tagok családi pótlék-rendszere lényegében azonos legyen a bérből és fizetésből élőkével. A harmadik ötéves terv időszakában megvalósuló szociális intézkedések a termelőszövetkezetek munkaerőgondjainak megoldását is bizonyosan elősegítik.

Digitized by Google

4) A negyedik csoportba azok a feladatok tartoznak, amelyeket a *lakáshelyzet* további javítására határozott el a kongresszus. Párt- és állami szerveinknek a következő időszakban ismét behatóan és komplexen kell foglalkozniuk ezzel a fontos társadalmi kérdéssel. Javaslatokat kell kidolgozni az építési lehetőségek további bővítésére, a lakáselosztás és -igénylés rendszerének a jelenleginél igazságosabb formáira. Lehetővé kell tenni a vállalatok és a lakosság anyagi eszközeinek és társadalmi munkájának a jelenleginél szélesebb körű bekapcsolódását, a kisipari termelőszövetkezetek kapacitásának fokozottabb felhasználását az építésben. A lakáselosztásban és -igénylésben pedig következetesen kell érvényesíteni az anyagi és szociális helyzettől függő különbségtétel szempontjait és a társadalmi ellenőrzést.

A lakosság anyagi fogyasztásának növekedésében, a jövedelmek emelkedésében döntő szerepe van annak, hogy milyen mértékben emelkedik a *nemzeti jövedelem*, hogyan alakul *a gazdálkodás hatékonysága*, a *munka termelékenysége*, mennyire van összhangban a megtermelt anyagi javak mennyisége a *fogyasztók szükségleteivel és igényeivel*. Csak ez úton tehető anyagilag megalapozottá az elért életszínvonal és rendszeressé az anyagi fogyasztás és a jövedelmek növekedése. *A termelés és fogyasztás egységes szemléletében* lehet tehát reálisan megítélni az életszínvonal emelésének lehetséges ütemét az anyagi fogyasztás területén.

Az életviszonyok általános alakulása és az egyes népesség-csoportok jövedelmének változása szempontjából meghatározó jelentősége van a nemzeti jövedelem alakulásának, a rendelkezésünkre álló anyagi javak mennyiségének és összetételének, s az elosztási politikának.

Ismeretes, hogy az utóbbi években gazdaságpolitikai céljaink között a *gazdasági hatékonyság* javítására irányuló feladatok kerültek az első helyre. Ezek a termelés és gazdálkodás számos kérdését és összefüggését érintik, *fő céljukat* tekintve azonban a gazdasági fejlődés ütemének növelésére, a nemzeti jövedelem gyarapítására irányulnak. Kiemelkedő jelentőségű a *gazdasági mechanizmus átfogó reformjára* hozott határozat, amely fontos eszköz népgazdaságunk szocialista fejlődésének meggyorsítására.

Törekvéseink középpontjában az áll, hogy kiegyensúlyozottabbá tegyük és meggyorsítsuk a *nemzeti jövedelem* növelését. A nemzeti jövedelem alakulása a legfőbb mutatója népgazdaságunk dinamikus fejlődésének, és ez az egyetlen forrása az életszínvonal növelésének. Gazdaságunk fejlődése, gyarapodása vitathatatlan, ezt az élet minden területén számos eredmény igazolja. 1966-ban a nemzeti jövedelem volumene 55,6 százalékkal volt nagyobb, mint 1958-ban; az évenkénti átlagos növekedés 5,7 százalék volt. 1960 és 1965 között, második ötéves tervünk időszakában, a nemzeti jövedelem 24,4 százalékkal nőtt, az átlagos évi növekedés 4,5 százalék volt.

Milyen lehetőségeink vannak *a lakosság fogyasztási alapjának növelésére?* Pártunk és kormányunk gazdaságpolitikájának alaptétele

Digitized by Google

az, hogy a fogyasztás és a felhalmozás között olyan arányt kell kialakítanunk, amely lehetővé teszi az életszínvonal rendszeres növekedését, ugyanakkor biztosítja a felhalmozás optimális arányát, s ezzel a növekvő fogyasztás jövőbeli anyagi megalapozását. Az elmúlt évek tapasztalatai alapján mondhatjuk, hogy az *optimális arány* az, amikor a nemzeti jövedelemnek kb. 25 százaléka jut a felhalmozás és 75 százaléka a fogyasztás céljaira. Természetes, hogy egy-egy rövidebb időszakot tekintve, a gazdaságpolitikai céloktól függően, változhat ez az arány, tendenciáját tekintve azonban ez látszik az optimálisnak. Arra a kérdésre, hogy a felhalmozási alap csökkentésével lehet-e tartósan növelni a fogyasztást, azt kell válaszolnunk, hogy józan, reális gazdaságpolitika mellett ez nem lehetséges. A fogyasztás növelésének az az egyetlen lehetséges módja, hogy évről évre növeljük a nemzeti jövedelem volumenét, oly módon, hogy a növekedés üteme is fokozódjék a jelenlegihez képest, és javuljon a megtermelt értéknek a fogyasztói szükségletekkel való összhangja.

Milyen lehetőségeink vannak *a nemzeti jövedelem növelésére?*

A foglalkoztatottság növelésével mint forrással a jövőben csak mérsékelten számolhatunk. Erőfeszítéseinket tehát arra kell összpontosítanunk, hogy egy adott időszakban a *termelés hatékonyságának javítása* növelje meg a nemzeti jövedelem tömegét. Ennek a legkézenfekvőbb forrása a *termelékenység és a jövedelmezőség növelése* lehet. A munka termelékenysége az iparban 1958 és 1966 között 50 százalékkal nőtt. Különösen az utóbbi két évben hoztak biztató eredményeket a termelés hatékonyságának növelésére tett erőfeszítések: 1965-ben a termelés növekedésének 80 százalékát, 1966-ban pedig 85 százalékát a termelékenység növekedésével értük el.

A termelékenység emelkedésének olyan módon kell biztosítani a nemzeti jövedelem növekedését, hogy az újonnan létrehozott érték naturálisan *a szükségletekkel összhangban álló termékek tömegében* testesüljön meg. A gazdasági növekedés és a fogyasztói piac egyensúlya szempontjából ennek fontos szerepe van. Ha a megtermelt javak — akár korszerűtlenségük, akár gyenge minőségük, vagy a kereslet hiánya miatt — nem realizálódnak a termelő fogyasztásban, akkor ez veszteség a népgazdaság számára, s végső soron a társadalmi fogyasztási alapot szűkíti. De a lakosság fogyasztási cikkeit tekintve is ugyanez a helyzet. Az életszínvonal-emelkedés érzékelhetőségének le nem becsülhető tényezője az, hogy a fogyasztó meg tudja-e vásárolni az előző időszakéval azonos, vagy megnövekedett jövedelméből az általa keresett terméket, és megfelelő választék áll-e rendelkezésére.

A személyi jövedelmek elosztásának elvei

Az életszínvonal-politikának fontos része az, hogy melyek *a fő vonásai* a lakosság anyagi fogyasztása területén érvényesülő elosztási

Digitized by Google

rendszernek, milyenek az anyagi javak *megszerzésének* körülményei. A szocialista társadalomban eredetüket tekintve két nagy csoportra oszthatók a dolgozók jövedelmei: *munkából származó jövedelmekre* és *társadalmi juttatásokra.* Kíséreljük meg összefoglalni a szocialista elosztási rendszernek azokat a főbb vonásait, amelyeket a következő években életszínvonal-politikánk következetes érvényesítése céljából szem előtt kell tartanunk.

Alapelv az, hogy a szocializmus építése, a társadalmi munka termelékenységének növekedése *járjon együtt a dolgozók életszínvonalának emelkedésével.* A gazdasági mechanizmus reformja legyen hatékony eszköze az életszínvonal *gyorsabb* növekedésének.

Alapvetően fontos a *munka szerinti elosztás következetes érvényesítése,* vagyis annak az elvnek az egyre teljesebb megvalósítása, hogy az anyagi javakban való részesedés mértékét a társadalom hasznára végzett munka mennyisége és minősége határozza meg. Arra kell törekednünk, hogy a bérből és fizetésből élők *reáljövedelmén* belül kapjon nagyobb szerepet a *reálbérek* növekedése. Törekednünk kell továbbá arra, hogy az egyéni érdekeltség minden szinten szorosan kapcsolódjék egybe a szocialista gazdálkodás hatékonyságával, eredményességével. A bérkategóriákat központilag úgy kell megállapítani, hogy *jobban kifejezzék* a nehéz fizikai, a kvalifikált és a nagyobb felelősséggel járó munka megbecsülését. A gazdasági mechanizmus reformjának bevezetése során biztosítanunk kell, hogy a munkadíjazásban az egyéni teljesítmények mellett a kollektív teljesítmény is jobban kifejezésre jusson.

Fontos elv, hogy a társadalom két alapvető osztályának, *a munkásságnak és a parasztságnak a jövedelmi viszonyai fokozatosan kiegyenlítődjenek.* Megfelelő ár- és pénzügyi intézkedésekkel növelnünk kell a mezőgazdasági lakosságnak a *termeléshez kapcsolódó anyagi érdekeltségét.* A falvak kommunális és kulturális ellátásának javításával is elő kell segítenünk, hogy a falusi lakosság életviszonyai tovább közeledjenek a városi lakosságéhoz.

A *társadalmi gondoskodás* körébe tartozó *szociális juttatások:* a nyugdíj, családi pótlék, betegségbiztosítás, oktatás stb. rendszerét a lehetőségekhez mérten *tovább kell fejleszteni.* Társadalmi juttatások révén (főleg a családi pótlék révén) enyhítenünk kell azokat az egyes családok közötti különbségeket, amelyek *az eltartottak számának különbözőségéből* erednek. A munkaviszony elsődlegessége mellett tehát a családi viszonyt is figyelembe kell vennünk. A *nem társadalmi gondoskodás* keretébe tartozó béren kívüli, dotált juttatásoknak a vállalati eredménytől független növekedését viszont meg kell szüntetnünk. Ezeknek fenntartását, bővítését, vagy bérjövedelemmé való átalakítását a jövőben — a vállalati anyagi érdekeltség részeként — a vállalatok hatáskörébe kell utalnunk.

A *lakásépítésnek* és a *lakásalap növelésének* a lehetőségeinkkel arányban álló legnagyobb mértékére kell törekednünk.

Digitized by Google

A *fogyasztói árrendszert* úgy kell továbbfejlesztenünk, hogy a fogyasztói árarányok és szolgáltatási díjak a jelenleginél jobb összhangban álljanak a *társadalmi ráfordításokkal.* A gazdasági mechanizmus reformja követelményeinek megfelelően a keresletet és a kínálatot jobban figyelembe vevő, rugalmasabb fogyasztói árrendszert kell kialakítanunk, ügyelve arra, hogy az alapvető fogyasztási cikkek tekintetében a megfelelő árstabilitás érvényesüljön. A fogyasztói árpolitikában az áraknak olyan stabilitását kell biztosítanunk, amely közgazdaságilag ésszerű, és kellő biztonságot nyújt a reáljövedelmek rendszeres emelésére. Az elkerülhetetlen ármozgások semmiképpen se vezessenek a lakosság életszínvonalának csökkenésére.

Tovább kell javítanunk a lakosságnak *áruval és szolgáltatásokkal* való ellátását. Ösztönöznünk és támogatnunk kell azokat a gazdasági folyamatokat, amelyek pozitívan hatnak a lakosság fogyasztására. A fogyasztási cikkek termelésének folyamatos fejlesztésével, fogyasztási cikkek importjával is bővítenünk kell az áruválasztékot. Elő kell mozdítanunk, hogy tovább növekedjenek a lakosság megtakarításai, elsősorban azok, amelyek beruházás jellegű fogyasztási javak (építőanyagok, tartós fogyasztási cikkek stb.) megszerzésére szolgálnak.

A gazdasági reform és az életszínvonal-politika

A gazdasági reform és az életszínvonal-politika összefüggéséről szólva, a reform által elérendő fő célból helyes kiindulnunk. A IX. kongresszus határozata hangsúlyozza: „A reform fő célja, hogy erősítse szocialista rendszerünket, segítse a szocialista tervgazdálkodás előnyeit, lehetővé tegye gazdaságpolitikánk következetesebb megvalósítását". A legfontosabb célokat így foglalja össze a kongresszus határozata: „Eredményesebb gazdálkodás az életszínvonalemelés további bázisainak megteremtéséhez".

Az életszínvonal-politika eddigi *céljait* illetően tehát a gazdasági mechanizmus reformja nem jelent változást, a célok elérésének *módjait* tekintve azonban igen. Ennek lényege abban áll, hogy segítjük *az alapvető célok gyorsabb megvalósítását,* vagyis a fő célok szolgálatában az elvek következetesebb érvényesítésére törekszünk.

A módszerek tekintetében bekövetkező változások jellemzéséül három olyan kérdéssel foglalkozom, amelyek a IX. kongresszus határozatában hangsúlyt kaptak. Ezek: az anyagi ösztönzés tökéletesítése, a társadalmi juttatások kezelése és az árpolitika.

Az *anyagi érdekeltség érvényesítése* a szocializmus építésének olyan alappillére, amelynek tökéletesítésére a szocialista gazdaság építésének egész időszakában nagy figyelmet kell szentelnünk. Kiindulva a szocialista jövedelemelosztásnak abból az alapelvéből, amely szerint „mindenki képességei szerint dolgozzék és munkája szerint részesedjék a javakból", a szocializmus gazdasági alapjainak lerakása után az *anyagi érdekeltség további tökéletesítésére és fokozott érvényesítésére*

Digitized by Google

van szükség, számolva a *szocialista tudat* erősödésével is. Az utóbbi években számos intézkedés történt az anyagi érdekeltség tökéletesítésére. Az előttünk álló nagy gazdasági feladatok s a rendelkezésünkre álló tapasztalatok azonban *további lépések* megtételét követelik meg. A következő években, a gazdasági reform érvényesítésével összhangban, elsősorban a következő területen lesznek tennivalóink:

A dolgozók *egyéni* jövedelmében meghatározó szerepet kell kapnia a *munkabérnek*. Nyilvánvaló, hogy az egyén és a társadalom számára is ez a legérthetőbb és legigazságosabb mércéje a társadalom javára kifejtett tevékenységnek. Ez a követelmény általában az *elosztási rendszer*, de a *bérrendszer* tökéletesítését is igényli. Arra kell törekednünk, hogy a *munkabér* a jelenleginél jobban fejezze ki az elvégzett munka mennyiségét és minőségét, megfelelő legyen az arány az egyszerűbb és a bonyolultabb munka bére között, s ne legyen egyenlősdi.

A dolgozók *egyéni* jövedelme érezhetően függjön a *vállalati közösség* együttes munkájának hatékonyságától. A vállalati jövedelemszabályozás jelenlegi rendszerében a nyereségrészesedés nem tudta betölteni ezt a szerepet. A gazdasági mechanizmus új rendjében a vállalati jövedelemszabályozás rendszere olyan lesz, hogy a *nyereség alakulásától függő részesedési alap* megfelelő hányada a dolgozók *munkabér-jövedelmét* egészíti ki. A jól dolgozó vállalati kollektívákban — a nagyobb nyereség következtében megnövekvő részesedési alap útján — a dolgozók egyéni jövedelme is növekszik. A személyi jövedelem tehát a mainál lényegesen differenciáltabban fog alakulni vállalatonként, mert a személyi jövedelem a részesedési alapból kifizethető bérkiegészítés folytán szorosan a vállalati nyereséghez kapcsolódik.

A vállalatok legfontosabb *vezető állású* dolgozóinak anyagi érdekeltségét olyan irányban célszerű tökéletesítenünk, hogy a *távlati vállalati eredményekben* is jobban legyenek érdekelve. Ezt a jó munka megfelelő jutalmazása mellett olyan módon is célszerű elősegíteni, hogy az az összeg, amely az éves eredmény alapján nekik a részesedési alapból jár, teljes egészében csak néhány év eredményes gazdálkodása után kerüljön kifizetésre.

Az anyagi érdekeltségi rendszer részleteinek kidolgozásában az eddiginél nagyobb figyelmet kell fordítanunk az *ágazati sajátosságok* érvényesítésére. Nyilvánvaló, hogy az ipar, a kereskedelem, a közlekedés, a mezőgazdaság termelési feltételeinek és gazdálkodási gyakorlatának megvannak a maguk specifikus vonásai, s ezeknek figyelmen kívül hagyása gyengítené a jobb munkára való ösztönzés hatékonyságát. A mezőgazdaságban például ilyen specifikus vonás a nyereséget objektíve befolyásoló időjárási tényező, a kereskedelemben a lebonyolított forgalom meghatározó jellege, a közlekedésben a munkahely gyakori változása.

A vállalati gazdálkodás körén kívül eső területeken (mint például az egészségügyben, az oktatásban, az államigazgatásban) figyelembe

Digitized by Google

kell vennünk, hogy itt minimális a munkabéren felüli bér jellegű jövedelemhányad, nyereségrészesedés pedig nincs; itt tehát a *bérszínvonal* lényegében azonos a *személyi jövedelem* színvonalával, s ezért a dolgozók bére elmaradna a vállalati dolgozóké mögött. Ezekre a területekre vonatkozóan olyan szabályozó rendszer kidolgozására van szükség, amely biztosítja a vállalati dolgozókhoz viszonyítva a szükséges bérarányok fenntartását.

A *mezőgazdasági termelőszövetkezetekben* a vállalatszerű gazdálkodás fokozatos kialakításával, a IX. kongresszus állásfoglalásának megfelelően, azt kell célul kitűznünk, hogy „a termelőszövetkezetek rátérjenek a valamennyi üzemágra kiterjesztett, garantált havonkénti munkadíjazásra".

Erőteljesebbé kell tenni a *találmányok* és *újítások*, általában a *műszaki fejlesztés anyagi ösztönzését*. A gazdasági mechanizmus reformjának irányelvei felhívják a figyelmet a legfontosabb tennivalókra. A jelenlegi ösztönzési rendszer legnagyobb fogyatékossága az, hogy a vállalat, valamint a feltaláló és újító nincs megfelelően érdekelve a találmány és újítás bevezetésében és széles körű elterjesztésében.

Ismeretes, hogy államunk jelentős összegeket fordít *társadalmi juttatásokra*. 1955-ben például 2033 millió forint összegű *nyugdíjat* fizetett ki, 1966-ban pedig 8691 millió forintra növekedett a nyugdíjfolyósítás. A *nyugdíjasok száma* 562 000-ről 1 173 400 főre emelkedett, az *átlagnyugdíj* pedig 302 forintról 741 forintra. 1955-ben *családi pótlékra* 772 millió forintot fizetett ki az állam, 1966-ban pedig 2549 millió forintot. Az *egy családra jutó családi pótlék* összege 140 forintról 314 forintra nőtt. Az *összes* társadalmi juttatásokat figyelembe véve, ezekre 1966-ban 23,5 milliárd forintot fizettünk ki. Államunk szocialista jellegéből adódik az, hogy a szociális ellátással, a népegészség védelmével, a közoktatással kapcsolatos társadalmi juttatások ma már az egész lakosságot átfogó jellegűek, döntő részük ingyenes, és a rájuk fordított állami kiadások évről évre növekszenek. A következő években is indokolt és szükséges ezeknek a társadalmi juttatásoknak az anyagi lehetőségeinkkel arányos fejlesztése az állami költségvetés terhére.

Van azonban a társadalmi juttatásoknak egy olyan csoportja, amely *nem tartozik a társadalmi gondoskodás keretébe*. Ezekben a béren felüli juttatásokban a dolgozóknak csak egy kis hányada részesül, és sokszor nem is azok, akiket ez legjobban megilletne.

Pártunk és kormányunk törekvései arra irányulnak, hogy a dolgozók személyi jövedelmeiben és az életszínvonal alakulásában növekedjék a társadalom hasznára végzett munkának a szerepe, vagyis erősödjék az elosztás szocialista jellege. A szocialista elosztás elvének fokozottabb érvényesítése azt követeli meg, hogy *a dolgozók jövedelmében erőteljesebben jusson kifejezésre az általuk végzett társadalmilag hasznos tevékenység*. Társadalmi fejlődésünk jelenlegi szakaszában az a feladat, hogy minél teljesebben szerezzünk érvényt ennek a köve-

Digitized by Google

telménynek. A végzett munkától független, nem a szociális gondoskodás keretébe tartozó, de a társadalmi alapból fedezett juttatásoknak az egész társadalomra való kiterjesztését ma még nem tekinthetjük időszerű feladatnak. Úgy kell tehát tökéletesítenünk elosztási rendszerünk formáit, hogy *növekedjék a termelésre gyakorolt ösztönző hatásuk.*

Nincs szó arról, hogy központilag általában *megszüntessük* vagy egyszerűen *csökkentsük* a társadalmi juttatásokat. Arról van igazában szó, hogy *milyen elvek alapján osszuk el a dolgozók között a nemzeti jövedelem jövőbeli többleteit.* Törekvésünk arra irányul, hogy a szocialista elosztás elve hatékonyabban érvényesüljön, olyan elosztási formák révén, amelyek fejlődésünk jelenlegi szakaszában a legjobban segítik a gazdasági építőmunkát (elsősorban a bérek emelkedése révén). A vállalatoknak a jövőben módjuk lesz arra, hogy önállóan döntsék el — a nyereségből képzett részesedési alap terhére — a juttatások *fenntartását, bővítését* vagy ezek *megszüntetését* és az összegnek *bérkiegészítésre* való felhasználását.

Vegyünk most közelebbről szemügyre három olyan területet, amelyen indokolt, hogy a következő időben — az említett elvekkel összhangban — bizonyos módosítást hajtsunk végre.

A *távolsági személyszállítás* évi dotációja 1700 millió forint. Olyan helyzet alakult ki nálunk, hogy *teljes összegű* menetdíjat az utazóknak csak 18 százaléka fizet, 82 százalékuk valamilyen *kedvezményben* részesül. Itt figyelembe kell vennünk, hogy a munkába járó dolgozók és a tanulók kedvezménye összességében megközelíti az állami dotáció nagyságát. Az állami dotáció csökkentésének az a módja, amely erőteljesen csökkentené vagy megszüntetné az utazási kedvezményeket, *nem járható út,* mert anyagilag ki nem ellensúlyozható jövedelemcsökkenést okozna a munkahelyüktől távol lakó dolgozóknak és az utazást igénybe vevő tanulók szüleinek, s a munkaerő-gazdálkodásban is minden bizonnyal áthidalhatatlan nehézségeket idézne elő. A rendezés legcélszerűbb módjának az látszik, ha a munkába utazásra nyújtott kedvezményt a jövőben a vállalatok *a termelési költségek terhére* számolnák el, vagyis a dolgozók megfizetnék a teljes összegű menetdíjat, a vállalatok pedig saját elhatározásuk szerint térítenék meg nekik az utazási kedvezményt. Ez érdekeltté tenné a vállalatokat abban, hogy ésszerűen gazdálkodjanak a munkaerővel, és így csökkenjen a nagy távolságról való munkásszállítás mértéke. Az egyéb utazási kedvezményeket, például a tanulókét, köztisztviselőkét, közlekedési dolgozókét illetően célszerű a *valóságos költségráfordítás* elvét érvényesíteni, vagyis az utazás költségeit a megfelelő ágazatban kimutatni és elszámolni (a tanulók utazási kedvezményét például az oktatási költségek között).

Az *üzemétkeztetésre* fordított állami dotáció összege mintegy 1500 millió forint évenként. Ebben a juttatásban a bérből és fizetésből élőknek 30 százaléka részesül, tehát nem egészen egyharmaduk. Figyelemre

Digitized by Google

méltó az is, hogy az étkezéshez való *állami hozzájárulás mértékének* igen széles skálája alakult ki, 0,58-tól 14 forintig. A mai gyakorlat már nem felel meg az eredeti céljának: a felszabadulást követő években e juttatásnak szociális jellege volt, ma azonban már *nem tekinthető szociális juttatásnak.* Nemcsak azért nem, mert az elmúlt húsz évben lényegesen megváltoztak a dolgozók életkörülményei, anyagi helyzetük, hanem azért sem, mert a térítés mértéke és nagy differenciáltsága *igazságtalan előnyökhöz* juttatja az egyik dolgozót a másikkal szemben. Egyéni és társadalmi szempontból is igazságos, ha *önköltségi* alapon működő *kereskedelmi tevékenységgé* alakul fokozatosan át az üzemélelmezés. A vállalatok *önállóan döntsék el,* hogy mire kívánják felhasználni a kapott dotáció mértékének megfelelő összeget: az *üzemi étkezés fenntartására-e,* vagy a *személyi jövedelmek növelésére.* Ennek a gyakorlatnak a bevezetésével meggátolnánk az állami dotáció mértékének további növekedését, és a vállalatok elhatározására bíznánk, hogy fenntartják-e a kedvezményt és ha igen, milyen mértékben. Ha a vállalat úgy dönt, hogy változatlan támogatással továbbfejleszti az üzemétkeztetést, akkor a növekvő kiadás a *részesedési alapot* terheli.

A társadalmi juttatásoknak harmadik olyan formája, ahol a jövőben indokolt bizonyos módosítás: a *kedvezményes üdültetés.* Az elmúlt években a szakszervezetek sokat tettek az üdülőhálózat fejlesztéséért és azért, hogy minél több dolgozó részesüljön kedvezményes üdülésben. Számottevő ezen a területen a vállalatok tevékenysége is. Ma mégis az a helyzet, hogy a bérből és fizetésből élőknek csak 14 százaléka részesül kedvezményes üdültetésben, sokszor nem is azok, akik munkájuk alapján leginkább érdemesek rá. A kedvezményes üdültetés általánossá tételét még jó néhány évig nem tűzhetjük napirendre. Ilyen körülmények között nem mondható helyesnek, hogy az üdülésben részesülők által fizetett térítés a kiadásoknak csak a negyedét fedezi, és az állam évente mintegy 240 millióval, a vállalatok pedig évente 60 millió forinttal járulnak hozzá a kiadások fedezéséhez. Indokolt, hogy ezeknek a problémáknak a rendezésére már a következő években intézkedések történjenek, gondosan mérlegelve a politikai és gazdasági tényezőket. Távlatban sem volna helyes azt a célt kitűzni, hogy az üdülésben részt vevő dolgozók a *teljes költséget* térítsék meg. Indokoltnak tekinthetők azonban olyan intézkedések, amelyek általánossá teszik az üdülés *jutalomjellegét,* a jelenleginél jobban *differenciálják* a dolgozóknak adott térítést, továbbá biztosítják, hogy az állami dotáció mértéke a következő években lassabban növekedjék, mint az *üdülőférőhelyek* fejlesztése, 1969-től kezdve pedig már ne haladja meg az 1968-ban folyósított állami támogatás összegét. Célszerű továbbra is arra ösztönözni a vállalatokat, hogy részesedési alapjuk terhére tartsák fenn és fejlesszék az üzemi üdülőket, s anyagilag is járuljanak hozzá az üdüléssel jutalmazottak térítési díjához.

Digitized by Google

A dolgozók anyagi helyzetének alakulásában, a reálbér és reáljövedelem változásában meghatározó szerepük van *a fogyasztói áraknak.* Ezért a fogyasztói árakat érintő intézkedések elhatározásában nagy körültekintésre van szükség. Olyan árpolitika tekinthető hatékonynak, amely elősegíti, hogy az árak a gazdasági erőforrások észszerű felhasználását, a termelés és a fizetőképes szükséglet összhangját, a korszerű termékek elterjedését, a gazdaságos fogyasztási szerkezet kialakítását ösztönözzék.

Közgazdaságilag indokolt és gazdaságpolitikailag is célszerű az a törekvés, hogy a fogyasztói árakban is jussanak kifejezésre a *társadalmi ráfordítások arányai.* Ha figyelembe vesszük, hogy 1952 óta — vagyis lényegében amióta a jelenlegi fogyasztói árszerkezet kialakult — gyökeresen megváltozott a termelés, a külkereskedelem és a fogyasztás szerkezete, akkor nem tekinthetjük egyértelműen pozitívnak azt, hogy a fogyasztói árarányok alapjában véve *változatlanok* maradtak. Ma az a helyzet, hogy a fogyasztói árualap többsége kisebb-nagyobb mértékben az értéktől eltérő áron realizálódik.

Mint látjuk, a kialakult helyzet számos nyomós érvet ad arra, hogy olyan árpolitikát folytassunk, amely lehetővé teszi a fogyasztói áraknak a ráfordítási arányokhoz való közelítését. Szükséges azonban hangsúlyoznunk, hogy ennek a célnak az elérését csak *fokozatosan,* a gazdaságfejlesztési tervek megvalósulásával összhangban lehet előirányozni, mert az árarányok módosítása *alapvetően befolyásolja a reáljövedelmeket,* a reáljövedelmek *rendszeres növekedése* pedig életszínvonal-politikánk legfontosabb alapelve. Az árarányoknak és az árszínvonalnak a változása *nem vezethet az életszínvonal csökkenéséhez.*

Rá kell mutatnunk arra is, hogy még *hosszabb távra* sem volna helyes mechanikusan értelmezni a fogyasztói áraknak a társadalmi ráfordításokhoz való közelítését. Valamely időszakban mindig vannak olyan társadalmi érdekek, amelyek indokolttá teszik a fogyasztói árak bizonyos körének az értéktől való eltérítését; ezek lehetnek pl. közegészségügyi, kulturális, kereskedelmi vagy jövedelempolitikai szempontok.

A dolgozók *egy főre eső reáljövedelmének* alakulásában nagy szerepe van annak, hogyan alakul a családon belül a *keresők* és az *eltartottak* aránya. Pártunk az elmúlt időszakban és a jövőben is fontos feladatnak tartja, hogy biztosítsuk a *teljes foglalkoztatottságot,* amely fontos tényezője az életkörülmények alakulásának.

1958 és 1966 között az *iparban* 31 százalékkal növekedett a foglalkoztatottak száma. Szocialista államunk nagy eredménye, hogy ma már gyakorlatilag biztosítani tudjuk a *munkaképes korú lakosság* teljes foglalkoztatását.

Digitized by Google

A munkaképes korú lakosság foglalkoztatása
(százalékban)

	Összesen		Ebből			
			férfi		nő	
	1961	1967	1961	1967	1961	1967
aktív kereső	72,8	74,5	89,7	86,9	54,8	61,5
tanuló	5,9	8,8	6,9	9,7	4,3	7,8
háztartásbeli és egyéb	21,3	16,7	3,4	3,4	40,9	30,7

Végeredményben tehát 1967 elején a munkaképes korú *férfi* lakosság 96,6 százaléka, a *női* lakosság 69,3 százaléka *aktív kereső és továbbtanuló* volt. A teljes foglalkoztatottság biztosítása a következő években is fontos célunk marad, s szocialista társadalmunkban ez harmonikusan összeegyeztethető a termelékenység állandó növelésének követelményével.

A foglalkoztatottság színvonala mellett fontos társadalmi eszköze a családok helyzetéből adódó jövedelemkülönbségek csökkentésének a *családi pótlék*. Ezt olyan társadalmi juttatásnak tekintjük, amely a reálbér növelése mellett az egyik legfontosabb életszínvonal-emelő tényező, és amelynek anyagi lehetőségeinkkel arányban álló további növelése szükséges. Ennek megfelelően járt el pártunk Központi Bizottsága az elmúlt években, és foglalt állást újabb intézkedések mellett pártunk IX. kongresszusa.

*

A harmadik ötéves terv időszakában tovább javulnak a lakosság életkörülményei, növekednek a személyi jövedelmek. Számítások szerint *a bérből és fizetésből élők jövedelme* 1970-ben — reálértékben számítva — 19 milliárd forinttal lesz több, az *egy főre jutó reáljövedelem* pedig 2000 forinttal lesz nagyobb, mint 1965-ben volt. 1970-ben *munkabérre* 14 milliárd forinttal többet fizetünk ki. A harmadik ötéves terv végére — a terv termelési, fejlesztési, hatékonysági és külkereskedelmi előirányzataival összhangban — azzal számolunk, hogy a *munkások és alkalmazottak* egy főre jutó reáljövedelme 16 százalékkal, az *egy keresőre jutó* reálbér 9—10 százalékkal, *a parasztság fogyasztásának reálértéke* 18 százalékkal lesz nagyobb, mint 1965-ben volt. Fontos feltétele ennek az, hogy megvalósuljanak a termelésnek a szükségletekkel összhangban álló mennyiségi és minőségi feladatai. Ha a nemzeti jövedelem több lesz a számítottnál — s törekednünk kell, hogy több legyen —, akkor mód nyílik arra, hogy az *életszínvonal is az előirányzottnál nagyobb mértékben emelkedjék*,

Digitized by Google

DR. SZAMEL LAJOS:

A lakosság részvétele a közügyekben és a szocialista demokrácia

I.

Az a tétel, hogy az állam polgárainak a közügyekben való részvétele nélkül nincs demokrácia, annyira ismert és elismert, hogy nem szorul bizonyításra. Magyarázatra azonban igen, mert az állampolgár fogalmának éppúgy nincs történetileg változatlan tartalma, mint ahogy különböző történelmi korokban és társadalmi rendszerekben az objektív valóságnak megfelelően mást és mást értettek a közügyekben való részvételen és természetesen a demokrácián is.

E fogalmaknak a tartalmi átalakulása legélesebben a kizsákmányoló és a szocialista társadalmi rendszerek egybevetése révén érzékelhető. E képet azonban kiegészíti az, ha összehasonlítjuk a görög és a római arisztokratikus demokráciák polgárainak, továbbá a feudális társadalmak alattvalóinak és a polgári társadalmak állampolgárainak helyzetét. A görög városállam, s nevezetesen Athén polgára javarészt a közügyeknek szentelte idejét.[1] Ez a súlyos kötelesség azonban azzal párosult, hogy a polgári jogoknak is csak ő volt birtokosa. Találóan mondotta Arisztotelész, hogy az olyan ember, akinek munkája után kellett megélnie, nem lehetett polgár.[2] A feudális társadalmat a rendek politikai előjogai jellemezték, de ezek az előjogok is eltérőek voltak a különböző rendekben, s meghatározták az egyes rendek közéleti szereplésének határát, mértét, sőt többnyire hatását is. Valóban évezredeknek kellett eltelniük (és el is teltek), amíg a fejlődés eljutott a burzsoá liberalizmus egyenlőség-követeléséig: addig, hogy legalább formálisan elismerjék a társadalom minden egyes tagjának a jogát egyenlő politikai, illetőleg társadalmi jelentőségre. A régi görögök és rómaiak — írta Engels — őrültségnek tekintették volna azt a gondolatot, hogy a görögöknek és barbároknak, szabadoknak és rabszol-

1 V. ö. Fustel de Coulanges: Az ókori község. Budapest. 1883. 506—508. old.

2 V. ö. Antalffy György: Állam és alkotmány az athéni demokráciában. Budapest, 1962. 233—245. old.

Digitized by Google

gáknak, polgároknak és klienseknek, római polgároknak és római alattvalóknak egyenlő politikai jelentőségre legyen igényük.

Innen mérhetetlenül hosszú út vezet a fejlett kapitalista országok parlamentáris demokráciájához, az állampolgároknak a szavazóurnák előtti egyenlőségéhez (már ahol ez megvan) és a köztisztségek viseléséhez való egyenjogúság deklarálásához. Ennek a ténynek az elismerése azonban nem homályosíthatja el azt a másikat, hogy a közéletben való részvétel jogának kinyilvánítása és gyakorlásának reális lehetőségei között a legdemokratikusabb polgári államokban sincsen összhang; ezek a lehetőségek távolról sem egyformák a tőkések és a munkások, a gazdagok és a szegények, az urak és a szolgák, a dúskálók és az éhenveszők számára.[3] Szociológiai felmérések tömege bizonyítja, hogy a közéletben való részvétel (abban az értelemben, ahogy erről később szó lesz) még a fejlett kapitalista országokban is alacsony fokú, s ezt a jelenséget sokan pszichológiai tényezőkkel, a lakosság individuális alkatával és más hasonló okokkal kísérlik megmagyarázni,[4] holott elsősorban arról van szó, hogy a lakosság széles dolgozó tömegei előtt le vannak engedve a közélet sorompói. Kis pontatlansággal azt mondhatjuk, hogy a modern kapitalizmusban a közéletben való részvétel a választásokra és a képviseleti szervekben való közreműködésre korlátozódik, de szinte változatlanul olyan feltételek között, hogy az igazi állami munkát a színfalak mögött a különböző minisztériumok, irodák és vezérkarok végzik, amint azt Lenin a fél évszázaddal ezelőtti időkre nézve megállapította.[5] Olyan feltételek között továbbá, amelyek gyakorlatilag kizárják, hogy a képviseleti szervek összetétele legalább megközelítően megfeleljen a társadalom osztálytagozódásának.

Ha azonban a közélet fogalmát úgy értelmezzük, hogy az több, mint az állami életé, akkor a közügyekben való részvétel szempontjából számításba kell vennünk a politikai pártokat, a szakszervezeteket és a csoportérdekeket megtestesítő számos egyéb szervezetet is, amelyek közül a dolgozó osztályok közéleti tevékenysége szempontjából különösen a kommunista pártok és a szakszervezetek érdemelnek figyelmet. Le kell szögeznünk azonban, hogy *a közügyekben való részvétel, a közéleti szereplés fogalma a politikai hatalom gyakorlásához kapcsolódik, a hatalom pedig korunkban is az állam képében jelenik meg.* A tőkés államokban ilyen felfogás mellett a dolgozó osztályoknak a közügyekben való részvétele elsősorban — mint már jeleztük — a képviseleti rendszer intézményein keresztül történik, az egyéb politikai szervezetekben való tevékenységük pedig a hatalomra csak köz-

[3] V. ö. Engels: Hogyan „forradalmasítja" Eugen Dühring úr a tudományt? („Anti-Dühring"). Budapest, 1948. 99. old.

[4] V. ö. például Az államigazgatási tudományok XIII. nemzetközi kongresszusának anyaga. Budapest, 1966. (Sokszorosított fordítás.) A kongresszuson a spanyol előadó országa lakosságának pszichológiai vonásait józanságban, érdektelenségben, individualizmusban és lokalizmusban jelölte meg, hozzáfűzve, hogy mindezen tényezők miatt a spanyol polgár állandó passzivitásban van az állam irányításával szemben. 6. old.

[5] V. ö. Lenin: Állam és forradalom, Budapest, 1948. 47. old.

Digitized by Google

vetett befolyást gyakorolhat. Ez utóbbinak fontossága persze nem becsülhető alá, különösen ott, ahol a kommunista párt magas szervezettségi fokon áll és széles tömegekre van befolyása. Ez azonban nem dönti meg, sőt még csak nem is befolyásolja azt az állításunkat, hogy a dolgozó tömegek közvetlen hatása a politikai hatalomra távolról sincs arányban a társadalomban betöltött szerepükkel és létszámukkal.

Közhelyszámba megy, csak a teljesség kedvéért és csak igen röviden térünk ki tehát arra, hogy a szocialista társadalmakban a termelőeszközök kollektivizálása a közügyekben való részvétel szempontjából is merőben új helyzetet teremt, a közéleti tevékenység számára korábban elzárt területeket nyit meg: a gazdaság, a termelés, az elosztás, a forgalom világát. Ez végkövetkezményében maga után vonja a politikai és a gazdasági demokrácia jelenségeinek összekapcsolódását. A politikai közéletben való részvétel rendszerint egyben a gazdasági kérdések megoldásában való közreműködést is jelent, s ugyanakkor a gazdasági problémákkal való foglalkozás többnyire közvetlen politikai konzekvenciákkal jár. Mivel továbbá a szocialista társadalom politikai mechanizmusa nemcsak a szoros értelemben vett állami szervezetet öleli fel, hanem a munkásosztály pártjával az élükön a dolgozók szervezeteinek egész sorát — amelyek a lényeget tekintve együttműködnek az állami szervezettel a közös célok érdekében —, roppant mértékben kiszélesedik azoknak a szervezeteknek a köre, amelyekben a hatalom gyakorlását közvetlenül befolyásoló közéleti tevékenységet lehet végezni. Mindez együtt azt jelenti, hogy a szocialista társadalom olyan feltételeket teremt a lakosság nagy tömegeinek közéleti szerepléséhez, amelyeket egyetlen korábbi társadalmi formáció sem tudott, s reményteljesen nem is próbálhatott létrehozni.

II.

A közügyekben, a közéletben való részvétel, a közéleti tevékenység, a közéleti szereplés kifejezéseket, mint szinonímákat, a hatalom fogalmához kapcsolódva használtuk. Ezzel azt akartuk kifejezésre juttatni, hogy a közügyekben való részvétel a hatalom gyakorlásában való (közvetlen vagy közvetett) részvételt jelent. Ebben az értelemben állította fel Lenin a követelményt: minden állampolgár számára olyan körülményeket kell teremteni, hogy részt vehessenek mind az állam törvényeinek meghozatalában, mind képviselőik megválasztásában, mind az állam törvényeinek végrehajtásában.[6] Látszólag ez a problémának tisztán alkotmányjogi megközelítése. Ha azonban számításba vesszük, hogy *az alkotmányjogi szabályok, s különösen maga az alkotmány jogi formában a politikai viszonyokat fejezi ki,* akkor Leninnek ezt a tanítását úgy kell felfognunk, mint a szocialista demokrácia po-

[6] V. Ö. Lenin: A szovjet államapparátus munkájáról. Budapest, 1956. 71. old.

Digitized by Google

litikai rendszere lényegének megfogalmazását. Ez pedig — lefordítva Lenin szavait az alkotmányjog nyelvéről a politikáéra — abban áll, hogy a szocialista demokráciában az állami akaratnak egybe kell esnie a nép akaratával, s hogy *sem ennek az akaratnak a kinyilvánítása, sem pedig megvalósítása nem lehet csak az állami szervezet dolga, nem szakadhat el a néptől.* Lenin ily módon értelmezett tételének felhasználásával néhány fontos következtetésre juthatunk a közügyekben való részvétellel kapcsolatban.

A közügyekben való részvétel egyik, de nem egyetlen módja *a választójog gyakorlása.* Mivel a szocialista társadalom sem nélkülözheti a képviseleti demokrácia intézményeit, s a modern társadalomban sokkal nehezebb, bonyolultabb a közvetlen demokrácia intézményeinek felhasználása, mint a primitív demokráciákban — a választójog a közügyekben való részvételnek legáltalánosabb eszköze. Jelentősége a szocialista viszonyok között azért is különösen számottevő, mert a társadalom tagjainak nagy része nemcsak az állami-képviseleti szervek megválasztásában vesz részt, hanem számos társadalmi-képviseleti szervében is, amelyeken keresztül szintén befolyása van a hatalom gyakorlására. De a választójog fetisizálása a közügyekben való részvétel nézőszögéből egyértelmű azzal, hogy eleve alárendelt értékűnek minősítjük a közügyekben való részvétel egyéb formáit. Ez viszont kiindulópontja lehet olyan felfogásnak, amely az állampolgárt választópolgárrá fokozza le, s úgy véli, hogy két választás között a közügyek a választók bizalmának letéteményeseire tartoznak. Ennek ellensúlyozására elméletileg igen hatékony eszköznek látszik a küldöttek (képviselők, tanácstagok, bírósági népi ülnökök, szakszervezeti bizottságok stb.) beszámoltatása és a választók visszahívási joga. Az előbbinek a módszerei nálunk fokozatosan kialakulnak, s az a közügyekben való részvétel egyik legelterjedtebb formájává lett (bár hatásossága főleg a küldöttek felelősségtudatának növelése és tényleges felelősségre vonása szempontjából még bőven hagy maga után kívánni valót). A visszahívás intézménye azonban az olyan területeken sem funkcionál, ahol (például a tanácstagokra nézve) érvényesítésének módja hosszú ideje jogilag is rendezett. Aligha írhatjuk ezt a tényt kizárólag, vagy elsősorban a választópolgárok közömbösségének számlájára, hanem az okot — a tradíciók hiányán túl — abban kell keresnünk, hogy a visszahívási eljárás a legtöbb vonatkozásban nem kidolgozott — különösen ami a visszahívásnak az állampolgárok által való kezdeményezését illeti —, más vonatkozásokban pedig nehézkes és bonyolult.

A közügyekben való részvétel fogalmi körében el kell határolnunk egymástól az állami és társadalmi szervekben betöltött közfunkciók két fajtáját. Az egyik *a hivatásszerű,* tehát rendszeres illetménnyel egybekötött (függetlenített) közmegbizatás, a másik pedig *a közügyek intézésében társadalmi munkatársként való közreműködés.* Fogalmi képtelenség lenne az első kategóriába sorolandókat a közéleti szerep-

Digitized by Google

lők közül kirekeszteni, pusztán azért, mert tisztségüket más foglalkozás folytatása mellett nem lehet megfelelően ellátni. Ellenkezőleg: hangsúlyozni kell, hogy a köztisztségek hivatásos viselői közéleti szereplők, akiknek a munkaviszony körében fennálló szokványos jogi felelősségen túl, sajátos politikai felelősségük is van, s akiktől a társadalom többet vár el, mint ami szorosan körülírt munkaköri kötelezettségük.

A szocialista demokrácia szemszögéből azonban a jelzett megkülönböztetést mégis meg kell tennünk. Először azért, mert a szocialista demokrácia mélységét és terjedelmét tekintve egyáltalán nem közömbös, hogy milyen a hivatásos és az egyéb közéleti szereplők aránya. Továbbá: az állampolgárok széles tömegeinek a közügyekben való részvétele arra is szolgál, hogy a közfunkciók hivatásos viselői az össztársadalmi, illetve a megfelelő érdekeltségi körök közvéleményére támaszkodhassanak és hogy működésük széleskörű társadalmi ellenőrzés mellett folyjék. Nyilvánvaló, hogy ebben a vonatkozásban nem vehetők egy kalap alá a függetlenített funkcionáriusok a társadalmi munkásokként közéleti szereplőkkel. Végül pedig: a bürokrácia és a bürokratizmus képződésének veszélye a nem hivatásos közéleti szereplőknél alacsonyfokon, és szinte csak a bizottsági munka elburjánzásában és formalizmusában ölthet testet, a másik csoportba tartozók ellenben viszonylag könnyen bürokratizálódhatnak, annál is inkább, mivel többnyire valamilyen hivatali jellegű szerv élén állanak.

Összefoglalva: a közügyek hivatásszerű intézése és a közfeladatok megoldásában ellenszolgáltatás nélkül vállalt részvétel több fontos ponton találkozik egymással, de a szocialista demokrácia szempontjából a kettő nem azonosítható. A nem hivatásos közéleti szereplők munkájának mennyisége és minősége az egyik garanciája annak, hogy a másik csoportba tartozók (és a tisztviselők) valóban a népet szolgálják.

A fenti felosztásból hiba lenne arra az eredményre jutni, hogy a közéleti tevékenység csak valamilyen állandó szervezet keretében lehetséges, s különösen arra, hogy egyéb módjai nem lennének megengedhetőek. El kell ismernünk persze, hogy *a szervezetekben kifejtett közéleti szereplés rendszerint hatékonyabb,* mert a szervezettség minden munka eredményességét fokozza. A szocialista társadalom azonban lehetővé teszi és értékeli a közéleti szereplés sokféle *ideiglenes szervezeti formáját* is (például a tanácsok ideiglenes bizottságait, a törvényelőkészítő bizottságokat stb.), valamint az állampolgároknak szervezet jellegével nem bíró alkalmi összejöveteleit (például egy-egy utca lakóinak társadalmi munkáját, gyűléseket, tanácskozásokat), s végül az egyes állampolgároknak valamely állandó, vagy ideiglenes szervezethez kapcsolódó, eseti vagy ismétlődő közérdekű tevékenységét, (például a tanácsi állandó bizottsági aktívák munkáját), sőt egyes állampolgároknak minden szervezettől független és eseti közérdekű fellépését is (például közérdekű bejelentés megtételét). Ezzel nem az összes, csak a leggyakoribb formákat soroltuk fel.

Digitized by Google

Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy nálunk talán túlzottan a szervezett formák állanak előtérben, ami olykor túlszervezettségre, párhuzamosságokra vezet (például a tanácsi állandó bizottságok és a helyi népfront-bizottságok feladataiban és tevékenységében), s aránylag keveset törődünk a többiekkel, amelyek pedig a közéleti szereplésnek — hogy úgy mondjuk — alsó fokú iskolái és olyan emberek tömegeinek közérdekű ténykedései, akik valamilyen okból szervezett keretek között nem tudnak, vagy nem akarnak a közügyekben részt venni.

A közügyekben való részvétel formáinak ez a vázlatos áttekintése könnyen tévedésbe ejthet azok sokfélesége és ezzel együtt a lehetőségek bősége felől. Valójában az a helyzet, hogy egyedül a közéleti tevékenység számára nyitva álló szervezett formák felsorolása, a legfontosabb ismérvek szerinti jellemzése s a főbb működési adatok közlése céljából is nagyobb terjedelemre lenne szükségünk, mint amekkora e tanulmány számára összesen rendelkezésünkre áll. Mind nálunk, mind a többi szocialista országban kiterjedt irodalma van a szervezett formák osztályozásának, s újabban hatékonyságuk szociológiai vizsgálatának is.[7] E szervezeti formák száma Magyarországon több tízezer, ha tekintettel vagyunk a nagy társadalmi szervezetek mélységi tagozódására. A bennük tevékenykedő állampolgárok száma pedig milliós nagyságrendű.

Csupán illusztrációként említjük meg, hogy a csaknem háromezer tanácsnak százezernyi tagja van, a tanácsi állandó bizottságok száma tízezer körül mozog, az állandó bizottsági aktívák száma pedig százezer körül jár. Ugyancsak százezres számot kapunk a tanácsi állandó bizottságok és aktívák által végzett vizsgálatok országos összesítése révén, s ez legalább ugyanennyi közérdekű javaslatot is jelent.[8] Évente mintegy ezer tanácsi ideiglenes bizottság old meg konkrét város- és községfejlesztési, és egyéb államigazgatási feladatot. Húszezerre tehető azoknak az állampolgároknak a száma, akik mint társadalmi ellenőrök közreműködnek a kereskedelmi hálózat ellenőrzésében. Tíz és tízezer állampolgár fáradozik a köz érdekében mint népi ellenőr, önkéntes rendőr, vöröskeresztes aktíva, nem is szólva a legnagyobb tömegeket felölelő mozgalmakról és szervezetekről, mint amilyenek a Hazafias Népfront, a szakszervezetek, a KISZ.[9]

Mindezt egybevetve megalapozottan állíthatjuk: *soha nem volt még annyira szabad a pálya hazánkban az állampolgárok közéleti tevékenysége előtt, mint a szocialista építés viszonyai között,* s ténylegesen sem folyt soha olyan kiterjedt közéleti tevékenység hazánkban,

7 V. ö. különösen: Ádám Antal: Az egyesületek a magyar társadalmi szervek rendszerében. Budapest, 1964. 13—28. old. Berényi—Marton—Szamel—Szatmári: Magyar államigazgatási jog. Egyetemi tankönyv. Budapest, 1966. 261—265. old. (A vonatkozó fejezet szerzője Berényi Sándor); Kovács István: A szocialista alkotmányfejlődés új elemei. Budapest, 1962. 179—184. old.

8 V. ö. Dallos Ferenc: A vezetés elemei a tanácsoknál. Budapest, 1963. 37. old.

9 V. ö. Beér János: A közvetlen demokrácia érvényesülése tanácsaink szakigazgatási szerveinek működésében. Állam és Igazgatás, 1960. 10. sz.

Digitized by Google

mint most. Ennek ellenére ezen a téren sem lehetünk elégedettek. Egyfelől azért nem, mert a közügyekben résztvevők köre tágítható és tágítandó is, másfelől pedig azért nem, mert az állampolgárok közéleti tevékenységének minősége és hatásossága javítandó és fokozandó. A továbbiakban ezért azokra az akadályokra törekszünk rámutatni, amelyek útjában állanak az állampolgárok közéleti tevékenysége további kibontakozásának, illetve amelyek csökkentik a közérdekű munka eredményességét.

III.

Az úgynevezett politika-tudomány, s közelebbről a politikai szociológia nem egy művelője foglalkozott a közéleti tevékenység szempontjából „ideális" állampolgár karakterisztikumainak összeállításával. A leggyakoribbak: széleskörű műveltség, közügyek iránti érdeklődés, tájékozottság a nemzetközi, a belső és a lokális politikában, anyagi függetlenség, elegendő szabad idő, mentesség a csoportérdekektől és befolyásoktól, fejlett kritikai érzék, szónoki és publicisztikai készség, bátorság és önzetlenség. Azt hisszük, hogy az ilyen állampolgár az utópiák világába tartozik, s annak fogalmát mintegy lombikban állították elő. Mégis érdemes ennek a tulajdonság-leltárnak egy-két darabjára felfigyelni.

Bár a felszabadulás óta végbement kulturális forradalom óriási eredményeket ért el (az analfabétizmus felszámolása, a 8 osztályos kötelező általános iskolai oktatás bevezetése, a közép- és felsőfokú oktatásban részesülők számának megsokszorozódása stb.), népünk többsége csak az általános iskolai vagy ennél is alacsonyabb végzettséggel rendelkezik. Ennek a ténynek a hatása a közügyekben való részvétel szempontjából bár nem meghatározó, de nem előnyös. A közéleti tevékenység lehetőségének roppant méretű kitágulása ugyanis egyebek között azt is magával hozta, hogy sok olyan terület áll nyitva az állampolgárok részére, ahol nem nélkülözhető a sokféle tájékozottság, a bőséges információk elemzésére való készség.

Az általános műveltségnek van azonban egy szelvénye, ahol feltűnően rosszul állunk, s ez az állampolgári műveltség. Még diplomás embereknél is gyakran tapasztalhatjuk, hogy például nem tudják megkülönböztetni a Népköztársaság Elnöki Tanácsát a Minisztertanácstól, a törvényt a rendelettől, nem ismerik állampolgári jogaikat és kötelességeiket, legelemibb ügyeikben sem tudnak ügyvéd vagy más tanácsadó nélkül megmozdulni. Félreértés ne essék: nem a jogi kulturáltság hiányát kérjük számon, hiszen ezt éppúgy csak felsőfokú tanulmányok útján lehet megszerezni, mint bármely más magasszintű szakismeretet. Van azonban az állampolgári ismereteknek egy olyan minimuma, ami nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az ember felelősséggel vállalkozhassék közügyek intézésére, s ne megérzések, sejtések alapján, hanem felkészülten foglalhasson állást azokban. Sajnos lényegileg az általános is-

Digitized by Google

kolákból, s javarészt a középiskolákból, sőt az egyetemekről és főiskolákról is száműzték az állampolgári ismeretek tanítását, s ezzel együtt azt a kedvező alkalmat is, hogy a közügyek iránti érdeklődést már az iskolákban felkeltsék az ifjúságban. Ennek persze nem ez az egyetlen módszere. Különösen fel kell hívni a figyelmet a KISZ-szervezetek eredményeire (és persze további tennivalóira) ezen a téren. Úgy gondoljuk, mindamellett érdemes lenne az erre vonatkozó döntést revideálni. Nem kevésbé fontosnak tartanánk, hogy a pártiskolákon és az egyéb politikai, társadalmi szervezetek iskoláin és tanfolyamain az állampolgári ismeretek fontosságukhoz méltó helyet kapjanak.

Utaltunk már arra, hogy a közügyekben való részvétel *„időigényes"*, vagyis a szabadidő egy részének feláldozását kívánja meg azoktól, akik nem fő hivatásukként végzik. A társadalom nem kis hányada időhiány miatt eleve kirekesztődik a közügyek intézéséből (például az „ingázók", a váltott műszakban dolgozók stb.). Az időtényező azonban más összefüggésben is szerepet játszik. Nevezetesen abban, hogy a közéleti tevékenység számos fajtáját — részben objektív okokból, részben hibás szervezés miatt — csak munkaidő alatt lehet kifejteni. Ezt viszont — főleg a termelő vállalatoknál — nem veszik szívesen, még akkor sem, ha az illető munkabérét a kieső időre nem az alkalmazó szervnek kell megfizetnie. Nézetünk szerint fokozottabban törekedni kell arra, hogy a közügyekben való részvétel tényleg társadalmi munka legyen, s ne teremtsünk tömegesen olyan helyzeteket, amelyekre ráillik a tréfás definíció: „társadalmi munkás az, aki nem ott dolgozik, ahol fizetést kap." Úgy véljük, hogy e cél megvalósítása érdekében a társadalmi munkásokból álló testületek, bizottságok üléseit, ha csak lehet, a munkanap lejárta utáni időpontra kellene kitűzni. Ennek egyik feltétele az, hogy az ezeket szervező hivatalok munkarendje (munkaideje) is idomuljon ehhez a követelményhez.

A csoportérdekektől — és befolyásoktól — való mentességet még azoktól a közéleti szereplőktől sem lehet maradéktalanul megkövetelni, akik legfelső szinten, országos politikával foglalkoznak. Adott helyzetekben még ezeknek is egyenesen az a feladatuk, hogy a társadalmi érdeket nem sértő csoportérdekeket is képviseljenek. Érdekes, hogy nálunk az össztársadalmi érdekek és a csoportérdekek ellentmondásának és egységének kérdésében mennyi értetlenséggel találkozunk. Sokan egyenesen tagadják a csoportérdekek elismerhetőségét, holott a társadalom legtöbb szervezetének kohéziós ereje a csoportérdek, s bőségesen akadnak olyan szervezetek, amelyek kifejezetten csoportérdekek szolgálatára jöttek létre. Más lapra tartozik természetesen az, hogy a csoportérdeket az össztársadalmi érdekkel szemben, annak rovására akarják-e érvényesíteni, vagy pedig az össztársadalmi érdeken belül, azzal összhangban.[10] (A községi tanács például kétség-

[10] A csoportok társadalmi szerepéről, l. Kulcsár Kálmán: Bevezetés a szociológiába. Budapest, 1965. 95—106. old.

Digitized by Google

telenül csoportérdektől vezetve szervezi meg a község lakosságának társadalmi munkáját mondjuk egy vízvezeték megépítésére, ez a csoportérdek azonban beleillik az össztársadalmi érdek kereteibe; ugyanígy a vállalati szakszervezeti bizottság fellépése az egészségi ártalmak megszüntetése érdekében.)

Közvetlen tárgyunkat tekintve a csoportérdekek, csoportbefolyások problémája azért jelentős, mert a közügyekben való részvételre *az emberek többsége legkönnyebben a csoportérdekekre való hivatkozással nyerhető meg.* Nemcsak és nem elsősorban azért, mert ezekben közvetlenebbül észlelik a saját jól felfogott és jogos érdekeiket is, hanem azért, mert lakóterületük, községük, városuk, üzemrészük, gyáruk, szakmájuk stb. ügyeiben otthonosaknak érzik magukat, s abban a meggyőződésben foglalkoznak a közösség ügyeivel, hogy működésük közvetlenül, szinte lemérhetően hasznos. Emellett a kisebb közösségek érdekében kifejtett társadalmi tevékenység rendszerint nem igényel olyan széles körű tájékozottságot és felkészültséget, mint a nagy vagy éppen országos szervezetekben való közéleti szereplés, hanem körülhatároltabb terület mélyreható, részletes ismeretét kívánja meg. Nem véletlen és nem hiba, hanem törvényszerű, hogy a közügyekben való részvétel éppen a helyi és a szakmai szervezetekben a legkiterjedtebb, ezek tudják az állampolgárok nagy tömegeit leginkább közérdekű munkára mozgósítani. Egyben pedig nagyrészt ezek a szervezetek biztosítják a közélet káderutánpótlását.

IV.

A szocialista demokrácia fejlesztése *szakadatlan küzdelem a megmegújuló bürokratikus kinövések ellen.* Az állampolgárok tömeges és hatékony közéleti tevékenységének is főleg az áll az útjában, ha a bürokratikus szervezeti formák és módszerek a demokratikusak fölé kerekednek, ha azokat a szerveket, amelyeken keresztül az állampolgárok közügyekben való részvétele elsősorban kell hogy megvalósuljon, epizód- vagy éppen statiszta-szerepre kárhoztatják. Ez sokféleképpen történhet; leggyakrabban a következőképpen:

A határozathozatalra (ügydöntésre) hivatott testületeket (ezek rendszerint képviseleti szervek) túlságosan általános, illetve jelentéktelen részletkérdésekkel foglalkoztatják, miközben azok tényleges hatáskörét elvonva, a lényeges kérdésekben hivatali szervek, egyszemélyi vezetők határoznak. Immár közhelyszámba megy, hogy ez azért lehetséges, mert a testületi szervek feladatai általában megfelelően körül vannak ugyan írva, hatáskörük azonban nem, s így a hivatali szerveknek meglehetősen nagy választási lehetőségük van abban: mit terjesztenek a testületi szervek elé, s miben döntenek maguk. Sokszor az ügy sürgőssége az a jogcím, amelyre hivatkozva elvonják a testületek hatás-

Digitized by Google

körét, s legfeljebb utólagosan hagyatják jóvá velük a már végrehajtott határozatot.

Gyakran olyan határozati javaslatot terjesztenek a testület elé, *mintha az adott tárgyban csak egyféle döntés lenne lehetséges.* Ehhez természetesen az adatokat, tényanyagokat is úgy válogatják meg és úgy csoportosítják, hogy azok szinte kizárják a hivatali szerv indítványától való eltérést. Ennek különösen tág tere van a nem szakértői testületek előtt, márpedig a képviseleti szervek legtöbbjében egy-egy témának legfeljebb csak néhány szakértője akad. A tendenciózusan összeállított elemzésekkel a szakértők is csak akkor képesek szembeszállni, ha jól ismerik a szorosan vett problémakört. Ellenkező esetben a testület tulajdonképpen vitaképtelen a hivatallal szemben, s arra kényszerül, hogy határozattá emelje az elébe terjesztett javaslatot. Ennek a megoldásnak még torzabb változata az, amikor felsőbb rendelkezésekre, általánosabb érdekekre hivatkozva szinte azt sugalmazzák a testületnek, hogy nincs értelme a vitának a határozati javaslatról, mert az esetleges változtatásokat felsőbb fórumon úgysem fogják jóváhagyni, vagy azok végrehajthatatlanoknak ígérkeznek. Szemléletes példái ennek a tanácsok költségvetést tárgyaló ülései, amelyeknek nagy hányada ezért fullad érdektelenségbe. Ezzel szemben például a községfejlesztési tervek vitája évről évre mindenütt rendkívül élénk, a tanácstagok ugyanis tudják, hogy az anyagi kereteken belül „szabad a pálya", ők határozhatják meg, hogy a községfejlesztési alap bevételeit mire kell fordítani.

Előfordul, hogy testületi szerveket nem eléggé átgondoltan hívnak életre, s mivel érdemi tennivalójuk nincs, formálisan (vagy egyáltalán nem) foglalkoztatják őket mindaddig, amíg a részvétlenség miatt el nem halnak. Tudunk például olyan községről, amelyben lakáselosztó bizottságot szerveztek, s az „működésének" három éve alatt egyetlen lakás kiutalásáról döntött. Az ilyen testületek felállítása csak arra jó, hogy elvegye az emberek kedvét a közérdekű kérdésekkel való rendszeres foglalkozástól, s hogy a komoly kezdeményezéseket is tartózkodással fogadják.

Nagyon elterjedt nálunk a tanácsadó testületek, bizottságok szervezése. Ezt önmagában hiba lenne kifogásolni, hiszen a problémák sokoldalú megvilágításának alkalmas fórumai lehetnek ezek a döntésre ugyan nem jogosult, de a vezetést kollektív tapasztalattal segítő szervek. Ha azonban a vezetők csak divatnak tekintik a demokráciát, vagy pedig a felelősség megosztásának útját keresik a tanácsadó szerveknek a döntési folyamatba való beiktatásában, akkor az ilyen testületek létjogosultságát kétségbe kell vonnunk. Egyébként az ilyen látszat-kollektivitás rendszerint aránylag hamar lelepleződik azáltal, hogy a bizottság tanácsai, javaslatai süket fülekre találnak.

A testületi munka legnagyobb ellensége, ha *ellentmondás keletkezik a testület határozatai, döntései vagy akár csak javaslatai és a végrehajtás között.* Ebből a szempontból persze meg kell különböz-

Digitized by Google

tetnünk egymástól az ügydöntő és a tanácsadó bizottságokat. Az előbbiek határozatait érvényesítenie kell az erre rendelt apparátusnak; az utóbbiakét azonban nem köteles végrehajtani. Akár az egyikről, akár a másikról van azonban szó, a határozatok (legyenek azok tartalmukra nézve döntések, vagy csak javaslatok) ismétlődő végre nem hajtása a testület tagjaiban azt a meggyőződést kelti, hogy munkájuk felesleges.

Ezen a ponton meg kell állnunk, mert fontos általánosítandó tételhez érkeztünk el. A közélet társadalmi munkásai a személyes ellenszolgáltatás igénye nélkül dolgoznak kisebb-nagyobb közösségek érdekében. Ezért elvárhatják és el is várják, hogy legyen értelme annak, amit tesznek. A formális üléseztetés, az üres értekezletesdi, a nemtörődömség az újra és újra feltárt hibákkal szemben, az indítványoknak „objektív" okokra hivatkozással való rendszeres elutasítása munkájukat haszontalan üresjárattá teszi. Ha a közélet társadalmi munkásai sikertelenül szállnak szembe az ilyen megnyilvánulásokkal, akkor előbb-utóbb elkedvetlenednek, félreállnak, jó esetben más, több sikerrel kecsegtető közérdekű munkát keresnek maguknak. Nem egy jel mutat arra, hogy a közügyekkel foglalkozók sorában egyes területeken észlelhető nagy fluktuációt csak részben okozzák objektív körülmények.

Az állampolgárok közhasznú társadalmi tevékenységének vannak olyan akadályai is, amelyek nemcsak a képviseleti és egyéb testületek, bizottságok működését befolyásolják hátrányosan, hanem mindenféle társadalmi munkát. Így például az a tény, hogy az állampolgároknak a közügyek intézésében való részvétele — néhány spontán és eseti megnyilvánulástól eltekintve — *szervező munkát igényel*, s ezt a munkát a megfelelő hivatásos apparátusoknak kell elvégezniük, sok vezető és tisztviselő azonban úgy véli, hogy ez a szervező tevékenység nem „kifizetődő", a ráfordítás nincs arányban a várható, illetve kimutatható eredménnyel. Ez bürokratikus felfogás. Meggyőződésünk, hogy bár az állami élet több területén lehet, sőt helyes társadalmi közreműködés nélkül dolgozni (a társadalmi szerveknél persze az ilyesmi fogalmilag kizárt, s ha mégis bekövetkezik, akkor a bürokratizáltság biztos jele), ahol azonban a társadalmi erők bekapcsolása szükséges, ott a szervezés elhanyagolása felelősségre vonás után kiált, mert szembefut politikai döntésekkel, nemegyszer jogi szabályokkal is, tétlenségre ítéli a közügyeket szívükön viselő embereket, megfosztja az állami és a társadalmi szerveket tömegbázisuktól.

A közügyek hatékony intézésének nagymértékben feltétele *a nem hivatásos közéleti szereplők rendszeres és folyamatos informálása* azokról a probémákról, amelyekkel foglalkoznak. Ez azonban sok területen nincs megoldva. A vezetők egy része azt hiszi, hogy az esetenkénti, az adott üggyel kapcsolatos tájékoztatás elegendő. Ez azonban még akkor sem mindig van így, ha szakértő testületekkel vagy szakértő aktivistákkal dolgoznak együtt. Az alkalomszerű tájékoztatás

Digitized by Google

ugyanis nem nyújt a társadalmi munkások számára kellő áttekintést, a szélesebb információk hiányában nem képesek az összefüggéseket felismerni, a részkérdésekben a viszonylagos egészre tekintettel állást foglalni. Indokoltnak látjuk ezért azt, hogy a különböző területeken megvizsgálják, milyen módon lehet és kell a közügyekkel foglalkozók megbízható informálását biztosítani.

Hátráltató tényező gyakorta a „hivatali tekintély" féltése. A dolog természeténél fogva a közügyek intézésébe való bekapcsolódás együttjár a hivatásos vezetők és tisztviselők hibáinak, mulasztásainak észlelésével és bírálatával. Ha az érdekeltek abból indulnak ki, hogy a bírálat rombolja tekintélyüket, akkor szívük mélyén ellene vannak minden olyan megoldásnak, amely kizárja, hogy az adott területen a közügyek a hivatalon belül maradjanak. Az ilyen, tekintélyüket féltő vezetők persze iparkodnak a munkát úgy megszervezni, hogy engedelmes hivatalnokoknak parancsolhassanak, és ne kelljen együttműködniük független társadalmi munkásokkal. Kifelé természetesen nem ezzel érvelnek, hanem különösen két indokkal. Az egyik az, hogy hangsúlyozzák a szakértő hivatal és a laikus társadalmi munkások közti ellentmondást. A másik pedig, hogy a felelősségükre hivatkoznak, amelyet nem viselhetnek — mondják —, ha nem rendelkeznek kizárólagossággal az egész döntési és végrehajtási folyamat felett. Úgy véljük, mindkét érv első tekintetre is elég gyenge, s így nem szükséges megcáfolni őket.

*

Az államhatalmi szervek (az országgyűlés és a tanácsok) választásának küszöbén állunk, s ezekben a hónapokban folynak a szakszervezeti választások is. Ez — témánk szempontjából — azt jelenti, hogy százezernél is jóval több közéleti szereplő kap megbízást közfeladatok végzésére. Súlyos érdekek fűződnek ahhoz, hogy a közéleti tevékenységnek ezeken a most újjáalakuló fórumain minél sikeresebb munkát végezzenek, és ahhoz is, hogy az állampolgárok közéleti tevékenységének hatásfoka másutt is növekedjék. Meggyőződésünk, hogy a közügyekben való részvétellel kapcsolatos gondok, nehézségek, hibák feltárása is jelentősen elősegítheti ezt.

Digitized by Google

ALMÁSI ISTVÁN:

A szövetkezeti demokrácia és a közös gazdálkodás fejlődése

A mezőgazdasági termelés alakulásának országos adatai jól ismertek. Amikor a termelés bruttó értékének, a termésátlagoknak, az állattenyésztési hozamoknak az alakulását vizsgáljuk, sokszor csak a technikai okokkal számolunk: azzal, hogy miként alakult a traktorok, a munkagépek, a berendezések, az új, korszerű állatférőhelyek száma, mennyi műtrágyát, növényvédőszert és egyéb vegyi anyagot használt fel a termelés. Többször szóba került a fejlődés okaként az emberek szorgalma, a szövetkezeti gazdálkodásba vetett hite, s ez indokolt is. De ritkábban vizsgáljuk azt, hogy a szövetkezeti demokrácia léte, mértéke miként hat a termelés alakulására. Nem *a szó* hiányzik. A szövetkezeti demokráciát talán egy kicsit *divat* is emlegetni. Emlegetni tértől, időtől, következményeitől, hatásától, s nemcsak a termelésre gyakorolt hatásától függetlenül.

Nem, azt valóban nem lehet lemérni sem mázsákkal, sem literekkel, hogy a szövetkezeti demokrácia miként hat a tsz-ekben a termelésre. Az azonban bizonyos, hogy *e nélkül semmiképpen sem alakult volna hazánkban úgy a szövetkezeti gazdálkodás, ahogyan alakult.* Sem a *termelésben* nem érhettük volna el azokat az eredményeket, amelyeket elértünk, sem a szövetkezeti tagok *gondolkodásában* nem zajlottak volna le azok a változások, amelyek lezajlottak.

S biztos az is, hogy *szövetkezeti demokrácia nélkül nincsen szövetkezet.* Hiszen a szövetkezetnek az a lényege, hogy az emberek önkéntes társulása valamilyen cél érdekében, s feltételezi az együttműködést, a munkában, a szövetkezet életében részvevő tagok egyenjogúságát. Ahol ez nincs meg, ahol erre nincs lehetőség, ott sok mindennek lehet nevezni a nagygazdaságot, csak szövetkezetnek nem.

Digitized by Google

A SZÖVETKEZETNEK MEGVANNAK A DEMOKRATIKUS INTÉZMÉNYEI

Termelőszövetkezeteink megalakulásuk után olyan alapszabályminta szerint alakíthatták ki belső életüket, amely megteremtette a szövetkezeti demokrácia érvényesítésének belső *lehetőségét.* A tagok kötelességei, jogai — egyenjogú emberek kötelességei, jogai. A szövetkezeti élet felépítése alkalmat ad a tagságnak arra, hogy hallassa szavát a különböző fórumokon, a bizottságokban, a vezetőségben, a közgyűlésen, s döntsön minden olyan kérdésben, amely a közös gazdasággal, annak munkájával, életével kapcsolatos.

Így van ez akkor is, ha némi módosításra szorulnak azok a rendelkezések, amelyek a szövetkezet különböző testületeinek hatáskörét szabályozzák. A módosítások az elmúlt évek tapasztalatainak felhasználásával lehetőséget adhatnak arra, hogy tevékenyebb, hatékonyabb legyen a bizottságok, a vezetőség, a közgyűlés munkája — a lényegen azonban nem változtatnak. A szövetkezeten belül érvényesülő szervezeti keretek, fórumok eleve *megteremtették a belső élet demokratikus kereteit.* Azt pedig nem kell különösen bizonygatni, hogy ezekkel a lehetőségekkel különböző helyeken különböző mértékben élnek.

Bakonygyimóton nem okoz különösebb gondot, hogy a vezetés és a tagság szorosan együttműködjön. Kicsi a szövetkezet, mindössze huszonhét család alkotja a közös gazdaságot. *Balogh Ferenc,* az elnök, azt mondja: „Bármiről legyen is szó, mindent megbeszélünk a tagokkal. A legtöbbször össze sem kell hívni az embereket. Reggelenként, munkába indulás előtt, vagy nap közben könnyen meg lehet kérdezni a tagokat, ha valamilyen kérdést el kell dönteni." Ez tehát így könnyű, s magától értetődő, hogy ily módon cselekszenek. Így tesznek tíz esztendeje, amióta Balogh Ferenc az elnök. Korábban más nézeten voltak a vezetők; a maguk szakállára cselekedtek, s a tagok elgondolásaira vajmi keveset adtak. Ez volt az egyik fő magyarázata annak, hogy Balogh Ferenc előtt hat esztendő során tizenkét elnök volt Bakonygyimóton, s a gazdálkodás akkoriban csapnivalóan rossz volt.

Rábakecölön a Rába-menti tsz-ben már jó ideje rendszeresítette a vezetőség a tsz-közgyűlése előtti falugyűléseket. Ezeken a szövetkezeti tagság kisebb csoportjai előre megbeszélik a közgyűlésre kerülő témákat. Így a tagok felkészültebben vehetnek részt a közgyűléseken, ugyanakkor elgondolásaikat, véleményüket a vezetőség is jobban figyelembe veheti. Egy másik nagy szövetkezetben, a *palotási* Május 1-ben — mint az elnök, *Juhász István* elmondotta — a munkaszervezeti egységek, a brigádok gyűlései vitatják meg például a gazdaság éves tervét, s általában azokat a kérdéseket, amelyek a brigád munkájával függenek össze. A tagok sok esetben a vezetésre hagyják a döntést, mondván: „Ti jobban tudjátok!" De jó pár helyes megjegyzés is elhangzik, s ez a vezetés számára biztonságosabbá teszi az irányítást. Több nagy termelőszövetkezet — köztük a *karcagi* Béke is

Digitized by Google

— nem rendelkezik olyan nagy méretű helyiséggel, amelyben a közgyűlést megtarthatná. Így aztán egy-egy közgyűlést részletekben tartanak meg. A lényeges azonban az, hogy a teljes tagságnak megadják a lehetőséget a közösség eldöntendő kérdéseiben való részvételre.

Több helyütt — ott is, ahol nincsenek teremnehézségek — közgyűlés helyett küldöttgyűlést tartanak. Akad gazdaság, ahol azzal a céllal, hogy „ne beszéljen bele mindenki a szövetkezet ügyeibe". Persze, a küldöttgyűléses forma sem zárja ki a tagság jogainak érvényesítését. A vezetőség ilyen módon is alkalmat teremthet a tagok számára a közösség ügyeinek eldöntésére. Jó pár szövetkezet közgyűléssel kombinálja a küldöttgyűlést: a terv, a zárszámadás megbeszélésére közgyűlést tart, egyéb alkalmakkor meg küldöttgyűlést hív össze. A *mezőberényi* Aranykalász tsz-ben azért, hogy a küldöttgyűlés valóban eleven fórum, alkotó megbeszélés színhelye legyen, a küldöttgyűlésekre brigádértekezleteken választják meg képviselőiket a tagok. A küldöttek a közgyűlésen a brigádban kialakult álláspontot képviselik, s ha a brigád úgy ítéli meg, hogy nem megfelelően jártak el a küldöttek, akkor legközelebb másokat választanak. A küldöttek tehát visszahívhatók.

Kondoroson a Dolgozók tsz minden esztendőben nyomtatásban is kiadja a tagoknak a közgyűlésen elfogadott jövedelem-elosztási elveket. Így aztán év közben nem lehetnek tévedések, félreértések: a tagok pontosan tudják milyen munkáért mekkora jövedelemre számíthatnak. Több közös gazdaság az esztendőn át rendszeresen „szövetkezeti híradót" ad ki. Másutt évente a szövetkezet vezetői a téli hónapokban legalább egyszer minden taggal beszélnek. A *belvárdgyulai* termelőszövetkezet vezetői minden egyes szövetkezeti családot megkérdeznek: a következő évben milyen jövedelemre számít, mennyi munkát kíván végezni a közös gazdaságban, s milyen munkát vállalna a legszívesebben. Ennek alapján rögzítik családonként azt, hogy melyik család mit vállal, s mennyi jövedelemre számíthat.

Hosszan lehetne még sorolni a helyes kezdeményezéseket, mindazt, ami eddig hozzájárult a szövetkezeti demokrácia kibontakozásához, fejlődéséhez. Azt is hozzá lehet ehhez tenni, hogy az ország mezőgazdaságát, termelőszövetkezeteit ismerő ember előtt nyilvánvaló: *az elmúlt egy-két esztendőben mind több helyen és mind teljesebben érvényesült a szövetkezeti demokrácia.* Legalábbis az adott körülményekhez képest mind teljesebben. S ennek nyomán nőtt a tagság javaslatainak száma, javult a munkafegyelem, erősödött a közös megbecsülése. Mindez nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a közös gazdaságokba kerülő korszerűbb termelőberendezések, eszközök kedvezőbben hassanak a hozamok alakulására.

A szövetkezeti demokrácia léte tehát sok nehézségen segítette át a szövetkezeteket, s *elsőrangú szerepe van abban, hogy a gazdasági, szervezeti, politikai fejlődés útján szép eredményt ért el a magyar szövetkezeti mozgalom.*

Digitized by Google

AMI NEHEZÍTETTE A SZÖVETKEZETBEN A DEMOKRATIZMUS ÉRVÉNYESÜLÉSÉT

Miért nem mindenütt érvényesültek jobban, következetesebben a szövetkezeti demokrácia követelményei? A válasz összefügg a szövetkezetek *megalakulásának körülményeivel,* s azokkal a *viszonyokkal, amelyek között a szövetkezetek gazdálkodtak.* Részben tehát a szövetkezeten *belüli,* másrészt pedig a szövetkezeten *kívüli* okok magyarázzák a hiányosságokat.

Ami a kérdésnek a szövetkezeten belüli részét illeti: a termelőszövetkezetek megalakulása idején jó páran a *tömeghangulat* következtében léptek be a kialakuló közös gazdaságba. Sokan így fogalmazták meg akkor elhatározásuk okát: „Azt már látom, hogy egyénileg nem sokra megyek a kis földemen, az egyéni gazdálkodást már nem lehet soká tartani. Marad a szövetkezet, talán itt majd jobb lesz."

Akik csak a tömeghangulat hatására sodródtak be a szövetkezetbe, azok nem néztek valami nagy bizalommal a közös gazdaság jövője elé. Akik pedig tisztázták magukban azt, hogy a nagygazdaságban korszerűbben, jobban, eredményesebben lehet gazdálkodni, azok rendszerint nem gyakorlati tapasztalatokból vonták le ezt a tanulságot, hanem elméleti okoskodás révén jutottak erre a meggyőződésre. Nem volt, nem is lehetett jártasságuk, tapasztalatuk a nagyüzemi gazdálkodásban.

Ahol olyan vezetőket választottak, akik okos javaslatokkal álltak a tagság elé, ott aránylag könnyen jutottak túl a kezdeti nehézségeken. A tagok és a vezetők megismerkedhettek a lehetőségekkel, s rövid idő múlva már kiismerték magukat a közös gazdaság ügyeiben. A vezetés kikérte a tagok véleményét, s ennek alapján igyekeztek berendezkedni. Ilyen körülmények között a gondok, nehézségek is elviselhetőbbek voltak, mert a tagok is ismerték ezek okát, s megpróbáltak *közösen tenni ellene.* Másutt, főleg ott, ahol a tagságnak kevesebb beleszólása volt az elnök megválasztásába, a megválasztott vezetők nem találták helyüket. A tagság megkérdezése nélkül, utasítások alapján próbálták a termelést szervezni, a munkát elvégeztetni. Ezeken a helyeken csak *formálisan* működtek a szövetkezet bizottságai és a közgyűlés is. Azoknak a hangulata és befolyása terjedt el, akik nem meggyőződésből választották a szövetkezeti utat. A tagok elmaradoztak a munkából, nem mentek el a közgyűlésre, s a vezetés hatalmi eszközökkel, felelősségrevonások tömegével próbált rendet teremteni.

Ilyen jelenségek alapján kezdtek aztán terjedni a szövetkezeti demokrácia szükségtelenségéről szóló nézetek. Több szövetkezetben, járási intézménynél lehetett hallani: „Nem lehet a tagság véleményére támaszkodni!" „Év végén majd a borítékban levő jövedelem befogja a szájukat". „Nem értek még meg a tagok a szövetkezeti demokrá-

Digitized by Google

ciára". „Nem is tudják, mit hélyes tenni, hiszen nincs nagyüzemi tapasztalatuk". „Nagyon sokan csak az egyéni érdeküket nézik, csak magukkal törődnek, a többivel nem". „A háztáji érdekli őket, nem a közös".

Ahol a szövetkezeten belül eluralkodtak ezek a hangulatok, ott a tagságot *csupán munkaerőnek* nézte a vezetőség. Az embereket nem hallgatta meg senki. Gyűltek a panaszok, a gondok. A munka nem haladt rendesen, s előbb-utóbb kitört a vihar. A vezetőségnek tarthatatlanná vált a helyzete, s eredménytelen gazdálkodása miatt leváltották. Más vezetés került a szövetkezet élére, s ha az is képtelen volt jobb módszereket alkalmazni, akkor *minden a régiben maradt.* Az új vezetés egy évet kihúzott, s követte a másik. Azokban a szövetkezetekben, amelyekben aztán végre valamelyik új vezetőségnek sikerült eredményes vezetési módszereivel megnyernie a tagok bizalmát, ott lassacskán rendeződött a helyzet. Ahol ez sikerült, ott a vezetőségé a fő érdem.

S nem árt erre emlékezni, márcsak azért sem, mert még nincs minden termelőszövetkezetben rend. A szövetkezeti demokráciát lebecsülő nézetekkel és cselekedetekkel ma is találkozhatunk. S ezekkel rendszerint együttjár a tagság semmibe vevése. Szóban ugyan sokan hirdetik a szövetkezetben, hogy a tagság a gazda, de amikor a gyakorlatban érvényesíteni kell ezt az elvet, nemegyszer már semmi sem marad a szép szavakból.

A SZÖVETKEZETI DEMOKRÁCIA ÉS A KÜLSŐ FELTÉTELEK

Hamis képet formál azonban az ember magának a szövetkezeti vezetésről, ha nem veszi figyelembe azokat a körülményeket, amelyek között a szövetkezet elnöke és vezetése dolgozott s dolgozik. Nem egy szövetkezeti elnöktől lehetett hallani az elmúlt években: „Két malomkő között őrlődöm." S amikor ezt mondta egy-egy elnök, akkor egyrészt a tagságra, másrészt a szövetkezetet irányító külső szervekre gondolt.

A szövetkezeti vezetők gyakran megkérdezték attól, aki a szövetkezeti demokráciáról faggatta őket: „Hogyan döntsünk a tagsággal együtt egy-egy fontos termelési, gazdálkodási kérdésről, amikor a tsz vezetése sem dönthet róla? Azt kell határoznunk, amit kívülről mondanak!"

— Nekünk két tervünk van — említette egy beszélgetés során pár esztendővel ezelőtt a *sármelléki* termelőszövetkezet elnöke. — Az egyik az, amit a járás elfogadott, a másik, amit mi magunk készítettünk. A magunk terve alapján próbálunk gazdálkodni. Az a terv, ami a járási előírásokat tartalmazza, nem valósul meg. Ki tudja azt

Digitized by Google

már felmérni, s főként ki vesződik a tervkészítés után annak a felmérésével, hogy miből mennyit vetettünk, s egyik-másik növény miért nem ad termést?

Ezek csak apró forgácsok; azt a visszás helyzetet jelzik, amely szerencsére jórészt már a tegnapé. Egyúttal azt is mutatják: a szövetkezeti demokráciának nemcsak szövetkezeten belüli, hanem szövetkezeten kívüli feltételei is vannak.

A külső feltételek enyhén szólva *nem kedveztek* különösebben a szövetkezeten belüli demokratizmus kibontakozásának. Az úgynevezett külső feltételek közül alapvetően a *gazdasági önállótlanság* határozta meg a szövetkezet helyzetét. Ez többek között megnyilvánult abban, hogy a központi intézkedések végső soron a szövetkezeteket is tervkötelezetté tették. Igaz, a szövetkezetek nem kaptak tervszámokat, tervmutatókat. De voltak irányszámok, amelyeket a megyék, a járások kaptak azzal, hogy kötelező teljesíteniük. A járásnak pedig nincs szántóföldje — legalábbis a járási tanácsnak s az egyéb intézményeknek nincs —, csak egy módon tudta tehát teljesíteni az irányszámot: ha lebontotta a járás termelőszövetkezeteire, s *kötelezte* őket az irányszámok betervezésére.

A tsz nem volt tervkötelezett, s a gazdaságos termelést nehezítette az irányszám vállalása. Ezért a termelőszövetkezet megpróbált kibújni a kötelezés alól. A legtekintélyesebb, legerélyesebb elnököknek egyszer-másszor sikerült is ez, de a többségnek soha. A járás is kétségtelenül kényelmetlen helyzetben volt, de nem engedett, nem engedhetett. Miért vállalta a tsz a járási „irányszámot", vagyis a tervkötelezést, ha nem volt tervkötelezett? Egyszerű a magyarázat! A termelőszövetkezeteknek *nem volt pénzügyi önállóságuk*. Ha beruházásra volt szükségük — s melyiknek ne lett volna a megalakulás után! —, ezt a járás engedélyezte nekik. A szövetkezeti termeléshez, a berendezkedéshez szükséges anyagi eszközök zöme a járás útján került a szövetkezetbe. A tagság előlegeire a termeltető vállalatokkal kötött szerződés alapján kaphatott pénzt a közös gazdaság, s a szerződéskötést is a járás közvetítette. Így aztán a járási előírásoknak megfelelően megkötötte a szerződést, akár tetszett neki az, akár nem. „Különösen a gyenge termelőszövetkezetek voltak nehéz helyzetben — mondta el nemrégiben erről véleményét *Albert István*, a *sárbogárdi* járási pártbizottság első titkára. — Azok a közös gazdaságok, amelyekben szilárd vezetés alakult ki, s a termelés is jó eredményeket hozott, könnyebben kaptak engedményt az irányszámok lebontásakor. Elmondották, hogy ők hány sertéssel, mennyi tejjel, kenyérgabonával járulnak hozzá a járási előirányzat teljesítéséhez, s ezekkel az érvekkel kitértek a számukra kellemetlen termények, termékek tervezése elől. S minthogy a járási irányszámokat mégis le kellett bontani, a nemszeretem növények főként a gyenge termelőszövetkezetekre maradtak."

Az irányszámok tehát teljesültek — ha másként nem, papíron —,

Digitized by Google

annak a megfellebbezhetetlen érvnek a jegyében, hogy „népgazdasági érdek". Hogy valójában mi volt a népgazdasági érdek, azt egy-egy konkrét vita kapcsán senki nem tudta megmondani. De nem is annyira az érv hatott, mint a pénzügyi kiszolgáltatottság.

Ilyen módon, sajnos, nagy számban születtek nem kifizetődő, rossz beruházások, jó pár helyen eltorzult a termelésszerkezet. A *nyirádi* tsz például — az előírásoknak megfelelően — erőltette a szarvasmarha-tenyésztést, holott a tartási és takarmányozási viszonyok annyira kedvezőtlenek voltak, hogy egy liter tej előállítási költsége még a 9 forintot is meghaladta. Cukorrépájukat tizennyolc kilométerre kellett szállítaniuk, s ezenkívül más nem gazdaságos megoldásra is rákényszerültek. Ennek következtében évente rendszerint 2 millió forint volt a mérleghiányuk, de olyan év is volt, amikor a 4 milliót is meghaladta.

A hibás elgondolások megvalósítása, némelykor erőszakolása viszont minden esetben a termelőszövetkezeteket sújtotta. A szövetkezeten kívüli intézményekre a következményekből semmi sem hárult: elvégre nem ők vették fel a sikertelen beruházás megvalósítására a hitelt, nem őket terhelte az a különbség, amely egy-egy különösen rosszul fizető növény magas termelési költsége és alacsony átvételi ára között volt. Amikor azután a szövetkezet léte kerül veszélybe, az állam nyúlt a zsebébe, hogy korrigálja a hibát.

Mindez gazdasági természetű gond, baj volt, amelynek jó részén túljutottunk. De mi köze volt ennek a szövetkezeti demokráciához? Nagyon sok.

Jó néhány szövetkezeti vezetőt, elnököt csak egy dolog izgatott: „Legyen rendben a szénám a járásnál, akkor nem lesz különösebb baj! Hamarabb veszélybe kerülhet a tisztségem, ha a szövetkezeten kívül haragszanak rám!"

Egy másik jelenség. A szövetkezeti vezetők közül többet átvették az adminisztratív módszereket, munkastílust, hangot. Gyakran ők is utasítgatásokkal, kemény hangon, ellenvéleményt nem tűrve intézték a szövetkezeten belüli ügyeket. Parancsolgattak, úgy viselkedtek, mintha nem a tagságé, hanem az övék volna a szövetkezet.

S talán a leglényegesebb: a közgyűlés és a szövetkezet választott szervei jó néhány esetben akkor sem tudtak érdemben dönteni a hatáskörükbe tartozó kérdésekről, ha megvolt erre a szándékuk. S elég volt, ha a tagság évente kétszer-háromszor tapasztalta ezt: elment az emberek kedve, s nem sok értelmét látták annak, hogy elmondják gondolataikat.

Mindezt természetesen nem lehet általánosítani. Az is igaz, hogy a járási szervek nagyon sok helyes kezdeményezést felkaroltak, s az ő munkájuk hozzájárult a magyar szövetkezeti mozgalom fejlődéséhez. De most nem a szövetkezeten kívüli szervek, intézmények, a járási mezőgazdasági osztályok munkájának összhatásáról, értékeléséről

Digitized by Google

van szó, hanem arról, ami ebből kedvezőtlenül hatott a szövetkezeti gazdálkodásra, a szövetkezeti demokráciára.

UTASÍTÁSOK HELYETT KÖZGAZDASÁGI ESZKÖZÖK

A gazdasági mechanizmus reformjáról szóló központi bizottsági határozat és a IX. pártkongresszus határozata is kimondja, hogy a jövőben a gazdasági élet tervszerű központi irányítását nem az úgynevezett tervlebontásos módszerrel, hanem közgazdasági eszközökkel valósítjuk meg. A mezőgazdaságban már tavaly megvolt a lehetősége annak, hogy a termelőszövetkezetek a korábbitól eltérő módon készítsék el termelési tervüket. Sem a megyei, sem a járási tanácsok nem kaptak kötelező irányszámot.

Az önálló tervezés egyik feltétele a *felvásárlási árrendezés* volt. Ennek során mindenekelőtt azoknak a terményeknek, termékeknek a felvásárlási ára növekedett, amelyeket korábban nem szívesen állítottak tervbe a közös gazdaságok. Sokan attól tartottak, hogy a tervezés nagyobb önállósága veszélyezteti a népgazdasági érdekeket, ellátási gondokat okoz, vagy csökkenti néhány fontos termény exportját. *Egyik sem következett be.* A mezőgazdasági termelés szerkezete nem módosult számottevően. Az egyes termelőszövetkezetek változtattak a szántóföldi termelés arányain, az állattenyésztés összetételén, de gyakran megtörtént, hogy amit egy-egy vidék termelőszövetkezeti gazdaságai a korábbinál kisebb mértékben termeltek, azt más vidékeken — ahol jobbak voltak rá az adottságok — fokozottabban felkarolták.

A *nyírádi* tsz, miután alkalma nyílt rá, változtatott gazdálkodásának korábbi rendjén, s most lassacskán egyenesbe kerül. *Abaligeten* a termelőszövetkezet felszámolta azokat a kultúrákat, amelyek nem feleltek meg az ő termelési adottságaiknak; most kenyérgabonán kívül főként takarmánygabonát, egynyári szálast, silótakarmányt, pillangósokat termeszt. Az állattenyésztésben a náluk legmegfelelőbb ágazatot, a szarvasmarha- és a juhtenyésztést fejlesztik. Tervük szerint csaknem megkétszerezik szarvasmarha-állományukat, s a mostani 1300 anyajuh helyett legalább 1500-at tartanak. E változások minden lehetőséget megadnak nekik arra, hogy eredményes legyen a gazdálkodásuk, nagyobb jövedelmet osszanak tagjainak, s a maguk lábára álljanak.

A *polgárdi* Vörös Csillag Termelőszövetkezetben a vezetőség — a korábbi évektől eltérően — többször is megbeszélte: milyen növényeket termeljenek, milyen módon alakítsák a termelés szerkezetét úgy, hogy termőföldjeik a lehető legnagyobb értéket adják, s ugyanakkor a szövetkezeti tagok munkaereje is egyensúlyban legyen a tervvel. Sokat beszéltek a tagokkal arról, hogy mit, milyen módon lenne a legérdemesebb tenni. Az így kialakított tervet aztán valóban a

Digitized by Google

magukénak tekintik. Jól tudják róla: ha teljesítik, akkor a tervezett pénzügyi mérleg is meglesz.

A gazdálkodás feltételeinek változásában a tervezés mellett, nagyon jelentős a *pénzügyi önállóság növekedése.* Az a felvásárlási áremelés, amely tavaly az év elején történt, s az év végén hozott hitelrendezési határozat sokat segít abban, hogy a szövetkezetek fokozatosan megteremtsék önálló gazdálkodásuk alapfeltételét: a pénzügyi önállóságot. A *székesfehérvári* Kossuth Termelőszövetkezet a felvásárlási árak emelése után tavaly mintegy 2 millió forinttal több bevételhez jutott, mint amennyit egy évvel azelőtt kapott volna termelvényeiért. Ebből az összegből fedezni tudta a gépek, berendezések amortizációját, s még kereken 300 ezer forint bevétele maradt is. Nagyjából hasonló a helyzet a többi termelőszövetkezetben is, azzal a különbséggel, hogy a legtöbb helyen a felvásárlási áremelésből származó bevételtöbblet éppencsak hogy fedezte a saját gép-amortizációs alapot. S a gépek, berendezések után képezett saját amortizációs alap kedvezően hat: nem kell erre a célra állami hiteleket felvenni, s minthogy van saját pénzük, a számukra legmegfelelőbb, leggazdaságosabb, legelőnyösebb módon igyekeznek gondoskodni a pótlásról.

A hitelrendezés eredményeképpen az idén a szövetkezeteknek *kevesebb esedékes hitelt* kell visszafizetniük. Abból a pénzből, amely így megmarad, gondoskodhatnak az épületek és valamennyi állóeszköz amortizációs alapjáról. Az idén tehát termelőszövetkezeteink már minden állóeszközt saját erejükből pótolhatnak.

A végső cél az, hogy a következő években, az ár- és pénzügyi rendszer továbbfejlesztése alapján, *olyan mezőgazdasági árszínvonal alakuljon ki, amely lehetővé teszi az önálló gazdálkodást.* A kialakítandó árszínvonalnak — ez pártunk és kormányunk törekvése — a mezőgazdasági munka növekvő termelékenysége mellett a gazdaságok többségében biztosítania kell az elhasználódott állóeszközök pótlását, fedeznie kell a termelés anyagi ráfordításait, lehetővé kell tennie a személyi jövedelmek növekedését, s alkalmat kell teremtenie arra, hogy a szövetkezetek nagyobb hányada a maga erejéből fedezze a termelése fejlesztéséhez szükséges beruházásokat. Hogy azonban az árbevételek erre a szintre növekedjenek, ahhoz az eddig megtett intézkedések mellett még a felvásárlási ár-színvonal további emelésére is szükség van.

Persze, egyetlen termelőszövetkezet sem tekintheti úgy gazdasági önállóságának megteremtését, mint ami *csak* a központi intézmények feladata. Kellenek a központi intézkedések, de egyben a szövetkezeti gazdaságnak is mindent el kell követnie azért, hogy *növekedjen a termelés, javuljon a termelés gazdaságossága, a termelékenység.* A szövetkezeti bevételek növekedésének, az önálló pénzgazdálkodásnak *a jól szervezett termelőmunka, a hozamok növelése, a gazdaságos ráfordítás* is nélkülözhetetlen feltétele.

Digitized by Google

A GAZDASÁGI VÁLTOZÁSOKAT KÖVESSE A SZEMLÉLET MEGVÁLTOZÁSA

Az új gazdasági mechanizmus jegyében született intézkedések az eddiginél *tágabb lehetőséget nyújtanak a szövetkezeti demokrácia számára.* Az új mechanizmus tovább egyengeti azt az utat, amelyen járva még következetesebben érvényesülhet termelőszövetkezeteink *szövetkezeti jellege.*

Nem vitás, hogy a gyakorlatban korábban is nagyobb tiszteletben lehetett volna tartani azt az elvet, hogy a tagság a gazdája a szövetkezetnek. Az is tény azonban, hogy most még jobbak a lehetőségei annak, hogy következetesebben érvényesítsük azokat a helyes elveket, amelyeket a szövetkezetek életére vonatkozó rendelkezések tartalmaztak és tartalmaznak. Nemcsak azért, mert az új mechanizmus fokozottabb gazdasági önállóságot teremt a szövetkezetek számára, hanem azért is, mert az elmúlt esztendőkben *sokat változott a termelőszövetkezeti tagok felfogása, gondolkodásmódja.*

Akik fenntartásokkal lettek termelőszövetkezeti tagokká, azoknak a többsége ma nagyobb híve a termelőszövetkezeti gazdálkodásnak, mint — mondjuk — négy-öt esztendővel ezelőtt volt. A szövetkezetek gazdasági fejlődése, a gépesítés alakulása, a korszerű termelési módszerek meghonosodása most már a gyakorlatban is jól megmutatja: valóban *a nagyüzemi gazdálkodás* teremti meg azokat a lehetőségeket, amelyek révén *többet teremhet a föld,* s a szövetkezés révén sokkal eredményesebb a munka, mint bármiféle egyéni gazdaságban. Ez a felismerés *a szövetkezés hívévé tette az egykori ingadozókat is.* A szövetkezeti nyugdíjról, a társadalombiztosításról szóló kormányintézkedések szintén kedvezően hatottak a szövetkezeti tagok gondolkodásmódjára. Nőtt a szövetkezeti tagság jártassága a nagyüzemi gazdálkodás módszereiben. Most már *nemcsak igényli,* hogy beleszólhasson abba, ami a termelőszövetkezetben történik, hanem sokkal szélesebb látókörrel rendelkezve, valóban *érdemben* tudnak véleményt nyilvánítani.

A tagság gazdálkodási módjának változása is hozzájárul ahhoz, hogy jobban érvényesüljenek a közös gazdaságban a szövetkezeti demokrácia követelményei. Mindenképpen szakítani kell azzal a korábbi szemlélettel, hogy a tagság nem ért a gazdálkodáshoz, hogy tehát akár a tagság akarata ellenére is meg kell valósítani azt, amit helyesnek tartunk. Eddig sem lehetett helyeselni ezt a felfogást, de esetenként, amikor egy-egy konkrét kérdés elintézéséről volt szó, még lehetett ezzel magyarázkodni.

A régi szokások, a gyakorlat a szövetkezeten kívüli irányító szervekben is, a szövetkezeten belüli vezetőkben is kialakított egy bizonyos szemléleti módot, s ezt érdemes felülvizsgálni. A termelőszövetkezeten kívüli irányító szerveknek mindenekelőtt abból a tételből kell kiindulniuk, hogy *a termelőszövetkezet önálló egység, ügyeinek inté-*

Digitized by Google

zése a tagság és a helyi vezetés saját ügye és feladata. A szövetkezetek természetesen *nem sérthetik meg* azokat a törvényeket és rendelkezéseket, amelyeket államunk a szövetkezetek tevékenységéről hozott; ezeknek a betartását *meg kell követelni.* Semmiféle olyan külső utasítást nem lehet azonban törvényesíteni, amely termelőszövetkezeten belüli elhatározást, döntést követel. A szövetkezeteknek — akár a gazdálkodásról, akár a szövetkezeti élet más kérdéseiről van szó — szükségük van arra, hogy tanácsot kapjanak. De hogy miben kell nekik a tanács, azt is ők tudják a legjobban. S kérnek is tanácsot attól, akitől megfelelő választ kaphatnak. Ez is rájuk tartozik, ez is az ő ügyük.

Zalaváron az Új Idők Termelőszövetkezet vezetősége már azelőtt is arra kérte a tagokat: segítsék elgondolásaikkal a közös gazdaság fejlődését. Télen, amikor összegezhetők az előző év tapasztalatai és folyik a készülődés az új teendőkre, kérdőíveket osztottak ki, ilyen kérdésekkel: „Egyetért-e a vezetőség munkájával?" „Mi gátolja a szövetkezet fejlődését?" „Mit javasol az eredmények növelésére?" S más olyan kérdések is szerepeltek az íveken, amelyek a szövetkezeti közösséget foglalkoztatják. Az első alkalommal viszonylag kevés választ kaptak, az idén azonban a szövetkezeti közvéleménykutatás eredményeként a tagok több mint 300 olyan javaslatot adtak, amely már az első pillantásra is nagyon hasznos. A javaslatok vezetőségi ülés elé, majd közgyűlés elé kerülnek, s ott döntenek arról, hogy mit, mikor, milyen módon hasznosítanak. A termelőszövetkezet nagyobb önállósága Zalaváron is alkalmat teremtett arra, hogy egész sor érdemi kérdésben valóban érvényesüljön a tagok elgondolása, tapasztalata.

Lassacskán minden szövetkezetben megteremtődnek annak a feltételei, hogy a szövetkezet maga döntsön minden őt érintő lényeges gazdasági kérdésben. Ilyen körülmények között *rendkívül megnő a vezetőség felelőssége.* Korábban nemegyszer azt mondhatták a vezetők: „Nem mi vagyunk felelősek egyik-másik gazdasági bajért, hanem a járás, mert onnan kaptuk az utasítást." Most ez megszűnik. Félreértés ne essen: a termelőszövetkezeti vezetők többsége örömmel üdvözli ezt a változást, mert tudja: *tényleges vezetője lehet szövetkezetének.* Azt is tudják, s szívesen vállalják, hogy tetteikért *maguk viselik a felelősséget,* a mások elgondolásaiért azonban nem nekik kell tartaniuk a hátukat.

A szövetkezeti vezetés felelősségének növekedése szintén kedvezőbb feltételeket teremt a szövetkezeti demokrácia érvényesítésére. Eddig a közgyűlések zömén nem folyt, vagy csak nagyon ritkán folyt érdemi vita. Sokan mondták, hogy a közgyűlés nem is alkalmas erre, hiszen ott a tagok hozzászólásukban csak egyéni gondjaikat, sérelmeiket emlegetik, de a nagy kérdésekhez nem szólnak hozzá. Pedig természetes, hogy ha más fórumon nem rendeződtek az egyéni gondok és sérelmek, akkor a közgyűlés elé kerültek. S hogy miért nem szól-

Digitized by Google

tak hozzá a tagok a nagy kérdésekhez? Ennek nagyon egyszerű a magyarázata: *nem érdektelenségük, hanem tájékozatlanságuk miatt.* Aki nem ismeri egy-egy napirenden levő gazdasági kérdés megoldásának lehetőségeit, változatait, az nagyon nehezen tud véleményt mondani. Tájékoztatás, minden kérdés érdemi ismertetése, az okok, összefüggések elemzése nélkül a tagság nem lehet aktív.

Most több a kínálkozó alkalom arra, hogy a vezetés érdemben tájékoztassa a tagságot, ha kisebb kérdések eldöntéséről van szó, akkor a tagság kisebb csoportjait, azokat az embereket, akiket a döntés közvetlenül érint és akik a legjobban tudnak az adott problémáról véleményt formálni. Így a vezetőség biztonságosabban is dönthet. A vezetés *mindenekelőtt a tagságnak felelős.* S a tagságnak felelős azért is, hogy a szövetkezetet alkotó közösség jogai és kötelességei egyaránt érvényesüljenek.

Igen — a jogok mellett a kötelességek is. Jog és kötelesség, rend és demokrácia nemcsak hogy *összefér egymással,* hanem *elválaszthatatlan egymástól.* Ha valakit elnöknek vagy szakvezetőnek választ a tagság, akkor a szövetkezet, a tagság érdekében elvárja tőle a fegyelmezett munkát, s azt, hogy teljesítse hivatását, betöltse hatáskörét. A szakvezető például felel azért, hogy az ő területén rendben menjen a munka, s minél eredményesebb legyen a termelés. Ha egyszer elhatározták, hogy milyen agro- vagy zootechnikai eljárásokat alkalmaznak, akkor *a szakvezetőnek is és a tagnak is meg kell tartania* ezt a határozatot. A gazdálkodásban a vezetőktől és szakvezetőktől meg kell követelni a rendet, s a vezetőknek meg kell követelniük ezt a munkában részvevő *tagoktól* is.

Gyakran nehezíti a szövetkezeti vezetők helyzetét az, hogy nem minden tag vállalja az egy-egy határozat végrehajtásából adódó feladatot. Néhány ember hanyagsága, nemtörődömsége, közönye tönkreteszi mások szorgalmát, igyekezetét. A közösség érdekében fel kell lépni ezekkel az emberekkel szemben. S kire marad ilyenkor a szorgalmas, jó szövetkezeti tagok képviselete, elgondolásának érvényesítése? Az elnökre és a szövetkezet szorgalmas, dolgos tagjaira. Munkafegyelem, gondos munka, technológiai fegyelem, a közös vagyon megbecsülése és védelme nélkül nincs szövetkezeti gazdálkodás, s nincs szövetkezeti demokrácia sem. A rendetlenségre, a lazaságok eltűrésére, a rossz gazdálkodásra, az összevisszaságra mindent lehet mondani, csak azt nem, hogy ez az egyenjogú, egyenlő kötelességű emberek összefogása életük megkönnyítésére.

Az új irányítási rendszerrel kapcsolatos gazdasági intézkedések tág teret adnak a termelőszövetkezetek gazdasági és politikai kibontakozására. A termelőszövetkezetek kongresszusa — amelynek előkészületei már folynak —, a megalakuló termelőszövetkezeti szövetségek bizonyos mértékig *új kereteket teremtenek a demokratizmus érvényesülésére.* A készülő termelőszövetkezeti törvény szintén segíti ennek a törekvésnek a kibontakozását.

Digitized by Google

Teljesen nyilvánvaló, hogy azok a változások, amelyek hazánk termelőszövetkezeti mozgalmában végbemennek, kifejezésre juttatják azt, hogy a szövetkezet a tagok tulajdona, *a szövetkezetet ők igazgatják.* Tevékenységükben egyre inkább kifejezésre jut az önigazgatás elve.

Jelentősek a változások, ígéretesek a tervek, elgondolások. A pártszervezetek kezdeményezőkészsége, jó munkája, helyes felfogása az egyik feltétele annak, hogy a központi elgondolások valósággá váljanak a gyakorlatban. Az új gazdasági mechanizmus feltételei között ezernyi kitünő helyi elgondolás juthat felszínre. Sikeresebben formálható nemcsak a gazdasági tevékenység, hanem a falu társadalmi élete is. Az emberek öntevékenységének fokozódása a haladás alapja. Tegyen meg mindenki, akinek csak alkalma és lehetősége van rá, mindent azért, hogy ez az öntevékenység minél teljesebben kibontakozzon termelőszövetkezeteinkben. Ehhez a munkához kedvezőek, egyre kedvezőbbek a feltételek. S a szövetkezeti demokrácia teljesebb érvényesülése a legfőbb mozgatója lehet annak, hogy a magyar termelőszövetkezeti mozgalom teljesítse nagyszerű hivatását a mezőgazdaságban s társadalmunk életében.

Stettner Béla: Kiáltás (Vietnam)

Digitized by Google

Nemzetközi szemle

A szovjet külpolitika és az európai biztonság

Napjaink zajló nemzetközi eseményei közepette sajátos helyzet alakult ki az európai kontinensen. A földgömb más térségein — mindenekelőtt Ázsiában — viharos időjárást mutat a politikai meteorológia. Európában ezzel szemben viszonylagos szélcsend uralkodik és jelentősen csökkentek a fegyveres összeütközések esélyei. Ez annál lényegesebb, mert Európában — ahol két világrendszer határvonalai húzódnak, ahol az országok tekintélyes része a tőkés vagy a szocialista államok szövetségi csoportosulásához tartozik — minden konfliktus azzal a veszéllyel fenyeget, hogy igen rövid idő alatt nemzetközi méretű összeütközéssé alakul át.

Nem lehet természetesen azt mondani, hogy a más kontinenseken zajló küzdelmek hatás nélkül mardnak az európai politikai színtérre. Mindenekelőtt *a vietnami amerikai agresszió* az, ami fertőző gócként a nemzetközi kapcsolatok egész rendszerére kihat. És mégis: Európa ma *a földkerekség legnyugodtabb övezete*, ahol szinte napról napra beigazolódik a békés egymás mellett élés eszméinek realitása.

E kialakult helyzet több körülményre vezethető vissza. A leglényegesebbek egyike: a Szovjetunió *megnövekedett ereje, nemzetközi tekintélye* — csakúgy, mint a szövetséges testvérországok autoritása —, és *befolyása az európai politikára*. A Szovjetunió megnövekedett erejének, gazdasági, katonai potenciáljának olyan jelentősége van, amelyet hiábavaló lenne tagadni.

A szovjet békepolitika nem tíz- és nem is húszesztendős. A szovjethatalom első dekrétuma — mint emlékezetes — a békéről szólt, mindenekelőtt az európai békéről. Genfben, Rapallóban, a Népszövetségben a szovjet képviselők mindig a béke, a nemzetközi együttműködés útjait és konkrét lehetőségeit kutatták. Nem jártak sikerrel, noha a történelem sokszorosan is őket igazolta; nem jártak sikerrel elsősorban azért, mert a Szovjetunió elszigetelt volt, erejét tekintve pedig Nyugaton a másodrendű hatalmak közé sorolták. Ma azonban a Szovjetunió, hogy ismét nyugati szóhasználattal éljünk: *szuperhatalom*, amelyhez ha-

Digitized by Google

sonló nagyságrendet a világon csupán az Egyesült Államok képvisel. A Szovjetunió és Európa szocialista fele olyan tényező, amely *alapvetően meghatározza* mindenfajta politika realitását földrészünkön.

De nem elsősorban az erőtényező mechanikus hatásáról van szó. Még *Oswald Spengler*, a német ultra-reakciós idealista filozófia bálványa mondotta annak idején, hogy a „világ története az államok története, az államok története pedig a háborúk története". E mondatot gyakran idézték vezérelvként nyugati stratégák, a hitleristák épp úgy, mint az atlantiak. A Szovjetunió és a szocialista Európa növekvő befolyásának sajátossága éppen az, hogy noha e térnyerés nem választható el az erőviszonyok érvényesülésétől, mindenekelőtt a békeszerető politika mélységes időszerűségén alapul. Ezt húzta alá a Varsói Szerződésben részvevő országok külügyminisztereinek legutóbbi varsói tanácskozása; itt a teljes kölcsönös egyetértés légkörében azokról az erőfeszítésekről folyt eszmecsere, amelyeknek célja a nemzetközi feszültség enyhítése, az európai béke, biztonság, s az államok közötti együttműködés megszilárdítása. (*Nyikolaj Poljanov*, szovjet politológus is kifejtette nemrég ezt a témát a *Za Rubezsom* című szovjet külpolitikai folyóiratban. „Szembetűnik, hogy az új békés irányzat képviseletében épp olyan államszövetség lép fel — a Varsói Szerződés —, amelynek, azt gondolhatná az ember, mindenekelőtt a fegyverkezésre és a fegyveres erőkre kellene figyelmét összpontosítania. De hát ilyen a szocializmus természete: e szövetség figyelmi fókuszában már megkötésének pillanatától ott találhattuk nemcsak a védelmi, hanem a békés alapok megszilárdítását célzó törekvéseket is.")

A *Szovjetunió* viszonyát az európai szocialista testvérországokhoz az határozza meg, hogy a *szocialista államok egységének és összeforrottságának megszilárdítására, barátságuk és sokoldalú kooperációjuk elmélyítésére* törekszik. A szocialista országok gazdasága szempontjából rendkívül nagy jelentőségű a Szovjetunióval való gazdasági együttműködés, a kölcsönös előnyök alapján. Ugyanez, a nemzeti és a közös érdekek összehangolása, a szuverenitás tiszteletben tartása jellemzi a politikai együttműködést is. Állandósultak a magas szintű kölcsönös eszmecserék. Az a tény, hogy Európa szocialista felének — mint világpolitikai tényezőnek — súlya hallatlanul megnőtt, elválaszthatatlan azoktól az *új típusú kétoldalú kapcsolatoktól*, amelyek a Szovjetunió és a szocialista testvérországok közt fennállnak. „Szükségletünk, hogy tanuljunk egymástól, merítsünk egymás értékes és hasznos tapasztalataiból. Szükségleteinknek és az országainkra váró feladatoknak megfelelően, állandóan tökéletesednek együttműködésünk formái és módszerei. Azt vesszük át egymás tapasztalataiból, ami valóban alkalmazható és hasznot hajtó. Csak ilyen alapon válik a haladás igazi motorjává a tapasztalatcsere. A szocialista országok testvéri együttműködése és szolidaritása erőink nagyszerű éltető forrása" — mondotta *Brezsnyev* elvtárs az MSZMP IX. kongresszusán.

Ami a Szovjetuniónak az európai tőkés országok irányában folyta-

Digitized by Google

tott, a békés egymás mellett élés elvein nyugvó politikáját illeti, ez messzemenően *differenciált:* nem lehet független az adott ország elkötelezettségeitől, politikai vonalvezetésétől.

Ez a kapcsolat kifejezetten szívélyes a semleges *Finnországgal,* amelynek kormánya a rá nehezedő igen erős atlanti és belső jobboldali nyomással szemben is immár huzamos ideje politikája egyik alapkövének tekinti a Szovjetunióval való barátságot és együttműködést; ezt testesíti meg Helsinki hagyományos, *Paasikivi* és *Kekkonen* nevével fémjelzett politikai vonala.

Nyugat-Európa nagyhatalmai közül az elmúlt időszakban *Franciaországgal* alakultak ki a Szovjetuniónak a legsokoldalúbb kapcsolatai. Ennek a kapcsolatnak vannak történelmi gyökerei is: mindenekelőtt a második világháború éveiben a fasiszta hódítók ellen vívott közös élethalál küzdelem. De az elsődleges természetesen nem ez. Franciaország Nyugat-Európa államai közül elsőnek jutott el egy radikálisan új politikai világkép kialakításához. *De Gaulle* következtetései, amelyeket e felismerésekből levont, ismertek: Franciaország távozása a NATO integrált katonai szervezetéből olyan csapást mért erre az agresszív paktumra, amelytől az atlanti stratégák máig sem tértek magukhoz. Ugyanakkor ez a lépés megnövelte Franciaország nemzetközi presztízsét, s nyilvánvalóan nem csökkentette, hanem ellenkezőleg, növelte nemzeti biztonságát. Ez a legjobb értelemben vett *reálpolitika* oda vezetett, hogy hivatalos szovjet részről leszögezték: a két ország álláspontja az emberiséget nyugtalanító számos kérdésben nem csupán közeledik egymáshoz, hanem azonos, mert mindkét állam olyan álláspontot képvisel, amely *a nemzetközi feszültség enyhítésére és az együttműködés fejlesztésére* irányul. De Gaulle szovjetunióbeli és a szovjet kormányfő franciaországi látogatása világossá tette az egybeeséseket. Különösen lényeges az, hogy Franciaország is úgy véli: nem lehet tartós béke Európában, ha a politikát olyan illuzórikus számításokra építik, mint a jelenlegi európai határok felülvizsgálata, s ha nem veszik tudomásul a kontinensen végbement alapvető történelmi változásokat. Nem kevésbé elsődleges európai aktualitása van annak a párizsi állásfoglalásnak, amely ellenzi a nukleáris fegyverek elterjesztését, és így leereszti a sorompót Bonn atomigényei előtt is.

Mindez lehetővé tette minőségileg új típusú kapcsolatok kialakítását. „Két különböző társadalmi rendszerű nagyhatalom — a Szovjetunió és Franciaország — most először jutott arra az elhatározásra, hogy kapcsolatait szilárd alapokra helyezi és lépésről lépésre halad az érintkezések és kapcsolatok sokoldalú kifejlesztésének útján: országaink közeledése nem átmeneti jellegű és nem függ időleges szubjektív tényezőktől" — mondotta erről párizsi sajtóértekezletén a szoviet miniszterelnök.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy minden megtárgyalt kérdésben egybeesnek az álláspontok. Ki tagadhatná például, hogy a fejlődő országokkal és a leszereléssel kapcsolatos kérdésekben — noha a meg-

Digitized by Google

oldások keresésében együtt tudnak működni — *sok és lényeges eltérés* van e két ország álláspontja között. Hasonló a helyzet a német kérdés egész komplexumával is. Párizs elismeri ugyan a de facto határokat, de ennek jogi konzekvenciájával, a Német Demokratikus Köztársaság elismerésével adós marad. A kapcsolatok őszinteségét egybek közt az is mutatja, hogy ezeket a különbségeket senki sem akarta kisebbíteni, vagy véka alá rejteni. És a nézetkülönbségek mit sem változtattak azon, hogy Párizs és Moszkva hangjának összecsendülése a leglényegesebb kérdésekben — *éppen ez* — vált a további megegyezések kiindulópontjává a gazdasági és a tudományos-műszaki kapcsolatok fejlesztésében is.

Az első konkrét eredmények közé tartozott a színes televízió francia kutatási eredményeinek és Secam rendszerének átvétele szovjet részről, s a megegyezés arról, hogy néhány év múlva szovjet rakétával francia műholdat lőnek fel a világűrbe. A Renault gyár autóipari kooperációs megállapodása a Szovjetunióval hozzájárul a szovjet autógyártás „felfuttatásához". (A Renault Művek a Moszkvics gyár rekonstrukciójában vesz részt, melynek termelése — még nem végleges adatok szerint — a jelenlegi évi mintegy 80—90 ezerről 300—350 ezerre emelkedik majd.) Különösen nagy jelentőségűnek bizonyult annak a magas szintű szovjet—francia állandó vegyes bizottságnak a munkája, melynek élén *Krillin* miniszterelnök-helyettes és *Debré* francia gazdasági és pénzügyminiszter áll.

Tekintélyes haladás következett be a *szovjet—olasz* kapcsolatokban. A *Podgornij* elnök legutóbbi olaszországi látogatása alkalmával folytatott tárgyalások megmutatták, hogy egész sor olyan kérdést lehet találni, amelyben az olasz és a szovjet vezetők nézetei *igen közel állnak egymáshoz.* Így mindkét félnek meggyőződése, hogy a nemzetközileg ellenőrzött általános és teljes leszerelésről való megállapodás a biztonság és a béke biztosításának hatékony eszköze lenne. A Szovjetunió és Olaszország támogatja az összes államok részvételével megtartandó *leszerelési világkonferencia* összehívására vonatkozó ENSZ-határozatot. Egyetértenek abban is, hogy tevékenyen elő kell mozdítani *a nukleáris fegyverek elterjedésének megakadályozásáról* szóló ENSZ-szerződés létrejöttét.

Mint látható, itt az egyetértés és az együttműködés lehetséges politikai szférái némileg általánosabbak, mint a szovjet—francia kapcsolatok vonatkozásában: ez nem választható el attól, hogy Olaszország a NATO aktív tagja. Ugyanakkor azonban a létrejött szovjet—olasz *gazdasági megállapodások* azokat az együttműködési lehetőségeket példázzák, amelyek a békés egymás mellett élés politikai gyakorlatából adódnak. A Fiat Művek számára a megegyezés annak a szovjetunióbeli kombinátnak felépítéséről, amelynek kapacitása évi 600 ezer gépkocsi — *az évszázad üzlete.* (Ez háromnegyede a Fiat 1965. évi gépkocsitermelésének. De a felsőfokú jelző nemcsak a Fiat vonatkozásában helytálló. Ez a legnagyobb jelentőségű megállapodás, amely tőkés nagy-

Digitized by Google

vállalkozás és szocialista állam között valaha létrejött.) A Szovjetunió számára ez komoly segítség a népgazdaság általános fejlődésével mennyiségi mutatóit tekintve eddig lépést nem tartó autóipar fellendítésére. De még ennél is grandiózusabb az a terv, amelynek körvonalai mind határozottabbá válnak: a földkerekség legnagyobb *gázvezetéke*, amelynek kiindulópontja Szibériában, végpontja pedig Triesztben lenne, és nagymértékben garantálná az olasz ipar nyersanyag-ellátásának függetlenségét a nyugati nagy monopóliumoktól. (A Pó-síkság földgáz-lelőhelyeinek kiapadása következtében Olaszország földgáz-importszükséglete körülbelül évi 10 millió tonna lesz.)

A *Moszkva* és *London* közötti legutóbbi magas szintű eszmecseréktől természetesen senki sem várt politikai szenzációkat. Ahogyan a vietnami kérdés mérgezi az egész nemzetközi légkört, ugyanúgy az amerikai agressziónak nyújtott munkáspárti támogatás is messzemenően akadályozza azt, hogy politikai síkon létrejöjjön a szükséges megértés a Szovjetunióval. Igen nagy viszhangra találtak azonban — különösen *Koszigin* legutóbbi angliai látogatása alkalmából — azok a szovjet javaslatok, amelyek a *kölcsönös gazdasági kapcsolatok* fejlesztésére irányulnak. Szovjet részről kifejtették, hogy a két ország kapcsolatait tervszerűen kellene fejleszteni, mert így szélesedhetnek legjobban az üzleti kapcsolatok, így virágozhat a gazdaság és a kereskedelem.

Javasolták, hogy a szovjet—angol kereskedelem fejlesztését *közösen tervezzék meg*, egyelőre egy hároméves tervben (1968—1970-re), majd dolgozzanak ki további tervet, 1975-ig terjedő hatállyal. Ez azt jelentené, hogy az angol üzletemberek világos távlati elképzelést kapnának a következő nyolc évre, és ezt számításba vehetnék saját iparuk fejlesztési terveiben. „Megértjük, hogy nehéz dolog feladni a régi piacokat, és senki sem kívánja megszegni a fennálló szerződéseket" — mondta Koszigin Londonban, majd kijelentette, hogy a nyolcéves távlati terv ismeretében a szovjet ipar is fejleszthetné az Anglia által igényelt áruk gyártását. Ez nem mondana ellent Anglia vagy az angol ipar érdekeinek, hanem éppen ellenkezőleg: módot adna Nagy-Britanniának arra, hogy szilárdan álljon a lábán és ne legyen alávetve a világpiac gyakori ingadozásainak, amelyek néha oly szerencsétlenül érintik a brit ipart.

A szovjet államfő *ausztriai* látogatása is jelentős pozitív eredményekkel járt, gazdasági és politikai téren is. A szovjet és az osztrák államelnök egyetértett abban, hogy a független, demokratikus Ausztriát helyreállító államszerződés, valamint az országnak az osztrák parlament által elfogadott és nemzetközileg elismert örök semlegessége *pozitív hozzájárulást* jelent az európai béke megszilárdításához. Szovjet részről megállapították: Ausztriának azokat a fáradozásait, hogy semleges és szuverén helyzetét megerősítse, a Szovjetunió — mint korábban — a jövőben is maradéktalanul támogatni fogja.

Érdemes ezzel kapcsolatban rámutatni arra, hogy nem váltak valóra azoknak a köröknek reményei, amelyek két kérdésben is a szovjet álláspont bizonyos „lágyítását" tűzték ki célukul. A Szovjetunió — mint

Digitized by Google

az osztrák államszerződést aláírt hatalmak egyike — nem járult hozzá ahhoz, hogy Ausztria hadserege *rakétákat* kapjon. (Nyilvánvaló okokból: a semleges Ausztria függetlenségét fenyegető veszélyek egyáltalán nem olyan természetűek, hogy ezek ellen rakétafegyverekkel kelljen felvenni a harcot.) A Szovjetunió határozottan ellenezte az ország csatlakozását *az Európai Közös Piachoz*, mert az csökkentené Ausztria világpolitikai szerepének súlyát, Bécs lehetőségeit arra, hogy részt vegyen az európai biztonság megszilárdításában. „Ismételten megkérdeztek bennünket, hogy mi erről a Szovjetunió véleménye. Mint Ausztria őszinte barátai, teljes nyíltsággal meg kell mondanunk, hogy egy szerződés a Közös Piaccal, bármilyen formában is tervezzék, véleményünk szerint ahhoz vezetne, hogy Ausztriára nemcsak gazdasági, hanem bizonyos politikai kötelezettségek is hárulnának. Ez viszont akarva-akaratlan azt jelentené, hogy Ausztria letér az államszerződés, a semlegesség bevált útjáról, amely oly hasznos az ország számára. A Szovjetuniónak ezt a változatlan álláspontját teljes világossággal leszögeztük az osztrák államférfiakkal folytatott munkamegbeszéléseken" — mondotta *Podgornij*. A szovjet állásfoglalás józanságra intett, s megelégedéssel töltötte el azokat az osztrák személyiségeket, akik fel tudják mérni a Közös Piachoz való tervezett csatlakozás politikai következményeit: tudott dolog, hogy e szervezetben az osztrák ipart máris erősen befolyásoló Nyugat-Németország játssza a prímhegedűs szerepét.

Igen figyelemre méltó a *szovjet—nyugatnémet kapcsolatok* alakulása. A Szovjetunió a Német Szövetségi Köztársaság megalakulása óta sosem mulasztotta el, hogy felhívja a figyelmet arra: az Elbától nyugatra *a nemzetközi feszültség új, veszedelmes góca* alakult ki. Újra és újra rámutatott az elmúlt esztendőkben: a stabilitást kontinensünkön mindenekelőtt az a sajátos katonai szövetség fenyegeti, amely Washington és Bonn között jött létre. Ma az amerikaiak segítségével létrehozott és felszerelt Bundeswehr a legnagyobb fegyveres erő a NATO-ban: csaknem félmillió ember áll fegyverben, 12 nyugatnémet hadosztályt szereltek fel korszerű fegyverekkel. És a Bundeswehr arzenáljába atomfegyverek hordozására alkalmas rakéta- és repülőgéptípusok is tartoznak! Ez azonban nem elégíti ki Bonn étvágyát, amely a fegyverfajták, a célba juttató eszközök megszerzése után újra és újra kísérletet tett maguknak a nukleáris fegyvereknek a megszerzésére is.

A *fegyverkezés* mérve és üteme elválaszthatatlan a bonni állam politikai céljaitól. Az NSZK az egyetlen olyan állam kontinensünkön, amely nem titkolja, hogy a hitlerizmus szétzúzásának eredményeképpen létrejött határok *megváltoztatását* kívánja. Jellemző, hogy még az új nyugatnémet iskolai térképeken is „ideiglenesen idegen közigazgatás alatt álló övezet"-nek tüntetik fel a Szovjetunió, Lengyelország nyugati területeit. A nagy koalíció hatalomra jutása óta *Kiesinger* és *Brandt* kormánya egyetlen alkalmat sem mulasztott el, hogy hangsúlyozza: változtatásokra törekszik, mindenekelőtt a Szovjetunió és Kelet-Európa irányában alkalmazott politikájában. Sok szó esett arról, hogy a kap-

Digitized by Google

csolatok rendezése — mint mondják — a jelenlegi bonni kabinet „történelmi küldetése".

A Szovjetunió — mint ismeretes — bizonyos fenntartással fogadta ezeket a bonni bejelentéseket, amelyek kétségkívül különböznek *Erhard* kancellár kabinetjének előregyártott sémáitól. A szovjet vezetők többször is megfogalmazták, mi az oka fenntartásaiknak. Hangoztatták, hogy ha Bonn valóban hozzá kíván járulni az európai stabilitáshoz, ennek két fő feltétele van. Először is el kell ismernie *megváltoztathatatlannak* a második világháború és a hitlerizmus vereségének eredményeként kialakult európai határokat. Az európai status quo elismerése pedig elválaszthatatlanul összefügg *az egyedüli képviselet igényének feladásával.* Európa és a világ békéjének és biztonságának érdekei megkövetelik, hogy az NSZK kormánya a két állam létezésének tényéből induljon ki, mondjon le az európai határok átrendezésére irányuló törekvéseiről, egész Németország kizárólagos képviseleti jogának igényéről, és azokról a kísérletekről, hogy nyomást gyakoroljon az NDK-t elismerő államokra.

A másik feltétele: az NSZK-nak le kell mondania *az atomfegyverigények* bármely formájáról. Mint ismeretes, az úgynevezett sokoldalú atom-ütőerőre vonatkozó terv látványos kudarca után az atlanti stratégák közös erőfeszítéseinek eredményeképpen új koncepció született. Az Észak-Atlanti Szövetség legutóbbi tanácsülése után felállították a NATO atomháborús stratégiájának tervezésével foglalkozó úgynevezett nukleáris tervezési csoportot, amelynek állandó tagjai között az NSZK is helyet kapott. A szovjet megnyilatkozások félreérthetetlenné tették: a Szovjetunió ezt is az atomfegyver-igény egyik veszedelmes formájának tekinti.

A Kiesinger-kormány hatalomra jutása óta eltelt idő megmutatta, hogy a kereszténydemokrata—szociáldemokrata koalíció sem képes *igazi fordulatot* hozni az ország politikájában. Brandt Washingtonban az atomsorompó-egyezménnyel kapcsolatos „aggályainak" adott hangot, nem történt meg az Odera—Neisse határ félreérthetetlen elismerése, és Bonn megnyilatkozásai újra meg újra azt az anakronisztikus igényt hangsúlyozzák, hogy egyedül a Német Szövetségi Köztársaságnak van joga a német nép nevében beszélni. Így tehát a szovjet álláspont sem lehet más, mint korábban. A Szovjetunió jegyzékben hívta fel Bonn figyelmét a szocialista német állam, az NDK határainak megváltoztathatatlanságára és sérthetetlenségére: „Csak javíthatatlan kalandorok gondolhatnak a háború utáni határok megváltoztatására. Arra, akinek kedve volna kipróbálni az NDK és a többi szocialista állam határainak állandóságát, kivédhetetlen és megsemmisítő megtorlás vár."

Az a tény, hogy a Kiesinger-kormány szemmelláthatóan nem hajlandó átlépni azt a határvonalat, amely elődeitől elválasztaná, végső soron *a jobb- és a szélsőjobboldalnak* kedvezhet, azoknak az erőknek is, amelyek nagy erőfeszítéseket tesznek azért, hogy ismét szalonképessé váljanak Európának alighanem leghamarabb felejtő fővárosában. Indo-

Digitized by Google

koltak tehát a Bonnhoz intézett ismételt moszkvai figyelmeztetések, amelyek emlékeztetik az NSZK-t arra a felelősségére, amely a nyugatnémetországi fasiszta szervezetek és a náci ideológia feléledésének megakadályozásáról szóló, érvényes nemzetközi megállapodásokból hárul rá.

A teljesség igénye nélkül alá lehet húzni két olyan kérdést, amelyre a szovjet külpolitika különös súllyal hívta fel a figyelmet a nyugati hatalmakkal való megannyi magas szintű érintkezése alkalmával. Az első az *európai biztonsággal* kapcsolatos, és igen nyomatékosan veti fel egy *európai biztonsági értekezlet* hasznosságát.

A kiindulópont ez: senki sem tagadhatja le, hogy a jelenlegi európai helyzet a veszély sok elemét rejti magában. A hidegháborús állapot állandósítása csak azoknak előnyös, akik Európát a feszültség állapotában akarják tartani, s akiknek teljesen közömbösek az európai népek igazi érdekei. Rendkívüli haszonnal járna tehát, ha létrejönne *a kontinens országainak párbeszéde*, olyan, mennél magasabb szintű tanácskozás, amelyen a tárgyalóasztal mellett volna hely minden nyugat- és kelet-európai állam képviselőjének (nem volna szükségképpen kizárva az Egyesült Államok részvétele sem; ez a szovjet tervek szerint a részvevő országok véleményétől függene). Ez kiváló lehetőséget adna az építő javaslatok (például az atommentes övezetek létesítésére irányuló indítványok) megvitatására, a nézetek kölcsönös megismerésére, és még többre is: arra, hogy — esetleg biztonsági szerződés formájában — ki is munkálják azokat a tényleges politikai lépéseket, amelyek állandósíthatnák Európában a biztonsági és a nemzetközi együttműködés atmoszféráját.

A másik, nem kevésbé lényeges kérdés, amelyet a szovjet vezetők elsősorban Anglia, Franciaország és Olaszország államférfiaival folytatott tárgyalásaikon fejtettek ki, távlatait tekintve szintén messzemenően érinti az egész kontinenst. A szovjet vezetők alapos elemzésnek vetették alá azokat a nyugati megállapításokat — és ezek az utóbbi időben mind gyakoribbak, felelős államférfiak részéről is —, amelyek szerint Európa *végérvényesen elmaradt* az Egyesült Államok mögött.

Ami Nyugat-Európa és az Egyesült Államok viszonyát illeti, ez a tétel megalapozott. „Egyáltalán nem túlzás azt állítani, hogy Nyugat-Európát ma nagyobb mértékben nyugtalanítja az amerikai gazdasági expanzió, mint a Szovjetunió katonai ereje" — írta a *Christian Science Monitor*. Négy év alatt az Egyesült Államok direkt befektetései Nyugat-Európában 9 milliárd dollárról több mint 16 milliárd dollárra emelkedtek. Öt évvel ezelőtt Amerika ezer legnagyobb vállalata közül 460-nak volt európai leányvállalata, most pedig 700-nak van ilyen. Az Egyesült Államok legnagyobb korporációja több mint kétezer nyugat-európai vállalatot vásárolt meg. Nyugat-Európa nagy számítógép-gyárai (egy kivétellel) mind amerikai kézben vannak, és amerikai autógyárak (Ford, General Motors) ellenőrzik Nyugat-Európa gépjárműgyártásának tekintélyes részét.

Digitized by Google

Egész más azonban a helyzet akkor, ha nem Nyugat-Európát, hanem *egész Európát* állítjuk szembe az Egyesült Államokkal. A Szovjetunió *nem marad el* az Egyesült Államok mögött a műszaki-tudományos fejlesztésben, és ez hosszú távon az egész kontinens esélyeit növeli. *Koszigin* miniszterelnök Londonban részletesen kifejtette az ebből adódó konzekvenciákat. „Ha Európát és a Szovjetuniót együtt szemléljük és felbecsüljük természeti kincseiket, látnunk kell, hogy azok sokkal nagyobbak, mint az amerikaiak tartalékai" — mondotta.

Koszigin vázolta, hogy milyen hatalmas megtakarítást lehetne elérni, ha a szovjet, az angol és a francia tudományos kutatásokat egybehangolnák. Az ilyen munkamegosztás meggyorsítaná valamennyi részvevő állam gazdasági fejlődését. Ennek a kérdésnek felvetése igen nagy érdeklődést keltett. Ha e tervek valóra válnak, *új fejezet kezdődhet az európai államok gazdasági együttműködésének történetében.* A probléma kimunkálása egyben arra is utal, milyen értelemben üdvözölték Moszkvában az „európai Európára" vonatkozó, s a világ különböző pontjain eltérő módon interpretált elképzeléseket.

Napjaink Európája a mélyreható átalakulások korát élni, s az átértékelésekét is. Ezt a folyamatot leplezetlen aggodalommal szemlélik a tengeren túl. *Eisenhower* tábornok, az Egyesült Államok volt elnöke, az *US News and World Report* egyik legutóbbi számában összefoglalta a probléma lényegét: „Európa perspektívái aggodalomra adnak okot... mert az európaiak bizonyos mértékig megszűntek tartani a kommunizmus széles körű behatolásától". Egy dolog azonban az *aggodalom*, és más a *lehetőség* a megérett folyamatok megakadályozására. Ezzel a lehetőséggel pedig Washington ma nem rendelkezik, s a nyugat-európai döntések ma már mind gyakrabban magukban a nyugat-európai fővárosokban születnek. Sok ilyen *új irányzatot tükröző döntést* találtunk az utóbbi időben. *Franciaország* elhatározta, hogy szakít a NATO katonai szervezetével. *Dánia* nem járul hozzá, hogy kikötőiben és területein atomfegyvereket raktározzanak. A *norvég* külügyminiszter kijelentette, hogy a szovjet fenyegetésről szóló szokásos szólamok elavultak, *Olaszország* képviselője váratlan javaslatot terjesztett elő a NATO utolsó párizsi ülésszakán: dolgozzanak ki „nem katonai programot" egy tízéves európai fejlesztési tervre, hogy le lehessen küzdeni Nyugat-Európa elmaradását az Egyesült Államoktól. A *belga* nemzetvédelmi miniszter bejelentette, hogy országa felülvizsgálja NATO-beli kötelezettségvállalásait, és tervet dolgoz ki haderőinek csökkentésére. Hivatalos hírek szerint nagyon hasonlító terveken munkálkodnak a *londoni* külügyminisztériumban is. (Talán érdemes hozzátenni, hogy nem minden új felismerés jelentkezik ilyen „sarkos" formában, sok kérdésben a hallgatás is kardinális változásokat tükröz. A NATO-államok túlnyomó többségének például egyetlen szavuk sincs Bonn „jogi természetű aggályainak" alátámasztására az Odera—Neisse határ elismerése kérdésében.)

Digitized by Google

A Szovjetunió és a szocialista testvérországok céltudatos politikai vonalvezetése *történelemformáló erő* Európában. Egyrészt a folytatódó és megállíthatatlan változások földrészünkön, másrészt a szovjet politika növekvő hatása — ugyanannak a folyamatnak egymástól elszakíthatatlan két oldala. S hogy Európában, ahol nem kevés politikailag gyúlékony anyag van, nem lobbant fel jóvátehetetlen tűzvész, az elsősorban *a lenini szovjet politikai vonalvezetés* érdeme. Annak a politikának javára írható, amely az élet realitásaiból indul ki, és megköveteli másoktól is a realitások, a status quo elismerését; amely nem tesz elvi engedményeket, de nem zárkózik el a tárgyalások elől; amely a szocialista közösség erősítésén munkálkodik, s egyidejűleg az egész kontinens biztonságának és felvirágoztatásának útjait keresi.

Vajda Péter

A görög parlamenti választások elé

Görögországban májusban parlamenti választásokat tartanak, 1961 óta már a negyedik alkalommal. Ez a tény már maga is az ország belső helyzetének éleződését, az egymással szembenálló erők harcának erősödését jelzi.

Érdemes röviden visszatekinteni az elmúlt évekre. Görögországban választások voltak 1961 októberében. Akkor a Nemzeti Radikális Unióban (ERE) tömörült jobboldal jutott ismét hatalomra. A baloldal és a középpártok nem ismerték el a terror légkörében lefolytatott választások érvényességét. Karamanlisz, az ERE vezére és a kormány miniszterelnöke, 1963 júliusában kénytelen volt lemondani. Ezt követően előbb 1963 novemberében, majd pedig 1964 februárjában tartottak választásokat. Az ERE nagyon sok szavazatot vesztett, a Centrum Unió — élén Georgiosz Papandreuval — 1964-ben megszerezte az abszolút többséget, s a Demokratikus Baloldal Pártja (EDA) által is támogatott Papandreu alakított kormányt. Tizenhét hónappal később, 1965 júliusában azonban a királyi udvar nyomására benyújtotta lemondását. Több mint két hónapig tartó kormányválság következett. Az udvar, az ERE támogatására is számítva, a Centrum Unió disszidenseiből igyekezett kormányt létrehozni. Két parlamenti kudarc után 1965 szeptemberében a centrista disszidensekből álló harmadik kormány — a jobboldal szavazataival — megszerezte a többséget, bár ezt mindössze két szavazatnak köszönhette.

1966 decemberében váratlan fordulat következett be: Kanellopolusz (Karamanlisz utóda az ERE élén) bejelentette, hogy pártja megvonja

Digitized by Google

támogatását a centrista disszidensekből álló kormánytól. Sztefanopulosz lemondott, Konstantin király ideiglenes kormányt nevezett ki; ennek elnöke Paraszkevopulosz, a Görög Nemzeti Bank kormányzója. Az új miniszterelnök megígérte, hogy hat hónap múlva választásokat tartanak. Az EDA megtagadta a bizalmat a kormánytól, az ERE és a Centrum Unió viszont bizalmat szavazott neki.

*

Az eseményeknek ebből a sorozatából emeljünk ki néhány dátumot. Ezek — 1963, 1965, 1966 — a Karamanlisz-, a Papandreu-, legutóbb pedig a Sztefanopulosz-kormány lemondását jelzik. A kormány minden esetben még az alkotmányos határidő lejárta előtt mondott le, s nem is képviselőházi szavazás következtében; Karamanlisznak 1963-ban és Papandreunak 1965-ben szilárd parlamenti többsége volt. A három kormánybukás tulajdonképpeni okainak elemzése lehetővé teszi számunkra, hogy jobban megértsük a bonyolult, ellentmondásos és a magyar közvélemény számára talán nem mindig világos görög politikai helyzetet.

Bármilyen ürügyekre hivatkoztak is esetenként, bármilyen hivatalos magyarázatot adtak is rá — mind a három kormánylemondás azoknak az erőknek a hatására következett be, amelyek egymással szemben állnak Görögországban. Ezek: egyfelől *az imperialistaellenes, antimonopolista, demokratikus tömegek,* másfelől pedig *az imperializmus,* a vele egy húron pendülő *finánctőkés oligarchia,* a népellenes *monarchia.*

Karamanlisz 1963-ban azért bukott meg, mert a görög nép egységesen fellépő *demokratikus többsége* követelte távozását. Karamanlisz kormánya élvezte ugyan az Egyesült Államok támogatását, az ő rendelkezésére állott a hadsereg és a gondosan megválogatott rendőrség, s más, államilag támogatott szervezetek is segítették, mégis kénytelen volt lemondani és kiengedni kezéből azt a hatalmat, amelyet a jobboldal már 11 éve a magáénak mondhatott. Mindezt azoknak a *sztrájkoknak és egységes demokratikus tüntetéseknek* a fokozódó hatása kényszerítette ki, amelyekhez hasonlót 1949, a polgárháború befejezése óta nem látott Görögország. Ez a hatalmas demokratikus mozgalom, amely a kormány távozását és szabad választások megtartását követelte, 1963 májusában érte el tetőpontját, amikor Grigoriosz Lambrakisz baloldali képviselőt meggyilkolták. Lambrakisz temetésén Athénben hatalmas, mintegy félmilliós tömeg vett részt. A gyilkosság felbújtójaként vádolt Karamanlisz 1963 júliusában beadta lemondását.

Georgiosz Papandreu 1965. július 15-én mondott le. Az ő távozását nem a néptömegek követelték. Papandreu meg is maradhatott volna a hatalmon, ha *a görög nép demokratikus többségére támaszkodik,* hogy kivédje a királyi udvar és a reakció intrikáit. A világ minden tájáról Athénbe özönlő tudósítók jelentései annak idején beszámoltak az 1965 júliusában és augusztusában lejátszódó, szinte mindennapos tüntetésekről; ezekben Athén és más városok dolgozói és fiataljai messze hangzó szóval fejezték ki felháborodásukat amiatt, hogy a király sem-

Digitized by Google

mibe veszi az alkotmányt és tisztességtelen eszközökkel igyekszik megvásárolni a centrista képviselők lelkiismeretét.

A görög nép demokratikus többsége akkor nem tudta meghátrálásra kényszeríteni az udvart és a reakciót. A harc mégsem volt hiábavaló. A „királyi kormány" ellen megnyilvánuló népi ellenségeskedés, az 1966 folyamán kibontakozott népi akciók és az a hatalmas arányú követelési mozgalom, amelyben 1 600 000 sztrájkoló munkás és 335 000 paraszt vett részt, megrendítette, bizonytalanná tette a Papandreu után következő Sztefanopulosz-kormány helyzetét.

A Sztefanopulosz-kormány bukása *új szakasz kezdetét* jelentette abban a nagy küzdelemben, amely a görög demokratikus erők, valamint a finánctőkés oligarchia és külső meg belső szövetségesei között folyik. A Paraszkevopulosz-kormánynak a választások kiírására tett ígérete kétségtelenül *pozitív eredménye* a demokratikus erők harcainak, hiszen a kialakult helyzetben csak a választások jelenthetnek demokratikus megoldást. Nem szabad azonban az eseményeknek csak a pozitív oldalát néznünk. A kormányváltozás és a választások kiírására tett ígéret meghátrálás ugyan, de a reakciós erők *kiszámított meghátrálása*, olyan manőver, amelynek az a célja, hogy más eszközökkel érjék el azt, amit a „királyi puccs" 1965-ben nem tudott megvalósítani.

A görög reakció arra törekszik, hogy *megakadályozza a demokratikus egység felé mutató irányzatok erősödését*, megbontsa a demokratikus erők egységét, és elszigetelje a baloldalt. A reakció vezéralakjai — köztük a király — egyetlen alkalmat sem mulasztanak el, hogy választóvonalat vonjanak a „nemzeti" pártok (ide sorolják a Centrum Uniót is) és a baloldal közé. Az igazi választóvonal azonban másutt húzódik: az imperializmus kiszolgálóinak szűk rétegét, elsősorban a plutokrata oligarchiát választja ez el a többi társadalmi osztálytól és rétegtől.

*

A *májusi választások* főszereplői: az EDA, a Centrum Unió, az ERE, s végül Sztefanopulosz, Micotakisz Kosztopulosz és híveik csoportja.

A *Centrum disszidenseinek* ez utóbbi csoportjához 40 képviselő tartozik; az említett főszereplők szinte valószínűtlennek látszó köpönyegforgatásai következtében azonban elveszítette hitelét, belső ellentétekkel bajlódik, s ezért aligha valószínű, hogy a görög burzsoázia két fő pártja, az ERE és a Centrum Unió között önálló és némi súlyt képviselő politikai alakulatot tud létrehozni.

A *Nemzeti Radikális Uniót*, az ERE-t (élén Panajotisz Kanellopulosszal, Karamanlisz utódjával) szintén belső ellentétek marcangolják. Ezek az ellentétek egyfelől a „hajthatatlanok" csoportja, másfelől pedig a rugalmasabb politikát folytató Kanellopulosz-frakció között állnak fenn. A „hajthatatlanok" Karamanlisz visszatérésén munkálkodnak.

Az ERE a *reakciós jobboldal* pártja, a külföldi monopóliumokkal szövetkezett görög *finánctőkés oligarchia* politikájának képviselője. Hagyományos szálak fűzik a monarchiához, mindig kész követni az ame-

Digitized by Google

rikai imperialisták útmutatásait, s számos olyan nemzetközi egyezménynek volt előmozdítója és megalkotója, amely elősegítette az imperializmus görögországi gazdasági és katonai állásainak megerősítését. E pártban vannak azok a nagy befolyású, szélsőségesen reakciós elemek, amelyek azon munkálkodnak, hogy „ha szükségesnek látszik", olyan *erőszakos fordulatot* hajtsanak végre, amely felszámolja a polgári szabadságjogokat.

Az ERE az 1961. évi választásokon a szavazatok 51 százalékát szerezte meg, az 1964. évi választásokon pedig kevesebb, mint 35 százalékot. Erejét azonban nem lehet a választási eredményeken leméri, mert befolyása alatt tartja az államapparátust, az elnyomó szerveket, elsősorban a *hadsereget*, s a választáson ezt ki tudja használni. Görögországban ugyanis még mindig érvényben vannak a *kivételes törvények*, a Görög Kommunista Párt működését továbbra sem engedélyezik, és még az is súlyos következményekkel járhat (főként vidéken), ha valaki baloldali újságot olvas. A falvakban a csendőrségen, a városokban pedig a rendőrségen kívül csaknem mindenütt ott vannak a TEA fegyveres csoportjai; ezek külön hadsereget alkotnak, az ERE szolgálatában. Az ország lakosságának egyhatoda úgynevezett „ellenőrzött övezetekben" él. (Az „ellenőrzött" északi megyékben a csendőrség engedélye nélkül pl. egyik faluból a másikba sem szabad átmenni.)

A *Centrum Unió* 1961-ben alakult meg, amikor Georgiosz Papandreu elnöklete alatt centrista és jobbközép pártok és csoportok olvadtak egybe. Megalakulása a görög burzsoázia egy részének azt a törekvését juttatta kifejezésre, hogy *rugalmasabb módszerekkel*, szociális demagógiával és különböző engedményekkel tartsa fenn osztályuralmát. A Centrum Unió 1963-ban egyszerű, 1964 februárjában abszolút többséget szerzett, a szavazatok 53 százalékát. Ez egy társadalmilag olyan heterogén választói testület voksaiból adódott, amely a *burzsoázia egy részétől a munkásosztály bizonyos rétegéig* terjed.

Ezeket az osztályokat és társadalmi rétegeket akkor az egyesítette, hogy *elégedetlenek voltak a jobboldal bel- és külpolitikájával*, s olyan változást kívántak, amely magával hozza a demokratikus szabadságjogok helyreállítását, gazdasági és szociális reformok végrehajtását, a külpolitika átértékelését (a többi között a ciprusi kérdésben és a szocialista országokhoz fűződő kapcsolatokat illetően). A Centrum Unió és személy szerint Georgiosz Papandreu „a demokráciáért, a nagy demokratikus változásért folytatandó lankadatlan harc" bajnokaként lépett fel. Az akkori viszonyok között, amikor a harc döntően az ERE részéről fenyegető újfasiszta veszély ellen irányult, ezeknek az érveknek jelentős hatásuk volt a választópolgárok nagy részére. (Az 1964-es választásokon az EDA csak 24 körzetben indított jelölteket, s híveinek azt ajánlotta, hogy ahol nem indít jelöltet, a Centrum Unió jelöltjeire szavazzanak.)

A Centrum Unió olyan politikusok ellenőrzése alatt állt, akiknek szoros kapcsolataik voltak *a reakciós nagyburzsoáziával, a királyi udvarral és az Egyesült Államokkal*. Az a tény, hogy a Papandreu-kormány

Digitized by Google

hat minisztere 1965. július 15-e után megtagadta a pártot és tárcát kapott „a királyi kormányban", világosan megmutatja, milyen szorosak voltak ezek a kapcsolatok.

A Centrum vezetőségének magatartása azonban nem azonosítható *a tagságnak, a választók tömegeinek* magatartásával és törekvéseivel. Figyelmet érdemel az is, hogy az elmúlt két évben a Centrum Unión belül csoportok alakultak, s ezeknek tagjai és egyes vezetői nyíltan részt vettek a baloldallal együtt egységes demokratikus akciókban. A *demokratikus akcióegység* kibontakozott és megerősödött a községi tanácsokban, a szakszervezetekben, a mezőgazdasági szövetkezetekben, az ifjúsági szervezetekben, az értelmiségiek egyesületeiben, s azokon a kongresszusokon, amelyek Görögország alapvető társadalmi problémáiról tárgyaltak. Az amerikai kémszervezet által szított intrikák és a hadsereg demokratikus érzelmű tagjai ellen indított üldözések a centrista meggyőződésű tiszteket is befolyásolták. Az úgynevezett Aszpida-per világosan megmutatta, milyen szerepet játszik Görögországban az amerikai titkosszolgálat. A közvélemény rokonszenv-tüntetéseitől felbátorítva a perbe fogott tisztek a törvényszéken nem engedték megfélemlíteni magukat, hanem leleplezték a CIA embereinek a görög titkosszolgálatban, a hadseregben, a Cipruson állomásozó görög hadtest soraiban és az ország politikai életében kifejtett tevékenységét. „Mi azért vagyunk a vádlottak padján — hangoztatták a tisztek —, mert szívünkön viseljük a nemzet érdekeit és ellenezzük a CIA tevékenységét." A pert ezek után zárt ajtók mögött folytatták.

A görögországi ellentmondások éleződésének és a baloldal harcainak hatására létrejött átcsoportosulás a Centrum Unió *legfelsőbb vezetésében* is éreztetik hatásukat. Egy képviselői csoport, amelynek 40 tagja élén Andreasz Papandreu, Georgiosz Papandreu fia áll, egyre radikálisabb álláspontokat foglalt el, és ellentmondásos magatartása ellenére is *valami újat jelent* az imperializmus hatalmaskodásának és a plutokratikus oligarchia szerepének leleplezésében. Az ifjú Papandreu a Paraszkevopulosz-kormányt „királyi bábokból álló kormánynak" nevezte. Kijelentette, hogy Görögországot az amerikaiak kormányozzák, összeesküvést szőnek, hogy feláldozzák Ciprust, a jobboldal pedig terrorválasztásokra készül.

A Centrumon belül vannak tehát olyan csoportok, amelyeket a demokratikus akcióegység távlatai szempontjából nem szabad lebecsülni, bár a jelenlegi körülmények között ezek nem elég erősek ahhoz, hogy befolyásolják a Centrum Unió vezetőségének magatartását.

Hogyan fogadja a *baloldal* a választásokat? A kommunista párt még mindig illegalitásban van. Ebben a helyzetben a baloldal legfőbb ereje, az *Egységes Demokratikus Baloldal Pártja* (EDA) demokratikus, antimonopolista és antiimperialista célkitűzésekkel lép a választók elé.

Az EDA befolyását sem lehet csupán a választásokon szerzett szavazatainak számával lemérni, pedig a választásokon magáénak mondhatta a szavazatok *jelentős részét* (1958-ban egynegyedét). Szavazatai-

Digitized by Google

nak száma az utóbbi években az elnyomás mértékétől, a politikai konjunktúrától, a parlamenti vagy községi választások jellegétől is függ. Az EDA kezdeményezte és szervezte a demokratikus egység jegyében azokat a *gazdasági és politikai megmozdulásokat,* amelyek nagymértékben befolyásolják a görög politikai események menetét.

A Görög Kommunista Párt Központi Bizottságának január 12-i és az EDA vezető bizottságának február 5-i határozata elemezte a legutóbbi változások okait, a társadalmi és politikai erőviszonyokat, s megjelölte a választási harcnak, a tömegakciók szervezésének feladatait.

Az *EDA határozata,* számításba véve a Paraszkevopulosz-kormány hatalomra jutásának körülményeit, a kormány összetételét, a reakció állásainak megszilárdulását az államapparátusban, hangsúlyozza: fennáll annak a veszélye, hogy a választásokon *megsértik a nép akaratát.* Felhívja tehát a demokratikus érzelmű választókat, harcoljanak e veszély ellen. A határozat emlékeztet arra, hogy a nép akciója a múltban már többször is *meg tudta hiúsítani* a reakció terveinek megvalósítását. Felsorolja azokat az intézkedéseket, amelyeket a kormánynak feltétlenül meg kell hoznia: gondoskodnia kell a *gyülekezési és a mozgási szabadságról,* meg kell szüntetnie az *ellenőrzött övezetekben* fennálló tilalmakat, a választások idején *el kell vennie a fegyvert* a TEA embereitől, a rádiót *minden pártnak* rendelkezésére kell bocsátania stb. Ezeket az intézkedéseket az EDA memorandum formájában is kérte a kormánytól.

A választási harc lényeges kérdése — jelenti ki az EDA határozata — az, hogy a *parlamentben* olyanok legyenek az erőviszonyok, hogy elő tudják segíteni a szükséges változásokat. A Centrum Unió vezetőségének kompromisszumos magatartása nehézségeket okoz, de az EDA ennek ellenére hiszi azt, hogy a választások nyomán olyan erőviszonyok alakulnak majd ki, amelyek *meghiúsítják egy jobboldali vagy jobbközép kabinetalakítás kísérleteit,* vagy pedig megdöntik az e politikai erők által létrehozott kormányt, és közelebb hozzák *a demokratikus erők összességére támaszkodó kormány* megalakulását.

Az EDA-nak számolnia kell a Centrum Unió vezetőségének kompromisszumaival és a választási együttműködést elutasító álláspontjával. Ebben a helyzetben az EDA úgy határoz, hogy *minden választótestületben állít jelölteket,* s listáján helyet biztosít mindazoknak a demokratáknak, akik *az egység hívei és egyetértenek programjával.* Ez a program az ország demokratizálásának az 1964. évi választásokon már előterjesztett programja és lényegét a következő jelszavakban lehet összefoglalni: *demokratikus, gazdasági és társadalmi fejlődés, nemzeti függetlenség, béke.*

A görög demokratikus erők érdekei azt kívánják, hogy az EDA minél nagyobb képviselethez jusson az új parlamentben. Az EDA választási sikere nem egy párt győzelme lesz, hanem egy politikáé, a *demokratikus egység politikájáé,* amely a reakció terveinek kudarcát és az igazi demokrácia fejlődésének biztosítását jelenti.

J. Dellagrammatikasz

Digitized by Google

Tapasztalatcsere

A váci járás pártbizottságának gazdasági irányító és szervező munkájáról

A Társadalmi Szemlében folyó tapasztalatcsere aktuális és a mi munkánkat is közvetlenül befolyásoló elvi és gyakorlati kérdéseket vetett fel. Lakos Sándor elvtárs cikkével teljes mértékben egyetértünk. A vita azonban megmutatta, hogy a pártmunka különböző szintjein, az adott konkrét feltételektől függően differenciált munkamódszerekre van szükség.

A 20 községből álló váci járás Budapest, Dunakeszi és Vác körzetében, tehát erősen iparosított területen fekszik, de mezőgazdasága is jelentős. A foglalkoztatottság aránya itt lényegesen meghaladja az országos átlagot. A munkások nagy tömegei járnak el dolgozni a járás községeiből. A mezőgazdaságban dolgozók száma mindössze 4 községben haladja meg a munkaképes lakosság 50 százalékát, 8 községségben az országos átlagon mozog, a többiben 10 százalék alatt van. Ez csak részben magyarázható az ipar elszívó hatásával; gyengék a termőhelyi adottságok is és így a hagyományos termelési szerkezet nem nyújtott megfelelő kereseti lehetőségeket. Szántóföldjeink egyik fele jóindulatú, de gyenge tápanyagú homokterület. A másik fele hegyes-völgyes vidék, agyag, amelynek gépi művelése, és ezzel az intenzívebb kultúrák meghonosítása még nincsen megoldva. Az ipar elszívó hatása és a termelőszövetkezetek gazdálkodási problémái gátolják a szövetkezetek munkaerő-ellátását. Az alkalmazottak aránya növekszik, 1966-ban már a tagság 18,3 százalékát tette ki.

A járás gazdasági élete az elmúlt években mind ipari, mind mezőgazdasági szempontból jó ütemben fejlődött és ebben oroszlánrészük volt a pártszervezeteknek, az üzemekben dolgozó kommunistáknak. Jelentős mértékben az ő helytállásuknak és szervezeti ráhatásuknak is eredménye az, hogy üzemeink évről évre teljesítik a mennyiségi és minőségi előírásokat. Állami gazdaságaink gazdálkodása is jelentősen javult az elmúlt években, a termelőszövetkezetek többsége pedig fokozatosan megszilárdul.

A járási pártbizottság irányítja, koordinálja, segíti az alapszerve-

Digitized by Google

zetek gazdaságszervező tevékenységét. Természetesen sok módszertani segítséget is kell nyújtania, ennek azonban alapvető feltétele az, hogy a saját feladatait helyesen végezze el, saját módszereinek, munkastílusának példájával is segítse elő a pártszervezetek öntevékenységét.

Az első kérdés, amihez hozzá kívánunk szólni: hogyan vesz részt a járási bizottság a gazdasági feladatok meghatározásában, milyen tevékenységet végez a gazdaságirányításban, és hogyan kell a módszereknek alkalmazkodniuk a gazdasági irányítás változásaihoz, az adott körülményekhez.

Már elfogadott vélemény és többé-kevésbé kialakult gyakorlat, hogy a járási pártbizottság egy-egy gazdasági ágazatban elsősorban az országos és megyei céloknak megfelelő, de a helyi lehetőségekből és adottságokból kiinduló távlati tervezést szorgalmazza. Azokat a gazdasági folyamatokat kíséri figyelemmel, azoknak az intézkedéseknek a kidolgozásában segít, amelyek hosszabb időszakra befolyásolják a fejlődés irányát, összehangoltságát és ütemét. Két-három év óta kialakult gyakorlat ez, és helyesnek tekinthető, nemcsak a gazdaságirányítási reformra való tekintettel. Az ipari üzemek éves tervfeladatait tudniillik állami vonalon szabták meg, ezért nem volt szükség és lehetőség jelentős befolyásolásra; a mezőgazdaságban pedig az említett problémák ösztönöztek erre bennünket, hiszen ezeknek a megoldása csak hosszabb távon lehetséges. Figyelmünk és erőnk jelentős részét tehát már az ilyen jellegű feladatokra fordítjuk.

A MTA Közgazdaságtudományi Intézetének segítségével elkészíttettük a járás termelőszövetkezeteinek és egészében a járás mezőgazdaságának távlati fejlesztési tervét. Ez a terv jelentősen megkönnyíti a pártszervezetek gazdaságszervező munkáját, de a felsőbb szervek gazdaságpolitikai tevékenységét is a járás mezőgazdaságának irányításában. A pártszervezetek és a gazdasági vezetők megtárgyalták a tervnek a maguk termelőszövetkezetére vonatkozó részét, és a járási szervek is állást foglaltak a fejlesztés irányával és ütemével kapcsolatban. A gyakorlat során kialakultak a járás iparpolitikai elvei és egyeztettük azokat az illetékes gazdasági ágazatok vezetőivel. Jelenleg elsősorban a járási pártbizottságnak és a járási tanácsnak kell a koordináló szerepet betöltenie az iparpolitikai kérdésekben. Budapest közelsége miatt ugyanis rendkívül sok vállalat szeretne a járásba települni, de a foglalkoztatottság aránya ezt nem teszi lehetővé. Arra törekszünk, hogy csak olyan új ipari település kerüljön a járásba, amelynek ide helyezése a népgazdaság érdeke. Másrészt az ipar vezetőivel együttműködve el akarjuk érni, hogy az újonnan telepített üzemek felszerelése és technológiája, valamint a régi üzemek rekonstrukciója a lehető legkorszerűbb színvonalú legyen, és ezzel mérséklődjék a munkaerő-igény.

Egy másik gondunk, amelyre nagy figyelmet fordítunk, az, hogy a járás lakosságának 60 százaléka nincs ellátva egészséges vízzel. E probléma megoldásához az állam nem tud megfelelő anyagi eszköző-

Digitized by Google

ket rendelkezésünkre bocsátani, a községek pedig egyedül ugyancsak nem képesek erre. A járási tanácsban dolgozó elvtársaink elkészítették a járás ivóvíz-ellátásának távlati tervét, és a pártszervezetekkel, valamint a községi tanácsokkal és népfront-bizottságokkal együtt nekifogtunk a törpevízmű-rendszerek kialakításához.

Sok tekintetben hasonló módon segítjük alapvető problémáik megoldásában a termelőszövetkezeteket is. Munkánk nem merülhet ki a távlati fejlesztési tervek elkészítésében, sok közvetlen gyakorlati kérdés megoldásában is segítenünk kell őket. Termelőszövetkezeteink ugyanis általában kicsik és többségükben gazdaságilag is meglehetősen gyengék. Jelenleg tehát a járási szervek kezdeményeznek és szerveznek sok olyan megoldást, amely a gazdálkodás körülményeinek a megjavítását szolgálja, természetesen maximálisan igénybe véve a megyei pártbizottság, a megyei tanács, az Agrártudományi Egyetem és más szakemberek segítségét is. Létrehoztunk pl. egy termelőszövetkezetek-közi építőipari társulást, amely ma maga eszközli a termelőszövetkezeti beruházásokat. Működik a talajvédelmi és vízgazdálkodási társulás is, amely tervező és kivitelező szerv is. Minthogy a talajvédelem szorosan összefügg a talajművelési módszerekkel, szeretnénk, ha ez a társulás intenzíven foglalkozna szaktanácsadással és szakpropagandával is. A járási pártbizottság most kezdeményezi és szervezi a homoktalajok szervesanyag-visszapótlásának megoldását.

Sorolhatnánk még a járási pártbizottság olyan jellegű feladatait, mint pl. a termelőszövetkezeti üzem és a háztáji gazdaságok megfelelő kapcsolatának kialakítása, a helyes közgazdasági szemlélet terjesztése, a mezőgazdasági munka termelékenységének a növelése stb. Nem kívánjuk mindezt túlságosan részletezni, csupán azt akarjuk érzékeltetni, hogy az éves tervek teljesítése és a konkrét, operatív feladatok mellett milyen sok és fontos távlati feladata van a járási pártbizottságnak, és mennyire nem elég kizárólag a mai gondokkal, tennivalókkal foglalkoznia. Az ilyen jellegű feladatok jelentős része véleményünk szerint a reform bevezetése után is megmarad. Nem világos azonban az, hogy milyen mértékben szűkül ezeknek a köre a jövőben, az új gazdasági mechanizmus életbelépése után, illetőleg a termelőszövetkezeti szövetségek létrehozásával. Ennek ellenére sem tartjuk indokoltnak a tétlenkedést és a bizonytalanságot. Ehelyett inkább igyekszünk úgy kialakítani a járási pártbizottság munkamódszerét, hogy az irányítás változása ne okozzon törést az alapvető folyamatokban. Általánosságban úgy fogalmazhatnánk meg ezt a törekvést, hogy az üzemi párt- és gazdasági szerveket igyekszünk egyre alkalmasabbá tenni feladataik betöltésére. Ezért a legszorosabban együttműködünk a helyi szervekkel és vezetőkkel. Gyakran rendezünk politikai és szakmai témájú tapasztalatcseréket.

A gazdasági irányítással kapcsolatos tapasztalatcsere során az egyik alapvető vitakérdés volt az ún. operatív beavatkozás aránya és módszere. Általában teljesen egyet lehet érteni a Társadalmi Szemle

Digitized by Google

vitaindító cikkével, amely a szélsőségek ellen foglal állást, és a fokozatos, a helyzethez igazodó változtatásokat igényli. A kérdés elvileg világos. De mint mindenütt, itt is rendkívül fontos az általános elvek helyes, célszerű alkalmazása. Sok gyakorlati kérdésről kell még a jövőben is vitatkoznunk. Járási bizottságunk odáig már eljutott, hogy a munkát sikerült jobban megosztania az állami, a társadalmi és a helyi szervekkel és hogy a különböző kampánymunkákat már nem irányítjuk közvetlenül. A tapasztalat szerint a munka hatásfoka ettől nem csökkent, hanem inkább növekedett. A járási munkában is sok még azonban a kérdőjel, a probléma. Így pl. az, hogy milyen mértékben lehet operatív módon beavatkozni az olyan mezőgazdasági termelőszövetkezetek gazdálkodásába, amelyek fiatal üzemek, és ahol a vezetők szakmai és politikai felkészültsége — különösen a középkádereké — alacsonyabb, mint az állami üzemekben. Emellett másképp kell irányítani a gyenge szövetkezeteket, mint a már megszilárdult, erős pártszervezettel rendelkező gazdaságokat. Ezzel kapcsolatban egyesek felvetik, hogy ha a gyenge üzem kis önállóságot kap, akkor később még nehezebben fog megszilárdulni. Véleményünk szerint az operatív beavatkozást — ahogyan ma ezt a fogalmat értelmezzük —, mindenütt lényegesen csökkenteni kell. Ezzel együtt fokozott segítséget lehet és kell nyújtani ott, ahol a pártszervezet és a gazdaság helyzete ezt indokolttá teszi. A segítséget és az ellenőrzést azonban nem szabad az utasítással azonosítani. Céltudatosan arra kell törekednünk, hogy ráirányítsuk a helyi pártszervezetek figyelmét a problémákra, igényeljük tőlük az ezekkel való foglalkozást és segítsük őket.

El szeretnénk érni, hogy minden pártszervezet rendszeresen és alaposan elemezze a gazdaság tevékenységét és a párt általános politikájának, céljainak figyelembevételével, lehetőleg a gazdasági és egyéb szervekkel összhangban alakítsa ki törekvéseit. Nem könnyű feladat ez, sok személyi, szubjektív akadálya is van; néhány üzemben és szövetkezetben pl. az idejét múlt, de megszokott munkamódszerek kötik gúzsba a vezetőségeket. Sok elvtárs minden idejét és energiáját a munka során felmerülő apró problémák rendezésére fordítja, és bár sokat és lelkiismeretesen dolgozik, nem tudja áttekinteni a gazdálkodást. A kritikai észrevételekre pedig az ilyen elvtársaknak rendszerint az a válaszuk, hogy szerintük a kommunisták nem járhatnak becsukott szemmel, mindenre fel kell figyelniük. Az egyik termelőszövetkezeti pártszervezet titkára pl. kizárólag a dolgozók panaszaival, a gépek kijavításával és a vélt vagy valódi munkaszervezési hibák kiküszöbölésével foglalkozik — eközben pedig képtelen arra, hogy áttekintse, elemezze azt a problémát: miért romlik évről évre a gazdaság helyzete. Egy másik termelőszövetkezeti titkár az anyagbeszerzésre specializálta magát azzal az indokkal, hogy ő hiányzik legkevésbé a termelésből.

Természetes, hogy ezeken a módszereken változtatni kell, és a fokozatosság igénye nem lehet mentség az ilyen módszerek konzerválására. Igaz az, hogy a kommunisták nem mehetnek el szótlanul a ha-

Digitized by Google

nyag munka és a bajok mellett. Ösztönözzük is a párttagságot arra, hogy továbbra is segítsen a hibák feltárásában, közös feladataink megvalósításában — példamutatásával, nevelőmunkájával, és ha kell, éles bírálatával is. Mindez azonban nem pótolhatja a taggyűlés és a pártvezetőség elemző munkáját, az átfogó koncepció kialakítását az adott terület leglényegesebb gazdasági feladataira vonatkozóan. Több termelőszövetkezetünk és üzemünk pártszervezetének példája mutatja, hogy e kétféle munka kombinálható. Ezekben a szervezetekben sem utasítja el a párttitkár a panasszal, problémával hozzáforduló embereket, de megosztja a munkát a vezetőség többi tagjával, valamint a gazdasági és a társadalmi szervek vezetőivel. A jól dolgozó párttitkárok is beavatkoznak olykor a gazdasági folyamatokba — de csak indokolt esetben —, amikor valamilyen közvetlenül kárt okozó és azonnal kijavítható hibát észlelnek. Ilyenkor valamilyen formában felelősségre is vonják azt a vezetőt, akit a mulasztás terhel.

Persze nem egyszerű eldönteni azt, hogy az adott helyzetben az operatív beavatkozás milyen mértékben indokolt. Egy jellegzetes példával szeretném ezt érzékeltetni a járási pártbizottság munkájából. Az 1960. február 1-i bérrendezések előkészítésekor az üzemek gazdasági és társadalmi vezetői sorra-rendre megkérték a pártbizottság ipari osztályának vezetőjét, hogy segítsen a béremelések kidolgozásában. Ebben az esetben úgy döntöttünk — minthogy elvi problémák nem merültek fel —, hogy a végrehajtás kifejezetten az üzemi szervek feladata, és nincs szükség arra, hogy előre „bebiztosítsák" magukat, akkor sem, ha döntéseiknek politikai következményei is vannak. Az üzemi pártszervezetek végül meg is oldották maguk a feladatokat, mégpedig sikeresen. E munka során is nőtt az önállóságuk, a felelősségük.

A járási pártbizottság munkamódszerei jelentős mértékben függenek a megyei pártbizottság irányítási formáitól, attól hogy ők mit és hogyan kérnek számon a járási szervektől. Örvendetes, hogy a Pest megyei Pártbizottság céltudatosan törekszik a járási szervek önállóságának és felelősségének fokozására, és hogy a járás egészének politikai és gazdasági fejlődését kéri számon. Enélkül nem alakulhatna ki az az egységes gazdaságpolitikai irányítás, amelyet az ipar és a mezőgazdaság egyre nagyobb egymásrautaltsága, a gazdasági folyamatok összekapcsolódása, a gazdaságirányítási rendszer változása, s a tudatformálásban előttünk álló feladatok is igényelnek.

Nagyon egyetértünk azzal, hogy a kádermunka és az ezzel kapcsolatos tennivalók a legfontosabb gazdaságirányítási kérdések között szerepeltek az egész cikksorozatban. A gazdaságirányítás reformja nyilvánvalóan új igényeket támaszt valamennyi pártszervezet kádermunkájával szemben. A járási bizottságunkon dolgozó elvtársak különösen érzik ezt, hiszen néhány termelőszövetkezetben még a felső vezetés sincs megnyugtatóan rendezve. De egyre sürgetőbb feladat a középvezetők szakmai és politikai képzettségének fokozása is.

Pártszervezeteink tervszerűen szervezik, segítik a tagság és a ve-

Digitized by Google

zetők politikai és közgazdasági képzését. Valamennyi alapszervezet elkészítette a pártiskoláztatás négyéves tervét. A járási pártbizottság összesítette ezeket és egyeztette a megyei pártbizottság által nyújtott lehetőségekkel. A központi tanfolyamok mellett rendszeresen tartunk tanfolyam jellegű értekezleteket az alapszervezeti vezetők részére a pártmunka módszereiről. Működik a mezőgazdasági szakemberek klubja is, ahol a Gödöllői Agrártudományi Egyetem tanárai és más országos hírű szakemberek tartanak agrártudományi és közgazdasági előadásokat. Ezeknek az előadásoknak a témája: a gazdaságirányítás reformja a mezőgazdaságban. Az előadásokat konzultáció követi. E rendezvényekkel is igyekszünk elősegíteni, hogy a termelőszövetkezetek vezetői, szakemberei idejében megismerkedjenek a gazdaságirányítás várható alakulásával, s már ebben az évben hasznosíthassák is ismereteiket. Üzemi munkásakadémiákon pedig munkások, üzemi káderek élénk érdeklődése mellett folynak a reformról szóló előadások.

Szándékosan nem tértünk ki a mezőgazdasági szakmunkás- és szakember utánpótlás kérdésére. E téren a mi járásunkban is lényegesen lassúbb az előrehaladás a kívántnál.

Úgy látjuk, hogy a vállalatok önállóságának növekedésével fokozódik a helyi pártszervezetek felelőssége a kádermunkában is. Lakos elvtárs mint megfontolandó javaslatot vetette fel, hogy a reform bevezetésével az üzemi pártszervezeteknek vétójogot kellene kapniuk a vezetők beállításában és leváltásában. Helyeseljük ezt az elképzelést azzal a kiegészítéssel, hogy munka közben is növekedjék a pártszervezet szerepe. A járási pártbizottságnak pl. megvan a hatásköri listája, de egyes gazdasági vezetők ezt nem veszik figyelembe a minősítésnél, csak a beállítás, illetve a leváltás esetén, de akkor sem mindig. Az üzemi pártszervezet vezetője nem vesz részt az igazgatónak, vagy a gyáregység vezetőjének a minősítésében. A termelőszövetkezet vezetőinek minősítési rendszerében sem játszanak megfelelő szerepet a pártszervezetek. A Földművelésügyi Minisztérium csak a járási pártbizottság mezőgazdasági osztályvezetőjének jelenlétét igényli a vezetők munkájának minősítéséhez. Szerintünk helyes lenne egyértelművé tenni a hatásköri listákat, és a pártszervezetek jogait a káderek elbírálásában; ezzel együtt minden pártszervezetnek meg kellene adni az azonos szintű gazdasági vezetők munkájával, s magatartásával kapcsolatos véleménynyilvánítás jogát és lehetőségét.

A tsz-vezetők minősítésekor nálunk már évek óta jelen van a járási tanács képviselője mellett az illetékes párttitkár és az ellenőrző bizottság elnöke. Ezektől az elvtársaktól főleg azt igényeljük, hogy a tagság szemszögéből mondjanak véleményt a vezetők munkájáról.

Az elmúlt években igyekeztünk megfelelő munkastílussal elősegíteni a pártszervezetek elmélyültebb munkáját. A munka során és a reformra való felkészülés közben már mutatkoznak ennek a törekvésnek az eredményei alapszervezeteink munkájában is.

Balogh László

Digitized by Google

Tudományos életünkből

PATAKI FERENC:

A marxista szociálpszichológia tájékozódási irányai

A marxista gondolkodásnak az elmúlt évtizedben kibontakozó megújhodása két, világosan kirajzolódó jellemző folyamat alakját ölti. A hagyományosan és folyamatosan művelt filozófiai és társadalomtudományi diszciplínák horizontja *mind jobban kitágul:* új kérdésfeltevésekkel gyarapodnak, belső szerkezetük korábbi merevsége rugalmasabbá válik, árnyaltabbak lesznek a valóság bonyolult mozgásához fűződő kapcsolataik. Másfelől tanúi lehetünk annak is, hogy a szocialista országok tudományos közéletében korábban stagnáló, félretaszított avagy „száműzött" tudományok és tudományos kutatási irányok születnek újjá. Ennek nyomán indokolatlanul és durván eltépett szálak fonódtak ismét egybe: a marxista tudományosság számos területén helyreállt a *tudományos és történeti* folytonosság.

„Tudományos divat" vagy társadalmi szükséglet?

A szociálpszichológia az újjászülető tudományok sorsában osztozik. A 30-as évek derekától csaknem két és fél évtizeden át „törvényen kívüli" állapotba kényszerült, művelése tilalmas volt. Ismeretanyaga — részlegesen, töredékesen — más tudományágakban hagyományozódott tovább. A felszabadulást követően egy rövid, de nem jelentéktelen kezdeményezéseket és eredményeket felmutató időszak után hazánkban is hasonlóképpen alakult a helyzet. E jelenség sajátos társadalmi és ideológia-történeti okai közismertek, hosszas ecsetelésük ehelyütt nyilvánvalóan szükségtelen. Az említett újjászületési folyamat egynémely oldalával és vonásával azonban érdemes foglalkozni.

Manapság hellyel-közzel valóságos *„tudományos divat"* alakult ki a szociológia, szociálpszichológia, kibernetika, részben az etika és néhány más tudományág körül. Ez a különös, de mindenképpen érthető és természetes tudománytörténeti helyzet megszülte a maga múlékony műfaját is, amelyet — alkalmasabb szó híján — *„apologetikus tanulmány"*-

Digitized by Google

nak nevezhetnénk. A főként néhány évvel ezelőtt oly gyakori műfaj szerzői sokoldalúan indokolták és bizonyították az újjászületŏ tudományok elméleti funkcióját és gyakorlati hasznát, körvonalazták marxista értelmezhetőségüket és rendszertani kérdéseiket, s informáltak a polgári kutatások jellemző tendenciáiról, időközben elért eredményeiről. Hadd utaljunk csupán a marxista szociológia tárgyáról és rendszertani összefüggéseiről lefolytatott nemzetközi vita jellegére és eredményeire, valamint arra az eszmecserére, amely 1963 folyamán zajlott le a szovjet pszichológusok körében a marxista társadalom-lélektan kérdéseiről. Az utóbbi vita hullámai is széleskörűen tovább gyűrűztek — egyebek közt — a lengyel, német és magyar sajtó hasonló műfajú cikkeiben. Ezek a polémiák kétségtelenül hasznos szerepet töltöttek be, hiszen előítéleteket és gondolkodási sémákat segítettek felszámolni, s hozzájárultak a társadalomtudományos gondolkodás fellendüléséhez.

Úgy tűnik, akadnak azonban olyanok is, akik olykor némi aggodalommal és gyanakvással tekintenek ezekre a különös „tudományos divatok"-ra. Való igaz: akárcsak bármely más divat, ez is magában hordhatja az átmenetiség, a múlékonyság lehetőségét. Ezenfelül pedig egyoldalú és felületes megoldási kísérleteket is serkenthet, s eltúlozhatja egyes, *elkülönített mozzanatok* jelentőségét. Minden divat szükségképpeni hátránya, hogy mértéktelen gyorsasággal óhajtja realizálni a maga lehetőségeit, s mohó türelmetlenséggel kívánja kiterjeszteni hatókörét.

Ezért azután gyakran előfordul, hogy valamely „divatos" tudomány köré illúziók szövevénye fonódik: egyaránt kedvenc témája lesz a zsurnalisztikának meg a tudományos prognózisoknak. Szó- és fogalomhasználata s egy-egy eljárása (pl. a „felmérés") beszüremkedik a köznapi tudatba és gyakorlatba, s ott sajátos, vulgarizált formában lecsapódik. Jelentőségének méltatásáról olykor több szó esik, semmint valóságos elméleti és gyakorlati eredményeiről. Hadd emlékeztessek futólag arra, hogy a század elején a pszichológia (és a szociológia) egyszer már volt a „közlelkesedés" tárgya. Az alábbi sorok — bármily különös — több mint ötven éve láttak napvilágot a *Huszadik Század*-ban (1914. évf. 651. l): „Figyeljük meg, hogy ez a szó, »pszichológia«, napjaink legdivatosabb frázisa különben. Nincs még egy olyan tudomány, hacsak a szociológia nem, melyre való untalan hivatkozás annyi burkoltságot, semmitmondást, frázist, sőt visszaélést takarna... A modern lélektan, napjainkban bátran elmondhatjuk: a dolgok »ízéje«."

Persze ezek az epés és sok tekintetben túlzóan igazságtalan sorok semmit sem óhajtanak bizonyítani. Csupán *kuriózumnak* tekinthetők, de talán mégsem nélkülöznek némi aktuális tanulságot. Mindenekelőtt ezt: valamely tudomány sohasem *elvont* lehetőségeivel és *programatikus deklarációival* befolyásolja a társadalmi gyakorlatot, *hanem csakis tényleges teljesítményeivel*. A „tudományos divatok" kétségtelenül támaszthatnak túlfeszített várakozásokat, s létrehozhatnak indokolatlanul nagyra méretezett elvárásokat egy-egy új, vagy csupán újjászületŏ diszciplínával szemben. Ne feledjük: nemigen lehet rövid évek

Digitized by Google

alatt nagyszabású tudományos eredményeket besöpörni évtizedek mulasztásainak nyomasztó terhével küszködő tudományokban.

A tudományos divat-szellemtől, vagy ha nyersebben akarunk fogalmazni: konjunktúrától való aggodalom hellyel-közzel abból a feltevésből is táplálkozik, hogy a jelenség mélyén esetleges, véletlenszerű, avagy egyenesen szubjektív tényezők bújnak meg. Nem tagadjuk: efféle mozzanatok — mint közismert — valóban kellemetlenül, vagy legalábbis sajátosan színezhetnek egyébként rendkívül fontos társadalmi folyamatokat is. Mérhetetlenül fontosabb azonban, hogy elsősorban azokat a *nyomós objektív okokat* és *reális társadalmi szükségleteket* vegyük figyelembe, amelyek az említett tudományok elkerülhetetlen újjászületéséhez vezettek. S itt főként nem is a személyi kultusz és a dogmatizmus hatására kialakult tudományos vákuum feszítő erejére, vagy a szembeszökő elmaradás konstatálásának nyugtalanító-serkentő hatására gondolunk. Mindenekelőtt az a pontosan érzékelhető igény sarkallja a marxista társadalomtudományok differenciálódását, amelyet ilyenképpen foglalhatnánk össze: a szocialista társadalom szociális folyamatainak *hatékony, tudatos irányítása* elképzelhetetlen akkor, ha a különböző tudományok nem tükrözik az elérhető legnagyobb pontossággal és teljességgel *a társadalmi valóság makro- és mikrostrukturális folyamatait s e folyamatok létrejöttének és lezajlásának mechanizmusait.*

Bizonyos, hogy a gazdasági irányítási rendszer átalakítása, a társadalmi viszonyok fejlesztése és a demokratizmus gyakorlatának kiterjesztése bonyolultabbá és sokrétűbbé teszi a társadalomszervezés és a társadalmi irányítás feladatait. Általában nagyobb szerephez jutnak a szubjektív tényezők, valamint a társadalmi csoportformációk dinamikájának törvényszerűségei. Kétségtelenül megnő a szabályozott és befolyásolt spontán folyamatok jelentősége. Nem lehetünk meg anélkül, hogy ne legyen pontosabb képünk *az ember, a csoport, a kollektíva társadalmi aktivitásának indítékairól és szerkezetéről,* s a szociális magatartás modelljeiről, az anyagi-gazdasági és ideológiai-tudati viszonyok konkrét kölcsönhatásáról, s az e kölcsönhatást közvetítő személyes kapcsolatok struktúrájáról. Másszóval: *a szocialista társadalom tudományos önismeretének* szüntelen fejlesztése sorsdöntően fontos elméleti és gyakorlati feladat. Csak ebben az összefüggésben nyeri el reális értelmét bizonyos társadalomtudományi kutatási irányok — egyebek között a szociálpszichológia — újjászületése.

De vajon *indokolt-e egyáltalán újjászületésről beszélni?* Úgy vélem: feltétlenül. Ha ezúttal nem is érinthetjük a „szociálpszichológia" kategóriájának hosszú előtörténetét a marxista gondolkodás fejlődésében, emlékeztetnünk kell arra, hogy a 20-as évek elejétől kezdve a Szovjetunióban (s részben a weimari köztársaság marxistái körében) sokoldalú és kiterjedt társadalom-lélektani kutatások folytak. A kutatások eredményeképpen számos nagyszabású, összegező munka látott napvilágot, amelyek — ma már szembetűnő elméleti gyengeségeik és erőteljes

Digitized by Google

spekulatív töltetük ellenére — fontos szerepet játszottak e *szaktudomány marxista igényű művelésében.** Az újjászületés mozzanatát azért is célszerű hangsúlyozni, mert világosan utal arra, hogy a most kibontakozó kutatások rangos előzményekkel számolhatnak, s a szociálpszichológia művelésének igényét nem pusztán egy, a polgári tudományban dívó kutatási irány hiányának érzékelése, a „legyen nekünk is" óhaja szülte, mint azt olykor vélik.

Természetesen számolnunk kell azzal, hogy ez a regenerálódási folyamat kiélezett *ideológiai harc* közepette megy végbe. Mivel pedig e tudományok marxista művelése két-három évtizedes cezúra után folytatódik ismét, s mivel időközben a polgári kutatások óriási anyagot halmoztak fel, s számos új kategóriát dolgoztak ki, *reális veszélyként jelentkezhet*, hogy e kutatások racionális eredményei mellett egyúttal a hibás kérdésfeltevések, a hipotézisek és a minden valóságtartalmat nélkülöző fogalmak is beszüremkednek a marxista társadalomtudományokba, s ott sajátos módon akklimatizálódnak. Hangsúlyozom: ez a veszély semmiképpen sem kicsinyelhető le. Elhárítása azonban nem folyhat sem a *vulgáris kritika*, sem a tökéletes *ignorálás* vajmi kevéssé célravezető módszerével. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a tudomány fejlődésének időközben elért eredményeit, racionális kérdésfeltevéseit és megoldásait, pontosan kicsiszolt és használható módszereit, számolván persze azzal, hogy alkalom és szükség szerint *a tagadás és a kritika is a tudományos folytonosság és a kapcsolat formája* — marxisták számára *olykor az egyetlen* lehetséges és konstruktív formája.

A szociálpszichológia művelésének fonalát sem vehetjük fel pontosan ugyanott, ahol két-három évtizede megszakadt. Ez nyilvánvaló képtelenség volna. Nem engedi ezt meg a tudomány azóta megtett fejlődési útja és a társadalmi gyakorlat mai színvonala sem. Ezért a marxista szociálpszichológiának a korszerű tudományosság színvonalán állva, józan kritikai szemlélettel mérlegelnie kell mindazt, amit a tudomány fejlődése időközben létrehozott. Semmiképpen sem véletlen, hogy valamennyi szocialista országban megszaporodott — mind a szociológiában, mind a szociálpszichológiában — a kritikai és a történeti munkák száma *(Hegedűs, Kulcsár, Kon, Oszipov, Andrejeva, Manszurov, Bauman, Hiebsch* és mások írásai). Ez a sokoldalú *történet-kritikai elemző munka* nélkülözhetetlen feltétele az említett tudományok korszerű művelésének.

A szociálpszichológiai kutatások során számolnunk kell pl. azzal, hogy egyes polgári irányzatokban az objektív társadalmi folyamatok *„pszichologizálása"* világosan és egyértelműen minősíthető hibák for-

* *Behtyerev:* Kollektív reflexológia, 1918; *Vojtolovszkij:* A kollektív pszichológia vázlata, 1924; *Kornyilov—Artyomov:* Bevezetés a szociálpszichológiába, 1927; *Wagner:* Pszichológiai típusok és kollektív pszichológia, 1929; *Frankfurt:* Plechanov és a pszichológia metodológiája, 1930; *Kurmanov:* Az osztály- és kollektív pszichológia problémáihoz, 1930. Az említetteken kívül kiváltképpen jelentősek *Blonszkij* és *Vigotszkij* idevonható munkái.

Digitized by Google

rása, s pontosan körvonalazható ideológiai funkciót tölt be. Amikor pl. egyes amerikai pszichológusok a társadalmi vagy faji konfliktusokban elsősorban, sőt *kizárólag* pszichikus jelenséget vélnek felfedezni, amely csupán „pszichológiai megoldásokkal" is elháritható, akkor nyilvánvalóan olyan álláspontot képviselnek, amely csak jobb esetben táplálkozik naiv utópista reformizmusból. Ám azt sem tévesztheljük szem elől, hogy a szocialista társadalmi viszonyok és folyamatok irányításában ma még sokkal inkább a *pszichológiai érzéketlenségtől*, a finomabb pszichikus közvetítő mozzanatok elégtelen ismeretétől szenvedünk, semmint eme ominózus „pszichologizálástól". Valamely *lehetséges* veszélynek nem vehetjük elejét, ha nem számolunk az éppen adott *aktuális* veszély hatásával is. Valamely hibás véglet a tudományos gyakorlatban sem küzdhető le egy másik, nem kevésbé egyoldalú véglettel. Ezzel a nem lényegtelen megfontolással ugyancsak érdemes számot vetnünk.

A szociálpszichológia az elmúlt néhány évben lezajlott viták nyomán *valamennyi szocialista országban kivívta polgárjogát*, széles körű kutatások színtere lett. Minden bizonnyal elmúlt tehát a létjogosultság bizonygatásának időszaka. Az 1966. augusztusában lezajlott XVIII. nemzetközi pszichológus-kongresszus tanácskozásain, Moszkvában, a szocialista országok kutatói — elsősorban a szovjet, lengyel és német szociálpszichológusok — jelentős szerepet játszottak, és nagy figyelmet keltettek. A kongresszus négy szociálpszichológiai szimpóziumára beterjesztett 81 közlemény egyharmada szocialista országok kutatóitól származott. Kivált a fejlődés lendülete és méretei imponálóak. A szocialista országokban kibontakozó konkrét társadalomlélektani kutatások jelenleg főként a *nevelésügyre*, a társadalmi termelésben szerveződő *kooperációs formákra* (a munkacsoportok, brigádok, munkahelyi kollektívák optimális tevékenységének pszichológiai feltételeire, az információs rendszerek hatékonyságára, a szakmai stabilitás és előrehaladás tényezőire, a munkával való azonosulás pszichológiai aspektusaira stb.), valamint *a szocialista társadalom szellemi életének* egyes oldalaira koncentrálódnak (propagandatevékenység, művészetek, vallás stb.).

A szovjet, lengyel, német és részben a magyar kutatók számos figyelemre méltó vizsgálatot folytattak le az iskolások társas „érintkezési körei"-nek szerkezetéről, az iskolai osztályok struktúrájáról, a családi viszonyok pedagógiai hatásáról, a gyermekek közösségi pozíciójának és érzelmi életének kölcsönhatásáról, a serdülőkkel szemben támasztott szociális elvárások s a serdülőkorra jellemző konfliktusok összefüggéseiről, és számos más témáról. Lipcsében *Hiebsch* és munkatársai immáron évek óta intenzíven vizsgálják a különböző (iskolai, üzemi, mozgalmi) csoportformációk dinamikus történéseinek törvényszerűségeit.

A leningrádi Komplex Társadalomkutató Intézetben érdekes kísérleti adatokat kaptak — egyebek között — arra vonatkozóan, hogy a

Digitized by Google

csoportos feladat-megoldás során miként alakulhat a csoporttagok verbális érintkezése, s ennek nyomán milyen jellemző egyéni magatartástípusok különíthetők el az együttes tevékenységben való részvétel módja szerint. Ugyanitt *Bodalev* kísérleti úton vizsgálja a másik ember észlelésének — így pl. az ún. „első benyomás"-nak — pszichológiai sajátosságait. *Gorbov* megállapította kutatásai során, hogy valamely munkacsoport (brigád, kezelőszemélyzet stb.) gyakorlati hatékonyságáról nem lehetséges prognózist alkotni csupán a csoporttagok individuális jellemzői alapján. A feladatmegoldás, az együttes munka sikere ugyanis nem az egyes tagok elszigetelt aktivitásából, hanem a „csoport-stratégiá"-tól, vagyis a csoportban létesülő funkcionális kapcsolatok rendszerétől (a tagok „taktikai" pozíciójától függ). *Fomenko* a textilmunkásnők brigádjainak legkedvezőbb szervezési elveit igyekezett felderíteni.

A társadalom-lélektani megközelítésmód számos újszerű kérdésfeltevéssel árnyalta pl. *a vallási tudat és gyakorlat* differenciáltabb vizsgálatát. Főként a „vallásos érzés" természetének és a vele összefüggő szociális szerkezeteknek, szituációknak mind alaposabb elemzése érdemel figyelmet. Nagy érdeklődésre tarthatnak számot azok a tanulmányok, amelyek a *társadalmi hangulatok dinamikáját*, az előítéleteket és a közvélemény-alakulást tárgyalják. Ez a néhány példa is jelzi, hogy — bár a marxista szociálpszichológiai kutatások kibontakozásának még csupán *kezdeti szakaszában* tartunk — e kutatások máris figyelemre méltó módon összekapcsolódnak társadalmi gyakorlatunk időszerű kérdéseivel.

A szociálpszichológia önállósodása — és megítélésének néhány kérdése

Jóllehet a létjogosultság körül ma már nemigen támad kétely, még korántsem zárult le azonban a *marxista szociálpszichológia tárgyának specifikumáról, kutatási módszereiről, tudományközi kapcsolatairól és ismeretanyagának elrendezéséről* folyó polemikus eszmecserék időszaka. Ezek a viták azonban már szerencsésebb légkörben és megnyugtatóbb alapon folynak. Főképpen azért, mert a korábbi, némileg spekulatív és absztrakt hangvétel helyett a teoretikus igény egyre inkább összekapcsolódik a *kísérleti vizsgálatok* kibontakozásával s a tények tiszteletével. Még ma sem érdektelen azonban szemügyre venni azokat az elméleti indokokat, amelyek a 30-as években érveket szolgáltattak a szociálpszichológiai kutatások felszámolásához, s amelyek az utóbbi évek vitáiban is felbukkantak. S bár a kutatások elhalásának végső okai a szűkebben vett tudományfejlődési tényeken kívül estek, a *közvetítő ideológiai mozzanatok* kritikai elemzése ma is nagyon időszerű.

Végső soron *két tipikus elméleti állásponttal* kell számot vetnünk.

Digitized by Google

Az *elsőt Manszurov* néhány írása képviseli a legvilágosabban. A közelmúltban magyar nyelven is megjelent s a jelenkori polgári pszichológiáról szóló tanulmánykötetben (eredeti kiadása 1963-ban látott napvilágot) egyebek között ezt írja: „A szociálpszichológia létrejöttét mindenekelőtt úgy kell tekintenünk, mint a proletariátus forradalmi fellépéseinek megerősödésre adott választ, nem pedig mint a korábbi időszakban felhalmozott pszichológiai ismeretek általánosításának eredményét."[1] Ez a gondolatmenet, amely eleve magában rejti azt a logikai lehetőséget, hogy a szociálpszichológiát „burzsoá áltudomány"-nak nyilvánítsa, többféle megfontolásból is alapos bírálattal illethető. Abban persze vitathatatlanul igaza van a szerzőnek, hogy *a már megszületett* új tudományt a burzsoázia megkísérelte a maga ideológiai szükségleteinek megfelelően felhasználni és formálni. Sőt, ezek a szükségletek is serkentették az új kutatási irány rohamos fejlődését.

A pszichológiának a századforduló táján elért látványos sikerei lehetővé tették, hogy a polgári gondolkodás e tudomány törvényeiben vélje felfedezni a társadalmi-történeti folyamat *végső* magyarázó elveit. A pszichológia anyagán kovácsolt *ideológiai fegyverek* módfelett kapóra jöttek, hiszen a materialista történelemfelfogás ellen látszottak érveket kínálni. Amikor ugyanis a társadalmi folyamatokat pszichológiai tényezőkre redukálták, az ökonómiai determinizmust cserélték fel egy sajátos *„pszichológiai determinizmussal"*. Elegendő csupán a szociológia pszichologizáló irányzataira vagy az ún. „tömeglélektani" iskolára utalni *(Le Bon, Sighele, Ortega)*. A szellemtörténet *(Dilthey)* ugyancsak ebből a forrásból merítette a maga alapvető kategóriáit („néplélek", a népek „lelki alkata", „magyar lélek", „kollektív szellem", „népszellem" stb.). Mindebben könnyűszerrel tetten érhetjük a polgári gondolkodás ideológiai szükségleteit s az őket létre hozó érdekviszonyokat.

Minden történeti-társadalmi aktus és folyamat vizsgálatában — éppen mert céltudatosan cselekvő és alternatívák között választó emberek tevékenységében realizálódnak — lehetséges és indokolt a pszichológiai megközelítés *is*, mint az elemzésnek *egyik*, de *korántsem végső, csupán közvetítő* szintje. A *„pszichologizálás"* ott és akkor következik be, amikor az említett aktusokat és folyamatokat *kizárólag* pszichológiai tényezőkre vezetik vissza. Ez a felfogás kezdettől fogva kiélezetten antimarxista jelleget öltött. Mindig azoknak a társadalmi erőknek a kezére játszott, amelyeknek érdekük volt és érdekük ma is a társadalmi-történeti folyamat objektivitásának tagadása és szubjektivisztikus eltorzítása.

A szociálpszichológia azonban nem csupán ideológikus áramlatként, hanem egyúttal konkrét *szaktudományként* született. *Manszurov* ezért metodológiailag kétségtelenül vulgarizál, midőn egy konkrét *szaktudomány* létrejöttét *közvetlenül* vezeti le a burzsoázia osztályérdekei-

[1] Szovremennaja pszichologija v kapitalisztičeszkih sztranah. (A jelenkori pszichológia a tőkés országokban.) Moszkva, 1963. 237. l.

Digitized by Google

ből, mintegy *tudatos* politikai szándékaiból, s mellőz mindennemű közvetítő elemet, mindenekelőtt a társadalomtudományi gondolkodás sajátos önmozgását. Az osztályérdek *önmagában* s a *semmiből* sohasem képes valamely tudományt létrehozni, megfelelő tudományos feltételek és mindennemű objektív ismeretanyag híján — a proletariátus osztályérdeke sem. (Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy egy-egy társadalomtudományi irányzatban világos osztályérdekek fejeződjenek ki.)

A metodológiai melléfogás — mint általában — ezúttal is tényszerű tévedésre épül, nevezetesen arra a tételre, hogy születésekor a szociálpszichológia nem támaszkodott a pszichológiai ismeretek semminemű felhalmozódására. Egy-egy új tudományág ismeretanyaga e tudomány emancipálódása előtt rendszerint a határos- és rokontudományokban halmozódik fel, s csak a tudományos ismeretek kellő mértékű *„eredeti felhalmozódása"* után önállósul. Nos, a sajátos társadalomlélektani ismeretek a századforduló tájáig elsősorban a szociológiában, a történettudomány antipozitivista irányzataiban, az etnográfiában, a nyelvtudományban, az antropológiában és az archeológiában, valamint az általános és a genetikus pszichológiában halmozódtak fel. Amikor 1908-ban *Ross* és *McDougall* munkái megjelentek — bár először viselték homlokukon a „szociálpszichológia" elnevezést —, már kiterjedt ismeretanyagra és konkrét vizsgálatokra támaszkodhattak.

A *szociálpszichológia önállósodása,* bármily ellentmondásosan zajlott is le, pozitív jelenség volt, mert a pszichikus jelenségek és történések olyan csoportjára fordította a figyelmet, amelyeknek rendkívül nagy *gyakorlati fontosságuk* van. Még tarthatatlanabbá válik *Manszurov* érvelése, ha tekintetbe vesszük *Marx* és *Engels* számos finom szociálpszichológiai elemzését, *Plechanov* és *Labriola* munkásságát, amelyek oly fontos szerepet játszottak a marxista szociálpszichológia előkészítésében. Az idők szelét jelzi egyébként, hogy még 1963-ban napvilágot látott tanulmánya végén a szerző — némiképp önmagának is ellentmondva — megállapítja: „Helyeselhető azoknak a szovjet pszichológusoknak az álláspontja, akik úgy vélik, hogy lehetséges materialista társadalom-lélektan létezése."[2]

Bonyolultabb a helyzet azzal az elméleti-metodológiai koncepcióval, amely valamiképpen *Rubinstein,* a kiváló szovjet pszichológus nevéhez kapcsolódott. Nem is minden alap nélkül, mivel néhány pontatlan és félreérthető formulája — kivált *összefüggéseiből kiszakítva* — kétségtelenül közrejátszott ebben. „A külön történelmi pszichológia hirdetése nagyobb részt nem egyéb, mint a reakciósok szívének kedves »szociálpszichológia« védelme — írta —; a szociálpszichológia pedig lényegét illetően (!) a szociológia pszichologizálására tett kísérlet, vagyis próbálkozás az idealizmus becsempészésére a társadalmi jelen-

[2] Id. mű, 278. l.

Digitized by Google

ségek tanulmányozásába."[3] Ez a megállapítás, amelyet *Ananyev* már 1959-ben bírált, s amelyet azóta is sokan (*Kolbanovszkij, Parigin* stb.) kifogásoltak, ugyancsak azon a logikán épül, hogy a szociálpszichológia *„lényegét illetően"* nem lehet más, mint a társadalmi valóság pszichologizálásának eszköze. Ez az indokolatlan azonosítás a polgári társadalom-lélektani kutatások meghatározott irányzatainak egyébként jogosult bírálatát terjeszti ki magára a tudományra, s a szociálpszichológiát *mint olyat* teszi kérdésessé.

Meg kell jegyeznünk, hogy *Kolbanovszkij* tanúsága szerint *Rubinstein* röviddel halála előtt korrigálni szándékozott túlságosan elnagyolt s ezért indokolatlanul általánosított tételét.[4] Ez azért is hihető, mert valahányszor Rubinstein a szociálpszichológiáról beszélt, eleve s mindig ennek *polgári változatát értette.* Önállóan sohasem vizsgálta a marxista szociálpszichológia művelésének lehetőségeit. Tudományos munkásságának jelentős időszaka egyébként vajmi kevéssé is kedvezett az efféle elméleti vizsgálódásoknak.

A fenti gondolatmenet mélyén azonban egy sajátságos tudományos koncepció is meghúzódik, s ez jóval figyelemre méltóbb. Legvilágosabban a neves amerikai pszichiáter, *Furst* fogalmazta meg ezt a koncepciót oroszul is kiadott könyvében. „Minthogy az emberi tapasztalás mindig szociális tapasztalatot jelent — írta —, nyilvánvaló, hogy nem létezhet olyan emberi pszichikum, amely egyúttal ne lenne szociális pszichikum. Speciális »szociál«-pszichológiai tankönyv, sajátos »szociál«-pszichológiai terület nem más, mint merő abszurdum, helytelen szóhasználat. Az emberi pszichikum vagy szociális, vagy pedig általában véve egyáltalán nem pszichikum."[5] Más szóval: mivel a marxizmus *a pszichikus tartalmak társadalmi determináltságát, a pszichikum szociális lényegét* vallja és bizonyítja, ennélfogva a marxista pszichológia *mint olyan,* a maga tagolatlan teljességében *nem lehet más, mint szociális pszichológia.* Ez a felfogás hallgatólagosan két feltevésből indul ki. Egyfelől nyilván úgy véli, hogy valaminő önálló szociálpszichológia szükségképpen az általános lélektan — mondhatnók — „deszocializálását" vonja maga után. Másrészt eleve feltételezi, hogy nem létezhetnek olyan sajátos pszichikus jelenségek és képződmények, amelyek a marxizmus gondolatkörében indokolhatnák a szociálpszichológia létét. S itt elértünk a *szociálpszichológiai jelenségek sajátszerűségének, a tudomány tárgyának* a kérdésköréhez. Furst és az ő nézetét vallók szemléletmódja ugyanis csak ennek körvonalazásával cáfolható meggyőzően.

3 Rubinstein: Lét és tudat. Bp., Kossuth, 1962. 257. l.
4 Lásd: Problemi obscseszivennoj pszichologii. (A társadalomlélektan problémái.) Moszkva, 1965. 136. l.
5 J. B. Furst: Nyevrotik, jevo szreda i vnutrennyij mir. (A neurotikus, környezete és belső világa.) Moszkva, 1957. 61—62. l.

Digitized by Google

A tárgymeghatározás nehézségei

Nyilvánvaló ugyanis: az a tény, hogy a kutatók egy csoportja a „szociálpszichológia" szót írja zászlajára, még korántsem avatja őket önálló tudomány képviselőivé. Ha a szociálpszichológia csupán s általában a pszichikus jelenségek szociális oldalaival, szociális determináltságával vagy a szociális ingerek természetével foglalkozna, tökéletesen jogosult volna Furst érvelésmódja. Mert vajon *létezhet-e* olyan, valóban tudományos igényű általános lélektan, fejlődés- és személyiséglélektan, amely a személyiségfejlődést nem szociális folyamatként értelmezi és tárgyalja?

A marxista szociálpszichológusok között akadnak olyanok, akik úgy vélik, hogy egyelőre még idő előtti, s ezért kevés sikerrel kecsegtet a tudomány tárgyáról és a szociálpszichológiai jelenségek sajátszerűségéről folytatott elméleti vita *(Kuzmin, Matejko)*. Hihetőleg a *meddő spekulációktól* való, egyébként indokolt aggodalom szüli az effajta fenntartásokat. E kutatók felfogása szerint elegendő empirikusan, mintegy közmegegyezéssel, megállapodni abban, hogy mi az, ami kétségen és vitán felül a szociálpszichológia tárgyához sorolható, s csupán fokozatosan célszerű bővíteni ezt a kört. Ámde aligha kétséges, hogy a *kezdeti orientáció* — még ha csak hipotézis-értékű is — *sorsdöntő lehet* mind a konkrét kutatások kifejlesztése, mind pedig a kapott anyag értelmezése szempontjából.

A tárgymeghatározási törekvések iránti ellenszenvhez feltehetően az is hozzájárult, hogy a polgári szerzők jelentős része olyannyira *elmosódó, általános és kevéssé megfogható definíciókkal* él, hogy azok módfelett kevéssé ösztönzik az effajta kísérleteket. (Más részüket viszont éppenséggel a „leltározó" empirizmus jellemzi.) Ha pl. szemügyre vesszük *Sherif*-ék meghatározását (a szociálpszichológia „... az individuumok tapasztalatának és viselkedésének tudományos vizsgálata a szociálisan stimuláló szituációkkal szemben")[6] — joggal bukkan fel a kérdés: vajon léteznek-e egyáltalán olyan emberi szituációk, amelyekben nincs jelen szociális inger? *Newcomb*[7] ezzel szemben a „szocializálódási folyamat" lezajlásának törvényszerűségeire veti a hangsúlyt. Ebben az esetben viszont szinte feloldhatatlan konfliktusok támadnak a fejlődés-lélektan és a szociálpszichológia viszonyának elrendezésében, hiszen az ontogenetikus fejlődés csak „szocializálódásként" képzelhető el. *Hofstätter*[8] „a szociális értékeléseket és a belőlük adódó problémákat" véli a szociálpszichológia alapvető kérdéskörének, míg *Duchac*[9] — rendkívül elnagyoltan — „az egyén és a társadalom közti interakciók tudományáról" beszél. Még kevésbé megfogható az a tetszetős

6 M. Sherif, C. Sherif: An outline of social psychology. New York, 1956. 4. l.
7 T. M. Newcomb: Sozialpsychologie. Meisenheim, 1959. 5. l.
8 P. R. Hofstätter: Einführung in die Sozialpsychologie. 3. Aufl., Stuttgart, 1963. 22. l.
9 R. Duchac: Sociologie et psychologie. Paris, 1963. 74. l.

Digitized by Google

aforizma, amelyet *Badin*[10] kínál megoldásként. Szerinte ugyanis a szociálpszichológia ama jelenségek vizsgálatával foglalkozik, amelyek a leginkább szociálisak a pszichológiában, s a leginkább pszichológiaiak a szociológiában. Ettől persze nem leszünk sokkal bölcsebbek! A legtöbb racionális elemet kétségtelenül *Klineberg* meghatározása rejti magában. Felfogása szerint a szociálpszichológia „... az individuum aktivitásának tanulmányozása annyiban, amennyiben más individuumok befolyásolják".[11]

Némileg kézzelfoghatóbb eligazítással szolgál, ha a társadalomlélektani kézikönyvek *hagyományos ismeretanyagát* tekintjük át. Ez az anyag általában két tartományra hasítható. Egyfelől felöleli az általános lélektanban hagyományosan vizsgált pszichikus folyamatok szociális oldalait, szociális helyzetben végbemenő módosulásait (észlelés, emlékezet, gondolkodás), továbbá a személyiség-lélektan bizonyos elemeit és a fejlődés-lélektan fontos összefüggéseit (szocializálódás). Ez az ismeretanyag azonban még valóban pompásan elhelyezkedhetne az általános- és fejlődés-lélektan némileg korszerűbbé tett kereteiben is. Másfelől viszont számos olyan kérdéskört lelünk e kézikönyvekben, amelyeknek sajátszerűsége kétségtelen, s amelyeknek önálló vizsgálata valóban a szociálpszichológia érdeme. Elsősorban a szociális érintkezés, az interakció mechanizmusának kérdései, a kommunikáció, a csoportjelenségek, a tömegjelenségek stb. bizonyos oldalai sorolhatók ide.

Marxista megoldási kísérletek

A szocialista országok pszichológusai körében *ma még nincs egyetértés* a szociálpszichológia tárgyát illetően, s a közeljövőben ez feltehetően nem is jön létre. Ez a jelenség természetes és érthető. A 20-as és 30-as években kialakult első marxista megközelítésmódok és értelmezési kísérletek elavultsága és a polgári kutatásokban dívó, jobbára elmosódó profilú meghatározások egyaránt az újszerű tájékozódást ösztönözték és serkentették. A nehézségek és viták nem is ott és akkor támadnak, amikor empirikusan fel kell sorolni azokat a jelenségeket, amelyek a szociálpszichológia illetékessége alá vonhatók; lényegesen több gondot okoz e jelenségek *azonos logika* alapján történő, *egységes értelmezése*. Hasonló viták zajlanak a szociálpszichológia *tudományközi kapcsolatairól* is: vajon a pszichológia avagy a szociológia részének tekintsük-e, esetleg önálló tudománynak az iménti két diszciplina „keresztútján"?

Természetesen ehelyütt nincs mód valamennyi számba jöhető probléma részletes áttekintésére. Csupán néhány jelentős, általánosabb érdekű kérdésre térhetünk ki. A viták, tanulmányok s az egyre gyarapodó monográfiák anyagából nehézség nélkül kihámozhatunk bizonyos

[10] P. Badin: Problèmes de la vie en groupe. Paris, 1965. 13. l.
[11] O. Klineberg: Psychologie sociale. t. 1. Paris, 1957. 3. l.

Digitized by Google

tipikus tájékozódási irányokat. A szociálpszichológia tárgyáról s a szociálpszichológiai jelenségek sajátszerűségéről szólván egyes marxista kutatók *a társadalmi csoportok, rétegek, osztályok „pszichológiai sajátosságainak" vizsgálatára* vetik a hangsúlyt *(Parigin).* Mások főként *a csoport-jelenségeket,* ismét mások az *egyéni pszichikum csoport- és tömeghelyzetben bekövetkező módosulásait* tartják a szociálpszichológia sajátos tárgyának *(Porsnyev).* Találkozunk azután olyan törekvésekkel, amelyek az említett elemek valaminő *komplexumát* kapcsolják össze. Némileg különálló helyet foglalnak el azok a kutatók, akik a szociálpszichológia ismeretanyagának gerincét a *személyiség-lélektanban* vélik felfedezni *(Platonov, Kovaljov, Szelivanov).*

Sajátos önálló koncepciót alakítottak ki az NDK-ban *Hiebsch* és munkatársai. Úgy vélik ugyanis, hogy a szociálpszichológia középponti kérdésköre a *társadalmi kooperáció* aktusa, s miként Marx az árunak mint elemi jelenségnek az elemzéséből levezette a kapitalizmus egész termelési folyamatát, olyképpen vezethető le a kooperáció aktusából a szociálpszichológia teljes kutatási területe és egész problematikája. A szociálpszichológia tárgya ennélfogva — mint *Hiebsch* írja —: „... a történetileg konkrét interperszonális kapcsolatok a kooperáció aktusában, ahogy azokat a termelési mód objektíve meghatározza."[12] E felfogás rokonszenves belső logikai egysége és világos egyértelműsége ellenére is támaszt néhány módszertani problémát és ellenvetést. Erősen kérdéses ugyanis, hogy a Tőké-ben alkalmazott marxi út egyetemes érvényű modellnek tekinthető-e valamennyi társadalomtudományban, vagy akár csak a szociálpszichológiában is. Alig hihető, hogy a kooperációból mint a szociálpszichológia „elemi jelenségéből" — mint Hiebsch írja — *deduktív* módon levezethető valamennyi más szociálpszichológiai képződmény. Az effajta kísérlet aligha nem csak igen-igen mesterkélt lehet. Bármily fontos legyen is a munkatevékenység és a ráépülő társadalmi kooperáció, semmiképpen sem tekinthető az interperszonális kapcsolatok *egyetlen* meghatározójának, s nem determinálja közvetlenül és egyenesvonalúan e kapcsolatok kiterjedt rétegeit. Végül pedig: aligha minősíthetjük a kooperációt „elemi" szociálpszichológiai jelenségnek, hiszen a társadalmi munkatevékenységben létrejövő együttműködés maga is módfelett bonyolult és összetett képződmény. Miként az első tapasztalatok jelzik (lásd *Hiebsch—Vorwerg:* Einführung in die marxistische Sozialpsychologie, Berlin, 1966.) a vázolt szemlélet könnyen megtapadhat egy sajátos csoport-centrikus felfogásnál. Nem tagadható azonban, hogy Hiebsch-ék munkássága termékeny hipotézist alkotott, amely igen hasznos lehet a konkrét kutatások során, még akkor is, ha további elméleti vizsgálódásokat igényel.

Elsősorban a szociálpszichológia kérdéseivel foglalkozó filozófusok

[12] Sozialpsychologie im Sozialismus. Herausgeben von H. Hiebsch und M. Vorwerg Berlin, 1965. 19. l.

Digitized by Google

körében alakult ki az a végső forrásként *Plechanovra* visszavezethető szemléletmód, amelynek képviselői az ún. *„társadalmi pszichológiát"* tekintik a szociálpszichológia tárgyának. Ez a lakonikus válasz persze önmagában korántsem oldja meg a nehézségeket, csupán egy más síkra tolja át őket, arra ti., hogy mi is *a „társadalmi pszichológia" mint objektív társadalmi jelenség.* A válasz általában a következő: a társadalmi pszichológia a társadalmi tudatnak az a rétege, amely a rendszerezett és teoretikus formát öltött ideológiától eltérően „közvetlenül tükrözi a társadalmi létet a különböző társadalmi csoportok szükségleteinek, ízlésének, érdekeinek, érzelmeinek, hangulatainak, fantáziájának, szándékainak, nézeteinek, valamint illúzióinak és előítéleteinek formájában — kezdve a kis kollektívától, a családtól egészen a nagy társadalmi-történeti közösségekig, amilyenek az osztályok, nemzetek, népek s az egész emberiség".[13]

Hasonló felfogást tükröz a magyarul is megjelent *Filozófiai lexikon,* továbbá számos történelmi materializmus-kézikönyv. Ily módon tehát a társadalmi tudat ideológikus formáitól eltérően, amelyek rendszerezett és teoretikus formákban tükrözik a társadalmi létet (filozófia, tudományos elméletek, etikai és esztétikai koncepciók stb.), a „társadalmi pszichológia" a *lét közvetlen, érzéki-emócionális, köznapi visszatükrözése,* s mintegy az ideológiai formák „altalaja", nyersanyaga és bizonyos szinten bázisa. Mint említettem, nem nehéz felismerni e gondolatmenetben Plechanov ismert társadalom-elemzési modelljét s a „társadalmi pszichológiáról" adott meghatározását. („... az érzelmek és elmék uralkodó hangulata valamely adott ország és időszak adott társadalmi osztályában.")[14] Bár kétségtelen, hogy Plechanov a vulgáris materializmus elleni ideológiai harcban dolgozta ki a *szubjektív oldal* szerepét nyomatékosan kiemelő koncepcióját, felfogásában nyilvánvalóan találhatók mechanikus elemek. Elsősorban azért, mert a társadalmi szerkezet öt elemből felépített modelljét megalkotván, nem volt képes életteli módon kidolgozni ezeknek az elemeknek a kölcsönös kapcsolatait, dialektikus átmeneteit és összeszövődéseit, vagyis a társadalmi lét szerkezetének és mozgásának reális modelljét.

Mármost a vázolt koncepció kapcsán ugyancsak számos metodológiai és elméleti nehézséggel kell számot vetnünk. Mindenekelőtt túlságosan *heterogén,* nehezen körülhatárolható és nehezen elemezhető jelenséggé válik maga a fenti módon értelmezett „társadalmi pszichológia". Ha szemügyre vesszük az imént idézett meghatározásban szereplő felsorolást, tüstént szembeötlik az ott emlegetett elemek tökéletes heterogenitása, minőségi különneműsége. Hiszen aligha rendelhetők egymás mellé azonos rendű és minőségű, „tiszta" társadalomlélektani képződményekként az érdekek és az érzelmek, az ízlések és

[13] Problemi obscsesztvennoj pszichologii. id. kiad. 3. l.
[14] Plechanov: Izbrannie filoszofszkije prolzvegyenyija v pjatyi tomah. (Válogatott filozófiai művek öt kötetben.) II. k., Moszkva, 1956. 247. l.

Digitized by Google

a szándékok, a szükségletek és a fantáziaképek. Ha pedig így van, akkor itt csak nagyon empirikus jelenség-felsorolással lehet dolgunk.

Nem vitatható, hogy a társadalmi tudatról s annak szerkezetéről, a társadalmi és egyéni (valamint csoport-) tudat kölcsönhatásáról formált korábbi kép *módosításra szorul.* Ha ugyanis a társadalmi tudatot csupán ideológikus, rendszerezett-teoretikus formákban ragadjuk meg, szükségképpen figyelmen kívül hagyjuk a társadalom szellemi életének összetettségét és sokrétű árnyaltságát. Ennek következtében pedig nem leszünk képesek megmagyarázni a valóságos társadalmi mozgás számos fontos jelenségét.

Ámde a társadalom szellemi életének kettéhasítása egy túlnyomóan ideológikus és egy túlnyomóan pszichológikus szférára — legalábbis nehézségeket támaszt. A köznapi, érzéki-emócionális visszatükrözés ugyanis korántsem közelíthető meg csupán *formai* oldaláról, pusztán mint pszichikus jelenség. *Tartalmát* tekintve *telítve van ideológikus elemekkel,* társadalmi tudatformák, esetleg elavult és korszerűtlen tudatformák lecsapódásaival s ezeknek többé-kevésbé szisztematizált rétegeivel. Egy olyan társadalmi csoport köznapi tudata, emócionális élete, amelynek életvitelében jelentős szerepet játszanak a csupán tradicionálisan és sztereotip módon hagyományozódó vallási tudatformák, hangulatok, érzelmi reakciók, távolról sem csupán társadalompszichológiai jelenség. A társadalmi emóciók, hangulatok, illúziók, nézetek stb. *tartalmukat tekintve ideológiai formákhoz kötődnek,* még ha ez utóbbiak csak *a köznapi tudat szintjén* rendszereződnek is.

S tegyük hozzá: e pszichikus jelenségek *sajátos minőségét,* az egyéni magatartás szabályozásában és befolyásolásában játszott szerepét általában éppen *ideológikus tartalmuk szabja meg* (tudatos világnézetté rendszereződött vagy csupán a köznapiság szintjén szerveződött nézetek, értékítéletek, erkölcsi normák, s az őket hordozó. tradíciók, szokások stb.). Az ideológikus és a pszichikus formák a társadalmi lét valóságos mozgásában semmiképpen sem szakíthatók el egymástól. Maga az *emberi személyiség* is mindig strukturált egészként nyilvánul meg: társadalmi magatartásának indítékaiban nem különül el mereven egy túlnyomóan tudati-ideológiai és egy jobbára emócionális-pszichikus szféra.

Ez egyúttal azt is jelzi, hogy az ún. *„közvetlen visszatükrözés"* nem képzelhető el úgy, mint amelyben az egyén csakis érzéki-emócionális lényként van jelen. A valóság tükrözése semmilyen szinten sem tekinthető *közvetlen projekciónak, egyenesvonalú kivetítődésnek.* A már kialakult tudattartalmak, beállítódások, sztereotípiák és tradíciók, tartós érzelmi állapotok és hangulatok *közvetítik és válogatják* a valóságból származó közvetlen hatásokat.

Amint a társadalom szellemi életének ideológikus rétegei és formái az *egyéni tudat* tartalmaivá válnak (ismeret, meggyőződés, világnézet stb.), tüstént pszichikus formákban jelentkeznek, s ilyenekkel színeződnek (emóciók, hangulatok, ízlések, illúziók stb.). Elgondolkoz-

Digitized by Google

tató, hogy *Lenin* úgy jellemezte a marxistákat, mint akiket a „józanság és a lázas szenvedély" jellemez. Végül is — úgy vélem — épp úgy lehetetlen az ún. „társadalmi pszichológiát" tökéletesen „dezideologizálni", amiként lehetetlen a társadalmi tudatot — amint egyének, csoportok, osztályok tudattartalmaiként, nem pedig a maga elvontságában vizsgáljuk — tökéletesen „depszichologizálni". Az ideológikus tudat és a köznapi tudat, az ideológia és az ún. „társadalmi pszichológia" elkülönítése tehát önmagában semmiképpen sem oldja meg a szociálpszichológia sajátos problémáit.

Nem kevésbé fontos azzal is számolnunk, hogy a valóság „közvetlen visszatükrözése" sohasem *az elszigetelt egyén és a valóság közvetlenül adott, „tiszta" viszonylatában* zajlik le. Az egyén, mindig sokoldalúan rétegzett és árnyalt személyes kapcsolat-rendszerben élvén, *a társadalmi együttműködés hordozójaként* formálja a maga pszichikus tartalmait. Ezért a társadalom-pszichológiainak nevezett jelenségeket is csupán a személyes kapcsolatok szerkezetének és dinamikájának konkrét vizsgálata útján közelíthetjük meg. Ha pl. *társadalmi-politikai hangulatokat, előítéleteket vagy illúziókat* kívánunk vizsgálni, tartalmukat és mozgásirányukat kizárólag a tágan értelmezett anyagi viszonyok és a tudati-érzelmi szféra összefüggéseiből érthetjük meg. (Ez a probléma *szociológiai oldala.)* De nem kevésbé fontos hozzátennünk azt is, hogy az objektív anyagi-gazdasági tényezők éppen ezeknek a személyes kapcsolatoknak s az egyén e kapcsolatokban elfoglalt helyzetének közvetítésével érvényesülnek. (Ez a kérdés *szociálpszichológiai oldala.)* Bizonyos társadalmi hangulatok vagy illúziók nem érthetők meg az *emberek közti érintkezés meghatározott rendszerének* vizsgálata s az e rendszerben érvényesülő pszichikus mechanizmusok felfedése nélkül. Egy-egy üzem közhangulatának, közvéleményének tartalmait és azok irányát szociológiailag levezethetjük az üzemen belüli és az üzemet környező társadalom objektív viszonyaiból: az anyagi érdekeltség módjából, a technika és technológia színvonalából, a vezetés viszonyaiból stb. De a hangulatok és vélemények kialakulási mechanizmusait, terjedési irányát és módját, a közvélemény belső konfliktusait, homogenitását vagy belső differenciáltságát *csakis a személyes kapcsolatok* vizsgálata útján közelíthetjük meg (belső és külső kommunikáció, a csoport-formációk szerepe, utánzás és konformizmus, tekintélyi és presztízs-viszonyok stb.). *Közvélemény* nem létezhet eme érintkezési rendszer és annak pszichikus törvényszerűségei nélkül. S úgy vélem, ezen a ponton juthatunk legközelebb a szociálpszichológiai jelenségek sajátszerűségének megragadásához.

A szociálpszichológiai jelenségek sajátszerűsége

Kiindulópontunk csakis az lehet, hogy *a társadalom-lélektani jelenségek hordozói az individuumok.* Nem abban különböznek tehát az általános lélektan „illetékessége" alá tartozó pszichikus jelenségektől,

Digitized by Google

hogy hordozójukként (szubjektumukként) valamiő „néplélek", „kollektív lélek" vagy „csoportlélek" tételezhető fel. De — úgy vélem — abban sem, hogy a szociálpszichológia elsősorban társadalmi csoportok, rétegek, osztályok „pszichológiájával" foglalkozik, s ezt írja le az individuálpszichológia hagyományos kategóriáival. Helyenként ugyanis olvashatunk *a* munkásosztály vagy *a* parasztság „jelleméről", „akarati vonásai"-ról, sőt *a* görög polisz-polgárok „életöröméről", „közlékenységéről", „kegyetlenségéről" stb. Az effajta megközelítésmódok tulajdonképpen a joggal bírált tömeglélektani vagy szellemtörténeti iskola visszalopakodásának tekinthetők.

A társadalom-lélektani jelenségek csak az egyén és a társadalom viszonylatában értelmezhetők, de semmiképpen sem e viszony elvont-általános kezelésének síkján. „Mindenekelőtt kerülni kell — írja *Marx* —, hogy a »társadalmat« megint mint elvonatkoztatást rögzítsük az egyénnel szemben. Az egyén *maga a társadalmi lény,* ha nem jelenik is meg egy *közösségi,* másokkal együttesen végbevitt életnyilvánítás közvetlen formájában — azért a *társadalmi élet* nyilvánítása és igazolása."[15] S bár az ember minden életmegnyilvánulása társadalmiságának, közösségi lény mivoltának, vagyis pszichikuma szociális lényegének megnyilvánulása, ebből korántsem következik az, hogy amikor *közvetlen közösségi lényként „másokkal együttesen végbevitt életnyilvánítás" alanya,* akkor nem válik olyan pszichikus jelenségek és képződmények hordozójává, amelyeknek sajátszerűsége önálló kutatási irány: a szociálpszichológia tárgya lehet. Ebből a megfontolásból szükségképpen következik, hogy a szociálpszichológia nem *általában az emberi pszichikum szociális determináltságának* kérdéseivel foglalkozik, hanem *az aktuális társadalmi együttműködés és kölcsönhatás alanyaként felfogott ember sajátos,* éppen ebből az együttműködésből eredő *pszichikus megnyilvánulásaival.*

Ugyancsak Marx említi, hogy már a puszta társadalmi érintkezés is forrása lehet olyan sajátos pszichikus képződményeknek (rivalizálás, az egyéni aktivitás-szint megnövekedése), amelyek semmiképpen sem érthetők meg a magános individuum pszichológiájából. „... a legtöbb termelőmunkánál — írja a Tőké-ben — már a puszta *társadalmi érintkezés* versengést és az életerő (animal spirits) sajátos fokozódását váltja ki, amely megnöveli az egyén teljesítő képességét ...[16] Ez a valóban *elemi szociálpszichológiai tény* szemléletesen érzékelteti azt a határvonalat, ahol e tudomány sajátos területe kezdődik.

A marxista pszichológia — metodológiai alapjánál fogva — valóban „szociális" pszichológia, akkor is, ha általános lélektanként művelik. Ebben valóban igaza van *Furst*nak és mindazoknak, akik hozzá hasonlóan vélekednek. Ebből azonban egyáltalán nem következik az, hogy a társadalmi együttműködés alanyaként felfogott ember pszichikuma s

[15] Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok. Bp., Kossuth, 1962. 70—71. l.
[16] Marx: A tőke. 1. k. Bp., Szikra, 1948. 352. l.

Digitized by Google

maga ez az együttműködés (interakció) nem lehet önálló tudományos vizsgálódás tárgya. Furst felfogása tulajdonképpen az általános lélektanban kívánja feloldani a szociálpszichológiát, amely persze akkor is a *pszichológiai tudományok része marad,* ha önálló diszciplinaként művelik. De — a fonákjáról — hasonló következtetésre jutnak azok is, akik viszont túlságosan szélesre vonják a szociálpszichológia határait. *Le Ny,* francia marxista pszichológus pl. úgy véli, hogy a szociálpszichológia „az individuális pszichikum társadalmi determináltságát"[17] vizsgálja. E szélesre vont határok között már-már az általános lélektan oldódna fel a szociálpszichológiában.

Az elmondottak nyomán nyilvánvaló, hogy amikor a szociálpszichológia világosan körvonalazható, *sajátos tárgyát* keressük, nem állítjuk azt, hogy *e mellett* létezik olyan pszichikus jelenségkör is, amely megfosztható volna a *„szociális"* jelzőtől. Képtelenség volna olyan munkamegosztást létrehozni, hogy minden szociális összefüggésbe vonható vagy szociális jelzővel ellátható pszichikus jelenség a szociálpszichológia tárgya, az általános lélektan pedig a *„naturális"* ember pszichológiája, s ezért csupán a pszichikum és anyagi hordozója, az agy kölcsönviszonyának határai között vizsgálja a pszichikus folyamatok és jelenségek természetét. Az efféle gondolatmenet valóban abszurd következtetésekhez vezetne. Ennélfogva a pszichikum szociális meghatározottságának és visszatükröző funkciójának elveivel összefér az a lehetőség, hogy *a társadalmi együttműködés, érintkezés alanyává vált ember* pszichikumában feltételezzünk önállóan vizsgálható, sajátos pszichikus jelenségeket.

Úgy vélem tehát, hogy *a szociálpszichológia a személyes (interperszonális) kapcsolatok pszichikus szerkezetének és dinamikájának törvényszerűségeit, valamint az e kapcsolatokat közvetítő és realizáló pszichikus képződmények, mechanizmusok természetét vizsgálja, meghatározott, konkrét történeti és társadalmi feltételek között.* A vizsgálat természetesen kiterjed e kapcsolatok *keletkezésére* is.

Az utóbb említett pszichikus képződmények és mechanizmusok természetesen nem egyéni, alkalmi rögtönzés révén, nem a „semmiből" születnek a társadalmi érintkezés minden egyes aktusában. Ismétlődéseik nyomán megszilárdulnak, szabályszerűséget öltenek, hagyományozódnak, s így a *társadalmi objektivitás részét alkotják.* Ez teljesen kézenfekvő a nyelvi érintkezés vagy a legáltalánosabb metakommunikációs jelek (gesztusok, intonációk stb.) esetében. De az emberi érintkezés olyan módfelett köznapi és egyszerű közvetítője is, mint az etikett, társadalmilag alakított és társadalmilag érvényes (vagy csak a társadalom bizonyos rétegeiben érvényes!) mintákat kínál a kapcsolatok *külső formáinak* szokásszerű alakításához. (Emlékezzünk csak a különféle köszöntési és megszólítási formák történetére az elmúlt két évtizedben.)

[17] Voproszi pszichologii. 1963. 1. sz. 147. l.

Digitized by Google

A hagyományos magatartási minták és hagyomány-komplexumok ugyancsak az *egyéntől függetlenül*, olykor egyenesen kényszerítő erővel érvényesülhetnek. Gondoljunk pl. az emberi sors nagy pillanatait (születés, házasság, munkábalépés, halál) befonó hagyományos magatartásmódok makacs szívósságára, *a régi és az új tradíciók szakadatlan küzdelmére.* Még szembeszökőbb ez a sajátosság ama jelenségek esetében, amelyeket a szociálpszichológiában a „szerep" fogalmával jelölnek. (Most eltekintek annak mérlegelésétől, hogy helyesen, avagy sem.) De ugyancsak könnyűszerrel kimutathatnánk ezt *a tekintély, az előítélet,* az uralkodó *közvélemény,* s számos más szociálpszichológiai jelenség esetében is.

Az imént mondottak egyúttal azt is jelzik, hogy az említett pszichikus képződmények nagy rétegei *általában közvetlenül tükrözik a társadalom ökonómiai és szociális viszonyait.* Ezért gyökeres társadalmi változások idején tömegesen elvesztik érvényüket, kiüresednek, a szó eredeti értelmében vett szereppé válnak. Más rétegeik azonban makacs szívóssággal *tovább élnek,* s gyakran ébren tartják vagy regenerálják a hozzájuk tapadó hangulatokat, szokásokat és *eszméket.* Ebben a tekintetben pl. semmiféle tradíció nem minősíthető *semlegesnek* vagy közömbösnek.

A fentebb vázolt általános megközelítésmód alkalmasnak látszik arra, hogy *logikailag* egységes keretbe foglalja a szociálpszichológia ismeretanyagát, s lehetőséget adjon annak világos elrendezésére. A társadalom-lélektan így egyrészt azt vizsgálja, hogy *a társadalmi együttműködés különböző jellegű és szerkezetű helyzeteiben miként módosulnak az egyéni pszichikus folyomatok és funkciók* (pl. a szociális percepció kérdései, viselkedés tömeghelyzetben, konformizmus stb.). Másrészt arra keresi a választ, hogy *a szociális együttműködés különböző formáiban milyen sajátos pszichikus mechanizmusok, hagyományos magatartásminták, pszichikus képződmények alakulnak ki.* Tüstént tegyük hozzá: éppen ezen a síkon helyezkedik el a szociálpszichológia legsajátabb működési területe. Az itt kapott ismeretanyag világosan három tematikus góc köré rendeződik.

Működési „területek"

Mindenekelőtt beláthatatlanul gazdag vizsgálódási terepet kínálnak a *szociális érintkezés* pszichikus mechanizmusai: a kommunikáció, az utánzás, a szuggesztió, a másik ember észlelése, a beállítódások (attitüdök), előítéletek, tekintélyi és presztízs-viszonyok, a személyes meggyőzés, a különféle sztereotípiák.

A *társadalmi csoportok és kollektívák* pszichológiája kétségtelenül a marxista társadalom-lélektan leggyorsabban fejlődő területe. Ám a szinte áttekinthetetlenül nagyszámú konkrét vizsgálat ellenére sem rendelkezünk még — sem a szociológiában, sem a szociálpszichológiá-

Digitized by Google

ban — átfogó és elfogadható csoport-tipológiával, társadalmunk közösségi és csoport-viszonyainak sokoldalú ismeretével. A polgári kutatásokban kialakított nagyobb szabású szintetizálási kísérletek *(Homans, Bales)* számos ok miatt alkalmatlanok arra, hogy társadalmunk közösségi viszonyainak elemzésében modellként szolgáljanak. Márpedig alighanem az e területen folyó kutatásoknak lehet a legközvetlenebb gyakorlati jelentőségük mind a tágabb társadalmi viszonyok fejlesztésében, mind pedig olyan konkrét területeken, mint a termelőkollektívák hatékonyságának fokozása, a nevelésügy vagy a társadalmi szervezetek tevékenysége.

Végezetül a *társadalmi makrostruktúra szociálpszichológiai jelenségeinek* alaposabb és árnyaltabb ismerete egyenesen nélkülözhetetlen a társadalmi folyamatok céltudatosabb és eredményesebb irányításához (a társadalmi és politikai hangulatok dinamikája, a közvéleményalakulás, a réteg- és osztály-attitüdök, szakmai sztereotípiák kialakulása, a divat, a propaganda stb.).

A szociálpszichológia csak akkor tehet eleget a hozzá fűződő várakozásoknak, ha a legszorosabban együttműködik *a szociológiával és az általános lélektannal.* A köztük húzódó mezsgyék pontos kicövekelése ma még meglehetősen reménytelen s feltehetően nem is időszerű feladat. Különösképpen nehéz lenne ezt megtenni a konkrét kutatásokban, főként ami a szociológiát illeti. Általánosságban talán a következő megfontolással számolhatunk: a szociológia az anyagi-gazdasági és tudati-ideológiai viszonyok kölcsönhatását vizsgálja, a szociálpszichológia pedig azokat a *sajátos pszichikus mechanizmusokat* igyekszik feltárni, amelyek ezt a kölcsönhatást közvetítik. Egyebek között ezért sem lehetnek meg a legszorosabb és legmeghittebb kapcsolatok nélkül.

Nyomatékosan szeretném hangsúlyozni: marxisták számára sohasem lehet kétséges, hogy végső soron *nem pszichikus törvényszerűségek szabják meg a társadalmi kapcsolatok szerkezetét és a társadalmi csoportok szisztematikáját.* A szocialista társadalom struktúráját — miként bármely más társadalomét — *ökonómiai* törvényszerűségek határozzák meg. E kérdésben alapvető, elvi természetű ellentét húzódik a marxista és a polgári társadalomtudomány között. Nem kell ehelyütt bizonygatnom, hogy a társadalom osztályviszonyai, mobilitása, rétegeződése végső soron nem pszichikus törvények hatására alakulnak, s pusztán „pszichológiai megoldásokkal" és módszerekkel nem is formálhatók. Ha az új gazdasági mechanizmust nem az anyagi szféra folyamatainak befolyásolására építenénk, csak kudarc lehetne a következménye. Ebben a vonatkozásban tökéletesen jogosult a naiv „pszichologizálás" elleni tiltakozás. Legalábbis két körülményt azonban — úgy vélem — az eddiginél alaposabban tekintetbe kell vennünk.

A marxista törvény-fogalom korszerűbb értelmezésének kidolgozása nyomán ma már vitathatatlan igazság, hogy a társadalmi törvények nem a maguk lemeztelenített szociológiai elvontságában érvé-

Digitized by Google

nyesülnek, hanem eleven emberek, pontosabban *társadalmi csoportokban, intézményekben és szervezetekben együttműködő emberek tevékenysége* révén. (V. ö. *Marx* megállapításával: „Mi a társadalom, bármilyen is a formája? Az emberek kölcsönös tevékenységének a terméke.")[18] Éppen ezért a szociálpszichológia által vizsgált jelenségek törvényszerűségeinek alapos ismerete megkönnyítheti — ennek hiánya pedig gátolhatja — a szükségszerű társadalmi tendenciák érvényesülését. Tökéletes ignorálásuk megnöveli a spontán folyamatok ellenőrizhetetlen hatásait, s deformálja, olykor pedig egyenesen visszájukra fordítja az egyébként helyes törekvéseket is.

A társadalom-pszichológiai jelenségeknek ugyanis — mint korábban láttuk — általános társadalmi meghatározottságuk meglehetősen tág határai között *viszonylagos önállóságuk* is van. A társadalmi viszonyok átalakítása korántsem hozza magával a *mikrostrukturális alakulatok* s az ott létesült kapcsolat-modellek, hagyományos magatartásmódok, beállítódások automatikus átalakulását. (Mikrostrukturális alakulatokon azokat a társadalmi csoportokat, intézményeket értjük, amelyekben jelen van *tagjaik állandó jellegű, tartós személyes kontaktusa, együttműködése, tevékenységük közvetlen kölcsönös cseréje.)*

Bár persze nem rendelkezik tudományos bizonyító erővel, mégis érdekesen példázza ezt az elmúlt évek egyik legtöbbet vitatott regénye, a Rozsdatemető. A „hábetlerizmus", mint *reálisan létező* társadalmi jelenség, a szélső határig vitt példája az említett viszonylagos önállóságnak. A családi szerkezet életmódja, hagyományos „szertartásai", normái olyan közeget hoztak létre, amely a *maga módján* szűrte meg és dolgozta fel a minőségileg más jellegű és értékrendű tágabb társadalmi környezet hatásait. Ez a *módosító-szelektáló funkció* olykor — mint ebben az esetben is — a teljes izolációig is elmehet. Ámde hogy ez az önállóság még szélsőségesen kiélezett helyzetben is csupán viszonylagos lehet, azt kitűnően érzékelteti a regény tragikus felhangja és kimenetele. Ha az irodalmi megjelenítés után logikai elemzésre támad kedvünk, a „hábetlerizmust" a szociálpszichológiai kategóriákkal való értelmezés nélkül nem érthetjük meg maradéktalanul (hagyományok, sztereotíp magatartás-minták, csoport-normák, a család mint viszonyítási csoport stb.).

A szocialista tudat fejlesztésének elméleti és gyakorlati kérdéseiben s e kérdések vizsgálatában hasznos eredményekkel járhat a szociálpszichológia apparátusának alkalmazása. Joggal feltehető tehát, hogy a szociálpszichológia — főként ha kedvezőbb feltételek teremtődnek intézményes fejlődéséhez — hazánkban is sokoldalúan hozzájárulhat a szocialista társadalom reális önismeretéhez s a társadalmi folyamatok hatékony irányításához.

[18] Marx—Engels: Válogatott levelek. Bp., Szikra, 1950. 28. l.

Digitized by Google

Szemle

Nacionalista hatások gyermekeinkre

Hogyan gondolkoznak a mai 11—14 évesek? Milyen hatások érik bontakozó jellemüket, alakitják világnézetüket? Mit jelent számukra a haza, a nemzet, a hazafi fogalma? Megfertőzte-e az ő gondolkodásukat is az idősebb korosztályok szemléletét oly gyakran eltorzító nacionalizmus, vagy ők már nagyjából mentesek tőle? Számunkra, pedagógusok számára talán munkánk legizgalmasabb kérdései ezek. De úgy gondolom, hogy nemcsak bennünket érdekelnek. Jómagam, mint egy pesti általános iskola tanára, természetesen csak a saját megfigyeléseimet összegezhetem, következtetéseimet nem merném kiterjeszteni az egész korosztályra.

Közhelynek számít, hogy a mai 11—14 évesek világnézeti fejlődésük szempontjából olyan kedvező körülmények közt nőnek fel, amilyen hazánkban talán még egyetlen nemzedéknek sem jutott osztályrészéül. Ez a korosztály a Horthy-korszak tömény, lélekmérgező soviniszta propagandáját nem ismeri. A nacionalizmus ellen folytatott harc dogmatikus módszerei és az ötvenes évek sajátos, elsősorban a revizionizmushoz kapcsolódó nacionalizmusa egyaránt ismeretlenek számukra. Rájuk nem volt közvetlen, élményszerű hatása az 1956-os ellenforradalomnak sem. Számukra már valóban a szocializmus a természetes közeg.

Hatással van világnézeti fejlődésükre az is, hogy iskolás koruk az oktatási reform bevezetésének éveire esik. Ez persze nemcsak új tantervet, szép, színes, új tankönyveket jelent, hanem azt is, hogy az iskolai oktatás kezd a mechanikus magoltatás, emlékezetbe vésés helyett a gondolkodási készség fejlesztésére törekedni.

Nagy szerepe van e téren az úttörő mozgalomnak is. Ahol a pedagógusok és ifjúsági vezetők megfelelően szervezik és irányítják az úttörő munkát, ahol képesek megragadni a gyerekek képzelet-világát,

Digitized by Google

ügyesen apellálni a gyerekek romantika iránti igényeire, ott a forradalmi múlt megismerésére indított ún. nyomolvasó-mozgalom, a nemes tettek végrehajtására indított akciók nagy hatással vannak a gyermekekre.

Ma már általános tapasztalat, hogy gyermekeink világa tágabb, kiterjedtebb, mint korábban a hasonló korú gyermekeké volt — többnyire még azoké is, akiknek a szülei csak három-hat elemi osztályt végeztek, s akiknek anyagi körülményei rosszak. A mi iskolánkban pl. alig van olyan gyerek, akinek ne volna legalább néhány könyve a tankönyvein kívül. Szinte minden tanulónk többé-kevésbé rendszeresen nézi a televíziót, hallgatja a rádiót, jár moziba. Az V. osztálytól felfelé sok gyermek eljut időnként színházba is (bár többnyire csak operettet látnak) és sokan rendszeresen olvasnak újságot — elsősorban ifjúsági lapokat. Társadalmunk ellentmondásai azonban magától értetődően a 11—14 éves korosztály gondolkodásában is tükröződnek. Hat rájuk az otthoni légkör (mely gyakran apolitikus, ideológiailag zavaros, néha egyenesen ellenséges, soviniszta), az utca, a játszótér, a baráti kör, a rokonság stb., s végül az iskolai nevelés ellentmondásossága is. Ma még tanítanak iskoláinkban olyan pedagógusok is, akiknek gondolkodásában kisebb-nagyobb mértékben még élnek nacionalista maradványok. Ezek a pedagógusok saját véleményüket rendszerint elhallgatják tanítványaik előtt, s lojálisan „leadják a világnézeti tananyagot". Ilyen esetekben a gyermekek többnyire ösztönösen megérzik a meggyőződés hiányát. Az ilyen tanártól nem kérdeznek, kétségeiket nem mondják el neki, mert tudják, hogy a „kényes" kérdésekre úgy sem tud vagy nem akar válaszolni. Ilyen légkörben a nacionalista nézetek még csak felszínre sem kerülnek.

S végül nincsenek elzárva gyermekeink a nyiltan ellenséges hatásoktól sem. Nem egy tanítványom rendszeres hallgatója a Szabad Európa ifjúsági műsorának, s nemcsak a tánczenének. Olykor hozzájutnak gyerekek otthon, vagy ismerőseiknél régi kiadású irredenta, nacionalista, szovjetellenes folyóiratokhoz, könyvekhez. Történelemórára például már többször hozták be tanítványaim — a legteljesebb jóakarattal — a Tolnai-féle Világtörténelmet, vagy a Szt. István Társulat által kávémellékletként kiadott történelmi képecskékből készített albumot, amelyet ereklyeként vagy lim-lomként őrzött meg valamelyik családtag. Találkoztam olyan fiúval is, aki ugyancsak teljesen gyanútlanul Rachmanova uszítóan szovjetellenes könyveit olvasta. Az efféle olvasmányok persze viszonylag ritkán jutnak gyermekeink kezébe, s hatásuk eléggé elszigetelt. Mégsem szabad lebecsülnünk befolyásukat, amelyet még fokozhat az, ha a gyerek tudja, hogy „tiltott gyümölcsöt" fogyaszt.

A nacionalista nézetek leginkább a felnőtt környezet közvetítésével jutnak el tanulóinkhoz. A nacionalista és ezen belül is főleg a szovjetellenes nézeteknek, nyugatimádatnak, nemzeti nihilizmusnak

Digitized by Google

forrása gyakran disszidens rokon, aki hazalátogat, vagy akivel rendszeresen leveleznek.

Mindebből következik, hogy az alapvetően pozitív világnézeti fejlődés mellett mutatkoznak gyermekeink gondolkodásában nacionalista elemek is. Ezzel számolnunk kell, mert csak ezeket megcáfolva tudjuk kifejleszteni gyermekeinkben a tudatos szocialista hazafiságot.

*

A mi 11—14 éveseinkben él bizonyos ösztönös hazaszeretet. A haza fogalma azonban még nem tudatosult bennük, ez — mint általában egész világképük — mozaikszerű, szorosan eddigi élményeikhez, tapasztalataikhoz, az iskolai oktatásban szerzett tudásukhoz tapad. Otthon, szülők, anyanyelv, Budapest, egy-egy nyaralás emlékeként a Balaton, a Bükk, a Bakony, néhány kiemelkedő történelmi esemény, egy-egy nemzeti hős, egy-egy emlékezetes sportsiker stb. — ez jelenti számukra a hazát. Ez az ösztönös hazafiság azonban lassan, fokozatosan kezd tudatosodni, ahogyan a gyermekek logikai készsége fejlődik, s egyre inkább konkrét ismereteikből vonnak le elvi következtetéseket, összehasonlítanak, mérlegelnek, értékelnek. A hazáról alkotott fogalmuk kialakulására elsősorban történelmi, irodalmi, földrajzi ismereteik vannak nagy hatással, s emellett mindennapi élményeik és olvasmányaik.

Örvendetes, hogy gyermekeink általában erkölcsi értéknek tartják a hazafiságot. Szemléletükben a hazafiság fogalma összefonódik a jellemszilárdsággal és más magas erkölcsi követelményekkel. A hazafi az egyik VII.-es tanítványom szerint: „nem befolyásolható, eredeti akarata mellett kitart. Az árulókat megveti. Tetteiért vállalni meri a következményeket. Bátorsága sohasem hagyja el. Nyílt, becsületes ember. Őszintén kimondja a véleményét. Kudarcán nem csügged el, sikerén nem száll fejébe a dicsőség." Egy másik tanuló így jellemzi az igaz hazafit: „Társait nem árulja el, még akkor sem, ha azzal magát menthetné. Felebarátainak, ahol tud, segít. Mindig elsőnek tartja a haza érdekét." A hazával szembeni teljes közönyösség, de különösen a cinikus magatartás — amely néhány évvel idősebb gyermekeknél már jóval gyakoribb jelenség — ebben a korosztályban (legalábbis a mi iskolánkban) nagyon ritkán fordul elő. És akikben mégis meg van, azok szinte kivétel nélkül lelketlen, érzelmileg sivár környezetben élő, nem egyszer erkölcsi züllésnek kitett szerencsétlen gyerekek.

Iskolánkban a gyermekek egy részének írásban kellett válaszolnia arra a kérdésre, hogy kit tekintenek jó hazafinak és miért. Egy ötödik és egy hetedik osztály 74 tanulójának válaszait összesítve a következő kép alakult ki:

A hazafiság példájaként említi *Petőfit* 24 gyermek, *Lenint* 10, *Dobót* 9, *Kossuthot* 5, *Ságvárit* 5, *Dózsát* 3, *szüleit, tanárait* 5 tanuló. *Csokonai, Gorkij, Oleg Kosevoj, Jókai, Táncsics, Rákóczi* egy-két vá-

Digitized by Google

laszban szerepelt. Mátyás királyt összesen két gyermek említette „mert igazságosan ítélkezett és segítette a népet". Egy tanuló Napóleonról írt, kizárólag a katonai dicsőséget szerző hódítót tisztelte benne.

Általában érdekes a példák indokolása. „Jó hazafinak azt tartom, aki védi hazáját. Kivívja a nép szabadságát. Fellázítja a népet a földesurak ellen. Életét áldozza a hazájáért. Nem tudja elviselni a nép nyomorult sorsát" — írja T. M. hetedikes kisfiú. Ez egyébként a sztereotip válasz. A gyermekek gondolkodásában tehát a hazafiság és az osztályharc, a társadalmi haladás fogalma szorosan összekapcsolódik, sőt sok esetben szinte azonosul a hazafi és a forradalmár. Ez kétségkívül pozitív jelenség. De természetesen — életkoruknak megfelelően — még primitív fogalmaik vannak a haladásról, az osztályharcról, a forradalomról. „A szegények és gazdagok harca", „A szegényeket mindig nagyon elnyomták", „A gazdagok kastélyban laktak, duskáltak, sok aranyuk volt, bársonyban jártak, még öt szobájuk is volt" — így látják az osztályharcot a mi ötödikes-hatodikos tanulóink. Az egyes uralkodó osztályok közti különbségeket, a kizsákmányolás különböző formáit, az osztályharc különböző módját még nem értik eléggé. A többség csak hetedik és nyolcadik osztályban kezdi megkülönböztetni — elsősorban a történelem-tanulás alapján — a különböző társadalmi-gazdasági alakulatokat, a különböző osztályokat, de természetesen még leegyszerűsítve.

Általában nem látják a különbséget a haladó hazafi és a forradalmár közt sem. Cs. M. hetedikes kislány például teljesen azonos indokolással sorolja fel nagy hazafiként Csokonait, Petőfit, Kossuthot, Rákóczit, Jókait, Gorkijt és Táncsicsot, „mert sokat harcoltak a népért". Személyes tapasztalataim egyébként egybevágnak azzal, amit a középiskolásokról Gidai Kálmán írt a Történelemtanítás című folyóiratban: hogy tudniillik — gyerekeinkben kevésbé átfűtött, kevésbé érzékletes kép él a munkásmozgalom nagyjairól, mint nemzeti történelmünk távolabbi múltjának hőseiről. Ez számos más ok mellett azzal is összefügg, hogy a munkásmozgalom alakjainak ábrázolásánál nem merünk vagy nem tudunk eléggé apellálni a gyerekekben rendkívül erősen élő vonzalomra minden iránt, ami a valósághoz kötött érdekesség, romantika. E téren tankönyveinken is lenne mit javítani. A munkásmozgalom hősei alig szerepelnek a tantervi anyagban és életük irodalmi feldolgozása is viszonylag szegényes.

Nem tudnak a gyermekek különbséget tenni az egyes forradalmak között sem, nem látják például a minőségi különbséget 1848 és 1919 között. Ez is természetes, hiszen a szocialista forradalomról csak a nyolcadik osztályban tanulnak. De lelkesednek a forradalmakért akkor is, ha még nem fogják fel egy-egy forradalom konkrét sajátosságait.

Jelenti-e ez a még primitív, de alapjaiban egészséges, „osztály-

Digitized by Google

harcos" hazafiság azt, hogy gyermekeink számára a haza és a szocializmus ma szorosan összefügg?

Erre a kérdésre a legnehezebb egyértelmű választ adni. Ezt nem lehet megállapítani sem felmérő dolgozatokkal (még a legjobban feltett kérdések alapján sem), sem pedig az osztályfőnöki órák beszélgetéseiből. Erre csak akkor tudunk nagyjában pontosan válaszolni, ha jól ismerjük tanítványainkat, érzéseiket, gondolataikat, tetteiket, környezetüket, barátaikat. De még így is érhetnek bennünket meglepetések.

Valamilyen összkép csak évekig tartó megfigyelés alapján, számtalan apró részletből állhat össze. Órákon, szünetekben tett megjegyzéseikből, kérdéseikből, könyvek, filmek iránti rokon- vagy ellenszenvükből, a politikai érdeklődés irányából, vagy hiányából, az osztályközösségben, az úttörőtáborban, rajgyűlésen, kiránduláson tanúsított magatartásukból, és még számtalan más jelenségből vonhatunk csak le következtetéseket.

Az én osztályom ebből a szempontból nagyjában a következő képet mutatja: Az osztálynak (hetedik általános) körülbelül egy negyedéről bátran azt merem mondani, hogy — életkorának megfelelő szinten — szorosan, elválaszthatatlanul azonosítja egymással a hazát és a szocializmust. Osztályomban mindössze három olyan gyermek van, akit annyira megfertőztek az ellenséges nézetek, hogy eddigi benyomásaim szerint ezek dominálnak náluk. Az ő felfogásukban a haza fogalma élesen elkülönül szocialista rendszerünktől. Az osztály túlnyomó többségének nagyon ellentmondásosak a hazáról, a nemzetről, a hazafiságról vallott nézetei, érzései, bár számukra a szocializmus a természetes, a megszokott, a magától értetődő közeg. Ugyanaz a gyermek például, akinek az a világ természetes rendje, hogy mindenki a munkájából él és nincs kizsákmányolás, aki a forradalmárokat nagy hazafiaknak tekinti, időnként szovjetellenes vagy irredenta kijelentéseket tesz. A sporttal kapcsolatos soviniszta megnyilvánulásokról nem is beszélek. (A nacionalista nézetekre a későbbiekben még visszatérek.)

Tapasztalataim szerint gyermekeink nagy része a hazafiság elengedhetetlen tartozékának tekinti a hősi önfeláldozást, a hősi halált, vagy legalábbis a fegyveres harc, az életveszély vállalását. „Jó hazafinak azt tartom — írja egyik tanítványom —, aki hazájáért az életét bármikor feláldozná." Egy másik tanítványom arról ír, hogy nagyon szeretne valamilyen hőstettet véghezvinni, pl. élete kockáztatásával kimenteni valakit a tűzből.

A becsületes munkáséletet, a hétköznapi hőstetteket, már jóval kevesebben tekintik a hazafiasság elengedhetetlen elemének.

Ez részben a gyermekek életkori sajátosságaiban, romantikus szemléletükben gyökerezik. De tükrözi ez nevelőmunkánk gyengéit is, azt, hogy az irodalmi olvasmányokban és a történelemtanításban is bizonyos fokig hat még a hazaszeretetnek ez a romantikus felfogása,

Digitized by Google

s nem tudjuk eléggé megmutatni tanítványainknak az alkotó munka szépségét, pátoszát.

Gyermekeink nagy részének szemében tapasztalatom szerint a disszidálás nem valami dicsőséges dolog. Az a tisztességes ember, az a jó hazafi — írja egyik tanítványom, „aki saját szülőországáért dolgozik és nem csábítja el az, hogy külföldön jobb az élet". Egy

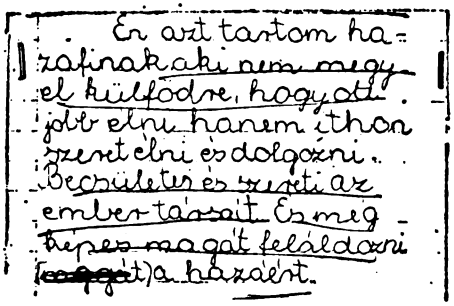
Én azt tartom ha-
zafinak aki nem megy
el külföldre, hogy ott
jobb élni, hanem itthon
szeret élni és dolgozni.
Becsületes és szereti az
embertársait. És még
képes magát feláldozni
(magát) a hazáért.

másik így ír: „aki nem csalja meg hazáját, az, aki nem megy külföldre disszidálni". Egy harmadik így fogalmaz: „aki nem megy külföldre, hogy ott jobb élni, hanem itthon szeret élni és dolgozni". A gyermekek számára persze a disszidálás teljesen elvont lehetőség. Pozitív állásfoglalásukat a disszidálás ellen, annak erkölcsi inditékait azonban úgy érzem mégsem szabad lebecsülnünk.

De ugyanígy a nacionalista befolyást sem szabad lebecsülnünk. Véleményem szerint ebbe a hibába esik az OPI kiadványaként 1963-ban megjelent Nevelési Terv is, mely a felsőtagozatos tanulók neveltségi szintjének általános jellemzése során a következőket állapítja meg ezzel kapcsolatban: „A nemzeti büszkeség túlzott formája nem tapasztalható ebben a korosztályban sem (7.—8. osztály). Alkalmanként, helyenként hamarabb előfordul bizonyos fajta közömbösség, esetleg lekicsinylés más országokkal való összehasonlítás során (család, környezet hatásaként!). Távol áll tanulóinktól az irredentizmus is. Esetleg az otthon hallottakat ismétlik, azonban a szó, a fogalom mögött nincs tartalom, számukra a dolog távoli, ködös történet." S ugyanitt: „... formálódó hazaszeretetük elsősorban érzelmi alapjaiban mentes a nacionalista vonásoktól..."

Ezek a megállapítások, bár valóban illenek a tanulók egy részére, véleményem szerint mégis lebecsülik a nacionalizmus hatását gyermekeinkre.

A nacionalizmusnak az a fajtája, amelyet a Nevelési Terv a „nemzeti büszkeség túlzott formájának" nevez, igen gyakran jelentkezik, többek közt a gyermekek történelem- és irodalomszemléletében. A történelemtanítás során nemegyszer tapasztalom, hogy a gyermekek egy része ma is úgy tekint hazánk múltjára, mint nagy és dicső tettek töretlen láncolatára. Sokan úgy érzik, hogy „a magyaroknak mindig igazuk volt", és visszamelőleg is mindig a magyar győzelemért szurkolnak. Ha pl. a német császár, kihasználva a magyarországi trónviszályokat, haddal támad hazánkra, hogy leigázza, akkor ez felháborító, de ha I. László teszi ugyanezt Horvátországban, vagy Mátyás király Csehországban, az „ügyes politika", nem is beszélve Lajos ki-

Digitized by Google

rály nápolyi hadjáratáról, amelyet „igazságos, jogos bosszúállás"-nak tartanak. A sportban nem ilyen szolid formában jelentkezik a túlzott nemzeti önérzet. (Ezért természetesen elsősorban a felnőtt sportközvélemény a felelős.) A gyermekek jelentős része, elsősorban a fiúk, de még a lányok is, nem bírja elviselni a magyar színek vereségét. Számukra is valóságos nemzeti gyász egy-egy vereség a nemzetközi labdarúgó-mérkőzéseken. Ilyenkor a sértő, lekicsinylő, vagy becsmérlő, durva kifejezések áradatával öntik el az ellenfelet, vagy a bírót. Nemcsak a lelátón, de sokszor otthon, a tv előtt is teljesen elvesztik önuralmukat, elemi igazságérzetüket.

Elég sok gyermekre hat még ma is az irredentizmus, bár ez a korosztály nem ismeri az „irredenta" szót.

Két évvel ezelőtt tanítottam egy olyan nyolcadik osztályban, amelyben egy vita során a fiúknak csaknem a fele nyíltan irredenta nézeteket hangoztatott. Ez a helyzet úgy alakult ki, hogy hangadóvá vált az osztályban egy rendkívül értelmes, ötletes, jó szervező „vagány srác", aki hazulról hozta magával soviniszta nézeteit (szülei 56-ban disszidáltak); az ő befolyására, „tekintélyének" hatására vették át ezeket a többiek. Ilyen tömeges nacionalista beállítottsággal sem azelőtt, sem azóta nem találkoztam ugyan iskolánkban, de kevésbé tömény formában minden évben újra meg újra felmerülnek efféle nézetek. Hazánk nyersanyag-szegénységét egyesek legszívesebben úgy „oldanák meg", hogy „követeljük vissza, amit elvettek tőlünk" — és akkor „lenne sok fánk, meg sok szép üdülőnk, és akkor nem lennénk szegény ország".

De milyen messze esik ez a nosztalgikus irredentizmus a harmincas évek harcias sovinizmusától! Szabó Zoltán „A tardi helyzet" című könyvében azt írja, hogy a harmincas évek tardi fiataljai „erősen fenekednek a közeli cseh határ ellen". S idézi az egyik kis tardi írását: „Én szeretnék lenni pilóta. Akkor beülök a gépbe, és lekötözöm magamat. És felrepülök a magasba... elmennék több magammal, a gépet teleraknám bombával és megriasztanám a cseheket." Ez az agresszív revizionizmus teljesen kiveszett. Gyermekeink semmiféle szomszéd ellen nem „fenekednek", semmiféle támadó kedv nem fűti őket, s bár nincs közvetlen, személyes háborús élményük, háborút semmiképpen nem akarnak. Hozzátenném még: a fiú-osztályokban sem.

Nagyritkán azért — mint hallomásból tudom — egészen megdöbbentő esetek is előfordulnak. Egyik nyelvtanórán a tanár bizonyos nyelvtani jelenségre mintamondatot kért a tanulóktól. Az egyik kislány ezt mondta: „Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország". Ugyanebben az osztályban volt egy olyan gyermek is, aki egy felmérő dolgozatban Horthy Miklóst nevezte a hazafiság példaképének. Ez azonban teljesen elszigetelt, extrém eset volt.

De véleményem szerint az még nem nacionalizmus, ha egy gyer-

Digitized by Google

mek a középkori Európát ábrázoló térkép előtt nosztalgiával vegyes csodálkozással sóhajt fel: „Milyen nagy volt akkor Magyarország!" Mint ahogy az sem nacionalizmus, ha a szomszédos országokban járva, elcsodálkoznak azon, hogy ott is élnek magyarok, de ezek nem Magyarországhoz tartoznak. Ezek a gyermekek még járatlanok a történelemben, a politikában, kérdésfeltevésük egyszerű naivitásból fakad. Persze, ha a felnőtt irredenta választ ad a kérdésre, akkor a gyermekben is kifejlődhet a „sértett nemzeti önérzetbe" öltözött nacionalizmus.

Időnként faji előítéletek is felbukkannak gyermekeink gondolkodásában, sőt előfordul, hogy szinte döbbenetesen primitív formában. A mi iskolánkba nagyon kevés cigánygyerek jár, az utóbbi öt évben összesen ha hármat tanítottam. Egyszer sem tapasztaltam, hogy osztálytársaik csúfolták volna őket, vagy ne fogadták volna be a gyermekközösségbe. Ez szinte megnyugtatta az embert: a mi iskolánkban nincs „cigánykérdés". Aztán egyszercsak az egyik ötödik osztályban, ahová történetesen egyetlen cigánygyerek sem jár, kirobban egy veszekedés valami széttépett műanyag-tolltartó miatt, s ez felszínre vet cigányellenes hangulatokat. A tönkretett tolltartó tulajdonosa ugyanis cigánynak csúfolta ellenfelét, egy fekete hajú, sötét bőrű kisfiút. Az megsértődött, mert „nem is az". Mikor ezt az ügyet osztályfőnöki órán megbeszéltük, kiderült, hogy ebből az osztályból elég sok gyerek tele van előítéletekkel a cigányokkal szemben.

— Miért csúfoltad cigánynak? — kérdeztem.

— Mert dühös voltam, meg akartam sérteni.

— Miért éppen ezzel? — A kislány nem válaszol, maga sem tudja, hogy miért éppen ezt tartotta a legsértőbb vádnak.

— Én is megsértődnék, ha cigánynak neveznének — szólal meg egy másik kisfiú —, mert nem vagyok az.

— És ha az volnál?

— Akkor is megsértődnék.

Ebben úgyszólván az egész osztály egyetért. Szinte mindenki megsértődne, ha cigánynak neveznék.

— Mert ha cigány volna (mármint T. osztálytársuk), akkor senki sem barátkozna vele — mondja egy kis szőke.

— Te sem?

Rövid gondolkozás után halkan válaszol: — Én sem.

— Én nem tekinteném ellenségnek, de barátot mást választanék. — Ez az egyik legértelmesebb, jeles tanuló véleménye.

— Miért?

— Mert a cigányok más fajta, mint mi, magyarok. Olyan elfajzottak.

Ez után már záporoznak a hozzászólások, vélemények, cigánytörténetek. „A cigányok vándorolnak, nem is a faluban laknak, hanem a mezőn. Piszkosak, lopnak, tudatlanok. Cigánygyerek nem is járhat rendes iskolába." „A nagypapa egyik rokona éjjeliőr a tsz-ben, az sóval

Digitized by Google

töltött puskával lőtte a cigányokat, mikor lopták a tsz kukoricáját." „Mikor a nagymamámnál voltam a karácsonyi szünetben, nem mertem sötétedés után kimenni az utcára, mert a nagymamám azt mondta: a cigánygyerekek megölik a magyar gyerekeket." Ez a döbbenetesen ostoba vérvád halálosan komolyan hangzik el; aki mondja — egy butácska kislány —, szemmelláthatóan el is hiszi. Az osztály többsége azonban — ezt az arcokon látom —, szerencsére már nem: ez már nekik is túlzás. De a teljességhez hozzátartozik: összesen hat gyermek állt ki a vita során határozottan a cigányokkal való barátkozás mellett.

— Én barátkoznék cigánygyerekkel, az is olyan ember, mint én.

— Én is barátkoznék cigánygyerekkel, mert annak is fájna, ha senki sem barátkozna vele. Nyáron, a nagymamánál a falu szélén játszottunk, és jött egy cigány kisfiú, és kérte, hogy engedjük játszani. A többiek elzavarták, de én játszottam vele. — Ott a mi házunkban is laknak cigányok, azok nagyon rendesek, és éppúgy mindenük megvan, mint nekünk. Egyszer feljött hozzánk az asszony és kért tojást kölcsön, a papa elzavarta, de a mama később mégis átküldött hozzájuk a tojással. — A gyerek a mamának adott igazat.

A beszélgetésből kiderült, hogy a cigányellenességgel elsősorban és a legintenzívebben a falusi nagypapák, nagymamák fertőzik meg a gyermekek gondolkodását.

Ez az osztályfőnöki óra egyébként nagyon elgondolkoztatott. Rádöbbentem, hogy nem is mindig tudjuk, hogy milyen, szinte középkori előítéletek rejtőzhetnek a megnyugtató felszín alatt.

Antiszemitizmus valamivel gyakrabban jelentkezett iskolánkban, de kevésbé durva formában, mint a „cigány"-kérdés. Az utóbbi néhány évben, ha jól emlékszem öt-hat olyan esetről szereztem tudomást iskolánkban, amikor egy-egy gyerek antiszemita kijelentéseket tett. Itt is minden eset veszekedéssel, vagy verekedéssel kezdődött, és azzal végződött, hogy az egyik veszekedő gyerek lezsidózta a másikat. Mikor az egyik ilyen „tettessel" (az én osztályomba járó 12 éves kislány volt) hosszabban elbeszélgettünk, kiderült, hogy fogalma sem volt arról, hogy mit jelent egyáltalában az antiszemitizmus, s mit jelent az, hogy „zsidó" — egészen egyszerűen nagyon dühös volt, és nagyon meg akarta bántani osztálytársát. Azt vágta tehát a fejéhez, amit a legsértőbbnek tartott. (Megjegyzem a szókincséből bőven futotta volna pedig más „sértésre" is — az egész osztályban ő a legmosdatlanabb szájú gyerek.)

Igen érdekes, és jellemző volt az az eset, amikor két olyan gyerek zsidózta le egymást, akik közül egyiknek sem volt még csak zsidó rokona sem, vagy amikor zsidó származású gyerek visszazsidózta azt, aki őt származása miatt szidta, sőt olyan esetről is tudok, amikor két zsidó származású gyerek zsidózta le egymást. Mindebből le lehet vonni azt a következtetést, hogy ezek a gyermekek, akik a „zsidókérdéssel" csak a fasiszta időkben lejátszódó filmekben találkoznak

Digitized by Google

(mellesleg megjegyezve elég baj, hogy a tanárok is gyakran „szemérmesen" kezelik az antiszemitizmus leleplezését), valójában azt sem igen tudják, hogy osztályukban melyik gyermek zsidó származású, melyik nem — legfeljebb akkor találgatják, ha szüleik ösztönzik őket. De ilyenkor is rendszerint akadnak az osztályban, akik helytelenítik ezt az érdeklődést, a gyermekeknek ilyen szempontból való osztályozását.

Érdekes a következő eset is. Egyik történelem-szakköri foglalkozáson Wesselényi Miklósról beszéltünk. Szóba került házassága is, hogy tudniillik báró létére polgárlányt vett feleségül. B. L. 13 éves tanítványom elismerő hangsúllyal a következő kijelentést teszi erre: „Ez akkor éppen olyan nagy szó volt, mint ha valaki ma zsidólányt vesz feleségül." Ez a megjegyzés sok mindenről tanúskodik. Arról is, hogy ebben a fiúban nincs faji előítélet — de arról is, hogy — nyilván környezetének hatására — „különleges érdemnek", „bátor tettnek" tartja, ha valaki egyenrangú félként kezeli a zsidó embert.

*

Hazánk nemzetközi helyzetéről, a nagyvilágban játszott szerepéről ezek a gyermekek magától értetődően nagyon keveset tudnak, s azt is eléggé mozaikszerűen, összefüggéseiből kiragadva. Tudják, hogy van kapitalista és van szocialista világ, s vannak elmaradott gyarmati, illetve volt gyarmati országok. Tudják, hogy a szocialista táborhoz tartozunk. De hogy valójában mit jelent számunkra a szocialista tábor, azt még nemigen értik. Még nyolcadikosok között is vannak sokan, akik semmit sem tudnak a KGST-ről, a Varsói Szerződésről, s amit hallottak róla, az is olykor meglehetősen ferde.

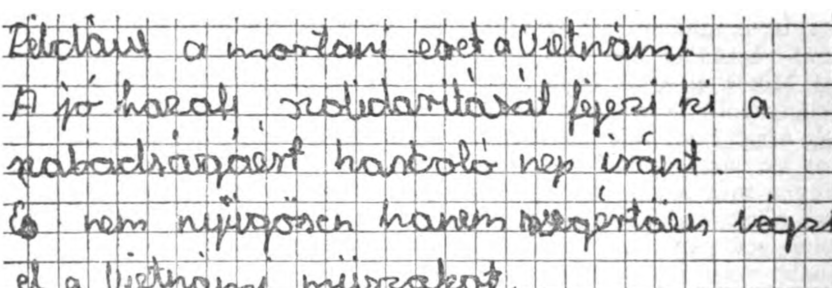
Példáuj a mostani eset a Vietnámi.
A jó magaj szolidaritását fejezi ki a
szabadságáért harcoló nep iránt.
És nem nyugodtan hanem megértően tegyi
el a Vietnámi műsorakat.

A kapitalista világról, a Nyugatról alkotott véleményük is nagyon heterogén. Sokra becsülik a Nyugat technikai fejlettségét, az ott elért életszínvonalat, sőt sok illúziójuk is van róla. „Óriási forgalom, nyüzsgés, fényes kivilágítás, hatalmas bárok, mulatók, ragyogó kirakatok, mindenkinek van autója" — sokuk szemében ez a tőkés világ. Rendkívüli módon szeretik a nyugati tánczenét, a krimiket és kaland-

Digitized by Google

filmeket. De szinte kivétel nélkül mindannyiuknak az ösztönös igazságérzetét sérti az USA-ban tapasztalható faji megkülönböztetés, sajnálják az amerikai négereket. Persze valójában még a hetedikesek, nyolcadikosok is nagyon keveset tudnak a négerek életéről. A tv-híradóban látottak, egy-egy tv-dzsesszműsor néger szereplői, néger sportolók, néhány amerikai útirajz, a Tamás bátya kunyhója, egy-egy újsághír — szinte ez minden. Négert legtöbbjük még sohasem látott, vagy ha igen, akkor az utcán, egy-egy itt tanuló néger diákot, vagy nagy ritkán az úttörő-ünnepségre meghívott afrikai fiatalt. Ezeket szimpátiával vegyes kíváncsisággal nézegetik, s azt is mondhatnám, hogy minél feketébb egy néger, annál érdekesebb a számukra. Szinte kivétel nélkül elítélik az USA vietnami háborúját is. „Jó hazafi az, aki elítéli a vietnami agressziót." „Én úgy gondolom, hogy az, aki hazafi, az biztosan segíti a másik népet. Például mi is segítjük Vietnamot nagyon sok mindenben." „Azokat nevezem hazafinak, mint pl. aki bemegy önként a gyárba, és pénz nélkül tovább dolgozik, hogy megsegítsen egy szabadságért küzdő népet, pl. Dél-Vietnam." „A jó hazafi nem nyűgösen, hanem megértően végzi el a vietnami műszakot." „Én Ázsiába szeretnék elmenni, Vietnamba, hajón, hogy megnézzem a városokat, hogy hogyan él háborúban is a nép." A gyermekek sajnálják a vietnami népet, háborús szenvedéseik együttérzést keltenek bennük. Érzik azt is, hogy ez a háború az ő békés létüket is fenyegeti, s bár a háború csak filmekből, meg a felnőttek elbeszéléséből ismerik, nagyon félnek tőle.

Mégis ezzel a kérdéssel kapcsolatban hallottam már egyes gyermekektől pacifista ízű megjegyzéseket. „Nem keveredünk-e bele mi is ebbe a háborúba, ha ennyit segítjük Vietnamot? Nem volna-e jobb nekünk távol maradni ettől az egésztől?" — kérdezte pl. egy nyolcadikos kislány egy vita során. „Nem ránk tartozik ez a vietnami ügy — unom, hogy annyit beszélnek erről — mondta egy úttörőünnepség után N. K. VII.-es gyerek. Ez az utóbbi cinikus hang azonban elszigetelten jelentkezik. A háborútól való félelemből fakadó pacifista hangulatok, vagy közömbösség viszont gyakrabban fordul elő. Ezt a pacifizmust azonban én nem tekintem olyan mélységesen aggasztónak — legalábbis az én általam ismert gyerekek esetében —, mint ahogy azt Faragó Vilmos a gimnazistákkal kapcsolatban tartja. Egyrészt, mert szerintem a „pacifizmussá szelidült nacionalizmus" talán mégiscsak egy fokkal jobb, mint az agresszív sovinizmus — másrészt, ezek a gyerekek nevelhetők, pacifizmusuk ösztönös, részben az összefüggések hiányos ismeretének a következménye, s innen még eljuthatnak majdan — és rajtunk múlik, hogy eljutnak-e — a békéért való harc tudatos vállalásához.

Tanítványaim élénken érdeklődnek a gyarmati népek sorsa, az ázsiai, afrikai országok élete iránt. Része van ebben az egzotikum iránti vonzalmuknak, a kalandos útleírásoknak is, de nem csak ennek. A gyerekek rokonszenvesnek találják ezeket az országokat, s sokan szeretnék

Digitized by Google

megismerni őket. Egy alkalommal pl. házi fogalmazást irattam a gyermekekkel a következő címmel: „Hová szeretnék utazni?" Az 51 írásbeliből kiderült, hogy 10 tanítványom szeretne ázsiai, vagy afrikai országba utazni, mert ez érdekli őket leginkább. (A további megoszlás: Franciaországba 18, Olaszországba 13, a Szovjetunióba 6, más szocialista országokba együttesen 9, Angliába 2, az USA-ba 1. Voltak, akik két országot is írtak. Itt persze bizonyos fokig számításba kell venni a feleletek esetlegességét is, a földrajzban, történelemben tanultak hatását stb.) Ez a fogalmazás is a gyermekek rendkívül széles körű, minden irányú érdeklődésére mutat. Noha Franciaország és Olaszország vezet az érdeklődésben, tanítványaim szemlélete sem nyugatcentrikusnak, sem Európa-centrikusnak nem mondható.

A Szovjetunióról általában elég sok ismeretük van, a többi szocialista országról már jóval kevesebbet tudnak. Elég sok szovjet filmet, könyvet ismernek, tudnak a Szovjetunió legjelentősebb politikai céljairól, az űrhajózásban elért sikereiről, s egyéb technikai vívmányairól, ez utóbbiakról időnként meglepően sokat és pontosan. Például egy Szovjetunióval foglalkozó vetélkedőn egy nyolcadikos tanítványom szinte dobálózott a Lenin atomjégtörő pontos adataival.

A Szovjetunióhoz való, elsősorban érzelmi viszony tekintetében rendkívül nagy a szóródás, a Szovjetunió iránti határozott szimpátiától kezdve az egyszerű jóindulatú érdeklődésen keresztül egyesek szovjetellenességéig. A jóindulatú érdeklődésre jellemző N. V. hetedikes véleménye: „Azért éppen a Szovjetunióba szeretnék menni, mert sok mindent hallottam erről az országról, és szeretnék meggyőződni róla, milyen ott az élet."

Tapasztalatom szerint kivétel nélkül minden gyermek elismeri azt, hogy a Szovjetunió békére törekszik, hogy nem akar háborút. Egyetlen egyszer sem hallottam ezzel ellentétes véleményt, még olyan tanítványaimtól sem, akiket pedig elég alaposan megfertőzött a szovjetellenesség. A gyermekek jelentős része azt is látja, hogy békénk legfőbb biztosítéka éppen a Szovjetunióval való szövetségünk, s ez bizonyos biztonságérzetet ad nekik. Annak a tudata, hogy nem állunk egyedül a nagyvilágban, elég általános, ha primitív fokon is. Nem emlékszem, hogy valaha is találkoztam volna az „egyedül vagyunk" búsmagyar ideológia bármilyen formájával vagy csökevényével. A gyermekek tudják, hogy kis ország vagyunk, de számukra ez legfeljebb annyiban probléma, hogy „nincs elég fánk, nincs vasunk", azt azonban nem vettem észre, hogy ez valami mindent meghatározó „alapélményük" volna. Azzal viszont már találkoztam, hogy gyermekek gazdasági életünk minden vélt, vagy valóságos problémáiáért a Szovjetuniót teszik felelőssé. Sokan nem értik pl. az alumíniumegyezmény előnyeit. Ezek a felnőttektől származó szovjetellenes nézetek gyakran a gazdasági autarkia idealizálásával párosulnak. „Miért vesszük meg drága pénzért a külföldi kocsikat?" „Miért nem gyártunk mi mindent?"

Digitized by Google

Sok gyerekem nem látja a két tábor, az USA és a Szovjetunió politikája közti lényegbevágó, alapvető különbséget, illetve ellentétet. A Szovjetunióban egyesek elsősorban a nagykiterjedésű, katonai fölénnyel és jelentős politikai befolyással rendelkező nagyhatalmat látják. Az efféle nézeteknek sajnos a KKP propagandája is támogatást nyújt.

Szovjetellenes hangulatok jelentkeztek kulturális téren is, V. T. hetedikes fiú pl. kijelenti, hogy ő „nem szereti" a szovjet filmeket.

— Miért?

— Mert rosszak.

— Miért rosszak?

— Mert háborúsak.

Több érve nincs. Megtörtént, hogy egy hatodikus kisfiú nem akarta kivenni az ifjúsági könyvtárból az Orosz népmesék című könyvet — bár előzőleg mesekönyvet kért —, mert az „biztosan rossz".

— Honnan veszed, hogy rossz?

— Hallottam.

Kiderült, hogy még semmiféle szovjet vagy orosz mesekönyvet nem olvasott, noha nagyon szeret olvasni. Hosszas rábeszélésre kivette a könyvet és természetesen nagyon tetszett is neki. Ezen a téren egyébként ez az egyetlen módszer: szép szóval, meggyőzéssel rávenni a gyereket egy, az életkorának és egyéni hajlamának megfelelő érdekes könyv elolvasására, vagy film megnézésére, s így megtörni az előítéletek jegét.

Ezzel kapcsolatban szeretném felhívni a figyelmet arra a hibás

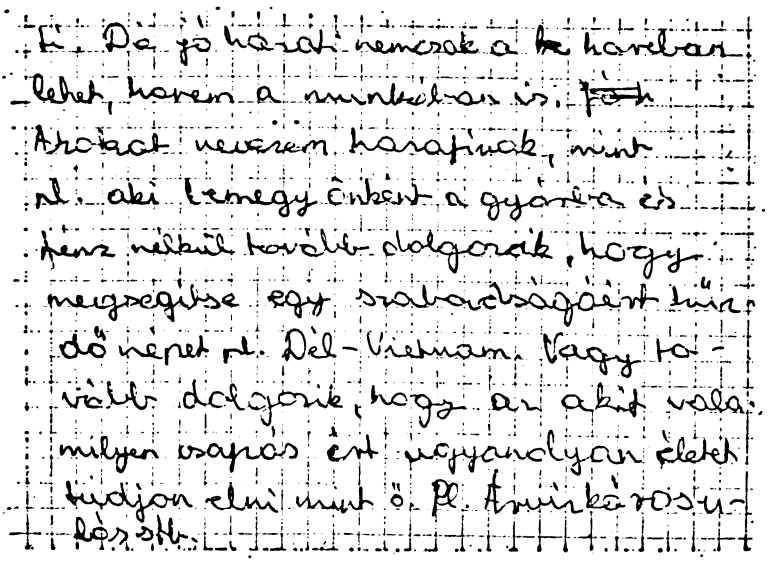

Digitized by Google

gyakorlatra is, mely iskoláinkban elég általánosan elterjedt. Iskolai ünnepségek alkalmával, vagy egyéb pedagógiai célzattal az iskolák kötelező mozilátogatásokat szerveznek, s ezeken nem egyszer egyébként kiváló, de a gyermekek életkorának nem megfelelő filmeket vetítenek. Így egyes iskolákban kötelező volt megtekinteniök a 9—14 éves korú gyerekeknek többek között az Idegen vér című filmet, vagy például a Hideg napokat és más egyébként kitűnő filmeket. Ezeket a filmeket azonban az általános iskolások jelentős része nem érti meg. Az unatkozó gyerekek pedig a moziban rendetlenkednek, lármáznak, nevetgélnek, a jelenlevő felnőttek pedig szidják a pedagógust, amiért nem tud fegyelmezni, s dühösen állapítják meg, hogy a mai fiatalság cinikus és reakciós — ami persze nem igaz.

Sokan nacionalizmust és szovjetellenességet vélnek felfedezni abban, hogy a gyermekek jelentős része elég gyenge eredménnyel és nem nagy lelkesedéssel tanulja a számára valóban nehéz orosz nyelvet. A tanárok egy része is ebben akarja tetten érni a nacionalizmust, holott véleményem szerint itt nem erről van szó: egyszerűen nehéz nekik az idegen nyelvtanulás, és sajnos gyakran az oktatás objektív körülményei, módszerei sem a legjobbak.

*

Összegezve tapasztalataimat, meg kell mondanom, hogy én — a gyermekek fejében élő számos nacionalista előítélet ellenére is — optimista vagyok, s ez részemről nem a pedagógus köteles optimizmusa, hanem tíz évi iskolai tapasztalatom logikus következménye. A szocialista világnézet, s ezen belül a szocialista hazafiság és nemzetköziség is — akarva, akaratlan — hat minden gyermek gondolkodására, s a szocialista tudat bizonyos elemei még azoknak a tanítványaimnak a gondolkodásában is kezdenek megmutatkozni, akiket pedig elég alaposan megfertőzött a nacionalizmus. Én biztatónak tartom azt, ami történelmünk legújabb 20 évének természetes eredménye, hogy a nacionalizmusnak, a faji előítéleteknek legagresszívebb, legdurvább formái az én tanítványaim zöme számára idegenek. Kivétel nélkül minden tanítványom erkölcstelennek tartja a kizsákmányolást, s a világ természetes, magától értetődő rendjének azt tekinti, hogy az ember munkájából él, s munkája, emberi magatartása, jelleme szerint becsülik meg őt. Örül országunk sikereinek, büszke eredményeire. Optimizmusra ad okot az, hogy gyermekeink érdeklődnek, fogékonyak az értelmes emberi szóra. Gondolkodásuknak, érzéseiknek ezeket az egészséges vonásait ismerve, meg lehet őket győzni a mi igazságunkról. Persze nem frázisok ismételgetésével, vagy kioktatással (amit minden gyermek utál), nem rideg parancsal, hanem hosszú, türelmes beszélgetésekkel, vitákkal, a nacionalista, soviniszta frázisok leleplezésével.

Előfordul, hogy ideológiailag bizonytalan tanárok beléfojtják a

Digitized by Google

szót, a kérdést, a véleményt a gyermekbe. Mi lesz, ha kitudódik, hogy osztályukban egyesek nacionalista nézeteket vallanak? — ez aggasztja őket. Engem sohasem aggasztott, ha helytelen nézetek merültek fel, sokkal inkább az, ha egy-egy osztályban a világnézeti közömbösség, vagy a vélemények elhallgatásának a csendje fogadott.

Évek során sok száz gyermeket tanítottam, sok száz gyermekkel beszélgettem, vitatkoztam, az itt felvetett kérdésekről. Mindössze három gyermeknél éreztem úgy, hogy pedagógiai vereséget szenvedtem — legalábbis átmenetileg —, hogy a gyermek nacionalizmussal fertőzött környezete erősebb, mint a pozitív társadalmi hatás. Persze gyors sikereket sohasem vártam és olyan illúziókban sem ringatom magam, hogy az a gyermek, akit egyik-másik kérdésben sikerült meggyőznünk, holnap nem jön majd újabb kételyekkel, tévhitekkel. Erre annál inkább is számítok, mert tapasztalatom szerint pl. míg az irredentizmus érvelése főleg a múltra támaszkodik, a nacionalizmus többi formája, pl. a szovjetellenesség, meglehetősen rugalmasan, mozgékonyan alkalmazkodik a nemzetközi helyzet fordulataihoz, újabb eseményeihez, újonnan felmerülő belső problémáinkhoz. De bízom abban, hogy a társadalom részéről egyre több pozitív hatás éri majd tanulóinkat, s ezért még azokat a gyermekeket sem tartom ideológiailag, politikailag „menthetetleneknek", akik ma még immunisnak bizonyultak minden racionális érveléssel szemben. Hisz előttük az egész élet!

Havas Ágnes

Stettner Béla: Tengerpart

Digitized by Google

Kritika

Sarkadi Imre: A szökevény, I-II.

Sarkadi Imre válogatott írásainak újrakiadása* nemcsak gyakorlati szempontból szerencsés, hanem azért is, mert alkalmat teremthet arra, hogy személyes elfogultságtól mentesen hozzá lehessen látni e sokat vitatott életmű problémáinak tisztázásához.

Sarkadi műveinek sorsa és utóélete mintha a régebbi korok magyar íróinak sorsára emlékeztetne: a tragikus, hirtelen halált követő szenvedélyes viták, majd az érdeklődés gyors és indokolatlan hanyatlása. Pedig korán félbeszakadt életművében nem egy jelentős munka található. Ráadásul munkássága — hibáival, válságaival, vakvágányaival együtt — túlmutat önmagán, a felszabadulás utáni magyar irodalom fejlődésrajzát követi, és sok mindent megmutat annak alakulásából. Még akkor is, ha mások koruk egyes kérdéseire teljesebb, megnyugtatóbb választ adtak, vagy nyugtalanítóbb kérdéseket tettek fel.

A küzdelmes, árvasággal és gondokkal sújtott gyermekkor valóság-élményeinek a felszabadulás ad tágabb horizontot és perspektívát is. A közéletben szereplő magyar, sőt közép-európai író sorsa ekkor az övé. Parasztpárti újságíró, bőven ontja „riportszociográfiá"-it, elsősorban a földosztásról, a megújuló magyar falu parasztjainak életéről. Közben-közben megjelenik egy-egy hozzáértőre valló tanulmánya, kritikája is (*Joyce*-ról, *Huxley*ről), színi bírálataiban pedig már sejthető a későbbi drámaíró.

Elgondolkoztató, hogy nem lett volna-e helyes ezek közül néhányat besorolni ebbe a kötetbe. Igaz, ekkori állásfoglalásai között nem egy olyan van, amelyet mára már túlhaladott az idő, s olyan is, mely már akkor sem állta ki a korral való szembesítés próbáját. De az évek, melyekről izgalmas híradásként szólnak ezek az írások, már a történelem „fogalomkörébe" tartoznak. A történelemébe, mely — sajnos — napjaink fiatalsága előtt nem ismertebb, mint Mária Terézia háborúi, vagy a végvári harcok ideje. De nemcsak történeti jelentőségük van ezeknek az írásoknak. Ezen túl az irodalom és az újságírás, az irodalom és a szociográfia kapcsolatának mélyebb elemzésére ösztönöznek, és ezen az úton többet tudhatunk meg a magyar próza akkori szakaszáról, s nem utolsósorban Sarkadi Imre életművéről is.

Sarkadi Imre ekkori novelláit olvasva, s összevetve publicisztikájával, valami olyasféle kettősséget tapasztalunk, mint amilyet annak idején az

* Szépirodalmi Kiadó, 1966.

Digitized by Google

induló Móricz Zsigmondnál láttunk. A paraszti nyomorúság megdöbbentő adataival tele jegyzetfüzet, s papkisasszonyok, kántortanító urak idilli szerelmét rajzolgató novellák. A szemlélet *még nem szabadította fel a rendelkezésére álló valóság-anyagot.* Az író új élményekkel a tarsolyában is *a régi világ írói konvencióihoz tapadt.* A hevesen politizáló Sarkadi novelláiban a közélet problémái nemegyszer még közvetetten, áttételesen jelentkeznek. De nemcsak és nem elsősorban ez a közvetettség okoz gondot, hanem főképpen a novellák mondanivalója. A *magányos hős,* a magányosságában szörnyeteggé vált egyén s annak rémtettei foglalkoztatják. A forrás keresésében nem kell messzire mennünk: a második világháborúban az ember által elkövetett embertelen rémtettekben könnyen megtalálhatjuk azt. Erről fejlődésének egyik legjellemzőbb állomása, a kötet címadó novellája tanúskodik. A novellában még az oktalan, emberpusztító kegyetlenség kapja a nagyobb hangsúlyt, de már nem mitológiai elvont keretbe helyeződik (mint pl. *A szatír bőre* címűben), nem arra utal, hogy e kegyetlenség általános, emberi, tehát megváltoztathatatlan tulajdonság, hanem konkrét keretbe helyezve, „az ember" bírálatától az osztálytársadalom kritikája felé halad.

A megérthetetlen, embertelen és ellenséges külvilágban vergődő egyén problémáit azonban Sarkadinál is *felváltja* a szépülő, emberibbé váló világ rajza. Nemcsak a tematika, nemcsak a stílus változott itt meg, hanem — s ez a legfontosabb! — az író világnézete, világszemlélete is. *B. Nagy László* nem mindig elég kritikus, de igen alapos és sok jó szempontot felvető utószavában azt mondja, hogy a pályakezdő Sarkadi nem számolt le maradéktalanul korábbi tehertételével, az enormissá duzzadt „én"-nel, s annak konfliktusaival, hanem egyszerűen „félretolta" azokat. Ez minden bizonnyal igaz. Sarkadi későbbi, válságos korszaka világosan igazolja ezt. De a felszabadulás utáni magyar irodalom egyik legfontosabb kérdéséhez érkezünk el ezzel, s ezért is mondhattuk, hogy életműve túlmutat önmagán. A készen kapott szabadság lendületszülő öröme, az első boldog felismerések, az irodalom és társadalom kapcsolatáról szóló marxi tanítás belátott igaza szükségszerűen hozta magával a világnézeti-társadalmi témák előtérbe kerülését. Azt, hogy a megelőző korok *„én"*-re koncentrált szemlélete helyébe a társadalomban élő, a társadalom által meghatározott, *cselekvő, alkotó ember* került. Magától értetődik, hogy e nagy, alapokat megrendítő változás során csak a világirodalom legnagyobbjai maradtak mentesek attól, hogy írásaikba beáramoljon az átéltség helyére a jóhiszemű akartság, az eltökéltség. Ez magyarázza azt is, hogy a prózába behatol a riport, a szociografikusságnak sokszor termékenyítő, de sokszor az emberi tettek mozgatórugóit, lelki indítékait háttérbe szorító hatása.

Így történik ez Sarkadi Imre esetében is. Már ő sem a rideg, embertelen világban magányosan vergődő egyént rajzolja, hanem a társadalomban élő, azt tudatosan formáló cselekvő embert. *Valóságnak* szerette volna látni — s ebben osztozott nemcsak a magyar irodalom, hanem a magyar társadalom legjobbjainak szándékával — azt, ami a dolog természete szerint *még csak mint tendencia,* megvalósítható lehetőség létezett. Jellemző, hogy írásai szinte kivétel nélkül derűs, optimista befejezéssel érnek véget. Hittel hitte, amit leírt; sem közönségét, sem önmagát nem csapta be. Bizonyság rá, hogy talán ő kerülte el leginkább a társadalmi osztályok képviselőinek leegyszerűsített rajzát, s talán ő alkotta a legkevesebb olyan szereplőt, aki csupán egy-egy igazság, vagy igazságtalanság, egy-egy tétel szócsöve. S ezeket az írásokat a későbbi, válságos években sem tagadta meg. Nem is lett volna oka rá. *Gál*

Digitized by Google

János útja című regénye, az öntudatosodó parasztember rajza, a kor egyik legjelentősebb regénye. A *Verébdűlő* című novelláskötet néhány darabja — mint pl. *A kútban*, *A Hortobágyon* — nem hiányozhat a magyar prózát bemutató antológiákból. A felismert és megértett új társadalmi igazság, a kész és átélt jellemábrázolás szerencsés egységei ezek.

Szeptember című drámája kapcsán nem ok nélkül emlegették kritikusai Csehov nevét. Sarkadi Imrének egyik legjelentősebb, s a kornak egyik legjobb drámája ez. A társadalomban s az emberben feszülő konfliktusok már nem torkollnak halálba, pusztulásba, azaz tragédiába. Sarkadi nemcsak megértette, hanem ábrázolni is tudta azt, hogy a világ megváltozása, a magyar társadalom radikális átalakulása következtében nem szükségszerű többé a „jók" bukása s a „rosszak" diadala.

A politikai élet alakulása, egyre nyugtalanítóbb jelenségei azonban szükségszerűen magukkal hozták az irodalom, elsősorban a magát szocialistának valló irodalom *válságát*. Nemzedékenként, egyénenként más-más formában nyilvánult ez meg. Sarkadi először jelentéktelenebb témákba menekül, s elnagyoltabb megoldásokkal éri be (*Házasságközvetítő*, *Hamisság a borban* stb.). Akad néhány színtelen írása, melyben csak villanatokra láthatjuk az igazi írót. Majd megjelenik, azaz inkább visszatér bizonyos, az emberi kegyetlenséget, *irracionális indulatokat*, „szörnyetegséget" megszólaltató hangulat. De a konkrét közéleti mondanivalójú írásokban is ott húzódik valami „nincs rendben"-érzés (*Szégyen*, *Részeg ember*). Hogy mennyire nem e válsághangulat volt Sarkadi igazi életeleme, s hogy a *Gál János útja* s a *Verébdűlő* novellái nem „múló közjáték"-ok voltak csupán, arra a legjobb bizonyíték egyik, a most megjelent kötet utószavában idézett cikkének néhány sora az 1956-ban feltámadó kispolgári hangulatokról: „Félre kellett löknöm az útból, hogy dolgozni ember módra, felnőtt módra — kommunista módra dolgainkat megvitatni tudjam. Ha szabadságunk növekvőben, felelősségünk még inkább."

De a nyilatkozatoknál súlyosabban latba eső szépirodalmi munkásságban is ott a példa: a már más szempontból említett *Részeg ember* című novellája.

E forrongó, válságot jelző hangulat és a céltalanság egyik legkézzelfoghatóbb példája *A tanyasi dúvad*. Talán a legkevésbé fontos ezúttal az, mennyire hatott Ulveczky alakjának megformálásában Móricz Turi Danija. Úgy véljük, inkább csak külsőségeiben s a tehetetlenség szülte oktalan gyilkosságot rajzoló befejezésben. E sajátos jellem sorsa egyszerre mutatja a „kapitalista-természet" halálraítéltségét, s figyelmeztet továbbélésének reális veszélyeire. A már jelzett válság-érzéséről azonban a „szörnyeteggé válás" részletes, nemegyszer öncélúvá váló rajzai vallanak a leginkább.

Következő kisregénye, a lényegesen jobban sikerült *Viharban*, már határozottabban mutatja a mélyülő válságot, a *társadalmi-közéleti kérdésektől való tartózkodást*. Az elemekkel vívott küzdelem itt még az emberért folyik, de *a hős már magányos*, körötte csak ügyefogyott, hasznavehetetlen emberek szerencsétlenkednek. Ez a hős nem tud többet mondani a világról, mint annyit, hogy „meg kell menteni az embert". De a feltalált boldogságtól már eltépi őt „a világ rendje", a közönyös, értetlen társadalom. Az igaz, hogy a valóban egyoldalú paraszti világ új típusokkal, életformákkal gazdagodott. Az is vitathatatlan, hogy ez a tendencia ismét csak nem Sarkadi Imre sajátja volt, hanem az akkori magyar irodalomé. Ez a változás, mint a korábbi egyoldalúságoktól való menekülés, valóban gazdagodást jelentett egy bizonyos fokig. De magában hordozta — éppen menekülés-jellege, vagyis nem tudatos

Digitized by Google

gazdagításra való törekvése miatt — egy másik fajta, később kibontakozó *egyoldalúság* csíráját. Az történt itt, amit a kisregény végén maga Sarkadi Imre így fogalmazott meg: „... úgy érzem ... hogy véget ért a kamaszkorom s mától kezdve öregszem, anélkül, hogy felnőtt lettem volna. A korunk lenne ilyen vagy csak én benne?"

Jellemző kérdésfeltevés ez, több szempontból is. Jellemző az íróra, aki *saját* válságát a *társadalom felől* próbálja megvilágítani, aki azért küzd, hogy kérdéseire ne egyedül és önmagában kelljen a válaszokat megtalálnia. De jellemző és találó annyiban is, hogy a magyar irodalom ekkori válságának egyik lényeges mozzanatára kérdezett rá. Ezt a kérdést a politikai élet alakulása vetette fel. Meddő és értelmetlen vita lenne az, amelyik azon töpreng: ha az ötvenes éveknek egészségesebb lett volna a közlevegője, akkor is bekövetkezett volna-e ugyanez? Feltehető, valószínű; de mindez nem ilyen egyszerre, s nem ilyen egyetemesen ment volna végbe.

Miről volt itt szó? Arról, hogy Sarkadi Imre és egész nemzedéke magasra repítve, majd mélyre hullatva érezte magát: Sarkadi Imre vissza oda, ahonnan elindult, a szörnyeteggé nőtt individuum világába. Nem lehet véletlennek tekinteni, hogy éppen ekkor veszi *újra* elő 1947-ben félbehagyott drámáját, az *Oszlopos Simeon*-t, s azt sem, hogy ezt az alcímet adja neki: „Avagy: hadd lássuk, uramisten, mire megyünk ketten!" Arany János kétségbeesett, sikoltó kacaja Nagyida romlásán, *A tékozló ország* mocsárban rothadó hullákkal tele rémvilága derű és idill e dráma világához képest. Az emberség, a lélek rothad itt meg a szemünk láttára. A hős nem halálával, hanem életével döbbent meg. Az az életérzés, amelyet kifejez, a „hadd lássuk, uramisten, mire megyünk ketten!", a rossznak, a világban levő igazságtalanságoknak, a jókra zúduló méltánytalanságoknak „továbbrontása". Locsoljuk olajjal a tüzet, hadd égjen el minden, ha már nincs erőnk eloltani. A végső kétségbeesés, a cinizmusba forduló keserűség életérzése ez.

Csakhogy Sarkadi a végső keserűségig jutott el, s nem a cinizmusig, nem a nihilizmusig. „A nihilizmus, ha tudatossá lett, nem folytatható" — írta annak idején József Attila. Ennek sajátos határesetével állunk itt szemben. Sarkadinak valóban „ki kellett írnia magából" a rémet, az enormissá duzzadt „én"-t. Korábban „félretolt", de le nem küzdött szörnyei törtek itt elő, az abnormissá nőtt egyéniség mocska ömlött ki. S határeset ez azért, mert szándéka szerint az író — gondoljunk csak e negatív életérzést tagadó befejezésre — szembenáll ugyan ezzel az életérzéssel, de pozitív ellenpólust teremteni nem tud. *Ezért* nem sikerült a dráma, ezért sokkal inkább *egy negatív életérzés elrettentő, megdöbbentő rajza,* semmint egymással ellentétes erők összecsapásának bemutatója.

A következő művek azonban egyre inkább az önmagát, a valóság teljességét megtaláló írót mutatják. *Az elvesztett paradicsom,* a *Bolond és szörnyeteg,* de legfőképpen *A gyáva* már többre sikerültek szándéknál. Igaz, az író által rokonszenvesre rajzolt alakok, a negatív életérzés ellentétei egyelőre még csak statisztálnak. A középpontban az eltékozolt életek állnak, az ő megrajzolásuk a teljesebb, árnyaltabb. De jellemzésükkel már ítéletüket is megfogalmazza az író. Nem egy gyenge író roppant itt össze a kor nyomása alatt, hanem a becsületes írói felelősségtudat kereste a most már kikerülhetetlen válaszadást, válságoktól és könnyű megoldásoktól mentesen. Az írások időrendje világosan mutatja, mint kap a *pozitív jellem* egyre nagyobb szerepet. S azt sem lehet elmellőzni, hogy *A gyáva* már *határozott polémia* az értelmetlen hősködéssel, a kirobbanó és oktalan tettekkel, a régi s az újra

Digitized by Google

feltámadt rémvilággal. Ez a fejlődési vonal a válságból való *kijutás* felé mutat. Meddő jósolgatás lenne azt latolgatni, merre tartott volna az író, ha nem hal meg olyan hirtelen.

Ezt a halált csupán tragikusnak tudjuk látni. Vannak hősi halálok, vannak olyanok, melyek bizonyos korfordulókkal egybeesve jelképként állhatnak előttünk. De azt a magyarázatot, mely szerint van „jókor jött", folytathatatlanná vált életműveket berekesztő halál — csupán mint gondolkozásbeli restségből született mítoszt, el kell utasítanunk. Nemkülönben az író — s minden író — magán-egyéni élete gondjainak a művek rovására menő felduzzasztását is. Sarkadi tragikus élete s tragikus halála erre bő alkalmat adott. Nem ezekkel kell törődnünk. Hibáival együtt is tanulságos életműve szebb, értelmesebb feladatra sarkall.

Bessenyei György

Digitized by Google

Gazdasági reformunk és a közvélemény

Három kérdés a gazdasági mechanizmus reformjáról

A gazdasági mechanizmus reformjával foglalkozó agitációs és propagandamunka keretei az utóbbi hónapokban fokozatosan és jelentősen kiszélesedtek. Ez együttjárt azzal, hogy a lakosság olyan rétegei is elmondták véleményüket a reformról, amelyek az előkészítő munkában nem vettek részt. Ezeknek a véleményeknek a februári összesítése és elemzése azt jelezte, hogy a reform fő céljaival való egyetértés mellett — főleg a részletkérdésekben — még sok a kérdés formájában megfogalmazott kétség.

Ezek közül leggyakrabban szereplő háromra itt válaszolunk.

KÉRDÉS:

A közgazdasági eszközök széles körű alkalmazása, az egyszemélyi vezetés és felelősség erősödése széles utat nyit a szubjektivitásnak, a személyes nézetek, érdekek és értékelések érvényesülésének. Nem szenvednek-e majd csorbát ettől az objektív társadalmi érdekek és célok?

FELELET:

A társadalom élete *objektív* társadalmi törvények által meghatározott *szubjektív* magatartások rendszere. Az objektív társadalmi törvények az egyének és a kollektívák tevékenységei révén jutnak érvényre. A társadalmi érdekek az egyéni érdekek szolgálatában is állnak, s egyéni érdek-érvényesülés nélkül nem valósulhatnak meg az objektív társadalmi célok sem.

A társadalomnak, a gazdaságnak nincsenek olyan törvényei, amelyek az aktív, gondolkodó, feladatkitűző és -teljesítő ember nélkül, automatikusan érvényesülnének. A hólavina a szabadesés, a súrlódás, a tapadás természeti törvényei és a konkrét helyzet által meghatározva indul meg a hegy oldalán, nem kell hozzá emberi, társadalmi cselekvés. De társadalmi jelenség elképzelhetetlen az egyén aktivitása

Digitized by Google

nélkül. A társadalmi objektivitás és az egyéni szubjektivitás tehát nem ellentéte egymásnak, hanem feltétele: ugyanazoknak a társadalmi jelenségeknek két oldala.

Van persze a „szubjektivitás" szónak más értelme is. Így nevezzük az *önkényes, voluntarista* magatartásokat is, amelyek a társadalmi és gazdasági törvények objektív követelményeit, a meglevő társadalmi és tárgyi feltételeket figyelmen kívül hagyják. Ezek szintén a társadalmi és a gazdasági élet természetes velejárói. Az emberek *nem automaták*, akikbe — mint az elektronikus számítógépekbe — „beadagoljuk" az utasításokat, a jogszabályokat, az érdekeltségi impulzusokat, s az ezekre való mechanikus reagálásként létrejön a központi vezetés által célzott, „tárgyilagos" magatartás. Az egyén a sorsát érintő kérdésekben nem képes teljesen tárgyilagos lenni. Magatartása gyakran önkényes, s eltér a célzott magatartási iránytól.

Közismert, hogy a gazdaságirányítás új rendszerében nő a vállalatok önállósága, szélesedik a vállalat vezetőinek döntési jogköre. Kezdeményezniük, vállalkozniuk kell, és ezzel megnő a gazdálkodásban az egyéni elképzelések, érdekek szerepe.

Éppen ezt akarjuk. Szeretnénk felszabadítani a népgazdaság javára az egyéni kezdeményezésben rejlő hatalmas társadalmi energiákat. Nemcsak a döntések jogát adjuk a vállalati vezetők kezébe, hanem a döntések örömét, a feladatkitűzés szépségét is megosztja velük a központi gazdaságvezetés. Az anyagi jólét fokozása mellett a célunk az, hogy az emberek életét, munkáját szebbé, nemesebbé is tegyük. Az emberibb élet követelménye azt is jelenti, hogy a dolgozóknak teljesebb rendelkezési jogot adunk gazdasági tevékenységük eszközei felett, a konkrét feladatok kitűzésében, maguk és vállalatuk sorsának alakításában. Kiszélesítjük a politikai és a gazdasági demokráciát.

Haladó és szép dolog ez: az egyéniség mind teljesebb kibontakoztatásának útja. Akiben van fantázia, aki szeret kezdeményezni, feladatot maga elé tűzni, lelkesen küzdeni érte, az örömmel fogadja a várható változást.

Arról sem feledkezhetünk meg, hogy eddig is rengeteg szubjektivitás volt a vállalati vezetők magatartásában. A tervszámok, a jogszabályok keretei között is sok tekintetben érvényesíthették szubjektív elképzeléseiket, értékítéleteiket, érdekeiket. A lemaradást annyi kritika, vizsgálat, rapportra hívás, prémiumcsökkentés követte, hogy a tervszámokat a vállalatok vezetői mindenáron teljesíteni igyekeztek, és ez a „mindenáron" néha nagyon drága volt a népgazdaságnak.

Az új gazdaságirányítási rendszerben a *tervutasításokkal* kikényszerített vállalati szubjektivitás megszűnik, de egy másik lép a helyére. A jellemző az lesz, hogy a vezetők az eddiginél sokkal szélesebben érvényesíthetik egyéni elgondolásaikat. De ezek az elgondolások olyanok lesznek, amelyeket nagyjából meghatároznak a központi gazdaságvezetés által kialakított aktív gazdasági körülmények. Ezt jól érzékelteti a vállalati nyereség szerepe.

Digitized by Google

A vállalat nyereségének növelésére törekszik, s ennek érdekében a szükséges intézkedéseket megteszi. Az intézkedések nem lesznek mindig mindenkinek tetszők. Nem lesz ritka eset például, hogy a vállalat vezetősége néhány dolgozónak azt mondja: keressenek maguknak új munkahelyet, ha nem akarnak itt rendesen dolgozni. Szedjék a sátorfájukat, nézzék meg, másutt hogyan becsülik meg a fegyelmezetlenséget, a lustaságot, a selejtgyártást. Nézzenek olyan munkahely után, ahol legalább annyit meg tudnak termelni, mint amekkora a bérük.

Az érintettek fel lesznek háborodva. Önkényeskedésről beszélnek majd. Érvként hozzák majd fel a szocializmus elveit, például azt, hogy nálunk mindenkinek joga van a munkához, nálunk nincs hajcsárrendszer, nálunk nem lehet a dolgozóval így beszélni. És ezek az emberek vissza fogják sírni azt az időt, amikor évekig meglehettek a vállalatnál anélkül, hogy rossz munkájuk miatt „bántotta" volna őket valaki.

Várható az önkényeskedésnek más formája is, azokkal szemben, akik jól dolgoznak ugyan, de kellemetlenek a vezetők számára, mert okoskodók, kritizálók, türelmetlenek, úgynevezett nehéz emberek. Az ezekkel szembeni önkényeskedés elvétve — sajnos — eddig is megvolt. De gondoljuk csak meg: a nyeresége növelésére törekvő vállalatban ugyanaz lesz-e a „kellemetlenkedők", a javaslattevők, a bírálók megítélése, mint régebben volt? Nem! Akinek a javaslatából, „kellemetlenkedéséből", kritikájából a vállalatnak előnye származik, azt általában meg fogják tartani. Talán éppen olyan munkakörbe teszik, ahol kiélheti hajlamait, ahol javaslataival, kezdeményezésével pénzt hoz a vállalat konyhájára. Tovább, sőt jobban „kellemetlenkedhet", a vállalat és az ország javára.

Hogy ez az ideális eset? Igen. De egyre gyakoribbá váló eset is. Ahol pedig az igazgató a jó munkaerőkkel szemben is önkényeskedne, teret engedve pletykáknak, pozícióharcoknak, fúrásoknak, befeketítéseknek, ott résen kell lennie a megnövekedett operatív jogokkal bíró érdekvédelmi szervnek: a szakszervezetnek. A szakszervezet érdekvédelmi munkája mögött ott fog állni a pártszervezet és a vállalati közvélemény ereje. Reméljük, hogy ezek a szervek és erők kellő védelmet nyújtanak majd a vállalati vezetők *ilyen* szubjektivitása ellen.

A szubjektivitásnak széles területe lesz a beszerző és felvevő-piacok megítélésében, a vállalati gazdálkodás javítását célzó intézkedésekben, a gyártmány-összetétel alakításában, sőt a vállalati forrásokból finanszírozott műszaki fejlesztésben is. Lehet, hogy a vállalati vezetők nem mindig lesznek képesek megtalálni és kivitelezni a maguk és a népgazdaság számára legkedvezőbb megoldásokat. De mégis: ők vannak a vállalatnál, ők látják, mi a teendő. És érdeküket lesz a mind gazdaságosabb, mind nyereségesebb megoldás megkeresése. Érdeküket követve *általában* helyesen fognak dönteni, növelve nemcsak a maguk, hanem a vállalati kollektíva és az államháztartás nyereségét is.

A vállalati *„szubjektív"* magatartások — a népgazdasági tervezés

Digitized by Google

rendszere, a gazdaságpolitikai célok érvényesülése, a mechanizmus-elemek meghatározó ereje révén — *összességükben és eredményükben társadalmilag objektív* össztevékenységgé válnak. A fő népgazdasági arányoknak, a piaci viszonyoknak, az egyéni és vállalati érdekeltség mechanizmusának központi, társadalmilag tudatos kialakítása, majd ezeknek az általános *tipikus* vállalati magatartásokat kiváltó ereje minden gazdasági jelenségnek és magatartásnak a társadalmi tudatosság objektív vonásait adja. Más kérdés az, hogy a vállalati vezetők esetenként, döntéseik során mennyiben vannak tudatában ennek.

Nem minden vállalati gazdasági magatartás lesz tipikus, a központi gazdaságvezetés által kidolgozott célok irányában álló. Az sem lesz kivételes, hogy egy-egy döntésnél az egyéni és a vállalati érdek háttérbe szorítja a népgazdasági tervekben, politikai elvekben és határozatokban megfogalmazott, a mechanizmus-elemek által közvetve behatárolt társadalmi érdeket. Az új mechanizmusban azonban — ahol igen érzékeny gazdasági jelzőrendszerek működnek — viszonylag hamar felszínre kerülnek ezek az érdekütközések, s minden gazdasági és politikai eszköz megvan feloldásukra.

KÉRDÉS:

Nem vezet-e a szocializmustól idegen tendenciák és magatartás erősödésére az anyagi érdekeltség fokozása? Nem vezet-e önző anyagiasságra?

FELELET:

Vitathatatlan, hogy az egyéni és a kollektív anyagi érdek ereje nagy lesz. Eddig sem volt kicsi. Micsoda harc folyt eddig is a vállalati béralapért, az átlagbér-emelkedés nagyságáért, az „élüzem" címért, a prémiumért! Mi mindent megtett a vállalat vezetősége azért, hogy minél több pénz folyjon be, és hányszor kényszeritette bele a vállalati és az egyéni anyagi érdek a vezetőket olyan magatartásba, amelyről maguk is jól tudták, hogy nem a legjobb módja a népgazdaság fejlesztésének.

A tervszámok túlteljesítése alapján növekvő vállalati anyagi lehetőségek egy része a vállalat dolgozóinak jövedelmét is növelte. Ki veti meg ma azt a vállalati igazgatót, aki magasabb jövedelmet tud kiharcolni dolgozóinak? Ki veti meg azt a dolgozót, aki 100—200 forinttal többet ad haza, mint eddig?

A nagyobb jövedelem szándéka *nincs ellentétben a szocialista társadalmi renddel, sőt a munka (eredménye) szerinti elosztás szocialista törvényének természetes alapja.* Nem kell tehát megróni. Nincs benne semmi csúnya. Nem áll ellentétben népünk érdekeivel.

Egészen más lapra tartozik az, hogy — bármilyen szigorúan van is rendezve a jövedelemelosztás rendszere — többletjövedelem társa-

Digitized by Google

dalomellenes magatartással, csalással, protekcióval, könyökléssel, ízléstelen önpropagandával, mások háttérbe szorításával is elérhető. Folytathat egy-egy vállalat *rablógazdálkodást.* Növelheti nyereségét és így az átlagjövedelmet a műszaki fejlesztés elhanyagolásával, a vállalat tartalékainak kifosztásával, a nemzeti vagyon rábízott részének felelőtlen kezelésével. Megtehetné egy bányüzem, egy erdőgazdaság, hogy a mának élve „kirabolja" a bányát, az erdőt, olyan hatalmas kárt okozva a nemzeti vagyonban, amelynek pótlására évek, évtizedek kellenek.

Ez az az anyagiasság, amelyről beszélnünk kell, amelyet nem szabad engednünk. Itt döntő szerepük lesz a hatósági rendszabályoknak, a jogszabályi rendezésnek, a távlati vállalati anyagi érdekeltségnek. A vállalat vezetőjének mint az államrend vállalati képviselőjének politikai és jogi kötelessége, hogy harcoljon az *ilyen* anyagiasság ellen. Fel kell számolnia az igazságtalan jövedelmeket. Őrködnie kell a nemzeti vagyon rábízott részén. Nem szabad engednie, hogy nem szocialista tendenciák érvényesüljenek.

Olyan közhangulatra van szükség, amely nem veti meg azokat, akik jobb munkával magasabb jövedelmet, jobb megélhetést érnek el. Az új gazdaságirányítási rendszer az eddiginél szélesebbre nyitja az utat az egyén *anyagi* érvényesülése előtt is. De olyan közhangulat kell, amelyik megveti a lusta, fegyelmezetlen embereket, a protekció alapján élősködőket, a rablógazdálkodást folytatókat. Nemcsak a termelési viszonyok alapvető elemeiben kell rendet csinálnunk, hanem a konkrét elosztási formákat is állandóan finomítanunk kell.

Sem a konkrét elosztási formák, sem az ezeket hatékonyan érvényre juttató és támogató közhangulat elemei nem alakulnak ki maguktól. Társadalmilag *tudatos, központi cselekvés* szükséges. A helyes érdekeltségi és elosztási formák is eltorzulhatnak, ha hatékony érvényesítésüket nem segítik a társadalmi szervek, a sajtó, a rádió stb. A *közvéleményt* egyrészt a társadalmilag kialakított körülmények (mechanizmus-elemek, bérrendszer, vállalati szervezet, ellátási rend stb.), másrészt a politikai felvilágosító és mozgósító munka alakítja. Ennek ellenére mindig lesznek olyanok, akik megtalálják a gazdasági és erkölcsi szabályok „kiskapuit", s igazságtalan jövedelemhez jutnak. Előfordul az is, hogy a jövedelmet élvezőnek alig van köze a jövedelemelosztás igazságtalanságához; ez tőle függetlenül alakult ki és maradt fenn.

Van például az élősdiségnek egy furcsa formája, amelyről keveset beszélünk. Ez a forma abból adódik, hogy hazánkban eddig a bérarányok erősen tompítva tükrözték az egyéni teljesítmény-arányokat. A jobb szakmunkás, mérnök, orvos nem kap annyival többet, mint amennyivel társadalmilag hasznosabb a munkája. Így a gyengébb munkaerők munkájukhoz viszonyítva sokat, a jobb munkaerők munkájukhoz viszonyítva keveset keresnek. Vagyis: egy kicsit a jobbak tartják el a gyengébbeket. Ezért elsőrendű kötelességünk az új gaz-

Digitized by Google

daságirányítási rendszerben, hogy az országosan bérfejlesztésre felhasználható összegek zömét a munka *eredménye* szerinti elosztás tökéletesítésére fordítsuk: a teljesítmények, a felelősség, a munka alkotó jellege alapján erőteljesebben differenciáljuk a béreket. Az új gazdaságirányítási rendszer *elsősorban azoknak kedvez, akik az eddiginél hatékonyabb munkát képesek és akarnak végezni.*

A munkabér nemcsak a nemzeti jövedelemnek a munka szerint személyi fogyasztásra eloszlható része, hanem a munka mennyiségének, társadalmi hatékonyságának megítélője. A dolgozónak nincsen munkája társadalmi hasznosságának gazdasági és erkölcsi megítélésére objektívabb mércéje, mint a munka ellenében kapott jövedelem. Ha a jövedelmek torzítva tükrözik a teljesítmény-arányokat, akkor ez a munkák, a dolgozók erkölcsi megítélésére, a társadalmi értékítéletekre is torzítóan hat. Félreneveli az embereket: egyes munkákat igazságtalanul felértékel, másokat lebecsül.

Az egyes emberekben meggyökerezett cinizmus, flegmaság nem utolsósorban éppen a helytelen bérezés következménye. Aki kevés munkával sokat keres, az megmosolyogja azt a rendszert, amelyben ilyen könnyen lehet „lébolni". Vagy — ami még rosszabb — kialakul benne a maga fontosságának, nélkülözhetetlenségének érzése. Az ilyen emberek a „bölcsek", a másokat kioktatók, a mindent jobban tudók. Az ilyenekből lesznek az összeférhetetlen nagyképűek, a másokat lenézők. Ezektől halljuk: „Munkával nem lehet pénzt keresni!"

Akik pedig kimaradnak az ilyen páholyokból, azok keserűen mondják: „Egyeseknek könnyű! Ha újra születnék, csak erre a pályára mennék!" Az új gazdasági mechanizmus szűk térre szorítja az ilyen *destruáló* többletjövedelmek lehetőségét. A vállalatnak jövedelmezőségre való törekvése és a gazdaságossági szemléletet magáévá tevő közvélemény ereje elég lesz erre.

Az egyéni teljesítmények és jövedelmek megítélésében elő kell készítenünk a gazdaságossági és az erkölcsi értékelés-rendszer szintézisét. Amelyik gazdasági magatartás hasznosabb a vállalati kollektívának és a népgazdaságnak, az egyúttal emberibb, szocialistább, becsülendőbb magatartás is. A megérdemelten magasabb bér — erkölcsi elismerés és erkölcsi ösztönzés is.

A rideg anyagiasság ellen a legjobb gyógyszer az *erkölcsi ösztönzők hatékony alkalmazása.* Ezek közé tartozik a dicséret, a kitüntetés, az elismerés, éppenúgy, mint a munkaverseny, a szocialista brigádmozgalom értékelése és a jutalmazási rendszer. A vállalat vezetőinek *politikai* kötelességük, hogy *együttesen* érvényesítsék az anyagi érdekeket és a népgazdasági szempontokat, s néha kompromisszumot hozzanak létre köztük, olyankor, amikor az érdekeltségi orientáció szembenáll a központi célokkal.

Azért mondunk *együttes* érvényesítést, mert dicsérendő, erkölcsileg pozitív magatartás az is, ha a vállalat vezetői a kollektíva érde-

Digitized by Google

keit védik. Az „egyéni" és a „kollektív" önzés között minőségi különbség van! A „kollektív" önzés magasabb, emberibb forma. A vállalati vezetők magatartásában megnyilvánuló kollektív önzés az egyéni, „anyagias" önzés korlátozásának eszközévé válik.

Azt is figyelembe kell venni, hogy az áru- és pénzviszonyok között élünk, s ezeknek követelményei alól nem vonhatjuk ki magunkat. Nem hivatkozhatunk politikai öntudatra olyankor, amikor érdekeiket sértő magatartásra akarjuk rávenni a vállalat vezetőit és kollektíváját.

Áru- és pénzviszonyok között az anyagi érdekek a piac révén összekapcsolják egymással a termelő embereket, a termelő egységeket. De a jövedelem-érdekeltség gyakran szembe is állítja őket egymással. Nemcsak érdekegyezés van, hanem érdekütközés is, s ez kisebb-nagyobb feszültségeket, ellentmondásokat szül. A vállalati nyereségérdekeltségnek természetes velejárója a feszültségek tömeges jelentkezése és megoldódása.

KÉRDÉS:

Nem hoznak-e majd létre újabb ellentmondásokat a régiek mellett vagy helyett a gazdaságirányítás új eszközei? Áthidalhatók-e azok a feszültségek, amelyeket a vállalati önállóság növelése és a demokratizmus egyidejű szélesítése okoz?

FELELET:

A ellentmondásoktól való mentesség: *illúzió.* De nemcsak illúzió ez, hanem *tudománytalan utópia* is. Mindig voltak és mindig lesznek a gazdaságban ellentmondások. Már az is ellentmondás, hogy a rohamos szükséglet-változásokat nem képes nyomon követni a termelés szerkezet-változása. Az új gyártmányok, technológiák bevezetésének az időigénye leszorítható, de mindig lesz valami késés az új szükségletek tömeges jelentkezése és a kielégítésükre szolgáló termékek tömeges megjelenése között. Amíg áru- és pénzviszonyok vannak, addig a feszültségek nagy része érdekütközések formájában jelenik meg.

Meg kell azonban különböztetnünk azokat az ellentmondásokat, amelyek gazdaságpolitikai hibákból, a tervezési, ösztönzési, gazdaságirányítási rendszer tökéletlenségéből adódnak, azoktól, amelyek természetes mozgatórugói és következményei a társadalmi és gazdasági haladásnak. Az előbbiekre természetesen nincs szükség; éppen ezek azok az ellentmondások, amelyeket az új mechanizmus bevezetése szűk területre akar szorítani.

A marxizmus történetfelfogása azt tanítja, hogy a társadalmak fejlődésének fő mozgatórugói a belső ellentmondások. A szocialista társadalmi rendszerben a fő ellentmondás az egyre növekvő objek-

Digitized by Google

tív társadalmi szükségletek és ezek kielégítésének lehetősége között áll fenn. Ez az ellentmondás a fejlődés hajtóereje.

Minden gazdasági rendszernek, ezen belül minden gazdasági mechanizmusnak megvannak a maga szükségszerű *társadalmi veszteségei.* Az új irányítási rendszernek is meglesznek a maga ellentmondásai és veszteségei.

A szabályzott piacgazdaságnak éppen az az előnye a túlzottan központosított gazdálkodással szemben, hogy lehetőséget nyújt számtalan rész-ellentmondás kialakítására, számtalan kisebb érdekütközésre, s ezzel, mint valami szeleprendszerrel, megakadályozza, hogy nagyobb ellentmondások alakuljanak ki, kiéleződjenek, konfliktussá növekedjenek. A számtalan kis ellentmondás szétoldja, szétrombolja a nagyobb feszültségek keletkezésének tényezőit, s azonnal jelezve a rész-aránytalanságokat, elejét veszi a nagyobb, az átfogó, a népgazdaságot megrázó aránytalanságoknak. Az új gazdaságirányítási rendszer mechanizmus-elemei úgy alakulnak ki, hogy a részarányok vonatkozásában meglegyen a gazdasági élet *önkorrigáló* képessége. Ez azt jelenti, hogy a gazdaságban a feszültség keletkezésével egyidőben és vele azonos ütemben a feszültség megszüntetésének erői, tényezői is létrejönnek. Ezt a mechanizmust a piac van hivatva érvényesíteni. Kialakulhatnak olyan ellentmondások is, amelyeket a gazdasági élet önkorrigáló képessége nem képes feloldani: ezeket a központi szerveknek kell a tervezés útján korrigálniuk.

A gazdaságirányítás új eszközei számos újszerű ellentmondás keletkezésének is utat nyitnak. A vállalatok önállóságának növelése azt fogja eredményezni, hogy jelentős részük nem lesz felelős az országos ellátásért. Az ellátási felelősség helyére a vállalati anyagi érdekeltség lép. A termelő egységek igyekeznek majd, hogy gyorsan és rugalmasan alkalmazkodjanak a változó piaci körülményekhez, de ez az alkalmazkodás gyakran váratlan magatartásokban jelenik majd meg, amelyek feszültségeket, aránytalanságokat hoznak létre. Persze, nem nagyobbakat, mint amekkorák az eddigiek voltak.

Illúzió volna azt hinni, hogy az ipar és a kereskedelem a jövőben békében fog élni egymással, s mindegyikük csak a másik érdekét nézi majd: az ipar törekedni fog széles választékra, a kereskedelem pedig arra kéri majd az ipart, hogy évente egyszer, nagy tételben szállítson, lehetőleg kis választékot. Éppen fordítva lesz. Mindkét partner a maga érdekét fogja figyelni, s igyekszik a maga szempontjait ráerőltetni a másikra. Ez a dolog természete.

Lesznek feszültségek az ipar és a mezőgazdaság, a rendelők és a szállítók, a vezetők és a beosztottak, a szorgalmasak és a lusták, a lelkesek és a flegmák között. Miért ne lennének? A gazdaságban nincs „prestabilizált harmónia", áhítatos és békés összhang. A teljes érdekazonosság, a teljes ellentmondás mentesség egyenlő a stagnálással, illetve ilyen nem is létezik.

És még egy: az új ellentmodások nem a régiek *mellé,* hanem

Digitized by Google

azok *helyére* lépnek. Kisebb lesz a romboló — és nagyobb lesz az építő, előbbrevivő erejük.

Gondoljunk csak arra, mennyi mesterséges, torzító ellentmondást szült a mennyiségi szemlélet, a volumen-érdekeltség, a termelékenységi mutatók hajszolása, a kiutalásos, keretgazdálkodásos anyagellátási rendszer. Ezeknél nagyobb ellentmondásokat akarva sem tudnánk előidézni az új mechanizmusban.

Az új gazdasági mechanizmus által életrekeltett ellentmondások egészen más jellegűek lesznek, mint az eddigiek. Zöme *előbbrevivő, az arányosságot javító* ellentmondás lesz. Ezek az ellentmondások a vállalatok érdekeltségi rendszere és a piac aktív ereje révén többnyire kitermelik a maguk megszüntetésének eszközeit, bár a fejlődés újabb szintjein újabb ellentmondások keletkezésének lehetőségeit teremtik meg. Ne féljünk tehát az új mechanizmus által felszínre hozott ellentmondásoktól, inkább sorra oldjuk majd fel őket. S a központi gazdaságvezetés nyilván mindig résen lesz, hogy beavatkozzon, ha az ellentmondás nem oldódik meg a piaci automatizmus révén, hanem további élesződés felé halad. Minden eszköz a kezünkben lesz, jól kell majd felhasználnunk őket az ellentmondások feloldására és a fejlődés előmozdítására.

Digitized by Google

Elosztási viszonyok

Az *elosztási viszonyok* a termelési viszonyok részét alkotják; azt fejezik ki, hogyan oszlik meg a társadalom tagjai között az újonnan megtermelt összérték, a társadalmi tiszta jövedelem. Az elosztási viszonyok tehát elsősorban nem a javak *mennyiségi* elosztási *arányait* tartalmazzák, hanem az elosztás *módját.*

A termékek elosztásának módját azonban az határozza meg, hogyan vesznek részt az emberek a társadalmi termelési folyamatban. „Az egyén, aki bérmunkás formájában vesz részt a termelésben, munkabér formájában részesedik a termékekben, a termelés eredményeiben. Az elosztás tagozódását tökéletesen meghatározza a termelés tagozódása. Az elosztás maga is a termelés terméke, nemcsak tárgya szerint, mert csak a termelés eredményei oszthatók el, hanem formája szerint is, mert a termelésben való részesedés meghatározott módja szabja meg az elosztás különleges formáit, azt a formát, amelyben az elosztásban való részvétel történik".*

A termelőeszközök szocialista tulajdonán alapuló termelési viszonyok a megtermelt javak *munka szerinti elosztását* teszik objektíve szükségessé. Ennek az okai a következők:

— A szocializmusban a munka *még nem vált az emberek életszükségletévé.* Ezért objektíve elkerülhetetlen az olyan elosztási viszonyok megvalósítása, amelyek a végzett munka mennyisége arányában részesítik az embereket a megtermelt javakból. A társadalom tagjait anyagilag érdekeltté kell tehát tenni, ösztönözni kell őket a társadalmi termelésben való részvételre.

— A *termelőerők viszonylagos fejletlensége,* a társadalom rendelkezésére álló javak viszonylag szűk volta nem teszi lehetővé a *szükségletek* szerinti elosztását, hanem csak az olyan elosztást, amely *a végzett munka mennyiségén és minőségén alapszik,* ezzel a társadalom

* Marx: Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához. Szikra, Budapest, 1951. 20. old.

Digitized by Google

tagjait is érdekeltté teszi a termelőerők fejlesztésében, és reális korlátot állít a társadalmi fogyasztás mértéktelen növekedése elé.

A mindenkor megvalósuló konkrét elosztási viszonyok maguk is *aktívan visszahatnak* a tulajdonviszonyokra: elősegítik, vagy gátolják ezek fejlődését.

A gazdasági mechanizmus reformja, mely termelési viszonyaink fejlesztését célozza,* elosztási viszonyaink fejlődésére is hatással lesz.

Az elosztási viszonyokat megvalósító bérpolitika — a naturális szemlélet következményeként — sokáig elsősorban a kifejtett munka *mennyiségét* vette figyelembe. (Erre utal a jövedelemszóródások csökkenő tendenciája is.) A kifejtett munka értékelésében háttérbe szorult ennek *társadalmi hasznossága.* Ez gátolta a meglevő munkaerő-mennyiség társadalmi szempontból is hatékony felhasználását.

Az új gazdasági mechanizmus az értékszemléletet állítja előtérbe. Ebből következik, hogy az egyes vállalatoknak, szövetkezeteknek a piacon társadalmi munkaként kell elismertetniük „magán" munkájukat. Ebből pedig az is következik, hogy az elosztási viszonyokban — a társadalom tagjai által *egyénileg* kifejtett munka mennyiségén és bonyolultságán kívül — *a munka társadalmi hasznosságának is kifejezésre kell jutnia,* vagyis annak, hogy mennyi társadalmi tiszta jövedelmet termel a munka. Aki többet ad a társadalomnak, az kapjon is többet a társadalomtól. Ez lényeges eleme a szocialista elosztási viszonyoknak, mert fontos feltétele annak, hogy az egyén és a társadalom érdeke azonos vágányon haladjanak.

Az elosztási viszonyok nemcsak a társadalom tagjainak az egyéni jövedelmére és az egyéni fogyasztási javakra hatnak, hanem a gazdasági szervezetek jövedelmére is. A *vállalati nyereség* és a *szövetkezeti jövedelem* a vállalat és a szövetkezet munkájának társadalmi hasznosságát fejezi ki. Az *állami jövedelem-szabályozás* rendszere pedig egyrészt az állam és a gazdasági szervezetek közötti jövedelemelosztás feltételeit, tehát a megtermelt társadalmi tiszta jövedelem elosztását szabályozza, másrészt azt, hogy hogyan részesedjenek *a termelőeszközökből* a népgazdaság egyes szektorai, ágazatai.

Némelyek — morális szempontokra hivatkozva — igazságtalannak tartják azt, hogy az új gazdaságirányítási rendszerben két azonos teljesítményt nyújtó dolgozónak a jövedelme különbözzék egymástól azért, mert két különböző vállalatban dolgoznak. Ám ameddig a javak viszonylag szűkösek, addig az elosztási viszonyok mindig tartalmaznak bizonyos „igazságtalanságot". Társadalmi szempontból pedig éppen az az igazságosabb, az a morálisabb, ha a munkát nemcsak egyéni, elszigetelt voltában, hanem társadalmi hatásában is mérlegeljük.

A termelőeszközök és az egyéni fogyasztási cikkek elosztása (pontosabban az egyének által megszerezhető fogyasztási javak) között a jövőben szorosabb összefüggés alakul ki: a nagyobb nyereséget reali-

* Társadalmi Szemle, 1967. 1. sz. Kis Közgazdasági lexikon.

Digitized by Google

záló vállalat (szövetkezet) általában nagyobb felhalmozásra képes, és ez távlatilag is növeli az ott dolgozók jövedelmi színvonalát.

Reálbér és reáljövedelem

A *reálbér* az egy keresőre jutó bérből megvásárolható anyagi javak és szolgáltatások mennyiségét fejezi ki. Ezért a reálbér alakulása az *életszínvonal* változásának fontos jelzőszáma. A reálbér kiszámításának alapja a *névleges nettó bér* (átlagbér). Ezt úgy számítjuk ki, hogy a bruttó béralap összegéhez hozzáadjuk az adott évben kifizetett nyereségrészesedés és táppénz összegét, és levonjuk abból a nyugdíjjárulékot, a kereseti adót, valamint (1960-tól) a honvédelmi hozzájárulást.

Az *egy keresőre jutó névleges nettó bér* reálértékét a fogyasztói árindex segítségével (a kettő hányadosával) fejezzük ki. (Ha például a névleges bérek öt év alatt 21 százalékkal nőnek, de ez alatt az idő alatt a fogyasztói árak 10 százalékkal emelkednek, akkor a reálbér 10 százalékkal nő.)

A reálbér jelentőségét elsősorban az adja meg, hogy a végzett munka ellenértékét, illetve ennek változását mutatja.

A reálbér fontos életszínvonal-mutató, de nem öleli fel az életszínvonal minden összetevőjét. A munkások és az alkalmazottak életszínvonalát az is befolyásolja, hogy családjukból hányan részesülnek bérben és fizetésben, hány embert kell belőle eltartaniuk, s mennyi a béren kívüli egyéb jövedelmük.

A *reáljövedelem* a munkások és alkalmazottak reálbérében szereplő nominálbéren kívül a *nem bérjellegű* jövedelmeket is tartalmazza. A béren kívüli egyéb jövedelmek két forrásból eredhetnek: *társadalmi juttatásból* és *személyes jövedelemből*. A *társadalmi juttatások* egy részét (családi pótlék, segély, nyugdíj, jutalom stb.) pénzben kapják meg a munkások és alkalmazottak, s felhasználásukról saját elhatározásuk szerint dönthetnek. A társadalmi juttatások másik részét a természetben nyújtott szolgáltatások alkotják (egészségügyi, oktatási, szociális ellátás stb.). A *béren kívüli egyéb személyes jövedelmek* főként a munkások és alkalmazottak kisegítő gazdaságából származnak, emellett ide tartoznak az államkölcsön- és egyéb nyeremények, a kamatbevételek és a hasonló címen szerzett egyéb jövedelmek. A *parasztság reáljövedelme* azoknak az összes pénzbeli és természetbeli jövedelmeknek a reálértéke, amelyeket a vizsgált időszakban kapott (munkaegység, a háztáji gazdaság bevételei, stb.). A bérből és fizetésből élők reáljövedelmével való összehasonlítás céljaira általában nem a parasztság reáljövedelmét, hanem a *paraszti fogyasztás reálértékét* használják mutatóként.

A lakosság összes fogyasztásának értéke felöleli az elfogyasztott,

Digitized by Google

illetve igénybe vett anyagi javak és szolgáltatások teljes értékét, attól függetlenül, hogy mi a fogyasztás anyagi alapja: a személyes rendelkezésű jövedelem, vagy meghatározott rendeltetésű társadalmi juttatás (szociális, egészségügyi ellátás), az adott évi jövedelem, vagy ezen kívül hitelfelvétel, az előző évi tartalékok felhasználása stb. Ezzel szemben nem foglalja magában a lakosságnak az adott évi jövedelmekből elért megtakarításait, lakásalapjainak és a mezőgazdasági lakosság termelői készleteinek növekedését. Végső fokon a lakosság összes fogyasztása a nemzeti jövedelemből való anyagfogyasztásán kívül az általa igénybe vett szolgáltatások nem anyagi részét is tartalmazza.

Az összes fogyasztás értékének ez a tartalmi meghatározása egyformán érvényes mind az összlakosságra, mind az összlakosság egy-egy főjére, valamint a főbb népesség-csoportokra, illetve az ezek egy főjére vonatkozó számításokban.

Az összes fogyasztás értékét folyó és változatlan áron, azaz *reálértékben* is meg szokták határozni. Változatlan árként jelenleg az 1959. évi árakat alkalmazzuk. Az összlakosság és a főbb népesség-csoportok összes fogyasztásának időbeli változását mutató indexek (a fogyasztás reálértékének indexei) a változatlan áron számított adatok összevetésén alapulnak.

Foglalkoztatottság

A *foglalkoztatottság* azt fejezi ki, hogy a mindenkori munkaképes korú lakosságnak hány százaléka *aktív kereső*. A foglalkoztatottság aránya a gazdaság kiegyensúlyozott fejlődésének egyik fokmérője.

A *foglalkoztatási politika* a rendelkezésünkre álló munkaerő foglalkoztatására irányuló módszerek és intézmények összessége. A szocialista foglalkoztatási politika egyik célja a *teljes foglalkoztatás* biztosítása, tehát olyan gazdasági viszonyok megteremtése, amelyek *tendenciájukban* egyensúlyt alakítanak ki a munkaerő kereslete és kínálata között. Ennek feltételeit mindenekelőtt a népgazdasági tervezés keretében kell megteremteni, figyelembe véve és összhangba hozva egymással a demográfiai viszonyok, a képzési struktúra, a technikai fejlődés, az ágazati szerkezet stb. változásait.

A munkaerő kereslete és kínálata közötti egyensúly nem lehet akármilyen, tetszés szerint megvalósuló „teljes" foglalkoztatottság. A foglalkoztatási politikában két alapvető tényező határozza meg az egyensúly tartalmát és fokát:

1. Az a törekvés, hogy minden, *társadalmi szempontból indokolt* foglalkoztatási igény ki legyen elégítve.

2. Az ország munkaerőforrásainak maximális kihasználása addig a határig, ameddig a foglalkoztatottak számának növelése még *társadalmi tiszta jövedelmet* termel.

Digitized by Google

A foglalkoztatási politika társadalmi és gazdasági oldala között ellentmondás van, és a szocialista állam ennek az ellentmondásnak a feloldására törekszik. Hazánkban megvalósult a foglalkoztatási politika fő célja: nincsen tömeges és tartós munkanélküliség, az emberek *létbiztonságát* a szocialista társadalmi környezet biztosítja.

A szocializmus alapjainak lerakása során a foglalkoztatási politika gazdasági szempontjaival szemben túlzottan előtérbe került annak társadalmi oldala. A gazdasági fejlődés intenzív szakaszának megfelelő új gazdaságirányítási rendszer elősegíti a gazdasági és társadalmi tényezők összhangjának kialakítását.

Mindez nem zárja ki, hogy — különösen az új mechanizmusra való áttérés időszakában — egyes vállalatok ne tartózkodjanak új munkaerők alkalmazásától. Lehet, hogy *egyes* helyeken a reform kiélezi a foglalkoztatási problémát, ám a szocialista állam áthidaló megoldásokat találhat központi intézkedéseivel és eszközeivel (szervezett átképzés, elhelyezkedési segély stb.).

A gazdasági mechanizmus reformja kétségtelenül ösztönözni fogja a munka termelékenységének és intenzitásának fokozását, s ez nyilván abban az irányban hat, hogy a vállalatok ne alkalmazzanak fölösleges munkaerőt. Egyben érvényesülnie kell annak a tendenciának is, hogy növekszik a gyártmányok műszaki színvonala, javul a minőségük, egyszóval nő a piacképességük. A termelés és a kereslet jobb összhangja megteremti a termelés növelésének lehetőségeit. Expanzióra ösztönöz a vállalatok nyereségérdekeltségi rendszere is. Mindezeken kívül a szocialista vállalatok szociológiai érdekből is arra törekednek, hogy gazdasági tevékenységüket, fejlesztési politikájukat összehangolják a meglevő kollektíva foglalkoztatási érdekeivel. Az új gazdasági mechanizmus tehát nem veszélyezteti, hanem elősegíti foglalkoztatási politikánkat.

Digitized by Google

Emigráns sorsok

„Örömmel gondolok arra, hogy volt erőm felülkerekedni a múltamon" — e szavakkal foglalja össze *Lev Ljubimov* eseményekben, viszontagságokban és fordulatokban bővelkedő életének tanulságát.* Az egykori cári főtisztviselő fia gyermekkorában azt tanulta, hogy „született gazdája" Oroszországnak, az „ősi nemesi kultúra letéteményese". Privilégizált iskolában nevelkedett, amelyből egyenesen emelkedő út vezetett az állam legfelső posztjaira. S amikor „eleve elrendelt" karrierjét kettétörték a forradalmak, pillanatig sem habozott: emigrációba ment, hogy széles körű ismereteit, nyelvtudását az általa egyedül helyesnek elismert ügy érdekében kamatoztathassa. Párizsban egy orosz nyelvű lapba írt, a „történelmi" Oroszország nagyságát idezte, és igyekezett cáfolni a bolsevikok eszméit.

Ljubimovot azonban megkülönböztette elvakult, köldöknéző társaitól az, hogy nyitott szemmel nézte a világot és gondolkodott rajta. Észrevette az emigráns hétköznapok nyomorúságát, meghallotta a hazájától távol sodródott orosz kisember panaszát. Megértette, hogy ő maga és honfitársai az önelégült francia polgár szemében csupán megtűrt idegenek, akiket igyekeznek kizsákmányolni, felhasználni, de befogadni sohasem fognak.

Undort keltett benne az *emigráns politikai csoportocskák* marakodása is. Hallgatta a magát prófétává kikiáltó, Mussolininál kilincselő Merezskovszkij „szózatait", a pojácához hasonló öreg Kerenszkij szóáradatait, a liberálisok és monarchisták kölcsönös leleplezéseit. Gondolatait azonban egyre inkább az idegenben hányódó, szerencsétlen orosz munkás töltötte be, aki így jajdult fel őszinte levelében: „Maguk mindig az emigráció holmi történelmi missziójáról magyaráznak. Én viszont nem értem, minek kell nekem itt kínlódnom. Kinek használ ez?"

Voltak persze szenzációs sikerek, emigráns karrierek is. „Egész Párizs" összegyűlt az amerikai áruházkirály lányának, Barbara Huttonnak és a „valódi grúz hercegnek", Mdivaninak az esküvőjén. A világhírű orosz balett bejárta az egész világot, az orosz díszlettervezők, táncoktatók, zeneszerzők, énekesek meg tudták teremteni a maguk egzisztenciáját. Aljechin elérte vágyai netovábbját; legyőzte Capablancát és sakkvilágbajnok lett. Saljapin

* Lev Ljubimov: Idegenben. Fordította Institoris Irén. Európa Könyvkiadó, 1966.

Digitized by Google

csodálatos hangja Párizsban is elkápráztatta az operák és koncertek látogatóit. A finomtollú, ízig-vérig orosz író, Bunyin megkapta a Nobel-díjat.

Ljubimov jól ismerte az orosz kulturális élet emigráns kiválóságait, beszélgetett velük, és látszatsikereik mögött észrevette elbizonytalanodásukat, alkotói megtorpanásukat. Hiába érte el Saljapin, Rahmanyinov vagy Aljechin művészetének csúcsát, hiányzott számukra az a közeg, amely elindította őket, amelyben tehetségük kibontakozott: *nem volt hazájuk.* Saljapin az ivásba menekült, Aljechin mindenkitől elhagyottan, elkeseredetten halt meg, a Nobel-díjas Bunyin magányosan, gyötrelmes honvággyal élte le napjait, Rahmanyinov pedig utolsó műveinek jövedelmét a Szovjetuniónak ajánlotta fel.

Igen, a Szovjetuniónak. Mert ahogy teltek az évek, az emigráció legjobb képviselői egyre nagyobb érdeklődéssel fordultak *az új Oroszország felé.* Nem a megvert fehértábornokok emlékiratait, vagy az uszító lapocskákat olvasták már, hanem Solohov, Fagyejev, Ehrenburg műveinek külföldre elkerült, ritka példányait. A kezdeti heves tagadást, majd nosztalgiát egyre szenvedélyesebb érdeklődés váltotta fel. És önkéntelenül is *büszkeséget* éreztek a Szovjetunió gazdasági és politikai sikereinek hallatára. A legjobbak megértették, hogy az orosz emigráció mindig is *eszköz* volt a nyugati polgárság kezében: kétes értékű politikai kombinációk, alig leplezett hódítási törekvések tartalékhadserege. Felfogták, hogy a francia vagy angol tőkést sohasem érdekelte a pétervári paloták és az ősi orosz templomok fenséges szépsége, annál inkább az ukrán fekete föld és a bakui olaj.

Voltak, akik nem bírták tovább és hazatértek. Ha csak meghalni is, de hazautazott a népszerű író, Kuprin. Kínzó problémái elől hazájában keresett menedéket századunk kiemelkedő orosz költőnője, Marina Cvetajeva is. Irina Knorring, az egyik emigráns költőnő, megrázó sorokban panaszolta bánatát:

Oda vissza sosem megyek,
S másutt élni nem tudok:
Makacs, lázas álmaimban
Egyre kísértőn susog:
Tudatlan kis lánygyerekként
Mért ragadtak el hazámból...

A döntő fordulatot *a második világháború* hozta meg. Az emigránsok túlnyomó többsége nem követte, nem követhette a Hitler gyors győzelmére spekuláló politikusokat, a „szent háborúra" felszólító Merezskovszkij házaspárt — undorral fordultak el tőlük. Aggódva lesték a keleti front híreit, térképeiken apró zászlócskákkal jelezték a Vörös Hadsereg diadalmas ellentámadását. Hitler zsoldosai csak az orosz emigránsok legalját toborozhatták csapataikba, de sokkal többen voltak az olyanok, akik részt vettek a francia ellenállásban, és hősként haltak meg a francia erdőkben vagy a távoli haláltáborokban. Az orosz és a francia nép egyaránt hősként tiszteli Obolenszkaja hercegnő emlékét, aki a francia maquisardok összekötőjeként áldozta fel életét.

A háború után, francia földön megalakult a sok ezer tagot számláló *Szovjet Hazafiak Szövetsége.* Vezetői között volt Lev Ljubimov is. Az egykori arisztokrata fiú, a későbbi emigráns újságíró két évtizedes hányódás után ismét meglelte hazáját, visszatért.

Digitized by Google

Színes, adatokban és élményekben bővelkedő könyvének befejező részében Ljubimov rámutat, hogy az orosz emigráció sorsa „igen tanulságos a szocialista tábor többi országából származó emigránsok számára. Hiszen ezek az emberek, akik általában jelentéktelen reakciós csoportokat képviselnek, még mindig nem értik, hogy a történelem félredobta őket." Valóban, a hosszabb-rövidebb távollét után hazatérő magyar emigránsok nyilatkozatai olykor kísérteties hasonlósággal emlékeztetnek Ljubimov gondolataira és végkövetkeztetéseire. A hazájától és egyúttal az emberi haladástól elszakadó emigrációra végső soron elsekélyesedés, elnemzetietlenedés vár.

Bakcsi György

Nemeskürty István: A filmművészet nagykorúsága

Nemeskürty István, a filmművészet tanára és népszerűsítője, legújabb könyvében mintegy összefoglalja és rendszerezi több éves kritikusi és népművelői munkáját. A szerzőt szinte az egész ország ismeri a televízióból, könyveiből, cikkeiből, ismeretterjesztő előadásaiból, egyetemi filmesztétika óráiról. Nemeskürty szenvedélyesen szereti a filmet, s ami különösen vonzó: *a legkülönbözőbb rétegek érdeklődését is fel tudja kelteni.* Egyaránt szólni tud a film-szakemberhez, a filmkultúrában képzett közönséghez, de a középiskolás diákokhoz, és azokhoz is, akikben az érdeklődést kell kialakítani, hogy majd évek múlva megértsék és élvezzék a filmművészetet. Ez a könyve* most nem az *újat hozó* tudományos mű igényével lép fel, hanem elsősorban a nagyközönségnek szól.

Alkalmas-e Nemesküty könyve arra a tiszteletre méltó népművelői feladatra, hogy segítse a művészet befogadását, fejlessze a nagyközönség filmkultúráját? Hogy ismeretek közlése mellett a műélvezés készségének kialakításában is segítse az olvasót? Feltétlenül alkalmas, anélkül, hogy ez a színvonal rovására menne. Bizonyára akadnak majd bírálói, akik valami „szentségtörésnek" tartják Nemeskürty közvetlen hangnemét, ahogyan filmet elemez, ahogyan vitatkozik és lelkesedik, kritizál és elmesél. Pedig éppen az olvasóval szinte beszélgető kontaktusba kerülő módszerével nyerheti meg a filmművészet leendő barátait.

„A filmművészet nagykorúsága" *hézagpótló mű.* A hazai filmirodalomból hiányzik a kortársi filmművészet átfogó elemzése. A nagy filmgyártó országok, Olaszország, az Egyesült Államok, Franciaország, a Szovjetunió mai film-életéről csak cikkekből tájékozódhatunk, az egyetlen megjelent kötet is *(Új irányzatok a filmművészetben)* csak cikkek gyűjteménye.

A nagy anyag biztos ismeretében írta meg a könyvet Nemeskürty Művébe — hol elfogadva, hol vele vitatkozva — szervesen beépíti és feldolgozza a kortársi magyar és külföldi kritikát is. Tizenhét kiváló rendező

* Gondolat Könyvkiadó, 1966.

Digitized by Google

életművével, a mai *olasz, szovjet, amerikai, francia, lengyel és angol filmművészeti áramlatokkal* ismerkedhet meg belőle az olvasó. Kitűnőek filmelemezései. *Antonin, Fellini, Alain Resnais* és a többi modern rendező filmjeinek értő feldolgozása még a művelt nézők számára sem könnyű feladat, s bizony gyakran előfordul, hogy tetszik egy film, de hogy miért, arra csak többszöri megnézés után, szellemi erőfeszítések árán tudunk válaszolni. A filmművészet legújabb alkotásai sokszor egyformán zavarba hozzák a nagyközönséget és a „szakértőt". Nemeskürty sok ilyen, pár évvel ezelőtt nagy vitákat előidézett filmről ad megbízható értékelést, s emellett felfedezi számos, méltatlanul szerény kritikát kapott film értékeit is. (Például *A negyvenegyedik*, a *Szállnak a darvak* és a *Ballada a katonáról* kirobbanó fesztivál-sikereinek az árnyékában jó néhány más, szintén értékes szovjet film került el, a legjobb szemű kritikusok figyelmét is. Ugyanezt mondhatjuk néhány olasz és amerikai filmről is.)

Miért *„művészi"* egy film, mi teszi műalkotássá? Erre a kérdésre nem lehet rövid megfogalmazásokban, sémákban válaszolni. Elemeznünk kell a filmet, kölcsönhatásban a társadalmi viszonyokkal, a művész munkásságával, és a filmművészet egészével. Ezt teszi Nemeskürty, s elemzéseiben szerencsésen hozza összhangba azokat a szempontokat, amelyekből egyet sem lehet kizárólagossá tenni, de egyikük sem hiányozhat, különben menthetetlenül a formalista vagy a dogmatikus művészetszemlélet hibájába esünk.

Filmelemzései akkor is rendkívül tanulságosak, amikor egy-egy film esetében — vitára késztetnek; igaz, ilyenkor személyes véleménye mellett az eltérőekből is idéz. Nem mindig célravezető azonban az ellenőrizhetetlen kuriózumok idézése. Tagadhatatlan, hogy a kortársi filmművészet tanulmányozója — más források hiányában — kénytelen felhasználni a nem mindig megbízható, s a bulvárlapok közléseiben amúgyis eltorzított információkat is. Az ilyen részletek azonban hamis következtetések levonására késztethetik az olvasót. Ennek egyik példája *Stanley Kramer* és *Cassavetes* nézeteltérésének idézése. Bizonyos következetlenséggel is találkozik az olvasó a könyvben: időnként önállósul a szociológiai értékítélet, s a szerző megfeledkezik az adott film gyengéiről. Kétségtelenül bátor művészi és politikai tett például *A nürnbergi per*, s egészében értékes, jó film, de egyes részleteiben nem mentes az igényes filmművészettől távol álló hollywoodi sablonoktól sem.

Szóvá tett néhány gyengesége ellenére a szerző a hatalmas film-, cikk- és könyvanyag elemzését — elsősorban bizonyos „film-népművelői" nézőpontból — értékesen, színvonalasan oldja meg. Különösen jól sikerült az *olasz* és az újabb *szovjet* filmművészet értékelése. Mindkettőben sikerült megragadnia a fejlődés folyamatát, s itt különösen kitűnik az az alapállás és módszer, amelyet marxista filmelemzésnek nevezhetünk.

Szekeres Péter

Digitized by Google

Csizmadia Andor: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak alakulása és gyakorlatuk a Horthy-korszakban (1919—1944)

A magyar jogi irodalomban sok munka tárgyalja az állam és az egyházak kapcsolatait, a feudális és a kapitalista korban egyaránt, ezek a munkák azonban nem történelmi adatokra épültek. Egyházi szerzők — tendenciózus elfogultsággal — legtöbbször tagadták a jogérvényét annak a gyakorlatnak, amely az állam és a katolikus egyház között a főpapi kinevezések, az egyházi bíráskodás és a kapcsolatok más jogi vonatkozású kérdéseinek szabályozása tekintetében évszázadok alatt létrejött. A magyar jogi szerzők pedig — túlzó, nacionalista felfogás alapján — az e kapcsolatokat szabályozó ún. főkegyúri jogot olyan jognak tekintették, amely csak Magyarországon alakult ki, s amely szinte egyedülálló a világon.

Csizmadia Andor, e kérdéseknek a jogi gyakorlatban is működő szakértője, több évtizedes anyaggyűjtés után, levéltári adatok segítségével és más államok joggyakorlatának elemzésével deríti fel nemrég megjelent művében* az e viszonyokban rejlő társadalmi valóságot. Megdönti azt a hiedelmet, mely — a XVI. századból származó Werbőczi-féle Hármaskönyv tanítására építve — egyedülálló jognak tekintette a főkegyúri jogot; kimutatja e jog kialakulásának gazdasági és társadalmi gyökereit, s beágyazza ezt a történelmi valóságba.

Az állam és az egyház jogi kapcsolatainak, az egyes jogintézmények történelmi fejlődésének bemutatása után a felszabadulást megelőző negyedszázadban, a Horthy-korszakban kialakult kapcsolatok levéltári feltárása következik, nemcsak a római katolikus egyház, hanem a többi egyház és vallásfelekezet vonatkozásában is. A Horthy-rendszer első évtizedében formálisan még érvényben voltak a vallásszabadságra és a felekezeti egyenjogúságra vonatkozó liberális jogszabályok, a totális fasizmus előretörésével azonban az izraelita vallást megfosztották a bevett vallásokat megillető közjogi jogállástól, s tagjait embertelenül üldözték. A felekezeti egyenjogúság meghirdetett elvét a Horthy-korszakban a szekták sem élvezték.

A könyv tárgyalja az egyházi bevételek körmönfont sokrétűségét. A hatalmas egyházi birtokok mammutjövedelmeket juttattak, elsősorban a főpapoknak. Az alsópapság jóval szerényebb jövedelmei sok forrásból fakadtak: a plébánia (templom) földjén kívül az államsegély, a kongrua, a perselypénz, a párbér, a stóla, az egyházi adó (amelynek behajtására gyakran állami kényszerítő eszközöket is igénybe vettek) nyújtotta jövedelmeit.

Könyvének egy részében a szerző a főkegyúri jognak a Horthy-korszak idején való alakulását tárgyalja. A főpapi kinevezések körüli kezdeti sok vitát 1927-ben megállapodás (az *intesa semplice*) zárta le, és Seredy kinevezése után a prímás közvetítésével általában simán mentek a megegyezések. A Vatikán általában erőszakosan is igyekezett megvalósítani az új egyházi törvénykönyv (a Codex Iuris Canonici) központosító rendelkezéseit, de sokkal elnézőbb volt a végrehajtásban akkor, ha ez az egyház anyagi érdekeit érintette. Így a Codex ellenére tovább is engedélyezte a városi plébániák kegyúri jogkiterjesztését, mert a városok, különösen Budapest, átvállalták az új plébániák fenntartásának és a templomok építésének költségeit.

* Akadémia Kiadó, 1966.

Digitized by Google

Befejezésül a szerző utal arra, hogy milyen súlyos következményekkel járt az állami és az egyházi mechanizmus összefonódása, különösen a második világháború alatt, megakadályozta ugyanis, hogy az egyházak erélyesebben álljanak ki az üldözöttek védelmében. Rámutat a könyv a fejlődés mai irányára, arra, hogy ma az állam és az egyházak elvi és gyakorlati szétválasztása, a kölcsönös megértés, megbecsülés és az ideológiai ellentétek tudomásulvétele és el nem alkudása mellett, lehetségessé válik az együttmunkálkodás a béke megerősítésében és a haza építésében.

„Jelenleg a Magyarországon működő egyházak és az állam viszonyát mindkét fél számára elfogadható egyezmények kielégítően szabályozzák" — állapította meg a IX. kongresszuson Kádár elvtárs. A könyv — a tudományos problémák tisztázásán túl —, az egyezmények végrehajtásához szükséges adatok sokoldalú feltárásával, a nagy összehasonlító joganyag bemutatásával és elemzésével a gyakorlati egyházpolitika, az állami gyakorlat helyes irányú fejlesztését is szolgálja.

Horváth Pál

Simon István: Szőlő és gesztenye

Bármilyen furcsán hangzik is annyi megjelent kötet és annyi elismerés után, mégis kezdetnek tűnik Simon István legújabb költeményeinek gyűjteménye.*

Igaza volt Kiss Ferencnek (Új Írás, 1962. szeptember), hogy már az 1962-ben megjelent *Almafák* c. kötet kapcsán szembeszállt azokkal a nézetekkel, melyek a költő útját és fejlődését egyenesvonalúnak, egyértelműnek fogták fel. Valóban, az a paraszti-plebejus hangvétel, amely Simon Istvánnak már az indulását is jelezte, eddig megjelent összes köteteiben megtalálható. De elvileg is helytelenül értékelnénk Simon István helyét mai irodalmunkban, és költői értékeit is elszigetelnénk, ha nem vennénk észre, hogy milyen *ellentmondásokon és kitérőkön* keresztül vált — szinte körkörösen — teljesebbé költői világa.

Gondoljunk arra, hogy töretlen hite, elkötelezettsége időnként csak illusztratív formában jelentkezett; hogy kedves falusi zsánerképei sokszor épp a súlyos gondoktól való elfordulást is jelentették; aztán a „nem-elég szent himnusza", a rádöbbenés, hogy „nem elég, nem, nem, sohasem, amíg mindenből több lehet...", a gyötrő igény, hogy tágabb világot fogjon át, de eredetét és szűkebb hazáját tovább hordozva magában („S rostaként verődöm azóta két nagy tenyér között csapódva, nem is fognak, el se eresztenek..."). Végül is mindez együtt teremtette meg azt az érzelmi-gondolati alapot, mely *Szőlő és gesztenye* c. kötetében a szintézis lehetőségét kínálta.

Új költeményeinek atmoszférája, tónusa szomorúbb mint az eddigieké. Súlyosabb, de egyben tömörebb eszközökkel dolgozik, egyszerűsége mélyebb lett.

Új kötetében a témaválasztásban, a képalkotásban a gyökerekhez nyúl: *a faluhoz, a természethez, a falusi emberekhez.* A költő által megjelenített tárgyi valóság egyrészt *konkrétabbá* válik, másrészt képei olyan többletjelentést hordoznak, amely jóval túlmutat tárgyán, és *egyetemes* világlátás kibontakozását sejteti. Elsősorban ezáltal valósítja meg a szintézist.

Azzal, hogy képei konkrétabbá, érzékletesebbé váltak, az anyagi világ *mozgástörvényei is* érzékelhetőbben,

* Szépirodalmi Könyvkiadó, 1966.

Digitized by Google

valóságosabban jelennek meg. A természetnek, fának és szőlőnek azok az alaki tulajdonságai fogalmazódnak meg, melyek lényegiek, és a látvány önmagában hordja értelmezését is (*Szőlőszem, Gesztenyefondor, Hideg reggel* stb.).

Ez az értelmezés pedig általában jelenti, hogy a konkrét tárgyi világ egy bonyolultabb, magasabb szintű összefüggésrendszerben jelentkezik, csak ebben létezik. Ez pedig nem más, mint a lét, a világ egyetemes törvényeinek érvényesülése az élet, a progresszivitás jegyében, hogy a nemlét gondolatát (bármilyen szinten és formában jelentkezzék) cáfolja a természet és ember minden gesztusa:

„... vigasz már egy júliusi alkony
fénykáprázata, s hogy elémbe
jönnek a tört füvek is
árnyékukkal, mint pici mankón —
s lehet-e, akiben ez a látvány
pillanatra részvétet sem kelt?
Ilyen nagynak sohse éreztem
a pusztulás határán
átlépő szomorú embert."

Hite, reménye, pártossága ezért válik igazabbá, megfoghatóbbá. Mert tételek helyett az ellentétek vonzását és taszítását, állapot helyett mozgást, folyamatot láttat.

A dolgok és emberi viszonylatok elnyerik valóságos helyüket a tér és idő rendjében. A katarzison átment költő mélyebb, filozófikusabb hangszerelését hallhatjuk ki a kötetből, és éppen ezért érzem kezdetnek ezt a kötetet. Vagyis: az *első összegezésnek*. Amikor sokat emlegetett egyszerűsége a természetes egyszerűségből fakad, amikor szocialista eszmeisége visszanyúl azokhoz a gyökerekhez, amelyekből ered.

Bíró Gyula

Digitized by Google

Testvérlapjainkból

CAHIERS DU COMMUNISME

Január

W. Rochet: *Az FKP és a Baloldali Demokrata-Szocialista Szövetség egyezménye — ugródeszka újabb győzelmek eléréséhez*

A Központi Bizottság határozata (Az említett egyezményről)

W. Rochet: *A valóságos demokráciáért folytatandó közös akció alapja* (Sajtónyilatkozat az egyezményről)

F. Mitterrand: *Jelentős aktus, közös távlatok* (Sajtónyilatkozat)

Közös közlemény az egyezményről

L. Dupont: *A gaulleista politika tettei és ártalmai*

C. Vallin: *Harc a helyi hatóságok jogaiért*

R. Bouvier: *A francia—szovjet közeledésről és a gaulleista külpolitikáról*

P. Dupre: *A mérnökök, a hatékonyság és a demokrácia*

Y. Dumont: *A nők problémái és harcai* (Franciaországban)

J. Brun: *A szocialista Bulgária fejlődésének új szakaszába lép*

J. Chonavel: *A Magyar Szocialista Munkáspárt IX. kongresszusa*

F. Rische: *Az amerikai tőke beruházásai az NSZK-ban*

B. Darivas: *A görög politikai helyzet alakulása a legutóbbi államcsíny óta*

A választási egyezmény sajtóvisszhangja

L. Fugueres:: *A Mao-csoport politikája ellenállásba ütközik Kínában*

EINHEIT

Február

G. Mittag: *A tervezés és irányítás új gazdasági rendszerének folyamatos megvalósításáról*

H. Lilie: *Az automatizálás — a komplex szocialista racionalizálás része*

R. Rost: *A népi tulajdonban levő termelővállalatok nagyobb felelőssége az új gazdasági rendszerben*

K. Taubert: *A technika komplex alkalmazása — jelentős lépés mezőgazdaságunk iparszerű termelése felé*

G. Klaus: *A szocialista gondolkodás és cselekvés fejlődése, filozófiai szempontból*

H. Hoffmann: *Ideológiai munkánk irányításának néhány tapasztalatáról*

S. Miller: *A pártmunka politikai-ideológiai problémái az általános képzést nyújtó iskolákban*

E. Simons: *A szocialista realizmus elméletének állandó fejlesztéséről*

Digitized by Google

H. Häber: *Nyugat-németországi fejlemények: ugyanaz a színmű más színpadon* (A kormányváltozás háttere)

O. Schröder: *A nyugatnémet neonácizmus az NDP-ben és a CDU/CSU-ban*

G. Winter: *Az emberekkel való manipulálás módszerei a Bundeswehrben*

E. Heyde: *Csökkentsük a költségeket!* (Válasz propagandisták kérdésére)

KOMMUNYISZT

1. szám

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulójának előkészítéséről (Az SZKP Központi Bizottságának határozata)

L. Volodarszkij: *A Szovjetunió ipari fejlesztésének történelmi tapasztalatai* (Adat-összeállítás a forradalom óta elért eredményekről.)

R. Malinovszkij: *Október és a fegyveres erők építése*

F. Tabajev: *A pártszervezet és a gazdasági reform* (Tatárföldi tapasztalatok)

L. Csetkov: *A szállítás fejlesztésének gazdasági kérdései* (A szállítás gazdaságosságának és munkatermelékenységének emeléséről).

Egy iparág a reform útjára lép (A műszergyártó iparról).

R. Nyisanov: *Tökéletesítsük az ideológiai munkát!* (Az üzbég pártszervezetek tapasztalatai).

A. Siskon: *Ember és etika* (A polgári és a marxista etika az ember társadalmi szerepéről, erkölcsi kérdésekről stb.).

V. Arhipenko: *Szépség és termelés* (A munkahelyek esztétikai problémáiról).

J. Sirjajev, B. Ladigin: *A szocialista világrendszer fejlődésének gazdasági törvényszerűségei*

Z. Kliszko: *A Lengyel Munkáspárt megalakulásának 25. évfordulója*

V. Iszraeljan, A. Sztyepanov: *A nemzetközi kapcsolatok a háború utáni időszakban* (könyvismertetés).

2. szám

Október eszméinek diadala

A. Bogoutgyinov, A. Visnyevszkij: *Az orosz munkásosztály és a közép-ázsiai nemzetiségi köztársaságok és Kazahsztán felvirágzása.*

M. Sztyepicsev: *Hivatás* (Egy moszkvai gyár párt-propagandistájáról).

A. Kaszimzsanov: *V. I. Lenin „Filozófiai füzetei"* (Méltatás).

Sz. Hejnman: *A műszaki fejlesztés területén követendő egységes állami politikáról.*

A. Bojarszkij, J. Jaszin: *Emeljük a statisztikát az új feladatok színvonalára.*

M. Kobrin; O. Lacisz; *Miért kell felelősséget viselniük a vállalatoknak?* (A gazdasági reform egyes helyi tapasztalatai).

L. Tolkunov: *Az erkölcsi nevelés problémái és a sajtó.*

B. Glusko: *Falunk kultúrája* (Egy moldovai falú húszéves fejlődéséről).

Új vonások a szovjet középiskolák munkájában (Interjú M. A. Prokofjev közoktatásügyi miniszterrel).

W. Rochet: *A Francia Kommunista Párt ideológiai munkája*

G. Vaszeckij, M. Szidorov, M. Jakovlev: *Filozófiatörténet* (E mű VI. kötetéről).

F. Mordvinov: *Az Egyesült Államok „hírszerző társulatáról"* (A hírszerző szervezetek szerepe az amerikai imperializmus agresszív politikájában).

Digitized by Google

LUPTA DE CLASA

1. szám

Az állami terv — a párt gazdasági szemléletének megtestesítője (Az 1967-es népgazdasági tervről).

N. Giosan: *A talajjavítás és a mezőgazdasági termelés fokozása.*

T. Has: *A belső pártélet demokratikus elvei.*

I. Radulescu: *A kapitalizmus alakulása és az állam beavatkozása a gazdasági életbe* (A főbb kapitalista államok gazdasági életéről).

B. Stugren: *Az evolúciós elmélet alakulása* (A korszerű műszaki tudományok hatása a természettudományra).

A. Roth: *Szociológia és történelem.*

N. Puicea: *Holtponton az amerikai agresszorok Vietnamban.*

A. Florian: *A dialektikus materializmus oktatása a műszaki intézetekben.*

I. a. Savonea: *A tudományos szocializmus oktatása a művészeti intézetekben.*

V. Roman: *A tudományos-műszaki forradalom, és hatásuk korunk társadalmi fejlődésére* (konzultáció).

M. Pricop: *Egyetemi bibliográfiai kutatások.*

D. Ulmea: *Gazdasági pangás jelei egyes nyugati országokban.*

MARXISM TODAY

Január

Szerkesztőségi jegyzetek (aktuális kérdésekről).

S. Aaronovitsch: *Előre vagy hátra?* (A Munkáspárt perspektívái).

G. Woolley: *Változások a nyomdaiparban* (Termelési és munkaviszonyok).

G. Lewin: *A kínai történelem társadalmi alakzatainak problémája* (A kapitalizmus előtti társadalmi alakzatok Kínában).

A. Corum: *A marxizmus és a kritika* (Vitacikk).

T. L. Drinkwater: *A monopoltőke* (Vitacikk).

J. D. Bernal: *Nincs hely a homo sapiens számára?* (Vitacikk).

P. Carter: *Nincs hely a homo sapiens számára?* (Vitacikk).

NOVÁ MYSL

1. szám

Támogassuk azt, ami új és haladó (A 20. évfolyamába lépő Nová Mysl feladatairól).

D. Kňowková: *A piaci egyensúly néhány kérdése.*

V. Kún: *Az új gazdasági rendszer és a szocialista verseny.*

B. Filicová: *A kulturális fejlődés társadalomtudományi vonatkozásai Csehszlovákiában.*

M. Kavan: *Az Arab Szocialista Szövetség.*

L. Líska: *Nagy koalíció Bonnban.*

J. Bodnár: *A filozófia és „az emberről szóló tudományok"* (antropológia).

F. J. Kolár: *Az ideológia a művészetben és a művészeti kritikában.*

Z. Vergner: *Ismét a távlati perspektíváról* (Hozzászólás a vitához).

J. Krýlová—J. Jakoubek: *Magyarország ma és holnap* (Az MSZMP kongresszusáról).

M. Hirši: *A dolgozók gazdasági és társadalmi helyzete Nyugaton.*

2. szám

D. Rozehnal: *Európai illúziók és realitások* (Az atlantizmus válságáról és az „európai" teóriáról).

J. Cvekl: *A szocialista életstílusról.*

F. Hronský: *Az életszínvonal értelmezése és kutatása.*

V. Hanus: *A nő, a munka és a társadalom.*

Digitized by Google

V. Landa: *A munkaerő-vándorlás problémái Nyugat-Európában.*
M. Janda—A. Roček: *Október útján* (A prágai konferencia 55. évfordulójára).
M. Kubín: *Merre tart Spanyolország?*
J. Vejvoda: *A tervről, a piacról, a monopóliumról és a versenyről* Csehszlovák tapasztalatok).
Z. Pavlík: *Van-e népesedési probléma Európában?* (Az Európa Tanács strassbourgi demográfiai konferenciájáról).

3. szám

L. Říha: *A műszaki-tudományos fejlődés és a távlati tervezés alapjai.*
B. Weiner: *A munkásosztály és az értelmiség.*
M. Lábl: *A pártmunka mint társadalmi tevékenység.*
L. Hrdlička, M. Penička: *Bérezés a fogyasztási iparban.*
M. Maruška: *Csehszlovákia gazdasági kapcsolatai.*
L. Novák: *A visszatükrözés-elmélet időszerű problémái.*
J. Krýlová, J. Jakoubek: *Kimagasló évforduló* (A „Novo Vreme" 70 éves).
O. Janeček: *Huszonöt éve alakult meg az első csehszlovák katonai egység a Szovjetunióban.*

NOVO VREME

Január

A forradalmi marxizmus szószéke (Hetvenéves a „Novo Vreme").
Sz. Todorov: *Harc a párt áprilisi irányvonalának megszilárdításáért* (Az 1956. áprilisi plénum határozatainak valóraváltásáról).
Zs. Zsivkov: *A gazdasági irányítás új rendszere és a szocialista demokrácia fejlődése*
I. Mihailov: *A BKP harca a proletár internacionalizmusért és a „Novo Vreme"-ért.*
V. Topencsarov: *A „Novo Vreme" néhány történelmi vonása.*
A. Obretenov: *Párt és értelmiség.*
K. Hrisztov: *A békeharc első soraiban* (A BKP szerepe a nemzetközi békeharcban).
N. Szamokovliev: *A blagoevi „Novo Vreme" és a pártépítés.*
T. Koleva: *A „Novo Vreme" és a párt újrafelfegyverzése a leninizmus elméletével.*
D. Kodzseijkov: *Dimitr Blagoev — a „Novo Vreme" szerkesztője.*
Zs. Natan: *A „Novo Vreme" munkássága.*

NOWE DROGI

2. szám

M. Jagielski: *A mezőgazdaság időszerű feladatai 1967-ben.*
J. Albrecht: *Az új ötéves terv pénzügyi problémái.*
Z. Januszko: *A kultúra fejlesztésének gazdasági alapjai a népi Lengyelországban.*
B. Golebiowski: *A falusiak társadalmi magatartásának evolúciója* (Falusiak naplóinak és emlékiratainak elemzése alapján).
Z. Adamowski: *A gépesítés koncentrációja és a mezőgazdasági körök tevékenységének eredményei.*
A. Banaszak: *A kritikai észrevételek és javaslatok inspirációt adnak az alkotó munkához* (Tapasztalatok a wroclawi vajdaságból).
W. Kinecki: *A lengyel úttörő-nevelés eszmei aspektusai.*
R. Werfel: *Zbigniew Brezinski politikai koncepciói Európáról* (Könyvbírálat).
J. Urbaniak: *Az elítélés eszkalációja* (Az amerikaiak vietnami agressziója elleni nemzetközi tiltakozás fokozódása).

Digitized by Google

J. Czesak: *Az FKP XVIII. kongresszusa.*

Z. Zajda, S. Zawadzki: *A perspektivikus ipartelepítési politika koncepciója.*

W. Kawalec: *Statisztikánk időszerű problémái.*

WEG UND ZIEL

2. szám

L. Spira: *Nem is olyan eleven internacionálé* (Tizennégy szocialista párt januári tanácskozásáról).

F. Muhri: *Tanulságok Franciaországból* (A baloldali erők együttműködése a márciusi választásokon).

W. Rochet: *Szocialisták és kommunisták vitája* (Az FKP kongresszusán elmondott beszédből).

A. Ruschitzka: *Gazdaságpolitikai megjegyzések az SPÖ politikájához.*

E. Fiala: *A konjunkturális helyzet 1967 elején.*

Bácskai Tamás: *A szocialista országok gazdasági reformjai.*

K. Laub: *Az államosított kőolajipar problémáiról.*

T. Prager: *A monopoltőkéről.*

H. Lumer: *Vietnam és az amerikai gazdaság.*

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Рост наших достижений — рост наших задач — *Ласло Орбан:* Воспоминания о 15 марта 1942 года — *Имре Парди:* Актуальные вопросы нашей политики в области повышения жизненного уровня — *Д-р Лайош Самель:* Участие населения в управлении общественными делами и социалистическая демократия — *Иштван Альмаши:* Кооперативная демократия и развитие общественного хозяйства — МЕЖДУНАРОДНОЕ ОБОЗРЕНИЕ: ***Петер Вайда:*** **Советская внешняя политика и европейская безопасность — *И. Деллаграмматикас:*** Перед парламентскими выборами в Греции — ОБМЕН ОПЫТОМ: ***Ласло Балог:*** **Хозяйственно-управляющая деятельность вацкого районного комитета партии** — ИЗ ОБЛАСТИ НАУЧНОЙ ЖИЗНИ: ***Ференц Патаки:*** **Направления ориентации марксистской социальной психологии** — ОБЗОР: ***Агнеш Хаваш:*** **Влияние националистических взглядов на наших детей** — КРИТИКА: ***Дердь Бешшеньеи:*** Имре Шаркади: Беглец, 1—2 части

INHALT

Steigende Erfolge, wachsende Aufgaben — *László Orbán:* Erinnerung an den 15. März 1942 — *Imre Párdi:* Zeitgemäße Fragen unserer Lebensstandardpolitik — *Dr. Lajos Szamel:* Bewohnerschaft, öffentliche Angelegenheiten, sozialistische Demokratie — *István Almási:* Genossenschaftsdemokratie und die Entwicklung der Gemeinwirtschaft — INTERNATIONALE RUNDSCHAU: *Péter Vajda:* Sowjetische Außenpolitik und europäische Sicherheit — *J. Dellagrammatikas:* Vor den Parlamentswahlen in Griechenland — ERFAHRUNGSAUSTAUSCH: *László Balogh:* Wirtschaftslenkung und organisatorische Tätigkeit der Kreisparteileitung Vác — AUS DER WISSENSCHAFT: *Ferenc Pataki:* Orientierungsrichtungen in der marxistischen Sozialpsychologie — RUNDSCHAU: *Ágnes Havas:* Nationalistische Einwirkungen auf die Jugend — KRITIK: *György Bessenyei:* Imre Sarkadi: Der Flüchtling, I—II

CONTENTS

Increasing Results, Increasing Tasks — Remembering March 15, 1942, by *László Orbán* — Topical Questions of Our Living Standards Policy, by *Imre Párdi* — The Participation of the Population in Public Affairs and the Socialist Democracy, by *Dr. Lajos Szamel* — Cooperative Democracy and the Development of Joint Farm Husbandry, by *István Almási* — INTERNATIONAL REVIEW: Soviet Foreign Policies and European Security, by *Péter Vajda* — Before the Parliamentary Elections in Greece, by Y. *Dellagrammaticas* — EXCHANGE OF EXPERIENCES: The Economic Directive and Organization Work of the Party Committee of Vác Administrative District, by *László Balogh* — SCIENTIFIC LIFE: Scanning the Directions of Marxist Social Psychology, by *Ferenc Pataki* — REVIEW: Nationalist Effects on Our Children, by *Ágnes Havas* — CRITICISM: Imre Sarkadi's „The Runaway", by *György Bessenyei*

Digitized by Google

SOMMAIRE

Résultats accrus, tâches accrues — *László Orbán:* Commémoration du 15 mars 1942 — *Imre Párdi:* Les problèmes actuels de notre politique relative au niveau de vie — *Dr Lajos Szamel:* La participation de la population aux affaires publiques et la démocratie socialiste — *István Almási:* La démocratie coopérative et le développement de l'exploitation collective des terres — REVUE INTERNATIONALE: *Péter Vajda:* La politique étrangère soviétique et la sécurité en Europe — *Y. Dellagrammatikas:* A l'approche des élections législatives grecques — ÉCHANGE DE VUES: *László Balogh:* Le travail d'orientation et d'organisation économiques du Comité du Parti du canton de Vác — DE NOTRE VIE SCIENTIFIQUE: *Ferenc Pataki:* Tendences d'orientation de la psychologie sociale marxiste — REVUE: *Ágnes Havas:* Influences nationalister sur nos enfants — CRITIQUE: *György Bessenyei: L'Évadée* par Imre Sarkadi

Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat igazgatója
Kiadóhivatal: Budapest, VI., Révay u. 16. Tel.: 116–660
Terjeszti: a Magyar Posta
Előfizethető:
- a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél (csekkszámlaszám: 01 915 003)
- a Posta Központi Hirlapirodánál (Budapest V., József nádor tér 1.)
- és bármely postahivatalnál

Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás az MNB. 8. sz. folyószámlájára
Előfizetési díj: negyed évre 10,50 Ft, félévre 21,– Ft, egész évre 42,– Ft
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hirlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3.

Megjelent 38 000 példányban

Az utolsó kézirat 1967. február 25-én érkezett a nyomdába

67.00753/2 – Zrínyi Nyomda, Budapest. F. v.: Bolgár Imre

INDEX SZÁM: 25 805

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK!

LIBRARY
MAY 15 1967
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
BERKELEY

4

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

XXII. ÉVFOLYAM
1967. ÁPRILIS

Digitized by Google

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

XXII. ÉVFOLYAM, 4.
1967. ÁPRILIS
A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

	3	Választott az ország
ERDEY-GRÚZ TIBOR	7	Kritika a tudományban
GARAI GÁBOR	21	Közös dolgainkról
A. PETROSZJANC	32	Az atomenergetika a Szovjetunióban
DR. RÉDEI JENŐ	44	Információ és irányítás az új gazdasági mechanizmusban
DÉNES GYULA	56	Események és törekvések Kínában
		Szemle
DR. SZABADY EGON	66	A nők helyzetének néhány problémája
MOLNÁR GYÖRGY	79	A termelőszövetkezeti ifjúság helyzetéről és jövőjéről
MOLNÁR GYULA	87	Továbbtanulás és szakmunkásképzés
		Nemzetközi szemle
LÉDERER FRIGYES	96	Az egységpolitika sikere
		Eszmecsere
	101	Vállalatvezetés az új mechanizmusban
		Tájékozódás
PIRITYI SÁNDOR	104	A száz pihenőnap lehetőségei és problémái
	110	**Kis közgazdasági lexikon**

Digitized by Google

Könyvekről

KOVÁCS ENDRE 115 I. Tóth Zoltán: Magyarok és románok

RUFF MIHÁLY 119 Az utópista szocializmus három nagy képviselőjéről

123 **Testvérlapjainkból**

20, 55, 109 Csohány Kálmán grafikusművész rajzai

A CIKKEK SZERZŐI

ERDEY-GRÚZ TIBOR, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára, egyetemi tanár

GARAI GÁBOR, író, az MSZMP Központi Bizottságának tagja, a Magyar Írók Szövetsége titkára

A. PETROSZJANC, a Szovjetunió Atomenergia Bizottságának elnöke, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának tagja

DR. RÉDEI JENŐ, kandidátus, a Konjunktúra és Piackutató Intézet igazgatója

DÉNES GYULA, újságíró

DR. SZABADY EGON, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese

MOLNÁR GYÖRGY, a KISZ Központi Bizottságának titkára

MOLNÁR GYULA, az MSZMP Központi Bizottságának politikai munkatársa

LÉDERER FRIGYES, újságíró

PIRITYI SÁNDOR, újságíró

KOVÁCS ENDRE, a történettudományok doktora, az MTA Történettudományi Intézetének osztályvezetője

RUFF MIHÁLY, tudományos kutató

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
OVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon: 124–475;
111–400

Digitized by Google

Választott az ország

Választottunk. Szavaztunk a jelöltekre és szavaztunk a politikára. A választási eredmények már megjelentek a napilapokban, részletesen, hű tükrét adva egy csaknem két hónapig tartó politikai kampány sikerének. Hiba lenne azonban a választási eredményeket pusztán e kampány koronájaként feltüntetni, hiszen e választások a személyes mandátumok mellett egy többéves politika jóváhagyásához és a következő évek tennivalóihoz kérték és kapták a szavazatokat. Igen, ez a politika, amelyet az MSZMP IX. kongresszusa erősített meg, ismételten elnyerte a tömegek voksait. A nép támogatja a szocializmus teljes felépítésére irányuló programot, egyetért azzal, hogy a közélet, az állami élet demokratizálásával minden tettrekész állampolgár kiveheti a részét a közügyek intézéséből. Vallja, hogy a népi egység, a nemzeti összefogás gyümölcsözik a legjobban az ország és az egyén javára. Támogatja a szocialista haza erejének gyarapítását, s azt a külpolitikai vonalvezetést, amely a béke megvédésére irányul. Mindez akkor is így van, ha több helyen az induló két jelölt közül nem az első helyen szereplő került be a helyi államhatalmi szervekbe. Az igenlő szavazatok tömegében van a lényeg, abban, hogy a nép túlnyomó többsége nemcsak az *egyes emberre* adta szavazatát, hanem a Hazafias Népfront programjában testet öltő, a párt által kidolgozott *politikára* is.

A mostani választások az egyre szélesedő közéleti demokratizmus jegyében zajlottak le. Köztudott, hogy egy választási rendszer lényegét, demokratizmusának fokát az államhatalom osztálytartalma szabja meg. Lenin írja: „Ha a politikai hatalom az államban egy olyan osztály kezében van, amelynek érdekei megegyeznek a többség érdekeivel, akkor lehetséges, hogy az államot valóban a többség akaratának megfelelően kormányozzák. Ha ellenben a politikai hatalom egy olyan osztály kezében van, amelynek érdekei eltérnek a többség érdekeitől, akkor a kormányzás mindig elkerülhetetlenül e többség becsapásává, vagy elnyomásává válik." Ez a mi viszonyainkra is áll: a munkásosztály valóságos politikai hatalma teremtette meg annak a feltételét,

Digitized by Google

hogy választási rendszerünk demokratizmusa túlhaladja minden burzsoá választási rendszerét.

Közismert, hogy egy évvel ezelőtt éppen a pártvezetés vetette fel a nyilvánosság előtt: a tanácstagok választásához hasonlóvá kellene tenni a képviselők megválasztását, a legfelsőbb államhatalmi szerv, az országgyűlés demokratizmusának továbbfejlesztéséért, a parlamenti képviselők és választók kapcsolatainak elmélyítéséért; ki kellene küszöbölni a formális elemeket a képviselői munkából, hogy az országgyűlés tagjai még inkább a választók ellenőrzése alá kerüljenek, s így ténylegesen képviselni tudják azokat, akik szavazataikkal a parlamentbe küldték őket. Így született meg az új választójogi törvény, s ennek alapján zajlottak le a mostani választások is. Ma már reális követelmény, hogy a képviselők rendszeresen beszámoljanak választóiknak, s most ténylegesen is megvalósulhat a közvetlen, élő kapcsolat a képviselők és a választópolgárok között. Ezzel feltétlenül növekszik a képviselők személyes felelőssége is, hiszen a választók tudják, hogy személy szerint kire adták szavazatukat, hogy négy évig kinek a képviselői munkáját kell figyelniök, hogy kit kell rendszeresen beszámoltatniuk és ki az, akit ha méltatlanná válik megbizatására, visszahívhatnak. A visszahívási jog realizálása szintén a demokratizmus továbbfejlesztésének jegyében történt, s lényeges eleme választási rendszerünknek, olyan, amely ismeretlen a burzsoá országokban. De túl a visszahívási jogon: itt voltak a jelölések, a jelölőgyűlések, amelyek különben szintén teljesen ismeretlenek a burzsoá választási jogban.

A Hazafias Népfront, társadalmunk legszélesebb, legátfogóbb tömegmozgalma szervezte ezeket a jelölőgyűléseket, amelyeken a felnőtt lakosság korra, nemre, foglalkozásra való tekintet nélkül jelölhetett bárkit az államhatalom helyi vagy központi szerveibe. Öröm volt hallgatni a sokszor késő éjszakába nyúló vitákat egy-egy jelölőgyűlésen, amikor a jelölt alkalmassága mellett az ország dolgait, lakóterületük gondját-baját is nagy politikai felelősségérzettel, közgondolkodási készséggel tárgyalták meg az emberek.

A jelölőgyűléseken tíz- és tízezer felszólalás hangzott el. Sok olyan választó, akinek máskor, ha ilyesfajta közlendője van, eszébe se jutna, hogy beadvánnyal bajlódjon a tanácsnál vagy más állami szervnél, most felhasználta az alkalmat, hogy ezeken a gyűléseken elmondja észrevételeit, javaslatait, ötleteit. A jelölőgyűlés a dolgozók fórumává vált, s ezt a lehetőséget nem mulasztották el a választók. Három és fél millió ember vett részt a jelölőgyűléseken, tehát a választóknak legalábbis a fele. Azután az a gondos mérlegelés, vita, amely a személy szerinti jelölést megelőzte! A dolgozó tömegek öntudatát mutatta meg, hogy szinte minden jelölőgyűlésen tisztában voltak a választók: milyen fontos szerepük van azoknak, akik az államhatalom különböző posztjain határoznak, intézkednek a szocializmus programjának végrehajtásáról, s ellenőrzik ennek megvalósítását.

Ezért is történt több helyen, hogy a jelölőgyűlés részvevői, gondos

Digitized by Google

megfontolás után, a népfront által beterjesztett javaslat mellett más, szintén legalább annyira alkalmas személyt is javasoltak jelöltnek. S íme, a választások eredménye bizonyítja, hogy nem volt igazuk azoknak az aggályoskodóknak, akik úgy tartották, hogy akkor védik a leginkább a nép érdekeit, ha mindenképpen keresztülverekszik a népfront által állított „hivatalos" jelölt *egyedüli* indulását. Népünk nagy politikai érettséggel döntött arról, hogy kik azok, akik nemcsak tudásukkal, rátermettségükkel jöhetnek számításba, hanem a szocializmushoz való hűségükkel is. Az egyik gödöllői jelölőgyűlésen például felállt valaki, s olyan jelöltet javasolt, aki — ez felszólalásából is kitűnt — valami egészen mást ért szocializmuson, mint a néptömegek. Nem kellett itt senkinek szerveznie, „közbelépnie": a jelenlevő többszáz ember úgy lehurrogta pillanatok alatt ezt a javaslatot, hogy az önjelöltnek egy életre bő tanulság marad, mivé érlelődött népünk politikai tudata. Bátran kimondhatjuk, hogy a szocialista demokrácia fejlődése — bármennyire aggályoskodtak is némelyek — a néphatalmat erősíti. Nem kétséges tehát, hogy ezt a közéleti demokratizmust a továbbiakban is fejleszteni kell.

Pártunk IX. kongresszusa is ebben az irányban jelölte meg a feladatokat, amikor egyebek mellett hangsúlyozta, hogy tovább kell növelni a választott államhatalmi testületek hatáskörét. E hatáskör növekedése pedig messzemenően függ attól, hogy mennyire demokratikusan választották meg e testületeket, s hogy az ott jelenlevő képviselők, tanácstagok érzik-e megbízatásuk súlyát, felelősségét és számadási kötelezettségüket választóik iránt.

Négy évre választottuk meg tanácstagjainkat, képviselőinket. Most már rajtuk, a megválasztottakon a sor, hogy a nép érdekében tevékenykedve, meg is valósítsák az állami életben azt a sok-sok hasznos javaslatot, tanácsot, amelyet útravalóul a jelölőgyűléseken kaptak. Felvetődik persze, hogy mikor képviseli jól választói érdekeit az országgyűlés vagy a tanács tagja: akkor-e, ha csupán választókerületének szűk érdekeit látja maga előtt, vagy pedig akkor, ha összeegyezteti ezt az országos, a közös érdekekkel, lehetőségekkel, igényekkel? Nyilvánvaló, hogy az utóbbi esetben. Az egyéni választások folytán persze lesznek olyan esetek, amikor a lokális érdekek nagyobb hangsúlyt kapnak, de a választott testület összessége a biztosíték arra, hogy az alapvető kérdések eldöntésében az egész közösség érdekei érvényesülnek.

A képviselői munka egyik sarkalatos pontja lesz, hogy a megválasztott képviselők hogyan építik ki kapcsolataikat a helyi párt- és államhatalmi, illetve igazgatási szervekkel. Mert ahhoz, hogy valóban képviselni tudják választókerületük lakosságának érdekeit, feltétlenül támaszkodniuk kell a helyi szervek tapasztalataira; elgondolásaikat, terveiket össze kell egyeztetniük a képviselőkével, s fordítva. Különösen a tanácsok munkájában segíthetnek majd sokat az országgyűlés tagjai: a költségvetés összeállításától kezdve a szolgáltató vállalatok ellenőrzéséig mindenben. S a tanácsok tagjai is az eddigieknél foko-

Digitized by Google

zottabban várhatják el a képviselő segítségét, ötleteit, javaslatait. Ez most azért is különösen nagy hangsúlyt kap, mert a tanácsok a korábbiakhoz képest lényegesen nagyobb hatáskört kapnak; a képviselő fontos összekötő kapocs lehet a helyi és a legfelső államhatalmi szerv között.

Az új parlament és az újonnan választott tanácsok tagjainak a következő években bőségesen lesz tennivalójuk, olyan vonatkozásban is, hogy állami síkon kell hozzájárulniuk ahhoz, amit népünk a szocializmus teljes felépítéséért magára vállalt. Ennek körében sok állami tennivalót ad majd az új gazdasági mechanizmusra való áttérés s ennek következetes megvalósítása természetesen nem csupán a gazdasági vezetők feladata lesz, hanem a választott államhatalmi testületek tagjaié is.

De ami talán még ennél is fontosabb: a most megválasztott mintegy 85 ezer képviselőnek, tanácstagnak sohasem szabad szeme elől tévesztenie, hogy a nép bizalmából került a közélet vezető posztjaira, s csak akkor tudja méltóképpen betölteni hivatását, ha nemcsak formális kötelezettségének tekinti a választóival való kapcsolatok ápolását, hanem megbizatása lényeges elemének. E kapcsolatokból újra és újra bő tapasztalatokat meríthetnek, ezeket pedig eredményesen hasznosíthatják majd az állami munkában.

Választottunk. Az a nap, amelyen az ország népe az urnák elé járult, méltó befejezése volt annak a kéthónapos időszakban, amikor figyelmünket hazánk életének e jelentős eseményére koncentráltuk. Nemcsak a dolgozó nép közvetlen döntési joga bővült ezzel az aktussal, hanem egy tartós folyamat medrét szélesítettük: a tömegek a néphatalom legfőbb szerveinek tagjai fölöti a közvetlen ellenőrzés olyan lehetőségeit kapták meg, amelyek révén a mindennapok gyakorlatában érvényesíthetik a népszuverenitás elvét.

Digitized by Google

ERDEY-GRÚZ TIBOR:

Kritika a tudományban

Ki ne szeretne bírálni, kritizálni, ki ne háborodnék fel valódi vagy vélt hibákon és hiányosságokon, és kinek ne volna ötlete, hogy miként kellene a dolgokat jobban csinálni? De ki ne hallott volna már olyan megjegyzést is, hogy túl sokat kritizálunk, és ez többet árt, mint használ a társadalmi fejlődésnek? Legyen kevesebb kritika, vagy legalábbis nyilvánosan ne adjunk nagy mértékben hangot a negatív jelenségek bírálatának; inkább a pozitív momentumokat, az eredményeket domborítsuk ki, a negatív mozzanatok majd csak elrendeződnek, vagy könnyen elviselhető mértékre csökkennek — mondják.

Tudományos életünkben viszont gyakran halljuk, hogy kevés a kritika, legalábbis az elvszerűen tárgyilagos és elmélyedő. Gyakran panaszoljuk, hogy kevés a színvonalas tudományos vita szóban és írásban, márpedig a vita, a különböző nézetek szembeállítása és összecsapása, alapjában véve kritikára támaszkodik. Gyakori a panasz az emberekkel szembeni kritika tekintetében is: vagy azt kifogásoljuk, hogy elmarad az elemző kritika, a munkásság folyamatos, segítő bírálata, vagy azt nehezményezzük, hogy kellő előzmény nélkül ledorongoló a bírálat.

Ha egy cikk kerete nem is alkalmas arra, hogy minden tekintetben részletesen elemezzük a kritika társadalmi helyzetét Magyarországon, talán nem felesleges néhány megjegyzést tenni ezzel kapcsolatban.

A kritika — eredeti görög értelmében — a kivizsgálás, elemzés, szétválasztás művészete. Az Új Magyar Lexikon szerint egyrészt művészeti, valamint irodalmi alkotások értékeinek és hibáinak esztétikai elvek alapján történő megítélése, másrészt negatív ítélet, rámutatás

Digitized by Google

valaminek a hiányosságaira. Az Enciklopedicseszkij Szlovarj szerint (Moszkva, 1963) a kritika valamely jelenség elemzése megítélés céljából, másrészt negatív ítélet, rámutatás hiányosságokra. Hasonló értelmezéssel találkozunk más helyütt is. Azt hiszem azonban, hogy az ilyenféle értelmezés túl szűk, túlságosan a negatív, illetve a passzív „szemlélődő" mozzanatot domborítja ki a kritikában. A kritika fogalmának ez a némileg egyoldalú értelmezése persze megfelel a köznyelvi szóhasználatnak is, amelyben kritikán többnyire negatív mozzanatok feltárását értik. Pedig a helyesen értelmezett, tudományos szellemű kritikának ennél sokkal nagyobb, előremutatóbb, a haladást aktívabban szolgáló társadalmi szerepe van.

A tudományos igényű kritikában a hibák, a téves nézetek, a hiányosságok, a nem kielégítő tevékenység stb. feltárása és negatív mozzanatokként értékelése elválaszthatatlan a megbírált dolgokban levő pozitív mozzanatok kidomborításától, a bennük levő értékes mag kihámozásától és egészséges kicsírázásának előmozdításától. A természettudományban aligha van olyan nézet, elmélet vagy eljárás, amely mindenestől hibás, amelyben semmi jó nincs, amely semmiben sem tükrözi többé-kevésbé híven az objektív valóságot. De a tudományos vagy gyakorlati társadalmi tevékenység más területein sem gyakori az olyan dolog, amelyben semmi olyan pozitív mozzanat ne lenne, ami támogatásra érdemes. Ilyen ember is kevés akad.

Sem a tudományban, sem a társadalmi tevékenység egyéb területein nem elégedhet meg a kritika még azzal sem, hogy megállapítja a bírált dologban amúgy is ismert pozitív mozzanatokat. Nem elégedhet meg még azzal sem, hogy rámutasson ezen ismert pozitív mozzanatok jobb érvényesülésének lehetőségeire és módjaira: tovább kell mennie ennél, fel kell tárnia a netalán még a bírált dolog hívei által sem felismert pozitív mozzanatokat is, keresnie kell a bírálat tárgyában a még nem realizált lehetőségeket, a még meg nem oldott problémákat. Nemcsak arra kell törekednie, hogy a már feltett kérdésekre adott válaszok téves és helytálló mozzanatait szétválassza, hanem új kérdéseket is kell felvetnie. A társadalmi haladás meggyorsítása érdekében bátran fel kell használni még az egészükben nem helytálló, téves nézetekben és elméletekben levő pozitív vonásokat, a fejlődés szolgálatába állítható ötleteket is.

Amikor a tudományos kritikától nemcsak a már feltett kérdések helyes megválaszolásának elősegítését igényeljük, hanem új kérdések feltevését is, akkor tulajdonképpen *a tudósnak és más szakembernek a társadalommal szembeni felelősségét* domborítjuk ki. A szocializmust építő társadalomban — saját érdekükben is — nemcsak azt kívánjuk tőlük, hogy mintegy megrendelésre szállítsanak információkat, hanem azt is, hogy a társadalom és ezen belül a tudomány sorsáért viselt felelősségük tudatában aktívan, kezdeményezően is segítsék elő a haladást, öntevékenyen is nyúljanak bele az egész társadalmi folyamat me-

Digitized by Google

netébe. Pusztán a negatívumok feltárása, csupán a hibák és hiányosságok bírálata — látszólag bármilyen tudományos alapon áll is — bizonyos értelemben „tudományos nyáspolgárságra" vall, amely sok esetben nincsen messze a rossz értelmű kritizálgatástól. A valóban tudományos szellemű kritika ugyanis — a szocialista társadalom magas mércéjével mérve — nemcsak a hibák szűk szakszempontból való feltárását igényli, hanem azt is, hogy a társadalom egészének szerteágazó összefüggéseiben ítéljék meg a dolgokat, és segítsenek a kritika tárgyában rejtve levő pozitív mozzanatoknak a haladás szolgálatába állításában is.

E felfogásból következik, hogy a kritikának tárgya alapos ismeretéből kell kiindulnia. Tárgyát (legyen az tudományos elmélet, gyakorlati tevékenység, társadalmi helyzet vagy egyéb) a történelmi fejlődés egy szakaszának kell tekintenie, amelynek mint lépcsőfoknak helye van a történelem további menetében, az egyén és a társadalom továbbfejlődésében. Nyilván következik ebből az is, hogy többnyire nincs sok értéke az olyan kritikának, amely egyszerűen tagadja tárgyának minden mozzanatát, minden értékét. Ugyancsak kétes értékű az a kritika, amely ítéletét megingathatatlannak tartja, olyannak, amely a jövőben sem változhat. Ez menthetetlenül dogmatizmushoz vezet, sőt könnyen metafizikus vagy nihilista álláspontba torkollik. Az olyan kritikának, amely pusztán tagadja a régit, nem sok a tudományos, illetve gyakorlati értéke, mint ahogyan az olyan nézeteknek és elméleteknek sincs tartós társadalmi hatásuk, amelyekben semmi értékes mozzanat sincsen.

A jól értelmezett kritika — és ezzel együtt az önkritika is — a fejlődés belső ellentmondásai feltárásának fontos módja. A belső ellentmondások, a dialektikus ellentétek elválaszthatatlanok a természet, valamint a társadalom minden tárgyától és mozgásától. A haladás elválaszthatatlan az új és a régi szakadatlan küzdelmétől, az előremutató és a visszahúzó folytonos összeütközésétől. A régi, a nem kielégítő tagadása a kritika által nem öncélú, hanem fontos momentuma az új, a helyesebb megerősítésének. Ehhez pedig a valóságot minél hívebben tükrözően kell feltárni az ellentéteknek az adott helyzetet létrehozó egységében meglevő *új* momentumot. Erre támaszkodva segítheti elő a kritika a továbbhaladást, amihez persze az adott helyzetben meg nem nyilvánuló, számunkra új mozzanatok is szükségesek.

A marxista kritikának a fejlődés dialektikus-ellentmondásos jellegén kell alapulnia, szakadatlanul elemeznie kell saját magát is, hogy mindenkor kellően szolgálhassa a társadalmi haladást. A mi kritikánk — ellentétben sok polgári kritikával — nem aláásni törekszik a szocialista társadalmat, hanem megerősíteni és továbbfejleszteni. Saját társadalmi valóságunk kritikája azonban nem abban különbözik a polgári kritikától, hogy szemet hunyunk a hibák és hiányosságok felett, hogy a valóságosnál jobbnak, szebbnek tüntetjük fel a helyzetet. Volt olyan

Digitized by Google

korszak, amikor az elterjedt volt, de ezért nagy árat kellett fizetnünk.

Arról szólva, hogy a kritikának alapvetően fejlődésében, dinamikusan kell vizsgálnia tárgyát, ne feledjük, hogy a mozgás általános, minden anyagi objektumtól elválaszthatatlan, abszolút mivolta mellett jelentősége van a viszonylagos nyugalomnak is. A nyugalom, a statikus állapot nem a mozgás teljes hiánya, hanem olyan helyzet, amelyben a mozgások igen lassúak, s ezért a kialakult természeti vagy műszaki szerkezet, illetőleg társadalmi struktúra emberi méretekkel mérve hosszabb időn át nem változik meg lényegesen.

A tudományban is figyelembe kell venni a kialakult helyzetet, a tárgyi ismeretek azon rendszerét, amely az adott időpontban a tudomány alapja. E viszonylag statikus szemlélet feltárja azt, hogy mi van az adott időpontban. Ez is fontos mozzanata a tudománynak, de önmagában e „pillanatképnek" még nem nagy a társadalmi haszna. Meg kell vizsgálni, hogy miért és miként alakult ki az adott helyzet. Csak ennek ismeretében következtethetünk arra, hogy miként fog tovább változni. E változásoknak a múlt fejlődéséből levezetett törvényszerűségei alapján van módunkban nemcsak tudományos prognózist adni a jövőről, hanem céltudatosan befolyásolni, irányítani is azt. Ez alapvető követelmény a szocialista társadalomban, amelynek kielégítését a marxista tudomány — bizonyos határok között — lehetővé is teszi.

A valóság alakulásában elválaszthatatlan lévén a dinamikus és a viszonylag statikus mozzanatok kölcsönhatása — ami ma van, az a múltból alakult és a jövő alakulásának az alapja — a kritikának is egyaránt figyelembe kell vennie a dolgok dinamikus és statikus jellegét. Ezek egységében kell vizsgálnia tárgyát és kihámoznia belőle az előremutatót, azt, ami a viszonylag statikus helyzet e vonatkozásban kedvező elemeinek tartósabbá tételét segíti elő, és azt, ami meggyorsítja a kedvezőtlen elemek kiküszöbölését, az ember számára előnyösebb, új helyzet kialakulását. Ez persze sok esetben ellentétes igényeket jelent a kritikával szemben, de dialektikusan ellentéteseket, márpedig a dialektikus ellentétek a valóság elválaszthatatlan, lényeges sajátságai.

Nagy jelentőségű a kritika a tudományban sokszor még annak az alapvető kérdésnek a megválaszolásában is, hogy mely nézetek, illetve elméletek minősíthetők materialistának, és melyek idealistának. Valamely nézet, illetve elmélet materialista mivoltának ugyanis alapvető ismérve az, hogy a fejlődés adott szintjének megfelelő mértékben híven tükrözi-e az objektív valóságot.

A tudományban kibontakozó új nézetekről, illetve elméletekről azonban sokszor nem könnyű eldönteni, hogy mily mértékben tükrözik híven a valóságot. Főleg nem könnyű napjainkban, amikor az új felfedezések többnyire nem közvetlenül érzékelhető jelenségekre vonatkoznak, hanem olyanokra, amelyek a dolgok mélyén vannak, és ame-

Digitized by Google

lyekre csak közvetve, bonyolult műszerek révén, sok áttételen és absztrakción át lehet következtetni. Többnyire sokoldalú, elmélyült marxista kritika és önkritika szükséges annak a kiderítésére, hogy összhangban vannak-e az új nézetek az objektív valósággal, illetve melyek az elméletnek azok a vonásai, amelyek viszonylag híven tükrözik a valóságot. Sokszor nem könnyű meglátni, hogy mi az a termékeny magja a nézetnek vagy elméletnek, amelyet racionálisan tovább kell fejleszteni, és melyek rajta azok a fejlődést hátráltató buroklevelek, amelyeket tanácsos lehántani.

Azzal kapcsolatban, hogy milyen nehéz némelykor megbízható véleményt alkotni arról, hogy dialektikus materialista-e valamely nézet vagy elmélet, gondoljunk pl. arra a világszerte folyó hosszú vitára, amely az Einstein-féle relativitáselmélet körül folyik. Ez az elmélet a régi (a „klasszikus") fizika gondolkodásához szokott szakember számára számos meglepő gondolatot tartalmaz, olyant, amelyet a klasszikus gondolkodásúak hajlamosak idealistának minősíteni. Nagyon vázlatos példaként szolgáljon az, hogy a relativitáselmélet szerint a fény (amely a klasszikus fizika értelmében mindig egyenes úton terjed), elhajlik, ha nagy tömegű testek mellett halad el. Ez századunk elején ellentétben állt az optika egész tapasztalatával. Az akkori tudományos helyzet szerint tehát az az elmélet, amelyből ez következik, joggal kerülhetett az idealizmus gyanújába. De az is igaz, hogy azelőtt nem vizsgálták meg olyan fénysugár útját, amely nagyon nagy tömegű test mellett halad el. Amikor azonban nagy pontosságú, modern műszerekkel megvizsgálták a távoli csillagokról jövő fénynek a Nap közvetlen közelében vezető útját, akkor a tapasztalat igazolta a relativitáselmélet következtetését. Az e következtetés alapját szolgáltató elméleti konstrukció tehát ezen érv alapján nem vádolható idealizmussal. Vannak azonban a relativitáselméletnek olyan következtetései is, amelyeket eddig még nem sikerült egyértelműen igazolni vagy megcáfolni. Ezek körül folyik ma a filozófiai vita is. Közben a fizikusok igyekeznek mérőműszereiket és műszereiket annyira tökéletesíteni, hogy tapasztalati tények megállapításával lehessen dönteni a vitában.

Még bővebb lehetőséget ad a materialista vagy idealista jelleggel kapcsolatos vitára számos biológiai tétel, annál is inkább, mert az élők világában sokkal nehezebb a szabatos kísérletezés, mint az élettelen világban. Közismert pl. az öröklődés kérdésében régóta folyó vita. Tapasztalati tény, hogy a szaporodáskor osztódó sejtek magvának vannak olyan részei, amelyeket a megfelelő festés mikroszkóp alatt jól láthatóvá tesz, ezek a kromoszómák. Kétségtelen az is, hogy összefüggés van a kromoszómák száma, alakja, viselkedése, valamint a tulajdonságok öröklődése között. De még ma sincsen teljesen egyértelműen tisztázva, hogy milyen ez az összefüggés, hogy milyen mértékben befolyásolják a sejt egyéb részei a kromoszómák örökítő sajátságait, milyen mértékben és milyen módon szabják meg ezeket a kromoszómákban

Digitized by Google

levő óriási molekulasúlyú anyagok stb. A tapasztalatok alapján még nem egyértelműen tisztázott kérdésekre vonatkozó elméletekről nem lehet biztosan eldönteni, hogy materialisták-e, vagy idealisták, vagyis viszonylag híven tükrözik-e a valóságot, vagy eltorzítva.

A hasonló példák arra figyelmeztetnek, hogy még nem minden problémával kapcsolatban érett meg a helyzet olyan elmélet kidolgozására, amelyet egyértelműen helyesnek lehetne nyilvánítani. Természetesen az a megállapítás, hogy valamely elmélet helyes — mindig történelmi jellegű, és lényegében csak azt jelenti, hogy az ismeretek adott fokán ez az elmélet viszonylag helyesen tükrözi az objektív valóságot, más szóval: nem ismerünk olyan tényeket, amelyek ellentétben állnának ezzel az elmélettel. A tudomány egész története azt tanúsítja azonban, hogy bármennyire teljesen helyesnek véltek is valamely elméletet egy korszakban, előbb-utóbb mindig ismeretessé váltak olyan tények, amelyekkel már nem volt képes megbirkózni ez az elmélet, hanem kénytelen volt átadni helyét egy tökéletesebbnek, amely hívebben tükrözi a valóságot. Idővel persze az újabb elmélet is ugyanerre a sorsra jut. Egy adott korszakban, pl. a jelenben, mégis többnyire megállapítható valamely tárgykörre vonatkozó elméletekről, hogy melyik írja le közülük viszonylag a leghívebben a valóságot, melyik tehát az adott korszakban a helyes.

Ez azonban nincs mindig így. Előfordul, hogy a tárgyi ismeretek hiányossága folytán több különböző elmélet is eléggé híven írja le azt, amit ismerünk. Ilyen esetekben nem lehet egyértelműen és meggyőzően állást foglalni valamelyik elmélet mellett vagy ellen, hanem lehetnek elméletek, amelyek mintegy konkurrálnak egymással. Ez serkenti a kutatást további tárgyi ismeretek megszerzésére, a valóság jobb megismerésére. Ilyen körülmények között indokolt a türelem, a tolerancia, mindaddig, amíg már elég tapasztalattal fogunk rendelkezni annak egyértelmű eldöntésére, hogy a társadalmi feljődés adott fokán melyik elmélet írja le viszonylag leghívebben a valóságot, melyikből lehet leginkább következtetni új, eddig ismeretlen dolgokra, melyik tehát a marxista szemléletnek megfelelő materialista elmélet.

A fentieknek megfelelő körülmények között a kritikával szemben is türelemmel kell lennünk, különféle kritikai nézeteket is tolerálni kell, anélkül, hogy ezzel az elvszerűtlenség vádját vonnók magunkra. De az ilyen helyzet egyáltalán nem teszi fölöslegessé a kritikát. Ne riassza vissza a kritikust az a kockázat, hogy a később megismerendő tények fényében majdan netalán hibásnak minősül a kritikája. Ilyen körülmények között tévedései is értékesek lehetnek, elősegíthetik az ismeretek fejlődését, mert sokszor éppen a téves nézet igazolására végzett kutatások derítenek fényt új tényekre. A tudósnak és a kritikusnak abban is van társadalmi felelőssége, hogy merje nézetét nyilvánítani ilyen körülmények között is, legyen bátorsága — ha szabad így mondani — ahhoz, hogy esetleg „indokoltan" tévedjen.

Digitized by Google

Tekintettel a kritika fontos szerepére a haladás előmozdításában, érdemes e kérdéssel foglalkozni. Szétágazó, bonyolult problémák szövevényében kell eligazodnunk, ha átfogó választ keresünk e kérdésre. Hadd szorítkozzam ezúttal arra, hogy tudományos életünk kritikai szellemének csupán néhány vonását tegyem szóvá.

Ha egy szóval kellene válaszolni a fenti kérdésre, akkor nemet kellene mondani. De ez egyrészt semmitmondó, másrészt méltatlan lenne. Semmitmondó, mert az előzőkben vázolt jellegű kritika a társadalmi fejlődés oly fontos és nagy igényű tényezője, amelynek érvényesülésével alighanem még hosszú ideig nem lehet a társadalom megelégedve. Feleletként tehát a „nem" időtlen lenne, nem segítene a mai helyzet gyakorlatilag hasznos értékelésében. De méltánytalan is lenne e felelet, mert elszakadna a múlt és jelen reális viszonyaitól, nem mozdítaná elő a jelen ellentmondásos állapotának a történelmi fejlődés alapján való megítélését, és nem segítené a sokirányú kölcsönhatások közül azok erősítését, amelyek a jelen történelmi helyzetben leginkább támogatják a társadalmi haladást.

A tudományban — csakúgy, mint a társadalmi élet egyéb területein — nem szakítható el a tevékenység tárgya, iránya és eredménye azoktól, akik e tevékenységet kifejtik. A tudományos nézetek és elméletek nem különíthetők el azoktól a kutatóktól, akik kidolgozzák és magukévá teszik ezeket. Mégis érdemes némileg elválasztva is figyelmet szentelni a kritikai szellem érvényesülésének, egyrészt a nézetekkel, elméletekkel, konkrét tudományos művekkel kapcsolatban, másrészt maguknak a tudomány művelőinek, a tudósoknak és kutatóknak vonatkozásában. Mert igaz ugyan, hogy elvi küzdelmeink tárgyai nem egyének, hanem nézetek, de az is igaz, hogy az emberekért is síkra szállunk. Igyekszünk olyan körülményeket létesíteni, amelyek között az emberekben levő pozitív tulajdonságok és törekvések maximálisan előtérbe juthatnak és érvényesülhetnek, a negatívak pedig háttérbe szorulnak. Segíteni kell az embereket abban, hogy minél reálisabban felismerjék a valóságot, a társadalomban és önmagukban egyaránt, és e felismerésből minél inkább olyan következtetést vonjanak le, olyan tevékenységre irányuljon szándékuk, amely nemcsak megfelel a természet és a társadalom objektív törvényeinek, hanem ezeket céltudatosan fel is használja a társadalmi haladás érdekében, és egyben saját boldogulásukat is elősegíti.

Tudományos életünk számos területén folynak viták szakmai és ideológiai kérdések körül. Vitáznak a kutatók arról, hogy valóban tény-e egy-egy olyan megállapítás, amelyet hívei ténynek minősítenek, és arról is, hogy milyen következtetéseket lehet belőle levonni. Vitáznak arról, hogy milyen belső összefüggések tükröződnek a tényekben, mennyiben helytállóak a magyarázatukra kidolgozott elméletek, s esetleg arról is, hogy miként ítélték meg elméletük jellegét maguk az elmélet megalkotói. Ideológiai vonatkozásokban is bővelkedő viták foly-

Digitized by Google

nak a relativitáselméletről, a kvantummechanikáról, a matematika némely kérdéséről, a biológia alapvető problémáiról, múltunk történetének és irodalmunknak számos kérdéséről, egyes filozófiai problémákról stb. Népgazdaságunk időszerű fejlesztésével való szoros kapcsolatuk miatt jelentősek a közgazdaságtudományban folyó széles körű viták, jelenleg főleg azok, amelyek a gazdasági mechanizmus reformjával függnek össze. Mindezek és még sok más terület vitái arról tanúskodnak, hogy tudományunk a legutóbbi évtizedben nagyrészt kiszabadult az egészséges vitákat bénító dogmatizmus korábbi béklyóiból, és számottevően előrehaladt az igényes marxista kritika útján.

Nem volna azonban jó elhallgatni, hogy sok még a teendő e téren. Mindenekelőtt nagyrészt hiányzik még az egyes tudományágak hazai helyzetének átfogó kritikája, amely egyaránt figyelembe venné a nálunk történelmileg kialakult helyzetet, értékelően beillesztené ezt az adott tudományág nemzetközi helyzetébe, áttekintené a fejlődés világszerte érvényesülő fő tendenciáit. Marxista elemzéssel értékelné ezeket, és kiderítené, melyek az egyes tudományágakban azok az alágazatok, tudományszakok, illetve irányzatok, amelyeknek erőteljes fejlesztése indokolt nálunk. Ez igen nagy igény a kritikával (és nem csak a kritikával) szemben, amelynek kielégítését éppencsak hogy megkezdtük.

Túlzás volna persze azt állítani, hogy csak az ilyenféle, valóban nagy igények mércéjén mérve találunk hiányosságokat tudományos életünk kritikai szellemében. Ha őszinték akarunk lenni, akkor meg kell vallanunk, hogy sok még a kívánnivaló a részletkérdések, a konkrét munkák kritikája területén is. Pedig e vonatkozásban már nem a nagy feladatokkal szükségszerűen együttjáró nagy nehézségek miatt lassú az előrehaladás, hanem egyéb, sokszor kisszerűbb tényezők következtében.

Nem kielégítő pl. a tudományos művek (könyvek, értekezések) konkrét bírálata. A tudományos folyóiratokban (főleg a természettudományiakban) megjelent könyvbírálatok nagy része inkább ismertetés, mint mélyreható marxista bírálat, bár van nem kevés kivétel ez alól. Egy-egy mű elmélyedő kritikájának az elmaradása persze többnyire nem nagy hiányosság, de ha ez a tudományos termés jelentékeny részére kiterjed, akkor már kulturális életünk egészére érezhető annak a segítségnek az elmaradása, amelyet a színvonalas kritika adhatna.

A konkrét tudományos művek kritikájának elégtelensége sokféle okra vezethető vissza. Sok tényező gátolja a kritikai szellem kibontakozását, s ezek között objektívek és szubjektívek is vannak. Tény, hogy Magyarország kis ország lévén, számos olyan speciális tudományszak van, amelynek nálunk csak egy vagy néhány művelője akad, s ezek egymással többnyire szoros kapcsolatban vannak. Az e speciális szakokban megjelent műveknek színvonalas kritikáját hazai szerzőktől nem is várhatjuk, külföldiek pedig magyar munkákhoz nyelvi nehéz-

Digitized by Google

ségek miatt nem férhetnek hozzá, és más körülmények is nehezítik bevonásukat.

A tudomány fejlődésével növekvő specializálódás maga is felvet olyan problémákat, amelyek kritikai vizsgálatot igényelnek. Elég itt arra utalni, hogy egyrészt a szakember mind szűkebb területen rendelkezhet csak olyan mélyenszántó ismeretekkel, amelyek nélkülözhetetlenek az önálló alkotó munkához; másrészt viszont ma már a legtöbb esetben csak úgy érhetők el jelentős új tudományos eredmények, hogy figyelembe vesszük rokonszakmák eredményeit is, és felhasználjuk módszereiket. A legtöbb kutatás ma már ilyen értelemben komplex.

A korszerű tudomány tehát két ellentétes igényt támaszt a kutatóval szemben: egyre szűkülő körben kell specializálnia magát, viszont egyre több más tudományággal való összefüggést kell áttekintenie ahhoz, hogy munkája valóban új dolgokat tárhasson fel. A növekvő specializálódás és a szélesebb áttekintés, a szűk területen új tények felfedezése és az átfogó nézetek kialakítása — olyan dialektikus ellentétek, amelyeknek kellő egységét kell kialakítani. Ez az egység bizonyos mértékig az egyes kutatókban is kialakulhat, de sok esetben csak kutatói kollektívákban mint egységes egészekben valósulhat meg kielégítő mértékben.

A komplex kutatásokban ma már általában különböző szakmák képviselői működnek együtt. Minden együttműködő specialistája a saját szakmájának, de kellő ismeretekkel kell rendelkeznie az együttműködő többi szakma bizonyos kérdéseiben is. Szükség van továbbá a kutatási témának egy olyan vezetőjére is, aki az együttműködő területek speciális lehetőségeinek ismeretében áttekinti, hogy ezek milyen mértékben, illetve arányban járulhatnak hozzá a kitűzött feladat megoldásához.

Azzal a növekvő szereppel kapcsolatban, amelyhez a komplexitás a tudományos kutatásban mindinkább jut, nagy feladatai vannak a kritikának is, amelynek persze szintén komplex szemléletűnek kell lennie. Véleményt kell alkotnia a kritikának arról, hogy megfelelő-e a komplexitás, nem túl nagy-e a specializálódás — ami elszigetelődéshez vezethet, s akadályozhatja a felfedezett tények helyes értelmezését és felhasználását —, vagy nem tengenek-e túl az általánosságok, ami elsekélyesítheti a kutatómunkát, és meggátolhatja a világ mélyen rejtett tárgyainak vagy összefüggéseinek a felfedezését. Jó volna, ha azzal is foglalkoznék a kritika, hogy a szűkülő specializálódás és a szélesedő áttekintés ellentétének dialektikus egysége mily mértékig alakítható ki egy egyénben, és mily mértékben kell ezt az egész kollektíva tulajdonságává tenni. A kritika e vonatkozásban a tudományos káderutánpótlás nevelését is célba vehetné: vajon helyesen készítjük-e elő a kutatókat a komplex munkára. E téren azonban egyelőre inkább csak elgondolásokról beszélhetünk, semmint eredményekről.

Digitized by Google

Ilyenféle, többé-kevésbé objektíve indokolt hiányosságokon túlmenően azonban sok más területen is aránylag kevés a tudományos művek elmélyült marxista kritikája. Kevés az olyan kritika, amely a tartalmi ismertetésen kívül nem elégszik meg néhány általános méltató mondattal, esetleg néhány hiba kifogásolásával, hanem mélyenszántóan, eszmeileg jól megalapozottan elemzi a művet, kihámozza érdemeit és hibáit, kidomborítja gondolatainak, illetve irányzatának újszerűségét vagy ennek hiányát, rámutat a hazai és nemzetközi tudományos életben őt megillető helyre, feltárja várható hatását, és azt, hogy ez mennyire egyezik az adott tudományszak nemzetközi tendenciáival vagy tér el tőlük, s mennyiben felel meg hazai terveinknek és céljainknak. Pedig az ilyen kritikák széles körű elterjedése nagy jelentőségű lenne nemcsak a szűk szakma számára, hanem általában tudománypolitikánk továbbfejlesztése, magasabb szintre emelése érdekében is. Ezek az előnyök persze csak akkor érvényesülnének kellő mértékben, ha egy-egy műről több kritika is megjelennék. Egyébként ugyanis az a veszély, hogy a kritikus csalhatatlan bírónak tűnik.

A marxista kritikának kérlelhetetlenül és tárgyilagosan fel kell tárnia a hibákat és hiányosságokat. De egyben utat kell mutatnia a továbbfejlődésre, a kritika tárgyában levő értékek kibontakoztatására. A ledorongoló kritika mit sem ér. Tudományos megalapozatlanság jele, ha a kritika „az erő helyzetéből" szól, ha szitok-átok hadakozásba kezd, ha dogmákra támaszkodik, ha csupán tekintélyekre hivatkozik (esetleg olyan körülmények között, amelyek között a tekintélyek, ha élnének, tiltakoznának ez ellen). A marxizmus nagy ereje az, hogy a természet és a társadalom objektív törvényeinek megfelelően tűzi ki gyakorlati céljait. Ebben a tárgyilagosságban gyökerezik a marxista kritika fontossága is, amely elveti a valóság szubjektív és voluntarista eltorzítását, ezzel szemben a reális valóság objektív törvényszerűségeit kutatja, hogy felhasználhassa ezeket gyakorlati céljai megvalósításában.

A tudományos kritikákban is — csakúgy, mint egyéb tudományos munkákban — gyakori az a hiányosság, hogy egyszerűen felsorolja a tényeket, esetleg egymás mellé sorakoztatja a pozitív és a negatív mozzanatokat, anélkül, hogy elvi egységbe foglalná ezeket, minőségük és arányuk értékelésével megmutatná helyüket a tudomány fejlődésében, és — ahol ez indokolt — értékeiket a társadalmi haladásban. Az ilyen, egyszerűen leíró, pozitivista kritikának a korlátai persze a társadalomtudományban sokkal inkább megmutatkoznak, mint a természettudományok legtöbb ágában.

Amikor a kritikától értékelő, bizonyos értelemben szintetizáló szemléletet igénylünk, akkor konkrét, árnyalt véleményekre és megállapításokra kell gondolni. Nem sokat ér az olyan kritika — bár meglehetősen gyakori —, amely érvek helyett közhelyeket vagy általános jelzőket használ, konkrét érvek nélkül bírál. Még az sem kielégítő, ha

Digitized by Google

a kritika a tapasztalatok alapján megállapított konkrét tényeket vagy tételeket általános ideológiai szempontból bírálja. A marxista ideológia tudományos mivolta ugyanis nem abban áll, hogy részletekre vonatkozó konkrét tételei örökérvényűek, hanem abban, hogy azt tekinti a tudományos tételek igazságának mértékéül, mennyiben tükrözik ezek viszonylag híven az objektív valóságot, mennyiben egyeznek meg következtetéseik a tapasztalattal. Minthogy a marxizmus filozófiájának, a dialektikus materializmusnak a tételei a különböző szaktudományok legfontosabb megállapításainak széles körű általánosításán alapszanak, s ezzel évezredek tapasztalatait foglalják össze, kétségtelen, hogy egy új felfedezés, amely a dialektikus materializmus valamely részlettételével ellenkezni látszik, nagy óvatosságra int. Ilyen esetekben fokozott gonddal kell ellenőrizni, hogy a tényeknek vélt dolgok valóban tények-e, nincs-e hiba az észlelési módszerben vagy a műszerben, hogy egyértelműek-e és meggyőzők-e a közvetlen észlelésekből levont következtetések. Ha azonban tudásunk mai fokán ítélve e tekintetben minden rendben van, akkor a fejlődést gátló dogmatizmus lenne vélt ideológiai indok alapján elvetni az igazolt tudományos tételt. Ilyen esetekben meg kell vizsgálni, hogy miként módosítandó a filozófiai tétel úgy, hogy jobban feleljen meg a valóságnak, mint az eredeti, amelyet kevesebb ténybeli ismeret alapján dolgoztak ki.

A nem kielégítő helyzet okai között aligha az utolsó az, hogy az elmélyedő kritikának nincs elég társadalmi becsülete. A bírálatok díjazása sincsen arányban a beléjük fektetett munkával; sokan ezért sem tartják érdemesnek rászánni azt a nagy munkát, amelyet egy magas eszmei színvonalú kritika megírása igényel. Bizonyos értelemben bűvös körrel állunk itt szemben: kevés a magas eszmei színvonalú, valóban elmélyülő és előremutató kritika, ezért nem is lehet nagy ezeknek a társadalmi hatása, minthogy pedig kicsi a kritikák társadalmi hatása, kevesen tartják érdemesnek ilyen kritikák kidolgozását.

A tudományos kritikát bizonyos mértékben egyeseknek azon aggodalma is fékezi, hogy ha egy művet megbírálnak, akkor ezzel ártanak a szerzőnek, vagy legalábbis megbántják őt. Az aggodalmaskodók emlékeznek az olyan esetekre, amelyekben a tárgyilagosnak látszó bírálat inkább jeladás volt a szerző megbélyegzésére, vagy hivatalos háttérbe szorítására. Másrészt viszont vannak, akik óvakodnak a megszokottól eltérő véleményt kifejteni kritikájukban, mert nem tudhatják, hogy a „hivatalos vélemény" mennyiben fogja azt magáévá tenni vagy elutasítani, elutasítás esetén pedig kellemetlenségtől félnek. Ma már nálunk ilyen veszély nincs, de a múlt, a személyi kultusz és a dogmatizmus kísértete még visszajár, annál is inkább, mert vannak még, akik sajnálják, hogy nézeteiket nem érvényesíthetik érvek helyett adminisztratív eszközökkel. Ez is egy okkal több arra, hogy nagy erőfeszítéseket tegyünk a tudományos viták élénkítésére.

Digitized by Google

Minél inkább közkinccsé kell tenni azt a gondolkodást, amely természetesnek tartja, hogy a tudományban nem lehet bürokratikusan megállapítani „hivatalos igazságokat", különösen örökérvényűeket nem. Közkinccsé kell tenni azt a felismerést, hogy tudományos igazságokat csak tudományos módszerekkel lehet megállapítani, de az így megállapított tudományos igazságok is történeti jellegűek, érvényük bizonyos mértékig a társadalom adott fejlettségi fokához van kötve.

Tudományos igazságaink csak akkor maradhatnak tartósan korszerűek, ha újból és újból összevetjük őket a tapasztalattal, s fejlődő eszközeink, valamint haladó gondolkodásunk segítségével mind hívebben igyekszünk tükrözni tudatunkban az objektív valóságot. Ez minduntalan új erőfeszítéseket, új eszmei próbálkozásokat igényel, amelyek persze nem mind és főleg nem azonnal járnak sikerrel. A kritikában csakúgy, mint a tudomány más síkjain, a legjobb szándék és a legnagyobb körültekintés mellett is elkerülhetetlenek a tévedések, a nem helytálló nézetek. Ezek ellen szívósan kell küzdeni, de a haladás érdekében mégis vállalni kell kockázatukat is. E vonatkozásban is igaz, hogy csak az nem téved, aki nem dolgozik. A tévedések észrevétele és kiküszöbölése, a megállapítások szakadatlan pontosítása, a nézetek mind jobb hozzáillesztése az objektív valósághoz — a tudomány soha meg nem szűnő kötelezettsége, amelynek teljesítéséből a kritikának is ki kell vennie a részét.

Van a negatív mozzanatokat is tárgyilagosan feltáró kritikának néha személyi gátja is. Ez részben a helytelenül értelmezett tekintélytiszteletre vezethető vissza, részben pedig egyesek azon aggodalmára, hogy a megbírált „visszalő", s a bírálatból kényelmetlenségek, hátrányok származhatnak. A kritikai szellem érvényesülésének ezt az akadályát mielőbb ki kellene és ki is lehet küszöbölni. Közéletünk tisztasága ma már elérte azt a fokot, amelyen tárgyilagos kritika miatt nem kell retorzióktól félni. Kisebb kellemetlenségek persze néha még előfordulnak, ezek elviseléséhez és egyben az ellenük való küzdelemhez azonban a tudományos dolgozóknak rendelkezniük kell a szükséges bátorsággal.

A „civil bátorság" érvényesülése és a fiatal kutatók erre nevelése fontos tényező tudományos közéletünk további tisztulásában. Ennek a ma már számottevő kockázattal nem is járó bátorságnak a hiánya mutatkozik meg pl. abban, hogy tudományos testületek olykor titkos szavazással elvetnek valamely előterjesztést (pl. kandidátusi vagy doktori disszertációt), anélkül, hogy az előző megvitatásban bárki is ellenvéleményt fejtett volna ki. Nem a szavazás titkos volta a helytelen — hiba volna ezt megváltoztatni —, hanem az, hogy a szavazóknak nem volt „bátorságuk" tudományos aggodalmaikat nyíltan felvetni és lehetőséget adni ezek megvitatására. Így voltaképpen azt sem lehet tudni, mivel nem értett egyet a testület. Az ilyen egyszerű leszavazás általi

Digitized by Google

kritika nem építő, hanem ledorongoló, még akkor is, ha történetesen helytálló a negatív ítélet.

Tudományos közéletünk tisztaságának nem szolgál dicsőségére az a szintén nem nagyon ritka magatartás sem, hogy szakemberek a vitában, sőt esetleg még a szavazás során is pozitív véleményüknek adnak kifejezést, de az ülés után a folyosón vagy másutt elmondják egymásnak, hogy valójában más a nézetük, mint aminek hangot adtak.

A tudományos munkák bírálatával kapcsolatban a legtöbb panasz a tudományos minősítések vonatkozásában merül fel. Ez azonban nem azért van, mintha a Tudományos Minősítő Bizottság különösen rosszul dolgoznék. Munkájában azonban koncentráltan és mintegy intézményesen tükröződnek tudományos közéletünk ilyen vonatkozású hiányosságai. E testület ugyanis szervezetten és kötelezően foglalkozik tudományos disszertációk elbíráltatásával és bírálatával. Munkájában tehát csokorba kötve mutatkoznak meg a hibák és hiányosságok. Ezek kiküszöbölésére nem elég tehát a Tudományos Minősítő Bizottság munkáját megjavítani — bár erre is van lehetőség —, hanem egész tudományos közéletünk szellemét kell továbbfejleszteni, hogy minél jobban érvényesülhessen a magas mércével mért tudományos etika.

A kényelmetlen helyzetek kerülése az egyik oka annak is, hogy a tudományos kutatók személyi tulajdonságainak és magatartásának tárgyilagos kritikája sem mindig kielégítő, illetve nem a kellő időben történik. Hozzájárul persze ehhez az is, hogy a kritikára illetékes vezetők sok esetben nem elég jól ismerik munkatársaikat ahhoz, hogy részletesen és segítően bírálhassák, értékelhessék képességeiket és munkájukat.

Pedig erre nagy szüksége van minden dolgozónak, de különösen a fiataloknak. Nemcsak azért, hogy erőteljesen fejleszthessék lappangó pozitív tulajdonságaikat, leszokjanak hibáikról, és pótolhassák hiányosságaikat, hanem azért is, hogy jobban megismerhessék önmagukat, tárgyilagosabb képet kaphassanak saját képességeikről. Az önismeret kellő fokára nem mindenki képes saját erejéből eljutni. Pedig csak önismeret birtokában tűzhető ki olyan életcél és kereshető meg az olyan munkahely, amely leginkább hasznos a társadalom számára és viszonylag legelőnyösebb az egyénnek is. Társadalmunkban bő lehetőség van az egyéni képességeknek megfelelő munkahely megtalálására. Jó néhányan vannak azonban tudományos intézményeinkben olyanok, akik kellő tudományos képességek hiányában nem érték el azt, amit szerettek volna, és ezért elégedetlenek. Pedig, ha idejében rendszeresen kaptak volna építő kritikát, jobban megismerhették volna saját képességeiket, és megkísérelhették volna, hogy képességeiket és munkásságukat a szükséges irányban fejlesszék, illetve képességeiknek megfelelőbb munkaterületet keressenek. Ilyeténképpen a kritikával járó átmeneti kellemetlenségek vagy rossz érzések kikerülése tulajdonképpen sok esetben számottevő kárt okoz az egyénnek és a köznek egyaránt.

Digitized by Google

Az elmondottakban szó volt arról, hogy milyen tényezők gátolják vagy legalábbis nehezítik a magas színvonalú kritika általános kibontakozását. Érdemes azonban ismételten rámutatni arra is, hogy mit akadályoz, illetve nehezít a kritikai szellem elégtelen volta. Mindenekelőtt megállapítható, hogy általában lassítja a társadalmi haladás ütemét. Kellő kritika hiánya miatt hosszabb ideig tart, amíg nézetekről és elméletekről kiderül, hogy mi bennük a valóságot viszonylag híven tükröző, az előremutató, a haladást szolgáló, a gyakorlat számára kiaknázható. Kellő kritika híján nehezebbé válik a tudományfejlesztés fő irányainak céltudatos kitűzése, az anyagi és szellemi erők megfelelő részének a koncentrálása azokra a problémákra, amelyek az adott körülmények között a legtöbb haszonnal kecsegtetnek. Nehezíti a nem kielégítő kritika az egyes tudományágazatok fejlesztését is, mert nem ad segítséget a leggyümölcsözőbbnek ígérkező tendenciák kimunkálásához. Károsítja a kellő kritika hiánya magát a kutatót is, mert elüti őt attól a segítségtől, amelyet kaphatna egyénisége, képességei és munkája pozitív mozzanatainak a felismeréséhez és céltudatos fejlesztéséhez, továbbá negatív mozzanatainak a háttérbe szorításához. Tudományos életünk kritikai szellemének a fejlesztése tehát a társadalmi közösségnek és az egyénnek egyaránt érdeke.

Csohány Kálmán: Szentesi út (tusrajz)

Digitized by Google

GARAI GÁBOR:

Közös dolgainkról

Az európai szocialista országok irodalmi kapcsolatai napjainkban

A modern magyar irodalomban a nemzetköziség eszméjével szorosan eggyéforrott igazi hazafiság, a szomszéd népekkel való testvéri együttműködés vállalása és akarása, mindenféle dühödt, elfogult, retrográd nacionalizmus elítélése — a proletárforradalmakkal ránkvirradt XX. század kezdete óta mindig a legjobbak és legnagyobbak programja volt. *Ady Endre* 1905-ben, *„A nacionalizmus alkonya"* című cikkében így ír:

„Öregnek csúfolt, de egyre ifjodó Európánk lehesseget végre egy utálatos lidércet a melléről: a nacionalizmust...

Ahol csak nem frázis a haladás, ott már mindenütt erős marokkal készül a lelkében világosulni kezdő nép, hogy az emberiség herbáriumából kitépje ezt a mérges, élősdi növényt...

A nacionalizmus nem hazafiság. A hazafiság valami olyan sine qua non-ja az embernek és a társadalomnak, hogy még fogalommá sem kell sűríteni azt és szót sem kell keresni hozzá. A közös kultúrában és közös társadalmi munkában álló becsületes munkásemberek mind azok. Hazafiak, ha úgy tetszik. Aki ellensége a haladásnak, a jobbra törésnek, az emberi szellem feltétlen szabadságának, hazaáruló, ha örökösen nem tesz is egyebet, mint a nemzeti himnuszt énekli..."

Sokat emlegetett szavak ezek, de nem árt még egyszer emlékezetünkbe idézni őket, akárcsak a *„Magyar jakobinus dalá"*-nak már-már szállóigévé lett sorait:

„Vajjon fölébred valahára
A szolga-népek Bábele?
— — — — — — — —
Hiszen magyar, oláh, szláv bánat
Mindigre egy bánat marad.
— — — — — — — —
Dunának, Oltnak egy a hangja,
— — — — — — — —
Mikor fogunk már összefogni?

Digitized by Google

Mikor mondunk már egy nagyot,
Mi, elnyomottak, összetörtek,
Magyarok és nem-magyarok?"

Ady verse nem maradt visszhangtalan a szomszéd népek körében. Örömmel üdvözölte *Todor Manojlovics*, szerb költő, és az akkoriban még egyértelműen haladó szemléletű *Octavian Goga*, román lírikus; a nagy szlovák poéta, *Pával Hviezdoslav* pedig költeményben reflektált rá:

„Úgyunk közös, hát jöjjön az igazság:
Mondjuk ki: nem kell ez a koldus-élet...
Támadj fel: többség, éhes óriás!"

Az 1919-es magyar proletárforradalom leverése után a nemzetköziség eszméje és a sorsközösségben velünk rokon kelet-európai népekkel való összefogás gondolata az irodalomban is hallgatásra kényszerült. 1936-ban *József Attila* mondja tovább azt, amit Ady elkezdett. *„A Dunánál"* utolsó részében a személyes motiváció, az, hogy „Anyám kun volt, az apám félig székely, félig román, vagy tán egészen az" — még egyszeri esetlegesség is lehetne; a vers pontos és szabatos végső következtetése azonban már általános érvényű, az egész nemzetre — és egész nemzetekre — vonatkozó korparancs:

„A harcot, amelyet őseink vívtak,
békévé oldja az emlékezés
s rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk; és nem is kevés."

Nem a jóra törekvő költők szándékán múlott, hogy a közös dolgok rendezésének valóban kedvező feltételeit nem lehetett megteremteni e hazában, s lényegében a szomszédságban sem. Erre a Szovjetuniónak a hitleri fasizmus fölött aratott végleges győzelme, a kelet-európai népek felszabadulása nyújtott lehetőséget. A felszabadulás egyidejűleg több szempontból is meggyorsította a fejlődést és kitágította a lehetőségeket. Egyrészt a társadalmi, gazdasági és szellemi, ezen belül az irodalmi élet területén egyaránt egységes, *marxista—leninista elvi alapokon álló szocialista átalakulás perspektíváját adta*. Másrészt az erős és társadalmi fejlődés dolgában előttünk járó Szovjetunió szoros szövetsége által a *dunavölgyi népek összefogásának* régi, poétikus vágyálmát szélesebb és szilárdabb, mert valamennyi szocialista országot átfogó együttműködés *realitásának* rangjára emelte.

Azóta ez a realitás kölcsönösen ható törvényszerűség lett, átjárja egész életünket. Miként gazdasági tevékenységünk minden nagyobb távlatú terve és műve ésszerű függvénye a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsában folyó munka eredményességének, akként a magyar

Digitized by Google

kultúra — s ezen belül: az irodalom — minden egyetemes, tehát a haza határain túl is figyelmet érdemlő alkotásának érvényesülése is alapvetően a *szocialista országokkal való együttműködés* hatásosságától függ. Nyilvánvalóan ugyanez érvényes a többi testvérországra is.

Tekintsük át, ha vázlatosan is (s hogy túl sokat ne markoljunk, egyelőre csupán az európai szocialista országok viszonylatában), hogy *az irodalom és az irodalmi élet területén* miképp gazdálkodtunk az együttműködés kölcsönösen adott lehetőségeivel, és mi a teendőnk, hogy a kooperáció általánosan is szükségszerű fejlődésével összhangban, tovább léphessünk előre.

A nagy értékek kölcsönös felfedezésének időszaka

A termékeny együttműködés feltétele: *a barátság, a bizalom.* A bizalom és a barátság feltétele: hogy *megismerjük egymást.* Az irodalomban egymás megismerésének legfőbb, a személyes érintkezésnél is fontosabb feltétele: *a művek, az alkotások cseréje,* s ezek újjászületése más nemzetek anyanyelvén, mert ekként kering a vér a világirodalom érrendszerében.

A *világirodalom* a mi hazai művelt köztudatunkban a felszabadulás előtt lényegében egyenlő volt az úgynevezett „nagy nemzetek" irodalmával, azzal a szűkítő korrekcióval, hogy ebben a képben az orosz irodalomból csupán a forradalom előtti korok alkotásai helyezkedhettek el, azok is csak módjával.

Kétségtelen, hogy a *Nyugat* folyóirat köré csoportosult írók és költők fordítói és tájékoztató tevékenységükkel rengeteget tettek azért, hogy a külföld kortársi irodalma adekvát színvonalon meghonosuljon minálunk. De a polgári intelligencia, miközben — jogosan — fájlalta, hogy ezeket a gesztusokat nyugatról nem viszonozzák a „nagyok" (legfeljebb néhány „bestsellerünk" aratott olykor múló sikert, és *Petőfit, Madáchot* vették itt-ott komolyabban tudomásul, bár őket is afféle pusztai kuriózumokként) — ez az intelligencia mégsem látta, vagy nem akarta látni, hogy miként mi kimaradtunk a németek vagy a franciák (az angolokról nem is beszélve!) világirodalmi összképéből, akként a mi világirodalom-fogalmunkból is kihullottak a szomszéd népek alkotói és alkotásai. Hasonló, vagy még mostohább sors jutott osztályrészül akkoriban a minden tekintetben világirodalmi előzményű és rangú szovjet irodalomnak. Valami *honfibús és provincionális parvenű sznobizmus* uralkodott tehát, még a művelt köztudatban is, mely azáltal, hogy a hozzánk leginkább hasonlókat lenézte, degradálta *tulajdon értékeinket* is.

Pedig közben élt, éledezett az *igazán széles körű áttekintés* igénye is. Csupán jelzésekre szorítkozva: termékenyítőleg hatott az a kevés, de értékei miatt élénk hatás, amely a szovjet irodalomból — jobbára csak *Gorkij* és *Solohov* némely műveiből — bejuthatott hozzánk. Másfelől József Attila a cseh *Wolkert* és a *modern román költőket* fordí-

Digitized by Google

totta. A túlsó oldalról nézve pedig: a Szovjetunióban széles tömegekhez jutott el irodalmunk néhány klasszikus alakja és alkotása. A délszláv, román és szlovák költészetben eleven hagyományként élt tovább Ady lírája. Az efféle közeledések azonban nem képviselhettek akkora erőt, hogy — a társadalmi-politikai feltételek hiányában — rendszeres és széles körű kapcsolattá izmosodjanak.

Évszázados adósságok rendezése került tehát napirendre a felszabadulás után. S valóban, a művek soha addig nem látott áramlása vette kezdetét — mindenfelől, mindenfelé. Eredményesen láttunk hozzá legnagyobb adósságaink törlesztéséhez. Ekkor kezdtük csak igazán megismerni olyan hatalmas alkotók, mint például *Majakovszkij, Alekszej Tolsztoj* vagy *Fagyejev* műveit. De *Gorkij, Solohov* vagy az *új szovjet poézis* is ekkor bontakozott ki előttünk szélesebben. Sőt az is kitűnt, hogy az ismerni vélt XIX. századi *orosz klasszikusokat* sem ismertük még igazán — volt tehát pótolni való.

A többi, akkor felszabadult népi demokratikussá vált ország irodalmából — talán csak egy-két név kivételével — még a régmúlt nagy klasszikusait sem fogadtuk be korábban. De nem csupán, teszem azt, egy *Mickieviczet* vagy egy *Eminescut* kellett, ha elkésetten is, de méltó módon bevezetni a hazai irodalmi köztudatba, hanem — relative nagy késéssel — úgyszólván felfedezésre várt *Hašek* és *Nezval, Botev* és *Broniewski, Arghezi* és *Sadoveanu, sőt* (bár a német irodalomban korántsem voltak oly hézagosak az ismereteink) még *Brecht* és *Becher* is. Tegyük mindjárt hozzá, hogy a délszláv irodalmak olyan élő klasszikusainak „felfedezésére", mint például *Andrič* vagy *Krleža,* csak még nagyobb késéssel, a személyi kultusz leküzdése után kerülhetett sor. És viszont: *a magyar irodalom* is megtette kezdő, olykor csak első lépéseit a baráti szocialista országok kulturális életében. Ahol még addig nem ismerték, kezdték megismerni *Jókai, Mikszáth, Móricz* műveit, *Petőfi* és *Arany* költészetét. S méltán szereztek hírnevet olyan élő, idősebb íróink, mint *Illés Béla, Szabó Pál, Veres Péter.* És folytathatnánk a sort *Darvas Józsefnek, Mesterházi Lajos*nak, *Goda Gábor*nak nem is csak szovjetunióbeli és NDK-beli, de széles körű, közép- és kelet-európai megismerésével, becsülésével. Némely országban megtették az első — elég óvatos — lépéseket *József Attila* költeményeinek lefordítására és kiadására. Természetesen közben kezdetét vette az élő irodalmak új, szocialista tendenciájú alkotásainak cseréje is. De itt álljunk meg egy szóra.

A felszabadulást követő első tíz esztendőben a művek kiadásának alapja, a kulturális csereegyezmények értelmében, lényegében *az ajánló fél javaslata volt.* Ez a körülmény pedig — a kölcsönös tapintatból és tiszteletből eredő előnyök mellett — különféle hibák forrását is magában rejtette, legfőképp azért, mert a partnerek nem mindig a legjobb műveket javasolták; gyakran csupán azokat, amelyek a személyi kultusz kulturális politikájának a leginkább megfeleltek. Nyilvánvaló, hogy a friss termésből — itt is, ott is — jobbára ezek jelentek meg. Ekképp

Digitized by Google

jórészt a gyenge, sematikus írások kölcsönös átáramlásával magyarázható, hogy például Magyarországon az 50-es évek elején érezhetően csökkent a szovjet és a népi demokratikus irodalmak tekintélye és vonzóereje. Sőt a rossz művekből levont túlzó általánosítások tetszetős érveket szolgáltattak a rosszindulatú ellenpropagandának is. Gyanítom, hogy a szomszédságban sem lehetett más a helyzet a kortársi magyar irodalom általános megítélésében.

Az SZKP XX. kongresszusát követően — nálunk tulajdonképpen az 1956-os ellenforradalom leverése után — megnyílt a lehetőség e hibák leküzdésére. A partnerek — lényegében a gazdasági cserékhez hasonlóan — a kulturális kapcsolatokat is a *kölcsönös előnyök* elvi alapjára helyezték. A kölcsönös előnyök elve pedig az irodalomban azt jelenti, hogy — épp saját értékeink érvényesülése érdekében — ne csak azzal törődjünk, hogy mit szeretnénk mi „exportálni", hanem, s talán még hangsúlyosabban, azzal is, hogy mit kíván a befogadó fél. Vagyis a kölcsönösség már arra int: azon az alapon mérlegeljünk, hogy az ottani olvasók — tulajdon személyes élményeik és kollektív történelmi tapasztalataik birtokában — *milyen művészi tartalmakra és formákra tudnak rezonálni.*

Úgy vélem, ennek az elvnek az érvényesülése tette, hogy az utóbbi tíz esztendőben *meggyorsult a fejlődés,* és a művek cseréje nem annyira az udvariassági gesztusok, sokkal inkább a kölcsönös és valóságos érdeklődés kielégítése szellemében realizálódott.

Ebben az időszakban nálunk — hogy csak néhány példát említsek — *helyreállt, sőt nagy mértékben növekedett a szovjet irodalom és költészet tekintélye, népszerűsége.* Leküzdve a szokásos idő-hátrányt, valóban „up to date" módon, az elsők közt figyeltünk föl az úgynevezett *szovjet „új hullám"* költőire és prózaíróira (anélkül, hogy ehhez importáltuk volna a Nyugat sanda szenzáció-hajhászását). De méltán keltették fel olvasóink érdeklődését a „hagy öregek" új művei is, és megtettük az első lépéseket a *szovjet köztársaságok* mai nemzeti irodalmainak megismerése felé.

Hasonló irányú látókör-tágulás jellemző a többi szocialista ország irodalmi értékeinek befogadásában is. Olvasók ezreit és ezreit hódította meg hazánkban az utóbbi esztendőkben a modern *lengyel, csehszlovák, NDK-beli, jugoszláviai prózairodalom* jó néhány alkotása. A múlt és a félmúlt bolgár és román klasszikus prózairodalmának megismertetésében is törlesztettünk. Közelünkbe került a bolgár népköltészet és forradalmi líra, ablakot nyitottunk a német szocialista költészet és a XX. századi cseh és szlovák líra felé. Néhány nagy román költőt *(Arghezit, Blagat)* legjobb lírikusaink tolmácsolták magyarul. Több mai cseh, lengyel és jugoszláv színmű szép sikerrel szerepelt színpadjainkon.

Másfelől: *a klasszikus és modern magyar irodalom* jelentős, bár változó nagyságrendű sikereket aratott az európai szocialista országokban. Nem a mennyiségi adatok a perdöntőek, hanem az ismerkedés inten-

Digitized by Google

zitása. Ezért ismét csak egyedi, szórványosnak tetsző, de hiszem, hogy jellemző példákat említek. *József Attila* verseit tudtommal (Lengyelországot kivéve, ahol ez most van előkészületben) minden európai szocialista országban kiadták. *Ady és Radnóti* költészete — újabban főként oroszul és németül — megtalálta avatott tolmácsait s híveit-olvasóit egyaránt. *Németh László* és a már említett *Darvas József, Mesterházi Lajos, Goda Gábor* prózájukkal, *Illyés Gyula* több műfajban is mindinkább a jelenkor parnasszusára lép a kelet-európai köztudatban is. Romániában gazdag antológia készül, amely az egész magyar irodalomról ad áttekintést, a legrégibb időktől napjainkig. Nemrég készült el *Madách: Az ember tragédiája*-nak új orosz, román és szlovák nyelvű változata, hivatott költő-fordítók tolmácsolásában. A Szovjetuniótól Jugoszláviáig és az NDK-tól Lengyelországig széles körben közismert lett néhány mai magyar regény-, drámaíró és novellista neve és munkássága. Antológiákban s külföldi folyóiratoknak a mai magyar irodalom bemutatására szánt különszámaiban olykor már fiatalabb költőink is szóhoz jutottak. Sorolhatnám még, de talán ennyi elég.

A kérdés az: kimondhatjuk-e, hogy most már — legalábbis nagy vonalakban — hitelesen, reálisan ismerjük egymást, s hogy *végképp leküzdöttük* azt a bizonyos „provinciális sznobizmust", amely korábban hajlamossá tett minket arra, hogy egymást lebecsüljük és hódolattal, áhítattal s felajzott kíváncsisággal csakis másfelé figyeljünk. Attól tartok, ezt *még most sem* mondhatjuk ki nyugodt lelkiismerettel. Mert hiszen hosszan sorolhatnám a baráti szocialista országok irodalmának azokat a jelentős neveit, korszakait és műfajait (más-más ország viszonylatában mást és mást), amelyek nem, vagy alig vertek visszhangot minálunk, s ettől máig is szegényebbek vagyunk. Hasonlóképp a mi irodalmunknak is igen sok olyan értéke van, amelyre még csak füle botját sem mozdította senki a szomszédságban. Nincs okunk tagadni azt a körülményt sem, hogy a kölcsönös és még ma is tartozásnak maradt adósságok meglétében bonyolult múltbeli és jelenidejű tényezők játszanak közre. Olykor vélt érdekek, máskor félrehallások, hibás ítéletek, ízlésbeli és nem esztétikai előítéletek is. Továbbá: olyasmi még manapság is gyakran megesik, hogy itt Budapesten csak akkor veszünk észre egy, mondjuk, prágai értékes irodalmi újdonságot, ha már Párizsban írtak róla a lapok, s ugyanez érvényes, persze, fordítva is.

Mi hát a teendő, hogy (anélkül, hogy a maximalista türelmetlenség hibájába esnénk) meggyorsítsuk és tervszerűbbé tegyük az egyébként egészségesnek látszó fejlődést?

Várjunk még a válasszal. Vessünk előbb egy futó pillantást arra is, hogy a kinyomtatott alkotások megismertetésén túl — bár itt kezdődik az irodalmi „közlekedés", és ebben mi nem is szégyenkezhetünk nagyon — milyen más utakon-módokon ápolhatják a szocialista országok kölcsönös irodalmi kapcsolataikat. E más utak lényege mindenképpen: a *népszerűsítés*, az igényes-lelkes népművelői közvetítés, az értékekre épülő érdeklődés felkeltése.

Digitized by Google

A megismerést és megismertetést szolgáló kölcsönös alkotói kapcsolatok

Az utóbbi esztendőkben a *személyes írói érintkezések* formái sokkal inkább megteltek tartalommal, mint korábban. Kezdetben a rokonszenv ébresztgetéséhez, az érdeklődés felkeltéséhez kielégítő eszköznek látszott az országjárás, a meglehetősen formális ismerkedő délutánokkal egybekötött turista jellegű utazgatás, a kölcsönös vendégszeretet élvezése és méltatása. Később azonban mindez kevésnek bizonyult. S épp azért, mert az érdeklődés már nem jámbor óhaj volt, hanem valóság — ki kellett elégíteni.

Ezért a kölcsönös érintkezésben ma már a turisztikai utazásokat mindinkább felváltják a konkrét munkaprogrammal előkészített *írócserék*, akár a szocialista országok írószövetségi delegációi, akár irodalmi folyóiratok munkatársai, vagy egyes műfajok reprezentánsai látogatnak el egymáshoz, közös dolgaik megtárgyalása végett.

Megszaporodtak a *nemzetközi rendezvények és tanácskozások* is. Csupán néhányat említek az utóbbi esztendők gazdag programjából, a teljesség igénye nélkül. (Nem említve most azokat az alkalmakat — például a COMES-szel, az Európai Íróközösséggel közösen lebonyolított rendezvényeket —, amelyek főképpen a kelet-nyugati érintkezést szolgálták, bár kétségtelenül a szocialista országok alkotóinak kapcsolataira is hatással voltak.) Romániában nemzetközi találkozóval egybekötve ünnepelték meg *Eminescu* halála évfordulóját; Weimarban a haladó írók demonstratív összejövetelét rendezték meg a fasizmus leverésének 20. évfordulója alkalmából; a Szovjetunióban, Grúziában nagy nemzetközi találkozóval ünnepelték meg a *Rusztavéli-évfordulót*. Csehszlovákiában a *Wolker-* és *Čapek*-évforduló alkalmából fiatal költők, majd esztéták eszmecseréjére került sor; Bulgáriában, a Szovjetunióban és Jugoszláviában — Belgrádban és a macedóniai Strugában egyaránt — minden évben vendégül látnak a költészet ünnepén külföldi poétákat is, s elsősorban az európai szocialista országok képviselőit.

A többoldalú találkozók és konferenciák mellett kialakulóban van a meghittebb, *kétoldalú érintkezés* új formáinak: szakmai tanácskozásoknak, gyakorlati célú eszmecseréknek a rendszere is. Az efféle érintkezés sajátos, de igen hatékony formája az *irodalmi estek* szervezése. Először Csehszlovákiával rendeztünk — magyar kezdeményezésre — közös irodalmi esteket, oly módon, hogy Magyarországon közismert előadóművészek az élő cseh és szlovák irodalom alkotásait mutatták be, Csehszlovákiában pedig mai magyar művek kerültek előadásra. Kölcsönösen alkalmat találtunk arra is, hogy a vendég-írók nálunk szlovák nemzetiségű közönség előtt adják elő műveiket, a magyar írók pedig Csehszlovákiában magyar anyanyelvű hallgatóság számára tartsanak felolvasást. Hasonlóképpen kölcsönös irodalmi esteket rendeztünk a szovjet írókkal, s most folytatjuk e rendezvények sorát, melyek keretében

Digitized by Google

ben előbb-utóbb minden szomszédos baráti országgal szeretnénk kapcsolatba lépni, közöttük a jugoszláv népek irodalmával.

A hazánkban szervezett többoldalú találkozók közül említést érdemel az európai szocialista országok íróinak részvételével megrendezett 1964-es *műfordítói* és az 1965-ös *költői vita*. Ez utóbbi, melynek tárgya „A jelenkor költészete és a modern tudományos világkép" komplex problematikája volt, némiképp előkészítette az európai költők nagyobb méretű találkozóját, amelyet 1966 őszén rendeztünk meg *„A költészet napjai Budapesten"* programjával. A tanácskozás fő témája: „A költészet nemzetközisége és egyetemessége", úgy vélem, világosan kifejezi: célunk a békés egymás mellett élés eszméjének szolgálata volt, a magunk sajátos eszközeivel. Amikor emellett arra is törekedtünk, hogy a magyar költészet értékeinek felmutatásán túl fórumot adjunk elsősorban a szocialista országok reprezentáns lírikusainak, ezzel egyáltalán nem az volt a célunk, hogy választóvonalat húzzunk Európa költészetének térképén. Ellenkezőleg, azt akartuk, hogy a tőkés országok rangos lírikusai — akiknek nagy többsége néhány alapvető kérdésben (a béke, a humanizmus védelme, az imperializmus elítélése stb.) egyetért velünk, eszmei és „szakmai" állásfoglalásainkban egyaránt — tulajdon törekvéseik megerősítésével találkozzanak. A hazai és külföldi sajtóvisszhangok és a seregestül érkezett elismerő levelek tanúsága szerint e célokért nem fáradtunk hiába.

Hosszadalmas volna felsorolni azokat a két- vagy többoldalú rendezvényeket, amelyekre az európai szocialista országok 1967-ben vagy a közeli jövőben készülnek. A legfontosabbról azonban szólnunk kell néhány szót.

1967-ben ünnepli az emberiség a *Nagy Októberi Szocialista Forradalom* győzelmének ötvenedik évfordulóját. Az ünnepségek sorozatába a szovjet írókkal együtt a többi szocialista ország irodalmi élete is bekapcsolódik. Se szeri, se száma azoknak a kiadványoknak, antológiáknak, színházi bemutatóknak, műsor-összeállításoknak, nagyszabású vagy szűkebb körű rendezvényeknek, amelyek mind ezt az évfordulót vannak hivatva ünnepelni. A szocialista országok *közösen szerkesztett költői antológiát* adnak ki, amely valamennyi részt vevő ország nyelvén megjelenik. A Szovjetunióban ez év őszén *nemzetközi költői ünnepséget* rendeznek. Ezen túlmenően a szovjet kultúra és irodalom munkásai valójában az egész esztendőben a nagy évfordulóra való emlékezés szellemében folytatják tevékenységüket. A magyar kulturális és irodalmi élet velük együtt ünnepel. Valamennyi könyvkiadónk — műfajának és feladatkörének megfelelően — különkiadvánnyal készül az évfordulóra, de felkészült az ünnepre a rádió, a tv, a sajtó és a színházi élet, s munkájukban nélkülözhetetlen részt vállal az írók alkotó tevékenysége, az irodalom is.

Valóban magától értetődő és természetes ez. 1917 októbere olyan történelmi fordulópont, hagyományának és következményeinek vállalása olyan kritikus választóvonal napjainkban, hogy erre csak igent

Digitized by Google

vagy nemet lehet mondani. Mi, akik igent mondunk, hisszük, hogy az ebben a közös ünneplésben megnyilvánuló egység is egyik kiindulópontja lehet a szocialista országok kiteljesedő kölcsönös kapcsolatai, s köztük az irodalmi kapcsolatok új, fejlettebb korszakának.

Hogyan lépjünk tovább?

Egymás irodalmi alkotásainak és egyéniségeinek megismertetése és népszerűsítése útján egyre nagyobb és tervszerűbb lépésekkel kell haladnunk előre. Semmiképpen sem azért, hogy a Nyugat-Európa vagy más világrészek felől érkező újdonságoktól elzárkózzunk, ellenkezőleg, azért, hogy együttes erővel mennél egészségesebb „anyagcserét" bonyolítsunk le ezekkel a nemzetekkel, s végső soron az egyetemes világirodalom organizmusával.

Evégett hasznos volna, ha mielőbb leküzdhetnénk azt az országainkban olykor még mindig divatos kishitű *provincializmust*, amely kizárólag csak a már Nyugaton is „befutott" nevekre és művekre hajlamos felfigyelni. Hiszem, hogy a meghitt, baráti, őszinte kapcsolatok lehetőségeinek felhasználásával ez a küzdelem nem lesz eredménytelen. Közbevetőleg feltehetnénk a kérdést: a *klasszikus, vagy a mai irodalom* ismeretében mutatkozó elmaradást igyekezzünk-e behozni elsősorban? Azt hiszem, továbbra is lényegében az eddigi gyakorlatot kell folytatnunk, csak egy kissé következetesebben. Nevezetesen azt, hogy a régi és a mai értékes alkotásokat *párhuzamosan* kell megismertetnünk egymással (hiszen ha örökké csak az elkésett „felfedezésekkel" foglalkoznánk, sohasem jutnánk el a máig), s a hangsúly az *értékesen* legyen. Kölcsönösen törekednünk kellene arra, hogy mennél kevesebb múlékony divatcikkre pocsékoljunk papírt, nyomdafestéket és szellemi energiát, de mégis mennél több friss és izgalmas *újdonságot* fogadjunk be egyre táguló szocialista világképünkbe.

A kisebb, nyelvileg elszigeteltebb szocialista országok irodalmának felmérhetetlen segítséget jelent az, hogy közösségünkben két világnyelv áll folytonos segítő készenlétben: az orosz és a német. Az orosz nyelv elsősorban azáltal, hogy a Szovjetunió soknyelvű népeihez juttatja el alkotásainkat, a német nyelv pedig — a világszerte egyre ismertebb orosszal együtt — azáltal, hogy közvetítő, elhivatott tolmács lehet a Kelet és a Nyugat között. Ezért kapnak különös jelentőséget azok a művek, amelyek ezen a két világnyelven lépnek ki nemzeti határaink közül a nagyvilágba.

De ez semmiképp sem jelentheti azt, hogy ne törekedjünk a „kis nyelvek" közvetlen irodalmi kapcsolatainak ápolására is. Az utóbbi években megkezdődött a *műfordítók cseréje* — főként fiataloké — bolgár—magyar, lengyel—magyar, jugoszláv—magyar viszonylatban. Hasznos tanulmányutakat tettek magyar műfordítók a Szovjetunióban, s orosz és más anyanyelvű szovjet fordítók Magyarországon.

Digitized by Google

A fordítók tanulmányútjainak rendszere szinte korlátlanul fejleszthető — persze ésszerűen, a mindenkori követelményeknek megfelelően. (Az ésszerűséget hangsúlyozva, ma nem nagyon sürget például az a szükség, hogy mi német fordítókat képeztessünk — egyelőre van belőlük elég —, fontos volna azonban, hogy az NDK-ból fiatal fordítójelöltek tanulhassanak nálunk magyarul — ámde meglehet, hogy holnapra vagy holnaputánra ismét változik a helyzet. A fordítók kölcsönös tanulmányútjaihoz hasonlóan szélesíteni lehetne a riportkönyvírók és az irodalomtörténész-írók cseréjét, amelyet eddig csupán a Szovjetunióval sikerült megvalósítanunk, de az eredmények máris azt mutatják, hogy életképes a kulturális diplomáciának ez a műfaja.

A kölcsönös ismerkedés és a közös, egyetértő fellépések lehetőségeinek kiszélesítésére sok-sok alkalom áll előttünk: a meghitt, egy-egy országot összefűző *irodalmi estek* szervezésétől kezdve a nagy, *extenzív nemzetközi rendezvényekig.* Mindkét irányban tovább szeretnénk haladni. Baráti ismerkedésekre, intim hangulatú irodalmi estekre a közeljövőben elsősorban azokat a szocialista országokat invitáljuk, amelyeknek élő, mai irodalma nem eléggé ismert minálunk. Nagyobb, nemzetközi rendezvényként a *II. Nemzetközi Költői Találkozót* készítjük elő hazánkban (1970 tavaszán kerül erre sor, a felszabadulás negyedszázados évfordulójának ünnepségei keretében), s itt ezúttal a tematika tágítására is törekszünk: előreláthatólag *a költészet és a színpad* kapcsolata kerül majd a vita középpontjába. Talán nem kell nagyon bizonygatni: korunkban a líra és a színpad, vagy még inkább a színpad technikai változatai, a rádió és a tv, s (más-más módon) az öntevékeny irodalmi színpadok és művészcsoportok munkája, vagy még általánosabban, a költészet és a nyilvánosság — sokkal szorosabb kontaktust teremtett egymással világszerte, mint bármikor ezelőtt.

A kapcsolatok *elvi alapjai* — mint az élet minden más területén — az irodalomban is, úgy érzem, változatlanok és világosak: *baráti, testvéri együttműködés, a kölcsönös előnyök tiszteletben tartásával.*

A nagy költő szónoki kérdése: „Mikor fogunk már összefogni?", és a másik, későbbi, nagy, sürgető parancs: „Rendezni végre közös dolgainkat" — bár elavulhatatlanul hiteles, ekképp hát tartósan szép és igaz, mégis „praktikusan" nem időszerű ma már. A „rendezés" és az „összefogás" ellenőrizhető történelmi tény lett, ezen belül tehát a magatartás etikai normáját ma, logikusan, a politika fogalmazza meg.

Kádár János elvtárs azt mondta 1967. február 22-i választási nagygyűlésén: „Mi azt tartjuk, hogy komoly ember nem változtatja barátait. Még inkább áll ez egy népre és egy országra... S ha valakinek azt mondjuk, hogy barátja, szövetségese vagyunk, akkor hű barátja és hű szövetségese maradunk." Ez a nyilatkozat félreérthetetlenül minden szocialista országra, minden jó szomszédunkra és szövetségesünkre vonatkozik. És nyilvánvalóan mindannyiukkal egyetérthetünk abban, hogy a hasznos és tisztességes kapcsolatok bázisa csakis az efféle hű barátság és hű szövetség lehet.

Digitized by Google

De vajon az „utálatos lidérc"-et — ahogy Ady több mint hatvan évvel ezelőtt a nacionalizmust nevezte —, elhessentettük-e magunktól végleg ezen a kelet-európai tájon? Aligha mondhatunk még erre egyértelműen és megnyugtatóan igent. A szocializmus világrendjén belül a nemzeti sajátosságoknak egyébként helyes és jogos hangsúlyozása hol itt, hol ott szemlátomást félreértésekre ad alkalmat. S a nem mindig jóhiszemű „félreértők" tévelygéseinek naiv-fehér leple alól többnyire kilátszik a lappangó agresszív nacionalizmus otromba lólába. Szórjuk hát a múlt bűnei miatt belénkfülledt szitkokat most — éppen most! — egymás fejére? Ez semmiképp sem vezetne előre. Fegyelmezetten és következetesen csakis azt vallhatjuk, hogy „az utálatos lidércet", a nacionalizmust, mindnyájan a saját házunk tájáról hessentsük el. A mi politikánk — ezen belül művelődési politikánk is — egyértelműen erre törekszik, nemcsak deklarációkban, hanem a napi gyakorlatban is. Ha ebben is szót értünk — és szót kell értsünk — akkor egyre szélesebbre tárt kapun át térhetünk be a közös munka közös otthonába. Mindezt figyelembe kell vennünk, amikor a testvéri szocialista országok irodalmi kapcsolatainak építéséről és gazdagításáról gondolkodunk.

De vajon nem öncélú buzgalom-e az, hogy ily nagy figyelmet s még hébe-korba költséget és fáradságot is fordítunk a kulturális, szűkebben véve: az irodalmi kapcsolatok ápolására? Azt hiszem, semmiképp sem pazarló könnyelműség az efféle fáradozás. Valamely tisztességesen megtermelt árucikk, például a jó minőségű burgonya, nyilvánvaló használati értéke által evidensen önmagában hordozza a csere értelmét, s ekképpen föltétlenül előnyben van a sokkal kevésbé kézzelfogható kulturális „cikkekkel" szemben. Az irodalmi értékek azonban — bár használhatóságuk korántsem oly nyilvánvaló, mint a jó burgonyáé, sőt, olykor csak nagysokára válnak igazán használhatóvá (mire minden jobbféle burgonya már kicsírázik) — szerencsés esetben tulajdon használati értékükön, értsd: művészi élvezetet nyújtó, nemesen szórakoztató szerepükön túlmutató megbizatást, sőt eszményien vállalt küldetést hordozhatnak magukban.

Az irodalom mégsem lehet képes arra soha, hogy enni adjon az éheseknek és hajlékot adjon a hajléktalanoknak. De a tulajdon épülésüket egymás segítségével ápoló népek között mély és kiapadhatatlan forrása lehet a megértésnek és a barátságnak, s ekképp — ahogy régebben szólamként szajkóztuk, de ma komolyan és felelősen vallhatjuk —, *anyagi erővé is válhatik*. Persze nem egészen úgy, ahogy másfél évtizeddel ezelőtt képzeltük, hanem, sokkal inkább úgy, hogy műveinkben szigorú őszinteséggel felmutatjuk tulajdon emberségünket — gyöngeségeinkkel együtt, kétségekkel küzdve, s győzve a csüggedésen — itt és ma, a szocializmus korszakában.

Digitized by Google

A. PETROSZJANC:

Az atomenergetika a Szovjetunióban

Az elmúlt húsz-huszonöt évben az atomenergiára és annak alkalmazására vonatkozó tudományos ismereteink széles körű, általános elismerést vívtak ki. A világ számos országában terjedt el az atomtudomány és az atomtechnika, különösen az atomenergetika hasznosítása. Egyesek a hirosimai és a nagaszaki első atombomba-robbantásoktól, azaz 1945-től számítják az atomenergia felszabadításának kezdetét. Ez azonban nem helyes. Az atombombák létrehozását kiterjedt magfizikai tudományos kutató munka előzte meg a világ számos országában, különösen olyan vezető országokban, mint Franciaország, Anglia, az USA és a Szovjetunió.

A Szovjetunióban az 1941—45-ös háború előtt is számos intézetben és szervezetben folyt komoly tudományos kutató munka az atom szerkezetének, tulajdonságainak megismerésére és az atomenergia felszabadítására; így a Leningrádi Fizikai Technikai Intézetben, a Harkovi Fizikai Intézetben, a Moszkvai Fizikai Intézetben és más intézetekben. A szovjet atomkutatók a háború kezdetéig, 1939—40-ig, sok tapasztalatot és ismeretet szereztek, megalkották a gyors neutronok segítségével létrehozható láncreakció elméletét, meghatározták a szaporitási együtthatót a homogén termikus neutronokkal üzemelő reaktorokban, kidolgozták a homogén rendszerekben végbemenő rezonancia-elnyelés elméletét, meghatározták a késleltetett neutronok szerepét a lassított kinetikában, elemezték a nukleáris láncreakció létrejöttének feltételeit, felállították az erősen dúsított, homogén víz—urán reaktorok kritikus méreteinek elméletét stb., és csak a háború, a fasiszta Németország váratlan, hitszegő támadása szakította meg ideiglenesen munkájukat. A háború vége felé azonban a magfizikusok nagy csoportja kezdte meg ismét az atomfizikai kutatásokat a Szovjetunióban, s bár a nehéz háborús évek és az ellenség pusztításai következtében az ország összes erőforrásait a frontra, az ellenség elleni harcra kellett mozgósítani, a tudósok mégis lehetőséget kaptak arra hogy folytassák munkájukat a nukleáris láncreakció megvalósításáért. Ennek eredményeként már

Digitized by Google

1946. december 25-én létrehozták a Szovjetunió és Európa első urán—grafit atomreaktorát, melyben Európában először valósították meg az önfenntartó nukleáris láncreakciót, s ennek eredményeként először sikerült előállítani néhány tized milligramm plutóniumot. Az első ipari atomreaktort 1949-ben helyeztük üzembe, és mint ismeretes, ebben állítottuk elő az 1949-ben végrehajtott szovjet kísérleti atombomba-robbantáshoz szükséges plutóniumot.

Csak a magfizikusok tudományos ismereteinek magas szintje, csak az elméleti és kísérleti ismeretek felhalmozódása tette lehetővé a szovjet tudósok, mérnökök és szakemberek számára, hogy ilyen rövid idő alatt felépítsék első kísérleti atomreaktorukat, első ipari atomreaktorukat, és hogy hatalmas teljesítményű robbantás formájában felszabadítsák a nukleáris energiát.

A Szovjetunió az ipari atomreaktorok felépítése után hozzálátott az atomenergia békés célú felhasználása területén elvégzendő feladatok megoldásához az ország népgazdasága és az egész emberiség érdekében, s húsz év alatt komoly tudományos kutatási bázist hozott létre az atomfizikával és más, ezzel kapcsolatos tudományokkal foglalkozó intézetekben. Olyan hatalmas tudományos kutató intézetek épültek fel, mint az I. V. Kurcsatov Atomenergia Intézet, a moszkvai Lebegyev Fizikai Intézet, a leningrádi Joffe Fiziko-Technikai Intézet, az Elméleti és Kísérleti Fizikai Intézet, a Fizikai Intézet, a harkovi Fiziko-Technikai Intézet, az Atomreaktorok Tudományos Kutatóintézete, az Elektrofizikai Készülékek Tudományos Kutatóintézete és még számos más intézet. Ezek össz-szövetségi intézetek, rajtuk kívül a Szovjetunió sok köztársaságában is létesültek nukleáris tudományos kutató központok, magfizikai intézetek, többek között Ukrajnában a kievi, Belorussziában a minszki, Grúziában a tbiliszi, Üzbekisztánban a taskenti, Kazahsztánban az Alma-Ata-i, Örményországban a jereváni intézet stb. Ez az egyszerű felsorolás is — nem beszélve más szervezetek, egyetemek, intézetek egész soráról, melyekben ugyancsak a magfizika, az atomtudomány és atomtechnika fejlesztésén dolgoznak — mutatja, hogy milyen nagy figyelmet fordít a Szovjetunió e tudomány művelésére. Hatalmas fejlesztési bázis jött létre, óriási kísérleti műhelyekkel, a kísérleti gyártás céljára. Hatalmas atomipar épült fel.

Mindez az atomtudományt és technikát a Szovjetunióban magas színvonalra, vagy mint nálunk mondják, a legjobb világeredmények színvonalára emelte. A szovjet tudósoknak kiemelkedő szerepük van a magfizika fejlesztésében, az atommag és az atomtechnika tanulmányozásában: felfedezéseikkel és eredményeikkel igen jelentős mértékben gazdagították az emberiség ismereteinek kincsestárát.

A szocialista országokkal szoros barátságban 1956-ban létesített Egyesített Atomkutató Intézet (EAI) is hozzájárult e tudomány fejlesztéséhez. Nemrég közölte a sajtó, hogy a szocialista országok tudósai az EAI-ban (Dubnában) felfedezték az új. 104. számú transzurán elemet, oly módon, hogy a plutónium—242-t többszörös töltésű iongyorsítóban

Digitized by Google

a neon—22 gyorsított ionjaival sugározták be. Ennek a bomló 104^{260} izotópnak a felezési ideje 0,3 sec. Ez a rövid felezési idő kezdetben csak fizikai módszerekkel tette lehetővé a 104^{260} identifikálását. A tudósok célukul tűzték ki, hogy kémiai módszerekkel is bebizonyítják ennek az izotópnak a létezését. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy a nukleáris reakció termékeinek vizsgálata nagy nehézségekbe ütközik, mert a gyorsító termelékenysége igen alacsony: 1 atom a gyorsító 5 órai munkája alatt. Mégis sikerült kémiai módszerrel kimutatni, hogy a 104. elem az elemek periódikus rendszere IV. csoportjának a tagja, és magasabb kloridjainak egyes tulajdonságai szerint közel áll a hafniumhoz.

Az EAI-ban a magreakciók laboratóriumában és a többi laboratóriumban a szocialista országok tudósainak igen jól képzett csoportja alakult ki. A 104. elem kémiai tulajdonságainak a meghatározásában részt vettek Zvara, Caletka, Zvarova szocialista országbeli és Csubrakov, Salajevszkij és Silov szovjet tudósok.

Az EAI tudósai, különösen azok, akik az EAI-ban a magreakciók laboratóriumában dolgoznak, az elemek periódikus rendszere 102. elemének felfedezésében is nagy munkát végeztek. Ezen elem felfedezésének hosszú története van. Felfedezéséről az első közlemény Svédországban jelent meg, 1957 júliusában. Svéd-angol-amerikai tudósok egyesített csoportja közölte ezt az eredményt, amelyet csekély (4%) curium—246 izotóppal szennyezett curium—244 izotópnak a kétméteres ciklotronban gyorsított C—13 ionokkal való bombázásával kaptak. Ez a közlemény kimutatta a 251 tömegszámú, vagy 253 tömegszámú 102. izotópot, amely bomlás alatt kb. 8,5 MW energiájú alfa-részecskéket bocsát ki, és amelynek felezési ideje kb. 10 perc. Ezt az új elemet nobeliumnak nevezték el, Alfred Nobel tiszteletére.

1958-ban az USA-ban a kaliforniai egyetem sugárlaboratóriumában egy lineáris gyorsítón kezdtek el kísérleteket a stocholmi kísérlet megismétlésére. Az itt használt ionnyaláb intenzitás és monochromatikusság szempontjából 10-szeresen felülmúlta a stockholmi Nobel Fizikai Intézet ciklotronjáét. Az amerikai kutatóknak a nehezen kivitelezett kísérletek nagy száma ellenére sem sikerült azonban megfigyelniük a hosszú felezési idejű alfa-radioaktivitást. Ugyanezt a kísérletet 1957—58-ban a moszkvai Kurcsatov Atomenergia Intézetben is elvégezték, majd 1963—66-ban az EAI-ban, a magreakciók laboratóriumában. Kísérleteket végeztek Dubnában a 102. elem különböző izotópjai tulajdonságainak megismerése végett is. Az EAI tudósai magasabb színvonalon végezték a kutatómunkát, s részben jogosulatlan a svéd—angol—amerikai tudóscsoport igénye a 102. elem felfedezésére; valójában az EAI tudósai fedezték fel a 102. elemet és annak 252, 253—254—255 és 256 tömegszámú izotópjait.

*

A Szovjetunió számos intézetében folyik széles körű kutató munka a szabályozható, vezérelhető termonukleáris szintézis tanulmányozására

Digitized by Google

és elsajátítására. Az energiának az emberiség által jelenleg ismert összes formái fokozatosan kimerülnek, az atomenergiát pedig, melyhez oly sok remény fűződik, nem elég jó hatásfokkal, pazarló módon használják fel, tekintve, hogy jelenleg a lassú, termikus neutronokat alkalmazó atomenergetikai berendezések terjedtek el világszerte. Az értékes és költséges természetes urán felhasználása nem elég gazdaságos, mert a hasadó nukleáris fűtőanyagból, az urán—235 izotópból mindössze 7 kg van 1 tonna természetes uránban. A világ sok országának tudósai dolgoznak e problémán, de a gazdaságos megoldás még csak a kidolgozás stádiumában van.

Az emberiség az általa jelenleg használt összes energetikai forrásoknak 22—25 százalékát villamosenergia-termelésre fordítja fűtőanyagok formájában, a többit más célokra használja.

Neves közgazdászok becslései szerint a világ villamosenergia-szükséglete a következő húsz évben hozzávetőleg a négyszeresére emelkedik. A vízienergia részaránya az egész energiamérlegben azonban igen csekély, mindössze 4—6, legfeljebb 8 százalék; az energiaszükséglet mintegy 90 százalékát tehát a kibányászott fűtőanyagokból kell fedezni.

Az utóbbi években a feltárt kőolaj- és gázkészletek gyorsan nőnek. Ez az erősen javuló feltárási módszerekre és a mélyfúrás tökéletesítésére (7 km-ig és ennél is nagyobb mélységekig) vezethető vissza. A világ szénkészletét ma 20—25 ezer milliárd tonnára becsülik (7000 kcal/kg fűtőértékkel számítva), kőolaj- és gázkészletét pedig 500—1500 milliárd tonnára. Különböző prognózisok szerint 200—250 év múlva — egyes adatok alapján lényegesen hamarabb — elkövetkezik az az idő, amikor az emberiségnek sokkal óvatosabban, sokkal gazdaságosabban kell majd bánnia a megmaradt fűtőanyag-készletekkel.

Figyelembe kell venni azt is, hogy a világon gyorsan fejlődik a petrokémia, melynek szüksége van a kőolajra és a szénre. Nyilvánvaló, hogy a kémia világszerte gyorsan növekvő térhódítása mellett megengedhetetlen luxus lesz a ma energetikai fűtőanyagként előirányzott kőolaj-fogyasztás.

Igaz, hogy a világon óriási potenciális energetikai fűtőanyag-készletek vannak urán alakjában, különösen a tengervízben. Így pl. az óceánok vizében kb. 5 milliárd tonna urán van, s ez rendkívül nagy mennyiség. S bár az urán koncentrációja a tengervízben nagyon csekély — egy tonna vízben mindössze kb. 3 mg —, mégis indokoltan bízhatunk abban, hogy gazdaságos uránkinyerési technológia kidolgozásával és a szabályozható termonukleáris szintézis elsajátításával a tengervízben levő uránmennyiség is felhasználható lesz.

Következésképpen a modern fizika izgalmas problémája a vezérelhető termonukleáris szintézis. A szovjet tudósok egyedülálló eredményeket értek el a nagy hőmérsékletű plazma előállításában és tulajdonságainak tanulmányozásában, de a probléma végleges megoldásának útjában még óriási nehézségek állanak. Ezért a vezérelhető termo-

Digitized by Google

nukleáris reakció megvalósításának kutatásában igen fontos a fizika más területein folyó alapkutatások eredményeinek felhasználása.

A Kurcsatov Atomenergia Intézetben 1958-ban üzembe helyezett „Ogra—1" termonukleáris berendezésnek az a rendeltetése, hogy segítségével tanulmányozható legyen, milyen feltétel mellett lehet mágneses csapdában, gyors nukleáris ionok injektálásával koncentrálni a forró plazmát. A szovjet tudósok a kísérletek egész sorát végezték ezen a berendezésen, és már 1963—65-ben felépítették és üzembe helyezték a kombinált mágneses terekkel és semleges atomok injektálásával működő új „Ogra—2" berendezést.

A PR—5 kombinált mágnesterű termonukleáris berendezés a világon először tette lehetővé a plazma maradandó fenntartásához szükséges feltételek megvalósítását. Tulajdonképpen ez az egyik legfontosabb kérdés, amely a szabályozható termonukleáris reakcióval foglalkozó fizikusok előtt áll. A plazma sűrűsége, élettartama, hőmérséklete azonban ma még messze van azoktól a követelményektől, amelyek ahhoz szükségesek, hogy biztonságosan állítsunk elő szabályozható termonukleáris reakciót.

*

A Szovjetunióban magas színvonalú a nagyenergiájú fizikai területek kutatása. Mint ismeretes, vannak úgynevezett elemi részecskegyorsítóink is, szinkrociklotron formában 680 millió elektronvolt, szinkrofazotron 10 milliárd elektronvolt, protongyorsító 7 milliárd elektronvolt, 2 milliárd elektronvoltos elektrongyorsító, és egész sorozat gyorsító kisebb energiákra.

Szerpuhovban, Moszkva térségében most fejeződnek be a világ legnagyobb, 70 milliárd elektronvoltos protongyorsítójának építési munkái. Ennek a gyorsítónak az átmérője 450 méter, súlya kb 23 ezer tonna. Berendezései szerte a világon sok laboratórium és intézet tudósainak a figyelmét magukra vonták. Az utóbbi időben a francia Atomenergia Bizottsággal írtunk alá megállapodást a gyorsítón végzendő közös kutatómunkára.

Az Egyesített Atomkutató Intézet szocialista tagállamainak tudósai szintén ennél a gyorsítónál oldanak meg a Nagyenergiájú Fizikai Intézet kollektívájával együtt kutatási feladatokat.

*

Az atomenergiának békés célokra való felhasználása a népgazdaságban a leghatékonyabban az atomenergiának elektromos energiatermelésre való felhasználásában nyilvánul meg. Az atom-villamoserőművek az utóbbi években nagymértékben elterjedtek. A világ első atom-villamoserőművét 1954-ben a Szovjetunióban, Obnyinszkban helyezték üzembe; ennek villamos teljesítménye 5000 kW. Ez volt az első

Digitized by Google

olyan erőmű, mely az atommag energiáját, az atomenergiát használta fel. Ma az atomerőművek már kivívták a bizalmat; szerte a világon sok államban épülnek ilyen erőművek. A világ 12 államában az atomerőművek eredményesen dolgoznak és termelik az elektromos energiát. 1966. január 1-én az egész világon üzemben levő atomerőművek összteljesítménye elérte az 5,9 millió kilowattot; ezen belül a Szovjetunióban 1,1 millió kW az atomerőművek teljesítménye. 1967. január 1-ig még tovább növekedett a világ atomerőműveinek összteljesítménye, és majdnem elérte a 9,5 millió kilowattot; ez egy év alatt 60 százalékos növekedést jelent.

A különböző országokban közzétett prognózis-adatok szerint 1970-re az atom-villamoserőművek teljesítménye eléri a 24—25 millió kilowattot, vagyis az 1966. január 1-inek több mint a négyszeresére növekszik. Az atomerőműveknek ilyen gyors ütemű építése és üzemeltetése bizonyos aggodalmat kelt a lakosság körében: nem okoz-e az atomerőmű kisugárzásával kárt a környezetében, nem szennyeződik-e radioaktív anyagokkal a talaj, a növényzet, a víztárolók, nem lesz-e veszélyes mindez a lakosságra?

Ez a kérdés — a környező természetre és lakosságra gyakorolt sugárhatás kérdése — mindig a középpontjában állt az atomenergetikusok figyelmének. A gyakorlat, a kísérletek és a megfigyelések, az alapos, szisztematikusan végzett vizsgálatok a világon sok államban, így a Szovjetunióban is megmutatták, hogy sugárzási szempontból az atom-villamoserőművek nem okoznak semmiféle káros hatást. Az atomerőmű közelében egyáltalán nem, vagy csak nagyon jelentéktelen mértékben változik a radioaktív háttér. Jelenleg a világon mintegy 60—70 atomerőmű van üzemben. A valamennyi atomerőmű környezetében végzett vizsgálatok megerősítik azt a megállapítást, hogy ezek sugárzás szempontjából veszélytelenek.

Ezzel kapcsolatban említést kell tennünk arról, hogy minél kevesebb lesz a világon a szilárd fűtőanyag (a kőszén), annál inkább igénybe kell venni a kis kalóriatartalmú szenet, melynek nagyobb a kéntartalma és hamutartalma, s ennek következtében erősebben szennyezi a levegőt. A hőerőművek kéményei igen nagy mennyiségű, sok tízezer tonna pernyét és kéndioxidot (SO_2) juttatnak a levegőbe. Ez a sok tízezer tonna lebegő pernye bekerül az ember légzőszerveibe. A szilárd fűtőanyagot használó energetikusoknak egyik legnagyobb és legnehezebb problémájuk a levegő védelme a hamu- és kéndioxid-szennyeződéstől. Sok országban igen nagy erőfeszítéseket tesznek e probléma megoldására. Így a francia elektromos egyesület 1959 óta sorozatosan végez kísérleteket és dolgoz ki módszereket arra, hogy hogyan lehet védeni a levegőt a hőerőművek szennyező hatásával szemben. Ezen egyesület adatai szerint 1964-ben a széntüzelésű francia villamos erőművek 58 ezer tonna szilárd részecskét juttattak a levegőbe (miközben mintegy 20 milliárd kilowattóra villamos energiát állítottak elő). Vajon mennyi hamu és kéndioxid kerül a levegőbe, ha figyelembe vesszük azt a több

Digitized by Google

százmilliárd kilowattóra elektromos energiát, amelyet a széntüzelésű erőművek termelnek a világon?

Az első nagy méretű ipari atomerőművet 1958-ban, Szibériában helyeztük üzembe. Ez az erőmű urán—grafit reaktorral működik, hűtése nyomás alatt levő vízzel történik, teljesítménye 100 ezer kW. Ez volt az atomerőmű első egysége; utána üzembe helyeztük a következő egységeket, és a jelenleg Szibériában működő atomenergia-egységek villamos teljesítménye 600 ezer kW.

A szibériai atomerőmű kettős rendeltetésű atomreaktorral üzemel. Egyrészt plutóniumot termel, másrészt a felszabaduló hőt gazdaságosan hasznosítja vízgőz termelésére, amelyet villamosenergia előállítására fordítanak. Az ilyen energetikai reaktor technológiai sémája két-körös: a reaktorban felmelegedő víz nyomás alatt kerül a gőzgenerátorba, és átadja a hőt a második kör vizének. A gőzgenerátorban keletkező gőzt a turbinákba vezetik. Az ilyen energetikai reaktor létrehozása és üzemeltetése 1958-ban, amikor hozzá hasonló még nem volt külföldön, a szovjet reaktortudomány és -technika fontos eredményének számított.

A Szovjetunióban néhány olyan atomerőmű is működik, melynek egyetlen rendeltetése a villamosenergia-termelés. Közöttük a Novovoronyezsi Atomerőmű teljesítménye a legnagyobb. Első egységének tervezett villamos teljesítménye 210 megawatt, a valóságos: 240 megawatt. Ebbe az erőműbe nyomás alatt levő vízzel működő reaktort építettek. Rendeltetése, hogy a Szovjetunió ipari területének középső részén levő nagy ipari centrumokat (Voronyezst) ellássa villamos energiával. Az erőművet 1964. szeptember 30-án helyeztük üzembe. Az atomerőműben három, egyenként 70 megawatt teljesítményű turbina van, és az erőmű összhatásfoka 27,6%. Ez az erőmű 1965-ben 1,08 milliárd, 1966-ban pedig 1 milliárd 250 millió kilowattóra villamos energiát termelt.

Ez a reaktor kipróbált típus a Szovjetunióban és jól bevált. Ilyen típusú reaktor működik 1958 óta a „Lenin" atom-jégtörőhajón. Ugyanezt a típusú reaktort alkalmazták a Német Demokratikus Köztársaságban a reichsbergi atomerőműben is. A voronyezsi típusú reaktorok legfőbb előnyei: nagyfokú konstrukciós tömörség, nagyfokú teljesítménysűrűség, különböző üzemmódokban a biztonság, a vezérlés egyszerűsége, a fűtőelemek meglehetősen gazdaságos felhasználása. Ezt a reaktortípust fogadták el a magyar szakemberek is a Magyarországon létesítendő 800 MW-os teljesítményű atomerőmű reaktoraként.

1964 áprilisában helyeztük üzembe a belojarszki Kurcsatov Atomerőmű első egységét. A belojarszki atomerőműben valósult meg először ipari méretekben a gőz túlhevítése, közvetlenül a reaktorban. Ez az erőmű abban különbözik a novovoronyezsi típusútól, hogy nincsen nagynyomású reaktortartálya.

Az üzemi csatornák egy részét a forrásban levő víz hűti, amelynek a páratartalma a csatornák kimenetén 33%, másik részét a kívánt hő-

Digitized by Google

mérsékletig túlhevített gőz hűti. A reaktor üzemi csatornái két csoportra oszlanak: elgőzölögtetők és gőztúlhevítők.

Jelenleg ennek az erőműnek a második egysége épül. Ma az első egység sémája nem is egészen egykörös, a második egység hősémája már egykörös. Az elgőzölögtető csatornákban gőz—víz keverék keletkezik, amely a szeparátor dobjába kerül. Itt a gőzt elválasztják a víztől, utána a gőzt túlhevítő csatornákba bocsátják, és onnan egyenesen a turbinákba. A belojarszki atomerőmű első egységének üzemeltetési tapasztalatai azt mutatják, hogy célszerűbb csatornánként cserélni a fűtőelemeket (egy csatorna áttöltéséhez mindössze 30—40 perc szükséges a reaktor leállítása után).

A következő atomerőmű 1965 novemberében lépett üzembe, Melekeszben (az uljanovszki kerületben), 50 MW villamos teljesítménnyel. Ebben az erőműben tokozott vízvezetéses, úgynevezett elgőzölögtető típusú reaktort alkalmaztunk. Kísérleti reaktor ez, melynek az a rendeltetése, hogy széles nyomási tartományban, 30-tól 100 atmoszféráig és különböző hőmérsékleteknél tanulmányozni lehessen rajta a forrásnál fellépő jelenségeket. Egyik különleges tulajdonsága, hogy a hőhordozó természetes cirkuláció alapján működik, tehát szivattyúk nélkül. Ennek az atomerőműnek a hősémáját úgy tervezték, hogy a reaktorban keletkezett gőz közvetlenül bekerül a turbinába. Ez a tartályos típusú reaktorokkal működő atomerőművek egyszerűsítése, és jelentős haladás költségeinek csökkentésében.

1961-ben elkészült egy kis méretű, 1500 kW villamos teljesítményű mozgó atomerőmű, nyomottvizes reaktorral. Ennek a négylánctalpas járműre szerelt atomerőműnek a súlya 310 tonna.

1963 augusztusában épült fel a 750 kW teljesítményű „Arbusz" atomerőmű, organikus hőhordozóval és moderátorral, a Szovjetunió azon távoli, nehezen megközelíthető vidékeinek villamos energiával való ellátására, ahol hagyományos villamos erőművek építése nem gazdaságos.

Sevcsenkóban (a Kaspi-tenger körzetében) egy gyorsneutronos atomerőmű épül. Érdekessége, hogy a következő feladatokat oldja meg:

villamosenergia-termelés,
gőz termelése a sótalanító berendezések részére (desztillált víz előállítása tengervízből),
üzemanyag újratermelése szaporítással.
Teljesítménye 1000 MW, villamos teljesítménye 150 MW.

A tudósokat már régen foglalkoztatja az a gondolat, hogy a fűtőelem-ciklusban ne csak az urán—235 vegyen részt, hanem a semleges, nem hasadó természetes urán 238 izotópja is. A természetes urán egységnyi tömegében az U—238 majdnem 99,3%, az U—235 pedig csupán 0,7%. Az urán—235 bevonása a fűtőelem-ciklusba a szabad neutronok felhasználásával érhető el; ezek kölcsönhatásba lépnek az urán—238-cal,

Digitized by Google

és ennek eredményeképpen új hasadó anyag keletkezik, a plutónium 239. A reaktorban oly módon szaporodik a hasadóanyag, hogy a nem hasadó urán—238 átalakul urán—239 izotóppá.

A sevcsenkói erőmű hasadóanyag-szaporítási tényezője 1,4—1,5. A hasadóanyagok bővített újratermelése a szaporító reaktorokban gyakorlatilag korlátlanná teszi az atomenergetika hasadóanyag-bázisát. A jelenleg már elért kiégetési szintek mellett ennek a szaporító reaktornak a kétszereződési ideje 7 év; ez a hasadóanyag-teljesítmény évenkénti mintegy 12 százalékos növekedésének felel meg. Ebben a reaktorban a hőhordozó 500 C°-os nátrium. Ennek a reaktortípusnak az a rendkívüli nagy előnye, hogy a hasadóanyagok szaporodása nagyobb mértékű, mint az elégésük. Ez a tulajdonságuk perspektivikussá teszi az ilyen típusú reaktorokat, továbbá — az említett termikus reaktoroktól eltérően — elvileg lehetővé teszi a természetes urán teljes hasznosítását és nemcsak izotópjának, az urán—235-nek hasznosítását.

A szaporító reaktorok ipari alkalmazásának lehetőségeit már 1949-ben elkezdték tanulmányozni a szovjet tudósok. A kísérleti tervezési munkák folyamán bebizonyosodott, hogy az ilyen reaktorok műszakilag megvalósíthatók, és közülük a leggazdaságosabbnak a nátrium hőhordozó megoldású reaktor látszik. Egyidejűleg hozzákezdtek az ilyen reaktorok elméletének és számítási módszereinek kidolgozásához is. A szaporító reaktorok energetikai felhasználásával kapcsolatos bonyolult problémák tisztázása több ilyen típusú reaktor felépítését tette szükségessé. 1955-ben felépült és üzembe lépett a BR—1 reaktor, néhányszor tíz W hőteljesítménnyel, 1956-ban a 100 kW hőteljesítményű BR—2 reaktor, és 1958-ban az 5000 kW hőteljesítményű BR—5 reaktor.

A kísérleti reaktorberendezések a technológiai és fizikai kutatások széles körű programjának megvalósítását tették lehetővé. A BR—5 reaktorral sikerült igazolni a plutóniummal üzemelő szaporító reaktorok üzembiztonságát, kidolgozni a radioaktív nátrium alkalmazásának technológiáját, tapasztalatokat szerezni a nátrium-körök berendezéseinek üzemeltetésében, s elérni a nukleáris fűtőanyag 60 000 mW-nap/t kiégetési szintjét.

A sevcsenkói atomerőműbe tartályos típusú reaktort szereltek, nátrium-hűtéssel. A reaktor aktív zónája hatszögletű nyalábokból áll, száras típusú fűtőelemekkel. A reaktor aktív zónáját minden oldalról ún. szaporító zóna veszi körül, amely urán—235-ben szegény uránoxid fűtőelemekből áll. Az aktív zóna neutronjait főleg az urán—238-ból álló szaporító zóna nyeli el, ennek eredményeként növekvő mértékben halmozódik fel a plutónium a reaktorban. A folyékony nátrium, miután az aktív zónából és a szaporító zónából elvezeti a hőt, átkerül a reaktorból a közbenső hőcserélőbe, s itt átadja a hőt a második cirkulációs rendszernek. A második cirkulációs rendszer hőhordozója is nátrium, minthogy azonban ez nincs kitéve neutron-besugárzásnak a reaktorban, ez már nem radioaktív. A második cirkulációs rendszer nátriuma a

Digitized by Google

harmadik cirkulációs rendszer gőzének adja át a gőzfejlesztőkben a hőt, amelyet a turbinára vezetnek.

A sevcsenkói BN—250 gyorsneutron-reaktor üzembe helyezése nagy jelentőségű a Kaspi-tenger vizének sótalanítása szempontjából. Népgazdasági szempontból igen nagy jelentőségű a vízszegény körzetekben édesvíznek sósvízből való előállítása desztillációs módszerrel, ún. sótalanító berendezések segítségével.

Sevcsenkóban jelenleg 5000 t/nap teljesítményű vízdesztilláló, sótalanító berendezések működnek, s 10 000 t/nap és 15 000 t/nap teljesítményű vízdesztilláló berendezések állnak tervezés alatt. Ha figyelembe vesszük, hogy a kapott desztillátumhoz ivóvíz céljára 20—30 százalékos sós artézi vagy tengervizet kell hozzáadni, akkor könnyen kiszámíthatjuk, hogy például egy 15 000 t/nap teljesítményű sótalanító berendezés egy 70—80 000 lakosú várost el tud látni, minden lakosra naponta átlag 225 liter vízfogyasztást számítva. 225 liter napi vízfogyasztás pedig várost jelent, vízvezeték-hálózattal, csatornázással, gázmelegítős fürdőszobákkal. Az ilyen berendezés tehát az összes modern követelményeknek megfelelő házakból álló város felépítéséhez megteremti a feltételeket.

Meg kell említenünk, hogy a Sevcsenkóban működő sótalanító a világ egyetlen olyan berendezése, amelyben a bepárló készülékek forró felületein nem képződik lerakódás. A világ összes többi sótalanító berendezésének súlyos hiányossága a forró felületeken levő lerakódás, amely ellen kémiai és mechanikai módszerekkel állandóan küzdeni kell. A sevcsenkói berendezésben nincs szükség kémiai reagensek alkalmazására a lerakódások eltávolítása céljából, sem sörétes vagy másféle mechanikai tisztításra. Ennél a sótalanító berendezésnél kivonószert használunk, ennek az a lényege, hogy a berendezés falain kívül kristályosodási centrumokat alkot (a kivonószer koncentrációja a készülékekben 10—20 kg/m^3). A berendezés teljesen automatikus, cirkulációs szivattyúk nélkül működik. A bepárló telepek technológiai sémái maximális kapacitás mellett évi 330 napi (teljes 24 órás) üzemre vannak számítva. A 15 000 t/24 ó vagy 700 t/ó teljesítményű berendezéshez 167 t/ó telített gőz, azaz évi 1,3 millió tonna gőz szükséges, 4 atm. nyomással és megközelítőleg 7 millió kW/ó villamosenergia-fogyasztással.

*

Az atomenergia békés célú felhasználásának egyik érdekes és hatékony példája a „Lenin" atomjégtörő létrehozása és üzemeltetése. Ez az 1959-ben üzembe helyezett hajó volt az első atom-jégtörőhajó a világon. Vízre bocsátása óta 7 navigációt futott be, több tízezer km-t haladt az Északi Jeges-tenger jégpáncéljában, és sok tengerjáró hajó átkelését tette lehetővé a jégmezőkön át. A „Lenin" jégtörő szolgálatba lépése óta a tengeri jégtörő flottából egyetlen hajót sem pusztított el

Digitized by Google

a jég és egyetlen hajó sem volt kénytelen az Északi Jeges-tengeren áttelelni. A „Lenin" jégtörő reaktorait 1964-ben töltötték át első ízben. Az atom-gőzenergetikai berendezés teljesítménye 44 000 LE a tengelyen. Összehasonlításul megemlíthetjük, hogy a „Moszkva" típusú korszerű jégtörő energetikai berendezésének 26 000 LE a teljesítménye. A „Moszkva" és a „Leningrád" típusú jégtörők 25—30 napig képesek működni üzemanyag-felvétel nélkül, a „Lenin" jégtörő pedig több mint egy évig. Figyelembe véve a „Lenin" jégtörő kitűnő jellemzőit, a szovjet kormány határozatot hozott két további atomjégtörő megépítésére.

1966 december utolsó napjaiban Magyarországon a parlament épületében ünnepélyesen aláírtak egy egyezményt egy 800 000 kW teljesítményű atomerőműnek a Magyar Népköztársaságban való felépítésére. A magyar kormánynak atomerőmű építésére vonatkozó határozata azon országok sorába emeli Magyarországot, amelyek széles keretek között, kizárólag békés célokra használják fel az atomenergiát. Ez az atomerőmű a Szovjetunióban 1964 óta üzemelő novovoronyezsi atomerőmű lényegesen tökéletesített mása lesz.

Rá kell mutatnunk arra, hogy ez a nyomott-vizes típusú reaktorral felszerelt atomerőmű, melyben a hőhordozó és a moderátor közönséges víz, igen megbízható és jól működő berendezésnek bizonyult, teljesen veszélytelen mind a kezelő személyzetre, mind a környék lakosságára. Ilyen atomerőmű a Szovjetunió európai területének egyik nagyipari központja, Voronyezs közelében épült; az előzetes tervek szerint termelt villamos energiát villamosenergia-átviteli vezetékeken betáplálja a Szovjetunió energiarendszerébe. Ez az erőmű üzembehelyezése óta, gyakorlatilag két év alatt (1965 és 1966) 2,4 milliárd kW/óra áramot termelt. Az első időkben kísérleti erőműként működött, de a Szovjetunió Atomenergia Bizottsága már 1966 októberében átadta a Szovjetunió Energetikai és Villamosítási Minisztériumának mint termelő erőművet, amely uránt használ fűtőanyagként a villamosenergia előállítására.

A magyar szakértőknek az a döntése, hogy a szovjetunióbeli novovoronyezsi atomerőművet fogadják el prototípusként, feltétlenül helyes, mert ez a reaktortípus a Szovjetunióban különböző üzemmódokban és üzemeltetési feltételek között már bevált.

A magyar atomerőműbe két víz—vizes típusú reaktor lesz beépítve, ezek villamos teljesítménye egyenként 400—440 mW. A víz nyomása az aktív zónából való kilépéskor 125 atm., a behelyezett urán átlagos dúsítási foka 2,7—3,0%. Az első feltöltéshez 40 tonna fűtőelem szükséges, a kiégési szint 20 000 mW nap/t. A fűtőelem-ciklus (100%-os terhelési tényező mellett) 18 hónap, és egy ciklus alatt kétszer kerül átrakásra. Az erőműben 4 turbogenerátor lesz, egyenként 200 ezer kW

Digitized by Google

teljesítménnyel; fordulatszámuk 3 ezer fordulat percenként. A nagy szilárdságú reaktor méretei a következők: hossza 12 m, átmérője kb. 4 m, súlya 210 tonna. Meg kell jegyezni, hogy a felsorolt technikai paraméterek, figyelembe véve az első reaktor üzembehelyezésének időpontját (1975), nemcsak feltétlenül betarthatók, de minden bizonnyal még javíthatók is.

A gazdaságossági mutatók szerint — a magyar specialisták számításai alapján — figyelembe véve az 1 kW teljesítményre eső beruházási költségeket, valamint 1 kW/óra energia termelésének önköltségét, ez az erőmű magyar viszonyok között gazdaságilag előnyös lesz. Számítani lehet arra, hogy a technikai és gazdaságossági paraméterek az üzembehelyezés idején teljesen megfelelnek majd az akkor korszerű paramétereknek.

Az atomerőmű felépítése Magyarországon mindkét ország, a Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió közös erőfeszítésének eredménye lesz. Szovjet mérnökök tervezik a fő épületet, melyben a reaktorok, a turbogenerátorok, az új és kiégett fűtőelem-tárolók helyezkednek el. Magyar mérnökök tervezik az összes kisegítő műhelyeket, a hűtővízberendezéseket, a technológiai berendezések helyiségeit, a villamos felszereléseket, az autóutakat és a vasutat. A magyar és a szovjet felek közötti munkamegosztást pontosan meghatározza a megállapodás, és nem kétséges, hogy az építkezés időszakában a magyar és szovjet szakemberek konzultálnak egymással, együttesen terveznek, és minden szükséges intézkedést megtesznek az erőmű üzembe helyezése érdekében.

A legfontosabb az, hogy az atomerőmű építése és üzemeltetése során Magyarországon kialakul az atomenergetikusok csoportja, amely szerves része lesz majd a Magyar Népköztársaság energetikus-gárdájának.

Figyelembe véve, hogy Magyarországon nem nagyok a szerves fűtőanyagkészletek, az atomenergetika kétségkívül az egyik legfontosabb tényező lesz a magyar népgazdaság felemelkedésében és termelőerőinek növelésében.

A két szocialista országnak az atomerőmű közös felépítésében való együttműködése újabb nagyszerű példája a két ország közötti baráti gazdasági kapcsolatok politikájának és népeik megbonthatatlan barátságának.

Digitized by Google

DR. RÉDEI JENŐ:

Információ és irányítás az új gazdasági mechanizmusban

Az információ minden gazdálkodási rendszerben fontos eszköze a vezetésnek, irányításnak. A szocializmusban azonban különösen megnő a jelentősége, mert tervszerű, tudományos vezetés elképzelhetetlen az egész társadalmi életre kiterjedő információs rendszer nélkül.

E tanulmánynak nem az a célja, hogy az információk módszertani kérdéseivel foglalkozzék. A vállalkozás ennél szerényebb: az információ és az irányítás néhány összefüggésére kíván rámutatni az új gazdaságirányítási rendszerben.

I.

A gazdasági döntésekre kiható információknak általam is helyesnek tartott definícióját adja Huszár Istvánnak és Meixner Lászlónak a Közgazdasági Szemle 1966. évi 7—8. számában megjelent tanulmánya. Eszerint: „a társadalmi élet alakulását tükröző hírek, adatok megszerzését, továbbítását, rendezését (beleértve a gazdasági, tudományos és műszaki tájékoztatást) gyűjtőfogalommal a társadalmi információk rendszerének nevezzük".

A következő típusú adatokat és tájékoztatást lehet az információk körébe sorolni:

1. *Statisztikai* információk — ezek általában makroökonomiai jellegűek,
2. *könyvviteli* információk — ezek általában mikroökonomiai jellegűek,
3. *piaci, üzleti* konjunkturális hírek, jelentések, értesülések — ezek makro- és mikroökonomiai jellegűek,
4. *műszaki* tájékoztatók,
5. az előző pontokban foglalt információkat felhasználó *tanulmányok* és *elemzések* (a gazdaságkutatás, piackutatás, műszaki fejlődés kiértékelt eredményei stb.).

Digitized by Google

Nem külön információs típusként kell talán megjelölni azokat az *általános közgazdasági, műszaki és egyéb ismereteket,* amelyek lehetővé teszik az információk címzettje számára, hogy a statisztikai hírekből, jelentésekből levonja a helyes és számára is érvényes következtetéseket, felismerje az összefüggéseket.

A gazdaságirányítás eddigi rendszerét sok nézőpontból lehet kritikailag elemezni; az egyik szempont éppen az információ áramlásának hatékonysága lehet. Ha ebből a szempontból vázolunk fel — természetesen nagyon sematikusan, nagyon elvontan — valamilyen irányítási rendszert, akkor tulajdonképpen két szélső esetet kell elhatárolni:

1. A *piaci mechanizmusban* (nyilvánvaló, hogy tiszta formában ez a piaci mechanizmus még a kapitalista rendszerben sem létezik) a gazdálkodó egység minden információt a *piacról* kap, és a legfontosabb információ maga az *ár.* Az állami szerveknek ebben a rendszerben csak az a feladatuk, hogy biztosítsák a piaci mechanizmus zavartalan működését. Itt a gazdaságirányítás szempontjából az államnak tulajdonképpen semmilyen információs rendszert nem kell megszerveznie.

2. A *teljesen centralizált* irányítási rendszerben (tiszta formájában ilyen centralizált rendszer sem létezik sehol) a gazdálkodó egységekre vonatkozó minden információt a *központ* ad meg, mégpedig *tervutasítások* formájában. Ezért itt minden *egyéb* információ a tervező központba irányul. Itt a gazdaságirányítás szempontjából tulajdonképpen csak a központnak kell a maga számára megszerveznie az információ-áramlást.

Nyilvánvaló, hogy a mi gazdaságirányítási rendszerünk e két szélsőséges és — ismétlem — teljesen teoretikusan felvázolt modell közé esik.

Jelenlegi gazdaságirányítási rendszerünkben információs rendszerünk, amely pedig sok tekintetben magas színvonalú (mint például a statisztika), nem tudta a kívánt hatékonysággal szolgálni a gazdasági vezetést. Ennek az volt az oka, hogy ha a gazdasági döntéseket nem azon a szinten hozzák, amelyen az információ a legjobban feldolgozható és hasznosítható, akkor a jó információ még korántsem biztosítja a helyes döntéseket és az optimális vezetést. Az információt műszerhez hasonlítva, azt mondhatjuk, hogy a hiba nem műszereink pontosságában volt — bár érzékenységét nyilvánvalóan még fokozni kellett volna —, hanem abban az üzemeltetési technológiában, amelyben ezeket a műszereket beillesztettük.

Az *új gazdaságirányítási rendszerben* megvalósul a legfontosabb kérdésekre vonatkozó központi irányításnak és a szabályozott piac nagymértékű igénybevételének a szintézise. Ennek a rendszernek fontos vonása az, hogy kiszélesedik a decentralizált döntések köre, s ezért erősen *megnő a gazdálkodó egységek információ igényessége* is. Minthogy pedig ugyanakkor *megmarad a központi döntések és a központi tervezés primátusa,* a tervező központnak is sokféle, általában makro-

Digitized by Google

ökonomiai információra van szüksége. E gazdaságirányítási rendszerben valószínűleg változás következik be *a döntések információ-igényességében* (a decentralizált döntések nagyobb száma miatt az információs igény is nőni fog), az információk *rendszerében* és *áramlásában* (a gazdálkodó egységek és a központ között nőni fog a kétirányú vertikális információ-áramlás, és igen erőteljes lesz a gazdálkodó egységek közötti horizontális információ-csere). Az információs rendszer szempontjából leglényegesebb változás azonban, amely egyben előidézője is az imént jelzett változásoknak, *az információs szférán kívül* történik: a döntések nagymértékű decentralizálása biztosítja, hogy ezekkel az információkkal azok a gazdasági egységek rendelkezzenek, amelyek helyzetüknél fogva a leghatékonyabban tudják felhasználni őket a racionális gazdálkodás céljára.

II.

Az előzőekből következik, hogy az információk *jellegét* és *fontosságát az* új mechanizmus működésével összhangban kell felvázolni. A reform lényeges eleme a *döntések decentralizálása.*

A *központnak* a jövőben a középlejáratú tervekben megtestesülő legfontosabb népgazdasági arányokat kell felvázolnia, s egyben meg kell határoznia azokat a gazdasági szabályozó eszközöket, amelyekkel a vállalatokat közvetett módon, a piac igénybevételével irányítani akarja. Időnként és bizonyos területeken operatív intézkedéseket kell hoznia bizonyos állami érdekek érvényesítésére, megbomlott egyensúlyi helyzetek helyreállítására, esetleg saját korábbi elképzeléseinek korrekciójaként.

Ezen az általános koncepción belül is többféle irányítási séma érvényesülhet. Elképzelhető és egyes cikkekben kifejeződött is olyan elgondolás, hogy az összes népgazdasági főfolyamatok irányítása és a gazdasági eszközök működtetése *egy központból* történjék. Egy másik, ettől eltérő változat: a gazdaságirányítás központi koordinálása mellett az irányítási feladatok funkcionális *megosztása.* A magam részéről ezt az utóbbi formát tartom helyesebbnek, és a gazdasági mechanizmus reformjának irányelvei is ilyen értelemben foglalnak állást, amikor kimondják: „Az új gazdasági mechanizmus változásokat követel a gazdaságirányítás szervezeti felépítésében is. A változások irányát két tendencia határozza meg: 1. a reform keretében a gazdasági döntések jelentős részét a vállalatokra decentralizáljuk, ami az irányító szerveknél egyszerűsítést tesz lehetővé; 2. ezzel egyidejűleg célszerű a népgazdaság állami irányításában a felsőbb szervek között ésszerűbb munkamegosztást, a gazdasági döntések bizonyos mértékű centralizációját megvalósítani."

Az egyes gazdasági irányító szervek közötti ésszerű munkamegosztás nincs ellentétben azzal, hogy az *Országos Tervhivatal,* mint a kormány központi tervező és gazdasági tanácsadó szerve foglalkozzék

Digitized by Google

a tervek és az átfogó gazdasági intézkedések előkészítésével, kidolgozásával, koordinálásával és megfigyelésével. A komplexitás követelményének azonban nem szabad olyan mértékű centralizációhoz vezetnie, hogy a központi tervezés túl legyen terhelve most már nem operatív teendőkkel, hanem például a piaci mechanizmus működtetésének részfeladataival, s így végül is éppen a kívánatos céllal, a legfőbb arányok megtervezésével, a népgazdaság egészének figyelemmel kísérésével ne tudjon foglalkozni.

A főként gazdasági módszerekkel való irányítás szükségszerűen annyira komplex és sokoldalú feladat, hogy itt *ésszerű munkamegosztásra van szükség*, félő, hogy enélkül a központi irányító szervnek már nem lenne megfelelő áttekintése a változó közgazdasági viszonyokról, illetve nem tudna megfelelő rugalmassággal alkalmazkodni hozzájuk. Hangsúlyozni kívánom: mindez nem jelenti azt, hogy a piacot „agyon kell szabályozni"; a piac „természetes" előnye — egy ésszerű határig — működésének automatizmusában van. De hogy így fejezzem ki magam: „ugrásra készen kell állni" arra, hogy ha az elemzések úgy mutatják, beavatkozzunk a piaci folyamatokba, vagy esetleg elfogadjuk a piac ítéletét saját elképzeléseink korrekciójául.

A tervező és irányító központot nemcsak operatív teendőkkel, hanem *közgazdasági feladatokkal is túl lehet terhelni.* Az új gazdaságirányítási rendszerben a közgazdasági eszközök a gazdaság olyan óriási területét ölelik fel, és a szervezett szocialista piac gazdasági módszerekkel való kézben tartása olyan sokoldalú, egymáshoz kapcsolódó, de mégis autonóm feladatok sorozatát jelenti, hogy az áttekintés és irányítás komplexitásigényének túlzásba vitele s ennek megfelelően ezeknek a funkcióknak egy központban való felhalmozása működési „rövidzárlatot" idézhet elő.

Egyéb meggondolás, a gazdasági vezetés ésszerű kontinuitása is amellett szól, hogy a tervező központ koordinálása mellett alakuljon ki az *irányító funkciók ésszerű munkamegosztása*, s ebben vegyen részt a *Pénzügyminisztérium*, a *Külkereskedelmi Minisztérium*, az *Országos Árhivatal*, a *Magyar Nemzeti Bank*, s egyéb funkcionális szervek. A gazdasági eszközök és az adminisztratív rendszabályok között helyes szintézist csak a mechanizmus működésének tapasztalatai alapján lehet kialakítani; elméletileg csak megközelíteni lehet az optimális megoldást. Csak a görög mondában történt meg, hogy Pallasz Athéné már teljes vértezetben ugrott ki Zeusz fejéből, a valóságban a gazdasági mechanizmus „teljes vértezete" csak egy *aránylag hosszú folyamat eredménye* lehet. Jelenleg nem volna helyes teljesen teoretikus sémákból kiindulni — bár ezek nem mindig nélkülözhetők —, hanem ésszerűen a *pragmatikus módszert kell követni.* A tervező központ mellett olyan mértékben kell szélesíteni vagy szűkíteni, módosítani vagy változatlanul hagyni az egyéb funkcionális szervek munkáját, ahogyan a szükség és a tapasztalatok megmutatják.

A *külkereskedelem* területén például a tervező központ a közép-

Digitized by Google

távú terven belül — összefüggésben a nemzeti jövedelem növekedésével, a legfőbb népgazdasági ágak termelésével, a nemzeti jövedelem tervezett felhasználásával stb. — kialakítja a kívánatos külkereskedelmi előirányzatokat, a külkereskedelmi és fizetési mérleg egyenlegét. Ez a középtávú tervben foglalt külkereskedelmi előirányzat ebben a formában annyira globális, hogy teljesítésének biztosítására nincsenek, vagy csak kis számban vannak adekvát közgazdasági eszközök. Hogy a megfelelő, áru- és viszonylati összetételükben ésszerű mértékig „megtervezett" külkereskedelmi előirányzatoknak (beleértve ebbe a vállalati visszajelentések, elképzelések alapján végrehajtott korrekciókat) a teljesítését befolyásolni lehessen, ahhoz meg kell hogy legyen az olyan *sokoldalú befolyásolási eszköztár*, mint a devizaszorzók, szubvenciók, kereskedelempolitikai alapok, vámok rendszere, az engedélyezési rendszer. Ezeknek rugalmas működtetése pedig elképzelhetetlen a *tervező központ* és a *funkcionális irányító szerv közötti munkamegosztás* nélkül, s a közgazdasági irányító feladatok zömének az illetékes funkcionális szervekhez való telepítése nélkül. Nem más a helyzet a termelésben a nyereségelvonás és nyereségképzés, az árrendszer, a vásárlóerőszabályozás, a beruházások területén stb. sem. Körülbelüli nagyságában nyilván jó előre ismerni kell azt az összeget, amelyet a vállalatok a maguk hatáskörében, fejlesztési alapjuk terhére beruházhatnak és ennek építési és gépbeszerzési hányadát. Az előzetes felmérések alapján lehet azután szabályozni (vagy nem szabályozni) azt, hogy a vállalatok hogyan juthatnak hozzá a saját eszközeikből vásárolható gépekhez, felszerelésekhez stb. Ezért az általános összefüggések megtervezése mellett szükségszerű, hogy *számos részletkérdés „közgazdasági szabályozása"* megtörténjék.

A részletkérdések közgazdasági szabályozása nem jelenti azt, hogy — most már indirekt eszközökkel — pontosan megtervezik őket, illetve ha a gazdasági folyamatok eltérnek az elképzelt tervtől, akkor ugyancsak közgazdasági eszközökkel szigorúan visszatérítik a kívánatosnak tartott előirányzathoz. De az is nyilvánvaló, hogy amikor az új mechanizmussal messzemenően elismerjük, hogy az élet, a gazdálkodó egységek munkája gazdagítani, korrigálni tudja a központi elképzeléseket, akkor ez nem jelenti a spontenitást, azt, hogy teljesen a „piacra" bízzuk a gazdasági folyamatokat. A központi döntések ésszerű szintézise, a központ akaratának primátusa mellett, jobb eredményeket hozhat, mint akár az összes lényeges — és a részterületekre is kiterjedő — döntéseknek a központ kezében való centralizálása, akár az összes döntések átadása a gazdálkodó egységeknek.

Amikor a központi döntések primátusáról beszélek, nem az lebeg előttem, hogy a központ jobban ismeri a részfolyamatokat, jobban tud részkérdésekben dönteni, hanem, hogy csak a központ rendelkezik a tudományosan kidolgozott, a párt által elfogadott gazdaságpolitikai célok *teljes ismeretével*, s nem utolsó sorban a *szükséges*

Digitized by Google

hatalommal, amelynek alapján biztosítani tudja a gazdasági élet egyensúlyát.

III.

Az irányító funkciók megosztásának megfelelően kell az információk áramlását is megszervezni. Minthogy a tervező központ a *legfőbb összefüggéseket* tervezi meg, és a szocialista piac *hosszabb* távú szabályozását vállalja magára, ügyelni kell arra, hogy meglegyenek azok az információi, amelyek ebben a tekintetben tájékoztatják. Elemzéseinek a *legfőbb összefüggések* kimunkálására kell irányulnia. Például vizsgálni kell, hogy mennyiben elégíti ki az ipari termelés emelkedése a hazai fogyasztást és az exportszükségleteket, hogyan változik az importfelhasználás volumene és megoszlása az egyes népgazdasági ágak, vagy a termelői és fogyasztói felhasználás tekintetében, milyen változások következnek be a fizetési mérleg struktúrájában stb. Nem az ő feladata viszont olyanfajta elemzések elvégzése, mint például az, hogy milyen rövid távú strukturális módosítások következtek be a külföldi keresletben és hogyan tett ezeknek egészében eleget exportcélú termelésünk, milyen ármozgások következtek be export- és import-piacainkon, és milyen kihatással volt ez összességében az exportáló vállalatok nyereségére és szubvenció-igényére. Az ilyen elemzések agregát eredményeit nyilván a legfőbb tervező központnak is ismernie kell, de a részletelemzés nem az ő feladata (nem is volna képes elvégezni ezt).

Az irányítás megosztása bizonyos *párhuzamosságot* is feltételez az irányító központok között. A külkereskedelmi folyamatok devizális vetületét például a Külkereskedelmi Minisztérium, a Pénzügyminisztérium, vagy a Magyar Nemzeti Bank is vizsgálhatja: nézőpontjuk azonban nem teljesen ugyanaz. De még ha tartalmilag némileg párhuzamosak is a vizsgálatok, az sem káros, mert a több szerv koordinált működésére alapozott, de ugyanarra a gazdasági folyamatra vonatkozó gazdasági eszközök helyes működtetésének kölcsönös kontrolját is szolgálja.

Nemcsak az irányító szervek közötti munkamegosztás indokolja az információ-áramlásnak különféle funkcionális csatornákba való terelését, hanem az is, hogy ennek eredményeként az információk *„megemészthetők"* legyenek. Napjainkban potenciálisan az információk olyan bőségben állnak rendelkezésünkre, hogy bizonyos rendszerezésük, a „címzettekhez" való eljuttatásuk nélkül megvan a veszélye annak, hogy éppen *bőségük miatt használhatatlanokká válnak*, gazdagságuk következtében orientálás helyett dezorientálnak. Ezen semmiféle elektronikus rendszerezés, módszeres válogatás sem segít alapjában, mert az eredendő baj a hatalomnak és a döntéseknek a *túlcentralizálása* egy vagy néhány szerv keretében. Egyrészt a döntések információ-igényessége, másrészt az információk sokoldalúsága és

Digitized by Google

gazdagsága miatt nem lehet kiépíteni olyan információ-feldolgozási rendszert, amelyik elég egyszerű és áttekinthető is, de ugyanakkor mégis megad a halmozott gazdasági hatalommal rendelkező centrumnak minden szükséges információt. A problémát csak úgy lehet megoldani, hogy magát az *irányítási rendszert* állítjuk a fejéről a talpára.

Az előzőkből következik: úgy kell kiépíteni az információs rendszert, hogy minden olyan szervnek, amely meghatározott részterületet gazdasági eszközökkel irányít, legyen meg a *teljes áttekintése az irányítása alá tartozó terület gazdasági folyamatairól.* Amikor tehát végrehajtjuk a gazdasági irányítás ésszerű megosztását, implicite az információ-áramlás szervezete ügyében is állást foglalunk. A kormánynak szüksége van olyan *irányító feladatoktól és felelősségtől mentes szervre,* amely megfelelő információkat szolgáltat neki a gazdasági élet egészének menetéről (a statisztikai adatszolgáltatások tekintetében a *KSH* ez a központi szerve). Emellett feltehető, hogy a funkcionális irányító szervek — az *Országos Tervhivatal,* a *Pénzügyminisztérium, a Külkereskedelmi Minisztérium* — saját kutatási apparátusukra is támaszkodni fognak, mert a megfelelő folyamatok feletti áttekintés nélkül nem tudják a gazdasági és a rendelkezésükre álló adminisztratív eszközöket működtetni. A funkcionális irányító szervek számára szükséges információknak két általános vonására kívánom felhívni a figyelmet.

1. Az információ az új gazdaságirányítási rendszerben *az irányítás része* bizonyos értelemben maga is *irányítási eszköz.* Aki jobban, alaposabban, mélyebben és tudományosabban ismeri a gazdasági folyamatokat és ennek alapján előre lát, az gyorsabban és sikeresebben tud beavatkozni — ha szükséges — a gazdasági életbe és a kívánt útra terelni a folyamatokat. Itt az érdekek és szempontok koordinációja mellett nem lehet kizárni az *érdekek és szempontok összeütközését* sem az egyes funkcionális irányító szervek között. Bizonyos határig ez nem is egészségtelen, sőt természetes is. Ismét a külkereskedelem területéről véve példát: a *Külkereskedelmi Minisztérium* feladata, hogy kialakítsa az árumozgással összefüggően a legjobb devizaszaldót, a legmegfelelőbb árustruktúrát — beleértve a külső piacok igényeit — a nemzetközi kötelezettségeknek és országunk érdekeinek is eleget tevő viszonylati struktúrát. Az *országos devizahatóságnak* ezeken a kívánalmakon túlmenően sajátos nézőpontja lehet az, hogy a nemzetközi devizapiacon úgy működjék, hogy a legelőnyösebb pénzpiaci hitelfeltételeket biztosítsa, és a leglukratívabb műveleteket bonyolítsa le ezen a sajátos és bizonyos mértékben az áruvilágtól „elkülönült" deviza-világpiacon. E két szempont egyes esetekben nyilván összeütközésekhez vezethet; ezek részben a kormány általános gazdaságpolitikai elképzelései, részben a tervező központi szerv koordinációs tevékenysége alapján, legtöbbször pedig a közvetlen érintkezések és a szempontok egyeztetése során oldódnak fel. De hogy mind-

Digitized by Google

két érdekelt szerv egyenlő partnerként vegyen részt az ilyen összeütközéseknek a feloldásában, ahhoz nemcsak a hatásköröket kell megfelelően szabályozni, hanem *mindkét szervnek* meg kell hogy legyen a megfelelő *információs bázisa* is (s ki is kell cserélniük egymással információikat). Hiszen olyan eszközök vannak a birtokukban, amelyek nem egy előre definiált tervparancs teljesítését hivatottak elősegíteni, hanem amelyek az események alakulása szerint módosítható, rugalmas gazdasági irányító eszközök. Szükség esetén adminisztratív rendszabályok alkalmazására is van lehetőségük, de a funkcionális szerveknek meg kell határozniuk, mikor szükséges ez. Megfelelő tájékoztatás nélkül a funkcionális szervek az új gazdaságirányítási rendszerben akcióképtelen lennének, vagy annak a veszélynek volnának kitéve, hogy sorozatosan helytelen döntéseket hoznak.

2. Az információnak az új gazdaságirányítási rendszerben aránylag *pontosan definiáltnak* kell lennie. Megvan annak a veszélye, hogy az információknak valamilyen inflációja következik be, és minden szerv olyanfajta adatok gyűjtését kezdi megszervezni, amelyek távol esnek tevékenységi területétől. Így például több cikkben olvastam azt, hogy az új irányítási rendszerben különös jelentősége lesz a *világgazdasági folyamatok* figyelemmel kísérésének, a világgazdaságban végbemenő újfajta gazdasági, technikai, kulturális és politikai folyamatok megfigyelésének, és az ezekből levonható következtetések helyzetükre való adaptálásának. Ezekben az igényekben van ugyan realitás, de úgy vélem, van bennük túlzás, irrealitás is. A gazdaságvezetés mai rendszerében nem az volt a fő hiányosságunk, hogy *nem ismertük* a világgazdaság fő folyamatait, hanem az, hogy adekvát gazdasági mechanizmus híján nem tudtuk termelési struktúránkat a hosszú és rövid távú piaci igényekhez alkalmazni, ideértve a nemzetközi piac igényeit is. Nyilván lehet több és jobb információt szerezni a világgazdaságról, de a baj az adatok „piacán" nem a *kínálatban*, hanem a *keresletben* volt. Ha mi most, az új gazdaságirányítás megindulásakor, új Kolumbuszként felfedezzük a „világpiacot", és ott akarjuk meglelni saját gazdaságpolitikánk kialakításának mindentudó varázsvesszőjét, akkor túlzásba esünk. Ez esetben is, az információ körét tekintve is helyesebbnek tartom a *pragmatikus utat*. Gazdaságpolitikánk kialakításához ne *általában* a világgazdasági tendenciákat elemezzük, hanem ezek közül azokat, amelyek a *mi* gazdasági struktúránkat érintik. Ne kezdjük el el újra a világ teremtését, a világgazdaságban felfedezett újfajta tendenciák alapján, hanem józanul és mértéktartóan azokat az adatokat vizsgáljuk és elemezzük, amelyek az országunk kereskedelmi rádiuszához tartozó országok fejlődésére jellemzők, vagyis mindenekelőtt a szocialista világ, másodsorban *tényleges és potenciális* nem szocialista *partnereink* gazdasági fejlődésének adatait.

Ez korántsem jelenti, hogy számunkra közömbös vagy érdektelen az, ami például az *Egyesült Államok* gazdaságában vagy technikai

Digitized by Google

fejlődésében végbemegy. Nem is lehet az, hiszen az Egyesült Államok potenciája a tőkés világgazdaságban olyan nagy, hogy az egész tőkés világgazdaságot befolyásolja; azt sem lehet vitatni, hogy az USA a technikai fejlődés élén jár és tapasztalatai nagyon figyelemre méltók. E példával azt kívántam hangsúlyozni, hogy bizonyos *fontossági sorrendet* kell az információk tekintetében felállítani. Meg kell határozni, hogy helyzetünk, lehetőségeink alapján mire van elsősorban szükségünk, mire másod- és mire harmadsorban. Természetesen, hogy nemcsak *földrajzi körzetek*, de *témák* szerint is lehetséges a válogatás; a mondanivaló erre is érvényes. Az újfajta irányítás szükségletei fokozatosan teremtik meg majd a keresletet olyanféle adatokban, amilyenekkel ma nem rendelkezünk.

IV.

A *gazdálkodó egységek* információ-igényét az új mechanizmusban a következő tényezők határozzák meg:

a) Az *állami központi akaratot* (a tervet) a közgazdasági eszközök közvetítik; adminisztratív eszközök csak kivételes esetben.

b) A *szabályozott szocialista piacon* a rövid távú döntések tekintetében jelentős hatáskörük van.

c) Nem csak a *nyereség* rövid távú alakulásában vannak érdekelve, hanem a gazdálkodás *tartós* eredményében és biztonságában.

d) Részt vesznek a *hosszabb távú tervek* kialakításában, a beruházási döntések egy része az ő *kezükben van*, egy másik részükben pedig *anyagi kockázatot* viselnek.

A jövőben a gazdálkodó egységek információ-igénye jóval *szélesebb* lesz, mint ma. Azelőtt főként *rövid távú* információkra volt szükségük, ezek közül is azokra, amelyek segítették a tervdirektívák végrehajtását, vagy kedvezőbb alternatívák kidolgozására, korábbi döntések megváltoztatására ösztönözték a tervező (irányító) hatóságot; most pedig minden olyan információ hasznos lehet számukra, amely *rövid vagy hosszú távon a nyereség maximalizálását szolgálja*, tájékoztatja őket a beruházások (a műszaki fejlesztés) tekintetében, vagy forgalomba hozott termékek vonatkozásában közvetve vagy közvetlenül bemutatja nekik a piaci és konjunkturális helyzetet (a belső és a külső piacét egyaránt).

Lehetővé kell tenni, hogy a gazdálkodó egységek hozzájussanak az *összes* általuk szükségesnek ítélt információkhoz. Az információk egy részét a vállalat *maga* is képes lesz megszerezni, illetve áramlásukat megszervezni, hiszen a vállalati vezetőknek általában sok operatív információjuk van. A termelő vállalatok ezenkívül olyan információs forrásokat is igénybe vehetnének termékeik piaci helyzetére vonatkozóan, mint a *nagykereskedelmi*, vagy a *külkereskedelmi vállalatok*, a belföldi vagy külföldi *piackutató intézmények és irodák*.

Digitized by Google

Sem célszerű, sem ésszerű nem volna, ha az információk bizonyos típusát (pl. az általános vagy konjunkturális információkat), illetve ezek áramlását minden vállalat *külön-külön,* önállóan szervezné meg; ezeket egy erre *specializált intézménynek* kellene szolgáltatnia. Kezdetben a vállalatok egy része feltehetőleg azt gondolja majd, hogy személyesen, saját emberei útján „szakszerűbben", hatásosabban tudja felmérni az egész piaci helyzetet és megszerezni a maga számára szükséges információkat, mint akkor, ha egy specializált intézményhez vagy irodához fordul. Ebben a tekintetben *szabad kezet* kell adni a vállalatoknak; hamarosan úgyis tapasztalni fogják, hogy maguk csak fogyatékos információkhoz juthatnak, különösen a külső piacokról.

Vannak olyan információk is, amelyek általában nem is hozzáférhetők, vagy eddig nem voltak hozzáférhetők az egyes vállalatok számára. Ilyen például az: hogyan alakul nemcsak a saját cikkeikben, de a rokon jellgű cikkekben is a kereslet, milyen a kereslet kielégítésének a foka a vásárlók között (termelési és készlet-adatok), milyen vásárlási szándékaik és igényeik vannak a fogyasztóknak, milyen a fő exportpiacokon a kereslet az általuk gyártott, illetve forgalmazott termékekben, vagy rokontermékekben, milyen újdonságokkal léptek ki, vagy szándékoznak kilépni a versenytársak stb. Ezeknek az adatoknak egy részét az *irányító szervek* is begyűjtik, mert közgazdasági irányító feladataik ellátásához szükségük van ezekre, ugyanakkor azonban — véleményem szerint — helyes, ha a *gazdálkodó egységek* is (legalább a legnagyobbak) megkapják ezeket az információkat. Ez pozitív hatással lehet a vállalatok üzleti stratégiájára, és az irányítás feladatait is egyszerűsítheti; a vállalatok már ezen adatok alapján hozhatnak olyan döntéseket, amelyek megkímélik az irányító hatóságokat attól, hogy megváltoztassák a szabályozó eszközöket, vagy valamilyen tilalommal, utasítással korlátozzák a vállalatok tevékenységét.

A *külkereskedelmi irányító szerv feltehetően* adatokat fog gyűjteni és analíziseket fog készíteni arról: hogyan befolyásolja az egyes árucikkekben a belföldi kereslet az *export-kínálatot,* milyen lesz a piacok előrelátható trendje, hol vannak a kínálatban (a termelési kapacitásban) olyan szűk keresztmetszetek, amelyek exportunkra is kihathatnak. Ez az elemzés még nem tartalmaz, vagy csak burkoltan foglal magában ajánlásokat arra vonatkozólag, hogy milyen eszközökkel kell helyreállítani az esetleg felbomlott egyensúlyt a belföldi és a külföldi kereslet között. Nyilván helyesebb lesz, ha az ilyen elemzéseket általában nem titokként kezelik. Ha az érdekelt termelő vagy forgalmazó vállalatok megismerik a központ számára készített ilyenfajta tájékoztatást, akkor módjuk lesz arra, hogy korrekciókat hajtsanak végre üzletpolitikájukban és olyan megoldásokat keressenek, amelyek a feszültségeket már akkor feloldják, amikor az irányító szerv még nem avatkozott be. Ebben az értelemben az információk áramoltatása a gazdálkodó egységek irányában maga is *gazdaságirá-*

Digitized by Google

nyítási eszköz, s lényeges korrekciós tényezője lehet az egész gazdaságirányításnak.

A vállalatok információ-igénye nem választható el attól, hogy milyenek lesznek a *realizálás formái*. Azokban az esetekben — és kezdetben feltehetőleg ezek lesznek többségben —, amelyekben a vállalat nem közvetlenül végzi az értékesítést a belső, illetve a külső piacokon, hanem igénybe veszi egy vagy több kereskedelmi szerv szolgálatait, az információk révén is ellenőrizni kívánja majd a vele elszámolási kapcsolatban álló kereskedelmi szervek munkáját. A külkereskedelemből veszem megint a példát, de úgy vélem, mondanivalóm a belkereskedelemre is érvényes: nyilván kialakulnak a termelőegységek és a kereskedelmi egységek elszámolási rendjét orientáló *árrések* és *haszonkulcsok*. Ezeknek a jellege a külkereskedelemben — magától értetődően — csak indikatív jellegű lehet; mind az árrés vagy haszonkulcs nagysága, mind az az ár, amelyet a külkereskedelmi vállalat — ismerve a külföldi piac helyzetét — megjelöl, alku tárgya lesz.

A kereskedelmi kapcsolatok rugalmasságát szolgálja és a termelő vállalatnak az értékesítésre vonatkozó döntéseit is elősegíti, ha a vállalatnak megvan mindaz a fontos információja, amely termékeinek piaci helyzetére, a konkurrens termékek műszaki jellemzőire, árfekvésére, a piacon jelentkező újdonságokra vonatkozik. Ezeket az információkat megkaphatják a *specializált külkereskedelmi vállalattól* (a kettejük között létesített szerződéses kapcsolatnak fontos eleme a kölcsönös tájékoztatás), de maguk is megszerezhetik, s igénybe vehetik egy specializált intézményt, például a *Konjunktúra- és Piackutató Intézet* segítségét is.* A lényeg az, hogy a termelő egységnek jóval erősebb lesz a „tárgyalási pozíciója" a kereskedelmi vállalattal szemben, ha megfelelő, naprakész információi vannak. Az információk ismeretéből olyan „konfliktusok" keletkezhetnek a *termelés* és a *kereskedelem* között, amelyek az állam szempontjából hasznosak lehetnek, mert képesek biztosítani az üzleti kapcsolatok rugalmasságát. A kereskedelmi rugalmasság biztosításának természetesen egyéb eszközei is vannak, de ennek szolgálatába állhat a „szembenálló" üzletfeleket egyaránt jól orientáló információs rendszer is.

---

* A Gazdasági Bizottság a napokban határozatokat hozott az információs rendszerről és a külkereskedelmi konjunktúra- és piackutatásról. Ez az utóbbi határozat a Konjunktúra- és Piackutató Intézet feladatává teszi, hogy elégítse ki az érdekelt belföldi vállalatoknak és a központi irányító szerveknek az általános világgazdasági tájékoztatás iránti igényét, működjék közre piackutató (marketing) feladatoknak megrendelés alapján való ellátásában, s mint a külföldi piackutatás és a piaci információ centruma, koordinálja az egyéb információs intézményekkel az ezzel kapcsolatos feladatokat.

A határozat kimondja: a szakosított külkereskedelmi vállalatoknak alapvető feladatuk, hogy tájékoztassák a velük kapcsolatban álló belföldi termelő és kereskedelmi vállalatokat az egyes gyártmányok, gyártmánycsoportok nemzetközi gazdasági, műszaki, fejlődési tendenciáiról, illetve a konkrét piaci helyzetről.

Emellett azt is biztosítani kell, hogy a termelővállalatok közvetlenül is beszerezhessék külföldi információikat; e vállalatok szükség esetén saját piackutató részlegeket is szervezhetnek.

Digitized by Google

Az információnak minden gazdaságirányítási rendszerben az a szerepe, hogy az *irányítást, a vezetést szolgálja.* Az információs rendszer hasznosságát csak azzal a gazdaságirányítási rendszerrel összhangban lehet megítélni, amelynek *eszköze.* A gazdasági mechanizmus reformjával a népgazdaság irányításában olyan feltételeket teremtünk, amelyek lehetővé teszik, hogy az információk eljussanak azokhoz a szervekhez, gazdasági egységekhez, amelyek ezeknek birtokában feltehetően az optimális hatékonysággal képesek döntéseket hozni. Ez nagymértékben megnöveli az információt adó szervek felelősségét, és fokozza az igényeket az információ pontossága és gyorsasága iránt.

Csohány Kálmán: Gereblyéző (tusrajz)

Digitized by Google

DÉNES GYULA:

Események és törekvések Kínában

A Kínai Népköztársaságban zajló események hónapok óta a világközvélemény és a sajtó érdeklődésének homlokterében állnak. A Kínai Kommunista Párt vezetőinek egy csoportja olyan helyzetet teremtett és olyan bel- és külpolitikai irányvonalat hirdetett meg, amelynek mind kevesebb köze van a szocialista állam és társadalom építésének alkotó folyamatához, nem egy vonatkozásban egyenesen szemben áll a marxizmus—leninizmus elveivel és gyakorlatával s a proletár nemzetköziséggel.

Mao Ce-tung és csoportjának irányvonala az ország gazdaságában zűrzavart, a társadalmi viszonyokban visszafejlődést hozott, mesterségesen kiélezte az ellentmondásokat, s végül pogromokra és tömeges letartóztatásokra vezetett. A nemzetközi porondon Mao és hívei a nyílt nagyhatalmi politika vonalára tértek át, megszüntették az együttműködést a Szovjetunióval és a szocialista országokkal, eltávolodtak és elszigetelődtek a „harmadik világ" országaitól, a világhelyzetet élező lépéseket tettek. Különösen súlyos következményekkel járt az, hogy a nemzetközi kommunista és munkásmozgalomban a KKP vezetése saját — a testvérpártok által egyértelműen elítélt — külön vonalát erőszakolta, s ma ahelyett, hogy erejét az imperializmus elleni közös harcra összpontosítaná, a fő tüzet a Szovjetunió Kommunista Pártjára és a többi testvérpártra zúdítja.

A kommunista és munkáspártok, a világ haladó erői *mély aggodalommal* szemlélik ezeket a fejleményeket. Az imperialisták táborában viszont érthetően *megelégedéssel* fogadják őket. Az US News and World Report című amerikai folyóirat egyik legutóbbi számában nyíltan arról írt, hogy az „amerikai hivatalos személyiségek hajlanak affelé, hogy Mao Ce-tung győzelmének szurkoljanak, abból a meggondolásból kiindulva, hogy ez további kellemetlenségeket okozhat Szovjetoroszországnak". A New York Times (február 10-i szám) beszámolt egy Chicagóban megtartott nemzetközi értekezletről, amelyen több mint 70 amerikai, nyugat-európai és ázsiai „Kína-szakértő" részvételé-

Digitized by Google

vel a Kínával szemben követendő politika problémáit vitatták meg. A lap szerint az „értekezlet több résztvevője arra a következtetésre jutott, hogy a Nyugat, elsősorban az Egyesült Államok érdeke Mao Ce-tung híveinek mielőbbi győzelme Kínában. Álláspontjukat azzal indokolták, hogy Mao hívei szakítani akarnak a Szovjetunióval, nem hajlandók akció-egységre lépni a Szovjetunióval Vietnam megsegítésében".

A tragikus kínai események *okainak kutatói* a legkülönbözőbb álláspontokat képviselik. Egyesek egyszerűen a kínai vezetőségben levő különböző csoportok hatalomért folytatott harcának tekintik a dolgot. Mások szerint azért volt szükség a „kulturális forradalomra", hogy ezzel el lehessen fojtani az ország népének a gazdasági nehézségek miatt jelentkező elégedetlenségét. Ismét mások azt tartják, hogy Mao Ce-tung és hívei meghatározott politikai célt szeretnének elérni: így akarnak társadalmi és anyagi bázist teremteni hegemonista, nagyhatalmi törekvéseikhez. Vannak olyan elemzések is, amelyek szerint a legutóbbi történések okai nagyrészt a múltban gyökereznek. E vélemények több tényezőre utalnak, így a többi között az öröklött elmaradottságra, a kínai társadalom túlnyomóan paraszti-kispolgári jellegére (a munkásosztály létszáma az összlakosságnak mintegy két százaléka), a tömegekben is élő nagyhatalmi nacionalizmusra, a vezetők egy csoportjának hegemonista törekvéseire.

E nézetek mindegyikének van alapja. A legfontosabb azonban az, hogy a kínai társadalom problémáinak megoldása során a szívós építőmunka s a nevelés szocialista elvei és módszerei helyett mindinkább a kispolgári álforradalmiság és kalandorság szelleme került az előtérbe. A voluntarista elképzelések és célkitűzések okozta nehzségek kétséget és ellenállást keltettek a tömegekben és a káderek egy részében. Ennek elhalgattatása, majd elnyomása végett nyúlt a Mao elnök vezette csoport a „kulturális forradalomban" alkalmazott eszközökhöz.

A kínai forradalom győzelmekor a népi Kína a nemzetközi porondon — már pusztán lakosságának többszáz milliós tömegével, demográfiai súlyával és évtizedek óta először megvalósított egységének tényével is — nagyhatalommá vált. Ugyanakkor a forradalom győzelmekor új problémákkal is szembetalálta magát: meg kellett küzdenie az imperialista gyarmatosítás évszázadának örökségeivel, az elmaradottsággal, az amerikai imperializmus által teremtett ostromzárral. Ma már világosan látható, milyen nagy szerepet játszott a kínai vezetők terveiben az, hogy a védelemben. a gazdaságban és a politikában létrehozzák a nagyhatalmi státusnak megfelelő eszközöket. Ez a törekvés az első években pozitív hangsúlyt kapott: Kína szilárd szövetséget épített ki a Szovjetunióval, s annak segítségével megkezdte az ország nagyarányú iparosítását. A kínai forradalom megszüntette a kizsákmányoló osztályok uralmát falun, megteremtette a kollektív gazdaságokat, korlátozta, majd térítés mellett fokozatosan állami tulajdonná

Digitized by Google

alakította át a nemzeti burzsoázia vagyonát, megteremtette a feltételeket a szocialista társadalom felépítéséhez. E politika eredményeként száz év óta először sikerült kiküszöbölni az éhínséget, emelni a nép életszínvonalát. Ez az irányvonal tehát gyümölcsöző volt, megnövelte Kína belső erejét és nemzetközi súlyát.

Amde a kínai vezetők egy csoportja az ország fejlődését további szívós munkával biztosító politikai és gazdasági tevékenység helyett — a kispolgári álforradalmiság szellemének megfelelően — látványos sikerekre, gyors eredményekre törekedett. Mao Ce-tung kezdeményezésére 1958-ban voluntarista, nagyhatalmi fordulatot vett a Kínai Kommunista Párt politikája. A „nagy ugrás" meghirdetésével kísérleteket tettek arra, hogy minden közbeeső fejlődési stádiumot átugorva, rövid úton átvágjanak a kommunizmusba, hogy az objektív törvényszerűségek lebecsülésével, „egyetlen lendülettel" minden más országot megelőzzenek és anyagi bázist teremtsenek a *hegemon törekvésekhez.* Ugyanezek a törekvések arra ösztönözték a pekingi vezetőket, hogy előterjesszék a „világforradalomról" szóló trockista programjukat. Mao Ce-tung és csoportja kiadta a jelszót: „Három évi kemény munka — 10 ezer év boldogság" — de a „nagy ugrás" olyan kudarccal végződött, amelynek következményeit ma is nyögi az ország.*

A „nagy ugrás"-t a nemzetközi kommunista és munkásmozgalomban Peking „új forradalmi stratégiájának" meghirdetése kísérte. Ekkor kezdték meg a kínai vezetők az ideológiai, majd politikai vitát a Szovjetunió kommunista pártjával s a többi testvérpárttal. A következő években egyre nyíltabban, egyre leplezetlenebbül próbálták ráerőszakolni ultra-forradalmi nézeteiket a testvérpártokra, majd pedig, amikor törekvésük kudarcot vallott, az imperializmus elleni harc helyett mindinkább a szocialista közösség országai ellen — főleg pedig a Szovjetunió ellen — heves politikai harcot kezdtek. Az elmúlt esztendőkben Mao és csoportja mindent elkövetett a nemzetközi munkásmozgalom és a szocialista közösség egységének bomlasztására.

Az a tény, hogy eközben a kínai vezetők különböző ideológiai „tévelygéseiről" lehullt a lepel, hogy nem egyszer durván beavatkoztak a testvérpártok és országok belügyeibe, lebecsülték a testvérpártokat, akadályozták az imperializmus elleni összefogást, hogy a nemzetközi demokratikus szervezetekben a romboló, szakadár tevékenység útjára léptek — csökkentette Kína nemzetközi tekintélyét, *fokozta elszigeteltségét.* Még azok is elfordultak Pekingtől, akiket kezdetben sikerült megtévesztenie. Szinte kivétel nélkül csak komoly tömegbefo-

* Kínában évek óta nem tettek közzé statisztikai adatokat azért, hogy elleplezzék a népgazdaságban uralkodó állapotokat. Szakemberek értékelése szerint még 1964-re sem sikerült megszüntetni a „nagy ugrás" következményeit: az ipari termelés több mutató tekintetében az 1958-as szinten maradt. Komolyan kihatott a gazdaságra a kereskedelmi kapcsolatok megszakítása a Szovjetunióval és más szocialista országokkal. Súlyos teherként nehezedett a még meg nem szilárdult népgazdaságra a saját nukleáris erő megteremtése, ami nagy erőforrásokat vont el. Tavaly újabb súlyos csapás érte a népgazdaságot, ezúttal a „kulturális forradalom" részéről.

Digitized by Google

lyással nem rendelkező szakadár csoportocskák visszhangozzák tételeiket, a nemzetközi munkásmozgalom fő erői, a marxista—leninista kommunista és munkáspártok elutasítják azokat.

A kalandor külpolitikai irányzat és az irreális belső tervek csődje magában *Kínában is ellenállást váltott ki* a maoi vonallal szemben. Világosan bizonyítja ezt a KKP belső életének az alakulása. A szocialista építés első éveiben, amikor helyes volt a párt fő vonala, a vezetők és a tömegek egységes akaratát fejezte ki, akkor a párt élete is normálisan fejlődött. Kongresszusain dolgozták ki és szentesítették a politikát. 1956 óta azonban nem került sor a KKP újabb kongresszusának az összehívására, jóllehet az akkor elhatározott politikai vonal alapvető revízióját hajtotta végre a vezetők egy csoportja. De nemcsak a pártkongresszus nem ült össze, hanem éveken át a Központi Bizottság plenáris ülésére sem került sor.

A pártdemokrácia elsorvasztása azonban, úgy látszik, nem volt elegendő Mao Ce-tung csoportjának ahhoz, hogy teljes mértékben megvalósítsa elképzeléseit. Így ezzel a folyamattal párhuzamosan a párt és állami szervek rovására egyre inkább növelték a Lin Piao parancsnoksága alatt álló hadsereg szerepét; ez készítette elő a „kulturális forradalom" hatalmi bázisát. Lin Piao vált a „maoi gondolat" legkövetkezetesebb megvalósítójává. Ő volt az, aki megszüntette a rendfokozatokat a hadseregben, majd novemberben megfogalmazta „öt pontját"; ezek közül az első Mao Ce-tung műveinek tanulmányozását írja elő, a negyedik pedig leszögezi, hogy a felelős helyekre a legjobb katonákat és katonai vezetőket kell állítani.

Amikor mindez kevésnek bizonyult, Mao Ce-tung csoportja elindította az úgynevezett „kulturális forradalmat". A „kulturális forradalom"-nak természetesen semmi köze sincs a fogalom marxista értelmezéséhez, ahhoz, hogy a munkásosztály és a parasztság birtokába veszi a művelődésnek és a tudásnak korábban a burzsoázia által kisajátított vívmányait. Nincs köze a kulturához sem: az értelmiségiek elleni támadással kezdődött meg, a kulturális értékek megtagadásával, rombolásával s az iskolák hosszú hónapokra való bezárásával folytatódott. A mozgalom „kulturális tartalma" — Mao Ce-tung műveinek tanulmányozása, gyakorlatilag a számtalan példányban kiadott idézetgyűjtemény mondatainak ismételgetése; ez minden mást megelőz és helyettesít a kulturális forradalom szervezőinek szemében. („Az evésről le lehet mondani, az alvásról is, de Mao Ce-tung műveinek tanulmányozásáról nem" — írta a Huanmin Ribao című lap.) A kultúra tehát ebben az esetben a hegemon törekvések megvalósításához szükséges tömegbefolyásolás eszközét, a kétkedőkkel vagy szembeszegülőkkel való nyílt leszámolást és *Mao Ce-tung példátlan személyi kultuszát jelenti.* (Az az írásjel, amelyet a pekingi hivatalos szövegek idegen nyelvre „kulturális forradalom"-nak fordítanak, tulajdonképpen a civilizáció, az életmód, az emberi viszonyok forradalmaként értelmezhető.)

De nincs szó újabb forradalomról sem. Igaz, az utcákon hónapokon

Digitized by Google

át tüntettek a „vörösgárdistá"-nak és „lázadó"-nak nevezett tömegek, tevékenységüket azonban nyilvánvalóan és hivatalosan felülről irányította a vezetők Mao Ce-tung köré tömörülő csoportja. Ezek a vezetők saját hatalmi harcukat folytatva felidézték a gazdasági csőd, az infláció veszélyét, amikor dezorganizálták a termelést, eltávolították helyükről a párt és állami szervek kádereit, elrendelték több millió „vörösgárdista" ingyenes vasúti szállítását, elszállásolását, élelmezését stb. Az úgynevezett vörösgárdában éretlen, tapasztalatlan, politikailag képzetlen fiatalkorúak tömegeit használták fel a politikai ellenfeleikkel való leszámolásra. Ennek azonban semmi köze sincs a forradalom fogalmához.

Ki kivel áll szemben a kulturális forradalomnak nevezett politikai kampányban?

A kampány, bár kezdetét Csou En-laj 1966. április 30-án jelentette be hivatalosan, teljes lendülettel csak később bontakozott ki, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy nagy az ellenállás vele szemben. Csak ezután derült ki az, hogy kik kezdeményezték, és csak ez év elején közölték hivatalosan, hogy kik ellen irányul. E közlések fényében érthetőbbé válnak az előző időszak eseményei is.

Az elmúlt hónapokban minden megnyilatkozás azt mutatta, hogy Mao Ce-tung csoportjának kiemelkedő személyisége: Lin Piao hadügyminiszter. A „kulturális forradalom" irányítására létrehozott bizottság élén Csen Po-ta, a párt elméleti folyóiratának, a Vörös Zászlónak szerkesztője áll. Jelentős szerepet játszik Csiang Csing asszony, Mao Ce-tung felesége.

Az is ismeretessé vált, kit tekintenek legfőbb politikai ellenfeleiknek a „kulturális forradalom" szervezői. Az idén már hivatalos okmányok közölték, hogy „szét kell zúzni" a Liu Sao-csi köztársasági elnök és Teng Hsziao-ping, a KKP főtitkára által képviselt irányvonalat. A „kulturális forradalom" ellenségének minősítették többek között Peng Csent, volt pekingi polgármestert, a Politikai Bizottság volt tagját, Peng Tö-huajt és Csu Te marsallt, valamint Lo Zsuj-csing volt vezérkari főnököt.

A Mao Ce-tung-i irányvonal jelenlegi ellenfelei — a jelek szerint — különböző okokból kerültek szembe a KKP elnökével és annak csoportjával, s nézeteltéréseik nem mindig az alapvető irányvonalra vonatkoznak. A rendelkezésünkre álló információkból megállapítható, hogy Mao Ce-tung és csoportja részéről egyfelől a személyi hatalomért folyik a harc, s ennek éle a párt- és állami vezetés egyes személyiségei ellen irányul. Közöttük olyanok ellen is, akik csupán bizonyos kérdésekben vagy módszerekben vallanak más elképzeléseket, de eddig nincs jele annak, hogy a politika fő irányvonalát kívánnák megváltoztatni.

Másfelől kirajzolódik az is, hogy a „kulturális forradalmat" megelőző években komoly belső harc folyt a KKP-ban a politika néhány fő kérdése körül. Ezt jelezte már a 60-as évek elején a „kiigazítás" politikája, amely tulajdonképpen a „nagy ugrás" és a kommuna-rend-

Digitized by Google

szer gazdasági koncepciójának módosítása volt. De erre utalnak a mostani belső harc során napvilágot látott „bíráló" közlemények is. A „Harc" című vörösgárdista lap például január 18-i számában azt a „vádat" hangoztatta Lo Zsuj-csing volt vezérkari főnökkel szemben, hogy ellene volt Mao Ce-tung és Lin Piao vonalának a hadseregben. Ugyanez az újság azt állította, hogy négy volt politikai, illetve katonai vezető: Peng Csen, Lu Ping-ji, Lo Zsui-csing és Jang San-kun „ellenforradalmi államcsínyt készített elő, át akarta venni a párt, a hadsereg és az állam ellenőrzését". Ez a lap árulónak, revizionistának nevezte Jang San-kunt, a Központi Bizottság titkárát, mert Mao műveinek tanulmányozását formalizmusnak, vulgarizmusnak tartotta és kijelentette, hogy Mao műveinek olvasásával nem lehet megoldani a problémákat. Úgy vélte továbbá, hogy Kína általános politikai irányvonala nem felel meg az idők szellemének, s hangsúlyozta, hogy a „nagy ugrás" évei alatt a kínai népgazdaság legalább öt évvel visszaesett.

Ha ma még nem is lehet pontosan körvonalazni az egymással szembenálló különböző erők arcvonalát, az egyes személyek és csoportok indítékait, a pekingi sajtó közlései mindenesetre azt bizonyítják, hogy éppen *a KKP elnökének korábbi harcostársai* azok, akiktől a „kulturális forradalom" vezetői szerint „meg kell védeni Mao elnököt".

A „kulturális forradalom" egész menete azt bizonyítja, hogy komoly ellenállás bontakozott ki Mao Ce-tung csoportjával szemben; ez magyarázza a kampány elhúzódását és drámai fejleményeit. Rögtön a mozgalom kezdetén, Liu Sao-csi kezdeményezésére, úgynevezett *munkacsoportokat* küldtek ki az összes pártbizottságok és állami szervek mellé. E csoportok célja formailag a „kulturális forradalom" megvalósítása, gyakorlatilag azonban ennek éppen az ellenkezője, Mao Ce-tung tervének meghiúsítása volt. Később el is rendelték a munkacsoportok visszahívását.

A sajtóközleményekből kitűnik, hogy amikor 1966 augusztusában — hosszú idő után először — összeült a Központi Bizottság plénuma, Mao Ce-tung csoportja elég erős volt ahhoz, hogy jóváhagyassa az előző négy évben folytatott bel- és külpolitikát, s hivatalosan szentesíttesse a „kulturális forradalmat". Viszont nem tudhatott minden elképzeléséhez többséget szerezni, mert nem tudta összes ellefeleit eltávolítani a Központi Bizottságból. Az a tény azonban, hogy a Központi Bizottság jóváhagyását adta a mozgalomhoz, olyan feltételeket teremtett, hogy a „kulturális forradalom" szervezői a továbbiakban megkísérelhették egyenként leszámolni azokkal, akikkel a Központi Bizottság ülésén együttesen nem tudtak.

1966 őszén, a sok millió „vörösgárdista" megjelenésével egyidőben, gyakorlatilag felszámolták a kommunista ifjúsági szövetséget, megkezdődött a külső támadás a párt szervei és funkcionáriusai ellen. Ugyanakkor világossá vált, hogy az ellentáborban is nagy erők tömö-

Digitized by Google

rülnek. Egész sor vidéki párt- és állami szerv elutasította a „kulturális forradalmat", erős ellenállás mutatkozott a munkások körében, az üzemekben és a szakszervezetekben, mert a vörösgárdisták azokat is megrohamozták. A falvakra maguk a mozgalom vezetői is csak óvatosan terjesztették ki akciójukat. A helyzet adta lehetőségeket kihasználva a különböző ellenzéki erők is megszervezték a maguk vörös gárdáit. A Vörös Zászló című folyóirat januári számában például számos — úgymond — „helytelen irányvonalat követő" csoportot sorolt fel. Nyilvánvaló, hogy a belső bomlás ilyen fokán kifejezetten ellenforradalmi csoportok is létrejöhettek és tevékenykednek, tovább növelve az áttekinthetetlen politikai viszonyok kuszaságát. Ebben az időszakban tehát *fokozódott a zűrzavar,* veszélybe került a belső építőmunka. Mao Ce-tung csoportjának azonban mindezek árán sem sikerült végérvényesen megtörnie a belső ellenállást.

Így vált szükségessé a „kulturális forradalom" irányítói számára, hogy visszarendeljék a „vörösgárdistákat" az iskolákba, és a hadsereget szólítsák fel a mozgalom céljainak érvényesítésére. Korábban ugyanis kerülni próbálták a hadsereg *nyílt* felhasználását; egyrészt tartottak e lépés kedvezőtlen hatásától, másrészt figyelembe vették, hogy a megelőző hónapokban éppen azért volt szükség nagyarányú átszervezésekre, mert Mao Ce-tung és Lin Piao álláspontja a hadseregben sem élvezett egyértelmű támogatást.

Január végén a Vörös Zászló cikke arra szólította fel a „vörösgárdistákat" és a mögöttük álló hadsereget, hogy *„vegyék át a hatalmat" a korábbi párt- és állami szervektől, és teremtsék meg „az új hatalmi szerveket".* Az a képtelenség, hogy a szocialista állam párt- és közigazgatási szerveinek „szétzúzásával" teremtsenek „új hatalmi szerveket", azt tükrözte, hogy *Mao Ce-tung csoportja* radikálisan le akar számolni a szocialista forradalom és építőmunka eddig bevált harcosaival, és kész feláldozni a forradalom legfontosabb szervelt és vívmányait is azért, hogy elképzeléseit mindenáron megvalósíthassa.

Ez nyilvánvalóan nem véletlen. A tapasztalt, régi káderek ugyanis nemcsak „Mao gondolatát", hanem a marxizmus—leninizmus tanításait is ismerik; azok a fiatalkorú tömegek viszont, amelyeket a „kulturális forradalom" jegyében az utcára vezényeltek, már a maói agresszív nacionalista szellemben nevelkedtek, és nem is ismerik a tudományos szocializmus elméletét. Könnyű tehát demagóg jelszavakkal becsapni és bármilyen célra felhasználni ezt a fiatalkorú tömeget.

A tömegagitáció terén a „kulturális" forradalom fő eszköze Mao Ce-tung nacionalista és voluntarista nézeteinek példátlan méretű propagálása, a kínai nagyhatalmi érzés szítása, a szovjetellenesség felkorbácsolása, az áldozatvállalás kultuszának fokozása. A „kulturális forradalom" szervezői elő akarják készíteni a talajt arra, hogy a kínai nép a Mao-csoport nagyhatalmi ambíciói és az ezeknek megfelelő politika folytatásához szükséges eszközök megteremtése érdekében, a hadipotenciál növelése érdekében, vállaljon újabb áldozatokat, egyezzen

Digitized by Google

bele életnívójának csökkentésébe, a munka intenzitásának fokozásába, s mondjon le *az egyes ember életét javító szerény, de a kínai nép életében igen fontos* állomást jelentő vívmányokról. A munkások ellenállása sztrájkokban, a vörösgárdisták elleni fellépésben jutott kifejezésre. Az érdekükben szót emelő káderekre Mao Ce-tung csoportja ökonomizmussal vádolja, mondván: „gazdasági előnyökkel próbálták megvásárolni a munkásosztályt". E tekintetben azt a követelményt hangoztatja, hogy „meg kell valósítani a racionális alacsony béreket", a „termelésben magas mutatókra kell törekedni, az életben pedig kevéssel is be kell érni".

A káderek ellen indított hajsza februárban már az egész ország életében éreztette rendkívül negatív hatását. Ebben a helyzetben Mao Ce-tung csoportja *újabb manőverezésre kényszerült:* egyszeriben úgy igyekezett beállítani a dolgot, mintha ellenezné az állami és pártkáderekkel szemben folytatott kampányt és közeledni próbálna hozzájuk. A Renmin Ribao felszólította a „forradalmi lázadókat", ne számoljanak le válogatás nélkül az összes káderekkel, ne űzzék el azokat, akik „hibákat követtek el, de készséget mutatnak a javulásra". Mao Ce-tung és csoportja visszarendelte az utcákról a „vörösgárdisták" és „forradalmi lázadók" tomboló tömegeit és kiadta a „széles körű egyesülés" jelszavát.

Ez az irányvonal-módosítás két dolgot tükröz. Egyfelől *manőverezés,* amelyre mindenekelőtt azért volt szükség, mert *kudarcot vallottak* a Mao-csoportnak azok a tervei, hogy a „vörösgárdisták és forradalmi lázadók" segítségével elnyomják az országszerte kibontakozott ellenállást. Ez a taktika arra irányul, hogy politikailag megossza az ellenzéket, s a „kulturális forradalom" vezetői számára lehetővé tegye, hogy erőt gyűjtsenek a következő „fordulóra". Másfelől kétségtelen tény, hogy hónapokkal a „kulturális forradalom" elindítása után *Kína egész gazdasága egyre nagyobb nehézségekkel küzd.* A revizionizmussal vádolt párt- és gazdasági vezetők ellen folytatott harc, az anarchia következtében dezorganizálódott a termelés. A gyárak és üzemek munkájában súlyos fennakadások tapasztalhatók. A vasúti közlekedés szinte megbénult. Több tartományban széthordták a kommunák közös vagyonát és a parasztok nem kezdtek hozzá a tavaszi vetéshez. A tapasztalt, szakképzett káderekre tehát nem lehet teljesen „mellőzni", nélkülük nem lehet a fenyegető katasztrófát elhárítani. Csou En-laj miniszterelnök márciusban több nyilvános beszédében szólította fel a „forradalmi tömegeket" a „három erő összefogására", a termelés folyamatosságának biztosítására, és arra, hogy a „forradalmat" az eddiginél civilizáltabban és politikailag színvonalasabban folytassák. Ezek a jelszavak bizonyos *konszolidációs törekvéseket* fejeznek ki.

A Vörös Zászló című folyóirat szerint egyébként a „széles körű egyesülés" jelszaván az értendő, hogy a „hatalom megragadása" érdekében össze kell fogni a három erőnek: a hadseregnek, a lázadóknak

Digitized by Google

és a pártkáderek közül azoknak, akik hűek Mao elnökhöz. Ez az irányvonal *a gyakorlatban kulcsszerepet* biztosít a hadseregnek. A városokban és a falvakban létrehozott „ideiglenes vezető szervekben" — amelyek az állami és párthatalom egyidejű megtestesítői —, a hadsereg képviselőié a döntő szó. Az ország egész gazdasági és politikai életét alárendelik a csapatoknak. A hadsereg által szervezett tömeggyűléseken ítélkeznek a Mao gondolatai ellen nyíltan fellépő „ellenforradalmi elemek" felett. A sajtó, a rádió, a posta és különböző intézmények tevékenységét a hadsereg megbízottai közvetlenül ellenőrzik. A katonák a fő szervezői a tavaszi vetési kampánynak és részt vettek márciusban az új tanév megnyitásában is.

Ezek a kísérletek azonban nem jelentenek alapvető változást a politika tartalmában. A „kulturális forradalom" nagyarányú próbálkozás a *kínai társadalom katonai irányítására.* Egyúttal a szocialista demokrácia alapvető vonásainak is tagadása, tagadása a proletárdiktatúra funkciójának és szerepének. Ugyanakkor arra is szolgál, hogy háborús hangulatban tartsa a lakosságot.

E politikai kampány során még agresszívabbá vált a kínai külpolitika szakadár, szovjetellenes vonala, s ez a szovjet—kínai államközi viszony mesterséges kiélezésére, példátlan provokációkra vezetett. Visszaélve a Szovjetunió rendkívül türelmes és mértéktartó magatartásával, februárban valóságos ostromzár alá vették a pekingi szovjet nagykövetséget; s másutt is különféle módon rázalmazták, provokálták a Szovjetuniót, annak állampolgárait és diplomatáit. A „vörösgárdisták" más szocialista országok, köztük hazánk diplomáciai képviselői ellen is provokációkat követtek el. A kínai vezetők meg akarják teremteni a kínai népben a „fenyegetettség" érzését, hogy a felkorbácsolt nacionalista érzésekkel fogják össze a tömegeket. A felfokozott szovjetellenességet az is magyarázza, hogy a szovjet népek építőmunkájának sikerei még nyilvánvalóbbá teszik a Mao Ce-tung-i vonal kudarcát. Ezért támadják a kínai vezetők az SZKP politikáját, ezért követelik, hogy a szocialista országok mondjanak le népük életszínvonalának emeléséről, a szocialista demokrácia kibontakoztatásáról, a szocializmus teljes felépítéséről.

A „kulturális forradalom" hónapjai alatt a kínai vezetők külpolitikájuk más negatív vonatkozásait is elmélyítették. A Vietnam népe ellen indított kegyetlen amerikai agresszió megköveteli a szocialista országok akcióegységének megteremtését a megtámadott nép megsegítésére; a kínai vezetők azonban nemcsak elutasítják az agresszióval szembeni közös fellépést, hanem akadályozzák is a szocialista országok Vietnamnak szóló segítségnyújtását, mind katonai, mind pedig politikai téren. Ezzel gyakorlatilag az amerikai imperialista politika kezére játszanak, lovat adnak azok alá a washingtoni szélsőséges körök alá, amelyek a vietnami nép elleni barbár agresszió fokozását szorgalmazzák.

A szovjetellenesség fokozása közben a kínai vezetők egyre több

Digitized by Google

kontaktust teremtenek vezető imperialista országokkal, így az Egyesült Államokkal is; kereskedelmük növekvő részét kapitalista országokkal bonyolítják le, és (ezzel párhuzamosan) csökkentik külkereskedelmi forgalmukat a szocialista országokkal.

A „kulturális forradalom" vezetői nem akarják tudomásul venni, hogy *bel- és külpolitikai kurzusuk a nemzetközi munkásmozgalom,* a haladó erők részéről mindenütt elutasítással találkozik s az utóbbi hónapokban még azokat is elidegenítette Pekingtől, akik korábban támogatták Mao Ce-tung vonalát.

Mindaz amit a KKP nevében Mao és csoportja hirdet és megvalósít, nem csupán Kína ügye, hanem túlnő annak a határain, mert a kínai vezetők általános érvényűnek, a szocialista országok, a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom számára kötelezőnek nyilvánítják azt. Ez az elmélet és gyakorlat ugyanakkor sokak szemében lejáratja a szocializmus eszméit, idegen a marxizmus—leninizmustól, súlyos károkat okoz a nemzetközi kommunista és munkásmozgalomnak, gyengíti a szocialista közösséget, s a legsúlyosabb megpróbáltatásokat zúdítja a testvéri kínai népre.

Ezért a szocialista erők szerte a világon aggodalommal figyelik a kínai eseményeket. Ami ma Kínában történik, az hosszú időre befolyásolhatja a kínai forradalom jövőjét. Egyfelől ugyanis tény az, hogy Kínában a kommunisták és a nép széles tömegei a szocializmusra törekszenek, s a termelőeszközök társadalmi tulajdona és a mezőgazdasági kollektívák léte megteremtette a szocializmus építésének objektív feltételeit. Másfelől viszont a KKP jelenlegi vezetőinek irányvonala: a belpolitikában követett kispolgári kalandorság, a külpolitikában a soviniszta, nagyhatalmi hegemonizmus — veszélyezteti a szocialista építés eredményeit és lehetőségeit, s tartós felülkerekedése történelmi kitérőt jelentene a kínai társadalom fejlődésében.

A politikai harc folytatódik. Az ország előtt két perspektíva áll: a Mao-csoport antileninista kalandorpolitikájának folytatása, amely csak újabb súlyos bel- és külpolitikai nehézségeket hozhat, vagy a marxista—leninista elvekhez való visszatérés, amely a gazdasági fellendülést, a szocialista törvényesség megteremtését, a szocialista közösséghez és a haladó erőkhöz fűződő kapcsolatok megjavítását jelenti. Meggyőződésünk, hogy előbb-utóbb a Kínai Kommunista Párt egészséges erői kerekednek felül, s visszavezetik népüket a szocializmus építésének útjára, a marxista—leninista testvérpártokkal közös antiimperialista harc útjára.

Digitized by Google

A nők helyzetének néhány problémája

A sajtó, a rádió, a televízió, a különböző vitafórumok állandóan visszatérő, sok vonatkozásban már-már közhelyszerű témája a női egyenjogúság, a nők megváltozott társadalmi helyzete, a női foglalkoztatottság és az ehhez kapcsolódó problémák: az otthoni második, harmadik műszak, a gyermekek nevelése, a kultúrára, művelődésre jutó idő és még számos egyéb kérdés. Sokkal kevesebb szó esik viszont az egész kérdéskomplexum demográfiai hátteréről, következményeiről, a demográfiai adottságok és a társadalmi-gazdasági helyzet különböző irányú ellentmondásairól.

A férfiak és nők aránya a népességben

A nem — minden egyénnek az egész élete folyamán változatlan, alapvető biológiai tulajdonsága, csak a hozzá fűződő funkciók, e funkciók társadalmi tartalma és megítélése változik. Különösen jelentős változásoknak lehettünk tanúi a nők társadalmi helyzetében és funkcióiban. A következőkben e folyamat eredményeinek és hatásának néhány vonatkozását kívánjuk vizsgálni. Bevezetőül talán nem lesz érdektelen a demográfiai alapot, a férfiak és nők megoszlásával, egymáshoz viszonyított arányukkal jellemzett struktúrát bemutatni.

A két nem számbeli alakulását elsősorban az határozza meg, hogy hány fiú és leány születik. Ez a szám korántsem egyenlő; az újszülöttek között törvényszerűen több a fiú, mint a lány. Magyarországon az összes újszülöttből a fiúk hányada 51,4—51,9 százalék, ami azt jelenti,

Digitized by Google

hogy 100 lányszülöttre 106—108 fiúszülött jut. Ez az arány (kisebb eltérésekkel) minden országban hasonló — Európában 99 és 111 között ingadozik —, mégis az európai országokban csaknem kivétel nélkül nőtöbbletet találunk:

Az 1000 férfira jutó nők aránya Európában

(Az 1960. körüli népszámlálások adatai)

Szovjetunió	1220	Csehszlovákia	1050
Német Demokratikus Közt.	1195	Görögország	1050
Ausztria	1146	Belgium	1044
Német Szövetségi Köztársaság	1118	Olaszország	1042
Portugália	1089	Svájc	1038
Finnország	1076	Dánia	1017
Magyarország	1073	Hollandia	1008
Egyesült Királyság	1069	Norvégia	1007
Lengyelország	1067	Svédország	1005
Spanyolország	1061	Bulgária	1004
Franciaország	1053	Albánia	947
Románia	1057	Törökország	855
Jugoszlávia	1051		

A látszólagos ellentmondás okait a két nem halandóságának a különbségeiben, a korösszetétel alakulásában, a vándormozgalom alakulásában és a háborúkban találjuk. A nők halandósága minden életkorban alacsonyabb a férfiakénál. Azonos időpontban született azonos számú lányszülöttből sokkal többen érnek el egy meghatározott életkort, mint a fiúszülöttek közül. Az 1959—60. évi magyar halandósági tábla szerint például 1000 lányszülöttből 954 éri meg az első és 324 a nyolcvanadik életévét, ugyanannyi fiúszülöttből viszont csak 944, illetve 226. A fiúk születési többlete tehát már az első életév folyamán kezd lemorzsolódni, fokozatosan kiegyenlítődik, majd növekvő mértékben nőtöbblet jelentkezik. 1965-ben pl. 1000 egy éven aluli fiúra 941 lány, 1000 nyolcvan éven felüli férfira pedig 1569 nő jutott.

Annak következtében, hogy a nemek aránya az egyes korcsoportokban különböző, ez arány alakulását közvetve a korösszetétel is befolyásolja. Egyéb tényezőktől eltekintve, idős korösszetételű népességben általában jelentős nőtöbbletet találunk, fiatal korösszetétel esetén viszont többnyire csak kismértékű nőtöbblet jelentkezik, sőt gyakran férfitöbblet tapasztalható. Részben ennek következménye, hogy a magas születési arányszámú, fiatal korösszetételű országokban, sőt egész földrészeken is — például Ázsiában — a férfiak száma magasabb.

A háborúknak a nemek egyensúlyát megbontó hatása nem igényel különösebb magyarázatot. Talán csak annyit, hogy az egyensúly felborulásához vagy további romlásához természetesen nemcsak közvetlenül a katona-halálozások, hanem a hadifogság, a deportálások, a kényszervándorlások és nem utolsó sorban a háborús születéskiesések is jelentősen hozzájárulnak. Hatásukat elég jól szemlélteti a bemutatott

Digitized by Google

tábla adatsorának élén álló Szovjetunió és az NDK nőtöbblete. (Megjegyezzük, hogy pl. az 1946. évi népszámláláskor az NDK jelenlegi területén a 20—40 éves korú nők száma több mint kétszerese volt az ugyanebbe a korcsoportba tartozó férfiakénak.) Magyarországon is a század elején és az első világháború előtt tapasztalt csekély nőtöbblet (1910-ben 1000 férfira 1007 nő jutott) a két világháború hatására alaposan megnőtt, 1949-ben pedig az eddig legmagasabb szintet (1081) érte el

A vándorlások hatásánál hazánkban — mivel a külső vándorlás elhanyagolható — csak a belső migrációt kell figyelembe venni, ez azonban nem csekély területi differenciákat okoz.

Az 1000 férfira jutó nők száma jellegzetes települési csoportok szerint (1965)

Budapest	1145
Megyei jogú városok	1069
Járási jogú városok	1020
Községek	1062
Magyarország	1070

A fővárosban és a nagyobb városokban főként az elsősorban nőket foglalkoztató gazdasági tevékenységek (kereskedelem, vendéglátóipar, szolgáltatások, egészségügy stb.) túlsúlya okozza a nagyobb nőtöbbletet. Ugyanakkor ez a nőtöbblet egyre csökken (Budapesten pl. 1949-ben 1186, 1960-ban 1162 volt), mert a városokba munkavállalás céljából bevándorlók nagy többsége férfi. (E lakóhelyváltozások többsége ideiglenes jellegű ugyan, de a jelenlevő népességet figyelembe véve, csökkentik a nőtöbbletet.) A községekben és még a kisebb városokban is természetesen e jelenség ellentétes irányú hatása tapasztalható, itt a nőtöbblet alacsonyabb, de fokozatosan emelkedik.

A férfi és női halandóság már említett különbsége, továbbá a háborúk hatása a nemek arányára szembetűnő, és társadalmi, szociális, gazdasági vonatkozásaiban primér jelentőségű differenciákat idéz elő a férfiak és nők családi állapot szerinti megoszlásában.

A 15 éves és idősebb népesség százalékos megoszlása családi állapot szerint, nemenként (1965)

Családi állapot	Férfi	Nő
Nőtlen, hajadon	23,8	17,1
Házas	71,1	64,4
Özvegy	3,3	15,3
Elvált	1,8	3,2

Digitized by Google

Itt most csak az özvegy nőknek az özvegy férfiakét csaknem ötszörösen meghaladó arányára, és az elvált nők magas arányára kívánjuk ráirányítani a figyelmet. A háborús özvegyülésektől eltekintve, a férfiak magasabb halandósága következtében is sokkal több nő válik özveggyé, mint amennyi férfi. Ehhez járul még, hogy a házas férfiak általában néhány évvel (átlagosan kb. 4 évvel) idősebbek feleségüknél, hogy a nők várható átlagos élettartama eleve mintegy 5 évvel hosszabb, továbbá, hogy az özvegyen maradó nők újraházasodásának valószínűsége is sokkal kisebb. Mindez közelebbről azt jelenti, hogy ha az újraházasodástól eltekintünk, a nők átlagosan 8—9 évvel élnek tovább özvegyen, mint a férfiak. 1966. január 1-én 628 000 özvegy nő volt az országban (fél millióval több, mint amennyi özvegy férfi). Ez a 15 évet betöltött női népességnek több mint 15 százaléka. Hozzá kell tennünk még, hogy az özvegyen maradt nők közül 524 000 a nyugdíj-korhatáron felüli; ezeknek társadalmi, szociális és gazdasági problémái koránt sincsenek megoldva.

Visszatérve arra a megállapításra, hogy „öregedő" korstruktúrájú népességben növekszik a nőtöbblet, felmerül az a kérdés, hogy milyen lesz a nemek arányának alakulása Magyarországon, ahol elég magas az idős korúak aránya és közismerten igen alacsony a születési arány. Egy ún. „közepes" termékenységi hipotézis alapján készült előreszámítás szerint (a hipotézis 1966-tól kezdődően a születési arány csekély emelkedését irányozza elő) 1981-re a férfiak száma 7,8, a nőké 5,2 százalékkal növekszik, s így a jelenlegi nőtöbblet némileg csökken, a nemek aránya kiegyensúlyozottabb lesz. Bár a népesség öregedésének folyamata folytatódni fog, de a nőtöbblet lemorzsolódását a fiúszületések túlsúlya biztosítja, mert nagyobb hatással lesz a nemi arány alakulására, mint a továbbra is kedvezőbbnek igérkező női halandóság.

A kereső és az eltartott nők aránya

A nők gazdasági funkciója a modern ipar kialakulásakor alapvetően megváltozott. Korábban nem merült fel az a probléma, hogy a nő kereső munkát vállaljon-e, vagy eltartott legyen. A nő ugyanis többnyire a háztartásban dolgozott: főzött, kenyeret sütött, font, szőtt, ruhát varrt, szappant készített stb. A gyermekek nevelésével is közvetlenül hozzájárult a család anyagi helyzetének javításához, mert a sok gyermek egy rövid idő múlva több munkáskezet jelentett.

A kapitalista nagyipar kialakulásával és az ezzel összefüggő általános gazdasági és társadalmi átalakulással azonban gyökeresen megváltozott a helyzet. A nagyvállalatokban már nem együtt dolgoznak a családok. A munkásnők nagy része — a család megélhetésének biztosítása érdekében — kénytelen volt kereső munkát a háztartáson kívül vállalni. Ezt a munkát a legnehezebb feltételek között végezték, ki-

Digitized by Google

zsákmányolásuk a férfi munkásokénál is súlyosabb volt. Érthető, hogy ilyen körülmények között elterjedt az a felfogás, hogy a nők kereső munkája — szükséges rossz. Hozzájárult ennek a nézetnek a kialakításához az is, hogy a kispolgári gondolkodásmód többé-kevésbé átvette azt a középkorból származó elképzelést, amely szerint a feleség szerepe az, hogy az „otthon dísze" legyen, tehát ne dolgozzék.

Ez a felfogás hamarosan ellentétbe került a demográfiai fejlődés tényeivel, és a gazdasági fejlődés követelményeivel. A meghosszabbodott várható átlagos élettartam, a születéskorlátozás lassú terjedése és a két-háromgyermekes családok általánossá válása következtében az átlagos nőnek körülbelül harmincöt éves korában nincs már iskolaköteles kor alatti gyermeke, és ekkor még legalább 20 évi gazdaságilag aktív élet állhat előtte. Ugyanakkor a modern termelés viszonyai közepette egyetlen ország sem engedheti meg magának, hogy ne használja fel női munkaerejének igen lényeges részét. A munkásmozgalomnak az a felfogása, amely a nők egyenjogúsítását és ennek részeként a gazdasági életbe való bevonásukat a szocializmus megvalósításával összekapcsolódó fontos célok között tartotta számon, megfelelt tehát a modern gazdasági és demográfiai fejlődés adottságainak.

A felszabadulás után hazánkban fokozatosan megvalósultak ezek a követelmények. A kereső nők aránya az összes nők és az összes keresők között erősen emelkedett. Az aktív kereső nők száma 1949 és 1963 között több mint 500 ezerrel nőtt.

A kereső nők arányának alakulása Magyarországon

Év	A kereső nők	
	az összes keresők	az összes nők
	százalékában	
1930	26,7	24,0
1941	27,8	26,3
1949	30,1	27,8
1960	36,3	37,4
1963	38,1	40,7

Ezzel Magyarországon a nők gazdasági aktivitása elérte azt a szintet, amelyet egyes fejlett kapitalista országokban figyelhetünk meg, de elmaradt még néhány európai szocialista ország mögött.

Digitized by Google

Az aktív kereső nők aránya néhány országban

Ország	A népszámlálás időpontja	Az aktív kereső nők	
		az összes aktív keresők százalékában	az összes nők százalékában
Anglia—Wales	1961	32,5	29,6
Ausztria	1961	40,4	36,0
Belgium	1961	37,7	19,9
Bulgária	1956	42,0	45,7
Dánia	1955	33,8	32,1
Finnország	1960	39,4	34,8
Franciaország	1962	33,4	27,6
Hollandia	1960	22,3	16,1
Jugoszlávia	1961	35,4	31,1
Lengyelország	1960	44,3	40,1
Magyarország	1960	35,1	33,2
NSZK	1961	36,7	33,2
Olaszország	1961	25,2	19,6
Románia	1956	45,3	52,7
Svájc	1960	30,1	27,4
Svédország	1960	29,8	25,7
Szovjetunió	1959	48,0	41,5
USA	1960	32,1	24,6
Kanada	1961	27,3	19,7
Japán	1955	39,0	34,3
Ausztrália	1961	25,1	20,4

A dolgozó nők aránya azonban nem egyformán nőtt minden korcsoportban: a 19 éves és ennél fiatalabb korcsoportban a megnövekedett tanulmányi idő miatt csökkent a nők gazdasági aktivitása, az idősebb korcsoportokban azonban az aktív keresők aránya a korral párhuzamosan növekedett.

Az aktív kereső nők aránya korcsoportonként

Év	Az aktív kereső nők a megfelelő korú összes nők százalékában			
	19 éves és fiatalabb	20—29	30—39	40—54
		éves		
1930	16,6	35,0	23,6	25,0
1949	16,0	40,0	30,7	29,5
1960	13,0	52,0	50,4	50,8
1963	12,4	57,0	55,1	52,4

Ha a magyarországi korspecifikus gazdasági aktivitási arányszámokat más országok megfelelő arányszámaival hasonlítjuk össze, lényeges különbségeket találunk. A nők gazdasági aktivitásának ugyanis több jellegzetes típusa van.

Az első típusba tartoznak azok az országok, amelyekben a kereső

Digitized by Google

nők aránya 20 és 54 év között valamennyi korcsoportban megközelítőleg egyformán nagy. Ilyen Bulgária, Lengyelország és Románia, ahol a kereső nők aránya mindegyik korcsoportban mintegy 60—70 százalék.

A második típusba azokat az országokat sorolhatjuk, amelyekben a 20—24 éves korcsoportban van a legtöbb kereső nő, a 25—29 éves korcsoportban ez erősen lecsökken, és ezen az alacsony szinten is marad. Ide tartozik Belgium, Hollandia, Olaszország és Svédország.

A harmadik típusba azok az országok tartoznak, amelyekben a fiatalkori foglalkoztatási csúcs után csupán átmenetileg csökken le a kereső nők aránya; a 35—39 évesek körében újra nőni kezd, és a 45—54 éves korban újabb csúcsot ér el. Ezt leginkább az Egyesült Államokban figyelhetjük meg, de kirajzolódik ez a megoszlás néhány európai országban is, így Anglia és Franciaország korspecifikus gazdasági aktivitási arányszámaiban.

E számok mögött a nőnek a szülés utáni és a gyermekneveléssel kapcsolatos eltérő magatartása húzódik meg. A huszonötödik év körül akkor csökken le a kereső nők aránya, ha a házasságkötés, illetve az első vagy a második gyermek szülése után a nők abbahagyják a kereső munkát, és csupán gyermekük nevelésével, illetve háztartási munkával foglalkoznak. A későbbi új gazdasági aktivitási csúcs viszont azt jelzi, hogy amikor legkisebb gyermekük bizonyos kort elért, a nők visszatérnek a kereső munkához.

Magyarországot jelenleg egyik csoportba sem tudjuk egyértelműen besorolni. Óvatosan azt lehetne mondani, hogy a második és a harmadik típus közötti átmenet állapotában van. Régebben az idősebb korcsoportokban erősen csökkent a kereső nők aránya, most azonban éppen ezeknek a nőknek a gazdasági aktivitása nőtt meg erősen, úgy hogy a 40—44 éves korcsoportban egy második, de a 20—24 éves korcsoporténál lényegesen kisebb foglalkoztatási csúcs mutatkozik.

A kereső nők kormegoszlásának leírt változása összekapcsolódott az aktív kereső nők családi állapot szerinti megoszlásának megváltozásával is. 1930-ban az aktív kereső nőknek több mint a fele hajadon volt és kevesebb mint egyötöde volt házas (a fennmaradó egy negyedrész özvegy és elvált volt). Ezzel szemben 1960-ban az aktív kereső nőknek több mint a fele házas, a női gazdasági aktivitás megnövekedésének alapvető oka tehát elsősorban a férjezett nők fokozott munkavállalása.

A nők aránya a különböző foglalkozásokban

Ha a népszámlálási adatok tükrében vizsgáljuk a nők arányát az egyes foglalkozási csoportokban, akkor kitűnik, hogy mindenekelőtt az adminisztratív munkakörökben és a kereskedelem, valamint a szolgáltatás fizikai dolgozói körében van női túlsúly.

(Az erről szóló táblázatot l. a 73. oldalon.)

Digitized by Google

A gazdaságilag aktív nők aránya foglalkozási csoportonként (a nők aránya az illető kategória összes keresőinek százalékában), *1960 körül*

Ország	Értelmiségiek és műszakiak	Államigazgatási és vállalati vezetők és irányító beosztásúak	Adminisztratív alkalmazottak	Kereskedelmi alkalmazottak	Mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak	Bányászati foglalkozásúak	Közlekedési és szállítási fizikai foglalkozásúak	Ipari szak-, betanított és segédmunkások	Szolgáltatási fizikai foglalkozásúak	Egyéb fizikai foglalkozásúak
Ausztria	40,2	28,2	60,9	55,7	53,2	2,3	8,5	22,7	72,6	63,4
Finnország	48,1	10,3	79,5	60,5	35,4	2,0	18,4	24,4	79,9	34,0
Magyarország	39,2	17,5	89,7	54,2	41,4	3,0	12,1	24,5	58,8	38,0
Svédország	38,2	7,7	66,2	48,2	8,3	0,4	16,3	14,0	75,1	31,4
USA	39,8	47,7		33,8	9,1	—	11,0	17,1	62,5	38,1
Kanada	46,6	41,7		35,1	10,0	0,0	9,7	12,1	55,3	28,1
Japán	31,6	2,8	34,1	39,4	50,2	7,2	12,3	26,4	60,7	—

Digitized by Google

A betöltött munkakört vizsgálva azt is megállapíthatjuk, hogy a dolgozó nők helyzete e téren általában javult. 1949-ben az alkalmazásban álló fizikai dolgozó nőknek még csak 34 százaléka volt szak-, illetve betanított munkás, 1963-ban azonban már 57 százalékuk ebbe a csoportba tartozott. Ugyanakkor 1949-ben az aktív kereső nőknek csak 11 százaléka volt szellemi dolgozó, 1963-ban pedig már 25 százalékuk dolgozott szellemi munkakörben.

Nézzük meg ezután a nők arányát egyes kiemelt egyéni foglalkozásokban. A népszámlálás során kiemelt fizikai foglalkozásokat ebből a szempontból három csoportba sorolhatjuk:

1. Azok a foglalkozások, amelyekben a nők aránya hagyományosan nagy és jelenleg 50 százalék körül van, vagy annál nagyobb. Ilyenek: a szabó, a varró, a fehérneműkészítő (1960-ban 47 542 nő dolgozott ilyen munkakörben, az összes ilyen foglalkozásúaknak 68,3%-a) a szövő és szövő-előkészítő (34 184 nő — 91,9%), a fonó és fonó-előkészítő (15 943 nő — 91,6%), a kötszövő (10 905 nő — 86,0%), az ipari csomagoló (10 776 nő — 84,5%), a háztartási alkalmazott (15 950 nő — 99,0%) stb.

2. Azok a foglalkozások, ahol a nők aránya az elmúlt évtizedekben erősen megnőtt, úgy hogy ma a nők az összes ilyen foglalkozásúaknak tekintélyes részét alkotják. Ilyen a fényképész (1666 nő — 50,7%), az ékszerész, bronzműves, ötvös, vésnök (445 nő — 24.2%), a cipész és egyéb cipőipari foglalkozások (8732 nő — 22,2%), a fodrász és kozmetikus (10 969 nő — 49,3%) stb.

3. Azok a foglalkozások, ahova a nők nem „törtek be", s ahol az összes keresőknek ma is kevesebb mint 10 százalékát alkotják. Ilyenek: az asztalos, ács és állványozó, bádogos, gépjármű- és motorszerelő, gépkocsivezető (537 nő — kevesebb mint 1 százalék), a kovács, kőműves, lakatos, villanyszerelő, vájár stb. Nyilvánvaló, hogy ezeknek a foglalkozásoknak nagy része nem felel meg a nők fizikai és pszichológiai adottságainak, ezért nem is célszerű, hogy ilyen szakmák tanulására, illetve e foglalkozások vállalására ösztönözzék őket. Jellemző például, hogy 1960-ban a kőműveseknek kiképzett nőknek csupán 16 százaléka, a női lakatosoknak és fémesztergályosoknak 28—28 százaléka, a traktoros képzettségű nőknek pedig alig 7 százaléka dolgozott szakképzettségének megfelelő munkakörben. A többi ilyen szakképzettségű nő képzésére fordított költségek túlnyomó részükben egyértelmű veszteséget jelentenek a népgazdaság számára.

A szellemi foglalkozások körében is találunk tipikusan női foglalkozásokat. Ilyenek: a gyors- és gépíró (26 070 nő — 99,5%), az óvónő (8963 nő — 100,0%), az ápoló (16 389 nő — 91,8%), a pénztáros (18 521 nő — 82.5%), a tanító (24 927 nő — 74.8%), a bérelszámoló (14 333 nő — 73,4%) és a könyvelő (35 029 nő — 70,8%).

A nők előtörése azonban talán bizonyos értelmiségi pályákon a

Digitized by Google

legnagyobb. Itt meg kell jegyezni, hogy az orvosi és még inkább a jogászi pálya lényegében csak a felszabadulás után nyílt meg a nők előtt.

A nők aránya egyes kiemelt értelmiségi foglalkozásokban

Foglalkozás	A nő keresők százalékos aránya az összes keresőkhöz viszonyítva			
	1930	1949	1960	1963
Orvos	8,8	12,4	21,5	24,3
Gyógyszerész	14,4	27,8	50,3	50,0
Tanár, tanító együtt	47,9	54,6	55,4	58,2
ebből tanító	44,7	57,9	74,8	76,4
Jogász	0,1	.	9,2	10,0

Érdekes összehasonlításokra adhat alkalmat, ha megvizsgáljuk a nők arányát különböző értelmiségi pályákon néhány országban.

A nők aránya egyes értelmiségi foglalkozásokban különböző országokban, 1960 körül

Foglalkozás	Anglia	Ausztria	Franciaország	Magyarország	USA
Orvos	15,9	18,1	14,4	21,5	6,7
Gyógyszerész	31,1	51,0	48,4	50,3	8,2
Jogász	3,5	.	.	9,2	3,5
ebből:					
ügyvéd	.	6,6	17,3	3,5	.
bíró	.	2,0	10,4	18,2	.
Egyetemi, főiskolai tanár	12,5	8,9	20,6	11,9	21,6
Középiskolai tanár	.	34,5	50,7	40,2	47,2
Mérnök	0,2	.	4,1	7,2	0,9

A tábla adatai arra utalnak, hogy a vizsgált országok közül most Magyarországon a legnagyobb az orvosnők, a mérnöknők és a bírónők aránya, és általában igen magas hazánkban a jogi pályákon dolgozó nőknek az összes e pályán dolgozókéhoz viszonyított aránya, annak ellenére, hogy az ügyvédek között viszonylag igen kevés nőt találunk.

A nők foglalkoztatásának problémái

A nők egyenjogúsítása terén megtett lépések a felszabadulás óta eltelt időszak legfontosabb vívmányai közé tartoznak. Megfelelnek a szocialista erkölcs követelményeinek, a gazdasági fejlődés igényeinek és a megváltozott demográfiai helyzet adottságainak is. Meg kell állapítani azonban, hogy a nők egyenjogúsága terén megtett lépések között

Digitized by Google

a foglalkoztatottság egyenjogúsítása érdekében hozott intézkedések mechanisztikus alkalmazása bizonyos hibákhoz vezetett és vezethet a jövőben is. Talán azt mondhatjuk, hogy az egyenjogúsítás érvényesítését a foglalkoztatottság terén nem gondoltuk át minden részletére kiterjedően és nem minden esetben alapoztuk megfelelő tudományos vizsgálatokra.

Számtalan tudományos kutatás bizonyítja, hogy a nők képességei semmivel sem alacsonyabbrendűek a férfiakénál, de bizonyos vonatkozásokban különböznek azoktól. E különbségeknek mindenki által ismert biológiai és pszichológiai okai vannak, és ennek figyelmen kívül hagyása — különösen a fizikai foglalkozásokban — nem előnyös sem a nők, sem a népesség és a társadalom számára. Jellemző példája ennek a kárnak a traktorosnők, kőművesnők, esztergályosnők kiképzése. Azok a nők, akik ezeket a szakmákat megtanulták és nem használják fel, értékes időt pazaroltak el, és esetleg elmulasztották annak lehetőségét, hogy valamilyen más, adottságaiknak inkább megfelelő szakmát tanuljanak. Minthogy pedig a szakképzés költségeit túlnyomó részben az egész társadalom viseli, a nem a szakmájukban dolgozó szakmunkások a népgazdaság számára is komoly veszteséget jelentenek: a rájuk fordított „emberi beruházások", amelyek pedig a gazdasági fejlődés egyik leglényegesebb, ha nem a legfontosabb tényezőjét alkotják, nincsenek kihasználva. Ez semmivel sem kisebb veszteség, mint ha a költséges gépet kihasználatlanul hagyják.

Ennek a felismerésnek alapján szabályozta 1966-ban a nők foglalkoztatását a munkaügyi miniszter. Megtiltotta a nők foglalkoztatását a dolgozó nő szervezetét fokozottabban igénybe vevő és megerőltető idegrendszeri megterheléssel, fokozott rázkódással járó munkakörökben, intenzív hőártalmú, a test fokozott lehűlésével, tartós átnedvesedésével járó, valamint mérgező anyagokkal végzett munkán. Ilyennek tekinti a rendelet többek között a bányamunkát, a dömpervezetést, a traktorvezetést (a 30 lóerőnél kisebb kerti traktorok kivételével), a 3 tonnás és ennél nagyobb tehergépkocsik vezetését, a vasúti vontató járművek vezetését és fűtését, számos kohászati munkát, az állványozást stb. Helyes lenne ezt az alapgondolatot továbbfolytatva, megvizsgálni, hogy melyek azok a munkakörök, amelyek nem ártalmasak ugyan a női szervezetre, de nem felelnek meg a nők biológiai és pszichológiai adottságainak. Még egyszer hangsúlyozni kívánjuk, hogy ez semmi esetre sem jelenti azt, hogy a nők képességeit a férfiakénál kisebbnek tartjuk, hiszen a legtöbb fizikai és szellemi pályán nők és férfiak egyaránt helyt tudnak állni. Csupán a különbségek felismerését tartjuk kívánatosnak. Ez a felismerés tulajdonképpen semmi újat sem jelentene, hiszen például senki sem gondol arra, hogy a férfiak a nőkkel egyenértékű munkát végezhetnének a legtöbb ápolói vagy kisdedóvó munkakörben; márpedig a betegek ápolása vagy az óvodás gyermekek gondozása sem kisebb értékű munka, mint a tehergépkocsi vezetése

Digitized by Google

vagy az esztergálás. A férfi és női munka differenciáltságának felismerése és elismerése semmi esetre sem lehet alapja vagy indoka a vezetők konzervativizmusának és a női munkaerőtől való idegenkedésének.

Hasonló gondolatok merülhetnek fel az értelmiség pályákkal kapcsolatban is. Kívánatos-e egyes értelmiségi pályák további „elnőiesedése"? Jó-e, ha egyre több lesz az orvosnő, aki bizonyos orvosi pályákon a férfiakkal legalább egyenrangú munkát végez ugyan, de aligha alkalmas sebésznek, s nehezen vállal községi körzeti orvosi állást? 1960-ban az összes orvosok 21,5 százaléka nő volt, de a körzeti orvosoknak csak 8, a vidéki körzeti orvosoknak pedig csupán 6 százaléka volt nő. Figyelembe kell venni azt is, hogy a női orvosok betegállományban töltött munkaóráinak száma 50 százalékkal nagyobb, mint a férfi orvosoké. Amikor tehát női orvost alkalmaznak, eleve számolni kell a gyakoribb helyettesítés szükségességével, ez pedig körzeti orvosok esetében — főképpen a vidéki körzetekben — nagy nehézségeket okozhat. Ezzel szemben 1966-ban Budapesten az egyetemek és főiskolák legtöbb karára több nő jelentkezett egyetemi felvételre, mint férfi. Valamivel több nő jelentkezett az egészségügyi karokra és lényegesen több a közgazdasági, a jogi és a művészeti karra, a bölcsész és a tanári karokon pedig a női jelentkezők száma majdnem háromszorosa a férfiakénak. Minthogy pedig a lányok középiskolai tanulmányi eredménye átlagosan jobb, mint a fiúké, nagyobb esélyeik is vannak az egyetemi felvételre

Célszerű-e a női jogászok számát a jelenlegi ütemben növelni, amikor a közönség jelenleg még idegenkedik a női ügyvédektől, s ezért a jogásznők olyan jogi képességet kívánó pályákra szorulnak, amelyek nem mindig felelnek meg munkabírásuknak? Végül nem lenne-e helyes a pedagógus pálya vonzóbbá tételével tervszerű munkaerőgazdálkodással növelni a férfi pedagógusok arányát?

A nők kereső munkája és a születésszám

Az eddig elmondottakon kívül jelenleg a nők kereső munkájával kapcsolatban az anyaság és a kereső munka közötti, gyakran tapasztalható konfliktus a legnagyobb probléma. Nem vitás, hogy a nők anyafunkciója ugyanolyan fontos a társadalom számára, mint a gazdasági életben való részvételük. A társadalomnak saját reprodukcióját is biztosítania kell. Másszóval: legalább annyi gyermeknek kell megszületnie, amennyi a népesség változatlan számát biztosítja. Minthogy Magyarországon évek óta lényegesen kevesebb gyermek születik annál, mint amennyi szüleik nemzedékének pótlásához szükséges, a népesség reprodukciójának biztosítása a legégetőbb problémák közé tartozik.

A születésszám csökkenése Magyarországon nagy részben, de nem teljesen az általános gazdasági és társadalmi átalakulással, az iparoso-

Digitized by Google

dással és elsősorban a nők gazdasági aktivitásának növekedésével függ össze. A KSH népességtudományi kutatócsoportjának vizsgálatai szerint a kereső nők termékenysége minden korcsoportban kisebb, mint az eltartott nőké. Helytelen lenne ebből azt a következtetést levonni, hogy a nők gazdasági aktivitásának növekedését a jelenlegi körülmények között hátrányosnak kell tartanunk. A probléma megoldását semmiképpen sem az eddigi, különben is lényegében feltartóztathatatlan irányzat megfordításában kell keresnünk, hanem fokozatosan olyan körülményeket kell teremtenünk, amelyek között a nők egyformán meg tudnak felelni mindkét rendkívül fontos funkciójuknak: a gyermekek szülésének és nevelésének, valamint a gazdasági életben való részvételnek. Ez a szemlélet módosításának kérdése is: el kell ismerni, hogy a gyermekét nevelő nő legalább olyan hasznos tagja a társadalomnak, mint az, aki kereső munkát végez. Emellett további olyan intézkedéseket kell hozni, amelyeknek eredményeképpen az a nő, aki a gyermekszülés és a nevelés érdekében feladja kereső munkáját, ne kerüljön hátrányos helyzetbe. Elő kell azt is segíteni, hogy a nő össze tudja egyeztetni anyai és keresői szerepét.

•

Tanulmányunkban nem törekedtünk teljességre, a kereső nők arányának emelkedésével járó összes demográfiai probléma bemutatására. Célunk az volt, hogy a rendelkezésünkre álló népesség-statisztikai adatok alapján a demográfia szemszögéből nézve, s viszonylag leegyszerűsítve érzékeltessük a folyamatot, és felhívjuk a figyelmet néhány visszásságra. Ezért nem térhettünk ki a problémák megoldásának lehetőségeire sem Az ilyen irányú javaslatokhoz nagyon alapos elemzésekre van szükség, nemzetközi összehasonlításokat kell végezni, tanulmányozni kell más, hasonló problémákkal küzdő országok tapasztalatait.

Befejezésül még egyszer hangsúlyozni kívánjuk, hogy a felvetett kérdések megvitatása — a női egyenjogúság általános elvének és a nők fokozott gazdasági aktivitása fontosságának elismerése mellett — csak az összes nehézségek őszinte feltárása esetén lehet eredményes.

Dr. Szabady Egon

Digitized by Google

A termelőszövetkezeti ifjúság helyzetéről és jövőjéről

A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottsága 1966 decemberében elemezte a mezőgazdaságban dolgozó ifjúság helyzetét, és irányelvekbe foglalta a körükben végzendő nevelőmunka feladatait. E cikk keretében az irányelvekben felvetett számos probléma közül elsősorban azzal foglalkozunk, hogy milyen a termelőszövetkezeti fiatalok helyzete, s hogyan lehet vonzóvá tenni számukra a mezőgazdasági munkát.

A mezőgazdaságban jelenleg mintegy 330 ezer KISZ-korosztályú fiatal dolgozik, termelőszövetkezeti tagként több mint 60 ezer, családtagként és alkalmazottként kb. 200 ezer, a többi a mezőgazdaság állami üzemeiben tevékenykedik. Az állami gazdaságok 40 ezer, a gépjavító állomások és erdőgazdaságok 15—15 ezer fiatalt foglalkoztatnak. A mezőgazdasági üzemekben a fiataloknak mintegy 60 százaléka a növénytermesztésben, 10 százalékuk az állattenyésztésben dolgozik. A gépesítés területén 20—25 százalékuk tevékenykedik, többségében traktorosként.

A mai falu, a nagyüzemi szocialista mezőgazdaság ennek az ifjúságnak már történelmileg adott életformája. Többségének, amely az utóbbi öt évben serdült ifjúvá, nincsenek élményei a kisparaszti gazdálkodásról; nem volt soha egyéni gazda, nem tapasztalta saját bőrén az egyéni gazdálkodás kiúttalanságát. A földet a szülők vitték a közösbe, a kialakuló szocialista nagyüzemi gazdálkodásról az első benyomásokat a szülői ház közvetítésével szerezték a fiatalok. Felnőtté válásuk a mezőgazdasági nagyüzemek ellentmondásos viszonyai között megy végbe, szocialista tulajdonságaik szemünk előtt alakulnak ki. Nincsenek tapasztalataik a napkeltétől napnyugtáig tartó nehéz fizikai munkáról, az állandó létbizonytalanságról, ezért nem is tudják összehasonlítani a mát a tegnappal. Véleményalkotásuk a mai, sokszor ellentmondásos viszonyokból indul ki. Az ő mércéjük az, hogy hogyan biztosítja számukra a nagyüzem az egyéni boldogulást.

Ugyanakkor talán az ifjúságnak ezt a rétegét érik legsokrétűbben az átmeneti időszakból fakadó káros hatások is, amelyek nem egy esetben passzivitást, közönyt idéznek elő bennük. Tükröződnek még gondolkodásukban a korábbi rétegeződésnek megfelelő életforma és szemlélet maradványai is, és az új, szocialista alapokon kialakult olyan átmeneti jelenségek befolyása, mint a régi és az új tagok, a tagok és az alkalmazottak, a szakmailag képzett és a képzetlen fiatalok közötti ellentétek. Ennek ellenére összességében ked-

Digitized by Google

vezően változott a fiatalok gondolkodása és magatartása. A falusi ifjúság egy részét már sok tekintetben szocialista tulajdonságok jellemzik. Fejlődésükre nagy hatást gyakorolnak a szocialista építés eredményei, a párt helyes agrárpolitikája, a szocialista termelési viszonyok erősödése.

A szocialista gazdálkodás erkölcsi és politikai hatása a fiatalokra közvetlenül saját üzemük gazdálkodásának eredményességétől, saját közösségük politikai hangulatától, a helyi vezetés színvonalától függ. De függ attól is, hogy maguk a fiatalok mennyire tudatosan segítik a gazdaságuk fellendülését, a modern technika alkalmazását, a gazdálkodás elavult módszereinek visszaszorítását, hogyan sajátítják el a közösségi élet, a társadalmi érintkezés új formáit. A szemléletformálásban az egyén és a közösség, az üzem és az ott dolgozó ifjúság kölcsönhatása napjainkban talán a termelőszövetkezetekben érvényesül a legszembetűnőbben.

A falusi fiatalokkal kapcsolatban az egyik legnagyobb figyelmet érdemlő probléma az, hogy a parasztfiatalok jelentős része elhagyta a falut.

Ez persze nem speciálisan nemzedéki probléma. A népgazdaságunk fő ágazataiban végbemenő folyamatok egyik társadalmi kísérőjelensége a belső vándorlás (1958-ban mintegy 760 ezer ember vett részt ebben). A korcsoportok szerinti megoszlás vizsgálata alapján azonban az is kitűnik, hogy a mobil lakosság 54 százaléka a 13 és 39 év közötti évjáratokhoz tartozó emberekből került ki. Az 1960-as népszámlálás adatai szerint a falun élő kereső férfiak egyes korosztályai közül a 20—24 évesek csoportjában a legnagyobb a bérből és a fizetésből élők, az állami szektorokban dolgozók aránya. Ez a korcsoport az összes kereső 53 százalékát teszi ki, a fejlettebb ipari megyékben pedig arányuk megközelíti a 80 százalékot.

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma a szocialista átszervezés után végbemenő technikai fejlődés és más népgazdasági folyamatok hatására évről évre csökkent. 1959-ben a népgazdaságban foglalkoztatottak 55,2 százaléka, 1965-ben a 4,8 millió összkeresőnek már csak 32,2 százaléka dolgozott a mezőgazdaságban. 1961-től 1964-ig mintegy 150 ezer fiatal ment el a mezőgazdaságból más munkaterületekre.

A falu átrétegeződésének folyamatában a mezőgazdasági munkás- és parasztszármazású fiatalok mobilitása a legnagyobb. Reprezentatív felmérések* bizonyítják, hogy az ipari és egyéb fizikai munkás-származású fiúknak több mint kétharmada megmaradt az apjáéval azonos vagy hasonló munkakörben, a mezőgazdasági munkás- és parasztszármazású fiatalok körében azonban az ipari fizikai munkaterületekre való törekvés az uralkodó tendencia. (A leányok közül a legtöbben elsősorban a szellemi és az alkalmazotti pályára

* Kiss Albert: Vizsgálatok a falusi fiatalságról. Megjelent a „Tanulmányok a mai faluról" c. kötetben. (Szerk.: Zsarnóczai Sándor. Kossuth Könyvkiadó, 1964.)

Digitized by Google

áramlottak át, de jelentős hányaduk az iparban helyezkedett el, fizikai munkásként. Megfigyelhető az is, hogy a lányoknál a szülőfalu elhagyása nem annyira a munkavállalással, mint inkább a házasságkötéssel függ össze. De a parasztifjúság jelentős részének a mezőgazdaságból más népgazdasági ágakba való átvonulása együtt jár a szakképzettségét nem igénylő munkakörből a szakképzettséget megkövetelő munkaterületre, illetve fizikai munkakörből szellemi munkakörbe való átlépéssel.

A népgazdasági ágak között megfigyelhető munkaerő-áramláson túl nem érdektelen a mezőgazdaságon belüli mozgás sem. A mezőgazdasági munkás- és parasztszármazású fiatalság egy része, ha megmarad is szüleinek foglalkozási szférájában, a mezőgazdaságon belül is mindinkább munkásként vagy alkalmazottként igyekszik elhelyezkedni.

Az eláramlást előidéző tényezők tapasztalataink szerint a következők:

— A vidékre telepedett ipartelepek, a városközelség vonzóereje.

— Az a tény, hogy a mezőgazdaságban dolgozók átlagjövedelme ma is alacsonyabb, mint a munkásoké és az alkalmazottaké.

— Az iparban és a szolgáltatások területén már korábban kialakult stabil munkaviszonyok fogadják a dolgozókat, folyamatos a termelés, a mezőgazdasági üzemekben viszont a munkahelyeknek még csak a kisebb része állandó jellegű. Márpedig a mezőgazdaságban dolgozó fiataloknak 60 százaléka a növénytermesztésben dolgozik, többségük tehát idénymunkát végez.

— A fiatalok körében egyre erősödik az a törekvés, hogy jövedelmüket — a tartalékgyűjtés mellett — mindinkább a fogyasztásra használják fel. Vonzza őket a kötött munkaidő, a munka közvetlen és fix díjazása, és nem utolsósorban a szakképzettség megszerzésére való törekvés.

A munkaerőmozgás számos pozitív oldala mellett a túlzott mértékű elvándorlás gátolja a mezőgazdaság és különösen a gazdaságilag lassabban fejlődő termelőszövetkezetek fejlődését. Sok termelőszövetkezet küzd munkaerőhiánnyal. Bonyolítja a helyzetet az is, hogy a szövetkezetek jelentős részében a munkacsúcsokon kívüli időszakokban gondot okoz a folyamatos foglalkoztatás. Ez az ellentmondás különösen a fiatalok pályaválasztására hatott kedvezőtlenül. A mezőgazdasági munkaerőhiány által okozott tetemes népgazdasági veszteség és a falusi fiatalság foglalkoztatásának gondja indokolja a kérdés alapos vizsgálatát és megfelelő intézkedések kidolgozását. Napjainkban a mezőgazdasági termelés továbbfejlesztésével, a rendelkezésünkre álló technika szakszerű, gazdaságos működtetésével kapcsolatban egyre inkább felvetődik a munkaerő-utánpótlás szervezettebb biztosításának igénye. Különösen égető ez az olyan termelőszö-

Digitized by Google

vetkezetekben, amelyekben a tagság korösszetétele kedvezőtlenül alakult. Számítások szerint a szövetkezeti tagok átlagéletkora országosan 55 év.*

Ez az adat tarka helyzetet tükröz, mert az átlagszámban negatív tendenciák sűrűsödnek: a mezőgazdasági üzemek egy részében a fizikai dolgozóknak (ide számítva a nyugdíjasokat és járadékosokat is) túlnyomó többsége a 60 és a 70 év között van. Itt a termelés mindennapos gondja teszi fel a nagy kérdést: Hogyan tovább? Hol vannak a fiatalok? Sok mezőgazdasági üzemben nem ilyen súlyos a helyzet, nem nyomasztja a gazdasági vezetőket az utánpótlás gondja, mert pillanatnyilag mennyiségileg és minőségileg is megvan a kellő középkorú munkaerő-kapacitás. Ha azonban nem folytatnak tudatos munkaerőgazdálkodást, akkor hamarosan itt is bekövetkezhet az elöregedés. Nem utolsósorban ezért esik gyakran szó arról: hogyan lehetne vonzóbbá tenni a fiatalok számára a mezőgazdasági munkát, hogyan lehetne elérni, hogy a falusi fiatalok falun maradjanak, ott keressék boldogulásuk útját, illetve tanulmányaik befejezése után térjenek vissza falujukba.

Ma már a falun nem csak a mezőgazdaság nyújt munkalehetőséget. Ezért a falusi fiatalok otthonmaradása nem csak a mezőgazdaság munkaerő-utánpótlásának biztosítását jelenti. Mégis, a fiatalok otthontartásakor elsősorban a mezőgazdaságra, ezen belül a termelőszövetkezetekre gondolunk, hiszen elsősorban a szövetkezetek küzdenek munkaerőgondokkal.

A szocialista termelési viszonyok fejlődése mindinkább megteremti az alapjait annak, hogy a fiatalok belépjenek a termelőszövetkezetekbe. Falun is egyre inkább létrejönnek a feltételei mindannak, amit sok fiatal a városban keres. De e feltételek nem maguktól alakulnak ki. Céltudatosan meg kell teremteni azokat a körülményeket, amelyek között a falusi fiatalok jól érezhetik magukat, megtalálhatják számításukat. Mindenekelőtt gondoskodni kell arról, hogy a fiatalok az egész évben, vagy az év nagy részében foglalkoztatva legyenek.

A rendszeresebb foglalkoztatásra az üzem- és munkaszervezeti eljárások alkalmazása, kisegítő vagy melléküzemágak szervezése számottevő lehetőségeket ad. A mezőgazdasági termelés sajátosságai miatt azonban nem oldhatók meg teljesen a munkacsúcsokból adódó foglalkoztatási problémák. A foglalkoztatási gond csökkentése érdekében tehát az üzemen belüli lehetőségek kihasználásán túl számos a mezőgazdasági termelőüzemen kívül álló adottságot is figyelembe kell venni. A munkaerő egyenletesebb foglalkoztatásának irányába hat a különböző népgazdasági ágakban működő üzemek egymás közötti kooperációja. Számos jó példa mutatja a mezőgazdasági ter-

* Újabb számítási módszerek szerint, ha nem számítjuk a munkaképes tagok közé a nyugdíjas és a járadékos tagokat, akkor a korösszetétel számottevően kedvezőbb képet mutat.

Digitized by Google

mékek ipari feldolgozását végző cukor- és konzervgyárakkal való együttműködés előnyeit. További lehetőségeket tartogat a földművesszövetkezetek és a kisipari szövetkezetek, valamint a mezőgazdasági üzemek tervszerűbb munkaerőgazdálkodása is.

A foglalkoztatási gondok szélesebb körű megoldását az tenné lehetővé, ha az ipari tárcák, elsősorban a Kohó- és Gépipari, valamint a Könnyűipari, illetve az Élelmiszeripari Minisztérium — a Földművelésügyi Minisztériummal és a Termelőszövetkezetek Országos Szövetségével együttműködve —, lehetővé tennék, hogy a mezőgazdaságban dolgozók az ipar bedolgozóivá váljanak, elsősorban a téli időszakban. Ez széles körű társadalmi összefogással, az érintett tárcák anyagi érdekeltsége alapján valósítható meg. A Szovjetunióban az 1966—70 időszakban mintegy 10 milliárd rubel értékben állítanak elő ilyen módon házilag gazdaságosan elkészíthető ipari termékeket. A mezőgazdasági üzem maga vállalhatja a munkát, és ez biztosíthatja közvetlen érdekeltségét a bedolgozó-rendszer megvalósításában. A mezőgazdasági termelés és a bedolgozási tevékenység kombinálása fontos szerepet tölthet be a foglalkoztatásban és ezzel a jövedelem növelésében is.

A mezőgazdaságban a harmadik ötéves terv időszakában — a termelési struktúra változása miatt — tovább fokozódik a munkaigényesség. A gépesítést és a termelékenység egyéb tényezőit figyelembe véve a mezőgazdaság munkaerő-szükséglete mintegy 77 ezer fővel csökkenhet. Ezt számításba véve is csak akkor biztosítható a mezőgazdaság munkaerő-szükségletének kielégítése, ha a falusi fiataloknak a jelenleginél lényegesen nagyobb része választja a mezőgazdaságot élethivatásául, és ha túlnyomórészt ott is marad. A harmadik ötéves terv szerint évenként 45 ezer fiatalnak kell a mezőgazdaságban munkába lépnie. Ez 55—60 százaléka az általános iskolát végzett vagy hasonló korú falusi fiatalságnak, és kb. 30 százalékkal több, mint az utóbbi években átlagosan a mezőgazdaságban maradó fiatalok létszáma. E terv megvalósítása rendszeres és sok irányú politikai felvilágosító és nevelőmunkát, pályaválasztási tanácsadást igényel, még akkor is, ha tekintetbe vesszük az ebben a vonatkozásban kedvező helyzetet: a demográfiai hullám tetőzését. A falusi általános iskolákból az átlagos években kb. 120 ezer fiatal lép ki és keres munkát, a következő években pedig mintegy 160—180 ezer fiatal. Az ifjúsági munkaerő-utánpótlás optimális arányának és ütemének biztosítása érdekében a mezőgazdasági munkának nagyobb társadalmi és anyagi megbecsülést kell kapnia.

A növekvő minőségi követelmények is szükségessé teszik a fiatalok arányának növelését a mezőgazdaságban. Ezt azonban nehezíti munkaerő-gazdálkodásunknak az a fogyatékossága, hogy üzemi szinten nincsenek mindenütt reális elgondolások a munkaerő optimális nagyságára, kor- és szakmai összetételére vonatkozóan. A termelőszövetkezetek többségében károsan hat az üzemi fejlesztési ter-

Digitized by Google

vek hiánya is. A tervszerűbb ifjúsági munkaerő-utánpótlás szükséglete megkívánja, hogy a jövőben ezen a területen is lépjünk előbbre.

Gondolni kell arra is, hogy megfelelő, kulturáltabb munkakörülményeket teremtsünk a szövetkezetekben. A fiatalokat már nem vonzza a mezőgazdasághoz a kézikapa, a primitív technika. A gépi munka viszont nemcsak azért vonzza őket, mert kisebb fizikai erőfeszítést kíván, hanem azért is, mert együttjár a szakmai tudással. A munka végzésének módja tehát bizonyos mértékig meghatározza a fiataloknak a szövetkezethez való viszonyát is. Ez vonatkozik még az állattenyésztésre is, ahol a termelés gépesítettsége alacsony, a munka szervezete viszonylag elmaradott, és ezért alacsony az itt dolgozó fiatalok száma. Mihelyt megvalósul az állattenyésztés meghatározott szintű gépesítése, az új fejlettebb munkaszervezet, meg fog szűnni a fiatalok idegenkedése is ettől a tevékenységtől. Az ifjúság vonzalma az új technika iránt jól hasznosítható a termelés fejlesztéséért folytatott munka során.

A nagyüzemi munkaszervezet, a gépesítés és a kemizálás elterjedése magasabb szakmai követelményeket támaszt az életre készülő ifjúsággal szemben, ugyanakkor egyre jobbak a lehetőségek is arra, hogy széles körű elméleti ismeretek és gyakorlati készségek birtokában kapcsolódjanak be a termelésbe. A mezőgazdasági dolgozóknak a nagyüzemi munkamegosztásban elfoglalt helyét és szerepét a jövőben mindinkább szakmai felkészültségük határozza meg. Ez már ma is tükröződik a falusi fiatalság összetételében. Alapvető és legstabilabb rétege már most is az a csaknem 100 ezer fiatal, aki szakmunkás-, illetve traktorvezetői képesítést szerzett, vagy a mezőgazdasági szakmunkástanuló-intézetekben tanul.

A harmadik ötéves terv mezőgazdasági céljainak megvalósítása attól is függ, hogy milyen mértékben emelkedik a szakmunkások és a betanított munkások száma. A mezőgazdaságban foglalkoztatott munkaerő éves átlagban számszerűen megfelel a mezőgazdaság összes munkaerő-szükségletének, a látszólagos mennyiségi egyensúly azonban ellentmondásokat takar. A keresők magas átlagéletkora mellett az is probléma, hogy a munkaerő-állomány csaknem 40 százalékban nőkből áll. De különösen kedvezőtlen az, hogy a fizikai dolgozóknak csupán 5 százaléka rendelkezik szakmai képesítéssel.

A mezőgazdasági szakmák vonzerejét csökkentette és sokszor ma is csökkenti a mezőgazdasági szakmunka nem elegendő erkölcsi és anyagi megbecsülése, a mezőgazdasági szakmákról alkotott torz társadalmi ítélet, más népgazdasági ágak és iskolatípusok nagy elszívó hatása. A mezőgazdasági szakma még csak most kezd a falu és a mezőgazdasági üzem közvéleménye előtt arra a rangra emelkedni, amely a termelés mai szervezettsége és műszaki feltételei mellett megilleti.

Sok gazdaságban nem a képzettségüknek megfelelő munkakörben foglalkoztatják a fiatal szakmunkásokat. Ez sokuknak a kedvét szegi és arra készteti őket, hogy más népgazdasági ágban keressenek munkát.

Digitized by Google

Az elmúlt időszakban nőtt az érdeklődés a mezőgazdasági szakmák iránt. A mezőgazdasági tanulóképzésben 7500 fiatal, a dolgozók szaktanfolyamain 70 ezer felnőtt szerzett eddig mezőgazdasági szakmunkásképesítést. Az 1958/1959-es tanév 214 mezőgazdasági szakmunkástanulójával szemben jelenleg mintegy 14 ezer fiatal tanul a mezőgazdasági szakmunkástanuló-iskolákban. Ennek ellenére a fizikai munkások között még mindig alacsony a szakmunkás-képesítéssel rendelkezők aránya. A mezőgazdasági szakmunkások és betanított munkások képzésének az a célja, hogy felkészült munkás-törzsgárdát neveljen a mezőgazdasági nagyüzemek számára. A képzés tömegessé tétele és színvonalának emelése, továbbá a szakmunkásoknak a megfelelő munkakörben való alkalmazása nemcsak alapvető munkaerőprobléma, hanem fontos ifjúságpolitikai, oktatásügyi kérdés is.

A várható anyagi és technikai fejlesztést figyelembe véve a tervidőszakban, 1970-ig a mezőgazdaság munkaerő-utánpótlási igénye 225—250 ezer fő, ezen belül 100 ezer mezőgazdasági és ipari szakmunkásra, 125—150 ezer betanított és segédmunkásra lesz szükség. A következő két-három évben a jelenleginél mintegy 40 ezerrel több fiatal lép ki az általános iskolákból, s a kilépő korosztályoknak mintegy kétharmada falusi gyerek. A mezőgazdaság munkaerő-szükséglete tehát kielégíthető és ki is kell elégíteni, elsősorban falusi ifjúsági munkaerőforrásból. A feladat megoldása érdekében évi 30—35 ezer fiatalt kell beiskolázni a szakoktatási intézményekbe, illetve a különböző szakmai tanfolyamokra. A falusi ifjúság zömének mezőgazdasági munkára való kiképzése éppúgy egyéni, mint társadalmi érdek is. A népgazdaság intenzív fejlesztésének időszakában nincs már lehetőség a mezőgazdaságon kívüli munkahelyek számának tömeges növelésére. Csökken az ipar elszívó hatása, s a pályaválasztás elé kerülő falusi fiatalok számára egyre biztosabb megélhetést nyújtó életpálya lesz a mezőgazdaság.

A fiatalok egyéni törekvéseinek és a népgazdaság munkaerőszükségletének összehangolásában a szülők, az iskola és a társadalmi szervezetek mellett nagy felelősség hárul a mezőgazdasági üzemek vezetőire is. A gazdasági vezetők egyre inkább felismerik azt, hogy a szakmai képzésnek meg kell előznie a létesítmények, telepítések megvalósítását, mert ezeknek szakszerű, gazdaságos üzemeltetéséhez képzett munkaerőre van szükség. A fejlesztési terv végrehajtását tehát meg kell előznie a szak- és betanított munkások képzésére vonatkozó tervek megvalósításának. Az adott konkrét szükséglet és a perspektivikus igény alapján elkészített üzemi szakoktatási terv meghatározza a képzés ütemét, azt, hogy évente hány tanulót szerződtessen az üzem, hány fiatalt küldjön tanfolyamokra, továbbá azt, hogy a hallgatókat milyen munkakörökre képezzék ki.

A mezőgazdasági szakmunkásképzés mint tömeges oktatási forma alkalmas arra, hogy a falusi fiatalok többségének alapvető általános és szakmai műveltséget nyújtson. Helyes, ha tervszerű anyagi ösztönzéssel

Digitized by Google

is befolyásoljuk a fiatalok tanulását. E vonatkozásban számos figyelemre méltó kezdeményezéssel találkoztunk. Célszerű lenne, ha a szövetkezetek a szakképzettséget igénylő munkát anyagiakban is megkülönböztetnék a képzetlen munkától, vagy ha új tagok felvételére csak korlátozottak a lehetőségek, akkor előnyben részesítenék azokat, akiknek van szakmai képesítésük.

A szakmák versenyében a mezőgazdasági szakmák ma még elmaradnak a más népgazdasági ágak által kínált lehetőségektől. Ennek alapvető oka természetesen a mezőgazdaság gazdasági és anyagi körülményeiben keresendő. Nem szabad azonban elhanyagolni a kérdés tudati vonatkozását sem. A mezőgazdaságban dolgozók élet- és munkakörülményeinek javításával párhuzamosan erősíteni kell a fiatalokban a mezőgazdaság iránti hivatásérzést, növelni kell a mezőgazdasági munka társadalmi megbecsülését. Ebben fontos szerep hárul a Kommunista Ifjúsági Szövetségre és az Úttörő Szövetségre. E társadalmi feladat megoldásában természetesen részt kell vállalnia valamennyi érdekelt szervnek, intézménynek, de elsősorban a legérdekeltebbeknek, a mezőgazdasági üzemeknek.

Az üzemi és községi vezetésnek fontos feladata az is, hogy segítsék elő a fiatalok művelődését, szórakozását, szabad idejük kulturált, célszerű felhasználását. De az is fontos tapasztalat, hogy a kedvező gazdasági és kulturális feltételek önmagukban nem vezetnek sikerre, nem pótolhatják a politikai felvilágosító és nevelőmunkát, sem azt, hogy a fiatalok megkapják a munkájukat megillető elismerést és hogy igényeljük a fiatalok közreműködését a közügyekben.

A párt IX. kongresszusának agrárpolitikai intézkedései kedvező lehetőségeket teremtenek a falusi ifjúság számára is. E központi intézkedések: az új nyugdíjtörvény, az új termelőszövetkezeti és földjogi törvény, az anyasági segély, a családi pótlék és a társadalombiztosítás új rendszere, többségükben már 1967-től bevezetésre kerülnek. Ezek az intézkedések minden bizonnyal előnyösen befolyásolják majd a falusi ifjúság szemléletét, pályaválasztási ambícióit, és jó hatást tesznek a fiatalok eszmei-politikai fejlődésére is. A termelőszövetkezetekben lezajlott évvégi zárszámadó közgyűlések és az 1967. évi tervtárgyaló közgyűlések máris jelzik ezt. Szolnok megyében 1500, Fejér megyében 1600 olyan dolgozó kérte felvételét a szövetkezetbe, aki korábban a mezőgazdaságon kívül, vagy mint bedolgozó családtag kereste kenyerét. A Békés megyei Bucsa községben 85 ember jelentkezett termelőszövetkezeti tagnak. Szembetűnő az, hogy az említettek 70—80 százaléka 30 éven aluli férfi és nő.

A Kommunista Ifjúsági Szövetségnek fontos kötelessége, hogy a maga sajátos eszközeivel mozgósítsa a falusi fiatalokat a termelőszövetkezeti feladatok megvalósítására, segítse a termelőszövetkezetek munkaerőbázisának kialakítását, s járuljon hozzá a termelőszövetkezeti tagok, különösen a fiatalok szakmai és politikai képzettségének növekedéséhez.

Molnár György

Digitized by Google

Továbbtanulás és szakmunkásképzés

Hazánkban a közoktatás állapotát, fejlődését és aktuális kérdéseit a legszélesebb közvélemény szüntelen érdeklődése kíséri. Az élénk figyelem abból ered, hogy a szülők igyekeznek gyermekeik jövője érdekében — belátásuk szerint jól élni a *művelődésre, a tanulásra* s *natkozó állampolgári jogokkal.* Emellett a közvélemény egyre inkább tudatában van annak, hogy az ifjúság helyes irányú nevelése és a népgazdaság igényeihez igazodó képzése fejlődésünknek fontos tényezője. Ma a szülők többsége abban a helyzetben van, hogy nemcsak akarja, de *tudja is gyermekét taníttatni.* Napjainkban az általános iskola VIII. osztályát befejező 100 tanuló közül 42 középiskolában, 41 pedig szakmunkásképző intézetben tanul tovább. Ez azt jelenti, hogy az általános iskolát végzettek 83 százaléka legalább 17—18 éves koráig tanul.

Noha a felszabadulás óta eltelt huszonkét év még nem nyújthat történelmi távlatot, mindenképpen hasznos, ha vázlatosan áttekintjük, *hogyan épült ki az a szakmunkásképzési rendszer,* amely az elmúlt két évtized alatt a jelenleg működő ipari szakmunkásoknak több mint egyharmadát képezte ki, s amelyben ma csaknem 185 000 leendő szakmunkás tanul.

A *kapitalista termelés* fejlődése szükségessé tette a munkások bizonyos fokú képzését. A fejlődő kapitalista termelés igényének kielégítésére hazánkban a XIX. század közepén olyan oktatási intézményeket szerveztek, amelyekben a termeléshez legszükségesebb ismereteket sajátították el a tanoncokkal.

Az 1922. évi törvény által megalapozott tanoncképzés *kisipari* képzés volt. Több fontos iparágban (pl. a bányászatban és az építőipar több ágában) egyáltalán nem volt képzés. Jóllehet az ipari munkásság többsége természetesen a gyáriparban dolgozott, a tanulóknak csak mintegy 10—15 százaléka tanult gyárban. Az ún. tanonciskolák és tanonctanfolyamok túlnyomó többsége „albérlet"-ben működött. Az oktatáshoz szükséges felszerelések — a nagyüzemek kivételével — nem álltak rendelkezésükre. Az óratervben három év alatt ugyanannyi idő jutott anyagismeretekre és szakismeretekre, mint hit- és erkölcstanra. Az iparostanonc-iskola *gyakorlatilag nem adott képesítést.* A tanonc ugyanis szerződésének lejártával akkor is jelentkezhetett segédvizsgára, ha nem tett eleget az iskola oktatási követelményeinek: a végbizonyítványt az iskolának ki kellett adnia. A tanulók nagy része III. osztályos bizonyítvánnyal szabadult fel, s ezt akkor is, megkapta, ha nem tett eleget a követelményeknek.

A *gyáripari* iskolákban az általánosnál valamivel jobb volt az elméleti képzés, de bizonyos szakmákban ott sem részesültek okta-

Digitized by Google

tásban a tanulók. A kovácstanoncok 41,5, a lakatosok 29,7, a kőművestanoncok 22,8 százaléka semmiféle szakoktatást nem kapott. Az iskoláknak nem voltak meg a szükséges személyi feltételei sem; többségükben nem működött önálló tantestület, a tanerők zöme csak óraadó volt.

A két világháború között készült tanonciskolai tankönyvek nem feleltek meg a szakirányú oktatás követelményeinek. Az egész tanonciskolai tananyagot egy 200—300 oldalas könyvbe zsúfolták. 1927-ben a budapesti iparostanoncok 10 százalékának volt csupán tankönyve. Az oktatás sivárságánál csak a tanulók szociális helyzete volt siralmasabb. A tanulóidő a mestertől függött. A munkaidő az 1884-es törvény értelmében 1936-ig napi 10—14 óra volt. Az 1922. évi törvény a tanulók testi fenyítésére is jogot adott a munkaadónak.

A felszabadulás után, pártunk, népi államunk kulturális politikája tette lehetővé a *szocialista rendszerű tanulóképzés megalapozását és kifejlesztését.* Gyökeresen megváltozott a munkásosztály utánpótlását jelentő szakmunkástanulók tanulási, szociális és munkajogi helyzete. Kiépült a *szakmunkásképző intézetek országos hálózata,* amelyben biztosították az oktató-nevelő munka alapvető feltételeit. A szocialista rendszerű szakmunkásképzés tartalmának kimunkálásában felhasználtuk a baráti országok, elsősorban a Szovjetunió szakmunkásképzésének tapasztalatait. A szakmai tanulás összhangba került a termelőmunkával, és lényegében megvalósult az elmélet és a gyakorlat egysége. A szakmunkásképzés céljainak megvalósítását megfelelő tantervek, tankönyvek és szemléltető eszközök segítik elő.

Ismertek azok a tények, amelyek tanúsítják, hogy a szocialista szakmunkásképzés tartalmában és minőségében magasan *túlszárnyalja* a húsz évvel ezelőtti tanoncoktatást; a szakmunkástanulók iskoláztatásával, oktatásával, nevelésével kapcsolatban mégis jócskán akadnak gondjaink, amelyeknek a gyökere legtöbbször a felszabadulás előtti időkre nyúlik vissza.

Elgondolkodtató, hogy a szakmai tanulás még *ma sincs a társadalmi köztudatban az őt megillető helyen,* pedig a multban lenézett iskolaforma alapvető minőségi változáson ment keresztül. A szakmunkásképző iskolát egyesek még ma is inasiskolának tekintik, és elsősorban a gyenge tanulókat irányítják ide. Figyelmeztető a szakmunkásképző intézetekbe kerülő tanulók előző iskolai előmenetel szerinti százalékos megoszlása:

Tanévek	Jeles	Jó	Közepes	Elégséges	Átlag
1963/64.	3,0	22,3	55,9	18,8	3,1
1964/65.	1,8	19,8	56,9	21,5	3,0
1965/66.	1,7	19,4	55,8	23,1	3,0
1966/67	1,7	20,1	55,0	23,2	3,0

Digitized by Google

Hogy az általános iskolából szakmunkásképző intézetekbe kerülő tanulók 78,2 százaléka közepes és elégséges előmenetelű, az bizonyos mértékben a fizikai munka lenézésére, lebecsülésére vezethető vissza, ami mindig együttjár a szellemi munkák, általában a nem fizikai munkák túlértékelésével. Ilyen tendencia különösen az értelmiségi szülők részéről érezhető, amit a KSH népszámlálási mikrocenzusának adatai is bizonyítanak. Eszerint az értelmiségi szülők gyermekeinek 69 százaléka szintén szellemi foglalkozású és csak 31 százalékuk fizikai dolgozó. A szakmunkás szülők gyermekeinél viszont majdnem fordított az arány: 35 százalék ment szellemi pályára, és 65 százalék fizikaira. Ugyanakkor a középiskolák esti és levelező tagozatain a fiú-férfi tanulóknak több mint a fele előzőleg szakmunkásiskolát végzett. Ez azt bizonyítja, hogy a képességek, az érdeklődési körök alapján másképpen is alakulhatnának a jelzett arányok, ha számos egyéb gátló tényező — amelynek elemzésére itt nincs módunk — közre nem játszana.

A közfelfogás ilyetén alakulásához vitathatatlanul hozzájárul a múltbeli gondolkodás is, de az is, hogy egyes szakmákban nem kielégítő a kezdő szakmunkások bérezése. Ezt a közeljövőben indokolt lenne felülvizsgálni és módosítani. Mindenesetre a pedagógusoknak és a szülőknek is, akik az ifjúság pályaválasztását irányítják, figyelembe kell venniük, hogy népgazdasági átlagban a munkakörök 75 *százalékában fizikai* munkára van szükség, és csak 25 *százalék* igényli a szellemi foglalkozást. Ez az objektív helyzet, amelyet a termelés mai fejlettségi szintje határoz meg, és ezzel mindenképpen számolni kell.

Szem előtt kell tartani a *tudomány és technika* fejlődésének következményeit is. Ennek eredményeként érdekes folyamat első jelei figyelhetők meg: egyre erőteljesebben hatol be a modern technika az úgynevezett szellemi pályákra, ezért ezekben nemcsak technikai ismeretek, hanem bizonyos gyakorlati készségek is szükségessé válnak. Ezzel egyidejűleg azonban a technika és technológia fejlődése egyre inkább szükségessé teszi, hogy a *fizikai munkás alkalmazza a termelésben szakelméleti tudását*, hasznosítsa értelmi erőit és ismereteit.

A szellemi munkakörök bizonyos fokú technizálódása és a fizikai munka elmélet-igényessége olyan jelenségek, amelyeket a közvélemény ma még nem ismert fel kellően. Ezért konzerválódhatnak a bizonyos pályákra és hivatásokra vonatkozó, a régebbi állapotoknak megfelelő nézetek, nemegyszer előítéletek. A szülőknek tudniuk és mérlegelniük kellene azt, hogy a szakmunkástanuló iskolában a tanulók *nemcsak a szakma manuális készségeit sajátítják el, hanem jelentős elméleti ismereteket is szereznek.* A szakmunkástanuló tehát nem egyszerűen a fizikai munka műveleteit, fogásait sajátítja el, hanem a műszaki tudományok odavágó elemeit és a középfokú általános műveltség alapjait is. Ilymódon a szakmunkástanulók *sokoldalú képzésben* részesülnek, amelynek középpontjában természetesen a termelés gyakorlata áll.

Digitized by Google

A SZAKMUNKÁSKÉPZÉS FEJLESZTÉSE

Az oktatási rendszer intézményei közül kétségtelenül a szakmunkásképzés van *a legközvetlenebb kapcsolatban a termeléssel.* A termelés és a technika állandó fejlődése, az ipar fejlesztése, szerkezetének átalakítása, az üzemek profiljának változása, továbbá új anyagok és új technológiai eljárások alkalmazása, a fokozott gépesítés, majd az automatizálás alapvetően megváltoztatja egy-egy szakma tartalmát és követelményeit. Ez pedig az *általános és szakmai műveltség emelését teszi szükségessé.* Ezért állandóan felül kell vizsgálni és módosítani kell a szakmai szinteket is. Ez a korrekció egyrészt a szakmák körének összevonásában, esetleg egy-egy szakma megszüntetésében, a szakmai képzés új területekre való kiterjesztésében, egyes szakmákban a képzési idő módosításában realizálódik; másrészt azzal jár, hogy emelni kell az általános műveltség színvonalát. A szakmunkásképzés ezért *oktatási rendszerünk legérzékenyebb képzési típusa,* amelynek a termelés minden változására szinte közvetlenül kell reagálnia. A gazdasági életben végbement változásokat a szakmunkásképzésnek pontosan és rugalmasan követnie kell. Ha ugyanis a tanulók hiányosan vagy nem eléggé sajátítják el szakmájukat, akkor ennek kára az önköltségen, a termelékenységen, tehát a valóságos gazdasági mutatókon mérhető le, sőt egy-két éven belül a népgazdaság egészében is kimutathatóvá válik.

E folyamatot a következő néhány szám is bizonyítja: 1949-ben 188, 1964-ben 304 szakma volt nyilvántartva. Az 1949—50-es években 142 szakma szűnt meg és 108 új szakma jött létre, 1960 és 1963 között pedig 99 szakma szűnt meg és 248 létesült.

A HAGYOMÁNYOS KÉPZÉS KORSZERŰSÍTÉSE

A korszerűsítéssel azt az általános, tehát minden oktatási formát érintő problémát kell megoldani, amely a műszaki-technikai haladás és az egyes szaktudományok fejlődése következtében újabb és újabb ismereteknek a tananyagba való beiktatását igényli. A szakmunkásképzésben ezen túl speciális szakmai igények is jelentkeznek. Az üzemek — műszaki fejlettségüktől függően — változó technológiával, munkamegosztással dolgoznak. Mindez *ugyanabban a szakmában is széles skálájú ismeretanyag elsajátítását követeli meg.*

Nagymérvű az egyes szakmákban tanulók üzemi szórtsága. Csupán a minisztériumi iparban 10 600 géplakatos-tanuló képzése 400, 700 villanyszerelő tanulók képzése pedig 670 vállalatnál folyik. Ha a minisztériumi iparhoz tartozó üzemekhez hozzászámítjuk a helyiipar szükségleteit és azt, hogy az egyes üzemek a műszaki fejlettségüknek és gyártmányaiknak megfelelő tananyag oktatását követelik meg, akkor eléggé érzékletessé válnak a tananyag összeállításával szemben támasztott speciális szakmai követelmények.

Digitized by Google

A szakmunkásképzésben a korszerű tananyagot elsősorban a szakmai elemzéssel, a szakmai szintek felülvizsgálatával, az alapképzés és az erre épülő speciális képzési tananyagok differenciálásával határozzák meg. A szakmai elemzésekkel azt mérik fel, hogy milyen követelményeket támaszt a szakmunkással szemben a népgazdaság műszaki-technikai fejlődése, a fejlődés tendenciája. Az így megállapított szakmai szint országosan határozza meg a képzési idő alatt elsajátítandó szakelméleti és gyakorlati követelményeket, ezek alapján dolgozzák át a tanterveket és tankönyveket. A szakmai elemzés szakmai oktatásunkat már eddig is közelebb vitte a termeléshez, konkrétabbá tette a szakmai tananyagot.

A következő években — az új gazdasági mechanizmus hatására — előreláthatóan bizonyos változások következnek be *a népgazdaság szakmunkás-szükségletében.* Ezeknek alapja a termelésnek és az igényeknek az eddiginél szorosabb kapcsolatára való törekvés. Ha a jövőben egy vállalat az igényeknek megfelelően újabb és újabb termékeket kíván előállítani, akkor megfelelően képzett szakmunkásokkal is rendelkeznie kell ehhez. A termelés várható rugalmassága, mozgékonysága pedig nyilvánvalóan megköveteli majd, hogy a szakmunkásoknak *az eddiginél általánosabb szakmai alapképzettségük* legyen. Az a szakmunkás pl., aki tanulóévei alatt a gépi forgácsolás minden területén szerzett már alapvető jártasságokat és készségeket, egy-egy újabb termékre való átállás következtében nem kerül majd előnytelen helyzetbe képzettségének korlátai miatt. Ezért a szakmunkásképzésben elkerülhetetlen az alapképzés kiszélesítése. Ez azt jelenti, hogy a leendő szakmunkás a tágabb értelemben vett szakma általános elemeinek és műveleteinek elsajátításával kezdi tanulóidejét, és csak ezt követően kapja meg a speciális (pl. az esztergályos, marós, gyalus) képzést. Ilymódon, ha az üzem érdeke úgy kívánja, a végzett szakmunkás különösebb nehézség nélkül, rövid idő alatt képes átállni valamely rokonszakmába vágó más munkára.

Az oktatás szervezésének recionalizálása és a takarékosság is megköveteli az egységes alapképzés bevezetését. Az egységes fémipari alapképzés például mintegy 53 szakmában — a szakmai követelményeknek megfelelően — azonos idejű és tartalmú alapképzést ír elő egy, illetve féléves időtartamra. Az egységes alapképzés lehetővé teszi, hogy a gyakorlati oktatás (a szakmai ismeret és szakrajz) az alapképzés ideje alatt azonos dokumentáció felhasználásával folyjék. A legfontosabb szakmák *tanterveiben* már folyamatban vannak a szükséges módosítások. Felülvizsgálásra kerül a szakismeret, az anyag- és gyártásismeret és a szakrajz tananyaga is.

A magasabb szakmai igények egyúttal — társadalmi életünk fejlődésével összhangban — *az erkölcsi és világnézeti nevelés módszereinek fejlesztését, az oktató-nevelőmunka egységének megteremtését szorgalmazzák.* A termelőmunkában beálló változások ugyanis számos erkölcsi tulajdonság — a munkához való helyes viszony, az akaraterő,

Digitized by Google

a közösség iránti odaadás, az önbizalom, a céltudatosság, az önfegyelem, a hivatástudat stb. megszilárdulását, elmélyítését kívánják. E tulajdonságok kialakítása, a kommunista személyiségvonások formálása, a szocialista nevelés módszereinek tervszerű alkalmazása és a módszerek állandó fejlesztése az intézeteknek a jövőben is igen fontos feladatuk.

A szakmunkásképzés jelentőségét a továbbiakban az is növeli, hogy *végleg megszűnik a képzés zártsága.* A hagyományos képzésben végzett tanulók — különbözeti vagy felvételi vizsga után — az esti tagozaton két év alatt befejezhetik szakközépiskolai vagy gimnáziumi tanulmányaikat. A különbözeti vizsga és az erre való felkészülés azonban túl nehéz feladat elé állítja a továbbtanulni szándékozókat. Nem valószínű tehát, hogy a fiatal szakmunkások jelentős része él majd ezzel a lehetőséggel. Ennél könnyebb, vonzóbb továbbtanulási lehetőséget kell teremteni, olyat, amely *különbözeti vizsga nélkül folyamatos tanulással* biztosítja a továbbtanulást a szakközépiskolában.

AZ EMELT SZINTŰ SZAKMUNKÁSKÉPZÉS

A szakmunkásoknak eddig — jóllehet három éven keresztül tanulták a szakmát —, ha középiskolában akartak továbbtanulni, ott kellett elkezdeniük, ahol a 14 évesek kezdik. Ezt az ellentmondást oldotta fel az oktatási reform, és ennek megvalósítását sürgette a Központi Bizottság határozata. Ennek értelmében olyan iskolatípust kell kialakítani, mely képes a népgazdaság igényeit kielégíteni, vagyis korszerű szakmunkásképzettséget, továbbá középfokú műveltséget tud nyújtani. Ilyen iskolatípus lesz az ún. *emelt szintű*, mondhatnánk: a *korszerűsített szakmunkásképző iskola*, amely egyes szakmákban kísérleti jelleggel, egy-egy tanulócsoporttal már három éve működik.

Az emelt szintű képzés tananyaga egyrészt *befejezett szak- és általános műveltséget* kell hogy adjon azoknak a szakmunkástanulóknak, akik nem kívánnak továbbtanulni. Másrészt *lehetőséget* kell biztosítania a szakmunkástanuló-iskolát végzett *továbbtanulók számára*, hogy kb. *két évi* tanulás után szakközépiskolai végzettségre tegyenek szert. Az emelt szinten szakmát tanuló fiatalok ily módon a szakmunkás-bizonyítvány megszerzése után *különbözeti, illetőleg felvételi vizsga nélkül* esti, vagy levelező úton folytathatják tanulmányaikat az adott szakmának megfelelő szakmacsoportu szakközépiskolában, és megszerezhetik a szakközépiskolai végzettséget. Ez az esti iskolatípus a szakmunkástanuló-iskola tananyagában nem szereplő *közismereti* anyagot és a szakközépiskolai *szakelméleti* anyagot nyújtja. Az emelt szintű képzés tulajdonképpen a szakmunkásképzés és a szakközépiskola összekapcsolását, *egymásra építését* hivatott megoldani. Ezzel a középfokú műveltséget szerzők aránya tovább növekedhet, és a fiataloknak az emelt szintű szakmunkástanuló-képzéssel, majd a szakközépiskola el-

Digitized by Google

végzésével *felsőfokú intézményekben való továbbtanulásra* kell alapot nyújtani.

Az emelt szintű szakmunkásképzés a felsorolt követelményeknek akkor tud eleget tenni, ha *növeli a szakelméleti és természettudományos tantárgyak arányát és színvonalát,* mégpedig az elméleti és gyakorlati oktatás belső arányainak bizonyosfokú megváltoztatásával. A hagyományos képzésben az elméleti és a gyakorlati oktatás aránya *24:76;* az emelt szintű képzésben ez az arány *35:65*-re módosul. Az arányváltoztatás következtében az elméleti oktatás óraszáma csaknem 500 órával emelkedik, a gyakorlati oktatás óraszámának rovására. Az elméleti óraszámok növelése lehetővé teszi *a fizika, elektrotechnika és kémia bevezetését* — ezeket a tárgyakat eddig a szakmunkásiskolákban nem tanították — és a *matematika* óraszámának felemelését. Az emelt szintű szakmunkástanuló-képzés óratervében a fizika és az elektrotechnika 72—72 órával szerepel, a matematika óraszáma pedig 75 százalékkal, vagyis 108 órával emelkedik, a *történelemé* 36, a *magyar nyelv és irodalomé* pedig 66 százalékkal növekszik. Természetesen a szakelméleti tárgyak óraszáma is emelkedik.

Eddigi tapasztalataink és vizsgálataink azt bizonyítják, hogy a gyakorlati képzésből kieső idő végeredményben *megtérül* a képzés során. A műszaki, technikai ismeretek elsajátítása ugyanis fokozza a tanulók tudatosságát a gyakorlati munkában, és biztosabbá, alkalmazhatóbbá teszi a kialakított manuális készségeket.

Az 1966/67. tanévben végeznek azok a tanulók, akik az emelt szintű osztályokban elsőként kezdték tanulmányaikat. Tapasztalatok igazolják, hogy ha a tárgyi feltételek elmélyült oktató-nevelő munkával párosulnak, akkor az emelt szintű osztályok tanulói valóban elsajátítják mindazt, aminek birtokában később két év alatt az esti tagozaton szakközépiskolai végzettségre tehetnek szert. Az elmúlt tanévben 26, e tanévben pedig 136 osztályban indult emelt szintű képzés. Az 1967/68. tanévben már 280—300 emelt szintű osztály indítása van tervbevéve.

Tekintettel arra, hogy az emelt szintű képzés számottevő új igényt támaszt tanerők, tantermek és tanműhelyek iránt, 1971-ig *csak fokozatosan,* e feltételek megteremtésével lépést tartva, elsősorban az elméletigényes szakmákban alakítható ki ez az iskolatípus. Emellett még hosszú ideig van szükség ezzel párhuzamosan a hagyományos szakmunkásképzésre, mindaddig, amíg az emelt szintű képzés általánossá nem válik.

Az emelt szintű szakmunkásképzés lérehozása, vagyis a szakmunkásképzés és a szakközépiskolai képzés összeépítése az oktatási reform végrehajtásának egyik mérföldköve, s mind társadalmi, mind osztályszempontból, de az egyének szempontjából is előnyös és hasznos.

A *középfokú műveltség kiterjesztése* reálisan — tehát a népgazdaság szükségleteinek és lehetőségeinek a mérlegelésével — *csakis az esti*

Digitized by Google

*két éves szakközépiskolázta*tással valósítható meg. Ennek azonban az emelt szintű szakmunkásképzés a feltétele. Az így kialakított iskoláztatási rendszer szabad utat nyit annak, hogy a munkásosztály művelt, sokoldalúan képzett, munkaszerető ifjú szakmunkásokból nyerje az utánpótlását. Ugyanakkor az egyén érdeke is indokolttá teszi szakmunkásképzési rendszerünk ilyen irányban való továbbfejlesztését. A széles szakmai alapképzés ugyanis módot nyújt a rokonszakmákra való átállásra, ezáltal szakmai biztonságot ad, és egzisztenciálisan jól megalapozza ezeket az életpályákat.

Az emelt szintű szakmunkásképzés bevezetését természetesen számtalan probléma kíséri. Ezeket csak megfontolt elvi döntésekkel, átgondolt, nyugodt intézkedésekkel lehet megoldani. Az egyik ilyen vitatott kérdés a *tananyag kiválasztása*. A gondot az okozza, hogy az emelt szintű tanulóképzésben részt vevők egy része nem tanul tovább, részükre tehát befejezett képzést kell adni mind a szakelméleti, mind a közismereti tárgyakban. A továbbtanulók számára viszont a középiskolai tananyag tanulásának folyamatosságáról kell gondoskodni. Vagyis ha példaként a közismereti tananyagot vesszük, akkor az alábbi konzekvenciákra jutunk: az emelt szintű szakmunkásképzés I—III. évfolyamainak közismereti tananyaga lényegében egyezzék meg a dolgozók szakközépiskolája I—II. osztályának közismereti tananyagával; a továbbiakban erre épül még a szakközépiskolai III—IV. osztály kétéves esti tagozatán elsajátítandó közismereti anyag. Az emelt szintű szakmunkástanuló-képzés tananyag-feldolgozása tehát *viszonylag befejezett lesz*, mert az itt végzett fiatalok munkába állítható szakmunkások lesznek. De a befejezettséget fel is kell oldani, mert a végzősök egy része tovább tanul.

Nézzük meg ezt egy tantárgy, a történelem példáján. A korszerű történelemtanítás következménye, hogy (a tananyag arányait tekintve) részletesebben kell oktatni az újkori és a legújabbkori történelmet. Az emelt szintű képzésben áttekintik az egész emberiség történetét, az ókori és középkori történelmet csak nagyon vázlatosan, az újkori és a legújabbkori történelmet — napjainkig — részletesen. Így eleget teszünk a befejezettség igényének, majd a dolgozók esti kétéves szakközépiskolájában ez a történelmi ismeretanyag kibővül a politikai, filozófiai, közgazdasági, kulturális, művészeti ismeretekkel. Nem lesz tehát ismétlés, a továbbtanulók új tananyaga a megfelelő alapozásra épülhet fel.

A kettős igényhez kapcsolódik az új típusú szakmunkásképző-iskola követelményrendszerének megszabása is. Az emelt szintű szakmunkásképzést a *középfokú oktatás részeként* kell tekinteni, mert végzettjeinek egy része a szakközépiskola III. osztályának tananyagával folytatja tanulmányait. De a mérce megszabásánál az emelt szintű oktatásra jelentkezők tanulmányi átlageredményét is figyelembe kell venni. A már három éve működő kísérleti osztályok 4582 tanulója között végzett felmérés megállapította, hogy a részben válogatással felvett ta-

Digitized by Google

nulók 3,44 tanulmányi átlaggal jöttek az általános iskolából, és az elmúlt félévben csaknem egynegyed részük (1059 fő) megbukott. Az emelt szintű osztályok számának növelésével még fokozódik ez a gond, mert kevésbé lesz mód válogatásra, amely pedagógiailag amúgy is kifogásolható. Az emelt szintű szakmunkásképzés kiszélesítésénél továbbra is számolni kell — időnként változó arányban — a gyenge tanulmányi eredményt felmutató tanulókkal. Ajánlatos lenne, ha az általános iskolát végző tanulók között a pályaválasztási tanácsadás során a jobban tanuló fiatalokat is határozottabban irányítanák a szakmunkásintézetekbe; annál is inkább, mert a *nagylétszámú évfolyamok továbbtanulása jórészt ezen az úton lehetséges.*

A gondok, problémák ellenére a középfokú oktatás kiszélesítése minden bizonnyal lényeges változtatásokat eredményez majd a következő szakmunkás-nemzedék felkészültségében, világnézeti meggyőződésében. A szakmát tanuló ifjúság világnézeti és erkölcsi nevelésében nem hagyhatunk figyelmen kívül néhány sajátos körülményt. Azt ugyanis, hogy a tanuló a gyárban, a műhelyben tanul, s ez jó kiindulást és bizonyos előnyöket ad neki más iskolatípusokhoz képest. A tanuló az üzemben a kollektivizmus, a szervezettség levegőjét szívhatja magába. A termelőmunka körülményei, jellege eleve korlátozzák az egyoldalú intellektualizmus és az individualizmus veszélyeit, amelyek egyébként sok problémát okoznak az ifjúság nevelésében. Ez még akkor is igaz, ha az üzemekben a dolgozók egy részének erkölcsi magatartása ma még korántsem kifogástalan mindenütt. A tanulókra előnyösen hat a munka, annak szervezettsége és a produktív tevékenységhez szükséges összműködés. A gyorsan fejlődő műszaki bázis talaján létrehozott korszerű szakmunkásképzés elő fogja segíteni a *fizikai és szellemi munka közelebb kerülését.*

*

Az elmondottak vázlatos áttekintést adnak a szakmunkásképzés fejlesztésének legfőbb kérdéseiről. Mindaddig, míg a szakmunkásképző intézetek hálózata a folyamatos továbbtanulás szempontjából zárt iskolatípus volt, bizonyos fokig érthető volt azoknak a szülőknek a törekvése, akik az általános iskola befejezése után folyamatos továbbtanulást biztosító iskolába adták gyermeküket. Most azonban az emelt szintű képzés és ennek a szakközépiskolával való összeépítése lehetővé teszi, hogy *a fiataloknak 17 éves korukra ipari szakmájuk, 19 éves korukra pedig szakközépiskolai képzettségük legyen.* Mód nyílik arra, hogy a fiatalok a tanulásra legalkalmasabb életkorban szerezzenek szakképzettséget és középfokú általános műveltséget.

Mind az alapképzés kiszélesítése, mind az emelt szintű képzés fokozatos kiterjesztése egybevág tehát az oktatási reform céljaival, mert lehetővé teszi, hogy az általános műveltség és a szakképzettség megszerzése egymással célszerű összhangban történjék.

Molnár Gyula

Digitized by Google

Nemzetközi szemle

Az egységpolitika sikere

A márciusi francia parlamenti választások eredményét az egész világsajtó *a baloldali erők nagy győzelmeként és a gaulleista rendszer vereségeként* értékelte. A baloldal 44 mandátumot nyert és 199 képviselői helyet kapott az új nemzetgyűlésben. A Francia Kommunista Párt szavazatainak száma 5 millió fölé, mandátumainak száma pedig 41-ről 73-ra emelkedett. Ismét bebizonyosodott, hogy a kommunista párt a baloldal legerősebb pártja. De Gaulle híveinek koalíciója 40 képviselői széket vesztett, és csak éppenhogy megőrizte abszolút többségét a nemzetgyűlésben.

Az eredmény halomra döntötte azokat a prognózisokat, amelyek a múlt tapasztalatai alapján abból indultak ki, hogy a sajátos francia választási törvény a szavazatok 40—45 százalékával is kényelmes parlamenti többséget biztosít a kormánynak, mert a vele szembenálló erők nem egységesek. Franciaországban ugyanis (ha eltekintünk a háború utáni nemzeti összefogás rövid időszakától) az 1936-os népfront óta a szocialisták és a baloldali polgári pártok mindig a tőlük jobbra álló erőkkel szövetkeztek, és velük együtt a legfőbb baloldali erő, a kommunista párt elszigetelésére törekedtek.

A Franciaországban érvényes úgynevezett *kétfordulós többségi választási törvény* is erre a helyzetre van szabva. Ennek a választási rendszernek az a lényege, hogy minden szavazókörzet egy-egy képviselőt választ, s ha az első fordulóban egyik jelölt sem kapja meg az érvényes szavazatok többségét, akkor a második fordulóban az győz, aki a legtöbb szavazatot kapja. A két forduló között a politikai pártok egyezségeket kötnek: visszaléptetik kevésbé esélyes jelöltjüket a velük szövetséges párt jelöltje javára, s ezért egy másik körzetben hasonló ellenszolgáltatást kapnak. Emellett a választási körzetek *különböző nagyságúak*. Párizs városa például, amely az előző választáson kizárólag gaulleista képviselőket küldött a parlamentbe, 31 választókerületből áll, a fővárost körülvevő „vörös öve-

Digitized by Google

zet", a kommunisták erőssége viszont csak 23 választókerületre oszlik, holott százezerrel több lakost számlál, mint Párizs.

Ez a választási rendszer tette lehetővé, hogy 1958-ban, a de Gaulle hatalomra jutását követő első parlamenti választáson, a Francia Kommunista Párt 3 882 204 szavazattal mindössze tíz képviselőt küldött a parlamentbe, a gaulleista UNR pedig 3 603 958 szavazattal 188-at. Egy kommunista mandátum tehát 388 220 szavazatot képviselt, a gaulleisták pedig átlagban 19 169 szavazattal jutatták be képviselőiket a parlamentbe.

Az 1962-es parlamenti választásokon a kommunista párt már 41 mandátumot szerzett. Részben azért, mert szavazatainak száma négy millió fölé emelkedett, részben pedig azért, mert egyes vidékeken, elsősorban Szajna megyében, választási megállapodásokat kötött a szocialista párttal.

Az utóbbi időben azután teljesen feloldódott az FKP elszigeteltsége. Ennek köszönhető, hogy a mostani választások már más körülmények között zajlottak le, mint az 1958. vagy az 1962. évek. A választási törvény lényegében nem változott ugyan, de módosult a belpolitikai erők megoszlása, és ami különös súllyal esett latba: a baloldali pártok viszonyában beállott változás eredményeként a kormánykoalíció jelöltjei mindenütt *a baloldal közös jelöltjével* találták szemben magukat.

A választásokon kialakult baloldali együttműködés *a Francia Kommunista Párt szívós, következetes politikájának gyümölcse.* Az FKP évtizedek óta arra törekszik, hogy az összes baloldali erők tömörüljenek egységfrontba, közösen kidolgozott program alapján. Ez a törekvés különösen de Gaulle uralomra jutása óta került a párt politikájának középpontjába, mert nyilvánvalóvá lett, hogy másképpen nem lehet megdönteni a személyi hatalom rendszerét.

Az FKP-nak a baloldali egység kialakítására tett javaslatai sokáig süket fülekre találtak a szövetségesként számításba jövő pártok legfelső vezetőinél. A szocialista párt, a radikális párt és a baloldali politikai klubok hangadó polgári politikusai olyan szövetséget akartak létrehozni, amely csak a baloldali szocialistáktól a „jobbközépig" terjedően öleli fel a de Gaulle-ellenes erőket; a kommunistáknak csupán a segédcsapat szerepét szánták. Arra számítottak, hogy az FKP amúgy sem tehet majd egyebet, mint hogy támogatja a gaulleista rendszer híveivel szemben ezt az ellenzéki koalíciót. Ez volt a jobboldali szocialista Gaston Defferre, marseillei polgármester úgynevezett „nagy-föderációs" terve, amelyet 1963 végén vetett fel, és amellyel saját köztársasági elnök-jelöltségét akarta alátámasztani.

Defferre terve *megbukott.* Kiderült, hogy az úgynevezett Demokratikus Centrum, amely Jean Lecanuet szenátornak, a katolikus irányzatú MRP elnökének vezetésével szervezkedett, még a nem kommunista baloldal mérsékelt szociális programjával sem ért egyet,

Digitized by Google

és csupán amerikabarát, atlanti irányzatú külpolitikai törekvései folytán áll szemben a gaulleizmussal. A döntő csapást pedig az mérte Defferre „nagy föderáció"-jára, hogy a FKP kijelentette: nem támogat olyan koalíciót, amelynek programjába nem szólhat bele, s nem nyújt segédkezet reakciós őrségváltáshoz. A francia munkásmozgalom története azt mutatja, hogy valahányszor a baloldal a jobboldali erőkkel szövetkezett — a szálláscsinálójukká vált. Ezért az egész baloldal csak akkor működhet együtt, ha a szocialisták elhatárolják magukat a jobboldaltól.

Az FKP ugyanakkor kidolgozta egy *baloldali egységprogram* irányelveit, amelyek minden baloldali politikai formáció számára tárgyalási alappá lehetnek egy jövőbeli kormányprogram megvitatásához. Az FKP egységprogram-tervezete nem tűz közvetlenül napirendre szocialista jellegű rendszerváltozást, hanem a nagy monopóliumok államosítását, a dolgozó rétegek életszínvonalának jelentős emelését, a közélet demokratizálását irányozza elő, s a nem kommunista baloldali választókra is nagy hatást tett, annyira, hogy a szocialista párt vezetői sem hagyhatták ezt figyelmen kívül.

Francois Mitterand-nak, az egykori radikál-szocialista UDSR elnökének kétségtelen érdeme, hogy a tényleges erőviszonyokat felismerve, határozottan leszögezte: a kommunista párt nélkül *semmiféle lényeges változás* nem lehetséges Franciaországban. Mitterand az egész baloldal képviselőjeként jelöltette magát a köztársasági elnökválasztáson, és a kommunista párt is támogatta ebben, mert olyan bázisként fogadta el Mitterand 16 pontos választási programját, amely később, a kommunista egységprogram-tervezettel együtt, alapja lehet egy közös baloldali kormányprogram kidolgozásának.

Mitterand kezdeményezésére alakult meg a Demokrata—Szocialista Szövetség is, azzal a céllal, hogy összefogja a nem kommunista baloldali erőket. A föderáció vezetőségében azonban a jobboldallal való együttműködés hívei is jelentős szerepet kaptak, és ezek továbbra is akadályokat gördítettek a baloldali egységpolitika útjába. Az FKP sürgetései, hogy üljenek le a tárgyalóasztalhoz, sokáig válasz nélkül maradtak. Végre azután a múlt év decemberében, alig tíz héttel a választások előtt, létrejött ez a tanácskozás, s ezen az FKP és a Demokrata—Szocialista Szövetség *választási egyezményt* kötött. A megállapodás lényege az volt, hogy a választások első fordulójában az FKP és a DSZSZ is saját jelöltet állít, a második menetben azonban mindketten az esélyesebb baloldali jelöltet támogatják. Az 1936-os népfront óta ez volt az első példa arra, hogy *a kommunista és nem kommunista baloldali vezetők tanácskoztak egymással.* Az esemény jelentőségét még növelte az, hogy nemcsak egységes választási taktikában állapodtak meg, hanem a *további együttműködés* lehetőségét is megvizsgálták.

A választások eredménye teljesen igazolta a választási megállapodás helyességét. Az FKP szívósan követett egységpolitikája nem

Digitized by Google

csak a pártnak volt gyümölcsöző, hanem az egész baloldalnak. Az első fordulóban a kommunista jelöltek 5 029 808 szavazatot kaptak, a Demokrata—Szocialista Szövetség és a Baloldali Egyesült Szocialista Párt jelöltjei pedig 4 713 758-at; a baloldal együttesen megszerezte a szavazatok 43,5 százalékát. A második fordulóban viszont a szavazatoknak már csaknem 47 százaléka esett a baloldal közös jelöltjeire. A szavazatnövekedés abból következett, hogy mind a kommunista párt, mind a Demokrata —Szocialista Szövetség választói egységesen támogatták a közös jelölteket, sőt a baloldal összefogása még olyan választókat is meghódított, akik az első fordulóban gaulleista vagy más jobboldali jelöltekre szavaztak.

Ez a figyelemreméltó jelenség is az FKP-t igazolta. Egyes szocialista vezetők ugyanis azzal érveltek, hogy Franciaországban ez idő szerint nincsen baloldali többség, s ezért a gaullelzmus megdöntésére olyan koalíciót kell létrehozni, amely az ellenzéki jobboldali erőket is felöleli. A kommunista párt ezzel szemben azt állította: ha a baloldali pártok közös programot dolgoznak ki és világosan megmondják a választóknak, milyen demokratikus alternatívát javasolnak a jelenlegi rendszer helyébe, akkor ennek olyan mozgósító hatása lesz a választótömegekre, hogy a baloldal még a gaullelzmus felváltásához szükséges abszolút többséget is megszerezheti.

Nehéz volna megállapítani, hogy *már most* bekövetkezett volna-e ez a döntő fordulat akkor, ha a baloldal jóelőre kidolgozott közös kormányprogrammal indul a választási harcba — úgy, ahogyan az FKP javasolta. Az azonban bizonyos, hogy sok választó azért szavazott még a gaullelsta jelöltekre, mert a baloldali pártok szervezett egységének hiánya, a IV. Köztársaság egymást követő kormányválságainak emléke késztette arra, hogy a stabilnak vélt gaullelsta rendszerre adja szavazatát.

Egyelőre tehát de Gaullenak megvan a parlamenti többsége. A politikáját támogató képviselők száma ugyan éppencsak hogy eléri az abszolút többséget, de bizonyosra vehető, hogy néhány Lecanuet-párti vagy független jobboldali képviselő megnyerésével sikerül majd olyan kormánytöbbséget kialakítania a nemzetgyűlésben, amely biztosítja kormányát az esetleges bizalmatlansági indítványokkal szemben.

Kétségtelen azonban, hogy a március 12-i választás megtépázta de Gaulle személyes tekintélyét és megingatta a gaullelzmus egész rendszerét. A franciák többsége kifejezésre juttatta: nem bízik azokban a politikusokban, akikről bebizonyosodott, hogy nem a dolgozó rétegek, hanem a nagytőke, a bankok, a monopólvállalatok érdekeit képviselik. A választók ítéletet mondtak a Pompidou-kormány *gazdasági és szociális politikája* felett. A bérek befagyasztása azon a címen, hogy a bérmegtakarításokból fedezik majd a beruházások költségeit, az ipari tőke koncentrációja következtében egyre nagyobb méretűvé váló részleges és teljes munkanélküliség, a dolgozók számára megfizethetetlen lakásárak, az iskolák hiánya, a kiváltságos

Digitized by Google

rétegeknek kedvező közoktatási rendszer — mindez súlyosan esett latba, amikor a választók leadták voksukat.

Ezzel szemben a *külpolitikai kérdések* úgyszólván *alig játszottak szerepet* a választási eredményben. A francia közvéleménykutató intézetnek néhány héttel a választások előtt tartott ankétján az derült ki, hogy a szavazópolgárok 32 százaléka az életszínvonalat, 22 százalékuk a gazdasági fejlődést, 19 százalékuk a szabadságjogok biztosítását, 12 százalékuk pedig a kormány stabilitását tartja annak a kritériumnak, amely leginkább befolyásolja döntését. A megkérdezetteknek csak 9 százaléka nyilatkozott úgy, hogy külpolitikája alapján ítéli meg a kormányt.

A franciák zöme, a gaulleizmus hívei és ellenfelei egyaránt, egyetértenek azzal, hogy Franciaországnak *az Egyesült Államoktól független, nemzeti politikát* kell folytatnia; helyeslik Franciaország kilépését a NATO integrált katonai szervezetéből, a katonai tömbök politikájának fokozatos felszámolását és a jó viszony, a kapcsolatok kiépítését a szocialista országokkal. Amit de Gaulle külpolitikájában kifogásolnak, az mindenekelőtt az atomütőerő építése, mert ennek költségei leszorítják az életszínvonalat, és az önálló atomfegyverkezés gátolja Franciaország aktív részvételét az általános leszerelési törekvésekben. Jellemző egyébként, hogy az egyetlen olyan politikai csoportosulás, amely az „atlantizmus" és a „nemzetek feletti Európa" politikáját hirdeti: Lecanuet Demokratikus Centruma — súlyos vereséget szenvedett a választásokon. A francia és a külföldi megfigyelők csaknem mind egyetértenek abban, hogy a választások eredménye nem fogja befolyásolni de Gaulle külpolitikáját, amely kétségkívül hozzájárult ahhoz, hogy Franciaország tekintélye megnőtt a világban.

A francia parlamenti választások eredménye nemcsak azt jelenti, hogy a nemzetgyűlésben csökkent a kormánytámogató többség és megnőtt az ellenzéki képviselők száma. A március 12-i szavazás nagy jelentősége abban van, hogy a francia választóknak *csaknem a fele* a baloldalra és *a baloldali erők egységére* szavazott. Ez az állásfoglalás a *Francia Kommunista Párt politikájának nagy győzelme* és jelentős lépés a baloldal közös programon alapuló, szervezett egysége felé. Az FKP Politikai Bizottsága joggal állapíthatta meg a választások után közzétett nyilatkozatában: „Az összes baloldali pártok szövetsége mostantól kezdve olyan erőként jelentkezik, amely a köztársaság valamennyi hívét egyesíti. Ez az erő a nem is távoli jövőben többségi erővé válhat, és biztosíthatja, hogy a gaulleista rendszer helyébe igazi demokratikus rendszer lép."

Léderer Frigyes

Digitized by Google

Eszmecsere

Vállalatvezetés az új mechanizmusban

Már több mint egy éve, hogy a közélet különböző fórumainak, az újságcikkeknek és a baráti beszélgetéseknek a legtöbbet szereplő témája: a gazdasági mechanizmus reformja. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a gazdálkodással, a gazdasági irányítással való törődés közüggyé vált. Természetes, hogy különösen a gazdasági szakemberek, a vállalatok és üzemek különféle szintű vezetői tanulmányozták nagy érdeklődéssel azokat a határozatokat és tanulmányokat, amelyek a gazdasági mechanizmus reformjának szükségességét, céljait és fő vonásait ismertetik.

A reform előkészítése során a figyelem eddig — helyesen — elsősorban a népgazdaság vezetésével összefüggő kérdésekre irányult; az előkészítő munka legfeljebb annyiban érintette a vállalati vezetést, amennyiben elvileg meghatározta és körvonalazta az irányító szervek és a vállalatok kapcsolatait, a központi akarat érvényesítésének mechanizmusát. A vállalati vezetők megismerték az új gazdaságirányítási rendszer alapelveit, megértették és elfogadták ezeket, s egyben képet alkothattak maguknak arról is, hogy a tervezett változások mennyiben módosítják a vállalatok működésének társadalmi, gazdasági közegét. Nyilvánvaló lett számukra, hogy az új mechanizmusban lényegesen megnövekszik a vállalat szerepe és önállósága, a gazdasági döntések jelentős része a vállalatvezetés hatáskörébe kerül. Az is világossá lett előttük, hogy a gazdasági mechanizmus reformja a vállalatvezetés belső mechanizmusát is módosítja, és még ebben az évben dönteni kell arról: mit lehet és mit kell megváltoztatni a vállalatok belső mechanizmusának elveiben és gyakorlatában, s a szervezeti formáknak és vezetési módszereknek milyen elemei lesznek a jövőben is használhatók.

A reform tervszerű előkészítése tehát abba a szakaszába érkezett, amikor — a vállalatok és az állam új kapcsolatainak kialakítása mel-

Digitized by Google

lett — a vállalatok belső mechanizmusának módosítása, az új feltételeken alapuló munkahelyi vezetés is az érdeklődés középpontjába kerül. Sok jel mutat arra, hogy a vállalati vezetők ma már keresik a választ ezekre a kérdésekre. Ez a keresés teljesen indokolt. Hiszen a munkahelyi vezetés reformjára is szükség van, és a reform szellemében ered, hogy erre nem készül központi utasítás. A vállalatok vezetésének továbbfejlesztésével kapcsolatos új elvek és módszerek kialakítása elsősorban a vállalatvezetés feladata, és ennek a lehetőségei is kialakultak már. Hazánkban az államosítások óta eltelt több mint másfél évtizedben a szocialista gazdasági vezetőknek ezrei nőttek fel. Olyan vezetők nevelődtek ki, akik képesek voltak új városokat, európai mértékkel mérve is gyáróriásokat építeni, akik a kisparaszti gazdaságok szűk korlátai között felnőtt emberekkel egyre korszerűsödő mezőgazdasági nagyüzemeket tudtak életre segíteni. Ki akadhatna fenn azon, hogy ezeknek a gazdasági vezetőknek nagy része ma még nem ért a hálódiagramos irányítási, tervezési és ellenőrzési módszerekhez? Biztosak lehetünk benne, hogy azoknak a gazdasági vezetőknek az abszolút többsége, akik képesek voltak jól irányítani a szocializmus alapjainak lerakásában dolgozók munkáját, a szocializmus teljes felépítésének feladataihoz, az új irányítási rendszer követelményeihez is fel tud nőni. Ehhez azonban felkészültségre van szükségük. A felkészülés, az új igényekkel való lépéstartás szándékát az eddig szórványosan, ez évben pedig már intézményesen szervezett vezető-továbbképző tanfolyamok iránti érdeklődés is jelzi.

Úgy gondoljuk: az új vállalatvezetői tennivalókra való felkészülésnek elengedhetetlen része az új feladatok körvonalazása és a szocialista gazdasági vezetőinknél felhalmozódott gazdasági vezetői tapasztalatok számbavétele és közkinccsé tétele. Ezt a folyamatot kívánja szerkesztőségünk elősegíteni azzal, hogy eszmecserét indít „Vállalatvezetés az új mechanizmusban" címmel. Az eszmecsere során főleg a következő kérdéscsoportokra keresünk feleletet:

Milyen a korszerű, tudományos igényű, szocialista vállalatvezetés?

Milyen legyen a vállalatok belső mechanizmusa az új gazdaságirányítási rendszerben?

Hogyan lehet összhangba hozni egymással az egyszemélyi vezetés erősítését és az üzemi demokratizmus kiszélesítését?

Véleményünk szerint e három kérdéscsoport megválaszolását a következő részkérdések megvizsgálása segítené elő:

Milyen új igényeket támaszt a vállalati vezetéssel szemben az új gazdaságirányítási rendszer?

Digitized by Google

Milyen ismeretekkel kell rendelkezniük a vállalati vezetőknek, s hogyan legyen biztosítva a tudományos vezetőképzés és továbbképzés?

A vezetői együttműködésnek milyen új tartalmára és formáira van szükség, s milyen legyen a szolgálati út?

A vezetői hatáskörnek milyen megosztása és átruházása lenne ésszerű?

Milyen elveken és formákon alapuljon a gyáregységek és telepek irányítása az ipari átszervezés során kialakult országos vállalatokban?

Hogyan lehet az érdekeltségi rendszert úgy kialakítani, hogy az egyénileg is kellően ösztönözze a vállalatok dolgozóit?

Milyen elvek és módszerek szerint dolgozzanak a vállalati és munkahelyi pártszervezetek az új mechanizmus viszonyai között?

Hogyan biztosítsák az üzemi szakszervezeti bizottságok az üzemi demokrácia kiszélesítését, a dolgozók érdekeinek jobb védelmét?

Milyen igényeik vannak a vállalatok dolgozóinak munkahelyükkel és vezetőikkel szemben?

Hogyan lehet eredményesebben dolgozó, jó munkahelyi kollektívát, jó üzemi légkört kialakítani?

Helyt adunk az eszmecserében olyan véleményeknek is, amelyek túlmennek a felsorolt kérdéseken és fontos problémák megoldását segítik elő.

A vállalati vezetés kérdéseinek új megközelítési módja, a gyakorlatban még csak ezután megvalósítandó elképzelések nyilvánosságra hozása természetesen véleményeltérésekkel és tévedések lehetőségével is együttjár; ez a vita természetéből fakad. A helyes, vagy helyesnek látszó álláspont kialakításának elősegítése érdekében egymástól eltérő, egymással szembenálló vélemények közlését is szükségesnek tartjuk, s vitazárónkban sem igazság-osztásra, hanem összegezésre törekszünk majd.

Úgy gondoljuk, hogy az utóbbi évek során kialakult az a szellemi kapacitás, összegeződött a tapasztalatoknak az a mennyisége, amely biztosítja, hogy az eszmecsere részvevői megnyugtató, bár bizonyára nem mindenre kiterjedő és végleges választ adjanak a fejlődés által napirendre tűzött új kérdésekre.

Mindenkit, aki úgy érzi, hogy elő tudja segíteni az új gazdaságirányítási rendszer indításának sikerét, arra kérünk, hogy vegyen részt az eszmecserében.

A szerkesztőség

Digitized by Google

Tájékozódás

A száz pihenőnap lehetőségei és problémái

Az SZKP XXIII. kongresszusán *Alekszej Koszigin,* szovjet miniszterelnök a mostani ötéves tervidőszak egyik nagyszabású gazdasági és szociális intézkedésének nevezte az *ötnapos munkahét* bevezetését. Az új ötéves terv kongresszusi irányelvei leszögezik, hogy „biztosítani kell a munkások és alkalmazottak tervszerű átállítását az ötnapos munkahétre, mégpedig a jelenleg megállapított heti munkaidő változatlanul hagyásával."

A most ötvenéves szovjethatalom már 1917-ben, egyik első dekrétumával rögzítette a maximálisan nyolcórás munkanapot, 1957-ben pedig megkezdődött a hétórás munkanapra való átállás. 1960 óta a Szovjetunióban csupán 41, illetve 36 órás munkahét van. Hangsúlyozni kell, hogy a szovjet munkások és alkalmazottak heti munkaidejének intézményes csökkentésével *bérük változatlan maradt.* Az SZKP programja előirányozza a 36 órás, illetve a nehéz és ártalmas munkán foglalkoztatottak számára a 30 órás munkahét bevezetését, azzal, hogy egy idő múlva a Szovjetunióban legyen a legrövidebb, s ugyanakkor a legtermelékenyebb és legjobban fizetett munkahét.

Az ötnapos munkahét bevezetése szórványosan ugyan, de már 1957-ben megkezdődött a Szovjetunióban. 1960. január 1-re 50, főleg könnyű- és élelmiszeripari vállalat dolgozott heti két pihenőnappal. A múlt évben, különösen a pártkongresszus után, meggyorsult az átállás üteme; így 1966 közepéig 500 szovjet vállalat mintegy másfél millió dolgozójára terjesztették ki az ötnapos munkahetet. Ez év elején már 800 szovjet ipari és építőipari vállalat több mint kétmillió munkása és alkalmazottja dolgozott az új rendszerben, a közelmúltban pedig *Viktor Grisin,* a Szovjet Szakszervezetek Központi Tanácsának elnöke bejelentette, hogy a következő háromnegyed évben, vagyis a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulójára, lényegében befejezik az átállást.

Vállalati és egyéni érdekek egyaránt az átállás mellett szólnak. Minthogy az új gazdaságirányítási rendszerben *a vállalati érdek még*

Digitized by Google

közelebb kerül a dolgozó kollektíva érdekéhez, a két nézőpont szétválasztása egészen feltételes.

Az ötnapos munkahétre áttérő vállalatokban mindenekelőtt *emelkedik a munka termelékenysége.* Kevesebb a heti műszak, s ezért csökken a munkakezdéssel járó időkiesés; a műszakváltások számának csökkenése is ebben az irányban hat. A két munkaszűnnap jobb lehetőséget ad a gépek javítására és karbantartására, s ez a munkanapokon hálálja meg magát. A három műszakban dolgozó üzemekben a hétórás műszakok bevezetése az egyes műszakok között megszakítást okozott; a nyolcórás műszakokra való visszatérés folyamatossá teszi a termelést. Heti két munkaszüneti napba a dolgozók jobban bele tudják illeszteni elintéznivalóikat, s így hét közben kevesebbet kell elkéredzkedniük. Évi statisztikák szerint ötnapos munkahéttel az egészségügyi okokra visszavezethető mulasztás is kevesebb.

Nyilvánvaló, hogy ha magasabb a termelékenység, ha kevesebb a gépállás és az improduktív műveletekből eredő veszteség, akkor *magasabb a dolgozók keresete.* Az ötnapos munkahét mellett szóló egyéni érdekek azonban leginkább *a szabadidő növekedésén* alapulnak. Heti hat alkalom helyett csupán ötször kell munkahelyükre menniük, ily módon munkával kapcsolatos útjaik 15 százalékát időben (s olykor anyagiakban is) megtakarítják; ez évi összesítésben további 8—10 pihenőnapnak felel meg. Különösen azok számára érezhető ez a nyereség, akik hosszú utat kénytelenek megtenni munkahelyükig (mint például a fakitermelők). A két egymás melletti pihenőnap a fizikai pihenés mellett a tanulás, sportolás, kulturális szórakozás, rokoni kapcsolatok ápolása, nagyobb hétvégi utazások számára is új lehetőségeket nyit. A dolgozó nők végre a szó szoros értelmében munkaszünnapot kapnak.

Az ötnapos munkahétre való átállást előkészítő, illetve ennek tapasztalatait összegező szovjet közgazdászok azonban számos problémába is ütköztek, s ez arra sarkallta őket, hogy hangsúlyozzák az átállás gondos előkészítésének fontosságát.

Néhány példa jól illusztrálja ennek a fontos gazdasági és szociális reformnak az összetettségét. Leningrádban és másutt is sok a két műszakban termelő vállalat. Ezekben eddig este tíz órakor végeztek a második műszakban dolgozók. Ezután a második műszak éjfélkor végződik. Ezért a közlekedés munkáját át kell alakítani. Emellett este tíz órakor haza kell engedni az esti műszakban dolgozó terhes nőket, kisgyermekes anyákat és a serdülőket; rájuk a munkatörvénykönyv különleges előírásai érvényesek. A leningrádi *„Szkorohod"* cipőgyárban az ily módon kieső termelés évi 162 ezer pár cipő.

Ivanovóban, a nagy szovjet textilipari központban, az ötnapos munkahét bevezetésével jóformán megszűntek az éjszakai műszakok. A fonó- és szövőnők, akik közepes életkor elérése után eddig gyakran búcsút mondtak a szakmának, most örömest maradnak a textiliparban. A megbetegedések csökkenése 1966-ban 650 ezer rubel kiadástól men-

Digitized by Google

tesítette az államot. Négyszeresére emelkedett az esti iskolák hallgatóinak száma. A termelési tervet teljesítők, illetve túlteljesítők aránya 89 százalékról 96,5 százalékra nőtt. Baj viszont az, hogy a munkaszünnapok minden héten más és más napra esnek, és ez néhol problémát okoz a családban, főleg ha több családtag is dolgozik.

Az urali *Permben* már többéves tapasztalatok vannak az átállásról. Az ötnapos munkahétre átállított első öt gépgyárban a termelés az első évben 12—69 százalékkal, a munka termelékenysége 9—17 százalékkal emelkedett. Azokban a családokban, amelyekben mindkét szülő ötnapos munkahétben dolgozik, javult a gyermekek tanulmányi eredménye.

Ukrajnában 1963-ban kezdődött meg az új rendszer bevezetése, s a múlt év közepéig 140 vállalatot állítottak át ötnapos munkahétre. A termelés itt is gyorsan emelkedett, javult a karbantartás, csökkent a gépállás, kevesebben hiányoztak igazoltan és igazolatlanul. Amint azonban *Scserbany* akadémikus a *Pravdában* rámutatott, az átálló vállalatok tíz százaléka a még nem elég körültekintő előkészítés miatt kénytelen volt visszatérni a hatnapos munkahétre.

A moszkvai Munkaügyi Kutatóintézet és a dnyepropetrovszki Munkanormaügyi Tudományos Intézet 1965-ben kezdte meg Ukrajnában az ötnapos munkahéttel kapcsolatos alaposabb közvéleménykutatást. Különböző városok hat könnyű- és nehézipari üzemében mintegy 900 embert kérdeztek meg. Az egyes gyárakban a megkérdezettek 60—99 százaléka volt az ötnapos munkahétre való átállás híve. Akik munkájuk mellett tanulnak is, azoknak 85 százaléka helyeselte az átállást. A megkérdezettek 85—90 százaléka azt mondotta, hogy az ötnapos munkahét jobb lehetőségeket ad a gyermeknevelésre. Azt is kimutatta a közvéleménykutatás, hogy a két munkaszünnap sem növeli meg mindenütt automatikusan a színházak és hangversenytermek látogatottságát, a sporttal és turisztikával foglalkozók számát, hanem ennek eléréséhez gondos felvilágosító és szervező munkára van szükség.

A moszkvai *Trjohgornaja Manufaktura* textilkombinátban a hatnapos munkahét idején havonta 12 éjszakai műszakot kellett ledolgozniuk a munkásnőknek. Az ötnapos munkahétre való átállással az éjszakai műszakok száma — akárcsak Ivanovóban — havi kettőre csökkent. Egyéb előnyöket is hozott a textilmunkásnőknek az átállás, és mindenki azt hihette volna, hogy elégedettek vele. Három hónappal az átállás után azonban a szociológusok azt tapasztalták, hogy sokan a hatnapos munkahét visszaállítását kérik, mert a férj és a feleség, az anya és a gyermeke, a dolgozók és a barátaik munkaszünnapjai nem esnek egybe. „Nagyon nehéz a helyzet nálunk" — jelentette ki a Trjohgornaja Manufaktura igazgatója. — „A munkásnők egymás után hagyják ott a gyárat. És az a tragédia, hogy a hatnapos munkahetet sem lehet visszaállítani, mert akkor azok mennének el, akiknek az ötnapos munkahét a kedvező."

A mind aktívabb és kezdeményezőbb *szovjet szociológia* országszerte belevetette magát az ötnapos munkahét problematikájába. „Nem

Digitized by Google

azt kell látnunk, amit látni szeretnénk, hanem ami a valóság" — jelentette ki tavaly júliusban a szovjet irodalmi napilap szociológus kerekasztal-konferenciájának egyik részvevője.

Látnivaló tehát, hogy az ötnapos munkahétre való átállás gondos előkészítést, ezen belül *nagy kiterjedésű szociológiai felmérést igényel.* Ez a felmérés, amely a szabadidő minden problémáját felöleli, a népgazdaság tervezésének is nagy segítséget nyújt.

A Szovjetunióban az első szabadidő-tanulmányokat *Sztrumilin* akadémikus végezte, még 1923-ban. Ez a kutatás 1936-ig folytatódott, majd hosszú szünet után lényegében 1957-ben kezdődött újra. A szovjet szociológusok és közgazdászok a külföldi eredményekkel is lépést tartanak, felhasználják őket, természetesen megszabadítva burzsoá ideológiai mázuktól. Viszonylag tárgyilagos és komoly kutatási eredményeket nyújt Svédország, s ezek a szovjet szociológusok előtt is tiszteletben állnak.

A szovjet kutatók a szabadidőt az életszínvonallal szoros összefüggésben vizsgálják. A szabadidő növekedését az életszínvonal-emelkedés egyik jelének, realizálási feltételének tartják, amely ugyanakkor az életszínvonal további emeléséhez is hozzájárul.

Az ötnapos munkahét bevezetése a közvélemény reflektorfényébe állította a Szovjetunióban a *kereskedelmet* és *a közszolgáltatások* minden fajtáját. Moszkvában és Novgorodban végzett vizsgálatok szerint a szovjet nők általában 5 órát, de például a jerevániak 6,5 órát töltenek hetenként bevásárlással. A kereskedelmi vállalatokkal való kielégítő ellátottság követelményének azt tartják, hogy minden tízezer lakosra legalább 66 kereskedelmi dolgozói munkahely essék, de a kifogástalan kereskedelem 90—95 munkahelyet igényel. Az ötnapos munkahét előnyeinek realizálását segíti a városi és falusi kereskedelmi hálózat fejlesztése, az üzletek jobb szakosítása, az áruk előre csomagolása és az önkiszolgálás, valamint a kereskedelmi automaták és a házhozszállítás rendszerének javítása.

A Szovjetunióban a közétkeztetés eddig lassabban fejlődött, mint a kiskereskedelem. Most az a cél, hogy egy idő múlva a *vendéglátóipar étkezőhelyein jobban és olcsóbban étkezhessenek az emberek, mint otthon.* Ugyanez vonatkozik a félkész ételek árusítására is. A szovjet ipar sokat tesz a konyhai technika tökéletesítéséért, s általában a háztartások gépesítéséért, mert ebben is sok tartalék rejlik. Társadalmi vonatkozása a kérdésnek az is, hogy a háztartási munkák még bizonyos egyenlőtlenséget okoznak a férfi és a nő között, az utóbbi rovására.

Az egész Szovjetunióban mozgalom indult meg a rendelőintézetek és gyógyszertárak, a fürdők és fodrászszalonok, a mosodák és tisztítók, a közlekedés és a posta, a közigazgatás és az ügyintézés munkájának megjavítására, azért, hogy ezek a területek minél kevesebb szabadidőt vegyenek el a dolgozóktól. Az ötnapos munkahétre, illetve a nyolcórás munkanapra való átállás különleges követelményeket is támaszt ezekkel a munkaterületekkel szemben, mind a munkanapokon,

Digitized by Google

mind a munkaszünnapokon. Részint hosszabb munkaidőre, részint — bizonyos napokon — intenzívebb forgalomra kell felkészülniük.

Figyelembe kell venni, hogy a Szovjetunióban az élelmiszerüzletek például munkaszünnap nélkül dolgoznak, általában napi két műszakban. A lakosság nyilván nem venné szívesen, ha az iparcikk-üzletek heti két szünnapot tartanának.

Nyilvánvaló, hogy közétkeztetés és a vendéglátóipar szombat és vasárnap mellett most már pénteken is az eddiginél nagyobb megterhelésnek lesz kitéve. Tudni kell, hogy a Szovjetunióban éjfélkor még a legtovább nyitvatartó szállodai éttermek is bezárnak, nem beszélve a többi vendéglátóipari üzemről, amelynek zárórája eddig 20, illetve 23 óra volt.

Fokozottabban tekintettel kell lenni arra, hogy például a bányákban majdnem kizárólag férfiak, a textiliparban majdnem kizárólag nők dolgoznak, s hogy a Szovjetunió sok településén jelentős a két nem közötti számbeli aránytalanság.

Ami a közlekedés problémáját illeti, ismertek a nagy távolságokból eredő nehézségek. Távolsági vonatokon, tengeri hajókon, a gépkocsiközlekedésben ugyanúgy figyelembe kell ezt venni az esetleges átállásnál, mint a munkaerőhiányt a városi közlekedésben, különösen a taxivállalatoknál.

Pedagógusok, orvosok foglalkoztak az iskolásgyermekek ötnapos „munkahetével". Végül a körülmények alapos mérlegelése után olyan döntés született, hogy mind az általános- és középiskolákban, mind az egyetemeken változatlanul fenntartják a hatnapos tanítást.

A Szovjetunióban ma 19 ezer klub és művelődési otthon működik. A 31 ezer szakszervezeti könyvtárat 22 millió olvasó látogatja rendszeresen. A naponta 12 millió néző előtt játszó mozik hálózatának növelése mellett fontos szerepe van a szabadidő hasznosításában a televíziónak, a rádiónak, s általában a kulturális intézményeknek és szórakozási lehetőségeknek. Ezek — egyebek mellett — megakadályozhatják, hogy a szabadidő megnövekedésével nem kívánatos szociális jelenségek (iszákosság, garázdaság stb.) is felbukkanjanak. Nyilván szükségessé válik, hogy sok új turistaház épüljön, növekedjék a camping-felszerelések gyártása, új útikalauzok jelenjenek meg stb.

Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy célszerű községenként, városonként, vagy még nagyobb közigazgatási egységenként hajtani végre az átállást, mert igy a bölcsődék, az óvodák, az iskolák, a közlekedés, a kereskedelem, a közszolgáltató vállalatok stb. egyszerre térnek át az új rendszerre. Ez természetesen még nagyobb felelősséget ró az átállás előkészítőire. Sok helyen ez a munka *bizottságok megalakításával kezdődött meg*, ezekben képviselve voltak a vállalatok, a párt- és tömegszervezetek, a tanácsok, s részt vettek ezekben közgazdászok, termelési szakemberek. Magát az átállást minden esetben megelőzi a felkészültség ellenőrzése, majd — a helyi feltételeket figyelembe véve

Digitized by Google

— egyszerre, vagy két-három lépcsőben történik meg az ötnapos munkahét bevezetése.

A vállalatvezetők messzemenő felhatalmazást kaptak arra, hogy olyan *kombinált megoldásokat* is alkalmazzanak, amelyeket csak a havi vagy negyedévi munkanap-szám köt. Így előfordul, hogy egyes vállalatokban, amelyekben három műszak van, a délelőttösök hatnapos munkahétben dolgoznak, s így rövidebbre lehet szabni az éjszakai műszakok munkaidejét. Egyes gyárakban általában $5 \times 8 = 40$ óra a heti munkaidő, de minden nyolcadik munkahét 48 órás, tehát hatnapos. Figyelembe veszik, hogy az egészségre ártalmas munkahelyeken nem célszerű meghosszabbítani a napi munkaidőt.

A módszer tehát sokféle, de az eredmény ugyanaz: a szovjet dolgozók túlnyomó többségének kedvező és — megfelelő szervezeti előkészítése esetén — vitathatatlanul hasznos gazdasági és szociális reform valósul meg az idén jubiláló Szovjetunióban

Pirityi Sándor

Csohány Kálmán: Leányka

Digitized by Google

Kis közgazdasági lexikon

Makroökonómia, mikroökonómia

A közgazdasági irodalomban az utóbbi években mind gyakrabban találkozhatunk a *„makroökonómia"* és *„mikroökonómia"* fogalmakkal. Mind a két fogalom a közgazdaságtudomány *vizsgálati módszerével* függ össze, de használják őket a gazdasági élet különböző területeinek, szféráinak a megjelölésére is.

A *makroökonómia* a gazdasági élet jelenségeit *társadalmi, népgazdasági szinten* tanulmányozza, következtetéseit és általánosítható tételeit a nemzeti jövedelem, a fogyasztás, a felhalmozás stb. szükségszerű összefüggései s ezen összefüggések mozgása és változása alapján vonja le, illetve állapítja meg.

A *mikroökonómia* a közgazdasági vizsgálódás olyan módszere, amely *az egyesből, a különösből,* tehát *a gazdasági egységekből, a vállalatokból* indul ki, és ebből igyekszik levezetni és megmagyarázni a társadalmi-gazdasági jelenségeket.

A mikroökonómiai vizsgálati módszer hibája, hogy a társadalmat, a népgazdaságot, annak mozgástörvényeit a gazdasági egységek egyszerű mennyiségi összegeződésének tekinti. Pedig az egyén vagy az egyes gazdasági egységek magatartása alapján nem magyarázhatók a társadalmi jelenségek, a gazdasági fejlődés tendenciaszerű mozgástörvényei. Ezért a marxi közgazdaságtudomány a *makroökonómiai vizsgálati módszer* alapján áll.

A gazdasági mechanizmus reformjával kapcsolatos elméleti munka rávilágított arra, hogy a szocialista közgazdaságtudományban a makro- és a mikroökonómia meglehetősen *összekeveredett.* A dogmatikus szemlélet abból indult ki, hogy a társadalmi-gazdasági törvények — amelyeket a marxizmus makroökonómiai absztrakciók révén tárt fel — *közvetlenül* és *pontosan* úgy hatnak és érvényesülnek minden egyes gazdasági szervezetben, mint a makroökonómia szintjén. A dogmatikus közgazdasági szemlélet tehát a makroökonómia tételeinek és kategóriáinak alkotó alkalmazása és felhasználása helyett, mechanikusan kivetítette azokat a mikroökonómia szférájába.

Ennek az lett a következménye, hogy a mikroökonómiai vizsgálatok úgyszólván teljesen kiszorultak a szocialista közgazdaságtudományból; ez azt jelentette, hogy nem elemezték a gazdasági egységek, szervezetek

Digitized by Google

és intézmények reagálásait, teljesen háttérbe szorult a vállalati gazdaságtan. Végül az elégtelen mikroökonómiai munka a fejlődésnek is gátjává vált.

A gazdasági reform egyik elméleti pillére a *makro- és a mikroökonómia* célszerű elválasztása, az a felismerés, hogy ami igaz vagy célszerű lehet a makroökonómia síkján, az nem feltétlenül alkalmazható a mikroökonómiai síkon. Miközben a társadalom, a népgazdaság egésze valamilyen meghatározott cél irányában halad, fejlődik, ezen belül a részek mozgása sajátos formát ölt, bizonyos önmozgás érvényesül, amely nem feltétlenül esik egybe az általános tendenciával. Ezért is hangsúlyozzák a gazdasági mechanizmus reformjának irányelvei, hogy a népgazdaságot nem szabad *egyetlen nagy vállalatnak* tekinteni, hanem figyelembe kell venni az árutermelésből fakadó elkülönültség objektív jellegét. Ezért nem helyeselhető például az a felfogás, amely a szocializmusban az *érdekek abszolút harmóniáját* feltételezi, vagy úgy értelmezi a reformot, hogy az minden gazdasági egységet valamilyen ideális közös érdekeltségbe von. Igaz, hogy a gazdasági egységek érdekeltségének lényegében (megközelítően és dinamikusan értelmezve) egybe kell esnie a népgazdaság érdekeivel, de a mikroökonómia szintjén ez sok esetben éppen érdekütközések révén valósulhat meg.

A marxista közgazdaságtudománynak a *jövőben is* a makroökonómia az *alapvető* vizsgálati módszere. Ám reálisan számol a mikroökonómia szerepével és helyével, kiaknázva a mikroökonómiában rejlő lehetőségeket (a döntési szintek megfelelő elhatárolásával, az érdekeltségi viszonyok erősítésével, a vállalati gazdálkodás specifikus összefüggéseinek feltárásával, ennek alapján a vállalati munka hatékonyabbá tételével stb.), és így szerez érvényt — megfelelő differenciáltság révén — a társadalmi-gazdasági fejlődés kívánatos irányának és ütemének.

Vállalati nyereség

A vállalatoknál realizálódó nyereség *az árbevétel és a költségek különbözete*. Az új gazdasági mechanizmusban a vállalati tevékenység megítélésének fő kritériuma a *nyereség tartós alakulása* lesz; ehhez kapcsolódik a vállalat anyagi érdekeltsége is.

Egyesek úgy vélik, hogy csak azért térünk át a *nyereség-elv* alkalmazására, mert a vállalati munka ösztönzésének és értékelésének eddigi módszerei nem hoztak kielégítő eredményt, mert ez jobb mutató, mint az eddig használt mutatók stb. Ez a felfogás a közgazdasági viszonyok szubjektív megítélésén alapszik.

A nyereség kategóriáját az árutermelés, az áru- és pénzviszonyok létezéséből kell levezetnünk, mint az árutermelés viszonyainak *objektív kategóriáját*. Az árutermelés léte objektíve feltételezi, hogy a gazdasági cselekvésekben a ráfordításokat és az eredményeket értékformában mér-

Digitized by Google

legeljük, hogy a döntések kritériuma a társadalmi munkaráfordítások *hatékonysága* legyen. A hatékonyság alakulásának *megközelítő* kifejezője a *nemzeti jövedelem* (v+m) alakulása. A hatékonyság *tényleges* kifejezője azonban a *társadalmi tiszta jövedelem* (m), hiszen végső soron ez határozza meg a gazdasági növekedés ütemét (a bővített újratermelés forrásainak, a társadalmi fogyasztás méreteinek stb. bővítési lehetőségeit). Ezért a szocialista társadalomnak alapvető érdeke a tiszta jövedelem növekedése, a hatékonyság javulása.

A tiszta jövedelem *megjelenési formáját* az adott árrendszer határozza meg. A gazdasági mechanizmus reformja során megvalósuló új árrendszerben a társadalmi tiszta jövedelem a következő formákban jelenik meg:

— *eszközlekötési járulék,*
— *illetményadó,*
— *járadékok* (amelyeket *termelési adók* formájában fizetnek be a költségvetésbe),
— *vámok, szubvenciók és adóvisszatérítések,*
— *áreltérítési adók,*
— *nyereség,*
— *forgalmi adó.*

Az a kérdés, hogy a tiszta jövedelem tényezői közül *miért éppen a nyereség alakulása alapján* ítéljük meg a vállalat munkáját?

Először is azért, mert a tisztajövedelem-elemek többsége *fix* tétel, fix „költségelem" (például az eszközlekötési járulék vagy az illetményadó). Másodszor azért, mert a tiszta jövedelem elemei a gazdálkodásnak csak egy-egy *részterületét* érintik (az eszközlekötési járulék az épületekkel, gépekkel, berendezésekkel és a készletekkel való gazdálkodást; az illetményadó a bérgazdálkodást; a vámok a vállalatok kereskedelempolitikáját stb.), a *nyereség* viszont a tiszta jövedelemnek az a formája, amely *érzékenyen reagál mind az összes tisztajövedelem-elemek, mind a valóságos költségelemek alakulására.* A nyereségben tehát komplexen fejeződik ki a gazdasági tevékenység minden oldala. A nyereség az összetett mutatója, sűrítője a gazdasági cselekvések eredményeinek; ezért igen alkalmas a vállalat és az irányító szervek tájékoztatására. Elhagyhatók tehát a részmutatók, a részletes előírások, és elfogadhatjuk a vállalati gazdálkodás mércéjéül — nem egyszerűen belátásból („jobb híján"), hanem a szükségszerűség parancsára — a nyereség alakulását. Ha a nyereség érzékeny a gazdasági tevékenység minden oldalára, akkor a legalkalmasabb arra, hogy *összehangolja* a népgazdasági, a vállalati és az egyéni érdeket.

A vállalati nyereség *összegében* (tömegében) kifejezésre jut a termelés mennyisége és az összes költség, de kifejezésre jut az értékesítés ténye is, ami a vevők piaci értékítéletét is kifejezi.

A nyereség orientáló és összehangoló funkcióját csak a *nyereségszabályozás* konkrét rendszerében töltheti be. A nyereségszabályozási rendszer: *a nyereség elvonásának rendszere* (tehát annak szabályozása,

Digitized by Google

hogy a vállalat mennyit fizet be a nyereségből az állami költségvetésbe és mennyi marad nála), valamint *a vállalatnál maradó nyereség felhasználásának szabályozása.*

A nyereségszabályozás első funkciója valójában a megtermelt tiszta jövedelem egy részének, a tisztajövedelem-tételek, járulékok, járadékok, adók stb. árban kalkulált elemeinek a költségvetésbe való központosítása. A tisztajövedelem egy részének központosítása a nyereség megadóztatása révén oldható meg. Az adóforma előre rögzíti a megosztás szabályait, s így a költségvetés is és a vállalat is meglehetős biztonsággal kalkulálhat. A nyereség adóztatásával kapcsolatban mindenekelőtt a vállalati önállóság optimális mértékét kell tisztázni, vagyis azokat a körülményeket, amelyek mellett a népgazdaság központi tervszerű irányítása és az önálló vállalati kezdeményezés a lehető legjobban összehangolható. Tisztázni kell, hogy adott időszakban milyen központi pénzalapokra van szükség az eszközlekötési járulékon, illetményadón, egyéb adókon stb. kívül, tehát hogy milyen nyereségadóztatási rendszer biztosítja a népgazdasági egyensúlyt.

A nyereségadóztatásnál azonban az is fontos, hogy a vállalatnál maradó nyereség még elegendő ösztönzést adjon a hatékonyság fokozására.

Vállalati alapok

Az *alapok* a szocialista vállalatok *önálló* gazdálkodásának fontos anyagi feltételei. Ezeket az eszközöket az állam tartós használatra átadja a vállalatnak és ez a saját hatáskörében és a saját felelősségére gazdálkodik velük.

A *vállalati alapok nagysága* az új gazdaságirányítási rendszerben szorosan kapcsolódni fog a *vállalati nyereség* alakulásához. A vállalatnál maradó nyereség felosztására vonatkozó központi szabályok mellett elsősorban a nyereség nagysága határozza meg az alapok terjedelmét.

Rendeltetésük szerint a vállalati alapok (1968-tól) a következők lesznek:

— *a részesedési alap,*
— *a fejlesztési alap,* és
— *a tartalékalap.*

A *részesedési* alap a vállalati kollektíva közvetlen anyagi érdekeltségének anyagi forrása, a vállalati és az egyéni érdek összekapcsolásának anyagi bázisa. A részesedési alapból kell biztosítani a személyi jövedelmek *kiegészítését* (a vállalati bérszínvonal növelését, az évközi premizálást, a jutalmazást és az évvégi részesedés fedezetét). Ennek során figyelembe kell venni, hogy a vállalatok bérigényessége eltérő (például: más egy bányaüzemé, mint egy korszerűen gépesített erőműé), következésképpen azonos jövedelememelkedés elérésére eltérő nagyságú részesedési alap felhasználása szükséges. A részesedési alap alakulását azonban nem lehet csak a bérigényességtől tenni függővé. Olyan megoldásra van szük-

Digitized by Google

ség, amely a részesedési alapot a nyereség alakulásától is függővé teszi és figyelembe veszi a vállalatok eltérő bérigényességét is.

A közvetlenül személyi érdekeltséget jelentő tételek mellett egyéb, a nyereségtől lényegében független közvetett juttatások (a vállalati szociális, kulturális és gyermekjóléti intézmények fenntartása, étkeztetési hozzájárulás stb.) fedezetét is a részesedési alap képezi.

A *fejlesztési alap* forrása a nyereség és az amortizáció központilag meghatározott hányada. Az alapképzés tartós normatívájának meghatározásakor figyelembe kell venni, hogy mekkora az adott ágazatban *a termelés eszközigényessége*, és a nagyobb eszközigényességű területeken általában a nyereség (és az amortizáció) nagyobb százalékát kell fejlesztési alapképzésre engedélyezni. Számításba kell még azt is venni, hogy ugyanazon a területen *mekkora* fejlesztéssel számol a középtávú (ötéves) terv és ebből mennyit szándékoznak vállalati alapokból megvalósítani.

A fejlesztési alapnak fedezetet kell nyújtania a pótlásokra, a kisebb bővítésekre, és a vállalati kezdeményezésen alapuló kapacitásbővítések vagy intenzifikálási akciók fedezetéül felvett beruházási hitelek törlesztésére. A fejlesztési alapból kell fedezni a vállalat pótlólagos forgóeszközigényét is, ha ez a vállalati eszközökből történő beruházás, termelésnövekedés, termékösszetétel-változás stb. következménye.

A *tartalékalap* is nélkülözhetetlen feltétele az önálló gazdálkodásnak. A tartalékképzés a gazdasági döntésekben rejlő *kockázatokkal* és kockázati veszteséggel függ össze. A kockázat vállalását szükségessé teszi a gazdálkodással, a gazdálkodást meghatározó döntésekkel kapcsolatos bizonytalanság: a többletkiadások, az előre nem látható károk és veszteségek, illetve az előre ki nem számítható nyereségek keletkezésének lehetősége.

Az *ésszerű* kockázatvállalás a gazdasági döntésekben — olyan kényszerűség, amelynek következtében gazdasági eredmény is realizálódhat, de előre nem látható veszteség is keletkezhet. (A rendszeresen ismétlődő és ezért előre kalkulálható veszteségtényezők — a beszáradás, porlás, párolgás stb. — nem tartoznak a kockázati elemek közé.) Fontos, hogy a vállalatok ne csak döntéseik pozitív eredményeiben legyenek érdekelve, hanem bizonyos kockázatot is tudjanak és merjenek vállalni (a döntés elmaradása vagy a „biztosra menés" több kárral és hátránnyal járhat), s legyen miből áthidalniuk döntéseik esetleg kedvezőtlen következményeit is. Ebben az esetben a tartalékalap szolgál a részesedési és a fejlesztési alapok kiegészítésére, súlyosabb esetekben a tartalékalap képezi a *veszteség* fedezetét is.

Minthogy a vállalatok kockázatvállalási készsége nagyrészt a vállalati tartalékok nagyságától függ, célszerű előírni ezeknek minimális mértékét. Nem lenne célszerű azonban korlátozni a vállalatokat abban, hogy jó eredmények esetén e minimális határon túl is növeljék tartalékaikat. Ez ugyanis előnyösen hat a kockázatviselés és a vállalati érdekeltség összekapcsolására és a nagyobb távlatú vállalati politika kialakítására.

Digitized by Google

Könyvekről

I. Tóth Zoltán: Magyarok és románok

A szerző, kinek imponálóan gazdag terméséből egy vaskos kötetre való tanulmányt vesz kézhez az olvasó, a monarchián belüli nemzetiségi kérdés problémáinak legtájékozottabb ismerője volt. Egyike volt az 1956-ot megelőző évtized legtöbbet dolgozó, publikáló tudósainak, s ennek arányában növekedett közéleti tekintélye, hazai és külföldi elismertetése. 1956 októberében véletlenszerűen bekövetkezett, korai halála olyan alkotót távolított el történetírásunkból, aki mögött szinte egy egész életmű állott már; jelentős írásainak egy része csak halála után jelent meg tanítványának, Csatári Dánielnek a gondozásában. Az előttünk fekvő reprezentatív válogatás is az ő gondos ragaszkodásának és szakavatott szerkesztői munkájának eredménye.

Maga a tanulmánykötet sokkal több, mint puszta tiszteletadás a halott tudósnak. A szerkesztőnek sikerült az évek során felhalmozódott s lényegében egy nagy téma köré csoportosuló írásokból olyan egységes kötetet létrehozni, mely logikus belső szerkezetével olyan benyomást ébreszt, mintha eredetileg is egy vaskos műnek szánták volna. A munka időbeli felépítésű: a feudalizmus korától az imperializmus korszakáig veszi szemre a magyar—román viszony alakulását, keresi és megmutatja a főbb történelmi állomásokat. Szerzőjének tekintetét nem kerülik el a két nép egymás mellett élését beborító felhők, de nagy történetírói érzékkel ragadja meg azokat a mozzanatokat is, melyek egy békésebb, harmónikusabb együttélés ígéretét hordozták. A kötetben tehát nemcsak világos időbeli tagolással találkozhatik az olvasó, hanem legalább ilyen következetesen nyilvánul meg benne az eszmei, gondolati rendszer is, mely szerves folyománya a kiváló történész tudományos-politikai meggyőződésének, emberi hitvallásának, annak a gondolatnak, hogy a magyarság és a románság viszonyát a múltban nem a két nép valamiféle atavisztikus ellenszenve tette feszültté; a rossz viszonyt a népek megszenvedték, de nem ők idézték elő. Az ellentétek magvát az uralkodó osztályok hibás politikájában, s ezen túl a történelmi fejlődés meghatározó jellegében kell keresni. A történetíró feladata nem lehet más, mint hogy tudományos eszközeivel felfedje a régi ellentétek legmélyebb gyökereit, világossá tegye a mai nemzedék számára az okokat, elősegítse a helyes tájékozódást, megköny-

* Történelmi tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. 496 l.

Digitized by Google

nyítse a jelen s a jövő útját. Maga a tanulság didaktikus formában sohasem lép elő I. Tóth tanulmányaiból, de ha az olvasó figyelmesen tanulmányozza az egyes írásokat, bizonyos következtetések levonását nem kerülheti el.

A tanulmányok mondanivalójának gerincét a magyar—román viszony sokoldalú és mélyre tekintő tárgyalása alkotja. Ezt a viszonyt a szerző nem spekulatív elemzésekben követi nyomon, hanem kiemelkedő eseményekhez és személyekhez fűződően, anélkül azonban, hogy elkerülné az általánosításokat, a törvényszerűségek kipuhatolását, a sommázó, összefoglaló megállapításokat. Történetírói módszerének éppen ez egyik legsajátosabb vonása: a gazdaság- és politikatörténet realitásai felől közelíti meg a kérdéseket, de egy-egy korszak azáltal válik igazán sokatmondóvá, hogy felfedi a szerző számára legbensőbb összefüggéseit. I. Tóth Zoltán a marxista történetírás módszertanát, elveit 1945 után ismerte meg, és viszonylag zökkenők nélkül tette magáévá. E kötet valóban megragadó bevezető tanulmányában Csatári Dániel nemcsak mesterének emberi alakját hozza emberközelségbe, hanem felvázolja azt az utat is, melyet I. Tóth a demokratikus erdélyi közéletből, ifjúsági mozgalmaktól a marxista történetírás elsajátításáig megtett. Tegyük hozzá, hogy pályája emelkedő életpálya volt; hatalmas energiával bírta a mindinkább rászakadó megterheléseket, a tudományszervezői munkát, mely csak látszatra vonta el az elméleti és szakstúdiumoktól. Valójában egymást követő tanulmányai amellett bizonyítanak, hogy újabb és újabb területeket hódított meg magának: a feudális korszaktól, a román felvilágosodáson át nemcsak 1848 forró légkörébe jutott el, hanem szinte napjainkig. És mindenütt ugyanaz a szintétikus igény jelentkezik: az események esetlegességén túllépve, a társadalmi fejlődés objektív, törvényszerű vonásait kívánja felfedni.

A román—magyar viszony vizsgálata a XVIII. század végétől a legszorosabban egybefolyik a monarchia és Magyarország nemzeti együttélésének kutatásával. Aki e történelmi államkeret viszonyaival foglalkozik, óhatatlanul beleütközik a nemzetiségi kérdésbe. A sok nemzetiségű monarchia nemzetiségi problémáinak elhanyagoltsága és az a sok torzítás, melyet e kérdések körül a múltban elkövettek, I. Tóth Zoltánban igen erőteljesen érlelte meg azt a vágyat, hogy ezeket a bonyolult kérdéseket a polgári nacionalizmus hamisításaitól és szubjektivizmusától megtisztítva állítsa a mai olvasók szeme elé. A kötet, amely most előttünk fekszik, éppen ennek következtében szinte összegezve nyújtja azokat az eredményeket, melyekhez a szerző kiterjedt kutatásai során eljutott.

A válogatásban szereplő írások legfrissebbike is több mint tíz évvel ezelőtt keletkezett, s így érthető, ha az olvasó kíváncsisággal nyúl a könyvhöz: mennyiben állotta ki az idők próbáját a szerző szemlélete. I. Tóthnak a nemzetiségi kérdésben kialakult felfogása nem nélkülözi a gazdag tényanyag ismeretét s ennek jelével különösen 1848-as tematikájú írásaiban találkozik az olvasó. A kiterjedt forrásanyag ismerete tette lehetővé, hogy árnyaltabban kezelje a kérdéseket, mint elődei tették; marxista műveltsége pedig abban volt segítségére, hogy a dunamenti kis népek egymás közti viszályát az egyetemes emberi haladás horizontjáról tekintse át, s így mondjon ítéletet. Ezzel olyan szilárd talajra lépett, mely tanulmányainak máig is friss érvényt biztosít. I. Tóth könyve történetírásunknak egy olyan fejezetét revelálja, melyből kiindulva lehet csak továbblépni, megkerülni semmi esetre sem lehet.

Digitized by Google

A nemzetiségi kérdés megítélésében a szerző a marxista klasszikusok, a magyar szerzők közül pedig elsősorban Révai József eszméivel tart rokonságot. Hozzáadja azonban saját tudományos eredményeit, melyek között van számos olyan elem, mely merőben új és minden korábbinál alkalmasabb arra, hogy megértesse velünk a nemzetiségi kérdés alakulásának hogyanját, jellegét. A kutatás új horizontját világította meg a szerző a magyarországi társadalomfejlődés egyes nemzetiségi típusainak differenciálásával, ezen belül az ún. csonka képletű társadalmak — olyan népek, melyeknél nem fejlődött ki a saját uralkodó osztály — jellegének megmutatásával, amiből kiindulva pontos képet tudott adni a nemzeti mozgalmakban szerepet játszó társadalmi osztályokról. Mindez túlmutatott a szűkebb magyar—román kapcsolaton, a monarchia nemzetiségi viszonyainak mélyebb, tárgyilagosabb és tudományosabb vizsgálata irányában.

I. Tóth Zoltán azok közé tartozott, akik a mi hazai viszonyaink között az 1848-ban kulminálódó nemzetiségi ellentétek okait, aktuális politikai indítékai mellett, a korábbi társadalomfejlődés egészéből magyarázták, a társadalmi osztályok mozgásából, az egyes érdekelt népek fejlettségéből tették érthetővé, mégpedig oly módon, hogy a helyes osztályszemlélet nem iktatta ki a történelmi események menetéből magukat a cselekvő személyeket sem. A politikai felelősség kérdése tehát nála egy pillanatra sem sikkadt el, mert meggyőződése volt, hogy az adott társadalmi keretek között is lehetett volna többet, merészebbet tenni a népek haladó tömörítéséért. 1848-at nem látta olyan eseménynek, melynek szükségszerűen tragikusan kellett végződnie, a magyar uralkodó osztályt, a magyar politika irányítóit pedig nem annyira hibátlanoknak, hogy ne lehetett volna többet tenniük 1848-ban a nem magyar népek igényeinek kielégítésére, s ne lett volna meg a lehetősége annak, hogy megelőzzék a bécsi kamarilla akcióját, mely végül is sikerrel fordította a magyar forradalommal szembe a nem magyar népek egy részét.

Sokat foglalkoztatta I. Tóth Zoltánt az a kérdés, hogy az egymással szembekerült népek fiai közül kik és hogyan keresték az összefogás módjait. Különös figyelmet szentelt Nicolae Bălcescunak, a forradalmi demokrata román politikusnak (életét külön monográfiában dolgozta fel), és mindazoknak, akik gyűlölködés helyett a kiengesztelődésben, az együtthaladásban keresték a dunai népek jövőjét. Alapmeggyőződése volt, hogy a magyar forradalmi kormány súlyos hibát követett el, amikor nem méltányolta jobban a nemzetiségi vezetők kívánságait, amikor nem nézett e kívánságok mélyére, és nem volt hajlandó az általános polgárjogok mellett a nemzetiségeknek korporatív jogokat is adni, a teljes állampolgári egyenlőség szólamát méltányos gyakorlati politikával felváltani. Ugyanakkor azonban I. Tóth jól látta azt is, hogy a nemzeti államok kialakulása belevágott a történelmi fejlődésbe, s így a magyar részről nyújtandó engedmények sem vehették volna elejét a nemzetiségi igények növekedésének, mely végső soron az autonómiákon át a nemzeti s állami önállóság felé tartott. De jól látta azt, hogy 1848-ban az erre vonatkozó igények még nem voltak egyformán erősek az egyes népeknél; időleges összefogás esetékint még lehetséges lett volna. Ebben az összefüggésben tulajdonít nagy jelentőséget az 1849-es nemzetiségi törvénynek, mely — ha korábban jön — elejét vehette volna a nemzetiségek forradalomellenes fellépésének.

Sokat foglalkoztatta I. Tóth Zoltánt a magyar részről megnyilvánuló

Digitized by Google

nemzetiségi elnyomás történeti problémája. Itt is igyekezett a dolgok lényegére tapintani. Különbséget tett az 1848-at megelőző idők és a dualista korszak viszonyai között; 1848 előtt a magyarországi nemzetiségeket az a körülmény gátolta saját társadalmi differenciálódásuk előrehaladásában, hogy a fejlettebb magyar társadalom asszimiláló erővel hatott rájuk; később, a Tisza Kálmán-i, Bánffy Dezső-i időkben pedig már tudatos és gyökerében elhibázott magyarosító törekvésekkel állunk szemben. Az elnyomás fedezésére szolgáló ún. politikai nemzetfogalmat I. Tóth Zoltán velejében korszerűtlen és elhibázott politikai koncepciónak tekinti, és az 1868. évi nemzetiségi törvényt is elmarasztalja az irreális koncepció okán. Ugyanakkor nem esik abba a hibába, hogy a magyarországi nemzetiségi elnyomást mint valami egymagában álló szenzációt tárgyalja, hanem utal arra is, hogy a szélső pogromok és az erőszakpolitika tekintetében voltak olyan országok (a cári birodalom, Törökország), melyek Magyarországon is túltettek.

A tanulmánykötet — érthetően — sok figyelmet fordít a magyar—román viszony kapcsán a szomszédos románság történetére, mégpedig az erdélyi és magyarországi románok mellett a fejedelemségekbeli románság életére is. A magyar történetírás tematikai kereteinek jelentős tágítását hozzák magukkal a könyvben helyet foglaló román tárgyú írások, melyeket ugyanaz az emelkedett, nacionalizmustól mentes, megértő szemlélet jellemez, mint a magyarországi nemzetiségi kérdést tárgyaló írásokat. A román népet, a román kultúrát és történelmet I. Tóth Zoltán nagyon közel érezte magához, s már ezzel is kiemelkedett az idősebb történésznemzedék soraiból. Erdélyi múltja, ifjúságának román vonatkozású élményei, a bukaresti egyetem román professzorainak előadásai és a román demokratikus múlttal való találkozás fölfedeztette vele a románság nagy kulturális értékeit, népi erőit. Különös figyelemmel fordult a román felvilágosodáshoz, s kutatta az újkori nemzettudat forrásait, első megnyilvánulásait. Élete végéig el nem fakuló, meleg érzés fűzte őt a nagy romantikus nemzedékhez, melynek legjobb képviselőiben — mindenekelőtt Bălcescuban — oly meghatóan fonódott össze a hazaszeretet, a nemzeti függetlenség vágya a nép, a jobbágyság iránti vonzalommal és a polgári demokratikus átalakulás igenlésével. Foglalkoztatták emellett a román népmozgalmak, különösen az erdélyi bányász- és parasztmozgalmak, melyeket külön monográfiában is feldolgozott. A kötetben helyet foglaló tanulmányok egyike-másika félig népszerű formában adja idevágó kutatásainak összegezését.

A jelentős válogatásból fiatal marxista történetírásunk egyik legrokonszenvesebb egyénisége tekint ránk. I. Tóth teljesen függetleníteni tudta magát mindenfajta nacionalista befolyástól, a magyartól csakúgy, mint az idegentől. Írásaiban fájdalmas igazságokat mond ki a hajdani magyar uralkodó osztályokról, de nem esik egyoldalú túlzásokba; dühösködésekre nem ragadtatja magát; mindig higgadt, mindig mérlegel, mindig a kor bonyolult valóságából igyekszik kiindulni s ítéleteiben is meggondolt. Megvolt az a ritka képessége, hogy a magyar történelmet képes volt kívülről is tekinteni, bele tudta élni magát más nemzetek fiainak helyzetébe. Ennek megfelelően alakult stílusa és nyelvezete: egyszerűségében szinte puritán, kerüli a szépen hangzó frázisokat, nincs benne pátosz, de nincsenek benne divatos szólamok, álmarxista jelzők sem. Kissé meditatív, inkább mérlegelő, mint magával sodró, de hűvösségéből is tud

Digitized by Google

engedni, ha a téma különösen közelálll szívéhez. Ellentétben azokkal a történészekkel, akik keveset törődnek az olvasóval, s inkább a szakmabelieknek írnak, I. Tóth minden megnyilatkozása mögött ott érezni azt az igényt, hogy az általa felfedett tények s igazságok utat találjanak a szélesebb olvasóközönséghez is, hogy gondolatait közkinccsé tegye. Ezt nem olcsó hatásokkal, hanem mindenekelőtt tudományos szerlozitással igyekszik elérni.

A tanulmánykötet természetesen nem nyújthat képet I. Tóth alkotásának egészéről. A kötethez csatolt irodalomjegyzékből kiderül, hogy az életmű nagyobb fele monográfiákban lelhető fel. A válogatás azonban minden irányban kitekintést ad és tájékoztat a legfőbb elvi-tudományos eredményekről is. A szaktudomány művelőinek a feladata lesz ezek után, hogy továbbvigyék a nemzetiségi kérdés kutatását. Sok minden még csak vázlatosan jelenik meg ebben a kötetben és további kimunkálást igényel; egy néhány kérdés újabb vitákat indíthat el. 1956 óta történetírásunk sokat fejlődött, sok ballaszttól megszabadult, s napjainkban éppen a nemzetiségi kérdés további elmélyült kutatása lép fel elemi szükségletként tudósaink számára. I. Tóth minden bizonnyal azok közé a történészeink közé tartozik, kiknek megállapításaihoz újból és újból vissza kell térni a továbbjutás érdekében.

Kovács Endre

Az utópista szocializmus három nagy képviselőjéről

A Gondolat Kiadó szép feladatot vállalt, amikor — munkásságuk áttekintéseként — megjelentette a marxista eszme egyik forrását alkotó utópista szocializmus három kimagasló képviselőjének írásait.* *Fourier, Saint-Simon és Owen* munkásságának tanulmányozása elősegíti a marxista elmélet előtörténetének mélyebb megismerését.

Csaknem másfél évszázad múlt el az utópista szocialisták tevékenysége óta, de műveik sok vonatkozásban túlszárnyalják a mai kispolgári ideológusok munkásságát. A kapitalizmus mai kispolgári kritikusai a burzsoá társadalom keretei között akarnak változásokat, s olyan társadalmat konstruálnak, melyet „részben szocializált kapitalizmus"-nak neveznek. Ez pedig sokkal kevesebb, mint amit az utópisták a francia racionalista filozófia talaján a kapitalizmusról írtak és az új társadalomról megálmodtak.

Az utópista szocialisták a XVIII. század végén és a XIX. század első felében munkálkodtak, amikor meggyorsult a feudalizmus bomlása, megszületett és gyorsan fejlődött a kapitalizmus. Próbálták megérteni korukat, a társadalmat, amelyben éltek, a tudományokat, amelyek az ipari forradalom forrásai voltak. Az utópista szocialisták a XIX. század nagy gondolkodói közé tartoznak. *Bebel* — akinek *Fourier*-ről szóló könyve az utópista szocialistákról szóló sorozat első kötete — így jellemezte Fouriert: „Aki olvasta Goethe Wilhelm

* August Bebel: Charles Fourier élete és eszméi (Gondolat, 1962), Claude—Henri de Saint—Simon válogatott írásai (Gondolat, 1963), Robert Owen válogatott írásai (Gondolat, 1966.)

Digitized by Google

Meister tanuló- és vándorévei és a Valóság és költészet című munkáját, az elgondolja, Fourier és Goethe egy időben éltek, haláluk közt nem telt el sok év, az emberi boldogságról szőtt ábrándjaikban rokonvonást fog találni. Azonban Fourier optimizmusát összehasonlítva Goethéével... a mérleg Fourier javára billen; Fourier a reális emberismeretben, a tömegek életmódjának ismeretében és a társadalom természetrajzát illetően felülmúlja Goethét." *Saint-Simon* a francia tudományos élet legjobbjaitól tanult *(D'Alambert, Vicq d'Azyr, Bichat, Cabanis, Condorcet)*, az ő segítségükkel alkotta meg véleményét a természet és társadalom fejlődéséről. *Owen* neve ismert és megbecsült volt kortársai körében *(Cuvier, La Place, Pictet, Alexander von Humboldt)*. Elméleti és gyakorlati tevékenységük alapján koruk legjobbjai között emlegették őket.

A marxizmus szorosan kapcsolódik az emberi tudás és tevékenység eredményeihez; így kritikailag feldolgozva az utópista szocialisták tanításait is felhasználta. *Marx* és *Engels* sokat tanultak Fourier-től, Saint-Simontól, *Owen*-től; kiválasztották gondolataik legértékesebbjeit és tudományosan bizonyították ezeknek helyességét.

A három utópista közül *Fourier* volt a nagy kritikus, a rendszer-alkotó és álmodozó. A burzsoá társadalmat illető bírálata miatt gyűlölték, fantasztikus tervei miatt kigúnyolták őt. Engels azonban, megvédelmezve ezekkel a támadásokkal szemben, hangsúlyozta: „Fourier a fennálló szociális viszonyokat olyan élesen, olyan szellemesen és annyi humorral bírálta, hogy szívesen megbocsátjuk neki a szintén zseniális világszemléleten alapuló kozmológiai fantáziát." Fourier bírálatának az az egyik sarkalatos pontja, hogy az ipari fejlődés gyakran nem tud munkát adni a szegényeknek, és a polgári rend — az ő terminológiájával: „a civilizáció" — az erőszakon nyugszik. „A szabadság — írta — ábránd, ha nem általános. Ahol a hajlamok szabad lendülete csak szűk kisebbségre korlátozódik, ott nincs más, mint elnyomás." Fourier abban látja az ember rendeltetését, hogy teljesen szabadon választhassa ki a hajlamainak megfelelő munkát. Többek között e célból dolgozta ki falanszterrendszerét, amelyről a magyar olvasónak és színházlátogatónak a madáchi interpretáció lényegében igaztalan jellemzést ad. Madách több vonatkozásban is devalválja Fourier falanszterének értékét, s így a könyv olvasói bizonyosan némi meglepetéssel veszik majd észre, mennyivel színesebb, árnyaltabb és vonzóbb az a terv, amelyet Fourier kidolgozott, mint az, amelyet követői és bírálói tártak elénk műveikben Fourier elképzeléseiként.

Saint-Simon, mérleget készítve a maga munkásságáról, önéletrajzi írásában („Életem története") megállapítja: „Életem bukások sorozata; és mégsem elhibázott élet ez, mert soha nem süllyedtem, mindig csak emelkedtem... A felfedezések területén úgy haladtam előre, akár a dagály." Nagy szenvedéllyel tanulmányozta a természet- és társadalomtudományokat. Az utópista szocialisták közül kimagaslik tudományos ismereteivel. Következtetéseiben óvatos, és általában korának szintjén marad. Természettudományos megállapításainak többsége fölött gyorsan eljárt ugyan az idő, de társadalmi műveiben maradandó tételeket állított fel (pl. arról, hogy minden ember dolgozzék, hogy az állam megszűnik).

Saint-Simon azt a fő gondolatot dolgozta fel több művében, de különösen „Az iparról, vagy politikai, erkölcsi és bölcseleti fejtegetések" c. munkájában; hogyan kell értelmezni a társadalmi haladás fogalmát, milyen magatartást kell tanúsítani a haladó eszmékkel és mozgalmakkal kapcsolatban? Véle-

Digitized by Google

ménye szerint „minden politikai kombináció, s minden intézmény a jó működéshez két feltételnek kell hogy eleget tegyen, éspedig először: legyen hasznos a társadalomra, vagyis biztosítson számára kézzelfogható előnyöket, és másodszor: álljon összhangban a társadalom adott állapotával, feleljen meg a fennálló eszméknek és tényeknek; fokozatos előkészítés után, egyszóval a maga helyén és idejében bukkanjon fel. E második feltételt sokkal kevésbé ismerik, mint az elsőt, holott ezt szintúgy nélkülözhetetlen... mindig csak az a lehetséges, ami sem alatta nem marad, sem felette nem áll a társadalom adott állapotának... Éppen ebben a körülményben keresendő a történelmi vizsgálat legfőbb haszna, mert csupán a múlt filozófiai elemzése útján juthatunk el a jelen igazi alkotóelemeinek pontos ismeretéhez." Saint-Simon azért kutatta az angol és az amerikai társadalom fejlődését — a kapitalizmus fejlődését —, hogy összegyűjtse az 1789 utáni Franciaország számára a társadalmi haladásért folytatott harchoz szükséges tapasztalatokat. Jól látta, hogy hazája csak akkor követheti Angliát — mely a kapitalizmus fejlődésében a XIX. század elején a legmagasabb szintet érte el —, ha hasznosítja „az emberi szellem haladásának" legújabb vívmányait.

A francia társadalom osztályharcait tükrözik a forradalomról alkotott nézetei. Előző fejtegetéseiben megállapította, hogy a tudományos forradalom és a politikai forradalom összefügg egymással. Ez volt az egyik legértékesebb megfigyelése. Ugyanakkor kételkedett a francia polgári forradalom eredményeiben, s a forradalomban elsősorban a rendetlenséget látta. Ennek ellenére is felfigyelt azonban arra a pozitív irányú fejlődésre, amely a francia forradalom hatására Európa-szerte megkezdődött. Saint-Simon a társadalmi haladás híve, és a társadalmi forradalom megítélésében a véleménye eltér kortársaiétól. Megállapítja: „amikor lelkesen kiáltjuk, hogy a forradalom mindörökre véget ért, akkor bizony sokkal inkább adunk kifejezést óhajunknak, mint sem ésszerűen indokolható bizodalmunknak, inkább annak, amit szeretnénk, mintsem annak, amit tudunk."

Az ipari forradalom eredményei nagy hatást tettek rá. Úgy vélte, hogy az ipari rendszer megteremtése fogja betetőzni az európai forradalmakat. Az ipari rendszer, vagyis a kapitalizmus kialakítása érdekében azt követelte, hogy növelni kell az iparosok, a burzsoázia politikai szerepét, és ezzel is segíteni az ipari fejlődést. Kutatásainak eredményeit „Az ipari rendszerről" című tanulmányában összegezi. Következtetése kétségtelenül azt mutatja, hogy Saint-Simon a kapitalizmus gyors fejlődését kívánta elősegíteni, s a XIX. század első évtizedeiben ez a társadalmi haladás ügyének szolgálatát is jelentette.

Az *Owen*-féle kommunizmus gyakorlatias jellegű volt. Owen sok fáradsággal, lényegében önképzéssel szerezte meg elméleti tudását. Jól ismerte és becsülte a munkások életét. „Munkához szokott emberek, ti vagytok a társadalom legbecsületesebb, leghasznosabb és legértékesebb tagjai, mert mindnyájunk részére ti termelitek a javakat és adjátok a tudást" — írta.

A XVIII. század végén, a XIX. század elején a munkások embertelen körülmények közt éltek. Különösen a szövőiparban volt rossz a helyzet; itt a dolgozóknak csaknem a fele gyermekmunkás volt, a felnőtt dolgozóknak pedig több mint a fele nő. Owen sokat tett a munkaviszonyok javításáért és kezdeményezésére 1819-ben egész Angliában megjavult a női és gyermekmunkások szociális helyzete. Ezzel egyidőben kezdett el foglalkozni Owen a nevelés gyakorlati és elméleti kérdéseivel.

Owennek „Az új társadalomszemlélet" című műve a társadalom megjavításáról szóló elképzeléseit tartalmazza. Tervének az a lényege, hogy szövetke-

Digitized by Google

sésen alapuló településeket kell létesíteni az új társadalom alapjaiként. „Azt akarjuk, hogy a társadalom ésszerűtlen állapota szűnjön meg mától kezdve — a jelen nemzedék idősebb tagjait kivéve, mert ezeket már úgysem lehetne megváltoztatni — *mindenki* olyan nevelésben részesüljön, ami alkalmassá teszi fizikai termelő munkára, illetve szellemi javak alkotására; senkit sem óhajtunk eltartani, aki nem vesz részt a társadalom javát szolgáló termelésben a társadalom javára, vagy nem állítja elő az általa elfogyasztott javak ellenértékét." Kísérletet is tett ennek az eszmének megvalósítására, Európában azonban ez nem járt sikerrel. Ezután az Amerikai Egyesült Államokban (New Lanarkban) próbálta meg elméletének realizálását, mert ebben az időben itt kedvezőbbek voltak ennek társadalmi feltételei, mint Európában. Így jött létre az Új Harmónia telep; ez azonban néhány évi fennállás után feloszlott.

Mindezt egy emberbarát tényked*é*sének tarthatnánk, ha Owen mozgalma nem találkozott volna össze a munkásmozgalommal. 1825 és 1830 között a munkásmozgalom megerősödött és magába fogadta mindazokat az eszméket, amelyek elősegítették növekvő harci tevékenységét. Így lett az owenizmus a tradeunionista és a chartista mozgalomnak egyik elméleti fegyverévé, enélkül, hogy maga Owen vezetője lett volna ezeknek a mozgalmaknak. *A. L. Morton*, aki a jelen kiadáshoz Robert Owen írásait összeválogatta és a bevezető tanulmányt írta, joggal állapítja meg róla: „A munkásmozgalom történetében maradandót főleg azzal alkotott, hogy az akkori idők leghaladottabbjának számító angol munkásosztály élességét és önbizalmát — fejlődésének legkritikusabb időszakában — fejlesztette."

Az utópista szocialisták műveiben vannak olyan eszmefuttatások, amelyekről kimutatható, hogy tévesek, hogy „az éretlen kor éretlen termései". Az utópista szocialisták sok kompromisszumot is kötöttek, s néha távolra kerültek a haladó mozgalmaktól. Ez azonban, ha kisebbíti is, nem teszi semmivé munkásságuk értékét. Marx és Engels nem gyengeségeik miatt tartotta Fouriert, Saint-Simont, Owent a tudományos szocializmus előfutárainak, hanem érdemeik alapján fogadták el tanításaik előremutató elemeit. A nagy utópisták életművükben elkötelezték magukat a társadalmi haladás ügye mellett, vállalva érte a rossz anyagi körülményeket, a súlyos támadásokat. Marxot és Engelst is ez az elkötelezettség ragadta meg leginkább az utópista szocialisták munkásságában.

A bevezető tanulmányokat *Haraszti Sándor* és *Nyilas Vera* írták, jó iránytűt adva az olvasó kezébe. Fourier, Saint-Simon, Owen írásainak kiadásával a Gondolat Kiadó megérdemelt sikert arat.

Ruff Mihály

Digitized by Google

Testvárlapjainkból

CAHIERS DU COMMUNISME
Február

A Francia Kommunista Párt XVIII. kongresszusának anyagai

EINHEIT
Március

G. Schürer: *A távlati terv munkálatainak tapasztalatai és problémái.*

H. Wolf: *A tervezés alapkérdései a szocializmus gazdasági rendszerében.*

H. Spigaht, H. Miller: *A körzeti távlati tervek kidolgozásának néhány problémájához.*

M. Herold, H. Wittik: *A szocialista együttműködés gazdaságossága és tervezése.*

M. Szakov: *A Szovjetunió gazdasági problémái az új ötéves terv időszakban.*

K. Kirohner, G. Meurer: *A pártmunka tervszerű irányítása.*

H. Boeck: *Felelősség és felelősségtudat.*

G. Stiehler: *A dialektikus ellentmondás és a szocializmus felépítése.*

H. Dahlke: *Nevelésünk célja – a szocialista embertípus.*

F. Staufenbiel: *A szocialista életforma feltétele a munka és a kultúra összhangja.*

J. Streisand: *Szabadság, szabadság-demagógia és agresszió a történelemben.*

G. Kegel: *Elérhetetlen és megvalósíthatatlan* (Nyugatnémet publicisták vitájához).

A Német Gazdasági Intézet szerzőkollektívája: *A Kiesinger–Strauss kormány, a szociáldemokrácia és az állammonopolista hatalmi rendszer válsága.*

W. Jacob, H. Werlisch: *Állammonopolista kapitalizmus és a kis- és középpolgárság.*

W. Hübner: *A katonai erő szerepe a formált társadalomban.*

A mai szocialista osztályöntudat (Válasz propagandistáknak).

KOMMUNYISZT
3. szám

A szovjet tudós munkája és kötelessége.

P. Volobujev, J. Lejberov: *Október prológusa* (A februári forradalomról).

V. Gantman, D. Tomasevszkij: *Október és az imperializmus külpolitikájának válsága.* (Milyen változásokra kényszerítette az imperia-

Digitized by Google

lista államok külpolitikáját a szovjet állam megszületése.

P. Lobanov: *A mezőgazdasági tudomány a termelésért* (A szovjet mezőgazdasági tudomány ötvenéves fejlődéséről).

L. Posztisev: *A munka-elmélet érték és az optimális tervezés.*

L. Leontyev: *A realizálás folyamatai a szocialista gazdaságban* (A bővített újratermelés, az érték, az ár és az értékesítés összefüggései.)

Hetven éves a Novo Vreme

K. Bogdanov, V. Rumjancev: *Az afrikai forradalmi mozgalom időszerű kérdései* (Az erről szóló, Kairóban tartott szemináriumról).

F. Konsztantyinov, D. Jermolenko, V. Szemjonov: *A szociológia és a jelenkor* (A szociológiai világkongresszusról).

G. Sahnazarov: *A kínai „kulturális forradalom" és a kispolgári kalandorság.*

J. Barabas: *Szabadság és szükségszerűség a művészetben* (Könyvismertetés).

L. Fjodorov: *Az UNESCO szerepe a jelenkori világban.*

LUPTA DE CLASA

Február

A termelés és a munka tudományos megszervezése

M. Diamandopol: *Hozzáértés, korszerűség és alkotószellem a tervezőmunkában.*

D. Hurezeanu, T. Lungu: *1907.* (A román paraszt-felkelés évfordulójára).

C. Dropu: *Azok nyomában, akik felemelték a felkelés zászlaját* (Az 1900-as évek román parasztságának helyzetéről).

D. Botez: *A művészet lényeges alkotóeleme* (A nép szocialista termelőmunkája).

P. Comarnescu: *Egybeolvadás* (Kiemelkedő mai román zeneszerzőkről, festőkről és költőkről).

G. Popescu, I. Olteanu: *Hogyan használjuk fel a gazdasági szakembereket* (A közgazdászok fokozott megbecsüléséről).

D. Marinescu: *Gondolatok a jogi nyelvről* (A hivatalos okiratok közérthetőbb fogalmazásáról).

A történelmi materializmus elméleti és módszertani értéke (Tankönyv-ismertetés).

T. Florian: *Visszatekintés a kapitalista országokban 1966-ban lezajlott sztrájkokra.*

F. Antip: *A nagy titok éve* (Az amerikai gazdasági helyzet és távlatai).

D. Ulmea: *Defláció és elértéktelenedés: reális vagy fiktív alternatíva?* (Anglia gazdasági helyzetéről).

A filozófia foglaljon állást az időszerű kérdésekről (A filozófiai tankönyvek fogyatékosságairól).

MARXISM TODAY

Február

Szerkesztőségi jegyzetek (aktuális kérdésekről).

J. Bellamy: *Az afrikai elit* (Tanulmány Ghanáról).

B. Stacey: *Pszichológiai teszt, oktatás és ideológia.*

A. Schaff: *Az elidegenedés problémájáról.*

A. Cunningham: *Párbeszéd a keresztények és a marxisták között* (Vitacikk).

A. Remingon: *Dogmatizmus a biológiában.*

Március

Szerkesztőségi jegyzetek (aktuális kérdésekről.)

I. Cox: *Afrika jövője — kapitalizmus, vagy szocializmus?*

D. Craig: *Mit tanítsunk?* (Az

Digitized by Google

angol főiskolai oktatás módszereiről és tananyagáról.)

W. H. Evans: *Művészet, tudomány és építészet* (Az építészet kapcsolata a művészettel és a tudománnyal.)

I. Montagu: *Nincs hely a homo sapiens számára?* (Válasz a vitára.)

T. Eagleton: *A marxizmus és a bírálat* (Vitacikk.)

NOVÁ MYSL

4. szám

CsKP KB-nak felhívása a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulójára.

A. Dubcek: *A kommunisták felelőssége a párt politikájának kialakításában és megvalósításában.*

J. Kladiva: *A tudomány, az ideológia és a nevelés időszerű kérdései.* (Az ideológiai, nevelési és kultúrpolitikai kérdésekkel foglalkozó KB-ülésről.)

J. Karlik: *A mezőgazdaság helyzete a népgazdaságban.*

M. Mika: *A kínai álláspont okai.*

M. Kusy: *Művészetünk humanista programja.*

M. Skyba: *A fejlődés filozófiai értelmezése.*

L. Kavin: *Gramsci tanításának lényege.*

5. szám

M. Kadlec: *Az értéktörvény és a termelési tényezők elosztása.*

M. Koralková: *A csehszlovák—lengyel szövetség húsz éve.*

J. Moravec: *Az 1917-es februári forradalom.*

J. Vyskocil: *A kommunizmushoz vezető út.*

V. Pacina: *Az ifjúság életstílusa — egyelőre testnevelés nélkül?* (Vitacikk az iskolai és iskolán kívüli testnevelés hiányosságairól.)

J. Hochman: *Az Egyesült Államok belső hidegháborúja — mélyen a nulla fok alatt.*

NOWE DROGI

Március

J. Wiatr: *A marxizmus ereje.* (A marxizmus történelmi szerepe és mai fejlődése.)

Z. Kurowski: *A Falusi Ifjúság Szövetsége a szocialista nevelés iskolája.* (A Szövetség tíz esztendei munkájának mérlege.)

Észrevételek pártszervezetek és pártszervek politikai és propagandamunkájáról. (Vajdasági pártfunkcionáriusok cikkei.)

J. Glowczkyk: *Az ötéves terv első évének néhány problémája* (A termelésnövelés üteme struktúrája az iparban a választék korszerűsítése, a minőség javítása stb.)

W. Charszewski: *A lengyel mezőgazdaság fejlődése az elmúlt tíz évben.*

M. Naszkowski: *Fordulat az emberiség történetében.* (Az Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulója elé.)

A. Karpinski, J. Pajestka: *A statisztika és a tervezés szükségletei.*

J. Bluszkowski: *A dolgozók tanulmányi formáinak fejlődése és szervezete.*

L. Pastusiak: *Sztrájkharcok az Egyesült Államokban.*

Hetven éves a Novo Vreme.

Az Einheit hasábjain.

Kulturális események szemléje.

NOVO VREME

Február

Az intenzifikáció — új elvi momentum a párt irányvonalának valóra váltásában.

P. Kunin: *Az irányítás további*

Digitized by Google

tökéletesítéséért a mezőgazdaságban.

Zs. Milanov: *A népi tanácsok és az új feladatok.*

M. Markov: *A társadalmi felismerés és szocializmus.*

G. Canev: *Dimitr Blagoev és az irodalom.*

P. Bliznakov: *A munkáspárt helye és szerepe a bolgár kommunista mozgalomban.* (1927—1928.)

A szocializmus újabb győzelmeiért a testvéri Magyarországon (Az MSZMP IX. kongresszusáról.)

Sz. Todorov: *A Francia Kommunista Párt XVIII. kongresszusa.*

J. Wadis: *Osztályerők és felszabadító forradalom Afrikában.*

D. Cekov: *Az egzisztencializmus és a szabadság problémája.*

T. Kirov: *Az adminisztratív gazdasági vezetés pártellenőrzéséről.*

WEG UND ZIEL
Március

Pártkongresszus és pártválság. (Az Osztrák Szocialista Párt kongresszusáról.)

L. Spira: *Kinek az agressziója?* (A vietnami agresszióról.)

F. West: *A kommunisták funkciója.* (A mai Ausztriában.)

I. Kon: *A modern szovjet szociológiáról.*

E. Kodicek: *ÖGB — Bérpolitika vagy „jövedelempolitika"?* (Az Osztrák Szakszervezeti Szövetség és a kormány bérpolitikája.)

L. Prestes: *Parancsra nincsen forradalom.* (A chilei „El Siglo" c. lapból.)

E. Löbl: *A szocialista gazdaságelmélethez.*

F. Marek: *Forradalom és erőszak.*

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Страна на выборах — *Тибор ЭРДЕИ-ГРУЗ*; Роль критики в науке — *Д-р Енё РЕДЕИ*: Информация и управление при новом хозяйственном механизме — *Габор ГАРАИ*: Наши общие дела — *А. ПЕТРОСЯНЦ*: Атомная энергетика в Советском Союзе — *Дьюла ДЕНЕШ*; События и устремления в Китае — ОБЗОР; *Д-р Эгон САБАДИ*; Положение женщин и связанные с ним проблемы — *Дьёрдь МОЛЬНАР*: Настоящее и будущее молодежи в сельскохозяйственных производственных кооперативах — *Дьюла МОЛЬНАР*; Вузовское обучение и подготовка квалифицированных рабочих — МЕЖДУНАРОДНОЕ ОБОЗРЕНИЕ: *Фридьеш ЛЕДЕРЕР*: Успех политики единства — ОБМЕН МНЕНИЯМИ: Руководство предприятий при новом хозяйственном механизме.

INHALT

Das Land hat gewählt — *Tibor Erdey-Gruz:* Kritik in der Wissenschaft — *Dr. Jenő Rédei:* Information und Lenkung im neuen Wirtschaftsmechanismus — *Gábor Garai:* Unsere gemeinsamen Angelegenheiten — *A. Petrosjanz:* Atomenergetik in der Sowjetunion — *Gyula Dénes:* Ereignisse und Bestrebungen in China — RUNDSCHAU: *Dr. Egon Szabady:* Zur Lage der Frauen — *György Molnár:* Lage und Zukunft der Jugend in den LPK — *Gyula Molnár:* Weiterlernen und Facharbeiterbildung — INTERNATIONALE RUNDSCHAU: *Frigyes Léderer:* Erfolg der Einheitspolitik — GEDANKENAUSTAUSCH: Betriebsführung im neuen Mechanismus

CONTENTS

Hungarian General Elections — Criticism in Science, by *Tibor Erdey-Gruz* — Providing Information and Directives in the New Economic Mechanism, by *Dr. Jenő Rédei* — On Our Common Concerns, by *Gábor Garai* — Atomic Energetics in the Soviet Union, by *A. Petrosiants* — Events and Endeavours in China, by *Gyula Dénes* — REVIEW: Some Problems of the Situation of Women, by *Dr. Egon Szabady* — On the Position and Future of Young People in Cooperative Farms, by *György Molnár* — Forther Education and the Training of Skilled Workers, by *Gyula Molnár* — INTERNATIONAL REVIEW: The Success of the Unity Policy, by *Frigyes Léderer* — EXCHANGE OR VIEWS: Company Management in the New Mechanism.

Digitized by Google

SOMMAIRE

Après les élections hongroises — *Tibor Erdey-Gruz:* La critique dans la science — *Dr. Jenő Rédei:* Information et orientation dans le nouveau mécanisme de l'économie — *Gábor Garai:* De nos affaires communes — *A. Petrossiants:* L'énergétique atomique en Union Soviétique — *Gyula Dénes:* Événements et tendances en Chine — REVUE: *Dr. Egon Szabady:* Quelques problèmes relatifs à la situation des femmes — *György Molnár:* De la situation et de l'avenir des jeunes coopérateurs — *Gyula Molnár:* Cours de perfectionnement et formation d'ouvriers qualifiés — REVUE INTERNATIONALE: *Frigyes Léderer:* Succès de la politique d'union — ÉCHANGE DE VUES: La direction des entreprises dans le neuveau mécanisme de l'économie.

Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat igazgatója
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116–660
Terjeszti: a Magyar Posta
Előfizethető:
– a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél (csekkszámlaszám: 01 915 003)
– a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest V., József nádor tér 1.)
– és bármely postahivatalnál
Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás az MNB. 8. sz. folyószámlájára
Előfizetési díj: negyed évre 10,50 Ft, félévre 21,– Ft, egész évre 42,– Ft
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3.

Megjelent 38 000 példányban

Az utolsó kézirat 1967. március 24-én érkezett a nyomdába

67.00991/2 – Zrínyi Nyomda, Budapest. F. v.: Bolgár Imre

INDEX SZÁM: 25 805

Digitized by Google

Digitized by Google

5.—

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK!

LIBRARY
JUN 19 1967
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
BERKELEY

5

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

XXII. ÉVFOLYAM
1967. MÁJUS

Digitized by Google

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

XXII. ÉVFOLYAM, 5.
1967. MÁJUS

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

DR. ERDEI FERENC 3 Szakszerűség és demokrácia
MÓD ALADÁRNÉ 15 Társadalmi rétegződés Magyarországon
VARGA SÁNDOR 34 A könyv a mai falu életében
ZOLTAI DÉNES 49 Progresszió és dekadencia határvonalai a zenében
58 A Nagy Október dokumentumaiból

Nemzetközi szemle

KALMÁR GYÖRGY 64 Új helyzet Indiában
RUDNYÁNSZKY ISTVÁN 76 Az arab egység jelszavának tartalmi változása

Eszmecsere

DR. DOBOSSY IMRE 85 A vállalatvezetés az új mechanizmusban
DR. VERMES LÁSZLÓNÉ 97 Az új mechanizmus és a vállalati szervezet

Gazdasági reformunk és a közvélemény

POGÁNY GYÖRGY 101 A gazdasági reform és a foglalkoztatottság

Megjegyzés

FULEKI JÓZSEF 109 Disszonáns hang

Tájékozódás

SOMOGYI JÁNOS 111 A szovjet filozófiatörténeti kutatás mai problémái

Digitized by Google

116 **Kis közgazdasági lexikon**

Könyvekről

MÁTÉ GYÖRGY 120 **Burchett: Élet a bombák tüzében**
KÖPECZI BÉLA 123 **Révai József: Történelmi tanulmányok**
DIÓSZEGI ANDRÁS 130 **Zalka Máté novellái**
KÁRPÁTI SÁNDOR 134 **Dr. Kiss Artúr: A szocialista állam és kritikusai**

138 **Testvérlapjainkból**

33, 48, 115, 120, 121 **Farkas Aladár vietnami szoborsorozatának vázlataiból**

A CIKKEK SZERZŐI

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon: 124–475
111–400

DR. ERDEI FERENC, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a Hazafias Népfront főtitkára

MÓD ALADÁRNÉ, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetője

VARGA SÁNDOR, a SZÖVKÖNYV igazgatója

ZOLTAI DÉNES, az MTA Filozófiai Intézetének osztályvezetője

DR. DOLMÁNYOS ISTVÁN kandidátus, egyetemi docens

KALMÁR GYÖRGY újságíró

RUDNYÁNSZKY ISTVÁN újságíró

DR. DOBOSSY IMRE, az MTA Szervezéstudományi Bizottságának tagja, az OFFI igazgatóhelyettese

DR. VERMES LÁSZLÓNÉ, a Bőripari Vállalat igazgató-főmérnöke

POGÁNY GYÖRGY közgazdász

SOMOGYI JÁNOS egyetemi adjunktus

FÜLEKI JÓZSEF, a Társadalmi Szemle rovatvezetője

MÁTÉ GYÖRGY újságíró

KÖPECZI BÉLA, a történettudományok doktora, a Népszabadság szerkesztő bizottságának tagja

DIÓSZEGI ANDRÁS, a Kritika felelős szerkesztője

KÁRPÁTI SÁNDOR a Pártfőiskola tanára

Digitized by Google

DR. ERDEI FERENC:

Szakszerűség és demokrácia

A szakszerűség, illetőleg a szakszerűsödés a termelőerők fejlődésével és a társadalmi munkamegosztás növekedésével együttjáró folyamat, s maga is része a társadalmi fejlődésnek. A demokrácia pedig általános politikai követelmény, amelynek minden társadalmi fejlődésben szerepe van, vagy kivívandó politikai program, vagy fejlesztési törekvések formájában. Napjainkban pedig a demokrácia fejlesztésének éppen az a kulcskérdése, hogy növeljük a tömegek és a tömegeket képviselő társadalmi szervek hozzáértését, tájékozottságát, azaz ha úgy tetszik, „szakszerűségét". A szakszerűség és a demokrácia összefüggése tehát nagyon mélyen gyökerezik s egyben igen bonyolult.

Van azonban ebben az összefüggésben egy különös terület, ahol a mindennapi gyakorlat vaskosságában jelenik meg a szakszerűség és a demokrácia kapcsolata: ez a *bürokrácia* jelensége. Erről az oldalról és csak ide szűkítve vetem föl a kérdést, és erre vonatkozóan kívánok néhány gondolatot, illetőleg tapasztalatot kifejteni.

A BÜROKRÁCIA KELETKEZÉSE ÉS LEKÜZDÉSE

A mindennapi gyakorlatban a következő értelemben beszélünk bürokráciáról és panaszkodunk ellene:

— Ha valamely hivatalban érdektelenül, lelketlenül kezelik az ügyfelet, s nem törekszenek arra, hogy ügyét megértsék és elintézzék.

— Amikor idejében való érdemi elintézés helyett „bürokratikus huzavona" útjára terelnek egy ügyet, és érthető ok nélkül újabb igazgatási szervekhez teszik át, vagy újabb és újabb adatokat, illetőleg papírokat kérnek.

— Amikor a nyilvánvaló társadalmi érdek vagy az ezzel nem ütköző jogos magánérdek kielégítése helyett „igazgatási érdekekre", illetőleg előírásokra hivatkozva, vagy éppen indoklás nélkül utasítja el valamely hivatali szerv a benyújtott igényt.

— „Bürokráciá"-t kiáltunk akkor is, ha egy állampolgártól valamilyen állami szerv olyan adatszolgáltatást, kérdőív-kitöltést kíván, amit feleslegesnek vagy legalábbis értheletlennek ítélünk.

Digitized by Google

— Végül különösen bürokratikus jelenségnek ítéljük az olyat, amikor az ügy érdemi és körültekintő mérlegelése, elintézése helyett valamilyen formális „megoldáshoz" folyamodnak.

Amikor az ilyen bürokratikus jelenségek ellen szót emelünk, akkor nem a szakigazgatás és különösen nem a szakszerűség ellen lépünk fel, hanem azért, hogy az eljárás legyen gyorsabb, hatékonyabb, szakszerűbb. Ez azonban a dolognak csak egyik oldala. Mindazok, akik mélyrehatóbban foglalkoznak a bürokrácia kérdéseivel, egyetértenek abban, hogy nemcsak a szakszempontból fogyatékosan működő hivatali apparátus bürokratikus, hanem a szakszerűségi szempontból többé-kevésbé jól működő igazgatás is lehet bürokratikus. Mert mi a bürokrácia lényege? Az igazgatási apparátus elkülönülése és ezáltal kifejlődő saját társadalmi érdeke, külön hatalma.

Akörül sincs vita, hogy ez a bürokratikus viszony a tőkés társadalomban szükségszerűen létrejön, s pontos ismereteink vannak a kapitalista országok államéletének „etatista" bürokráciájáról, s gazdasági életének „menedzseri" bürokráciájáról. A kérdés azonban az, hogy szocialista társadalomban is létrejöhet-e az igazgatási apparátus elkülönödése, vagy a termelőeszközök társadalmi tulajdona eleve kizárja ezt?

A bürokrácia körüli vitának nálunk ez a főkérdése, de az erre adható felelet is többé-kevésbé kitisztult. A felelet lényege az, hogy magukban véve a szocialista tulajdonviszonyok nem zárják ki az igazgatási apparátus önállósodását, a bürokratikus viszonyok kialakulását. *Hegedüs András** ezt így fogalmazza meg: „A szocialista társadalom most már több évtizedes tapasztalatai azt bizonyítják, hogy a lenini aggodalom nem volt alaptalan, a marxista társadalomtudomány értelmezése szerinti bürokratikus viszonyok, társadalmi szükségszerűségként, feltartóztathatatlanul kifejlődnek, jóllehet ezek alapjában más szerepet játszanak, mint az azt megelőző történelmi korokban." *Szamel Lajos*** pedig a következőképpen: „... szocialista rendszerünk nincs immunizáló szérummal beoltva a bürokrácia és a bürokratizmus ellen".

A bürokrácia szocializmusbeli gyökereinek a megítélésében mindamellett elég lényegbevágóan eltérnek a felfogások, többek között éppen Hegedüs András és Szamel Lajos véleménye is. Abban azonban megegyeznek, hogy az önálló hivatású és hatékony szakigazgatás kifejlesztése történelmi szükségszerűség, ez viszont bürokratikus viszonyok hordozójává válhat, ha nem állnak vele szemben olyan demokratikus biztosítékok, amelyek társadalmi céloknak tudják alárendelni.

Ám ha ez így van, akkor milyen kilátásokkal szállhatunk szembe a bürokrácia elhatalmasodásával? *Marx* és *Lenin* egyértelműen arra a következtetésre jutott, hogy a bürokrácia alapjai akkor szűnnek meg a szocializmusban, amikor közvetlenül maguk a dolgozók látják el önmaguk igazgatását, amikor — amint *Lenin* fogalmazza: „... a szocializ-

* Bürokratikus viszony és szocializmus. Kortárs, 1966. 8. sz.
** A szocialista demokrácia és a bürokrácia. Társadalmi Szemle, 1966. 7—8. sz.

Digitized by Google

musban sorra mindenki részt vesz majd az igazgatásban és hamarosan megszokja majd azt, hogy senki se igazgasson". Igen, de a technikai fejlődés és a munkamegosztás történetileg kialakult és továbbfejlődő szintjén nem nélkülözhető a társadalom igazgatásában sem a szakszerűség, sem az azt hordozó elkülönült szakértő igazgatási apparátus. Szocialista tulajdonviszonyok között ugyan lényegesen eltérő és sokban korlátozottabb az igazgatás elkülönülése és külön hatalma, létével azonban számolnunk kell, és csak előidéző alapjainak ismeretében küzdhetünk sikeresen a bürokrácia elhatalmasodása ellen. Egyszerre kell tehát fejlesztenünk is az önállósult igazgatást és mind magasabb szintre emelni a szakszerűséget, s küzdenünk is a bürokratizálódás veszélye ellen. Mégpedig úgy, hogy egyszerre *növeljük a szakszerűséget is, és fejlesztjük a szakapparátus demokratikus ellenőrzésének, befolyásolásának módszereit is.* Nincs más reális útja a bürokrácia leküzdésének, ezt egyértelműen bizonyítják a történeti tapasztalatok.

A továbbiakban nem is e dialektikus folyamat elvi-elméleti magyarázatával szaporítom a szót, hanem azoknak a tapasztalatoknak a történeti-szociológiai megvilágítására szeretném irányítani a figyelmet, amelyet *e kettős folyamat tényleges előrehaladása útján* szerezhettünk, mégpedig olyan területeken, amelyeken saját konkrét tapasztalataimra is támaszkodhatok. (Természetesen ez az elemzés csupán vázlatszerű lehet, hiszen csak tömeges vizsgálat tárhatja fel részletesen e jelenséget. Ugyanezért a következő áttekintés kísérleti jellegű is.)

A HELYI TANÁCSOK PÉLDÁJA

A szocialista országok közigazgatásában, illetőleg helyi államigazgatásában szervezetileg is pontosan követhető a hierachikus szakapparátus és a népi önigazgatás két vonala.

A szovjetek eredetileg olyan forradalmi népi szervek voltak, amelyeknek vagy nem volt elkülönült szakapparátusuk, vagy közvetlenül rendelkeztek azzal. Nálunk is ilyen volt a tanácsok eredete. A nemzeti bizottságok forradalmi népi szervek voltak, amelyek — a kialakuló központi szervek *politikai* irányításával — teljes helyi hatalmat gyakoroltak: megszüntették a régi igazgatási apparátust és közvetlen politikai befolyással alakították az újat, félretéve minden, akkor nem realizálható képesítési követelményt. A fejlődés útja azonban nem vezetett innen egyenesen a helyi tanácsok mai rendszeréig.

Az történt ugyanis, hogy az akkori koalíciós erőviszonyok következtében fokozatosan megszüntették a nemzeti bizottságok helyi hatalmát, és koalíciós képviselőtestületek, valamint új igazgatási apparátusok létrehozását segítették elő. 1946 és 1949 között nevükben a régi önkormányzati és közigazgatási szervek épültek fel, bár jellegükben már nem a régiek voltak, hanem a népi demokrácia kivívásáért folytatott politika küzdőterei lettek.

Digitized by Google

Ilyen előzmények után, a hatalom eldöltc alapján került sor a tanácsi igazgatási rendszer megszervezésére, tehát már nem a nemzeti bizottságok továbbfejlesztésével, hanem központi elhatározással, s az újabb szovjet államigazgatási minták felhasználásával.

Az 1950. évi I. törvény, az első tanácstörvény bevezetője a következőképpen jellemzi az új igazgatási rendszert: „A szocializmus útján haladó Magyar Népköztársaság olyan államszervezetet épít, amely biztosítja a dolgozók tevékeny és állandó közreműködését az államhatalom gyakorlásában és az államigazgatás munkájában, közelebb viszi az ügyintézést a dolgozó tömegekhez és következetesen érvényesíti a szocialista törvényesség elveit. A Magyar Népköztársaság országgyűlése az alkotmányban megállapított elveknek megfelelően megvalósítja a demokratikus államszervezet legmagasabb rendszerének formáját, a tanácsok rendszerét."

Néhány évi gyakorlati igazodás és tapasztalat után új tanácstörvény vált szükségessé, amely mint 1954. évi X. törvény született meg. Ez a törvény figyelemre méltó elvi egységbe ötvözött háromféle elemet: a szovjetek forradalmi tapasztalatait, a forradalom utáni szovjet igazgatás eredményeit, és a mi hazai igazgatási gyakorlatunk tanulságait. S mindez együtt azt eredményezte, hogy a demokratikus önkormányzati elemek — az államhatalmi funkció — és a szakszerű igazgatás követelményei — az államigazgatási funkció — kiegyensúlyozott egységet alkotnak a törvényben. Érdemes idézni a törvény néhány legfontosabb tételét:

„1. §. (2) A tanácsok demokratikus alapelvek szerint választott és a demokratikus centralizmus alapján működő testületi szervek. Működési területükön a dolgozó nép egységes államhatalmát képviselik, ellátják a társadalmi, gazdasági és kulturális vezetés feladatait.

(3) A tanácsok munkájukban közvetlenül a lakosságra támaszkodnak, biztosítják a dolgozók tevékeny részvételét, kezdeményezését és ellenőrzését az államhatalom gyakorlásában."

„7. §. (1) A tanács feladatait a tanácstagok állandó tevékeny közreműködésével látja el. A tanácstagok résztvesznek a tanács határozatainak és rendeleteinek meghozatalában, a tanács szervező és nevelő munkájában, a hozott határozatok és rendeletek végrehajtásának ellenőrzésében."

Mindezek a törvényi előírások egyértelműen kifejezésre juttatják *a tanácsok demokratikus jellegét, azt, hogy olyan választott népi önkormányzati szervek, amelyek feltétlenül felette állanak a szakigazgatási szerveknek és lényegében rendelkeznek azokkal.* Ugyanezt az elvet juttatják kifejezésre a tanácsok szerveire vonatkozó törvényi rendelkezések. Csak a legfőbbek ezek közül:

Digitized by Google

„6. §. (4) A tanács...

c) tagjai sorából megválasztja és indokolt esetben visszahívja a tanács végrehajtó bizottságát, vagy annak egyes tagjait;"

„31. §. (2) A végrehajtó bizottság feladatait tagjainak állandó, tevékeny közreműködésével oldja meg; tagjai résztvesznek a végrehajtó bizottság rendelkezéseinek meghozatalában, a végrehajtó bizottság szervező munkájában és a rendelkezések végrehajtásának ellenőrzésében."

Következetesen érvényesül tehát az az elv, hogy a tanács maga választja saját szerveit, maga rendelkezik velük, s ebbe csak a felettes tanácsi szerveknek, illetőleg az Elnöki Tanácsnak és a Minisztertanácsnak van beleszólása, nem pedig a minisztériumoknak. A minisztériumok, illetőleg szakapparátusok és a tanácsok közötti viszonyt pedig a demokratikus centralizmus elve alapján, a kettős alárendeltség szervezeti formájában rendezi a törvény. Erről a törvény szövege így szól:

53. §. (1) A tanács hatáskörébe tartozó szakigazgatási feladatokat a végrehajtó bizott szakigazgatási szervei látják el, amelyek egyrészt a végrehajtó bizottságnak, másrészt a felettes szakigazgatási szerveknek vannak alárendelve.

(2) A szakigazgatási szerveknek önálló intézkedési, irányítási és hatósági jogkörük van, és a jóváhagyott terv és költségvetés, továbbá a megállapított létszám és béralap keretében önállóan gazdálkodnak, illetve intézkednek.

(3) A szakigazgatási szerv működésének eredményességéért a végrehajtó bizottság és a felsőbb szakigazgatási szervek, legfelsőbb fokon a miniszter (országos hatáskörű szerv vezetője) egyaránt felelős."

Ezek a tételek a demokratikus önkormányzat és a szakigazgatási apparátus kettősségének az összeegyeztetését fejezik ki, mégpedig úgy, hogy elvileg és törvénybe foglalva, elejét veszik a szakapparátus bürokratikus önállóságának, mert a szakigazgatási szervek végig választott szerveknek vannak alárendelve: a község, a város, a járás és a megye szintjén a tanácsoknak, minisztériumi szinten az országgyűlésnek. Ugyanakkor a szakszerűség és az ágazati szakmai felelősség érvényesülésének is egyenes vonala van, mert az alsóbb szakigazgatási szerv alá van rendelve a felsőbbnek, egészen a minisztériumig.

Mégis, a gyakorlatban korántsem ilyen zavartalanul működik ez a rendszer. Annyira nem, hogy újból és újból felmerül a tanácstörvény reformja, s különösen most, a gazdaságirányítás reformjával kapcsolatosan. Ezenkívül a tanács és a minisztérium közötti, a tanács végrehajtó bizottsága és plénuma közötti, továbbá mindkettő és a lakosság közötti viszonyban is sok ellentmondás, megoldatlan probléma feszül. Pedig a törvény éppen a bürokrácia megakadályozása, illetőleg leküzdése szem-

Digitized by Google

pontjából is helyes elveket követ, hiszen együttesen juttatja érvényre a népi önigazgatás és a szakszerű igazgatás követelményeit, s a szakapparátust minden ponton alárendeli a választott demokratikus szerveknek. A gyakorlatban, a társadalmi valóságban kell tehát a feszültségek forrásának lennie.

Az általános és történeti okokat feltárja *Dallos Ferenc*nek a tanácsokról szóló könyve.* Utal a 40-es évek végén, az 50-es évek elején eluralkodó személyi kultusz olyan elemeire, mint az általános bizalmatlanság légköre, a helytelen gazdaságpolitikai intézkedések és módszerek, a tanácsok önállóságának megsértése, ezeknek irreális feladatokkal való megterhelése, a költségvetési önállóság hiánya és az elharapózott törvénytelenség.

Bár a helyzet azóta gyökeresen megváltozott, tanácsi problémáink mégis bőven vannak, mégpedig mindkét irányban: a szocialista demokrácia érvényre juttatásában is, a szakszerűség követelményeinek a megvalósításában is. Ezek — a történelmi előzmények hatásán túlmenően — mélyebben fekvő okokra vezethetők vissza, s megoldásukat csak új gyakorlat kialakításával érhetjük el. Csak a legfőbbeket emeljük ki ezek közül a problémák közül, s megoldásuk irányára világítunk rá.

A szakigazgatási szervek kettős függése a legélénkebben vitatott kérdés. A törvény pontosan kiegyensúlyozott egyenlőséget ír elő a kettős függésben. A különféle szakapparátusok a törvény szavai szerint a tanácsi végrehajtó bizottság szervei ugyan, létszámuk, szervezetük, költségvetésük kialakításában, a vezetők kinevezésében, az előírt képesítés és ügyrendjük tekintetében azonban az illetékes minisztériumoknak is döntő szava van; a minisztériumok tehát a maguk szervének is kell hogy tekintsék őket. A kettősség kiegyensúlyozott érvényesítése azonban a gyakorlatban nem valósul meg, s több oldalról elvileg is vitatják ennek helyességét.

A gyakorlatban a következő változatok vannak:

— Egyes szakosztályok (elsősorban a pénzügyi osztály, továbbá az építési és egészségügyi osztály) túlzottan központosítottak, úgyannyira, hogy a tanács kevéssé tudja befolyásolni őket, sőt inkább a tanács kénytelen alárendelni magát a szakigazgatás minisztériumi törekvéseinek.

— Más szakosztályok esetében úgy értelmezik a hatáskörök tanácsi szintre való leadását, hogy tulajdonképpen meg is szűnt a minisztérium szakigazgatási felelőssége, s ezek a feladatkörök lényegében a tanácsok felelősségi körébe tartoznak. (Ilyen a mezőgazdasági, ipari és művelődésügyi osztály).

— Az előbbiek következtében olyan kettős vonal is kialakult, hogy a minisztériumok, megelégelvén a tanácsokkal való kettősség vitáit, a tanácsokra hagyják a szakosztályt, igyekeznek viszont saját minisztériumi szerveik vidéki hálózatát olyan területeken is kiépíteni, amelye-

* A tanácsok a szocialista demokrácia szervei. Kossuth Könyvkiadó 1964.

Digitized by Google

ken ésszerűen nem kapcsolható ki a tanácsok felelőssége. Ilyen jelenségek — eltérő mértékben — szinte minden minisztérium vonalán előfordulnak.

Mi a megoldás ebben a helyzetben? Két szélsőséges felfogás van. Az egyik azt kívánja, hogy tovább kell lazítani a minisztériumok szakigazgatási felelősségét, olyan mértékben, hogy minden operatív hatáskörük szűnjék meg, és csak általános érvényű jogszabályokkal szabályozzák a tanácsok igazgatási tevékenységét. Ez az álláspont különösen a gazdaságirányítás reformjával összefüggésben kapott hangot.

A másik szélsőséges felfogás kevésbé jelentkezik ilyen kifejezetten, a gyakorlatban azonban annál makacsabban tartja magát, több vonalon is. Ennek az a lényege, hogy vagy meg kell szüntetni a tanácsi hatásköröket, vagy annyira formálissá tenni, hogy az illető szakágazat vonalán lényegében központosított minisztériumi szakigazgatás érvényesüljön.

A két szélsőséges álláspont jellemzése eléggé nyilvánvalóvá teszi, hogy bármelyikük érvényesítése csak súlyosbítaná a helyzetet és belátható időn belül az ellenkező koncepció elfogadására vezetne. Nincs tehát más megoldás, mint az érvényes törvényben kifejezett elvi koncepció fenntartása, s ezen az alapon a gyakorlat rugalmas alakítása. Ez természetesen szakadatlan vitákkal, érdekütközésekkel jár, de ezt nem lehet kikerülni. Illetőleg csak egyféleképpen lehetne kikerülni: *vagy a helyi önigazgatás, azaz a tanácsi felelősség, vagy a szakszerűségek és az ágazati felelősség feladásával.* Ez pedig egyaránt hiba lenne, illetőleg tartósan nem is lenne elviselhető.

A tanácsi vezetők szakszerűsége a másik nehéz probléma. A tanácsrendszer eredeti elvi alapjának az felelne meg, ha a választott tanácsi vezetők nem hivatásos igazgatási szakemberek volnának, hanem esetről esetre megválasztott emberek a termelésben közvetlenül dolgozók közül. Ez azonban két okból is nehéz, sőt szinte lehetetlen.

Az egyik ok: a szakszerűség objektív követelménye. Korunk társadalmi viszonyai oly mérvű szervezési-igazgatási tevékenységet kívánnak meg, hogy kellő szakmai felkészültségű vezetők nélkül lehetetlen az államigazgatás. Az állandóan felpanaszolt bürokratikus jelenségek legnagyobb része is olyan, hogy csak jobb és szakszerűbb szakigazgatás, illetőleg közigazgatás tudja kiküszöbölni. Ez pedig azt követeli, hogy az igazgatási vezetők minél magasabb szintű és minél korszerűbb igazgatási és vezetési ismereteket sajátítsanak el. (Más kérdés, hogy ehhez a jogi vagy a közgazdasági képzettség nyújt-e szilárdabb alapot, s nincs-e szükség e kettő ötvözetére.)

A másik ok pedig az, hogy nem olyan könnyű az út az igazgatási tisztségviseléstől vissza a termelési munkahelyig. (Még olyan meg-megújuló erőfeszítés mellett sem, amilyet Jugoszláviában fejtenek ki a rotáció elvének alkalmazásával.)

E tekintetben sincs tehát vagy-vagy megoldás. Nem lehet feladni a szakszerűség követelményét sem, de a választás elvét sem, illetőleg azt,

Digitized by Google

hogy a tanácselnök elsősorban a választók bizalma alapján foglalja el helyét. A gyakorlat rugalmassága és változatossága alapján lehet csak eljutni a kielégítő megoldáshoz. S ebben egyaránt szóba jöhetnek például ilyen megoldások:

— nem főhivatású elnök, de képesítéshez kötött főhivatású titkár;

— főhivatású és képesítéshez kötött elnök, de a végrehajtó bizottság tagjai közt minél kevesebb apparátusbeli;

— növelni a szakszerűségi követelményeket a tisztségviselőknél, illetőleg az apparátusban, és egyidejűleg növelni a tanácsi testületek hatáskörét is.

Végül a tanácsi testületek működése is a kulcskérdések közé tartozik. A törvényben államhatalmi és államigazgatási funkciókról van szó, s egyben e funkciókat ellátó tanácsi testületek tömegszervezeti jellegéről. A gyakorlatban az első kettő nem okoz különösebb nehézséget. Az államhatalmi funkciók önkormányzati jellegűek (elvi-politikai állásfoglalások, szabályalkotások és a képviseleti szervek megválasztása), az államigazgatási funkciók pedig a konkrét igazgatás irányítását és ellenőrzését jelentik (elvi döntések, a gyakorlatot befolyásoló előírások, nagyobb igazgatási ügyek eldöntése stb.). Más dolog e funkciók államjogi megfogalmazása és pontosabb elkülönítése.

A gyakorlati probléma a tanácsi testületek tömegszervezeti jellegével van. Ha a törvényben szereplő tömegszervezeti jelleg csupán annak a kifejezése — amint ezt a gyakorlatban általában értelmezik —, hogy a tanácsnak és bizottságainak legyen széles körű tömegkapcsolatuk a lakossággal, akkor a probléma csupán az, hogy mi ennek a tartalma. Nyilván nem lehet más, mint a helyi hatalmi és közigazgatási funkcióknak a legszélesebb demokratikus alapon való ellátása, más szóval az önigazgatás közvetlen vagy közvetett megvalósítása. Ilyen értelemben magának a tanácsnak is, bizottságainak is a lényegükből folyó funkcióinak normális gyakorlása teremti meg a tömegkapcsolatait. Ha azonban a tömegszervezeti jellegnek valami olyan értelmet tulajdonítunk, amely a helyi hatalmi és igazgatási funkciókon kívül van, akkor olyan kérdéssel találjuk magunkat szemben, amely aligha megoldható. Akkor ugyanis azt kellene mondanunk, hogy az országgyűlésnek is van tömegszervezeti jellege, s ez nyilván értelmetlen volna. Állami testületek esetében tehát nincs szükség valamilyen külön tömegszervezeti jelleg konstruálására, hanem hivatásuk demokratikus betöltése az, amit tömegszervezeti jellegnek is szokás nevezni.

Mindezek után fel kell tenni a kérdést, hogy *tanácsi igazgatásunknak melyik oldalát kell a jelenlegi helyzetben elsősorban fejlesztenünk: demokratikus testületi vonásait, vagy az igazgatás szakszerűségét?* Akár a gazdaságirányítás reformjának követelményeit, akár politikai életünk demokratizálódásának az előrehaladását, vagy a kommunális feladatok megoldásának a szorító szükségét nézzük, egyaránt szükséges *mindkét oldal erősítése.* A bürokrácia csökkentésének és megfékezésének is ilyen kétoldalú feltételei vannak. Ahhoz ugyanis, hogy a felpanaszolt bürok-

Digitized by Google

ratikus jelenségeket leküzdjük, jobb, szakszerűbb, hatékonyabb és korszerűbb igazgatásra van szükség, mégpedig olyanra, amely a társadalmi szükségletek kielégítését szolgálja. A gyakorlatban azonban nem lehet mindent egyszerre fejleszteni. A döntő láncszemet kell megragadni, s a jelen esetben ez két dolog: először az, hogy a tanácsi testületekben a nyílt vita és a demokratikus elhatározás állandó gyakorlattá váljon, másodszor pedig az, hogy a döntéseket előkészítő és végrehajtó igazgatási apparátust korszerűen fejlesszük, a szakszerűség magasabb szintjére emeljük.

A fejlődés előrehaladása és különösen a gazdaságirányítás reformja nyomán jelentkező újabb követelmények előbb-utóbb napirendre tűzik a tanácstörvény reformját. Az ezt előkészítő viták előreláthatóan két irányban fognak kibontakozni: egyfelől a szakszerűség követelményeit, másfelől a demokratizálódás erősítését fogják előtérbe állítani. Mindkét álláspont alátámasztható, a törvény szükséges reformja során azonban — éppen az előbbiek figyelembevételével — csak a kettő dialektikus egysége lehet az elfogadható megoldás.

TOVÁBBI PÉLDÁK ÉS A MOZGÁS IRÁNYA

A helyi tanácsok kissé részletesebben elemzett példája tanulságos képet nyújt a demokrácia és a szakszerűség egymáshoz való viszonyáról. De nem kevésbé tanulságos a kép más területeken. Ezek közül két messzebb eső területről vegyünk még példát, hogy — minden részletezés nélkül — felidézve ezeket, több támpontot kapjunk a szóban forgó folyamat történeti mozgásának megítéléséhez.

A termelőszövetkezetek egyfelől szövetkezeti formában működő társadalmi szervezetek, másfelől szövetkezeti tulajdonban levő vállalatok, amelyek gazdasági tevékenységet folytatnak. E kettősségük azonban csak újabban vált nyilvánvalóvá, amikor történeti pályájuk kezdeti szakaszát már meghaladták. Kezdetben is nyilvánvaló volt, hogy a termelőszövetkezetek gazdasági célú szervezetek, akkor azonban kettős jellegük még összeolvadt, illetőleg elmosódott. Pontosabban: olyan különleges jellegű társadalmi-gazdasági szervezetekként jelentek meg a történelem színpadán, hogy az első alapszabályok nem is határozták meg közelebbről, miféle szervezetek.

Ilyen fejlődés után érthető meg, hogy ma a termelőszövetkezeti mozgalomban a két legtöbbet emlegetett jelszó: *a vállalatszerű gazdálkodás és a szövetkezeti jelleg fejlesztése.* Könnyen felismerhető, hogy az egyik a szakszerűség, a másik a demokratikus vonások hangsúlyozását jelenti.

Korábban viszont *a termelőszövetkezetek állami irányításáról és a termelőszövetkezeti demokráciáról* beszéltünk. Igen, mert akkor a termelőszövetkezetek vállalati jellege nem volt elismert, illetőleg nyilvánvaló, s szövetkezeti jellegük is inkább tömegszervezeti értelemben került előtérbe. Mindezek folytán a szövetkezeten belül a kollektív vezetés

Digitized by Google

elvét tartottuk a legfőbb szabálynak, a szövetkezeten kívül pedig az állami támogatás és irányítás követelményét. Ilyen körülmények között azonban az állami (tanácsi) irányítószervek bürokratikus viszonyba kerültek a termelőszövetkezetekkel, hiszen irányító tevékenységük nem a termelőszövetkezetektől függött, hanem a felettes állami szervektől. Ez a helyzet szülte a termelőszövetkezetek részéről mind élesebben megfogalmazott panaszokat önálló gazdálkodásuk akadályozása miatt. Alul, a termelőszövetkezetekben pedig tulajdonképpen tömegszervezeti minta szerint szabályoztuk a kollektív vezetést, ez pedig alkalmatlan volt arra, hogy a kellő szakszerűséggel és a szükséges egyéni felelősséggel lehessen meghozni a gazdasági döntéseket és az operatív üzemvezetési intézkedéseket. Ez a helyzet sokban formálissá tette a vezető testületek szerepét, a szövetkezeti tisztségviselők és szakvezetők egyéni döntései és intézkedései viszont mintegy „törvényen kívüli" helyzetbe kényszerültek.

Mindezek a feszültségek és megoldatlanságok felszínre kerültek a gazdaságirányítás reformja kapcsán, s a szövetkezeti törvény mostani megalkotása során nem utolsósorban a bürokratizálódás elé kell gátakat emelni, a törvény jogi eszközeivel is. Ez érthetővé teszi, hogy olyan mélyreható és gyakran éles viták folynak a vezető testületek hatásköréről, a tisztségviselők és az üzemi szakvezetők jogairól és kötelességeiről, valamint a tagsági viszony tartalmáról.

A megoldás útjai azonban már feltárultak, éppen a termelőszövetkezetek kettős természetének világos felismerése nyomán. Ebből folyik, hogy a termelőszövetkezetek vállalati jellegét és ezzel együtt a szakszerűség érvényesülését is fokozni kell, s a szövetkezeti jelleget, más szóval a demokratikus vonásokat is erősíteni kell. Csak e kettős törekvés egyidejű érvényesítésével lehet elérni azt, hogy a termelőszövetkezetek korszerű, magas színvonalú és eredményesen gazdálkodó üzemek és demokratikusan vezetett szövetkezeti közösségek is legyenek.

A tanácsok és a termelőszövetkezetek esetében a szakszerűség, illetőleg a szakapparátus és a közvetlen dolgozók közötti viszony alakulásáról, s ebben a bürokratizálódás kifejlődéséről vagy visszaszorításáról van szó. A harmadik példa, *a tudományos igazgatás* esetében más a helyzet. Itt két szakszerűség áll szemben egymással (emellett természetesen az igazgatási apparátus és a tudományos dolgozók közötti viszony is fennáll). Az egyik szakszerűség az igazgatásé, a másik a tudományos munkáé, mindkettő nélkülözhetetlen, de szükségszerűen szembe is kerül egymással.

A tudományos igazgatás szakszerűsége azt követeli, hogy a társadalom, az egyes intézmények oldaláról (a tudományos kutatás szempontjából nézve tehát kívülről) minél inkább tervezett, áttekinthetően és ellenőrizhetően szervezett legyen a kutatómunka, s minél több eredménye közvetlenül felhasználható legyen. Röviden szólva: minél jobban irányított legyen.

A tudományos munka szakszerűsége pedig azt követeli, hogy a

Digitized by Google

kutatás minél következetesebben a tudományos megismerés módszereit alkalmazza, minél önállóbban törjön új ismeretek feltárására, s minél kevésbé engedje magát eltéríteni az eredménnyel kecsegtető megközelítés útjairól.

Mindkét szakszerűségi követelmény helytálló és szükséges, s ezért a kettő közötti ütközés úgyszólván elkerülhetetlen. Következésképpen szükségszerű az is, hogy a tudomány művelői panaszkodnak az igazgatás bürokratizmusa miatt, és fordítva, hogy a tudományos kutatást igazgatók támadják a kutatóknak a tudományos műhely fedezékébe való visszahúzódását. Ez az ütközés azonban egyben mindkét oldalra kihatóan serkentő is.

S a gyakran és jogosan felpanaszolt tudományos igazgatási bürokráciának a csökkentésére sincs más mód, mint hogy a két összeütköző törekvés kölcsönösen szorítsa és korrigálja egymást. Az sem oldja fel az ellentmondást, ha a tudomány művelőre bízzuk az igazgatást. Ők a tudomány szakszerűségét képviselik, s ez általában nem esik egybe a tudományos igazgatás szakszerűségével, sőt legtöbbször nagyon rosszul pótolja azt. Ezért csak az a járható út, hogy tudatosan látva a kettősséget, a legésszerűbb összeegyeztetést érjük el. Ez az egyetlen járható útja a bürokratizálódás csökkentésének: minél jobb és magasabb színvonalú tudományos igazgatás, minél következetesebb tudományos kutatói törekvések, hogy a kettő összeegyeztetése minél magasabb színvonalon következzék be.

A társadalmi tevékenység sok más területéről is idézhetnénk hasonló és szintén tanulságos példákat. A tanulság azonban mindenképpen ugyanaz lenne: a bürokrácia leküzdésének útja a szakszerűség és a demokrácia együttes erősítésén és kölcsönös egymásrahatásukon keresztül vezet. *A történeti fejlődés tényleges előrehaladásában* azonban korántsem ilyen egyértelmű a helyzet. A fejlődés során hol az egyik, hol a másik oldal kerül előtérbe, s egy-egy időszakra éppen az jellemző, hogy melyik tendencia kerül túlsúlyba.

A kiélezett osztályharc, a nagy forradalmi akciók időszakában — ilyen volt nálunk például a munkás-paraszt hatalomért és a proletárdiktatúra kivívásáért folytatott harc időszaka — a szakszerűség követelményei feltétlenül és egyértelműen alárendelődtek a demokratikus-politikai követelményeknek. A földreform, az államosítás, a régi államhatalmi és államigazgatási szervek szétverése és új, szocialista intézmények létrehozása mind olyan forradalmi akciók voltak, amelyek során a demokratikus népi erők, illetőleg a proletárdiktatúra politikája elsöpörték a szakapparátusok ellenállását, minden valódi és főleg politikai célzatú „szakszerűségi" igényükkel együtt.

Megváltozott azonban a helyzet, amikor az új szervezeti viszonyok kialakultak, s az állam és a gazdaság intézményei, irányítási rendszere — ma úgy mondhatjuk: mechanizmusa — normálisan működni kezdett. Ekkor fokozatosan önállósultak az igazgatási apparátusok, és ezzel létrejöttek a bürokratikus viszonyok feltételei. A személyi kultusz

Digitized by Google

körülményei még külön erősítették is e tényezőket, főképpen a demokratikus vonások háttérbe szorításával és a törvényesség súlyos megsértéseivel. Ilyen körülmények között határozott bürokratizálódási folyamat haladt előre, megtetézve azzal, hogy egy ideig leküzdésének a frontja sem alakulhatott ki, mert sem a szakszerűség, sem a demokrácia követelményei nem juthattak kellően érvényre, s különösen nem bontakozhatott ki a kettő kölcsönös függésének megteremtésére irányuló folyamat.

1957-től kezdve azonban új helyzet alakult ki. A bürokratizmus nem szűnt meg ugyan, de az döntő változást hozott, hogy a szakszerűség követelményei kezdtek jobban érvényesülni, s a demokratizálódás folyamata is mind határozottabban utat tört. A kettő együtt azt jelentette, hogy az objektív törvényszerűséggel létező bürokratizmussal szemben leküzdésének a feltételei is kezdtek létrejönni. Ennek a folyamatnak a legjellemzőbb elemei: a szakszerűség fokozódó elismerése, a tudományos munka növekvő megbecsülése, a szakképzettség kiszélesítése és a képesítés mind szélesebb körű megkövetelése, ugyanakkor a népfrontpolitika megerősödése, a szocialista demokrácia sokoldalú kibontakozása és szocialista intézményeink belső fejlődésének előrehaladása az újabb gazdasági, társadalmi és kulturális feladatok megoldásában.

Az előrehaladó fejlődés kiemelkedő eseménye *a gazdaságirányítás reformja*. Mégpedig egyaránt jelentős ennek minden eleme: előkészítésének a módszere, a régi mechanizmus kritikai elemzése, az új mechanizmus irányelveinek a meghatározása és nem utolsósorban a reform előkészítésének és megvalósításának a politikai légköre, valamint várható általános politikai következményei és hatása. Ezek alapján indokolható az olyan prognózis, hogy a következő időszakban javulnak a bürokratikus jelenségek leküzdésének feltételei. És ennek az útja: a demokrácia és a szakszerűség együttes növekedése és kölcsönös függésük erősödése.

Digitized by Google

MÓD ALADÁRNÉ:

Társadalmi rétegződés Magyarországon

Folyóiratainkban az elmúlt hónapokban két helyen is olvashattuk, hogy a társadalmi struktúra problémái körében „szinte áthidalhatatlannak tűnő szakadék tátong az empirikus statisztikai megközelítések és az elméleti igényű munkák közt". Elméleti és gyakorlati munka azonban soha nem eshet teljesen egybe, minthogy az elmélet részben gazdagabb, részben szegényebb mint a gyakorlat. Gazdagabb, mert a lényegest általánosítja, és szegényebb, mert ennek következtében szükségszerűen elvonatkoztat, nem követi a jelenségvilág sokrétűségét. Ennek következtében a gyakorlati kutatás mindig csak arra törekedhet, hogy a lehető legnagyobb mértékben megközelítse az elméleti kategóriákat. Ezért csak akkor jogosult szakadékról beszélni az elmélet és a gyakorlat között, ha a megközelítés messze elmarad a megkövetelhető mértéktől. Ami a statisztikát illeti: a gyakorlati statisztikai kutatás természetesen nem merítette ki maximális lehetőségeit, de az elméleti követelmények megközelítése területén szerintem mégsem akkora az elmaradás, hogy szakadékról beszéljünk. Az eddigi vizsgálatok révén, ha mindent természetesen nem is, de nagyon lényeges dolgokat megtudhattunk társadalmi struktúránkról.[1]

Az elmélet és a gyakorlat viszonya abban a vitában merült fel, hogy változatlanul az *osztályok szerinti vizsgálat* a leglényegesebb-e a társadalmi struktúrában. Akik az igenlő álláspontot képviselik, azok is hozzáteszik, hogy az osztályviszonyok nem merülnek ki a tulajdonviszonyokban, de minthogy az osztályviszonyok lényegében a tulajdonviszonyokban gyökeredznek, a társadalmi struktúrát elsősorban a tulajdonviszonyok szempontjából kell vizsgálni. A vitázók másik része szerint a társadalmi struktúra vizsgálatánál nem ezekre, hanem *más elemekre* kell helyezni a fő hangsúlyt. A vitázók idehaza és más szocialista országokban sok érvet és talán még több kijelentést és idézetet sorakoztatnak fel álláspontjuk védelmében. Saját álláspontomat — nem általános érvénnyel, hanem konkrétan a mai magyarországi társadalmi

[1] Itt elsősorban a „Társadalmi rétegződés Magyarországon" című munkánkra gondolok. (KSH Időszaki Közlemények, 1966/11.)

Digitized by Google

viszonyokra vonakozólag — abban foglalom össze, hogy *a nagyüzemi termelőeszközök köztulajdona mellett nem maguknak a tulajdonviszonyoknak az alapján lehet a társadalmi struktúrával kapcsolatos legfontosabb elméleti és gyakorlati következtetéseket levonni. De ha önmagukban a tulajdonviszonyok nem adják is meg a legfontosabb alapot, az osztályok Lenin által meghatározott kritériumai együttvéve tartalmazzák mindazt, ami mai körülményeink közt is változatlanul alapvető, meghatározó.* Nálunk azonban lényegesen más az egyes kritériumok súlya, jelentősége, s társadalmi struktúránk vizsgálatánál ezt megfelelően figyelembe kell venni.

A társadalom osztályalapon való gyakorlati vizsgálatát nagymértékben nehezíti, hogy elvileg nincs egyértelműen tisztázva, kit kell ma a *munkásosztályhoz* tartozónak tekinteni. A klasszikusok által adott különböző meghatározások alapvetően más körülményekre vonatkoztak, ezért ezeket a változott körülményeknek megfelelően kell alkalmaznunk, ez pedig eddig még nem történt meg kielégítően. Az ilyen irányú kísérletek általában a *termelőmunka* fogalmához kapcsolódnak. Ez elvben kézenfekvő, hiszen a termelőmunka és munkás nagyon szorosan összetartozó fogalmak. De magának a termelőmunkának a fogalma sem használható a körülményektől függetlenül, és a termelőmunka mai értelmezésével is adósok vagyunk még. Marx hangsúlyozta, hogy a termelőmunka meghatározott társadalmi viszonyok között folyik, s ezért minden társadalmi rendszerben külön kell meghatározni ennek fogalmát, tartalmát. Ő maga sem általánosságban, hanem a kapitalista társadalomra vonatkozólag határozta meg ezt. Az Értéktöbblet-elméletekben, amelyben részletesen foglalkozik ezzel a kérdéssel, többször leszögezi, hogy „csak az a munka, amely tőkét termel, termelőmunka".[2] És hogy semmi kétséget se hagyjon hátra a tekintetben, hogy ez a meghatározás, amely a munka tartalma iránt teljesen közömbös, korának konkrét termelési viszonyaiból van véve, azt az extrém példát hozza ugyanitt, hogy „Eszerint például a színész, még a bohóc is, termelő munkás, ha egy tőkés (a vállalkozó) szolgálatában dolgozik, akinek több munkát ad vissza, mint amennyit a munkabér formájában kap tőle...[3] Ez a meghatározás azonban éppen az akkori körülmények következtében idővel túl szélesnek bizonyult, mert elmosta a különbséget a társadalom jólétét létrehozó kizsákmányolt munkásmilliók és a burzsoáziát kiszolgáló ingyenélő naplopók közt. Ezért a termelőmunka döntő jellegzetessége mellett mint „második mellékmeghatározás" szükségessé vált a munka *tartalma szerinti* megkülönböztetés is, amely szerint termelőmunka, azaz tőkét termelő

[2] Marx: Értéktöbblet-elméletek. 121. old.
[3] Uo., 122. old.

Digitized by Google

munka az, amely árukat, s mint ilyeneket, túlnyomórészt anyagi javakat termel: következésképp nem termelőmunka az, amely személyi szolgálatokat nyújt. Hogy milyen nagy mértékben a burzsoázia elleni osztályharcban gyökerezett ez a második mellék-meghatározás is, azt eléggé megvilágítja Marx idevonatkozó magyarázata: „Jellemző, hogy az összes »nem-termelő« közgazdászok, akik semmit sem nyújtanak saját szakukban, a termelőmunka és nem-termelőmunka megkülönböztetése ellen vannak. A burzsoá irányában azonban ez... azt fejezi ki..., hogy a polgári világ minden világok legjobbika, minden hasznos benne... A munkások irányában ez azt fejezi ki, hogy teljesen rendjén való, hogy a nem-termelők nagy tömegű terméket esznek meg, mert ugyanannyival járulnak hozzá a gazdagság termeléséhez, mint a munkások, ha a maguk módján is."[4]

Minthogy nálunk ma a termelés célja nem a profit, és a társadalmilag hasznos tevékenység nem korlátozódik az anyagi javak termelésére, a termelő munka nyilvánvalóan *új definíciót* kíván, s ezt értelemszerűen figyelembe kell venni a munkásosztály meghatározásánál is. Természetesen a mi társadalmunkban sem mindenki végez társadalmilag hasznos tevékenységet. Fajtáját tekintve azonban nálunk lényegében minden tevékenység hasznos, csak konkrét tartalmát tekintve nem minden az. A határvonal így nem az anyagi és a nem anyagi szféra között húzódik, mert konkrétan nem hasznossal, sajnos, itt is, ott is találkozhatunk. Ez nem jelenti azt, hogy nem célszerű most is különbséget tenni — sokféle okból — az anyagi termelésben és a szolgáltatási szférában dolgozók közt. Ez azonban csak egyike, nem is a legfontosabbika annak a sok különbségnek, amely a társadalmi termelés különböző területein dolgozók közt fennáll.

A munkásosztály új meghatározására, amelynek időszerűsége általában elfogadott, különböző gondolatok, javaslatok vetődnek fel. A kritériumok közt egyelőre keveredenek a származás, az eredeti foglalkozás és a jelenlegi tevékenység szempontjai, de az elgondolások leegyszerűsítő módon tapadnak a termelőmunka régi, azaz a kapitalista körülményekre adott marxi fogalmához. Elég általános ugyanis az az elképzelés, hogy *az anyagi termelés szférájában dolgozók* sorolandók a munkásosztályhoz, mégpedig nemcsak a munkások, hanem a műszaki-gazdasági értelmiségiek is. Ha ez a meghatározás kétségtelen haladást jelent is a korábbihoz képest, amelyben az értelmiség egészében nem volt a munkásosztályhoz sorolható, szerintem *még mindig nem megfelelő*. Természetesen nem vállalkozhatom arra, hogy e cikk keretében kísérletet tegyek a munkásosztály korszerű meghatározására. E kérdésre itt csak azért tértem ki, hogy egy gondolattal hozzájáruljak a további vitához, annál is inkább, mert a társadalmi rétegződés megfelelőbb vizsgálata is aláhúzza e fontos kérdés elméleti tisztázásának szükségességét.

[4] Marx: Értéktöbblet-elméletek, 255. old.

Digitized by Google

Tulajdonviszony és munkajelleg

Ezek után rátérek arra, hogy miért nem állítottuk a tulajdonviszonyokat vizsgálatunk homlokterébe, de milyen összefüggésben, milyen keretek közt tartottuk mégis lényegesnek ezek vizsgálatát.[5]

Akik változatlanul a tulajdonviszonyokat tartják legfontosabbnak a társadalmi szerkezet vizsgálatában, azok abból a marxi alaptanításból indulnak ki, hogy a történelem osztályharcok története, az osztályokat pedig döntően a *tulajdonviszonyok rendszerében játszott szerepük* különbözteti meg. Az osztályoknak ezt a szerepét állítja előtérbe Leninnek az a meghatározása is, mely szerint „az osztályok az emberek olyan csoportjai, *amelyek közül az egyik eltulajdoníthatja a másik munkáját* (kiemelés tőlem — M. A.), annak következtében, hogy a társadalmi gazdaság adott rendszerében különböző a helyzetük".[6] Az osztályharc, mint a fejlődés elsőrendű motorja, elválaszthatatlan az antagonisztikus osztályok létezésétől, nyilvánvaló tehát, hogy a mi társadalmunkban a tulajdonviszonyok már *nem játszhatják ugyanazt a szerepet,* mint azelőtt. A termelőeszközökhöz való viszony különbözőségei alapján társadalmunkban ugyanis még vannak osztályok, sőt osztályhelyzetükből kifolyólag még bizonyos érdekellentét is van ezek között (például a szövetkezeti parasztság a mezőgazdasági termékek magas, a munkásság viszont ugyanezeknek alacsony piaci árában van érdekelve), de természetesen nem a közöttük levő harc a fejlődés legfőbb motorja, hiszen végső soron azonosak mindkét osztály alapvető érdekei. Ezért amilyen mértékben távolodunk az antagonisztikus osztálytársadalmaktól az osztálynélküli társadalom felé, olyan mértékben csökken a termelőeszközök köztulajdona alapján a tulajdonviszonyoknak, mint önmagában hosszú időre megoldott kérdésnek a szerepe a társadalmi fejlődésben, s olyan mértékben lépnek az osztályellentétek helyébe *más, megoldásra váró, előrehajtó ellentétek.* A legfőbb feladat éppen ezeknek az új feszültségeknek, új ellentéteknek a feltárása.

Ha a körülmények változására való tekintet nélkül változatlanul érvényben akarjuk tartani a korábbi meghatározásokat, akkor ennek következménye, hagy a régitől nem látjuk meg az újat. A statisztikai vizsgálatnak pedig elsősorban ehhez kell hozzájárulnia a maga sajátos eszközeivel. Arra nem válaszolhat ugyan, hogy milyen szerepet játszanak az egyes osztályok, rétegek a társadalmi haladásért új körülmények közt folyó új harcban. De más tudományágak számára jó alapot nyújt ehhez azzal, hogy megmutatja: objektíve milyen fontosabb *csoportok* vannak, milyen statisztikailag jellemezhető *különbségek* vannak közöttük, és ezek alapján milyen *tendenciákat* képviselnek. Mindezt a perspektíva tükrében kell megtenni. A perspektíva

[5] A „tulajdonviszonyok" közismert módon rendkívül komplex fogalmat takarnak. A szóbanforgó összefüggésben, és így a jelen cikkben is, „tulajdonviszonyokon" értelemszerűen nem e fogalom teljességét, hanem egyedül annak jogi formáit értem.

[6] Lenin Művei 29. kötet, 428. old.

Digitized by Google

pedig az, hogy ha még nagyon messze vagyunk is tőle, *az osztály nélküli társadalom felé haladunk;* ezért a vizsgálatnak elsősorban arra kell fényt derítenie, milyen mértékben közelítjük meg ezt. Az osztály nélküli társadalom pedig nemcsak a termelőeszközökhöz való viszony különbözőségeinek megszűnését, hanem ennél sokkal többet foglal magában: a termelőerők óriási növekedése alapján a falu és város, valamint a fizikai és szellemi munka közti különbség megszünését, új eszmeiség és erkölcsiség, új társadalmi kapcsolatok, újfajta fegyelem kialakulását. Minthogy mindez nem közvetlenül magukat a tulajdonviszonyokat, hanem az ezekben gyökerező követelményeket jelenti, nyilvánvaló, hogy figyelmünket nem elsősorban magukra a tulajdonviszonyokra, hanem azokra az új jelenségekre kell fordítanunk, amihez még csak az alapokat raktuk le a társadalmi tulajdon jogi formáival.

Az elmondottak jegyében teljesen egyetértek vizsgálatunk egyik bírálójának, *Molnár Zoltánnak* azzal a megállapításával, hogy még ezután kell eljutnunk a hatalom megszerzésétől, a termelőeszközök tulajdonjogától a köztulajdon „egyetemes és valóságos birtoklásáig". Az azonos megállapításból azonban ellentétes következtetéseket vonunk le: Molnár Zoltán azt, hogy a tulajdonviszonyokat kell a vizsgálat középpontjába állítani, én azt, hogy olyan módon kell a vizsgálatot végezni, hogy az megmutassa: milyen fontosabb rétegek alakultak ki a jelenlegi tulajdonviszonyok alapján.

Az előbbiek szerint adott viszonyaink közt nem a tulajdonviszonyok szerinti struktúrát tartom elsősorban vizsgálandónak, de több szempontból mégis *nélkülözhetetlennek ítélem ezt.* Először is: fontos ez a múlttal való összehasonlításhoz, amikor az osztályhoz tartozásnak egészen más jelentősége volt, mint most. Másodszor: fontos a külvilággal való összehasonlításhoz, hiszen a klasszikus értelemben vett osztálytársadalmakkal elsősorban tulajdonviszonyainkat kell szembeállítanunk. Ezen túlmenően: a hosszú történelmi folyamat során kialakult osztályoknak igen lényeges sajátosságaik alakultak ki, amelyek a tulajdonviszonyok változásával sem tűnnek el egyik napról a másikra, többek között azért sem, mert az osztályviszonyok különbözősége történetesen nagymértékben egybeesik egyfelől a mezőgazdaság és a többi termelőág, másfelől a falu és város közti különbséggel. Végül, de nem utolsó sorban: társadalmunkban vannak olyan osztálykülönbségek is, amelyek nem a régi osztályviszonyok örökségei, hanem éppen mai viszonyaink talaján keletkeztek. Ilyen például a munkások és alkalmazottak állami intézkedésekkel szabályozott keresete és a termelőszövetkezeti tagság jövedelmének nagyobb mértékű függése saját döntéseitől, továbbá, ennek vetületeként, a megélhetés forrásának rendszeressége vagy esetlegessége, és nem utolsó sorban ezek tükröződése a tudatban.

Az eddig mondottak abban foglalhatók össze, hogy bár társadalmunk ma már csak baráti osztályokból áll, szükség van a tulajdon-

Digitized by Google

viszonyokból származó, a múltból továbbélő vagy újonnan keletkező különbségek ismeretére. Azaz, amíg vannak osztályok, addig *indokolt és szükséges a társadalmi struktúrának a tulajdonviszonyok szerinti vizsgálata is. Ez a kiindulási alap, de ez nem jelenti egyben azt is, hogy ez a legfontosabb.* Maguknak a tulajdonviszonyoknak a kapitalizmustól a szocializmus teljes felépítéséig vezető úton egyre csökken a jelentőségük, ugyanakkor egyre nő a jelentőségük azoknak az új viszonyoknak, amelyek az osztály nélküli társadalomnak a sajátosságai lesznek. Ezek, ha nem is teljesen kifejlett formában, már ma is megvannak társadalmunkban, s a társadalmi struktúra vizsgálatának elsőrendű feladata, hogy a már ma is meglevő és perspektívában egyre szélesebb körre terjedő új viszonyokról képet adjon.

A Központi Statisztikai Hivatal ennek megfelelően kétféle vetületben vizsgálta a társadalmi struktúrát. Egyrészt vizsgáltuk a népesség tulajdonviszony szerinti csoportjait, s a rendelkezésünkre álló statisztikai fogalom, a „foglalkozási viszony" legátfogóbb csoportjaival ezt a következők szerint közelítettük meg:

1. Bérből és fizetésből élő munkások és alkalmazottak és ezek eltartottai.
2. Mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok és eltartottaik.
3. Önállók és eltartottaik.[7]

A cél az volt, hogy a társadalom egészéről adjunk képet, s ezért külön csoportot kellett képezni azokból a háztartásokból, amelyekben nem beszélhetünk foglalkozási viszonyról, nevezetesen ahol a háztartásfő nyugdíjas és kereset nélküli. A tulajdonviszonyok szerint elvben természetesen sokkal részletesebb csoportosítás is lehetséges lett volna, — a klasszikusok figyelmeztetnek rá, hogy e tekintetben milyen sokféle árnyalat van —, a tulajdonviszonyok mostani jelentősége következtében azonban a fentieket kielégítőnek ítéltük.

A vizsgálat homlokterébe a népességnek azokat, a más szempontok szerint képzett csoportjait állítottuk, melyeknek egyelőre csak a neve egységesen elfogadott: *„rétegek"*. Ennek a fogalomnak a tartalma nincs elméletileg szabatosan és egyértelműen meghatározva, és a köznyelvben is többé-kevésbé különböző tartalommal használják ezt. *Hegedüs András* szerint („A szocialista társadalom struktúrájáról" című írása alapján) a „rétegek" — egymástól elkülönülő funkciójú, érdekű és célú társadalmi csoportok. Megítélésem szerint ez a meghatározás *nem kielégítő*, mert a felsorolt kritériumok (önálló funkció, érdek és cél) szinte ugyanolyan joggal alkalmazhatók a népesség igen széles, vagy nagyon szűk csoportjaira. A réteg-meghatározás így többé-kevésbé látszólagos, szerintem még csak keressük a legfontosabb meg-

[7] A munkások és alkalmazottakhoz soroltuk a kisipari szövetkezeti tagokat is, mert ezek a szóbanforgó vizsgálat szempontjaiból sokkal közelebb állnak a munkásokhoz, mint a szövetkezeti szektor zömét alkotó mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagokhoz. Az önállók csoportjába soroltuk a kisszámú, alkalmazásban nem álló szellemi szabadfoglalkozásúakon kívül a kisiparosokat, a kiskereskedőket és az ugyancsak kisszámú egyénileg gazdálkodó parasztokat.

Digitized by Google

határozóit azoknak a rétegeknek, amelyeket ma vizsgálnunk kell. A „réteg" fogalomnak egyébként kétségtelen hátránya, hogy nem határozható meg olyan objektív egyértelműséggel, mint az „osztály". Az adott esetben azonban ez bizonyos előnnyel is jár, mert a fogalom rugalmasabban, a konkrét követelményeknek megfelelően kezelhető. Objektív alapja általánosságban a munkamegosztásban, konkrétan a termelőerők, a technikai fejlettség színvonalában van, ez azonban csak a keretet adja meg, s még nem határozza meg magukat a rétegeket.

Minthogy a réteg-fogalom nincs egyértelműen definiálva, a különböző szocialista országokban kisebb-nagyobb mértékben különböző réteg-kritériumokat jelölnek meg. Bizonyos rétegképző ismérveket mindenütt megállapítanak (joggal feltehető, hogy ezek a leglényegesebbek), egyeseket többhelyütt, másokat csak helyenként. Mindenütt megtalálhatók a társadalmi munkamegosztás keretében kifejtett tevékenységgel kapcsolatos kritériumok. Ilyenek: a munka technikai apparátusának szintje, a munka komplex vagy egyszerű volta, alkotó, intellektuális vagy rutin jellege, továbbá a munka kifejtéséhez szükséges képzettség foka. Többhelyütt fontosnak tartott, de nem általános rétegképző kritérium: a jövedelem és életszínvonal, a jövedelem formája, a műveltség, a kultúrszínvonal, továbbá a vezető—vezetett viszony különböző fokozata. Végül egyes helyeken kritériumként merül fel a tevékenység területe, egyfelől szorosan vett földrajzi értelemben (falu—város), másfelől a munkamegosztás értelmében (ipar—mezőgazdaság); ezenkívül van aki a társadalmi presztizst, a szellemi élet gazdagságát, a kulturális életnek, valamint a szabad idő eltöltésének változatosságát és színvonalát is a rétegképző ismérvek közé sorolja. Minthogy az egyes kritériumok alkalmazásával utólag nem szintetizálható különböző struktúrákat kapunk, saját vizsgálatunkban a szerintünk *legfontosabb* rétegképző ismérvet választottuk ki, s azt kutattuk, hogyan viselkednek más fontos kritériumok szerint az ennek alapján kapott rétegek.

Empirikus tapasztalat és elméleti megfontolás alapján legfontosabb kritériumként *a társadalmi munkamegosztásban kifejtett tevékenység jellegét* (röviden: a *munkajelleget)* választottuk. A jelleg meghatározásában elsősorban a munkához szükséges képzettség különböző fokozatait vettük figyelembe, és bizonyos mértékig a vezető funkciót, ezenkívül a mezőgazdasági, illetve nem mezőgazdasági tevékenységet. Választásunkat elvileg az indokolja, hogy az anyagi és kulturális jólét emelésében elsősorban az egymástól a munka jellege szerint különböző rétegek játszanak különböző szerepet; empirikusan pedig az, hogy a munka jellege nagymértékben meghatározza a statisztikailag mérhető fontos többi különbséget (pl. az iskolázottsági, műveltségi, életkörülménybeli és jövedelmi különbségeket). A vizsgálat eredményei etekintetben igazolták hipotézisünket — a munka jellege magyarázott meg legtöbbet az általunk vizsgált különbségekből.

A munkajelleg-kritérium azonban, ha megkülönböztetett jelentő-

Digitized by Google

ségű is, mégiscsak tendenciaszerű, s ennek tényleges alkalmazása sokféleképpen történhet. Az összes gyakorlati és értelmezhetőségi szempontot mérlegelve legtöbbször az alábbi csoportosítást használtuk:

Vezető állásúak, értelmiségiek
Középszintű szakemberek
Irodai dolgozók
Szakmunkások
Betanított munkások
Segédmunkások, hivatalsegédek stb.
Mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak
Nyugdíjasok és kereset nélküliek

Ritkábban egy jóval részletesebb, 22 rétegből álló csoportosítással is dolgoztunk. Ezt a *foglalkozási viszony* szerinti csoportosításon belül, mintegy ennek további bontásaként alkalmaztuk; egyfelől külön szerepeltek benne az igazgatási, gazdasági vezetők, a műszaki értelmiségiek, továbbá a tanárok, orvosok és egyéb értelmiségiek, másfelől ugyanaz a munkajelleg csoport többször is szerepelt annak következtében, hogy több foglalkozási viszony csoportjában előfordult. Minden osztályozásunk összegezhető „szellemi" és „fizikai" dolgozókra; ezt sokan bírálták. Önmagukban ezek a kategóriák valóban keveset mondanak. Egyrészt mert egyre szélesebb az a réteg, amelyre tulajdonképpen sem az egyik, sem a másik meghatározás nem illik, s amelyek besorolása így eléggé erőltetett, másrészt mert számos hagyományosan „fizikai" pályán egyre növekszik a szellemi tevékenység és fordítva. Ennek ellenére, ahogyan használtuk — részletesebb, konkrétabb csoportok összegezésére, nagy vonások felvázolására —, úgy egyelőre még elég jól alkalmazhatók ezek a kategóriák. Réteg-rendszerünket egyébként magunk sem tartjuk tökéletesnek. Egyfelől a szakképzettség különböző fokozatait kívánjuk jobban érvényesíteni (ez idővel fölöslegessé teheti a „szellemi—fizikai" fogalompár használatát), továbbá a mezőgazdasági szövetkezeti tagok és a szakmunkások rétegét szándékszunk tovább bontani és végül azt tervezzük, hogy szélesebb körben juttatjuk kifejezésre a vezető—vezetett funkciót, úgy, hogy ez ne csak a „tisztek", hanem a sokkal szélesebb réteget kitevő „tiszthelyettesek" szintjén is megmutatkozzék.

Az eddig ismeretetett foglalkozási viszony- és réteg-csoportok szerint vizsgáltuk az egész népesség jövedelmi viszonyait, lakáskörülményeit, fogyasztását és kulturális helyzetét, valamint a társadalmi mobilitás egyes kérdéseit. Ez a kettős megközelítés nagyon hasznos volt, lehetővé tette, hogy a statisztikai eszközökkel elérhető körben minden eddiginél jobb megközelítést adjunk társadalmunk osztályszerkezetéről. Lenin ismeretes meghatározása szerint: „Az osztályoknak az emberek olyan nagy csoportjait nevezik, amelyek a társadalmi termelés történelmileg meghatározott rendszerében elfoglalt helyük, a termelési eszközökhöz való (nagyrészt törvényekben szabályozott és rögzített) vi-

Digitized by Google

szonyuk, a munka társadalmi szervezetében játszott szerepük, következésképpen a társadalmi javak rendelkezésükre álló részének megszerzési módjai és nagysága tekintetében különböznek egymástól."[8] A KSH vizsgálata mindezekre a kérdésekre választ keresett, és a Lenin által felsorolt kritériumok legtöbbje alapján sikerült is gazdag képet adnia róluk, illetve megmutatnia, hogy a valóság sokrétű gazdagságának megfelelően a különböző osztálykritériumok milyen kombinációja jellemző az egyes rétegekre.

A vizsgálat legfontosabb megállapításai

Mielőtt magukra a megállapításokra térnék, alá kell húznom, hogy ilyen felvétel feldolgozása mindig többféle elgondolás alapján, többféleképpen történhet. Így az óriási tényanyag általunk készített elemző értékelése is csak egyike a lehetséges változatoknak — más szempontok előtérbe állításával, más elrendezésben másfajta eredmények adódtak volna. Másfajta képet kaptunk volna akkor, ha ugyanezeket az összefüggéseket — akár a foglalkozási viszony, akár a munkajelleg esetében kisebb, homogénabb csoportok szerint vizsgáltuk volna, vagy ha más összefüggéseket — például a legmagasabb, illetve legalacsonyabb jövedelmű rétegek közelebbi megvilágítását, vagy a szakmunkások különböző csoportjai közötti különbségek feltárását stb. — tűztük volna ki célunkul. Ezért a következő megállapítások nem tartanak igényt arra, hogy *egyedüli választ* adjanak társadalmi rétegeződésünk kérdésére, hanem minden megállapítás csak az adott keretben: a vizsgálat céljaira megválasztott népességcsoportok és a vizsgálatban szereplő összefüggések keretében értelmezendő.

A megállapítások közül elsőnek az kínálkozik, hogy — amint egyébként várható is volt — a *jövedelmi különbségek* lényegesen kisebbek a tulajdonviszony, mint a munkajelleg szerinti rétegek között. Az első esetben a legalacsonyabb és legmagasabb jövedelmű csoportok között csak 20 százalék a különbség, a második esetben pedig kerek 90 százalék. Ez természetes is, hiszen például a bérből és fizetésből élők vagy a mezőgazdasági szövetkezeti tagok csoportja olyan óriási, hogy ezeken belül igen nagy jövedelmi különbségek kerülnek össze, s ezek többé-kevésbé kiegyenlítik egymást. Ez természetesen nem ad képet az *összes* jövedelmi különbségekről, mert — főleg a kereső—eltartott arány különbségeitől függően — minden egyes népességcsoporton belül is igen nagyok a különbségek. Ha pedig akár a pozitív, akár a negatív irányba ható tényezők összetalálkoznak (például ha a család alacsony keresetű és sok gyermekes, vagy fordítva), akkor a jövedelmi különbségek lényegesen nagyobbak, mint egyedül a rétegek átlaga esetében. Az egyedül a jövedelemnagyság szerint sorba rendezett népesség legalacsonyabb és legmagasabb jövedelmű 5—5 százaléka között körülbelül nyolcszoros a jövedelmi különbség. Bár azelőtt nem

[8] Lenin Művei 29. kötet, 426. oldal.

Digitized by Google

voltak ilyen vizsgálatok, empirikus alapon megállapítható, hogy megszűntek a múlt óriási és indokolatlan jövedelmi különbségei, sőt esetenként talán túl jól is sikerült a különbségek csökkentése. Ez nem áll ellentétben azzal, hogy az alsóbb jövedelmi csoportokban a jövedelmek abszolút színvonala csak viszonylag szűkös megélhetést tesz lehetővé.

A jövedelmi és életformabeli különbségeknél jóval nagyobbak és tartósabbak a *kulturális különbségek*, noha a múlthoz képest ebben a tekintetben is igen nagy közeledést értünk el az egyes rétegek között. De a kulturális különbségek nem tüntethetők el egyszerű állami intézkedésekkel, mint amilyenek például a kereseti arányokat megszabó bérintézkedések. A kulturális különbségek leglényegesebb forrása ugyanis az iskolázottságbeli különbség, és ha az elmúlt húsz év alatt rendkívül nagy arányban kiszélesedett is a felnövő nemzedék iskolázottsága, a változás csak lassan mutatkozhat meg, hiszen a mai társadalom túlnyomó többsége még a múltban szerezte meg iskolázottságát. Emellett a rétegek közti iskolázásbeli különbségek bizonyos mértékig újratermelődnek: a vezető állásúak és értelmiségiek középiskolás korú gyerekei közül 83 százalék középiskolába jár, a szakmunkásoknál már csak 37 százalék ez az arány, a mezőgazdasági fizikai dolgozóknál 18 százalék. Az egyetemi hallgatók tekintetében még nagyobbak az eltérések. A múlthoz képest így is óriásit változott a helyzet: a harmincas évek elején a középiskolai és egyetemi tanulók között kb. 4—4 százalék volt a munkásgyermekek aránya, most pedig a középiskolákban ez kb. 45 százalék, az egyetemeken 35 százalék. A népességben elfoglalt arányukhoz képest azonban még vannak különbségek, és puszta akaratunkra ezek nem is tűnhetnek el egyik napról a másikra, mert végső soron nagyon szorosan összefüggnek anyagi alapjainkkal — a termelőeszközök színvonalával, és ezzel együtt társadalmunk adott fejlettségi fokával, szükségleteinkkel és lehetőségeinkkel.

Számszerű mérvét tekintve talán az a legújszerűbb eredménye a vizsgálatnak, hogy milyen óriási tömegben *változtattak helyet*, kerültek át más rétegekből az egyes rétegekbe tartozók. Ez is nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy halványodtak, elmosódtak a rétegek közti korábbi különbségek. A mai vezető állású és értelmiségi háztartásfőknek csak 15 százaléka származik ugyanilyen családokból, 20 százalékuk már olyan családból, amelyben a családfő ugyan szellemi foglalkozású, de nem vezető állású és nem értelmiségi, 40 százalékuk pedig munkás-, és 26 százalékuk paraszti családból. A mai munkások közül pedig csak 45 százalék származik munkáscsaládból; a nagyobb rész, 50 százalék paraszti családból származik. Ez az óriási változás részben közvetlenül a társadalmi átalakulásra vezethető vissza, részben — közvetve — a társadalmi átalakulás révén lehetővé vált gazdasági fejlődéssel magyarázható. Ez utóbbi eredményeképpen ugyanis olyan nagy mértékben megnőtt a munkások, a szellemi dolgozók és az értelmiségiek

Digitized by Google

száma, hogy ennek a növekedésnek a fedezetéül egyszerűen nem volt elég a saját réteg, hanem szélesebb tartalékokból kellett meríteni. Mindennek az a következménye, hogy a magyar társadalomban rendkívül nagy súlyuk van az átmeneti rétegeknek, az újonnan jötteknek és az útonlevőknek, értve ezeken a különböző kettős foglalkozásúakat, a vegyes háztartásokat, és azokat, akik ma más rétegbe tartoznak, mint tegnap. A „vegyesség" mérvét jellemzi, hogy azoknak a háztartásoknak, amelyekben több kereső van, mindössze 30 százaléka „tiszta", és e családoknak 70 százaléka vegyes; igaz azonban, hogy e családokon belül egymáshoz közeleső rétegek találhatók együtt, mind a szülő—gyermek, mind a férj—feleség viszonylatban.

Végül nagyon figyelemre méltó az a kép, amelyet a vizsgálat a *társadalmi aspirációkról* adott. Ezeket közelítik az arra vonatkozó elképzelések, vágyak, hogy milyen pályát szánnak gyermekeiknek a szülők. Az erre adott válaszok szerint az összes iskolásgyermeknek 37 százalékát szánják értelmiségi pályára, jóllehet az e pályákon dolgozók ma az összes keresőknek csak kb. 5 százalékát teszik ki. A gyermekeiknek közepes szintű szellemi foglalkozást és munkásszakmát választók aránya nagyjából egybeesik az e területeken foglalkoztatottak jelenlegi arányával; ezzel szemben mindössze kereken 4 százalékot tesz ki azoknak az aránya, akik mezőgazdasági pályákra szánják gyermekeiket, jóllehet ma még az összes keresők 33 százaléka a mezőgazdaságban tevékeny. A két póluson nemcsak jelen viszonyaink tükrében teljesen irreálisak a vágyak, a törekvések, hanem mindenképpen azok, hiszen ma és belátható időn belül nincs olyan társadalom, amely 36 százalékos értelmiségi foglalkoztatottságot tudna biztosítani és fordított előjellel a mezőgazdasági foglalkozásokat illetően is hasonló a helyzet.

A vizsgálat eredményei nyomán közvetve vagy közvetlenül a társadalmi mobilitás, a társadalmi hierarchia, valamint a „mechanizmus" várható hatása keltette a legtöbb vitát; ezért a továbbiakban ezekkel foglalkozom.

Társadalmi mobilitás — társadalmi felemelkedés

Az elmúlt húsz év alatt forradalmi méretű változás, *a rétegek közötti rendkívül nagyarányú mozgás* jellemezte társadalmi struktúránk alakulását. A mozgás nem volt egyenletes; kezdetben lényegesen nagyobb volt, majd kisebb-nagyobb hullámzásokkal fokozatosan csökkent. Az ezután következő időszakban — több oknál fogva — a mozgás további *lényeges csökkenésével kell számolnunk.* Kezdetben a társadalmi rendszerváltozással együttjáró őrségváltás és az új rendszer újfajta szervezetei és intézményei nyitottak elsősorban utat a munkások, de elég jelentős mértékben a parasztok és alkalmazottak számára is, hogy olyan rétegekbe jussanak, amelyek addig lényegileg zártak voltak előttük. Ezenkívül az elmúlt időszak extenzív fejlődése

Digitized by Google

a munkások és alkalmazottak számának igen nagymérvű növekedésével, s ezzel együtt szükségszerűen nagyarányú rétegek közti mozgással járt együtt, ezután viszont — több oknál fogva is — a foglalkoztatottság növelése helyett egyre inkább a termelékenység növelésére kell helyeznünk a hangsúlyt. Nem arról van szó, hogy a jövőben egyáltalán nem lesz rétegek közti mozgás, de kétségtelenül kisebb mérvű lesz, mint eddig.

A mobilitás lassulásának azonban nem kell egyben a társadalmi fejlődés lassulását, vagy éppen megállását jelentenie, hanem csupán azt jelenti, hogy a társadalmi felemelkedésnek nem a rétegek közti mozgás lesz a fő útja, hanem maguknak az egyes rétegeknek a helyzetében kell javulást elérnünk. Ez nem egy helyütt szenvedélyes reagálás keltett; „Tehát megmerevedik, megcsontosodik társadalmunk?" „Tehát nálunk is lezárulnak a „sorompók"? „Tehát a munkás gyermeke maradjon munkás, a paraszté paraszt?" Ha lehántjuk e kérdések érzelmi burkát, akkor szembe találjuk magunkat az objektív valósággal. A társadalom foglalkozási struktúrája, ennek mérete és arányai — objektív adottság s ez általában nem ugrásszerűen, adott konkré körülményeink közt pedig előreláthatólag viszonylag lassan változik. Ebből következik, hogy az összes keresőknek kereken a fele munkás, harmada pedig paraszt lévén, ezeknek az utánpótlása lényegében csakis ezekből a rétegekből származhatik. Még ha az összes többi dolgozó helyére holnap munkások és parasztok gyermekei lépnének is, túlnyomó többségüknek akkor is munkássá és paraszttá kellene válnia. Sőt, ugyanilyen okból még szakmunkássá sem válhat minden munkás gyermeke, mert az összes munkásoknak csak 40 százaléka szakmunkás, a nagyobb részük betanított munkás vagy segédmunkás. Ezen az alapvető dolgon nem változtathatunk. De két dolgon lehet és kellene változtatnunk.

Az egyik ez: Objektíve meghatározott ugyan, hogy milyen jellegű tevékenységből mikor mennyire van szükség, és az is kétségtelen, hogy a számbelileg túlnyomó többség csak a saját rétegéből kaphat utánpótlást — azonban nincs meghatározva előre, hogy *kikből kerüljenek ki a magasabban kvalifikált rétegek.* Mai anyagi alapjaink és társadalmi körülményeink közt még nem lehetnek teljesen egyenlők az esélyek, hiszen például nálunk ma még a falusi és városi iskolák színvonala nagyon különböző, és a jövedelmi színvonalban, valamint a családi környezetben is lényeges különbségek vannak. Mindez természetesen befolyásolja az esélyeket. Noha az esélyek teljes egyenlőségét, mint ideális célt, a szocializmus teljes felépítéséig csak közelíthetjük, ez nem azt jelenti, hogy az elért arányok biztosan jók és abszolút meghatározottak. Az objektív különbségek szabta keretek közt megvan a lehetősége annak is, hogy a tehetségek a mostaninál jobban érvényesüljenek. Elvben természetesen össztársadalmi érdek, hogy a társadalmi munkamegosztás minden posztjára rétegtől függetlenül a legmegfelelőbbek kerüljenek, mégpedig nemcsak az értelmi képességek, hanem az egész ember vonatkozásában: világnézet, jellem, szocialista

Digitized by Google

hazaszeretet és emberi magatartás szempontjából egyaránt. Nem mondhatjuk, hogy ez nálunk az objektív keretek közt teljes mértékben megvalósul. Nemcsak azért nem, mert nehéz már viszonylag korán megállapítani, hogy melyik gyerek fog felnőtté válva a fenti követelményeknek leginkább megfelelni. Hanem azért sem, mert ha megszűntek is a vagyoni és születési előjogok, „szocialista összeköttetés" azért jócskán akad, és még van lehetőség arra, hogy egyéni érdekek a társadalmi érdekek rovására érvényesüljenek. De túl ezen, intézményeink és intézkedéseink sem a leghatásosabbak abban, hogy rétegtől függetlenül a legtehetségesebbeket juttassák a megfelelő magasabb iskolázottsághoz, és ezzel együtt a nagyobb felelősség posztjaira. Ebbeli törekvésünkben még sok a formális elem, sok a szervezési és méginkább a tartalmi javítani való.

A másik dolog, amin változtatnunk kellene, hogy mit jelent ma munkásnak lenni. A munkás-élet érezhetőbb javulását kellene elérni, mégpedig nemcsak az anyagi jólét növekedését, hanem egyben a munkakörülmények javulását, a munka örömének szélesebb lehetőségét és a kulturális és szellemi életben való aktív részvétel bővülését. Lehetséges-e ez olyan mértékben, hogy a munkások teljesen elérjék a magasabb jövedelmű, magasabb iskolázottságú, kedvezőbb körülmények közt levő rétegeket? A cél kétségtelenül ez, de ahogyan az esélyek teljes egyenlőségét, úgy ezt is csak egy későbbi, magasabb fejlődési fokon, a teljesen kifejlett szocializmusban érhetjük el, a termékbőségnek azon a fokán, amikor mindenki szükségletei szerint fogyaszthat, s amikorra ennek alapján teljesen átalakult társadalmunk.

Mindez ebben foglalható össze: nem abban áll a különbség köztünk és a kapitalista társadalom közt, hogy ott nincs, nálunk pedig korlátlan a rétegek közti mozgás lehetősége, ott nem létezik, nálunk pedig megvalósult az esélyek teljes egyenlősége. A különbség az, hogy társadalmi rendszerünkből következően *az esélyek nálunk sokkal nagyobb mértékig egyenlők, s a rétegek még csökkenő mobilitás mellett is sokkal nyitottabbak, mint bármilyen más társadalomban. A rátermettség érvényesülésének nálunk nagyobb szerepe van és nagyobbak a lehetőségeink abban, hogy a munkások életszínvonalban, életformában, munkaörömben, egyszóval minden területen egyre jobban megközelítsék azokat a rétegeket, amelyek ma fenti szempontokból kedvezőbb körülmények közt vannak.*

Hierarchia a szocializmusban

E kérdésben sem kisebb az érzelmi töltés, mint az előzőekben. Ennek gyökere arra a kérdésre nyúlik vissza, hogy lehet-e a szocializmusban hierarchia, illetve arra az állításra, hogy a hierarchia az antagonisztikus osztálytársadalmak jellemzője, a szocialista társadalom pedig nem hierarchikus társadalom.

Hogyan jelentkezik ez a vitában? Molnár Zoltán az Élet és Iro-

Digitized by Google

dalomban azt írja, hogy „ha a munkamegosztás szerint alakultak ki a Központi Statisztikai Hivatal tanulmányában jellemzett rétegek, akkor hogyan oldódnak meg majd azok a számszerűen dokumentált hiararchia-problémák? Hogyan egyenlítődnek ki az előjogok és kiváltságok? Hiszen a munkamegosztáson magán nem tudunk, s nyilván nem is akarunk változtatni".[9] Molnár Zoltánban (a szerinte téves hipotézis következtében) nyomasztó képzeteket keltett vizsgálatunk. Hazánkat ennek alapján kész háznak látta, amelyben „beköltöztek az összkomfortos lakosztályokba, a kulturálatlan szobakonyhákba, sőt pincelakásokba és tömegszállásokra is és ha még nem is minden egészen végleges, de az emeletek közt mind nehezebb a közlekedés, hiszen lejjebb senki sem akar költözni". Az írót elcsüggeszti „a pincétől a padlásig teleköltözött, hierarchiával, kiváltságokkal, műveltségszintekkel megmerevített ház" látványa: szorongva gondol arra, vajon a nagy tülekedésben, amelyben mindenki felfelé törekszik, nem szakad-e le a lépcsőház? Szabadulni kívánva e nyomasztó képtől, arra a megállapításra jut, hogy ebben a képben valaminek másképpen kell lennie. Az adatok valódiak ugyan, de az épület csak nyomasztó álomkép. Szerinte népünk sokkal kevésbé hasonlítható besorolt lakókhoz, mint inkább egy javában zajló építkezés nyüzsgő, vonuló brigádjaihoz. (Mellesleg azt nem írja, hogy vannak-e a serény brigádok közt olyanok is, amelyek lefelé vonulnak. Pedig az ő képe szerint csak így nem volna félő, hogy a lépcsőház leszakad.)

Abban egyetértek Molnár Zoltánnal, hogy a képben valaminek másképpen kell lennie, — csak éppen nem úgy, ahogy ő gondolja. Molnár Zoltán részben pontosan megfogalmazza, részben sugallja azt: — baj, hogy különféle szintek vannak, baj, hogy mindenki felfelé törekszik. Ez a felfogás az anyagi alapoktól teljesen elszakadt elképzelésben gyökerezik, abban az elképzelésben, hogy már most, a szocialista társadalom teljes kibontakozásának kezdő fázisában, a munka szerinti elosztás körülményei közt is lehetséges a lényeges különbségek nélküli társadalom. Ez azonban lényegében csak a kommunizmus viszonyai közt valósulhat meg, de ott sem abban a formában, hogy nem lesznek különbségek, hanem abban, hogy feltehetően másfélék lesznek, és mást fognak jelenteni, mint most. Hipotézisünk bírálatában Molnár Zoltán azt írja, hogy a KSH vizsgálatának szerzői „az osztálytalan társadalmat már megvalósulva, vagy már-már megvalósulva látják". Nagyobb joggal volna megfordítható ez a megállapítás. Molnár Zoltán lényegében az osztálynélküli társadalom viszonyait kéri számon már ma, amikor ennek még csak az elméleti kontúrjai látszanak. Mi hát a feloldás? Szerintem a hiba társadalmunknak kész, befejezett épületként való elképzelésében rejlik. A lépcsőház leszakadásától csak akkor kellene tartanunk, ha a rajta felfelé igyekvők útja valahol el volna torlaszolva. Ha már hasonlattal akarunk élni, akkor mai világunkat lezárt ház he-

[9] Molnár Zoltán Élet és Irodalom 1966. évi 44—45. szám.

Digitized by Google

lyett inkább lehetne nagy, felfelé haladó mozgólépcsőhöz hasonlítani, amelynek úgyszólván nincs végállomása, s amelyen lehet fokonként is felfelé lépkedni, de nem kell rajta tülekedni, mert az egész együtt emelkedik. A mozgólépcső persze nem magától mozog, hanem az építkezés okos és célszerű irányítása, az építők felfelé törekvése tartja mozgásban.

Baj hogy mindenki felfelé tart? Dehogy baj — az igények növekedése, a felfelé törekvés az emberiség legnagyobb előrevivője. Nem mindegy persze, hogy mit jelent a „föl". Szerintem még a frigidaire is, amelyet az író oly elvetendőnek ítél, csak akkor nem kívánatos cél, ha minden mást helyettesít. És persze az sem mindegy, hogy hogyan jutunk fel — tülekedve, vagy emberi formánkat megtartva. Ez azonban rendszerünktől függ, s nem panaszolhatjuk, legfeljebb javíthatjuk, ha nem vagyunk a móddal megelégedve.

Baj hogy vannak különbségek? Képzeljük el, milyen baj volna, ha nem volnának! Különbségeknek mai társadalmunkban lenniük kell, és ha van baj, akkor ez az, hogy a különbségek *nem olyanok*, amilyeneknek lenniük kellene. Ebben a tekintetben *a különbség köztünk és a kapitalista társadalom közt nem abban rejlik, hogy náluk van, nálunk pedig nincs hierarchia, hanem abban, hogy az antagonisztikus osztálytársadalmakban mások a különbségek, és mást jelentenek.* A távolságok ott sokkal nagyobbak, a szintkülönbség nagyobb meghatározottságot, eleve elrendeltséget jelent, s a társadalmi ranglétra alsóbb fokaival alávetettség, kiszolgáltatottság párosul. Nálunk mennyiségileg és minőségileg más a helyzet, bár nem mondhatjuk, hogy a mi társadalmunkban semmilyen függőség nincs. Ez részben rendszerünk eddig elért fejlettségi szinjéből következik, részben pedig abból, hogy még a vele ellentétes tendenciák létezését sem sikerült teljesen kizárnunk.

Ehhez a kérdéshez azonban valami nagyon lényeges dolog még hozzátartozik. Az anyagi javakban, életkörülményekben mutatkozó szint nem feltétlenül párhuzamos az egyes népességcsoportoknak a haladásban, a szocializmus építésében játszott *társadalmi és politikai szerepével.* Marx tanított meg arra, hogy a polgári társadalomban az anyagiakban a hierarchia alsó fokán levő munkásosztály legfelül áll a társadalmi haladás hierarchiájában, mert a munkások azok, akiknek — éppen helyzetükből kifolyólag — leginkább érdekük a magasabbrendű társadalom megteremtése, és akik szervezettségük, osztálytudatuk következtében leginkább képesek arra, hogy az egész dolgozó nép érdekében betöltsék e történelmi hivatásukat. A kizsákmányolás megszüntetése a legfontosabb, de mégiscsak első állomása ennek a történelmi küldetésnek. És amíg a munkásosztály egészen nem teljesíti e küldetését, addig csökkenhet ugyan, de teljesen nem szűnhet meg az anyagi és politikai fokozatok kettőssége. Ami a politikát illeti, változatlanul a munkásosztály az, amely a termelésben elfoglalt helyzetéből következően a legszervezettebb részét alkotja a társadalomnak, objek-

Digitized by Google

tív körülményeinél fogva leginkább kész a harcra és az áldozatra, s helyzetéből következik, hogy viszonylag a legnagyobb arányban azonosítsa magát az új társadalom, a szocializmus céljaival. Természetesen nem arról van szó, hogy ez egyenként is pontosan ráillik a munkásosztálynak, s az ellenkezője a többi rétegeknek minden egyes tagjára. Ha egy csoportba gyűjtenénk össze mindazokat, akik legtudatosabban és legkövetkezetesebben küzdenek a szocialista társadalom anyagi és eszmei megvalósításáért, kétségtelen, hogy nagyszámban volnának közöttük munkásokon kívül értelmiségiek, parasztok is, és fordítva: a kevésbé öntudatos részben nyilvánvalóan szép számmal találnánk munkásokat is. Ez azonban nem változtat a fő tendencián, azon, hogy mindaddig, amíg nem jutunk el a szocializmus teljes felépítéséig, objektíve *a munkásosztály hivatott arra, hogy az azért folyó küzdelem első sorában álljon.* A munkásosztály objektíve az összesség érdekeit képviseli, és ha jó a politikája, akkor a társadalom különböző osztályai és rétegei egyre inkább felismerik érdekeik azonosságát, és érzelmileg is elfogadják azt. Amilyen mértékben megvalósul ez, olyan mértékben zárkóznak fel a többi rétegek, olyan mértékben válik egyre teljesebbé az egész nép szocialista hazafias egysége, valósul meg az össznépi állam. Ugyanakkor ami az anyagi helyzetet jelenti — mindaddig, amíg nem érjük el a szocializmus teljes felépítését, amíg nem jutunk el olyan termékbőséghez, amely lehetővé teszi, hogy mindenki szükségletei szerint fogyasszon, addig a munka szerinti elosztás következtében is csak fokozatosan csökkenhetnek a munkások és az anyagilag kedvezőbb helyzetben levő rétegek közti különbségek. Nem utolsósorban ez is alapja annak, hogy a kizsákmányolás megdöntése után is a munkásság a hivatott vezetőereje a társadalmi haladásért folyó harcnak.

A szóban forgó statisztikai vizsgálat természetesen csak az anyagi különbségek mérését tűzhette céljául, így nem mutathatja be, hogyan viszonyulnak egymáshoz az anyagi — jólétbeli és a hatalmi — politikai különbségek. Annyi azonban biztos, hogy adott fejlettségi szintünkön ezek még nem eshetnek teljesen egybe. Ha egyesekben — nem is kevesekben, és nemcsak a munkások nem-tudatos, ösztönös részében — ellenérzést, a csalódás érzetét kelti, hogy a politikai vezetőerőt képező munkásosztály nem lehet egyben anyagilag is a legfelső szinten, akkor ez abból fakad, hogy sok esetben leegyszerűsítve, az anyagi alaptól elszakítva értelmeztük a marximus tanításait, s akaratunk és vágyaink szárnyán átrepülve az utat, már a célnál éreztük magunkat.

„Mechanizmus" és társadalmi struktúra

Milyen hatása lehet a gazdaságvezetés reformjának a társadalmi struktúrára? Előre kell bocsátani, hogy amint általában nem lehet a reform egyes konkrét következményeit, azonnali vagy távolabbi fejleményeit pontosan előre látni, ugyanúgy nem lehet a társadalmi rétegződésekre való hatását sem konkrétan megjósolni. De ha ezt nem is

Digitized by Google

lehet, egyfelől a reform elveinek és céljainak ismeretében, másfelől a mostani vizsgálat megállapításainak értelemszerű kivetítésével bizonyos összefüggések, bizonyos tendenciák felvázolására lehet vállalkozni. A következők csak ilyen igénnyel, nem pedig konkrét megállapítások igényével lépnek fel.

A rétegek méretét és arányát illetően két ellentétes előjelű változással kell számolni. Egyrészt *kisebb mértékű lesz a parasztból munkássá válás, és kisebb mértékben fog emelkedni az összes munkások abszolút száma is,* másrészt *emelkedni fog a magasabb kvalifikációval rendelkezők aránya.* Egyedül a rétegek számbeliségében azonban nem merül ki a hatás. A társadalmi struktúra objektív adottság, amelynek igen erős szubjektív mozgató rugói is vannak. Az emberek egyrészt másokhoz, másrészt saját tegnapjukhoz mérik társadalmi helyzetüket. A gazdaságvezetés reformjától azt várjuk, hogy ha nem is egyik napról a másikra, de idővel *meggyorsítja jólétünk növekedését,* s ennyiben jótékonyan fog kihatni társadalmi rétegződésünk szubjektív megítélésére. Ugyanakkor, tükörképeként annak a félelemnek, hogy a reform valójában visszalépés a kapitalista konkurrenciaharc irányába, egyesek szubjektíve tartanak attól, hogy a reform a társadalmi struktúra tekintetében is bizonyos mértékű visszalépést jelent. Ennek azonban nem kell így lennie — rajtunk áll, hogy hogyan lesz.

A gazdasági reform és az ennek megfelelő gazdaságpolitika előreláthatő összhatása is két ellentétes tendencia eredőjeként fog kialakulni. Egyfelől *növekedni fognak a jövedelmi különbségek.* Ha maga az általános színvonal is növekszik, akkor ez önmagában nem baj, s ha a nagyobb különbségek objektíve és szubjektíve megfelelők (azaz ha a jelenleginél jobban arányban állnak a teljesítmények társadalmi hasznosságával, s ezt a közvélemény is elismeri), akkor ez egyenesen előrevivő motorja lehet fejlődésünknek. A jövedelmi különbségek növekedése mellett távolabbi perspektívában viszont *a rétegek közti többi különbség csökkenésével* lehet számolni. Ez paradoxonnak tűnhet, hiszen vizsgálatunk azt mutatta, hogy a jövedelmi, kulturális és egyéb életmódbeli különbségek többé-kevésbé párhuzamosak. A vizsgálat azonban azt is megmutatta, hogy magasabb jövedelmi szint mellett magasabb a kulturális célú kiadások súlya. Így a reform hatására idővel gyorsabban emelkedő életszínvonal jelentős tényezője lehet a meglevő kulturális különbségek csökkenésének. Az eddiginél inkább várható kiugró jövedelmi különbségek ezzel ellentétesen hathatnak ugyan, növelhetik az életmód különbségeit (autó, villa stb.), ez a szétnyúzó tendencia azonban csak sokkal szűkebb körben érvényesülhet, mint a kulturális különbségeknek az előbbiek miatti csökkenése. A rétegek közti kulturális különbségek csökkenése azonban nemcsak ezért várható. A vizsgálat élesen megvilágította, hogy a magasabb kultúrszínvonal a legszorosabban a magasabb iskolázottsággal függ össze. Az iskolázottság szintje pedig emelkedni fog, a reformtól függetlenül, mert a korábbi alacsonyabb iskolázottságú rétegek helyébe egyre szé-

Digitized by Google

lesebb körben a mai magasabb iskolázottságú ifjabb nemzedék lép, a reform hatására pedig azért, mert a jólét növekedésével nemcsak a szakképzettség, hanem az általános műveltség elérése érdekében is növekedhet a magasabb iskolai szint igénye. Mai anyagi viszonyaink közt még nem reális kívánalom, hogy foglalkozásától függetlenül mindenkinek érettségi bizonyítványa legyen, de a jólét gyorsabb növekedése hamarább napirendre tűzheti ezt. A rétegek közeledése irányába hat az is, hogy a reform eredményeképpen erősödnie kell a fejlettebb technika alkalmazásának, s ezzel együtt a szakképzettség növekedésének, valamint a munkakörülmények javulásának.

A rétegek közti közeledés fő forrása azonban mindezeken túl elsősorban az, hogy a gazdaságvezetés reformja — egyrészt mint feltételt, másrészt mint következményt — magával kell hogy hozza *demokratizmusunk fejlődését.* Ennek nemcsak az alapjai vannak meg, hanem több vonatkozásban a jól kiépített szervezeti keretei is. A feladat „csak" az, hogy e kereteket, különböző politikai és gazdasági szervezeteinket egyre elevenebb élettel töltsük meg, s nem utolsósorban valóságosabbá tegyük az üzemi demokráciát, hogy a legszélesebb dolgozó rétegek egyre inkább ne csak termelőknek, hanem egyben a termelőeszközök tulajdonosainak is érezzék magukat. A munka értelmének, a munka örömének átélésével együtt ez az egyik legfontosabb tényezője e rétegek felemelkedésének, és egyben a magasabb szinthez való közeledésüknek.

Mindez együttvéve illúziónak tűnhet, annyira szép. Nem várhatunk csodákat, és kétségtelen, hogy a reform még a legeredményesebb gazdaságpolitika mellett sem változtathatja meg egycsapásra összes körülményeinket. De nem is arról van szó, hogy mindez simán, zökkenők és nehézségek nélkül, egyik napról a másikra fog megvalósulni. Természetesen lesznek problémáink. Alapvető probléma legelőször is az, hogy milyen jól tudjuk — főleg kezdetben, az átmeneti időszakban, az elkerülhetetlen útkeresés, kísérletezés időszakában — a gyakorlatban megvalósítani magát a gazdaságvezetés reformját. De még optimális megoldás mellett is biztosan problémák forrása lesz az, hogy az itt vázolt tendenciák nem egyszerre és nem egyformán fognak érvényesülni. Előreláthatólag viszonylag gyorsan fognak növekedni a jövedelmi különbségek s ez valószínűleg nemcsak kívánatos és egészséges jelenségekkel fog együttjárni, objektíve és szubjektíve egyaránt. Ezzel szemben a dolog természetéből folyik, hogy ennél csak lényegesen lassabban bontakozhatnak ki azok a reform következményeképp elvárható kulturális, politikai és eszmei tényezők, amelyek az elmondottak szerint a rétegek közeledése irányába hatnak. Ahogy maga a reform egésze sem valósulhat meg súrlódás és nehézség nélkül, úgy nem valósulhat meg problémák nélkül annak nyomán a társadalmi struktúra pozitív irányú változása sem. De az előrehaladásnak mégis ez az útja. Magasabb színvonalat csak *ellentétek feloldása, nehézségek leküzdése árán* érhetünk el.

Digitized by Google

Mindaz, amiről e kérdés kapcsán szó volt, lehetőség csupán, egy perspektíva lehetősége. Más kérdés, hogyan fogunk élni e lehetőségekkel. Vannak-e biztosítékai e lehetőségek megvalósításának? Szerintem külön beépítendő biztosítékok nincsenek: — a biztosíték nem más, mint magának a reformnak *a jó végrehajtása*, összes következményeivel. Ha bízunk abban, hogy a gazdaságvezetés reformja jobb alapot biztosít a szocializmus építéséhez, akkor ez azt jelenti, hogy a különböző rétegek az egyre magasabb eszmeiség, magasabb erkölcsiség síkján közelebb kerülnek egymáshoz, s így egyre inkább kidomborodhat társadalmi struktúránk szocialista jellege. Ez azonban nem ígéret, amelynek beteljesülésére várhatunk, hanem perspektivikus feladat, amelyet *magunknak kell teljesítenünk*. Erre kötelez bennünket a békés verseny, erre kötelez egész népünkkel és önmagunkkal szembeni felelősségünk. Ezért még valamennyiünknek sokat kell tennünk — József Attila szavaival élve: „ez a mi munkánk, és nem is kevés".

Digitized by Google

VARGA SÁNDOR:

A könyv a mai falu életében

Megjegyzések a „Mit és mennyit olvas a falu?" kérdéshez

Egy kassai evangélikus lelkész — Kis-Viczay Péter — a tanuló-ifjúság számára összeállított latin—magyar közmondásgyűjteményében[1] a *Nihil gracula cum fidibus*-t átültetve magyar nyelvre: »*Tud hozzá, mint a' tik a' regéhez*«, zárójelben — mintegy a könnyebb megértetés szándékával — melléírt egy másik, nyilván hasonló értelmű mondást: »*Nem parasztnak való a könyv*«. S ami akkor, a 18. század elején magyarázat, sőt közmondás volt, a mai olvasó számára immár alig több kultúrhistóriai érdekességnél.

Kuriozitásért azonban nem kell kétszázötven évre visszanyúlnunk. Mert kultúrhistóriai dokumentum lett abból a jelszóból is, melyet alig másfél évtizeddel ezelőtt írtunk ki művelődési intézményeink falára: *„A magyar nép olvasó néppé vált, olvasva és tanulva építi a szocializmust!"* (Révai József)

Mindenekelőtt, az igazságnak tartozunk annak megállapításával, hogy az MDP II. kongresszusán Révai József, a Politikai Bizottság tagja, népművelésügyi miniszter ezt nem pontosan így mondta. Felszólalásában ui. a kulturális föllendülés tényeit a könyvkiadás eredményeivel (ma már nem kell különös bátorság ahhoz, hogy felismerjük: jórészt látszateredményeivel) ekképpen illusztrálta: „... Az SZK(b)P története 530 000 példányban jelent meg, Sztálin műve: A leninizmus kérdései 175 000 példányban, Sztálin összegyűjtött műveinek kötetei 100 000—100 000 példányban, Lenin összegyűjtött műveinek első kötete 40 000 példányban, amely a megjelenés után hat nappal elfogyott. A Rákosi-per 235 000 példányban jelent meg. Hogy néhány példát mondjak a szépirodalom területéről, Illés Béla Kárpáti rapszódiája 100 000 példány körül jár, Solohov műve: Új barázdát szánt az eke, 80 000 példányban került kiadásra. Ezek a számok is mutatják, hogy a magyar nép olvasó néppé *válik*, olvasva és tanulva építi a szocializmust..."

Igaz, Révai József ez alkalommal azt sem hallgatta el, „... hogy a nagy és emelkedő számok mögött gyakran nem vesszük észre, hogy nem mind arany, ami fénylik, hogy a példányszámok egy része állami szub-

[1] Kis-Viczay Péter: Selectiora adagia ... Bártfa, 1713.

Digitized by Google

vendonálás, közületi előfizetés és vásárlás javára írandó, hogy nem minden könyv, ami ott van a könyvtárak polcain, egyben olvasott könyv, hogy könyvterjesztésünk erősen bürokratikus módszerekkel dolgozik, többé-kevésbé elszakadva az olvasó tömegektől..."[2] E megállapításait azonban egyáltalán nem idézgettük...

Néhány „száraz" statisztikai adat

Amikor Révai József e beszédét elmondta, már javában folyt a községi közművelődési könyvtárak szervezése, s ennek eredményeképpen 1951 végére 2972 állami közművelődési könyvtár működött, 1 millió 115 ezer kötetes könyvállománnyal.[3] S folyt már falun a földművesszövetkezeti boltok könyvvel való ellátása: ez idő óta lehet e boltokban *könyvet is* vásárolni. (Összehasonlításul: a harmincas évek végéig a falvakban 1629 népkönyvtár és 1227 gazdakönyvtár létesült, összesen alig több, mint félmillió kötettel.[4] A falusi könyvvásárlás felszabadulás előtti méreteiről semmiféle konkrét adattal nem rendelkezünk. Falura könyvvel csak néhány elszánt ügynök merészkedett, a könyvesbolt annak idején városi „intézmény" volt, a járási székhelyi papír- és írószer-kereskedésekben azonban könyvet is árusítottak.)

1951-ben az egész országban — Budapestet is beleértve — 143 millió forint értékű könyvet vásároltak, s ennek is majdnem fele (44,7 százaléka) közületi vásárlás volt.[5] A falusi könyvforgalom összehasonlító adatai még ezekből az évekből is hiányoznak, hacsak nem tekinthető annak a Nógrád megyei MESZÖV elnökhelyettese íróasztalában őrzött, a megye földművesszövetkezeteinek 1950. évi munkájáról készített jelentés, mely tartalmazza azt is, hogy a földművesszövetkezetek a megye falvaiban 1950-ben (egész évben) 1000, azaz egyezer forint értékű könyvet adtak el. (Az elnökhelyettes megjegyzése: aki a jelentést készítette, valószínűleg felfele kerekített.)

S most vizsgáljuk meg közelebbről a másfél évtizedes fejlődést tükröző 1965., illetőleg 1966. évi adatokat. Kezdjük a könyvtárakkal:

Községi közművelődési könyvtáraink száma: 3865, a kölcsönzőhelyek száma 1467, könyvállományuk több mint 7 millió kötet, beiratkozott olvasóik száma 1 millió 100 ezer. A községi könyvtárakban 1965-ben több mint 23 millió kötetet kölcsönöztek. Új könyvek vásárlására községi könyvtáraink 1965-ben 20 millió forinton felüli összeget költöttek, és az e könyvtárakban foglalkoztatott összesen 2513 (jórészt ún. tiszteletdíjas) könyvtáros fizetésére a községi tanácsok pénztáraiból 1965-ben több mint 11 millió forintot folyósítottak.

Hasonlóan nagyarányú fejlődést tükröznek a falusi könyvvásárlás 1965. évi adatai: ebben az évben 209 millió forint értékű könyvet vásá-

[2] A Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusának jegyzőkönyve. Szikra, Bp. 1951. 133 l.
[3] Magyarország művelődési viszonyai 1945—1958. Közgazdasági Kiadó, Bp. 1960.
[4] Bisztray Gyula: Falusi népkönyvtárak. Magyar Könyvszemle, 1937. 2. sz.
[5] Szabó Endre: A könyvterjesztés fejlődése. Statisztikai Szemle, 1959. 12. sz.

Digitized by Google

roltak falvainkban, s ez az ország könyvforgalmának 26,9 százaléka.[6]

A falusi könyvforgalom nagyobb részét — mintegy kétharmadát — a földművesszövetkezeti könyvforgalom teszi ki. 1966-ban a 141 földművesszövetkezeti könyvesbolt közvetítésével a 3050 faluban működő 9900 könyvbizományos közreműködésével 145 millió forint értékű könyv cserélt gazdát. (Ezen kívül került falura könyv a városi könyvesboltokból, ügynököktől, továbbá a pártszervezetek útján is.)

Az 1957 óta rendelkezésünkre álló összehasonlító adatok szerint: mialatt a globális *országos* könyvforgalom két és félszeresére emelkedett, a *falusi* könyvforgalom éppen megnégyszereződött.

Mélyről indultunk, s hogy meddig is jutottunk, s most hol tartunk, arról egész sor tanulmány, reprezentatív szociográfia és statisztikai felmérés ad számot. E felmérések célja a társadalmi valóság megismerése, a lenini megfogalmazásban: a konkrét helyzet konkrét elemzése. S bár az adatgyűjtés reprezentatív, magyarul: képviseleti (a Könyvkiadók és Terjesztők Tájékoztató Központja tanulmánya 2277 személy, a Könyvtártudományi és Módszertani Központé 1000 falusi lakos megkérdezése, a Központi Statisztikai Hivatalé 4000, illetve 15 000 háztartás adatai alapján készült), bízvást tekinthetjük a laboratóriumi vizsgálatok analógiájának: a hozzáértő laboráns a kohóból kivett néhány köbcentiméternyi anyagból az egész kohó tartalmának összetételére ad választ. (S örvendetes, hogy további ilyen felmérések készülnek, pl. a MTA Szociológiai Kutató Intézetének és a Népművelési Intézetnek három Gyöngyös környéki faluban, 800 ember körében végzett felmérése, a Szövetkezeti Kutató és Dokumentációs Iroda 32 termelőszövetkezetben, 3200 tsz-tag körében tervezett vizsgálata.)

Nos, a rendelkezésünkre álló szóban forgó felmérések teljes egyhangúsággal állapítják meg, hogy a könyvolvasást, könyvvásárlást jelző mutatószámok ugrásszerű növekedése ellenére *még csak az út kezdetén lépdelünk, hogy még most sem mondhatjuk el önmagunkról: olvasó nép vagyunk.*

E felmérések adatai — ahogy Darvas József megfogalmazta[7] — sok magunk gyártotta illúziót romboltak szét. Mert e számok arról is vallanak, hogy könyvkultúránk térképének ama sokat emlegetett fehér foltjai nem kizárólag falun, a parasztság körében lelhetők fel: kisebb-nagyobb fehér folt Budapesten, sőt értelmiségi körökben is akad. 4000 háztartás könyvolvasási adatainak[8] feldolgozásából azt is tudjuk pl., hogy a megkérdezett budapestiek 38, a vidéki városokban lakók 49,4 százaléka „nem olvasó", s a megkérdezés idejében, vagy az azt megelőző három hónapban még a vezető állásúaknak, értelmiségieknek kereken egynegyede sem olvasott könyvet.

Ami most már a könyvkultúra *falusi* terjesztésével összefüggő illúziókat illeti, éppen ideje leszámolnunk mindenekelőtt azzal, mintha a

[6] Művelődésügyi Minisztérium Statisztikai Tájékoztató, 1965.
[7] Darvas József: Olvasó nép vagyunk? Népszabadság, 1965. dec. 5.
[8] Mit olvasunk? 4000 háztartás könyvolvasási adatai. KSH, Bp. 1965.

Digitized by Google

kultúra kincseinek birtokbavételére elegendő volna megadni az embereknek a lehetőséget; mintha nem kellene mást csinálnunk, mint hozzáférhető áron kitűnő könyveket kiadni, s ezeket eljuttatni falura — s a többi magától megy. Másfél évtizeddel ezelőtt nem fogalmaztunk ugyan ilyen pontosan, de mintha arra számítottunk volna, hogy a kultúrára — így a könyvre is — megvannak az igények tömegméretekben, az ország minden falujában, s úgyszólván más feladatunk nincs is, mint ezeket az igényeket minél jobban kielégíteni. S az igények „minősége?" Úgy gondoltuk, ezzel sem lehet baj: ugyan kinek is jutna eszébe *Tarzan*-t, az *Elfújta a szél*-t, vagy valamely más ponyvaregényt kézbe venni, amikor egy-két kiló kenyér áráért bárki *Mikszáthot*, *Móriczot*, *Stendhalt* vagy *Solohovot* vásárolhat. Mert a SZÖVOSZ megbízásából a falusi olvasók számára kiadott *Kincses Könyvek* minden egyes kötete éppen két kiló kenyér áráért kapható.

(Hogy a könyvek ára milyen fontos tényező, az angol Szövetkezeti Párt delegációjának 1960. évi magyarországi látogatásáról készített, s Londonban nyomtatásban közzétett beszámolója is tükrözi. E beszámoló ugyanis nemcsak a magyar szövetkezeti könyvterjesztő hálózat és könyvforgalom adatait közli, de regisztrálja azt is, hogy a falvakban mindenféle könyv, köztük angol szerzők — *Dickens, Stevenson, Graham Green* — művei is kaphatók, s aláhúzza, hogy milyen olcsók ezek a könyvek.)[9]

A Kincses Könyvek adta tapasztalatok

A dogmatikus művelődéspolitika „eredményeképpen" 1953-ig sem a könyvkiadás, sem a városi és falusi könyvterjesztés nem tudott igazán kibontakozni, ám a falusi könyvterjesztés eredménytelenségét ez idő tájt — kissé sematikusan (azaz, hogy a nagyon is bonyolult szociológiai jelenségeket a végletekig leegyszerűsítve) — két tényezővel magyaráztuk. Egyrészt azzal, hogy könyvkiadásunk *nem veszi figyelembe a falu speciális igényeit*, magyarul: csak a városi olvasók számára készíti a könyveket, másrészt a könyvterjesztés akkori *szervezetében* láttuk a fejlődés akadályát. Akkor még nem volt bátorságunk pl. azt a mellékesnek éppenséggel nem tekinthető tényezőt is megemlíteni, amely miatt kevés falusi embernek volt kedve könyvet venni a kezébe: a politikai légkört, az általános gazdasági-társadalmi helyzetet.

Ám könyvkiadásunk 1953-tól fokozatosan javult, s 1956—57-ben a falusi könyvterjesztés szervezetében is változás következett be. Kilencvenkét addig állami könyvesbolt ugyanis földművesszövetkezeti tulajdonba került, s ennek eredményeképpen a falusi könyvellátás bázisa a főváros helyett a járási székhelyi szövetkezeti könyvesbolt lett. Ezzel az átszervezéssel egyidőben arra a felismerésre jutottunk, hogy helyes volna megjelentetni *külön a falu számára* klasszikusokat, elsősorban

9 Hungary — as we saw it. Report of a Co-operative Party Delegation. London, 1961. 23. l.

Digitized by Google

magyarokat, olcsó áron, az Olcsó Könyvtárnál tetszetősebb külsővel. Így született meg a *Kincses Könyvek* sorozat, mely nevével is azt a reklámpszichológiai felismerést (vagy törekvést) tükrözi, hogy akiknek fülében ismerősként cseng a Kincses *Kalendárium*, azok talán könnyebben megbarátkoznak a Kincses *Könyvekkel*. 1957 nyarán Jókai Fekete gyémántok című regényével indult útjára ez a sorozat; azóta a Szépirodalmi és az Európa Kiadó, 137 kitűnő Kincses Könyvet jelentetett meg a falu részére, összesen 3 millió 600 ezer példányban. (Egy-egy mű átlagpéldányszáma tehát 26 ezer.)

A járási székhelyeken és a falvakban, pontosabban a földművesszövetkezeti könyvterjesztés „ellátási területén" 5 millió 646 ezer ember (mintegy 1 millió 600 ezer család) él. Ha az összes eddig *ki*adott Kincses Könyvet máris *el*adottnak tekintjük, akkor is *a tíz év átlagában* alig több mint két példány (pontosan 2,2) Kincses Könyv jut minden egyes családra. Bizony ez nagyon kevés. És mégis kénytelenek voltunk csakhamar megállapítani, hogy ezekből a könyvekből is *emelkedik a raktárkészlet*, vagyis — közgazdasági nyelven szólva — a piac a Kincses Könyvekből is telítődött. Ennek okait vizsgálva aztán azt tapasztaltuk, hogy azok a falusi emberek, akiknek van igényük könyvre, akik számára a könyv szükséglet, szívesebben adnak 20, 25, 30 forintot a szebb kiállítású, kötött, „igazi" könyvért, mint 6 forintot a tartalmilag egyébként teljesen azonos, fűzött Kincses Könyvért. Akiknek pedig nincs igényük semmiféle könyvre, akiknek a könyv, az olvasás nem vált életszükségletükké, hiába találják szembe magukat a szövetkezeti boltban a Kincses Könyvekkel, nem támad vágy bennük a megszerzésére.

S bár voltak olyan törekvések, hogy a „piac telítődésé"-ből a Kincses Könyvek sorozat megszüntetésére vonjunk le következtetést, úgy vélekedtünk — s ez a véleményünk ma is —, hogy a tapasztalatokból s tanulságokból adódó változásokkal tovább kell folytatni a Kincses Könyvek kiadását és terjesztését. A kiadást még közelebb kell hozni a kezdő olvasók feltételezett igényeihez. (E feltételek közül néhány: nagyobb betűtípus, sok és színes illusztráció, vonzó, a legmodernebb törekvéseket lehetőleg nem tükröző borítólap, az idegen nyelvű kifejezések pontos magyarázata, az idegen nevek helyes kiejtésének közlése.) Ugyanakkor a terjesztési módszereket — természetesen a propagandát és reklámot is beleértve („a jó bornak is kell cégér") — még határozottabban kell közelíteni ehhez a réteghez. (A Szépirodalmi Kiadó *Képes Regénytára* a jelek szerint ilyen könyvsorozatnak ígérkezik.)

A kezdő olvasók *feltételezett* igényét említettem, mert itt jórészt valóban feltételezésekre vagyunk utalva. A különböző felmérések választ adnak ugyanis arra a kérdésre: mit olvas, *aki egyáltalán olvas*, de hogy mit olvasna, milyen könyvet vásárolna szívesen, *aki nem olvas*, arra bizony nem könnyű választ kapni.

Kapcsolódik ehhez a problémához az a vita, amely a falusi Könyvbarát-mozgalom „Könyvet minden falusi házba!" akciójával összefüg-

Digitized by Google

gésben bontakozott ki:[10] egyáltalán helyes-e maga ez az akció, és ha igen, melyik is legyen az a bizonyos egy könyv.

E jelszó első ízben 1959 tavaszán, a szerencsi járás néhány községében fogalmazódott meg, amikor a falu sajátosságaira szabott, új fajta, s csakhamar országszerte elterjedt könyvterjesztési módszert az ún. „házról házra" könyvárusítást kezdeményeztük. Az ötletet az a megfigyelés adta, hogy azok a falusi emberek, akik eddig sem a községi könyvtár, sem a szövetkezeti könyvesbolt küszöbét nem lépték át, ha egy Könyvbarát-napon otthonukban felkerestük őket, szívesen megvásároltak egy könyvet. Meggyőződtünk arról is, hogy e könyv nem szobadísszé vált, hanem a család minden tagjának olvasmányává lett, s egy idő múlva még a szomszédokat is megjárta. Bevalljuk, sem akkor, de azóta sem gondolkoztunk azon, melyik legyen ez a bizonyos *egy könyv*. Úgy láttuk és látjuk, hogy *bármelyik* Kincses Könyv, ifjúsági kiadvány, népszerű ismeretterjesztő vagy szakkönyv alkalmas erre a funkcióra.

Csak mostanában vetődött fel az ötlet: helyes volna kiadatni egy Petőfi-emlékalbumot, mintegy negyedmillió, esetleg ennél is nagyobb példányban. Úgy véljük, ilyenfajta könyvből — bizonyos feltételek teljesítése esetén — e hatalmas példányszám is vevőre találna, mégpedig elsősorban azok köréből, akik eddig legfeljebb kalendáriumot vásároltak. Veres Péter azt javasolja cikkében, hogy a „mindenki könyvtára" keretében adjunk egy versantológiát, majd novellagyűjteményt, és adjuk ki két nagy nemzeti drámánkat: a Bánk bánt és Az ember tragédiáját. Csakhogy: vers- és novella-antológiát is s két nagy nemzeti drámánkat is évről évre újra és újra kiadjuk, számottevő mennyiségben, (a Bánk bán és Az ember tragédiája legutóbb 33 ezer példányban a Kincses Könyvek sorozatban is megjelent), de a falusi könyvkultúra fehér foltjait eddig mégsem tudtuk olyan mértékben zsugorítani, ahogy — Veres Péterrel egyetemben — szeretnénk. Vagyis e művek iránt az érdeklődést — bármennyire kívánatos is volna — a legintenzívebb társadalmi összefogás szülte akcióval sem tudnánk ma még több százezer példány erejéig felkelteni. (Hogy az említett Petőfi-emlékalbum valóban alkalmas-e erre — érdemes lenne megvitatni.)

Amire a statisztikai adatok választ adnak

Dehát adjunk választ a kérdésre: *mit olvas a falu?*

Mindenekelőtt újságot, képes folyóiratot. Az illetékes postai hírlapterjesztő szervektől kapott tájékoztatás szerint hétköznaponként elfogy falvainkban (kerek számokban): Népszabadság: 375 ezer; megyei lapok összesen: 400—420 ezer; a hetilapok közül Szabad Föld: 370 ezer; Képes Újság: 155 ezer példány. Kalendáriumok (Kincses, Érdekes, Élet és Tu-

[10] Veres Péter: Olvasás, népművelés és ami belőle következik... Népszabadság, 1966. nov. 27; Dernói Kocsis László: Könyvek és emberek. Magyar Nemzet, 1966. dec. 23; Soós Pál: Mindenki ízléséről, világszemléletéről van szó?... Alföld, 1967. 2. sz.

Digitized by Google

domány Kalendárium, Nők Lapja Évkönyv stb.) kereken 1 millió példányban kerülnek falun eladásra. (Nem mulaszthatjuk el ezt az alkalmat sem, hogy e lapok, folyóiratok és kalendáriumok főszerkesztőit arra kérjük, adjanak több, gazdagabb, változatosabb irodalmi anyagot lapjaikban. Kell-e magyarázni, hogyan válik előbb-utóbb *könyv-olvasó* a ma még csak újságot, kalendáriumot olvasóból?)

Hogy milyen *könyvet* olvasnak falun, e kérdésre a könyvtári statisztika azzal is válaszol, hogy közli: a községi könyvtárakba beiratkozott olvasók *43,4 százaléka 14 éven aluli tanuló, s mindössze 18,5 százaléka a mezőgazdasági munkát végző fizikai dolgozó.* Pontosabb választ ad azonban a KSH felmérése (eszerint a mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak 12 százaléka gyakran, 31 százaléka ritkán olvas könyvet; következésképpen a nem olvasók aránya 57 százalék),[11] s az a tanulmány, amely 1000 falusi lakos körében elemezte az olvasást, a könyvkultúrát.[12] Ez utóbbi szerint a megkérdezett parasztok 19 százaléka soha semmit nem olvasott (még újságot sem), és 31 százalék eddig nem vett könyvet a kezébe. Figyelmet érdemel, hogy *a könyvet olvasó parasztok* 71 százaléka a regényekre adta szavazatát, s hogy az általuk olvasott regények 7/10-e a régi magyar irodalom kategóriájába tartozik, s csak 8 százalékuk mai magyar szerző műve. (A magyar klasszikusok falun való népszerűségét megerősítik a SZÖVKÖNYV adatai: Gárdonyi: Egri csillagok 45 ezer, Jókai: Az aranyember 30 ezer, Mikszáth: Szent Péter esernyője 25 ezer, Móricz: Rokonok 23 ezer, Móra: Kincskereső kisködmön 20 ezer példányban kelt el 1966-ban. Igaz, e példányszámokban jelentős része van az iskolai kötelező és ajánlott irodalomnak.)

A könyvnek a mai falu életében betöltött szerepét vizsgálva természetesen helyes, ha figyelmünket a fehér foltokra, s főleg az ezeket előidéző okokra koncentráljuk. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azonban azokat a falusi rétegeket sem, akik többé-kevésbé rendszeres olvasók s könyvvásárlók. Érdemes hát közelebbről megvizsgálnunk a földművesszövetkezeti könyvforgalom összetevőit.

Kezdjük a *falusi értelmiségiek* könyvigényével, amely — ahogy mi tapasztaljuk — semmiben nem különbözik a városi értelmiségétől. A falun egyre növekvő számú *alkalmazotti* rétegé is talán csak annyiban tér el a várositól, hogy még nagyobb keletje van körükben a sorozatoknak.

Megvizsgáltuk, kikhez került az 1959—63 között megjelent 50 kötetes *Aranykönyvtár*-sorozatból az a 19 500, melyet a földművesszövetkezeti könyvterjesztés hozott forgalomba. Íme az eredmény:

értelmiségiek, alkalmazottak	62%
munkások	25%
mezőgazdasági foglalkozásúak	7%
egyéb foglalkozásúak (főleg háztartásbeliek)	6%

[11] Társadalmi rétegződés Magyarországon. KSH. 1966/11. 90. l.
[12] Ughy Jenő: Ezer falusi lakos és a könyv. KMK, Bp. 1965.

Digitized by Google

Nagyjából hasonló az arány az *Én Könyvtáram* és a *Milliók Könyve* 15—15 ezer és a *Világirodalom Remekei* sorozat 25 ezer falusi előfizetőjénél, s ez még indokoltabbá teszi a kérdést: mivel magyarázható e sorozatok nagy népszerűsége? Vajon miért kötelezte magát ennyi ember (s mint látjuk, többségükben értelmiségi s alkalmazott) arra, hogy három-négy éven át havi 25—26 forintot könyvre költsön?

Mindenekelőtt: e könyvek megvásárlása igen sok embernek vált a szó legnemesebb értelmében vett szükségletévé: az *Aranykönyvtár*-sorozat előfizetőinek nagy része nyilván úgy érezte, hogy otthonában kéznél kell legyen Csokonai, Petőfi, Vörösmarty, Arany, Ady, József Attila és több kötet válogatott Jókai, Mikszáth, Móricz stb. Sokuk számára az is vonzó volt, hogy a válogatást a kiadó végezte el: szívesen rábízták magukat a kiadó ízlésére, szakmai hozzáértésére. (E felismerésnek fokoznia kell a sorozatszerkesztők felelősségét.)

Bizonyára jelentős az a réteg, amely — a mi szemünkkel nézve, a mi fogalmaink szerint — bizonyos sznobizmusból vette meg a sorozatot: a kombinált szoba berendezéséhez egy szép, dekoratív könyvsorozat is hozzátartozik. Tagadhatatlan, ez is szükséglet, ha nem is a legvonzóbb. Az is lehetséges, hogy aki a sorozatot megvásárolta, talán nem is fogja kezébe venni egy kötetét sem. De a könyv előbb-utóbb mégis csak elvégzi funkcióját, hiszen a könyvsorozat új tulajdonosának gyermekei mégis csak e könyvek közé születnek, számukra már természetes lesz a könyvek jelenléte: az új generáció fogja tehát a könyvet szobadíszből ismét könyvvé tenni.

Ugyanilyen fajta „hasznos sznobizmus" fedezhető fel a falusi író—olvasó találkozókon. A jelenlevő író vagy költő kötetét a falusiak emlékül, az íróval, költővel való találkozásuk emlékére vásárolják meg. De ha már hazaviszik, bele-bele lapozgatnak, forgatják, olvasgatják. Az ilyen könyv nem szobadísz, s úgy véljük, nekünk az ilyenfajta „sznobizmust" támogatnunk kell.

Félreérthető lenne a *falu* fogalmát a *parasztság* fogalmával azonosítani, de legalább ekkora hibát vét, aki *a könyv* fogalmát a *szépirodalmi művekre* szűkíti. És ha ez alkalommal nem is térhetünk ki minden egyes műfaji kategóriára, vizsgáljuk meg kissé közelebbről *a politikai, illetve a mezőgazdasági szakkönyvek* falusi helyzetét.

Ismeretes, hogy a politikai irodalom terjesztése, a pártmunka szerves részeként, nemcsak az üzemi, hivatali és intézményi, de a *községi pártszervezeteknek* is feladatuk. A politikai művek megszerzésének lehetősége tehát a földművesszövetkezeti könyvesboltokon kívül megvan minden községben, minden párt-alapszervezetben. És e lehetőségekkel a falusi emberek úgy éltek, hogy 1966-ban a Kossuth-kiadványok forgalmának kereken *egynegyede* falun került eladásra. Ez az arány pontosan akkora, amennyi a falunak az országos könyvforgalomból való részesedése; a politikai irodalom falusi terjesztésének fejlődése tehát *lépést tart* a falusi könyvforgalom általános fejlődésével. És ez magában véve olyan eredmény, amellyel akár elégedettek is lehetnénk.

Digitized by Google

És mégsem vagyunk elégedettek. Elsősorban azért nem, mert a politikai irodalom terjesztése éppen falusi pártszervezeteink többségében *nem vált még a pártmunka szerves részévé,* a hétköznapok feladatává. Vagyis: még kevés olyan községi pártszervezet van az országban, ahol a könyvek hatósugara túlnő a pártszervezetek vezetőinek viszonylag szűk körén, s még kisebb azok száma — bár ilyen is van —, ahol e műveket a pártonkívüliek körében is propagálják.

Ami a *mezőgazdasági szakkönyveket* illeti, ezek terjesztésénél két, egymással merőben szembenálló tendenciát figyelhetünk meg. Ami örvendetes: az *alapfokú,* elsősorban a háztáji gazdálkodás belterjességét segítő kiadványok kelendősége. Az olyan szakkönyvek, mint *Prohászka Szőlő és bor* című műve az elmúlt években összesen 6 kiadásban, 130 ezer (!) példányban, *Mohácsy: Gyümölcstermesztés házi és háztáji kertekben* 3 kiadásban, 87 ezer példányban, *Jeszenszky: Oltás, szemzés, dugványozás* 4 kiadásban, 83 ezer példányban, *Erdélyi—Tenyerdi: Permetezés-porozás* 5 kiadásban, 72 ezer példányban jelent meg *és fogyott el.* És ami egyáltalán nem örvendetes, az a *felsőfokú* mezőgazdasági szakkönyvek iránti közöny. Ha e könyvek eljutnak is a tsz-ekbe — mert végül eljutnak —, igen kevés közülük az, mely „anyagi erővé válik". A szakkönyvek bekerülnek az elnök jól zárható üveges szekrényébe, s azután legfeljebb az évi leltározás alkalmával veszik kézbe.

Messzire vezetne annak elemzése, hol is a hiba: a könyvben, vagy abban, akinek számára íródott (esetleg más tényezőben, vagy tényezők egész sorában). Az azonban nyilvánvaló, hogy ez is egyike azoknak a problémáknak, melyeknek megoldása sok más szerv és nemcsak a könyvkiadás, a könyvterjesztés, a könyvtárügy számára kell hogy gondot okozzon, sőt talán éppen a „következő láncszem"-et jelentse. (Az utóbbi időben e szakterületről is készült néhány szociográfiai igényű felmérés. Egyik legfigyelemreméltóbb az, amelyet Vas megyében könyvtárosok és agropropagandisták végeztek.[13])

Térjünk azonban vissza azokra a „globális" kérdésekre, melyekre a statisztika választ ad. Tehát: hazánk falvaiban, a politikai irodalomnak a falusi pártszervezetek keretében meglevő terjesztési apparátusán kívül 9900 helyen — iskolákban és földművesszövetkezeti boltokban, tsz-ekben és gyógyszertárakban (egészségügyi felvilágosítást szolgáló kiadványok), felvásárlóknál és mezőgazdasági szaktanácsadóknál, KISZ-aktivistáknál és könyvtárakban — lehet könyvet vásárolni. Ez azt jelenti, hogy átlagban — vagyis a csecsemőket, sőt az analfabétákat is beleértve — minden 600 falusi lakosra jut egy könyvárus, ide számolva természetesen a felsorolt kategóriákat is. A földművesszövetkezeti könyvesboltokban, a falusi könyvterjesztőknél és a SZÖVKÖNYV raktárában több mint 110 millió forint értékű könyv (kb. 10 millió kötet) vár eladásra. S ha megismételjük azt az adatot is, hogy a 5332 községi

[13] Tóth Gyula: A mezőgazdasági üzemek szakkönyvellátottsága Vas megyében. Könyvtáros, 1966. 10. sz.

Digitized by Google

könyvtárban és kölcsönzőhelyen több mint 7 millió kötet várja a falusi könyvbarátokat, még élesebben vetődik fel a kérdés: *mi hát a tényleges oka a könyvkultúránk falusi terjesztésében tapasztalható elmaradottságnak?*

A visszahúzó erők

A szociográfiai és statisztikai felmérések valóban jó szolgálatot tettek azzal, hogy körülhatárolták könyvkultúránk fehér foltjait. Mindeddig azonban csak részben adtak választ arra a nem kevésbé fontos kérdésre: miért is nem élnek a falusi emberek nagy tömegei a községi könyvtárak és a falusi könyvterjesztés adta lehetőségekkel? Mi lehet az oka, hogy azoknak a falusi embereknek, akiknek néhány esztendő óta szükségletükké vált a mosógép, a motorkerékpár, a duplafekete s a konzerv, *nem vált szükségletükké a könyv?* S vajon mi lehet az oka annak, hogy még azok közül is csak kevesen vágyódnak arra, hogy könyvet is olvassanak, akik rendszeresen előfizetik a Szabad Földet vagy a Képes Újságot, hallgatják a rádiót, és a televízión már nemcsak a labdarúgó-mérkőzéseket nézik meg?

Vegyünk sorba néhányat e visszahúzó erők közül, mégpedig elsőnek — kissé félve írom le e kifejezést — az *objektív tényezők* kategóriájából.

Mert vajon helyes-e ide tartozónak tekinteni azt a tényt, hogy a 14 éven felüli tsz-tagok 74,7 százaléka az általános iskola 7 osztályát végezte el, vagy ennél is kevesebbet,[14] s a tsz-ekben dolgozók 62,4 százaléka 50 évnél idősebb.[15] Közismert adat, hogy a mezőgazdaságban dolgozók közül minden harmadik — összesen 1 millió 200 ezer lélek — tanyán s ún. külterületen él. S ami jórészt éppen ebből következik: bár a falvak villamosítása befejeződött, a falusi lakások 38,1 százalékába néhány évvel ezelőtt még nem volt bevezetve a villany.[16]

De a könyvhöz való viszonyuk jórészt még azoknak is „rendezetlen", akik az általános iskola nyolc osztályát elvégezték. Amíg a falusi gyermek iskolába jár, naponta szerves kapcsolatban van a könyvvel (megismételjük az adatot: a községi könyvtárakba beiratkozott olvasók 43,4 százaléka 14 éven aluli), amikor azonban kimarad az iskolából, ez a fajta kapcsolat *megszakad,* legalábbis többségüknél. Pedig felesleges bizonygatni, hogy az olvasás, a könyv megszerettetésében mennyire *meghatározó szerepe van az iskolának,* különösen a falusi iskolának. Hiszen nyilvánvaló, milyen hatalmas erővel kell megküzdeniük azoknak a gyermekeknek, akiket otthonról úgyszólván senki és semmi nem ösztönöz a betű szeretetére, s hogy jórészt már az iskolában eldől, hogy könyvbaráttá válnak-e vagy sem.

[14] Társadalmi rétegződés Magyarországon, KSH, 1966/11. 304. l.
[15] i. m. 174. l.
[16] A falusi lakásviszonyok. Falusi megfigyeléssorozat 1961—1962. A Szövetkezeti Kutató Iroda tanulmánya.

Digitized by Google

De az objektív tényezők kategóriájába tartozik *a paraszti munka „természete" is.* A mezőgazdasági gépek tömeges jelenléte megkönnyíti, de nem teszi feleslegessé a nehéz, igen fárasztó és egyes időszakokban hosszan tartó fizikai munkát: *a fáradtsággal,* mint a könyvolvasás ellen ható igen fontos tényezővel még hosszú ideig számolnunk kell.

Az objektív kategóriába tartozónak gondolom továbbá azt is, hogy 480 községben egyáltalán nincsen *művelődési otthon,* de a meglevők 45 százaléka is felújításra szorul, vagy nem megfelelő helyiségben van. A *községi könyvtárak* 15,9, a könyvkölcsönzők 79,2 százaléka — a statisztika nyelvén szólva — „egyéb épület egyéb helyiségében" működik, vagyis irodákban, tűzoltó-szertárakban, öltözőkben, iskolai tantermekben, magánlakásokban. Objektív-e, szubjektív-e, nehéz eldönteni, mindenesetre tény, hogy e könyvtárak 61,3, a könyvkölcsönzők 93,8 százaléka *havonta* 4—8 alkalommal, napi 2 órán át tart nyitva.

A községi könyvtárak dolgozói közül 20,6 százaléknak mindössze általános iskolai végzettsége van, 42,8 százalékuk alapfokú könyvtárosi képzettséggel sem rendelkezik. S a *falusi vegyesboltokban* működő könyvárusok „felkészültsége"? Nos — enyhén szólva —, ugyancsak sok kívánnivalót hagy maga után. Dehát ez is objektív tény: a falusi boltokban dolgozók nem hivatásos könyvterjesztők, s bár szeretnők, ha elsajátítanák a könyvterjesztés alapelemeit (a SZÖVOSZ tokaji kereskedelmi tanulóképző iskoláján az elmúlt tanévben 340 leendő falusi boltos kapott elméleti és gyakorlati oktatást *a könyvterjesztésből is),* tudomásul kell vennünk, hogy e boltok falusi *vegyesboltok,* ahol könyv *is* kapható, más szóval, akinek szándékában áll, e boltokban könyvet is vásárolhat.

S a *szubjektív tényezők?*

Elsőnek az a szomorú megállapítás kívánkozik ide, hogy *a falusi közvélemény* még mindig szégyenlendő időtöltésnek tartja a könyvolvasást. Tudom, hogy ez így megfogalmazva szöges ellentétben áll az egyik, már idézett tanulmány következtetésével („... a falusi közvélemény ma már nem tartja szégyenlendő időlopásnak az olvasást, sőt a lemaradást, a műveletlenséget tekintik szégyennek..."),[17] ez a következtetés azonban legfeljebb az *újság*olvasásra érvényes, a *könyv*olvasásra semmiesetre sem. Különben mivel is lehetne magyarázni azt a még ma is előforduló jelenséget, hogy a könyvbarát parasztasszonyok és lányok este, „loppal", a kötényük alatt, vagy papírba csomagolva, titokban viszik haza, vagy vissza a könyvtárba a könyveket? S az is előfordul, hogy a gyermekének könyvet vásárló tanyasi parasztasszony így figyelmezteti fiát: „Hanem aztán jól eldugd, nehogy az apád meglássa!" Sarkadi Imre Szerelem című, 1950-ben írott novellájának hőse, a tizenhat esztendős Rozka is így panaszkodik: „... Oszt nem engednek engem olvasni se, ha olvasni látnak, hát anyám mindján valami dógot ad. Hogy ne avval tőtsem az időt..." És a falusi közvéleménynek ez a fajta „íté-

17 Ughy Jenő idézett tanulmánya, 18. l.

Digitized by Google

lete" jut kifejezésre abban, amit egy jászsági fiatalasszonytól néhány hónappal ezelőtt hallottam: „Szeretem a könyveket, olvasok is sokat, de ilyenkor mindig van egy kis lelkiismeret-furdalásom: valami munka azért csak elmarad..." (Íme, mintha csak azt a marxi tételt illusztrálnánk, hogy a tudat csak késve követi a lét változását. Hiszen a látástól vakulásig tartó, gépek nélküli, embertelen falusi robot mellett „urizálásnak" számított az olvasás. Még télen is ott a hasznot hajtó munka: a kosárfonás, seprűkötés, szerszámnyél-faragás, kukoricamorzsolás, meg kell szögezni az ólat, rendbehozni a kerítést.)

A kérdés tehát, amellyel szembe kell nézni: vajon megtettünk-e mindent az olyan közszellem kialakításáért, amelyben — ha már valakinek szégyenkeznie kell — *az szégyenkezzen, aki nem olvas?* Elég hatásosan romboljuk-e azt a „szemléletet", melyre Szabó Lőrinc a Tücsökzenében így emlékezik:

> A betű vonzott. De mint enyhe bűnt,
> úgy néztem a könyveket. Mindenütt
> munka segít csak, az kell, a robot;
> mért olvasnak hát (itt-ott) a nagyok,
> fölöslegesen? Mert könnyelműek

S a megszokás visszahúzó ereje más vonatkozásban is rendkívül súlyos tényező. A vártnál (vagy illúzióinknál) sokkal lassabban változik, fejlődik pl. *az ízlés.*

Néhány évvel ezelőtt egy könyvbarát parasztcsaládnál tett látogatásomkor erről is volt alkalmam meggyőződni. A 183 kötetből álló, bármelyik irodalomszakos pedagógusnak is dicséretére váló (egyébként a berakós szekrénybe bezsúfolt) házikönyvtáruk legkedvesebb könyve (eddig ötször vagy hatszor mindketten elolvasták) egy 1959-ben, a gazdasszony által sajátkezűleg kimásolt füzet volt. Az eredetileg 1928-ban megjelent ponyvaregény szerzője Herke Mihály, címe: *Rózsa Sándor 1848-ban.* Alcíme: *A legendás hírű betyár és szabadsághős élete.* (Még csak annyit említek meg, hogy Móricz Rózsa Sándora ugyancsak ott volt a 183 kötet között.)

Hogyan tovább?

Rangot kell tehát adni a könyv ügyének, fejleszteni kell az olvasók *ízlését,* s ezzel kapcsolatban önkéntelenül felvetődik a kérdés, hogy a *falu vezetőinek* (általában a vezetőknek), akik nagyon sokat, talán legtöbbet tehetnek e szemlélet és ízlés megváltoztatásáért, milyen „a könyvhöz való viszonyuk"? Érdemes volna természetesen ezt is alaposabban megvizsgálni a szociológia módszereivel. Addig is ide kívánkozik az, amit egy járási párttitkártól hallottam: a járási vezetők jó része szívesebben vesz részt a tűzoltóversenyen, mint a kulturális seregszemlén, a gépállomás és a ktsz közötti labdarúgó-mérkőzésen, mint a

Digitized by Google

Déryné Színház, vagy az Állami Népi Együttes előadásán. És ha az ultizásból a könyvolvasás javára csak napi félórát csípnének el, kezdetnek ez is elég volna.

(Mintha a regényhősök túlélnék önmagukat: Kosztolányi, Vajkay Ádámot, Pacsirta apját jellemzi azzal, hogy »a társaságokban olykor, ha könyvről esett szó, megjegyezte, hogy „csak annyit olvas, amennyit hivatali kötelessége mengenged", de hivatali kötelessége semmit sem engedett meg, ennélfogva semmit sem olvasott«. Csakhogy ne feledjük: a *Pacsirta* hősei a századforduló éveiben éltek!)

Egyes vezetők ilyenfajta magatartását kárhoztatva külön kell apellálnunk azoknak a földművesszövetkezeti igazgatósági elnököknek a felelősségére, akik legfeljebb szavakban ismerik el, hogy a falusi könyvforgalom alakulása nem elsősorban kereskedelmi ügylet kérdése, a gyakorlatban azonban semmit nem tesznek, ha a felügyeletük alá tartozó boltokban a legeldugottabb polcrészen akad csak hely a könyveknek, s hagyják, hogy egyesek kényelemszeretete miatt pl. a „házról házra" könyvárusítás a falu közepén álló néhány házra korlátozódjék.

Lehetséges, hogy azoknak volna igazuk, akik a fejlődés egyik nagy akadályát a *könyvterjesztés jelenlegi monopolisztikus szervezetében* látják? Valóban, a városi és a falusi, vagyis az állami és a szövetkezeti könyvterjesztés közötti „ellátási területek" szigorú elhatárolása éppen úgy idejét múltnak tekinthető, mint ahogy ezt a kereskedelem minden más ágában is annak tekintik. Csakhogy ez utóbbinál, az új gazdasági mechanizmus irányelveinek megfelelően, máris megtörténtek az intézkedések a területi elhatárolás felszámolására, a könyvterjesztésben viszont még nem. Pedig nyilvánvaló, hogy itt is mielőbb fel kell oldani a kötöttségeket és zöld utat kell adni minden olyan kezdeményezésnek, amely a könyvbarátok számának növelésére irányul.

S itt vannak maguk a *könyvkultúra falusi terjesztői*, a könyvtárosok és könyvárusok, összesen több mint 12 ezer ember. Végül is, vajon nem az ő hozzáértésüktől, aktivitásuktól, ügyszeretetüktől függ-e, hogy a nem olvasók mielőbb könyvbarátokká váljanak?

Nyilvánvaló, hogy e 12 ezer falusi könyvpropagandistán nagyon sok minden fordul meg. De az is nyilvánvaló, hogy ennyi ember között vannak közömbösök és bürokraták is, sőt talán olyanok is, akik a Monte Christót nagyobb regénynek tartják, mint Móricz Erdélyét. (Nekünk nem is azokkal van gondunk, akik a nem olvasó embereknek a Monte Christót ajánlják, hanem azokkal, akik tudomásul veszik, hogy sok még a nem olvasó a faluban, de mit sem tesznek, hogy kevesebb legyen.)

Egyébként helyes is, szükséges is bírálni a községi könyvtárak és a földművesszövetkezeti könyvterjesztés káder-ellátottságát, az ott dolgozók irodalmi és szakmai műveltségének színvonalát, aktivitásuk okát, az alkalmazott propaganda módszereket. Csakhogy, ha a falusi könyvtárosok és könyvterjesztők már minden mulasztásukat pótolták volna, ha képesek volnának is megtízszerezni, vagy akár megszázszorozni aktivitásukat, akkor sem tudnák egymaguk, az *egész, legtágabb értelem-*

Digitized by Google

ben vett népművelési apparátus, az egész társadalom erőinek összefogása nélkül megoldani ezt a — nem félek kimondani — *történelmi feladatot.*

Nyilvánvaló, hogy a könyvkultúra falusi terjesztésének gondja nem lehet a falu egy-két emberének privát ügye; ezt a falun működő és ható minden olyan szerv a magáénak kell hogy érezze, amely bármilyen vonatkozásban is tehet érte valamit, akármilyen keveset is. Ez a társadalmi méretű összefogás azonban még csak most van kibontakozóban, s bár számos jelenség azt bizonyítja, hogy a folyamat meggyorsul (ez jut kifejezésre pl. az Őszi Megyei Könyvhetek akcióiban, vagy abban, hogy Somogyvárott félmillió forintos költséggel, *tanácsi és földművesszövetkezeti együttes beruházásból* épül a Könyvbarát-ház, melyben könyvtár, könyvesbolt és hírlapolvasóval egybekapcsolt cukrászda kap helyet), *elégedettségre semmi okunk sincs.* Pedig jórészt ennek kibontakoztatásán áll, vagy bukik az ügy sikere. Tulajdonképpen, ha nem is minden falusi ember, de a *többségük* előbb-utóbb eljut annak a felismeréséig, hogy *olvasni jó;* társadalmunk számára azonban egyáltalán nem közömbös, hogy ez a felismerés előbb vagy utóbb következik-e be.

És éppen ezzel összefüggésben kell szót ejtenünk a *pártszerveknek a falusi könyvterjesztést irányító és ellenőrző tevékenységéről.* Ismeretes, hogy alig másfél évvel ezelőtt az MSZMP KB apparátusa — a falusi könyvterjesztés történetében első ízben — erre irányította a pártszervek figyelmét. És a megyei és járási pártbizottságok által végzett, szinte szociográfiai igényű felmérések hatása (hogy ti. a falusi könyvterjesztés ügye párt-üggyé vált) máig is kisugárzik. Itt alapjában véve *szemléletbeli változás* történt: a pártmunkások felismerték, hogy amikor a pártszerveknek a könyvterjesztést irányító és ellenőző munkájáról beszélünk, az más, mint a politikai irodalomnak a pártszervezetek keretében folyó terjesztése. Azóta egyre gyakoribb, hogy a járási pártbizottságok beszámoltatják a járási felelős embereket, közöttük könyvterjesztésért felelős földművesszövetkezeti vezetőket, s mi szeretnők, ha ez *mindenütt* általános gyakorlattá válna.

Az elmondottakban a könyvterjesztők néhány tapasztalatát vázoltuk. S ha a negatív jelenségekkel foglalkoztunk is behatóbban, nyugodtan kimondhatjuk: a könyvkultúra falun való terjesztése az elmúlt egy évtizedben régmúlt idők nagy adósságait törlesztette. Mert igaz ugyan, hogy a KSH már idézett reprezentatív felmérése során megkérdezett parasztoknak 57 százaléka nem olvasott könyvet, de az is igaz, hogy *43 százalék már olvasott!* S bármilyen nagyok is a falusi könyvterjesztés gondjai,[18], ez a 43 százalék kulturális forradalmunk kibontakozásának jelentős ténye és eredménye.

[18] Izlés—könyvterjesztés—kultúrpolitika. A falusi könyvterjszetés gondjai. Alföld, 1967. 2. sz.

Digitized by Google

És még egy illúzió, amellyel le kell számolnunk: lássuk be, hogy a könyvkultúra térképén levő fehér foltokat nemhogy egyik évről a másikra, de még egyik évtizedről a másikra sem tudjuk teljesen eltüntetni. De zsugorítani, kiterjedtségüket csökkenteni *naponta* kell. Ám itt is érvényes a figyelmeztetés: *„Csak reális, jól megalapozott, átgondolt és tartós erőfeszítések vezethetnek eredményre, s mindig csak a szocializmus előrehaladásának arányában."*[19] Gyors eredményekre ne rendezkedjünk be, ne ámítsuk magunkat, s másokat se. Ezt a várat — megtanulhattuk — nem lehet rohammal bevenni: kénytelenek vagyunk szinte naponta meggyőződni annak igazságáról, hogy *„az emberek tudatának átformálása a leghosszabb, legtovább tartó folyamat minden társadalmi folyamat között."*[20]

[19] Az irodalom és művészetek hivatása társadalmunkban. Társadalmi Szemle 1966/67—8. 49. l.
[20] A MSZMP művelődési politikájának irányelvei. Kossuth, Bp. 1958.

Digitized by Google

ZOLTAI DÉNES:

Progresszió és dekadencia határvonalai a zenében

Egy módszertani kérdésből indulok ki, amely már többször felbukkant, és amelynek megoldása alaposabb elemzést igényelne. *Történeti nézőpontunk megválasztásáról* van szó, azokról a *kritériumokról* és *mértékekről*, amelyeknek birtokában tájékozódni tudunk.

Mert a tájékozódás éppenséggel *elemi szükséglet* mindazok számára, *akik a 20. századi zene valóságos fejlődési vonalait és törvényeit kutatják.* Formai és technikai ismérvek alapján természetesen nem nehéz különbséget tenni századunk zeneművészetének különböző irányzatai között. *Richard Strauss* és *Arnold Schönberg, Sibelius* és *Bartók, Prokofjev* és *Messiaen* stílusa között több-kevesebb egzaktsággal leírható különbségek vannak, s ezeknek rögzítésére nagyjában-egészében megbízható tudományos módszerek állnak rendelkezésünkre. Ámde a marxista zenetudomány nem érheti be a stílustörekvések, az öntörvényűnek látszó stiláris-hangnyelvi fejlődésvonalak egyszerű feltérképezésével. Végtére mi a múltat elsősorban azért akarjuk alaposabban megismerni, hogy biztosabban tájékozódjunk a jelenben. Ezért a marxista zenetörténetíró előtt — kiváltképp, ha kutatásainak tárgya a közelmúlt — lényegében ugyanaz a kérdés bukkan fel, mint a napi gyakorlatban ítélkező kritikus előtt: *különbséget kell tennie* értékes és kevésbé értékes (vagy éppen értéktelen), humanisztikus és antihumanisztikus, *a fejlődés valódi fővonalát képviselő és abból végső soron kieső* stb. között. A történetírás és a kritika persze nem lehet végítélet, ahol is a csalhatatlanság fölényével, egyértelműen választhatók szét az üdvösségre szánt jók és a kárhozatra taszítandó gonoszak. De az ítélettől, az értéktartalom minősítésétől való szkeptikus tartózkodás sem járható út. A merev normativitás, tudjuk, éppoly káros, mint szubjektíven kiagyalt, hamis zsinórmértékek alkalmazása: mindkettő eltorzítja a történelem valóságos menetét és arányait, elöli a változás iránti érzékenységet. De vajon egyáltalán elképzelhető-e olyan zenei történetírás, amely túl akar emelkedni a

A szocialista országok zeneművész-szövetségeinek *marxista zenetudományi szemináriumán* Moszkvában, 1966. november 29-én elmondott felszólalás alapján.

Digitized by Google

krónikák színvonalán, s akarva, nem akarva mégis lemond *mindenféle* mértékről, sutba dob *mindenféle* normát?

A mérték itt mindenekelőtt *a történeti nézőpont megválasztását* jelenti.

Ha *Adorno* arról beszél, hogy *Schönberg*ből kell *Bach*ot megérteni, és nem fordítva, akkor módszertani szempontból igaza van. Tartalmilag persze vitatkoznunk kell vele. A magyar proletárköltő *József Attila* — véleményünk szerint — mélyebben ragadja meg a dolgot, amikor *Bartók* művészetében jelölte meg azt a pontot, ahonnan az út visszafelé Bachig, az igazi Bach adekvát megértéséhez vezethet. Marxistáknak nem is kellene vitatkozniuk e módszer igazán. Marx elmés mondása — „az ember anatómiája a majom anatómiájának kulcsa" — nemcsak a társadalmi-gazdasági alakulatok történeti elemzéséhez ad iránytűt, hanem a kulturális fejlődés belső dialektikájának megértéséhez is. Kiváltképpen, ha olyan művészetről van szó, mint amilyen a zene, amelynek alkotásai csak akkor lépnek át a kottakép lehetőségéből a hangzó zene valóságába, ha előadják őket. Csak akkor válnak valósággá, ha a maguk konkrét történeti-emberi tartalmát az előadás során felidézik, megjelenítik valamilyen hallgatóság számára. S hogy e megjelenítés elképzelhetetlen az elmúltnak és a jelenben élőnek bizonyos *egybevetése* nélkül, azt talán nem is kell külön bizonyítani. Adorno tétele ezért — minden paradoxiája ellenére — mélységesen igaz. Bach „megértéséhez" *kevés* az „immanens", az ún. „objektív" — ti. a következményeket eleve „zárójelbe tevő" — megközelítés. Végtére is egykor a legklasszikusabb múlt is jelen volt, mégpedig megoldandó feladatoktól terhes jelen; teljes megértéséhez nemcsak a kikristályosodott formavilág ismerete tartozik, hanem a kikristályosodás küzdelmes *folyamatáé* is. Schönbergből, de még inkább Bartókból így vezethet teljesebb megértést szolgáló visszaút a közeli vagy távolabbi múlt nagy zenei kompozícióihoz.

Ez a módszertani elv természetesen akkor is érvényben marad, ha kutatásunk a legutóbbi öt-hat évtized történetének feldolgozására irányul.

A kulturális forradalom és a zenekultúra

Ebben a tekintetben a 20. század marxista zenetörténete, ha orientációs pontjának megválasztását világnézetileg komolyan veszi, a kibontakozó *új, szocialista zenekultúrában* jelöli meg az előbbi értelemben vett viszonyítási alapot. S ebben mi, marxista zenekutatók minden bizonnyal egyetértünk. Vita tárgya azonban, hogy milyen értelemben tehetjük meg a szocialista zeneművészetet történeti vizsgálódásaink archimédeszi pontjává.

Úgy gondolom, itt is elengedhetetlen, hogy felújítsuk *Marx* gondolatát *az egyenlőtlen fejlődésről*. A 20. század művelődéstörténetének vitathatatlanul legforradalmibb eseménye a szocialista kultúra

Digitized by Google

kibontakozása és széles körű elterjedése. Csak a vak nem látja, hogy ez hordozza az emberi kultúra igazi jövőjét, amely a nagy értékeknek nemcsak megőrzésére vállalkozhat, hanem alkotó továbbfejlesztésükre is. Ugyanakkor kétségtelen tény az is, hogy a szocialista kultúra *nem egycsapásra alakult ki a művelődés valamennyi ágazatában.* Még a művészeti kultúrán belül is *jelentős egyenetlenség* figyelhető meg az egyes művészeti ágak új, szocialista irányú fejlődésének jellegében és ütemében. Ami a magyar fejlődést illeti: *József Attila* révén a magyar proletárlíra világirodalom-történeti rangú alkotóval büszkélkedhet; *Derkovitsunk* szocialista realista festészetében hasonlóképpen magasabbrendű esztétikai értékkel társul az új eszmevilág. Ezzel szemben a 20. századi magyar zenében bartóki rangú és ugyanakkor szocialista tudatosságú alkotó egyéniség *még nem jelentkezett.* Anélkül, hogy ebben a tényben örök időkre szóló, megváltozhatatlan törvényszerűséget látnánk, anélkül, hogy a jelenben megfeledkeznénk a jövő nagy szocialista realista zenéje felé utaló törekvések megfigyeléséről és kritikai támogatásáról, a tényt magát mégiscsak figyelembe kell vennünk. Történeti orientációnk ilyen módon nem egy már fix ponthoz kötött, hanem csakis egy *mozgásban levő folyamat* igenlésén alapulhat.

S hogy ez a folyamat mennyire ellentmondásos, azt különösen világosan láthatjuk akkor, ha a szocialista zenekultúra kialakulását a *befogadó tömegek oldaláról is* közelebbi vizsgálat alá vesszük.

Volt idő — s talán még ma sem vagyunk teljesen túl rajta —, amikor *a szocialista kulturális forradalmat egyenesvonalú fejlődésként szemléltük,* valahogyan úgy, ahogyan a polgári felvilágosítók szemlélték az emberek felvilágosításának folyamatát és amaz „Ész birodalmát", amelynek a felvilágosodás eredményeként kell majd létrejönnie. Alapvető tartalmát tekintve a kulturális forradalom nem más, mint a művelődés úgynevezett várainak ostroma és bevétele, mint a kulturális javakból kisemmizett dolgozó tömegek eljuttatása elidegeníthetetlen jussukhoz, a kultúrához. Ahhoz a kultúrához, amelynek létrehozásához közvetve (termelőmunkájukkal) vagy közvetlenül (népzenei, népköltészeti stb. alkotó tevékenységükkel) a múltban is hozzájárultak, s amely a jövőben tevékeny részvételük nélkül egyszerűen kiúttalan válságba jutna, és értékeinek tömeges pusztulására lenne kárhoztatva. Semmi kétség: e korszakos művelődéstörténeti felismerés nélkül nincs és a jövőben sem képzelhető el valóban szocialista kulturális politika.

Ámde ugyanakkor hatástalanná, sőt éppenséggel elhibázottá teszi a kultúrpolitikai gyakorlatot, ha a kulturális forradalomról szóló tanítást nem lenini módszerrel értelmezzük, s azt képzeljük, hogy ama „várakba" egyenes utak vezetnek, amelyeken megállíthatatlanul hömpölyög a honfoglalók győzelmi menete. Ezzel az elképzeléssel szemben egyre inkább ismert szociológiai tény, hogy a várostromlók jelentős része — képletesen szólva — *nem is akar behatolni* a kultúra várának az osztálymonopóliumok révén legvédettebb kincseskamráiba, letáboro-

Digitized by Google

zik a külső udvarokon, s kulturális szükségleteit a szórakoztató zeneipar félig vagy egészen giccsszerű produkcióival elégíti ki.

Egyidőben hajlottunk arra, hogy pl. az operett vagy szórakoztató zene fetisizálásában csupán a polgári kultúra és életszemlélet átmenetileg ható örökségét lássuk. A dolog azonban sokkal bonyolultabbnak bizonyult. Egyrészt tudomásul kellett vennünk, hogy *a kultúra és a szórakozás közvetlen azonosításának* mélyebb gyökerei vannak, hogy a szórakoztatásra szorítkozó művészet igénye *a szocialista társadalomban is újratermelődik,* mégpedig tendenciáját tekintve bővített formában. A nyomor szorongatásából megszabaduló átlagember — tudjuk — ritkán talál magától, spontán módon a gorkiji útra: a szó, a betű, a könyv gyakran a ponyvához nyit utat. Másrészt az az elvárás, hogy a művészet egyszerűen „szórakoztasson", közvetett módon a valódi művészet élvezetét is korrumpálhatja. Ismét szociológiai felmérésekre hivatkozom. Tudjuk, hogy a zenekultúra elsajátításának útján már nagy lépést tett előre az, akinek van „kedvenc" zeneszerzője, vagy vannak „kedvenc" zeneművei. Ezért zeneszociológusaink nem alaptalanul értékelik biztatónak, ha egy ankét valamely részvevője egyáltalán választ ad a feltett kérdésre: „ki a kedvenc zeneszerzője?" Ámde a pozitív alapfolyamatnak — a „vár" ostromának — ebben a tekintetben *negatív melléktermékei is* lehetnek.

Az egyenlőtlen fejlődés jelenségei

Ki ne ismerné azt az ún. zenerajongót, akinek *Mozart* vagy *Verdi* a „kedvence", ezért egyetlen alkalmat sem mulaszt el, hogy a kedvelt zeneműveket, vagy ezek részleteit újra és újra meghallgassa. (A modern hangrögzítő technika ehhez minden segítséget megad.) S teszi ezt úgy és azért, hogy azután az annyiszor hallott mű formai jellegzetességeit mondhatni *a tökély normatív rangjára* emelje, s Mozart vagy Verdi nevében nemet mondjon *Bartók*ra vagy *Prokofjev*re. És ehhez nyomban hozzá kell tennünk: aki Bartókot vagy Prokofjevet Mozarthoz vagy Verdihez képest találja problematikusnak („formátlannak", „disszharmonikusnak" stb.), az természetesen tisztelete tárgyát sem érti igazán. A mű ún. „élvezete" ilyen esetben csupán az *érzéki felszín* érzékelésére szorítkozik, s jórészt nem más, mint az újra hallott, az újra felismert dolog okozta gyönyörködés. *Alban Berg* teljes joggal mondotta egy rádióinterjújában: „Ez a tonalitás utáni nagy kiabálás nem is annyira az egy alaphangra való vonatkoztatás szükségletéből fakad, hanem sokkal inkább a *már ismert* hangzatok, mondjuk csak ki nyíltan: a hármashangzat utáni vágyból." Az ismert „menetek", dallamfordulatok. a megszokott dúr—moll-tonalitás hangzati jelenségei így válnak százszorszent normákká.

Nem feltétlenül holmi tudatos ideológiai konzervativizmus munkál itt. Különböző felmérésekből gyakran egészen meghökkentő képet kapunk olyan magasan kvalifikált, vezető beosztású emberekről, akik

Digitized by Google

világképükben, politikai és etikai nézeteikben a szocializmus ügye mellett kötelezték el magukat, de énjük egy titkos rekeszében — nevezetesen esztétikai nézeteiket tekintve — *Sixtus Beckmessert* vallhatnák eszményképüknek, a wagneri Mesterdalnokok filiszteri módon pedáns „jegyzőjét", akinek egy új mű hallatán egyetlen dolga a tabulatúraszabályokkal való egybevetés. Sajátos tudathasadás jön létre ilyen módon: egy progresszív ember művészeti tudatában *görcsösen kapaszkodik a megszokotthoz*, az éppen ezért tartalmát vesztő „szabályoshoz", tehát a *kliséhez*. Hosszas bizonygatásra szorul-e az, hogy a kulturális forradalom folyamata elakad, visszájára fordul, eredeti szocialista tartalmától fosztatik meg, ha ezeket a szüntelenül újratermelődő *belső* ellentmondásokat nem tárjuk fel, s leküzdésükre nem fordítunk kellő figyelmet és erőt?

És az elmondottakból talán az is kitűnt, hogy az egyenlőtlen fejlődés bizonyos jelenségeivel akkor is számolnunk kell, amikor századunk zenéjének történeti ábrázolásánál — kétségkívül helyesen — a szocialista zenekultúrát tekintjük orientációs alapnak. Ilyen módon talán közelebb jutunk a korábban említett kritériumok mibenlétének megértéséhez is.

A kétarcú dekadencia

A progresszió és a dekadencia megkülönböztetése elengedhetetlen feltétele annak, hogy *tudományos objektivitással* adjunk képet századunk zeneművészetének valóságos életfolyamatairól. Az e kettő között húzódó határvonal azonban elvi problémák egész sorát veti fel. Sokunknak kiváltképpen *a dekadencia problémája* okoz fejtörést. Emlékezetünkben élnek még azok az idők, amikor a dekadencia, a formalizmus, a l'art pour l'art stb. *közvetlenül ideológiailag minősítő címkékké* váltak, s ha egyszer valahogyan ráragadtak egy-egy műre vagy életműre, a kultúrpolitikai diszkreditálás erejével akadályozták a valós történeti és esztétikai megítélést. Érthető, ha a dogmatikus különcöktől megszabaduló marxista esztétika a dekadenciának ezzel a felfogásával — enyhén szólva — kevéssé rokonszenvez. De érthetetlen, ha manapság többen — gyakran tehetséges kollegáink is — eleve a személyi kultusz voluntarista művelődéspolitikájának frazeológiájához kapcsolják és ezért elvetik a dekadencia fogalmának bárminő használatát.

Nem lehet egyetérteni azzal, hogy a személyi kultusz valóban sokszorosan kompromittálódott kultúrpolitikáját ilyen gyerekesen „reagálja le" bárki is. A dekadencia nem falra festett ördög, e fogalom reális művészettörténeti tények és folyamatok gondolati tükörképe. Ámde e kategória tudományos használatát manapság valóban nagyban nehezíti az a körülmény, hogy *jogalmi tartalma túlságosan heterogén*. Célszerű lenne mindenekelőtt, ha nyomatékos különbséget tennénk a dekadenciának *legalábbis két típusa között.*

Az egyiket *Hans Eisler találó kifejezésével „volksnahe Dekadenz"-*

Digitized by Google

nek, a dekadencia áldemokratikus „népszerű" formájának kellene mondani. Olyan *zenei ópium* ez, amelyet tudatosan „a népnek" szánnak, s amely a későpolgári manipulált kultúra talaján valóban el is jut a néphez, hogy sajátos esztétikai-világszemléleti igényeket keltsen és elégítsen ki az őt befogadó tömegekben.

Miféle igényekről és elvárásokról van szó? *Leibniz*, a német felvilágosodás nagy filozófusa — mint ismeretes — a világot (kozmikus és társadalmi értelemben egyaránt) minden létező világok legjobbikának nyilvánította. Így a művészeteknek is a világnak ezt a *praestabilizált harmóniáját*, előre megállapított, eleve adott összhangját kell érzéki formában megjeleníteniük. Ezzel függ össze a zene sokat idézett definíciója is: Leibniz szerint a zenei tevékenység egyfajta aritmetikai gyakorlat, amelyet öntudatlanul végez a zeneműben gyönyörködő lélek. Nem szükséges itt részletesen elemezni e tétel belső gondolati tartalmát. Csupán két egymással összefüggő mozzanatra szeretném ezúttal a figyelmet felhívni: a zene Leibniz szerint valaminő kozmikus rendről ad érzéki (ezért nem is igazán tökéletes) képet, s innen a zenemű gyönyörködtető, elbűvölő ereje („la musique nous charme").

Kár lenne tagadni, hogy a világ ilyesfajta igenlése Leibniz világában jóval több volt, mint egy korhadt-ósdi társadalmi rend, a „német mizéria" védelme. Habár e nyomorúság által elnyomorított formában, mégiscsak a felvilágosodás eszmekörét írta körül, ama polgári progressziót előlegezte, amely igenlő viszonyban van az ember evilágiságával: ezt a világot végső soron a saját világának tudja. A művészettől is ezért követelhette meg a gyönyörködtetést, önnön tartalmas életének, a világhoz fűződő pozitív-harmonikus viszonyának élvezetét.

Ellenben a világharmóniának ez az igenlése a polgári fejlődés folyamán szükségképpen visszájára fordult. Nem véletlenül, nem is pusztán az alapelv egyszerű „elavulttá válásának", elkopásának okából. Maga a megszilárdult polgári rend hozza magával a *konzervatív apológia igényét*. A fennálló rend „minden létező világok legjobbika" — mindmáig hallhatjuk visszhangozni a leibnizi tételt. Az egykori mondás jelentés-tartalma azonban már régóta megmásult. Már nem a világnak mint az ember saját világának igenlését jelenti, hanem egy olyan osztály apologetikus jelszavát, amely több mint egy évszázada *szembefordult az egyetemes emberi haladással*. Mit is érnek manapság a „nagy társadalomról" szóló ismert szólamok? Gondoljunk Vietnamra. Úgy tűnik, *Voltaire Candide*-ja, a leibnizi tételnek ez az „elidegenítő" szembesítése a szépítetlen valósággal, ma aktuálisabb, mint valaha is volt és lehetett.

Híven tükrözi ezt az átalakulást az a fordulat is, amelyet a múlt század második felének polgári művészetfelfogásában figyelhetünk meg. Gondoljunk a század utolsó évtizedeinek befolyásos esztétikai irányzatára, az ún. *bcleélési elméletre. Theodor Lipps*, az elmélet rendszerezője, azzal kérkedett, hogy végrehajtotta a művészetfilozófia koperni-

Digitized by Google

kuszi tettét: örök időkre diszkreditálta az esztétikai objektivizmust, hogy az *esztétikai szubjektivizmussal* cserélje fel. A szépség eszerint teljességgel szubjektív projekció: az objektív világ nem szép és nem rút, egyesegyedül a legszemélyesebb életérzését a valóságba belevetítő szubjektum teremti meg az esztétikumot. „Az esztétikai élvezet objektivált (a tárgyba áttett) önélvezet." Mi legyen hát a hiteles művészet kritériuma? *A beleélés képessége,* az a képesség, amelynek segítségével az alany azonosítani tudja magát a külső világgal, s így önmagában esztétikailag közömbös objektivitást saját legprivátabb élettartamainak kifejezőjévé teszi. Ekkor és ennyiben a művészet „gyönyörködtet" és „szórakoztat".

Ezek a gondolatok sem a könyvekből kerültek ki az életbe, hanem megfordítva: a polgári művészet valóságos életfolyamatainak tükröződéseként kerültek be az esztéikai kézikönyvek lapjaira. Ki tagadhatná, hogy az impresszionista mozgalom például alapirányát tekintve a beleélési elméletet tekintette legsajátabb ars poeticájának, mégpedig nemcsak a képzőművészetekben, hanem a zenében is? (Csak mellesleg: ki lehetne és ki kellene mutatni, hogy a nagy impresszionistákat — Monet-tól Debussy-ig — sem az tette naggyá, hogy impresszionisták voltak. hanem az, hogy művészi gyakorlatukban *túlhaladták* a beleélési elmélet szenzualista-hedonista szubjektivizmusát.) Ki tagadhatná, hogy a polgári manipulált művészetipar éppen a „beleélést" szolgáló, „gyönyörködtető" és „szórakoztató" zenei áru bővített újratermelésére rendezkedett be? Már az impresszionizmus és az ún, szalonzene között kezdtek elmosódni a határok. És végül ki tagadhatná, hogy *a művészet áruvá válása korrumpálja a befogadást is?* A fejlett polgári társadalmak koncertélete, a zenei konzum, közismert módon, *az egyszer megszokottnak érzéki élvezetet célzó ismételgetését* vonja maga után. *Hanns Eisler* joggal kérdezi: mivé lesz az egykori antifeudális programdarab, a „Figaro" a nagy operaházak színpadán? Brechti szóval élve: kulináris „műélvezet" tárgyává, amelyet az „értők" akkor élveznek, ha a kabátjukkal a józan értelmet is a ruhatárban hagyták. Adorno éppenséggel arról beszél egyik tanulmányában, hogy Bachot olykor saját „tisztelői" *ellenében* kell megvédelmezni.

Semmi kétség: a dekadencia megannyi jele ez, mégpedig egy olyan dekadenciáé, amely *fétissé növeli a beleélést, a képzelt harmónia élvezetét, az árucikké züllesztett szórakozást.* Természetesen a színskála ebben a tekintetben is rendkívül széles. A voltaképpeni *giccset,* a tömegtermelésben előállított alpári „szórakoztató muzsikát" — a nálunk ma is sokaktól kedvelt provinciális „magyar nótától" az elegánsan nagyvilági szalonzene régi és újabb változatáig — éppúgy magában foglalja, mint a műgond látszatát keltő, valójában csak formalista módon harmonikus, álkomoly zenét. A *Lehár*-operettnek, vagy akár egy ún. virtuozitást abszolutizáló hegedűművészi produkciónak közös lényege: *az eufemizmus, a képzelt vagy hazudott harmónia kultusza.* Egy olyan

Digitized by Google

világban, amely lidércnyomásos jelképpé tett ilyen szavakat: mustárgáz, Guernica, Auschwitz, Hirosima.

Ugyanakkor mi sem lenne helytelenebb, mint feltételezni — mint ahogyan ezt manapság még egyes marxista igénnyel fellépő teoretikusok is feltételezik—, hogy a „volksnahe Dekadenz" a hanyatlás *egyetlen,* bár esetleg változatgazdag típusa. A valóság ezzel szemben az, hogy a végső soron antihumánus művészetnek kialakult *egy másik útvonala is,* amely programmatikus tudatossággal eltér a talmi népszerűség fentebb jellemzett irányzatától, sőt kíméletlenül éles kritikával illeti a fiktív harmónia kultuszát. Hadd idézzem fel itt ismét csak egy filozófus nevét, akinek zenefelfogása Leibnizénél is nagyobb hatású volt és maradt mindmáig: *Artur Schopenhauer* „elvetemült optimizmus"-nak nevezte az ellentmondásokat elsimító idealista metafizikát, s — a maga korában egyedülálló merészséggel — az „előre megállapított összhang" elméletével szembeállította a *praestabilizált diszharmonia* elméletét, irányíthatatlan, vak ösztönként, „Akaratként" jellemezve a világ lényegét. A zeneművészet nagysága mármost éppen abban rejlene, hogy az *irracionális* erőknek ezt a vad kavargását érzékeltesse, hogy az élet kozmikus *értelmetlenségéről* adjon közvetlen képet. Schopenhauer ezzel a sajátos zenefilozófiával voltaképpen egy újtípusú dekadenciát vezetett be. A kozmikus, örökre adott, tehát feloldhatatlan diszharmónia kifejezése, jól tudjuk, a 20. századi polgári ars poetica egyik legdivatosabb esztétikai normája.

Az első elméleti megfogalmazás „érdeme" azé a *Wilhelm Worringeré,* aki századunk első évtizedeiben szerette volna korszerű módon újrafogalmazni a Lipps-féle „beleélési" elméletet. Ő is elfogadta Lipps alap-axiómáját, az esztétikai szubjektivizmust; ő is megvető gúnnyal beszélt azokról a „banális" elméletekről, amelyek szerint a művészet valaminő valóságkép. Ámde szerinte a „beleélés" csupán bizonyos korok művészetének megértéséhez ad elégséges magyarázatot, s csődöt mond például a primitív ornamentika, a gótika, vagy az új expresszionista törekvések művészettörténeti-esztétikai megközelítésekor. Az ember igazi, „hiteles" viszonya a világhoz ugyanis éppenséggel nem a beleélést lehetővé tevő összhang, a „világjámborság" (Weltfrömmigkeit), hanem „valami szellemi tériszony", a *kozmikus szorongás* (Weltangst). A fenyegető világ jelenségei előtt a félelemtől megdermedt ember sokkszerű magatartása ez. Műveszeti vetülete ezért nem az organikus élet jelenségeinek visszatükrözését igényli, hanem az *„absztrakciót", a holttá dermedt formák vizionárius megjelenítését.*

Ne higgyük, hogy Worringer programját csak a képzőművészet egyes irányzataiban követték. Ismét csak egyetlen példát említek. Schönberg monodrámáját, az *Erwartungot* jellemezve Adorno egy egész iskola titkát fejtette meg: „A magányos ember szorongása az új formanyelv kánonává vált." Schönberg életműve persze nemcsak egy *kozmikus* katasztrófa-hangulat kifejezését jelenti számunkra; Eisler ta-

Digitized by Google

lálóan beszélt arról, hogy bizonyos pontokon a katasztrófa-érzés visszanyerheti konkrétságát, s egyes Schönberg-opuszokban például a Weltangst helyett egy jelképes óvóhelyen szorongók nagyon is történeti, mondhatni *rekonkretizált* érzésvilága kap megrendítő kifejezést. Igaz; ámde éppen ezért ebben az összefüggésben is ki kellene mutatni, hogy az expresszionizmus által bevezetett ún. avantgardista irányzatok nagy komponista-egyéniségei nem azzal váltak naggyá, hogy expresszionistáké stb. voltak, hanem azzal, hogy — az avantgardizmusban kialakult bizonyos formaelemeket is felhasználva-átalakítva — túljutottak a Worringer-féle esztétikán. Igazi társadalomkritika, *valóban* humanista művészet a „kozmikus tériszony" kifejezéséből aztán aligha született és születik. Annál inkább egy sor intellektuális-esztétikai fegyverletétel, védtelenség-érzésből táplálkozó megbékélés az embertelenség erőivel.

A katharzis mint kritérium

Lehet-e megfeledkeznünk arról, hogy az elit voltára büszke művészetben jelentkező ilyesfajta dekadencia semmivel sem értékesebb irányzat, mint a hanyatlás előbb vizsgált demagóg-közönséges formája? A zenetörténet természetesen nem egyszerű ideológia-történet. De nem is csupán ilyen vagy olyan, esetleg mégoly becsületes vagy éppen forradalmas szándékok története. A 20. századi zene történetírójának is konkrét művek történetét kell megírnia, figyelembe véve, hogy az objektív létű és kompozitórikusan lezárt alkotás csak akkor képvisel valóságos művészi progressziót, ténylegesen humánus értéket, ha *kathartikus mű*, s mint ilyen, *kikerüli* a valóságos dekadencia Szkilláit és Kharübdiszeit: *a felszínes harmónia-élményt és a tehetetlen sokkolást.*

Milyen értelemben beszélek itt katharzisról? Az antik görög esztétikának ez az ismert szakkifejezése nem véletlenül kél új életre napjaink marxista művészetelméletében. *Lukács György* kathartikusnak nevezi a valóban nagy művészet hatását, amennyiben az emberi világ művészeti megjelenítése az „egész embert" lénye legmélyéig felrázza, „az ember egészévé" teszi, hozzásegíti privát partikularitásának leküzdéséhez, előmozdítja azonosulását az emberi nem világtörténeti tartalmaival. Valóban: a katharzis a megrendülés nyomán, a diszharmónia közvetítésével létrejövő magasabbrendű harmónia kiküzdését jelenti, azt a tényt, hogy az emberi világ szépítetlen-kendőzetlen zenei ábrázolása felneveli bennünk az emberit. Megrázkódtatás ez, amely felszabadít, s amelytől éppen ezért a sokkoló kővé dermesztés éppoly idegen, mint az alpári álharmónia önelégültsége. *Alban Berg Wozzek*je, *Bartók Cantata profana*ja, *Luigi Nono Canto sospeso*ja vagy *Sosztakovics* új *Gordonkaversenye* — a köztük levő minden stíluskülönbség ellenére is — ebben az értelemben egyként kathartikus alkotás. Artikulált szavakkal mondják ki mélyre süllyedt, de magára találó, eszmélő és emelkedő korunk lényegét.

Úgy tűnik, valahol ezen a vidéken kell keresnünk a progresszió és a dekadencia igazi határvonalát.

Digitized by Google

A Nagy Október dokumentumaiból

E közleményünkkel sorozatot kívánunk indítani: a Nagy Októberi Forradalom előzményeit és lefolyását szeretnénk néhány hiteles és magyar nyelven eddig még nem közölt forrás segítségével közelebbről illusztrálni. Reméljük, hogy ez a szerény okmányanyag is gazdagítja magyar nyelvű egyetemestörténeti dokumentációnkat.

Első szemelvényünk még a februári polgári-demokratikus forradalmat megelőző hetekbe vezet vissza. Az itt közölt bolsevik röpiratot csak a közelmúltban találták meg egy szovjet levéltárban. A benne foglalt pompás harci felhívás újabb csattanós bizonyítéka a bolsevik párt céltudatosságának — amely egyetlen más forradalmi tendenciájú oroszországi irányzathoz sem hasonlítható —, és a februári forradalom közvetlen előkészítésében vállalt döntő szerepének. Bár hasonló felhívások tucatjait tehetnénk e röpirat mellé, egymagában ez a kiáltvány is megcáfolja a polgári történetírásnak azt a ma is sokat hangoztatott tételét, amely szerint a bolsevikok 1916 végén és 1917 elején nem készültek közeli forradalomra.

Dokumentumainkon meghagytuk az akkori orosz időszámítás dátumait, amelyek 13 nappal eltérnek a mai, Gergely-naptár szerintitől. (A régi orosz időszámítás október 25-éje tehát november 7-nek felel meg.)

1. Február előtt és február után

Az OSZDMP észak-balti szervezetének 1917. január 9-re kiadott röpirata[1]

OROSZORSZÁGI SZOCIÁLDEMOKRATA MUNKÁSPÁRT

Világ proletárjai, egyesüljetek!

Elvtársak!

Ma van a tizenkettedik évfordulója az orosz önkényuralmi klikk aljas gaztettének, 1905. január 9-ének, amikor könyörtelenül lövettek a pétervári munkásokra. Tizenkét év . . .[2] — az uralkodó osztályok érde-

[1] A röpirat Tartuban (orosz nevén Jurjevben) jelent meg.
[2] Itt az eredeti szövegben néhány olvashatatlan szó következik.

Digitized by Google

kében még kegyetlenebb, még aljasabb háború indult meg. A nép verejtékén hízott pókok raja még nem lakott jól, a nép vérére szomjazik, hogy újult étvággyal szívhassa ki saját országa és a meghódított országok dolgozó tömegeiből az életerő utolsó csöppjét is. Európa proletariátusa megint nem a maga vörös lobogója alatt menetel. A burzsoá haza védelmének tőlünk mélységesen idegen jelszavával munkások milliói öldöklik egymást. Az önkény és a fosztogatás, a barbárság és a zsarnokság tombol diadalmasan mindenütt.

Ámde, elvtársak, akárcsak 1905-ben, a cári kormány az európai reakcióval együtt beleful a munkásvér özönébe. Ha az önkényuralom kiheverte is a proletariátus támadásait, ha az orosz burzsoá-liberális szárny árulása segítségével legyőzte is a munkásosztályt — az új ítélkezés napja kérlelhetetlenül közeleg, s az új gaztettért fizetnie kell, mint ahogy az 1905-ös gaztett sem marad büntetlen. 12 évvel ezelőtt a munkások százezres békés tömege Gapon pópa vezetésével, szentképekkel és a cár képmásával uralkodójához, a cárhoz járult, hogy könyörületet, segítséget és igazságosságot kérjen tőle. De amikor a nép hóhérai — a cár tudtával — sortűzzel válaszoltak a munkásoknak, és a kozákok vad kiáltásaitól meg a kancsukák csattogásától visszhangzó utcákat munkásvér festette vörösre, akkor minden illúzió szertefoszlott, a várokba és a pópákba vetett bizalmat elsöpörte a csalódás, s a munkásosztály, mint az agyonhajszolt vad, rárohant kegyetlen, könyörtelen ellenségére, üldözőjére, az önkényuralomra. A munkásosztály tüntetésekkel és sztrájkokkal válaszolt. Megkezdődött a forradalom.

Mit gondoltok, elvtársak, mi következhet a mostani mészárlás után? Milyen váltságdíjat és zálogot fog követelni a proletariátus az uralkodó osztályoktól? A háborús tobzódás nem ismer határt. Határtalan lesz a nép haragja is. Az egyetlen biztosíték és a legközelebbi feladat Oroszországban — az önkényuralom teljes megdöntése, Nyugat-Európában pedig — a polgári rendszer átváltoztatása szocialista rendszerré.

A forradalom, elvtársak, bizonytalan léptekkel már múlt év októberében felvonult Pétervár utcáin.[3] Január 9-én Oroszország öntudatos proletariátusa, mint minden évben, most is tiltakozik az egyeduralom és az önkény ellen. Az észak-balti szervezet csatlakozásra szólít fel mindenkit. Ki az utcára ezekel a jelszavaikkal:

Vesszen a háború!
Vesszen az önkényuralom!
Éljen a forradalom!
Éljen az oroszországi demokratikus köztársaság!
Éljen a földesúri földek elkobzása!

Az OSZDMP észak-balti szervezetének irodája

(Voproszi isztorii KPSZSZ. 1967. 2. sz., 77. old.)

[3] A petrográdi munkások harca 1916 novemberében erősen fellendült és már túlnyomórészt politikai jelleget öltött. A munkások kapcsolatot teremtettek a hadsereg forradalmi elemeivel. Októberben a fővárosban politikai célokért mintegy 250 000 munkás sztrájkolt.

Digitized by Google

A cárizmust megdöntő februári forradalomban a munkásosztály volt a kezdeményező és a döntő erő, a forradalom folyamán azonban a legkülönbözőbb osztályérdekek egybeesése, sőt egybefonódása mozdította elő a harc gyors sikerét. II. Miklós megdöntésében az elkeseredésbe kergetett orosz ellenzéki burzsoázia is érdekelve volt. Ebben az időben tehát a polgári ellenzék és a forradalmi mozgalom között alkalomszerű együttműködés jött létre. A mensevik és eszer párt jobboldali vezetőinek politikai behódolása mellett ennek a részleges érdekegységnek is nagy szerepe volt abban, hogy a forradalom eredményeképpen nemcsak kettős hatalom jött létre (a polgári jellegű Ideiglenes Forradalmi Kormánynak s a munkások és katonák szovjetjeinek képében), hanem a forradalmat követően is több ponton összekapcsolódott ez a kettős hatalom. A szovjetek vezetői támogatták az Ideiglenes Forradalmi Kormányt, s jórészt ebben rejlett ennek reális hatalma.

A politikai kapcsolatok újszerű gordiuszi csomója ellenére maga a két hatalmi központ létezése kétségbevonhatatlan tény volt. Nincs igaza Trockijnak, aki később „kettős hatalomnélküliségnek" nevezi ezt a korszakot. A kettős hatalom helyzetéből folyó helyes következtetéseket — a probléma bonyolultsága miatt — Lenin hazatéréséig maga a bolsevik párt sem tudta teljes mértékben levonni. A „semmi támogatást az Ideiglenes Kormánynak!" jelszó csak 1917 áprilisától kezdve lett a bolsevikok általános és következetesen figyelembe vett jelszava.

Itt egy részletet közlünk a bolsevik párt Pétervári Bizottsága egyik ülésének jegyzőkönyvéből. Ebben a munkavédelmi osztályban való képviselet ügyével kapcsolatban tulajdonképpen az Ideiglenes Kormány kezelésének alapvető kérdése merül fel a vita központi témájaként. A felszólalások többször önellentmondó, bizonytalankodó gondolatfűzése jól érzékelteti, hogy a párt e fontos vezető kollektívája ekkor még kereste az új helyzetnek megfelelő politikai irányvonalat. E dokumentum közvetve hangsúlyozza Lenin elméleti munkásságának roppant horderejét.

A szemelvény olvasásakor figyelembe kell venni, hogy a jegyzőkönyv vezetője alkalomszerű tömörítésekkel, rövid jelzésekkel dolgozott, s hogy még ekkor is, a párt legalitásának kezdetén is a régi földalatti pártmunka szabályai szerint rögzítették a neveket: kezdőbetűs rövidítéseket alkalmaztak; ez sokszor lehetetlenné teszi az eredeti személyek megállapítását. A szövegben szereplő kipontozások az eredeti dokumentumból valók. Az azonosított neveket zárójelben közöljük.

Digitized by Google

Az OSZD(b)MP Pétervári Bizottsága 10. ülésének jegyzőkönyvéből (1917. március 21.)

... *A 2. ponthoz:*

R(ahja) elvt. beszámolója — a munkavédelmi osztályról, melyet a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetje a kereskedelmi és iparügyi minisztérium mellett létesít. A Pétervári Bizottság javasolja, követeljünk ott képviseletet, mégpedig olyan jogkörrel, hogy a törvényjavaslatok kidolgozásában részt vehessen.

... elvt. azt javasolja, hogy képviselőinket a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetje útján juttassuk be.

P(odvojszkij) elvt. azt ajánlja, hogy a képviselet kérdésének megvitatását adjuk át a párt Központi Bizottsága Irodájának.

V. (Zsalezsszkij) elvt. kívánatosnak tartja a képviseletet: 1. mint a Pétervári Bizottság vélemény-nyilvánítását, 2. mint olyan lépést, amelynek tágabb értelemben egész Oroszországra nézve jelentősége lesz.

... elvt. úgy véli, hogy a proletariátus érdekében részt kell venni a törvényalkotásban, de döntő szavazati joggal részt venni — ez annyit jelent, hogy felelősséget vállalunk azokért a rendeletekért, amelyeket ennek az ügyosztálynak a többsége fog hozni, vagyis a kormányhoz tartozó személyek, beleértve a gyárosokat. Ilyen felelősséget véleménye szerint nem lehet vállalni.

... elvt. — Ebben a pillanatban, amikor a forradalmi proletariátus a hatalom küszöbén áll, nem mondhatunk le arról, hogy részt vegyünk olyan fontos és konkrét kérdés tárgyalásában, amilyen a munkásvédelem. Részvételünkkel nem vesszük magunkra a felelősséget, hiszen nincs kezünkben az egész minisztérium. A Pétervári Bizottságnak vállalnia kell, hogy kezdeményezi a munkavédelmi ügyosztályban felmerülő kérdések kidolgozását, s erre a célra a Központi Bizottsággal történt megbeszélés után bizottságot szervez. Képviselőit tanácskozási joggal beküldi e minisztériumba.

R(ahja) elvtárs megmagyarázza, hogy a minisztérium a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjének kezdeményezésére alakul. s hogy a Szovjet beküldi oda képviselőit; ott a gyárosokkal együttesen tető alá kell hozniuk a nyolcórás munkanapra vonatkozó törvényt, s dönteniük kell a munkavédelem egyéb kérdéseiben. A forradalmi vívmányok mellett kívánatos például a nyolcórás munkanapra vonatkozó törvény bevezetése és megerősítése a mostani forradalmi időben. Hogy pedig a Pétervári Bizottság — a forradalmi proletariátus képviselőjeként, s a Központi Bizottságnak mint az egész pártnak a nevében — részt vesz ebben, annak országos jelentősége lesz.

VI. (Zsalezsszkij) elvt. követeli, hogy a Pétervári Bizottság részéről képviselőink gyakoroljanak nyomást a Szovjetre. Ha elvtársakat küldünk be, a forradalmi proletariátus képviselve lesz a Szovjetben. A szótöbbséggel ne törődjünk. Elvtársaink fejtsék ki véleményüket és szavaz-

Digitized by Google

zanak, anélkül, hogy figyelembe vennék a szavazás eredményét, mert mi csak azért megyünk oda, hogy megnyilatkozhassunk.

K(alinyin) elvt. — Nem lenne helyes elszalasztani egy ilyen alkalmat, ha ezzel nem sértjük meg elveinket és nézeteinket. A Pétervári Bizottság küldje be képviselőit, ha lehet, szavazati joggal, kapcsolódjék be bizonyos szervezési munkába, hódítsa meg a hatalmat, s lehetőleg hozzon törvényeket a forradalmi proletariátus érdekében.

G(lebov) elvt. — Úgy véli, hogy ne olvadjunk össze a gyárosokkal és ne hozzunk törvényeket. Csak tanácskozási joggal vehetünk részt, meghatározott irányvonalat követve. Minden kérdésben kell hogy véleményünk legyen, s ezt akkor is juttassuk érvényre, ha kisebbségben leszünk.

... elvt. szükségesnek tartja olyan bizottság alakítását, mely siettetné a minisztérium munkavédelmi tervezeteinek a kidolgozását.

... elvt. — Ha bemegyünk a minisztériumba, akkor is csak tanácskozási joggal, a proletariátus kívánságainak tolmácsolása végett, de ne vegyünk részt szavazásban, nehogy kompromisszumokra kényszerüljünk.

R(ahja) elvt. — Mi nem azért küldünk képviselőket, hogy ott egyezkedjenek, hanem hogy a maguk nézeteit kifejtsék, s védelmezzék a proletariátus érdekeit. Végül, hozzá kell szoknunk a törvényhozási munkához. Ily módon nekünk ott kettős feladatunk lesz: felvilágosító és építő munkát kell végeznünk. Ha pedig a Szovjet egyes képviselői, például Gvozgyev[1] hívei, megegyezésre jutnak a gyárosokkal, mi pedig egyedül maradunk, a proletariátus látni fogja, kik védelmezik igazán az ő érdekeit.

N. N. elvt. — Hogy részt veszünk-e egyik vagy másik kormányintézményben, az a pillanatnyi helyzettől függ. Ne olvadjunk össze a mostani kormánnyal, sőt, ellenkezőleg, el kell határolnunk tőle magunkat. Minthogy többségében liberálisokból áll, nem juthatunk vele egyezségre.

G(lebov) elvt. — Helytelen lenne, ha saját bizottságot alakítanánk és a munkavédelmi ügyosztályban nem vennénk részt. Fontos, hogy fellépéseink ne elvontak, hanem gyakorlatiak legyenek.

V. (Zsalezsszkij) elvt. azt javasolja, számoljunk az adott pillanattal. Régi törvények nincsenek. Új törvények születnek, s az Ideiglenes Forradalmi Kormányban való részvétel megengedhető. Forradalmi időben élünk, amikor nem lehet semmilyen felelősségről szó. Hiszen most arra készülünk, hogy részt vegyünk az alkotmányozó nemzetgyűlésben, noha még nem tudjuk, ki lesz ott. Nekünk nyomást kell gyakorolnunk, de felelősséggel az utcának tartozunk. Ha a törvényjavaslatok kidolgozásában nem fognak érvényesülni a mi szempontjaink, majd a proletariátushoz fordulunk.

[1] Kuzma Antonovics Gvozgyev a mensevik párt jobboldali vezetője, az Ideiglenes Kormány munkaügyi minisztere volt.

Digitized by Google

... elvt. — A passzivitás, a forradalmi tétlenség — megengedhetetlen. Most nem szabad arra az álláspontra helyezkednünk, hogy mossuk kezünket. Be kell kapcsolódnunk, hogy szószólói legyünk a proletariátus akaratának.

K(alinyin) elvt. — Miért kötelezne a szavazati jog többre, mint a tanácskozási jog? A szavazati jog azt jelenti talán, hogy küldötteink felelősek voltak az egész Dumáért?[2] Ha egyszer nem vagyunk többségben, akkor erkölcsileg nem is lehetünk felelősek.

... elvt. — A helyzet napról napra változik, ennélfogva minden időpontra meg kell találnunk a kellő feleletet. Nem fontos, hogy alkossunk, oda kell menni és síkraszállni a nézeteinkért.

A véleménycsere után a következő három határozatot hozták javaslatba:

1. Az OSZDMP Pétervári Bizottsága, figyelembe véve az adott pillanat követelményeit, beküldi képviselőjét a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetje által létesített munkavédelmi bizottságba.

Ha a Pétervári Bizottság véleménye kisebbségben marad, a párt a szervezett proletariátushoz fordul, s oda hat, hogy a szervezett proletariátus tömegbefolyást gyakoroljon a bizottságra.

2. Tekintettel arra, hogy az OSZDMP határozottan kijelenti, hogy nem vesz részt az Ideiglenes Kormány fennálló intézményeiben, a Pétervári Bizottság sem vesz részt az adott esetben szavazati joggal a minisztériumi bizottság munkájában. A Pétervári Bizottság egyúttal amellett van, hogy alakuljon a Pétervári Bizottság mellett külön bizottság a munkavédelmi kérdések kidolgozására; ugyanakkor a Pétervári Bizottság proletár tömegakciókat szervez a követeléseinek teljesítéséért folyó harc érdekében.

3. Figyelembe véve, hogy a munkásosztálynak a mostani forradalmi időpontban a lehető legnagyobb nyomást kell gyakorolnia az Ideiglenes Kormányra a munkavédelem törvényhozási kérdéseiben, a munkásosztály élcsapata, a szociáldemokrata párt kidolgozni tartozik a halaszthatatlan követeléseket, és ezeket a követeléseket a munkabizottságban érvényre kell juttatnia. A párt a munkabizottságban tanácskozási joggal vegyen részt.

Az első határozatot elfogadták ...

(Revolucionnoje dvizsenyije v Rosszii poszle szverzsenija szamogyerzsavija. Moszkva, 1957. 101—103. old.)

Közli: **Dolmányos István**

[2] Az első orosz forradalom után létrehozott Állami Dumáról, az orosz félparlamentről van szó, amelyben a világháború előtti években a bolsevikok is képviseltették magukat.

Digitized by Google

Nemzetközi szemle

Új helyzet Indiában

Az indiai választások jelentős, s mondjuk meg: *a vártnál jelentősebb változásokat* hoztak a világ egyik legnagyobb országának politikai életében.

India politikai rendszere burzsoá demokratikus rend, de olyan államrend, amelyben sok tekintetben nagyobb tiszteletben tartják a polgári demokrácia „játékszabályait", mint nem egy nyugati országban. Ezért hozhat itt tényleges politikai változásokat olyan esemény, mint a parlamenti választás, s ezúttal — a független India történetében első ízben — valóban hozott is.

Az 1967 februári választások új helyzetet teremtettek India politikai porondján, s hogy milyen távolabbi kihatásuk lesz, azt egyelőre csak találgathatnánk. A Kongresszus Párt, az indiai függetlenségi mozgalom nagy pártja, olyan pozícióveszteséget szenvedett a választáson, hogy az államok jó felében ellenzékbe szorult, a központban pedig kérdéssé vált, mennyire szilárdan tudja kezében tartani a hatalmat. Annak a lehetősége is felmerül, hogy koalícióra kényszerítik. S hogy kivel lépne koalícióra, arra nézve nem szabad hogy illúzióink legyenek: jelenleg valószínűleg a *jobboldallal.*

A Kongresszus Párt pozícióveszteségét természetesen pontosan megmutatják az egyes államok s a központi parlament választási eredményei. A tényleges helyzet azonban *bonyolultabb,* mint amilyennek az adatok mutatják. Először azért, mert a pártok neve és mandátumaik száma nem árulja el, hogy *kik, s milyen érdekeket, csoportokat képviselve* állnak mögötte. (Sok olyan kongresszuspárti képviselő van, aki baloldalibb, mint az általában a baloldalhoz sorolt jobboldali szocialista párt képviselői, de sokuk jobboldalibb, mint az általában jobboldalinak számító Jana Sangh jó néhány képviselője.) Másodszor azért, mert a számok nem tükrözik a folyamatokat: hogy valójában mi történt ezen a választáson, ki kerekedett tulajdonképpen felül, az majd csak jóval később, *a következményekből* fog kiderülni.

A választás utáni indiai belső helyzetet a számoknál is jobban jellemzik azok az események, amelyek közvetlenül az eredmények

Digitized by Google

nyilvánosságra hozatala után következtek be gyors egymásutánban. Ezek a magukban végre talán nem is különösebben jelentős események a politikai erőviszonyok változását fejezik ki. Ilyenek:

— Rajasthanban, India egyik fontos államában az új kormány *első* ülése felfüggesztette az újonnan választott parlament jogait, s elnöki uralmat hirdetett ki.

— Az új parlament *első* ülésén bizalmatlansági javaslatot terjesztettek be a kormány ellen (bár jelentős többség leszavazta ezt).

— A Ház egyharmada bojkottálta a köztársasági elnök *megnyitó* üzenetét.

— Éles összecsapások történtek olyan *ügyrendi* kérdésekben, mint a Ház elnökének és helyettesének megválasztása. (A Kongresszus Párt jelöltjei azonban végül biztos szavazattöbbséget kaptak.)

— A miniszterelnök-választást olyan késhegyig menő pozícióharc előzte meg, amely csak a huszonnegyedik órában végződött kompromisszummal, s amelynek során a Kongresszus Párt a két vagy három részre szakadás küszöbén állt.

— India két olyan államában, amely a Kongresszus Párt bázisának számított, Uttar Pradeshben és Haryanában, ahol a kongresszus győztesen került ki a választásokból, a kormány néhány nappal megalakulása után megdőlt.

Mindez alig több mint két-három hét alatt zajlott le, jelezve azt, hogy vége van annak az időszaknak, amikor Indiában az volt a politika, amit a Kongresszus Párt elhatározott, s emellett mások szóhoz sem, vagy legfeljebb *csak* szóhoz jutottak. A Kongresszus Párt politikai egyeduralma *megdőlt* — de hogy ki nyerte el tulajdonképpen azt, amit a Kongresszus elvesztett, arra ma még senki nem tud válaszolni.

A parlamenti választásokat minden választókerületben párhuzamosan bonyolították le: a jelöltek a központi parlament, a delhi „Lok Sabha" jelöltjeire s a helyi parlament, a „Vidhan Sabha" jelöltjeire is szavaztak. Bármely párt, amely megfelelt a törvényes előírásoknak jelöltet állíthatott, s bármilyen független személyiség is jelölhette önmagát. A mandátum azé lett, aki a jelöltek közül a legtöbb szavazatot kapta. Ebből a választási rendszerből következik, hogy az államokban más párt vagy pártok kerülhetnek hatalomra, mint a központban. A rendszerből következik az is, hogy *az az erősebb, akinek az ellenfelei megosztottabbak.* Az eddigi választásokon a Kongresszus Párt meg tudta osztani ellenfeleit, ez a rendszer tehát őt segítette. Ezúttal viszont sokhelyütt az ellenzék hozott létre választási szövetségeket, s a Kongresszus volt az, amelyből a választások küszöbén sokan kiléptek és amely fontos helyeken megosztottan indult.

Keralában például a helyi parlamenti választás során a Kongresszus Párt hiába szerezte meg a szavazatok 35.4 százalékát — összesen 9 mandátumot kapott a 133-ból. A két kommunista párt, amely egységesen s a haladó ellenzéki blokk teljes támogatásával lépett fel,

Digitized by Google

71 mandátumot szerzett, bár kevesebb szavazatot kapott, mint a Kongresszus Párt: 32 százalékot. Vagy vegyünk egy másik példát: Madras államnak a központi parlamentben 39 helye van. A Kongresszus Párt elnyerte a szavazatok 41,69 százalékát. Hány képviselőt küld Madrasból a delhi Lok Sabhába? Hármat. A tamil nemzeti mozgalom, a DMK pedig 35,7 százalékát kapta meg a szavazatoknak — s 25 képviselőt küld Delhibe. Más államokban, amelyekben az ellenzék erői szétaprózottak voltak, a választási rendszer még mindig a Kongresszust segítette: Madhya Pradeshben is, csak 40 százalékát kapta meg a szavazatoknak (a Lok Sabha választás során), de ezzel 37 mandátumból 24 az övé lett. Mindent összevéve: a Kongresszus Párt sok szavazatot veszített ugyan, de nem annyit, mint ahogyan az új parlament összetétele mutatja.

A választási eredmények a delhi parlamentben (Lok Sabha)[1]

	Mandátumok	
	1962	1967
Kongresszus Párt	361	281
Swatantra	18	44
Jana Sangh	14	35
Indiai Kommunista Párt	29	23
„Baloldali" Kommunista Párt		19
SSP	12	23
PSP		13
Összes mandátumok száma	494	512

A felsoroltakon kívül sok kisebb, jórészt helyi, bal- és jobboldali csoportosulás vett részt a választásokon.

A Kongresszus Párt a következő államokban tartotta meg hatalmát: Andhra Pradesh, Assam, Gujarat, Jammu és Kasmir, Maharashra, Mysore, Madhya Pradesh. Ezek közül csak Madhya Pradeshben fenyegette pozícióit komoly veszély.

A kongresszus elveszítette a hatalmat a következő államokban:

1. *Kerala.* Itt hét baloldali párt, a kommunisták vezetésével, *egységfrontot alakított,* győzött, s ezzel véget vetett a rendkívüli ál-

[1] A *Swatantra* az indiai monopolt5ke Amerika-barát pártja, a feudális uralkodó osztály „reménysége". A *Jana Sangh* hangsúlyozottan nacionalista hindu párt, tömegbázisa a kispolgárság és a parasztság; nemzetközi állásfoglalása az el nem kötelezettséggel való szembenállás, Nyugat-barátság. Az *Indiai Kommunista Párt* és a „baloldali" kommunisták az indiai munkásosztály pártjai. Az *SSP,* az Egyesült Szocialista Párt; vezetői és tagjai között egyaránt sok a becsületes, baloldali törekvésű ember; ideológiailag szétfolyó, politikai állásfoglalásainak többsége haladó. A *PSP,* a Praja Szocialista Párt — jobboldali szocialista.

Digitized by Google

lapotot jelentő elnöki uralomnak. A Kongresszus Párt gyakorlatilag eleve lemondott Keraláról, mert reménytelennek tartotta, hogy eredményesen felvegye a harcot az egységfronttal. A keralai példa figyelmeztető egész India s mindenekelőtt a munkásmozgalom számára — ahol a baloldal egységes volt, ott biztosan győzött.

2. *Nyugat-Bengália.* Itt olyanok vezetik a „baloldali" kommunista pártot, akik az IKP-t *legveszedelmesebb ellenségüknek*, „revizionistának" tartották, amelynek semmi köze a munkásosztályhoz. A bengáli „baloldali" vezetők nem voltak hajlandók egységfrontra lépni a Kongresszus Pártból balra kivált polgári liberális csoporttal, *Mukherji* „Bangala Kongresszus"-ával sem. Mindenütt jelölteket állítottak az IKP jelöltjeivel szemben — köztük az indiai munkásmozgalom veteránjai ellen is —, a jobboldali kongresszuspárti vezérrel, *Atulia Goshsal* szemben viszont nem állítottak senkit. A választások azonban olyan jelentős győzelmet hoztak a baloldal számára, hogy még ilyen körülmények között is *erősebbnek bizonyult* a Kongresszusnál. Atulia Gosh-t — s ez a választások egyik legnagyobb erkölcsi győzelme volt — az IKP jelöltje elütötte a mandátumtól. Az események jobb belátásra kényszerítették a „baloldali" KP helyi vezetőit. Most már készek voltak együttműködni az IKP-val és a Bangala Kongresszussal, s elfogadták Mukherjit főminiszternek. Mukherji kormányában részt vesznek és jelentős szerepet játszanak a „baloldali" KP olyan képviselői, akik hívei az IKP-vel való együttműködésnek. Mindez a szektás politikusok *nyilvánvaló veresége.*

3. *Bihar.* Itt volt az elmúlt hónapokban a legérezhetőbb a feszültség a kormány és a lakosság között. Bihart sújtotta legjobban az aszály, itt a legnagyobb az elégedetlenség, itt történtek a legsúlyosabb összetűzések a rendőrséggel. Ezért — annak ellenére, hogy ez India egyik legnagyobb állama, amelyben hagyományosan igen nagy volt a Kongresszus Párt befolyása — e párt képviselői nem tudták megszerezni az abszolút többséget, és ellenzéki kormány alakult; ebben a jobboldali Jana Sangh is és a kommunisták is részt vesznek. (India más államaiban is van és még lesz példa erre.) E sorok írója megkérdezte *Bahraj Madhok*-ot, a Jana Sangh elnökét: miért és meddig működnek együtt a Jana Sangh-miniszterek a kommunistákkal, hiszen a választás előtt hallani sem akartak erről? Bahraj Madhok őszintén ezt felelte: „Ez nem a mi szándékunktól, hanem a tömegek nyomásától függ. Az ellenzéki pártoknak, akár akarnak, akár nem, együtt kell működniük." Ehhez csak azt kell az igazság kedvéért hozzátennünk: ez az együttműködés egyetlen államban sem azt jelenti, hogy a kommunisták támogatják a jobboldali pártokat céljaik elérésében, hanem — Biharban is és másutt is — azt, hogy a jobboldali pártok is *kénytelenek számolni a tömegek követeléseivel,* amelyeknek teljesítését a kommunisták sürgetik.

4. *Punjab.* Itt *S. Fateh Singh* mérsékelt szikh nacionalista pártja jelentős sikereket ért el a választásokon, és ellenzéki kormányt ala-

Digitized by Google

kított, a baloldali pártok, mindenekelőtt a kommunisták, a Köztársasági Párt és bizonyos mértékig a Jana Sangh támogatásával. A kormányban jelentős szerepük van a haladó pártoknak.

5. *Madras.* A választásokon a DMK, a tamil nemzeti párt, amely élesen a hindi nyelv bevezetése ellen lépett fel, s a dravidáknak Indiától való elszakadásáért küzdött, olyan győzelmet aratott, amilyent sohasem várt. Huszonöt képviselőt jelölt a delhi parlamentbe, s mind a huszonötöt megválasztották. Ha többet állít, többet választanak meg. A pártot teljesen készületlenül érte az, hogy hatalomra került. Az ok nyilvánvalóan a Kongresszussal szembeni általános elégedetlenség és a nyelvi probléma. Madras tamil nyelvű állam, s a lakosság nem hajlandó hivatalos nyelvként elfogadni a hindit. A DMK a választás után sietett kijelenteni, hogy nem tartja fenn szeparatista álláspontját. A párt belső politikai törekvései általában haladók, de kiforratlanok.

6. *Orissa.* Ez az egyetlen indiai állam, amelyben a Swatantra hatalomra került, a Kongresszus Pártból kilépett disszidensek támogatásával. Orissa a függetlenség elnyerése előtt — Rajasthanhoz és Madhya Pradeshhez hasonlóan — önálló hercegségi birtok volt; a feudalizmus ezekben az államokban a legerősebb.

7. Az említett előzmények után *Haryanában* is ellenzéki kormány alakult; fő erői a Kongresszus Pártból kivált disszidensek, akiket a Swatantra, a Jana Sangh és a Köztársasági Párt (baloldal) támogat, de a kormányban a két jobboldali párt nem vesz részt.

8. E sorok megírásáig *Uttar Pradesh*ben alakult meg az utolsó nem kongresszuspárti kormány. Itt a Kongresszus Pártból kivált csoport az ellenzékkel, többek között a kommunistákkal és a szocialistákkal is, de elsősorban a nagyobb súlyt jelentő jobboldaliakkal szövetkezve alakított kormányt. Ez rendkívül súlyosan érinti a Kongresszus Pártot, mert Uttar Pradesh India szívében van, s eddig innen kerültek ki az indiai miniszterelnökök. Uttar Pradeshnek mindig meghatározó szerepe volt az indiai politikában; elvesztését semmiképpen nem lehet egy folyamat végső aktusának tekinteni, sokkal inkább nyitányának.

Ha a helyzet változásának az volna az egyetlen ismérve, hogy az Indiai Kongresszus Párt pozíciókat vesztett, aligha volna akunk arra, hogy új helyzetről beszéljünk. Hiszen bár most 80 mandátummal kevesebbje van a delhi parlamentben, részesedése az összes leadott szavazatokból mégis *csak négy százalékkal csökkent.* Ha a Kongresszus Párt szilárd, világos célokat követő, társadalmi és politikai kategóriákkal meghatározható párt volna, akkor ez a veszteség nem is érintené érzékenyen. A pozícióveszteség azonban csupán tükröződése annak a folyamatnak, amely a párt tömegbefolyásának súlyos megcsappanására vezetett.

Röviden arról van szó, hogy a nemzeti függetlenségért vívott harcban a Kongresszus Párt különböző szándékú és célú társadalmi

Digitized by Google

erők érdekét fejezte ki. A függetlenség kivívása után *megkezdődött a polarizálódás.* Közismert tény, hogy aki ma számottevő politikus Indiában, az valamikor mind a Kongresszus Párthoz tartozott — a kommunista vezetők is, a jobboldali vezetők is. A függetlenség megszerzése után elváltak útjaik, s ez nyilvánvalóan *az országban végbemenő változásokat fejezte ki.*

Ma Indiában csaknem ötmillió gyáripari munkás van. Igaz, hogy ez nem több, mint hozzávetőleg a lakoság 1 százaléka, de az ipari munkások igen koncentráltan, három-négy nagy tömbben élnek (mindenekelőtt Bombayban, Bengáliában és Madras államban). 1962—63-as adatok szerint az indiai nemzeti jövedelem 88,1 százalékát a magánszektor szolgáltatja, s ez még akkor is sokatmondó szám, ha hozzátesszük, hogy 1948—49-ben még 92,6 százalék volt az arány. (Nem mintha azóta államosítottak volna, de jelentős nehézipari üzemeket építettek fel. Ezek csak néhány százalékkal növelték ugyan az állami ipar részesedését, de kulcshelyzetet teremtettek számára.) Természetesen ez az adat csak utal a tényleges helyzetre, de nem mutatja meg pontosan. A nemzeti jövedelemnek *legalább kétharmadát a mezőgazdaság szolgáltatja.* Egészében véve az állami szektor dominál a nehéziparban, alig jelentős a feldolgozó iparban, és jelentéktelen a könnyűiparban. Az indiai ipar *alapvetően tőkés ipar, amelyben a monopóliumoknak nagy szerepük van.* Mindez kézenfekvően jelzi azokat a társadalmi feszültségeket, amelyek a korábban össznemzeti érdekeket kifejező Kongresszus Párt szociális bázisának szétesésére vezettek. Húsz évvel ezelőtt megtörténhetett, hogy a nagytőkés Birlaház és a Birla- üzemekben dolgozó munkások ugyanazt a nemzeti függetlenségi politikát támogatták — ma nem.

Mindez természetesen sok más országra ugyanúgy érvényes, mint Indiára. De a kialakuló belső társadalmi feszültségeket itt *más feszültségek* is bonyolítják. Indiában 15 olyan nyelv van, amelyet több millió ember beszél, s az országban használt nyelveknek és alfajaiknak száma 845. Hat nagy vallási közösség és rengeteg kisebb van (az érdekesség kedvéért megemlítjük, hogy még őskeresztények és őszsidók is élnek itt.) A nyelvi és vallási különbségek gyakran nemzetiségi különbségekkel is keverednek. Délen a dravidák, északon a szikhek között gyakran fellángol a szeparatista törekvések tüze. S azután ott vannak a nyilvánvaló különbségek a sok ezer éves történelmi hagyományaikat ápoló, kulturált hinduk, s az őserdők törzsi közösségei között. Nincs talán a világon még egy olyan ország, ahol ennyiféle tényező dönti el, hogy ki kire szavaz egy választáson: politikai vélemény, családi kapcsolatok, kaszti hovatartozás, nyelvi, vallási tényezők, társadalmi, gazdasági függés stb. A függetlenségi harc idején ezek az ellentétek — legalábbis bizonyos fokig — háttérbe szorultak. De már a függetlenség pillanatában ezek tették lehetővé India és Pakisztán szétszakítását, s ettől fogva állandó s mind nagyobb nyomást kifejtő tényezőkké váltak.

Digitized by Google

Ezek az ellentétek nem most kerültek felszínre. A legutóbbi választások utáni s a mostani helyzet között azonban az a különbség, hogy akkor volt Indiának *Nehruja:* általános tekintélynek örvendő vezetője. Nehru tetteit sokféleképpen ítélheti meg az utókor, de egyet nem tagadhat meg tőle: annak az elismerését, hogy kezében tartotta mindezeket a szálakat, megteremtette s fenntartotta India társadalmi és politikai egységét. Az a rendszer, amelyet megalkotott, az a párt, amelyet vezetett, még halála után is együtt tartotta eddig a természetük és törekvéseik szerint különben széthúzó erőket. A Nehru-korszak egészen mostanáig tartott; most, ezzel a választással, *elfogyott az az erő, amelyet még ő halmozott fel.* Egy kis túlzással azt mondhatnánk: Nehru tulajdonképpen most halt meg. A Kongresszus Pártnak új gondolatokat, új erőt, út vezetést kell kitermelnie magának ahhoz, hogy összindiai politikát folytathasson, olyant, amelyet India különböző népei, különböző társadalmi rétegei el tudnak fogadni. Nagy kérdés, hogy képes-e erre.

Az biztos, hogy visszacsinálni semmit sem lehet. A Kongresszus Pártban megindult részekre hullási folyamatot aligha lehet visszafordítani. Nehru életében *Krishna Menon* és a közismerten jobboldali *S. K. Patil* egy vezérkarban dolgozott. Ez már soha többé nem következhet be. Az utak elváltak.

De mi ennek a folyamatnak a tartalma? Ki került felül?

A válasz erre meglehetősen egyértelmű. Lehet vitatkozni arról, hogy a választások után a jobboldal vagy a baloldal erősödött-e meg inkább Indiában. Az ország egész politikai mérlegében éppen az a megnyugtató, hogy bizonyos mértékű jobboldali előretörés eddig mindig kiváltott bizonyos baloldali reagálást, a baloldal mindig kész volt a feleletre. De ami a Kongresszus Pártot, tehát a hatalmon levő réteget illeti, ott az évek során bekövetkezett változás *lényegében negatív.* (Külön tanulmányt érdemelnének ennek gazdasági és pszichológiai tényezői.) A nemzeti függetlenségi harcban s az utána következő megszilárdulási időszakban volt jobboldala, volt baloldala és volt centruma a Kongresszus Párt vezető testületének. Ma már csak jobboldala és centruma van — baloldala nincs: részben kiöregedett, részben lemorzsolódott, otthagyta a Kongresszus Pártot. Ezúttal jóval több tőkés, volt feudális úr került be a Kongresszus Párt képviselőjeként a parlamentbe, mint a múltban.

A Kongresszus Párt belső helyzete jelenleg *súlyos.* Vezetése három fő csoportra oszlik: *Indira Gandhi* mögött áll az egyik, *Kamaraj* mögött a másik, *Desai* miniszterelnökhelyettes mögött a harmadik. Ezeket a csoportokat semmiképpen nem szabad egyszerűen „baloldali" vagy „jobboldali" jelzővel meghatározni: hogy mikor melyik baloldali vagy jobboldali közöttük, az mindig a helyzettől függ, s attól, hogy mihez mérjük jobb- vagy baloldaliságukat. (Így például Desai közismerten konzervatív politikus, a hindu nacionalista érdekek ismert előharcosa, az amerikaiak vietnami politikájának helyeslője, de

Digitized by Google

az indiai monopóltőke egyes csoportjainak ismert ellenfele; politikai álláspontját nem lehet pontosan körvonalazni, ha meg nem kérdezzük: mikor, milyen kérdésben, milyen helyzetben?) Egy azonban biztos: a Kongresszus Pártnak ma *nincs baloldali vezetője.*

A Kongresszus Párt választási vérvesztességét — az államokat tekintve: vereségét — mindenekelőtt az ország gazdasági helyzete okozta. Az egyszerű szavazó számára másodrendű kérdés volt az, hogy ha nem a kongresszusra, akkor melyik pártra szavaz. A legszámottevőbb tényező a „negatív szavazat" volt, amely *az elégedetlenséget fejezte ki a kialakult állapotok miatt.* Hogy hol melyik párt tudta felhasználni ezt az elégedetlenséget, az mindenekelőtt attól függött, hogy hol melyik párt javára szóltak a kaszti, vallási, nemzetiségi, családi kapcsolatok, hagyományok.

Mi a baj tulajdonképpen az indiai gazdasági életben?

Röviden: az, hogy India jelentős nemzetközi segítség igénybevételével nemzetközi színvonalon álló *nehézipart,* olyan állami kézben levő ipari bázist épített ki, amely különösen a magánkézben levő feldolgozó és gépipar számára ad ugyan kedvező lehetőségeket, de az egész iparon belül kulcspozíciót biztosít az államnak; emellett azonban teljesen, vagy szinte teljesen elhanyagolta *az élelmezés problémájának* megoldását. Az indiai kormányok mindenekelőtt az amerikai élelmiszer-szállítmányokra építették India kenyérellátását. Ezzel az egész indiai gazdaság olyan függő helyzetbe jutott, hogy az Egyesült Államok ma már gyakorlatilag bármikor ráteheti a hurkot Indiára. Külön szerencsétlensége Indiának, hogy gazdaságpolitikai egyoldalúságán kívül az időjárás is sújtotta, s az is teljesen nyilvánvaló, hogy a két egymást követő háborús konfliktus — a kínai és a pakisztáni — súlyos károkat okozott nemzetgazdaságának.

Ma India már hozzákezdett átfogó élelmezési programjának kidolgozásához (és részben megvalósításához is), de ebben sem tudott egyértelműen választani a kapitalista vagy a szocialista út között. Elutasítja — érthető módon — azt, hogy a mezőgazdasági fejlődés a nagytőke monopóliuma legyen, de jelenlegi politikai és társadalmi rendszere a határozott szocialista fejlesztést sem teszi lehetővé. Ezért ez a program sem hozhat gyors fellendülést.

Természetesen nem szabad lebecsülni annak a jelentőségét, hogy ma már India igen sok terméket maga állít elő, és csak azért szorul abszolút értelemben mind nagyobb importra, mert fejleszti gazdaságát. Nem szabad lebecsülni azt, hogy kiépítette a kereskedelem állami ellenőrzésének, a rúpia védelmének többé-kevésbé hatékony rendszerét. Ha nem volnának súlyos élelmiszergondjai, ha nem volna annyira ráutalva az Egyesült Államokra, akkor gazdasága alapjában véve *egészségesen és gyorsan fejlődhetne,* s politikai kérdésekben is nyilvánvalóan kevésbé játszana szerepet az, hogy végül is az Egyesült Államokkal való jóviszonyától függ, van-e elegendő ennivaló az országban. Nyilvánvaló, hogy a kormány államosíthatná a gabonake-

Digitized by Google

reskedelmet, gondoskodhatna a feketepiac és a spekuláció letöréséről, rendelkezhetne a meglevő készletekkel. Idáig azonban Nehru sem ment el. Az indiai politika nem ebbe az irányba tart.

A mai helyzetben súlyos fenyegetés a fejlődő országok számára az a *Johnson-féle* formula, hogy ezek az országok a jövőben nem számíthatnak arra, hogy iparosításuk és katonai erejük növelése érdekében használják fel belső erőforrásaikat, s eközben Amerikától akarják megkapni a szükséges élelmiszert. Ha ugyanis lemondanak az iparosításról, akkor mindörökre a tőkés világ nyersanyagszállítói és iparcikk-felvevő piaca maradnak. Ha viszont iparosítanak, de nem fejlesztik ki annak a lehetőségeit, hogy maguk fedezzék élelmiszerszükségletüket, akkor szembe kell nézniük azzal a veszéllyel, hogy sehonnan sem tudják megkapni kenyerüket. A szocialista országoktól azért nem, mert nekünk nincsen feleslegünk, a kapitalista országoktól pedig azért nem, mert ezeknek két pénznemben lehet fizetni: vagy kemény valutában, vagy kemény politikai engedményekben — s ezt a fejlődő országok nem tudják, vagy nem akarják megtenni.

Kiút nyilván van. Hiszen India eddig sem az Egyesült Államok engedékenységének köszönhette, hogy a meglevő nehézségek és problémák ellenére fejleszteni tudta gazdaságát, és végül mindig talált megoldást élelmiszergondjaira is, anélkül, hogy a nemzetközi porondon feladta volna el nem kötelezettségét. De ma ez már egyre többször akadozik, egyre terhesebb és mind kevésbé megvalósítható politikává válik. Természetesen arra is van lehetőség, hogy lépésről lépésre haladva, talán lassabban, de mégiscsak fejlesszék az ipart és a mezőgazdaságot is. Olyan országban azonban, amelyben a mezőgazdaság fejlesztése nem egyszerűen bizonyos mennyiségű traktor vagy műtrágya termelésétől függ, ez nagyon bonyolult és főleg hosszadalmas folyamat.

Az alapprobléma az, hogy a fejlődés jelenlegi fokán egyre nehezebb tovább halogatni bizonyos döntéseket, különösen egy ilyen nagy és ennyire sebezhető országban. Végül is el kell dönteni, hogy India *milyen úton* keresi gazdasági problémáinak megoldását. Az egyik lehetőség: *monopóliumok, nagytőke, teljes kapunyitás az Egyesült Államok felé.* Lehetséges ez? Elvben igen; jelenleg éppen ennek érdekében szeretné a Swatantra párt koalícióra kényszeríteni a Kongresszus Pártot. De azért húsz év nem múlt el nyomtalanul. Nem hagyható figyelmen kívül az, hogy nemzetközi téren az ország több mint másfél évtizede folytatja az el nem kötelezettség politikáját, s ezzel külföldön is kivívta a haladó erők elismerését. Indiában a jelzett irányú fordulatnak olyan *tömegreakciója* lenne, amellyel a jobboldal ma aligha tudna szembenézni. A baloldal nemcsak a maga, de még a jobboldal tömegeit is mozgósítani tudná ez ellen. Hiszen a legtöbben azért szavaztak jobboldali pártokra, mert ezek baloldali jelszavakkal, általában monopóltőke-ellenes követelésekkel léptek fel. És Indiában a tömegek valóban szerepet játszanak. Itt nem úgy van,

Digitized by Google

mint — mondjuk — valamely kis afrikai diktatúrában, ahol egy csoport géppisztolyt ragad, kezébe veszi a hatalmat, s utána azt teszi, amit akar. Indiában komolyan veszik a parlamentarizmust és végül is — csak a két kommunista pártra 13 millióan szavaztak!

S a másik lehetőség? Nyilvánvalóan van arra is lehetőség, hogy *az állami ipar fejlesztésével, a mezőgazdaság állami támogatásával, szocialista úton* keressék a kivezető utat a válságos gazdasági helyzetből. Jelenleg a baloldali erők azonban *nincsenek olyan helyzetben,* hogy ezt kikényszerítsék. Nem szabad elfelejteni, hogy Indiában tőkés gazdasági rend van, nagy monopóliumok, milliónyi kis vállalkozás. Szocialista gazdaságpolitikát pedig tőkés országban végrehajtani — elképzelhetetlen.

A visszafelé vezető út tehát zárva van, s az eddigin most már nem lehet ugyanígy továbbhaladni. Az élelmiszerellátásban nem lehet fenntartani az Amerikától való függést. A teljes jobboldali irányváltozás a gazdasági életben ugyancsak súlyos akadályokba ütközik, s a baloldalinak nem értek meg a feltételei. Merre lehet tehát menni?

Az adott körülmények között India jelenlegi vezetőitől csak az várható, hogy továbbfolytatják *a kompromisszumok, a balanszírozás politikáját.* A legvalószínűbb az — s ez Desai nyilatkozataiból elég világosan kirajzolódik —, hogy a jövőben fokozatosan nagyobb hangsúlyt kap a magánkezdeményezés, a külföldi tőkét több iparágba engedik be, mint eddig, lazítják az állami ellenőrzést. Hogy a hetvenes évek küszöbén lehetséges-e így haladni tovább, s meddig, milyen mértékben lehet ezt tenni, hogy képes-e a Kongresszus Párt ellenőrizni, kezében tartani ezt a folyamatot — ez *nyitott kérdés,* és még egy jó ideig az marad.

A kérdések egy jelentős részére a mindennapi élet gyakorlata választ ad majd. Az indiai politika legjellemzőbb vonása — ha sikerül legalább egy időre megállítani a Kongresszus Pártban zajló bomlási folyamatot (bár ennek nem nagy a valószínűsége) — *az államok és a központ közti küzdelem lesz.* A legszilárdabb vezetést is próbára tenné az a mélyen ellentmondásos helyzet, hogy a központi kormány 17 államon uralkodik, de ebből a 17 államból nyolcnak a kormánya szembenáll a központi adminisztrációval. Mennyi bonyodalommal nézett szembe s milyen eszközökhöz nyúlt a Kongresszus Párt akkor, amikor még csupán Keralában volt kommunista kormány! Jelenleg pedig Keralán kívül is négy nagy államban: Bengáliában, Biharban, Punjabban, Uttar Pradeshben vannak kommunisták a kormányban.

Delhi most nyilvánvalóan arra számít, hogy amilyen gyorsan alakultak meg ezek a kormányok, olyan gyorsan meg is buknak. Először is arra épít, hogy mindegyiküknek szembe kell néznie mindazokkal a problémákkal, amelyeket a Kongresszus Párt nem oldott meg: az élelmiszerhiánnyal, a közalkalmazottak elégedetlenségével, a diákok nyugtalanságával, a vallási, nemzetiségi, kaszti problémák tö-

Digitized by Google

megével, és azokkal a várakozásokkal, amelyek az új, népi kormányhoz fűződnek. Néhány hónap múlva mindez már követelésekké erősödhet, egy pár éven belül pedig ugyanúgy a helyi kormányok bukására vezethet, mint ahogyan megbukott a Kongresszus Párt. Másodszor, azt várják Delhiben, hogy előbb utóbb felszínre törnek a koalíció tagjai közötti ellentétek, hogy a Jana Sangh végül is majd a kommunistákra támad, hogy a kettéhasadt szocialista és a két kommunista párt majd szétmarcangolja egymást.

Néhány évvel ezelőtt joggal számíthatott volna erre a Kongresszus. Ma azonban *más a helyzet.* Egyrészt azért, mert a Kongresszus Párt sem nyújt erős, stabil bázist, s maga is gyengül. Másrészt azért, mert a nem-kongresszista kormányok is pontosan tudják, milyen kártyára tesznek ellenfeleik, s *valóságos lépéseket* tesznek az égető problémák megoldására. Egyetlen ellenzéki kormány sem kezdett bele nagy forradalmi átalakításokba, egyikük sem szó fantasztikus álmokat, de mindegyikük konkrét lépéseket tesz azért, hogy legalább átmeneti megoldást találjon az élelmiszerkérdésre. S ha csak ebben az egyben is elérnek bármilyen kis változást — ez már biztosítja számukra azt a morális támogatást, amely az induláshoz, sőt a folytatáshoz is szükséges. Helyzetük kétségkívül roppant nehéz. Eddig ugyanis a helyi kormányok szabadon túllépheték költségvetési kereteiket, olyan módon, hogy felvehettek összegeket bankszámlájuk terhére — legfeljebb még nagyobb lett a deficitjük. Ezt a lehetőséget most — helyesen, egészségesen — megszüntették, de ez az új kormányokat sújtja.

A gazdasági helyzet igen súlyos, és ez szorongatja a vezetést. Ha azonban az államok új kormányai megoldást találnak sok részletproblémára (vagy részletmegoldást a nagy, országos problémákra), akkor elkerülhetik a válságot.

Az indiai belpolitika egyik kulcskérdése az volt a választás előtt és az a választás után is, hogy az indiai munkásmozgalom nemcsak két részre szakadt, szocialistákra és kommunistákra, de *négy részre:* két szocialista és két kommunista pártra.

Indiában jelenleg két párt nevezi magát Indiai Kommunista Pártnak. A választás előtt a „baloldali" párt — amely egyébként ekkor megkülönböztetésül zárójelben oda tette neve után a „marxista" jelzőt — nem volt hajlandó tudomást venni az IKP létezéséről, csak mint „revizionista csoport"-ot emlegette. Ma sok tekintetben már más hangot üt meg, legalábbis azokban az államokban, amelyekben egy kormányban vagy egy ellenzéki frontban van az IKP-val.

Az indiai kommunista mozgalom kettészakadása egyenes következménye a *Mao Ce-tung-csoport sugalmazta frakciós politikának.* Ez azonban *nem azt jelenti,* hogy Indiában van egy „Kína-barát" és egy „szovjet-barát" kommunista párt. A két párt közötti különbség meghatározásánál figyelembe kell venni, hogy a „baloldali" kommunisták Indiában csak nagyon óvatosan és mértékkel támogatják a frak-

Digitized by Google

ciós kínai politikát, a kínai „nagy kulturális forradalmat", s nem támadják nyíltan sem az SZKP-t, sem a testvérpártokat. Indiában Kína-barátnak és szovjetellenesnek lenni egyaránt *igen nehéz*. Kínával szemben olyan súlyos érvek élnek az indiai közfelfogásban, hogy még a „baloldali" kommunisták sem mernek vitába szállni velük. Hogy pedig mit adott már Indiának a Szovjetunió, s mit jelent számára a Szovjetunió támogatása — azt lehetetlen kétségbe vonni.

Azt is figyelembe kell venni, hogy belpolitikai kérdésekben *alig van különbség* a két párt között. Már szóltunk arról, hogy Bengáliában a választás után a „baloldaliak" korrigálták szektás politikájukat. *Nambudiripad-ra*, a keralai kommunista főminiszterre pedig ma már semmiképpen sem lehet azt mondani, hogy szektás politikus: a különböző pártok széles egységfrontjára támaszkodik, a magántőke állami támogatását kezdeményezi. Vannak ugyan taktikai különbségek a két párt között, és a „baloldaliak" rendszeresen azzal vádolják az IKP vezetőit, hogy a Kongresszus Párt lakájai lettek, de a szitokátok-hadjáraton ők sem tudnak túlmenni. S az a tény, hogy a választáson az IKP több mandátumot szerzett, mint a „baloldaliak", nyilvánvalóan azt bizonyítja, hogy a tömegeknek számos kérdésben más a véleményük, mint a „baloldali" vezetőknek, illetve ezek közül néhánynak.

A „baloldali" párt vezetése ugyanis egyáltalában nem egységes abban a kérdésben: *együttműködjenek-e az IKP-val*. A választás után megerősödtek azok, akik helyeslik az együttműködést, s készek elfogadni az IKP feléjük nyújtott kezét. Hangosabbak lettek azonban azok is, akiket feldühítettek az IKP választási sikerei. A két párt közti közeledés egyelőre igen nehéz, lassú folyamat, és eddig nem sokat haladt előre. A „baloldaliak" — mindenekelőtt Andhra Pradeshben — mandátumok tucatjaitól ütötték el a kommunistákat azzal, hogy nem voltak hajlandók egységfrontot alakítani az IKP-val; így az indiai kommunista mozgalom elvesztette ezt a fontos bázisát, amely pedig lehetővé tehetett volna egy második Keralát. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a két párt ne működhetne szorosan együtt a parlamentben, márcsak azért is, mert a napi politikai gyakorlatban többnyire azonos az állásfoglalásuk.

Az nyilvánvaló, hogy ha sorra vesszük a szakadár politika által a nemzetközi erőviszonyok döntő csomópontjain okozott károkat, akkor e téren az 1967-es indiai választások *az elsők között* szerepelnek. Senki számára nem kétséges, hogy ha az indiai kommunisták egységesek, akkor a baloldal annyira megerősödve került volna ki a választási küzdelemből, hogy ma nem az volna a kérdés: folytatja-e India a jelenlegi politikát, amely alól kezd kicsúszni a talaj, vagy esetleg utat enged a jobboldali koalíciónak.

Kalmár György

Digitized by Google

Az arab egység jelszavának tartalmi változása

A *„Wáhda Arabijja" („arab egység")* jelszó százmilliónyi arab nemzeti törekvéseit, sok évszázados vágyát fejezi ki. Nem csoda, ha ezt tűzték zászlajukra az „arab ébredés" első mozgalmai, s az sem, hogy ezt igyekeztek felhasználni nagyhatalmi törekvéseik támogatására vagy álcázására az imperializmus erői. Természetes, hogy ma ennek az egységtörekvésnek erejét-sodrását is felhasználják ügyük támogatására a haladó, forradalmi áramlatok az arab világban. A látszatra ellenmondó jelenségek megvilágítása végett vissza kell térnünk az arab nemzeti mozgalmak gyökeréig, fel kell tárnunk az egységtörekvések eredetét és fejlődését, mert enélkül nem lehet elemezni a napjainkban lezajló folyamatokat.

•

Egy egyiptomi marxista, *Szabhi Szafi* szerint az arab országok fejlődésükben *legkevesebb négy évszázados késedelmet* szenvedtek a modern államokhoz képest, amiatt, hogy az ottomán birodalomhoz tartoztak. Európában már régen kialakultak a nemzeti államok és hadseregek, a feudalizmust kapitalizmus váltotta fel, amikor az arab országok legtöbbjében még a föld volt az egyetlen termelőeszköz, s a földesurak is jórészt idegenek voltak. Idegenek, törökök foglalták el a kormányzati posztokat, s az arab országok annyira gyengék voltak minden tekintetben, hogy eredményesen és hosszabb ideig nem tudtak szembeszállni a nagy tőkés hatalmak támadásaival, az angol és francia imperializmussal. Az imperialisták az ottomán birodalom helyébe léptek, vérbe fojtották az arab nemzeti államok létrehozására tett első kísérleteket, s azokra a területekre is rátették kezüket, amelyeken az oszmán törökök vereséget szenvedtek az arab erőktől. Ebben a helyzetben az arab nemzeti érzelemnek, az arabság-tudatnak nagy szerepe volt a nacionalista mozgalmak létrehozásában.

Az első arab egységtörekvések alapvető akadálya az volt, hogy az arab országok *a fejlődés más-más színvonalán* állottak. (Egyiptom például más kapcsolatban állt az ottomán birodalommal, mint a jelenlegi Szíria és Irak területén fennálló több emirátus.) Bonyolította az arab egységtörekvéseket az is, hogy minduntalan összekeverték őket az *iszlám egységgel.* (Az arab világ természetesen nem azonos az iszlám világgal, hiszen a mohamedán vallás Ázsiába és Fekete-Afrikába is mélyen behatolt.) A jelenlegi Szíria, Libanon, Jordánia, Palesztina területén és Irak egy részén a keresztény vallás tette bonyolulttá az arab egység jelszavát: a keresztény arabokat a pániszlámizmus ellen fordította, s a nacionalista értelmiségi csoportokat támogatta.

Digitized by Google

Az arab nemzeti egységmozgalom előbb kísérőjelensége volt az arab burzsoázia kialakulásának, majd hosszabb időn keresztül legfontosabb politikai fegyvere. Az első arab kongresszust Európában tanuló vagy oda száműzött arab diákok, értelmiségiek tartották meg Párizsban, az 1905-ös orosz forradalom előestéjén. E kongresszus határozatainak nagy része természetesen az ottomán birodalom ellen irányult: politikai szabadságjogokat követelt, sürgette a decentralizálást és a vilajetek önkormányzatát, követelte, hogy ismerjék el hivatalos nyelvként az arabot is a birodalmi vezető szervekben. Felvetette azonban a közös fellépés, az összefogás gondolatát is.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom az arab népek nemzeti-forradalmi mozgalmában is *új távlatokat* nyitott. A fiatal szovjetállam nyomban megalakulása után nyilvánosságra hozta és elutasította azokat a *titkos egyezményeket,* amelyeket a cári Oroszország kötött Nagy-Britanniával és Franciaországgal az oszmán-török birodalom felosztására. A Szovjetunió kijelentette, hogy nem vesz részt az imperialista osztozkodásban, nem kér a zsákmányból; leleplezte az angol és francia imperializmus közép-keleti céljait. Az Októberi Forradalom *meggyorsította* a Közel-Keleten, különösen Egyiptomban és Szíriában, egyfelől a nemzeti mozgalmak öntudatra ébredését, másfelől azt a folyamatot, amely oda vezetett, hogy ez a nemzeti mozgalom eltért korábbi módszereitől, s a tömegek mozgalmaira támaszkodva szállt szembe a brit és francia imperializmus támadásaival.

Az első világháború után váltakozó erővel folyt a harc a Közel-Keleten *az imperialista megszállás ellen,* s ennek a harcnak *máig sincs vége.* Az ellenállási mozgalom fellendülése és apálya, az arab világot behálózó imperialista uralom kiterjedése és jellege, az arab népek függetlenségi harca és a második világháború után elért egész sor sikere, az 1952-es egyiptomi forradalom hatása az arab világban, az Egyesült Arab Köztársaság létrejötte és Szíria kiválása, az 1958-as iraki forradalom, az algériai függetlenségi harc győzelme, a még gyarmati sorban szenvedő arab népek felszabadító harcának fellángolása, majd a legutóbbi időben az imperialista hatalmak és a velük szövetséges arab reakciós rendszerek támadása a haladó arab országok ellen, s ez utóbbiak első lépései akcióegységük érdekében — mindezek olyan problémakörök, amelyek rendkívül szerteágazó és bonyolult kérdéseket vetnek fel; ezeknek részletes ismertetése nem tárgya cikkünknek. Ennek a történelmi korszaknak, amelynek csak néhány fontos állomását említettük meg, az arab egységmozgalom szempontjából egyik alapvető jellegzetessége *az egység jelszavának társadalmi átalakulása;* vagyis az, hogy a nacionalista értelmezés mellett jelentkezik és tért hódít az *osztályharcos értelmezés,* hogy az arab egység követelése összekapcsolódik a szocializmuséval.

Digitized by Google

Talán a legjellemzőbb erre a változásra az EAK-nak, mint az arab világ vezető hatalmának állásfoglalása az arab egység problematikájában. Az egyiptomi forradalom első szakaszaiban *Nasszer* elnök szabad tiszt jei, a forradalom végrehajtói, és a nemzeti burzsoázia képviselői egyaránt azt vallották, hogy a Nílus-menti ország, mint a legerősebb, legfejlettebb arab állam, *az egész arab nemzet vezetésére* van hivatva, hogy ennek az egységnek Kairó vezetésével kell megvalósulnia. Ebben az időben az arab egység megvalósítására elegendőnek vélték az arabság összekötő erejét, a nacionalista érzelmek és az iszlám együttes hatását; lényegében azt hitték, hogy az arab országok egységét *társadalmi rendszerüktől függetlenül* meg lehet valósítani. Az egyiptomi—szíriai unió felbomlása után természetesen ez a koncepció gyötrelmes átértékelésekre szorult; bebizonyosodott, hogy az *egységnek nem a forma, hanem a tartalom a lényege*, s hogy a burzsoázia mind a nemzeti, mind az arab egységet elárulja, ha veszélyeztetettnek érzi kiváltságait.

1961 szeptembere — az egyiptomi—szíriai unió felbomlása — természetesen felvetette a kérdést: tulajdonképpen *milyen alapon* lehet valódi egységet létrehozni, milyen erők összefogását, kinek az egységét kell célként kitűzni? Az arab haladó mozgalmakban mindenütt megindult a vita ezekről a kérdésekről. Ezekben a vitákban mindinkább előtérbe került az a nézet, hogy az egység új értelmezése csak az arab országokban bekövetkezett politikai és gazdasági változások, a társadalmi fejlődés alapján nyugodhat.

Ezek a változások az elmúlt évtized során *meggyorsultak*. A legfontosabb, a gazdasági és stratégiai szempontból legjelentősebb arab államokban *fellendült és sikerre vezetett a függetlenségi harc*. Miután a Nílus mentéről (és ami még fontosabb, a Szuezi-csatorna partjáról) elkergették a brit megszálló csapatokat, miután az algériai nép győzelemmel vívta meg több mint hétéves függetlenségi háborúját, miután Irakban megdöntötték az ország függetlenségét áruba bocsátó imperialistabarát monarchiát, miután a középkori uralmat fenntartó imám megbuktatása után megalakult a Jemeni Arab Köztársaság, miután Szíriában a népi erőkre támaszkodó kormány a gazdasági függetlenség jegyében sikeres csatát vívott az imperialista olajtársaságokkal, az arab haladó mozgalmak megállapíthatták: *a fejlődésnek ez az irányzata lett az arab világ fő tendenciája.*

Ezeket a sikereket kiegészítették a függetlenné vált és antiimperialista politikát folytató arab országok belpolitikájában végbement változások. A sorozatos *államosítások* gyógyíthatatlan sebet ejtettek azon a burzsoázián, amely a függetlenségi harcban szembefordult ugyan a gyarmatosítókkal, de a függetlenséget csak a maga javára akarta kamatoztatni, s neokolonialista együttműködést kívánt kialakítani az imperialista hatalmakkal. Az államosítások az EAK-ban az iparnak mintegy 90 százalékát az állam ellenőrzése alá vonták. Szíriában is az állam

Digitized by Google

kezébe került az ipar jelentős része. Algériában az államosításokkal párhuzamosan kialakult az ún. önigazgatási rendszer, amely a dolgozókra bízta a távozásra kényszerített francia kolonialisták birtokainak és üzemeinek irányítását. Egyiptomban és Szíriában felszámolták a feudalizmust, sorozatos földreformokkal korlátozták, majd megtörték a földbirtokosok hatalmát. A munkásosztály és a dolgozó parasztság támogatta a nem kapitalista fejlődés programját Egyiptomban, Algériában, Szíriában. A dolgozó tömegeket mind nagyobb mértékben vonták be *a közügyek intézésébe*, a közösségi szektor irányításától kezdve a demokratikus tömegszervezetek megalakításán keresztül a parlamenti képviseletig. A hadsereg vezetésébe az arab országok történetében első ízben vonták be a munkásság és a parasztság képviselőit.

Mindez a reakcióval folytatott *szüntelen harcban*, s a különböző területeken *különböző hatásfokkal* ment végbe. Az említett haladó arab országokban továbbra is megoldásra váró probléma az államgépezet megtisztítása, a bürokrácia leküzdése, a feudalizmus maradványainak felszámolása. A dolgok természete szerint nehézségekbe ütközik az egységes nemzeti forradalmi párt kialakítása: az EAK-ban az Arab Szocialista Unió, Algériában a Nemzeti Felszabadító Front, Szíriában az Arab Megújhodás Szocialista Pártja (Baath) átalakítása osztályharcos élcsapat-párttá, amely képes a forradalom továbbvitelének irányítására. De ezekben a harcokban lényegében megkezdődött a fordulat: a haladó arab országokban megnyílt *a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet* időszaka.

A földreformok és a fellah-törzsek öntudatosodásának megnyilvánulásai, az iparosítási programok és a munkásosztály megerősödésének fejleményei, az összes forradalmi erő tömörítésére tett kísérletek és a marxista eszmék térhódításának a haladó arab országok egész szellemi életében tapasztalható jelenségei kölcsönösen hatottak egymásra, és napirendre tűzték a *társadalmi haladás* problémáit. Ezzel a fejlődéssel függött össze az arab egység *tartalmi változása*. Az egyiptomi—szíriai unió felbomlása a forma kudarcát jelezte, de nem a lényegét; joggal mondhatták ez év februárjában a kairói és a damaszkuszi vezetők az unió 9. évfordulójának ünnepségein, hogy a szeparatisták nem tudták aláásni az egység elvét, nem téphették ki az arab népek szívéből az egyesülés vágyát. Rámutattak arra is, hogy a politikai szabadságnak társadalmi szabadsággal kell párosulnia az arab országokban, s csak ezután valósulhat meg az arab egység.

A haladó arab országokban, elsősorban Egyiptomban, a szocialista irányú fejlődéssel együtt előtérbe került az arab egység új értelmezése is, vagyis lényegében *a haladás, a felszabadító forradalom* jegyében megvalósítandó egység koncepciója. A szocializmus kérdése összekapcsolódott az egységével. A vita máig is folyik; nem véletlen, hogy például a kairói *Al Talia* című haladó folyóirat 1966 folyamán cikksoro-

Digitized by Google

zatban foglalkozott az egység és a szocializmus összefüggéseivel; az „Egység és szocializmus az arab világban"* című vitaindító cikk után azonban a hozzászólók megváltoztatták a szórendet: „Szocializmus és egység az arab világban" címmel foglaltak állást.**

Ez a változás *koncepcióbeli* eltérést jelez. A vitaindító cikk szerint előbb az arab országok egységét kell megvalósítani, s azután kell megteremteni a szocializmust az egyesített országban. E tétel szerint az arab egységgel tulajdonképpen a szétszórt arab nemzetet kell újra tömöríteni. Eszerint az egység a szocializmus *feltétele*, a szocializmus *útja*, s ezen túlmenően az egységért vívott harc *egyértelmű* a szocializmusért vívott küzdelemmel. Az egyiptomi marxisták azonban *elvetették* ezt a tetszetős formulát, és rámutattak egyfelől az egységmítosz veszélyeire, másfelől az egység *forradalmi feltételeinek* szükségességére. Emlékeztettek arra, hogy hiába állt például a szíriai nép az egység pártján, ha az adott helyzetben a reakció erősebbnek bizonyult, s hiába volt meg papíron az egység az EAK és Jemen között, ha valójában semmiféle kapcsolat nem alakult ki az imám reakciós rendszere és az EAK között. Most nincs papír-egység az EAK és Jemen között, de az EAK forradalmi szolidaritást tanúsít a Jemeni Arab Köztársaság iránt, fegyverrel védi a köztársaság vívmányait. Nem volt egység-szerződése az EAK-nak Algériával sem, de támogatta az algériai nép függetlenségi harcát. Az EAK szocialista fejlődése példa és vonzóerő, s ez más arab országokban is erősíti a szocialista áramlatokat. Az EAK alkotmánya leszögezi, hogy az EAK-ban nem az arab nemzettől elszigetelve, tőle függetlenül zajlik le a társadalmi forradalom, hanem az arab nemzet szeme láttára és állandó szoros kapcsolatban vele. Az arab egység — írják — csak *a szocializmus alapján* valósulhat meg. Vagyis a tétel megfordítva igaz: *a szocializmus az egység feltétele.*

Természetesen ez nem azt jelenti, hogy meg kell várni, amíg minden arab ország azonos gazdasági színvonalat ér el, s amíg mind megkezdi, vagy éppen megvalósítja a szocialista építés feladatait. Készen kell állni minden olyan akcióra, amely a *részleges egységet* építi, s egyben a *teljes egység* felé mutat, amely tehát végeredményben az egész arab nemzet egységét szolgálja. A processzus állomásait így jelölik meg: *szabadság — szocializmus — egység.*

*

Az arab világ két vagy több országa között csak akkor fejlődhet ki szerves egység, ha megszűntek ezekben az országokban az idegen támaszpontok, ha a népi tömegek érdekeinek képviselői jutnak hatalomra, s ha ez a hatalom a szocialista építés útjára vezeti a tömegeket.

* *Eszmat Szef El-Daula* cikke.
** *Fathi Abdel Fattah és Amin Juszri* tanulmányai.

Digitized by Google

A függetlenség, a népi hatalom, a szocialista átalakulások útja vezet az arab egységhez. Nasszer elnök, amikor iraki újságíróknak az iraki kurd kérdés békés rendezésének szükségességéről beszélt, arra is rámutatott, hogy *a nemzeti egységnek* meg kell előznie az arab egységet, s *a politikai egységnek* az alkotmányos egységet. Ez lényegében azt jelenti, hogy Irakban rendezni kell a kurd kérdést, békés módszerekkel meg kell szüntetni a polgárháborút, azonos szintre kell emelni az EAK és Irak életét meghatározó politikai és gazdasági szervezeteket, s csak *ez után* jöhet majd létre az az *unió*, amelyet a két ország közös politikai irányító testülete, az úgynevezett politikai direktórium célként tűzött ki.

Mindez jelzi, milyen nagy mértékben megváltozott a haladó arab országokban a korábbi egység-koncepció. Az egységkísérletek fájdalmas kudarcai azokat igazolták, akik — mint a kommunisták is — azt vallották, hogy meg kell teremteni az egység *szocialista társadalmi bázisát.* Ezért írta az *Al Talia:* „Az egységes arab állam csak új típusú állam lehet. Nincs visszatérés a kalifák idejéhez. Az egység csak a társadalmi haladás talajára épülhet." És ezért mondta ki először az a közös közlemény, amely az EAK-nak és Szíriának annyi év után első ízben tavaly létrejött legfelső szintű tárgyalásairól számolt be: a két forradalmi rendszer közös célja *az egyesített arab szocialista haza megteremtése.*

Az arab egység platformja, mint történelmi eredetének ismertetéséből láttuk, a nemzeti függetlenségért vívott harc volt. A régi formula tehát: küzdelem a függetlenségért, de *csak* ezért; a függetlenség *után* következő rendszerről nincs szó benne. Az új formula nemcsak a függetlenségért vívott egységes harcról beszél, hanem olyan függetlenséget akar, amely *a társadalmi felszabadulásért vívott harc folytatását* is lehetővé teszi. Ennek az új egység-jelszónak az értelmében tehát nem elég függetlenségi harcra tömörülni — azt is meg kell határozni, hogy a küzdelem *a feudalizmus, a kapitalizmus, a kizsákmányolás ellen, új társadalmi rend építéséért folyik.*

A reakciós arab monarchiák, az imperialistákkal szövetkezett arab rendszerek, az ellenforradalmi erők szájában az „arab egység" jelszava nem telítődik új tartalommal. Számukra ez a jelszó nem más, mint a tőkés-földesúri rendszer védelmezése, a burzsoáziát kiszolgáló hivatásos politikusok és kalandor katonatisztek hatalmának védelme a társadalmi átalakulásokat követelő néptömegekkel szemben. Ezt látjuk Jordániától Szaúd-Arábiáig, Líbiától Marokkóig és Tunéziáig.

*

A múlt év során — a nyilvánvalóan imperialista célzatú „iszlám paktum" tervének leleplezésével, s az Arab Liga mindinkább éleződő válságával összefüggésben — Kairóban két- és háromoldalú tanácsko-

Digitized by Google

zások folytak az arab forradalmi szervezetek képviselői között. Ezzel a *gyakorlati megvalósulás* útjára lépett az arab forradalmi erők egységének jelszava. Ezeknek a megbeszéléseknek a részleteit még nem hozták ugyan nyilvánosságra, annyi azonban kétségtelen, hogy az egyiptomi, algériai, szíriai, iraki, jemeni, jordániai, libanoni és szudáni haladó és forradalmi pártok képviselői felvették egymással a kapcsolatot, s a megbeszéléseken más haladó személyiségekkel együtt a *kommunisták képviselői* is részt vettek. Ezeken a találkozókon elfogadták azt az elvet és sürgették annak gyakorlati megvalósítását, hogy a forradalmi erők egységéért *közös akciót* kell kezdeményezni, s ebbe kivétel nélkül *minden* forradalmi erőt be kell vonni. Figyelmet érdemlő mozzanata ez az arab egységmozgalmak történetének: *megkülönböztetés nélküli forradalmi akcióegység a nemzeti és hazafias erők, marxisták és nem marxisták részvételével.* Az eszmecserék résztvevői rámutattak: az akcióegységnek nem lehet akadálya az ideológiai kérdésekben fennálló nézeteltérés.

Az EAK, Algéria, Szíria, Irak forradalma óta új kísérletek, új problémák és új nehézségek tapasztalhatók az arab egységmozgalomban. Új jelenség annak a felismerése, hogy lehetséges a nemzeti felszabadító forradalom és a társadalmi haladásért vívott harc *összeolvadása.* Új jelenség annak a megállapítása, hogy a szocialista fejlődésnek megvan a lehetősége az olyan elmaradott agrárországban is, ahol gyakorlatilag *nincs munkásosztály,* vagy ha van is, nem olyan súlyú, hogy vezető szerepet tölthessen be. Új jelenség az is, hogy a népi forradalmi erők hatalomra kerülése *után* jön létre a forradalmi szervezet vagy az élcsapat-párt a szocializmusért vívott harc vezetésére. Ez a jelenség tapasztalható az EAK-ban.

A haladó arab rendszerek nem kommunisták, de elutasítják az antikommunizmus politikáját, s rendkívül fontos tény, hogy a fejlődés nem kapitalista útján haladnak. Az arab világban ugyanekkor kialakul az imperializmus és a vele szövetkező reakciós rendszerek támadása a haladó erők ellen: fegyveres harc, agresszió, az ellenforradalom exportjának kísérlete folyik Jemenben, a pániszlámizmus régi jelszavainak felújításával új bagdadi paktumot, új CENTO-paktumot akarnak létrehozni (úgy is mondhatnánk, hogy turbánt raknak az Eisenhower-doktrínára). A vallás, az iszlám védelmének ürügyén ellentétet szítanak a vallás és a szocializmus hívei között, meghasonlást igyekeznek kelteni a nemzeti mozgalomban.

A gyors polarizációs folyamat megköveteli az arab forradalmi erők egységmozgalmának megerősítését. Erre az egységre szükség van, ezt nem lehet mással helyettesíteni. Az arab forradalmi erők egysége azonban nem azonos az arab országok különböző forradalmi pártjainak *fúziójával.* Ezek a pártok közös harcot vívnak meghatározott célért. A szervezeti egység távlati feladat, amelyet menet közben, harc közben kell megoldani.

Digitized by Google

Az arab forradalmi egységfront *nem valósítható meg felülről*, nem lehet kormányok vagy kiemelkedő személyiségek műve — állapították meg az említett találkozó részvevői. Népi bázisra van szüksége: a függetlenség biztosításában és a szocializmus építésében érdekelt összes társadalmi rétegek és osztályok összefogására. Ez magában foglalja azt is, hogy nincs szükség *általános normákra:* a népi forradalmi egység kialakítása az egyes haladó arab országok *belső ügye.* Lényegében a hazafias és haladó erők antiimperialista szövetsége jön létre a szocialista fejlődés útján. Az egyiptomi marxisták egyik ismert képviselője, az *Al Talia* főszerkesztője a lap egyik legutóbbi vezércikkében* leszögezi, hogy *stratégiai akcióegységről* van szó: „A haladó arab mozgalmak között 1966 során létrejött kontaktus nem rövid időre szóló és meghatározott célzatú taktikai egység megnyilvánulása, s nem is önvédelmi reflex a reakció és imperializmus támadásával szemben, nem csupán forradalmi akció — stratégiai akcióegység ez, amelyet az egyre élesebb formát öltő arab polarizáció követel meg.".

•

Az arab egység koncepciója, mint a széles tömegek rokonszenvére támaszkodó *külpolitikai elv,* olyan ténylegesen meglevő és ható tényező, amely az arab világ társadalmi és politikai differenciáltságának viszonyai között is fegyver a haladó arab országok antiimperialista harcában. Adott helyzetekben és adott politikai kérdésekben felhasználhatták és a jövőben is felhasználhatják az akcióegység megteremtéséért. Az arab csúcsértekezletek politikája bizonyította, hogy a haladó arab országok — ha átmenetileg és korlátozott keretek között is — együttműködésre tudták kényszeríteni a reakciós monarchiák uralkodó köreit, amelyeket saját tömegeik hangulata kényszerített a csúcstalálkozókon való részvételre és az antiimperialista határozatok elfogadására.

Az utóbbi időben azonban a polarizációs folyamat meggyorsult. A reakciós arab rendszerek nemcsak bázisokat adnak az imperializmusnak, hanem együttműködnek a legfontosabb középkeleti imperialista támaszponttal, Izraellel is. Nem véletlen, hogy az adott helyzetben a kairói, az alexandriai és a casablancai arab csúcstalálkozót nem követte negyedik: az Algírba tavaly összehívott csúcskonferenciát *sine die elhalasztották,* mert az egység új tartalmával megvalósíthatatlan a haladó és reakciós arab erők közös frontjának megteremtése.

Jordánia nem enged be területére csapatokat, mert a király jobban fél az egyiptomi és iraki katonák jelenlététől és ennek forradalmasító hatásától, mint Izraeltől. Szaúd-Arábia megakadályozza a jemeni konfliktus kompromisszumos rendezését, s megtagadja támoga-

* *Lofti El-Kholi:* „Stratégiai, nem pedig taktikai egységet!"

Digitized by Google

tását az egyesített arab parancsnokságtól. A brit imperializmus a dél-arábiai felszabadító mozgalom ellen szövetségest talál Fejszál királyban, aki bejárja az iszlám világot, hogy összekalapálja az EAK bekerítését célzó paktumot. Amíg tart a csúcsértekezletek légkörének mérséklő hatása, addig a forradalmi erők defenzívában vannak; a csúcspolitika szolidaritási paktumát a reakció felhasználja a haladó erőkkel való leszámolásra. Mikor az EAK elnöke a múlt év júliusában az egyiptomi forradalom 14. évfordulója alkalmából mondott beszédében bejelentette, hogy az EAK — Szíriához hasonlóan — nem vesz részt a csúcsértekezleten és annak elnapolását kéri, lényegében kritikát mondott az arab egység egész régi koncepciója felett, s nem rejtette véka alá azt az önkritikus megjegyzést sem, hogy tévedését nem ismétli meg többé. „A reakció erői együttműködnek a kolonializmussal az arab nemzetközi erők ellen. Nem ülünk le egy asztalhoz ezekkel, nehogy azt a látszatot keltsük, hogy együttműködünk velük" — hangoztatta.

A csúcsértekezlet elhalasztása azóta is vita tárgya az arab országok közvéleményében. Jellemző, hogy a régi egység-formula hászonélvezői a csúcstalálkozók felújítását sürgetik. A jordán király formális javaslatot tett arra, hogy hívják össze a csúcstalálkozót Ammanba. Fejszál király közölte az Arab Ligával, hogy addig nem fizet semmit a Liga fenntartására, amíg nincs újabb csúcskonferencia. 1967 februárjában, az egyiptomi újságíró-szövetség politikai konferenciáján, amelyen az arab újságírók ismét felvetették ezt a kérdést, Nasszer elnök nagyon világos és egyértelmű választ adott: „Hat hónappal a csúcskonferenciák elhalasztása után tapasztalhattuk, hogy a reakció erői sokat vesztettek stabilitásukból Tunéziában, Jordániában és Szaúd-Arábiában. Ezeknek az országoknak viszonylagos stabilitása abból is fakadt, hogy a csúcskonferenciák idején az arab nép a közös erőfeszítéseket kívánta segíteni. Ezeket a konferenciákat az arab világ haladó és forradalmi erőinek találkozóival helyettesítjük."

Ezek a találkozók folyamatban vannak: új tartalommal töltik meg a „*Wáhda Arabijja*" ősi jelszavát, és előkészítik az arab világban érlelődő újabb változásokat.

Rudnyánszky István

Digitized by Google

Eszmecsere

A vállalatvezetés az új mechanizmusban

Az új mechanizmus és a vállalatvezetés kérdéskomplexumának nemcsak a megközelítési módja lehet nagyon sokféle, hanem a probléma érdemi megítélésének miként je is. Hozzászólásomban elsősorban azt vizsgálom, hogy mit jelent az új mechanizmus a munkahelyi vezetés változása és lehetőségeinek gazdagodása, a korszerű vezetői felkészülés tartalmának meghatározása, az új követelményeknek megfelelő új vezetői szemlélet kialakítása stb. szempontjából.

I.

A vita jellege már az indulásnál olyan megállapításra csábítja a hozzászólót, amely ellentmondást kelthet: a gazdaságirányítás új rendszerében a munkahelyi vezetésnek *nem a lényegi tartalma* változik meg, nem is a szocialista vezetéssel és vezetőkkel szembeni *általános követelmények alapvető jellege*, hanem mindenekelőtt a vezetők munkájának *társadalmi és gazdasági jelentősége*. Ez annak a következménye, hogy az új mechanizmus feltételei között sokkal konkrétabb, mérhetőbb összefüggés alakul ki a *vezetés színvonala*, a *vezetők munkastílusa*, és az elért *gazdasági eredmény* között. A munkahelyi vezetés korszerűségi szintjét jelző bizonyos módszerek — pl. a hatáskör átruházásán alapuló vezetés, a kivételes vezetői beavatkozás elve, az anyagi és főleg a nem anyagi ösztönzők alkalmazásának formái (a beosztottak motiválásának korszerűségi szintje) stb. — önmagukban nem szükségszerű folyamányai a gazdaságirányítás egy adott rendszerének (vagyis pl. a régi mechanizmusban is alkalmazhatók lettek volna, legalábbis nagyobb mértékben, mint amennyire ténylegesen alkalmaztuk őket). Mégis döntő különbséget jelez az, hogy a jövőben a korszerű vezetési módszerek érvényesítése már nem az egyes vezetők szubjektív hozzáállásától, egyéni elhatározásától, esetleg személyes becsvágyától függ, *hanem azok alkalmazását az érdekek ésszerű összehangolásán*

Digitized by Google

alapuló mechanizmus teszi szükségessé. Nemcsak azért, mert a vezetői munka korszerűsége objektív feltételévé válik az elérni kívánt eredmény kimunkálásának, hanem azért is, mert rögzíthető, mérhető *eredmények* illetőleg *kudarcok* jelzik a legkorszerűbb vezetési módszerek alkalmazásának vagy mellőzésének tényét.

Ez lényegében azt jelenti, hogy az új mechanizmus nemcsak makroökonómiai szinten, vagyis a népgazdasági összfolyamatok szabályozásának területén segíti elő, illetőleg teszi objektív gazdasági szükségességgé a szocialista gazdálkodás módszereinek tökéletesítését, a szocialista rendszer előnyeinek érvényesítését, hanem mikroökonómiai szinten is, tehát a *vállalatok vezetésének szférájában.*

Ez a megállapítás magától értetődőnek tűnik, mégsem az. Nálunk ugyanis a szakmai és társadalmi érdeklődés elsősorban az irányítási *makromodell* problémáira összpontosult, s itt a múltban is állandóan hangsúlyoztuk a tudományos megalapozás követelményét. Megfeledkeztünk azonban arról, hogy a tudományos megalapozás követelményét nem korlátozhatjuk a népgazdasági szintű irányításra, bármennyire elsődleges jelentősége van is ennek a szocializmus körülményei között. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a gazdasági fejlődés céljait és alapfeladatait meghatározó irányítási rendszer hatékonyságát is csak akkor tudjuk biztosítani, ha *a termelő vagy szolgáltató egységek,* a vállalatok, gyárak, üzemek *vezetésében* is érvényesítjük a tudományos megalapozottság követelményét.

Ezért — megítélésem szerint — az új mechanizmus sikerének egyik lényegi feltétele annak a *szemléleti ellentmondásnak a megszüntetése,* amely az irányítási makromodellben teljes mértékben elismeri, sőt az eredményesség magától értetődő feltételének tekinti ugyan a tudományosság igényét,

> **a gazdasági egységek vezetésében, a közvetlen munkahelyi vezetés módszereiben azonban továbbra is tág teret ad a rögtönzésnek, az ösztönösségnek, a „hatodik érzék"-nek.**

Ez a szemlélet is közrejátszik abban, hogy a vezetés alapkérdéseiben való tájékozottság még korántsem vált társadalmunk köztudatának szerves részévé. Pedig a szocializmusban a vezetés problematikája nem korlátozható magukra a vezetőkre: nálunk valóban *mindenki a társolyában hordja a vezetés marsallbotját,* mert a kiválasztás körét nem szűkítik a kizsákmányoló osztályok érdekszempontjai.

A gazdaságirányítás új rendszerében a dolgozók vezetésben való részvételének követelménye is új tartalmat, reális értelmet kap. A dolgozók részvétele a vezetésben eddig olyan eszmei-politikai követelmény volt, amely rendszerünk társadalmi-erkölcsi értékrendszerén alapult, és amelynek érvényesítését a vezetők politikai felelősségtudatának színvonala határozta meg; az új irányítási rendszerben azonban ez a vállalati munka eredményességének feltételévé, *gazdasági szükségszerűséggé* válik. Ez — többek között — azzal a kötelezettséggel is jár, hogy

Digitized by Google

a dolgozók széles tömegeit olyan tudásanyaggal lássuk el, amely nemcsak *munkahelyi beilleszkedésüket* segíti elő, hanem a legkorszerűbb *vezetési módszerekről* és *szervezési megoldásokról* is kellő tájékoztatást ad.

II.

Amikor a munkahelyi vezetés problémáit az új mechanizmus követelményei és a vezetőkkel szembeni megnövekedett igények szempontjából vizsgáljuk, először arra a kérdésre kell választ adnunk, hogy

van-e körülhatárolható tartalma a speciális vezető-szakmai felkészülésnek.

A válaszadást megnehezíti, hogy nálunk még nem alakult ki egységes állásfoglalás ebben a kérdésben. Ha a gyakorlat oldaláról közelítjük meg a felvetett problémát, akkor a lényeg nem annak az elméleti tisztázása, hogy van-e vezetéstudomány, vagy sem, hanem az, hogy

meghatározható-e az a tudásanyag, a tárgyi ismereteknek az a köre, amelynek elsajátítása útján a vezetők munkájában a tárgyi felkészültségen alapuló tudományos előrelátás, a helyzetfelismerés, a változó helyzetekhez igazodó vezetői magatartás, az átgondolt cselekvés foglalja el az ösztönösség, a tapasztalat, a „hatodik érzék" helyét.

A kérdés lényegének ilyen átfogalmazása alapján már könnyebben tudunk választ adni arra a kérdésre, hogy mit foglal magában az a tudásanyag, amelyet az új feltételek között, a vezetés hatékonyságának biztosítása végett, *minden vezetőnek el kell sajátítania.*

Induljunk ki abból, hogy mint minden tudományosan rendszerezhető emberi tevékenységnek, a vezetésnek is van *elmélete* és *gyakorlata* (technikája).

A vezetéselmélet a bármilyen szintű és bármilyen jellegű vezetés színvonalát döntően meghatározó *elméleti alapkategóriákat* foglalja magában. Ezeket a kategóriákat olyan fogalmak jelölik, mint a döntés, a feladatok meghatározása és a célok kitűzése, a tekintély, a felelősség, a munkahelyi közlésrendszer, a dolgozók bevonása, az egyszemélyi felelősség és a kollektív vezetés, a munkahelyi légkör, az anyagi és erkölcsi ösztönzés stb.

A vezetéstechnika a vezetéselmélet *gyakorlati alkalmazásának* módszertana. Pl. az üzemi közlésrendszer (a munkahelyi tájékoztatás és tájékozódás) általános elvi kérdéseinek rendszerezése vezetéselméleti kategória, de a gyakorlati megvalósítás módja (pl. egy értekezlet eredményes levezetésének biztosítása, vagy a beosztottakkal való kapcsolat különböző — szolgálati, tájékoztató, tájékozódó stb. — formáinak kialakítása) vezetéstechnika. A munkahelyi feladat-meghatározás feltételeinek és formáinak kimunkálása és e formák hatékonyságának vizsgálata a vezetéselmélet feladata; az egyes közlésformák: utasítás, pa-

Digitized by Google

rancs, megbízás stb. gyakorlati alkalmazásának módja a vezetéstechnika körébe tartozik. A példák folytathatók, de talán ennyi is elég annak érzékeltetésére, hogy

a vezetéselmélet és a vezetéstechnika öleli fel azt az ismeretanyagot, amely a vezetés elsajátítható, megtanulható elemeit tartalmazza, s amelyet minden vezetőnek tudnia kell, mégpedig tekintet nélkül a vezetői funkció szintjére és jellegére, valamint arra, hogy van-e az illetőnek valamilyen szakképzettséget igazoló diplomája.

Hogy a vezetéselmélet és a vezetéstechnika a vezetői szakmai felkészülés *alapvető tudásanyaga*, az csupán annyit jelent, hogy az ide tartozó ismereteket minden vezetőnek el kell sajátítania; korántsem jelenti azonban azt, hogy ezek az ismeretek kimerítik a vezetőtől megkövetelt tudás- és ismeretanyag teljességét. Még nagyon sok olyan, most már a vezetés szintjétől és a munkahely jellegétől függő ismeretanyag is van, amelyet a vezetőnek nem olyan mélységben kell ugyan elsajátítania, mint a vezetéselmélet és vezetéstechnika anyagát, de amelynek területén is meg kell lennie a kellő tájékozottságának, főleg ami e speciális ismeretek eredményeinek a vezetés nagyobb hatékonysága érdekében való felhasználását illeti.

Természetesen nem követelmény az, hogy a vezető pl. képzett matematikus legyen; de tudnia kell arról, hogy mit jelent a matematikai módszerek gazdasági alkalmazása, és mi e módszerek szerepe a vezetői döntések előkészítésében. A piackutatás bonyolult probléma-területét is csak annyira kell ismernie, hogy meg tudja fogalmazni a piackutatással hivatásszerűen foglalkozó szakemberek feladatait. Még csak szervezési szakembernek sem kell lennie — ez ma már külön szakma —, de tudnia kell, hogy munkaterületén mikor és hol fordulhatnak elő olyan zökkenők, amelyek szervezési szakember igénybevételét teszik szükségessé, s főleg: az ő feladata, hogy leküzdje a minden szervezési újítással szemben szinte törvényszerűen fellépő emberi ellenállást, természetesen felvértezve az ehhez szükséges elméleti anyag és technikai módszerek ismeretével.

Összefoglalva az elmondottakat megállapíthatjuk, hogy a vezetői tudásanyag az ismeretek e három területét öleli fel:

1. **A szoros értelemben vett vezetői tudásanyag (vezetéselmélet és vezetéstechnika, amelyet minden vezetőnek tudnia kell);**
2. **a vezetés (főleg a vezetői döntések) tudományos megalapozását elősegítő ismeretek (pl. a matematikai módszerek alkalmazásának különböző területei, az operáció-kutatás, lineáris programozás, PERT, CPM, Monte Carlo-módszer, RAMPS stb.), vagyis mindaz, amiről a vezetőnek tudnia kell;**
3. **munkahelyi szakmai ismeretek (műszaki, gazdasági, kereskedelmi stb. ismeretek, amelyeknek jellege a munkahelytől,**

Digitized by Google

megkövetelhető mennyiségük pedig a vezetés szintjétől függően változik).

III

Külön kell foglalkoznunk a mai igényeknek megfelelő vezetői felkészülés egyik összetevőjével, a vezetés lehetőségeit, tartalmát és módszereit döntően meghatározó elemével: *az emberi tényező munkahelyi szerepével.* Ezt nemcsak e tényező fontossága indokolja, hanem az a meghökkentő körülmény is, hogy vezetőink jelenlegi felkészültségének legnagyobb hiányosságai az emberi tényező munkahelyi szerepével függnek össze, vagyis azzal, amit a gazdasági mechanizmus reformjáról szóló párthatározat így fejez ki: „a vállalat kollektívája által képviselt szellemi kapacitás kihasználása".

Az emberi tényező elhanyagolásában, vagyis a vállalati kollektíva által képviselt szellemi kapacitás kihasználatlanságában, vagy legalábbis hiányos kihasználásában több ok játszott közre:

a) A népgazdaság egészét átfogó irányítási rendszerünkben (az irányítási makromodellben) és a gazdasági egységek operatív vezetésében (az irányítási mikromodellben) egymástól eltérő szemlélet érvényesült. A múltban az érdeklődés elsősorban a makromodell, vagyis az *országos szintű* gazdaságirányítás problémáira összpontosult. A makromodellben azonban sokkal tárgyiasultabbak az irányítási tevékenység formái és módszerei, s ennek következtében kisebb a közvetlen emberi kapcsolat és ráhatás lehetősége, s így az emberi tényező közvetlen szerepe és jelentősége is. Az érdeklődésnek ez az iránya, illetve ennek egyoldalúsága nyilván közrejátszott abban, hogy nálunk az emberi tényező a mikromodellben sem töltötte és tölti be azt a szerepet, amely pedig társadalmi rendszerünk lényegi adottságainál fogva is megilleti.

b) A jövő gazdasági vezetői — a mérnökök, közgazdászok, mezőgazdászok stb. — tanulmányaik során, tehát abban az életszakaszban, amely egész jövőbeli szemléletüket, társadalmi magatartásukat döntően meghatározza, csupán a hivatásuk ellátásához szükséges tárgyi-szakmai tudást szerzik meg. Semmi ismeretet nem kapnak azonban arról a tényezőről, amellyel elsősorban találják magukat szemben munkahelyükön, s amellyel a legtöbb dolguk lesz: a dolgozó emberről, ennek munkahelyi magatartásáról, motiválásáról, reagálási formáiról stb.

c) A műszaki és biológiai folyamatok törvényszerűségeihez, a gazdasági folyamatok logikai rendjéhez szokott vezetőink nehezen igazodnak el azon a területen, amelyen csődöt mondanak a természettudomány törvényszerűségei és a gazdasági folyamatok rendjét meghatározó logikai szabályok: a dolgozó ember világában, a munkahely emberi-társadalmi rendszerében.

Csak akkor tudnánk ezen a helytelen és korszerűtlen vezetői magatartáson változtatni, ha átgondolt, céltudatos erőfeszítéseket tennénk az emberi tényező munkahelyi szerepével összefüggő tényanyag feltárására, rendszerezésére és elterjesztésére. Az e területen való ismeretszerzést és felkészülést nem tehetjük függővé az egyes vezetők magánszorgalmától, személyes érdeklődésétől. Csak a *tervszerű, intézményesített képzés és felkészülés* biztosíthatja, hogy vezetőink elsajátítsák

Digitized by Google

mindazokat az ismereteket, megszerezzék mindazokat a készségeket, amelyek lehetővé teszik az emberi tényezőben rejlő hatalmas tartalékaink mozgósítását, vagyis annak elérését, hogy a dolgozó ember a maga tudásának, képességeinek és készségeinek *maximumával* vegyen részt vállalatának munkájában.

Hatalmas feladat ez vezetőink számára. Megismerni az ember munkahelyi vonatkozásainak összességét, számba venni a dolgozó ember indítékait, összhangot teremteni az ember munkával és munkahellyel kapcsolatos igényei, érvényesülési ambíciói és a munkahely objektív feltételei között, s megfogalmazni az emberek számára munkájuk értelmét — ez nehezebb dolog, mint a gépeket működtetni, vagy a gazdasági folyamatok szabályozott rendjét biztosítani — különösen, ha figyelembe vesszük, hogy erre a feladatra senki sehol nem készítette elő vezetőinket.

IV.

Talán nem érdektelen, ha az elmondottakkal összefüggésben *a lenini vezetési elvekre* utalunk, mint olyan vezetési koncepcióra, amelynek kimunkálását, rendszerezését, máig érvényes elemeinek vezetési gyakorlatunkba való beillesztését sürgős feladatként állítja elénk a gazdasági reform. Témánk vonatkozásában most csak a következőket emelném ki:

Lenin az emberi tényező munkahelyi szerepének megítélésében is messze kora előtt járt. Tőle származik annak az elvnek első megfogalmazása — jóval a „human relations" és a többi hasonló polgári elmélet előtt —, hogy az ember, a beosztott, *nem tárgya a vezetésnek*, hanem egyik legfontosabb *alakító tényezője*, aki aktív módon, kezdeményező formában vesz részt a vezetés által kitűzött célok megvalósításában. Lenin írásainak erről szóló passzusai legalább annyira ismertek, mint amennyire feledésbe merült gyakorlati érvényesítésük feltételeinek kimunkálása. Egy dologra azonban fel kell figyelnünk. Lenin sokszor és sokféleképpen határozta meg a vezetők feladatait és a szocializmus körülményei között alkalmazandó vezetési módszereket, s bár ezekben a meghatározásokban a változó társadalmi helyzetek igényei és követelményei is tükröződnek, s ennek megfelelően bizonyos hangsúlyeltolódások is megfigyelhetők, vannak a lenini meghatározásoknak bizonyos visszatérő, ismétlődő elemei, s nem véletlen, hogy ezek a következők:

— az emberek megnyerése,
— a meggyőzés,
— a dolgozók aktivitásának és kezdeményezőkészségének kifejlesztése.

A lenini megfogalmazásokban forradalmian új vezetői szemlélet és alapjaiban megváltozott, jövőbe mutató vezetési koncepció tükröződik,

Digitized by Google

olyan, amelynek realizálására csak most vannak kialakulóban a társadalmi és gazdasági feltételek. Ebben a vezetési koncepcióban a beosztott többé már nem alárendelt, hanem *munkatárs*, akinek gondolatai, javaslatai, ötletei lehetnek, akit tehát meg kell nyerni, munkatárs, akit nem utasítunk, hanem *meggyőzünk* az elvégzendő feladat szükségességéről, társadalmi hasznosságáról és fontosságáról. Az így értelmezett vezetői ráhatás eredménye pedig a beosztottnál nem a passzív engedelmesség, hanem az alkotó és kezdeményező *együttműködés*.

Ha az ismertetett lenini elvek alapján akarjuk megalkotni a szocialista vállalat társadalmi modelljét — nem annyira mint valóságot, hanem inkább mint a jövő felé mutató olyan konstrukciót, amelynek kialakítása a szocialista vezetés legfontosabb feladata —, akkor azt kell mondanunk, hogy

> **a szocialista vállalat egyenrangú emberek munkatársi együttműködésén alapuló olyan szervezet, amelynek tagjai úgy hajtják végre a vállalati feladatokat, hogy meg vannak győződve ezek társadalmi fontosságáról és szükségességéről. Az egyes vezetési szinteknek és vezetőknek legfontosabb feladatuk és egyben a szocialista vezetésnek alapvető módszere: a szervezeti cél tudatosítása a kollektíva tagjaiban, mégpedig az ennek elérésére irányuló aktív és kezdeményező közreműködés kifejlesztése útján, betartva és érvényesítve azonban az egyszemélyi vezetés (felelősség) és a szervezeti fegyelem követelményeit.**

Ez a meghatározás természetesen nem kívánja végleges érvényű modellbe sűríteni a lenini vezetési koncepció minden lényeges elemét, de kiindulás lehet az új mechanizmus megkövetelte vezetési modell kialakításához, amelynek elengedhetetlen feltétele a lenini elvek következetes végiggondolása, hatékonyabb alkalmazásuk lehetőségének biztosítása.

V.

Vezetni az új mechanizmusban annyit jelent, mint a *korszerűség* szintjén vezetni. A korszerű vezetés egyik legfontosabb feltétele: *a mai igényeknek megfelelő vezetői felkészülés*. Van azonban a kérdésnek egy másik, nehezebben megközelíthető, differenciáltabb elemzést igénylő oldala is. A korszerű vezetéshez ugyanis nemcsak korszerű tudásra, modern tárgyi ismeretekre van szükség, hanem *korszerű szemléletre* is. Új módon vezetni csak új szemlélettel lehet. A szemlélet problémája a kérdés nehezebbik oldala, mert nemcsak korszerű vezetői tudásanyag elsajátítását tételezi fel, hanem a vezetői tudatformálás azon hatalmas tartalékainak feltárását és mozgósítását is, amelyeket eddig figyelmen kívül hagytunk. Itt elsősorban a társadalomgazdasági fejlődés olyan tényeinek számbavételéről van szó, amelyek döntően meghatározzák az új mechanizmus feltételei között alkalmazható vagy alkalmazandó vezetési módszereket. A vezetés ugyanis par excellence társadalmilag fel-

Digitized by Google

tételezett funkció, s eredményesen vezetni csak az adott társadalomgazdasági környezet követelményeivel és igényeivel összhangban lehet.

A korszerű szemlélet kialakításának fontosságát és tanulással meg nem oldható nehézségét elméleti fejtegetések helyett néhány gyakorlati példán szemléltetném:

A vezetés kérdésével foglalkozó szakirodalomnak sokat tárgyalt, részletesen kimunkált témája az *értekezlet*. Az erre vonatkozó publikációkból vezetőink pontosan megtanulhatják, mikor, milyen formában, milyen összetételben tartsanak értekezletet, hogyan kell aktivizálni a részvevőket, rögzíteni az értekezleti eredményeket (jegyzőkönyv helyett eredménylapok stb.). Felvetődik azonban a kérdés: van-e értelme az értekezleti ismeretek tudatos elsajátításának, megtanulásának mindaddig, amíg vezetőink munkahelyi magatartását döntően az a korszerűtlen, kisüzemi szemlélet határozza meg, vagy legalábbis befolyásolja, amely szerint *a vezető azért vezető, mert ő ért legjobban mindenhez*. Amíg vezetőink így gondolkoznak, amíg nem válik meggyőződésükké, magatartásukat meghatározó erővé az a felismerés: a vezetőnek nem az a feladata, hogy mindenkinél jobban értsen mindenhez, hanem az, hogy a szervezeti célok megvalósításának szolgálatába állítsa a szakemberek és specialisták, a nála esetleg képzettebb és tehetségesebb emberek tudását, *ismereteit, képességeit és aktivitását* — mindaddig az értekezlet nem töltheti be azt a szerepet, amelyet a korszerű vezetés feltételei között be kell töltenie, vagyis nem válhat „a vállalat kollektívája által képviselt szellemi kapacitás" felhasználásának eszközévé. Márpedig a korszerű vezetés koncepciójában kizárólag ez a funkció határozza meg az értekezlet értelmét és szervezeti jelentőségét.

Egy másik példa: a munkahelyi vezetés irodalmának nagyon kidolgozott, részleteiben kimunkált témája a *vezetői önszervezés*, a vezető saját munkájának megszervezése. Az erre vonatkozó, nagyon hasznos gyakorlati ismeretek elsajátításával, megtanulásával kapcsolatban is szükségszerűen fölvetődik a szemlélet korszerűségének kérdése. Segít-e az ésszerű időkihasználásra, a külső és belső kapcsolatok legcélszerűbb rendjének kialakítására, a titkárnők illetőleg titkárságok tehermentesítő funkciójára, vagy akár a gyors-olvasás módszereire stb. vonatkozó sok okos gyakorlati útmutatás, tanács, javaslat elsajátítása, amíg a vezető nem tud arra a szintre emelkedni, hogy ne csak megértse, hanem át is érezze, magáévá tegye, és magatartásában, intézkedéseiben is kifejezze a korszerű vezetésnek ezt az egyik legfontosabb alapelvét: *egyetlen vezető és vezetési szint se végezzen olyan munkát, vagy hozzon olyan döntést, amelyet alacsonyabb szintű vezető, vagy vezetési szint is elvégezhet, illetve meghozhat.*

Szemléleti elmaradottságot tükröz a *vezetői túlterheltségnek* ma olyan gyakori és szinte kérkedő hangoztatása is, pontosabban az a szemlélet, amely a túlterheltség tényét a jó vezetői munka bizonyítékának tekinti. Pedig a korszerű vezetés feltételei között a túlterhelt vezető fogalmi képtelenség; ha ugyanis a vezető túlterhelt, akkor ez azt jelenti, hogy nem ő vezet, hanem őt vezetik, nem ő határozza meg, hogy mikor mit csinál, hanem a körülmények, a munkatársak, a beosztottak, az ügyfelek stb. Nincs tehát túlterhelt vezető, csak rossz beszámolási rendszer, rossz munkaszervezés, rosszul dolgozó beosztottak vannak, s olyan vezetők, akik a beosztottak munkáját végzik stb.

Digitized by Google

VI.

Korszerű szemlélet szükséges a *vezetőképzés* sokat emlegetett, sokat vitatott témakörének jobb megértéséhez, társadalmi összefüggéseinek felismeréséhez is. Ez főleg azért fontos, mert sok jelenség tanúskodik a probléma lényegének félreértéséről. Csak a következőkre utalok: a vezetőképzés iránti, elemi erővel jelentkező társadalmi igény nyomása már akkor kikényszerítette a cselekvést, amikor még nem voltak meg ennek szemléleti és szervezeti (módszertani) feltételei; ezért teljesen figyelmen kívül hagytuk azt az alapvető szempontot, hogy

a vezetőképzés nem kiindulópontja a vezetési problématerület megközelítésének, hanem olyan zárószakasza, amely már bizonyos felismeréseken, ténymegállapításokon, meghatározott ismeretek és tudásanyag rendszerezésén, feldolgozásán és általánosításán alapul.

A vezetők képzésének a kiindulási alapja csakis *a meglevő helyzet* lehet, beleértve a vezetőink fejében felhalmozódott vezetési tapasztalatot is. E tapasztalat kölcsönös, intézményesen szervezett megismerése és kicserélése lenne — véleményem szerint — a hazai vezetőképzés keretében elvégzendő *legsürgősebb feladat.* Ebből az is következik, hogy ne mindenáron külföldi szakirodalmi forrásokból és külföldi tanulmányutak keretében próbáljunk megismerkedni a különféle vezetési tapasztalatokkal, módszerekkel és technikákkal. Ezek közül néhány nagyon hasznos és tanulságos lehet ugyan, de a problématerület egészének feltárását és feldolgozását jobban segítené elő az, ha Párizs, Svájc, az USA vagy Varsó helyett (vagy legalább mellettük) Nyíregyháza, Szeged, Pécs, vagy Miskolc üzemeiben vizsgálnánk meg az ott alkalmazott vezetési módszerek hatékonyságát. Ránk is egyre inkább érvényes a prágai Vezetéstudományi Intézet igazgatójának megállapítása: „Lassanként többet tudunk a tőkés üzemek vezetési módszereiről, mint saját szocialista vállalataink vezetési gyakorlatáról!"

Mindez csak kiindulás, s ha a vezetőképzés eredményességének és maximális hatásfokának biztosítása oldaláról közelítjük meg a problémát, akkor tovább kell lépnünk. Itt megint a szemlélet kérdése kerül előtérbe, olyan értelemben, hogy a vezetőképzés csak akkor lehet eredményes, ha *maguk a vezetők is igénylik,* nem pedig csak eltűrik.

VII.

A munkahelyi vezetés problématerületének vázlatos áttekintése és az új mechanizmus követelményei szempontjából való értékelése során néhány olyan *vezetés-szervezési problémáról* is említést kell tennünk, amelynek tisztázatlansága már eddigi fejlődésünkben is

Digitized by Google

visszahúzó erő volt, és amelynek megoldása szintén elképzelhetetlen a korszerűség igényeinek megfelelő vezetői szemlélet nélkül.

Ebbe a témakörbe nagyon sok, nálunk eddig kimunkálatlan és megoldatlan vezetési alapprobléma tartozik. Ilyen kérdések pl. a horizontális és vertikális *vezetői együttműködés* korszerű formáinak és tartalmának (tájékoztatás, tájékozódás, beszámoltatás stb.) kialakítása, a *szolgálati út* kérdésének rendezése (ki, mikor, mit, kinek?) a *vezetői helyettesítés* programozott megoldása (hogy a szervezet munkájában egy pillanatnyi fennakadást se okozzon valamely vezető távolléte), a *vezetői utánpótlás* szervezett biztosítása az üzemen belüli vezetőképzés bevált módszereinek (tervszerű munkahelycsere, vezetői döntések előkészítésében való részvétel stb.) alkalmazásával.

E sokrétű és változatos témakörből az *egyszemélyi vezetés* sokat emlegetett, de kevéssé tisztázott problémáját, s a *vezetői hatáskör decentralizálásának* hozzá kapcsolódó kérdését emelem ki, nemcsak fontosságuk miatt, hanem azért is, mert segítségükkel jól szemléltethető, hogy az új mechanizmus elvi tételei milyen lehetőségeket nyújtanak a munkahelyi vezetéssel összefüggő régi, s bizonyos fokig már tartalmatlanná vált fogalmak új elméleti megközelítésére, s az ennek eredményeként adódó következtetések gyakorlati alkalmazására.

Az új mechanizmusban az egyszemélyi vezetés fogalmának megszokott, hagyományos értelmezésével nem megyünk sokra. A hagyományos vezetési koncepcióban ugyanis az egyszemélyi vezetés fogalma meglehetősen leszűkült: lényegében csak azt fejezte ki, hogy a vállalat élén az igazgató áll, ő irányítja annak munkáját, s ő felel annak egész tevékenységéért. Az egyszemélyi vezetés tartalmának ez a leszűkített értelmezése fejlődésünk jövő perspektívájában tarthatatlannak tűnik, elsősorban azért, mert lehetetlenné teszi a gazdaságirányítás új rendszerével adekvát vezetési koncepciónak: a vezetői hatáskör decentralizálásán alapuló vezetési módszernek az alkalmazását. Tarthatatlan azonban azért is, mert a szocialista társadalom feltételei között a beosztottak (beosztott vezetők) elvárásai, igényei is megváltoztak, s ennek következtében pl. a vezetés szintjén az emberi tényező tartalékai feltárásának egyik legfontosabb feltételévé az önálló, saját felelősségű cselekvés lehetőségének biztosítása lett. Mindennek figyelembevétele objektív szükségszerűséggé teszi *a valamikor egységes, egyedüli és teljes vezetői hatáskör megosztását.*

Az egyszemélyi vezetés eddigi, leszűkített értelmezésének az alapja az a más összefüggésben már említett korszerűtlen szemlélet, amely szerint a vezető azért vezető, mert ő ért mindenhez a legjobban, az ő dolga, hogy meghatározza az elvégzendő feladatokat, ellenőrizze a végrehajtást stb. A korszerű vezetés-szervezési módszerek alkalmazásának az első feltétele az, hogy gyökeresen számoljuk fel ezt a szemléletet, amely régebben talán indokolt és eredményes is lehetett, de a legkülönbözőbb termelési vagy szolgáltatási profilokat egyesítő nagyüzem vezetésében teljességgel értelmetlen és érvényesíthe-

Digitized by Google

tetlen, s barátkozzunk meg azzal a gondolattal, hogy a korszerű termelés feltételei között a vezető értékelésének már nem lehet az alapja az, hogy mennyivel okosabb, képzettebb, mint munkatársai, hanem csak az, hogy *mennyire tudja a szervezeti célok megvalósítására mozgósítani magánál képzettebb munkatársainak* (a különböző területek szakembereinek) tudását is. Ez a felismerés a szemléleti alapja annak a vezetési modellnek, amely az egyszemélyi vezetés elvének és a vezetői hatáskör decentralizálása (átruházása, delegálása) elvének együttes alkalmazásán alapul, s amelynek lényegét — a teljesség minden igénye nélkül — a következőkben lehetne összefoglalni:

A hatáskör delegálása mint vezetés-szervezési módszer azt jelenti, hogy a vezető (igazgató, vezérigazgató) nem a hagyományos módon, közvetlenül irányítja a szervezetet, vagyis nem a hierarchikus szinteknek megfelelően szervezett olyan speciális apparátus segítségével, amely továbbítja utasításait és ellenőrzi végrehajtásukat, hanem hatáskörének egy részét alacsonyabb szintű vezetőkre ruházza (delegálja), s ezek nemcsak utasítási és ellenőrzési, hanem döntési jogkörrel is rendelkeznek a hatáskörükbe tartozó ügyekben, s maguk viselik döntéseik felelősségét.

A hagyományos vezetés esetében az apparátus (vagyis a különböző szintű vezetési szervek, illetőleg vezetők összessége) a legmagasabb szintű vezető (az igazgató, vezérigazgató, elnök, főtitkár stb.) akaratának végrehajtója, illetőleg a vezetői akarat végrehajtásának ellenőrzője. A hatáskör átruházása esetében azonban a delegált hatáskör birtokosa már nem csupán közvetítő a hatáskört átruházó vezető és a végrehajtás között, hanem *önálló, felelős vezető*, aki az átruházott hatáskörbe tartozó ügyekben az átruházó vezető jogkörét gyakorolja, s akit vele szemben természetesen beszámolási kötelezettség terhel.

Nálunk főleg a következő objektív és szubjektív tényezők nehezítik az egyszemélyi vezetés elvének kiterjesztésén és a vezetői hatáskör átruházásán alapuló vezetési módszer alkalmazását:

1. Vezetőink úgy foghatják fel hatáskörük egy részének átruházását — s korszerű vezetői szemlélet hiányában így is fogják fel —, mint vezetői presztizsük, vezetői tekintélyük csökkentését. Minthogy a hivatali tekintély a hatáskör folyománya, a személyi vagy szakmai tekintéllyel nem rendelkező vezetők nem szívesen fognak élni a tekintélyük egyedüli alapját alkotó hatáskör delegálásával.

2. A módszer eredményes funkcionálásának van egy olyan gátló tényezője is, amelyet leginkább talán a hatáskör „redelegálásának" (visszahárításának) nevezhetnénk. Ez a megjelölés arra az esetre vonatkozik, amikor az átruházott hatáskör birtokosa különböző módokat és ürügyeket (tájékozódás, tájékoztatás, véleménykérés, megbeszélés, stb.) talál arra, hogy a hatáskört átruházó felettesét véleménynyilvánításra bírja, s ezzel elérje, hogy ne a maga elgondolása alapján és a maga felelősségére kelljen eljárnia (döntenie), hanem hivatkozni tudjon felettesére. Az átruházott hatáskör ilyen „redelegálásának" veszélye egyrészt azért okoz nehéz vezetési problémát,

Digitized by Google

mert szervezési intézkedésekkel nem küszöbölhető ki, másrészt azért, mert kétoldalú hajlandóság és belső készség táplálja: az átruházott hatáskör birtokosában a felelősségtől való szabadulás vágya, az átruházóban pedig a beleszólási és állásfoglalási készség, a hatalom konkrét gyakorlásának jóleső élménye minden eléje terjesztett ügyben.

3. A hatáskör delegálása lényegében nem más, mint következetesen végrehajtott vezetői munkamegosztás; ezért — mint minden munkamegosztás — ez is szoros együttműködést tesz szükségessé. Nem kell külön hangsúlyoznunk, hogy ez a vezetés-szervezeti helyzet a kapcsolatteremtésre és a harmonikus együttműködésre való sokkal nagyobb készséget és képességet tételez fel a vezető beosztású dolgozók részéről, mint a feladatok kijelölésén és a végrehajtás ellenőrzésén alapuló hagyományos vezetési módszer. A szervezet funkcionálásának objektív szükségszerűségét jelző szoros (vertikális és horizontális) vezetői együttműködés szervezetileg intézményesített formái és tartalmi elemei nálunk még kimunkálásra várnak.

4. Számolnunk kell azzal is, hogy az irányítás régi rendszerében elsorvadtak, visszafejlődtek azok a készségek és belső indítékok, amelyek a szubjektív feltételei annak, hogy a hatáskör és felelősségvállalás, a kezdeményezés és önálló cselekvés köre ilyen módon kibővüljön. Lényegében az a feladat áll előttünk, hogy a rendelkezések betartásáért felelős gazdasági hivatalnokokat — ahol ez szükséges — az önálló cselekvés és felelősségvállalás élményét átérző, vállalkozó szellemű gazdasági vezetőkké neveljük át.

Az egyszemélyi vezetés elvének és a vezetői hatáskör decentralizálásának együttes alkalmazásán alapuló vezetési modell arra is jó példa, hogy a gazdaságirányítás új rendszere milyen új lehetőséget nyit a munkahelyi vezetésben. A vállalati önállóság hiánya ugyanis vészes hatáskör-sorvadásra vezetett a vállalatoknál, s ez objektíve lehetetlenné tette az itt említett korszerű vezetési módszer alkalmazását, egyszerűen azért, mert a vállalatban meglevő hatásköri összvolumenből nagyon nehezen lehetett volna az alacsonyabb vezetési szinteken önálló felelős vezetői hatásköröket kialakítani. Az új mechanizmus feltételei között már nemcsak lehetőség a hatáskör átruházásán alapuló vezetési módszer, hanem az eredményes vezetés szükségszerű, okbjektív feltétele.

A vállalatvezetés probléma-területének itt érintett néhány kérdése korántsem meriti ki a tárgyalt téma minden vonatkozását, sőt a felvetett problémák megközelítési módja vagy megfogalmazása sem vitathatatlan. Csupán az a szándék vezetett, hogy felvessem és megfogalmazzam a vezetés néhány olyan kérdését, amelyet gazdasági fejlődésünk jelenlegi szakaszában fontosnak és időszerűnek ítélek, amelyekben azonban a végleges állásfoglalás csak az érdekeltek, az elméleti szakemberek és a gyakorlati vezetők közös munkájának, együttes erőfeszítésének eredménye lehet.

Dr. Dobossy Imre

Digitized by Google

Az új mechanizmus és a vállalati szervezet

Eddigi gazdaságirányítási rendszerünkben az ipari vállalatokat erősen korlátozták — a termelés többé-kevésbé állandóan problémákat okozó feladatai mellett — az előírások, a rendeletek. a szokások sok oldalról jövő kötöttségei. Úgy gondolom, hogy ezekre szükség is volt, mert a kötött árrendszer, a deviza- és a forintárak összhangjának hiánya sok esetben helytelen irányba terelte volna a vállalati döntéseket. A felettes hatóságok előírásai szerinti gazdálkodásban az „öntudatos" gazdasági vezető nem egyszer a vállalati szempontból kevésbé eredményes megoldás mellett volt kénytelen dönteni. Az elmúlt évtizedek kétségtelen fejlődése mellett is sokszor volt alkalma eltűnődni a gyakorlati gazdasági szakembernek a kötöttségek felhalmozódásán és gazdasági életünk ellentmondásain.

Meg vagyok győződve arról, hogy az új mechanizmusban tervgazdálkodási rendszerünk fejlesztése, a gazdasági növekedés ütemének fokozása, és az iparvállalatok önállóságának növelése biztosítja a legégetőbb ellentmondások feloldását. Ezt a meggyőződést az utóbbi három év tapasztalatai is táplálják. A vállalatok ugyanis a nagyvállalati átszervezések során komoly előrehaladást értek el az önállóság növeléséhez vezető úton. A középirányító szervek megszűnésével ugyanis egyes funkciók lekerültek a vállalatokhoz. A funkciók átadása fokozott mértékben érvényesült az országos vállalatoknál, amelyek sok tekintetben egy-egy iparág országos vezetését látják el.

Vállalati szervezet

Ha arra az alapvető kérdésre keresünk választ, hogy milyen legyen a *vállalatok belső mechanizmusa* az új gazdaságirányítási rendszerben, akkor elsősorban a vállalaton belüli centralizáció fokát és szükségességét kell megvizsgálni. A vállalat szervezetét oly módon helyes kialakítani, hogy az a leghatékonyabban végezhesse el feladatát. A nagyvállalati szervezés egyes területeken (pl. a bankkapcsolatokban) *teljes centralizációt* valósított meg, de számos más területen szabad választást engedett a belső szervezet kiépítésére. A centralizált szervezet legfőbb előnye a szellemi erők koncentrálásának lehetősége. További előny: a vállalati és gyári szervezetben párhuzamosan végzett munkák megszüntetése, vagyis a tevékenység racionalizálása. Nem kisebb előny az egységes vállalati szellem érvényre juttatása sem. A centralizáció lehetővé teszi olyan szervezetek kialakítását is, amelyek egyes kisebb gyáregységek viszonylatában elképzelhetetlenek vagy nem kifizetődők (ilyen pl. a tervező részleg, a gyártmányfejlesztési osztály, a szervező csoport stb.).

Digitized by Google

A vállalaton belüli túlzott centralizáció azonban hibák okozója is lehet. Nem szabad és nem helyes a tevékenységeket úgy centralizálni, hogy ez leszerelje a gyárak vezetőit és csökkentse felelősségérzetüket vagy öntevékenységüket. Az új gazdaságirányítási rendszer lényeges eleme a gazdálkodás és a döntések rugalmassága; csak ott és olyan mértékben szabad tehát centralizálni, ahol és amennyire ezeket nem veszélyeztetjük.

A mi vállalatunk, a Bőripari Vállalat, országos nagyvállalat; nemcsak ipari tevékenységet fejt ki, hanem feladata a nyersbőr-begyűjtés és készáru-készletezés is. Mindkét forgalmi tevékenység centralizálva van. A vállalat terv- és nyersbőr-gazdálkodása központi irányítás alatt áll. Az anyagbeszerzés, a minőségellenőrzés, a műszaki fejlesztés, a beruházás is nagyrészt központosított. A vállalatnak központi építőcsoportja, kádárműhelye, autójavító műhelye, szállító részlege van, s most épül a központi TMK-műhely a nagyjavítások központosítása érdekében. Mint látható, vállalatunkban néhány területen, igen erős a centralizáció. A tevékenységek centralizáltsága azonban a gyárak távolsága és nagysága szerint eltér egymástól. A vidéki nagyobb gyárak sok tekintetben (pl. a beruházásban) függetlenebbek maradtak, mint a közelebb fekvő vagy kisebb gyárak.

Az új gazdasági mechanizmusra való felkészülés, a fogyasztók igényeinek jobb kiszolgálása és a gazdaságosság fokozása szükségessé teszi a vevők igényeinek mélyrehatóbb és távlati megismerését, specifikus kielégítését. E célból átszerveztük értékesítési osztályunkat, megerősítettük vevőszolgálatunkat, ezzel is kifejezésre juttatva, hogy a termékek *elosztása* helyett valóban *kereskedni* kívánunk. Ezzel egyidejűleg a műszaki szolgálati munkát is megkezdtük, hogy áthidaljuk új termékeink konfekcionálási nehézségeit és összehangoljuk gyártmányfejlesztésünket a felhasználó vállalatokkal.

A *külkereskedelmi* tevékenység fejlesztése a bőriparban is alapvető fontosságú. A késztermék önköltségének legdöntőbb faktora a nyersbőr, s ennek 60 százaléka import útján jut vállalatunkhoz. A devizakeret-gazdálkodás már 1957-ben szükségessé tette a külkereskedelmi vállalattal való együttműködés olyan formájának kialakítását, amely az új gazdasági mechanizmusban érvényesülő közös anyagi érdekeltségnek is előkészítője lehet. Közösen beszerzési bizottságot alakítottunk, amely a vállalat műszaki szempontjait a devizális szempontokkal együtt érvényesíti.

A *fogyasztói igények* gyors és rugalmas kiszolgálásához nemcsak a vevők igényeinek ismeretére és a megfelelő alap- és segédanyagok biztosítására van szükség, hanem igen gyors, eredményes műszaki munkára is. Különösen a divat jellegű iparokban nagy a jelentősége ennek. Ezen a területen bel- és külföldi viszonylatban szervezetté kell tenni a piackutatást. Jelentős lépést tettünk ezen a területen azzal, hogy — bár alapanyaggyártó vállalat vagyunk — közvetlen kapcsolatot teremtettünk a belkereskedelmi szervekkel és javítottuk a kül-

Digitized by Google

földi piacokról beszerezhető információkat is. Ezeket elősegítették a Külkereskedelmi Vállalat illetékes szakembereivel végzett közös piackutató utak is. Folyamatos tárgyalások során tisztázzuk a különböző kereskedelmi, készletező és egyéb, velünk munkakapcsolatban álló vállalatokkal az új gazdasági mechanizmusban kialakítandó együttműködési formákat.

Gyártmányfejlesztésünk, jóllehet központi irányítás alapján működik, decentralizált, és tág lehetőséget nyújt a gyári műszakiak alkotó kezdeményezéseinek. Ezt a felfogást helyesnek tartjuk és nem kívánunk változtatni a szervezeten. Technológiai és gyártmányfejlesztő munkánk — véleményem szerint — meggyorsítható volna, ha a Bőr-, Cipő-, Szőrmeipari Kutatóintézet bőriparral foglalkozó osztálya és kísérleti üzeme vállalatunkhoz tartozna. Ezzel az átszervezéssel — amelyhez hasonló már számos iparban megvalósult —, az ipar káderellátottsága javulna és az ipari kutatóintézet munkásságának hatékonysága is növekedne. A legjobb kooperáció sem pótolja ugyanis a közös vezetést.

A vállalat és a gyárak kapcsolata

Igen nehéz és sok vitára okot adó kérdés a vállalaton belül a *gyárak kapcsolata* az új mechanizmusban. Bármennyire népszerűtlen felfogás, le kell szögeznem, hogy a vállalati önállóság növelése *nem jelenti minden területen egyben a gyárak önállóságának növelését is.* Bár a gyárak önálló egységek, termelésük összhangjának biztosítása, fejlesztésük, profilalakításuk, devizagazdálkodásuk főbb irányvonala csak centralizáltan képzelhető el. Például a gyártmánystruktúra eltolódása a talpigény csökkenése miatt szükségessé teszi a termelés több gyárat érintő koncentrálását, a nyersbőranyag és a kapacitás jó kihasználása pedig a gyárak közötti kooperációt. Enélkül a verseny, amely a minőség és a gazdaságosság szempontjából igen kívánatos, nem eredményt hozna, hanem rendetlenséget okozna; pedig a vállalaton belüli szervezettség növelése alapvető követelménye az új gazdaságirányítási rendszernek. Számos területen azonban messzemenően meglesz a *gyári önállóság;* így pl. termelés vitelében, a technológiai fejlesztésben, a manipulációban, az önköltségcsökkentésben, s részben a bérpolitikában és a káderfejlesztésben is. Nem kívánunk a gyáraknak sok tervmutatót kiadni, a helyi adottságoknak megfelelően dolgozhatnak, pl. több anyagfelhasználással vagy bérköltséggel, ha a gazdasági eredmény ezáltal javul.

A gyárak számára is — mint a vállalat számára — a legfőbb terv az *eredményterv,* amely a gyár műszaki színvonalának, profiljának és kapacitásának figyelembevételével készül. A *termelési terv* helyét a *kiszállítási terv* foglalja el. A gyárak úgy irányítják termelésüket, hogy a szükségleten belül az adott alapanyagból a legértékesebb cikkeket állítsák elő. Minthogy a gazdaságosság növelése, a kapacitás op-

Digitized by Google

timális kihasználása szükségessé teszi a folyamatos, ütemes termelést, a gyárak termelését összhangba kell hozni a piaci igényekkel.

A gyárak önállóságának legfőbb erőforrása és a gyári kollektívák legnagyobb ösztönzője az *önelszámolási rendszer* bevezetése. Minden gyár főleg saját eredménye alapján részesül nyereségrészesedésben (70 százalék) és csak kisebb (30) százalékban a vállalati eredményből. Ily módon elsősorban saját tevékenységüktől függ az anyagi juttatás, és ez lehetővé teszi a gyárak közötti jövedelem-differenciálódást. Az önelszámolási rendszer finomításával elérhető, hogy a gyárak csak kellő elemzés és gazdaságossági számítás alapján kérjenek állóeszközöket, beruházási javakat, eltérően az előző időszak kevésbé körültekintő gazdálkodásától. Az önelszámolási rendszer bevezetése már eddig is jelentős szemléleti változást okozott a gazdasági vezetésben, az új finanszirozási rendszer életbe lépése pedig várhatólag további előrelépést fog eredményezni.

Az anyagi ösztönzés rendszere a szocialista bérezés alapelveivel is összhangban áll. A prémiumrendszerben kifejezésre juttattuk azt a tényt, hogy a dolgozók különböző mértékben járulnak hozzá a vállalati nyereséghez.

Ár és szabvány

A bőriparban az eddigi fix árak helyébe részben maximált, részben irányárak lépnek. A lakosság *legfontosabb szükségleteit* kielégítő bőrtermékek árszínvonala természetesen maximálva lesz. Helyes, ha ezekhez a termékekhez szabványok is tartoznak, minthogy a minőség fogalma bizonyos fokig az árfekvés függvénye. Nagy erőfeszítéseket kell tenni, hogy a szabványmunkák utolérjék az ármegállapítás már előrehaladottabb stádiumban levő munkálatait.

A *szabad cikkek* lehetőséget adnak — a minőség helyes védelmén túlmenően — a sokszor túlzott megkötöttségek megszüntetésére. Ezeknél a termékeknél a kölcsönös kereskedelmi megállapodások, a műszaki feltételek és a kereskedelmi etalonok sokkal hatékonyabban pótolják a szabványelőírásokat. Hiszen ma is sokszor megesik, hogy importcikkek megítélésében liberálisabbak vagyunk, mint a hazai gyártmányoknál, pedig sokszor a hazai termékek tartóssága nem rosszabb mint a külföldi terméké.

Az óriási komplexumból csak néhány kérdést próbáltam kiragadni, annak érzékeltetésére, hogy az előkészítő munkák folyamatban vannak, és a fejekben már kezd kialakulni az a rengeteg teendő, amelynek elvégzése 1968. január 1-én csak *megkezdődik*.

Vermes Lászlóné dr.

Digitized by Google

Gazdasági reformunk és a közvélemény

A gazdasági reform és a foglalkoztatottság

A gazdasági reformmal ismerkedő dolgozók gyakran kérdezik: Nem keresztezi-e majd a vállalatok önállóságának növekedése a lakosság foglalkoztatottságával kapcsolatos politikánkat? A nyereség növelésére törekedve nem alkalmaznak-e majd egyes vállalatok szocialista elveinktől idegen módszereket munkaerő-gazdálkodásukban? Biztosítható lesz-e a csökkent munkaképességűek foglalkoztatása?

Ezek a kérdések jogosak. Kezd ugyan már közismertté válni, hogy a párt a gazdasági mechanizmus reformjáról hozott határozatában kimondja: „Gazdaságpolitikánk fontos elve a lakosság jelenlegi foglalkoztatottsági színvonalának jövőbeni fenntartása és a dolgozók munkához való jogának biztosítása", az azonban már kevésbé közismert, hogy mi lesz a konkrét módja e világos és reális program megvalósításának.

A következőkben – néhány új, illetve előkészületben levő rendelet felhasználásával – e konkrét módok egy részének vázlatos ismertetésével némi segítséget kívánok nyújtani a kétségek eloszlatásához.

A KÖVETKEZŐ ÉVEK MUNKAERŐ-HELYZETÉNEK FŐ VONÁSAI

A gazdasági fejlődés alakulása a legközvetlenebbül hat a foglalkoztatottsági, illetve munkaerő-helyzetre. E nyilvánvaló igazság azonban fordítva is igaz: a munkaerő-helyzet közvetlenül befolyásolja a gazdasági fejlődés ütemét, irányát stb. Az ország közvéleménye előtt ismeretes, hogy az utóbbi másfél évtizedben a nemzeti jövedelem növelésének és az iparfejlesztésnek a fő forrása a foglalkoztatottak számának növelése volt. A jövőben szűkül az új munkaerő felhasználására épített ipari fejlődés lehetősége, és gazdasági fejlődésünk extenzív szakaszából az intenzív szakaszba lép.

Az előttünk álló néhány év munkaerő-helyzetének legfőbb mennyiségi összefüggéseit *harmadik ötéves tervünk* is tartalmazza. Az ötéves terv termelési és fejlesztési előirányzatainak teljesítéséhez a nem mezőgazdasági ágakban az összes foglalkoztatottaknak mintegy 260 000 főnyi létszámemelkedése szükséges. A nem mezőgazdasági ágakban várható létszámnövekedést és a mezőgazdaságban előirányzott létszámcsökkentést együttesen számítva, a népgazdaságban foglalkoztatottak

Digitized by Google

száma 1966 és 1970 között mintegy 180 000 fővel gyarapodik. Minthogy a nyugdíjazás, rokkantság stb. miatt kieső munkaerőket is pótolni kell, a harmadik ötéves terv időszakában mintegy 840 000—860 000 új munkaerő munkába állítása szükséges. Ezek a számok megnyugtatók, de korántsem jelentik azt, hogy a következő évek munkaerő-gazdálkodása problémamentes lesz.

Jól ismertek a régi és új keletű foglalkoztatás-politikai problémák. Ezek közül csak egyre, az úgynevezett *demográfiai hullámra* utalok. Az 1952-ben hozott „családvédelmi törvény" hatására 1953 és 1956 között évi átlagban 208 ezer csecsemő született; ezért a következő négy-hat évben évente 20—40 ezer fővel nagyobb lesz az iskoláikat befejező és munkába álló fiatalok száma mint az elmúlt években. De ezekben az években sem az a fő gond, hogy sok a munkaképes korba lépő fiatal, hanem az, hogy ez csak kiugró csúcs, s később *kevesebb lesz*. 1956 után ugyanis lényegesen visszaesett a születések száma, és az új munkahelyek létesítését nem lehet csupán négy-hat évig ható utánpótlási forrásra építeni.

A következő évek munkaerő-helyzetének főbb vonásait az 1968-ban életbe lépő *új gazdaságirányítási rendszer* is meghatározza. A reform első évei előreláthatólag a foglalkoztatottságnak elsősorban nem a színvonalát, hanem az összetételét módosítják.

Várható, hogy a gazdasági érdekeltség előtérbe kerülésével módosul a termelési struktúra, és ez egyes vállalatokban esetenként jelentős létszámfelesleget, másutt létszámhiányt okoz. Az is várható, hogy az új gyártmányok készítéséhez egyes vállalatoknak a jelenlegitől eltérő összetételű és képzettségű munkásgárdára lesz szükségük. Arra is számítani kell, hogy a bérterheknek költségtényezőként való megjelenése és a vállalati nyereség szerepe olyan magatartást hoz létre a vállalatokban, hogy idegenkedni fognak a csak kevéssé hatékonyan foglalkoztatható munkaerőtől (a többi között a szociális okból foglalkoztatottaktól is). Megszűnik a teljes idejű, illetve a vállalaton belüli foglalkoztatási formák egyeduralma és fokozott szerepet kap a részidős (pl. napi 4 órás), valamint a bedolgozói stb. forma. Mindez egyes vállalatoknál átszervezést, sőt leépítést is okozhat. A munkaerő-mozgást a jövőben lehetővé teszi az, hogy a dolgozók indokolás nélkül, a vállalatok pedig indokolással, de gyakorlatilag minden kötöttség nélkül megszüntethetik a munkaviszonyt. A Munka Törvénykönyve az általános korlátozás megszüntetésén belül természetesen védelmet biztosít majd a balesetet szenvedetteknek, a terhes nőknek, a családfenntartóknak, a törzsgárda tagjainak stb.

A munkaviszony megszüntetésének új módja lehetővé teszi, hogy a vállalat csak annyi és olyan munkaerőt foglalkoztasson, amennyire és amilyenre szüksége van, és céltudatosabban törekedhessen a foglalkoztatott munkaerő racionális felhasználására. Hasonlóképpen, ha a dolgozó úgy látja, hogy számára előnyösebb munkahelyen, vagy lakóhelyéhez közelebbi munkaterületen dolgozhatna, akkor — a felmondási

Digitized by Google

idő ledolgozása után — minden hátrányosabb következmény nélkül munkahelyet változtathat.

A problémáknak ez a vázlatos áttekintése látszólag azokat igazolja, akik szerint a reform foglalkoztatottsági problémákat okoz és a munkaerő-hullámzás lényeges növekedését idézi elő. Kérdés tehát, hogy vannak-e olyan tényezők, lesznek-e olyan intézkedések, melyeknek segítségével megoldhatók az objektíve lehetséges nehézségek? Vannak-e eszközeink az előrelátható problémák megoldására?

Az intézkedések, illetve lehetőségek között a legfontosabb: a *harmadik ötéves terv;* elsősorban ez hat a népgazdaság foglalkoztottsági helyzetére. E terv már szükségszerűen figyelembe vette a demográfiai hullám hatását a munkaerő-létszámra, s figyelembe vette a racionális létszámfelhasználás következményeit is. A harmadik ötéves terv az 1965—66 évekre jellemző, lassúbb ütemű létszámnövekedést, a mezőgazdasági keresők eláramlásának csökkenését, a kiképzési struktúra és a munkaerő-szükséglet jobb összehangolását tűzte ki célul. Az ifjúsági munkaerő-forrás gyors bővülése miatt az eddiginél lényegesen kisebb mértékűre terveztük a háztartásbeli nők munkába vonását. Ezek alapján viszonylagos egyensúlyi helyzet alakult ki, úgy azonban, hogy a szakképzetlen munkaerő, s ezen belül különösen 14—16 éves, illetve gimnáziumban érettségizett lányok foglalkoztatásánál nehézségekre kell számítanunk. A demográfiai hullám okozta foglalkoztatási nehézségek tehát gyakorlatilag a szakképzetlen fiatal lányok foglalkoztatásának problémáira szűkülnek le.

Ezt az „eredetileg is várható" nehézséget a vállalati létszámigények módosulásával, a munkaerő-hullámzással együtt kell vizsgálnunk.

NÖVELI-E AZ ÚJ MÓDSZER A MUNKAERŐ-HULLÁMZÁST?

Hogy valamely új módszernek mik lesznek bevezetése után az eredményei, azt a várható kedvező és kedvezőtlen hatások egybevetése után is csak a kellő óvatossággal szabad megítélni.

Az új intézkedések között a legjelentősebb kétségkívül *a munkaviszony létesítésének és megszüntetésének* már említett *új szabályozása.* Ez azonban — legalábbis a bevezetése utáni rövid átmeneti időtől eltekintve — *nem idézi szükségszerűen elő a munkaerő-hullámzás növekedését.* Ezt az addigi gyakorlat is bizonyítja. Pl. az ötvenes évek elején a munkából való kilépést a legszigorúbb intézkedések korlátozták, és a kilépett dolgozót igen súlyos erkölcsi és gazdasági hátrányok érték. Vállalati felmondás gyakorlatilag csak fegyelmi okból történt. Mégis *ebben a periódusban volt a legmagasabb a munkaerő-hullámzás:* egyes ágazatokban (bányászat, építőipar), olyan mértékű volt, mintha e területek dolgozóinak létszáma egy év alatt teljesen kicserélődött volna. A munkából való kilépés hátrányos következményeit sorozatos intézkedések enyhítették — így utoljára az 1965. január 1-én életbe lépett Munka Törvénykönyv-módosítás —, s az 1953 előtti évekhez viszonyítva

Digitized by Google

mégis *erősen csökkent* a munkaerő-hullámzás, még az olyan nagy hullámzású iparágban is, mint az építőipar. Ez arra utal, hogy a munkaerőhullámzást *adminisztratív eszközökkel* nem lehet érdemlegesen korlátozni. Az 1950-es évek drasztikus intézkedései sem érték el céljukat, csak politikai és gazdasági hátrányok származtak belőlük. Ha pedig adminisztratív intézkedésekkel nem lehet korlátozni a hullámzást, akkor *adminisztratív intézkedések hiánya nem is növelheti a hullámzás mértékét.*

A CSÖKKENT MUNKAKÉPESSÉGŰEK HELYZETE

Az új módszerek azonban nemcsak a munkahelyről való ki- és belépések gyakoriságára hatnak, hanem a foglalkoztatottsági szintre is. Ezen belül külön figyelmet érdemel a nem teljes értékű munkaerő helyzetének alakulása. Ezért itt elsőként a *csökkent munkaképességű* dolgozók helyzetének rendezésével kell foglalkoznunk.

A társadalmilag indokolt cél az, hogy a csökkent munkaképességű dolgozó *hasznos munkát végezzen* a tényleges munkaképességének megfelelő területen és mértékben, ne pedig kreált állást kapjon. Ebből következik az is, hogy a megoldás a szakmai rehabilitáció, illetve az, hogy a szakmai rehabilitáció *a foglalkoztató vállalatnál* valósuljon meg, a munkakörülmények átalakításával, új munkakörbe helyezéssel, külön műhelyek, munkahelyek létesítésével, esetleg bedolgozói munkakör kialakításával. Természetesen előfordulhat, hogy az a vállalat, amely különösen sok csökkent munkaképességű dolgozót foglalkoztat, nem tud minden egyes dolgozójának a vállalaton belül megfelelő szakmai rehabilitációt biztosítani; ilyenkor vállalatok közötti *áthelyezés* is történhet. Az átképzés szükségessége esetén a társadalom magára vállalja az egyén szakmai átképzésének költségeit, sőt a dolgozó az átképzés ideje alatt — akár egy évig is — korábbi keresetének 80 százalékáig terjedő kereset-kiegészítést kap a társadalombiztosítási szervektől.

A szakmai rehabilitációnak egy másik módja: *szociális foglalkoztatók* létesítése. Ezeket általában a helyi tanácsok kezdeményezésére a foglalkoztató vállalat, vagy egyenesen a tanács szervezi, irányítja, s ez gondoskodik megfelelő munkával való ellátásukról.

A csökkent munkaképességű dolgozóknál tehát nem az elbocsátás, hanem a társadalom és az egyén szempontjából legcélszerűbb *foglalkoztatás* a megoldás fő útja.

Természetesen olyanok is vannak a szociális okokból foglalkoztatottak között, akiknél *már nincs lehetőség szakmai rehabilitációra.* Közülük azokat, akik nyugdíjjogosultak, *nyugdíjba kell helyezni.* A nyugdíjjogosultsággal nem rendelkezők közül azok, akiknek megvan a nyugdíjhoz szükséges szolgálati idejük, de még nem érték el a nyugdíjas kort, az öregségi korhatárig a várható nyugdíj 75 százalékát kapják (legalább 500 forintot), mint *átmeneti segélyt.* Akiknek a nyugdíj-jogosultság hiánya miatt erre sincs lehetőségük, azok *szociális*

Digitized by Google

járadékot kapnak. A szakmai rehabilitáció költségeit a tanácsok rendelkezésére álló fejlesztési alapból kell fedezni, a nyugdíjazást, az átmeneti segélyt és a szociális járadékot pedig a költségvetésből.

A FOGLALKOZTATOTTSÁGRA HATÓ ESZKÖZÖK

Természetesen nemcsak csökkent munkaképességű dolgozókból alakulhat ki létszámfelesleg. Ismeretes, hogy egyes vállalatok jelenleg több embert foglalkoztatnak, mint amennyi a tényleges szükségletük. Várható, hogy mihelyt lehetőségük lesz rá, ezek a vállalatok létszámcsökkentésre fognak törekedni,elsősorban azzal, hogy nem vesznek fel új dolgozókat a kilépők, az elhalálozottak és a nyugdíjazottak pótlására. Egyes vállalatoknál azonban ennél nagyobb mértékű létszámcsökkentésre is szükség lehet. Ez esetben a problémák egy részének megoldása olyanféle lesz, mint a *bányászat területén.* Közismert, hogy csökkentenünk kell a bányászati létszámot, mert csökkentjük vagy megszüntetjük egyes geológiai adottságaik miatt nem gazdaságos bányák termelését (bár más, gazdaságosabban termelő bányákét növeljük), s a kieső energia-mennyiséget olajjal és földgázzal pótoljuk. A közvélemény ma már ismeri azokat az erőfeszítéseket és megoldási törekvéseket, amelyek az érintett bányászoknak új bányaterületekre való átirányítását, illetve más munkaterületeken való foglalkoztatását célozzák. Nyilvánvaló, hogy amint az energiatermelés struktúra-változása kihatott a foglalkoztatottságra, úgy más ágazatokban is bekövetkezhet ez. A bányászprobléma megoldási módja példája a később szükségessé váló hasonló intézkedéseknek.

Hiba volna azonban azt hinni, hogy a gazdasági reformból csak *foglalkoztatási gondok* erednek. A valóság ennek *éppen az ellenkezője,* hiszen a reform céljai között az áll az első helyen, hogy „erősítse szocialista rendszerünket, gyorsítsa meg pártunk és népünk céljának elérését a szocialista társadalom teljes felépítését..." E cél elérését a foglalkoztatás vonatkozásában is több konkrét intézkedés segíti elő.

Az első és talán legfontosabb az, hogy az új mechanizmusban *nem lesz* semmiféle *létszámelőirányzat,* de még olyan ösztönző sem, amely — a gazdaságosságra való általános ösztönzésen túl — a létszámmal való *egyoldalú* takarékosságra ösztönözné a vállalatokat. Ezenkívül a *foglalkoztatottsági szint növelésére* közvetett és közvetlen ösztönzők is hatnak. Közvetett ösztönző például az *eszközlekötési járulék.* E járulékot az eszközök működtetésére való tekintet nélkül fizetni kell, s ez a vállalatokat az eszközök hasznosítására ösztönzi. Sőt a járulék fizetése azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy a termelőeszközök parlagon hevertetésével nem fokozható a gazdaságosság, hanem csak azzal, ha az eddigi, nem gazdaságos termék helyett új, mégpedig gazdaságos termék gyártását kezdik el.

Bizonyos munkakörökben feltétlenül lesz *létszámnövekedés is.* Ezt megköveteli pl. az információs rendszer, a kereskedelmi, illetve eladási

Digitized by Google

hálózat bővülése, a kereskedelmi formák előtérbe kerülése stb. De más, eddig végre nem hajtott feladatokat is el kell végezni. Így pl. várhatóan több figyelmet fogunk fordítani az áru külsejére, csomagolására, terjesztésére, propagálására stb.

Természetes, hogy *közvetlenül ható* intézkedések is születtek a foglalkoztatási szint befolyásolására. Ezek között különösen jelentős a *gyermekgondozási segély* bevezetése. E segély kettős célt szolgál. Azzal, hogy az állam a gyermek két és féléves koráig viszonylag jelentős jövedelmet nyújt az otthon maradó anyának, egyrészt gazdaságilag is ösztönöz a népszaporulat növelésére, másrészt elősegíti, hogy a nők, különösen a kevésbé szakképzett nők, átmenetileg érdekeltek legyenek az otthon maradásban. E rendelkezés a következő két-három évben fokozatosan több tízezer bérből és fizetésből élő nőt von ki átmenetileg a keresők közül. Ezeknek pótlása éppen a várhatóan nehezen foglalkoztatható szakképzetlen lányok sorából oldható meg, s a kiválás fokozatossága folytán a pótlás igénye egybeesik a demográfiai hullám által teremtett lehetőséggel.

A *demográfiai hullámot* azonban nemcsak lányok alkotják, és az ifjúság e részét nem lehet szakképzettség nélkül hagyni. Ezért a fiataloknak a szakképzést nem nyújtó gimnáziumba való nagyarányú bevitele — a demográfiai hullám látszólag legkézenfekvőbb levezetése — nem valósítható meg. A társadalom távlati munkaerő-szükséglete ugyanis azt igényli, hogy a középiskolai tanulók száma a jelenlegi szinten maradjon, és ezen belül a különböző irányú és formájú szakképzést nyújtó középiskolát végzettek száma növekedjen. Hasonlóképpen az ipari szakmunkások és a mezőgazdaságban munkát vállalók számának növelésére is szükség van.

A *szakmunkásképzést* még akkor is fejleszteni kívánjuk, ha az adott szakmai területen a következő két-három évben átmenetileg nem tudjuk szakmunkásként foglalkoztatni a szakmunkás-vizsgát tett fiatalok egy részét. Felmerül a kérdés: miért helyes ez? Azért kívánatos, hogy a következő évek ténylegesen várható szükségleténél némileg nagyobb számban képezzünk ki szakmunkásokat, mert a kiképzett fiatalok legalább 40 évig dolgoznak, s ilymódon — ha kell, átmenetileg akár megfelelő támogatással is — azon a munkaerőhiányon is segíteni lehet, amely egyes ágazatokban 1970—72 után a csökkenő munkaerőforrások miatt várható. Természetesen ez a szakmunkás-túlképzés nem minden ágazatban lesz egységes. Elsősorban ott kívánjuk szorgalmazni ezt, ahol ma még jelentős kielégítetlen igények vannak (pl. egyes vidékeken), vagy ahol várható, hogy az ilyen jellegű szakember-szükséglet gyorsan fog növekedni (pl .a szolgáltatások területén).

Egy másik fontos eszköz az ifjúság foglalkoztatásának megoldására: *a fiataloknak a mezőgazdaságba irányítása.* Ez azért is indokolt, mert a demográfiai hullám jelentős része éppen a falun jelentkezik, s mert a mezőgazdasági termelőszövetkezetek dolgozói viszonylag idősek. A társadalom megfelelő intézkedésekkel is elősegítette a mező-

Digitized by Google

gazdasági munka vonzóerejének növekedését, pl. a termelőszövetkezeti társadalombiztosításnak az ipari dolgozók biztosítási színvonalához való közelítésével a garantált jövedelem biztosításának lehetőségei stb. (Ezek az intézkedések természetesen nemcsak ezért jöttek létre.)

Arra törekszünk továbbá, hogy az adminisztrációs munkának azon a területén, ahol ez feltétlenül indokolt, érettségizett lányokat alkalmazzanak (így a magasabb képzettségű dolgozók fokozott módon tudjanak érdemi munkát végezni), ahol pedig az adminisztrációs munkát végzőknek nincs meg a kellő szakismeretük, ott fejleszteni lehessen a munka színvonalát, esetenként még egyes dolgozók kicserélése útján is.

A MUNKAERŐ-FORRÁS ÉS -SZÜKSÉGLET ÖSSZEHANGOLÁSÁNAK NÉHÁNY TOVÁBBI MÓDJA

A következő periódusban az *általános munkaidő-csökkentés* következtében bizonyos mértékben növekedni fog a társadalom munkaerőszükséglete, legalábbis egyes ágazatokban. A IX. kongresszus határozata alapján az iparban 1968. január 1-től fokozatosan át kell térni a 44 órás munkaidőre, az egészségre ártalmas munkaterületeken pedig a 36—42 órás munkahétre. Ez egyes foglalkozási ágakban — különösen a kiszolgáló munkaterületeken — bizonyos mérvű többletlétszám-igényt okozhat, és elsősorban az üzemen belül eddig nem megfelelően hasznosított belső munkaerő-tartalékok racionálisabb felhasználását segíti elő.

Arról sem szabad megfeledkezni, hogy *a munkaerő-szükséglet jelentős mértékben differenciálja a munkaerő-kínálatot.* Ezt igen hosszú évek gyakorlati tapasztalatai bizonyítják. Pl. a körmendi cipőgyár beindulása előtt Körmenden mintegy száz nő keresett állást, s amikor a cipőgyár létesítése közismertté vált, a munkát keresők száma a sokszorosára nőtt. Hasonlóképpen történt a miskolci édesipari gyár létesítésekor, és más esetekben is. Amikor pedig egyes területeken foglalkoztatási nehézségek vannak, akkor a dolgozók fokozottabban áramlanak vissza a mezőgazdaságba, illetve maradnak otthon.

Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy jelentős területeken ma még *munkaerőhiány* van, elsősorban a nehéz fizikai munkák és a több műszakos munkák területén. Ezt a munkaerőhiányt mindaddig nehéz megszüntetni, amíg más területeken jelentős munkaerő-felvétel van. Ezt bizonyítja az építőipar példája is. Itt 1966 előtt — a viszonylag nagy létszám-felhasználást igénylő években — állandó volt a munkaerőhiány, a kilépett munkások száma meghaladta a felvettekét. 1966 óta azonban — amikor egyéb területeken lényegesen meglassult a létszámnövekedés — enyhültek az építőipar munkaerő-ellátási gondjai, s fokozatosan növekedett az építőipari munkások száma (az állami építőiparban 1966-ban mintegy 4 ezer fővel).

Végül: a várható problémák reális megítéléséhez az *időtényezőt* is figyelembe kell venni. A feszültségek éppúgy, mint megoldási módjaik

Digitized by Google

nem egyidőben, nem azonos súllyal és különösen nem azonnal 1968. január elsején bukkannak fel. Ez a körülmény — a konkrét intézkedésekkel együtt — megnöveli a társadalmi és egyéni érdek összehangolásának lehetőségeit.

Az eddigiek alapján általában *egyensúlyi helyzetet* várhatunk a foglalkoztatottságban. Ez az egyensúlyi helyzet bizonyos feszültségeket is tartalmazhat. De ha a feszültségek a népgazdaságilag indokolt mértéket túllépnék, a szocialista államnak számos közvetett és közvetlen lehetősége van arra, hogy biztosítsa az általa kívánatosnak vélt foglalkoztatottsági szintet. E lehetőségek a vállalatoknak a kívánt foglalkoztatás-politikai cél elérésére való ösztönzésével kezdődnek, s a beruházási és nyugdíjpolitikán keresztül a közvetlen utasításig terjednek.

Nem kétséges, hogy a következő négy-öt év folyamán jelentősen megnő a *munkaerő-gazdálkodás* szerepe. Ezért az új mechanizmus munkaerő-gazdálkodásának egyik leglényegesebb ismérve a *területi munkaerő-gazdálkodás* fejlődése, további erősödése lesz. A tanácsok munkaerő-gazdálkodási részlegeinek a jelenleginél lényegesen nagyobb mértékben kell beleszólniuk területük foglalkoztatottsági helyzetének alakulásába, és egyben nagyobb felelőséget is kell vállalniuk. Ez egyben több joggal és több kötelezettséggel is jár. Ezért a tanácsi munkaerő-gazdálkodási szervek hatásköre nemcsak a szövetkezeti és a tanácsi iparra, hanem a jelenlegi minisztériumi iparnak nevezett vállalatokra is kiterjed. Ezektől is kérhetnek statisztikai adatokat, megtudakolhatják ezek távlati elgondolásait, szakemberképzési terveit, szükségleteit, jelentős beleszólásuk lesz területük szakmunkásképzésének meghatározásában stb.

A területi munkaerő-gazdálkodás természetesen továbbra is alkalmazza eddig is jól bevált módszereit: a munkaerő-közvetítést (kötelező jelleggel), illetve az irányítást (nem kötelező jelleggel). Hogy bizonyos időben és helyen a két módszer közül melyiket, illetve a kettőnek milyen kombinációját alkalmazza, azt továbbra is a helyileg illetékes szerv dönti el.

*

Mindezek alapján megállapíthatjuk — anélkül, hogy bármiképpen is le akarnánk becsülni a következő négy-öt év foglalkoztatottsági problémáit, s a munkaügyi szervekre és dolgozókra váró feladatok bonyolultságát és ellentmondásos voltát — minden reális alapja megvan annak a feltételezésnek, hogy nem fog csökkenni a foglalkoztatottság szintje, és a várható feszültségek ellenére sem kell jelentős foglalkoztatottsági problémáktól tartanunk. Az 1971—72 utáni években pedig előreláthatóan éppen a társadalom munkaerő-szükségletének kielégítése okoz majd nehézségeket.

Pogány György

Digitized by Google

Megjegyzés

Disszonáns hang

Tovább a lenini úton — e tömör megfogalmazás jelszóként hirdette a IX. kongresszuson eredményeink és törekvéseink lényegét. Nehéz küzdelmek árán lehetett csak rátérni erre az útra, és a továbbhaladás sem lesz akadálytalan. Néha aprónak látszó dolgok figyelmeztetnek erre. Idézünk egy levélből:

> *„Pártbizottságunknak az a véleménye, hogy elsősorban a vezető beosztásban dolgozó kommunisták erkölcsi kötelessége az, hogy példát mutatva résztvegyenek teljes létszámmal községi rendezvényeinken.*
>
> *A jövőben nagyobb súlyt helyezünk a vezető beosztású elvtársak ilyen irányú társadalmi kötelezettségének vizsgálatára. Az eddigi gyakorlattól eltérően a jövőben természetesnek vesszük — és ezért elsősorban a gazdasági vezetőket és párttitkárokat vonjuk felelősségre —, hogy nemzeti és nemzetközi ünnepeinken a vezető beosztású elvtársak társaságában foglalnak helyet az adott terület dolgozói.*
>
> *A rendszerezettség és áttekinthetőség érdekében meg fogjuk határozni, hogy egy-egy vállalat, intézmény stb. hányadik sorban foglal helyet. Az ülőhely sorszámát, valamint a vezető beosztású dolgozókon kívüli létszámot időben közölni fogjuk."*

Szándékosan idéztünk ily hosszasan. Hogy a szöveg tér- és időbeli meghatározottságát illetően félreértés ne essék: nem levéltárból való, és nem az 1950-es évek elején írták. Nem: a stencilezett körlevél egy dunántúli község pártbizottságától ered, a párttitkár 1967 március 22-én írta alá.

A levél ridegsége, a kategórikus fogalmazás, a módszer önmagáért beszél. Nem más ez, mint a politikai munkát, az emberi meggyőző szót és fáradságot helyettesítő adminisztrálgatás — amely hosszú évek óta oly idegenné vált, elsősorban a pártéletben. Mert a politikai munkát

Digitized by Google

az adminisztrálgatással, a meggyőzést az utasítással felcserélő ember mindig a könnyebbet, az egyszerűbbet, a *látszatra ökonomikusabbat* választja. Látszólag egyszerűbb, gyorsabb eljárás levélben oktatni ki társadalmi kötelezettségeikről egy község kommunistáit, felelős vezetőit, mint kedvező *körülményeket és légkört* teremteni, szoros emberi és politikai kapcsolatokat kiépíteni. Pedig kizárólag e kapcsolatok képezhetnek *természetes* közeget a normális társadalmi érintkezésnek, ez esetben a mozgalmi rendezvényeknek.

A *látszat* azonban legtöbbször — ez esetben is — messze esik a *valóságtól*. Nemcsak az átlag-állampolgár, hanem a kommunista, a kommunista vezető sem szereti az üres parancsolgatást. Nem tűri a lélektelen ügyintézést, az oktalan nyilvántartást. Sérti öntudatát, és — községről lévén szó — okkal lát *ellentmondást* a párt általános politikája, munkamódszere és a „helyi politika" között. Hisz azzal ért egyet, amit nemrég a kongresszusi referátumban hallott. (S tegyük hozzá: bizonyára a körlevelet kibocsátó pártbizottság is ugyanezt *tanítja* a kongresszusi dokumentumokat feldolgozó vitákon.) A kongresszus álláspontját a következők tartalmazzák: „Pártunknak becsületet szerez, hogy jól él a hatalommal, nem uralkodik, hanem vezet, és a népet szolgálja. Ez a magatartás kötelező a párt minden funkcionáriusára és tagjára."

Szerte az országban jól tudják, hogy az utóbbi évtizedben ez a módszer a párt egyik alaptörvényévé vált: nem üres nyilatkozat, hanem a mindennapok gyakorlata, s nemcsak a szövetségi politika módszere, hanem a pártdemokrácia útja is. És ideje megjegyezni, hogy a kommunisták sem szívesen követik azt a vezetőt, aki önkényesen túlteszi magát a lenini módszereken, aki kényelmességből a rég lejárt módon — rideg hangú körlevelekkel, parancsolgatással — „hivatalból vezet". Nem szívesen követik, és ezért *látszat*-intézkedés marad minden igyekezete, még akkor is, ha egyébként jó volt a szándéka, ha nemes cél érdekében élt rosszul hatáskörével. Semmilyen cél nem szentesítheti ma már az efféle eszközöket.

Disszonáns hang ez pártéletünk mai valóságában. S bár — a hasonlatnál maradva — alig van olyan zenekar, amelyben olykor ne ütne meg hamis hangot is valaki, de a mi zenekarunkban, amely már nem a tanulás, nem az összeszokás első éveiben működik, és amelynek vezetői sem botfülűek, ne vegyék rossz néven a hamis hangot fújók, ha a közös partitúra betartására késztetik őket. Apellálhatnánk persze a helyben levők hallására is...

Füleki József

Digitized by Google

Tájékozódás

A szovjet filozófiatörténeti kutatás mai problémái

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Filozófiai Intézete a Nagy Októberi Forradalom jubileumi előkészületeinek jegyében 1967. február 27-től március 1-ig szimpóziumot rendezett Moszkvában. A szimpózium megvitatta a filozófiatörténeti kutatások tárgyi és módszertani problémáit, s különös gonddal elemezte a lenini fejlődésszakasszal összefüggő kérdéseket. A filozófiatörténet iránti érdeklődés növekedéséről tanúskodott a tanácskozás megrendezésének tényén túlmenően az, hogy a polémia viszonylag széles skálán mozgott: a kutatómunka tárgyi-tematikai, metodológiai és szervezési problémáira egyaránt kiterjedt. A szimpózium keretében 17 előadás, 7 korreferátum és hozzávetőleg csaknem 100 hozzászólás hangzott el. A szovjet filozófusok mellett a szocialista országokból érkezett küldöttek is részt vettek a tanácskozásban, főként korreferátumokkal.

A szimpózium plenáris ülésszakkal kezdődött, amelyen *Konsztantyinov* akadémikus megnyitóját követően négy előadás hangzott el. Ezeket *M. Jovcsuk, T. Ojzerman, V. Jevgrafov* és három társszerző: *A. Bogomolov, J. Melvil* és *I. Narszkij* tartotta. Az előadások a tanácskozás egy-egy fő témakörét körvonalazták. Ezt követően a szimpózium öt szekcióra tagolódva folytatta munkáját. A szekció-üléseken élénk vita bontakozott ki, ezek eredményét s a felmerült szervezési javaslatokat a plenáris záró ülésszak összegezte. A három napos eszmecserét, amely a szovjet filozófiatörténeti kutatások jelenlegi helyzetét reprezentálta, természetesen itt csak vázlatosan ismertethetjük.

Az első szekció *a marxista—leninista filozófia történetével* foglalkozott. A vitát vezető *M. Jovcsuk*, akadémiai levelező tag, a plenáris ülésen tartott előadásában — „A marxista filozófia és a lenini fejlődésszakasz történetének néhány elvi kérdése" — vázolta a téma fő kérdéscsoportjait. Bevezetőjében megállapította hogy a marxista—leninista filozófia történeti feldolgozása a harmincas évek közepétől 1953-ig terjedő időszakban a sztálini személyi kultusz s a vele összefüggő elvi hibák, így a marxista filozófia sematikus értelmezése, egyes fejlődésszakaszainak alábecsülése. a filozófiai gondolkodás immanens logikájának figyelmen kívül hagyása stb. következtében megtorpant. Az SZKP XX. kongresszusát követő években azután az érdeklődés középpontjába került, s ma már a népszerű ismertető feldolgozást fokozatosan felváltja *a tudományos igényű elemzés*. Jovcsuk az elemző munka kérdéseire irányította a figyelmet.

Kifejtette, hogy a marxista filozófia *genezisének* elméleti kutatása ma is aktuális probléma, jóllehet az ezzel kapcsolatos korábbi egyoldalú értelme-

Digitized by Google

zések már elévültek, így pl. az a felfogás, hogy a marxi filozófia mindössze a hegeli dialektika és a feuerbachi materializmus szintézise, illetve az 1947-es szovjet filozófiai vitának a klasszikus német filozófia szerepét tagadó állásfoglalása. Az ifjú Marx munkássága és mindenekelőtt az eddig mostohán kezelt Ökonómiai-Filozófiai Kéziratok iránti érdeklődés megélénkülése *új kérdéseket* vetett fel. Ezek: az elidegenedés, a filozófiai antropológia és a humanizmus. Hogy elkerüljük itt a hibás értelmezéseket — pl. azt, hogy *Marx*nak az említett ifjúkori mű a filozófiai csúcsteljesítménye, vagy azt, hogy az ifjú Marx humanista volt, de *Engels* életének utolsó éveiben, továbbá *Plehanov* és *Lenin* áttért a humanizmusról a dialektikus materializmusra stb. — ahhoz a szóbanforgó problémákat a marxi filozófia fejlődésének egészébe ágyazva, s a folytonosság és a megszakítottság dialektikáját érvényesítve kell feldolgozni.

Jovcsuk rámutatott arra, hogy a marxista—leninista filozófiatörténet *tárgyát* gyakran vagy túl tágan értelmezik, s ily módon a tudományos szocializmus, a természettudomány, az irodalom és általában a művészet történetét is vizsgálat tárgyává teszik (pl. a hatkötetes szovjet filozófiatörténet szerzői); vagy leszűkítik a történeti elemzést a megismerés törvényeire s a logikai kategóriákra. Ezzel szemben a filozófiatörténeti kutatás tulajdonképpeni tárgya: a marxista filozófiai ágazatoknak a dialektikus materializmus elméletén és módszerén alapuló és történetileg fejlődő rendszere.

Szorosan összefügg ezzel a marxista filozófia *struktúrája:* ideológiai és megismerő funkcióinak kölcsönhatása, fejlődésének két ellentétes tendenciája: a differenciálódás, ágazatokra tagolódás és az integráció, a filozófiai általánosítás kiterjesztése új ismeretterületekre.

Az előadó összefoglalta a marxista—leninista filozófia *periodizációs* alapelveit s tisztázta magát a korszakbeosztást is. Végül részletesen foglalkozott a marxista—leninista filozófia *polgári „kritikájával".* Kiemelte, hogy a polgári „kritikai" torzítások leküzdésének fő módszere a felmerülő új problémák bátor, alkotó megoldása, hiszen a polgári gondolkodók „bírálata" főként a marxista filozófia kidolgozatlan problémáiból táplálkozik.

I. Narszkij a marxi filozófia genezisének legérdekesebb és manapság legtöbb vitát felidéző kérdéseit vetette fel. Vázlatosan bemutatta az *elidegenedés-kategória* fejlődésének csomópontjait Marx ifjúkori munkásságában. Megmutatta, hogyan szabadult meg Marx az elidegenedés hegeli és feuerbachi értelmezésének korlátaitól, s megvilágította e kategória marxi továbbfejlesztésének lépcsőfokait: az elidegenedés felszámolásának kommunista perspektíváját, a történelmi materializmus és a politikai gazdaságtan irányába mutató elmélyítését (a munka elidegenedése a kapitalizmusban), s a kapitalizmusnak mint a kiteljesedett elidegenedés társadalmának leleplezését a Kommunista Kiáltványban.

Az *antropológia-probléma* kapcsán kimutatta, hogy tarthatatlan az az elterjedt előítélet, mely szerint Marx és Engels, leszámolva a feuerbachi filozófia korlátaival, egyúttal az „ember természete" fogalmától is megszabadult. Ellenkezőleg: valójában a marxista filozófia igényli e kategória adekvát tartalmának kibontását, s ezt Marx és Engels meg is tette. A fejlődés itt abban áll, hogy a marxizmus megalapítói az emberi természet feurbachi biológiai értelmezésétől eljutottak tulajdonképpeni történelmi-társadalmi tartalmának feltárásához, s ezzel az ember szemlélődő megközelítésétől gyakorlati-forradalmi megközelítéséhez.

Digitized by Google

Narszkij érdekes adalékokat szolgáltatott a dialektika és a formális logika viszonyának Marx korai fejlődésszakaszában kibontakozó felfogásához.

L. Szuvorov „A marxista filozófia lenini fejlődésszakasza a filozófiai irodalom tükrében" című előadása az első kísérlet a *filozófiai hisztoriográfia* meghonosítására a Szovjetunióban. *A. Okulov* a szovjet filozófia történetének feldolgozását sürgette előadásában, *J. Modrzsinszkaja* pedig a marxista—leninista filozófia mai polgári „bírálatának" sajátosságait és tendenciáit elemezte. *D. Lekovič* (Jugoszlávia) korreferátumában a lenini dialektika elemzése kapcsán rámutatott arra, hogy a századforduló táján elsősorban a természettudomány fejlődése állította előtérbe az ismeretelméleti problematikát; Lenin érdeme, hogy felismerte ezt és gnoszeológiai vonatkozásban konkretizálta a dialektikát. A materialista dialektika továbbfejlesztésének mai feladatairól szólva, az antropológiai és a humanista szempont érvényesítésének elvi lehetőségeit részletezte.

A második szekció ülésein a filozófiatörténeti kutatómunka *metodológiai problémáit* vitatták meg. Megítélésünk szerint ez bizonyult a legérdekesebb rendezvénynek. Az üléseken *T. Ojzerman*, akadémiai levelező tag elnökölt. „A filozófia és a filozófiatörténet" című előadása, amely a plenáris ülésszakon hangzott el, a filozófiai rendszer és a filozófiatörténeti koncepció belső logikai összefüggéseit elemezte. Abból indult ki, hogy a filozófiatörténet a filozófia rendszerének integráns része, s az adott filozófiai rendszer alapján kritikailag összegezi a filozófiai gondolkodás megelőző fejlődésének eredményeit.

A premarxista és a mai polgári filozófia felfogását a filozófia és a filozófiatörténet elvi dualizmusa jellemzi. A korai polgári gondolkodók (pl. *F. Bacon, Descartes, Kant*) metafizikusan szembeállították filozófiai rendszerüket az elődök filozófiai koncepcióival. *Hegel*, aki elméletileg megalapozta a filozófiatörténet-írást, fellépett ugyan e metafizikus tagadás ellen, de végső soron ő is érintetlenül hagyta az elvi dualizmust, mert abszolutizálta saját filozófiáját s így a filozófia történetét teleológikusan, csak „ehhez vezető" útként, az idealizmus fejlődéseként tárta fel. A mai polgári filozófia egyrészt az általa elért eredmények abszolutizálása alapján nihilisztikusan tagadja az előző korok filozófiai értékeit (pl. a neotomisták), másrészt abszolutizálva a filozófiával szemben a filozófiatörténetet, filozófiatörténeti relativizmust alakít ki (pl. *Gouhier*).

A marxista filozófia leszámolt e dualizmussal, s kialakította a filozófiai rendszer és a filozófiatörténeti koncepció *egységét*. Ez mindenekelőtt az *egymásrautaltságban* jut kifejezésre. Egyfelől a dialektikus és történelmi materializmus a filozófia történetének tudományos elemzésén alapul, másfelől a filozófia történeti fejlődésének feltárásában a dialektikus materializmus szolgál mércéül.

Az egység lényeges mozzanata az is, hogy a filozófiatörténet nem pusztán segédtudomány, vagy filozófiai propedeutika, hanem magának a marxista filozófiának a *sajátos létezési módja és specifikus fejlődési formája*. A marxista filozófia nemcsak az új történelmi tények, feltételek és természettudományos felfedezések feldolgozásával fejlődik, hanem saját történetének újraértelmezése révén is. Az új történelmi feltételek megteremtik a kritikai interpretáció új lehetőségeit. Jó példa erre a hegeli dialektika marxi—engelsi, illetve a későbbi, újabb összefüggéseket feltáró lenini feldolgozása. Ebben az értelemben Leninnek a hegeli, a feuerbachi vagy az aristotelészi filozófiára vonatkozó elemzései hozzájárultak a marxista filozófia fejlődéséhez.

Digitized by Google

A filozófiatörténet elméleti jellegének belátása feltétlenül szükséges a filozófiatörténeti kutatás komoly fogyatékosságainak leküzdéséhez.

A. Novikov a filozófiatörténeti ismeret tárgyának és magának e megismerési folyamatnak a *szerkezeti összefüggéseit* taglalta. Ennek kapcsán olyan filozófiatörténeti segédtudományokról beszélt, mint a *hisztoriográfia* és a *forráskutatás*. Feltárta e segédtudományok funkcióit, kutatási módszereit s a filozófiatörténeti diszciplinához való viszonyukat. Hangsúlyozta művelésük szükségességét a filozófiatörténeti vizsgálatokban. A filozófiatörténeti megismerési folyamat struktúráját elemezve kimutatta a filozófiatörténeti diszciplina filozófiai-elméleti jellemzőit (a filozófiatörténet — sajátos logika, ismeretelmélet és metodológia) és történettudományi sajátosságait, amelyek főként a filozófiatörténeti értékítéletek retrospektív jellegével függnek össze. *Legovics* (Lengyelország) rámutatott a hisztoriográfia és a forráskutatás szükségességére és konkrét alkalmazási módjaira a középkori filozófia tanulmányozásában. *M. Bicsvarov* (Bulgária) a filozófiatörténeti kutatás tárgyát mint a filozófia fejlődő rendszerét határozta meg, s ebből kiindulva megkísérelte felvázolni a filozófiai rendszer absztrakt modelljét. Tisztázta a modellszerkesztés módszerét és a modell alapelemét. Az utóbbi szerinte a filozófiai probléma, amely központi kérdésből és a köréje csoportosuló kérdésekből áll. A filozófia fejlődése során ezekből alakulnak ki az ún. alapproblémák. Bicsvarov szerint három alapvető problémáról beszélhetünk: az anyag és a tudat egymáshoz való viszonyáról, a módszerről és az emberproblémáról. A filozófia történeti fejlődése voltaképpen e bázisproblémák felvetésének és megoldásának fejlődése. T. Ojzerman vitatta Bicsvarov álláspontját, mindenekelőtt azért, mert e tekintetben, véleménye szerint, nagyobb súlyt kell adni a filozófia alapvető kérdésének. *A. Csanisev* a „materializmus—idealizmus" és a „dialektika—metafizika" képletének sematikus filozófiatörténeti alkalmazását bírálta. *Mejerovszkij* felvetette egyfelől a materializmus és az ateizmus, másfelől pedig az idealizmus és a vallás elvi rokonságát rögzítő tétel korrekciójának szükségességét, ezt a tételnek ellentmondó filozófiatörténeti tényekkel indokolta (pl. *Hume*, az *ifjú Marx* és *Sartre* ateizmusával).

A harmadik szekció *a Szovjetunió népeinek filozófiatörténetével* foglalkozott. A vita *V. Jevgrafov*, a filozófiai tudományok doktora vezetésével olyan kultúrtörténeti kérdéseket érintett, amelyek szorosan kapcsolódnak a Szovjetunió népeinek történetéhez.

A negyedik szekció ülésein *a dialektika történetéről* folyt a tanácskozás. Az elnök, *M. Dinnyik*, akadémiai levelező tag, előadásában a *premarxista dialektika* fejlődési szakaszait és e szakaszok elméleti-megismerési struktúráját elemezte. Három fejlődési szakaszt különböztetett meg, ezeknek sajátos kategoriális struktúrájuk van. A naiv dialektika struktúráját a közvetlen jelenségek eleven szemlélete jellemzi; e naiv dialektika a dolgok saját ellentétükbe való átmenetének őseredeti kategóriáit dolgozta ki. A XVI—XVIII. századi dialektika megismerési szerkezetének az a sajátossága, hogy a jelenségeken keresztül behatol a lényegbe; itt a reflexió kategóriáival találkozunk. A XIX. század dialektikája a valóság megismerésének módszere, amely megalkotta a fejlődés kategóriáit.

H. Momdzsjan a dialektikatörténet egy elhanyagolt periódusának megvilágítására, a metafizika egyetemes módszerré válásának időszakában jelentkező spontán dialektikus elemeknek: *Bacon*, *Descartes*, *Spinoza* és a XVIII. századbeli francia materialisták dialektikus belátásainak elemzésére

Digitized by Google

vállalkozott. *G. Batyisev* a marxi dialektika kialakulásának és fejlődésének periodizálási elveit vizsgálta meg, így többek közt a történeti és logikai vizsgálati módszer egységét, a dialektikus és a történeti materializmus egymásba való kölcsönös átcsapását, a szubjektív és az objektív dialektika egységét. Majd ezek segítségével megállapította a marxi dialektika fejlődésének fő periódusait. *A. Sugajlin* a dialektika lenini továbbfejlesztésének problémáit elemezte a Filozófiai Füzetek alapján.

Az ötödik szekció témaköre *a mai polgári filozófia története és kritikája* volt. A vitát *A. Bogomolov*, a filozófiai tudományok doktora vezette. *J. Melvill*-lel és *I. Narszkij*jal közösen készített előadásuk a polgári filozófia általános válságából kiindulva vázolta a történeti feldolgozás és a filozófiai kritika elvi és módszertani kérdéseit. Helyzetelemzésükben az ismeretes szociális és ismeretelméleti magyarázatokon túlmenően felhívták a figyelmet a mai polgári filozófia *megismerésbeli forrásainak vizsgálatára.* Kifejtették például, hogy a mai polgári filozófia pluralizmusa, irányzatainak, iskoláinak sokasága nemcsak a kapitalizmus általános válságának és a megismerés egyes oldalai abszolutizálásának a következménye, hanem a filozófiai elmélet fejlődéséé és differenciálódásáé is. A társadalmi feltételek vizsgálatát egybe kell tehát kapcsolni az ismeretelméleti elemzéssel.

Megállapították továbbá, hogy a mai polgári filozófiának is van „racionális magva". A racionális kérdésfeltevések, így a természettudományok metodológiai problémái, az ismeretelméleti kérdések részletezése, a polgári filozófiai áramlatok egymás közti polémiáiban megfogalmazott kritikai állásfoglalások ignorálása lassítaná a marxista filozófia fejlődését.

A vizsgálati módszert illetően rámutattak arra, hogy a marxista filozófiatörténet-írás alapképleteinek: a materializmus és idealizmus, az objektív és szubjektív idealizmus, a dialektika és metafizika ellentéteinek alkalmazása *bonyolultabbá vált,* főleg a polgári filozófia integrációs és szinkretikus tendenciái következtében. Végül megvilágították a marxista és a polgári filozófusok közti dialógus politikai, tudományos, szervezeti és ideológiai lehetőségeit.

N. Julina a polgári filozófia dezideologizálási törekvéseinek válságjelenségeit elemezte, a neopozitivizmus krízisével és a filozófiai konzervativizmus felerősödésével párhuzamosan. *N. Anyikejev* az ázsiai és afrikai vallásos és konzervatív ideológia világnézeti jelenségeivel foglalkozott, s kimutatta, hogyan jelentkeznek ezek az ideológiai tendenciák az ázsiai és afrikai nemzeti felszabadulási mozgalmakban.

A szimpozium tanácskozásain megtárgyalták a kutatómunka szervezési teendőit is, s e tekintetben számos javaslat hangzott el (pl. filozófiatörténeti folyóirat kiadásáról, filozófiatörténeti értelmező szótár szerkesztéséről, nemzetközi filozófiatörténeti tanácskozások rendszeres összehívásáról).

A szimpozium teljes anyaga gyűjteménykötetben jelenik meg, s ez lehetőséget ad az átfogóbb és elmélyültebb tájékozódásra és értékelésre.

Somogyi János

Digitized by Google

Preferencia

A *preferencia* (betű szerinti fordításban) kedvezményezést jelent. Lényege: a gazdasági folyamatok befolyásolásának olyan *módszere*, amely a különböző *lehetséges* szükségletek és célok közül egyiknek vagy néhánynak a megvalósítását *előtérbe helyezi* a többivel szemben. Ha például az ágazati struktúra fejlesztése kívánatossá teszi a vegyipar gyorsabb ütemű fejlesztését, akkor az állam e cél megvalósítása végett — egyéb közgazdasági eszközök alkalmazásával együtt — olyan hitelpolitikát folytat, amely az átlagosnál kedvezőbb feltételeket (hosszabb törlesztési időt, alacsonyabb kamatot stb.) kínál azoknak, akik a vegyipari kapacitásokat bővítik.

A belső piaci egyensúly fenntartása vagy a hazai ipar ösztönzése érdekében bizonyos termékek *importját* is preferálni lehet, például az importvámok csökkentésével.

Bizonyos preferenciák az *árakban* is alkalmazhatók, olyan termékek esetében, amelyeknek fokozott felhasználása vagy fogyasztása a népgazdaságnak érdekében áll. Az árrendszer akkor tesz eleget a vele szemben támasztott követelményeknek, ha az állami preferenciák is kifejeződnek benne.

Ha az adott erőforrásokból (pl. a felhalmozási alapból) megvalósítható célok hatékonysága bizonyíthatóan valamilyen sorrendiséget kíván, akkor a *preferenciák rendezett skálája* is kialakítható.

A gazdasági mechanizmus reformjának irányelvei az állami preferenciák fejezetében részletesen foglalkoznak az *áreltérítésekkel* kapcsolatos preferenciákkal. Az irányelvek kimondják: „A termelés, a fogyasztás és a külkereskedelem szerkezetére vonatkozó bizonyos gazdaságpolitikai célok megkövetelhetik az árak arányainak eltérítését azoktól az árarányoktól, amelyek a termelés költségeinek és a piacok értékítéleteinek együttes hatására alakulnának ki."

Az állami preferenciákkal kapcsolatos áreltérítések legfontosabb területei a következők:

Digitized by Google

— A fogyasztási cikkek és szolgáltatások egy részénél, szociális, kulturális, jövedelempolitikai okokból.

— Az exportra szánt termékeknél, annak biztosítása céljából, hogy a népgazdaság szempontjából szükséges export jövedelmező legyen a vállalatok számára.

— A külföldi áruk importjának szabályozására.

— A központilag elhatározott fejlesztési célok elérése érdekében. Az állam a termelés támogatásával biztosítja például azt, hogy a felhasználók a költségeknél alacsonyabb áron jussanak egyes termékekhez.

— A mezőgazdaság területén. Minthogy a mezőgazdaság a felvásárlási árak többszöri emelése után sem éri el az iparban alkalmazott árszínvonalat, indokolt, hogy az általában érvényesülő áraknál olcsóbban vásárolhasson hazai és importeredetű termelőeszközöket.

A preferenciák *érvényesítése* általában a gazdaságpolitikai döntésekhez kapcsolódik; alkalmazásuk vagy megszüntetésük *állami* feladat.

Társadalmi össztermék

A *társadalmi össztermék** meghatározott időszakban — pl. egy évben — a társadalom által megtermelt anyagi javak összessége, tehát valamely ország meghatározott idő alatti teljes termelése. A társadalmi össztermék tartalmazza az elhasznált termelési eszközök pótlására szánt értékrészt, valamint az év során előállított új értéket.

Az anyagi termelő népgazdasági ágak által — az ipar, az építőipar, a mezőgazdaság, a közlekedés és hírközlés, a bel- és külkereskedelem, valamint az említett ágazatokba nem sorolható egyéb anyagi termelő tevékenységek (például a háziipar, a könyvkiadás, a filmgyártás stb.) által — előállított termelési érték (amely magában foglalja az anyagráfordítással és a termelő jellegű állóeszközök értékcsökkenésével együtt a termelés minden élő- és holtmunka-költségét és a tiszta jövedelmet) a *bruttó termelés*. Az egyes népgazdasági ágak bruttó termelésének összege a *társadalmi össztermék*.

Természetbeli formáját tekintve a társadalmi össztermék termelőeszközökre (I. osztály) és fogyasztási cikkekre (II. osztály) oszlik, értéke szerint pedig a termeléshez felhasznált termelőeszközök értékére, valamint az újonnan termelt értékre.

* E címszóhoz „A fontosabb fogalmak magyarázata" című KSH-kiadványt is felhasználtuk.

Digitized by Google

A nemzeti jövedelem

A *nemzeti jövedelem**: egy meghatározott időszakban — pl. egy év alatt — előállított *új érték*.

Az egyes népgazdasági ágakban végzett termelő tevékenység halmozatlan eredménye a *nettó termelés*. Ezt úgy számítják ki, hogy a bruttó termelésből levonják az anyagi termeléshez felhasznált anyagoknak és anyagjellegű költségeknek, valamint a termelő jellegű állóeszközök értékcsökkenésének együttes összegét. Az egyes népgazdasági ágak nettó termelésének összessége, vagyis az anyagi javak termelése során a *népgazdaság egészében előállított új érték* — a nemzeti jövedelem.

Természetbeli formáját tekintve a nemzeti jövedelem — az újonnan termelt termelőeszközök és fogyasztási javak tömege. A nemzeti jövedelmet *felhalmozásra*, s ez úton a termelés bővítésére, valamint egyéni és társadalmi *fogyasztásra* használják fel.

A *fogyasztásra* fordított rész a lakosság és a közületek anyagfogyasztását tartalmazza. A *felhalmozásra* fordított rész a termelő és nem termelő jellegű álló- és forgóalapok növekedését foglalja magában.

A nemzeti jövedelmet a pénzforma felhasználásával, *értékben* fejezik ki és mérik.

A nemzeti jövedelem *nagysága* a társadalmi munka termelékenységétől és az anyagi termelésben foglalkoztatott dolgozók számától függ.

A nemzeti jövedelem növekedésének fő *forrása* hazánkban eddig a foglalkoztatottak számának növekedése volt. Ez a forrás azonban kimerülőben van, ezért a jövőben a nemzeti jövedelem növekedésében nagyobb szerepet kell játszania a társadalmi munka termelékenysége növekedésének. Lényegében ezen alapszik az a követelmény, hogy a népgazdaság fejlesztésében az eddigi extenzív módszerek helyett nagyobb mértékben kell alkalmazni az intenzív fejlesztés módszereit. Ez a fontos gazdaságpolitikai változás is indokolja, hogy a minőségileg megváltozott feltételeknek és körülményeknek megfelelő új irányítási módszerekre térjünk át, olyanokra, amelyek gyorsabb műszaki fejlesztésre, a nemzetközi munkamegosztásban való fokozott részvételre, nagyobb hatékonyságra, egyszóval a termelékenység gyorsabb ütemű növekedésére ösztönöznek.

A nemzeti jövedelem alakulását a *gazdasági növekedés* jellemzőjeként is használják. Ezt az indokolja, hogy mind a termelőerők fejlesztése, mind az életszínvonal növelése valójában a nemzeti jövedelem nagyságától és növekedési ütemétől függ. Ezért a társadalomnak fontos érdeke, hogy a nemzeti jövedelem minél gyorsabb

* Itt is felhasználtuk az előbb említett kiadványt.

Digitized by Google

ütemben növekedjék és felhasználása ésszerű, *optimális és kiegyensúlyozott gazdasági növekedést biztosítson.*

A központosított tiszta jövedelem

A *központosított tiszta jövedelem* a társadalom termelőszektorában megtermelt többletterméknek (m-nek) az a része, amelyet az állam az össztársadalmi célok anyagi fedezetéül, különböző csatornákon keresztül, *elvon a gazdasági egységektől.*

Az elvonás, illetve a központosítás *mértékét* — egyébként azonos feltételek között — az adott időszak gazdaságfejlesztési és életszínvonal-emelési céljai határozzák meg.

A tiszta jövedelem egy részének központosítása a múltban főleg közvetlenül az *árak* révén történt. A központosított tiszta jövedelem képzésének ilyen módja több ipari terméknél, illetve termékcsoportnál is előfordult. De tipikus példája volt ennek (és részben még ma is az) a ráfordításoktól eltérő mezőgazdasági árak rendszere, amely a mezőgazdaságban már eleve számottevően korlátozta a tiszta jövedelem realizálását. A tiszta jövedelemnek az árak révén való elvonása ma már gátolja az ésszerű gazdasági döntéseket, nem differenciáltan kellően, s bonyolult állami támogatási rendszert igényel.

A gazdasági reform lehetővé teszi annak az elvnek a következetesebb érvényesítését, hogy a tiszta jövedelem (vagy legalábbis ennek nagyobb része) ott realizálódjék, ahol ténylegesen megtermelik azt.

A gazdaságirányítás új rendszerében a szükséges mértékű központosítás részben fix tisztajövedelem- tételek (eszközlekötési járulék, illetményadó stb.) és részben az adózás segítségével történik. Ennek a módszernek az az előnye, hogy nem akadályozza a gazdasági kalkulációt, sőt kellőképpen ösztönöz a különféle erőforrásokkal való takarékoskodásra (ezek ésszerű helyettesítésére), lehetővé teszi az eltérő objektív körülményekből származó jövedelemtöbbletek elvonását, s megfelelő differenciáló hatást kelt.

A mindenkori központosított tiszta jövedelemnek fedeznie kell a csak központilag kielégíthető *társadalmi szükségleteket.* A gazdasági reform kapcsán nő a vállalati szinten reálisabban eldönthető feladatok terjedelme és ezzel együtt csökken az államilag biztosított „ingyen" beruházások köre; ezért a központosított tiszta jövedelem aránya is csökken.

Digitized by Google

Könyvekről

Burchett: Élet a bombák tüzében

Wilfred Burchett publicisztikai életművének nagy része az egykor Indokínának nevezett országokkal, elsősorban Vietnammal foglalkozik. Vonzó példa ez. Egy fiatal ausztrál újságíró riportútra megy egy szá-

mára is végtelenül távoli országba, megismerni annak nehézségeit, törekvéseit — és egy életre elkötelezi magát e népek szabadságküzdelmeinek támogatására. Ma már jónéhány vaskos kötete jelzi mukásságának gyümölcseit, ismerteti Vietnam, Kambodzsa és Laosz népeinek életét, szokásait, harcát a belső reakció, a francia, a japán, majd az amerikai imperializmus támadása ellen. Nem túlzás azt állítani, hogy a világ jelentős része ezekből a könyvekből (*Fel a Mekong folyón, Titkos háború, Dzsungelháború Dél-Vietnamban* stb.) ismerte meg hamisítatlanul ezeket az országokat. Ezt Vietnamban is jól tudják. Amikor az Élet a bombák tüzében* című könyvét írta, egy légiriadó alkalmával találkoztam vele Than Hoá-ban, a mártír-városban, s tapasztaltam, milyen jól ismerik őt ott, és mennyire méltányolják is a vietnami nép igazát hirdető tevékenységét.

Mi a sajátossága Burchett újságírói alkotó módszerének? Szerintem elsősorban *harcos részrehajlása a jó, a haladó, az igaz ügy oldalán.* Napjainkban világszerte rengeteg írás jelenik meg és beszéd hangzik el a vietnami háborúról. Nemcsak nálunk, hanem Nyugaton még inkább

* Kossuth Könyvkiadó, 1967.

Digitized by Google

ez a téma uralja a lapok külpolitikai rovatait. Nincs olyan nemzetközi fórum, de még parlamenti ülés sem, ahol ne bukkanna fel választóvízként valamilyen formában a vietnami háborúhoz való hozzáállás kérdése. A nemzetközi közvéleménynek mind nagyobb része ítéli el az amerikai agressziót és fejezi ki rokonszenvét a hazáját, otthonát, szabadságát védő vietnami nép iránt. Ám még e rokonszenv-megnyilvánulások jó része is téves optikával tekint Vietnamra: csak a gyarmati háborúk egyikének tekinti, amelyben a támadó imperialista hatalom óriási fölényben van a megtámadott, „elmaradott" néppel szemben, s ennek nagyrészt csak a hősiesség ad erőt és kitartást a háborúban. Akiket információjuk az amerikai és más nyugati híranyagra utal, nem is igen gondolhatnak mást ennek alapján, mint ezt: „Valóban nagyszerű harc ez, csak éppen reménytelen. Úgy fog végződni, mint a boxerlázadás, vagy a szipojok felkelése: a túlerő végülis legyőzi a bátor, de gyenge vietnamiakat."

Burchett azért költözött Phnom Penh-be, Kambodzsa fővárosába, hogy ott aránylag nyugodt körülmények között és indokínai, vietnami szemszögből figyelhesse a háború eseményeit és tudósíthasson ezekről. Nem fiatal ember már. Haja szinte teljesen ősz, jókora pocak nehezíti mozgását. Ő azonban töretlen harci kedvvel járja a nehéz vietnami terepet, beszél a parasztokkal, katonákkal, éli a felégetett falvak lakóinak életét, hogy minél inkább *belülről*, az ő szemükkel láthassa a háborút. Ez könyveinek egyik varázsa. *Bertrand Russell* e mű utószavában kifejti, hogy Burchett olvasása rá is nagy hatást tett: bizonyos értelemben azóta kapcsolódott be szívvel-lélekkel a vietnami nép védelmébe. Alighanem sokan vannak így vele. És ez elsősorban annak köszönhető, hogy Burchett olvasói *vietnami szemmel* tudják nézni az eseményeket — ebből a szemszögből nézve pedig az Egyesült Államok le-

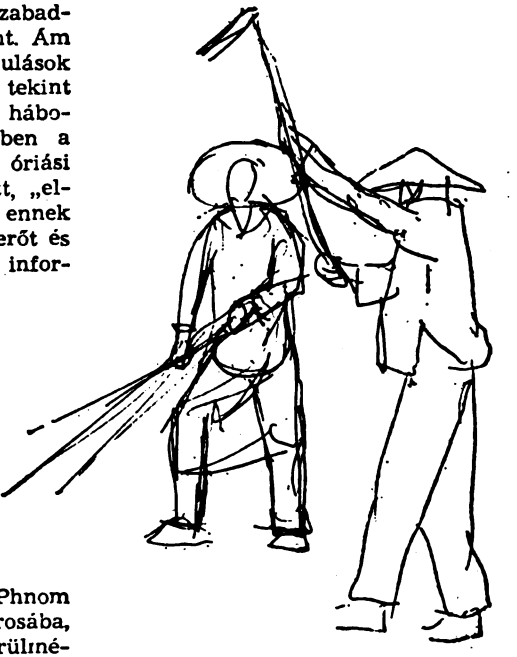

győzhető, s le is fogják győzni a támadót, bármi áron.

Alkotó módszerének egy másik jellegzetes vonása — *nagy tárgyi tudása, széles körű ismeretanyaga.* Hátsó-India történetét még nem dolgozták fel alaposan. Maguk a vietnami történelemkönyvek sem lépnek még fel a teljesség igényével. Gyarmati sorban sínylődő ország volt ez, s a gyarmatosítók úgy félnek az elnyomott ország nemzeti történetírásától, mint az ördög a szenteltvíztől. A franciák egykor azt bizonygatták,

Digitized by Google

amit ma az amerikaiak: elmaradott, örök szegénységre és tudatlanságra ítélt népek éltek e földön, amíg el nem jött a civilizáló fehér ember. Burchettnek nagy érdeme van abban, hogy fény derült e szemlélet hazug és félrevezető mivoltára. Tőle tudták meg sokan, hogy e földön már évezredekkel Amerika felfedezése előtt magas kultúrák virágzottak. Megismerjük könyvéből ez egyszerű emberek hősiességének igazi forrását: a munka, a család, a szülőföld szeretetét, a magasrendű humanizmust, amely az ősi hitnek a marxizmus—leninizmussal való találkozásából ered és tíz- és tízezreket tesz nagyszerű tettek végrehajtására képessé. Az amerikaiak — mint egykor a németek a Szovjetunióban — értetlenül állnak e jelenség előtt. Elképzeléseikből, jóslataikból végzetszerűen kihagyják ezt a tényezőt, ezért is tévednek oly sűrűn és a maguk számára olyan végzetesen.

Burchett azonban *nem akar egyoldalú maradni.* Ezért felkeresi az amerikai foglyokat is — akikkel közös az anyanyelve —, és a legkényesebb kérdésekről beszél velük: Hadifogolynak tartja-e magát? Hogyan bánnak vele? Tud-e a bombázásai által okozott pusztításokról? Tud-e érintkezni otthoni hozzátartozóival? A válaszok egyáltalán nem megbánóak. Az amerikaiak a fogságban sem tagadják meg magukat: általában igazságosnak, jogosnak ítélik meg tettüket, továbbra is tartják magukat a katonai szabályzatokhoz, helyeslik kormányuk magatartását, tagadják, hogy alattomos módszerekre biztatták őket. (Egyébként magam is hasonló tapasztalatokat szereztem Laoszban, a Patet Lao által földre kényszerített amerikai repülőtisztekkel.)

Ez a *hideg ragaszkodás a valósághoz* Burchett módszerének a harmadik jellemző és vonzó sajátossága. Pártossága elsősorban nem az ellenség álláspontjának ostorozásában, hanem ennek a legtárgyilagosabb bemutatásában nyilvánul meg. Így érvei meggyőzőbbek: azzal bírja állásfoglalásra az olvasót, hogy egyszerűen bemutatja mind a két oldalt. A tények a maguk meztelenségükben annyira Vietnam mellett szólnak, hogy jelzőkkel, átkokkal csak kisebbíteni lehetne hatásukat. Pártos tárgyilagosságával, amelyet itt is fegyveréül választ Burchett, a legfájdalmasabb csapást méri az Egyesült Államok propagandistáinak érveire.

E háború nemzetközi vonatkozásait ismertetve a könyv jól érzékelteti, hogy itt már régóta nem egyszerűen valami olyan háború folyik, amelyet egy erős és egy elmaradott ország vív egymással: a vietnami háború óriási méretű *nemzetközi erőpróba.* A vietnami fél oldalán ott áll minden haladó, demokratikus, szabadságszerető, békebarát erő a világon, az Egyesült Államokat pedig a reakció, az elnyomás, a háborús pártok segítik. A könyvnek gyengéje, hogy nem említi meg a kínai események hatását a vietnami háborúra, holott ez ma már szinte elkerülhetetlen; szinte semmi nem magyarázható meg az újabb vietnami amerikai cselekményekből e nélkül. Az erről való hallgatás semmit nem old meg, sőt csökkenti a problémák megértésének lehetőségét.

Az Élet a bombák tüzében lebilincselő, szépen megírt, meggyőzően érvelő könyv. Fordítóját, *Makai Györgyöt* nemcsak a hűséges átültetésért, de a gyorsaságért is dicséret illeti meg: a magyar kiadás röviddel az angol nyelvű után került az olvasók kezébe.

Máté György

Digitized by Google

Révai József válogatott történelmi írásairól

Az utókor mindig mérlegre teszi az egyéni cselekvést, a proletár utókor is — mégpedig a munkásosztály ügye szempontjából. Amikor ezen az alapon ítél, nem követ partikuláris érdeket, hanem az egyetemes emberi haladást használja mércének. Szigorú ez a mérce és ezt természetesnek kell tekintenünk, hisz az ügy sem kis jelentőségű. A szigorúság azonban nem jelenthet történelmietlenséget és egyoldalúságot.

Ezeket az általánosságoknak tűnő igazságokat azért kell elmondanunk, mert az utóbbi időben gyakran tapasztaljuk, hogy némely „kritikus" — teljesen anakronisztikus módon — a munkásosztály harcában részt vettek cselekedeteit (köztük a Révai Józsefét is) főleg az elkövetett hibák alapján elemzi, azokét pedig, akik kívülmaradtak, vagy időnként éppen szembeszálltak a történelmi fejlődés erőivel, csak az erények szerint.

Révai József történetírói tevékenységének árnyalt megítélésére ad lehetőséget most az a munka, amelyet a Kossuth Kiadó nemrég jelentetett meg — két kötetben — *Válogatott történelmi írások* címmel. Mondjuk mindjárt el, hogy a válogatás nem felel meg a címnek: sok olyan publicisztikai írást is tartalmaz, amelyet csak erőltetve lehet „történelmi tanulmány"-nak minősíteni a kifejezés szakmai értelmében. A műfaji kérdést annál is inkább fel kell vetnünk, mert maga Révai sohasem választotta el történetírói tevékenységét a politikusitól. „A történelmi múlt életrekeltése — írja — számomra nem öncél volt, hanem politikai szükséglet. Nem is történelmi tanulmányok ezek a szó tulajdonképpeni értelmében (az 1848-ról szóló tanulmányokról van szó), hanem politikai írások: céljuk a jelen harcainak szolgálata".

Ha elfogadjuk Révai meghatározását, akkor a válogatást nem tarthatjuk következetesnek. Közli Révai ifjúkori politikai írásait és bizonyos történelmi témákhoz kapcsolható későbbi publicisztikájának egyes darabjait, de kimaradnak belőle olyan jelentékeny munkák, amelyek a harmincas évek és még inkább az 1945 utáni kor politikai küzdelmeiről szólnak. Ezt azért kell fájlalnunk, mert az olvasónak nem lesz módja, hogy Révai sajátosan értelmezett történetírói munkásságát a maga egészében áttekintse.

„Nem mint utólagos szemlélők, hanem mint a jelen harcainak résztvevői nyúlunk hozzá a magyar történelem kérdéseihez — írja történetírói felfogásáról a szerző. — És hitünk szerint csak erről az alapról lehet megközelíteni a történelmi objektivitás eszményét. Csak a küzdő értheti meg a küzdőket." Révainak igaza van, amikor hangsúlyozza, hogy csak a jelen harcai szempontjából lehet felderíteni a múltat, de ne feledjük, hogy ő a jelent is a munkásmozgalom és annak ideológiája, a dialektikus és történelmi materializmus alapján értékeli. Ez a kiindulópont teszi lehetővé a történelmi objektivitás megközelí-

Digitized by Google

tését, bár meg kell jegyeznünk, hogy a politikai aktualizálás torzításokra is vezethet. Révai írásai a történelmi kérdések megítélésében is akkor helytállók, amikor a jelen alapvető tendenciáinak megítélésében nem téved. A torzítás olyankor lép fel, amikor a saját korát sem ítéli meg helyesen. Az ő történetírói példája éppen azt bizonyítja, hogy a marxista történetírás militáns jellege nem mond ellent az objektivitásnak: ha a ma harcait a lényeget illetően igaz módon elemezzük, ez segítheti a múlt jobb megismerését is. Ez az egyik fontos tanulság, amelyet e gyűjtemény olvasása nyomán levonhatunk.

Révai József Szabó Ervin tanítványaként elsősorban az osztályok küzdelmét vizsgálta a XIX. és XX. század Magyarországán. Nem igaz az, hogy az osztályharc kérdése bármikor is háttérbe szorult volna munkásságában, mint ahogy ezt némelyek állítják. Ellenkezőleg, történeti tevékenységének egyik nagy eredménye, hogy — kezdeti habozás után — az osztályharcot konkréten, a magyarországi körülmények között elemezte s kapcsolatba hozta a nemzeti kérdéssel.

1919-ben még elfogadja a korabeli marxisták többségének és tanítójának, Szabó Ervinnek felfogását az osztályharc és a nemzeti kérdés viszonyát illetően. *Az európai átalakulások kritikája* című cikkében kifejti, hogy „a mai társadalmi renden belül megoldhatatlan a nemzetiségi probléma. Ha igaz is az, hogy a nyelvszabadság elnyomása reakciót vált ki, de ezt a kérdést, mint a kérdések egyetlenjét, sem különválasztani nem lehet a társadalom többi kérdésétől, sem megoldani nem lehet. A nemzetiségi kérdés ma bérmunkás és tőkés kérdése szintén." Révainak végső fokon igaza van, ez a felfogás mégis lebecsüli a nemzet jelentőségét a történelmi fejlődésben és nem látja világosan az Osztrák—Magyar Monarchia adott nemzeti viszonyait és törekvéseit. A nemzeti kérdést ekkor még kizárólag negatív burzsoá tényezőként értékeli, amely akadályozza az osztályharc kibontakozását és ezzel együtt a szocializmus győzelmét. Igaz, egyik cikkében kimondja, hogy „a nemzetiségi kérdés megoldása nem a pillanatok műve", de azért szilárdan hiszi, hogy a proletárforradalom után megfelelő nevelő eszközökkel el lehet tüntetni az ún. nemzeti csökevényeket.

A nemzeti kérdést nemcsak 1919-et, hanem az 1848—49-es szabadságharcot illetően is végletesen szembeállítja az osztályharccal. Még 1924-ben is állítja, hogy a magyar forradalom feudális jellegű volt, mert a nemesség képviselte nemzeti küzdelem nem elégítette ki a parasztság szociális követeléseit. „A nemzeti momentum — írja —, amely forradalmi tényező volt a Habsburgok elleni harcban, ellenforradalmi tényezővé vált a parasztsággal szemben és lehetőséget nyújtott a jobbágyfelszabadítás szisztematikus meghiúsításának leplezéséhez."

A nacionalista történetírás és polgári politika hamisításaival szemben, amelyek mind a múltban, mind a jelenben kendőzni igyekeztek és igyekeznek az osztályharcot, hangsúlyozni kellett a társadalmi vonatkozásokat, de ez az egyoldalúság megbosszulta magát, mert a kommunista politika sokáig nem számolt komolyan a nemzeti tényezővel.

Digitized by Google

Révai József részben a Magyar Tanácsköztársaság tapasztalatainak értékeléséből kiindulva, részben a nemzetközi munkásmozgalomban jelentkező népfrontos irányzat gondolataitól ösztönözve, viszonylag korán levonja azt a következtetést, hogy az osztályharc kérdésének doktrinér kezelése 1919-ben helytelen volt. 1932-ben írja meg *Marx és az 1848-as magyar forradalom* című tanulmányát, amely új korszakot nyit a magyar szabadságharc marxista elemzésében. Most már Szabó Ervin felfogásával szembeszállva, azt hangsúlyozza, hogy a magyar középnemesség, ha tökéletlenül és felemásan is, de polgári változások végrehajtására vállalkozott, tehát az 1848-as forradalom nem egyszerűen függetlenségi harc volt. Megállapítja, hogy a nemzeti küzdelem nem feltétlenül ellentéte az osztályharcnak s hogy 1848-ban „a nemzeti harc is osztályharc volt, mégha a szociális mozgalom nem is vetette fel a parasztkérdés demokratikus megoldását". Differenciáltan vizsgálja a nemességen belüli erőviszonyokat, jól mutatja meg, hogy a radikálisoknak milyen nagy szerepük volt a forradalom balratolásában és azt sem rejti véka alá, hogy a parasztkérdést a nemesi vezetés nem oldotta meg polgári módon. Mégis ez utóbbi tényből nem vonja le azt a következtetést, hogy a szabadságharc feudális jellegű lett volna. „A nemes nem lehet parasztnyúzóból jobbágyvezérré, de ettől lehet híve a polgári átalakulásnak. Ha a 48-as magyar forradalom feudális jellegének csak az a bizonyítéka, hogy nem adta oda a nemesi földet is a parasztságnak, akkor nem polgári az 1789-es francia forradalom kezdeti szakasza és az 1848-as német forradalom sem... A parasztság a polgári forradalomban is csupán *szövetséges;* a burzsoázia magatartása vele szemben tehát lényeges kérdés ugyan a vezető forradalomi osztály politikai következetességének megítélésénél, de *nem döntő* kérdés a forradalom *osztálytartalmának* megítélésénél".

Marxnak a magyar forradalomra vonatkozó korabeli megjegyzéseit Révai nem azért fogadja el, mert ezek hízelegnek valamiféle nemzeti hiúságnak, hanem mert arra hívják fel a figyelmet, hogy a magyar forradalom ekkor az európai haladás része és reménysége volt. Ugyanakkor nem hallgatja el azokat a bíráló észrevételeket, amelyeket ugyancsak Marx a szabadságharc vezetőjének, Kossuthnak emigrációs működéséről tesz. Akik az utóbbi időben e kritikai megjegyzésekből kiindulva a magyar forradalom „újraértékelését" kívánják elvégezni, azok elfelejtik, hogy ezt a marxi bírálatot régóta ismerjük, s igazságát a lényeget, tehát III. Napoleon és Kossuth kapcsolatainak negatív megítését illetően elfogadjuk. Révai magáévá teszi Marx nézeteit a régi Magyarországon élt nemzetiségek akkori harcairól is, mert a nemzetközi haladás elsőbbségét hangsúlyozza.

A fasiszta veszély előtérbe nyomulásának idején Révai az 1848—49-es szabadságharcot példaképpen állítja a magyarság elé a nemzeti összefogás megteremtése szempontjából. 1938-ban írt *Magyar szabadság—világszabadság* című tanulmányában azt emeli ki, hogy 1848-ban „a feudalizmus és a Habsburg-abszolutizmus elleni harcban *széles nem-*

Digitized by Google

zeti egységfront jött létre, amely a nemesség tekintélyes részét is magában foglalta". Itt is hangsúlyozza a függetlenségi harc és a társadalmi haladás összefüggését, de az előbbire teszi a nagyobb nyomatékot. „Hogy a magyar nép 1848-ban az európai szabadság ‚lámpafénye' volt, egész új fejezetét, döntő fordulatát jelentette egész nemzeti történelmének. A török keleti barbársága elleni évszázados harcban Európát védelmező nemzeti hivatást teljesített a magyarság. De ezt a harcot ‚két ellenség közt egy hazáért' vívta — két malomkő közé, a török és a német nyomás ütközőjébe jutott... Bocskai, Thököly, Bethlen Gábor, Rákóczi Ferenc nemzeti harcainak ez a mély ellentmondás volt a tragédiája. Amíg Magyarország feudális abszolutista, hódító nagyhatalmak közé volt beékelődve, addig a nemzeti lét biztosításának mindig a nemzeti függetlenség egy részéről való lemondás volt az ára... 1848 ebben a tekintetben mélyreható fordulópont volt. A magyar nemzetnek nem kellett többé az egyik feudális hódító hatalomra támaszkodnia a másik feudális hódító hatalom ellen, hanem — első ízben történelmében — támaszkodhatott demokratikus mozgalmakra." Ennek a gondolatnak a folytatásaként egy 1944-ben írt cikkében ezt olvassuk: „Ma nem elég csak azoknak a szellemét idézni, akiktől demokratikus kérlelhetetlenséget, az alsó osztályok követeléseinek radikális képviseletét tanulhatjuk meg, ma a nemzeti múlt olyan alakjai felé is kell fordulnunk, akik a nemzeti egységet képviselték, akik a nemzeti erőket összefogták — nemcsak az alsó osztályok, hanem az *egész nemzet* közös céljai, az egész nemzet haladása érdekében. Tanulnunk kell nemcsak Dózsa Györgytől, Esze Tamástól, Táncsics Mihálytól, hanem Hunyadi Jánostól, Rákóczi Ferenctől, Kossuth Lajostól is." Teljesen érhető, hogy ebben az időben Révai József a nemzeti összefogást a fasiszta hódítókkal szemben fontosnak tartotta s a magyar történelemből a társadalmi összefogás mozzanatait emelte ki. Ez egyáltalán nem jelenti, hogy az osztályharcot háttérbe szorította volna, s úgy tudom, hogy 1956-ban határozottan szembenállt azokkal, akik a „függetlenségi koncepciót" a magyar történelemben egyoldalúan hangsúlyozták.

A példák azonban azt mutatják, hogy Révai elméletileg nem tisztázta eléggé a nemzet fogalmát, mert egyformán használja ezt a feudális és a polgári korra. Az elvi bizonytalanságot e tekintetben növeli, hogy a magyar és más nemzetek kapcsolatát sem mutatja meg világosan. A régi Magyarország területén élt nemzetiségek küzdelmeinek megítélésénél a társadalmi problémákat állítja előtérbe, tehát elsősorban a magyar földesúr és a nem magyar jobbágy ellentétét vizsgálja, de nem látja önálló nemzeti törekvéseiket, amelyek a régi Magyarországtól való elszakadást is meghirdetik. Nem ítéli meg elég szigorúan az 1848—49-es forradalom nemesi vezetésének retrográd politikáját a nemzetiségi kérdésben, bár Kossuth konföderációs tervének értékelésénél nem tér ki teljesen e feladat elől.

Összefoglalóan azt lehet mondani, hogy Révai József nagy újdonságot hozott a magyar marxista történetírásban, és a politikában meg-

Digitized by Google

mutatta az osztályharc és a nemzeti fejlődés összefüggéseit. A nemzet fogalmának differenciálatlan használata, s a történelmi „nemzeti egység" durván aktualizált politikai követelményként való hangoztatása 1945 után alkalmat adott arra, hogy történetírásunk és történelmi oktatásunk szinte I. Istvántól Rákosi Mátyásig konstruálta meg a „nemzeti vonalat". (Ehhez sajnos Révai is hozzájárult például a Kossuh-emlékkönyvhöz írt bevezetőjében). A vitatható elemek ellenére egyetértünk vele abban, hogy „a nacionalizmusnak nem ellenszere a nemzeti kérdéssel szemben való nihilizmus." Ez mai, a nemzetről és az osztályharcról szóló vitáinkban sem kis tanulság.

A másik fontos probléma, amely a Tanácsköztársaság tapasztalatai alapján Révai érdeklődésének homlokterében állt, az agrárkérdés volt. Ez indítja arra, hogy különös figyelemmel forduljon a népi írók mozgalma felé, amely mögött a paraszti érdekek képviseletét sejti. 1938-ban írta a *Marxizmus és népiesség* című tanulmányát, amely mind a mai napig a legmélyebb marxista elemzést adja a mozgalomnak erről az időszakáról. Az elemzéssel most is gyakorlati politikai célt kívánt szolgálni. Amikor 1949-ben előszót írt tanulmányához, erről a következőket mondta: „Ezt (ti. a tanulmányt) 1938-ban írtam, amikor arról volt szó, hogy mi, kommunisták segítsük leküzdeni a magyarországi népies baloldalt fenyegető veszedelmeket és szövetségesül nyerjük meg a népieseket a fasizmus ellen a magyar függetlenségért folytatott harcban." Ez a népfrontos szándék alapvetően helyes volt s épp ezért az elemzés is megfelelt a történelmi igazságnak. Révai arra törekedett, hogy a népi írók szociális orientációját erősítse, de nem vesztette szem elől azt sem, hogy többségük a nacionalizmus, sőt egyesek a fajelmélet hatása alatt állnak s engedik megtéveszteni magukat a jobboldal szociális demagógiájától. Nemcsak ebben a tanulmányában, hanem például a Veres Péterrel folytatott vitáiban is (amelyeknek néhány dokumentumát e kötetekben megtaláljuk), nem győzött figyelmeztetni az ellenséges táborba való átcsúszás veszélyeire. Ez a figyelmeztetés persze nem akadályozott meg némelyeket abban, hogy végül is a fasisztáknál kössenek ki. A népi írók többsége azonban 1945 után a Nemzeti Parasztpártba tömörülve együttműködött a kommunistákkal és segítette a szocializmus győzelmét. Nagy hiba volt azonban, különösen 1949 után,elfeledkezni arról, hogy a régebben elindított ideológiai vita a népiesekkel nem zárult le a proletárdiktatúra megteremtésével. Révai előbb említett 1949-es írásában utalt a megváltozott helyzetre, de az elvi vitát ő maga sem folytatta. A népi ideológia egyes elemei pedig ellenzéki mezben jelentek meg s szerepet játszottak az ellenforradalom ideológiai előkészítésében is.

1938-ban Révai ezt írta: „A népiesek képviselik a magyar parasztság radikális demokratizmusát, a humanisták a haladó városi polgárságét. Innen származik az a sajátos ellentmondás is, hogy míg a népies irányzat a szociális haladás kérdéseiben radikálisabb a humanistánál, addig a politikai demokrácia kérdéseiben, a nemzetközi demokratikus

Digitized by Google

mozgalommal való szolidaritás dolgában a humanisták álláspontja következetesebb, míg sokan a népiesek közül a fasiszta ideológia fertőzésével szemben nem egészen immunisak. Hogy a polgári és a paraszti demokratizmusnak ma nem egymás ellen kell fordulnia, hanem szövetkeznie kell és hogy e szövetség harmadik tartópillére a szocialista demokratizmus, a proletár humanizmus kell hogy legyen — ahhoz nem fér kétség."

Ez a megállapítás a népfrontpolitika szempontjából egy szintre helyezte a népieseket és az urbánusokat s ez lényegében helyes volt. 1945 után azonban az urbánusok egyre inkább háttérbe szorultak, részben saját hibájukból, részben a dogmatikus politika következményeként. Velük szemben a politikai vezetés szigorúbban lépett fel ideológiai szempontból is és sokukat egyszerűen kizárta az irodalmi életből. Ilyen körülmények között joggal lehet beszélni arról, hogy Révai 1938-as álláspontjához képest — főleg 1948 után — változás következett be, s ez nem vált a magyar közélet és különösen a magyar irodalom javára.

Révai sokat foglalkozott a Tanácsköztársaság kérdéseivel is, de sajnos, összefüggő, nagyobb tanulmányt ezekről nem közölt. Az egész magyar munkásmozgalommal együtt vonta le az első magyar proletárdiktatúra tanulságait, s talán ezért sem vállalkozott ilyen munka megírására. Mindenesetre érdemes megemlíteni, hogy 1946-ban, amikor még keveset beszéltek a Tanácsköztársaságról, milyen frappánsul foglalta össze a tanulságokat: „Rágalom, hogy a magyar tanácskormány csak egy törpe kisebbségre támaszkodott. 1919. március 21-én a szervezett munkásságra és a szegényparasztságra támaszkodó kormány alakult. Igaz, ez a kormány sok hibát követett el. Hibák történtek katonai és külpolitikai téren, hibák történtek a gazdaságpolitikában. A tanácskormány túl „baloldali" politikát folytatott, szinte minden átmenet nélkül akarta megteremteni a szocializmust. A döntő hibát ezen a téren a földkérdésben követte el: ahelyett, hogy felosztotta és parasztkézre adta volna a nagybirtokosok földjét, doktrinér módon „szövetkezeteket" (jobban mondva: álszövetkezeteket) teremtett a nagybirtokon és ezzel egyenesen konzerválta azt, kiábrándítva magából a tanácshatalom felé eleinte nagy várakozással és rokonszenvvel tekintő szegényparasztságot. A munkásság és parasztság szövetségének ezt a meglazulását és megbomlását használta ki később az ellenforradalom. A tanácskormány csinált súlyos hibákat, de a Tanácsköztársaság maga nem volt hiba. A nemzet vezetőjévé lett munkásság kormánya bátran és erélyesen képviselte a nemzet jogos érdekeit. A szabadalmazott hazafiak, akik 25 évig rágalmazták a magyar munkáskormányt, arról nem beszéltek, hogy a magyar tanácskormány fegyverrel a kézben védelmezte a nemzetet attól az igazságtalan békeszerződéstől, amelynek ők voltak az előkészítői és aláírói." Amikor 40 év távlatából, a személyi kultusztól megtisztított légkörben visszatekint a Tanácsköztársaságra, akkor mindenekelőtt a párt kérdésével foglal-

Digitized by Google

kozik, annak létrejöttével, eredményeivel és azokkal a hibákkal, amelyek a Szociáldemokrata Pártba való beolvadás következményei voltak.

Már a kezdeti viták után, 1922-ben ezt írta: „A »másképp is történhetett volna« szempontjának alkalmazása helyett azt mondjuk: ha mindazt, amit ma tudunk, már akkor tudtuk volna, akkor is a diktatúráért való harcra vezettük volna a tömegeket és akkor sem térhettünk volna ki a kedvezőtlen szituáció dilemmái elől. A forradalom bukása csak a forradalmak minden körülmények között való ellenzői szemében teszi bűnössé a forradalmat magát. De bizonyos, hogy ha másképp harcolunk, más lett volna a bukásunk is, és a diktatúra elevenebb valósága lenne a magyar munkásság osztályharcának, mint ma. A magyar munkásságnak nem kellene a szenvedések és a harcok hosszú kerülő útján újra eljutnia a diktatúra eszméihez."

A válogatásnak különösen a fiatal Révai gondolkodása kialakulásának szempontjából — igen érdekes része az, amely *A forradalom tüzében* címmel jórészt 1919-ben írt cikkeit tartalmazza. *Az egyéni cselekvés és az osztályharc* című cikkében — Lővy Béláról írva — saját útját világítja meg a munkásmozgalomhoz. „Marx mondja *A polgárháború Franciaországban* című füzetében — írja —, hogy a munkásosztály nem eszményeket akar megvalósítani, hanem csak szabadjára ereszti azokat az erőket, amelyek a kapitalista társadalomban felhalmozódtak. Az egyén azonban, amikor eldönti önmagában a cselekvés szükségességét, mindig eszményeket akar megvalósítani. A munkásosztály harcol, mert kell harcolnia, az egyén azért harcol, mert akar harcolni és ebből az akarásból, ebből a kötelességtudásból, amelyből kifolyólag a jó tett elkövetését erkölcsi kényszerűségnek ismeri el, következik az, hogy a saját életét, a saját érdekeit, a saját személyét alárendeli ennek az erkölcsi kényszernek, alárendeli cselekvése céljának. A munkásosztály harca azért történik, hogy a munkásosztály maga köré olyan társadalmat teremtsen, amelyben megadattak számára az élet lehetőségei, szóval az osztályharc az életet tartja szem előtt. Az egyén azonban akkor, amikor az eszméért cselekszik, amikor a jóért való cselekvés kötelességéért részt vesz a munkásosztály harcában, leszámolt azzal, hogy ez a részvétel az ő egyéni szempontjából, az ő egyéni érdekei és élete szempontjából jó-e." Azért idéztünk részletesen ebből az írásból, mert úgy gondoljuk, hogy Révai pályája szempontjából lényeges mozzanatokat emel ki, mégha bizonyos egyoldalúsággal is: a tudományos felismerés és az erkölcsi elkötelezés jelentőségét. Kár, hogy sem a válogatás, sem valamely Révairól szóló monográfia nem teszi lehetővé az egyéni út további követését. Pedig a munkásmozgalom — és nemcsak a magyar munkásmozgalom — története szempontjából fontos volna megismerni azokat az okokat, amelyek a proletariátusért életét is áldozni kész forradalmárt, aki mély intelligenciával, nagy tudással és harci tapasztalattal rendelkezett, s éveken keresztül a történelmileg helyes álláspontot képviselte, elvezették oda, hogy a maga részéről támogassa — főleg a hatalom meg-

Digitized by Google

szerzése után — a dogmatikus politikát, ha bizonyos fenntartásokkal is.

Landler Jenőről, az „öregről" írta Révai József: „A mozgalomban égett el, az a szenvedély tiporta le, amely nélkül nem forradalmár a kommunista". Minden tévedése ellenére róla is el lehet mondani ezt az igazságot.

Köpeczi Béla

Zalka Máté novellái

A magyar kommunista emigráció mintegy negyedszázad alatt alkotta meg életművét, amely nemcsak mint kordokumentum, hanem mint esztétikai érték is *elidegeníthetetlen része a magyar irodalomnak.* Ez az esztétikai érték azonban az olvasók szélesebb körében csak igen lassan válik tudatossá. A magyarázatot mindenekelőtt azokban a történelmi körülményekben kereshetjük, amelyek közt ez az irodalom született és olvasóihoz juthatott. Nem egy képviselője hamarabb vált ismertté a nemzetközi irodalmi fórumokon, mint idehaza. Majd midőn 1945 után egy sor alkotásuk a hazai olvasóközönség soraiban is átütő sikert aratott, jöttek az újabb akadályok. Elhibázott politikai és szűkkeblű esztétikai megfontolások és értékítéletek következtében nem egy jelentős alkotásnak másfél-két évtizedet kellett várnia, hogy magyarul, hazai olvasóközönség előtt egyáltalán napvilágot láthasson. S még mindig vannak lappangó, kiadatlan művek: „elsüllyedt" regények, drámák, novellák, tárcák, költemények.

Zalka Máté írói hagyatékának sorsa még nem is mondható a legszerencsétlenebbnek. Lukács tábornoknak, a spanyol polgárháború hősének neve és dicsősége megelőzte az író hírnevét, s némileg legendásította is, kiemelte valódi arányaiból. Talán ez is az oka annak, hogy az ötvenes évek elején, néhány kötetben kiadott novellája és *Doberdo* című regénye nem kaphatott kellő irodalmi visszhangot. Az igazi reneszánsz csaknem másfél évtizedet váratott magára. A tavalyi könyvnapra megjelent regénye, *A bolygók visszatérnek,* meleg sikert aratott, íróilag csak félig megmunkált, befejezetlen voltában is a „nagy vállalkozások korának" atmoszféráját sugározva. S e regényt most követi a mintegy 1400 nyomtatott oldalra terjedő, kétkötetes novellahagyaték.* az eddig ismerteken kívül számos új, lapokból és kéziratokból kiemelt darabbal gyarapítva Zalka munkásságáról alkotott ismereteinket.

Végleges-e ez a kép? Nem valószínű, de immár elegendő alapot ad ahhoz, hogy a lényegi kérdést felvessük, azt, amelyet egyébként nemcsak Zalkával kapcsolatban kell feltennünk, hanem sztereotipe az emigráció legtöbb alkotójával s alkotásával kapcsolatban: hoztak-e ezek az alkotók *újnak tekinthető esztétikai értékeket* a magyar irodalomba? S ha igen, *miféle* érték ez? Milyen specifikus szerepet tölt be ez az érték? S forrásául szolgálhat-e új értékeknek, beleilleszkedve immár a nemzeti irodalom, a közgondolkodás és a közízlés jelenkori folyamatába?

Zalka, mint legendás „vörös ördög" — azaz honvédhuszár —, hazafias jelszavakkal a szívében harcolt az első világháború hírhedt frontvonalain,

* Az éneklő börtön. I—II. Magvető Könyvkiadó, 1957.

Digitized by Google

Doberdónál, Volhiniában, amíg fogságba nem esett. A háborút vöröskatonaként fejezte be, egy hadifoglyokból verbuvált internacionalista alakulat parancsnokaként. Az alakulat az Uraltól keletre eső, szibériai területeken, a hazától sokezernyi kilométerre harcolt, az otthonmaradottaktól nyilván nem független érdekekért. A húszas évek elején írt novelláinak a még forró, nyers élmény, a polgárháború kusza, vad, áttekinthetetlen száguldása volt a forrásuk. Zalka — mint az akkor már gyülekezni kezdő moszkvai magyar emigráció többi fiatal írójelöltje is — nem elszigetelten, pusztán írói ösztönére hallgatva merít e forrásból. Az ösztönző példát a szovjet irodalom fiatal „veteránjai" adják, akik szintén azt írják, amit átéltek, az elmúlt esztendők történelemfordító kataklizmáját, a szovjet társadalom megszületésének eposzát.

Nem lehetne tehát megérteni Zalka írói irányvételét, ha pusztán az egykori magyar irodalom, az otthon senyvedő nemzeti litteratúra „önfejlődéséből" kívánnánk levezetni munkásságát. A huszas évek magyar irodalmában sokféle törekvés lelhető, de — teljesen érthető okokból — az az irány, amely az ember, a „szürke proletár" hősiességének eposzát tűzné ki célul, nem kaphat teret. Zalka csak *Fagyajev, Furmanov, Libegyinszkij, Babel, Solohov* társaként érthető meg, annak az irodalomnak a légkörében, amelynek természetes életanyaga egy társadalom kataklizmája és az ember újjászületése. Ez a rokonság érteti meg azt a *novellaformát*, amelyet a fiatal, kezdő író erőteljesen kezdeményez, de hazai példa nélkül. A századvégen és a Nyugat-korszakban kibontakozó modern magyar novella néhány markáns alaptípusra bontható. Él, bár egyre ritkábban, az elbeszélés, a kényelmes mesélés és anekdotázás örökségével is. A századforduló naturalizmusa drámai összeütközésekre tömörítette a novellát, legtöbbször egyetlen tárcába belefoglalható fordulatba. A pszichológiai, analitikus és lírai módszerek kifejlődése pedig befelé fordította, lelki történések ábrázolására tette leginkább alkalmassá. Zalka e hagyományt elvetve, túláradó élményeitől és egyéni hajlamaitól egyaránt szorítva, az *eseményes novellát* vállalta, ezt a múltszázadi „beszély"-nél sokkal líraibb és expresszívebb válfajt.

Leginkább a szinte kisregény méretűvé fejlesztett novellákban érzi magát otthonosan: az *Ivanov, A hős szabócska,* a *Mese az örök békéről,* az *Orvtámadás, A parancsnok* zuhogó eseménysorozatában. Hősei rendszerint egy egész korfordulót száguldanak keresztül, s a színtér is végtelen, amelyet bejárnak. Egyszerű mesék ezek, az anderseni történetek rokonai. Hősük is mesei, a „szürke proletár", az „egyszerű szabólegény", aki midőn „eljött az idő... megmutatta, hogy tényleg hetet le tud ütni egy csapásra. Leütötte a cárt, leütötte a burzsoáziát, leütötte a háborút, leütötte a hazug istent, leütötte az éhséget, leütötte az explorációt és leütötte a tudatlanságot egy csapásra". Feszélyező ellentmondás azonban, hogy a klasszikusan bőséges meseanyag birtokában levő Zalkának nincs elég türelme, módja és nyugalma a meséléshez. S ami ennek következménye: humora és elbeszélő könnyedsége sem érvényesülhet eléggé. Mindig túlhevült, zsúfolt, zaklatott; „túlírja" történeteit, és olykor kiüt rajta a katona-író gyermekbetegsége is, a didaktikus egyszerűsítés. De ezzel együtt is *új csapást tör* a magyar novella történetében. S gyakran képes kifejteni igazi erejét is, különösen gondosabban komponált írásaiban. A szinte vázlatosan odavetett, a részvevő lírai átélésétől hevített eseménysorok nem egyszer teljes művészi erővel idézik fel a „mese" lényegét, a proletariátus történelmet formáló hőskorát. Egy-

Digitized by Google

egy rövidebb novellája is annyi eseménysort ölel föl, hogy regényre is elegendő volna. De éppen azért olyan sajátosan szuggesztív hatású egy-egy ilyen írása, mert vázlat marad, jól összefogott, gyorsírásos életrajz-vázlat, regény-vázlat, eposzos pillanatokba koncentrálva azt a szélességet, amely a polgárháborúban részvevő legkisebb proletárnak is létdimenziója volt. Ezért lehetnek valódi „hősnovellák" az ő novellái: az elragadó *Liu elvtárs*, a rettenetes *A cárért*, a humoros *Lifsic Simon kardja*, a melodramatikus *Az éneklő börtön*, az irónikus *A kisdobos*, a nosztalgikus *Őszi történet*.

Utoljára *Jókai* produkált e műfajba illeszthetőt irodalmunkban, s az *Arany*-epika egyik-másik darabjával is rokonítható ez a novella-fajta. Bizonyos, hogy Zalka szemléletéből nem hiányoznak a „népinek" és a „nemzetinek" azok a morális és esztétikai alapjai, amelyek egy korábbi magyar hőskor, a szabadságharc korszakából származnak. Nem szabad azonban azt gondolnunk, hogy Zalkában, az internacionalista brigádparancsnokban, a „nép"-nek és a „nemzeti"-nek, tehát a „magyar"-nak, a „hazá"-nak valami romantikus, konvencionális fogalma él. A legfontosabb élmény számára az, hogy egy történelmi korszak végképp s visszavonhatatlanul lezárult, s hogy az első világháborúval, a Nagy Októberrel, s a Magyar Tanácsköztársasággal, a hamburgi és a szeptemberi felkeléssel kezdődő új korszak fogalmai merőben mások. Móricz az utolsó Tömörkény-kötet, *A népek az ország használatában* előszavában arról írt, hogyan fordította ki a háború, a „sáncaiból" a falut, a paraszti életet. Zalka még szélesebb hatású megrázkódtatás tanúja. Azt írja meg, hogy a háború, a forradalmak és ellenforradalmak hogyan fordítanak ki sáncaikból *egész nemzeteket*, köztük a magyart, s hogyan vetik el a magvát egy új, a korábbi Európában ismeretlen nemzet- és magyarság-fogalomnak.

Novellái egész sora éles, tudatformáló tragédiákról szól. Arról a felismerésről, hogy a „haza" polgári fogalmak szerinti keretei szűkek annak, aki — egyébként a polgári forradalmak legjobbjai által is hirdetett — *emberi kritériumok* szerint kíván élni. Közép-Európa szívében a Monarchia romjain új, életerős, önérzetes polgári nemzetek születtek. De ezeknek a nemzeteknek a vezető földesúri és burzsoá osztályai képtelenek tisztelni ezeket az emberi kritériumokat, hatalmukat csak a legvadabb nép- és osztályelnyomás útján tudván fenntartani. „Az internacionalisták is befejezték a háborút, leszereltek és elszéledtek..." — írja Zalka egyik legmegrázóbb elbeszélésében, amely arról szól, hogyan égetik meg elevenen a hazatért magyar hadifogoly katonát, mert tanú van rá, hogy részt vett a proletárforradalomban, s talán a cár kivégzésének is részese lehetett. „A hadifoglyok is — villantja fel mintegy előre a hőseire a »hazájukban« váró sorsot — öt-hat évesek, készülődtek hazafelé... Szürke tömegükben elvegyültek a tegnapi vöröskatonák — ők is mennek — haza-haza... Horthyhoz, Sándor szerb cárhoz, Károly román királyhoz, a cseh Masaryk professzorhoz, meg a német Ebert »elvtárshoz« — haza. Kívül szürkén, belül vörösen, izzón... »haza«."

A haza polgári, konvencionális fogalmával az „internacionalisták" *szocialista haza-fogalmát* állítja szembe Zalka. Az ő „hősnovelláinak" számtalan nációból verbuválódott hősei nemcsak abban közösek, hogy együtt élték át a háborút, forradalmat, polgárháborút, a szocializmus megteremtésének első, világtörténelmi méretű „nagy kalandját". Közösek abban is, hogy egy *új életszemlélet* s különösen egy *új emberfelfogás* bontakozik ki

Digitized by Google

bennük. Érzik: emberi mivoltuk több annál, hogy történetesen orosz, magyar, zsidó, osztrák, olasz, német, kínai vagy cseh viseletbe születtek bele. Zalka az új érzések, fogalmak sarjadzását kutatja a „tömeglélekben", a „szürke proletárok" kavargó, sok nemzetiségű, de egyformán egy új kornak ígéretét érző sokaságában. Azt az átlényegülést amikor az imént még egymással ellenségként szembenállt olasz és magyar katona a „vége a háborúnak" jelszóban testvérré válik. Azt a szorongó keserűséget, amelyet az internacionalista vörös katona a legkülönbözőbb világtájakról származó bajtársainak temetésén érez. Vagy azt a felújjongást, amellyel a minden hatalommal szemben szkeptikus, örök elnyomott kis zsidó munkásban felébred a „szovjet patriotizmus" érzése, mikor fegyvert kap kezébe.

Bizonyos, hogy ennek az új haza-fogalomnak, az „internacionalista" patriotizmusnak a konkrét tartalma — mai szemmel nézve — „proletárromantikának" látszik. Zalka ilyen értelemben romantikus írónak is nevezhető. De ez semmit sem von le szemléleti úttörésének értékéből. Igaz, hogy az internacionalista hazafiság, vagy — ahogy ma mondjuk — a szocialista hazafiság később köznapibb, reálisabb tartalmat kapott. A történelmi érdem azonban így is jelentékeny, hiszen Zalka a magyar irodalomban az elsők közt mutatta meg, hogy a szocialista haza-fogalom nem csupán a régi, polgári keretek új tartalommal telítését jelenti, hanem a régi, polgári módon zárt, konvencionális fogalmak felbontását is, a dolgozó osztályok magasabbrendű, nemzetek közötti kapcsolatainak megteremtését.

Zalka hivatásos forradalmár volt, de nem hivatásos író. Talán ez is magyarázza, hogy e kétkötetes gyűjteményben is annyi a félig kidolgozott, elsietve megírt novellája. Bizonyos, hogy koncentráltabb írói munkával befejezettebbet, egységesebbet, tehetségét érettebben kifejezőt alkothatott volna. Ilyenformán művét nem lehet a klasszikus értékek közé sorolni, de az úttörő rangját minden bizonnyal megérdemli. Új látásmód s új ábrázolási lehetőségek megmutatása fűződik nevéhez.

Persze, hogy ez felismerhetővé váljon, ahhoz az őt vizsgáló irodalomtörténésznek és esztétának is szakítania kell bizonyos konvenciókkal. E konvenciók *a nemzeti irodalom zárt fogalmához* kapcsolódnak. Holott az Októberi Forradalom óta — immár egy fél évszázada — nemzeti irodalmunkat is a szocialista világirodalommal való kapcsolataiban, összeszövöttségében lehet eredményesen vizsgálni. Tisztán kell látnunk — anélkül, hogy megfeledkeznénk az eszméknek a világirodalomban folyó „osztályharcáról" —, hogy az utolsó félszázad orientáló tendenciája: a szocialista világirodalom. Ebben az értelemben kell *egyetemesnek* tekintenünk: hiszen a világirodalomban betöltött arányait nemcsak a „tisztán" szocialista művek sokasága mutatja, hanem az a *megújító hatás* is, amelyet a polgári irodalomra s az egyes nemzeti irodalmakra gyakorolt, felébresztve bennük az emberiségért és a művészetért való felelősség kialvóban levő tüzét.

Hidas Antal, aki *Zöld erdő harmatát* című előszavában idézi Zalka alakját, az irodalmi nemzetköziség tagjaként láttatja őt, olyan emberként, akinek „nevét, tetteit, írásait nemcsak egy világbirodalom ismeri, emlékezi, méltatja, de emlékezik rá Spanyolország, és emlékezett rá, írt róla az amerikai Hemingway, a német Renn, Eisner, a francia Marty, az orosz Olesa, Lavrovszkij, Ehrenburg, Kolecov, Szimonov, Karavajeva, Scsipacsov, Sklovszkij, Szlavin és még mennyien mások".

Digitized by Google

E névsor mintegy meg is jelöli azt az irányt, amelyet követve haladnia kell majd a Zalka munkásságát tudományosan mérlegelő monográfusnak, hogy művét a történeti igazságnak megfelelően helyezze el és értékelje. Ez a munka éppoly sürgős volna, mint számos más, Zalkáéhoz többé-kevésbé hasonló pályát befutott írónk életművének felmérése. Hiszen e munkák birtokában a két világháború közötti irodalomról alkotott ismereteinknek bizonyosan nemcsak az aránya lesz majd más, hanem a minősége is. Irodalmunk egésze közelebb kerül majd a szocialista világirodalomhoz, s a szocialista világirodalom nemzeti irodalmunkhoz. E kölcsönhatás nélkül pedig elképzelhetetlenek volnának a csúcsok, amelyekre — mintegy dacolva a történelmi körülményekkel — legjobbjaink fölmerészkedtek.

Diószegi András

Dr. Kiss Artúr:
A szocialista állam és kritikusai

A szocialista államiság lényegének, fejlődési irányának és módjának, formáinak és szerepének, a szocialista országok állami gyakorlatának kérdései napjainkban a marxista kutatás legfontosabb és legaktuálisabb, de még sok vonatkozásban kidolgozatlan elméleti problémái közé tartoznak. Aktualitásuk és fontosságuk mindenekelőtt a szocializmus mai gyakorlatából fakad. A Szovjetunió és a népi demokratikus országok által elért fejlődési fok mind határozottabban követeli meg a gyakorlatban az állami irányítás formáinak tökéletesítését, a szocialista demokratizmus továbbfejlesztését, elméletileg pedig az új jelenségek sokoldalú feltárását, a megvalósítás alatt álló kísérletek, új módszerek elméleti általánosítását. A probléma aktualitását húzza alá a polgári, reformista és revizionista, valamint a szektás ideológia elleni harc szükségessége is. Olyan feladatkomplexum ez, amelynek megoldása nem lehet egyetlen könyv, egyetlen szerző műve, hanem csak a különböző országok marxista teoretikusai sokoldalú és alapos kutatásainak együttes eredménye. De éppen ezért érdemel nagy figyelmet minden olyan könyv és monográfia, amely a szocialista állam kérdéseivel foglalkozik. E könyvek sorába tartozik *dr. Kiss Artúr*nak *„A szocialista állam és kritikusai"* című tanulmánya is.*

Ez a tanulmány — mint szerzője írja — „az elméleti analízis teljességének igénye nélkül — a szocialista államiság egy meghatározott problémájának, a proletárdiktatúra politikai szervezete kérdésének vizsgálatára szorítkozik. Kísérletet tesz a politikai rendszer kategóriájának, mint kiindulási alapnak a tisztázására, majd elemzi a proletárdiktatúra politikai rendszerével és ezen belül a szocialista állam kérdéseivel kapcsolatos polgári, revizionista és dogmatikus felfogásokat." (10. old.)

* Kossuth kiadó, 1966.

Digitized by Google

A könyv első fejezete — a kitűzött célnak megfelelően — a *politikai rendszernek*, s ezen belül, Marx egyik megállapításából kiindulva, a proletárdiktatúra politikai rendszerének értelmezésével foglalkozik, rámutatva arra, hogy a politikai rendszer problematikája nincs eléggé kidolgozva a marxista irodalomban. A szerző a politikai rendszernek következő általános definícióját adja: „A politikai rendszer... olyan össztársadalmi, komplex jelenség, amely az összes osztályok, társadalmi csoportok politikai gyakorlatában létrejött intézményeket foglalja magában." (16. old.)

Az egyes társadalmi formációkkal kapcsolatban azonban tágabb és szűkebb értelemben vett politikai rendszert is megkülönböztet a szerző. Tágabb értelemben a politikai rendszer „az adott társadalmi alakulatban mindenütt és fennállásának egész ideje alatt létező politikai és társadalmi szervezetek összességét, azok meghatározott szerkezetét, egymáshoz való viszonyát, továbbá az adott társadalmi, gazdasági alakulatban uralkodó osztály állami vezetésének legáltalánosabb elveit és módszereit foglalja magában". (18. old.) Szűkebb értelemben pedig „egy adott ország meghatározott, sajátos politikai berendezkedését, szervezetét jelenti. Ilyen például a polgári állam konkrét, az egyes országok, nemzetek szerinti formája." (17. old.) A szűkebb és tágabb értelmezés tehát lényegesen eltér egymástól. A szűkebb értelmezés lényegében azonos az *államforma* fogalmával, a tágabb értelmezés pedig tulajdonképpen az *állam típusát* jelöli meg, de nem osztálytartalma, hanem szervezeti rendszere oldaláról. Kiss elvtárs szavaival: „A politikai rendszer ilyen értelemben véve egy adott államtípus osztálytartalmának és jellemző vonásainak legáltalánosabb szervezeti jellegű kifejeződése." (18. old.) Mint látjuk, a szerző új módon tárgyalja a politikai rendszer problémáját, s felfogása még a szűkebb értelemben vett politikai rendszert illetően is eltér az általánosan elterjedt értelmezéstől.

A politikai rendszer e kiszélesített felfogása az adott esetben lehetővé teszi a szerző számára, hogy ne csak a kormányzási módszerek oldaláról, hanem sokkal szélesebb alapokról és átfogóbban bírálja a szocializmus politikai rendszere ellen irányuló polgári, revizionista stb. nézeteket. Ugyanakkor azonban a politikai rendszer fogalmának ez a kiszélesítése arra a következtetésre vezeti őt, hogy valamely társadalmi formáción belül csak a politikai rendszer *formái* változhatnak, lényege azonban nem (68—72. old.), s arra, hogy a proletárdiktatúrát és a szocialista egyetemes népi államot ne csak a szocialista állam két fő fejlődési szakaszának, hanem két *fő formájának* is tekintse. (157. old.)

Véleményem szerint a problémát az okozza, hogy Kiss elvtárs nem tesz különbséget *a társadalom politikai rendszere* és *az állam politikai rendszere között*. A társadalom politikai rendszere valóban nem változhat lényegesen az adott formáción belül, mert ennek a formációnak az alapvető osztálystruktúrájára épül. Az állam politikai rendszere azonban, minthogy elsősorban az adott osztálystruktúrán belüli erőviszonyokat, továbbá a konkrét történelmi feltételeket, körülményeket fejezi ki, lényeges változásokon mehet át. A társadalom politikai rendszerének vonatkozásában elfogadhatónak tűnik az, hogy a proletárdiktatúrát és a szocialista egyetemes népi államot tekintsük a két fő formának, az állam politikai rendszerének vonatkozásában azonban nem, hiszen — mint Lenin is rámutatott erre — a proletárdiktatúra formái (és nézetem szerint a szocialista egyetemes népi állam formái is) nagyon változatosak lehetnek.

Digitized by Google

A tanulmány második és harmadik fejezete a proletárdiktatúrára vonatkozó burzsoá, reformista és revizionista nézetek sokoldalú, alapos, sok tényanyagot felvonultató kritikáját adja. A szerző nem egyes nézetekkel, hanem *koncepciókkal* vitatkozik. Ezért a tudományos igényű antikommunista elméletek mellett ezeknek a publicisztika, a napi sajtó szintjén jelentkező változatait is felsorakoztatja. Kritikai elemzése kiterjed mind a reakciós burzsoá szociológia kiemelkedő képviselőinek (Ortega, Röpke, Weber), mind a régebbi és mai revizionizmus fő. képviselőinek (Bernstein, Kautsky, Trockij, Gyilasz stb.) nézeteire. A sokoldalú és részletes jellemzés alapján nemcsak a bírált koncepciók elméleti tartalmáról s az „objektivitás" köntösében jelentkező céljáról alkothatunk képet magunknak, hanem meggyőződhetünk a különböző nyíltan polgári, valamint a reformista, revizionista elképzelések szoros egymásba fonódásáról is, arról, hogy a revizionisták — szocialista voltuk hangoztatása ellenére — lényeges kérdésekben, akarva vagy akaratlanul, egy platformon állnak a legreakciósabb burzsoá ideológusokkal.

Az ellenséges nézetek áltudományosságának és tarthatatlanságának bizonyítékaként a szerző részletesen elemzi a szocialista államra vonatkozó marxista—leninista tanításokat és ezek érvényesülését a szocialista országokban, elsősorban hazánkban, rámutatva azokra a hibákra és torzulásokra, s ezek okaira is, amelyek különösen az ötvenes évek első felében bekövetkeztek. E problémák tárgyalása során a szerző sok fontos és aktuális kérdést tárgyal (a bürokrácia lényege és megnyilvánulásai, az ellene folyó harc eszközei, az osztályharc tendenciái, a proletárdiktatúra időszakára jellemző ellentmondások jellege és fejlődési irányuk, az állam irányító szerepének tökéletesítése stb.). Mégis bizonyos hiányérzete támad az olvasónak, s ez elsősorban abból származik, hogy a könyv csak vázlatosan tárgyalja a szocialista demokrácia, a szocialista demokratizmus továbbfejlesztésének problémáját. A szocialista demokrácia kérdéseinek alaposabb tárgyalása annál is inkább kívánatos lett volna, mert így még tartalmasabb bírálatát lehetett volna adni a szocialista állam „elfajulásáról", „elbürokratizálódásáról" szóló ellenséges elméleteknek.

A könyv negyedik és ötödik fejezete a szocialista állam fejlődésének néhány főbb problémáját, elsősorban *fejlődési szakaszait és elhalásának folyamatát* tárgyalja. Itt a szerző egyik legfontosabb célja annak megmutatása, hogy a szocialista állam nem maradhat és nem is marad változatlan keletkezésétől teljes elhalásáig, hanem a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet hosszú történelmi útján, a gazdasági és társadalmi viszonyok, a szociális struktúra változásainak megfelelően és ezzel összhangban, fejlődik, s lényeges változásokon megy át. Ennek kapcsán vizsgálja a szerző a szocialista állam fejlődésének két szakaszát. Sokoldalúan és hozzáértéssel cáfolja meg azt az álláspontot, amely a szocialista egyetemes népi államról szóló következtetéseket revizionizmusnak, a szocializmus elárulásának, magát a szocialista államot pedig valamilyen osztály feletti államnak vagy Lassalle-féle „népállamnak" tekinti. Véleményem szerint — nem az ellenséges nézetek bírálata, hanem a tárgyalt kérdések pozitív kifejtése oldaláról tekintve — ezek a monográfia legjobban sikerült fejezetei, még akkor is, ha a proletárdiktatúrát illetően pl. több figyelmet érdemelt volna mind elvi, mind politikai vonatkozásban a többpártrendszer kérdése, általában a proletárdiktatúra formái sokféleségének

Digitized by Google

problémája, vagy pl. a szocialista egyetemes népi állam lényegének és sajátosságainak feltárásánál a politikai kényszer szükségességét célszerű lett volna nagyobb mértékben hozzákapcsolni a munka szerinti elosztás elvéhez.

Dr. Kiss Artúr elvtárs könyve elsősorban polemikus jellegű írás; célja nem annyira az, hogy elmélyüljön a szocialista államiság egyik-másik problémájában, s újat adjon benne, hanem inkább az, hogy megvédelmezze a burzsoá ideológia és a munkásmozgalomban jelentkező elhajló irányzatok támadásaival szemben a szocialista államról szóló marxista—leninista tanításokat, s ezzel együtt áttekintse, egységbe foglalja — a legújabb kutatási eredményeket is felhasználva — a szocialista államra vonatkozó tudományos következtetéseket. A benne levő (és csak részben jelzett) terminológiai problémák és hiányosságok ellenére Kiss elvtárs könyve értékes ismereteket nyújtó, hasznos és bizonyos szempontból hézagpótló mű. Tanulmányozása sok és hasznos segítséget nyújthat minden pártmunkásnak, mindenkinek, aki az államelmélet iránt érdeklődik.

Kárpáti Sándor

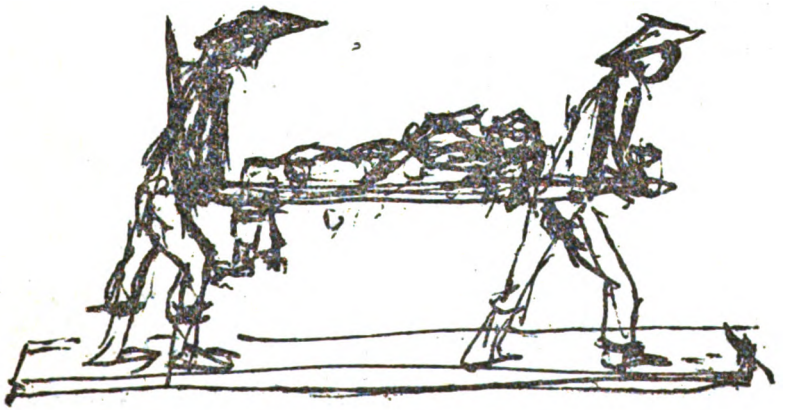

Digitized by Google

Testvérlapjainkból

EINHEIT

Április—május

H. Dohlus: *A párt politikai-ideológiai irányító tevékenységének megjavításáért.*

H. Tisch: *A gazdasági és ideológiai tényezők egysége a perspektivikus tervezésben.*

G. Frohn: *Tudományos munkakialakítás és a vezetők ésszerű szellemi munkája.*

B. Bittighöfer — T. Hahn — J. Schmollack: *Szocialista emberi közösségünk erkölcsi hajtóerőinek teljes kibontakoztatása.*

H. Schumann: *Neveljünk tudatos szocialistává minden fiatalt.*

H. Hiebsch: *Az irányítás — a dolgozók kollektívájának vezetése.*

H. Wambutt: *Az együttműködés tervezése és irányítása.*

K. Endler: *A népi tulajdonú ipari üzemek felelőssége az optimális tervjavaslat kidolgozásában.*

G. Hartmann—W. D. Lankrer: *Árképzés és tudományos—műszaki haladás.*

H. Wachowitz: *Mezőgazdaságunk és az élelmezési árugazdálkodás kialakítása.*

R. Zierold: *Mezőgazdaságunk komplex terve, kidolgozásának tapasztalatai és problémái.*

A. Norden: *A szovjethatalommal ötven éve fennálló testvéri kapcsolataink tanulságai.*

A. Abusch: *Szocialista kultúránk nemzeti jegyei.*

M. Lange: *A művészetek az ideológiai munka összességében.*

H. Kessler: *Kulturális politika az ember érdekében.*

P. Florin: *Az NDK — az európai biztonság jelentős tényezője.*

S. Doernberg — H. Pirsch — H. Schneider: *Franz Josef Strauss koncepciója.*

H. Kolbe: *Szociáldemokrata ideológusok nacionalista történelemhamisítása.*

K. H. Schwank: *Lenin elemzése az imperializmusról.* (Lenin műve megjelenésének 50. évfordulójára).

H. Meissner: *Polgári növekedési teória — gazdaságpolitika — ideológiai harc.*

E. Haak: *Az Egyesült Államok nyugat-németországi tőkeoffenzívájának háttere.*

H. Birch: *Az Egyesült Államok Kommunista Pártjának harca a békéért, demokráciáért és szocializmusért.*

F. Mathó: *A nyereség és a nyereség kiszámítása* (konzultáció).

Digitized by Google

Nemzetgazdaságunk fejlődése (Számok, adatok).

KOMMUNYISZT

4. szám.

A kolhozrendszer nagy ereje (A kolhozrendszer fejlődésének legfontosabb állomásairól.)

P. Kolomijcev: *Az ipar a mezőgazdaságnak* (Hogyan erősödött meg a szovjet mezőgazdaság anyagi—műszaki alapja.)

I. Gyenyiszenkov: *A kolhoztermelés tartalékai.* (Az anyagi érdekeltség növelése, a gazdaságon belüli önelszámolás, az állattenyésztés fejlesztése, a gépek jobb kihasználása.)

I. Berhin: *Az új gazdasági politika szerepe a kapitalizmusból a szocializmusba vezető átmeneti időszakban.* (A NEP-korszakról.)

J. Csernyicsenko: *Kenyér a sztyeppén.* (A szűzföldi gabonatermelés jelentőségéről.)

V. Liszicin: *A szakosítás és a munkatermelékenység.* (A gépgyártásban ésszerű szakosítással lehet a legkisebb beruházással növelni a munka termelékenységét.)

G. Romanov: *Magasfokú hatékonyságot a tudományos kutatásokban.* (A leningrádi tudományos intézmények munkájának vizsgálata alapján)

V. Ivanov: *A szovjet irodalom eszmei—esztétikai elveinek kialakulása.*

N. Szibirjakov: *A realista színház bírálóinak csődje.* (A szovjet színház fejlődéséről.)

A. Kovalkov: *A Szovjetunió és az európai béke.* (A Szovjetuniónak a béke megvédésére tett lépései.)

Sz. Dalin: *A monopóliumok és a városi kistulajdonosok.* (Hogyan teszi tönkre a kistulajdonosokat a nagytőke.)

LUPTA DE CLASA

Március

I. Văcărel: *A pénzfelhalmozás növelésének tartalékai.* (A gazdaságos termelésről, az önköltség csökkentéséről, a gépek jobb kihasználásáról és a munkatermelékenység fokozásáról.)

D. Urdea: *Tájékoztatási rendszer a modern gazdaságban.*

C. Pintilie: *A vezetés tudománya a fegyelem hatásos eszköze.*

V. Stănescu: *Tudományos könyvek és kiadások szükségessége.*

Z. Florea: *A nyugati közvélemény az atlanti stratégiáról.* (A NATO válságáról.)

I. Goliat: *A kutatóintézetek munkaközössége kialakításának és összetételének egyes vonatkozásai.*

T. Roll: *A tudományos tevékenység a szociológia figyelmének középpontjában.*

V. Eftimiu: *Egy „klasszicizáló" elmélkedései.* (Egy fiatal román költő versének bírálata.)

O. Drimba: *Alkotás és alakutánzás a költészetben.* (Kritika fiatal román költők verseiről.)

V. Bunescu, V. Stefănoiu: *A marxi—lenini ismeretek tanítása a gimnáziumokban.* (Javaslatokkal.)

T. Cristureanu: *Irányzatok a termelés, a beruházás és az árak területén* (a főbb kapitalista országok gazdaságában.)

A. Oprea: *A munkaerő kihasználásának foka.* (A munkanélküliség alakulásáról a kapitalista országokban.)

S. Sava: *A kapitalista világkereskedelem általános jellemzői.*

B. Comisioneru: *Valutáris probléma.* (Egyes kapitalista államok fizetési mérlegéről.)

N. S. Stanescu: *Egyes gazdasági ellentmondások elmélyülése.* (A fej-

Digitized by Google

lődő országok gazdaságának és kereskedelmének alakulásáról.)

MARXISM TODAY

Április

Szerkesztőségi jegyzetek (aktuális kérdésekről.)

J. Mahon: *A Nagy-Londoni tanács.* (Az április 13-i választás körülményei és a kommunista párt álláspontja.)

J. Williamson: *A néger szabadságmozgalom az Egyesült Államokban.*

J. Harvey: *Antoni Gramsci.* (Élete és munkássága.)

P. Oestreicher: *Párbeszéd keresztények és maxisták között.* (Vitacikk.)

M. Heinemann: *A marxizmus és a bírálat.* (Vitacikk.)

NOVÁ MYSL

6. szám.

J. Herbolt: *A pártszervezetek ideológiai munkája.*

S. Stuna: *A gazdasági irányítás és az állami közigazgatás.*

Z. Lakomy: *Az anyagi világ változásai.* (A lakosság-növekedés és az iparosítás negatív hatásai az ember életkörülményeire.)

J. Pleskac: *A fejlődő országok alapvető társadalmi-gazdasági problémái.*

C. Kožušník, Z. Kodet: *A terv és a piac új értelmezése.* (Válasz a 2. számban megjelent egyik cikkre.)

M. Boriszov: *Lenin: „Levelek a távolból".* (A Polityicseszkoje Szamoobrazovanyije 1967. 2. számából.)

P. Hruby: *Elmélkedés a politikai gazdaságtan új tankönyveiről.* (Recenzió az új főiskolai és középiskolai tankönyvekről.)

M. Kubín: *Nagy-Britannia szocialista alternatívája.* (John Gollan brosurájáról.)

A. Fazik, J. Mucha: *A nem marxista szociológusokkal folytatott párbeszédhez.*

V. Toman: *Az ifjúság szabadideje és a szakklubok.*

7. szám

J. Kořinek: *A társadalmi ellenőrzés — a demokratizmus kifejezője.*

A. Peltrám: *Az új igazgatási rendszer a közlekedési politikában.*

J. Havelka: *A műszaki—tudományos forradalom követelményei az oktatási rendszerrel szemben.*

L. F. Gyenyiszova: *A művészeti realizmus és az elidegenedés problémája.* (A Voproszi Filoszofii-ból.)

V. Král: *A müncheni egyezmény — jelen és múlt.*

M. Rýdl: *A dialektikáról.*

B. Schneider: *Az NSZK-ban ismét fenyeget a nacionalizmus.*

J. Solař: *A marxista szociológia problémáiról.* (Könyvismertetés.)

I. Hruza: *Tudományos konferencia a szocialista társadalom fejlődéséről* (1967. januárjában Moszkvában.)

NOVO VREME

Március

Még következetesebb harcot az imperializmus ideológiai diverziója ellen. (A párt ideológiai munkájáról.)

K. Bajcsinszki, T. Kirov: *A pártmunka tudományos módszerei.*

B. Djankov: *A tudományos ismeretek differenciálódása és integrálódása.*

A. Atanaszov: *Az irodalom pártossága — felsőbbrendű esztétikai elv.*

Digitized by Google

J. Sztojanov: *A termelőszövetkezetek szövetsége — erős gazdasági szervezet.* (A termelőszövetkezetek kongresszusa elé.)

V. Vaszilev: *A szövetkezeti gazdaságoknak jobb alapszabályzatra van szükségük.*

D. Petrov, T. Georgiev: *A termelőszövetkezeti demokrácia a falu szövetkezeti rendszere felvirágzásának alapja.*

D. Volkov: *A termelőszövetkezeti termelés szervezeti és irányítási kérdései.*

J. Sztefanov: *A tudományos—műszaki haladás meggyorsítása.* (Az elektronikáról).

C. Gjuleva: *Tudományos kutatómunka a termelő vállalatokban.*

N. Irabadzsakov: *„Az ideológiák vége", vagy ideológiai diverzió?*

D. Pavlov: *A „megformált társadalom" koncepciója — az imperializmus új szociális mitosza.*

R. Velev: *Kitartó harc a békéért és haladásért.* (A szocialista országok külpolitikai tevékenységéről.)

T. Trendafilov: *A marxista közgazdászok nemzetközi konferenciája.* (A bratislavai értekezletről.)

V. Karakasev: *A bolgár dráma az új évadban.*

NOWE DROGI

Április

Nagyfontosságú szerződések (Az NDK, Csehszlovákia és Lengyelország között létrejött szerződésekről.)

E. Babiuch: *A beszámolási és vezetőségválasztási kampány.*

L. Szulczynski: *Kiesinger szívélyességének határai.* (A nyugatnémet nagy koalíció eddigi működéséről.)

H. Zdanowski: *A hatalomgyakorlás módszerei az Egyesült Államokban.* (Az állami struktúra ismertetése, az érdekcsoportok, az államok és minisztériumok szerepe.)

A. Paszt: *Merre tart Spanyolország?*

W. Michajlow: *A biológia idöszerű ideológiai és filozófiai problémái.*

M. Maneli: *Az egyén és a társadalom érdekközössége.*

A. Zabinski: *A Szocialista Ifjúsági Szövetség és a fiatalok szakmai indulása.*

S. Sobczyk: *A szerződéses gabonatermelés.* (Lengyelországi elvei és adatai.)

F. Tych: *A Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciája, és a PPS-baloldal* (a Nagy Októberi Forradalom idején.)

J. Holzer: *A Lengyel Szocialista Párt és a Lengyel Szociáldemokrata Párt.* (Állásfoglalásaik az 1917. évi forradalomról.)

K. Ostrowski: *Észrevételek a szociológiai kutatások perspektíváiról Lengyelországban.*

W. Wojtynski: *Pedagógusképzés Lengyelországban.*

J. Struminski: *Árreformok a szocialista országokban.*

Kulturális események szemléje.

WEG UND ZIEL

Április

A. Ruschitzka: *Konjunkturális mélypont.* (Az osztrák gazdasági életről.)

L. Spira: *A „kulturális forradalom" és az ifjúság.* (A kínai fiatalság neveléséről.)

Franciaország (Kommentár a franciaországi választásokról.)

F. Marek: *Antonio Gramsci.* (Halálának 30. évfordulójára.)

J. Bellamy: *Az afrikai elit.* (Tanulmány Ghanáról.)

G. Geramiszov: *Játékelmélet és nemzetközi kapcsolatok.* (A nemzetközi stratégiai játszmák variánsairól.)

Vita rovat. (A „dialógus"-ról és más kérdésekről.)

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Ференц ЭРДЕИ: Компетентность и демократия — *Аладарне МОД:* Социальное расслоение в Венгрии — *Шандор ВАРГА:* Роль книги в жизни современной венгерской деревни — *Денеш ЗОЛЬТАИ:* Разграничение прогрессивных направлений и декаданса в музыке — Из документов Великого Октября — МЕЖДУНАРОДНОЕ ОБОЗРЕНИЕ: *Дьердь КАЛЬМАР:* Новая обстановка в Индии — *Иштван РУДНЯНСКИ:* Изменение содержания лозунга об арабском единстве — ОБМЕН ОПЫТОМ: Руководство предприятий при новом хозяйственном механизме (Выступления) — РЕФОРМА НАШЕГО ХОЗЯЙСТВЕННОГО РУКОВОДСТВА И ОБЩЕСТВЕННОСТЬ: *Дьердь ПОГАНЬ:* Хозяйственная реформа и занятость населения

CONTENTS

Expertness and Democracy, by *Ferenc Erdei* — Social Stratification in Hungary, by *Mrs. Aladár Mód* — The Role of Reading in Village Life Today, by *Sándor Varga* — Boundaries of Progressiveness and Decadence in Music, by *Dénes Zoltai* — From the Documents of the Great October Revolution — INTERNATIONAL REVIEW: A New Situation in India, by *György Kalmár* — Change in the Content of the Slogan „Arab Unity", by *István Rudnyánszky* — EXCHANGE OF VIEWS: Company Management in the New Economic Mechanism (Contributions to Debate) — HUNGARIAN ECONOMIC REFORM AND PUBLIC OPINION: The Economic Reform and Employment, by *György Pogány*

Digitized by Google

INHALT

Ferenc Erdei: Fachmäßigkeit und Demokratie — *Frau Aladár Mód:* Soziale Schichtung in Ungarn — *Sándor Varga:* Die Rolle des Buches im heutigen Dorfleben — *Dénes Zoltai:* Grenzlinien der Progression und Dekadenz in der Musik — Aus den Dokumenten des Großen Oktobers — INTERNATIONALE RUNDSCHAU: *György Kalmár:* Die neue Lage in Indien — *István Rudnyánszky:* Inhaltliche Änderung der Parole von der arabischen Einheit — GEDANKENAUSTAUSCH: Betriebsleitung im neuen Mechanismus (Diskussionbeiträge) — WIRTSCHAFTSREFORM UND ÖFFENTLICHE MEINUNG: *György Pogány:* Wirtschaftsreform und Beschäftigung

SOMMAIRE

Ferenc Erdei: Technicité et démocratie — *Mme Aladár Mód:* La structuration de la société en Hongrie — *Sándor Varga:* La livre dans la vie du village d'aujourd' hui. — *Dénes Zoltai:* La démarcation entre progression et décadence en musique — Des documents de la Grande Révolution Socialiste d'Octobre — REVUE INTERNATIONALE: *György Kalmár:* Nouvelle situation en Inde — *István Rudnyánszky:* Changement de contenu du mot d'ordre d'unité arabe — ÉCHANGE DE VUES: La direction de l'éntreprise dans le nouveau mécanisme de l'économie (Opinions) — LA RÉFORME DE L'ÉCONOMIE ET L'OPINION PUBLIQUE: *György Pogány:* La réforme de l'économie et l'emploi.

Digitized by Google

Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat igazgatója
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116–660
Terjeszti: a Magyar Posta
Előfizethető:
– a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél (csekkszámlaszám: 01 915 003)
– a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest, V., József nádor tér 1.)
– és bármely postahivatalnál
Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára
Előfizetési díj: negyed évre 10,50 Ft, fél évre 21,– Ft, egész évre 42,– Ft
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest, V., József Attila u. 3.

Megjelent: 37 800 példányban
Az utolsó kézirat 1967. április 22-én érkezett a nyomdába

67.01418/2 – Zrínyi Nyomda, Budapest. F. v.: Bolgár Imre

INDEX SZÁM: 25 805

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK!

LIBRARY
JUL 10 1967
UNIVERSITY OF CALIFORNIA

6

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

XXII. ÉVFOLYAM
1967. JÚNIUS

Digitized by Google

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

XXII. ÉVFOLYAM, 6.
1967. JÚNIUS

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

NEMES DEZSŐ 3 A Karlovy Vary-i értekezlet

NYERS REZSŐ 16 A szövetkezetek gazdasági szerepe és a szövetkezeti tulajdon jellege (Interjú)

SÁNTA ILONA 26 Vita és egység a pártban

Az Októberi Forradalom évfordulójára

NAGY ERNŐ 37 A szovjet űrkutatás

52 A Nagy Október dokumentumaiból

Nemzetközi szemle

NAGY LÁSZLÓ–DR. SZŰRÖS MÁTYÁS 64 A Német Szocialista Egységpárt VII. kongresszusa

Szemle

KISS RÓBERTNÉ 70 Munkásfiatalok között

Kritika

PÁNDI PÁL 79 Túl a kritikán...

MIKLÓS PÁL 85 A Művészet című folyóirat hivatásáról

Gazdasági reformunk és a közvélemény

FÖLDES ISTVÁN 97 Veszélyezteti-e a vállalati önállóság a fogyasztók érdekeit?

Digitized by Google

Eszmecsere

HORVÁTH LÁSZLÓ 104 Tudományos illúziók és valóságos gondok
DR. MÁRTON GÉZA 113 Döntés-előkészítés és a vezetők kiválasztása

122 **Kis közgazdasági lexikon**

Könyvekről

STUBER ERVIN 126 Dr. Erdős Tibor: A gazdasági növekedés tényezői
M. SOMLYAI MAGDA 129 Az üzemi bizottságok a munkáshatalomért, 1944–48
BAKCSI GYÖRGY 132 Két értékes esszé-gyűjtemény
ERKI EDIT 134 Gáll István: Csapda
BÍRÓ GYULA 136 Sinkó Ervin: Tizennégy nap
SZÖLLŐSY TIBOR 137 G. Ramos: Aszály
KOSÁLY MÁRTA 138 Sadoveanu válogatott művei

140 **Testvérlapjainkból**

36, 69, 96, 103, 121 Raszler Károly grafikusművész rajzai

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon: 124–475
111–400

A CIKKEK SZERZŐI

NEMES DEZSŐ, akadémikus, a Politikai Bizottság tagja, a Pártfőiskola igazgatója
NYERS REZSŐ, a Politikai Bizottság tagja, a Központi Bizottság titkára;
SÁNTA ILONA, a Társadalmi Szemle rovatvezetője;
NAGY ERNŐ, mérnök, a Műszaki Könyvtár lektorátusának vezetője;
DR. DOLMÁNYOS ISTVÁN, kandidátus, egyetemi docens;
NAGY LÁSZLÓ, az MSZMP Központi Bizottságának politikai munkatársa;
DR. SZŰRÖS MÁTYÁS, az MSZMP Központi Bizottságának politikai munkatársa;
KISS RÓBERTNÉ, a Magyar Rádió munkatársa;
PÁNDI PÁL, kritikus;
MIKLÓS PÁL, kandidátus, az Irodalomtörténeti Intézet tudományos munkatársa;
FÖLDES ISTVÁN, újságíró, a Népszabadság szerkesztő bizottságának tagja;
HORVÁTH LÁSZLÓ, Kossuth-díjas, az Országos Gumiipari Vállalat vezérigazgatója;
DR. MÁRTON GÉZA, kandidátus, a Nehézipari Minisztérium Ipargazdasági és Üzemszervezési Intézetének igazgatója;
STUBER ERVIN, egyetemi adjunktus;
M. SOMLYAI MAGDA, kandidátus, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa;
BAKCSI GYÖRGY, a Gondolat Könyvkiadó felelős szerkesztője;
ERKI EDIT, az Élet és Irodalom kritikai rovatának vezetője;
BÍRÓ GYULA, honvédségi népművelési előadó;
KOSÁLY MÁRTA, kiadói szerkesztő
SZÖLLŐSY TIBOR, újságíró

Digitized by Google

NEMES DEZSŐ:

A Karlovy Vary-i értekezlet

Az 1967 áprilisában, Karlovy Varyban megtartott értekezlet — amelyet igen széles körű nemzetközi érdeklődés kisért — nagyon fontos eseménye a nemzetközi kommunista mozgalomnak. Európai tanácskozás volt, amelyen 25 testvérpárt képviseltette magát, de jelentősége több szempontból is messze túllépi kontinensünk határait.

A Karlovy Vary-i értekezlet fő célja az volt, hogy az európai kommunista és munkáspártok megvitassák az európai béke és biztonság megerősítéséért folyó harc továbbfejlesztésének lehetőségeit és feladatait. S Európa békéje elválaszthatatlanul összeforr az új világháború veszélyének elhárításáért folyó küzdelemmel, annak szerves része.

Történelmi tény, hogy a tőkés hatalmak mind az első, mind a második világháborút Európában robbantották ki. Az is tény, hogy az amerikai imperialisták agresszív céljaikhoz Európában találták meg fő partnereiket, a nyugatnémet revansista erőkben. Így támadt fel újra az NSZK-ban a német imperializmus, amely az amerikai segítséget felhasználva, de saját céljait követve fenyegeti ismét szomszédait. Európában tömörítették a NATO fő katonai erőit is. Európa népeinek összefogása tehát döntő jelentőségű a kontinenset fenyegető új háború, s egyben a harmadik világháború veszélyének elhárításáért folyó harcban.

Közismert a szocialista országok messzemenő érdekeltsége a békés alkotómunka nemzetközi biztosítékainak megerősítésében. Ugyancsak ismeretes, hogy fejleszteni kívánják a kölcsönös előnyökön nyugvó gazdasági és kulturális együttműködést a tőkés országokkal is. Az utóbbi években Európa kapitalista országaiban szintén erősödtek azok a törekvések, amelyek javítani akarják a gazdasági, politikai és kulturális kapcsolatokat a szocialista országokkal. Fontos szerepet játszanak ebben a kereskedelmi érdekek, s egyben az, hogy eme országok számára mind terhesebb az Egyesült Államoktól való gazdasági és politikai függés, s lazítani kívánják azt. Nem kisebb jelentőségű azonban az a tény, hogy a szocialista országok részéről fenyegető „kommunista

Digitized by Google

agresszió" meséje — amivel a NATO létrehozását is indokolták —, teljesen hitelét vesztette. Az európai népek tudatába mélyen behatolt az a felismerés, hogy a szocialista országok a béke őszinte hívei és határozott védelmezői, hogy a háborús veszélyt mindenekelőtt a Vietnamban szégyenletes háborút folytató és más agressziós cselekmények egész sorozatát elkövető washingtoni politika és annak fő európai partnere: a nyugatnémet revansizmus képezi.

A NATO politikai válságba jutott, katonai szervezetében Franciaország távozásával mély repedések keletkeztek. A NATO vezető hatalmai azonban különféle erőfeszítéseket tesznek, hogy ezt a hidegháború szülte agresszív tömböt továbbra is fenntartsák s újra megerősítsék. Attól sem riadnak vissza, hogy fasiszta katonai puccsok végrehajtásában nyújtsanak segítséget a legreakciósabb köröknek, és ilyen módon próbálják útját állni annak, hogy valamelyik NATO-ország népe kikényszerítse hazájának kiválását ebből az agresszív tömbből. Ezt tették legutóbb Görögországban, súlyos veszélyt zúdítva a görög népre. Az amerikaiak és partnereik persze a puccsban betöltött szerepük elködösítésével csökkenteni igyekeznek a görög fordulat okozta politikai kompromittálódásukat, de sok sikerre nincs kilátásuk.

Éleseük a harc a NATO-politikát tovább folytató reakciós erők, valamint a katonai tömbök felszámolásáért, s egyben a nyugatnémet revansizmus megfékezéséért, az európai béke biztosításáért küzdő erők között.

Ilyen helyzetben tartották meg tanácskozásukat a Karlovy Vary-i értekezlet résztvevői. Az első olyan európai regionális tanácskozás volt ez, amelyet a kontinens *szocialista és kapitalista* országainak kommunista testvérpártjai közösen tartottak. Együtt vitatták meg azokat a kérdéseket, amelyek a helyzet megítélésében különösen fontosak. Együtt állapították meg a békéért folyó harc fő politikai feladatait, amelyeknek megoldásáért a kommunista pártok közösen küzdenek és szélesítik együttműködésüket más pártok és szervezetek békéért küzdő erőivel. A tanácskozást jellemző messzemenő egyetértés az európai kommunista mozgalom egységének megerősödéséről tanúskodik, s minden bizonnyal kihat a kommunista világmozgalom egységének fejlődésére is.

*

Közös feladat küzdeni a különböző társadalmi rendszerű országok békés egymás mellett éléséért. A pártok és tömegszervezetek a nép erőinek mozgósításával, kormányaik politikájának befolyásolásával küzdenek Európa békéjéért. Elítélik az amerikai agresszorok és a nyugatnémet revansisták támogatását, a washingtoni és bonni politika előtti meghunyászkodást, s ugyanakkor támogatnak minden pozitív kezdeményezést. A szocialista államok a békés együttműködést erősítő külpolitikájukkal is küzdenek Európa biztonságáért és a kontinens országainak gyümölcsöző együttműködéséért.

Digitized by Google

Európa a modern civilizáció bölcsője. Fejlődését két világháború pusztító tüze fékezte le, miközben az Egyesült Államok monopóliumai mindkét világháborún mérhetetlenül meggazdagodtak. De Európa egyik felét megújították a szocialista forradalmak, amelyek előrelendítették a szocialista útra lépett országok fejlődését, és hatalmas békeerőt hoztak létre. A NATO agresszív tömbjével szemben a Varsói Szerződésbe tömörülve, megalkották védelmi szervezetüket, amely biztosítékot nyújt minden tagállamának az imperialista támadások ellen. Európa népeinek azonban közös érdeke, hogy valamennyi európai állam békéjét megbízhatóan garantáló *kollektív biztonsági rendszer* jöjjön létre, és megszűnjenek a katonai tömbök.

Ismeretes, hogy a Varsói Szerződés országai együttesen és különkülön is többször kifejtették azt az álláspontjukat, amely szerint a NATO megszűnése esetén a Varsói Szerződést is megszüntetik. Ezzel együtt azonban egy hatékony biztonsági rendszer létrehozására is szükség van. Ezért állapítja meg a Karlovy Vary-i értekezleten részt vett pártok nyilatkozata: „Minden erőnket latba fogjuk vetni a kollektív biztonsági rendszer létrehozásáért, olyan államközi kapcsolatok teremtéséért, amelyek *kizárják az agresszió bármilyen lehetőségét,* és biztosítják Európa s az egész világ békéjét."

A kibontakozó európai összefogási mozgalmaknak különös időszerűséget ad az is, hogy a húsz évre megkötött NATO-szerződés érvénye 1969-ben lejár. „Ennélfogva felvetődik az a józan alternatíva — mondja a Karlovy Vary-i nyilatkozat —, hogy teremtsük meg a katonai tömböktől mentes Európát."

A katonai tömbök felhasználásáért folyó harc Európa tőkés országaiban összefonódik az Egyesült Államok gazdasági és politikai nyomása elleni küzdelemmel. A NATO az amerikai tőkebehatolásnak is egyik eszköze. E szervezet fennállása óta a nyugat-európai országokba befektetett amerikai tőke több mint nyolcszorosára emelkedett, s az elmúlt évben meghaladta a 15 milliárd dollárt. S ez csupán a közvetlen vállalati befektetések nagysága, amely kiegészül a különböző kölcsönügyletek milliárdjaival, jórészt a fegyverkezési hajsza, a fegyverszállítási üzletek útján. Az amerikai vállalatalapítás, illetve vállalatszervezés különösen jelentőssé vált az Európai Közös Piac országaiban, nagy üzleti lehetőséget biztosítva az amerikai monopóliumoknak a Közös Piac vámfalain belül.

Minthogy a NATO az amerikai monopóliumok európai terjeszkedését biztosító katonai és politikai szervezet — a washingtoni uralkodó körök foggal és körömmel, vesztegetésekkel és fenyegetésekkel, összeesküvések és puccsok támogatásával, a politikai gengszterizmus különféle eszközeivel igyekszenek fenntartani azt, s egyben Európának katonai tömbökre osztását.

Az amerikai tőkeexpanzió az európai monopóliumokat saját országaikban szorongatja. A gazdaságilag megerősödött európai országok fellépnek az amerikai nyomás enyhítéséért; e célból egyes kormányok

Digitized by Google

a NATO reformját is sürgetik, de szakítani a NATO-val mindeddig nem akarnak. A tőkés országokban a katonai tömbök felszámolásáért folyó akció csak szívós küzdelem útján érheti el célját. Sikere nagyban előmozdítaná Európa országainak gazdasági, műszaki és kulturális együttműködését, biztosítaná azt, hogy az öreg, de megifjodó Európa megszabaduljon az amerikai függéstől, és méltóbb szerepet töltsön be a világ népeinek életében. Európa kommunista pártjai előharcosai ennek a küzdelemnek.

*

Az európai béke biztosításának egyik döntő kérdése az NSZK revansista erőinek megfékezése. Természetes tehát, hogy a Karlovy Vary-i értekezlet nagy figyelmet szentelt ennek a kérdésnek. A történelem bizonyos vonatkozásban megismétlődik. Tudvalevő, hogy Hitlerék a „kommunizmus elleni kereszteshadjárat" szennyes lobogóját lengetve szerezték meg a nyugati hatalmak hozzájárulását az első világháborúban szétvert német militarizmus korlátlan felfegyverkezéséhez. Az NSZK revansista elemei ugyancsak a nemzetközi imperializmus előretolt antikommunista osztagának szerepét vállalva kapták meg a nyugati hatalmak hozzájárulását és messzemenő támogatását katonai erőik újjászervezéséhez, s ma már az atomfegyverek birtoklására is törekszenek.

A bonni kormány — bár az amerikai tőkebehatolás a nyugatnémet burzsoázia jelentős részében is növekvő idegenkedést vált ki — védi a NATO-t, mert az nyújt neki menlevelet és messzemenő segítséget revansista politikájához. Ez a segítség veszélybe sodorhatja mindazokat az országokat, amelyeknek kormánya — az NSZK felhasználásának kalandori reményében — támogatja a nyugatnémet burzsoázia revansista politikáját. A kisebb NATO-országok furcsa helyzetbe kerültek: amerikai és angol ösztönzésre azzal az NSZK-val alkotnak közös katonai blokkot, amelynek revansista és újfasiszta erői ellen védelmet keresnek.

A Karlovy Vary-i nyilatkozat megbélyegzi az európai békét fenyegető bonni politikát és aláhúzza a washingtoni kormány felelősségét e politika támogatásáért. „A bonni állam — mondja a nyilatkozat —, amelynek élére revansista és militarista erők kerültek, az Egyesült Államok globális stratégiájának alapvető támaszpontja lett Európában." E „globális stratégiának" szerves része a nyugat-európai országok feletti amerikai hegemónia biztosítása. A washingtoni kormány a nyugatnémet revansistáktól való növekvő félelmet is felhasználja arra, hogy a többi NATO-országgal elfogadtassa az amerikai „védelmet". Ezzel együtt arra szorítja őket, hogy támogassák a bonni „szövetséges" expanziós törekvéseit az NDK ellen.

Ismeretes, hogy a nyugatnémet militaristák háborús céljai között első helyen áll a német munkás-paraszt állam, az NDK bekebelezése. Ezt a célt szolgálja a bonni kormány abszurd igénye egész Németország „egyedüli képviseletére", valamint az NDK területén

Digitized by Google

fekvő Nyugat-Berlin bekebelezési kísérlete és „frontváros"-ként való felhasználása. Az NSZK kormánya a második világháború eredményeként kialakult határokat — így az Odera—Neisse határt — nem hajlandó elismerni, s még a Csehszlovákia feldarabolását megindító, a Szudéta-vidék bekebelezéséről szóló 1938. évi müncheni egyezmény érvénytelenségét is vonakodik tudomásul venni. S a NATO-partnerek — bár egy sincs közöttük, amelyik az NSZK terjeszkedését kívánja, s tudják, hogy a két német állam léte reális valóság, tudják azt is, hogy az NDK védelmét a szocialista országok szilárd összefogása biztosítja — mégis meghajolnak a bonni követelések előtt és mindeddig megtagadták az NDK elismerését.

Egyes kormányok, mint Franciaországé, az Odera—Neisse határt elismerik, de az NDK elismerése kérdésében tartják magukat az NSZK-kormányának hírhedt Hallstein-doktrínájához. Igaz, ez a doktrína elsősorban az NSZK-t gátolja kapcsolatainak fejlesztésében, s a francia uralkodó körök, úgy látszik, szívesen támogatják az NSZK-t abban, ami annak semmi hasznot nem hozhat. Azonban e bonni politika bármiféle segítése szembenáll az európai béke biztosításának alapvető érdekeivel.

A Karlovy Vary-i nyilatkozat megállapítja, hogy a kollektív biztonsági rendszer megteremtése „mindenekelőtt azt igényli, hogy valamennyi állam elfogadja a háború utáni időszakban kialakult reális helyzetet", elismerje a jelenlegi európai határok, beleértve az Odera—Neisse határ, valamint a két német állam közti határ sérthetetlenségét, elismerje a két egyenjogú német állam szuverénitását és elvesse az NSZK uralkodó köreinek abszurd igényét egész Németország képviseletére, elutasítsa az NSZK bármiféle igényét az atomfegyverre, s mondja ki teljes egyértelműséggel a müncheni egyezmény érvénytelenségét.

Egyes NATO-országok kormánykörei, amelyek növekvő érdeklődést tanúsítanak az európai biztonság megszilárdítása iránt, „rugalmasabb" politikát sürgetnek Bonntól; olyat, amely megkönnyíthetné számukra az NDK ellen irányuló bonni politika további támogatását. Azonban az NSZK revansista politikájának semmiféle „rugalmas" átszövegezése nem változtat azon, hogy ez a politika veszélyezteti Európa békéjét, s a fő akadálya annak, hogy kontinensünkön hatékony kollektív biztonsági rendszer lépjen a katonai tömbök helyére.

Tudomásul veszik-e a nyugat-európai államok az Európában kialakult reális helyzetet és a béke megszilárdításának ebből adódó fő követelményeit? Ez ma mindenekelőtt az NSZK-n múlik. Ha az NSZK e józan, a tényleges helyzeten alapuló követelményeket elfogadja, nem lesz egyetlen olyan európai ország sem, amely ezeket továbbra is elutasítaná, s nem lesz egyetlen olyan nép sem, amely döntő többségében ne fogadná örömmel, ha megszabadul a háborús veszély lidércnyomásától. Hogy azonban az NSZK elfogadja ezeket a követelményeket, ahhoz arra is szükség van, hogy Nyugat-Európa többi

Digitized by Google

országa megszüntesse a bonni revansista igények bármiféle támogatását. S ha ezt a célt nehéz is elérni, következetesen küzdeni kell érte.

A Karlovy Vary-i értekezlet támogatja az olyan megegyezéseket is, amelyek fontos részkérdések megoldásával viszik közelebb e célhoz kontinensünk népeit. Semmiféle részmegállapodás — bármilyen fontos kérdésben történjen is — nem változtat azonban azon, hogy a béke hatékony biztosítását célzó követeléseket nem lehet összeegyeztetni a nyugatnémet revanskövetelésekkel és azok támogatásával, hanem éppen ezek visszaszorítását, a velük való szakítást követeli.

Az európai összefogási mozgalom e fő követelményei megfelelnek Európa összes népei, s köztük mindkét német állam népe alapvető érdekeinek, de ellentétben állnak a nyugatnémet monopóliumok imperialista törekvéseivel és e törekvéseket támogató revansista hangulatkeltésével. Közismert, hogy a bonni kormányzat revansista politikája és a különböző tőkés csoportok által támogatott különféle szervezetek propagandája, az NDK elleni eszeveszett hangulatkeltés, a szovjetellenesség, az általános antikommunista propaganda elárasztja az NSZK-t, és szellemi fogságban tartja a lakosság igen nagy részét. Az emberek nemzeti érzéseit ismét a revansizmus és az antikommunizmus mérgével fertőzik, s megvalósítandó feladatként tűzik ki elébük a német imperializmus hagyományos hódító céljait. Ezt nemcsak a propagandára és a revansista szervezkedésre költött százmilliók segítségével érik el, hanem azzal is, hogy üldözik a revansizmus ellen küzdőket, betiltják a kommunista pártot, miközben az újfasiszta pártok és szervezetek teljes szabadságot élveznek. A potsdami szerződés előírásait ebben a tekintetben is durván megsértették, s ez kiváltja mindazon népek mélységes nyugtalanságát és felháborodását, amelyek annyit szenvedtek a náci uralomtól és oly sokat áldoztak szabadságuk kivívásáért.

Az NSZK-ban azonban szívós, elismerésre méltó küzdelmet folytatnak a haladó erők. Fellépnek a revansista kalandorpolitika ellen, az NDK elismeréséért és a két német állam közötti normális viszonyért. Széles körű akció bontakozik ki a demokratikus jogok megnyirbálása ellen, a kommunista párt legalitásáért. A Karlovy Vary-i nyilatkozat — a német fasizmus felett győzelmet arató népek jogos követelése és a háború utáni egyezmények alapján is — állást foglal amellett, hogy minden vonalon támogatni kell „az NSZK haladó erőinek harcát az újnáci szervezetek és mindenféle revans-propaganda betiltásáért", a háborús felkészülést szolgáló bonni rendkívüli törvények hatálytalanításáért, a demokratikus és békeszerető erők, s köztük a Német Kommunista Párt szabad tevékenységéért.

A nyilatkozat kitér az NSZK jelenlegi kormányának nagy propagandával kísért „rugalmasabb" politikájára is. Ismeretes, hogy a Kiesinger—Brandt—Strauss-kormány, a CDU—SPD „nagykoalíciója", kinyilatkoztatta készségét az európai szocialista országokkal való kapcsolatainak megjavítására, a diplomáciai kapcsolatok felvételére is, fel-

Digitized by Google

függesztve eme országokkal szemben a hírhedt Hallstein-doktrínát. Hamarosan kitűnt azonban, hogy a „nagykoalíció" célja e lépésekkel mindenekelőtt az, hogy az NDK elleni expanziós terveihez biztosítsa NATO-partnereinek további támogatását. A „nagykoalíciósok" abban is reménykedtek, hogy diplomáciai kapcsolatoknak más szocialista országokkal való felvételével elérhetik azt, hogy ezek az országok hallgatólagosan tudomásul veszik az NSZK törvénytelen és abszurd követeléseit, vagy ezek egy részét, s propagandájuk legalábbis revanstörekvésük valamiféle tudomásulvételének látszatát keltheti. A nyilatkozat megállapítja — ami egyébként már előzőleg nyilvánvalóvá vált —, hogy a Kiesinger-kormány teljes mértékben fenntartja elődeinek imperialista céljait, s ezeket a jövőben is a kellő határozottsággal kell visszautasítani.

Az NSZK kormányát a helyzet kényszerítette arra, hogy megkísérelje szalonképesebbé tenni, békeszólamokkal köríteni elődeinek politikáját. Az egyedüli képviselet tarthatatlan igényének fenntartásával — csak a Szovjetunióval szemben mondott le erről 1955-ben — Bonn legfeljebb azt érte el, hogy a többi szocialista ország a két német állam közül egyedül az NDK-val tart fenn diplomáciai kapcsolatot.

Kiesingerék elismerték „keleti politikájukról", hogy az meddőnek bizonyult, s ezért felülvizsgálatra szorul. Erre kényszeríti a „nagykoalíciót" a szocialista országok megnövekedett ereje és kapcsolataik jelentős fejlődése, s nem kis mértékben az NDK fejlődésének az NSZK közvéleményére gyakorolt növekvő hatása. Ezért a szidalmak mellett itt-ott elismerő szavakat is ejtenek a „másik Németország" eredményeiről, beszélnek különféle kapcsolatfejlesztési készségükről, de arra mindeddig nem hajlandók, hogy becsületesen elismerjék a „másik Németországot", a szocializmust építő Német Demokratikus Köztársaságot, s vele normális viszonyt teremtsenek. Az olyan kapcsolatfejlesztés azonban, amely fenntartja az NDK el nem ismerését és az „egyedüli képviselet" abszurd igényét, a NATO segítségével folytatja az NDK szuverénitásának állandó megsértését, az NDK állampolgárai nemzetközi jogainak lábbal tiprását — nem egyéb a fellazítási politika reményeivel áltatott rövidlátó politikusok kísérleténél, s kudarcra van ítélve.

Az NSZK kormánya azonban mindeddig ezt a politikát követi, s partnerei — ha csökkenő készséggel is — támogatják ezt a politikát. Az európai biztonságért, a normális kapcsolatokért fellépő erők szembekerülnek az NSZK expanziós törekvéseivel, melyek ma elsősorban az NDK ellen irányulnak. Az NDK „elismerése és szuverén jogainak védelme tehát — állapítja meg a nyilatkozat — az európai biztonságért folyó harc egyik fő feladata lett". Ez a nyugatnémet revansista erők megfékezéséért való harc egyik központi kérdése, ettől függ, hogy sikerül-e keresztülvinni a katonai tömbök felszámolását és létrehozni Európa hatékony kollektív biztonsági rendszerét.

Digitized by Google

Az értekezlet — mint ismeretes — külön nyilatkozatban ítélte el az amerikai imperialisták vietnami agresszióját és külön nyilatkozatot fogadott el a görögországi eseményekről is.

Az értekezlet fő okmánya is megbélyegzi az Egyesült Államokat, amely durván beavatkozik más államok belügyeibe és kiterjeszti barbár agressziós háborúját a vietnami nép ellen; megállapítja, hogy ez a háború a világbékét fenyegeti. A vietnami hazafiak hősies szabadságharca kivívta a világ népeinek mély rokonszenvét és igényli messzemenő támogatásukat. Természetes, hogy a Karlovy Vary-i értekezlet kifejezte az ott képviselt pártok és népek szolidaritását a harcoló Vietnammal, amely saját szabadságáért küzdve védelmezi minden nép elidegeníthetetlen jogát arra, hogy maga döntsön sorsáról.

Az értekezlet Vietnamról szóló nyilatkozata — mint ismeretes — felhívja az európai dolgozókat, az összes európai nemzeteket, mindenkit, „akinek drága a béke és szabadság, hogy erősítsék harcukat a VDK elleni amerikai bombázások és más agressziós lépések feltétel nélküli beszüntetéséért". A nyilatkozatot aláíró pártok kijelentik: e cél érdekében „politikai tömegmozgalmakat szervezünk, pénzt és gyógyszert gyűjtünk, s ha a VDK kormánya kéri, önkénteseket is küldünk".

Vietnam szabadságának biztosítása, s egyben a Kambodzsát és Laoszt is fenyegető amerikai agresszió elhárítása nagy győzelme lesz a népeknek, s a világbékéért küzdő erőknek.

Vietnam népe hosszú évek óta vívja harcát az amerikai imperialisták ellen, s felkészült arra, hogy még hosszú ideig kell kiállnia a legerősebb tőkés hatalom hadigépezete elleni küzdelem minden megpróbáltatását. Ismeretes, hogy e hős nép harcát a szocialista országok, s különösen a Szovjetunió növekvő támogatása és a világ népeinek általános rokonszenve segíti. Az agresszorok meghátrálásra kényszerítését rendkívül megkönnyítené, a győzelem kivívását meggyorsítaná, ha sikerülne elérni, hogy a kínai vezetők végre elfogadják a többször is megismételt javaslatot az akcióegységre Vietnam megsegítéséért. Ez még mindig várat magára. A vietnami nép fokozott támogatása azonban nem várhat.

Nem várhat a görög nép támogatása sem. Az értekezlet erről szóló nyilatkozata megállapítja, hogy a görög katonai államcsínyt „a küszöbön álló választásokon várható vereségtől félve, a királyi udvar és más szélső jobboldali elemek, az Egyesült Államok militarista köreinek támogatásával" készítettek elő és hajtottak végre. A nyilatkozat kifejezi Európa összes demokratikus és békeszerető erőinek igaz érzését, amikor szolidáris a görög haladó erőkkel és követeli a letartóztatottak szabadon bocsátását és a demokratikus szabadságjogok haladéktalan helyreállítását. Glezosz és társai nemcsak a görög nép hősei, hanem minden olyan népé is, amely a náci uralom elleni harcban vérét ontotta.

A görög monarcho-fasiszta puccs, s a NATO vezető hatalmainak

Digitized by Google

e puccsban való közreműködése bizonyítja, milyen hamis az a propaganda, amely a NATO-t a nyugati országok közvéleménye előtt a szabadság és a demokrácia védelmezőjeként tünteti fel. Az Egyesült Államok vietnami agressziója már alaposan megingatta e propaganda hitelét, s most ehhez hozzájárultak a görög események. A liberális és szociáldemokrata kormányzatú NATO-országok vezető köreit két szempontból is nagyon nyugtalanítja a puccsnak nyújtott NATO-segítség. Egyrészt azért, mert közvetlenül kompromittálja saját propagandájukat, s ez újabb politikai nehézséget okoz nekik; másrészt azért, mert a görögországi államcsíny azt is megmutatta, hogy Washington bármely NATO-országban kész a legreakciósabb erőket puccsok végrehajtására sarkallni és a fennálló, gyöngének ítélt kormányok félretolásával hatalomra segíteni. A dán kormány — mint ismeretes — megkísérelte rávenni a NATO-t, hogy ítélje el a görög puccsot. Ahogy mondani szokták, bepanaszolták az ördögöt az öreganyjánál, aki a panaszt persze elhárította.

Kérdéses, hogy Görögország NATO-tagságának a monarchofasiszta puccs útján való védelme megállítja-e a NATO gyöngülését, vagy éppen tovább lazítja-e ezt a szervezetet. Hiszen növelte az ellenszenvet és nyugtalanságot a NATO-val szemben. Most a skandináv országok — köztük két NATO-ország: Norvégia és Dánia — a hírek szerint az úgynevezett Európa Tanácsnál, a NATO-n kívüli nyugat-európai szervezetnél (amelyben az Egyesült Államok nem vesz részt) akarnak valamilyen, a görög puccsot elítélő nyilatkozatot elfogadtatni. Szeretnék ilyen módon is kifejezni aggályukat és közvéleményük nyugtalanságát. Egyesek számára ez ürügyül szolgálhat arra, hogy elvonják a figyelmet *a NATO* közvetlen felelősségéről a görögországi helyzet alakulásáért. Az athéni puccs azonban mégis NATO-puccs, s a görög haladó erők megsegítésének ügye is összekapcsolódik a NATO megszüntetéséért és a katonai tömbök nélkül Európáért folyó akcióval.

•

A jelenlegi európai helyzetnek nagyon fontos vonása, hogy fejlődik a különböző pártállású és világnézetű erők fellépése a béke biztosításáért. E fellépéseikben lényeges eltérések vannak, mind a NATO megítélésében, mind az amerikai befolyás visszaszorításának s a nyugatnémet revansizmus és újnácizmus megfékezésének a kérdésében. De ha lassan is, erősödik az a felismerés, hogy Európa népeinek össze kell fogniuk a béke biztosításáért, s az európai országok gyümölcsözőbb együttműködéséért. E felismerés terjedése a békét kívánó különböző erők fokozódó együttműködésének egyik forrásává vált. A másik forrása pedig a társadalmi haladásért fellépő erők növekvő összefogása. E tekintetben is lényegesek az eltérések mind a demokratikus és szociális fejlődés céljai, mind az értük való kiállás határozottsága tekintetében, de az összefogás fejlődik, mégpedig szoros kölcsönha-

Digitized by Google

tásban a vietnami nép megsegítéséért és az európai biztonságért folyó küzdelemmel.

A Karlovy Vary-i értekezlet természetesen behatóan foglalkozott a béke és a haladás erőinek fejlődő együttműködésével, s az elfogadott okmányok nagy figyelmet fordítanak e rendkívül fontos folyamatra.

A munkásosztály egységes fellépése a nyugat-európai országokban, mint ismeretes, mindenekelőtt a kommunista és szociáldemokrata pártok együttműködésén múlik. Ezt gyakran szenvedélyes viták kísérik a kommunista és a szocialista pártok között, valamint e pártokon belül is, de az élet tapasztalatai és az elvi viták tanulságai az összefogásra irányuló tendenciákat erősítik. A Karlovy Vary-i nyilatkozat a tények alapján állapítja meg, hogy egyes nyugat-európai országokban „a szocialista és szociáldemokrata mozgalmakban új és pozitív jellegű tendenciák mutatkoznak az enyhülés és a kommunistákkal való együttműködés javára". E tendenciák jelentősebbek, mint ahogy ez az egyes pártok hivatalos állásfoglalásaiban és lépéseiben megnyilvánul. Szaporodnak azonban a pártok vezető szerveinek állásfoglalásai és lépései is — különösen Franciaországban, Finnországban és a spanyolországi mozgalmakban — a kommunista pártokkal való együttműködés mellett, mind a pártok viszonyában, mind a szakszervezeti mozgalomban.

Az értekezlet nagy figyelmet fordított azokra a pozitív változásokra is, amelyek egyes országokban a vallási jelleggel szervezett pártokban és egyesületekben, valamint egyházi körökben mutatkoznak. Ezek szintén arról tanúskodnak, hogy erősödik a béke és a szociális haladás ügyét támogató irányzat, s növekszik a készség a kommunistákkal való együttműködésre is. E tekintetben a testvérpártok egy része nemcsak a szocialista országokban, hanem Nyugat-Európában, így Olaszországban, Franciaországban, Spanyolországban is jelentős pozitív tapasztalatokkal rendelkezik. A Karlovy Vary-i értekezlet egyértelműen állást foglalt ezen együttműködés mellett és hangsúlyozta továbbfejlesztésének fontosságát.

A nyilatkozat — mint ismeretes — felhívással fordult az európai országok különböző társadalmi rétegeihez, a munkásosztály és a parasztság mellett az értelmiségiekhez, külön az ifjúsághoz, meg a nőkhöz, hogy egyesítsék erőiket a népek által annyira kívánt béke megerősítéséért, az európai összefogásért folyó mozgalomban. Nem hagyta figyelmen kívül azt a fontos tényt sem, hogy a nyugat-európai burzsoázia táborában is jelentős erők lépnek fel az amerikai függés csökkentéséért és felszámolásáért, az európai összefogás fejlesztéséért s Európa békéjének biztosításáért. A nyilatkozat tehát azokhoz a polgári csoportosulásokhoz, azaz tőkés csoportokhoz és politikai képviselőikhez is fordul, akik hajlandók támogatni az európai biztonság politikáját.

A nyugat-európai országok kommunista pártjai és más haladó

Digitized by Google

erői számára belpolitikai kérdés, hogy a béke és a nemzeti önállóság védelmében burzsoá politikai erőkkel is együttműködésre törekedjenek. Ez nem egyszerű feladat, hiszen az uralkodó osztályokhoz tartozó tőkés körökről és képviselőikről van szó, akik antikommunisták, a munkásság sok követelésével nem rokonszenveznek, vagy éppen kifejezetten szembenállnak vele. De ha ezek a tőkés körök, saját érdekeikből és a helyzet reális megítéléséből kiindulva, az Egyesült Államoktól való függés ellen, az európai biztonság megszilárdításáért és az európai együttműködés fejlesztéséért lépnek fel, ha kormányuk politikáját ilyen irányban kívánják befolyásolni, illetve megváltoztatni, ebben számíthatnak országuk haladó erőinek megfelelő támogatására, mégpedig annál inkább, minél jelentősebb *politikai megállapodásra* jutnak az e célokért küzdő haladó erőkkel.

A Karlovy Vary-i értekezlet részvevői állást foglaltak amellett, hogy a tömegek összefogásának erejével kell támogatni minden olyan kezdeményezést, amely előbbreviheti az európai *együttműködés* fejlesztésének ügyét. Támogatják az összes európai államok értekezletének összehívását e kérdések megtárgyalására. Az *európai kollektív biztonsági rendszer* megteremtését segíti a különböző társadalmi rendszerű országok államközi kapcsolatainak fejlesztése. Ez a nagy ügy azonban lassan haladna, vagy meg is rekedne, ha csak az államközi kapcsolatokra korlátozódnék. A cél eléréséhez a békeakciók sokirányú kibontakoztatására van szükség. Ezt szolgálhatja *Európa népeinek kongresszusa a békéért,* amelyről Kádár János elvtárs szólott a Karlovy Vary-i értekezleten elmondott s általános egyetértéssel fogadott, ismert beszédében.

Az értekezlet előkészítése folyamán egyes pártok részéről felmerült olyan aggály — Kádár elvtárs Karlovy Vary-i beszédében ezt is érintette —, hogy ha az európai béke és biztonság kérdését a kommunista pártok tanácskozása tárgyalja meg, akkor ezzel nem szűkítjük-e a tömegek mozgósítását, az állami politika lehetőségeinek körét. A tömegmozgósítást illetően ez az aggály a kapitalista országok békemozgalmára, az állami politika lehetőségeit illetően pedig a szocialista országok külpolitikájára vonatkozik. Ezeket az aggályokat az értekezleten részt vett pártok nem osztották, s Kádár elvtárs is kifejtette, hogy miért nem tartjuk helytállónak őket. Úgy véljük, hogy az értekezleten résztvevő testvérpártok mindegyikének saját országában végzett munkája és együttes tevékenysége véglegesen el fogja oszlatni az ilyen aggályokat.

•

A Karlovy Vary-i értekezletet az európai kapitalista országokban működő kommunista pártok kezdeményezték, mégpedig a múlt év márciusában Bécsben tartott tanácskozásukon. Abból a meggondolásból indultak ki, hogy az ilyen tanácskozás segíteni fogja a kommunista pártok további harcát az európai békéért és együttműködésért,

Digitized by Google

s egységes állásfoglalásuk hozzájárul a békéért küzdő többi erővel való együttműködésük kiszélesítéséhez. A javaslattal egyetértő pártok, kölcsönös konzultációk eredményeként, kiküldtek egy szerkesztő bizottságot, hogy készítse elő az értekezlet elé terjesztendő anyagokat, megbízták a francia és lengyel testvérpártot, hogy a nyilatkozat-tervezet előzetes szövegét készítsék el és a szerkesztő bizottság ülését szervezzék meg. A szerkesztő bizottság ez év februárjában Varsóban összeült, hogy a reá bízott feladatot elvégezze. Ugyanakkor a részt vett pártok megállapodtak az értekezlet összehívásának időpontjában és helyében, s felkérték a csehszlovák testvérpártot annak megszervezésére. Egyben megbízták az olasz és a csehszlovák testvérpártot, hogy a vietnami nép támogatásáról szóló okmány előzetes tervezetét készítse el és terjessze a szerkesztő bizottság elé. Közvetlenül a Karlovy Vary-i értekezlet előtt a szerkesztő bizottság ismét összeült, hogy a további munkát elvégezze. A görög eseményekről szóló nyilatkozat elfogadására vonatkozó javaslatot Karlovy Vary-ban terjesztette elő a görög testvérpárt, s ezt az értekezlet a vietnami háború elleni felhívással együtt haladéktalanul elfogadta.

A Karlovy Vary-i értekezlet résztvevői egyöntetű elismeréssel adóztak a lengyel és csehszlovák, valamint a francia és az olasz testvérpártnak a tanácskozás előkészítésében kifejtett munkájukért és megköszönték azt.

Az értekezlet, amint erről már szóltunk, teljes egyhangúsággal fogadta el a beterjesztett okmányokat. A tanácskozáson részt vett 25 párt egyike, a Svéd Kommunista Párt csak megfigyelővel képviseltette magát. De a svéd elvtárs is felszólalt és ismertette pártjának az amerikai imperialisták vietnami agressziója ellen, a nyugatnémet revansisták megfékezéséért, az európai biztonságért vívott harcát. Ennek kapcsán természetesen kifejtette pártja állásfoglalását azokban a fő kérdésekben, amelyek az értekezlet napirendjén szerepeltek, s ez az állásfoglalás megegyezett a tanácskozás részvevőinek egységes állásfoglalásával. A svéd megfigyelő tájékoztatóját a testvérpártok küldöttségei az értekezlettel való szolidaritás kifejezéseként értékelték.

A Karlovy Vary-i értekezlet létrejötte egyebek között annak is eredménye, hogy érvényesül a testvérpártok szuverén joga arra, hogy teljesen önkéntesen közös tanácskozást tartanak mindazok a pártok, amelyek ezt hasznosnak és szükségesnek vélik. Egyetlen pártot sem szabad és nem is lehet kényszeríteni a részvételre, ha az erre nem hajlandó, s a tanácskozás célszerűségéről vagy saját részvételének helyességéről a konzultációk eredményeként nincsen kellően meggyőződve. Ugyanakkor egyetlen párt sem vonhatja kétségbe a többi testvérpártnak azt a jogát, hogy tanácskozásukat megtartsák, ha ezt így látják helyesebbnek.

Néhány európai testvérpárt — mint ismeretes — nem vett részt a Karlovy Vary-i értekezleten. A tanácskozáson részt vett pártok

Digitized by Google

azonban — s erre Kádár elvtárs is kitért beszédében — jól tudják, hogy a távolmaradt pártok is kiveszik részüket az európai béke megszilárdításáért és az európai együttműködés fejlesztéséért folyó harcból.

A NATO-politikát védelmező és az antikommunizmus erejének gyöngülése miatt nyugtalankodó nyugati lapok, amelyek eddig is szorgalmasan ócsárolták a kommunista pártokat, ezután is ezt teszik: minél reakciósabbak, annál inkább. Sokáig azzal az érvvel is próbálták diszkreditálni testvérpártjainkat, hogy „nem mernek" közös tanácskozást tartani, mert félnek ennek vagy annak a pártnak a távolmaradásától. Különféle zavarkeltő kombinációkat fűztek a közben mind gyakoribbá vált két- és többoldalú tanácskozásokhoz. Kellett valamit mondaniuk a Karlovy Vary-i értekezletről is, mert tudják, hogy ez olyan jelentős politikai eseménye Európának, amelyről nem lehet hallgatniuk. Kezdték azzal, hogy az értekezlet kudarcát jósolták, hiszen ezt szerették volna. Folytatták a többi között azzal, hogy a távolmaradt pártokat dicsérték, azt remélve, hogy e pártok útját fogják állni együttműködésünk továbbfejlődésének. Úgy vélik, hogy e pártokat különféle koholmányokkal is az értekezlet részvevői, vagy legalábbis a részvevők egyike-másika ellen fordíthatják. E koholmányokhoz tartozik az állítólagos „új centrum" létrehozásának „titkos terve", amelyekből természetesen egy szó sem igaz.

Az viszont igaz, hogy a kommunista pártok véleménycseréjére, ennek alapján a fő kérdésekben állásfoglalásaik egyeztetésére és együttműködésük erősítésére, az imperializmus elleni akcióegység kifejlesztésére nagyon is szükség van. Ezt a célt szolgálta európai viszonylatban, igen eredményesen a Karlovy Vary-i értekezlet. Ez a tanácskozás egyben ismételten demonstrálta, hogy meghiúsultak mindazoknak a reményei, akik a nemzetközi kommunista mozgalomban keletkezett nehézségek láttán azt várják, hogy a kommunista mozgalom, korunk legjelentősebb világmozgalma szétaprózódik, s erejét veszti. A regionális tanácskozások sorozata már eddig is csattanós cáfolata volt az ilyen jóslatoknak. A Karlovy Vary-i értekezlet — amely kiemelkedő helyet foglal el a regionális értekezletek sorában — jelentősen hozzájárult a kommunista mozgalom egységének szilárdításához. Az európai testvérpártok fejlesztik együttműködésüket, tömörítik soraikat kontinensünk munkásosztálya és népei javára, s mindazok javára, akiknek drága az európai és a világbéke ügye.

Digitized by Google

A szövetkezetek gazdasági szerepe és a szövetkezeti tulajdon szocialista jellege

Interjú **Nyers Rezső** elvtárssal

Az utóbbi hónapokban viták bontakoztak ki a szövetkezetek szerepének megítélése körül és a szövetkezeti tulajdon jellegéről. A helyes álláspont kialakításának elősegítése érdekében felkértük Nyers Rezső elvtársat, az MSZMP Központi Bizottságának titkárát, hogy adjon választ néhány sokat vitatott kérdésre.

Kérdéseinket és Nyers Rezső elvtárs válaszát a következőkben közöljük.

Milyen szerepet játszanak ma hazánk gazdasági életében a szövetkezetek, milyen kiterjedésű a szövetkezeti szektor?

Hazánk szövetkezeti mozgalma széles kiterjedésű, nagy tömegeket foglal magában, és belső összetételére egyre inkább a sokszínűség a jellemző. Szerintem nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy *a magyar szocialista szövetkezeti mozgalom mostanában* — a természetből vett hasonlattal élve — *a virágzás állapotába jutott.*

A szövetkezésnek *három fő típusa* nyert polgárjogot népgazdaságunkban. Az első típust a *termelési szövetkezések* képviselik. E kategóriába tartoznak a mezőgazdasági termelőszövetkezetek, a kisipari szövetkezetek, a háziipari szövetkezetek, s a különféle termelési kooperációk és társulások. A második típust a *fogyasztási szövetkezések* jelentik. Ide tartoznak mindenekelőtt a fogyasztási szövetkezetek (a korábbi földművesszövetkezetek), melyeknek fő funkciója ma már a kiskereskedelem, és amelyek lényegében a fogyasztói háztartások szövetkezeti egyesüléseinek tekinthetők abban a körben, amelyben működnek. Funkciójuk lényegét tekintve ide tartoznak még a lakásszövetkezetek is. A harmadik típusba az *értékesítési szövetkezetek* sorolandók, mindenekelőtt a mezőgazdasági termékeket értékesítő megyei szövetkezetek, a tejszövetkezetek stb.

Digitized by Google

A típusokba sorolást a szövetkezetek elsődleges céljai alapján lehet elvégezni, de figyelembe kell venni, hogy a gyakorlatban a szövetkezetek *csak akkor felelhetnek meg rendeltetésüknek,* ha fő tevékenységük mellett *kisegítő* vagy *melléktevékenységüket* is kifejlesztik. A termelőszövetkezetek például értékesítenek is, a fogyasztói szövetkezetek termelnek, értékesítenek is.

Ha azt vizsgáljuk, hogy *milyen fejlettségűek* hazánkban a különböző szövetkezési típusok, azt kell megállapítani, hogy a termelési és a fogyasztási szövetkezések teljesen kifejlett és megszilárdult állapotban vannak. Nem mondható ez viszont az értékesítési szövetkezésekre és az olyasfajta fogyasztói jellegű szövetkezésekre, mint a lakásszövetkezetek. Különösen ez utóbbiaknál szükséges még a szövetkezések gazdasági tartalmát és közösségi oldalát sok szempontból fejleszteni.

Ami a *szövetkezeti szektor méreteit és gazdasági súlyát* illeti, ezt több szempontból lehet megközelíteni és értékelni, s az eredmény nem minden esetben lesz teljesen azonos. De mindenfajta megközelítésben jelentősnek kell neveznünk hazánkban a szövetkezeti szektort. Ha a *dolgozó lakosság megoszlását* nézzük, akkor azt látjuk, hogy a dolgozók 30—31 százalékát a szövetkezetek foglalkoztatják. Főleg a mezőgazdaságban van döntő súlyuk: itt az ágazat dolgozóinak 76 százalékát a szövetkezetek foglalkoztatják. Ha azt nézzük, hogy milyen aránnyal szerepel a szövetkezeti szektor *a nemzeti jövedelem forrásai között,* akkor 20—22 százalékos részesedést látunk. Ha azt mérlegeljük, hogy *milyen szerepe van az áruforgalomban,* a pénzjövedelmek realizálásában, akkor megállapíthatjuk, hogy a kiskereskedelmi áruforgalomnak mintegy 30 százalékát a szövetkezeti szektor bonyolítja le. Vagyis olyan méretű tevékenységről van szó, hogy a szövetkezetek gazdasági eredményeitől nem kis mértékben függ az egész népgazdaság fejlődése, az életszínvonal általános emelkedése. Tehát ösztönözni a szövetkezetek fejlődését — ez érdeke az államnak és érdekük azoknak is, akik nem a szövetkezeti szektorban dolgoznak.

A szövetkezésnek Magyarországon *több mint nyolc évtizedes múltja van,* s ez a múlt nem lebecsülendő. A szövetkezeti szektor mai méretei mégis szorosan a *szocialista átalakuláshoz* kapcsolódnak. A mai, erős, nagy szövetkezeti mozgalom és szövetkezeti gazdaság *a szocializmus szülöttje,* s csak a szocializmus tehette ilyen naggyá és erőssé. Ennek az az oka, hogy a szövetkezetek egyrészt szervesen hozzátartoznak a szocializmus egész eszméköréhez, másrészt olyan gazdasági alakulatok, melyek képesek beleilleszkedni a szocialista tervgazdálkodás rendszerébe és jól tudnak abban boldogulni.

Nyers elvtárs véleménye szerint gazdaságilag törvényszerű-e és hosszú időre szóló-e hazánkban a szövetkezeti szektor léte és fejlődése, vagy csupán gyakorlati

Digitized by Google

politikai megfontolások eredménye, és mint ilyen, átmeneti jelenség?

A szövetkezeti mozgalom *kezdeti fejlődésének* egyik forrása kétségtelenül a hagyomány és az a politikai felismerés volt, hogy bizonyos gazdasági területen a szövetkezetek könnyebben elfogadható formái a szocialista gazdálkodásnak, s hogy az érintett tömegek könnyebben megértik, hamarabb támogatják ezeket. Elsősorban a kisárutermelő rétegekre, a parasztságra és a kisiparosságra jellemző ez. Ezen rétegek számára ugyanis a szövetkezésnek a gyakorlatban eléggé széles skálája alakítható ki, a skála kezdetén a gazdasági kooperációval és végén a gazdaságok szövetkezeti jellegű integrációjával. A kisárutermelők a gyakorlatban viszonylag könnyen felismerik a szövetkezeti kooperáció előnyeit, megismerik a szövetkezeti kollektív gazdálkodás formáit és módszereit, a kooperációkban létrejön a közös szövetkezeti tulajdon, s ezzel megteremtődnek a legfontosabb anyagi és személyi feltételei a szövetkezeti jellegű gazdasági integrációnak, például a mi termelőszövetkezeteinknek. *Lenin* zseniális szövetkezeti terve, melyet életének utolsó éveiben vázolt fel cikkeiben és beszédeiben, éppen ezen a gyakorlati felismerésen épül fel, és azt célozza, hogy a kisárutermelőket a gazdasági kooperáció útján az integrált szövetkezeti gazdaság felé vezesse. Lényegileg ezt az utat járta a magyar szövetkezeti mozgalom is az 1945 és 1961 közötti időszakban.

Nem tagadhatjuk tehát, hogy a szövetkezetek létrejöttében nagy szerepük van olyan tisztán gyakorlatias politikai megfontolásoknak is, hogy ez úton gyorsabban nyerjük meg a szocializmusnak a kistulajdonosokat. De ez még korántsem minden, ez még nem érinti *a szövetkezés elterjedésének és létezésének mélyebb okait.*

Felmerül ugyanis az a kérdés: *miért léteznek a szövetkezetek a megszilárdult szocialista viszonyok között is?* Ha erre keressük a választ, azt találjuk, hogy a szövetkezeti szektor létezése mellett szóló legdöntőbb okok és érvek mélyebbek az előbbieknél és *közgazdasági természetűek.* Ezek az okok a következők:

— A szövetkezet, mint a szocialista gazdálkodás *nagy mozgékonyságú* formája, előnyös a társadalom szempontjából ott, ahol a *gazdasági tevékenység természete szerint decentralizált,* ahol *a termelőerők koncentrációja és centralizációja nem nagymértékű.* A kis- és középméretű gazdasági tevékenységben a szövetkezetnek olyan előnyei vannak, mint a kisebb igazgatási apparátus, az egyszerűbb adminisztráció, a tevékenység gyorsabb átcsoportosítási lehetősége, a piaci hatásokra való gyorsabb reagálás. Ilyen területeken a szövetkezet lehet az egész társadalom szempontjából a legracionálisabb, vagyis — népiesen szólva — a legolcsóbb gazdasági formáció.

— Olyan gazdasági tevékenység esetében, amikor *egy viszonylag nem nagy közösség közvetlen érdekeinek szolgálata*

Digitized by Google

a gazdasági cél, az a legcélszerűbb, hogy e tevékenységet *az érintett embercsoport közös vállalkozásaként* szervezzék meg és bonyolítsák le, tehát szövetkezeti formában. Ilyen gazdasági cél például bizonyos területen az együttélő emberek javakkal való ellátása vagy munkaalkalmak teremtése, közös vállalkozás révén. A szövetkezet azért előnyös formáció ehhez, mert itt mindig a tagok érdeke lehet az elsődleges, a döntő szempont, és mert a közös üzemben érvényesíthetőek a tagok szolgálatához igazodó sajátos jövedelmezőségi, termelékenységi célok.

— Ahol a gazdasági tevékenységben *lényegesen nagyobb szerepe van az élőmunkának, mint a gépeknek* és a gépi technikának, ott sok előny származik abból, ha az érintett dolgozók szövetkezeti közösség keretében maguk tevékenykednek közös vállalkozókként és viselik az e tevékenységgel járó gazdasági kockázatot.

Ha e három tényezőt együttesen számba vesszük, arra a következtetésre jutunk, hogy a szövetkezetek természetes és előnyös működési területei főként *a mezőgazdaság, a kézműipar, a kiskereskedelem, a szolgáltatás és a mezőgazdasági termék-értékesítés.*

Az említett tényezők mint gazdasági törvényszerűségek együttesen a szövetkezetek létét és fejlődését eredményezik. De persze csak végső fokon, mintegy tendenciaként. Mert a valóságos szövetkezeti mozgalom mégsem pusztán tükörképe az objektív gazdasági okoknak. A szövetkezet csak ott lehet életképes, ahol az élő emberek *elfogadják azt, tevékeny részesei akarnak lenni annak.* A tagoknak a gazdasági közösség keretében való gondolkodása, közösségi szemlélete és magatartása — ez nélkülözhetetlen feltétele a jó szövetkezetnek. Ahol ez hiányzik, ott hiába vannak gazdasági okok.

Mindezt végülis abban összegezném, hogy a szövetkezeti szektor Magyarországon *nem csupán gyakorlati politikai megfontolásokból létezik, hanem az objektív, akaratunktól független gazdasági törvényszerűség is ez irányban hat.* Nem volna helyes, ha bárki is olyanformán gondolkodna a szövetkezetekről, hogy ezek csak azért léteznek a szocializmusban, mert ez a kisebb ellenállás útja, és mert célszerű, hogy ez úton engedményt tegyünk a polgári gondolkodás maradványainak. *Nem politikai opportunizmus tehát a szövetkezetek létének alapja, hanem gazdasági törvényszerűség.*

Milyen hasonlóságot és milyen elvi különbséget lát Nyers elvtárs az új gazdasági mechanizmusban működő állami vállalatok és szövetkezetek között?

Az új gazdasági mechanizmusban *bizonyos fokig közeledik majd egymáshoz a két gazdálkodási forma.* Az állami vállalatok dolgozóinak anyagi érdekeltsége némileg közeledik a szövetkezeti tagokéhoz, a szövetkezetek üzemvitele, gazdálkodási rendszere és a tagok mun-

Digitized by Google

kadíjazása pedig közelebb kerül az állami vállalatokéhoz. Mégis az állami vállalat és a szövetkezet a jövőben is *egymáshoz hasonló, de egyuttal egymástól különböző két gazdasági forma lesz.* Nézzük meg először talán a *lényeges különbségeket.* Ezek a következő három csoportba foglalhatók:

— Minden állami vállalatnak lényege, hogy *az állam* (az össztársadalom) gazdasági vállalkozása. Ezzel szemben minden szövetkezetnek lényeges jellemzője, hogy *a benne egyesült tagok* gazdasági vállalkozása. Az első esetben az állam nyújtja a vállalkozás megkezdéséhez szükséges anyagi alapokat, az állam rendelkezik a jövedelemmel, s a dolgozók részesedését is állami rendelkezés szabályozza. A második esetben a szövetkezeti tagok fedezik a kezdéshez szükséges anyagi alapokat és ők rendelkeznek a szövetkezet jövedelmével.

— Az állami vállalatok *vezetési rendszerének* lényege az *egyszemélyi* igazgatás, a szövetkezetekének ezzel szemben a *kollektív* igazgatás. Nyilvánvaló, hogy egyetlen állami vállalat közgyűlésén sem jelenhet meg az állampolgárok összessége, hogy tulajdonosi jogait gyakorolja. A demokrácia tehát csak az ellenőrzésben érvényesíthető, részint a szakszervezetek útján, részint a társadalmi nyilvánosság révén. A szövetkezeti tagok azonban közvetlenül megjelenhetnek szövetkezetük közgyűlésén, és így a legfontosabb kérdésekben mindig lehet demokratikus döntést hozni.

— Periférikus jellegű, de a mezőgazdasági termelőszövetkezetek vonatkozásában lényeges különbség az, hogy itt a közös gazdaság mellett *háztáji gazdaság* is van, ahol (a családi művelésre korlátozva) megvan a termelőeszközök egyéni tulajdona. Állami vállalatokban ilyesmi természetesen nincs. De hozzátehetem, hogy a többi szövetkezeti fajtában sincs ehhez hasonló intézmény, sem a kisipari, sem a fogyasztási, sem az értékesítő szövetkezetekben.

De helytelen volna, ha csak a különbségeket vennénk észre, és *a lényeges kérdésekben mutatkozó hasonlóság* felett elsiklanánk; annál is inkább, mert ez a hasonlóság olyan jellegű, amely a gyakorlat síkján nagyon közel hozza egymáshoz e két gazdálkodási formát. Nos, az *elvi hasonlóságot* véleményem szerint a következőkkel lehet jellemezni:

— Mindkét gazdasági forma — természetesen mindegyik csak akkor, ha a számára megfelelő területen alkalmazzák — alkalmas arra, hogy tevékenysége során *összhangba hozza egymással a társadalmi érdekeket, a dolgozói kollektívák közös érdekeit és az egyéni érdekeket.* Igaz, hogy az állami vállalatok tevékenységét elsősorban az össztársadalmi érdeknek kell vezérelnie, a szövetkezetét pedig a tagok csoportérdekeinek. Ez a

Digitized by Google

különbség azonban meglehetősen kiegyenlítődik azzal, hogy a szövetkezeti tagok lényegileg teljes egészében maguk viselik a gazdálkodással járó kockázatot és anyagi következményeket, az állami vállalatok dolgozói viszont csak részben, minthogy itt az állam garantálja a bérek kifizetését.

— A jövőben mindkét forma *a szocialista vállalatokra jellemző belső szervezési és elszámolási rendszert alkalmazza* (ma a mezőgazdasági termelőszövetkezetek még csak bizonyos kezdetlegességgel teszik ezt). Bizonyos különbségekkel ugyan, de elvileg hasonló lesz a jövedelem-érdekeltség, a bérezés és a munkadíjazás rendszere, a tagokkal illetve a dolgozókkal kötött munkaszerződések rendszere.

— Az állami gazdaságirányítás közgazdasági eszközei révén mind a vállalatok, mind a szövetkezetek vonatkozásában kellőképpen biztosítható az, hogy *a dolgozók jövedelme tervszerűen, a népgazdasági tervben előirányzott mértékben növekedjen.* Ugyanígy mindkét vonatkozásban biztosítható a *felhalmozási alapok* tervszerű képzése és az állam szempontjából is gazdaságos felhasználása.

A hasonlóságok tehát a társadalom számára legfontosabb szempontból jelentkeznek. A különbségek és a hasonlóságok egybevetése azt mutatja, hogy az állami vállalat is, a szövetkezet is magában hordozza annak lehetőségét, sőt az arra való tendenciát, hogy a szocialista tervgazdálkodás keretében hatékonyan és eredményesen működjön a *társadalmi tervcélok* megvalósításán. Ez kellő alapot nyújt ahhoz, hogy *mindkettőt szocialista jellegű vállalkozásnak tekintsük.*

Nyers elvtárs egyik legutóbbi beszédében azt olvastuk, hogy véleménye szerint nem helyes az állami tulajdont következetesen szocialista jellegűnek, a szövetkezeti tulajdont pedig nem következetesen szocialista jellegűnek tekinteni. Kérjük, hogy fejtse ki ezzel kapcsolatos érveit.

Valóban igaz, hogy *helytelennek tartom az ilyesfajta megkülönböztetést.* A szövetkezeti tulajdon csoporttulajdon, az állami tulajdon pedig össznépi tulajdon; ebből azonban nem következik az, hogy az egyik *következetesen* szocialista, a másik pedig *kevésbé* szocialista. Sietek hozzátenni, hogy nemcsak én vallom ezt, hanem bizonyos ideje az egyetemeken is, a pártszemináriumokon is így tanítják ezt a szocializmus politikai gazdaságtana keretében. Legfeljebb azt tenném hozzá, hogy én azt a megfogalmazást is pontatlannak, a felületen mozgónak tekintem, hogy az egyik a szocialista tulajdonnak *alacsonyabb,* a másik pedig a *magasabb* formája. Ez a meghatározás sem tapint rá a lényegre, a *formai különbséget* pedig jobban kifejezi az, hogy a szövetkezeti a *szűkebb körű,* az állami pedig a *szélesebb körű* szocialista tulajdonforma.

Digitized by Google

A probléma és a félreértés nagyrészt valószínűleg onnan ered, hogy sokan emlékeznek a 15—20 évvel ezelőtti időkre, a szocializmus építésének kezdetére, amikor valóban *joggal használtuk* a mezőgazdasági termelőszövetkezetekre a „nem következetesen szocialista" jelzőt (s az irodalomban persze még jó ideig tovább élt ez a meghatározás). Az akkori mezőgazdasági szövetkezetekre vonatkoztatva helyesnek látom ezt a jelzőt, sőt a mezőgazdasági szövetkezetek *mai alacsonyabb formáira:* a tszcs-kre, a termelési szakszövetkezetekre vonatkozóan is helyesnek tartom. Azért helyeslem, mert ezekben még túlnyomórészt egyéni termelés folyik, túlnyomórészt egyéni tulajdonban levő földön és termelőeszközökkel, s bár a közös tulajdon és a közös tevékenység fokozatosan bővül, de ma még kisebbségben van. Ezek valóban *alacsonyabb fokú szövetkezetek* (de nem *a szövetkezeti tulajdon* az alacsonyabb fokú, hanem *maguk ezek a szövetkezetek),* mert túlnyomórészt még csak az egyéni termelők kooperációját, részleges közös tevékenységét valósítják meg. Vagyis a szocialista vonások (a szövetkezeti tulajdon és a közös munka) keverednek bennük a nem szocialista vonásokkal (az egyéni tulajdonnal és a magánmunkával). Nem volna azonban helyes, ha a mai mezőgazdasági termelőszövetkezetek, a kisipari és a fogyasztási szövetkezetek *következetesen szocialista voltát* vitatnánk.

Mi a döntő érv amellett, hogy a szocialista tervgazdálkodásban *a szövetkezeti tulajdon következetesen szocialista jellegű?* (Kapitalista gazdaságban természetesen sem az állami, sem a szövetkezeti tulajdon nem szocialista jellegű.) Az egyik döntő érv az, hogy a mai szövetkezeti tulajdon csak kis, mondhatni elenyésző hányadában a tagok összeadott (és kilépés esetén kivihető) *egyéni tulajdona.* Tulajdonképpen csak a szövetkezeti részjegyek tekintendők ilyeneknek, továbbá a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a földalapnak ma még 78 százaléka. Ismeretes, hogy fokozatosan, viszonylag lassan, de biztosan, ez az utóbbi is szövetkezeti tulajdonná válik. A második döntő érv, hogy a szövetkezeti tulajdon *sohasem válik magántulajdonná,* mert nem osztható fel egyének között. A felosztható vagyonnal szemben ott állnak a szövetkezet kötelezettségei, nemcsak a tagokkal, hanem az állammal szemben is, a fel nem osztható vagyonrészt pedig megszűnés esetén más szövetkezetek öröklik. A harmadik döntő érv az, hogy a szövetkezetekben *a termelés közös, az elosztás szocialista jellegű,* a gazdasági döntéseket pedig a *személyi felelősség,* nem pedig a vagyoni állapot alapján hozzák.

Felmerül persze az a kérdés is, hogy képes-e a szűkebb körű szocialista tulajdon, a szövetkezeti csoporttulajdon ugyanúgy megfelelni a gyakorlatban a *társadalom érdekeinek,* mint az állami tulajdon, vagyis az ennek alapján működő vállalat? A gyakorlati tapasztalatok szerint képes erre, persze csak akkor, ha a szövetkezeti formát olyan területen alkalmazzuk, amelyen a termelőerők koncentráltsága, az együttdolgozók személyi kapcsolatainak jellege indokolja ezt. Szövetkezetnek csak ott van létjogosultsága, ahol a gazdasági tevékenységnek a tagok az *elsőrendű érdekeltjei,* s a társadalom egésze csak közvetve van

Digitized by Google

érintve benne. Ilyen körülmények között éppen a szövetkezet lehet a következetesen szocialista vállalkozási forma. Olyan gazdasági tevékenység esetében viszont, amelyben a *társadalmi gazdaság egésze* elsőrendűen érdekelve van (például a nehéziparban, a vegyiparban, általában a koncentrált nagyiparban), nyilvánvalóan az állami vállalat a következetesen szocialista megoldás.

A félreértések elkerülése végett meg kell jegyeznem, hogy az eddig mondottak *a gazdasági formák konstrukciójára vonatkoznak*, nem pedig a gazdálkodás *tényleges gyakorlati tartalmára*. Ebben az utóbbi vonatkozásban bizony számos szövetkezetre, de számos állami vállalatra is érvényes még, hogy nem következetesen szocialista. Dehát ez esetben a gyakorlatnak az elvtől való átmeneti elmaradásáról van szó.

Végül arra kérünk választ: véleménye szerint milyen elveket helyes követniük a kommunistáknak a népgazdaság szövetkezeti szektora fejlesztésének és perspektívájának kérdésében?

Véleményem szerint a mi időnkben az a helyes, ha a kommunisták alapállása ebben a kérdésben ugyanaz, mint *Lenin* alapállása, az ő állásfoglalása volt az 1920—24-es években. Vagyis *el kell vetnünk a szövetkezetekhez kapcsolódó illúziókat, de teljes szívvel támogatnunk kell a szövetkezetek fejlődését*, mert ez része a szocializmus fejlődésének. Persze, ezeket az elveket a mi korunkra és a mi viszonyainkra kell vonatkoztatnunk.

Leninnek még szembe kellett szállnia — mégpedig nagyon nyomatékosan — az úgynevezett „szövetkezeti szocializmussal", a kooperativizmussal, amely a húszas évek elején még tartotta magát Európában. Ennek az irányzatnak a hívei a kapitalizmussal szemben a szövetkezeteket tekintették a szocialista alternatívának, a társadalmi bajok univerzális gyógyszerének. A társadalom egészét szövetkezetesíteni akarták. Ez talán rokonszenves, de mindenesetre utópista elképzelés volt, amelyet az élet ma már nyilvánvalóan el is vetett. A szövetkezetek helyet kapnak a szocializmusban, de úgy mint *az egyik* szocialista szektor. Kívánatos méreteit nem lehet tértől és időtől elvonatkoztatva megállapítani, s nem is volna helyes, ha egyik-másik ország a szövetkezetek fejlesztésében arra törekedne, hogy a szövetkezetek a népgazdaságnak bizonyos meghatározott arányú részét alkossák, minden egyébtől függetlenül. Bizonyosnak látszik, hogy az iparosodott, a sokágú gazdasággal rendelkező szocialista országokban a szövetkezeti szektornak mindenképpen kisebbnek kell lennie, mint az állami szektornak. De valószínűleg ez sem minden körülmények között érvényes szabály. A gazdaságilag fejletlen országokban viszont elképzelhető, hogy kedvező szövetkezeti adottságok esetén a szocialista fejlődés kezdetén a szövetkezeti szektor van túlsúlyban.

Hiba volna azt gondolni, hogy a szövetkezetekhez csak *Lenin* ide-

Digitized by Google

jében fűződtek illúziók: más formában (és persze kisebb formátumban) néha még ma is új életre kelnek ezek. Hazánkban például 1958—61-ben, a termelőszövetkezetek tömeges szervezésekor *lábra kaptak bizonyos illúziók,* olyanfajták, hogy a termelőszövetkezetek győzelmével feleleslegessé válik például a községi adminisztráció, hogy nem lesz már szükség adókivetésre és adóbeszedésre, hogy feleslegessé válik a külön szervezett kereskedelem, hogy a termelőszövetkezet egymaga képes lesz elvégezni a község mindenfajta gazdasági tevékenységét. Mintha csak *Owen* híres „harmónia-telepének" lakói keltek volna újra életre egyik-másik községünkben. Ezen a problémán persze ma már nagyrészt túlvagyunk. De ez arra figyelmeztet bennünket, hogy *akkor is fel kell tudnunk ismerni az illúziókat* — mégpedig idejében —, *amikor ezek a friss, új gondolat álruhájában jelentkeznek.*

Ma is bizonyos tisztázatlanság tapasztalható még *Sztálinnak* azon megállapítása körül, hogy a kommunizmus megvalósulásának egyik jellemzőjeként a *szövetkezeti tulajdon az össznépi tulajdon színvonalára emelkedik majd.* Igaz, hogy Sztálin az állam elhalása *utáni* időre helyezte kilátásba ezt, és nem a szövetkezetek államosítását értette rajta, hanem az egységes, nemzeti szintű kollektív tulajdon kialakulását. Nagyon sokan mégis egyszerűen úgy értelmezték ezt, mint a szövetkezetek jövőbeli *államosítását,* valahogy olyanformán, hogy ezzel mintegy teljesebbé, „szocialistábbá" tehetjük a szocialista termelési viszonyokat, s így gyorsabban közeledhetünk a kommunizmushoz. Ez az elképzelés azonban *erőszakolt,* és *helytelen értelmezésen alapul.* A kommunista tulajdonviszonyok a kommunizmus termelőerőinek és ezek területi vagy nemzeti kereteinek ismeretében, ezekkel összhangban alakulnak majd ki, és semmiesetre sem tervezhetők meg pontosan. Vakmerőség és a gyakorlat követelményeitől való elszakadás volna, ha a szocializmus teljes felépítésének idején nem a szocialista tulajdonformát próbálnánk előkészíteni. Ez zavarokra és bizonytalanságra vezetne az állami tulajdonforma tekintetében is, mert a *mai* állami tulajdonforma aligha felel meg a *kommunista* össznépi tulajdonformának.

Meg kell jegyeznem: semmiféle tapasztalat nem mutatja azt, hogy a szocializmusban a termelőerők fejlődése és koncentrációja egyszerűen „elnyeli" a szövetkezeteket és a szövetkezeti tulajdont. Pusztán a termelőerők fejlődéséből ugyanis nem következik ez feltétlenül. Egyrészt azért nem, mert *a termelőerők koncentrálódása nem lehet korlátlan,* hanem bizonyos területeken mindig megvannak a határai; így a mezőgazdaságban is. A földterület mennyiségének korlátozott volta és a népsűrűség (Európában és hazánkban is) ma még inkább a föld belterjes hasznosítását igényli. Magyarországon jelenleg a mintegy 4—6000 holdas gazdaság tekinthető optimális nagyságúnak, intenzív kertészet esetében pedig ennél kisebb. Ez az optimum viszonylag lassan növekszik. De másrészt az is megfigyelhető, hogy a műszaki fejlődés során nemcsak koncentráció van. A termelőerők koncentrációs folyamata objektív tény, ennek mintegy melléktermékeként azonban

Digitized by Google

új meg új területeken bontakozik ki a *kis és közepes méretű gazdasági tevékenység* lehetősége, sőt szükségessége is. Gondoljunk például a vegyipari koncentráció egyik eredményeként kifejlődő, s részben szükségszerűen kis méretekben működő műanyag-feldolgozó iparra, vagy a városiasodással és a műszaki fejlődéssel együtt bővülő szolgáltató és javító iparra, vagy a kiskereskedelemre. Ezeken a területeken részben korlátozottak a koncentrálódás lehetőségei, részben pedig teljesen új és csak kis és közepes méretekben gazdaságos tevékenységek jönnek létre.

Ha pedig ez így lesz, vagy legalábbis ha belátható ideig így lesz, akkor sem szükségesnek, sem helyesnek nem látszik az, hogy programunkként tűzzük ki akár a szövetkezeti tulajdonnak, akár az állami tulajdonformának kommunista össznépi tulajdonná való fejlesztését. Helyesebb, ha azt mondjuk, hogy *a szövetkezet hazánkban a szocialista gazdálkodás egyik perspektivikus formája,* s jobb, ha szüntelenül arra törekszünk, hogy a szövetkezetek működésük tartalmában, belsőleg kerüljenek minél előbb a legmagasabb szocialista színvonalra.

Digitized by Google

SÁNTA ILONA:

Vita és egység a pártban

Nemrégiben egy nyugatnémet lapban tallózva rábukkantam egy cikkre, amely a népi demokráciák helyzetét elemezte. Az írás érdekes volt és némileg újszerű is. Felfrissítette ugyanis azt a porlepte elméletet, hogy a kommunista pártoknak az egységre való törekvése eleve kizárja a párton belüli vitákat, a szólásszabadságot, a demokráciát. Ezúttal az új gazdasági mechanizmus követelményeire hivatkozva ajánlotta a szerző azt, hogy tegyük lehetővé ellenzéki irányzatok szabad harcát a pártban.

A párton belüli vita és a pártegység ilyen végletes szembeállítása saját sorainkon belül is kísért. Akadnak például olyan elvtársak, akik aggódva attól tartanak, hogy a vita ténye önmagában feloldja fogalmainkat, elmosódottá, viszonylagossá teszi a marxizmus elveit, elbizonytalanítja a párttagokat, s ezzel veszélybe sodorja a párt egységét.

Sajnos, ennek az aggálynak olykor valóban alapot adnak az olyan viták, amelyekben semmi sem tisztázódik, amelyekből nem derül ki, hogy „hogyan tovább?", amelyek tehát valóban inkább összezavarják, mintsem tisztázzák a kérdéseket. Az ilyen viták vagy szkepszist keltenek, vagy azt a vágyat erősítik az emberekben, hogy „végleges", „örök" igazságok birtokába jussanak. De úgy hiszem, még sincs okunk a vitákkal szembeni aggodalomra, nincs okunk arra, hogy bármiféle nosztalgiát érezzünk annak a régi, rossz hagyománynak a felélesztésére, amely eretnekségnek tekintett minden különvéleményt, s amely minden húszadrangú kérdésben is hivatalos és egységes „párt-álláspontot" reklamált.

Arról is vitázunk, hogy elegendő-e a vita a pártban. A vita jelentőségét persze nem a mennyisége, hanem az érdemi tartalma adja meg; de ettől eltekintve sem könnyű megítélni ezt a kérdést, márcsak azért sem, mert különböző szinteken, különböző szervekben és szervezetekben nem egyforma a helyzet. Másrészt a párt életében (egészséges, normális viszonyok között is) mindig vannak olyan szakaszok,

Digitized by Google

amikor felerősödnek a viták, és vannak olyan szakaszok is, amikor ellanyhulnak. Nem utolsósorban azért, mert a vitákból új megoldások születnek és a végrehajtás kerül előtérbe. És bár a viták iránti igény növekedése úgyszólván korjelenség, elvontan sohasem lehet megítélni, hogy mennyiben indokolt az újabb meg újabb viták reklamálása: ezt csak a kimunkálandó problémákon és a megoldásukra vonatkozó javaslatokon, intézkedéseken lehet lemérni. Egyébként is: rendszerint akkor izzanak fel a viták, amikor nagy horderejű elhatározásokat sürget az idő. Az MSZMP életében ilyen szakasz volt például a konszolidációért vívott harc szakasza, ilyen volt az a periódus, amelyben az élet napirendre tűzte a mezőgazdaság átszervezését, majd a szocializmus alapjainak lerakása után az az időszak, amelyben a pártnak minden területen le kellett vonnia e nagy társadalmi változás konzekvenciáit. És most, amikor olyan nagy vállalkozásba kezdünk, mint a gazdaságirányítási rendszer megreformálása, szintén van min vitatkozni.

Bizonyos, hogy ma még sokszor határt szab vitáinknak a megoldandó kérdések hallatlan bonyolultsága és ismereteink viszonylagos korlátozottsága. Az is nyilvánvaló, hogy nem könnyű még feloldani azokat a függőségi viszonyokat, amelyek sokszor fékezik a vita kibontakozását vagy zavarják elfogulatlanságát. Hatnak még emellett a régi, a vitától idegenkedő beidegzettségek is. De ezzel együtt is tagadhatatlan, hogy a vita mindinkább kezd a párt alkotó tevékenységének szerves részévé, mindennapos munkamódszerré válni. A IX. kongresszust megelőző széles körű, eleven tanácskozások után és most, amikor a pártban megindult „mechanizmus-vita" országossá szélesül, azt hiszem, senki sem vonhatja komolyan kétségbe ezt. És ez jó dolog.

Persze, jogos a felelőtlen fecsegéstől, a véget nem érő okoskodásoktól való viszolygás és különösen a frakciós vitáktól való félelem. A szocializmus alapjainak lerakásával, az antagonisztikus osztályellentétek megszűnésével csökkent ugyan a pártra nehezedő burzsoá-kispolgári nyomás, de az elhajlások és a frakciózás forrásai mégsem apadtak el. Az imperializmus léte, korunk nagy feszültségei, sőt azok azok az ellentmondások is, amelyek átmeneti viszonyainkból — részben szükségszerűen, részben hibáink, tévedéseink folytán — adódnak, a pártra is elkerülhetetlenül hatnak. És ha vannak olyan pártok, amelyek megszenvedtek azért a tanulságért, hogy hová vezet a pártegység megbomlása, akkor a mi pártunk ezek közé tartozik.

De tévedés volna azt gondolni, hogy csakis a pártszerűtlen, frakciós viták áshatják alá a párt egységét. A múlt emlékei intenek: a pártegységnek az ötvenes évek elején kialakított, a viták mesterséges elfojtásán alapuló modellje éppoly hasznavehetetlen, mint a revizionisták által kínált vita-modell. A vita és az egység bármely oldalról való merev szembeállítása, a „vagy vita, vagy egység" hamis alternatívája — valójában a párteszme tagadásával egyértelmű. Hisz

Digitized by Google

sem a vita, sem az egység nem öncél. Bár rangsorbeli különbség van közöttük — a vitának kell végeredményben az egységet szolgálnia, nem pedig fordítva —, de mindkettőnek az a közös rendeltetése, hogy alkalmassá tegye a pártot hivatásának betöltésére, vezető szerepének gyakorlására.

Az olyan párt, amelyben a vita öncélú formalizmussá, rituális ceremóniává, vagy éppen a frakciózás eszközévé válik, s amelyben a vitát az egység követelménye fölé helyezik, előbb-utóbb szétesik, de mindenképpen alkalmatlanná válik a vezetésre. Az a párt viszont, amely lemond az alkotó vitákról, mint a tudományos előrelátás és az egység kialakításának módszeréről, fejlődésének fő forrását apasztja el, szükségképpen megmerevedik, s előbb-utóbb egysége is kérdésessé válik.

*

Mi a párton belüli viták értelme, célja, rendeltetése?

Mindenekelőtt arra hivatkoznék, hogy nincs olyan tudományos világnézet, amely egyszer s mindenkorra választ adhatna a fejlődés során felbukkanó megannyi új kérdésre, a kimeríthetetlenül változó világ jelenségeire. Nincs olyan politikai irányvonal — bármily kitűnőnek bizonyuljon is a fejlődés meghatározott szakaszán —, amely változtatások nélkül alkalmazható a fejlődés minden újabb szakaszán is. A párt ideológiája, összetétele, szervezeti felépítése potenciálisan optimális feltételeket nyújt a valóság által felvetett problémák megoldására, de ezek a lehetőségek csak akkor válhatnak valósággá, ha alkotó viták sora szembesíti egymással az ellentétes koncepciókat, s számba veszi a megoldások lehetséges alternatíváit. Csak a demokratikus vita teszi lehetővé az elavult vagy eleve hamis nézetek elvetését, a helytálló koncepciók megőrzését vagy továbbfejlesztését, a keletkező új felismerését, a szubjektivizmus, az esetlegesség kiküszöbölését, vagy legalábbis a minimumra való csökkentését. Csupán egymás nézeteinek elfogulatlan, torzításoktól mentes kicserélése teszi lehetővé a valósághoz való tudományos attitüd kialakítását, a rendszeres önkontrollt, a tudományos eredmények, a társadalmi tapasztalatok felszínre hozását és szubjektivizmustól mentes szintetizálását.

A nézetek szabad cseréje teszi képessé a pártot arra, hogy a konkrét feltételek közepette ismerje fel és fogalmazza meg a munkásosztály érdekeit, az össztársadalmi érdekeket, hogy maximális összhangot teremtsen a specifikus érdekek és az össztársadalmi érdekek között, a gazdasági, politikai és kulturális érdekek között, a társadalom mai és holnapi érdekei között és így tovább. Naivitás volna ugyanis azt feltételezni, hogy a társadalomban feszülő, bár már nem antagonisztikus ellentétek egyáltalán nem gyakorolnak befolyást a pártra. Ezek a feltételek bizonyos fokig a pártban is tükröződnek; a pártban folyó viták részben ezeknek a lecsapódásai. Ma már túl vagyunk azon az illúzión, hogy a kommunisták (beleértve a munkás párttagokat is),

Digitized by Google

ha már elfogadták a marxizmus világnézetét és a párt programját, s vállalták a párttagsággal járó kötelezettségeket, egycsapásra képesek is lesznek arra, hogy mindig, minden konkrét kérdésben, mintegy automatikusan a munkásosztály álláspontját képviseljék. A kommunisták sem tudnak teljesen mentesülni azoktól a kötöttségektől, amelyek társadalmi helyzetükből, a munkamegosztásban elfoglalt helyük eltérő voltából, politikai tapasztalataik sokrétűségéből, műveltségük különböző szintjéből és struktúrájából, vagy életkoruk sajátosságaiból adódnak. Nincs olyan szervezet, amelynek minden tagja minden kérdést mindenkor egyformán ítél meg. Ilyen „egy tömbből faragott" párt, ilyen idillikus egység még a mainál sokkal fejlettebb, homogénabb társadalomban sem lehetséges, márcsak azért sem, mert az emberi agy nem uniformizálható, mert a gondolatok nem klisével készülnek, mert bizonyos értelemben minden ember soha nem volt, soha nem ismétlődő „egyedi példány".

A párttagok eltérő viszonyaiból és eltérő tapasztalataiból adódó különbségeket pedig nem lehet az „eredendő bűn" birodalmába utalnunk. Olyan objektív tény ez, amelyből, ha reálisan számolunk vele, legalább annyi előny származhat a társadalomra, mint amennyi kár. Hogy a pártban, a vezető erőt alkotó munkásokon kívül (akik — mint Lenin mondotta — a pártot alkotó, kiválasztó és tápláló erőt képviselik) más társadalmi osztályok és rétegek is képviselve vannak, hogy a párt tagjainak soraiban vannak közvetlenül termelők és különböző szintű vezetők, hogy vannak olyanok, akik állami szervekben, tömegszervezetekben vagy pártfunkcióban dolgoznak, hogy vannak veteránjaink és ifjú kommunistáink, ez kohéziós erő is lehet akkor, ha lehetővé teszi az össztársadalmi érdek helyes megragadását, és ezzel a magasabb rendű egység kialakítását. A párt — éppen azért, mert a dolgozók legalapvetőbb érdekeit, igényeit és törekvéseit kell hogy megfogalmazza — csakis akkor tudja kifejezni a munkásosztály és a társadalom egyetemes érdekeit, ha a marxizmus—leninizmus alapján és magasfokú társadalmi felelősséggel feltárja a specifikus érdekeket, a specifikus tapasztalatokat. A demokratikus centralizmus és benne a kollektív vezetés értelme éppen abban van, hogy lehetővé teszi az érdekeknek, az igényeknek azt a „besorolását", amely szükséges az össztársadalmi érdek mindenkori konkrét megfogalmazásához. A demokratikus centralizmus elve egyben lehetővé teszi, hogy az alsóbb szervek kezdeményezése, maximális önállósága összekapcsolódjék a tudatos központi irányítással.

A párttagok túlnyomó többsége helyesli a párt politikai irányvonalát; a pártbeli viták nem is ennek megváltoztatását, hanem következetesebb, hiánytalanabb érvényesítését célozzák. A politikai irányvonallal való általános egyetértés azonban egyáltalában nem zárja ki a különböző értelmezések lehetőségét, a nézeteltérések felbukkanását. Ezért a politikai irányvonal kialakításában és helyi alkalmazásának kimunkálásában is rendkívül nagy szerepük van a vi-

Digitized by Google

táknak. Egy kis túlzással azt is mondhatnánk, hogy minél szélesebb körű és mélyrehatóbb eszmecsere folyik a döntés előtt, annál valószínűbb, hogy nemcsak a döntés lesz helyes, hanem megvalósítása is egyöntetű.

A vita a pártban lehetővé teszi a pártonkívüli tömegek szükségleteinek, véleményének, hangulatainak mérlegelését is. Nálunk, minthogy mi — különböző történelmi okokból — egypártrendszerrel építjük a szocializmust, különösen nagy a jelentősége ennek. A szocialista demokrácia további fejlődése pedig egyenesen megköveteli a viták serkentését, azt, hogy a kommunisták már a pártban folyó vita során készüljenek fel a tömegekkel folytatott dialógusokra. Már ma tanúi lehetünk annak, hogy az emberek milyen bátran kérdeznek, milyen nyíltan adnak hangot esetleges kételyeiknek, aggodalmaiknak, problémáiknak, véleményüknek. Olykor, a demokrácia adta lehetőségek keretében természetesen a hamis, disszonáns hangok is felerősödhetnek. De mi semmiféle helytelen vagy rosszindulatú kérdésfeltevésre hivatkozva nem térhetünk ki a meggyőző válasz, a bátor kiállás, a vita elől.

A politikai vitáknak sokféle fórumuk van. Ezeknek egyik legfontosabbika a párttag számára a taggyűlés. Úgy gondolom, van még tennivaló a taggyűléseken folyó érdemi viták ösztönzésében. A taggyűléseken folyó viták központjába a megoldandó feladatokat és azokat a problémákat kell helyezni, amelyek a legjobban foglalkoztatják a párttagságot és a közvéleményt. Másrészt minden pártszervezetben olyan légkört kell teremteni, hogy mindenki felvethesse érdes, még csak formálódó gondolatait is, és az is emelt fővel távozhasson a taggyűlésről, akinek a javaslatát elvetették.

Persze, nem lehet pusztán azon mérni a viták hasznosságát, hogy hányan hányféle véleményt képviselnek benne, hogy milyen nyíltan, mennyire keményen csapnak össze az ellentétes álláspontok. A legfőbb mérce mindenkor csak az lehet, hogy végső soron milyen megoldásokat szül a vita, vagy legalábbis mennyire indítja el útján a megoldást. Ez pedig nemcsak bátorság és vitakészség, hanem hozzáértés dolga is. Ezért kulcskérdés a tagság politikai és szakmai képzettségének növelése és a tájékoztatás további javítása, mindenekelőtt azokban a kérdésekben, amelyeknek megoldása rájuk vár. A tények a helyzet, a határozatok alapos ismerete egyébként már egymagában is csökkenti a nézeteltérések lehetőségét, s elejét veszi a pusztán félreértésből vagy tájékozatlanságból eredő fölösleges vitáknak és művitáknak.

Sok helyen érezhető még bizonyos idegenkedés azokkal a „békétlenkedő", úgynevezett „nehéz emberekkel" szemben, akik nem azonnal és nem mindenben értenek egyet az előterjesztett javaslatok valamelyikével. És ha az ilyen ember közli a vezetőséggel vagy a felsőbb pártszervvel kételyeit, ellenvéleményét, akkor egyesek nem a problémákkal birkózó, gondolkodó embert, hanem a kellemetlenkedő

Digitized by Google

„egységbontót" látják benne. Nem árt Leninre emlékeztetni itt, aki a polgárháború kellős közepén azért fedte meg a hadsereg egyik politikai biztosát, mert az — mint utólag kiderült — valamely vitatott kérdés kapcsán nem közölte, hogy kételyei vannak a megoldás módja felől. Lenin mindig hangsúlyozta, hogy a pártnak olyan emberekre van szüksége, akik semmit sem hisznek el első szóra és semmit sem mondanak ki lelkiismeretük ellenére.

Úgy gondolom, vitamódszereinken is van mit javítanunk. A tartalmas vitáknak fontos feltételük az, hogy a véleményüket meggyőződéssel képviselő elvtársak ne viselkedjenek a vitában úgy, mintha „általuk szólna az isten", mintha ők volnának az igazság egyedüli birtokosai. De az sem szolgálja a problémák tisztázását, ha azon mérik az érvek és ellenérvek súlyát, hogy kinek a szájából hangzanak el, ha a rokon- vagy ellenszenv, vagy a túlzott tekintélytisztelet az értelem fölé kerekedik.

Végképp le kell szoknunk arról is, hogy hangerővel vagy megbélyegző címkék osztogatásával igyekezzünk pótolni azt, ami érvelésünkből hiányzik, s hogy a marxizmus bevált igazságaihoz való ragaszkodásban dogmatizmust, az új kérdések bátor megválaszolására való kísérletben pedig revizionizmust véljünk felfedezni. Az ilyen „módszerek" csak összezavarják a frontokat, mesterségesen gyártják a nézeteltéréseket, s polgárjogot teremtenek a széthúzásnak és a személyi torzsalkodásnak. Sajnos, az is előfordul még, hogy egyesek előbb eltorzítják a másik fél álláspontját, s azután nagy dörgedelemmel hadakoznak e mondvacsinált álláspont ellen, vagyis akik „egy szóból egész rendszert koholnak". Persze, ha valóban fel lehet fedezni a helytelen nézetek bizonyos rendszerét, akkor nem kell félni attól, hogy nevükön nevezzük ezeket — bár nehéz kategorizálni a különböző téves koncepciókat, hisz a jobboldali és a „baloldali" nézetek rendszerint nem különülnek el egymástól vegytiszta formában, hanem sokszor szinte a felismerhetetlenségig összeelegyednek. De a minősítés nem helyettesítheti a konkrét vitát és a konkrét érvelést.

Gyakori jelenség az is, hogy a vita csak névleg vita, ténylegesen azonban az egymástól független monológok sorozata; kiki elmondja a magáét, felolvassa előregyártott felszólalását, anélkül, hogy — helyeslően, vagy vitatkozva — reagálna a többiek álláspontjára. Így nem kerülnek nyíltan felszínre a meglevő nézetkülönbségek, s nem bontakozik ki a vélemények harca. Az ilyen álvitákban csak a nagyon probléma-érzékeny ember veszi észre a felszólalások közti koncepcióbeli eltéréseket. Ilyenkor a vita vezetői tudatosan az élére kell hogy állítsák a kérdést, s nem szabad belenyugodniuk abba, hogy a kölcsönös udvariasság jegyében rejtve maradjanak az ellentétek.

A vitákat bizonyos mértékig irányítani kell, s ez egyáltalában nem sérti a demokráciát. Ha a vitát az alkotó, építő munka folyamatának részeként fogjuk fel — márpedig úgy gondolom, hogy így kell felfognunk — akkor nem szabad engednünk, hogy a figyelem

Digitized by Google

elterelődjék a lényeges problémákról, hogy a vita szétfolyjon, hanem a lehetőség szerint összegezni, rögzíteni kell eredményeit. Világossá kell tenni, hogy miben jött már létre egyetértés, és mely kérdések maradtak még nyitva, melyekre kell még tovább keresni a választ. A demokratikus vitában felvetődő kezdeményezéseket, javaslatokat mérlegre kell tenni, értékelni kell őket, és biztosítani kell elfogadásukat, különben a legjobb elgondolások is elsikkadnak.

A vita irányításához az is hozzátartozik, hogy az illetékes vezető szervek helyesen határozzák meg: milyen széles körben, milyen fórumokon célszerű megvitatni a különböző problémákat. Naivitás volna azt gondolni, hogy minden kérdést előzetesen meg lehet vitatni a tagság egészével. Ez nem a demokratizmust, hanem a bürokratizmust növelné: intézményesítené a felesleges szócséplést, bonyolulttá, hosszadalmassá tenné a határozathozatal mechanizmusát, lehetetlenné tenné az operatív munkát.

*

Amennyire fontos a helyes politikai vonal kimunkálása érdekében az ellentétes nézetek szembesítése, a gondolatok szabad körforgása, az alkotó szellemű viták serkentése, legalább annyira lényeges a közösen kimunkált döntések egységes értelemezése és fegyelmezett végrehajtása. Az egység, a fegyelem — objektív szükséglete a munkásosztálynak, a kommunista mozgalomnak. Véleményem szerint ezen az új gazdasági mechanizmus sem változtat. Hiszen változatlanul a pártra vár a társadalmi fejlődés összfolyamatának tudatos, komplex irányítása, változatlanul a párt marad a szocialista tudat legkövetkezetesebb hordozója, a társadalom önmegismerésének központja, az élenjáró és legszervezettebb erő. Változások minden bizonnyal lesznek, részben a gazdaságirányítási rendszer fejlesztésének, részben az általános fejlődésnek a hatására és követelményeként. Előreláthatólag javulnak a gazdasági, politikai, társadalmi folyamatok tudományos feltárásának és irányításának feltételei, és fokozódik az ez iránti szükséglet is. Feltehetően a döntések szélesebb köre hárul majd az alsóbb pártszervekre és szervezetekre, nő a munkamegosztás a pártszervek, az állami szervek és a társadalmi szervek között. Ez azonban nem változtat azon, hogy a pártnak, a társadalom irányító erejének az egysége továbbra is alapvető követelmény. Sőt: minthogy a jövőben a speciális érdekek „játéktere" kiterjed, a pártnak, mint az össztársadalmi érdek elsőrendű képviselőjének a szerepe még megnő, és ezzel megnő a pártegység jelentősége is. Megengedhetetlen volna tehát, ha teret adnánk önálló eszmei-politikai platformon álló, szervezett irányzatoknak, frakcióknak. A munkásmozgalom eddigi története is bebizonyította, hogy a demokráciát és az optimális döntéseket korántsem a szervezett ellenzéki csoportok léte biztosítja. Ellenkezőleg: a frakciózásnak az az objektív logikája, öntörvénye, hogy

Digitized by Google

abszolutizálja a szűkebb érdekeket, hogy elvtelen személyi csoportosulásokra vezet, hogy fölöslegesen kiélezi a nézeteltéréseket, vagy elvi köntösbe burkolja a sokszor korántsem elvi eredetű ellentéteket.

Az elfogulatlan viták, a helyes döntések érdekében és nem utolsósorban a frakciózás elkerülésére igen jó módszer az — és ezt már közép- és alsófokú pártszervezeteink is mindinkább alkalmazzák —, hogy a szóbanforgó kérdések megoldására, szakemberek bevonásával, több alternatívát, ha úgy tetszik több platformot dolgoznak ki és terjesztenek elő. Ez lehetővé teszi az egymástól eltérő koncepciók összehasonlítását, a köztük való választást, ezeknek esetleges kombinálását, vagy akár elvetésüket, s a szakszerűség és a demokrácia követelményének egyeztetését.

A pártnak az új helyzetben is változatlanul arra kell törekednie, hogy a forradalmi marxizmus alapján egységet alakítson ki a társadalom alapvető folyamatainak értékelésében, a program, a politikai irányvonal értelmezésében és végrehajtásában. Ez szükségessé teszi, hogy a párttagok mindent megtegyenek a politikai irányvonalat konkretizáló határozatoknak a valóságba való átültetéséért. A gyakorlatban abból adódik a legtöbb probléma, hogy nehéz megvonni a határvonalat a teljes egyöntetűséget igénylő kérdések és azon kérdések között, amelyekben a párttagok bármely fórumon, a pártszerűtlenség ódiuma nélkül bátran hangoztathatják véleményüket, akkor is, ha eltér a többségétől. De ha nehéz is megvonni — van ilyen határvonal. Mi baj származhat abból, ha mondjuk egy játékfilm megítélésében kommunisták egymástól különböző álláspontokat képviselnek, akár egy pártonkívüli fórumon is? Milyen veszély származhat a pártra abból, ha pl. egy tantervi vita kapcsán a kommunista pedagógusok pártonkívüli kollégáik körében egymással is polemizálnak a tantárgyak óraszámáról, vagy más problémákról. De számos más jellegű kérdésben is, úgy gondolom, merevség volna valamiféle közös, egységes álláspontot követelni a kommunistáktól. Az ilyen viták miatt egyébként — még ha pártonkívüliek körében folyik is — egyáltalában nem száll alább a párt tekintélye, sőt alkalomadtán még nőhet is. A párthatározatok és a szellemükből következő feladatok odaadó és fegyelmezett végrehajtása — amit valóban minden párttagtól számon kell kérni — nem kis követelmény. Ennél többet követelni, úgy gondolom, utópizmus, ennél kevesebbel beérni viszont liberalizmus volna.

A párt szervei — lényegében ennek az alapelvnek megfelelően — ma igyekeznek, hogy szigorúan körvonalazzák illetékességük határait, nem határoznak olyan kérdésekben, amelyekben nem szükséges és nem is lehet nekik dönteniük. Persze, nem könnyű feladat minden szinten megtalálni a pontos határvonalat. Megeshetik az is, hogy elmarad vagy késik valamely állásfoglalás, de előfordulhatnak „határsértések" is. Ilyen „határsértés" történik véleményem szerint például akkor, amikor egyes pártcsoportok — alapszervezeti hatáskört vindikálva maguknak — kötelező határozatokat hoznak a hozzájuk

Digitized by Google

tartozó párttagokra, mégpedig rendszerint olyan nagyságrendű kérdésekben, amelyekben egyáltalán nincs is hivatalos párt-álláspont.

E téren is vannak tehát még kimunkálandó problémák. Különösen abban, hogy mi lesz a pártszervek és szervezetek hatásköre, feladata az új gazdasági mechanizmus bevezetésével. De az bizonyos, hogy azokban a kardinális kérdésekben, amelyek fejlődésünket meghatározzák, a párt nem mondhat le a párttagokra nézve kötelező erejű döntések rendszeréről. Ez magáról a pártról való lemondás volna. A közösen kimunkált határozatok fegyelmezett megvalósítása az egyetlen biztosíték arra, hogy a pártban folyó viták ne váljanak féktelen romboló erővé, hogy a párt szervezett irányító erő maradjon.

Ezzel kapcsolatban gyakran szemükre vetik a kommunistáknak, hogy a többségi határozat egymaga még nem zárja ki a tévedések, a helytelen döntések lehetőségét. Ez természetesen igaz. A bölcsek kövét semmiféle többségi határozattal nem találhatjuk meg. A mégoly nagy gonddal előkészített határozatra is rácáfolhat olykor a gyakorlat, nem is szólva arról, hogy az idő, a feltételek változása a legjobb határozatok érvényességét is kikezdi. És mégis: csakis a kollektívan hozott többségi határozatok kötelező erejével lehet megteremteni a helyes cselekvés optimális feltételeit. Ennél célszerűbb módszert eddig még nem produkált a történelem.

Bizonyos, hogy a demokratikus centralizmus elvének konkrét alkalmazásában van mit tennünk, van mit javítanunk. De változó világunkban is érvényes az a lenini elv, hogy a demokratikus formákat (és benne a vitát) mindenkor alá kell rendelnünk a forradalmi célszerűségnek. Hová vezetne a parttalan, permanens vita, az, hogy kiki azt hajtja végre a határozatokból, ami szűkebb érdekeinek, vagy szubjektív ítéletének éppen megfelel? Hová vezetne az olyan „munkamegosztás", hogy egyesek cselekszenek, mások pedig csak vitatkoznak, és arra várnak, hogy pusztán szócsatában eldőljenek a kérdések? Semmi okunk sincs a vita szabadságát félteni attól, hogy a határozathozatal után az egységes, fegyelmezett végrehajtásé a szó. Annál kevésbé, mert a határozatok végrehajtásával az adott kérdés elemzése, ha úgy tetszik vitája, nem ér véget; magasabb síkon folyik tovább, hisz minden döntésnek a gyakorlat a végső próbája. És azt hiszem, hogy a hétköznapi munkára is alkalmazható John Lewis, az ismert filozófus okos megállapítása: „A filozófiának arra kell tanítania bennünket, hogy kutatásunkat teljes odaadással a részleges célokra és a relatív igazságokra szenteljük. A filozófiának ki kell mondania: szükségszerű, hogy az igazság nem teljes, de ugyanakkor arra kell buzdítania, hogy teljes odaadással szolgáljuk azt az igazságot, ami a mienk."

Ezt azért is érdemes megemlíteni, mert egyesek — főleg értelmiségiek — csak a megkötöttséget látják a pártfegyelemben, s úgy érzik, hogy az egység igénye egyéniségük feladását követeli a kommunistáktól. Ez persze individualista felfogás, de annyiban van reali-

Digitized by Google

tása, amennyiben korábbi rossz hagyományok emlékeiből és maradványaiból is táplálkozik. Ezekkel az előítéletekkel szembe kell szegeznünk a párt alkotó jellegét, és azt a párttagokkal szembeni követelményt, hogy önállóan ítéljenek, akarjanak és cselekedjenek, hogy meggyőződésük személyiségük mélyéig hatoljon, hogy áthassa szokásaikat, lelkiismeretüket, mindennapi magatartásukat. A pártban és a párton kívül egyaránt tudatosítanunk kell, hogy nem a passzívan beleolvadó, mindenáron alkalmazkodó, jellegtelen emberek biztosítják a párt alkotó egységét, hanem a párt eszméit és fegyelmét önként vállaló, önállóan cselekedni tudó személyiségek.

A párt egysége persze nem egyszer s mindenkorra adott, konzerválható állapot, hanem olyan folyamat, amely a megismerés és a közös cselekvés során alakul ki, amelyet tehát mindennapos munkával újra meg újra meg kell teremteni és el kell mélyíteni. A radikálisabb változások időszakában, amikor sok tekintetben újra kell fogalmazni a konkrét célokat és teendőket, s amikor változtatni kell a munkamódszereken, az egység mindig keményebb próbára van téve, mint a csendesebb, nyugalmasabb időszakokban. Ilyenkor különösen nagy tapintatra és türelemre van szükség, hiszen megeshet, hogy még kiváló kommunisták sem mindig értik meg egyszerre, minden átmenet nélkül az új helyzet új követelményeit. A konzervatív nézetekkel persze vitatkozni kell, de a polémia során nem az ellentétek kiélezésére, hanem feloldásukra kell törekednünk, építve azokra az érintkezési pontokra, amelyekben nincs nézeteltérés.

A párttagság ma elfogadja és helyesli a párt politikáját. Ez volt az egyik fontos tapasztalata a IX. kongreszus előtt lezajlott termékeny eszmecserék sorozatának. A párt alapjában véve tehát egységes. Különösen a múlthoz képest szembetűnő ez, de mai lehetőségeinkhez viszonyítva is egységes a párt. Igazán értékelni csak akkor tudjuk ezt, ha meggondoljuk, hogy az MSZMP kiállta azokat a nagy próbatételeket is, amelyek elé egyrészt a kommunista világmozgalomban keletkezett súlyos nézeteltérések, másrészt a gyors egymásutánban végbement nagy társadalmi változások állították. Mégis, erősítenünk kell az egységet, olyan fontos kérdések megítélésében is, mint pl. a munkásosztály és a párt vezető szerepének érvényesülése, a szövetségi politika és a nemzeti egység kérdése stb. Mégpedig nem ráolvasással, a nézeteltérések elkendőzésével), az egység meglétének sztereotíp hangoztatásával vagy a fegyelemre való gépies hivatkozással kell elérnünk ezt, hanem mindenekelőtt a fontos kérdések további elméleti kimunkálásával, a mindennapi munka tapasztalatainak elemzésével és nem utolsósorban a politikai irányvonal jó végrehajtásával. (A nézeteltérések nem kis része ugyanis éppen a politikai irányvonalnak a gyakorlatban való eltorzításából ered.)

Az egység elmélyítésében a párttagok rendszeres önművelésének és képzésének is fontos szerepe van. Ezt talán nem felesleges hangsúlyozni, mert vannak olyan párttagok, akik nem elég igényesek ön-

Digitized by Google

magukkal szemben, vagy akik kizárólag a maguk szakmai képzésére fordítanak gondot. Javítanunk kell a pártban a politikai és ideológiai munkát, szorosan hozzá kell kapcsolnunk ezt szocialista építésünk problémáihoz, a társadalomban végbemenő jelenségekhez.

Olykor persze adminisztratív rendszabályok alkalmazására is szükség van. Ez azonban — minthogy frakciós jelenségek csak szórványosan fordulnak el — csak kivételes rendszabály lehet. A fegyelem és az egység jelszavának nem szabad bárhol is a bürokratizmus, az adminisztratív vezetés ürügyéül szolgálnia.

*

A vita és az egység összefüggésének mély megértése és az ezen alapuló helyes gyakorlat nem szűk pártérdek. Márcsak azért sem az, mert a párt belső állapota, tartása kifelé is példa. Ha ébren tartjuk a pártban a viták iránti fogékonyságot és ezzel együtt növeljük soraink egyöntetűségét, akkor ennek a hatása az egész társadalomra kisugárzik: fejleszti a közéleti demokratizmust és az állampolgári fegyelmet.

De erre kötelez bennünket az a felelősség is, melyet Lenin nemzetközi proletárfegyelemnek nevezett. Csak az alkotó vitákban kikovácsolt, helyes politikára épülő egység teszi lehetővé, hogy a magunk szerény eszközeivel is hozzájáruljunk a kommunista világmozgalom egységének helyreállításához, az imperialistaellenes front küzdelmének sikeréhez.

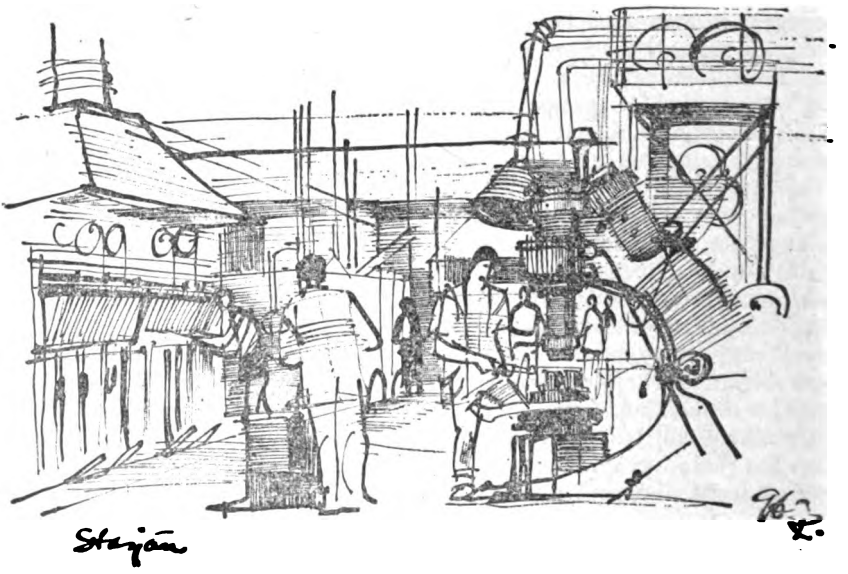

Raszler Károly: Kovácsműhelyben

Digitized by Google

Az Októberi Forradalom évfordulójára

NAGY ERNŐ:

A szovjet űrkutatás

Kevés meggyőzőbb példát találhatunk a tudomány termelőerővé válására, mint az űrkutatás. (Egyelőre, első évtizedének mérlegét tekintve, csak űrkutatásról beszélhetünk, menetrendszerű űrrepülésről, vagy „űrhajózásról" még legalább egy évtizedig aligha lehet szó.) Azért is meggyőző ez a példa, mert e rendkívül komplex jellegű tevékenység eredményes végrehajtásához az élő és élettelen világgal foglalkozó tudományok, valamint az alaptudományok és az alkalmazott tudományok rendkívül szoros, összehangolt, koordinált együttműködése szükséges.

Vessünk egy futó pillantást azokra a tudományágakra, amelyek hatékony módon játszottak közre az űrkutatás fejlesztésében. Íme a jegyzék:

Az *alaptudományok* sorából — a matematika (elsősorban az alkalmazott matematika és a valószínűségszámítás) és a mechanika, ebből is elsősorban a speciálisan a rakéták esetére alkalmazható változó tömegű pont kinetikája, a folyadékok és gázok áramlástana (aerodinamika, illetőleg gázdinamika). Többé-kevésbé szóhoz jut ezenkívül a kémia is.

Az *alkalmazott tudományok* sorában első helyen a rakétatechnika áll, amely már maga is számos tudományág közreműködését igényli. A rakéta mint hőerőgép a termodinamika művelését teszi szükségessé, ezenkívül különleges szerkezeti anyagokat kell kifejleszteni hozzá, megfelelő mennyiségű fajlagos energia-tartalmú és egyenletes minőségű hajtóanyagról kell gondoskodni (vegyipar), továbbá a rakéta-hajtóműhöz különféle segédgépek (tápszivattyúk, szabályozók stb.) szükségesek, amelyek ráadásul rendkívül szokatlan üzemviszonyok között működnek, s egyszersmind az adott rövid élettartammal összegyeztethető legkisebb szerkezeti súlyt igénylik. A rakéták szerkezeti kialakításához a szilárdságtan figyelembevételével kell a legalkalmasabb technológiai eljárást megválasztani, szem előtt tartva a rakéta egyes szerkezeti részeinek változó termikus és mechanikai igénybevételét.

A *méréstechnika* és a vele szorosan összefüggő *műszertechnika* adja meg a mai űrkutatás alapját: a többi között éppen abban rejlik az

Digitized by Google

űrkutatás tudományos jelentősége, hogy találgatás, következtetgetés helyett az objektív értékelést adó mérőműszert eljuttatja a mérendő környezetbe, tekintet nélkül annak helyzetére (pl. sugárzási övezet).

Az *információelmélet* szabályainak figyelembevételével felépített átviteli rendszerek, az ún. telemetriai berendezések teszik lehetővé a világűrben mért adatoknak nem csupán egyszerű átvitelét, hanem hibás, téves átvitelük meggátlását is.

Nyilvánvaló, hogy a *híradástechnika* különféle eszközei, így a rádiótechnika, rádiólokációs (radar-) és tv-technikái berendezések a telemetriai adatsorok továbbításában éppúgy szerephez jutnak, mint a tényleges technikai távközlési célokra megépített mesterséges holdak esetében és a különféle vezérlési-irányítási parancsok átvitelében.

Az előbbiekhez logikusan kapcsolódva, a korszerű *számítástechnika* és az ehhez tartozó különféle kibernetikai eszközök — beleértve a számítógépek minden lehetséges fajtáját — ugyancsak nélkülözhetetlenek az űrkutatás feladatainak megoldásában.

Az *irányítástechnika* minden részének szerepe van az űrkutatásban — akár az ember közvetlen közreműködése nélkül, akár azzal együtt —, hiszen irányító-vezérlő automaták nélkül az ember jelenlétében sem volnának megoldhatók az űrkutatás feladatai.

A rakétatechnika és általában az űrkutatás fejlesztésében nem kis szerepet játszik a *földi berendezések* kialakítása. Ezek a rakéták és hasonló berendezések indításához, biztonságos üzemükhöz és irányításukhoz szükségesek. A földi berendezések az űrkutatásban jelentős költségtételt képviselnek.

Az ember űrrepülése, az élettannak a műszaki tudományokkal való egyesülése néhány érdekes, új tudományág kifejlődését eredményezte. Ezek sorából ki kell emelnünk az *ergonómiát*, vagyis az ember biológiai és fiziológiai sajátosságainak figyelembevételét az általa kezelt berendezések megtervezésében. A *bioasztronautika*, a *bioelektronika* és a *biotelemetria* közül az első az űrélettant, a második az élő szervezettel kapcsolatos elektronikai berendezéseket, a harmadik pedig az élettani adatok (pl. szívverés, légzés, EKG-görbe stb.) érzékelését és átvitelét jelenti.

Az űrkutatás speciális tudományos kísérleteinek összefoglalásánál a sajátos fizikai mérések is szerephez jutnak (a vákuum, az ionoszféra, a kozmikus sugárzás stb. mérése). Az űrkutató eszközök szavatolt élettartamának vizsgálata vezetett el — a többi között — a *megbízhatóság elméletéhez*, amely a valószínűségszámítás eszközeit alkalmazza valóságos gépi berendezésekre, mégpedig a szokatlan környezeti hatásokat is figyelembe véve.

E nem teljes felsorolás lezárásaként említsük meg végül a modern komplex tudományok egyik legfontosabbikát, a *rendszertechnikát*, amely egész sor matematikai és műszaki tudomány szintézise — a bonyolult, komplex, de ugyanakkor előírt megbízhatóságú, tehát felada-

Digitized by Google

tukat nagy valószínűséggel teljesíteni képes rendszerek tervezése érdekében.

Az űrkutatást az előbb felsorolt különféle tudományágak mellett egész sor alkalmazott, műszaki tudományág és iparág is kiszolgálja, támogatja (pl. a kohászat, a vegyipar). Jogos tehát az a megállapítás, hogy az űrkutatás *az ember mindenféle komplex tudományos-technikai tevékenységének eddigi csúcspontja.*

A szovjet rakétatechnika fejlődése

A középkor és az újkor hadseregeiben az *irányítatlan rakétalövedékek* a tüzérség válfajaként fontos szerepet játszottak. A cári Oroszország hadserege, a haditechnikai szempontból jól titokban tartott Uralvidéki bázisra is támaszkodva, nem mulasztotta el a rakétafegyverek fejlesztését. Hiteles adatok szerint 1680-ban Moszkva mellett egy rakétagyártó üzem működött, katonai rakétalövedékek (röppentyűk) sorozatgyártására. A XIX. század elején és közepén, amikor — nem kis mértékben az angol—indiai háborúk tapasztalatai alapján — a rakétafegyverek viszonylag nagy szerephez jutottak (napóleoni háborúk, krimi háború stb.), *A. Zaszjadko* tábornok, majd *K. Konsztantyinov* tábornok fejlesztett ki olyan rakétalövedékeket, amelyek a maguk idejében a világszínvonalat képviselték. A múlt század utolsó harmadában azonban világszerte eltűntek, feledésbe mentek a rakétafegyverek, és tulajdonképpen csak a második világháborút megelőző néhány évben és a második világháború idején születtek újjá.

Mint a természettudományok és a műszaki tudományok számos területén, úgy a *rakétatechnika elméleti alapjainak tisztázásában* is kiemelkedő részt vállalt néhány orosz tudós. Közülük meg kell említeni *K. E. Ciolkovszkijt,* aki elsősorban a forradalom győzelme után tudott tartós befolyást gyakorolni a rakétatechnika fejlődésére, valamint *V. I. Mescserszkijt,* aki a változó tömegű pont mechanikájának kidolgozásával (1897—1904) a rakéták repülésének dinamikai-mechanikai alapjait vetette meg. Ciolkovszkijt 1919-ben tagjává választotta a Szocialista Akadémia, ami akkor a tudományos munkásság legnagyobb társadalmi elismerését jelentette. A korábban nyomorral küzdő tudós számára a fiatal szovjetállam, súlyos anyagi nehézségei ellenére is, megadta a zavartalan tudományos munka lehetőségét.

1924-ben a Vörös Hadsereg Légierőinek Zsukovszkij-Akadémiája mellett külön *rakétatechnikai egyesület* alakult, amely az akkori szovjet viszonyok sajátosságainak megfelelően, a hivatásos és a társadalmi szervezet keveréke volt. Tagjai között szerepeltek olyan kiváló kommunista szakemberek, mint pl. *Vetcsikin* professzor, a repülés mechanikájának egyik legnagyobb úttörője, *F. Dzerzsinszkij,* a kiváló kommunista politikus, *F. Cander* mérnök, aki 1908 óta foglalkozott gyakorlatilag rakéták tervezésével, *B. Jurjev* akadémikus, aki egyébként a

Digitized by Google

helikopter egyik úttörője, *K. Kondratjuk* mérnök, szintén neves rakétakonstruktőr, és természetesen maga *Ciolkovszkij* is. Ez a csoport, sok lelkes követő, nem kis mértékben repülőipari mérnökök bevonásával, jelentős munkásságot fejtett ki, s erről az 1927-ben Moszkvában megtartott első *rakéta-világkiállítás* is tanúskodott. Ugyancsak 1927-ben hívták létre Leningrádban — rakéta- és általában sugárhajtású fegyverek fejlesztésére — *a gázdinamikai laboratóriumot* (GDL).

Ebben az időben a szovjet rakétatechnika még egy klasszikus dokumentumot hozott létre a rakétatechnika körében: *N. Rinyin* professzornak, a leningrádi vasútmérnöki főiskola tanszékvezetőjének irányításával *kilenckötetes enciklopédia* jelent meg a rakétatechnika és az űrhajózás tárgyköréből.

Meg kell jegyezni, hogy a kutatások már ebben az időben számos olyan területet kezdtek érinteni, amelynek jelentőségét csupán ma, az űrkutatás és a katonai rakétatechnika tökéletesítésének korában látjuk teljességében. *Cander* mérnök csoportja pl. különféle fémeknek, így a berilliumnak, a bórnak, a litiumnak, az alumíniumnak és a magnéziumnak *rakéta-hajtóanyagként* való felhasználását vizsgálta, nagyjából úgy, ahogyan ez ma a legkorszerűbb szilárd rakéta-hajtóanyagok esetében gyakorlati valósággá vált.

1931-ben Moszkvában és Leningrádban megalakult a két GIRD (sugárhajtási kutatócsoport), és a levegővel működő sugárhajtóművek számos kérdésének tisztázásán kívül (*B. Sztecskin* akadémikus, *Ljulka* mérnök stb.) munkásságának java részét a rakétatechnika és a rakétamechanika (a rakétamozgás törvényszerűségei) vizsgálatának szentelte.

A külügyi népbiztosság a Vörös Hadsereg főparancsnoksága keretében (ugyancsak Leningrádban, 1933-ban) létrehozta *E. Langemak* vezetésével a *sugárhajtási tudományos kutatóintézetet* (RNII), amely főleg a rakétaelven alapuló különféle fegyverek (pl. hátrasiklás nélküli lövedékek, sorozatvetők), továbbá távirányítású lövedékek hajtására alkalmas hajtóművek kidolgozásával járult hozzá aktív módon a rakétatechnika fejlesztéséhez. A leningrádi RNII-kollektívájából ki kell emelni *V. Razumov* és *A. Stern* nevét, akik 10 km magasságba feljutó és fényképfelvételeket készítő felderítő katonai rakétát terveztek és építettek meg. *Cander* a 30-as évek elején — egészen betegség okozta korai haláláig — csoportjával számos benzin-oxigén, petróleum-oxigén rakéta-hajtóművet épített meg és próbált ki; ezek azután különféle katonai rakétalövedékeknek szolgáltak fejlesztési alapjául. Ebből a szempontból az egyik legérdekesebb szerkezet az 1938—39. folyamán elkészült, „212" jelű, katapulttal indított rakétahajtású szárnyasbomba volt, amely a maga nemében lényegesen megelőzte a németek V—1 típusú lövedékét.

A tudományos tevékenységnek a Hitler uralomra jutása és a fasizmus háborút előkészítő tervei előtti utolsó nagy szakaszát az 1934-ben Leningrádban tartott *sztratoszféra-kutató* konferencia, valamint az 1935-ben, Moszkvában *a rakéta hasznosítása* tárgyában tartott tudo-

Digitized by Google

mányos konferencia jelezte. Az utóbbin számos, ma is változatlanul aktuális problémát vitattak meg, például az optimális (legkedvezőbb) repülési pálya számítását, a legkedvezőbb sebességprogramok megállapítását, a rakéta alakjának, a fúvóka kivitelének, az égés jellemzőinek, a tüzelőanyag energetikai sajátosságainak hatását stb.

Ezek a háború előtti kutatások 1939-ben repülőgépek hajtására alkalmas *rakéta-hajtóművek* megépítésével és kikísérletezésével, bemérésével érték el tetőpontjukat. Ezek nyomán végezte első repüléseit a (*B. Cseranovszkij* tervezte) RP—1 típusú rakétahajtású, farok nélküli vitorlázógép, majd 1942-ben, már a háború viharában, messze a front mögött, *F. Bolhovityinov* tervezett e hajtóművekkel vadászgépet, amelyet *G. Bahcsivandzsi* kapitány repült be eredményesen.

A rakétatechnika sajátos fejezetének fejlődéséhez hozzájárult a rakétaszerű sorozatvető, a híressé vált *Katjusa,* amely mozgékonysága és az ebből adódó hirtelen tűzcsapások lehetősége folytán jelentős sikerek forrásává vált a Nagy Honvédő Háborúban (*Petropavlovszkij* tervezése).

A nagyrakéták építésében és fejlesztésében, illetve e munkák irányításában részt vett *A. Blagonravov* akadémikus, *M. Keldis* akadémikus, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának jelenlegi elnöke, az 1966. januárjában elhunyt *Sz. P. Koroljov* akadémikus és még sok kiváló szakember, akinek nevét csak a következő években ismerhetjük majd meg.

1954-ben a SzUTA csillagászati tanácsa (Asztroszovjet) mellett tárcaközi bizottság jött létre az űrkutatás kérdéseinek vizsgálatára és koordinálására. A bizottság egyik vezetője *L. Szedov* akadémikus lett, aki jelenleg is a Szovjetunió Tudományos Akadémiája űrkutatási bizottságának elnöke.

A katonai rakétafegyverek fejlesztésével párhuzamosan, növekvő lendülettel folytatódott a *magaslégkör és a világűr kutatására alkalmas rakéták* fejlesztése is. 1957 májusában egy geofizikai rakéta 2200 kg hasznos teherrel 212 km magasságot, 1958 februárjában pedig egy másik ilyen geofizikai rakéta 1500 kg hasznos teherrel 473 km magasságot ért el. 1951 óta állatkísérletek is folytak, elsősorban kutyák felküldésével és visszahozásával.

1957 augusztusában—szeptemberében a Szovjetunióban sikeresen kipróbálták az *interkontinentális ballisztikus rakétát.* (A Szovjetunió területe lehetővé teszi 6000—8000 km-es kísérleti távolságok berepülését és végigmérését.) Az ilyen módon kifejlesztett stratégiai rakétafegyvernek (a termonukleáris töltet hordozójának) békés célokra való alkalmazását az egész világ előtt bebizonyította a Szovjetunió *1957. október 4-én,* amikor pályájára bocsátotta a 83,6 kg súlyú *első szputnyikot,* amely egyszersmind *az emberiség történetének első mesterséges égitestje.* Ezzel megkezdődött *az aktív űrkutatás korszaka.*

A szovjet rakétatechnika úttörő személyeinek és intézményeinek s az emberiség számos más haladó tudósának, köztük *Eötvös*nek és

Digitized by Google

Bolyainak a nevét megörökítik a szovjet űrrakéták felvételei által a Hold túlsó oldalán feltárt különféle objektumok és terepészletek (kráterek, tengerek, talasszoidok, hegyláncok) elnevezései.

Szovjet mesterséges égitestek

Próbáljuk meg — a részletekbe való elmerülés nélkül, nagyon röviden — összefoglalni *az eddig felbocsátott szovjet mesterséges égitestek családjait.**

A mesterséges égitestek rendkívül bonyolult műszerrendszerek, amelyek általában mérőműszerekből, az ezekhez tartozó átalakítókból, az információ továbbításához szükséges telemetriai rendszerből és rádiórendszerből, a mindezeket tápláló energiaforrásokból, élettani kísérletek esetében pedig a különféle létfenntartó és más rendszerekből állnak. A mesterséges égitesteket *felhasználásuk célja* szerint szokás osztályozni.

1. *Tudományos kutató holdak*

Az első szovjet mesterséges hold felbocsátásával a *szputnyik* szó is bekerült minden nyelv szótárába. Ez egyszersmind a Szovjetunió átütő sikerének egyik érdekes, közvetett bizonyítéka.

Az első három szovjet mesterséges hold *egyedi jellegű* volt, bár a Szputnyik—2 rendszerébe a Szputnyik—1-hez hasonló kivitelű elem is beletartozott. A Szputnyik—1 abszolút elsősége egyszersmind az *űrkutatás kezdetét* jelzi. A Szputnyik—2 az első űrélettani kísérlet, amely az alapvető információkat szolgáltatta az 1960. évvel kezdődő szputnyik-űrhajók kísérletéhez, majd az ember űrrepüléséhez. A Szputnyik—3 tekinthető ma is az egyik *legtökéletesebb* kivitelű geofizikai műholdnak.

A *szputnyik-űrhajók* a geofizikai és asztrofizikai jellegű méréseken kívül élettani kísérleteket is végeztek; segítségükkel sikerült először épségben visszahozni élőlényeket a világűrből. Ez egyszersmind az ún. *visszatérő* rendszer, tehát a légkörön áthatolni képes leszálló rendszer fejlesztéséhez döntő jelentőségű volt. Ez a kísérlet-sorozat vezetett el logikusan a *Vosztok* és *Voszhod* űrhajókhoz.

1962. március 16-ával kezdődött meg a *Kozmosz-holdak* sorozata, amely végeredményben a tudományos feladatot teljesítő mesterséges

---

* A mesterséges égitestek meghatározó adatai a súlyon, illetőleg a tömegen kívül a pálya fontosabb elemei, így mesterséges holdaknál a földközeli pont (perigeum) és a földtávoli pont (apogeum), a mesterséges bolygóknál a napközeli pont (perihelium), illetőleg a naptávoli pont (afélium), különleges esetként pedig a holdszputnyikoknál a holdközeli pont (perilunium vagy periszelénium) és a holdtávoli pont (apolunium vagy aposzelénium). Ezenkívül meg szokás adni a pálya hajlásszögét (fokokban, az Egyenlítő síkjához képest) és a keringési időt. Ezeken kívül más pályajellemzőket is meg lehet adni; a csillagászok egyébként is más koordináta-rendszerekben írják le a pályákat.

Digitized by Google

holdak több családját foglalja össze. A Kozmosz-sorozat növekvő, gyorsuló ütemben folytatódott, és 1967 április közepéig 155 Kozmosz-holdat indítottak útjára, köztük néhányat közös hordozórakétával (kettes, hármas és ötös indítások voltak). A Kozmosz-holdak pályái — az indítási hely szerint — 49, 52, 56, 65, 69, 72 és 82 fokos hajlásszögűek. A Kozmosz-holdak sorában élettani kísérleteket is végeztek (pl. a Kozmosz—110 két kutya tartós súlytalan repülését). A mérések programjába tartoznak különféle energiamérések az infravörös, látható, ultraibolya és röntgen-hullámok tartományában, a légkörben levő töltéses részecskék mérése, a földi mágneses tér mérése, a Naptól eredő korpuszkuláris sugárzás mérése, a mikrometeorok számlálása, az égbolt fényességének mérése, továbbá az élettani kísérletek.

A Kozmosz—41 holddal próbálták ki a *Molnyija—1 távközlési* műholdak rendszerét (különleges pályájukra való tekintettel), a Kozmosz—122 *meteorológiai kísérleti hold,* amellyel egyszersmind kétoldalú szovjet—amerikai együttműködés indult meg. Egyes Kozmosz-holdakkal a *Luna*-holdrakéták előkészítését végezték. A rendkívül gazdag kísérletsorozat külön tudományos méltatást érdemelne.

A *Poljot* mesterséges holdakkal a műhold pályájának megváltoztatására alkalmas hajtómű- és irányítástechnikai rendszereket próbálták ki.

Az *Elektron*-holdak, amelyeket párosával, eltérő pályákra bocsátottak fel, a Föld körüli sugárzási övezet mérésére alkalmasak, és szimultán (egyidejű) mérési eredményeket szolgáltatnak a belső és a külső sugárzási övezetről.

A három *Proton*-hold eddig a legsúlyosabb mesterséges égitest (hasznos súlyuk 12,2 tonna). Indításukra a rakétatechnika történetének eddig leghatalmasabb hordozórakétája szolgált, amely 60 millió lóerő teljesítményével hozzávetőleg 1500—1800 tonna tolóerejű lehet. Ezeknek a holdaknak a feladata: a kozmikus sugárzás mérése, különös tekintettel a fizikusok egy rendkívül modern hipotézisére, amely szerint a sokféle „elemi" részecske három alapvető, „legelemibb" részecskére vezethető vissza. Ezek megtalálása azonban eddig még nem sikerült.

Egyetlen *Jantar*-típusú mesterséges holdat bocsátottak fel, amelylyel plazmahajtóművet kívántak kipróbálni.

2. *Űrhajók*

A szovjet űrhajók — e sorok megírásáig *három csoportba* tartoznak.

Az *egy üléses* szovjet űrhajók *Voszток* nevet kaptak. Összesen 6 Vosztok űrhajó repült Földünk körül; pilótáik *J. Gagarin, G. Tyitov, A. Nyikolajev, P. Popovics, V. Bikovszkij* és *V. Tyereskova* voltak. *Tyereskova* egyébként eddig az egyetlen űrrepülőnő. A Vosztok hordozórakétájának tolóereje 600 tonna, induló teljesítménye 20 millió lóerő. A Vosztok súlya 4730 kg. A gömb alakú űrkabin 2400 kg. A visszatérés

Digitized by Google

során ez tör át a légkörön és jut le a földfelszín közelébe. Az űrpilóta — választása szerint — az űrhajóban szállhat le, vagy kivetőüléssel elhagyhatja azt és ejtőernyővel érhet földet.

A hat Vosztok-űrhajóval a szovjet űrhajósok 381 órát töltöttek a világűrben, 259-szer kerülték meg a Földet, és több mint 10,5 millió km-t tettek meg.

A *több üléses* szovjet űrhajótípus *Voszhod* nevet kapott. Eddig két Voszhod-űrhajó repült, az egyik három, a másik két űrpilótával. A Voszhod—2 másodpilótája, *A. Leonov* hajtotta végre az első *űrsétát*, 1965. március 18-án. A Voszhod-űrhajó súlya 5320 kg, a hordozórakéta legnagyobb tolóereje 650 tonna.

Egy újabb típus a *Szojuz* nevet kapta. A feltétlenül több üléses űrhajó próbainditására 1967 április 23-án került sor. A kísérlet azonban az utolsó szakaszában — egyelőre felderítetlen okokból — bekövetkezett szabálytalan mozgás miatt tragikusan végződött: *V. M. Komarov* ezredes, a kiváló űrpilóta életét vesztette.

3. *Technikai mesterséges holdak*

Távközlési (híradástechnikai) célokra a Szovjetunió eddig négy *Molnyija—1* típusú mesterséges holdat bocsátott fel, különleges, erősen elnyúlt ellipszis alakú pályán, amelyen a műhold keringési ideje kereken 12 óra. E pályán gyakorlatilag holdanként 8—9 órán keresztül zavartalan összeköttetést lehet fenntartani a Szovjetunió távol-keleti és európai részei között. A Molnyija-holdak a földi felhőzetet is megfigyelték és tv-képpel be is mutatták.

4. *Holdrakéták*

A Hold módszeres kutatását a Szovjetunió kezdte meg; holdrakétáit *Luna* névvel és sorszámmal jelöli. Az első három Luna-rakétát 1959-ben indították, majd 1963-ban folytatódott a sorozat, amely számos próba után 1966. január 31-én a *Luna—9* sima Hold-leszállásával és tv-rendszerű képközvetítésével a Hold-kutatás újabb aktív szakaszát nyitott meg. A Luna—10 két hónappal később a Hold első mesterséges holdjává, Hold-szputnyikká vált.

5. *Bolygóközi rakéták*

A bolygóközi tér kutatására a Szovjetunió számos kísérletet hajtott végre, nagy teljesítményű hordozórakétáinak és tökéletesített indítási rendszerének segítségével. E kísérletek azonban nem hoztak teljes sikert, különféle, eddig ismeretlen okból (tehát nem egyszerű belső meghibásodásból, hanem valószínűleg meteorit-ütközésből) eredő zavarok miatt.

Digitized by Google

Zond (szonda) néven 1964 óta három űrrakétát indítottak, közöttük a Zond—3 a Hold túlsó oldaláról közvetített újabb felvételeket, a Luna—3 felvételeinek kiegészítésére.

Ezenkívül a Szovjetunióban három *Venus*- és egy *Mars*-rakétát is indítottak.

Az űrkutatás fontossága

Az űrkutatás értékelése három alapvető területen célszerű (eltekintve most az űrkutatással kapcsolatos filozófiai és társadalomtudományi problémáktól). E három terület a következő: *politikai és katonai* szempontok, *műszaki tudományos* szempontok és *gazdasági* szempontok.

A *politikai és katonai* szempontok a következő területeken érvényesülnek:

— a nemzeti megbecsülés és önérzet növelése,

— a honvédelmi készenlét fokozása,

— a nemzetközi együttműködés fejlesztése és a világbéke megőrzésének elősegítése,

— az állam szervező és tervező tevékenységének erősítése.

A *műszaki tudományos* szempontok azért is rendkívül jellemzőek, mert az űrkutatás sokrétű műszaki tudományos hatására utalnak. Ezek:

— új tudományos ismeretek szerzése,

— új oktatási és kutatási módszerek bevezetése,

— a közlekedés biztonságának fokozása.

Végül a *gyakorlati gazdasági* szempontok:

— műszaki rendszerek és alkatrészek tökéletesítése,

— az ipari bázis fejlesztése,

— a módszerbeli tudás (a „know-how") fejlesztése,

— a Földön kívüli erőforrásoknak az ember szolgálatába állítása.

Érdekes, hogy egy közvéleménykutatás során az amerikai és a nyugatnémet közvélemény az űrkutatással kapcsolatosan *a Szovjetunió presztizs-növekedését* fontosabbnak ítélte, mint katonai potenciáljának növekedését. Ugyanakkor az USA vonatkozásában fordított a helyzet, s ebben nyilván a szovjet űrkutatás sok kezdeményező sikerének is szerepe van. Az sem véletlen, hogy a többi ország szempontjából az új ismeretek és a korszerű oktatás, valamint a műszaki, ipari fejlesztés jelentősége jóval nagyobb, mint bármelyik politikai és katonai célé.

Az űrkutatás kihatásait *H. H. Koelle* professzor, a nyugat-berlini műegyetem tanára, kétféle módon igyekszik kategorizálni. Egyrészt megállapítja, hogy a *kiváló egyedi teljesítmények* — ezek közé számítja az első szputnyik, az első Luna indítását, Gagarin űrrepülését, az első sima Hold-leszállást stb. — a közvetlen anyagi költségigényt *messze meghaladó* módon javítják a végrehajtó ország (az adott esetben a Szovjetunió) *nemzetközi presztizsét*. Másrészt úgy véli, hogy e lélek-

Digitized by Google

tani hatásoktól függetlenül, bizonyos *objektív mennyiségi kritériumokat* is be lehet vezetni, és ezek alapján értékelni az eddig végzett űrtevékenységet. Ilyen összesített teljesítmény-kritérium lehet például az eddig indított mesterséges égitestek száma, a világűrbe eddig felküldött össztömeg, a világűrben töltött űrrepülő-órák száma, valamint 1 kg mesterséges égitest fellövésének költsége.

A fellőtt (pályán levő, illetőleg már visszatért vagy elpusztult) mesterséges holdak és mesterséges bolygók *száma* önmagában félrevezető lehet, mert nyilvánvaló, hogy a nagyfokú miniatürizálás mellett — és ellenére — nemcsak a mesterséges holdak és egyéb égitestek száma, hanem *össztömegük* (összsúlyuk) is befolyásolja az értékelést. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy 1965 végéig (ez a legfrissebb hivatalos adat) a Szovjetunió *550 tonna*, az USA pedig *370 tonna* össztömegű mesterséges holdat juttatott pályájára. Az 1966. évi űrtevékenység nem befolyásolta lényegesen ezeket az arányokat.

1 kg mesterséges hold fellövésének költségeit csupán amerikai forrásokból ismerjük. *A. Urszul* szovjet mérnök és filozófus, aki az űrkutatás társadalomtudományi vonatkozásaival is foglalkozik, szintén ezeket az amerikai adatokat idézi (*Aviacija i Koszmonautika*, 1965. 3. sz., *Zemlja i Vszelennaja*, 1965. 2. sz.). Az űrkutatás első éveinek, „hősi" korszakának költségtényezőit ma már nem lehet figyelembe venni; sokkal jellemzőbbek a fejlettség mai és jövőbeli adatai. Az 1965. évi tényadatok alapján a következő évekre az űrkutató tevékenység lényeges „olcsóbbodását" jósolják. Ezzel kapcsolatban azonban azt is meg kell jegyezni, hogy a jelenleg fejlesztés alatt álló új rendszerek — mind a Szovjetunióban, mind az USA-ban —, amelyek a légkör oxigénjének felhasználását is előirányozzák (torlósugár-hajtómű), legalábbis a hordozórakéta első fokozatának vagy fokozatainak kialakításában, 20—30 dollár/kg értékig csökkenthetővé teszik a fajlagos felbocsátási költséget.

Koelle professzor végső következtetésként megállapítja, hogy az űrkutatás ma alapvetően fontos minden nagyhatalom számára nemzetközi megbecsülésének fenntartása szempontjából.

Az űrkutatás gazdasági problémái

Az űrkutatás műszaki-tudományos és gazdasági hatásainak értékeléséből nagyjából megállapítható, hogy a mai űrkutatás elsősorban *műszaki fejlesztési* tevékenység. Hiszen az új tudományos ismeretek szerzése, az űrkutató eszközök kialakítása, a meglevő rendszerek és alkatrészek tökéletesítése és a termelő ipari bázis fejlesztése éppúgy műszaki fejlesztési tevékenység, mint az oktatás és az űrkutatás korszerűsítése, továbbá a technológia tökéletesítése. A szovjet űrkutatás nyilvánosságra hozott eredményeinek értékelése is meggyőz arról, hogy a Szovjetunióban az űrkutatási tevékenységet — ennek kétségtelen po-

Digitized by Google

litikai és társadalomtudományi kihatásain kívül — elsősorban műszaki fejlesztésként értékelik. Ha figyelembe vesszük azt is, hogy az űrkutatás a hagyományos korábbi haditechnikai kutatás eredményeinek békés célokra való további hasznosítását jelenti és újabb területeket nyit meg tudományos tevékenység számára, akkor az űrkutatás és a mögötte álló rakétatechnika műszaki fejlesztési hatásait *rendkívül pozitívan* kell értékelnünk, mert tulajdonképpen a tevékenység motorjává váltak.

A szovjet űrkutatással kapcsolatosan érdemes idézni *L. B. Johnson* elnöknek az USA kongresszusához az űrkutatás tárgyában beterjesztett jelentését,* amelyben a szovjet űrkutatási erőfeszítésekről a következőket olvashatjuk: „A Szovjetunió az űrkutatás haladásának köszönhető előnyök nagyon beszédes bizonyítékát nyújtotta azzal, hogy társadalmi össztermékének szignifikánsan nagyobb százalékát költi űrkutatásra, mint az Egyesült Államok." E megállapítás figyelembevételével jegyezzük meg azt is, hogy az USA — gazdasági szakértői szerint — most és a következő néhány évben átlagosan társadalmi össztermékének 1,0—1,5 százalékát költi űrkutatásra, bár a vietnami háború egyelőre kétségkívül lassítja az űrkutatás fejlesztési ütemét.

Az űrkutatás műszaki fejlesztési eredményeinek csupán egy aránylag kis része, kb. egyharmada jut el magába a világűrbe. A fejlesztési tevékenységből származó haszon *nagy része „a Földön marad"*, gyakorlatilag földi berendezések, új eljárások stb. alakjában és éppen ez adja meg az űrkutatás alapvető tudományos, műszaki és ipari jelentőségét.

A nyilvánosságra hozott különféle költségvetési adatok elemzéséből megállapíthatjuk, hogy az űrkutatási költségvetés fajlagosan nagyjából a következőképpen oszlik meg:

hordozórakéták, űrhajók, kutatóeszközök fejlesztése	65%
tudományos kutatás	16%
technikai alkalmazások	3%
új technikai eljárások	8%
földi berendezések	6%
a repülés űrhajózási alkalmazásai	2%

Ehhez az összeállításhoz még a következő megjegyzés kívánkozik: a különféle űreszközökkel, hordozórakétákkal stb. kapcsolatos kiadások jelentékeny része *földi berendezés*, a többi között *termelőeszköz*. A tudományos kutatóeszközök költségeinek jelentékeny része is műszertechnikai és egyéb berendezésekre jut. Mindent egybevetve tehát *az űrkutatás = műszaki fejlesztés*. Ha megpróbáljuk az űrkutatás anyagi mérlegét összeállítani, akkor kiderül, hogy az űrkutatás céljaira biztó-

* Report to Congress, United States Aeronautics and Space Activities, 1966, 3. old.

Digitized by Google

sított költségvetésből a valóban pályára állított különféle mesterséges égitestek (holdak és bolygók) költségei a ráfordításoknak legfeljebb egynegyedét–egyharmadát teszik ki. Vagyis: az űrkutatásra fordított anyagi eszközök kétharmada-háromnegyede *műszaki fejlesztési eredményként a Földön marad.*

A hordozórakéták fejlesztésének további tökéletesítésével, tehát a pályára állított tömeg fajlagos költségének csökkentésével még sokkal plasztikusabban kerülnek előtérbe az előbb említett szempontok és jelentőségében még jobban megnő az űrkutatás műszaki fejlesztési jellege.

Nemzetközi együttműködés az űrkutatásban

A Szovjetunió az űrkutatás megindulása óta hangsúlyozza a *széles körű nemzetközi együttműködés* szükségességét. Érthető okokból nem engedett azonban azoknak az átlátszó, bár propagandisztikusan gyakran ügyesen álcázott provokatív törekvéseknek, amelyek lehetőséget nyújtottak volna a katonai célokra is alkalmas rakéták fejlesztésére vonatkozó hírszerzésre. Bár a korszerű haditechnikai eszközök fejlesztésének idő- és költségszükséglete igen jelentős, és egy-egy hadászati nagyrakéta tervezésének átfutási ideje három-öt évre tehető (a legkedvezőbb körülmények összejátszása esetén is), a Szovjetunió a rakétatechnikai berendezésekkel kapcsolatos együttműködés terén mindig a kellő óvatosságot tanúsította. A szovjet stratégiai és űrkutatási rakéta-berendezéseket eddig csupán a szocialista országok vezetői, köztük a kommunista és munkáspártok első titkárai és a honvédelmi miniszterek, a nyugati világ vezetői közül pedig egyedül *de Gaulle* tábornok látták saját szemükkel, a helyszínen. Nyilván a nemzetközi helyzet további enyhülésére és a kölcsönös bizalom további fejlesztésére van szükség ahhoz, hogy pl. külföldi újságírókat is meghívjanak a szovjet űrrakéták indításához.

Az Egyesült Nemzetek Szervezetében az űrkutatás nemzetközi együttműködésének megszervezéséről évekig folytak viták. Ennek oka elsősorban az amerikai tábor egybehangolt akciója volt, amely az egyszerű szótöbbség elvének és más, a nemzetközi együttműködést az adott szinten elő nem segítő intézkedéseknek hangoztatásával évekig meggátolta a világszervezet űrkutatási bizottságának létrejöttét. Elsősorban a Szovjetunió következetességének és az el nem kötelezett országok (köztük pl. India) erőfeszítéseinek köszönhető, hogy végül is létrejött az ENSZ 28 tagú *világűrkutatási, bizottsága* (teljes nevén: a világűr békés célokra való hasznosításával foglalkozó ENSZ-bizottság, rövidítve: UNCPUOS), amelynek 8 tagja szocialista ország, 8 tagja NATO-állam, 12 tagja pedig az el nem kötelezett államok csoportjához tartozik. E bizottságnak két albizottsága van: tudományos-technikai és világűrjogi.

A bizottság tevékenységének eddigi legnagyobb eredménye az 1966.

Digitized by Google

évi közgyűlésen egyhangúlag elfogadott *világűr-egyezmény tervezetének* kidolgozása, megvitatása és összehangolása volt. Ez az egyezmény egyrészt kitiltja a világűrből a nukleáris fegyvereket, másrészt kivonja az idegen égitesteket minden földi ország felségjoga alól, és csakis békés célokra folyó kutatást engedélyez ezeken. Ezzel elejét veszi a békés űrkutatási verseny eltorzításának és a hidegháború szolgálatába állításának. Az egyezmény egyébként időközben, az érdekelt nagyhatalmak ratifikáló nyilatkozata eredményeképpen, hatályba is lépett.

Az ENSZ szakosított szervei is (pl. a Meteorológiai Világszervezet, az Egészségügyi Világszervezet, a Nemzetközi Távközlési Unió) igen sok kérdéssel foglalkoznak az *űrkutatási együttműködés* területén. A Szovjetunió mindezek munkájában tevékenyen részt vesz; hangsúlyozzuk, hogy a Szovjetunió részvétele nélkül *nem is volna értelme* az ez irányú nemzetközi tevékenységnek.

A nemzetközi szervezeteken kívül a Szovjetunió *kétoldalú megállapodások* keretében is elősegíti a nemzetközi együttműködést az űrkutatás terén.

Részt vesz a Szovjetunió a *Tudományos Egyesületek Világszövetsége* (ICSU) által létrehozott űrkutatási bizottság (COSPAR) munkájában. Ez a szervezet — amelynek munkaköréből eleve kizárták az űrkutatási eszközöket feljuttató berendezések, vagyis a rakéták vizsgálatát — *az űrkutatás tudományos módszereinek és eredményeinek értékelésével,* a nemzetközi tudományos világ tájékoztatásával foglalkozik. Felépítése eleve olyan, hogy mindenkor kellőképpen érvényre jutnak benne a Szovjetunió és a szocialista tábor érdekei: a héttagú ügyvezető iroda a COSPAR választott elnökén kívül egy szovjet és egy amerikai alelnökből, valamint az általuk javasolt két-két igazgatósági tagból áll.

Az űrkutatás további alakulása szempontjából nem közömbös jelenleg a *szovjet—amerikai együttműködés,* hiszen a világ két legnagyobb űrkutatási (és ipari) hatalmának békés együttműködését célozza. 1963-ban — több más részletegyezmény mellett — szovjet—amerikai meteorológiai űrkutatási megállapodás jött létre, amely 1966. június 25. óta aktív kétoldalú együttműködéssé alakult. A két fél a Washington és Moszkva között létesített közvetlen összekötő vonalon kicseréli meteorológiai mesterséges holdjaik (a szovjet *Kozmosz*—122 stb. és az amerikai *Tiros, ESSA* és *Nimbus*) által készített felvételeket és ezek értékelt diagramjait (a felvételek között a Föld éjszakai oldaláról készült infravörös képeket is).

Egyelőre még részben tisztázatlan az együttműködés konkrét formája a *Nemzetközi Távközlési Unió* (UIT) vonalán, minthogy itt különböző regionális és más kétoldalú együttműködések is kialakultak, s ezeknek egységes nemzetközi megállapodásba foglalása egyes országok (pl. az USA) törvényhozásában alkotmányos nehézségekbe is ütközhet. Ki kell azonban emelni e téren a szovjet—francia együttműködést, amely a többi között a *Molnyija*—1 típusú távközlési műholdak segítségével a mindkét ország által (és a szocialista országok által) elfoga-

Digitized by Google

dott *SECAM*—3 színes televíziós rendszer kipróbálásához és tökéletesítéséhez vezetett.

A Szovjetunió további nemzetközi együttműködési egyezményeket is előkészített; a többi között aláírták Franciaországgal azt a megállapodást, amely 1968/69 folyamán francia mesterséges holdak szovjet hordozórakétával való indítását teszi lehetővé. 1965 novemberében Moszkvában összegyűltek a szocialista országok tudományos akadémiáinak képviselői, hogy lerakják a szocialista országok űrkutatási együttműködésének alapjait.

•

A szovjet űrkutatás e rövid áttekintése során csupán minimális helyet szoríthatunk az űrkutatás *társadalmi kihatásainak* felmérésére. Nem vitatható, hogy az űrkutatás megindulása *döntő fordulat* volt a materialista filozófia, csakúgy, mint általában a természettudományok fejlődése szempontjából, s a többi között a világűrt is megnyitotta a kísérletező tudományok előtt.

Nyilvánvaló, hogy a kozmosz feltárása és hasznosítása csak a termelőerők bizonyos fejlettségi fokán válik reális feladattá. Bár az űrkutatással kapcsolatos elméleti kérdések java részét már Ciolkovszkij és tanítványai tisztázták, gyakorlati megoldásukat csak akkor lehetett megkezdeni, amikor a Szovjetunióban a termelőerők fejlettsége — beleértve ebbe a termelőerőnek tekintett tudományt is — elérte a kellő színvonalat.

A kozmosz ma még csak korlátozottan hasznosítható termelő feladatokra. Érdekes azonban, hogy máris látjuk a körvonalát néhány olyan területnek, amelyen az űrkutatás eddigi eredményeit *gyakorlati termelési, hétköznapi célokra lehet hasznosítani.* Ilyen például a távközlési mesterséges holdak (például a négy szovjet *Molnyija*—1) beállítása; ezek valósággá tették az egész Szovjetunióra kiterjedő zavarmentes, azonnali összeköttetés lehetőségét, a fekete és színes tv-közvetítésekét is. Ide sorolhatjuk a mesterséges holdak meteorológiai hasznosítását is, minthogy a jobb prognózisok óriási értékű anyagi javak pusztulását gátolhatják meg. Meg kell említenünk azt is, hogy a kozmosz (a magaslégkör és a bolygóközi tér) számos olyan eljárás és mérőeszköz kikísérletezésére nyújt lehetőséget, amely a földi termelési gyakorlatban is felhasználható (vákuumtechnika, plazmatechnika, sugárzások hasznosítása stb.).

A *filozófia* szempontjából az űrkutatás igen nagy jelentőségű, mert a véges és végtelen fogalmának jóval precízebb meghatározására és elhatárolására hívja fel a figyelmet, jól bizonyítja a megismerés aszimptotikus jellegét, az igazság fokozatos megközelítését. A Naprendszerben, valamint a világegyetem távolabbi részein lezajló folyamatok jobb megismerése az evolúciós törvényekhez vezet el, s az élet és társadalom kölcsönkapcsolatainak új törvényszerűségeit tárja fel.

Digitized by Google

E sorok megírásakor, az űrkutatás első tíz évének lezárásakor még korai volna, ha akár a Naprendszer szomszéd bolygóinak a szó legszorosabb értelmében vett „meghódításáról", akár távoli csillagrendszerek felkereséséről beszélnénk — bár e tevékenységnek semmiféle elvi, fizikai törvényekbe ütköző akadálya nincsen. Az űrkutatás első tíz esztendejének és ezen belül a Szovjetunió hatalmas sikereinek értékelése azonban meggyőz bennünket arról, hogy a kapitalista társadalomból a kommunista társadalomba való átmenet a termelőerők óriási fejlettségének figyelembevételével szükségszerűvé teszi az űrkutatást, s új lendületet ad a tudományos kutatásnak és a tudományos eredmények gyorsabb gyakorlati bevezetésének. Nem vitás az sem, hogy a kommunista társadalom ma még el sem képzelhető színvonalra tudja majd emelni az űrkutatás tudományát és gyakorlatát.

A SZOVJET ŰRKUTATÁS ELSŐSÉGI EREDMÉNYEI*

Tudományos eredmények:

Az első mesterséges hold (Szputnyik—1, légkörkutatás)	1957. október 4.
az első geofizikai szputnyik (Szutnyik—3)	1958. május 15.
az első felvételek a Hold túlsó oldaláról (Luna—3)	1959. október 4.
az első komplex kozmikus sugárzásmérő állomás (Proton—1)	1965. július 16.
az első helyszíni Hold-felvételek (Luna—9)	1966. január 31.
az első Hold-felszín vizsgálatok (Luna—13)	1966. december 21.

Bioasztronautika (űrélettan, űrrepülés):

Az első űrélettani kísérlet (Szputnyik—2, Lajka)	1957. november 30.
a világűrből űrhajóval először sikeresen visszahozott állatok (szputnyik-űrhajó—2)	1960. augusztus 19.
az ember első űrrepülése (Vosztok—1, Gagarin)	1961. április 12.
az első közelítő űrrandevú (Vosztok—3—4)	1962. augusztus 12.
az első több személyes űrhajó (Voszhod—1)	1964. október 12.
az első űrséta (Voszhod—2)	1965. március 18.

Rakétatechnika, űrtechnika:

Az első mesterséges hold (Szputnyik—1)	1957. október 4.
az első mesterséges bolygó (Luna—1)	1959. január 2.
az első Hold-találat (Luna—2)	1959. szeptember 12.
az első indítás parkolópályáról (Szputnyik—5)	1961. február 2.
az első Venus-rakéta	1961. február 2.
az első Mars-rakéta	1961. január 11.
az első ionhajtómű kipróbálása (Voszhod—1)	1964. október 12.
az első plazmahajtómű kipróbálása (Zond—2)	1964. november 30.
az első Venus-találat (Venus—3)	1965. november 16.
az első sima Hold-leszállás (Luna—9)	1966. január 31.
az első Hold-szputnyik (Luna—10)	1966. március 31.

*(E táblázat csak azokat az űrkutatási eredményeket tünteti fel, amelyekkel a Szovjetunió az űrkutatásnak egy-egy újabb fejezetet nyitotta meg.)

Digitized by Google

A Nagy Október dokumentumaiból

2. A kettős hatalom kora

Az oroszországi politikai helyzet és a bolsevik párt stratégiai-taktikai irányvétele szempontjából fordulatot jelentett Lenin visszaérkezése hazájába. Ezt a tényt már a kortársak nagy része, így a forradalmi munkásmozgalom legtöbb ellenfele is jól látta. Alább P. Ny. Miljukov történész professzornak, a kadet párt vezetőjének és az Ideiglenes Kormány akkori külügyminiszterének emlékirataiból közlünk egy részletet, amely meggyőzően tanúsítja, hogy a kor igazi főszereplője a bolsevik párt és e párt vezetője, Lenin volt, a mensevik politikusok pedig kiégett emberek, egy letűnt kor politikusai voltak. Érdekes és korjellemző tény, hogy Miljukov akkor Trockijt is menseviķként tartotta számon, s mint ilyent — Leninnel szemben — támogatta hazatérésében.

LENIN HAZATÉRÉSE

Részlet Miljukov visszaemlékezéseiből

A külföldi szocialisták megérkezésével egyidejűleg visszatértek a börtönből, száműzetésből, külföldről — Svájcból, Párizsból, Londonból, Amerikából — az orosz emigráció képviselői is. Ezek az orosz forradalom hagyományait képviselték, voltak köztük híres nevek — és minden tiszteletet megérdemlő emberek. Mi nemcsak „tisztelettel", hanem forró üdvözléssel is fogadtuk őket. Az első időkben reméltük, hogy találunk köztük hasznos munkatársakat; Plehanovnak például a munkaügyi minisztériumot szántuk. De amikor Plehanov megérkezett, nyomban láttuk, hogy ez már a múlt, nem pedig a jelen. A visszatért „öregek" valahogy maguk is elnémultak és eltünedeztek. Az új orosz

Digitized by Google

makszimalizmus képviselői nyomultak előtérbe. Április elején Németországon keresztül „leplombált vagonban" megérkezett kíséretével Lenin. Mielőtt elutazott Zürichből, Kerenszkijt és Csheidzét[1] a „forradalom árulóinak" nyilvánította, a bolsevikok április 4-i gyűlésén pedig felhívta a szociáldemokratákat, „dobják le a régi inget" és vegyék fel a „kommunista" elnevezést. Még a bolsevik „Pravda" is zavarban volt, s amikor Lenin azt követelte, hogy a Szovjet kezébe menjen át a hatalom, a „Pravda" a következőket írta: „Lenin elvtárs terve számunkra elfogadhatatlan, mivel abból indul ki, hogy a polgári demokrata forradalom befejeződött és haladéktalanul át kell nőnie szocialista forradalomba." De sokaknak az a számítása, hogy Lenin beszédeivel lejáratja önmagát, korántsem vált be. Majd megérkezett Trockij, s engem később erősen vádoltak azért, hogy „beengedtem". Én valóban szorgalmaztam az angoloknál, akiknél „fekete listán" volt, hogy ne tartsák vissza. De akik ezért vádolnak, megfeledkeznek arról, hogy a kormány általános amnesztiát adott. Tetejébe Trockij menseviknek számított — és a jövőre készült fel. A múlt bűneiért nem lehetett senkit büntetni. De amikor Lenin a Kseszinszkaja-palota erkélyéről óriási tömeg előtt kezdte tartani bűnös beszédeit, követeltem a kormánytól, hogy haladéktalanul tartóztassák le. Sajnos, az Ideiglenes Kormány nem szánta rá magát erre.

(P. Ny. Miljukov: Voszpominanyija [1859—1917]. T. II. 357—358.)

*

A hazatérő Lenin azonnal szembefordult az Ideiglenes Kormánnyal és figyelmeztette a pártot, hogy a tömegek előbb, vagy utóbb ki fognak ábrándulni a nagypolgári pártok és a megalkuvó pártok koalíciójából álló Lvov-kormányból. Az események fejlődése lépésről lépésre igazolta Lenin helyzetelemzését. Június elején a petrográdi katonatömegeket már alig lehetett visszatartani egy elkeseredett fegyveres akciótól, s a munkások között is érett egy nagyszabású fellépés gondolata.

Ilyen körülmények között zajlott le a bolsevik párt Pétervári Bizottságának június 6-i zárt ülése, amelyen azt latolgatták, hogy egy békés tüntetés megszervezésével irányt szabjon-e a párt a tömegelégedetlenség kibontakozóban levő hullámának. A zárt ülés jegyzőkönyve megismertet az orosz főváros bonyolult politikai helyzetével, s bepillantást enged a Pétervári Bizottság vezetőinek gondolatvilágába. A szemelvényből kitűnik, hogy míg többen aggályoskodtak e tervvel szemben, Le-

1 Ny. Sz. Csheidze mensevik politikus; ekkor a Petrográdi Szovjet Végrehajtó Bizottságának az elnöke.

Digitized by Google

nin határozottan a tüntetés mielőbbi megszervezése mellett foglalt állást.

Az OSZD(b)MP Pétervári Bizottsága rendes ülésének jegyzőkönyvéből

1917. június 6.

(A Pétervári Bizottság zárt ülése)

... II.

Nyevszkij elvt. kijelenti, hogy a Pétervári Bizottság zárt ülésének feladata a tüntetés kérdésének megvitatása. Néhány katonai egység értesítette a Katonai Szervezetet, hogy a katonák jogaira vonatkozó deklaráció és a Kerenszkij parancsaival kiváltott elégedetlenség talaján a csapatok körében forrongás van, melyet tüntetésre kell kihasználni. A forrongás olyan erősen követeli a kitörést, hogy ha a Katonai Szervezet nem veszi kezébe a tüntetés kezdeményezését, a tüntetés spontán módon meg fog történni. A Központi Bizottság a Katonai Szervezetnek azt a feltételt szabta, hogy jóváhagyása nélkül ne döntsön a megmozdulás kérdéseiben, miért is a Katonai Szervezet, a tüntetés kérdésének eldöntését a Központi Bizottságra bízva, nem adhatott határozott választ a felvetett kérdésre. Ma a Pavlovszkij ezred a saját kezdeményezéséből a petrográdi helyőrség képviselőinek gyűlését bízta meg a tüntetés kérdésének tisztázásával. — A Katonai Szervezet úgy véli, hogy a tüntetést meg kell szervezni, s hogy jó szervezés esetén 20—30 ezer katona részvételére lehet számítani. — A Katonai Szervezet tagjainak nagygyűlésén a katonák kijelentették, hogy ők csak fegyveresen mennek el a tüntetésre. A Központi Bizottság pedig amellett van, hogy a fegyveres tüntetés megengedhetetlen. — A tüntetés jelszavai a deklaráció és a parancsok elleni tiltakozást fejezhetik ki. A Katonai Szervezet elnöksége azt javasolja, hogy a Központi Bizottság, a Pétervári Bizottság és a Katonai Szervezet tartson pénteken közös gyűlést a tüntetés kérdésének gyakorlati eldöntése céljából. A Pétervári Bizottság ezen ülésén pedig a Katonai Szervezet javaslata alapján azt a kérdést kell megvitatni, részt vesznek-e a munkások a katonai tüntetésen. A Végrehajtó Bizottság, a Katonai Szervezet és a Központi Bizottság értekezletén, mely a Pétervári Bizottság ülését megelőzően zajlott le, a tüntetés kérdésében két álláspont alakult ki: az első abból a tételből indult ki, hogy a konfliktus érik, s a tüntetés idő előtt megoldaná; a második szerint a tüntetés számunkra erőpróba lehet, az eseményekkel kapcsolatban a tüntetésre való igény erőssé válhat, tehát jobb, ha a tüntetés szervezését mi vállaljuk.

Volodarszkij elvt. csak a katonák és a munkások közös tüntetését fogadja el. Az a kérdés, van-e a munkástömegekben olyan hangulat, mely az utcára hajtja őket? A tömegekben valami növekszik, mondhatjuk, hogy a hangulat a mi javunkra változik meg.

Ivanov elvt. úgy véli, hogy a tüntetés kérdését kell elsősorban

Digitized by Google

megoldani. Mint a vasárnapi lapok írják, Miljukov arról beszélt, hogy a leninizmus nem véletlen jelenség, hogy talaja van a munkások körében, s ha ez ellen az áramlat ellen nem tesznek erélyes intézkedéseket, az országot pusztulás fenyegeti. Nem szabad megvárnunk, amíg megtámadnak bennünket, nekünk magunknak kell megindítani a támadást és véget vetni a burzsoázia ellenünk irányuló kirohanásainak. Összeütközések elkerülése végett a tüntetés legyen békés. Ha a békés tüntetés ellen fegyveres erőt vetnek be, csak ebben az esetben kell fegyverhez nyúlnunk. A katonák tömegei elégedetlenek Kerenszkij parancsai miatt, a munkások izgatottak a kizárások (lock-out) stb. miatt. A hangulat kétségtelenül a békés tüntetés javára szól.

Zaluckij elvt. úgy véli, hogy ha a tüntetés nagyszabásúra sikerülne, ez természetesen nagyon hasznos lenne nekünk. Mostanában a forradalom befagyasztására irányuló törekvés észlelhető. A tüntetés a hangulat felrázásának eszközéül szolgálhat, s ezáltal nemzetközi jelentőségre tenne szert. A munkásoknak egyedül tüntetni kockázatos, de ha a katonák készek a tüntetésre, akkor azt meg kell rendezni. Az ilyen tüntetés újból igazolni fogja a munkások és a katonák közötti egységet. A tüntetés kérdését nem szabad felületes benyomás alapján eldönteni, ismerni kell a tömegek határozatát. A tüntetésnek kétségtelenül békésnek kell lennie.

Nyevszkij elvt. azt mondja, hogy a Katonai Szervezet három hét alatt többször is felvetette a Központi Bizottságban a tüntetés kérdését és nem kapott választ. A Katonai Szervezet akár jó, akár rossz, de kapcsolatban van a petrográdi helyőrség 3/4 részével. Ha nem vesszük kezünkbe a tüntetés vezetését, az esetleg elszigeteltté válik. A parasztkatona nem tud olyan gyorsan eligazodni a kérdésekben, mint a munkás. Ezért fontos a munkások részvétele a tüntetésen, hogy ők maximális szervezettséget és maximális öntudatot vigyenek bele ebbe a tüntetésbe. Lenin, Podvojszkij és más elvtársak így beszéltek: „Próbáljuk meg, ha a Katonai Szervezet — erő, akkor a katonák tömege kimegy az utcára, nézzük meg, talán jelszavaink megfelelnek a tömegeknek"; Zinovjev, Kamenyev, Nogin elvtársak viszont azt felelték, hogy a próba veszélyes, hogy tönkretehet bennünket, hogy a kerületi Duma-képviselőválasztási kampány, mely az orosz szavazópolgároknak újdonság, nem úgy, mint a nyugati polgároknak, akik számára az unalmas, megelégelt kötelezettség, nekünk csak 100 000 szavazatot eredményezett és azt mutatta, hogy a Katonai Szervezet nem erős. A katonai tüntetés mit sem nyújt nekünk, a munkásokban pedig nem „ég" a harci vágy. A kérdést gyakorlati szemszögből kell nézni: akár akarjuk, akár nem, a tüntetés meglesz, csakhogy nélkülünk ezerszer rosszabb lesz. Nem szabad elszakítani a tüntetést a jelenlegi politikai pillanattól. Minden kudarcunk — és a kudarc óriási lehet — latba esik, de ha a tüntetés vezetéséről lemondunk, az még rosszabb lehet. A Pétervári Bizottságnak haladéktalanul intézkednie kell, hogy a tömegek véleményét kipuhatolják. Hogy az eszerek, a Munkás- és Katonaküldöttek

Digitized by Google

Szovjetje, a mensevikek ne gördítsenek akadályt, nem kell a napot megjelölni. Reméljük, hogy a kronstadtiak részt fognak venni a tüntetésünkön.

Sztukov elvt. kijelenti, hogy amennyire nincs igaza Lenin elvtársnak, amikor az egész pétervári életnek országos jelentőséget tulajdonít, annyira igaza van abban, hogy a mostani pillanat országos jelentőségű lesz. Olyan pillanatot élünk át, amikor ki fog derülni, milyen az arculata azoknak a csoportoknak, amelyek a forradalomban részt vettek. A parasztkongresszus például határozottan ellenforradalmi erőként jelentkezett, de van ingadozó, passzív demokrácia, amelyet a tüntetéssel talán kiragadhatunk a burzsoázia kezéből. Amikor a tüntetés mellett döntünk, kockára tesszük pártunk tömegbefolyását. Pártunk sorsa bizonyos fokig és bizonyos értelemben attól függ, az ellenforradalom győz-e, vagy pedig a forradalom fejlődik tovább. Feltételezzük, hogy a tüntetés talán csak gyorsítani fogja ennek a kérdésnek az eldöntését. A pillanat objektív mérlegelése reményt ad nekünk a sikerre. A tüntetésnek a lehető legnagyobb méretűnek kell lennie, mert egyfelől megnöveli az ellenforradalmi mozgalmat, s így a másik oldalon a forradalmi erők szervezetét kell vele szembeszegezni. Lelkiismeretlenség lenne elmulasztani a katonák spontán tüntetési törekvését.

A felfegyverzés kérdésének eldöntését át kell engedni a katonáknak. Ami a kolpinói munkásokat illeti, ők egyenesen értetlenül nézik, hogy meddig halogatja a párt az ellenforradalmi mozgalom elleni harcot.

Szluckij elvt. azt állítja, hogy az ellenforradalom nemcsak szervezkedik, hanem a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetje segítségével még erősödik is. Szkobelev már fenyegető hangon fordult a bolsevikokhoz ezekkel a szavakkal: „Megmutatjuk, hol a helyetek." A tüntetés meglesz és magával fogja sodorni a munkásokat. Nekünk határoznunk kell, hogyan reagáljunk a katonák és munkások felbuzdulására. Hallgassátok meg, mit beszélnek a munkások a gyűlések után, amelyeken talán tapsoltak is a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetje platformján álló szónokoknak. Amennyiben a kérdés legégetőbb szükségleteikkel függ össze — az árak és a bérek, a drágaság, a pótlékok, a kiürítés[1], ha az adott rétegeket érinti —, annyiban nagy izgalmat idéz elő a tömegekben. Ugyanez tapasztalható a parasztoknál is: a politikában a parasztok kevéssé igazodnak el, de ami a földkérdés megoldását illeti, radikálisok. Nézzük csak határozatuk 6. pontját,[2] melyben kereken kijelentik, hogy a kormány által kinevezett biztost ki kell penderíteni. Nekünk határoznunk kell, milyen találó és higgadt jelszavakat adhatunk ki, higgadtakat azért, mert a tüntetés békés jellege nem azon fog múlni, fegyverrel vagy fegyver nélkül vonulnak-e fel a katonák, hanem azon, milyen jelszavakkal[1] folyik le a tüntetés. A jelszavak

[1] A Petrográd küszöbönálló kiürítésére vonatkozó hírekről van szó.
[2] A parasztküldöttek I. össz-oroszországi kongresszusának 1917. május 25-i határozata.

Digitized by Google

vonatkozhatnak a IV. Állami Dumára, az Államtanácsra, az árakra és a bérekre, a drágaságra stb. A tüntetéssel párhuzamosan kiáltványt kell kibocsátani. A tüntetést nem lehet konspiratív módon megszervezni, úgyis híre megy.

(A szónokok beszédidejét 5 percre korlátozzák.)

Lacisz elvt. úgy véli, hogy a tüntetés szükséges, a tüntetés a Pavlovszkij ezredbeliek felhívása nyomán minden áron meg fog történni. A kérdés most az, csatlakoznak-e a munkások. Ha nem csatlakoznának, akkor a katonák megérdemelt szemrehányással illetnék őket azért, hogy nem akarják támogatni a katonák követeléseit.

Ha a munkások nem vennének részt a tüntetésen, ez csak szakításra vezetne a katonák és a munkások között. A kerületi Duma-választások megmutatták, hogy a munkások hangulata olyan, hogy bármely percben az utcára sodródhatnak. A választások idején a tömeg ellenségesen fogadta a velünk szemben álló szónokokat, olyannyira, hogy még a zászlókat is letépték. A tüntetés felhívás lesz az erők mérkőzésére. Az eszerek, a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetje és az Ideiglenes Kormány minden úton-módon akadályozni fogja a tüntetés sikeres menetét, de a tüntetés kérdését titokban megvitatni nehéz, hiszen be kell vonni a szervezésbe a gyári kollektívákat, amelyek a munkások tömegét az utcára kiviszik. Április 21 megmutatta, hogy ezt kell tenni, annál inkább most. A tüntetéshez erőt kell adni. Remény van arra, hogy a tüntetés jelentékeny lesz.

(Javaslat érkezett, hogy a szónokok listáját zárják le; 13 szavazat szólt a lezárás mellett, 14 ellene.)

Tomszkij elvt. úgy véli, nem az a kérdés, békés vagy fegyveres, impozáns vagy kisméretű lesz-e a tüntetés, hanem az, hogy hova fog vezetni. Számítani kell arra, hogy a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjének Végrehajtó Bizottsága minden erejét latba fogja vetni, hogy elkenje ezt a tüntetést és mindenekelőtt arra fog törekedni, hogy a katonákat befolyásolja; kérdés, nem fulladhat-e ez a végén a miniszterek éljenzésébe. Az osztály-antagonizmus hangulata olyan nagy — figyeljétek csak meg a villamoson —, hogy nem tételezhető fel, miszerint a tüntetés békésen fog lefolyni. Képzeljétek csak el, mi történhetik, ha az emberek százai, ezrei összeütköznek, ez túlnőhet a tüntetés határain. Szigorú óvatossággal kell ezt a lépést kezelni. Ha nagy tömegek hangulatát mozgásba hozzuk, jónéhány ismeretlen tényezőt hozunk mozgásba. A Pétervári Bizottság és a Központi Bizottság a kerületek részvétele nélkül nem tudja ezt a kérdést minden tekintetben véglegesen eldönteni. Közös gyűlést kell tartani a kerületek képviselőivel és e gyűlés előtt a dolgot ne hozzuk nyilvánosságra.

Plotnyikov elvt. úgy véli, hogy a katonák hajlanak a tüntetésre, de a munkások nem kívánják. A katonai tüntetés megszervezése semmiség, ezt gyorsan és hírverés nélkül meg lehet tenni. Ha a katonák fegyveresen mennek el a tüntetésre, ez senkinek sem fog szemet szúrni. A katonai tüntetés olyan gyorsan lezajlik, hogy a miniszteréknek nem

Digitized by Google

lesz idejük a tüntetőkkel tárgyalni. A katonai tüntetés nem járhat súlyosabb következményekkel. A munkásokkal együtt rendezett tüntetés bonyolult és nyilvánosság nélkül nem lehet megszervezni. A munkások részvételével rendezett tüntetés nem kívánatos következményekkel járhat, s túlontúl elsietettnek bizonyulhat. A katonák nem sértődhetnek meg azon, hogy a munkások nem vonulnak ki velük a tüntetésre. Jobb előbb a katonai tüntetést megrendezni, s aztán általános szemlét tartani a katonák, a munkások és a kronstadtiak ereje fölött.

Dille elvt. kijelenti, hogy egy héttel ezelőtt az Izmaili ezred katonái és munkások kivonultak az utcára zászlókkal, s a zászlókon e jelszavakkal: „Követeljük a munkások felfegyverzését!", „Béke a proletároknak, háború a burzsoáziának!" A tüntetés lesz az első erőszemle, ezért minél nagyobb tömeget kell felölelnie. A (lettországi) kerület minden pártfórumon zúgolódik, hogy a párt a nagy- és kisburzsoázia ellenforradalmi lépéseivel szemben nem tesz semmit. A munkások körében nagy az elégedetlenség. A munkásoknak fel kell lépniük a katonákkal együtt. A titkosságot meg kell őrizni, mert különben a mensevikek és az eszerek megrendezhetik a maguk tüntetését, s nem szabad hagyni, hogy ez a miénkkel együtt szerveződjön. A tömegekkel az üzemi bizottságok útján léphetünk kapcsolatba. A tüntetés jelszavai ugyanazok lehetnek, amelyeket az Izmaili ezred katonái kiadtak; de Szluckin elvt. jelszavai szánalmasak.

Zaluckij elvt. azt mondja, hogy feladatunk a tüntetésbe több politikai tartalmat belevinni; az Ideiglenes Kormánnyal semmiféle megalkuvás, a katonáknak teljes jogokat, tiltakozás a megtorlások ellen, a burzsoázia politikájának elvetése.

Feladatunk, hogy a kialakult hangulatot kihasználjuk és a tömegerőket szervezetté tegyük. A háború felénk hajtja a proletárokat és még a proletároknál is erősebben a katonákat. Ha lemondunk a tüntetésen való részvételről, bizonyítványt állítunk ki a gyöngeségünkről. Látjuk, hogy a burzsoázia szervezkedik. Szembe kell szegezni vele a mi szervezetünket. A tüntetés kérdésének tisztán katonai felvetésében nincs semmi politikum. Valóban meg kell mutatnunk a munkások és katonák szolidaritását. A tüntetésnek olyan propagandahatása lesz, amely vonzani fogja hozzánk a tömegeket. A fegyveres tüntetést pártunk nem támogatja. Ha fegyveres lesz, csak a spontaneitás hibájából lesz az. Jelszavak lehetnek: „Le a kényszermunkával!", „Adjatok jogokat a katonáknak!"

Kalinyin elvt. nem tapasztalt megfelelő hangulatot a tömegekben. A katonáknak van indítékuk az elégedetlenségre, a munkásoknál ez nem forog fenn. Forradalmi hangulat van a munkások körében, de az öntudatosodás hosszas munkájában fejeződik ki. A tüntetés spontán módon következik be és megvannak a kiváltó okai. De milyen indíték van most a tüntetésre? Petrográd kiürítése csak szóbeszéd. Más indíték nincs, így a tüntetés erőltetett lesz. Ha a tüntetés nélkülünk zajlik le, hivatkozhatunk rá ellenségeinkkel szemben; ha mi rendezzük, minden

Digitized by Google

következményért ránk hárul a felelősség. A Szervezet a tüntetés vezetését csak akkor vállalhatja, ha biztos benne, hogy van ereje a tüntetés sikerének biztosításához, s ha meg tudja ezt a tüntetést óvni minden néven nevezendő provokációs támadástól. El kell fogadni Plotnyikov elvt. javaslatát. A katonai tüntetésen megláthatjuk, mire számíthatunk.

Sztálin elvtárs szerint a kialakult helyzetben új feltételek merültek fel: itt az Ideiglenes Kormány, amelybe a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetje is, az Állami Duma is delegált minisztereket; a miniszterek kényszertörvényeket adtak ki, a Duma határozatot hozott a támadásról. Ha a pimaszkodást továbbra is tűrjük, hamarosan halálos ítéletünket írják alá. A katonák forrongása tény. A munkások között ilyen kifejezett hangulat nincs. Nekünk nemcsak akkor kell a tömegeket harcra hívni, amikor a hangulat forr, hanem mivel befolyással bíró szervezetet képviselünk, kötelességünk a tömeghangulatot élesztení. A katonák tüntetése a munkások nélkül nulla. A katonák követeléseinek megfogalmazását a munkások adják. Amikor a kormány támadásra készül, kötelességünk ezzel szembeszállni. Akár vereséget szenved a hadsereg, akár győz, mindkét esetben fellángol a sovinizmus. Nekünk most kevés adatunk van a tömeghangulat megítélésére. A felső és alsó szervezetek pénteken tartandó gyűlése majd szolgáltat nekünk ilyen anyagot. Kötelességünk, hogy megszervezzük ezt a tüntetést — erőink seregszemléjét. A fegyveres katonák láttára a burzsoázia majd megbujik.

Abramovics elvt. szükségesnek tartja a tüntetést. A hangulat nem különösen emelkedett, sőt apadás van, s kell olyan esemény, mely a tömeget felrázza. A tömegek szemünkre vetik: „Kiabáltok, tanácskoztok, de nem cselekesztek." Április 21-én a tömegek kivonultak, ti pedig kalandoroknak neveztétek őket. Ha a tüntetés a mi jelszavaink jegyében folyik le, akkor úgyis a mi számlánkra írják, bármilyenek lesznek is a következményei. Ha a munkások nem csatlakoznak a katonai tüntetéshez, akkor eltaszítják tőlünk a katonákat, s a katonák elhagyhatnak bennünket.

Vinokurov elvt. kijelenti, hogy az ő kerületében (Névai sorompó) nem vagyunk erősek. A katonák nem hallgatnak ránk: a Katonai Szervezet nyilatkozata szerint ők mindenképpen kivonulnak a tüntetésre. Ha a befolyás ilyen fokú, vezethetjük-e a tüntetést? Mibe torkollhat az ilyen tüntetés? Lacisz elvt. utalása a viborgi kerületben előfordult tömegkilengésekre elég okot ad nekünk arra, hogy tartózkodjunk a tervezett tüntetéstől. Titokban nem lehet szervezni a tüntetést, nyilvánosság esetén pedig az ellentüntetés is szerveződik. A Nyevszkij proszpekt már megmutatta, milyen gyorsan tud ellentüntetést szervezni.

(A szónokok listáját lezárják.)

Volodarszkij elvt. azon a nézeten van, hogy a munkástömegekben fordulat történt a bolsevikok javára. Minden órában előfordulhat olyan esemény, mely a tömegeket megmozdulásra készteti. Várni kell vala-

Digitized by Google

milyen konkrét esetre, hogy fellépjünk. Ha nem támogatjuk a katonák konkrét követeléseit, a katonaság elfordulhat tőlünk. Nem szükséges ezen a gyűlésen valamilyen határozattal megkötni magunkat, a pénteki gyűlésen minden szempontból tisztázhatjuk és megvitathatjuk a kérdést.

Podvojszkij elvt. azt mondja, hogy a katonáknak konkrét okaik vannak az elégedetlenségre, a munkásoknak pedig nem, s az a benyomása, hogy a Pétervári Bizottság nem tudná a munkásokat kivinni az utcára. Némely kerületben nem a bolsevikok javára változott a helyzet, a katonáknál viszont határozott fordulat megy végbe a mi javunkra. De a katonák így beszélnek: ti vettetek minket rá erre a dologra, majd elrejtőztetek, nem adtatok konkrét követeléseket, ezért elvesztitek a befolyást körünkben, s mi kénytelenek vagyunk magunk megkeresni a kivezető utat. Nem kell félni attól, hogy a miniszterek a tüntetés hangulatát ellenünk fordítják. Az északi fronton Kerenszkij fényes beszéde után egy „rongyos" katona rá tudta venni a gyűlést arra, hogy őt — Kerenszkij ellenfelét — meghallgassa és egyetértsen vele. Több ezred a fronton az offenzíva ellen foglalt állást. A tüntetés jelszavai lehetnek: „Le a csillagkamarás burzsoáziával!", „Éljen a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetje!" stb. Ha a munkások nem csatlakoznának a katonákhoz, a katonák eltántorodnak tőlünk. A katonák erősen fegyelmezettek, s teljesíteni fogják rendelkezésünket.

(Határozatot hoztak, hogy csak olyan szónok kaphat szót, aki még nem nyilatkozott.)

Koszior elvt. fordulatot észlel a munkások hangulatában, s ez az öntudatosodás feszült munkájában fejeződik ki. A tervezett kísérlet végrehajtása annyit jelent, hogy előidézünk valamit, ami komolyabb, mint egy tüntetés.

(Revoljucionnoje dvizsenyije v Rosszii v maje—junye 1917 g. Junszkaja gyemonsztracija. 1959. 487—492. old.)

*

A bolsevik párt Központi Bizottsága a tüntetés megszervezése mellett döntött, s ennek időpontját június 10-ére tűzte ki. Amikor azonban a kormány értesült erről, a mensevikek és az eszerek segítségével keresztül vitte, hogy a szovjetek I. össz-oroszországi kongresszusa, amely éppen ezekben a napokban ülésezett, betiltsa a tüntetést. A bolsevik pártnak feltétlenül figyelembe kellett vennie a tömegeket képviselő szovjetek döntését, s ezért alávetette magát a kongresszus határozatának. A párt vezetőinek nagy erőfeszítésébe került, hogy valamiképpen megértessék a tömegekkel a tüntetés elhalasztásának indokait.

A mensevik és eszer vezetők a szovjetkongresszuson más fontos kérdésekben is szégyenletes magatartást ta-

Digitized by Google

núsítottak. Ez még a nagypolgárság politikusainak is feltűnt. Ide iktatjuk Miljukov emlékiratainak egy másik részletét, amelyben maga is igazolja és gúnyolja, hogy a megalkuvó kispolgári vezetők a nagyburzsoá kadet párt irányvonalának megfelelően érveltek, vagyis ahogy a bolsevikok mondták: „kadetoskodtak".

Miljukov a „kadetoskodó" megalkuvókról

A becsületes Cereteli[1] a koalíció számára mérsékelt szocialistákat válogatott ki, Petrográdban pedig már az utcáé volt a szó. A fővárosi hallgatóság előtt tartott beszámolóikban és beszédeikben a „szocialista miniszterek" a kongresszuson... „kadet módra" kezdtek beszélni! A kongresszus tagjainak számos értelmes beszédet kellett meghallgatniuk és jóváhagyniuk. Cereteli Csernovval[2] együtt itt a miljukovi téziseket bizonyította, amelyek értelmében most nem lehet nemzetközi konferenciát egybehívni a háború céljainak fölülvizsgálata céljából, mivel a nyugati demokrácia nincs előkészítve, a szövetséges kormányokat pedig nem lehet „ultimátumokkal" rákényszeriteni arra, hogy Zimmerwald és Kienthal álláspontjára helyezkedjenek. A háborúval kapcsolatban Cereteli kijelentette, hogy fenn kell tartani a hadsereg harcképességét, s hogy valamely időpontban, amely háborús titkot képez, még offenzíva indítására is szükség lehet! Kerenszkij leleplezte, hogy német befolyás érvényesült azokban a kísérletekben, melyek során a katonák lövészárok-barátkozását szervezték a fronton[3], Szkobelev[4] és Csernov rámutattak arra, hogy az állam nem képes a termelés megszervezését magára vállalni. Csernov bizonyította, hogy a nemzeti kérdéseknek a különválások szítása útján való megoldása képtelenség, s azt állította, hogy az osztályhatalmat létrehozni annyit jelent, mint szabaddá tenni az utat a fehér lovon ügető tábornok számára. Szkobelev azt állította, hogy a kényszerkölcsön forradalmi módja megvalósíthatatlan, mivel a „Szabad kölcsön" a vagyonos osztályok jövedelmi fölöslegeiből folyik be. Pesehonov[5] azt állította, hogy a munkabéremelés nem célravezető, mert egyszersmind emelkednek a termékek árai is; a termelékenység emelésének egyetlen útja van — a fokozott munka, s ha a jövedelmet elveszik a tőkésektől, ezzel magát a tőkét pusztítják el.

„Kadetoskodó kongresszus"!? A bolsevikok haladéktalanul szétvitték ennek a hírét a munkáslakta külvárosokba...

(P. Ny. Miljukov: Voszpominanyija (1859—1917. T. II.)

[1] I. G. Cereteli, mensevik politikus, az Ideiglenes Kormány posta- és távíróügyi minisztere.
[2] V. M. Csernov, az eszer párt egyik vezetője, földművelésügyi miniszter.
[3] A lövészárokbarátkozások spontán módon bontakoztak ki. Kerenszkij „leleplezései" nem feleltek meg a tényeknek.
[4] M. I. Szkobelev, mensevik politikus, munkaügyi miniszter.
[5] A. V. Pesehonov, a népi szocialisták pártjának vezetője, élelmezésügyi miniszter.

Digitized by Google

Míg a szovjetkongresszus határozata betiltotta a bolsevikok tervbe vett békés tüntetését, a kormányt támogató pártok június 18-ára saját maguk szerveztek tüntetést. E fordulat lehetőséget adott a bolsevikoknak arra, hogy a korábban június 10-ére kitűzött tüntetést június 18-án valóban megrendezzék. E hatalmas tömegdemonstráció bolsevik jelszavak alatt zajlott le. Újabb bizonyítékot szolgáltatott arra, hogy a tömegekben érik az elhatározás: a szovjeteknek minden hatalmat kezükbe kell ragadniuk.

A munkásság ösztönös forradalmi tettvágyát bizonyítja következő szemelvényünk, Vorosilov vidéki levele is.

Minden jel arra mutatott, hogy ezekben a júniusi napokban a forradalom és az ellenforradalom erői egyképpen szorosabbra zárták soraikat. Már csak néhány nap volt hátra a kettős hatalomnak véget vető júliusi fordulatig, amikor az Ideiglenes Kormány reakciós puccsot hajtott végre.

K. J. Vorosilov levele az OSZD(b)MP Központi Bizottságához az OSZD(b)MP luganszki szervezetének tevékenységéről

1917. június 13.

Kedves Elvtársak!

Felhasználom az alkalmat, hogy röviden beszámoljak arról, hogy állnak a dolgok a mi szervezetünkben és általában a Donyec-medencében, tekintve, hogy nyakig vagyok ebben a munkában és így azt jól ismerem. Luganszki szervezetünknek mintegy 2500 tagja van. A tagság fele határozottan tudatos forradalmi szociáldemokrata. A többiek teljes mértékben együtt éreznek a szociáldemokratákkal, de még erősen kezelésbe kell őket venni. A mi bizottságunkon kívül van egy kelekótya likvidátor szervezet, amelyhez gyárigazgatók, helyi gyárosok, ügyész elvtársak, sőt olyan egyének is tartoznak, akik nem rég feketeszázasok voltak stb. stb. Ennek a szervezetnek a munkástömegekben persze nincs jelentősége, ha csak nem tekintjük a bolsevikok üldözésének azt a „pozitív munkáját", melyet saját jószántukból végeznek. Az internacionalista eszereknek[1] is van egy szervezetük, amely behatolt az üzemekbe, s minthogy nekünk ott kevés az agilis pártmunkásunk, ér is el bizonyos sikert. Általában azonban Luganszk városában határozottan mi gyakorolunk befolyást a munkástömegekre. Üldözni itt nem üldöznek bennünket se jobban, se kevésbé, mint Benneteket, kedves elvtársak, ott Pétervárott. A városi Duma-választásokkal kapcsolatos válasz-

[1] Az imperialista háborúval szemben bizonyos fenntartásokat hangoztató eszereket nevezték internacionalistáknak.

Digitized by Google

tási hadjárat nálunk megindult. Mi senkivel sem lépünk blokkba. Az eszerek és a zsidó szocialisták (SZERP) blokkba léptek. A mensevikek egyelőre hallgatnak.

A helyzet a kerületben a pártmunka szempontjából sok kívánnivalót hagy hátra. Van lehetőség arra, hogy szervezeteink hálózatát az üzemekben és bányákban kiépítsük, de pártmunkások híján vidéken is, meg nálunk, a városban is, bizony keveset, igen keveset tudtunk tenni.

A munkások helyzete a Donyec-medencében iszonyú.

A munkabér szörnyen alacsony. A segédmunkások bére 1 rubel 50 kopektól kezdődik. A nők bére még most is csak 1 rubel 20 kopek. Most könyöradományt kaptak a gyárosoktól és a kereset némileg növekedett. A munkások felháborodása igen nagy. Gyakran olyan buta dologgal kell már foglalkoznom, hogy a munkásokat arról győzzem meg, várjanak még egy keveset, mire is?! Némelyik bányában olyan rossz a helyzet, hogy a gyárosok már megszöknek, s ott hagyják a munkásokat pénz és termékek nélkül. Ilyen eset fordult elő a napokban a Jekatyerina-bányában (Kipucsnaja állomás, a Jekatyerina-vasútvonalon).

A bizottságban, melyet külön a Donyec-medence részére létesítettek, a bányászok egyáltalán nem bíznak meg.

Ha az Ideiglenes Kormány az ipar szétzilálása terén továbbra is ugyanezen az úton fog haladni, bizonyossággal mondhatjuk, hogy itt a közeljövőben a legváratlanabb megmozdulásokra és zendülésekre van kilátás. Jó lenne tudni, elvtársak, a véleményeteket a sztrájkok kérdésében és általában a mostani időkben várható munkásmegmozdulásokról.

Az OSZDMP luganszki bizottsága nevében üdvözlöm az egész Központi Bizottságot, és nagyon kérem, közöljék a bizottsággal, mikorra tervezik a pártkongresszust, s általában tájékoztassák a párt ügyeiről.

Elvtársi üdvözlettel

K. Vorosilov,
a luganszki bizottság elnöke

(Revoljucionnoje dvizsenyije v Rosszii v maje—junye 1917 g. 89. old.)

Közli: **dr. Dolmányos István**

Digitized by Google

Nemzetközi szemle

A Német Szocialista Egységpárt VII. kongresszusa

Ez év eleje óta rendkívül aktív, és mozgalmas a Német Demokratikus Köztársaság politikai élete. A különböző jelentős bel- és külpolitikai események közül is kiemelkedett azonban a Német Szocialista Egységpárt VII. kongresszusa, amelyet április 17—22. között tartottak meg Berlinben. A kongresszust több hónapos előkészítő munka, széles körű társadalompolitikai vita és aktivitás előzte meg. A vezetőségválasztó taggyűléseken és a küldöttértekezleteken közel 600 ezer párttag, tehát a párttagság egyharmada kért szót és mondta el gondolatait, javaslatait, vagy bírálta a hiányosságokat. A vita az NDK népének jelenlegi életéről és jövőjéről folyt, elsősorban két főtéma keretében: hogyan fejlesszék a szocialista állam anyagi-műszaki bázisát, a szocializmus gazdasági alapját, és mi a reális távlat a német nemzeti kérdésben.

A pártkongresszuson 2172 küldött vett részt, ezenkívül több mint 900 vendég volt jelen. Külföldről 67 testvérpárt, illetve haladó demokratikus párt képviseltette magát. A tanácskozáson a Központi Bizottság írásos beszámolója mellett három referátum hangzott el. Walter Ulbricht elvtárs „A Német Demokratikus Köztársaság fejlődése a szocializmus teljes felépítéséig", Willi Stoph elvtárs „A népgazdaság feladatainak megvalósítása" és Erich Honecker elvtárs „A párt szerepe a szocializmus teljes felépítésének időszakában" címmel tartott referátumot.

*

A Német Szocialista Egységpárt VII. kongresszusa olyan időszakban zajlott le, amikor az országban már évek óta gazdasági fellendülés és kedvező politikai aktivitás tapasztalható. Az NDK gazdasági, politikai, kulturális és műszaki-tudományos fejlődése azután gyorsult meg, hogy 1961 augusztusában lezárták az addig nyitott berlini határt. Ettől kezdve a Német Szocialista Egységpártnak és az NDK kormányának lehetősége nyílt arra, hogy új alapokra helyezze gazdaságpolitikáját és egész belpolitikáját.

Digitized by Google

A Német Szocialista Egységpárt VII. kongresszusa *döntően a gazdasági kérdésekkel foglalkozott.* Mind a referátumok, mind a felszólalások főként a szocialista népgazdaság fejlesztésének problémáit és feladatait elemezték.

Az NSZEP VI. kongresszusa 1963 januárjában fogadta el a szocializmus teljes felépítésének programját. A VII. kongresszus munkája ezért szorosan kapcsolódott a VI. kongresszus célkitűzéseihez és a párt programjának végrehajtásával kapcsolatos feladatokhoz. E program szellemében az NDK dolgozói az elmúlt négy év alatt az élet minden területén kimagasló eredményeket értek el. Íme néhány példa: A nemzeti jövedelem 1966-ban 87.8 milliárd márkát tett ki, vagyis 13 milliárd márkával volt több, mint a VI. pártkongresszus idején. (Az évenkénti növekedés: 1962 — 1,5%, 1963 — 3,2%, 1964 — 4,8%; 1965 — 4,4%; 1966 — 4,5%.) A nemzeti jövedelem tehát a beszámolási időszakban egyenletesen növekedett, ami a népgazdaság egészséges fejlődését biztosítja. Ebben az időszakban már érvényesültek az új gazdaságirányítási és tervezési rendszer bevezetése első szakaszának irányelvei, amelyeknek lényege a következő: a legmagasabb műszaki-tudományos színvonal elérésére való törekvés; az ipari egyesülések (VVB) gazdasági vezető szervekké való fejlesztése; a gazdaságos elszámolás irányítási rendszerének és a gazdasági emelők rendszerének az alkalmazása. Ez együtt járt a dolgozók és a műszaki értelmiség alkotó aktivitásának a fokozódásával.

Az ipari termelés 1962—1966 között 25 százalékkal nőtt. Eközben a VI. kongresszuson elfogadott fejlesztési elveknek megfelelően az iparban strukturális változtatásokat hajtottak végre. A modern ipar alapját alkotó vegyi, elektrotechnikai, műszer- és optikai iparnak, a műanyag- és adatfeldolgozó gépek, továbbá irodai gépek gyártásának a fejlesztését helyezték előtérbe. A munka termelékenységének növekedése az utóbbi évek átlagában 6 százalék volt. A munkások és alkalmazottak jövedelme 1963—1966 között 11 százalékkal, a mezőgazdaságban dolgozóké pedig 38 százalékkal nőtt.

Német közgazdászok számításai szerint a Német Demokratikus Köztársaság a világ első tíz ipari hatalma között foglal helyet és összipari termelésének értéke azonos Ausztria, Dánia, Norvégia és Svédország együttes ipari termelésének az értékével.

A VII. kongresszuson bejelentették, hogy a gazdasági fejlődés eddigi eredményei alapján néhány új intézkedést javasolnak életbeléptetni a lakosság életkörülményeinek javítására. Ezek közül a legfontosabb, hogy 1967. szeptember 1-től az eddigi kéthetenkénti ötnapos munkahét helyett bevezetik a folyamatos ötnapos munkahetet: felemelik a legalacsonyabb béreket és nyugdíjakat, s a négy, öt, illetve több gyermek után járó családi pótlékot; 15 napra emelik a dolgozók évi alapszabadságát.

1970-ig a népgazdaság tervszerű arányos fejlesztése és a szocializmus új gazdasági rendszerének a tökéletesítése az egyik fő feladat.

Digitized by Google

A beruházási eszközöket mindenekelőtt a komplex szocialista racionalizálás végrehajtására fordítják úgy, hogy ezáltal maximálisan biztosítsák a termelési alapok effektív kihasználását. A szocialista gazdálkodás rendszerének fejlesztésében abból indulnak ki, hogy csak a szocializmus gazdasági törvényeinek komplex alkalmazása biztosítja a népgazdaság mindenoldalú hatékony fejlődését.

A termelőerők fejlődésében és a szocialista termelési viszonyok erősítésében az ipar mellett jelentős helyet foglal el a szocialista mezőgazdaság termelésének egyenletes növelése. Az NDK mezőgazdasága korszerűen felszerelt, nagymértékben gépesített és kemizált mezőgazdaság. 1966-ban például a gabonaföldek 80,3 százalékán kombájnnal arattak, a cukorrépatermesztés pedig 85,5 százalékban gépesített. Az állattenyésztés eredményei még ezeknél is jelentősebbek.

Az NDK szocialista fejlődése magával hozta az oktatás, az irodalom, a művészetek, tehát az egész kulturális élet átalakulását. Bár akadtak nehézségek, a szocialista eszmék elterjedésével párhuzamosan mind gyorsabb ütemben valósult meg a kulturális forradalom. Jelenleg például az NDK-ban lakosonként 79 dollárt fordítanak oktatási célokra. Ezzel az NDK világviszonylatban a negyedik helyen áll. Jellemző példa az is, hogy minden 100 háztartásra 53 televíziós készülék jut. Az NSZEP a szocialista életmódnak megfelelő kultúra kialakítására törekszik, amely szembeszállhat a nyugatnémet ideológiai fellazítási kísérletekkel.

A fent körvonalazott gazdasági bázisra építve, figyelembe véve az NDK társadalmi életében végbement mély, forradalmi változásokat, a Központi Bizottság jelentése és a kongresszuson elhangzott referátumok a párt politikájának lényegét és feladatait a következőképpen fogalmazták meg: *a Német Demokratikus Köztársaságban meg kell teremteni a szocializmus fejlett társadalmi rendszerét; az államot, a gazdaságot és a kultúrát a megvalósult szocializmus színvonalára kell emelni.*

•

A gazdasági, politikai és kulturális sikerek szervezője és az egész társadalmi fejlődés irányítója, a párt jelentősen erősödött és a szocializmus teljes felépítésének időszakában magasabb fejlődési szintre lép. A kongresszus abban látta a párt fő feladatát, hogy a szocialista társadalom teljes felépítése érdekében kibontakoztassa az egész dolgozó nép alkotó kezdeményezését, s eközben állandóan növelje tudományosan megalapozott vezető szerepét.

1966 végén az NSZEP-nek 1 769 912 tagja és tagjelöltje volt — 45,6 százalékuk munkás. Az elmúlt esztendőkben tovább erősödött a párt és a tömegek kapcsolata, javult a pártkáderek képzése és kiválogatása, megnőtt a párt tekintélye, mind az országban, mind a nemzetközi kommunista mozgalomban.

Digitized by Google

A kongresszus megállapította, hogy az NSZEP elszakíthatatlan részét képezi a nemzetközi kommunista mozgalomnak, az ország viszonyainak megfelelően a szocializmus adott fejlődési szakaszában alkotóan alkalmazza a marxizmus—leninizmust. Az NSZEP politikájának két évtizedes sikerei biztosítékot nyújtanak arra, hogy az akadályokat és nehézségeket leküzdve a jövőben is biztos kézzel vezeti majd az NDK dolgozó népét a szocialista társadalom teljes felépítéséhez.

* * *

A Német Demokratikus Köztársaság társadalompolitikai, gazdasági és kulturális eredményeinek értéke még szembetűnőbb, ha azokat az első német munkás-paraszt állam nemzetközi szerepének tükrében vizsgáljuk. *Az európai béke és biztonság megteremtésének fontos tényezője az, hogy a revansista politikát folytató nyugatnémet imperializmussal szemben létezik és dinamikusan fejlődik a békeszerető NDK.*

A kongresszus nagy figyelmet fordított a két német állam közötti viszony és az európai biztonság kérdésére. Elemezte a Német Szövetségi Köztársaság politikáját és annak mozgató erőit. Megállapította, hogy a Kiesinger-kormány politikája ma az európai biztonság megteremtésének legfőbb akadálya. A nyugatnémet kormány állítólagos új keleti politikája csupán azt a célt szolgálja, hogy jóhangzású kifejezésekkel megtévessze a belső ellenzéket és ezzel az új taktikával kikerüljön abból a zsákutcából, amelybe az előző kormányok vezették az országot. A nyugatnémet politika lényege nem változott. A Központi Bizottság beszámolója és Ulbricht elvtárs referátuma megállapította: a jelen körülmények között ki kell jelenteni, hogy a szocialista NDK-t lehetetlen egyesíteni az imperialista Nyugat-Németországgal. E tekintetben nem lehetnek ábrándok és félrevezető illúziók. *Az egységes Németország csak úgy jöhet létre, ha a nyugatnémet munkásosztály a többi dolgozóval szövetségben megfékezi és felszámolja az imperialista revansista és újfasiszta erőket s megteremti az igazi demokráciát.* A Német Demokratikus Köztársaság békeszerető dolgozói segítséget nyújtanak ehhez a nyugatnémet munkásosztálynak. A két német állam egyesítésére csak hosszú, kemény harc eredményeként kerülhet sor.

Most abból a tényleges helyzetből kell kiindulni, hogy *két szuverén német állam létezik.* Ezért a Német Szövetségi Köztársaság kormányának előbb-utóbb le kell mondania az egyedüli képviselet elvéről, el kell ismernie az európai határokat — beleértve a két német állam közötti határt —, le kell mondania Nyugat-Berlinre támasztott jogtalan igényéről. Az európai béke és biztonság érdekében a két német államnak békésen egymás mellett kell élnie és fokozatosan normalizálnia kell kapcsolatait. Mindez nem a Német Demokratikus Köztársaságon múlik.

A VII. kongresszus javasolta, hogy a két német állam kormánya: 1. kössön megállapodást a normális kapcsolatok megteremté-

Digitized by Google

séről; 2. rögzítse szerződésben, hogy a köztük levő vitás kérdések megoldásában nem alkalmaznak erőszakot; 3. ismerje el megállapodás szerint azonos szövegű nyilatkozatban a jelenlegi európai határokat; 4. szerződéses megállapodás alapján csökkentse felére fegyverkezési kiadásait; 5. nyilatkoztassa ki, hogy lemond az atomfegyverek birtoklásának és az atomfegyverek feletti rendelkezésnek mindenfajta jogáról; 6. síkraszáll a két német állam kapcsolatainak normalizálásáért minden európai országgal és a diplomáciai kapcsolatok megteremtéséért az európai országok és a két német állam között.

A tanácskozás megállapította, hogy a VI. kongresszus óta jelentősen fejlődtek a Német Demokratikus Köztársaság nemzetközi kapcsolatai, növekedett az ország nemzetközi tekintélye. Ez elsősorban az NDK következetes békepolitikájának köszönhető, mely egyre szélesebb nemzetközi elismerést vív ki. Főleg az afro-ázsiai országok körében nőtt az első német munkás-paraszt állam népszerűsége; az NDK sokoldalú anyagi segítséget nyújt a gyengén fejlett nemzeti államoknak.

Az NDK külpolitikájának alapja a Szovjetunióval és a szocialista országokkal való kapcsolatok elmélyítése, a testvérpártok egységének és együttműködésének elősegítése. A szocialista országokkal megkötött barátsági és kölcsönös segítségnyújtási szerződések az NDK-nak nemcsak a nyugatnémet imperializmussal szemben nyújtanak védelmet, hanem minden ország előtt világossá teszik, hogy Európa biztonságához feltétlenül hozzátartozik az NDK szuverén államiságának elismerése.

A Német Demokratikus Köztársaság kész fokozatosan normalizálni kapcsolatait az európai kapitalista országokkal. Az NDK nemzetközi tekintélyének növekedése kétségtelenül olyan helyzetet fog teremteni, hogy ez a kérdés esetleg nem is a távoli jövőben napirendre kerül.

Az európai biztonságról szólva a kongresszus hangsúlyozta: beigazolódott, hogy az amerikai imperializmus ott, ahol a szocialista országok zárt frontjával találja magát szemben, nem mer agressziót elkövetni, sőt arra kényszerül, hogy bizonyos fokig tekintetbe vegye a békés egymás mellett élés elveit.

A tanácskozás szónokai és felszólalói rámutattak arra, hogy az amerikai imperializmus és vele szövetségben a nyugatnémet imperializmus agresszivitásának fokozódása szükségessé teszi a kommunista és munkáspártok nemzetközi együttműködésének erősítését, minden békeszerető erő akcióegységének megteremtését. Ez jelenleg elsősorban a hős vietnami nép megsegítése érdekében halaszthatatlan feladat. A kongresszus külön felhívásban testvéri támogatásáról biztosította a harcoló vietnami népet.

*

A kongresszus tanácskozásai megmutatták, hogy a Német Szocialista Egységpárt következetes marxista—leninista elvi politikát folytató, erős és egységes párt. A Központi Bizottságnak a jövő fejlődésre

Digitized by Google

vonatkozó irányelvei a küldöttek egyetértésével találkoztak. A vitát a kommunista elvhűség, a párthoz való ragaszkodás és elvtársiasság jellemezte. A párt vezetői és a tanácskozás küldöttei állást foglaltak a középszerűséggel szemben, hozzáértőbb, színvonalasabb munkát követeltek, igényelték a tudomány, technika, kibernetika széles körű felhasználását a termelés és a társadalmi élet különböző területein.

Párttagságunk és országunk közvéleménye nagy figyelemmel és szimpátiával kísérte a német kommunisták VII. kongresszusának munkáját. A kongresszuson részt vett MSZMP-küldöttség egész népünk szívből jövő kívánságait tolmácsolta az NSZEP-nek és az NDK dolgozó népének a szocializmus teljes felépítéséhez.

Nagy László—dr. Szűrös Mátyás

Raszler Károly: Béke

Digitized by Google

Munkásfiatalok között

A munkásifjúság, mint a munkásosztály szerves része, magán viseli a munkásosztályban és a társadalomban végbement lényeges változások jegyeit. Ifjúságunk többi rétegéhez viszonyítva a munkásfiatalokra hatnak a legerősebben a szocialista termelési viszonyok. A munkahelyi kollektívák és az idősebb munkásgenerációk nevelő tevékenysége eredményeképpen az ifjúmunkásság az egész fiatalság legösszeforrottabb rétege. Nagy többsége helyt áll a termelésben, magáénak érzi társadalmi rendszerünket.

Munkásfiataljaink tudatát azonban az átmeneti kor tükröződéseként számtalan ellentmondás feszíti. A KISZ az utóbbi években egyre elmélyültebben foglalkozik ifjúságunk e fontos rétegének problémáival. A Magyar Rádió Ifjúsági Osztálya is a maga eszközeivel igyekszik bekapcsolódni ebbe a munkába. Nemrégiben például több hónapos vitasorozatot rendezett „Ifjúmunkás-parlament" címmel. Mint e sorozat egyik szerkesztője, a vitaműsor előkészítése során számos tapasztalatra tettem szert. Megismerhettem az üzemi fiatalok legégetőbb gondjait, az őket foglalkoztató problémákat. E tapasztalatok leírása némi betekintést nyújthat a munkásfiatalok alakuló életszemléletére, akkor is, ha nem adhat átfogó képet, hiszen a fiatalokkal kialakult kapcsolatomban számos véletlen elem játszott közre, s tapasztalatgyűjtésem eleve nem volt tudományos igényű.

•

A fiatalokkal kapcsolatban gyakran hangzik el a megbélyegző „anyagias" jelző. Az üzemi fiatalok pedig a beszélgetések során szinte már az első öt percben tiltakoznak e vád ellen. Ugyanakkor bármilyen témáról kezdünk el velük beszélgetni, csakhamar bérkérdésekre terelődik a szó. És amikor velük együtt boncolgatni kezdtük az anyagiasság fogalmát — bár sokan nem tudták azt megkülönböztetni az anyagi érdekeltségtől —, nagyon határozott és helyes megfogalmazásokkal is találkoztunk. „Szerintem az nem anyagiasság — mondta az egyik fiatal —, ha valaki azért változtat munkahelyet, mert ugyanolyan mun-

Digitized by Google

káért másutt többet fizetnek. Az sem anyagiasság, ha valaki a munkájáért neki kijáró bért meg akarja kapni. Az azonban — és erre találunk sok példát —, ha azt keresik, hogyan lehetne minél kevesebb és könnyebb munkával minél több pénzt keresni, már anyagiasság." Egy másik fiatal így beszélt: „Magam nem vagyok anyagias, de úgy érzem, hogy a munka szeretete mellett az anyagi ösztönzés lehet a jó munka egyik legfontosabb biztosítéka."

Tapasztalatom szerint egyébként az anyagiak túlzott előtérbe helyezése, a különmunkák hajszolása, a „fusizás" stb. éppen ott fordul elő, ahol a fiatalok bérezése nem elég ösztönző. A bérproblémákat is természetesen itt feszegetik elsősorban.

Jelenleg a munkásfiataloknak mintegy a fele teljesítménybérben dolgozik, s itt az elbírálás alapja főként a végzett munka. Az ifjúmunkások másik felét alkotó órabéreseknél azonban számos lehetőség van bérfeszültségek keletkezésére. A legtöbben a felszabadult kezdő szakmunkások fél évig kötött órabér-határát (5.60 forint) kifogásolják. Ez a rendelkezés, bár részint éppen a fiatal dolgozók védelmét, a bérminimum biztosítását célozza, éppen az oly fontos kezdő időszakban nem differenciál a jó és a kevésbé jó dolgozók között, s így nem ösztönöz, hanem inkább elkedvetlenít.

A fiatalok, akár érinti őket ez a probléma, akár nem, gondolkoznak a megoldás módján: „Az a véleményem, hogy a fiatal szakmunkást a féléves, úgynevezett gyakornoki idő alatt a szakmunkás-bizonyítványban elért eredményei alapján kellene besorolni a megfelelő bérkategóriába." Ez elég általános vélemény a fiatalok körében. A gyakornoki időre vonatkozó bérrendelet felülvizsgálása már megkezdődött, s van remény arra, hogy egy, a felső határt nem mereven megszabó, ösztönző bérezési formát fognak bevezetni.

Egy másik általánosnak mondható bérprobléma, amelyet az üzemi fiatalok feszegetnek: az azonos munkakörben dolgozó nők és férfiak bérének sokszor lényeges különbsége. Egy budapesti üzemben például a kezdő férfi szakmunkás 1800—1900 forintot keres, a kezdő szakmunkásnő pedig csak 1250—1300 forintot. Ez persze elkeseríti a fiatal munkásnőket, de a férfiak egy része is igazságtalannak tartja az ilyen megkülönböztetést.

Sokan túlzottnak találják a lényegében azonos munkát végző idősebbek és fiatalabbak bérének különbségét is. (Egy műszerész- és egy lakatosműhelyben például a fiatalok és az idősebb munkások órabére között átlagosan 3—4 forintos differenciát tapasztaltam.) Egy nagyüzemi ifjúmunkás-felelős elmondta nekem, hogy ugyanazt a vezérművet, amelyet ő 11,60 forintos órabérért készít el, egy fiatalabb szaktársa 6,60 forintos órabérért csinálja meg. Jelenleg a bérek általában a munkában eltöltött 15. év körül rögzítődnek, s a nyugdíjig csaknem változatlanok maradnak. Ez nem nyújt elég perspektívát, és ezt a fiatalok gyakran kifogásolják is.

A fiatalok jó része persze látja, hogy az évek folyamán minden-

Digitized by Google

képpen gyarapszik a szakmai önállóság, a sokoldalúság, és ezt az idősebb munkások részére bizonyos órabér-többlettel honorálni kell. A műhelyekben naponta tapasztalhatják, hogy ha csak egy adott munkadarabot kell elkészíteni, akkor a kezdő és a tapasztalt munkás akár teljesen egyenértékű munkát is végezhet, de amint többféle munkára kerül sor, vagy például hiányzót kell helyettesíteni stb., akkor a kezdő munkás rendszerint bizonytalanná válik. (Persze van néhány speciális, új és nagyon gyorsan fejlődő iparág, ahol a fiatalok tudásszintje alighanem magasabb az idősebbekénél, mint pl. a rádió- és a tv-szerelésben. De ezekben az iparágakban tapasztalatom szerint nem kirívó a fiatal és az idősebb korosztályok közötti bérdifferencia.)

A szakmai féltékenység, az elzárkózás és a „kitolás" a fiatalokkal szemben — elszigetelt jelenség. Idősebbek és fiatalabbak között a vita úgyszólván csak bérkérdésekre szorítkozik és a fiatalok többsége is csupán a különbségek olykor túlzott mértéke, nem pedig a megléte ellen emel szót.

Ehhez a problémához kapcsolódik egy másik kérdés, amelyet több üzemben is feltettem: kinek a helyzete kedvezőbb — azé-e, aki mondjuk a „Szakma ifjú mestere" mozgalomban elért eredménye alapján az úgynevezett bérplafonhoz közelálló besorolást kap már egészen fiatal korában, és azután szinte a nyugdíjig változatlan marad a bére, vagy azé, akinek az évek során fokozatosan emelkedik a fizetése? Tudom, hogy a kérdésfeltevés bizonyos fokig elvont, és beszámítom azt is, hogy a válasz értékét másként, mint a szavakkal nem tudom lemérni — mégis örvendetesnek tartom a többségnek egy cseppet sem szűk látókörű feleletét: „Ha a fiatal szakmunkásnak már kezdetben a legmagasabb fizetést adnák — mondották —, akkor a továbbiakban nem kapna elég ösztönzést arra, hogy még jobban dolgozzon."

Persze, az a kép, amelyet a fiatalokról kaptam, korántsem egységes. Megismertem számos valóban anyagias, csak a mának élő fiatal munkást is. Olyan szélsőséges esettel is találkoztam, hogy egy fiatal kilépett a KISZ-ből, mondván: nem lesz tagja semmilyen politikai szervezetnek, ha még azt sem tudják biztosítani neki, hogy autót vagy lakást vegyen magának.

A bérkérdés gyakori vitatását az említett bérfeszültségek mellett még egy általánosabb ok is magyarázza. Ifjúságunk valamennyi rétege közül, úgy gondolom, a munkáscsaládok fiai kapják a legkevesebb családi segítséget a munkába állás viszonylag korán kezdődő éveiben. (Szakmunkásoknál ez rendszerint 17 év, betanított és segédmunkásoknál 15—16 év.) A munkásfiatalnak — különösen annak, aki sokgyermekes családból származik — többnyire szinte teljesen önállóan kell életfeltételeit kialakítania, s ez akkor válik igazán nagy gonddá, amikor megházasodik. Az anyagiak középpontba állítása rendszerint az otthonteremtés gondjaival, nehézségeivel is összefügg.

A bérproblémák gyakori felvetését tehát ezért sem lehet egyszerűen anyagiasságnak tekinteni. A lehetőségek határain belül fel kell

Digitized by Google

oldanunk az említett bérfeszültségeket, s e tekintetben ifjúmunkásaink sokat várnak a gazdaságirányítás új rendszerétől.

Jó érzéssel tapasztaltam, hogy a fiatalok nemcsak a közvetlenül őket érintő problémákról ejtenek szót, hanem látókörük kiterjed azokra a gondokra is, amelyek személy szerint őket nem érintik. A kezdők bérezésének problémáit például azok is szóvá teszik, akik már tíz éve dolgoznak, a nők hátrányos helyzetét pedig több fiatalember is felvetette. A hibákat nem asztalt csapkodva, követelőzve, hanem az üzem helyzetével összefüggésben, korukhoz képest meglepő józansággal bírálták.

Már régen foglalkoztatott az a gondolat: vajon az üzemekben dolgozó fiatalokat, akiknek a műveltsége minden eddigi munkásgeneráció szintjénél magasabb, kielégíti-e az a munka, amelyet végeznek, s menynyire szeretik szakmájukat. Tudom, hogy a munkába állás korai időpontja, a szülői befolyás, a konkrét helyi adottságok, a pénzkereseti lehetőségek jóval többet nyomnak a latba a szakmához való viszony tekintetében, mint a hivatásérzet, a vonzalom egy-egy szakma iránt. Emellett az egyéni ambíció gyakran eltér a társadalmi szükséglettől. Számos fiatal tehát nem vágyai alapján választ szakmát. A végzett szakmunkásoknak pedig 20 százaléka nem a képzettségének megfelelő helyen dolgozik.

Ugyanakkor a technika mai fejlettsége mellett a szakmunka is egyre inkább differenciálódik, a munkafolyamat sok apró részfeladatra bomlik, és így nagymértékben hiányzik belőle az alkotó jelleg. Még inkább így van ez az úgynevezett betanított munkánál. Mindez a szakmához kötődéssel, a hivatásérzettel ellentétes irányban hathat. Érdekelt engem az, hogy e konfliktus milyen erkölcsi reakciót kelthet a fiatal munkásokban, és milyen eszközökkel lehetne feloldani.

A szakmunkás fiatalok egy része kezdettől fogva szereti szakmáját, vagy az évek folyamán előbb-utóbb megkedveli, s vannak köztük, nem is kevesen, akik szenvedélyesen szeretik foglalkozásukat. Ez különösen a modern iparágakban, mint pl. az elektrotechnikában tapasztalható. Egyesek azonban, főleg azok, akik nem képzettségüknek megfelelő helyen dolgoznak, elkeseredtek, és mindent elkövetnek azért, hogy szakmájukba kerülhessenek. Egy fiatalember mesélte el nekem, hogy ő csak mint sportoló tudott olyan előnyre szert tenni, hogy végzettségének megfelelően műszerészként dolgozhat.

Találkoztam olyan fiatalokkal is, akik azt vallják, hogy nem érdemes egyetlen szakmában „leragadni"; ezek menet közben kitanultak két, esetleg három szakmát is, és ott próbálnak jól dolgozni, ahol éppen szükség van rájuk. „Ez nagyjából attól függ, hogy az ember mennyire akar dolgozni és mennyire akar bizonyítani. Én így sokat fejlődtem" — mondta ezzel kapcsolatban egy fiatal szakmunkás ismerősöm. Nem tudom, hányan gondolkodnak így az ifjúmunkások közül; talán még nem sokan, de én nagyon reálisnak, a lehetőségekkel számot vetőnek tartom ezt a magatartást. A szakmaválasztást ugyanis még hosszú ideig

Digitized by Google

az egyéni érdektől gyakran eltérő társadalmi érdek és számos véletlen elem is alakítja. Helyesnek tartom, ha a fiatal igyekszik a számára kialakult lehetőségek határain belül követni a változó szükségleteket.

Megismertem az ifjúmunkásoknak egy harmadik típusát is. Ezek közömbösek szakmájuk iránt, s ha változtatniuk kell, azt is közönyösen fogadják, mondván: „mindegy, hogy mit csinálok, csak pénz legyen belőle". Fokozottabban jelentkezik ez a probléma a betanított és segédmunkásoknál, akiknek egy része sajnos gyakran még nyolc általános iskolával sem rendelkezik, s nem is mindig látja át munkája tartalmatlanságát. Ez azonban nem vigasztaló, sem a termelés szempontjából, sem szélesebb társadalmi összefüggésben.

A betanított munka egyébként ugyancsak erősen differenciálódik: a bonyolult automata gépek jó részét betanított munkások kezelik. A technikai fejlődéssel a gépek egyre korszerűsödnek, s kezelőjüknek, a betanított munkásoknak korábbi lekezelése is eltűnőben van. (A szakmunkás és a betanított munkás ilyen jellegű megkülönböztetése is kezd elavulttá válni.)

A gyorsuló technikai fejlődés megköveteli, hogy egyrészt emeljük a betanított munkások általános és szakmai tudását, másrészt ellensúlyozzuk a munkának a szétaprózottságból eredő elidegenítő hatását. Az első követelményt sok fiatal is érzi: „Ránk, betanított munkásokra éppúgy szükség van és lesz a jövőben is, mint a szakmunkásokra, de mi sem maradhatunk el a fejlődésben. Szakmai tanfolyamokat kell elvégeznünk, meg kell ismerkednünk szakkönyvekkel." A tanfolyamokon, az önképzésben résztvevők aránya bizonyítja, hogy az ifjúmunkások egy része valóban enged az „idők kényszerének". De az alkotó jellegű tevékenység hiányának pótlását legtöbbször az üzemen kívül, egyéni utakon keresik. Erről így beszélt nekem egy munkás: „Életkörülményeim úgy hozták, hogy nem tudtam szakmát tanulni. Ezt a hiányt igyekeztem pótolni az élet más területén, önműveléssel és ezermesterkedéssel".

Tapasztalatom szerint az igényesebb, gondolkodó fiatalok, köztük elsősorban az üzemi KISZ-vezetők, sokat töprengenek e konfliktusnak nemcsak egyéni, hanem társadalmi jellegű megoldásán is. Több helyen a munkahelyi elidegenedés legfőbb ellenszerének azt látják, hogy meg kell ismertetni a fiatalokkal az üzem helyzetét, feladatait és saját munkájuk szerepét a termelési folyamatban. A Csepel Vas- és Fémművek KISZ-titkára szerint a felvételi irodák mellett létesíteni kellene egy olyan, szakemberekből álló egységet, amely az új munkavállaló ilyen irányú tájékoztatásával foglalkozna. A Vörös Csillag Traktorgyárban maga a KISZ-bizottság tájékoztatja a belépő fiatalokat az üzem gazdasági és termelési helyzetéről. Hogy az ilyen jellegű munkára mennyire szükség van, azt az is bizonyítja, hogy a kilépések zöme a munkába állástól számított első és hatodik hónap között történik.

A másik leghatásosabb ellenszere a munkahelyi elidegenülésnek:

Digitized by Google

az üzemi életbe való beleszólás jogának érvényesítése, az üzemi demokrácia szélesítése.

Az ifjúmunkások részvétele az üzemi demokráciában rendszerint két tényező szerint alakul. Egyrészt függ attól, hogy milyen fokra jutott el a vállalaton belüli demokrácia, másrészt attól, hogy milyen a KISZ-élet belső demokratizmusa. Az üzemi demokrácia mélyítésének formáit keresik, kutatják maguk a vállalatok is, az állami és társadalmi szervek is. Ma még az üzemi demokrácia szintje tekintetében nagy különbségek vannak az egyes vállalatok között. Ugyanez elmondható az üzemi KISZ-szervezetek belső demokratizmusáról is.

A fiatalok képviselőit, a KISZ-vezetőket nem mindenütt vonják be azoknak az ügyeknek az intézésébe, amelyek a fiatalokat érintik, jóllehet erről az ifjúmunkások által sokat emlegetett 1957/1087-es rendelet is intézkedik. Sok helyen a fiatalok fegyelmi, áthelyezési, béremelési, jutalmazási ügyeiből is kirekesztik a KISZ-vezetőket, akik pedig jobban ismerik a fiatalokat, egymást, önmagukat.

Persze, azért vannak jó példák is. A Duna Cipógyárban pl. a KISZ-nek javaslati, sőt döntési joga van a fiatalokat érintő bérügyi kérdésekben. A csepeli motorkerékpár-gyár több egységében a béremelési lista elfogadásához szükséges a KISZ-titkár aláírása is. Ugyanennek a vállalatnak két másik üzemrészében viszont így vélekednek a fiatalok: „Szakmunkás-oligarchia van. A fiatalok nem mernek bírálni. »Kiváló dolgozó«-kitüntetést csak az idősebbek, a régi szakmunkások kapnak, a fiatalok sohasem." Nem tudom, hogy ez a panasz mennyire indokolt, de mindenesetre figyelmeztető jelzés.

Vannak olyan üzemek, igaz kis számban, ahol a KISZ kulturális és sporttevékenységét segítik ugyan, de arra gondosan ügyelnek, nehogy a fiatalok hallathassák szavukat termelési kérdésekben. Tudok olyan üzemről, ahol futballpályát, csillagvizsgálót, horgásztanyát, uszodát építettek a fiataloknak, de attól mereven elzárkóznak, hogy az ifjúmunkások beleszólhassanak a termelés és a bérezés kérdéseibe. (Arra hivatkoznak, hogy nem akarják kiélezni az idősebb és a fiatal munkások viszonyát, holott valójában éppen a fiatalok ilyen bizalmatlan kezelése vethet fel generációs problémákat.) Egy másik üzemben a KISZ egy vezetőségi tagját elbocsátották az üzemből azért, mert nem mondott le arról a jogáról, hogy véleményét nyilvánítsa gazdasági és termelési problémákról. Hogy a gazdasági vezetéshez való viszonynak, a nyílt légkörnek milyen nagy a jelentősége a fiatalok közérzetében, azt jól jelzi az egyik vállalatnál készített statisztikai felmérés. Eszerint a vállalattól kilépő fiataloknak 10 százaléka távozott el a rossz üzemi légkör miatt, és csak 6 százalékuk azért, mert máshol magasabb bért kap.

Az összeütközések azonban nem is annyira a felső, mint inkább a középszintű vezetőkkel, főleg a művezetőkkel fordulnak elő leggyakrabban. Ezek mögött az összeütközések mögött az esetek többségében nem valami személyi hiba, hanem a különböző érdekeknek: az egyéni

Digitized by Google

és csoportérdekeknek, a művezetők és az ifjúsági brigádok érdekeinek, sőt gyakran a mozgalmi és termelési érdekeknek a különbözősége húzódik meg. Ifjúmunkások például panaszolják, hogy a művezetők sokszor nehezítik a KISZ-titkár működését és ha valaki KISZ-megbízatást vállal, azzal vádolják, hogy lógni akar. És bár a KISZ-titkárok egy részének van munkaidő-kedvezménye, a művezetők sok esetben kegyként gyakorolják ennek a kiadását. Az ilyen és ehhez hasonló magatartást bizonyára a termelési szempontok egyoldalú, szűkkeblű felfogása okozza. A különböző posztokon álló vezetőknek jobban meg kell ismerniük egymás feladatait, s akkor jobban meg fogják érteni a különböző érdekek, szempontok összeegyeztetésének szükségességét. Nagyon sok függ e téren a szakszervezet munkastílusától, s főleg az üzemi pártszervezetek segítségétől.

Az említett hibák elsősorban ott fordulnak elő, ahol az üzemi élet hiányos demokratizmusa mellett a KISZ-szervezetben is bajok vannak, ahol a KISZ nem tudja megértetni tagjaival, hogy jogokat akkor lehet követelniük, ha munkájukkal bizonyítják felelősségérzetüket, kötelességtudatukat. Helyesen fogalmazta meg ezt a kölcsönösséget az egyik üzem ifjúmunkás-titkára: „Sok helyen rossz a kapcsolat a fiatalok és a gazdasági vezetők között. Tapasztalatom szerint nem az vezet eredményre, ha az asztalra csapunk, hanem inkább az, ha a munka nyomós és konkrét. Csak ezzel tudunk a gazdasági vezető elé állni, ha valamit el akarunk érni." A KISZ-szervezetek többségét ez a helyes alapállás jellemzi.

A KISZ-vezetőségek nemegyszer az üzemi demokrácia fejlesztésének úttörői. Az üzemi KISZ-szervezetek demokratizmusa is sokat fejlődött az utóbbi években. Erősödött a kollektív vezetés, több konkrét megbízatást kapnak a fiatalok, rendszeresebben tartják a taggyűléseket, és munkájuk homlokterébe került az érdekvédelmi tevékenység. Az általános fejlődésen belül azonban sok nehézség és hiba van. Egyrészt az üzemekben objektíve is nehezebb a rendszeres, a kollektív vezetés elvére épülő KISZ-munka, mint — mondjuk — a középiskolai vagy egyetemi szervezetekben. Gondoljunk csak arra, hogy milyen problémát jelentenek a szervezeti élet szempontjából az olyan tényezők, mint pl. a több műszak, vagy az, hogy sok fiatal nagy távolságról jár be dolgozni. Az is nehezíti a munkát, hogy a fiatal munkásnők férjhezmenetelük után szinte törvényszerűen kiesnek a KISZ hatóköréből.

Az objektív nehézségeket számos szubjektív természetű probléma is tetézi. Így pl. sokan panaszolják a túlburjánzó adminisztrációt, a „papírmunkát", amely sok időt elvesz az érdemi munkától. Hátráltató tényező az ifjúsági vezetők nagyarányú fluktuációja is. Egy dunántúli vállalatnál pl. két év alatt a KISZ-vezetők 80 százaléka cserélődött ki. A gyakori személycsere okait elemezni kell, de kétségtelen, hogy ez a tünet egymagában is tükrözi az ifjúmunkások valamennyi problémáját: a demokrácia hiányosságait, a bérfeszültségeket, a továbbtanulási vágy és a termelőmunka egyeztetésének nehézségeit stb. A taggyűlések sok-

Digitized by Google

helyütt nem elégítik ki a fiatalokat, mert sablonosan, unalmasan zajlanak le; ezért látogatottságuk helyenként igen alacsony. Az üzemi KISZ-szervezetek egy része nem a munka javításában, hanem inkább a fegyelmező eszközök szigorúbb alkalmazásában keresi a megoldást, holott ez, szerintem, zsákutcába vezetne. Az ifjúmunkások közül sokan hiányolják a rövidebb távra szóló, a fiatalokat érzelmileg megragadó feladatokat. Szerintük nincs elég mozgósító erő a „Tanulni és dolgozni" jelszóban. A KISZ számos akcióval („Tervezzünk és cselekedjünk együtt", „Ne tűrd a közömbösséget", „Szóval és tettel küzdj a közösség érdekeiért") próbálja a tagságot megmozgatni, de ez a helyes törekvés gyakran megtörik, sokszor éppen a helyi vezetés hibájából. Sajnos, vannak olyan üzemi KISZ-titkárok, akik miután megválasztották őket, eltávolodnak társaiktól, bürokratákká válnak. A kongresszusi küldöttválasztó taggyűléseken több helyen elhangzott az a kritika, hogy a titkárt keveset látják és nem ismerik eléggé.

A differenciált egyéni foglalkozást az érdekvédelmi tevékenység keretén belül a KISZ már néhány éve igyekszik tervszerűen folytatni. Ezen a téren sok az apró munkából összetevődő, bár gyakran nem látványos eredmény. Mégis, különösen most, a kongresszus előtt, inkább azt érdemes vizsgálni, hogyan lehetne előbbrelépni. Az otthonteremtés problémái, a munkásszállások viszonylag szűk kapacitása, az üzemi fiatalok műveltségi szintjének nagyfokú különbözősége, a fiatalasszonyok és a kismamák gondjai igen sok feladatot rónak az üzemi KISZ-szervezetekre. A fiataloknak számos javaslatuk van. Ha most a sok közül a legfontosabbakat megpróbálom felidézni, ezt nemcsak a javaslatok tartalma miatt teszem (annál kevésbé, mert ezek nem is mind megvalósíthatók), hanem elsősorban azért, mert jelzik a fiatalok igényét arra, hogy részt vegyenek saját gondjaik megoldásában.

A legégetőbb problémájuk — mint ezt valamennyien tudjuk —: a lakáskérdés. Az üzemi fiatalok szűknek tartják a KISZ lakásépítő akciójának méreteit és magasnak azt a kezdő összeget, amellyel be lehet kapcsolódni az akcióba. „A szövetkezeti lakásokhoz 15, maximum 20 ezer forintot kell előre lefizetni, de azoknak a fiataloknak, akik a KISZ lakásépítő akciójában vesznek részt, a lakásköltség 20 százalékát kell befizetniük, emellett le kell dolgozniuk legalább 15—20 ezer forint értékű társadalmi munkát is" — mondják, s azt hiszem, joggal. És íme néhány javaslat a probléma megoldására: „Én úgy gondolom, hogy fiatal házaspároknak vagy önálló fiatalembereknek nem volna túlságosan nagy megterhelés, ha az a havi részlet, amelyet húsz-harminc évig kell fizetniük, valamivel nagyobb volna. Jelenleg ez az összeg havi 3—400 forint között van. Talán nem lenne nagy probléma, ha ezt az összeget 5—600 forintra emelnék fel, a »beugró pénz« pedig nem lenne több, mint 10—15 000 forint." „Nem lenne-e lehetséges hogy az OTP-től 5—10 000 forint befizetése esetén lakásnyeremény-betétkönyvet kapna az ember, és negyedévenként vagy félévenként 25 la-

Digitized by Google

kást kisorsolnának?" A fiatalok főképpen a KISZ-lakásépítés és telekvásárlás könnyítésére várnak biztató szót a KISZ-kongresszustól.

Ezenkívül még számos jogos kívánságot és ésszerű javaslatot hallottam az üzemi fiataloktól. Sokat panaszkodnak például a fiatal munkásasszonyok arról, hogy a törvényes rendeletek szerint az üzem a kismamák számára csak a terhesség második félidejétől köteles könnyebb munkát biztosítani. Sokan közülük azonban gyengébb fizikumuk miatt már korábban sem bírják a nehezebb munkát, a hideg munkahelyet, az emelgetést stb. Több fiatalasszony javasolta, hogy a terhes anyák védelmét már a terhesség kezdetétől fogva fokozottan biztosítsák.

Sok szó esett a munkásszállásokról is, a férőhelyek számáról és a berendezés kultúrájának növeléséről. Ifjúmunkás-titkárok elmondják, hogy számos szaktársuk képtelen albérleti körülmények között lakik; van olyan, aki 5—600 forintot fizet a főbérlőnek, s a főbérlő olykor 250 forintot is elkér ágyanként úgy, hogy az egyik lakó reggel fölkel az ágyból, a másik pedig rögtön befekszik a helyére. A munkásszállásokon pedig gyakran éppen a fiatalok kapnak legnehezebben elhelyezést. Sok helyen az üzemi KISZ-bizottságnak nincs elég ideje és ereje arra, hogy a fiatalok lakásgondjait figyelemmel kísérje.

Sok probléma merült fel az üzemi fiatalok továbbtanulásával kapcsolatban is. Az ifjúmunkások nagy része tanul, vagy tanulni akar. „Nálunk az üzemben 530 KISZ-tag van, közülük 480 valamilyen módon képezi magát" — mondja egy KISZ-titkár. És egy másik: „Nálunk minden második fiatal tanul." Ezek a példák örvendetesek, de alaposabb vizsgálódás után a gondokat is fel lehet fedezni. Jellemzőnek tartom a csepeli vasgyár KISZ-titkárának szavait: „A technikumra nem kell agitálni — agitálni a nyolc általános iskola elvégzésére kell." Ebben az üzemben 9 ezer fiatal közül 1600-nak nincs meg a nyolc általános iskolai végzettsége. Az év elején 480 fiatalt „beiskoláztak", de közülük 120-an már az első napokban nem jelentek meg a dolgozók esti iskolájában. A lemorzsolódás okai bizonyosan sokrétűek, de nem kétséges, hogy itt nagy szerep vár a KISZ nevelő munkájára. Ha a KISZ-kongresszusnak valamilyen mozgalom beindítását ajánlhatnám, akkor a nyolc általános elvégzésére irányuló „offenzívát" javasolnám, mégpedig elsősorban az ifjúmunkások körében.

E néhány probléma és javaslat talán érzékelteti azt, hogy a fiatal munkásokban valóban megvan az igény a felemelkedésre.

A kép természetesen nem egységes. A kibontakozóban levő, az elődök hagyományait továbbfejlesztő nemes erkölcsi vonásokat, mint amilyen a közösségi érzés, a demokratikus jogok igénylése, az önképzés vágya stb., gyakran keresztezik a visszafelé mutató tendenciák, például az anyagiasság, a közömbösség. Mégis: munkásfiataljaink javát a felelősségtudat, a helytállás jellemzi. Ez is késztesse egész társadalmunkat arra, hogy a fiatal munkások problémáival sokat foglalkozzék, gondjaik megoldásához hatékony segítséget adjon.

Kiss Róbertné

Digitized by Google

Túl a kritikán...

(Jegyzetek egy színdarabról, s más egyébről)

Egymás után kerülnek színpadra a Művelődésügyi Minisztérium és az Írószövetség drámapályázatán díjat nyert munkák. A nyertesek között hiába keressük ismert és elismert idősebb írók nevét: úgy látszik, a nem meghívásos alapon kiírt pályázatok a fiatalabbak kedvét és ambícióját mozgatják meg. Így volt ez régebben, így van ez most is. Ne csodáljuk hát, ha ezek között a pályadíjas színművek között nem találunk teljesen színpadra érett alkotásokat, a műfaj technikai fortélyainak biztonságos kezeléséről tanúskodó műveket. Minden kezdet nehéz — a drámaírás kezdete különösen az. Viszont fel kell figyelni a díjnyertes (s a mögöttük díjazatlanul sorakozó) drámák értékes hányadának eleven életszemléletére és feszélyezetlen gondolati igényességére. A világlátás elevensége még nem realizálódik egyenletesen művészetté. A gondolati igény nem mindig jelent meggyőzően igaz gondolatokat. De az elevenség és feszélyezetlenség ígéretes szellemi mozgásról adnak hírt. Erről vall *Sándor Iván Tiszaeszlár* című drámája is, felfigyeltető gondolati törekvésével; a téma jelentőség-szintjét még el nem érő, de azt rokonszenvesen megközelítő írói teljesítményével. A drámát a miskolci színház mutatta be.

*

A színmű felépítése az egykori vizsgálat menetét követi, Béry (alias Bary) vizsgálóbíró és Eötvös Károly, a védőügyvéd párharcát: a szembefeszülő erők megütközését a közvetlen drámai térben, a vádlottak magatartásában, jellemében, belső küzdelmeiben. A sikeres első felvonás után esik valamelyest a dráma: a vizsgálati eljárás — amelyhez az író nem kíván dokumentáló hitelességgel kapcsolódni — nem engedi háttérbe szorítani magát, a szuverén írói formálás még nem tud úrrá lenni a nyomozati tényanyagon. Ugyanakkor belső aránytalanságot, dramaturgiai billenést okoz a drámában az igazságkereső, igazságot akaró Eötvös Károly szerepének, jelenlétének, akcióinak elhalványodása a Béry-Bary-féle agresszív ügyvitel mellett. Eötvös Károly színpadi belépése az eszlári perbe okosan hatásos, egyszerre színszerű

Digitized by Google

és jellemet-villantó. Elszürkülése nemcsak a dráma egyik fontos figurájának a visszaesését jelenti, hanem Eötvös drámai funkciójának az elgyengülését: az igazság érvelésének, a humanizmus színvonalának, a társadalmi becsület önvédelmi és offenzív harcának a hanyatlását. A végső akkordokban ismét felerősödik a dráma: a győzelmet arató humanizmus hitelesen fénylik az esze erejével és a jó ügyet védő következetességével kimagasló Eötvös körül.

*

Az író és a rendező (*Lendvay Ferenc*) szerencsésen összetalálkoztak abban az élettel-harmonikus gondolatban, hogy a tiszaeszlári per, az eszlári és környéki zsidók meghurcolása népi ügy, népi tragédia. Több jelentése is van itt a drámában ennek a szónak, azon az általános érvényű igazságon belül, hogy az antiszemitizmus minden változata szembenáll a dolgozó emberek objektív érdekeivel. Jelenti azt, hogy ezek a zsidó napszámosok, tutajosok, falusi-paraszti életformát élő kétkezi munkások szervesen a népbe tartoztak. (Nem a színdarab, hanem az Eötvös-közölte elsőfokú bírósági ítélet hivatalos szövegéből tudjuk, hogy a tizenöt vádlott közül négy volt napszámos, négy falusi egyházfi, kettő tutajos, egy tanító, a többi három bérlő, illetve kereskedő. Közülük három nem tudott írni-olvasni.) Jelenti továbbá azt, hogy a nyomor, a vallási fanatizmus, a műveletlenség bugyraiból kikelt vérvádat az uralkodó osztályok bizonyos erői arra használták fel, hogy a nép egyik rétegét a másik ellen uszítva, eltereljék a közfigyelmet a valóságos társadalmi bajokról. S így: egy *hamis népvédelem*, egy népellenes „népvédelem" pozíciójából igyekeztek megszilárdítani és kiterjeszteni a maguk politikai befolyását. A tiszaeszlári vérvádat az Istóczy-féle antiszemita propaganda s a rövidéletű antiszemita párt hecckampánya előzte meg, s ezek a konzervatív-demagóg párterők igyekeztek politikai pecsenyét sütni az eszlári drámából. A színmű a népi tartalmat és jelleget nem harsányan, nem oktató szavakkal mondja ki, hanem magából az életből mutatja fel: jellemek, életkörülmények, emberi kapcsolatok, lelki mozgások drámai érdekű rajzaiban. S ezt érvényesíti a rendezés az előadás puritán stílusával, a zsidó és nem-zsidó vádlottak és tanúk börtöndarócos uniformisával, a díszletek tartalmas egyszerűségével, a paraszti atmoszférával. Egyetlen ellenvetést tehetnénk itt: a rendezés művészi érdekkel stilizáló törekvése olykor túlzásba hajlik. Felesleges — teszem — teljesen eltüntetni a falusi zsidók vallási szokásainak külsőségeit. Felesleges, mert az ábrázolás erejét csökkenti ez a túl-stilizálás. Ezeknek a külsőségeknek nem jelentéktelen a tipizáló funkciója egy olyan drámában, amelynek éltetői között tragikusan nagy szerepe volt a vallási fanatizmusnak. S nemcsak abban, hogy a falusiak többsége hitelt adott a vérvádnak! Az ártatlan vádlottakat a vallásos mélyhit béklyózta értelmetlen béketűrésbe — egyebek mellett. S végül: dramaturgiailag is káros a teljes eltüntetése ezeknek a sajátos külsőségeknek; így kevésbé lehet érzékeltetni a hiszterikus-megfélem-

Digitized by Google

lített Sarf Móric elszakadási vágyát a hitsorsosaitól, a megbélyegzettektől. Ismétlem: a stilizáló tendenciát — tartalma, jelentése alapján — helyesnek, értékesnek tartom a rendezésben. A *túl*-stilizálás ellen kívántam csupán szót emelni. Éppoly felesleges ez a rendezői „kozmetika", mint az a szerzői, mellyel egyik-másik szereplő nevét változtatta meg.

*

A *Tiszaeszlár* című dráma bemutatója előtt — s bizonyára a bemutató után is — akadtak aggályoskodók, óvatoskodók, akik nem helyeselték e színmű előadását. Nem helyeselték, mondván, hogy nálunk még ma is kényes kérdés a „zsidókérdés"; a közönség esetleg éretlenül reagál az eszlári dráma képeire; jobb nem bolygatni az egész „ügyet"; az antiszemitizmus hamu alatti parázsból egykönnyen lángralobbanhat... Azokkal tartok, akik helyeslik a dráma bemutatását; azoknak az oldalán állok, akik azt vallják, hogy szocialista társadalomban csak az olyan kérdések lehetnek kényesek vagy válhatnak kényessé, amelyekről nem beszélünk nyíltan — tartván a téma kényességétől. Hogy vannak-e még nálunk antiszemiták? Vannak. Régi beidegződések, újonnan életrekapó babonák, butaság és hitványság a mi világunkban is léteznek még. Nyílt és brutális formában már nem léphetnek fel az embergyűlölet sanda lovagjai, de alattomosan, közvetett módszerekkel, légkört mérgezve, ostyákba csomagolva a becstelen indulatokat: még kísérleteznek, még próbálkoznak. De ma már hasonlíthatatlanul többen vannak ebben az országban felvilágosult emberfők, az élet különböző posztjain, akik szembeszállnak ezzel az ártalommal, akik az öntudatos, osztálytudatos emberség erejét szegezik szembe a sötét indulatok megszállottjaival. Ez a „kérdés" éppen a marxisták, a kommunisták számára nem lehet „kényes", hiszen a társadalom marxi programja az antiszemitizmus gyökeres felszámolásának következetes útja. Miért? Azért, mert a marxisták osztályalapon állanak, s nem liberális gesztusokkal, hanem az embertelenség feltételeinek a történelmi érvényességű felszámolásával küzdenek — minden rendű és rangú elnyomás, diszkrimináció ellen: az antiszemitizmus ellen is. *A kizsákmányolás következetes felszámolása; az emberhez méltó lét, a jólét megteremtése; a tudás, a műveltség diadalra vitele a vallás, a babonák, a butaság ellenében: ez az a történelmi program, amely végérvényesen biztosítja az antiszemitizmus felszámolását is.* A három tényező közül egyet sem lehet kiemelni, mondván: ez egymagában megold minden problémát. A hármas célkitűzésért folytatott összefonódó harc: ez a célravivő (természetesen: jó törvényeink mellett).

Mindebből természetesen következik az is, hogy a szocialista társadalomban semmiféle minősítő értéke nincs az ilyen vagy olyan fajiságnak, az ilyen vagy olyan felekezetiségnek. (Ez utóbbival kapcsolatban annyi korrekciót tegyünk: a marxisták általában értékesebb emberi státusnak tartják az öntudatos felekezeten kívüliséget, mint a fe-

Digitized by Google

lekezeten belüliséget. Világnézetünkből következik ez...) Ebből és egyébből is fakad az a jogos marxi felháborodás, amely minden gondolkodó kommunistát eltölt, ha azt tapasztalja, hogy bárki, bárhol a világon, a mozgalom sorain belül vagy a sorokon kívül, a személyes érintkezések szűkebb körében, vagy — nyíltan avagy burkoltan — egy munkahely keretein belül, vagy a társadalmi közlekedés más fórumain — engedményt tesz az antiszemitizmusnak. Ez az engedmény (mégoly „diszkrét" megnyilatkozásaiban is) mindenképpen el- és megvetendő, akár régi beidegződések ösztönös feltörése, akár tudatos „manipuláció", amellyel ilyen vagy olyan körben a meglevő feszültségek levezetését vagy személyi érdekek érvényesítését kívánja elérni bárki is. Ismétlem: az antiszemitizmus mindig *ál-útja* valóságos feszültségek, tényleges problémák levezetésének és feloldásának. Ál-út: tehát *félrevezető* út, *megtévesztő* út. E tekintetben sok hasonlóságot mutat a nacionalizmus bizonyos újabbkeletű változataival. Minden, a mozgalomra és önmagára adó kommunista és nem csak kommunista, fellép az ilyen becstelenség ellen. Marxi alapon. S *ez* azt is jelenti, hogy a szocialista társadalom nem filoszemita; hanem osztályharcos társadalom: az osztályharc törvényei fajra és vallásra való tekintet nélkül érvényesültek és érvényesülnek; a társadalomnak kárt okozó elemek ellen fajra és vallásra való tekintet nélkül lép fel a proletárdiktatúra. A marxistáknak az élet által igazolt álláspontja az, hogy az antiszemitizmusnak nem a liberális filoszemitizmus, hanem a marxizmus az egyedül következetes ellenszere. A marxisták vallják egyedül következetesen, hogy az antiszemitizmus nem „zsidó"-kérdés, hanem társadalmi kérdés, s az emberek közti gyűlölködésnek kedvező társadalmi feltételek gyökeres megváltoztatása biztosíthatja végérvényesen a gyűlölködés megszűnését. De erről szóltunk már fentebb. A marxista—leninista álláspont ebben a kérdésben teljesen világos, egyértelmű: számunkra ez a kérdés nem „kényes kérdés", semmi okunk tehát arra, hogy aggályoskodjunk — például — a *Tiszaeszlár* bemutatása miatt.

•

Azt mondja *Sándor Iván* az egyik nyilatkozatában (s ezt visszhangozza egyik-másik kritika is): „Mindazt, ami Eszláron történt, előjátéknak tekintettem a XX. századhoz. Így az eseményekben a modern kor egyik nagy kérdésére is meg kellett próbálnom választ keresni: hogyan jut az ember odáig, hogy a legnagyobb meggyőződéssel tegye azt, ami igazi meggyőződése ellen van. Különös folyamat ez. Szembe kell szállni vele. Talán azzal a meggyőződéssel, amit Eötvös Károly — most már a *Tiszaeszlár* alakjaként — így tud kimondani: A szellem legnagyobb fegyelmezetlensége, ha azért hisz dolgokban, mert akarja, hogy azok legyenek, nem pedig azért, mert meggyőződött róla, hogy csakugyan vannak." Rokonszenves humanizmust sugall ez a nyilatkozat, de a dráma nem ezt az elvont, kortalan „ember-diagnózist" érvényesíti, hanem legjobb törekvésével éppen az ellenkezőjét: nem az általános-elvontból vezeti le a konkrétat, hanem fordítva, a konkréttól jut el általánosít-

Digitized by Google

ható következtetésekhez. Sándor Iván nagyon jól tudja azt, hogy nincs egy mindig, minden perben-ügyben érvényes „menetrend", amely egyszer s mindenkorra meghatározza, „hogyan jut az ember odáig, hogy a legnagyobb meggyőződéssel tegye azt, ami igazi meggyőződése ellen van". Az eszlári vádlottaknál a vallási belenyugvás, a családot-közösséget védő áldozatosság, a fizikai kényszer, az „agytorna" játszottak tragikus szerepet a bűnök vállalásában. Más perekben, más vád-vállalásokban egyéb tényezők. A szocializmus körülményei között konstruált perekben például olyan emberek, kommunisták, állottak a hamis vádak nyomása alatt, akik az egyéni érdekeiknél többre-előbbre valónak tartották a mozgalom, a párt vélt „érdekét". S a vád nagy mértékben erre az erkölcsi tulajdonságra építve zsarolt ki belőlük beismerő vallomást. S lehetne másféle, más természetű példákat is hozni, amelyek a fentiekkel összhangban protestálnának az ellen, hogy a különböző ügyekben-perekben megnyilatkozó emberi viselkedést közös magatartás-képletbe gyömöszöljük, egyszerűsítsük. Az elvonttal és mindenre kiterjesztett általánossal való operálás ez esetben is a dolgok bonyolultságát, nyílt vagy rejtett sajátosságait, tragikus struktúráját, s éppen ezért valóságos humánus jelentőségét redukálja vagy tünteti el. Tehát amikor a dolgok (ügyek, perek stb.) realista művészi megragadásának fontosságát hangsúlyozzuk, akkor éppen a nagyobb hatóerejű, művészileg intenzívebb, a változatok bonyolultságát el nem tüntető általánosítás mellett foglalunk állást. A *Tiszaeszlár* című drámát nézve-hallva-olvasva, már csak a történelem keserű tényei miatt is, lehetetlen nem gondolni a későbbi konstrukciós perekre, a későbbi — el nem követett bűnöket vállaló — vallomásokra. Az ilyen áthangzás úgyszólván független az író szándékától. Sándor Iván drámája (és színpadi megrendezése) nem részletező történelmi elemzéssel, hanem a lényegre mutató gondolati (és rendezői-stílusbeli) törekvéssel igyekszik megragadni az eszlári dráma konkrét valóságát. Ugyanakkor az íróban és a rendezés stílusában is érvényesül egyfajta szándék — nem rossz szándék, nem olcsó politikai kacsintgatás! — a fentebb említett áthangzás felerősítésére, a hangvezetésre. Ezek a „közvetítések" nem feleslegesek a drámában, amíg nem mennek túl a hasonlóságjelzéseken, amíg nem az eszlári lényeg, az akkori valóság megcsonkítása és fellazítása árán akarnak aktuális didaktikát kezdeményezni. Szerencsére a darabban nem arról van szó, amit a darabról olvashatunk, hogy „az író kitűnően öltöztette fel a mai problémákat századvégi jelmezekbe (vagy a századvégi jelmezek alá lopta be a mai kérdéseket)", hanem arról, hogy az író és a rendező egy — tőlük függetlenül létező — áthangzási lehetőség ismeretében dolgoztak. Ezt a lehetőséget — ismétlem — művészi tapintattal kezeli az előadás, legfeljebb a túl-stilizálás hat itt-ott zavaróan.

*

Hogy miért éppen Sándor Iván drámája nyomán, a miskolci színház előadása láttán foglalkozom ezekkel a kérdésekkel? Engedtessék

Digitized by Google

meg a kritikusnak, hogy ne csak akkor utaljon élet és irodalom, színház és társadalom művészeten és kritikán túlmutató összefüggéseire, amikor negatív jelenség, torz mű, téves nézet készteti írásra. Tehesse ezt akkor is, amikor — mint jelen esetben — egy gondolati igényét tekintve figyelemre méltó alkotás kommentátora. Lehetne írni, persze, az antiszemitizmus társadalmi fertőzéséről vagy az irodalmi áthallások problémáiról olyan művek kapcsán is, amelyek vagy közömbösségükkel, vagy az akusztikai viszonyok olcsó-felületes kihasználásával — avagy éppen a nagy lehetőségek elmulasztásával kínálják magukat negatív példának. Dehát nemcsak negatív példák serkenthetik a kritikust. Sőt! A kritika csak az ígéretes, elgondolkoztató, jó vagy éppen jelentős művek szövetségeseként teljesítheti kritikán túli feladatait. Sándor Iván drámája elgondolkoztató munka.

Elgondolkoztató, igaz, de íróilag még nem kiforrott, művészileg még nem jelentőssé érlelt munka. Szememre vetheti bárki azt is, hogy lényegesnek vélt társadalmi kérdésekről nem olyan színmű bemutatása alkalmából foglalkozom, amely drámairodalmunk javához, vagy általánosabban vetve fel a kérdést: irodalmunk java-terméséhez tartozik. De mit tehetek, ha Tiszaeszlárról Sándor Iván írt drámát, ha ő kísérli meg néhány jelentős probléma drámai megoldását? Mit tegyek, ha — nem Tiszaeszlárnak, hanem Auschwitz és Voronyezs tragédiájának sincs klasszikus drámai (és általában: irodalmi) mementója még a magyar irodalomban? Mit tegyek, ha a fasizmus Európát-pusztító s benne Magyarországot-pusztító rákfenéjének a külföldi irodalmak jelentősebb drámai emléket állítottak, mint a mi két évtizedünk drámairodalma?

Mit tegyek? Mit tehetek? Mondom a mondanivalómat olyan alkalmak hívásának engedelmeskedve, amelyek meggyőznek a gondolati és művészi erőfeszítések tisztaságáról. Mint ez a dráma, s annak a színháznak a munkája, amely a drámát színpadra emelte. Mondom a mondanivalómat, mert meggyőződésem, hogy a múlt igaz és teljes, teljességében igaz és igazságában teljes képe nélkül nem tudunk minden vonatkozásban hiteles művészi választ sem adni a jelen kérdéseire. Tudom, nem kevés erőfeszítés történt a különböző művészeti ágakban a múlt valóságos tendenciáinak a megragadására. S az eredményeket sem lehet lebecsülni. Az irodalom s a drámairodalom eredményeit sem — általában sem, és a cikkünkben érintett témakörre tekintve sem. Felesleges itt a nevek sorolása, de elmondhatjuk: írók és drámaírók jó művészi törekvései nyomán, s azokkal együtt haladva sürgetjük a magyar irodalom javához sorakozó és világszínvonalat elérő műveknek a létrejöttét, amelyek a szó legigényesebb értelmében adnak reális képet a fasizmus hazai szétáradásáról. Voronyezst és Auschwitzot nem véletlenül, nem ötletszerűen emlegetjük itt egymás mellett. (Említhetnénk történelmi és társadalmi párjelenségekként Tiszaeszlárt és az agrárszocialistákon végigkaszáló battonyai sortüzet. Sajnos, az efféle példákban „gazdag" a történelmünk. Természetesen: minden ilyen páros jelenségnek más és más

Digitized by Google

a történelmi feltétele). Auschwitz és Voronyezs egymás mellé állításával azt a gondolatot akartuk érzékletessé tenni, hogy aki a magyarországi fasizmus szétáradásának, jól-rosszul álcázott majd brutálisan nyílt létezésének teljes-igaz képét akarja az irodalom eszközeivel halhatatlanul beleírni a magyar köztudatba, az nem hagyhatja figyelmen kívül a józsefattilai „Mondd, mit érlel..."-nek valóságot sűrítő gondolati igényét. Nem hagyhatja figyelmen kívül, nem szoríthatja gondolatvilágának a perifériájára azt a tényt, hogy a fasizmus — különböző módon, különböző mértékben, különböző következményekkel — a magyar társadalomnak a többségét tevő osztályokba, rétegekbe, csoportokba taposott bele. Hogy a fasizmus nemcsak gázkamrákba és — másképpen — értelmetlen frontok vágóhídjaira terelte a százezreket, hanem fizikai és szellemi-politikai vérveszteséget okozott valamennyi dolgozó osztálynak. És — anélkül, hogy jelentős hányadában akkor tudatosodtak volna az igazi okok — súlyos vér- és szellemi veszteséget, történelmi pozíció-veszteséget okozott a magyar értelmiség egy tekintélyes részének. Mindez azt is jelenti, hogy az antiszemitizmus fasiszta változatának valóságos művészi képét, tehát a teljes igazságig eljutó, társadalmilag érvényes ábrázolását csak a tényleges összefüggések hálózatát tudatosítva lehet megteremteni. Erre utaltunk Auschwitz és Voronyezs szétválaszthatatlan tragédiájával, egy sokrétű áramlat borzalmasan élő jelképével.

Pándi Pál

A Művészet című folyóirat hivatásáról

A *Művészet* első száma 1960 augusztusában jelent meg. A szerkesztőség abban jelölte meg a *lap célját,* hogy istápolja a haladó művészetet, ez ma nálunk a *szocialista realizmus* melletti pártos állásfoglalást jelenti. Ennek eszközéül a rendszeres információt választották, beszámolást arról, hogy „miként alakul képzőművészetünk helye az új társadalomban, hogyan tükrözi, segíti a szocialista építést". Szakfolyóiratnak szánták tehát; neve alatt is ott áll: „A Magyar Képzőművészek Szövetségének folyóirata", héttagú szerkesztő bizottsága a Szövetség tagjaiból áll.

Ezt az önmagának kiszabott feladatot a lap igyekezett szorgalmasan teljesíteni. Az előzmények nem voltak kedvezők: a felszabadulás óta a képzőművészeti szakfolyóirat többször került válságba (sokáig *Szabad Művészet* néven működött, majd *Műterem* néven indult újra s hamarosan megszűnt; a Művészet másfél évi szünet múltán követte csak elődjét). A Művészet útja azonban — hétévi működés után bízvást állíthatjuk — *eredményes volt.* Havonta megjelenő számai-

Digitized by Google

ban, amelyek 48 nagy alakú (jó minőségű papírra nyomott) oldalon foglalkoznak képben és írásban a magyar és a külföldi művészet eseményeivel, a régi és a mai művészet alkotásaival, értékes információforrást tarthatunk számon. A folyóirat az elmúlt hét év alatt beszámolt több országos képzőművészeti és iparművészeti kiállításról, nem feledkezett meg egyetlen jelentős fővárosi és vidéki, kollektív és egyéni tárlatról sem. Igyekezett rendszeresen bemutatni elkészült nagyobb vagy művészi szempontból fontosabb építészeti alkotásainkat is, sort kerített iparművészeti ágak és műhelyek szemléjére, képzőművészetünknek minden számba vehető ágára és műfajára. A régi művészet alkotásainak bemutatására a nagyobb kiállítások, az évfordulók vagy a helyreállítási munkálatok szolgáltattak alkalmat. Ha végiglapozzuk évfolyamait, jó minőségű reprodukcióit áttekintve magunk elé idézhetjük ennek az időszaknak képzőművészeti eseményeit, legfontosabb alkotásait.

A Művészet azonban *nem tekinthető egyértelműen szaklapnak.* Már azért sem, mert ez az egyetlen olyan képzőművészeti lapunk, amely a művelt közönség érdeklődésére is számot tarthat. (Mutatja ezt példányszáma: induláskor 5000 volt, ma 7000-en felül van, s ennek több mint fele előfizetés.) Tisztában van ezzel a lap szerkesztősége is. Az V. évfolyam első számában a felelős szerkesztő, *Pogány Ö. Gábor,* újból programot fogalmazva, *Lyka Károly* példáját idézi. Joggal, hiszen nemcsak a szakma, hanem a művészet barátainak egy számbelileg ugyan nem, igényeiben azonban mégis jelentős rétege is olyanféle okos, szépszavú, tudós és türelmes tanítást is vár a laptól, amilyennek a legjobb hagyományai nálunk Lyka Károly nevéhez fűződnek. Természetesen a folytatás, a mai feladatok már különbséget is jelentenek.

Megindulásakor a Művészet *a másfél évtizedes tudatosan szocialista igényű művészet- és közönségnevelés munkájának folytatására vállalkozott.* S e tevékenység nem redukálható a puszta informálásra. A közönség eligazítást is vár, tájékoztatást a szó tartalmasabb értelmében: választ azokra a kérdésekre, amelyeket a mai művészet sokszor bonyolult, sokszor újszerű jelenségei láttán fogalmaznak meg az emberek. S választ keres azokra a kérdésekre is, amelyek a régi művészetnek mai szemmel való újra felmérése, újra tudomásul vétele közben egyaránt vetődnek fel minden gondolkodó alkotóban és műbarátban is. Sajátos modern feladata is volna tehát a lapnak: *a szocialista közönségnevelés.*

Amikor tehát a Művészet tevékenységét akarjuk mérlegelni, önként adódó mércének tekinthetjük azt, hogy hogyan valósítja meg ezt a feladatot: hogyan közvetít a *művészet* régi és — elsősorban — mai, szocialista alkotásai, jelenségei és a *közönség* között. (Főképpen az utolsó két-három évfolyam anyaga nyújt aktuális és így hasznos anyagot erre a célra, de olykor elkerülhetetlen egy-egy korábbi példa idézése.)

•

Digitized by Google

A Művészet-ben megjelenő írások egy-egy számban *két fő rovatra* tagolódnak. Az első az elvi állásfoglalásokat, nagyobb cikkeket, tanulmányokat tartalmazza, a másik, *„Kiállítások"* rovatcím alatt, a kisebb kiállítási beszámolókat, híreket; az utóbbi végén kap helyet a *„Könyvek"* rovat is — ha van, mert könyvismertetést ritkán és aránylag keveset közöl a lap. A két fő rovat aránya változó: a második olykor csak négy oldalt, rendszerint azonban nyolc-tizenkettőt kap. A lap mélynyomású reprodukciókat közöl, ezek száma elég nagy, s minőségük a magyar viszonyok közt igen jónak mondható; a képek nagysága változó, egész oldalastól a gyufacímke-méretűig minden előfordul. Sajnos, színes reprodukciót legfeljebb egyet tud közölni: címlapján, azt sem állandóan. Ezek között igen jó minőségűek is akadnak (pl. az 1965. 5. számé: *MS* mester képe, a régi magyar művészet egyik remeke). Ezeknél is, a fekete-fehér címlapoknál is akad azonban olykor bosszantó felülnyomás (cím- és dátum-szöveg).

Ezzel kapcsolatban máris meg kell jegyeznünk, hogy a művészeti szaklap külsejétől többet várnánk. Az ízlésformálás, az esztétikai nevelés itt kezdődik: a lap külső kiállításával, tipográfiai kulturáltságával. Hiába tetszetős a Művészet betűtípusa, ha fáraszt egyhangúsága, s a tördelés olykor zavart okoz az anyag áttekinthetőségében; a képek elhelyezése a jó nyomás értékét is lerontja, ha nem nyújtja a megkomponáltság logikáját. A Művészet ebből a szempontból nem kifogástalan, gyakran vét a tipográfiai esztétika ellen, amelynek pedig napjainkban, a tömegközlési eszközök korában, egyre nő a társadalmi jelentősége. Nem hatásvadászó modernkedést várnánk tőle, de választékosságot, kulturáltságot, hiszen művészeti lapnak ebben példaszerűnek kellene lennie.

* * *

Az első fő rovatot olykor egy nagyobb tanulmány, olykor elvi állásfoglalásnak szánt írás nyitja meg. Ez akkor szolgálja leginkább célját, ha a lap szerkesztősége (rendszerint a felelős szerkesztő megfogalmazásában) *művészetünk és művészeti életünk legfontosabb elvi kérdéseit* veti fel benne, festészetünk jövőjének, az ízlés és a világnézet kapcsolatának, a szocialista művészet lehetőségeinek kérdéseit taglalja. Évfordulók, nagyobb események alkalmával a főcikk az alkalomhoz kapcsolódik: felszabadulásunk huszadik évfordulóján a magyar képzőművészet két szocialisa évtizedéről emlékezett meg a folyóirat, a Képzőművészek Szövetségének közgyűlése alkalmával itt közöltek az elhangzott beszédekből, fontosabb hozzászólásokból. Politikai események (szovjet és magyar pártkongresszus) és nemzetközi érdekű tudományos rendezvények (az 1965-ben hazánkban rendezett nemzetközi művészettörténész-konferencia), vagy nagyobb jelentőségű kiállítások is alkalmak arra, hogy a lap fő helyen köszöntse vagy ismertesse őket.

A fő cikket olykor fontosnak tekinthető dokumentum vagy an-

Digitized by Google

nak szemelvényes anyaga, esetleg kivonata helyettesíti. Az ilyen másodközlések azonban nem éppen szerencsés módon reprezentálják a lap állásfoglalását. Hiszen a *Brezsnyev* beszédéből vett részlet, a kivonatok a *Társadalmi Szemle* által közölt A szocialista realizmusról című dokumentumból, vagy a *Pravda* két hónappal korábbi vezércikkének újra lenyomtatása a szaklap hasábjain olyan benyomást kelt, mintha csak formálisan kívánnának eleget tenni a lap időszerű politikai feladatának. Az olvasó ugyanis azt várja a folyóirattól, hogy fontos eseményeket vagy dokumentumokat érdemben dolgozzon fel s konkretizálja őket a magyar képzőművészet problémáira. Kétségtelen, hogy az aktuális eseményekre való gyors reagálást megnehezíti a lap jellege (s az ebből adódó technikai nehézségek: hosszú a nyomdai elkészítés ideje), de a közvélemény nem is a hetilap tempójához szabott reagálást vár el. A kényszerű lassúság éppen lehetőséget ad az elmélyültebb feldolgozásra. A helyes megoldás az, amit a szocialista realizmusról szóló dokumentum esetében később követett is a lap: a következő számban (1965. 7.) tanulmányban foglalkozott a témával.

Elvi fő cikk helyett gyakran tanulmányt közölnek fő helyen. Ez elsősorban olyan írások esetében jogosult, amelyek valamely jelentős képzőművészeti esemény (akár nagyobb mai, akár jelentős régi anyag kiállítása stb.) ismertetésére vállalkoznak. Még akkor is helyeselhető ez az eljárás, ha olyan tanulmány kap itt helyet, amely témájánál és előadásmódjánál fogva közérdekű. Ilyen volt pl. *Cifka Péter Arány és drapéria* című dolgozata, amelynek az ábrázolás, művészi látásmód és technika történeti változásairól szóló és a középkori művészet egyik sajátosságával kapcsolatos fejtegetéseit haszonnal olvashatja a szakember, a művelt érdeklődő is (1966. 10.); *Végvári Lajos Színösztön és színelmélet* című írását (1965. 9.) s másokat is megemlíthetnénk. Azt azonban nehéz mással, mint anyaghiánnyal megokolni, hogy miért került a lap élére a kopt művészetet bemutató párizsi kiállítás ismertetése; azt pedig, hogy az isztambuli Aja Szófia budai reneszánsz gyertyatartóiról szóló, inkább szakközlésnek számító írás áll fő helyen, még az anyaghiány sem magyarázza, mert ebben a számban (1965. 11.) a X. országos tárlatról szóló összefoglaló ismertetés is szerepel.

Talán túlságosan nagy figyelmet szenteltünk a lap szerkezetének, de úgy véljük, ez is kifejezésre juttathatja elvi irányát, állásfoglalását, s ez is felhasználható arra, hogy a lap fontosnak, jelentősnek nyilvánítson arra érdemes eseményeket.

*

A Művészet, amint ezt a fő helyen közölt útirajzok is tanúsítják, nagy fontosságot tulajdonít a **külföldi művészeti események**, intézmények és műemlékek friss, szemléletes bemutatásának. Része van ebben az „ablaknyitás" politikájának, az utazási láznak, de kétségtelen, hogy általános és jogos igényt elégít ki vele a lap. Problémát az

Digitized by Google

okoz, hogy csaknem kizárólag *szubjektív* élmények hitelére épülnek az útirajzok, alaptónusuk az áhítatos csodálat, amely még a kétségtelen értékek esetében sem pótolhatja az ésszerű magyarázatot. Ezzel függ össze esetlegességük is; eleinte szívesen fogadtunk minden beszámolót, ma azonban már szívesebben látnánk rendszeresebb, tervszerűbb tájékoztatást. A lap beszámolóiban szereplő alkalmakkal egyidőben számos fontos művészeti esemény zajlott le külföldön, Nyugaton és a szocialista országokban. A beszámolók azonban nem mindig a legfontosabb eseményekről szóltak, hanem olyanokról, amelyeken — a körülmények szerencsés alakulása folytán — magyar szakember is részt vett. Az útirajz hasznos műfaj, olvasmányossága, színessége nem hiányozhatik a lapból, de mellette — eseteg kissé a rovására is — a rendszeres (akár másodkézből való) tájékoztatás is elkelne. Nem olyan cikkek persze, mint az amerikai *Horizon* c. folyóiratból átvett egzotikum-gyűjtemény (1965. 9.), hanem a régi és a mai művészet valóban fontos kérdéseit ismertető írás. Nagyon hiányzik a folyóirat anyagából — s egy kissé egész művészeti életünkből — *a szomszédok s általában a szocialista országok művészeti életéről,* eredményeiről, esetleg szakfolyóirataikról szóló *rendszeres információ.* Kétségtelen, hogy a lap közöl időnként ilyen témájú írásokat és képeket, de ezt sűrűbben és tervszerűbben is tehetné.

*

A Művészet tanulmányainak csak kisebb része, átlag egynegyede foglalkozik a **klasszikusnak számító művészettel.** Ez az arány helyeselhető. A lapban ez a téma a legegyenletesebb színvonalú: általában jó felkészültségről tanúskodnak a tanulmányok, s okos, mértéktartó előadásmódjukkal *a legjobb értelemben vett népszerű tudományos írás* rangjára tarthatnak igényt. Sikerült portrékat olvashatunk klasszikusokról és élő nagyjainkról, magyarokról és külföldiekről egyaránt. Érdekes kísérlet egy *Mednyánszky*ról szóló televíziós előadás szövegének és képanyagának közzététele (1965. 4.). Van a lapnak két speciális témasorozata, mindkettő főként klasszikusokhoz kapcsolódik: a művészet-lélektani kérdésekkel, valamint a képzőművészet és a zene kapcsolatával foglalkozó cikksorozat. De más műfajú írások is foglalkoznak a klasszikusokkal, egyes műveket is elemeznek, beszámolnak újonnan felfedezett vagy újra értelmezett művekről (ebben a műfajban a legszorgalmasabb publikáló *Horváth Béla),* olykor nagyobb műemlék-egységekről (magyar és külföldi városokról), iparművészeti tárgyakról. Az anyag gazdag és változatos, talán csak a távoli (keleti) és a primitív művészetek vannak egy kissé elhanyagolva benne. Különösen értékes anyagot tartalmazott a régi magyar művészet emlékeiről a nemzetközi művészettörténész konferencia alkalmából összeállított szám (1965. 5.).

*

Digitized by Google

A lap fő rovatában közölt írások nagyobb része a **kortárs művészettel, elsősorban a magyar alkotókkal** foglalkozik. Természetes ez, hiszen a mai magyar művészet bemutatása a legfontosabb a közönség számára is, de azért is, mert a lap voltaképp a Szövetség folyóirata. Voltak ugyan nyomai annak, hogy a Szövetség elnöksége és a szerkesztőség között nem volt mindig teljes az összhang, de reméljük, ez már a múlté.

A magyar festőkkel és szobrászokkal foglalkozik legtöbbet a lap. De igyekszik törődni a grafikusokkal is; az iparművészekkel szemben már kissé mostohább. Időnként arra is jut helye, hogy elfelejtett vagy visszavonult művészeket idézzen fel. Rendszeresen közöl műteremlátogatási beszámolókat és riportokat, idősebb és fiatal művészekkel egyaránt. A legtöbb igyekezettel a *kiállítások* ismertetésére törekszik a Művészet, második rovata kizárólag ezzel foglalkozik. Nem lehet azonban mindig tudni, hogy miért kerül egy egyéni tárlat a fő cikkek közé, egy kollektív kiállítás pedig a kisebbik rovatba. Előfordul, hogy egy tárlatról több beszámolót is közöl a lap. Műfaji, tematikai csoportosításban szokta tárgyalni az országos kiállítások anyagát. Itt is vannak azonban furcsaságok. A III. Balatoni Tárlatról pl. egymás mellett jelenik meg két beszámoló (1967. 2. — tehát jó féléves késéssel): az első tárgyilagosan leíró jellegű ismertetés, a második harciasabb, ítélkezőbb, szentenciákat mondóbb — látszólag, végül ugyanis csaknem ugyanazokat a műveket dícséri meg, mint az első. A művek eszmei-érdemi megítélésében tehát nincs lényeges különbség a két írás között. Nem így az adatokban: egyik szerint 118 volt a kiállító művészek száma, 208 a műveké, a másik szerint 115, illetve 210. A kiállítás neve is különbözik egy kicsit a két cikkben. Valamelyikük (vagy mind a kettő?) téved. Látszólag apróság ez (s megbocsátható, a katalógusok ugyanis megbízhatatlan források), de a szerkesztés felületességét jelzi. (Itt jegyzem meg, hogy az ellenglossza komoly szaklapban is lehet a vita, az állásfoglalás eszköze, de nem az olyan szerencsétlen formájú, amilyen az 1967. 7. számban olvasható.) A lap színvonaláért elsősorban szerkesztői felelősek. A Művészet-nek hasznára válnék, ha magasabbra tennék a mércéjét, s nem közölne le — valami helytelenül értelmezett demokratizmusból vagy szerző-tiszteletből — minden beküldött cikket és levelet; másrészt nevelni sem ártana az erre rászoruló kezdő szerzőket. A szerzőgárda kiszélesítése persze nem egyedül a művészeti folyóirat dolga.

*

Ahelyett, hogy a kiállítási beszámolók ismertetésével apróznám el helyeslésemet és kifogásomat, inkább két általánosabb érdekű kérdést fogalmazok meg a szó szoros értelmében vett **képzőművészeti kritikával** kapcsolatban. Az első gyakorlati jellegű, s — már utaltam rá — abból adódik, hogy a Művészet havi lap, lassan készül, emiatt *a kiállításokra* sokszor csak nagy késéssel tud reagálni, ál-

Digitized by Google

talában bezárásuk után. Önként adódik ebből a kérdés: hogyan szolgálhatja így a közönség tájékoztatását?

Abban a formában, ahogyan a kritikák ma jelennek meg — jegyezzük meg: ez a hagyományos forma — szerintem nagyon csekély a hasznuk a közönség tájékoztatásában és nevelésében. Ha félretesszük az előítéleteket, akkor bevallhatjuk, hogy a megkésett kritikák sok tekintetben az utókornak szólnak (meg esetleg a művész önérzetének, s ez sem elhanyagolható). Ezért azonban a kiállítási kritika több adatot, tárgyszerű megállapítást, tömör jellemzést és több illusztrációt igényelne, mint amennyi napjaink gyakorlatában szokásos és különösen a Művészet műbírálataiban található. Ezekből sokszor hiányzik az illusztráció (és a képek adatai), a szövegekből az adatanyag. Sok ellenben a költői szöveg, a nagyigényű, de a művek távollétében nem eléggé meggyőző, vagy nem is érthető elmélkedés.

A lírai elmélkedés rejti a másik, elméleti jellegű problémát. A műbírálat alapviszonya tárgyához így határozható meg: vizuális és plasztikus, érzéki köntösben megjelenő, tárgyszerű művészeti alkotásokról elmondott ítélet. Hogy a fogalmi nyelven előadott ítélet felépíthető és előadható legyen, ahhoz a műbírálatnak először saját jelrendszerébe, saját kifejezésmódjába kell tennie tárgyát, azaz nyelvileg kell megragadnia a tárgyszerű műalkotást. Ennek első lépcsője a leírás; erre épülhet az értelmezés. Ezen nem csupán az ábrázolt világ tárgyi jelentésének kibontását értem, hanem a művek lélektani, társadalmi, történelmi, eszmei értelmezését, mert ezek összességéből fejthető ki egy-egy mű sajátos, összetett funkciója és értéke.

A mi műbírálatunknak — kevés kivételtől eltekintve — az a legjellemzőbb vonása, hogy *nem a műről beszél, hanem mintegy a művel párhuzamosan.* A leírás sokszor teljesen hiányzik (holott ezt a reprodukció sem pótolja mindig); az értelmezés olykor átlépi a tárgyi jelentés körét, olykor pedig szakmai halandzsával helyettesíti. A lélektani értelmezést szubjektív impresszió tolmácsolásával, a társadalmi és eszmei értelmezést költői képekkel pótolják, a történelmiről meg szívesen megfeledkeznek, akár csak a funkcióról. Az értékelés így többnyire csak annyit mond, hogy „tetszik" vagy „nem tetszik", indokolás vagy *meggyőző* indokolás nélkül. Az a műbírálat azonban, amely ahelyett, hogy a műről beszélne, csupán megnevezi a művet, s ezzel párhuzamosan — kapcsolódva hozzá, de nem függve tőle — létrehozza az intenciójában költői szöveget, voltaképpen *önelvű reflexió.* Íme egy példa: „Nem megválasztott modorral, vagy önmagát felhevítő belső gerjesztésű pátosszal nyúlt témájához, hanem az önmagában már tisztázott és hirdetésre érlelt gondolatot szinte tárgyiasan formálta meg. Gesztusa tehát nem spontán, hanem rituális, amely szentségként a magyar népművészet mindig fogalmat közlő vonal akaratát tiszteli." (1966. 2. 25.) Ez a költői hevületú hasonlat már a

Digitized by Google

misztikába csap, de érthetőnek, sajnos, nem nevezhető. Egy másik cikkből: „Kisplasztikái közül az Ikrek címűt emelem ki, amely két azonos mozgású és felépítésű figurát eredeti kompozíciós ötlettel helyez egymás mellé. Kitűnően érzékelteti azt a folyamatot, amelyben a közös mozdulat játékos jelentése szigorú belső plasztikai törvények alkalmazásával egyértelművé és meggyőzővé válik." (1966. 12. 45.) Illusztráció nincs hozzá, így nem tudjuk meg, mi lehet az az *eredeti* kompozíciós ötlet, amelyet dicsér. (Szándékosan választottam átlagos példákat; akadnának hatásosabbak is.)

A gyakorlati és az elméleti kérdés itt találkozik: mit mondhatnak ezek a „költői" vagy emészthetetlen szakkifejezésekkel tűzdelt szövegek az utókornak, vagy akár annak a kortársnak is, aki nem látta a tárgyalt műveket? Nem a mi feladatunk válaszolni erre, elég ha megfogalmazzuk a problémát s az igényt: *műbírálatunknak hasznára válnék, ha többet foglalkoznék önmagával, társadalmi szerepével és munkájának módszerével.* A Művészet sokat segíthetne ebben.

*

A folyóirat tartalmának megítélésénél végső soron az a legfontosabb, hogy *milyen világnézeti álláspontot,* milyen művészetpolitikai nézeteket képviselnek írásai. Itt is a mai jelenségek megítélése rejti a buktatókat, hiszen a klasszikusok értékelését készen kaptuk elődeinktől, vagy a modern szocialista művészettudománytól. A mai művészet alkotásainak és tendenciáinak megítélése sokat követel a kritikusoktól: tájékozottságot, ítélőképességet, érzéket és politikai tudatosságot. Ez utóbbin persze nem a jólértesültséget kell érteni, hanem azt, hogy a kritikusnak belső meggyőződésként kell vállalnia a szocialista művészetért és a szocialista társadalom építéséért végzendő munkáját.

A folyóirat egészében a szocialista eszmeiséget képviseli, vagy legalábbis ezt igyekszik megvalósítani. Nemcsak a szerkesztőség, hanem a lap legtöbb munkatársa is a szocialista művészet érdekében fáradozik. Eszményük mindig ez, akár nemzeti tárlatról szólnak, akár egy-egy művész fejlődését ítélik meg. A szocialista művészetet azonban nem egyformán képzeli mindegyikük: van olyan, aki még ma is Munkácsyhoz, van olyan aki Derkovitshoz köti ezt az eszményt, s olyan is van, aki nem kedveli a kötött eszményeket. Azt nem állíthatjuk, hogy a Művészet hasábjain eszmei vagy kritikai irányzatokat lehet megkülönböztetni, egymásnak ellentmondó vagy egymástól különböző vélemények viszont gyakran látnak benne napvilágot. A különös csak az, hogy ezek a nézeteltérések *sohasem nyíltak, mindig békésen megférnek egymás* mellett. A Művészet *nem ismeri a vitát* — s ez nem érdeme.

Ennek a megállapításnak látszólag ellentmondanak azok az elvi cikkek, amelyek kipellengérezik a sznobokat, az anarchistákat, s a szocialista művészet más ellenségeit. A határozott megállapítás: „nem

Digitized by Google

lehet ártatlannak tekinteni azt a buzgalmat, mely a polgári dekadencia produktumait igyekszik népszerűsíteni a kivívott néphatalom országában" (1966. 12.) — teljesen igaz. Van azonban egy súlyos hibája: *elvont általánosság csupán*, amelyről nem lehet tudni, *kinek s kiről* szól. Kétségtelen, hogy vannak olyan művek és művészeti jelenségek, ezekről szóló híradások, amelyekben a *polgári dekadencia életérzései*, vagy ezekhez rokonítható eszmék jelentkeznek; a szocialista viszonyok közt azonban ezek nem nyíltan, nem erőszakosan mutatkoznak, hanem megbújva, olykor naivan. Az is érthető azonban, hogy napjainkban a művészetkritika irtózik attól, hogy gorombán dekadensnek bélyegezzen egy-egy művészt. A megoldás azonban nem lehet az, hogy általánosságban ítéljük el a dekadenciát, konkrét megnyilvánulásairól pedig hallgatunk. A hathatós és ugyanakkor tapintatos eljárást a *konkrét és részletes elemzés*, az elmélyült, alapos kifejtés adhatja, amelyben szervesen foglal helyet a tartalmi és formai mozzanatok értelmezése, s csakis erre, mint alapra épülhet a leegyszerűsítést, tehát a megbélyegzést és dicsőítést egyaránt elkerülő kritikai ítélet.

A képzőművészet jelenségeinek eszmei megítélése nem könnyű feladat, s ezt nemcsak a dekadencia elleni harc feladataival kapcsolatban kell hangsúlyoznunk. A művészeti visszatükrözés sajátosságainak, a tartalom és forma dialektikájának, általában esztétikánk alapelveinek a *konkretizálása, alkalmazása* a mai magyar szocialista művészet jelenségeire, egyes műveire, alkotóira és tendenciáira: megannyi nehéz, összetett probléma. Ezekre válaszolni az egész magyar művészeti kritikának közös feladata. Fontos szerepe van ebben a Művészet-nek, mind önként vállalt hivatásánál, mind pedig sajátos pozíciójánál fogva. Nem vállalkozhatunk arra, hogy részletesen taglaljuk itt ezeket a feladatokat, de még csak arra sem, hogy vázlatosan ismertessük őket, hiszen ez magának a folyóiratnak a feladata, s már puszta felmérésük is hosszú, tudatos munkát igényel. Mindössze annyit tehetünk, hogy a folyóirat tevékenységében eddig is szereplő *néhány fontos jelenség kapcsán* próbáljunk meg problémákat kitapogatni.

A szocialista művészet alakításának, eszmei orientálásának egyik alapvető tényezője: hogyan ítéljük meg a *műalkotások és a valóság viszonyát*, milyen szempontból vizsgáljuk ezt a viszonyt. Természetesen nem az általános elvekre gondolunk itt — ezek értelmezésében könnyű megegyezni —, hanem arra a problémára, amelyet a művészetnek mint műalkotások sorának, a benne tükröződő és az általa szolgált valósághoz való kettős viszonya jelent. Minden műalkotás *visszatükröz* egy valóságot, (a műalkotásokban megragadott konkrét történeti-társadalmi közeget): képet, hírt, véleményt tolmácsol róla. Ugyanakkor minden műalkotás, mint *ható* tényező, valamiképp helyet is foglal a valóságban, *szolgálja azt*, illetve annak társadalmát, emberét. Ilyenformán *két* szempontból is vizsgálhatjuk a műalkotást: az egyik az, hogy hogyan, helyesen vagy torzítva tükrözi-e azt a valóságot, amely ábrázolásának tárgya; a másik az, hogy hogyan, helye-

Digitized by Google

sen, vagy hibásan szolgálja-e ezt a valóságot, amelynek alkotórésze. A mi műkritikánk szemléletében — s ebben a Művészet kritikusgárdája sem kivétel — általában *csak* az egyik vagy a másik szempont érvényesül egy-egy mű megítélésénél. A táblaképek, grafikák, szobrok esetében a tükrözés hűsége, a megítélés ismeretelméleti szempontja — az építészeti és iparművészeti alkotások esetében pedig az esztétikai hatás, a megítélés funkcionális szempontja uralkodik.

Ez az egyoldalúság bizonyos mértékig jogos, hiszen egy csendélet szociális funkciójának a meghatározása legalább olyan nehéz dolog, mint egy absztrakt mintájú szőnyeg esetében a visszatükrözés megítélése. Mégis azt kell mondanunk, hogy e két szempont *egységének* következetes alkalmazása igen sokat segíthet a mi új művészetünk kialakításában: nemcsak a művészeti-esztétikai tudat formálásában, hanem magának a művészetnek az eszmei megalapozásában is. Hiszen éppen a szocialista művészetnek van meg az a lehetősége, hogy újra megteremtse az esztétikumnak és a szociális funkciónak a polgári művészetben végképp felbomlott harmóniáját. Ez a látszólag szakmai kérdés ilyenformán szocialista művészetünk perspektívájának fontos eszmei szempontjává emelkedik. A folyóiratnak egyik első száma (1961. 4.) ismertette *Mácza Jánosnak*, a magyar származású esztétának (a Lomonoszov Egyetem tanárának) érdekes cikkét az ipari forma szerepéről a szocialista művészetben. Ennek a gondolatnak érdemi folytatását azonban hiába keresnénk; a hagyományos szemlélet rendíthetetlen.

Gyakran felmerül a képzőművészeti életben és a folyóirat állásfoglalásaiban is a *stílus* kérdése. Kritikánk szóhasználata szerint a „stílus" szónak két értelmét kell megkülönböztetnünk: egyszer a formai jegyeket értik rajta, máskor a konvencionálisan „korstílus"-nak, stílusirányzatnak is nevezett sajátos jelrendszereket. Az utóbbival kevesebb a probléma: a Művészet egész tevékenysége azt tanúsítja, hogy műkritikánk a szocialista realizmus fogalmát nem stílusnak, hanem esztétikailag értelmezi és elvileg is, gyakorlatilag is helyesli több szocialista stílus együttélését a szocialista realizmusban. Az első értelmezése esetén — amikor egy-egy mű formai jegyeinek összességét, vagy egyéni stílust és kifejezésmódot értenek rajta — voltaképp a forma és tartalom dialektikájának a kérdése merül fel. Itt általánosságban az a gond, amelyet előbb, a kritika módszertani fogyatékosságaival kapcsolatban már megfogalmaztunk. Műbírálatunk gyakorlatában természetesen nem arról van szó, mintha elvileg választaná szét egymástól a tartalmat és a formát; sokkal inkább arról, hogy még ritkán tudjuk meggyőzően bemutatni, *hogyan hat a tartalom alakítása, formálása magának a tartalomnak a minőségi változására.* A stílus vagy előadásmód és a tartalom egységének a félreértése, téves értelmezése akkor is veszélyeket rejt magában, amikor a formai megközelítést abszolutizálják. Erre is van példa a Művészet kritikai állásfoglalásában. Olvashatunk olykor olyan műbírálatokat, amelyek követendő példaképpé emelnek egy-egy előadásmódot. Egy kiforrott, kialakult egyéni stílus érdemeinek az elem-

Digitized by Google

zése és helyeslő értékelése nemcsak joga, hanem kötelessége is a kritikusnak, de ha nem akarunk elveinkkel és művészetpolitikai gyakorlatunkkal ellentmondásba kerülni, akkor nem emelhetjük azt követendő példaképpé. A formai teljesítmény valóságos értékét és alkotó érdemét azzal szolgálhatjuk, ha a tartalom kibontakozásában játszott szerepét elemezzük.

Voltaképp ugyanehhez a problémakörhöz tartozik az is, hogy *a mai magyar képzőművészet egészét fejlődésében,* tendenciák és iskolák szerves egységet alkotó, de ellentmondásokat is tartalmazó *mozgásában kell felmérni.* Sajnos, a Művészet csak annyiban tett kísérleteket ennek a képnek a felvázolására, amennyiben az országos tárlatok ezt alkalomszerűen lehetővé teszik. Egy-egy műbírálatban van ugyan nyoma annak, hogy bizonyos tendenciákat meg lehet különböztetni, ezeknek összefoglaló felmérésére azonban eddig senki sem vállalkozott. Holott mai képzőművészetünk alakulására és további fejlődésére nagy hatása van — többek közt — annak a ténynek, hogy a közelmúlt művészetének kiválóságai ma is dolgoznak, sőt hatásuk az oktatásban, művészképzésben betöltött szerepüknél fogva meghatványozódik. Márpedig nem mondhatjuk el, hogy az idősebb mesterek művészetét, amely szilárd értéket képvisel, teljes egészében szocialista jellegűnek lehetne minősíteni. Az országos tárlatok seregszemléje már csak azért sem nyújt kielégítő alkalmat ilyen felmérésre, mert sohasem teljes, de azért sem, mert műbírálatunk és a Művészet gyakorlata ágazatonként (festészet, szobrászat, grafika stb.), olykor műfajonként vagy éppen tematika szerint szokta számba venni ezeket a tárlatokat. Ezzel kapcsolatban nyomban felmerül az a másik fontos kérdés, amelyet a fiatal művészek stúdiójának most már évente megrendezett seregszemléje vet fel: a tudatosan s olykor szertelenül kísérletező és éppen fiatalsága, kísérletező kedve miatt több figyelmet érdemlő generáció csak alkalmanként és egy-egy képviselőjének a személyében kap helyet a folyóiratban. Bármily furcsa is, tény, hogy a Stúdió 66 kiállítással a folyóirat *érdemben* nem foglalkozott. Pedig a fiatal képzőművészek csoportos szereplését semmiképpen sem szabadna mellőzni: a folyóiratnak éppen az eszmei harc vállalása teszi kötelességévé ezt.

Ha a művészet egészének értékelésében eszmei szempontjaink uralkodnak is, sosem szabad leegyszerűsíteni ezeket. Képzőművészetünk fejlődése, egész arculata rendkívül sokszínű. Gazdagságát tagadjuk el, ha az eszmeiség jegyében csupán két végletes típust állítunk szembe egymással, s ezzel véljük jellemezhetőnek. Az *egyszerű* nyelven előadók és a *bonyolultak* szembeállítása egymással éppúgy merev és sematikus, mint a hagyományosaké és az újítóké. Dicséretére legyen mondva a folyóirat kritikusgárdájának, hogy mindig jelzőkkel közelítik meg az ilyen tipizálást: a „minden áron" bonyolultak és az „elképesztésre törő" újítók, tehát a „formalisták" ellen harcolnak. Érvelésében és egészében azonban nem mindig meggyőző ez az „egyfrontos" harc; sokszor azt a benyomást kelti az olvasóban, mintha az egyszerűséget feltétel nél-

Digitized by Google

küli erénynek látnák, mintha a kialakult formákhoz való ragaszkodást tekintenék a művészet egyetlen biztos útjának. Azt kell mondanunk, hogy művészeti életünk sokszínű képének árnyalt és gondos megrajzolását nem helyettesítheti sem az ilyen poláris tipizálás, sem pedig a formajegyek szempontjából történő osztályozás, az elmélyült és a formajegyeket a tartalommal dialektikus egységben szemlélő elemzéseket nem pótolhatja az egyszerű vagy bonyolult előadásmód alapján minősítő ítélkezés.

A Művészet kritikusgárdája fontos hivatást tölt be a magyar művészetpolitikában. El is várhatjuk a folyóirattól, hogy határozott elviséggel képviselje a szocialista művészet eszméit, és azt is, hogy kialakítsa saját állásfoglalását. Ez azonban semmiképpen sem jelentheti egy-egy előadásmód, stílus példaképpé emelését, hanem csakis a szocialista realizmus eszmei egysége és sokstílusossága jegyében, s mindenfajta eszmei eltévelyedés vagy nihilizmus elleni következetes, *kétfrontos* harcban folyhat.

Miklós Pál

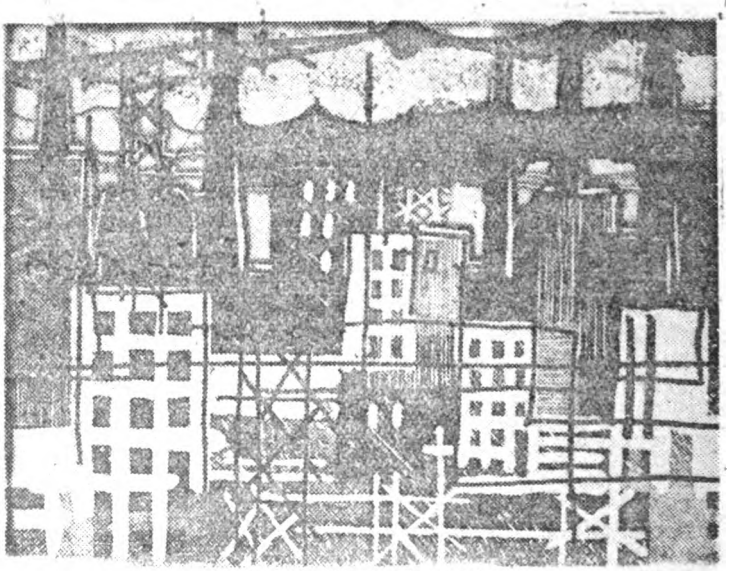

Raszler Károly: Ipari táj

Digitized by Google

Gazdasági reformunk és a közvélemény

Veszélyezteti-e a vállalati önállóság a fogyasztók érdekeit?

Az új gazdasági mechanizmus alapelvei ma már széles körben ismertek. S bár mindenki, aki valamelyest ismeri a megreformálásra kerülő mechanizmus gyengéit, egyetért a vállalati önállóság növelésének szükségességével, nem kicsiny azoknak a száma, akik a vállalati önállóság növekedésétől a fogyasztók érdekeit féltik. E félelem mögött gyakran a korábbi rossz tapasztalatok rejlenek. Hiszen ki ne emlékeznék arra, hogy az ezernyi megkötöttség, hatósági árszabályozás körülményei között is nemegyszer kellett fellépni a minőségrontás, a burkolt áremelés ellen? Mennyivel inkább lehet számolni ilyen próbálkozásokkal az új mechanizmus körülményei között — vonják le az aggódók a következtetést.

S mert e nézet nem elszigetelt — s elöljáróban hadd jegyezzük meg, nem is teljesen alaptalan —, vizsgáljuk meg közelebbről: nem veszélyezteti-e a fogyasztók érdekeit a vállalatok önállósága. (Bár a kérdés felvetése általános, s egyaránt vonatkozik a termelőeszközök fogyasztóira és a személyi fogyasztás szférájára, a továbbiakban elsősorban az utóbbiról írunk.)

A cél: a társadalmi szükségletek jobb kielégítése

Az aggályok kiindulópontja általában az a körülmény, hogy *a vállalati tevékenység fő mércéje az új mechanizmusban a nyereség tömegének alakulása lesz,* s ennek növeléséhez számottevő anyagi érdekek fűződnek majd. Nem teljesen alaptalan tehát a feltételezés, hogy lesznek majd vállalatok, akik a munka gazdaságosságának fokozása helyett a fogyasztókkal vagy az állammal szemben fennálló kötelezettségeik rovására próbálnak majd nagyobb nyereséghez jutni. (Ezúttal nem az utóbbi — az állammal szemben fennálló — kötelezettségek kijátszásá-

Digitized by Google

val foglalkozunk, ahol mindenekelőtt a hatékony pénzügyi, illetve adóellenőrzés és a minisztériumi irányítás kell hogy elejét vegye a nem kívánatos törekvéseknek.) Az ilyen próbálkozások azonban, ha *átmenetileg* és *helyenként* sikeresek lehetnek is, *hosszabb távon* nem szolgálják a vállalatok érdekeit, s az új mechanizmus *komplex gazdasági környezete* ellene hat az ilyenfajta törekvéseknek. A mechanizmus egész szelleméből ennek épp az ellenkezője következik, az ugyanis, hogy *a vevők versenye helyébe az eladók versenye lépvén, a termelők igyekezzenek a fogyasztók kedvében járni, igényeiket minél kedvezőbb feltételekkel kielégíteni.*

Igaz, a szocialista állami vállalatok gazdasági tevékenységének fő irányítője és mércéje a nyereség hosszútávú alakulása lesz. A Központi Bizottságnak a gazdasági mechanizmus reformjáról szóló határozata azonban nem véletlenül hangsúlyozza: *„A szocialista termelés társadalmi célja természetesen nem a nyereség, hanem a társadalmi szükségletek minél jobb kielégítése."* Ennek megfelelően a vállalatoktól nemcsak azt várjuk el, hogy minél nagyobb nyereségre törekedjenek, hanem azt is, hogy eközben optimálisan kielégítsék a profiljukba vágó igényeket. Az új mechanizmus olyan körülményeket teremt, amelyek közepette e kettős cél általában összhangban van egymással: *a vállalat akkor érhet el hosszabb távon nagyobb hasznot, ha optimálisan kielégíti a piac igényeit.*

Az új mechanizmus ezt az összhangot mindenekelőtt a *piac feltételeinek*, szabályainak kialakításával biztosítja. Az új mechanizmus piaca nem valamifajta klasszikusan értelmezett szabadversenyes piac (ilyen egyébként a mai kapitalista gazdaságban sincs). A népgazdasági tervnek alávetett, ennek szerves részeként kialakított piaci mechanizmus, „gazdasági környezet", a népgazdaság, s benne a fogyasztók érdekei irányába tereli a vállalatok tevékenységét. Olyan irányba hat, hogy a vállalati érdekek megközelítően összhangba kerüljenek a társadalmi érdekekkel, illetve, hogy az egymással a piacon ütköző vállalati érdekek haszonélvezője az *össztársadalmi érdek* legyen.

A vállalat érdeke, hogy kapacitását maximálisan kihasználja, illetve bővítse, mert így fajlagos termelési költségei csökkennek, a nyereség tömege pedig növekszik. A realizálás gondja és kockázata azonban az új mechanizmusban a vállalaté, azt nem veszi le válláról a termékek központi elosztása, kiutalása. Termelésének terjedelmét, termékei árát nagymértékben a piaci helyzet, illetve a piac értékítélete befolyásolja.

Verseny a piacon

A reform mindenekelőtt azzal szolgálja a lakosság jobb áruellátását, hogy a termelő vállalatokat éppúgy, mint a kereskedelmi vállalatokat, ösztönzi a fizetőképes keresethez való rugalmas alkalmazkodásra. Erre kényszeríti a vállalatot *a piacon kialakuló verseny* is.

Digitized by Google

1. Egy sor iparágban *azonos vagy hasonló terméket több önálló hazai vállalat is gyárt, illetve több kereskedelmi vállalat is kínál eladásra.* Hasonló a helyzet a szolgáltatások területén is. A piacon nyilvánvalóan az a vállalat lesz előnyösebb helyzetben, amelyik olcsóbb, jobb minőségű, divatosabb árut kínál eladásra. A fogyasztóért megindúló verseny a mai hatósági előírásoknál hatékonyabb sarkallója lesz a minőség védelmének (hatósági előírásokra, szabványokra természetesen az új mechanizmusban is szükség lesz). A vállalatok, a piaci verseny által kényszerítve, féltően vigyázni fognak majd márkájuk becsületére.

2. A fogyasztók számára hasznos verseny fokozódása irányába hat az a körülmény is, hogy *az egyes szükségletek kielégítése gyakran sokféle árucikkel is történhet.* A helyettesíthetőség különösen az iparcikkek között gyakori, de az élelmiszerek körében is előfordul. Hadd idézzek egy példát. Egy beszélgetésben a Növényolajipari Országos Vállalat vezetői elmondták, hogy a gyár a margarin gyártása tekintetében az országban monopolhelyzetben van. Régebben csak a Vénuszt gyártották, a piac azonban egy jobb minőségű margarint is kívánt. Az azóta bevezetett Liga-margarin kilója 30 forint. A vele versenyben álló disznózsír kilója azonban csak 20 forint. A termelés növelése tehát a gyáriak szerint is csak úgy lehetséges, ha csökkentik az árakat, és jobb minőséggel, olcsóbb árral járnak a fogyasztók kedvében.

Az életszínvonal növekedésével különben is egyre nagyobb a vásárlóerőnek az a hányada, amelyik nem a sürgős napi szükségletek kielégítésére irányul. S ha nem elsőrendű napi szükséglet kielégítéséről van szó, a fogyasztó nyilvánvalóan „válogatósabb": ha nem kap megfelelő minőséget, vagy magasnak tartja az árat, elhalasztja vásárlását, vagy más szükségletét elégíti ki.

3. A külkereskedelmi helyzettől függően, de már az első évben is, a korábbinál nagyobb mértékben számolni kell a termelő vállalatoknak az *importcikkek növekvő versenyével.* A hazai devizakitermelési költségek átlagos szintjén megállapított külkereskedelmi árszorzó reálisan összemérhetővé teszi a hazai és az importcikkek árait, s a belkereskedelmi célú import rugalmasabb szabályozása lehetővé teszi, hogy amennyiben a hazai vállalatok indokolatlanul drágán vagy rossz minőségben szállítanak, a belkereskedelem import útján elégítse ki a szükségletet, s kényszerítse a hazai vállalatokat áraik csökkentésére, a minőség javítására. E tekintetben különösen a szocialista országokkal folytatott belkereskedelmi választékcsere bővítésére van lehetőség. De előnyös külkereskedelmi lehetőségek esetén nyilvánvalóan a mainál több mód fog nyílni a tőkésországokból is a fogyasztási cikkek importjának növelésére.

4. Egyébként is a vállalatok termékeiknek tekintélyes részét *exportra* készítik. Ismeretes, hogy a magyar export volumene nemzeti jövedelmünk több mint egyharmadát teszi ki. A külföldi piacokon pedig az exportőrnek erős konkurrenciával kell megküzdenie. S ez ma

Digitized by Google

már nemcsak a kapitalista országok piacain van így, hanem a szocialista országok közötti kereskedelemben is. Világos, hogy a külföldön elérhető és az egységes devizaszorzóval forintra átszámított ár hatással van a belföldi árakra is. A vállalatok már csak kapacitásuk kihasználása végett is érdekeltek abban, hogy a külföldön elérhető árért — vagy a külkereskedelmi költségeket számítva, már annál alacsonyabban is — hozzák forgalomba itthon termékeiket.

A monopóliumok és a verseny

Az 1963-as ipari átszervezés után egy sor területen *monopol jellegű vállalatok* jöttek létre. Kialakításukat a termelés koncentrációja és specializációja, a gazdaságos tömegtermelés igényei indokolták és indokolják ma is. Gyakori a közvéleményben az az aggály, hogy legalábbis az ilyen vállalatok tekintetében — amelyek meghatározott termékek *egyedüli* gyártói — a fogyasztók védelme megoldhatatlan lesz.

A nagyvállalatok — esetenként monopol vállalatok — létrehozása, különösen egy olyan kis ország esetében, mint Magyarország, haladó jellegű intézkedés, mert a termelőerők kedvezőbb hasznosításának lehetőségeit teremti meg. Igaz, a monopol jelleg, különösen az új mechanizmus körülményei között, ténylegesen járhat hátrányokkal: elkényelmesedésre, a vevők kiszolgáltatottságára, árfelhajtó törekvésekre vezethet. Emiatt csak ott célszerű abszolút monopol helyzetet fenntartani, ahol ezt a gazdasági előnyök egyértelműen indokolják. Az ipar sok ágában a sokfajta szükséglet, a rugalmasság, a gyártmányok gyors cserélődése és más okok következtében a közép vagy kisebb vállalatok gazdaságosabban működhetnek, mint a nagyvállalatok. Ilyen területeken — és ilyen terület például a szolgáltatások területe is — nyilvánvalóan nem indokolt monopol jellegű nagyvállalat létrehozása. Ott pedig, ahol a gazdasági feltételek a monopolhelyzet meghagyása mellett szólnak, igyekezni kell olyan *piaci helyzetet* teremteni (a keresletet némiképpen meghaladó kínálat biztosítása, importáruk, helyettesítő cikkek versenye stb.), amellyel a monopolhelyzetben rejlő tendenciák *semlegesíthetők* vagy legalábbis *csökkenthetők*.

Egyébként az igazság kedvéért érdemes emlékezni arra, hogy a múltban a monopolhelyzet tulajdonképpen abszolút és általános volt, hiszen a kiutalásos rendszer — a hiánycikkek széles köréről nem is beszélve — szinte teljesen kiszolgáltatta a fogyasztókat a kijelölt eladóknak. A jövőben viszont a monopolhelyzet csökkenését jelenti, hogy a piacon nem lesz kijelölt vevő és eladó. A vevő — így a kereskedelem is mint vásárló — szabadon választhat, melyik gyártó vállalattól elégíti ki szükségleteit, igénybe veszi-e nagykereskedelmi vállalat szolgáltatásait, vagy közvetlenül a termelőtől vásárol.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek önálló feldolgozó tevékenységének növekedése, a kisipari szövetkezeteket sújtó hátrányos meg-

Digitized by Google

különböztetések megszüntetése ugyancsak növelni fogja a piaci versenyt. Szélesebb tere lesz a belkereskedelemben is a különböző vállalatok konkurrenciájának. A gyártó vállalatok és a szövetkezetek számára például mód nyílik termékeik közvetlen értékesítésére is.

Az új gazdasági mechanizmus tehát széles skáláját teremti meg azoknak a tendenciáknak, amelyek a monopóliumban rejlő negatív vonásokat ellensúlyozni képesek.

Azok, akik a piaci versenytől nem a vásárlási feltételek javulását várják, gyakran abból a tapasztalatból indulnak ki, hogy egy sor fogyasztási cikkben évek óta nem sikerült létrehozni az egyensúlyt a kereslet és a kínálat között. Bizonyos tartós fogyasztási cikkekből, építőanyagokból, de egyes élelmiszerekből is, például disznóhúsból, évek óta nem tudjuk kielégíteni a fogyasztók igényeit. A reform azonban *ennek a helyzetnek a megszüntetését is célozza.* Kidolgozói abból indultak ki, hogy az egyensúlyzavarnak, a hiánycikkek széles körének oka jórészt épp a mai mechanizmus, s az új gazdaságirányítási rendszer olyan tartalékokat fog mozgósítani, amelyek a hiánycikkek körének szűkítése irányába hatnak. A mechanizmusban rejlő belső mozgató rugókon: a szabadabb áralakításon, a termelésnek a kereslethez való rugalmasabb alkalmazkodásán, a nemzetközi munkamegosztás adta lehetőségek egyszerűbb és jobb felhasználásán kívül szükség lesz persze arra is, hogy a népgazdaság erőinek bizonyos átcsoportosításával érjünk el gyors javulást egyes, már régebben erőteljesen jelentkező szükségletek kielégítésében.

Az állami és társadalmi ellenőrzés

Az új mechanizmusban mindenekelőtt *a közgazdasági szabályzó eszközök* késztetik tehát a vállalatokat a fogyasztói igények jobb kielégítésére. E gazdasági szabályzók jól összehangolt rendszere feleslegessé teszi a vallalatok feletti gyámkodást, tevékenységük részletekbe menő és a ma oly gyakori többszörös, párhuzamos ellenőrzését. Természetesen az új mechanizmusban is *szükség lesz ellenőrzésre.* Ellenőrizni kell például, hogy az igénybe vett közgazdasági eszközök hatása szándékainknak megfelelő-e. És mert a nagyobb nyereségre való törekvés esetleg nemkívánatos tendenciákat is szülhet, különösen a fogyasztókat közvetlenül érintő területeken az ellenőrzés szigorítására lesz szükség.

A kormány Gazdasági Bizottságának a vállalatok gazdasági és pénzügyi ellenőrzéséről nemrég hozott határozata szabályozza a termelő minisztériumok, illetve a pénzügyi szervek ellenőrző funkcióját. E határozat szerint az *ágazatért felelős minisztérium* ellenőrző munkájában mindenekelőtt az ágazat fejlesztési céljainak megvalósulását, az alkalmazott közgazdasági eszközök hatékonyságát kíséri figyelemmel. A vállalatok átfogó értékelésének fontos összetevőjeként azt vizsgálja,

Digitized by Google

hogy a vállalat piaci kapcsolatait a népgazdaság érdekeivel összhangban alakította-e ki. Például elég rugalmasan alkalmazkodik-e a belföldi és külföldi kereslethez.

A *pénzügyi szervek* (adóhivatalok) a pénzügyi revízió során ellenőrzik a vállalat éves mérlegét, azt, hogy az adóalapok kimunkálása az előírásoknak megfelelően történt-e, nem számolt-e el a vállalat jogtalan nyereséget stb.

Az új gazdaságirányítási rendszerben az említetteken kívül a különböző *hatósági előírások* — például közegészségügyi szabályok, szabványok — betartásának ellenőrzésére is változatlanul szükség lesz. Az ilyen jellegű ellenőrzések körében témánk szempontjából különös figyelmet érdemel az *árellenőrzés*. Mint ismeretes, az új mechanizmusban a *fogyasztási cikkek, szolgáltatások* egy részének (például az alapvető élelmiszereknek, a villanynak, a gáznak stb.) államilag megállapított *fix ára* lesz. Más cikkeknél *maximált árat* szabnak meg, míg a fogyasztási cikkek további hányadára nem állapítanak meg árat központilag, ezek tekintetében a termelő és a kereskedelmi vállalatok szabadon állapodhatnak meg. Egy ilyen rugalmasabb árrendszerben nyilvánvalóan növekszik az árellenőrzés szerepe. Ezért az áralakulást mindenekelőtt az *Ár- és Anyaggazdálkodó Hivatalnak*, de a vállalatok gazdasági tevékenységének megítélése során *a felügyelő minisztériumnak*, illetve a pénzügyi revízió során *az adóhatóságoknak* is vizsgálniuk kell. Természetesen nemcsak az egyes cikkcsoportok árait kell majd figyelemmel kísérni, hanem a fogyasztói árszínvonal összesített alakulását is, hogy az árszínvonal esetleges emelkedését idejében ellensúlyozni lehessen a nomináljövedelmek növelésével.

A fogyasztási cikkek területén az ellenőrzés másik fontos területe *a fogyasztási cikkek minőségének kontrollja*. E tárgyban a kormány nemrég hozott határozatot. E szerint az új feladatoknak megfelelően megszervezésre kerülő *Állami Kereskedelmi Felügyelet* legfontosabb feladata a fogyasztók érdekeinek védelme, az erről szóló jogszabályok végrehajtásának ellenőrzése. Ennek keretében az Állami Kereskedelmi Felügyelet rendszeresen vizsgálja nemcsak a fogyasztói árakat s az árképzési rendelkezések érvényesítését, hanem az áruk szakszerű szállítását, kezelését, raktározását, az árucikkek minőségét, csomagolását is.

A fentieket kiegészíti a *népi ellenőrzés* bizottságainak tevékenysége. A népi ellenőrzésnek, mint a gazdálkodó egységektől független ellenőri szervezetnek, fontos feladata lesz a jövőben, hogy a kormány ellenőrző szerveként vizsgálataival figyelemmel kísérje a központi akarat érvényesülését. E szervezet fő feladata a jövőben is az lesz, hogy a népgazdaság egészére vagy egyes ágazatokra vonatkozó vizsgálatokat végezzen, de nagyobb jelentőséget kell hogy kapjon munkájában a lakosságot közvetlenül érintő területek vizsgálata. (Így például a lakosság ellátásának figyelemmel kísérése, a fogyasztói árak ellenőrzése stb.)

Digitized by Google

Az új gazdasági mechanizmus bevezetésének célja jó feltételeket teremteni az életszínvonal gyorsabb javulásához. Ezt szolgálja a vállalati önállóság növelése, ezt célozzák azok a gazdasági ösztönzők, amelyek a vállalati tevékenységet a népgazdasági — s benne a fogyasztói — érdekkel összhangban álló döntések felé terelik. Ezeket az eszközöket egészíti ki az állami és a társadalmi ellenőrzés. Természetesen mindez nem zárja ki, hogy a gazdasági élet egyik vagy másik területén ne jelentkezzenek nemkívánatos jelenségek. Az ezek ellen folytatandó harcban az állam támaszkodik a társadalmi szervezetekre, mindenekelőtt a *pártszervezetek* és a *szakszervezetek* ellenőrző tevékenységére, politikai munkájára is. A kommunistáktól, az öntudatos dolgozóktól és szervezeteiktől joggal várható el, hogy túltekintve a pillanatnyi vállalati érdekeken, az össztársadalmi érdekek képviseletében segítenek elejét venni a fogyasztók érdekeit sértő manipulációknak. A helyesen szabályozott közgazdasági környezet, kiegészítve az állami és társadalmi szervek ellenőrző munkájával, minden bizonnyal alkalmas lesz arra, hogy hatékonyan biztosítsa a fogyasztói érdekek védelmét, segítse a népjólét növelését célzó politikánk töretlen megvalósulását.

Földes István

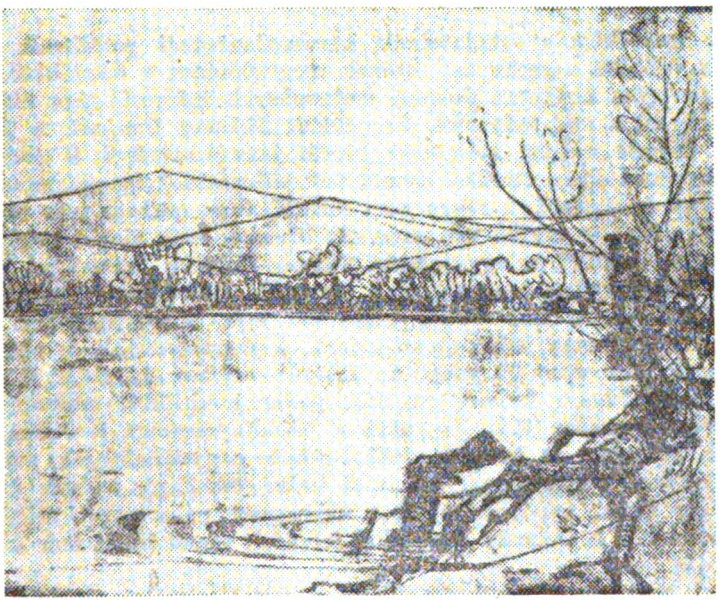

Raszler Károly: Dunai táj

Digitized by Google

Tudományos illúziók és valóságos gondok

A vállalatvezetés néhány gyakorlati kérdéséhez szeretnék hozzászólni. Mint egy nagy iparvállalat vezetőjét, elsősorban erre képesít másfél évtizedes prakszisom. De a vezetés általános elvi kérdéseire, a vezetőképzésre is szeretnék megjegyzéseket tenni, mert úgy vélem, hogy e téren sokféle nézet zavarja a közvélemény és a vezetéselmélettel foglalkozó szakemberek tisztánlátását is.

Kialakult-e már a vezetéstudomány?

A vezetőképzés feladatainak körvonalazásánál problémát okoz, hogy a vállalati vezetők helyzetének megítéléséhez a közvélemény és a tudományos területen dolgozó szakemberek informáltsága hiányos, nem tükrözi a mai helyzetet. Ez például Dobossy Imrének a Társadalmi Szemle májusi számában közölt hozzászólásából is érezhető. Dobossy Imre olyan vezetési formát tart jellemzőnek iparunkra, amely szerintem meglehetősen régen nem létezik, vagy csak az ipar egészen szűk, perifériális sávján van meg. Az ötvenes évek elején még lehetett volna beszélni az egyszemélyi vezetés Dobossy Imre által joggal bírált, leszegényített tartalmáról, a legutóbbi évtizedben azonban már nem lehet. Észre kell venni, hogy ma már Magyarországon is a nagyvállalati forma jellemző az iparra. A munkásoknak és alkalmazottaknak több mint 80 százaléka nagyüzemekben dolgozik. E vállalatok legfontosabb vezető pozícióit pedig kvalifikált szakemberek, gyakorlott vezetők töltik be, akik a hálódiagrammos tervezési, irányítási módszert is ismerik. Sőt legtöbb nagyvállalatunk vezetője elég kimerítő pontossággal azt is el tudná mondani, melyek azok a valóságos okok, amelyek miatt e módszerek nálunk ma még csak bukdácsolnak. A Dobossy Imre által felvázolt sémát tehát már kinőtte a valóság.

Azt senki sem vitathatja, hogy a vezetéselmélet alapjait mindenkinek el kell sajátítania és a vezetéstechnikai rendszerekben fog-

Digitized by Google

lalt útmutatásokat a gyakorlatban alkalmazni is kell. Mégis: ha a vezetőképző-tanfolyamok anyagáról, hasznosságáról megkérdezzük a gyakorlati vezetőket (például nagyvállalati igazgatókat), akkor azt a véleményt halljuk tőlük, hogy ezeken a tanfolyamokon csak igen-igen szerény mértékben használható ismeretanyag birtokába jutnak. Eltekintve néhány fontos, de a komplex célhoz képest csekély jelentőségű technikai fogástól, a „fejtágítókon" előadott anyagokból csak nagyon keveset lehet aprópénzre váltani. Ne az előadók szándékában és felkészültségében vagy a hallgatók korlátoltságában keressük az okát: a manapság olyan sokat emlegetett és főleg nyugaton reklámozott vezetéstudomány tulajdonképpen még pólyás korban van, nyugaton is, pedig ott az elmúlt évtizedekben igen sokat áldoztak rá.

A technikai fogásoktól, pszichológiai általánosságoktól eltekintve (amelyek megtanulása minden vezető számára ajánlatos), ma még az alapkérdések sincsenek egyértelműen tisztázva. Egymással szembenálló koncepciókat valló iskolák léteznek. Csak a gyakorlati ember tudja, hogy milyen sok buktatója van annak a gyakran teljesen sztereotip törekvésnek, amely a tőkés viszonyok között elért kutatási vagy tudományos eredményeket akarja átültetni szocialista tulajdonviszonyok közé.

Ismét csak azt kell mondanom, hogy számos jó szándékú kutató, tudományos munkatárs informáltsága évtizedes késésben van abból a szempontból, hogy milyenek ma a szocialista termelővállalatoknál az emberi viszonylatok, a főnök—beosztott viszony, a munkamorál stb. Bizony, bármennyire megrovóan említjük is, az az igazság, hogy a Ludas Matyi tájékozottsága erről a kérdésről gyakran korszerűbb, mint a témában értekező némelyik szakemberé. Igaz-e, hogy szolgalelkű beosztottak és hajcsárkodó vezetők közössége jellemzi műhelyeinket, irodáinkat, intézményeinket? Igaz-e ez Budapesten? Igaz-e vidéken? Anélkül, hogy kérdőíveket bocsátanának ki, minden gyakorlati vezető vagy politikai funkcionárius — bár talán némi szubjektív ízzel — reális képet festhetne az érdeklődő kutató számára a valóban létező visszahúzó problémákról.

Alkalmazható-e a kezdeti állapotban levő és kapitalista viszonyokra kialakított vezetéstudomány a mi körülményeinkre? Támaszkodnak-e nálunk a segédtudományok (például a szociológia, a pszichológia) olyan konkrét, megismert és kipróbált igazságokra, amelyeket a gyakorlatban is felhasználhatnak vezetőink? Azt hiszem, tudományos megalapozottsággal, nyugodt lelkiismerettel nem lehet „igen"-nel válaszolni ezen kérdésekre. Ma még nincs nálunk sem alapjaiban összefogott, sem részleteiben megalapozott vezetéstudomány, bár minden oldalról nagyon is határozott az igény rá. Nincs átfogó vezetéstechnikai rendszer, bár sürgető a kívánság, hogy legyen. Csak vezetéstechnikai részleteredmények vannak. Mi, a gyakorlat emberei, bizonyosak vagyunk abban, hogy a vezetéstudomány és sokféle segédtudománya beláthatatlan fejlődés előtt áll. Biztosak

Digitized by Google

vagyunk ebben, de nagyon veszélyesnek tartom, hogy előlegezzük a társadalmilag nélkülözhetetlen hasznosság rangját, hogy azt a látszatot keltsük, mintha már ma anyagi erővé változtatható eszköz volna a kezünkben. Törekedjünk erőteljesen arra, hogy ez így legyen, de néhány csillogó részleteredmény ne fedje el előttünk a valóságot.

Megengedhető-e mindenféle rögtönzés azért, mert ma még nem létezik vezetéstudomány? Nyilvánvaló, hogy nem. Egyszerűen azért nem, mert a vezetés gyakorlata, tudásanyaga megvan s működik, ha nem is hibátlanul. Segítségével napról napra eredményeket produkál a társadalom által szervezett munka, akkor is, ha ez a tevékenység nyilvánvalóan nem az optimális hatásfokkal folyik. A vezetéstudomány még fejlődésének kezdeti szakaszában van, de szocialista tulajdonviszonyok közötti vezetés már létezik, és sok-sok ember gyakorlati tudásán alapuló emberi produktumként jelentős sikereket ér el.

A valóságban gyakori az ilyenfajta korreláció az elmélet és a gyakorlat között, sőt ma még az az általános, hogy a gyakorlati munka megelőzi a tudományos megalapozást. Egyáltalán nem meglepő tehát az az állítás, hogy a gyakorlatból merített vezetési tapasztalat és tudás a reálisan létező ismeretanyag. S ha ez arra nem is elegendő, hogy optimális eredményeket érjünk el vele, a szükséges minimumot mindenképpen meghaladja. Feltehető, hogy rendszerezve és most már tudományos módszerekkel feldolgozva lényegesen nagyobb hatékonyságú ismeretanyaggá alakítható.

Azt állítom tehát, hogy *a vezetéstudomány ma még nagyon kezdetleges* és nagy hibák elkövetésének kockázata nélkül még *kevés használható fel belőle az üzemi vezetésben.* Szerintem a gyakorlati vezetők *„bejárt" tudásában, tapasztalatában* van az a kiaknázatlan kincs, amely, ha felszínre hozzák, rendszerezik, közreadják, a következő évtizedben hatékonyan növelheti a vállalatvezetés színvonalát. A legsürgősebb feladat tehát ezeknek az ismereteknek a tudományos igényű feldolgozása, természetesen nem hanyagolva el a történelmi távlatban megcélozható feladatok tudományos megoldását sem.

A vállalatvezetés feltételeinek megváltozása

A reform megváltoztatja azt a gazdasági közeget, amelyben a vállalat működik. A vezetés számára nem is az irányító, befolyásoló eszközök módosulása miatt fontosak ezek a változások. Elvileg ugyanis nincs nagy különbség a *direkt minisztériumi* utasítás, vagy a *kényszerítő gazdasági körülmények* hatására hozott döntés között. Nagyon lényeges változás azonban az, hogy a reform következtében a rendelő kívánságai, a vásárlók igényei uralják majd a piacot. Ebben a helyzetben a termelő vállalatok és vezetőik a jelenlegivel ellenkező irányú szerepet kapnak, kénytelenek lesznek a rendelőkhöz igazodni. Ez a szerepcsere egyben a jelenlegi vezetési stílus és magatartás megváltoztatását is igényli, sőt a változás igenlése vagy el-

Digitized by Google

utasítása annak is mércéje, hogy a vezető vagy a vállalati kollektíva megértette, elfogadta-e a reform céljait.

Ezt azért is alá kell húznom, mert a jogosan bírált vezetési módszerek és tulajdonságok nem a vezetők szubjektív hibáiból eredtek, hanem a vezetők magatartásában az objektív viszonyok tükröződtek. Az objektív viszonyok kényszerítették a vállalatok vezetőit arra, hogy külön apparátust építsenek ki a rendelők nyomásának kivédésére, hogy gyakran jogi garanciákat is igényeljenek és vélt vagy valóságos hatósági jogkörök birtokában járjanak el. Igyekeztek a feltételeket diktálni, a követelményeket lazítani. Ha a tervet teljesítették — „adtak a népgazdaságnak". Ez a vezetői magatartás tovább gyűrűzött az apparátusban és ennek csupán egyik megjelenési formája volt a pult mögött és előtt álló vevők és eladók annyira jellemző viszonya.

A vállalat vezetőinek ez a helyzet látszólagos termelési biztonságot nyújtott. A termelést hosszú időre tervezhetőnek látta, hosszú szállítási határidőket kötött ki és jó előre — gyakran évekkel előre — megkövetelhette a rendeléseket. A vállalat vezetője akkor cselekedett a vállalat érdekében, ha így járt el, függetlenül attól, hogy ez egybeesett-e a népgazdaság valóságos érdekeivel. A rendelések oldaláról nézve tehát problémamentes volt a termelés, sőt a hatósági tervezési rendszer a meglevő hézagokat is betöltötte. Ugyanakkor ennek a helyzetnek szenvedő alanya is a vezető volt — mint vevő. Olyan időpontban kellett rendeléseit feladnia a termeléshez szükséges anyagokra, szerszámokra, gépekre, amikor termelési programja még ismeretlen volt előtte. A határidők betartása erősen kétséges volt. A feltételek oldaláról tehát csak abban az esetben biztosíthatta a vállalatot, ha minél nagyobb biztonsági készletet gyűjtött és minél lazább tervelőírásokat harcolt ki. Ezek az objektív viszonyok ennek megfelelő vezetői stílust és kapcsolatokat igényeltek, bizonyos célokat, metódusokat pedig kizártak. Pl. ilyen körülmények között a termelés feltételeinek biztosítása eleve kizárta a vállalati készletgazdálkodást, a forgóeszközök optimalizálását. Az iparigazgatás persze készletnormákkal, szankciókkal, kampányokkal igyekezett segíteni ezen. Az adminisztratív beavatkozások azonban csupán annyira töltötték be a szerepüket, mint ahogyan az élő szervezetben a protézis helyettesít egy testrészt. Hogy tehát a vállalat nem törekedett a készletcsökkentésre, illetőleg optimalizálására, annak nem az volt a valódi oka, hogy a vezetők még annyit sem tudtak a matematikai módszerekről, hogy erre a célra matematikust vegyenek fel, vagy megbízzanak ilyen munkával egy megfelelő intézményt. Ha ez objektív érdeke lett volna a vállalatnak, akkor ez arra kényszerítette volna a vezetőt, hogy legalább ennyit tudjon a kérdésről. Vagy vegyük pl. a hálódiagrammos tervezést. Örömmel kapva ezen a módszeren, néhány évvel ezelőtt így terveztettük egyik újjáépülő objektumunk beruházását. Tiszteletre méltó, több ezer pontos diagrammot tudtunk készí-

Digitized by Google

teni belőle, de a gyakorlati emberek kétkedően csóválták a fejüket. Mit lehet ugyanis kezdeni ezzel a diagrammal akkor, ha minden szállító a maximális jogi biztonságra törekszik terminusainál, és ezért a lehetséges leghosszabb szállítási határidőket adja? Mit lehet kezdeni vele akkor, ha az az általános, hogy a beruházások nem készülnek el az adott határidőre, vagy annyi hibával készülnek el, hogy a helyrehozás időigénye vetekszik a beruházáséval? Megéri-e ilyen körülmények között az optimum-keresés azt a munkatömeget, amely egy ilyen feladat számítógépes megoldásához szükséges? Sajnos, a gyakorlati haszon csupán a jobb és áttekinthető határidő-ellenőrzés, erre pedig sokkal egyszerűbb és olcsóbb módszerek is vannak.

Úgy vélem, e két példa elég annak illusztrálására, hogy milyen fontos változásokról van most szó. És talán nem lehet megalapozatlannak tartani azt az állítást, hogy az elmúlt évek objektív viszonyai akadályozták a vállalatvezetőket abban, hogy ne csak beszéljenek a népgazdasági érdek szolgálatáról, hanem cselekedjenek is érte.

Mindez az érdek jó irányba hathat, ha sikerül gyorsan megteremteni a vevőpiacot. Igaz, hogy ez sokféle objektív körülménytől is függ. Pl. nagyon fontos a tartalékok gyűjtése az új mechanizmus bevezetésének időpontjára, hiszen le kell törni a hiánygazdálkodás pszichózisát. Ha megfelelő a közszellem, akkor az anyagi eszközöknek bizonyos mennyisége elegendő lehet a stabilitás elérésére; de ha ellenkező irányú pszichózis van, akkor ez kevés. Éppen *a vállalatvezetők magatartása, együttműködése vagy ellenzése* lesz befolyással az események menetére. És talán a vezetőképzés első lépcsője, az új mechanizmus ismertetése is akkor lesz hatásos, ha hangsúlyozottan, sokoldalúan világítja meg ezt.

Be kell látnunk, hogy nem csekély követelmény a vállalat vezetőivel szemben az, hogy változtassák meg a vállalat érdekeiről vallott meggyökeresedett, megcsontosodott felfogásukat. Hogy meggyőződésükké váljon: a túlzott szállítási határidők végül is a nyereség csökkenését okozzák, a vevő minőségi követelményeinek kielégítése előny, mert az ő vállalatuk is megjelenik mint vevő, s a feltételek várható pontos teljesítése minden téren biztonságot jelent stb. Persze az anyag- és devizagazdálkodás, az állóeszköz-gazdálkodás módszerei is meg kell hogy erősítsék minden vállalatvezetőben a bizalmat a piac iránt. Meggyőződésem az, hogy ennek a feladatnak jó megoldása évekkel viheti előbbre a reform megvalósításának az ügyét.

Változások a vállalati kollektívában

A vezetés legnehezebb próbatétele az a változás lesz, amely a reform hatására a vállalati kollektívákban szükségszerűen bekövetkezik. Eddig is hangsúlyoztuk, jelszó is volt, hogy a dolgozók a társadalmi tulajdonban levő üzemek gazdái. És bár ez a tulajdonosi pozíció nem az egyes vállalatok vagyonára vonatkozik, hanem a népi

Digitized by Google

tulajdon egészére, mégis a valóságos helyzetet tükrözi. Ennek ellenére a gyakorlatban csak igen kis mértékben volt meg a tulajdonosi tudat. Az okok közül talán az első: a tulajdonosi jogokat gyakorló, de a vállalat dolgozói számára távoli állam gyakori beavatkozása. A megmásíthatatlan s gyakran a törvény súlyával szankcionált döntések nagyon kis körre szűkítették a vállalati kollektíva döntési jogát. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a „mindenkié, tehát az enyém is" formula helyett a „mindenkié, tehát senkié" formula hatott.

Az új gazdaságirányítási rendszerben a tulajdonosi jogokat gyakorló állam visszavonul, a gazdasági döntések jogi jellege csökken, illetve megszűnik, és a döntések abszolút többsége a vállalati szférába kerül. Ez gyökeresen megváltoztatja a helyzetet. Eddigi kísérleteink, amelyeket a részes üzemek kialakítására tettünk, amelyekben negyedévenként, félévenként visszatérítjük az üzem közvetlen nyereségének egy részét, azt bizonyítják, hogy az alacsonyabb képzettségű segédmunkások és betanított munkások között is gyorsan bekövetkezik a változás.

A reform következtében a vállalatnál dolgozó emberek tömegesen és érzékenyen reagálnak majd a vállalat gazdasági helyzetére, és állandóan igénylik majd az erről szóló információkat. A vállalatvezető számára nem is az a legsürgetőbb probléma, hogy rendezze a viszonyát közvetlen munkatársaival, hanem az, hogy a több ezres munkásság állásfoglalásait, hangulatváltozásait érzékelje és befolyásolja. Mindenki, aki sok emberrel dolgozó vállalatot irányít, tudja, hogy ez mennyire fontos. Egy-egy rossz hír grafikonon is jól mérhetően befolyásolja a termelőmunkát, a selejtet, és bár nem mérhetően, de még ennél is súlyosabban hátráltatja a szellemi munka teljesítményét.

Hogy ez mennyire valóságos probléma, az kitűnik, ha megvizsgálunk néhány vezetési feladatot. Pl. a forgóeszközök járulék- és kamatterheinek csökkentése nyilvánvalóan megköveteli majd, hogy a biztonságos minimumon tartsuk a készleteket. Egyes esetekben a vállalatnak gazdaságosabb lesz az anyaghiány és az ezzel járó állásidő, mint nagytömegű anyag- és alkatrész-készletek felhalmozása. De az ebből eredő intézkedéseket sem az anyagellátásáért felelős szervezetek, sem az üzemek műszaki vezetői nem fogják helyeselni. Sőt, a munkások közül is élesen kritizálni fogják mindazok, akiknek keresetét hátrányosan befolyásolják.

A vezetőknek a nagyobb eredmény reményében nagyobb kockázatokat kell majd vállalniuk, nyilvánvaló azonban, hogy kudarc esetén minden oldalról kemény bírálat éri őket. Ez a helyzet akkor sem változik, ha tíz vállalkozás közül csak egy üt ki balul. Vagy: az állóbérek és a mozgóbérek arányának megállapításánál erős lesz a törekvés az alapbérek emelésére. S folytathatnánk még a különböző vezetési gesztiók felsorolását — aligha találnánk olyan gazdaságilag helyes és előrelátó intézkedést, amely ne ütközne kisebb-

Digitized by Google

nagyobb csoportok érdekeibe. Az sem lehet megoldás, hogy meggyőző munkával értessünk meg az emberekkel minden intézkedést és üzletet, hiszen sok és gyakran változó, gyors cselekvésről van szó. Az üzemek földrajzi elhelyezkedése, a váltóműszakok stb. mind-mind nehezen megoldható problémákat okoznak. Ezt nem szüntetheti meg a választott érdekképviseleti szervek tájékoztatása sem. Teljesen helytelen lenne, ha a politikai szervezetektől várnánk minden feszültség megelőzését, hiszen e munka mennyisége és természete eltérítené őket valóságos feladataiktól.

Nézetem szerint csak úgy lehet megoldani ezt a fogas kérdést, ha a vállalat dolgozóinak nagyobb része együtt gazdálkodik, együtt kockáztat a vezetéssel. Ha nem is vesz részt a vállalat egészére vonatkozó döntésekben, de legalább saját önelszámoló egységének eredményeit ismerje, befolyásolhassa, legyen érdekelve bennük. Ez első pillanatban nehezen realizálható célnak látszik; jó megoldását valahol az önelszámoló egységben kell keresni. Még könnyebben megközelíthetjük a megoldást akkor, ha megelégszünk egy meghatározott pontosságú elszámolással is, és nem igényeljük azt, hogy az önelszámoló egységek összesített eredményei egyezzenek a vállalati mérleggel. A nem túl nagy létszámú (néhány száz fős) üzemegységek ilyen elszámolása már lehetséges, és az itt dolgozóknak a közvetlen eredményekben való részesítése szintén. Így közvetlenül érvényesül a tulajdonosi viszony, a munkások is közvetlenül érdekeltek a kockázatokban, érzékelik a jó munka hasznát, a veszteségek pedig egyéni kárként is jelentkeznek. Helyesnek tartom a részesedési alap egy részének ilyen célra való felhasználását. Véleményem szerint legalább a felét erre kellene felhasználnunk. (Ezenkívül az üzemek dolgozói az egész vállalat tevékenysége alapján is részesülnek anyagi juttatásban. Ennek forrása nyilvánvalóan nem csupán az üzem eredménye lesz, hanem ennek egy része a kedvező piaci helyzetből, a fejlesztő tevékenységből stb. származik.)

Ilyen rendszer levezetheti a lehetséges feszültségek nagy részét. Olyan általános feladatok, mint az üzemi rend és fegyelem, az eszközök és anyagok kímélése, az okos bérpolitika, a szolgáltató üzemek tevékenységének ellenőrzése, sőt az üzemi szarkák megfékezése is — szinte automatikusan megoldódnak; ezek a témák a helyükre kerülnek az emberek tudatában.

Állításaimat a magunk kísérleteivel támaszthatom alá. Az Országos Gumiipari Vállalatnál a múlt évben már érzékelhetők voltak a kísérlet pozitív eredményei. Meggyőződtünk arról, hogy helyes, ha az önelszámoló üzemekben teljesen a munkás-kollektívára bízzuk a juttatások elosztását (az egyenlősdi ellen jó orvosság lehet a titkos szavazás), és szervezett aktívacsoportokat kapcsolunk be a gazdálkodás segítésébe. Ilyen megoldás tehát nem teszi szükségessé nagy tömegeknek részletkérdésekről, vagy az üzemekben plasztikussá nem tehető kérdésekről való állandó informálását és meggyőzését. Elég,

Digitized by Google

ha a kollektívák a gazdálkodás hosszabb időre szóló stratégiáját vitatják meg és dolgozzák fel, s ezt a választott szervek folyamatos tájékoztatásával kell kiegészíteni. Így is elérhető az a cél, hogy a munkások és alkalmazottak nagyobb része a vállalatvezetőséggel „együtt játsszon". Persze, nem ez az egyetlen lehetséges megoldás. Csak azért vetettem fel ezt, nehogy ez a fejtegetés meddő feladat-megjelölésnek tűnjék. Az elmondottak egyben azt is jelentik, hogy a sokat emlegetett, de nem eléggé megfogalmazott üzemi demokrácia fejlesztése is ebben az irányban szükségszerű.

A várható feszültségek levezetésének másik lehetősége a *döntési szintek helyes meghatározása.* Különösen a több gyárral dolgozó nagyvállalatoknál fontos kérdés az: hogyan alakuljon a nagy egységen belüli gyárak önállósága. Úgy vélem, hogy Vermes Lászlónénak nincs mindenben igaza a Társadalmi Szemle májusi számában közölt hozzászólásában, amikor a vállalat és a gyárak kapcsolatával foglalkozik. Kétségtelen, hogy a nagyvállalaton belüli gyári önállóság sem gazdasági tartalommal, sem jogi tartalommal nem fogalmazható meg, s műszaki tartalommal is csak ritkán. Alig vitatható ugyanis, hogy a nagyvállalati gazdálkodás optimalizálását nem lehet lokális érdekeknek alárendelni, s a nagyvállalat mint jogi személy aligha korlátozható szervezeti egységeinek irányításában. Azon is nehéz lenne vitatkozni, hogy pl. konvertálható kapacitások esetén az elvben jó helyi termelési programozás helyett a központi döntés lehet célszerű. Vagy az eszköz-oldalnak valamilyen korlátozása szükségessé teheti a kevésbé hatékony termelés központi korlátozását. Mégis, a feszültségeknek komoly forrása lehet az, ha csupán a gazdasági-műszaki optimumot, vagy csak az irányítástechnikailag, szervezetileg praktikus megoldást keressük ebben a kérdésben.

Minden olyan, szervezetileg jól körülhatárolt egységben, amelyben sok ember dolgozik, van az emberek között valami pszichikai adhézió, valami közös érdek — ez nem szándékolt közös törekvésekben is jelentkezik —; a közösségnek tehát megvan az észlelhető felülete. A műhelyekre, nagyobb egységekre fokozottan érvényes ez. Sőt ezen a szinten már van határozott gazdasági önvédelmi igény és érdek is. Tehát, a vállalatnak gazdaságilag hatásos módon, az optimális irányíthatóság igényével kell rendeznie ezt. Talán nem is a rendezés módja a legfontosabb, hanem a ténye. Mert az is igény ilyenkor, hogy a rendezés ne kapkodó legyen, ne támasszon folyton változó követelményeket az egységekkel szemben, hanem bizonyos stabil vonások jellemezzék az irányítás módját. Az irányítás, a tervezés, az elszámolás, az eszköz-folyósítás, a munkaügyi hatáskörök stb. rendezése mellett lényegesnek tartom a gyár státuszának és vezetőinek helyét a vállalati szervezeti sémában: ezeket a nagy termelő egységeket a vállalati központ igazgatóságaival egy szinten célszerű elhelyezni. Úgy vélem, az a helyes, ha a gyárak vezetői részt vesznek a vállalat legmagasabb szintű irányító, konzultáló testületének ülésein, és meg-

Digitized by Google

felelő súllyal kezelik javaslataikat. A nagy termelő egységek, a gyárak elhelyezkedésének, döntési körének, elszámoltatásának rendezése sokféle feszültség levezetésére alkalmas. Azért sem szabad félni a vállalati központtal gyakran szembenálló gyárak önállóságának növelésétől, mert ezek a termelő szervezetek a fő ellenszerei a központi irányítás bürokratikus elburjánzásának.

A vezetői hatáskör megosztásáról

A reform várhatóan növelni fogja azt a konfliktus-tömeget, amely szerves tartozéka a vezető pozíciónak. Gyakran az okoz félreértést, hogy sokan a nem gyakorlati gazdasági területeken működő intézmények, szervezetek és testületek modelljét akarják ráhúzni a gyakorlati termelő, kereskedelmi stb. vállalatokra. Az a felfogás például, amely a vállalatvezető szerepét főleg a vezető testület által kidolgozott, megérlelt döntések végrehajtására és a végrehajtás megszervezésére korlátozza, nyilván csökkentené a konfliktusok számát és nagyságát is. Ez az álláspont abból indul ki, hogy általában egy-egy szakterület vezető testülete alkalmas arra, hogy optimális döntést hozzon. A vállalat vezetőjének tehát nem kell abban a pozícióban lennie, hogy ezeket a javaslatokat felülbírálja, sőt hiba is lenne e javaslatok megváltoztatása. Ez a gondolatmenet Dobossy Imre hozzászólásában is megfigyelhető. Ilyen vezetési modell kitűnően alkalmazható például egy kutatóintézet vagy kulturális intézmény vezetésére. Ott valóban arról van szó, hogy az egyes témák vezetői a legtájékozottabbak a kérdéses témákban, más ember legfeljebb segíthet bírálatával, kiegészítésével. De a tudományos intézetben nem szervesen összefüggő, egymásra utalt, gépezetszerűen szervezett a munka. Ott nem probléma a hatáskörök delegálása sem, hiszen majdnem evidens, hogy hova tartozik egy-egy kérdés eldöntése.

Az iparban azonban, ahol a munka túlnyomó része sokféleképpen differenciált részletekből tevődik össze, de ahol szigorú követelmény az időbeli és térbeli igazodás egymáshoz, ott az ilyen vezetési modell nagyon nehezen alkalmazható. Anélkül, hogy a vezetőnek a legokosabb, avagy legképzettebb ember címére kellene törekednie, bizonyos kérdések eldöntését mégsem engedheti át másnak. Vagy azért nem, mert csak az ő szervezeti pontján fut össze a döntéshez szükséges valamennyi információ, vagy azért, mert a sokféle társadalmi, jogi, gazdasági szabályozás miatt a vezető felelőssége kötött. Az esetek nagy részében tehát nem arról van szó, hogy a nagyvállalatok vezetői félnek a hatáskörök és különösen a felelősség átruházásától; a valóságos probléma az, hogy az említett okok miatt ez nem is lehetséges. A delegálásnak egy másik nagy akadálya az, hogy sok az olyan kérdés, amelyben a különböző szervezeti egységek vitában állnak egymással. Sőt a legtöbb esetben még a műszaki megoldásokról is élénk vita folyik, pedig a kívülállók azt hiszik, hogy eze-

Digitized by Google

ket a szakemberek könnyen eldönthetnék. Ehhez persze gyakran hozzájárul az, hogy a tökéletes informáltság már csak idő hiányában is lehetetlen. Az ilyen döntések elől a vezető nem térhet ki, nem bízhatja ezeket például a törzskarra. A döntéseknek ez a köre óhatatlanul sok konfliktussal jár együtt. A gyakorlatban éppen a nagy aktivitású, nagy akaraterejű emberek azok, akik a társadalom számára legnagyobban tevékenykednek. Ennek az emberi arculatuknak óhatatlan kísérő vonásaképpen azonban nehéz meggyőzni őket arról, hogy nincs igazuk, műszaki szót használva: ennek a hasznos dinamikus emberi magatartásnak nagy a tehetetlensége.

E néhány gondolat felvázolásával távolról sem lehetett kimeríteni a vezetés és gazdasági reform kapcsolatának témáját. Egy-egy nagyvállalat keretében a részletes kidolgozást megelőző tanulmányok, koncepciók címjegyzéke is több tucat oldalas anyag. A belső feladatok megoldása mellett a vezetést terheli a környezet érintkező felületeinek, kapcsolatainak befolyásolása, a vállalat és kollektívája érdekeinek megóvása mindenféle irányban. Bizony egyszerű lenne, ha mindezt valahol, valamiből hamar meg lehetne tanulni.

Horváth László

Döntés-előkészítés és a vezetők kiválasztása

A gazdasági vezetőknek mind sürgetőbb igényük a mechanizmus reformjából eredő részletes szabályozások megismerése és a vállalati szinten konkretizálható tennivalók kialakítása. Ezért nagyon időszerűnek és hasznosnak tartom a „Vállalatvezetés az új mechanizmusban" címmel megindult eszmecserét. Mondanivalóm a szerkesztőség által megjelölt kérdéscsoportok közül az elsőhöz kapcsolódik, amely az új gazdasági mechanizmus előkészítése során egyre gyakrabban vetődik fel: „Milyen követelményeket támaszt a vállalati vezetéssel szemben az új gazdaságirányítási rendszer?"

A vállalatvezetésre ható új tényezők

Elsősorban azt kell számba venni, hogy melyek azok a vezetőket közelről érintő és a vezetés módját lényegesen befolyásoló vonások, amelyek a gazdasági irányítás reformja kapcsán elsősorban előtérbe kerülnek.

1. Az új gazdaságirányítási rendszer alapvető jellemvonása az *irányítás decentralizálása.* A jövőben megváltozik az egyes gazdasági feladatokkal kapcsolatos döntési szint: a vállalatok önálló döntési

Digitized by Google

jogot kapnak olyan kérdésekben is, amelyek jelenleg az iparirányító szervezetek hatáskörébe tartoznak. Ez alapvetően módosítja a *vállalati döntés-előkészítő* tevékenységgel szemben támasztott követelményeket és megfelelő *információs rendszer* kialakítását is szükségessé teszi.

Az új vállalati feladatoknak megfelelően a *vállalati szervezet* is módosul, egyrészt a felmerülő új igények racionális kielégítése céljából, másrészt átalakulhat azért, mert a jövőben nem lesz többé „kötelező" séma a vállalatok számára a központi szervezetek tagozódásának megfelelő párhuzamos funkcionális részlegek kialakítása.

A decentralizálás az *anyagi ösztönzés rendszerét* is alapvetően érinti. Indokolt, hogy a vállalati sajátosságoknak megfelelően, a lehetőségekhez képest a vállalaton belül is messzemenően decentralizálva alakítsuk ki.

2. Az új irányítási rendszer a rentabilitás előtérbe helyezésével *kiélezi a gazdasági irányítás néhány mai problémáját, s ezzel gyorsítja megoldásukat.* Ilyen probléma pl. a vállalatok munka- és üzemszervezési tevékenységének javítása, a technológiai fejlesztés meggyorsítása, az új gyártmányok átfutási idejének lerövidítése, s általában a versenyképesség növelésére irányuló műszaki és gazdasági intézkedések.

Az új pénzügyi rendszabályok módosítják az állóeszköz-gazdálkodás jelenlegi gyakorlatát és lényegesen racionálisabbá teszik a vállalatok beruházási politikáját is.

3. Az új módszerekkel való irányítás a vállalati irányítás feltételeit is megváltoztatja, és *ez a gazdasági vezetők személyi felkészültségével* szembeni igényt is módosítja. Ezért került napirendre a vezetők rendszeres képzése és továbbképzése. A módosított szervezeti felépítés szükségessé teszi majd a vállalati szakterületek további szakmai megerősítését, az új feladatoknak megfelelő szakemberek kiválasztását és kinevelését. Megkülönböztetett fontosságot kap az utánpótlás tervszerű nevelése. A személyi kiválasztási politika kétségkívül a vállalatok működésének kulcskérdésévé válik.

4. Átalakul a *vállalatok dolgozóinak szemlélete*, és ezáltal is gyorsul, javul a vállalatok gazdasági munkája. A vállalat dolgozóinak szemléletváltozása jelentősen kihat a párt- és szakszervezeti szervek tevékenységére is, és arra ösztönzi őket, hogy öntevékeny kezdeményezői és támogatói legyenek az átalakulás meggyorsításának.

A megoldásra váró új feladatok jelentős részét elsősorban a *gyakorlat* mutatja majd meg, s megoldásukhoz a helyi viszonyoknak megfelelően kell majd megteremteni a célszerű módszereket. Annyit azonban teljes bizonyossággal állíthatunk, hogy az új gazdasági mechanizmus egymagában *nem helyettesítheti* a megfelelő vállalati vezetést, hanem csak lehetőséget ad arra, hogy a nagyobb önállóságot élvező gazdasági vezetők a rendelkezésükre álló feltételek között az *eddiginél lényegesen nagyobb eredményt* nyújtsanak.

Digitized by Google

Az új gazdasági mechanizmus hatása a döntés-előkészítésre

A döntés a gazdasági vezető *legfontosabb tevékenysége*, tulajdonképpen nem egyéb, mint az általa irányított gazdasági egység *céljainak kijelölése*, s elérésük *alternatív módjai közötti választás*. A vezetői döntéshez — főként a bonyolultabb gazdasági kérdésekben — alapos, megfontolt előkészítő tevékenység, többek közt az alternatív (választási) lehetőségek kidolgozása szükséges. Alternatívák kidolgozásához pedig megfelelő információk kellenek; csak így lehet kidolgozni az egyes döntési változatok feltételeit és jövőbeli kihatásait is.

A döntések eredményessége, hatékonysága ily módon nagymértékben függ az információk pontosságától és mennyiségétől, a megfelelő előkészítő értékeléstől és a számítási módszerek megválasztásától, a végrehajtáshoz szükséges anyagi, személyi és időbeli feltételek realitásától.

A döntések körültekintő előkészítése, a megfelelő információk megszerzése, a helyzet elemzése és alternatív döntési variációk előkészítése általános és alapvető követelmény a korszerű vezetés területén. Az új gazdaságirányítási rendszerben jelentősen megváltozik a döntések szintje, módosulnak tehát az információs feltételek, megváltozik a döntést befolyásoló központi korlátozó tényezők száma és orientációs iránya, sajátos, új, közvetett hatások érvényesülnek. Alapvetően megváltoznak ennélfogva a *döntések előkészítésének körülményei és módszerei*, ezért szükséges, hogy a *döntések hatékonyságának paraméterei* is megváltozzanak.

A döntések gyorsabb és alaposabb előkészítése során ma már nálunk is egyre inkább igénybe kell venni a *modern döntés-előkészítési módszereket*, elsősorban a gazdasági-matematikai számításokat.

Az új gazdaságirányítási rendszer kedvez e megoldások alkalmazásának, és ösztönző hatása meggyorsítja az ilyen módszerek alkalmazásán alapuló *műveletkutatás*, az ún. „operációkutatás" fejlesztését, mert alkalmazási területe és hatékonysága a decentralizált döntések kiterjesztése következtében jelentősen növekszik. Az operációkutatás ugyanis arra ad választ, hogyan kell egyértelműen meghatározott korlátozó feltételek esetén dönteni a lehetséges alternatívák között, ha ismert az optimum-kritérium.

A korszerű döntés-előkészítés a *pontos, gyors és nagy tömegű információ célszerűen megválasztott elemeit* is magában foglalja; ezért a döntés-előkészítést jobban szolgáló szervezet kialakításához hozzátartozik a megfelelő információs-dokumentációs célok megvalósítása is. A bonyolultabb gazdasági döntésekhez természetesen számológépek és információ-továbbító, -átalakító és -feldolgozó berendezések széles körű alkalmazása is szükséges. A periodikusan ismétlődő esetekben a döntés menete többé-kevésbé mechanizálható. A döntés azonban természetesen ez esetben is a vezető kezében marad.

Az új gazdasági irányítási rendszer tulajdonképpen azoknak a

Digitized by Google

döntéseknek a vonatkozásában hoz lényeges változást, amelyek a vállalatok *termelésének* összetételét és volumenét, *beruházásaik* méreteit és összetételét, *értékesítésük* és *beszerzésük*, valamint *bérezési* és egyéb *munkaügyi* kérdéseik tételes meghatározását illetik. Ennek megfelelően az információs rendszert és a döntés-előkészítést is át kell szervezni, mind „helyileg", mind tartalmilag.

A vállalat önállóan szervezi az újratermelés folyamatát, gazdasági döntései a *rentabilitás* elvén alapulnak; közvetlenül érdekelve lesz tehát az eleven- és holtmunka-ráfordítás csökkentésében. Ezért erőteljesebben szorgalmazza majd az üzemszervezést, a technológiafejlesztést és az automatizálást. Erre a célra az eddiginél lényegesen több anyagi eszközt fordít, és arra is hajlandó lesz, hogy kiváló szakembereket csoportosítson át e tevékenységekre.

Mindez a megváltozott anyagi érdekeltség arra mutat, hogy a vállalatok jóval kevesebb közvetlen, direkt korlátozó előírás és szabályozó között, de a gazdasági emelők által *erőteljesebben és célratörőbben ösztönzött működési feltételek mellett* határozzák meg tevékenységüket. Döntéseik előkészítése ezért valószerűbb alapokon nyugszik, és sokkal rugalmasabban, gyorsabban és pontosabban alkalmazkodhat a gazdasági élet állandóan módosuló igényeihez. Az eddigi, nagyrészt *passzív* döntés-előkészítés a változott körülményeknek megfelelően *aktív* döntés-előkészítéssé válik.

A passzív döntés-előkészítést bizonyos „túlhatározottság" jellemezte, amely egyrészt módszertani vonatkozásban (meglehetősen bürokratikusan) kötötte meg a vállalatok kezét, tehát előírta a számítási (kalkulációs) módokat, másrészt a vállalati mutatóktól független népgazdasági szinten mért mutatók egész tömegét rögzítette. A vállalati tevékenység ilyen körülmények között részben az alapfeltételek és a számítási eredmények kedvezőbb alakítása érdekében folytatott tervspekulációvá fajult.

A megfelelő színvonalú döntés-előkészítésnek a legnagyobb akadálya jelenlegi *információs rendszerünk*, amely korszerűtlen adattartalma miatt már most is sokszor okoz problémákat. Az információáramlás és -feldolgozás üteme is lassú, és ebben a formában a rendszer nem is alkalmas korszerű feldolgozásra. Az *új típusú* információs rendszernek és eszközöknek biztosítaniuk kell a matematikai modellezéshez szükséges adatok technikai szolgáltatását is. A különböző döntési szinteken ugyanis egyaránt a komplex matematikai döntési módszereket fogják alkalmazni, a népgazdasági irányításnak és az ipari tárcák irányító tevékenységének szintjén éppúgy, mint a vállalati szintű döntések előkészítésében.

Példaként megemlítem, hogy 1965—66-ban a Nehézipari Minisztérium Ipargazdasági és Üzemszervezési Intézete kidolgozott egy matematikai módszereken alapuló vállalati (mikroökonomiai) döntés-előkészítési modellt, aromás intermedierek gyártására. A modell elkészítése során 20 aromás intermedier gyártásának előkészítéséhez

Digitized by Google

végeztek el termék-optimalizálást. A modell-számítások az igények teljes kielégítését tűzték ki célul, számításba véve a szükséges beruházási összegeket, a várható világpiaci árakat és az egyedi termékek fajlagos beruházás-igényét — különböző célfüggvények választása mellett —, s rámutattak a *legkedvezőbb megoldásra*. A feladat megoldása nemcsak a legkedvezőbb variáns kiválasztását tette lehetővé, hanem azt is bebizonyította, hogy a korszerű döntés-előkészítés bonyolult tevékenység, amely *különböző képzettségű szakemberek komplex együttműködését kívánja*.

Érdemes azt is megemlíteni, hogy 1966-ban ebben az intézetben mintegy 60 különböző szintű iparfejlesztési, vállalati politikát szabályozó és komplex szervezési döntés-előkészítő tanulmány készült el, köztük olyanok is, mint a világpiaci áras ármodell, egyes vegyipari üzemek modellezése, a váci Forte gyár komplex szervezése. E munkák kapcsán már tapasztalható a fokozott törekvés arra, hogy a szakembereknek *kettős szakképzettségük* legyen. Így alakultak ki a mérnök—közgazdász—matematikusi képzettségi kombinációk. Ennek természetesen nem feltétele az, hogy a szakértők két oklevelet szerezzenek, de kapcsolódó szakterületükön magas színvonalú „technikai minimumok"-nak kell megfelelniük.

A döntés-előkészítésben ma még gyakori dolog, hogy a vállalatoknak, sőt az irányító szerveknek, a minisztériumoknak sincs meg *minden* ehhez szükséges szakemberük (mérnökök, közgazdászok, matematikusok stb.). Ilyen körülmények között szükségessé válik, hogy a bonyolultabb, több alternatívában történő előkészítést az e célra létesített és elektronikus számológépekkel is rendelkező *szakmai szervezetekkel együttműködve* végezzék. Ilyen esetekben a döntést hozó szervnek a probléma felismerésén és a szükséges alapinformációk megadásán felül az esetleg már kialakult vagy lehetséges koncepciókat is tisztáznia kell. A számítások elvégzése a szervezési intézetek feladata. Ezután a döntést hozó szerv kiválasztja a több alternatívában kidolgozott variánsok közül a legmegfelelőbbet, s meghozza az optimális döntést.

Az ipar 1963. évi átszervezése kapcsán, az ipari tárcák döntés-előkészítésének javítására, a szervező munka színvonalának emelésére, létrehozták az ipargazdasági és üzemszervezési kutatóintézeteket. Ezek az elmúlt évek során egyre nagyobb mértékben igyekeztek azon, hogy a vállalatoknak is segítséget nyújtsanak. A komplexen, néhány esetben elektronikus adatfeldolgozó és számolóberendezésekkel is felszerelt intézetekben a szakemberek *megteremtették a kereteit és a módszereit* annak a központi és vállalati döntés-előkészítő és szervező tevékenységnek, amely az új gazdasági mechanizmus követelményeinek is eleget tud tenni. Az új igényekre való felkészüléshez különösen kedvező volt az a kísérlet, amely 1967. január 1-én kezdődött meg, és melynek az a lényege, hogy ezek az intézetek *vállalati*

Digitized by Google

jelleggel dolgoznak, szerződéses alapon vállalnak munkát, s anyagi érdekeltségük közvetlenül kapcsolódik munkájuk eredményéhez.

Személyi kiválasztás és képzés

Az új gazdasági mechanizmus megvalósításának időszakában különösen jelentős feladat a *megfelelően felkészült, dinamikus vezetők kiválasztása* és továbbképzése. A vállalatok az új konstrukcióban csak korszerű módszerekkel és eszközökkel dolgozó, hatékony vezetéssel érhetnek el jó gazdasági eredményeket. A vezetőnek tehát újabb és újabb ismeretek, új módszerek alkalmazását kell biztosítania. Tudnia kell gyorsan változtatni a termelés összetételén (alkalmazkodni az igényekhez, amelyeket sok esetben magának kell felmérnie), gyorsítania kell a gyártástechnológia fejlesztését, állandóan versenyképes termékeket kell a fogyasztás céljaira szolgáltatnia.

Ilyen körülmények között jogosan vetődik fel az a kérdés, hogy *mennyiben változnak meg a követelmények* a vezetőkkel szemben, s melyek azok a területek, amelyeken sokkal élesebben fogalmazódnak meg az igények.

A vezetők szakmai és politikai ismereteivel és személyi tulajdonságaival kapcsolatosan az alábbi általános követelményeket szokták meghatározni:

— A vezetők „aktív" politikai felkészültsége.
— Megfelelő szakmai felkészültség a vállalat feladatkörébe tartozó minden lényeges probléma megértését és a megfelelő döntés meghozatalát illetően.
— Speciális vezetői képességek és tulajdonságok.
— Rendszeres továbbképzés, a szakmai és vezetési ismeretek állandó fejlesztése.
— Az utánpótlás nevelése.

Az új gazdasági irányítási rendszer a vállalat rentábilis és versenyképes működéséhez szakmailag jól felkészült vezetőket igényel. Természetesen általában nem lehetséges, hogy a vállalat igazgatója feltétlenül az illető vállalatnak legjobb mérnöke, közgazdásza, vagy más felkészültségű szakembere is legyen, de az feltétlen helyes követelmény, hogy a kellő színvonalon ismerje a szakterület minden *lényeges* technológiai, gazdasági és irányítási kérdését.

A másik igen fontos problémakör az *új vezetők nevelése*, az utánpótlással való és az eddiginél sokkal szervezettebb és tervszerűbb foglalkozás. Talán e területen a legnagyobb a hazai iparvállalatok elmaradása: a fiatal szakemberekkel való tervszerű foglalkozás, a váltakozó munkahelyeken való tervszerű betanítás, a rendszeres egyéni szakmai és politikai továbbképzés szigorú számonkérése tekintetében.

Digitized by Google

Célszerű volna például aszerint is megítélni az egyes vezetőket, hogy mennyire képesek vezető szakembert nevelni.

A szervezett vezetőnevelés kapcsán annak a felismeréséhez is el kell jutni, hogy a jó vezetés és a megfelelő vezetőgárda kialakítása nemcsak előléptetésekre vonatkozó határozatok meghozatalát jelenti, hanem szükség esetén visszaminősítő döntésekét is. Ez rendkívül kényelmetlen ugyan, népgazdasági szempontból azonban feltétlen szükséges és helyes, mert a tehetséges emberek fejlődésének védelmezését jelenti. E kérdés megoldását nagyon megnehezíti, hogy társadalmunkban még nem alakult ki a helyes szemléleti mód; alacsonyabb munkakörbe helyezés esetén sokszor súlyosabb az emberek ítélete, mint indokolt volna.

Az új módon felvetődő gazdasági feladatok egyértelműen azt bizonyítják, hogy a gazdaságirányítás új rendszere új követelményeket támaszt a gazdasági vezetőkkel szemben. Ezek az új követelmények szükségessé teszik, hogy az ipar gazdasági vezetői számára kialakuljon a *magas színvonalú vezetőképzés szervezett rendszere.* A vegyipari vezetők számára 1966 tavaszán szervezett (kísérleti jellegű) továbbképző előadások és konzultációk részvevői is (valamennyien tapasztalt vállalati és ipari kutatóintézeti vezetők) egyöntetűen rámutattak arra, hogy feltétlenül szükségesnek tartják a jól szervezett és gyakorlati értékű vezetőképzés és továbbképzés megteremtését.

Az utóbbi két évben gomba módra elszaporodott továbbképző jellegű tanfolyamok — bár igen sok hibájuk volt — arra többnyire alkalmasak voltak, hogy *előkészítsék* a szervezett gazdasági vezetőképzést. E tanfolyamoknak általában nem volt megfelelő tananyaguk, meglehetősen szűk körből kerültek ki előadóik, s viszonylag kevés volt ezek között a gyakorló ipari vezető; ezért e tanfolyamok erősen elméleti jellegűvé váltak, és elsősorban nyugati szakirodalomra támaszkodtak. Érezhetően hiányzott *az utóbbi két évtized hazai vezetési tapasztalatainak módszeres feldolgozása,* s a különböző szinteken hozott döntések módszereinek bemutatása. Kevés teret kaptak a vállalatok *valóságos problémáinak* megoldásához segítséget nyújtó tapasztalatok is. Mindezek ellenére létrejött a hazai vezetőképzés megszervezésének alapja, és erre a gazdasági irányítás új rendszerének előkészítése is ösztönzést adott.

A gazdasági mechanizmus reformjának bevezetését elősegítő rövid időtartamú továbbképző tanfolyamok után megtörténik a vezetőképző-tananyag kidolgozása, különös tekintettel a korszerű módszereknek a vezetésben való alkalmazására. Ilyen anyagok birtokában elsősorban *nem előadás jellegű továbbképzési formát kellene kialakítani,* hanem a *vezetői játékokat* és az *eset-tanulmányokat* kellene előnyben részesíteni, megteremtve ezzel a rendszeres és magasabb színvonalú vezető-továbbképzés és az utánpótlás-nevelés alapjait.

Megítélésem szerint a gazdasági vezetőkkel együttdolgozó *párt- és szakszervezeti funkcionáriusok* rendszeres vezetői továbbképzése

Digitized by Google

is igen fontos volna. A vállalatok megváltozott gazdasági körülményei a pártszervezetek elé is sokkal nagyobb követelményeket állítanak; szükség van tehát a pártfunkcionáriusok alapos és részletes gyakorlati gazdaságvezetési képzésére is, marxista—leninista elméleti és gazdaságpolitikai képzésükön túl. Emellett természetesen tanítani kell mindazokat a segédtudományokat is, amelyek — mint pl. a pszichológia, a szociológia, a retorika — emberi tényezőkkel kapcsolatosak. Ezeknek felhasználása nagy segítséget adhat a helyes döntések eredményes végrehajtásához.

Megfontolandónak tartom, hogy ennek a komplex ismeretanyagnak az oktatása *az MSZMP Pártfőiskoláján vagy egyéves iskoláján együttesen legyen megszervezve.* Ezeknek az ismereteknek az oktatása azért is fontos, mert a pártfunkcionáriusok közül nagyon sokan kerülnek gazdasági vezetői beosztásba; ezeket az ismereteket itt is jól tudják hasznosítani. Ez az új, a gyakorlati élet által megkövetelt képzési forma — amelyet kísérleti jelleggel célszerű volna viszonylag hamar bevezetni, a legjobb, a gyakorlati kérdéseket alaposan ismerő előadókkal — arra a kérdésre is választ adna: hogyan lehet viszonylag rövid idő alatt, széles körűen feldolgozva, *a gazdasági vezetők és a pártmunkások közös ismeretévé* tenni a gyakorlati élet vezetési megoldásait.

Az új gazdasági mechanizmus bevezetésének előkészítése az iparvállalatoknál

A vállalatok gazdasági vezetői az előkészítés időszakában nehéz helyzetben vannak, mert az év hátra levő részében még kötelezik őket a jelenlegi szabályozási rend és működési mód előírásai, de ezzel egyidejűleg, viszonylag rövid idő alatt, elő kell készülniük az új irányítási rendszerből eredő tennivalókra is.

Alapvetőnek tartom, hogy a gazdasági vezetők, szűkebb törzskarukkal és esetleg külső szakértőkkel együttműködve, közösen dolgozzák ki több alternatívában a *következő év gazdasági munkájának főbb mozzanatait.* E *keretterv* két lényeges kérdésből indulhatna ki:

— Melyek a fogyasztók várható igényei, amelyeknek kielégítésére a vállalat *gazdaságosan* be tud rendezkedni?
— Mekkora gazdasági *többlet-eredményt* kell elérni ahhoz, hogy megfelelő anyagi többlet-lehetőségeket lehessen biztosítani a vállalat dolgozói számára, és ezzel egyidejűleg meg lehessen teremteni azokat az alapokat is, amelyek elősegítik a vállalat fejlesztését a következő időszakban?

E két probléma megoldásának összhangba hozása meglehetősen bonyolult dolog és nagyon sok tényezőtől függ, hiszen az igények egy részét a vállalatok csak nagyságrendileg ismerik, illetőleg maguknak kell majd felmérniük, pontosabbá tenniük ezeket.

Digitized by Google

Világos, hogy a helyzet merőben más lesz, mint akkor volt, amikor a tervezési „alku" esetleg a vállalat egész éves eredményes tevékenységét eldöntötte. Most a vállalat által kialakított gazdálkodási elképzelések nem merev, egy évre szóló tervek lesznek, hanem *hosszabb időre szóló előirányzatok,* amelyek menet közben rendszeresen módosulnak, pontosabbá válnak, aszerint, hogy mennyire tudja a vállalat a rendelkezésére álló információk alapján döntéseivel bővíteni munkáját és szerződéseivel véglegesíteni termelési feladatait.

*

E rövid hozzászólásban nem tértem ki mindazokra a vezetést érintő fontos kérdésekre, amelyeknek a gazdaságirányítás új rendszerében megkülönböztetett jelentőségük lesz. Meggyőződésem szerint az új gazdasági mechanizmus hatékony alkalmazásának kulcskérdése — a gazdasági szabályozás reális és komplex jellegén túl — *a korszerű döntés-előkészítés és a megfelelő személyi kiválasztás.*

Dr. Márton Géza

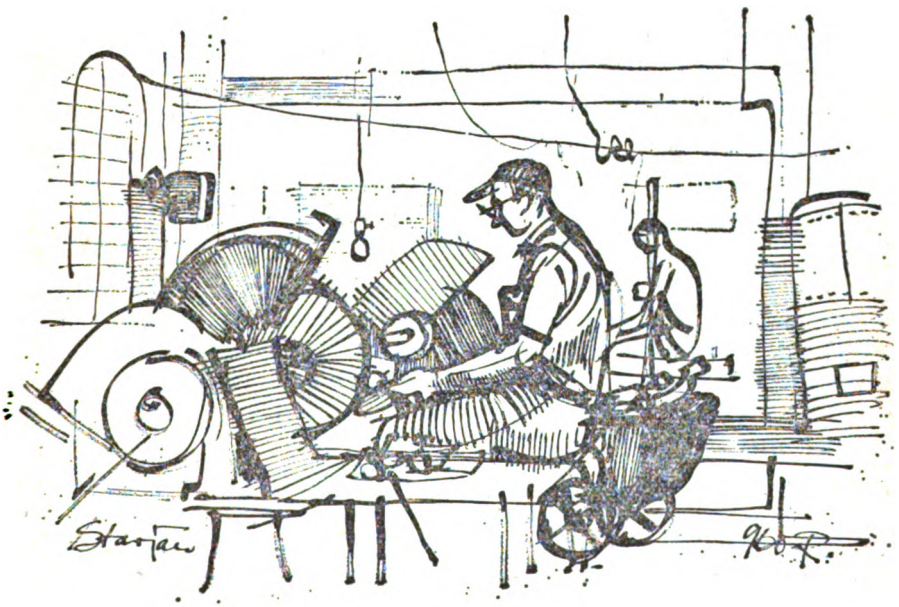

Raszler Károly: Öreg szakI

Digitized by Google

Kis közgazdasági lexikon

Gazdasági impulzusok

A *gazdasági impulzus* kifejezés használata az utóbbi években kezd elterjedni a hazai közgazdasági irodalomban. A kifejezés magyar megfelelője a *gazdasági ösztönzés*. A gazdasági impulzusok tehát *indítékot* és *ösztönzést* adnak valamely gazdasági folyamat megvalósulásához, illetve háttérbe szorulásához. A *gazdasági impulzusok* a gazdasági élet fejlődési irányát, ütemét, az egyes gazdasági folyamatokat befolyásoló hatások. A gazdasági impulzusok befolyásolják a *döntésre hivatott gazdasági szervezetek* érdekeit, ezért hatásukra viszonylag gyors és egyértelmű reagálás (rendszerint pozitív magatartás) várható.

E hatások legfőbb *hordozói* és *továbbítói* a közgazdasági intézmények, formák és módszerek (a külkereskedelmi árszorzó például a devizahatásokat közvetíti, továbbítja). A gazdasági impulzusok a szocializmusban a *piaci viszonyokból* és az *állam tervszerű központi irányításából*, az állam gazdaságpolitikai funkciójából fakadnak. *Piaci impulzus érheti* a gazdasági szervezeteket például a kereslet és a kínálat viszonyában beállt változást követő árváltozás révén. *Az állami gazdaságirányítás* a nyereségszabályozás, a hitelfeltételek stb. meghatározása révén, preferenciák alkalmazásával hat a gazdasági folyamatokra. Bizonyos impulzusok a piaci hatások módosítására szolgálnak. Például a vámtételek módosítása ösztönözheti, vagy korlátozhatja a behozatalt.

A gazdálkodó szervezeteket olyan impulzusok is érhetik, amelyeknek hordozói *nem közgazdasági kategóriák*, nem közgazdasági eszközök, hanem általában pozitív magatartása ösztönző *jogszabályok, hatósági rendelkezések* (például engedélyek) stb.

Optimalizálás

Optimalizálásnak (optimális programozásnak) azt az eljárást nevezik, amikor korszerű matematikai módszerek alkalmazásával a különböző lehetséges változatok közül egy meghatározott ismérv szerint kiválasztják a legjobbat, a legkedvezőbbet.

Az eljárás során először is megjelölik az *elérendő célt*, például a minimális ráfordítás elérését, vagy a maximális nyereség biztosítását. Számba veszik az összes ismert vagy várható *adottságokat* (nyers-

Digitized by Google

anyag, felszereltség, kapacitás, piaci lehetőségek stb.), mint korlátozó feltételeket, és ezután korszerű matematikai módszerekkel, leggyakrabban lineáris programozással, kiszámítják a legjobb megoldási módot. A számítás eredményeként nem egyszer kiderül, hogy az *optimum* nem mindig esik egybe a *maximummal*, jóllehet a közvélemény gyakran azonosítja e kettőt. Például: A vállalatoknak a jövedelmező termelés folyamatosságának biztosításához bizonyos mennyiségű nyersanyagra, segédanyagra stb. van szükségük. Eddig meglehetősen általános volt a vállalatoknak az a törekvése, hogy ezekből az anyagokból maximális tartalékokat tároljanak. Az optimalizálás azonban kideríti, hogy ha a vállalatoknál felhalmozott készletek tulmennek bizonyos mennyiségen, akkor már nem növelik, hanem csökkentik a vállalat jövedelmét.

Az optimalizálás az elvégzendő számtani műveletek nagy mennyisége miatt elektronikus számítógépek alkalmazását teszi szükségessé.

Az optimalizálás alkalmazása hazánkban jelenleg a tudományos kutatás és a gyakorlati kísérletek stádiumában van. A közgazdasági kutatásokban leginkább *a következő területeken alkalmazzák:*

a vállalati termelés és értékesítés szervezésénél és tervezésénél (az optimális gyártásszervezésnél, az alkatrészek megmunkálási műveleteinek a különböző szerszámgépek közötti felosztásánál stb.);

ágazati feladatok programozásánál (termelési program felosztásánál, a villamosenergia-termelés és elosztás összehangolásánál, a szállítások optimális programozásánál stb.);

a népgazdasági tervezésben (népgazdasági modellek, külkereskedelmi modellek készítésénél stb.).

Az optimalizálás a következő években előreláthatólag gyors ütemben el fog terjedni.

Hálódiagramos módszerek*

A *hálódiagramos módszerek* olyan vezetői tervek elkészítésére alkalmasak, amelyek nagy számú tervékenység halmazaként egyetlen végcélt valósítanak meg.

A hálódiagramos eljárás a legbonyolultabb folyamatok megtervezésére, irányítására és ellenőrzésére használatos. *Lehetővé teszi* a gyors tájékozódást a kívánt cél elérését szolgáló különböző eljárások idő- és költségigénye felől, a megoldandó feladatok tényezőinek optimalizálását (tehát a különböző lehetséges változatok közül a legkedvezőbb kiválasztását), s ezzel megkönnyíti a cél pontosabb megjelölését, a vezetői döntést és ellenőrzést.

A hálódiagramos módszerek korszerű matematikai módszerek, és elektronikus számítógépek alkalmazását igénylik. E módszerek legjellemzőbb eszközükről, a *hálódiagramról* (röviden a *hálóról*) kapták el-

* E címszónál a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónál 1967-ben megjelent „Vezetési ismeretek" c. tanulmánykötetet is felhasználtuk.

Digitized by Google

nevezésüket. A *háló* az egymással kapcsolatban álló tevékenységek és eredmények rendszerének, lényegében a tervezett folyamatnak a sajátos ábrázolása, modellje.

A hálódiagramos módszerek alkalmazásánál részekre bontják a megvalósítandó feladatokat, folyamatokat, meghatározzák az egyes elemek időbeli elhelyezkedését, a részfolyamatok optimális sorrendjét, a lehetséges párhuzamos részfolyamatokat, végül pedig az időben mérhető tevékenységek közül kiemelik azokat, amelyeknek időtartama eldönti az egész folyamatnak a kívánt idő alatt való lebonyolítását.

A hálódiagramos módszerek két legismertebb változata a *CPM* (Critical Path Method — a kritikus út módszere) és a *PERT* (Program Evaluation and Review Technique — programértékelési és felülvizsgálati technika). E módszereket első ízben 1958-ban, az Egyesült Államokban publikálták; azóta viharos gyorsasággal terjednek el.

A két módszer folyamat-ábrázolási technikája lényegében azonos: az *esemény-időpontokat* körök jelzik, az esemény-időpontokat összekötő *tevékenységeket* pedig nyilak. A nyilak iránya az időbeni előrehaladás irányát mutatja. A tevékenységek és események hálója a folyamatok logikai és technológiai sorrendjét ábrázolja. Vannak *látszat-tevékenységek* is, amelyeknek nincs ugyan tartalmuk, nem követelnek tehát tényleges munkavégzést, de felhívják a figyelmet két esemény időbeli kapcsolatára, vagyis arra, hogy valamely esemény bekövetkezésének feltételeit egy másik esemény teremti meg. A látszat-tevékenységet szaggatott vonallal ábrázolják.

Minden tevékenység lefolyásához annyi idő kell, amennyi a *leghosszabb út tartama*. Amíg ugyanis a leghosszabb úton fekvő tevékenység lezajlik, addig a többi úton fekvő tevékenység is befejeződött. Ezért a háló leghosszabb tartamú részét, láncát *kritikus út*nak nevezik.

A bonyolult tevékenységeket részhálókban ábrázolják, majd ezeket összekapcsolva, többhálós modelleket készítenek.

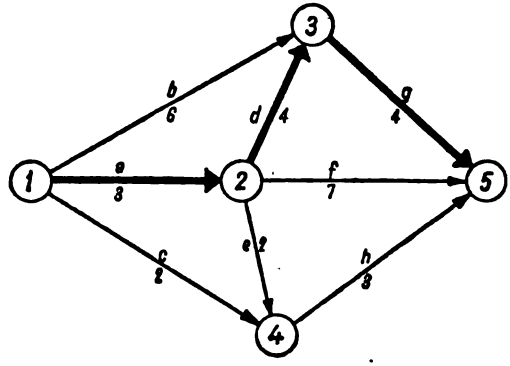

A *CPM-módszer* lényege a *kritikus út* meghatározása. Ebben a modellben az egyes tevékenységek időtartamára csak *egyetlen* időadatot irányoznak elő. A CPM-módszert akkor alkalmazzák, ha a tevékenység időtartama biztonságosan meghatározható vagy kiszámítható (például normák vagy normatívák alapján).

A CPM-módszert szemlélteti a fentebbi ábra.

Digitized by Google

Az ábrázolt folyamat hálódiagramján az a *kritikus út*, amely az *a*, *d*, *g*, tevékenységét foglalja magában. (A nyilak alatt levő számok a tevékenység elvégzéséhez szükséges hetek számát jelzik.) A kritikus út, amely a kezdő és lezáró eseményeket (1—2—3—5) köti össze, 11 hetet igényel; ez egyben az egész folyamat időtartamát is meghatározza. A folyamat időtartamának lerövidítése érdekében tehát az *a*, *d*, *g*, tevékenység idejének csökkentése szükséges.

A *PERT-módszert* akkor alkalmazzák, ha a folyamatokat, a tevékenységeket *sok bizonytalansági tényező* befolyásolja, és ezért reális időszükségletük is csak bizonyos korlátok között tervezhető meg. Ez esetben is feltárják a megoldandó feladat szempontjából megvalósítandó tevékenységek kritikus útját, meghatározzák a legkedvezőbb feltételek esetén szükséges időt, a legkedvezőtlenebb körülmények között is biztosítható időtartamot, valamint a legvalószínűbben bekövetkező feltételek mellett elérhető időt. Valószínűségszámítással menynyiségileg is meghatározzák a bizonytalansági tényezők hatását, és így a PERT-hálóban a várható időszükséglet is meghatározható.

Egy PERT-háló részletét szemlélteti a következő ábra:

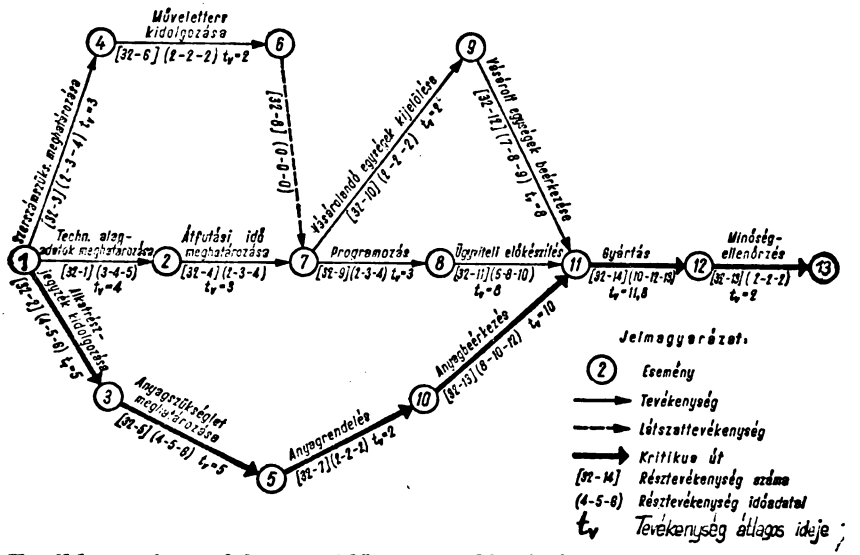

E példa szerint a folyamat időtartama 30—41 hetet vesz igénybe.

A hálódiagramos módszereket ma már sok országban alkalmazzák. Az elektronikus számítógépek elterjedésével a szocialista országokban is megkezdődött alkalmazásuk. A *CPM*-módszert többek között az NDK-ban a gyengeáramú iparban, Lengyelországban a hajógyártás előkészítésében használják. A Szovjetunióban és hazánkban inkább a PERT-módszer kezd elterjedni.

Digitized by Google

Könyvekről

Dr. Erdős Tibor: A gazdasági növekedés tényezői a nyugat-európai tőkés országokban és Japánban a második világháború után

Korunk kapitalizmusának vizsgálata a marxista közgazdaságtudomány egyik központi feladata. A tőkés társadalom új jelenségeinek magyarázatát a gazdasági folyamatokban kell keresnünk. Ezt az utat járja *Erdős Tibor* is, amikor könyvében* újabb kutatásai alapján a tőkés termelési mód fejlődésének legérdekesebb problémáját, a gyorsan fejlődő tőkésországok második világháború utáni gazdasági növekedését dolgozza fel. Már a téma megjelölése is újszerű a marxista szakirodalomban; a „gazdasági növekedés" kifejezés ugyanis eddig csak a polgári közgazdaságtan terminológiájában volt található. Erdős Tibor könyve széles körű tényanyag vizsgálata és megalapozott elméleti fejtegetések alapján igazolja, hogy e kifejezés használata a marxista terminológiában is indokolt. A polgári növekedéselméletekkel nem az eltérő terminológia, hanem a szerző marxista elemző módszere és elméleti tartalma állítja szembe a művet.

A szerző az ipari és a társadalmi össztermelés alakulását statisztikai adatok bőséges felhasználásával rajzolja fel, majd részletesen elemzi a termelés növekedését meghatározó és a piacot bővítő tényezők szerepét a nyugat-európai tőkés országok és Japán gazdasági fejlődésében. Ezt követően rátér a termelési visszaesések okainak elemzésére, majd a gazdasági növekedés perspektíváit vizsgálja meg. A vizsgálat során felhasznált rendkívül gazdag tényanyag bizonyító és meggyőző ereje nagy hatással van az olvasóra. A statisztikai adatok, táblázatok és diagrammok sokasága azonban hátránnyal is jár: megtöri a gondolatmenetet, az elméleti fejtegetések logikai vonalát, és a mű élvezhetőségének rovására megy. Ezért a témával foglalkozó kutatók, elméleti szakemberek számára ez a könyv igen hasznos és fontos forrásmunka, de a marxista közgazdaságtan újabb eredményei iránt érdeklődő szélesebb olvasóréteg számára nehéz olvasmány.

Erdős Tibor könyve tudományos szempontból jelentős hozzájárulás a mai kapitalizmusról alkotott marxista képhez. Világosan megmutatja, hogy az ipari termelés és a társadalmi össztermelés növelésének fő tényezői, egyes tőkés országok relatív technikai elmaradottsága, a kedvező munkaerő-helyzet, a fejlettebb országokból beáramló működő tőkék, a külkereskedelem kedvező lehetőségei stb. szoros összefüggésben voltak a

* Kossuth Könyvkiadó, 1966.

Digitized by Google

piac rugalmas növekedésével. A különböző tényezők együttes hatásából vezeti le a szerző a nyugat-európai tőkésországoknak és Japánnak a második világháború utáni gyors és hosszan tartó termelés-növekedését. Nem elégszik meg azonban a jelenségek magyarázatával, hanem egy lépéssel továbbmegy: a piac gyors és tartós kibővülésének a termelési viszonyokban rejlő okát is megállapítja. Arra a helyes következtetésre jut, hogy a piac bővülésében döntő fontosságú szerepe volt az állammonopolista kapitalizmus kialakulásának és kiszélesedésének. Alkotó módon nyúl a gazdasági növekedés problémájához, és túlzás nélkül állíthatjuk, hogy jó példát ad a marxi—lenini újratermelési elmélet napjainkra való alkalmazására és továbbfejlesztésére. Meggyőzően fejtegeti az újratermelés alakulását a második világháború után, és nyomós érvekkel támasztja alá azt a következtetését, hogy a kontinentális Nyugat-Európa és Japán újratermelése sem klasszikus, sem módosított értelemben nem nevezhető ciklikusnak.

Mindezek ellenére kétely merülhet fel a szerző következtetéseivel szemben. Felmerülhet az, hogy nem tulajdonít-e Erdős Tibor túlzott jelentőséget a fizetési mérleg zavarainak, és az ebből fakadó restriktív állami gazdaságpolitikának, mint a recessziókat követlenül előidéző tényezőknek. Anglia esetében, a „stop-go"-ciklus, a klasszikustól eltérő, de mégis ciklikus újratermelés vonatkozásában elég meggyőző ugyan a szerző fejtegetése, de — úgy vélem — Franciaország és különösen Olaszország vonatkozásában jogos lehet ez a kétely. Az 1958-as olaszországi recessziót ugyanis — amelyet nem vizsgál külön — a szerző nem indokolhatja restriktív gazdaságpolitikával (ekkor nem is volt ilyen), mert a fizetési mérleg ekkor nem mutatott zavarokat, 1956-ban 108,8, 1957-ben 235,7 és 1958-ban 850,4 millió dollár pozitív egyenleggel zárult.* Az 1964. évi recessziót megelőzte ugyan — ha nem is egyértelmű — restriktív gazdaságpolitika a fizetési mérleg egyensúlyának helyreállítására, de a szerző is elismeri: „...az 1964-es olasz recessziót valószínűleg nem csupán a fizetési mérleg zavarai hívták életre, hanem annak kibontakozásában jelentős szerepet játszhattak a belső szerkezeti aránytalanságok is." (259. old.) A szerző tehát maga is kelt kételyeket, s a részletesebb elemzés alapján jogosnak látszik, hogy ezt a recessziót részleges válságként kezeljük, melynek kialakulásában korántsincs olyan szerepe a restriktív gazdaságpolitikának, mint Erdős Tibor feltételezi, sokkal nagyobb szerepük van viszont a strukturális aránytalanságoknak.

A szerzőnek azzal a tételével szemben, mely szerint a kontinentális Nyugat-Európában az újratermelés nem tekinthető ciklikusnak, nemcsak és nem elsősorban az említett, egyébként nem túl jelentős ellenvetések következtében keletkeznek jogos aggályok. A kérdés itt elsősorban az, hogy beérhetjük-e a második világháború utáni két évtized vitathatatlan statisztikai tényanyagának elemzésével és rögzítésével. Erdős Tibor egyértelműen leszögezi, hogy a megváltozott viszonyok között nem kereshetünk klasszikus formájú ciklikus újratermelést, hanem csak ettől eltérő értelmezésű, nem klasszikus formájú ciklikus újratermelésről, ciklus II-ről beszélhetünk, hiszen a termelés visszaesései semmiképpen sem azonosak a szabályszerűen ismétlődő periodikus túltermelési válságokkal. Sajnálatos, hogy ezt az érdekes elméleti fejtegetést a szerző kizárólag saját tételének indoklására és csak odáig vezeti le. Joggal elvárhatnánk tőle, hogy figye-

* Az olasz kapitalizmus tendenciái. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1964. 67. oldal. 6. táblázat.

Digitized by Google

lembe véve a monopolkapitalizmusnak állammonopolista kapitalizmussá való átalakulását — amely lényeges hatást tesz az újratermelésre —, valamint a tudományos-technikai forradalomnak a ciklus anyagi alapjára, az állótőkék felújítására gyakorolt hatását, kísérletet tegyen a ciklus II. törvényszerűségeinek feltárására. Lehet, hogy túlzás, ha az olvasó olyasmit kíván a szerzőtől, ami nincs benne egy igen jelentős műben, de elsősorban Erdős Tibortól, a kérdés egyik kiváló hazai szakértőjétől és kutatójától várhatjuk e probléma megoldását, vagy legalább megközelítését.

A hiányérzetet, amely az olvasóban keletkezik, voltaképpen az okozza, hogy a mű számos részlet- és fő kérdésben igen értékes és érdekes elméleti tételt és bizonyítást tartalmaz ugyan, de a legfontosabb kérdés megoldását, a jelenkori tőkés újratermelés általános elméleti tételeinek kidolgozását és főleg szerves beillesztését a marxi—lenini újratermelési elméletbe lényegében meg sem kísérli.

A probléma lényege — s ez óhatatlanul felmerül az olvasóban — az, hogy az állammonopolista kapitalizmus is kapitalizmus. Ha elfogadjuk is a szerző értékes elemzését arról, hogy az állammonopolista kapitalizmus a kollektív tőkés érdek kifejeződése, az állami költségvetés tehát a profitok egy részét is felhasználhatja a piachelyzet javítása, a piac bővítése érdekében, ha továbbá elfogadjuk is, hogy a termelési viszonyok változásai (különösen a tulajdonviszonyok és elosztási viszonyok változásai) a piac jelentős bővítésével kedvező kereteket biztosítottak a termelés fejlődését előmozdító tényezők számára, akkor is a tőkés termelési mód legáltalánosabb mozgástörvényeinek konkrét megjelenési formáit kutatjuk és kívánjuk megerteni. A kapitalizmus alapvető ellentmondása, a termelés társadalmi és az elsajátítás magántőkés jellege közötti ellentmondás nem szűnt meg, s nem is szünhet meg mindaddig, míg kapitalizmus létezik. Bizonyos, hogy a monopoltőkés viszonyoknak állammonopolista kapitalizmussá való átalakulásával ez az ellentmondás új mozgásformát öltött, időlegesen nem éleződött ki annyira, mint az állammonopolista kapitalizmus létrejötte előtt, de el nem tünhetett. Lehet, sőt valószínű, hogy nem a két klasszikus formájú ellentmondásban, az üzemen belüli szervezettség és a piaci anarchia, valamint a profitérdekből folyó termelés határtalan növelése és a fizetőképes kereslet viszonylagos csökkenése közötti ellentmondásban tör felszínre, de valahogyan megjelenik — talán most kevésbé élesen, de később valószínűleg élesebben.

Erdős Tibor is érzi ezeket a problémákat. Kitűnik ez abból, ahogyan a termelés gyors növekedését elősegítő tényezőknek és az állammonopolista kapitalizmus piacbővítő szerepének korlátait értékeli. „Az állammonopolista kapitalizmus rendszerré válása »kifutási« lehetőséget ad a tőkés újratermelés számára, legalábbis eddig ezt tapasztalhattuk sok fejlett tőkésország esetében. *Nem biztos* azonban, hogy az erre az időszakra érvényes sajátosságok jellemzőek maradnak akkor is, amikor az állammonopolista kapitalizmus rendszerré válása már régen *befejeződött*. Meglehetősen nagy biztonsággal csak azt állíthatjuk, hogy a *gazdasági növekedés üteme* a következő időszakban — kb. tíz-húsz éves periódusban — minden valószínűség szerint jelentős mértékben esni fog." (274. o.)

Erdős Tibor könyvét gondolatgazdagsága, érvelésének logikája és magas elméleti színvonala közgazdasági irodalmunk jelentős alkotásai közé sorolja. A könyv vitathatatlan erényei bátorítottak fel arra, hogy olyan problémák megoldását hiányoljam, amelyek a modern kapitalizmus ku-

Digitized by Google

tatóit foglalkoztatják. Erdős Tibor, aki e művével is jelentősen elősegíti a jelenkori tőkés fejlődés megismerését és megértését, további kutató és elméleti munkájával bizonyosan hozzájárul e problémák megoldásához. Könyve ígéri és az olvasóközönség várja ezt.

Stuber Ervin

Az üzemi bizottságok a munkáshatalomért 1944-1948

Ha mottót kerestek volna könyvükhöz* e kötet szerzői, bizonyára örömmel fedezik fel a következő, Engelstől származó sorokat: „Ha a feltételek a népek háborújában megváltoztak, nem kevésbé változtak meg az osztályharcban is. A rajtaütéseknek, kicsiny tudatos kisebbségek által öntudatlan tömegek élén végrehajtott forradalmaknak az ideje elmúlt. Amikor a társadalmi szervezet teljes átalakításáról van szó, ebben a tömegeknek maguknak is részt kell venniök, maguknak is meg kell érteniök, hogy miről van szó, mi mellett szállnak síkra életükkel és vérükkel." (Marx—Engels: Válogatott Művek, I., 150. old.) E néhány sor, ha nem is került a könyv első oldalára, tartalmilag szorosan összetartozik az abban foglaltakkal. Ezért bizonyára megértik a szerzők, ha könyvük ismertetője, nem tudva szabadulni eme idézet igazságától, munkájukat akarva-akaratlan ennek hatása alatt méri.

Már a kötet témája arra utal, hogy a szerzők megértették: újkori történelmünknek egyik legizgalmasabb s egyben új jelensége az, hogy a tömeg mint tudatos történelemformáló erő jelenik meg a társadalmi fejlődés folyamatában. Ha ez igaz, akkor e korszak történetíróinak egyik fő feladata: követni ennek az újnak az izmosodását, elemezni időnkénti tévelygését és megtorpanásait, kiteljesedését és eredményeit.

A felszabadulás utáni évekről szóló történeti munkák fölötti gyors seregszemle után is azonnal szembetűnik marxista történészeink adóssága a társadalmi szervezet átalakításában cselekvően részt vevő nép ábrázolásában. (Félő, hogy alaposabb vizsgálat nemhogy javítaná, hanem inkább még rontaná ezt a benyomást.) Különösen kevés teret kapott a munkásosztály megjelenítése, jelentőségének hangsúlyozása, értelmezése. Az idevágó munkák többnyire a munkásosztály helyett inkább csak ennek pártjairól beszélnek, nem eléggé vizsgálják a cselekvő osztály és a cselekvést elméletileg összegező és organizáló pártpolitika egybeesését, eltérését és kölcsönhatását. Külön tanulmányt igényelne annak elemzése, hogy miért van ez így.

* Táncsics Könyvkiadó, Bp. 1966. Összeállította, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: dr. Jenei Károly, Rácz Béla, Strassenreiter Erzsébet.

Digitized by Google

„Az üzemi bizottságok a munkáshatalomért 1944—1948" című kötet azért jelentős vállalkozás, mert életközelbe hozza a cselekvő, a történelemformáló munkásosztályt. A dokumentumok egymásutánja érzékeltetni tudja a felszabadulás utáni életünkre — tennivalókban és politikai gyakorlatban — annyira jellemző sodrást, a mindennapi megújulást és továbblépést.

A kötet sokoldalúan árnyalt képet ad a munkások magatartásáról az első heteknek politikailag, gazdaságilag még zűrzavaros időszakában, s e magatartás szükségszerű alakulásáról. A jó szemű olvasó azt is kiolvashatja a dokumentumokból, mikor és hogyan próbálták e magatartást kívülről irányítani, s az azóta megtett fejlődési folyamat ismeretében ítéletet formálhat e befolyásolás történelmileg helyes vagy helytelen voltáról. A könyv által nyújtott kép elgondolkodásra készteti majd azokat, akik a munkásokat egytől-egyig úgy képzelték el, mint született marxistákat, született hősöket, amint „láncaikat vesztve", valami, a középkori szentekével rokon aszkétizmussal törnek a kommunizmus azonnali megvalósítása felé, s akik, amikor mást tapasztaltak, jogot éreztek arra, hogy a munkásosztályba vetett hitük megrendüléséről keseregjenek. De fontos olvasmány a könyv azoknak is, akik a felső vezetés privilégiumának tartották a kezdeményezést, a cselekvést, a bonyolult társadalmi, politikai helyzetek helyes felismerésének jogát, a döntéshez való értelmet, s ennek az antimarxista gyakorlatnak az igazolására megalkották „a fasiszta érzelmű nép" elméletét.

A dokumentumok tanúsága szerint az üzemi bizottságok nem a klasszikus értelemben vett szocialista forradalmi lendületből jöttek létre. Ami a külső jegyeket illeti, létrejöttük sokkal hétköznapibb volt: a munkások látták, hogy a tulajdonos nélkül álló, vagy a kibontakozást fenntartással szemlélő s a termelést szabotáló tőkés tulajdonos mellett nekik kell a gyárakban elindítaniuk a termelést, ha nem akarnak éhen halni, s nem akarják veszni hagyni az országot. A mindennapi munka, a vállalt igen sokrétű kötelezettségek teljesítése azonban egyre forradalmibb döntéseket követelt tőlük. Csak így tudtak eredményt elérni a tőkések ellenállásával szemben. Így történt az, hogy már erősen megnyírbálták, ha még nem is a tőkés tulajdont, de a tőkés érdekeket.

A munkások tehát megértették miről van szó, és „sikra szálltak érte életükkel és vérükkel". A legfontosabbat, a közvetlen tennivalókat értették meg, s ezek megoldásához, valamint a további lépésekhez a múlt tapasztalata, a párt segítsége, a szovjet hadsereg jelenléte a szükséges biztonságot is megadta nekik. Azt a bonyolult történelmi szituációt, amelyben tevékenységük folyt, s ennek további elméleti, politikai kihatásait természetesen nem értették, nem is érthették, de nem is ez volt a feladatuk. A dokumentumok tanúsága szerint még különböző magasabb szintű értekezletek, a sajtóban közölt elméleti összefoglalók sem tudták áttekinteni, rendszerezni ezt. Mutatja ezt pl. az a tény, hogy az ilyen elméleti igényű összegezésekben gyakran elmarasztalják az üzemi bizottságokat olyan döntésekért, amelyekről húsz évvel az események után világosan látszik, hogy helyesek voltak, de megdicsérik őket a történelmi fejlődés mértékével mérve helytelen döntésekért.

A jelenkori történet kutatásával foglalkozó történészek már próbálgatják megfogalmazni e néhány hónap, illetve néhány év igazi értelmét. Teljesen helyes, átfogó magyarázatra azonban még nem jutottak sem nálunk, sem más népi demokráciában. Árnyaltabb elemzéshez, elméleti általánosí-

Digitized by Google

táshoz az eseményeknek az eddiginél sokkal részletesebb, sokkal alaposabb ismeretéből kell kiindulnunk. Ez a kötet jelentős hozzájárulás ehhez. Megjelenésének időpontja is szerencsés, mert jóllehet még messze állunk attól, hogy érdemüknek megfelelő mélységben lássuk és láttassuk a tömegek szerepét a történelmi fejlődés menetében, sokan vannak, akik a negatív jelenségek hangsúlyozását vélik időszerűnek.

A kötet összeállítói tudományos lelkiismeretességgel járták végig az összes elképzelhető forráshelyeket és válogatták, rendszerezték a birtokukba került óriási anyagmennyiséget. Az olvasó érzi, hogy az egyes dokumentumok nem véletlen, egyedi esetet jeleznek, hanem tipizálnak. Ez már nemcsak a lelkiismeretes gyűjtőmunkának, hanem a szerkesztők biztos, hozzáértő forráskezelésének is bizonyítéka.

A közölt dokumentumok alapján az olvasó csak egy lényeges problémakört érezhet elhanyagoltnak: a két munkáspárt viszonyát. Szembetűnő, hogy mennyire a felszínen maradnak ebben a kérdésben az üzemi bizottságoknak egyébként a való életet tükröző dokumentumai, s mennyire csak a határozatok rögzítésére törekednek. Ha elvetjük — s a kötet egésze alapján elvethetjük — azt a lehetőséget, hogy a szerkesztők ítélték eleve kihagyásra a többet mondó, kényes kérdéseket is feszegető jegyzőkönyveket, akkor két magyarázat marad. Vagy maguk az üzemi bizottságok kerülték el a nyílt vitákat a két munkáspárt vonatkozásában, illetőleg nem vették jegyzőkönyvbe ezeket, vagy e történelmi idők sodrában azon igyekeztek, hogy tevékenységüktől eleve távol tartsák a doktrinér vitákat.[1] A szerkesztőknek a bevezető tanulmányban jobb eligazítást kellett volna nyújtaniuk a két munkáspárt kérdésében.

A kötet bevezető tanulmánya megbízható, pontos tájékoztatást, elemzést nyújt az üzemi bizottságok működését meghatározó rendeletekről, s ezeknek az üzemi bizottságok egész tevékenységére tett hatásáról. Megmutatja azt is, hol kerülnek szembe, hol nem értenek egyet az üzemi bizottságok a rájuk vonatkozó intézkedésekkel. Eredményesen igyekszik megértetni az olvasóval, hogy mi volt a helyük az üzemi bizottságoknak a népi demokratikus államhatalomban, illetőleg a gazdaságirányítási apparátusban. Mindezt azonban elsősorban az eseménytörténet igényével oldja meg helyesen a bevezető. Elméleti értékelései, következtetései a gazdag anyag birtokában is inkább a megszokott tételekkel dolgoznak, s inkább ezek igazolását tekintik feladatuknak, mintsem ezek vitatását, gazdagítását. A bonyolultabb kérdésekben nem foglalnak állást.

Ez azonban mit sem von le a vállalkozás eléggé nem hangsúlyozható értékéből. E gazdag anyag birtokában az eljövendő viták és más tanulmányok több-kevesebb buktató után bizonyára előbbre viszik majd e kérdésben elméleti ismereteinket is. Ebben az eredményben pedig kiszakíthatatlanul ott lesz e kötet szerzőinek munkája is.

M. Somlyai Magda

[1] Erre enged következtetni az is, hogy az az egy-két dokumentum, mely hangot ad a két munkáspárt közötti meghúzódó ellentétnek, 1947-es keletkezésű.

Digitized by Google

Két értékes esszé-gyűjtemény

Borisz Eichenbaum ezt írja *A tragédiáról és a tragikumról* szóló tanulmányában: „Gyakran meglepően vaskalaposak vagyunk. Holmi megrészegült makacssággal ismételgetjük egy és ugyanazt. A megmerevedett szabályok sehol sem olyan maradandóak, mint az irodalomtörténetben."

A szovjet irodalom még csak fél évszázadra tekinthet vissza — első évtizedeinek számos kiemelkedő egyénisége még él és alkot —, megismerését mégis sokféle élettelen sablon akadályozza. Ezt a ritka gazdagságú, sokszínű, pezsgő művészetet iskolás irodalomtörténetek egyhangúvá, unalmassá szürkítették. A személyi kultusz felszámolása óta több tucatnyi elfeledett, vagy sohasem hallott írói egyéniséggel ismerkedhettünk meg, lassan sejteni kezdjük, milyen bonyolult ellen- és kölcsönhatások határozták meg a szovjet irodalom első évtizedeit, milyen változatos és eredeti örökségre támaszkodhatnak a ma alkotóművészei.

Sajátos módon azonban *máris egy újabb sablon fenyeget.* Természetes jelenségről van szó: hajlamosak vagyunk arra, hogy új felfedezettjeinket túlbecsüljük. *Paszternak, Blok, Babel, Zoscsenko, Mandelstam, Tinyanov,* hogy csak néhány fontosabb írót említsünk, most szükségszerűen elhomályosítja képzeletünkben a szovjet irodalom korábban megismert nagyságait. Időnek kell eltelnie, amíg jelenségek és művek a helyükre kerülnek.

Elevenen hat egy *másik* elgondolás is, amelyet egyes polgári irodalomtörténészek igyekeznek elhitetni: hogy a Szovjetunióban kezdettől fogva létezett volna egy ellenzéki irodalom, amely nem is tartozott a szovjet művészethez. Nem új elképzelés; ugyanazok vallják, akik a 20-as évek elején még a szovjet irodalom létezését is tagadták, és csak kétségtelen sikerei láttán voltak kénytelenek álláspontjukat módosítani. Az ilyesfajta konstrukciók ellen a *legjobb ellenszer: a teljesebb megismerés,* művek és tanulmányok közzététele.

Művekkel, sajnos, nem vagyunk elkényeztetve. Egyelőre még várat magára az önálló magyar *Paszternak-, Mandelstam- és Ahmatova*-kötet; jóval teljesebben kellene megismernünk *Blok*ot, *Cvetajevá*t, *Hlebnyikov*ot és *Zoscsenkó*t is. Egyébként úgy tudjuk, hogy egyik-másik kötet most már rövidesen megjelenik. Addig is segítséget nyújt az Európa Könyvkiadó két értékes esszé-gyűjteménye.*

V. Sklovszkij ezeket mondja Vszevolod Ivanovról szóló írásában: „Úgy kell írni a múltról, hogy ne vetítsük mostani énünket a múltba, a múltat mégis a mai napból lássuk. De a múlt: az ifjúság. Majdnem mindig az ifjúságról emlékezünk, szerelmesen emlékezünk."

Ilyen „szerelmes" írások gyűjteménye az *Írók — sorsok* c. kötet. Nyolc kiváló író vall másik nyolc kiváló íróról, egykori barátjáról, fiatalságáról, életének egy darabjáról. S miközben felidézik a kèdves alakokat és éveket, elgondolkodnak életen, művészeten, sorsokon. Ikerpárjára, Ilfre emlékezik *Petrov* és elmondja egy páratlan művészi összetalálkozás mosolygós történetét. *Csukovszkij* Blok-memoárja rendkívül összetett, vívódó és viaskodó

* *Írók-sorsok.* Emlékezés Jeszenyinre, Blokra, Babelra, Zoscsenkóra, V. Ivanovra, Ilja Ilfre, Zabolockijra, Fagyejevre. Válogatta és az utószót írta Radványi Ervin. Európa, 1966.

Élmények és gondolatok. Szovjet esszék. Válogatta E. Fehér Pál és Király Gyula. Az előszót E. Fehér Pál, az életrajzi jegyzeteket Király Gyula írta. Európa, 1967.

Digitized by Google

költői egyéniséget idéz fel — nagy művészt és nagy embert. *Munblit* Babel alkotómódszeréről szól — technikai keresésein, kéziratjavításain keresztül sejteti az író ismételhetetlen egyéniségét.

A kötet legdrámaibb írása *Ehrenburg* Fagyejev-visszaemlékezése. Ehrenburg felidézi a tragikus sorsú írót, az őserejű művészt, akinek ragyogó tehetségét éppen azok a módszerek fojtják el, amelyeket ő maga is — nemegyszer jobb meggyőződése ellenére — képvisel. Ehrenburg nem romantikus, és nem foglalkozik olcsó moralizálással sem. Ő nagyon is jól megérti, hogyan történhetett, hogy ugyanaz a Fagyejev, aki Paszternak verseit szavalta és Renoir képeit szerette, ledorongoló cikkeket írt Majakovszkij vagy Groszman ellen. Tudja, hogy azokban az években becsületes és tehetséges emberek is elhitték az „így kell lennie, tehát így van" sanda igazságát. Fagyejev tévedett — és tévedéséért életével fizetett.

Az *Írók — sorsok* nem alkot igazi egységet. Nyolc jó írás még nem feltétlenül jó könyv. Nem érezzük az összefűző gondolatot — a válogatás esetleges. Talán jobb lett volna még többet adni, vagy még inkább egyetlen memoár-író (pl. *Kornyej Csukovszkij*) írásaiból válogatni.

Az *Élmények és gondolatok* jóval egységesebb. Nyilvánvaló az összeállítók célja: a *szovjet esztétika és esszéírás izgalmas, kevésbé ismert jelenségeire kívánják felhívni a figyelmet.* A kötet igen alkalmas arra, hogy eloszlasson iskolás monográfiák által kialakított ellenérzéseket: az írások (bár jó részük a 20-as, 30-as években íródott) frissek, elgondolkoztatóak, nagy tárgyi tudásról és egyéni stílusról tanúskodnak.

A kötetet *Alekszandr Blok* nagyon fontos, régóta nélkülözött cikke nyitja meg: az *Értelmiség és forradalom.* Ez a lángoló írás, amely közvetlenül a *Tizenketten* és a *Szkíták* szomszédságában született, az első olyan dokumentum, amelyben az ún. „régi értelmiség" képviselője határozottan szakít korábbi környezetével és tudatosan vállalja a forradalmat. Ezen a ponton vitába is szállnánk az egyébként jól megírt, kitűnően tájékoztató előszó szerzőjével. Szerinte ugyanis ez az állásfoglalás — éppúgy mint Gorkijé — „tisztán morális jellegű". Ismeretes, hogy Blokot ezért a cikkéért „kiközösítették", vele és Jeszenyinnel nem fogtak kezet, ismeretes az is, hogy Blok milyen lelkesedéssel vett részt a kulturális élet újjászervezésének nem egyszer háládatlan, aprólékos munkájában. És érdemes elgondolkodni azon, hogy a „nem e világról valónak" ismert Blok ugyanabban az évben írja ezt a harcos, kemény cikket, amikor Gorkij, a cári rendszer fáradhatatlan ellenfele — éppen morális megfontolásokból kiindulva —, átmenetileg szembekerül a forradalmi valósággal.

A kötet sokoldalúan mutatja be *Mandelstamot*, a tragikus sorsú esztéta-költőt. Jelentős helyet foglal el *Tinyanov* is, akiről egyre inkább tudjuk, hogy kitűnő történelmi regényei mellett milyen eredeti műelemzéseket és esszéket írt. *Kornyej Csukovszkij* Andrejev-visszaemlékezése felidézi ennek a nagytehetségű írónak — Gorkij barátjának és legnagyobb eszmei ellenfelének — ellentéktől szaggatott egyéniségét. *Aszejev* villantja fel Velemir Hlebnyikovnak, „a földgolyó császárának", a nagy költőnek és fellegekben járó embernek alakját. *Paszternak* Shakespeare-élményéről vall — és sok mindent elmond közben saját ars poeticájáról is.

A gyűjteményt szerencsésen egészítik ki a *mai* esszé-irodalom tehetséges fiataljai. *Jurij Kazakov* pár oldalas Lermontov-emlékezése szinte csak kérdéseket tartalmaz, mégis arra figyelmeztet: nem kellene-e képzeletünkben újjáalkotnunk a 27 éves korában megölt költőről kialakított képünket?

Digitized by Google

Ognyov és *Turbin* írásai nem egy megállapításukkal vitára késztetnek, de gazdagok, frissek.

Mire a kötet végére érünk, tudjuk, hogy egyáltalán nem valamiféle „ellenzéki irodalom" alkotásait olvastuk: csupán olyan írók és költők műveit, akik ha gyakran tévedve, botorkálva is, de szerették volna korukat, mesterségüket, életüket teljes összetettségében, kimeríthetetlenségében megismerni és megismertetni. Nem a szovjet valósággal álltak perben (ha egyáltalán perben álltak), hanem leegyszerűsítő és uniformizáló bürokratákkal, akik szólamok bűvöletében beavatkoztak művészetükbe — és sajnos, nem egyszer sorsuk alakulásába is. Művészetük és egyéniségük azonban szervesen a szovjet irodalomhoz tartozik, azt bővíti és árnyalja.

Bakcsi György

Cáll István: Csapda

Sikeres könyv. Az irodalmi sajtó érdemben méltatta, egy rangos kritikai összefoglalás az év egyik legjobb regényének minősítette, más kritikusa az elmúlt évtized egyik legizgalmasabb regényének tartja. Szinte minden méltatója a *Rozsdatemető* és a *Húsz óra* politikusságával, igényességével rokonította a *Csapdát.**

De míg „a Rozsdatemető a kiszolgáltatottság regénye, azok tragédiája, akik nem jutottak el a cselekvésig... a Csapda hősei nem kiszolgáltatottak. Ellenkezőleg. Ők az örökmozgók, az örökké harcolók, az állandóan változók. Szabadabbak, mint Fejes hősei, mert életük lényege a cselekvés, s a cselekvés által változtatni tudják az életüket. Ők az a réteg, melynek élete maga a politika." (Gyurkó László kritikájából, *Új Írás*, 1967. febr.)

A Csapda hősei — bányászok, funkcionáriusok — *nemcsak szenvedték, hanem alakították is a történelmet.* A hatalom részeseivé és az emberiség jövőjének formálóivá váltak, de sokan megjárták közülük a társadalmi harc emberi-erkölcsi poklait is. „Gáll István regényének olyan politikai vezető a hőse, akinek cselekvései egy ponton szembekerülnek a történelmi szükségszerűséggel, tehát erkölcstelenné válnak. Egy bányaváros pártbizottságának új munkatársa, az író, nyomozni kezd bizonyos Bársony elvtárs után, aki 1919-től 45-ig, potenciális, 45-től másfél évtizeden át pedig valóságos vezetője volt a városnak. Dicséretek és átkok tapadnak a nevéhez. Minél többen beszélnek róla, képe annál ellentmondásosabb lesz, a különböző hatalmi helyzetű, politikai nézetű és vérmérsékletű emberek vallomásaiból izgalmasan mai legenda bontakozik elő, a magyar munkásmozgalom fájdalmas-szép legendája, olyan hős köré fonódva, aki életét mindig másokért kockáztatta, mások életét is kockára tette hát gyakran — a célért. Vasember, aki hajlíthatatlanná merevült a szüntelen harcban, s akin egyszer csak túlszaladt a történelem, amelyet éppen ő siettetett a legtürelmetlenebbül. Tragikus hős, szeretni kell és borzadni tőle.

... Ugyanolyan fájdalmas-őszinte krónika ez a városi szocializmus születéséről, mint amilyen a falusi szocializmus krónikája volt: a Húsz óra" — írta a könyvről nagyon találóan Faragó Vilmos. (Politika, erkölcs, irodalom; *Elet és Irodalom*, 1967. febr. 11.)

* Magvető Könyvkiadó, 1967.

Digitized by Google

Ezek a megállapítások híven vallanak a regény értékeiről. Nyomatékosabban hangsúlyoznám azonban azt a nagyonis figyelemreméltó tényt, hogy a Csapda írója nem kerülte meg, hanem *vállalta* a kommunista mozgalom közelmúltja egyik alapkérdésének, a szektásságnak művészi vetületű ábrázolását — mégpedig nem illusztratíve, hanem problémakereső igényességgel, oknyomozó alapossággal és rendkívüli elemzőkészséggel. Gáll írói karakterét a kísérletező szenvedély határozza meg; ő is tudja, hogy a modernség, az újszerűség nem elsősorban és nem kizárólag formai kritérium. Művének korszerűsége a gondolat, a nézőpont, az attitüd korszerűsége.

Kiemelkedők a regény formai értékei is: téma-megközelítésének gondolati differenciáltsága kristályosodott formává — kaleidoszkópszerű szerkezetében. Ez a szerkezeti megoldás ad módot a hős és az általa képviselt irányzat, gondolkodásmód, mentalitás különböző lehetséges értelmezésének bemutatására és indítékainak és következményeinek pontos magyarázatára. Ezzel a szerkezeti trouvaille-al az író eladja ugyan a befejezés drámai felfokozottságát, de éppen a befejezés mikéntje igazolja számunkra végérvényesen a választott forma egyedül adekvát voltát. Az így megoldott befejezés azt sugallja, hogy a kommunista mozgalom a hős által képviselt szemléletet végérvényesen kivetette magából. Egyértelműen bizonyítja, hogy pártszerűség és dogmatizmus egymást kizáró fogalmak.

Kínálkozik még néhány elgondolkoztató *tanulság* is.

Jelentős műnek látszik Gáll István Csapdája a *munkásábrázolás*, munkástéma immár irodalomtörténeti mélységű problémájának szempontjából is. Közhelynek számít az a megállapítás, hogy prózairodalmunk esztétikailag kevéssé juttatta érvényre a munkásosztály történelmi-politikai pozícióját. Tóth Dezső foglalkozott néhány évvel ezelőtt ezzel a problémával (Munkástéma és mai irodalmunk néhány kérdése, *Korunk*, 1962. május), megvilágítva a kérdés történeti hátterét és jelen gondjait. Nevezetesen: a századeleji prózai munkásábrázolás-kezdemények a Horthy rendszer légkörében elfojtódtak, az ellenforradalmi nyomás alatt aztán a téma eszmeileg-esztétikailag jobbára torzultan jelentkezett, a szélesebb társadalmi-történelmi összefüggések és mozgásirányok jelzésére alkalmatlanul. Az emigráns irodalom néhány kitűnő alkotással ajándékozott meg bennünket, ezeknek a műveknek nagy része azonban jellegzetesen múltbatekintő. A felszabadulás utáni prózában a dogmatikus-sematikus szimplifikáció hatására a munkásélet gyakran üzemábrázolássá degradálódott, később pedig a revizionizmus a munkásábrázolás igényét egyértelműen — hamisan — összefüggésbe hozta a dogmatizmussal. A társadalmi politikai mozgást az 1956 utáni szakaszban született művek is főleg krónikás és regisztráló, illetve kevéssé konkrét érkölcsi síkon reagálták le. Mindennek következtében az irodalomban megjelenő munkás alakok hitelessége általában viszonylag csekély, a pártmunkások meg éppen szimplifikált politikai tételek hol misztifikált, hol teljesen szürke, személytelen hordozói; esztétikai súlyuk elhanyagolható.

Nos, Gáll regénye rendkívül jelentékeny értékekben bővelkedik éppen ebben a vonatkozásban. A Csapda pompásan megformált figurák körül az osztályélet hiteles miliőjét revelálja. Munkásalakjait nem avítt és sztereotíp külsőségek jellemzik, hanem jellemük, cselekvéseik, sorsuk, *gondolataik*. Minthogy az eszmeiség és életanyag kölcsönös megfelelése művészi kritérium is — Gáll esztétikai célját: a főhős jellemének és sorsának tragikus ellentmondásaiban való ábrázolását csakis ebben a kitűnően megformált környezetben valósíthatta meg maradéktalanul.

Digitized by Google

Figyelemreméltó ez az írói vállalkozás a *konfliktus minősége* szempontjából is. A Csapda konfliktusa — korszerű konfliktus. A kommunista mozgalom alapvető kérdéseit érintő konfliktus, méghozzá a történeti konkrétság igényével — és korántsem szimplifikálva, hanem a dolgok és jelenségek ambivalenciájának lehetőleg teljességre törekvő érzékeltetésével.

Adalékot adhat továbbá ez a regény „*a tragikus hős szocialista körülmények között*" téma iránt érdeklődő esztétáknak is. A „korán jött forradalmár" Marx felismerte alakját újabb, más típusú tragikus jellegű forradalmárok követik. Ilyenek Ivan Gyenyiszovics és magyar társai, de lehetséges, hogy korunk tragikus hős-típusának egyik variánsa Gáll regényének Bársony Imréje is.

Összegezve: jelentékeny írás, fontos könyv a Csapda. **Erki Edit**

Sinkó Ervin: Tizennégy nap

„Eliás próféta, ha barlangjában nagyot álmodik, a cselekvésre hivott, a tevő emberről álmodik, aki ha felemeli karját, megállítja a napot."

1932 júliusában a fasizálódó Magyarországon a várakozás gyötrő levegője ülte meg az országot, a várakozásé, hogy Sallai és Fürst perében milyen döntés születik. A kommunisták pere visszavonhatatlanul eldöntötte, hogy a magyar uralkodóosztály megméretett és könnyűnek találtatott, s ezzel véglegesen olyan útra lépett, ami alapvetően meghatározta az ország további sorsát. Ekkor a társadalmi-politikai élet baljós előjelekkel átitatott atmoszférájában a „cselekvésre hívott" emberek egy része is csak „nagyot álmodni" tudott, de a „napot" megállítani nem.

Sinkó Ervin „a nemzetközi forradalmár, a magyar író, a jugoszláv patrióta és az európai gondolkodó", ahogy Major Ottó* jellemzi a mű szerzőjét, nemrég hunyt el. Hosszú évek teltek el, amíg már hozzáférhető művei (*Optimisták, Aegidius útrakelése és más történetek* stb.) után a 30-as évek magyar valóságát, a társadalom osztályszerkezetét, a munkásmozgalom helyzetét hitelesen megjelenítő *Tizennégy nap*-ot** is megismerhettük. A mű középpontjában Sallai Imre és Fürst Sándor pere áll. A két történelmi személyiséget nem rajzolja meg konkrét érzékletességgel, mint a többi centrális figurát Klamm Márton szociáldemokrata képviselőt és a vele összeütközésbe kerülő két fiát, vagy Bollert Mihályt és szerelmesét, Margitot. De Sallai és Fürst puszta létükkel „döntenek" sorsok, emberi viszonyok felett: rajtuk keresztül — a hozzájuk való viszonyulás, a cselekedetekben realizálódó magatartásforma alapján — méretik meg egy-egy alak morális létének pozitív vagy negatív irányultsága. Általuk, az ő szemszögükből semmisíti meg emberileg vagy tisztítja meg hőseit a szerző. Éppen ezért, ez a szerkezeti felépítésben is revelálódó művészi megformáltság nemcsak a regény formai-technikai megoldását jelzi, hanem az érzelmi-gondolati azonosulásból következően, közvetlenül is tükrözi Sinkó Ervin marxista, szocialista világlátását is.

Semmi, az önvédelem sem lehet „ürügy" a harc kikerülésére. Nem lehet „belső emigrációba" vonulni, mint ahogy a regény menetébe folyamatosan beilleszkedő másik regény szereplői, a húszas évek bécsi

* Major Ottó: Szabálytalan nekrológ Sinkó Ervinről, Élet és Irodalom, 11. évf. 13. sz.
** Fórum Könyvkiadó, 1966.

Digitized by Google

emigránsai végülis kényszerültek. A legárnyaltabban megrajzolt figura, Bollert Mihály is ezért kerül válságba, mert renegát lett; a „belső emigráció", a „kibic", a „szimpatizáns" renegátsága adja a főhős belső feszültségét, amit nem képes feloldani. Pedig az idő sürgeti. Folyik a per: mindenki megméretik. Ő is. Le kell vonnia a következtetést: „Minden hamis, talmi, csak a sorsazonosság nem az, csak az az igazi..." Sallai Imrét és Fürst Sándort a statáriális bíróság halálra ítélte. De a „tizennégy nap folytatódik", folytatódik a sorsazonosság permanenssé válásában. Ez az, amit Sinkó Ervin végsősoron kimond, ami regényének világnézeti tanulságát képezi. Csak a progresszív osztállyal sorsazonosságot vállaló, cselekvő, tevékeny ember képes a „napot megállítani".

Ezért nem lehet igaza Klumm képviselő fiának, Janinak sem: „...vannak lepkék, tavak vizében tükröződő kék ég, bárányfelhők, virágok békéje és madárcsicsergés, és ők éppoly valóak és inkább halhatatlanok, mint a harc, a szenvedések és a problémák, melyekkel egymást és magunkat gyötörjük". Mert csak akkor lehet igaza, ha mindez, a „lepkék" a „virágok békéje" nekünk valóvá lesz, ha nem az emberen kívüli béke, hanem az ember békéje fog megvalósulni. Ez pedig állandó küzdelmet jelent a legteljesebben humanizált világért. Ezt tette Sinkó Ervin is, a tizenkilences kommunista, Kecskemét akkori városparancsnoka, életével és műveivel egyaránt.

Bíró Gyula

Graciliano Ramos: Aszály

Azok, akik olvasták *Emberfarkas* című, nálunk 1962-ben megjelent kötetét, számon tartották a brazil *Graciliano Ramost*, és most érdeklődéssel veszik kézbe a nemrég megjelent *Aszályt** is.

A szerző életrajzi adatairól keveset tudunk, a szükségesnél feltétlenül kevesebbet. (A XX. századi amerikai irodalomról készült tanulmánykötetből is kimaradt!) Tevékenyen részt vett az 1935-ös braziliai népfelkelésben. Letartóztatták, börtönbe, majd koncentrációs táborba zárták. Műveiben a brazil falu, város szegényeinek életét ábrázolja.

Az *Aszályt* 1938-ban írta. S óhatatlanul rokonítanunk kell: a brazil Puszták népé-nek érezzük. Az író tizenhárom rövid, nagyon szűkszavú fejezetbe tömörítette hőseinek — Fabianonak, Vitoria asszonynak és két gyermeküknek — sorsát. Életük filmszerű tömörséggel pereg le előttünk, s *a puszta* (amelynek vándorai, lakói, s amely ideig-óráig a megélhetést biztosítja számukra) *végül is jelképpé válik.* A vissza-visszatérő aszállyal együtt — halált hozó démonná.

S e démonon kívül ott van még a sárga képű katona, a hatalom gátlástalanul aljas végrehajtó közege és a mindenért kamatot számító, csaló tanyásgazda.

Velük szemben pedig ott áll a tanulatlan, tudatlan, testileg nagyon erős, de lelkében félénk Fabiano, féltett kincsével: álmával, hogy egyszer még jobbra fordul sorsa. Mellette van hűséges társa, Vitoria asszony, aki zsörtölődik azon, hogy soha nem teljesülhet kívánsága: deszkaágy helyett bőrágyon aludni. Bőrágyon, amilyen a malomtulajdonos Tomás úré, aki bizonyára tanult ember lehetett, mert hisz könyve is volt. Amikor szóba kerül a bőrágy, Fabiano számolni kezd. De soha nem boldogul. Csak akkor kerülhetne az ágyra pénz, ha máson, például a petróleumon takarítanák meg, de ez is lehetetlen, hiszen soha sem világítanak — sötétedéskor fekszenek. Nincs remény. Hajaj — mondja ilyenkor Fabiano. És nem lehet semmit tenni, mert mit ér a

* Európa Könyvkiadó, 1967.

Digitized by Google

bőrágy, meg a könyv? Tomás úrnak is volt, és az aszály mégis legyőzte.

Ramos, *szociográfiai pontossággal*, minden sallangtól mentesen írja meg Fabiano küzdelmét, majd menekülését az aszály elől. Ez a balladai tömörség még hitelesebbé teszi a könyvet. Nemcsak hisszük, de tudjuk, hogy Fabiano tanyáján kívül, a hatalmas pusztán még sok-sok tanya van, és azokban is élnek Fabianok, Vitoria asszonyok. S mindannyian hordoznak magukban valamilyen dédelgetett, féltve őrzött álmot, vágyat, amelyből valami kevés reményt meríthetnek és erőt egy-egy másnap újrakezdéséhez. És végül erőt a meneküléshez, ahhoz, hogy örökre elhagyják a pusztát és a városba menjenek, ahol nagyon erős emberek laknak. Ott talán sikerül Fabianonak szert tennie egy jó mesterségre, Vitoria asszony pedig bőrágyon alhat; a gyerekek majd iskolába járnak, s nem lesznek olyan tudatlanok, mint Fabiano, aki csak buta, félvér marhapásztor.

Amikor a Fabianók eddig jutnak gondolataikban, már nem érzik a kovás puska, meg a zsák súlyát. Nem érzik az út okozta fáradtságot, a lábakat gyötrő kavicsokat, és már nem érzik az út mentén oszlásnak indult tetemek rettenetes bűzét sem. És az a Fabiano, aki kétízben is meghátrált a sárga képű katona elől, aki eltűrte, hogy alaptalanul börtönbe zárja, megalázza őt a hatalom (pedig ott állt előtte a katona egyedul, és csak a kést kellett volna beledöfnie, hogy elégtételt vegyen, lecsendesítse bosszúját) — most a fáradtságtól elgyötörten mégis tapsolni szeretett volna zsákot szorító kezével: előtte, a messzeségben, ott a város.

Fejében pedig — bár még gondolatként — az újabb kétely: mihez kezdenek majd ott?

Ramos szuggesztív erővel, fokról fokra haladva, pszichológiailag is bizonyítja, hogy ha nem akarnak a démon áldozatává lenni, a Fabianoknak elkerülhetetlen a sorsuk: a városokba kell menniük. S özönlik a puszták népe. Az erős, faragatlan emberek foszladozó tetemek között mennek előre, — s bár ezt nem mondja ki az író, de mégis szuggerálja, akaratlanul is érezzük, hogy *végül is egymásra találnak.*

Az Emberfarkas világhírű szerzője — *Hargitai György* nagyon szép, stilusos fordításában — ezzel a kötetével újabb maradandó élményt nyújt magyar olvasóinak is.

Szöllősy Tibor

Mihail Sadoveanu: Válogatott művek

Mihail Sadoveanu, „a román nép teremtőerejének egyik legragyogóbb kiteljesülése", hat évtizeden át alkotott, de hatalmas életműve igazában csak élete utolsó másfél évtizedében, 1947 után vált ismertté a magyar olvasók előtt. Az 1880-ban Moldovában született író munkássága már igen korán, a mi „holnaposaink", „nyugatosaink" indulásával egyidőben bontakozott ki; élete delén kortársa volt a két háború közötti magyar irodalomnak.

Sadoveanuról s magyarországi visszhangjáról írva nem véletlenül említettük a Nyugat nevét. Mutatis mutandis ugyanolyan elhatározó erejű volt Sadoveanu hatása a román irodalomra, mint a Nyugaté a mienkre. Ugyanakkor a nagy román kortárs megismerését s elismerését nálunk a század első évtizedeiben sok tekintetben hátráltatta is az újjászülető magyar irodalom nyugatra fordulása. A politikai, társadalmi szerkezetében, s (ennek tükrözéseképpen) irodalmában is mélységesen elmaradott magyar élet legjobbjai a század első évtizedeiben légszomjasan fordultak a haladás akkori égtája, nyugat felé, s nem volt szemük a keleti szomszédságunkban

Digitized by Google

felnövekvő román irodalom e kimagasló alakjának felismerésére. Ugyanez volt a helyzet később is, a két háború között. A Nyugat második generációja, az „ezüstkor" nemzedéke ismét csak nyugat felé próbált kitörni, s az előtte járó nemzedék nyomain topogott. Csak kevesen értették át igazán, mit jelent „rendezni végre közös dolgainkat". Így a húszas évek elejétől a második világháborúig mindössze 26 Sadoveanu-elbeszélés jelent meg — lapokban, visszhangtalanul —, de egyetlen kötet sem.

A szemlélet s az arányok felszabadulás utáni megváltozását beszédesen bizonyítja az az egyetlen adat is, hogy 1947 óta, s különösen az utóbbi években, a nagy adósság törlesztéseképpen, rövid idő alatt 43 önálló Sadoveanu-kötet látott napvilágot magyarul, részben a magyar—román közös könyvkiadás együttműködés keretében. Ennek a termékeny kapcsolatnak a gyümölcse az a háromkötetes publikáció is, amely Sadoveanu válogatott írásait adja közre, a budapesti *Európa Könyvkiadó* és a bukaresti *Irodalmi Könyvkiadó* közös gondozásában. S aki fellapozza az összesen több mint 2000 oldalas, igen gazdag válogatás végén függelékként közölt bibliográfiát, az arról is képet kap, hogy Sadoveanu nemcsak műveivel vált nálunk széles körben ismertté, hanem a róla szóló tanulmányok, kritikák, viták már elméleti értelemben is jórészt a helyére tették a nagy román írót.

Most, a reprezentatív válogatás megjelenése után tehát nem lehet feladatunk, hogy újólag „felfedezzük", „megismertessük" az olvasóval Sadoveanut. Nem is értékelni kívánjuk itt a nagyarányú életművet; a 2000 oldalas rengetegben barangolva inkább csak néhány jellemző vonásra szeretnénk felhívni a figyelmet.

Az irodalmat tematikai „előjelek" nélkül, önmagában szemlélő polgári esztétika szívesen nevezte Sadoveanut „nagy mesélő"-nek, csak a bővérű elbeszélőt, a szavak mágikus mesterét csodálva benne, s ezzel szűk korlátok közé szorítva ezt a mindenek fölött mégis elsőrangú szociológiai törekvésű írót. Sadoveanu gazdagon burjánzó, szinte őserdei vegetációjú életművében jól felismerhető a társadalomban tudatosan élő író belső fejlődéséből adódó tagolódás, és az a finom érzékenység, amellyel a különböző típusú, rangú, rendű, életű emberek egymástól eltérő sorsára reagál.

Első alkotó periódusainak hősei a századforduló és a századelő életének sivár légkörében fulladoznak. Itt is elővillan azonban az író egészséges vitalitása s az az éles megkülönböztetés, amelyet a polgári passzivitás és az elnyomott parasztság kényszerű belenyugvása mögött feszengő nyugtalanság, kitörni vágyás között tesz. Az író az ezernyi általa teremtett figura révén — jobb lehetőségek híján — két irányban próbál menekülni az adott társadalom reménytelensége elől. Az egyik: a természet gazdag, Sadoveanu által világirodalmi szinten ábrázolt világa. A másik: a történelmi regény témaköre, amely gyöngébb belső koncepciójú írók kezén oly sokszor vált zsákutcává, de amely Sadoveanunál a jelenből előre vezető út erőteljes jelképrendszerét hordozza.

A nagy író utolsó alkotói korszakában érkezik el igazán a szintézishez. Már nem jelképes, hanem konkrét és valóságos példát mutat. A természet és a társadalmi evolúció misztikus, mintegy kozmikus optimizmusa helyett felszabadulás utáni írásaiban a lidércnyomásból felszabadult társadalom születése, élete mutatkozik meg.

Nagy jelentőségű kiadvány ez a három kötetes válogatás. Kár, hogy *G. Calinescu* gondolatébresztő, értékes tanulmánya nincs teljes összhangban a válogatással; hogy olyan művekre is hivatkozik, amelyek ebben a kiadásban nem találhatók.

Sadoveanu válogatott művei elé magyar részről *Darvas József* írt szíves, meleg köszöntőt.

Kosály Márta

Digitized by Google

Testvérlapjainkból

CAHIERS DU COMMUNISME

Április

G. Plissonnier: *Egy választás tanulságai és demokratikus távlatok. Az 1967. márciusi választások* (Dokumentumok és statisztika)

G. Cogniot: *A februári forradalom és Lenin áprilisi tézisei* (Az 50. évforduló alkalmából)

J. Bourdet: *Az állammonopolista kapitalizmus Franciaországban és a demokratikus erők harca*

J. Poulain: A munkásság harcai és távlatai Franciaországban (Gazdasági harcok és politikai kihatások)

J. Kahn: *A fizetések, a fizetési terhek és a gazdasági és társadalmi fejlődés* (Franciaországban és a Közös Piac többi államában)

A francia hadsereg — milyen és milyennek kellene lennie

L. Figueres: *A guesdizmus, a francia munkásmozgalom múltja és jelene*

R. Desne: *A XVII. század francia irodalmi öröksége*

Jegyzetek és kommentárok (Vietnamról, Kináról)

KOMMUNYISZT

5. szám

A Szovjetunió harcban az imperializmus agresszív politikája ellen (A Szovjetunió békepolitikájáról)

V. Cshikvadze, N. Farberov: *V. I. Lenin a szocialista államról*

I. Artoboljevszkij, Sz. Suhargyin: *A párt és a tudományos-műszaki haladás*

A. Kandrenkov: *Új feltételek, új követelmények a káderekkel szemben* (Kaluga területi tapasztalatok)

A gyáron belüli önelszámolás és anyagi érdekeltség

V. Gosztyev: *Nagyfontosságú szociális intézkedés* (Az ötnapos munkahét gazdasági és társadalmi jelentőségéről)

K. Galangyin: *A permi tapasztalat* (Az ötnapos munkahét bevezetésében)

Pihenés, tanulás, egészség (A munkaügyi tudományos kutatóintézet közvéleménykutatása az ötnapos munkahétre áttért vállalatok dolgozói körében)

A. Bruslinszkij: *Az alkotó munka pszichológiája: néhány eredmény és a perspektívák* (A szovjet pszichológia fejlődéséről)

A. Jefimov, V. Kiricsenko: *A szovjet gazdaság fejlődésének tudományos előrejelzése* (A gazdasági prognózisok szerepe)

N. Afanaszjev: *A szocializmus és az NDK parasztsága*

P. Fedoszejev: *Marxizmus és maoizmus* (Az antimarxista kínai nézetek bírálata)

Digitized by Google

V. Lelcsuk: *Irodalom a Nagy Október 50. évfordulójára* (Az évfordulóval kapcsolatban megjelent néhány történelmi munka ismertetése)

LUPTA DE CLASA

Április

A. Oprea, I. Serbanescu, N. S. Stanescu: *Lenin nézetei az imperializmusról ma is időszerűek*
N. Adaniloaie: *90 éve vívta ki állami függetlenségét Románia*
N. Ionescu: *Minőség és termelékenység az értékelmélet fényében*
S. Pert: *A munkás és szakképzettsége a korszerű termelésben*
C. D. Nenitescu: *A vegyészet és a termelés* (A vegyészet jelentősége)
A. Pescaru: *Demagráfiai összehasonlítás* (Románia lakosságának alakulása az utóbbi 30 évben)
Z. Ornea, N. Marcu: *A szociológia és statisztika kapcsolata*
Al. Dima: *Viták* (Kritika román irodalomtörténeti könyvekről)
F. Burtan: *A munkatermelékenység növelésének jelentősége*
S. Stefasencu: *A gazdasági minisztériumok igazgatóságai munkájának jelentőségéről*
O. Barbu, V. Teodorescu: *Románia tevékenysége az ENSZ gazdasági és szociális bizottságaiban*

MARXISM TODAY

Május

Szerkesztőségi jegyzetek (időszerű kérdésekről)
Ideológiai és kulturális kérdések (Az Angol KP VB 1967. március 11-i nyilatkozata)
J. Hostettler: *Az angol szállítás és közlekedés problémái*
E. Frow: *A szoknyások lázadása* (M. Ramelsonnak a nők helyzetéről szóló könyvéről)
D. Margolies: *Christopher Caudwell és a marxista bírálat alapjai*
B. Begquist: *A marximus és a bírálat* (Vitacikk)
N. Withbread: *A képességek kifejlesztéséről* (Vitacikk)

NOVÁ MYSL

8. szám

J. Obzina: *A politika lenini értelmezése*
Z. Bradác: *Lenin művének múltja és jelene*
A műszaki-tudományos forradalom és a marxizmus elméleti kezdeményező szerepe (Beszélgetés dr. K. Tessmann-al)
J. Krejci: *A tudományos ateista nevelés kritériumai*
O. Sik: *A kiegyensúlyozatlanság felszámolásának útjai gazdaságunkban.* (Vitacikk a termelés és a szükségletek közötti minőségi és mennyiségi ellentétekről)
J. Haskovec: *A közösség kialakítása a Csehszlovák Ifjúsági Szövetség Úttörő Szervezetében*
V. Sebela: *Csehszlovákia és a két német állam*

9. szám

Húsz év harca a marxista gondolkodásért (A Nová Mysl megjelenésének húszadik évfordulójáról)
R. Rohlicek: *A gazdasági fejlődés és az új rendszer* (Az új gazdasági mechanizmus elemeinek hatása Szlovákia gazdaságában)
V. Ruml: *Az ember — a megismerés — a forradalmi tett* (A megismerés folyamatáról)
J. Divis, J. Fried: *Az európai népek létérdeke* (Az európai biztonságról)
L. Dziedzinská: *Az értelmiség helye társadalmunkban*
F. Hyhlik: *Ifjúságunk problémái*
L. Lasek: *Gazdasági együttműködés és gazdasági érdekek* (A nemzet-

Digitized by Google

közi szocialista munkamegosztásról)

V. Kus: *Hogyan kezdte meg Lenin a proletár párt szervezését*

L. Hrzal: *A „kritikus" filozófia kritikája* (Vitacikk a marxista—leninista filozófia továbbfejlesztéséről)

J. Jiru: *A francia baloldal problémái és távlatai*

S. Heretik: *Nemzetközi vita a nem marxista gazdasági elméletekről* (A csehszlovákiai nemzetközi közgazdász-konferenciáról)

NOWE DROGI

Május

J. Niedzwiecki: *A termelésszervezés és irányítás rendszeres tökéletesítése*

T. Kochanowicz: *A foglalkoztatottság és a demográfiai helyzet* (Lengyelországban)

S. Kuhl: *Az állami gazdaságok termelési tartalékai*

Z. Bauman: *Az ember és a történelem Marx Károly „Tőké"-jében*

M. Fritzhand: *Erkölcs és politika* (Nem marxista irányzatok álláspontja az erkölcs és a politika viszonyának kérdésében)

J. Janiak: *Franciaország tegnap és ma* (A választások utáni helyzet elemzése)

H. Jablonski: *Az Októberi Forradalom és Lengyelország függetlensége*

B. Boleslawski: *A NSZEP VII. kongresszusa*

K. Secomski: *Lengyelország iparosítása második szakaszának küszöbén*

Z. Szeliga: *Az ötéves terv beruházási objektumai*

WEG UND ZIEL

Május

E. Kodicek: *Osztálypolitika és osztályszolidaritás* (Az Osztrák Néppárt politikájáról)

Vietnam és az osztrák közvélemény

P. Aschner: *Mi a komunista-ellenesség?*

G. Pajetta: *Az enciklika* (A pápai enciklika értékelése)

K. Flanner: *Az osztrák alkalmazottak szakszervezetei* (Könyvismertetés)

K. Russheim: *Riadó a vas- és fémiparban* (Az osztrák vas- és fémipar helyzetéről)

E. Weissel: *Dinamikus gazdaságelmélet* (Könyvismertetés)

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Дежё НЕМЕШ: Конференция в Карловых Варах — Хозяйственная роль кооперативов и характер кооперативной собственности (Интервью с товарищем *Режё НЬЕРШем*) — *Илона ШАНТА:* Дискуссии и единство в партии — НАВСТРЕЧУ ГОДОВЩИНЕ ОКТЯБРСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ: *Ерне НАДЬ:* Советская космическая наука — Из документов Великого Октября — МЕЖДУНАРОДНОЕ ОБОЗРЕНИЕ: *Ласло НАДЬ—Д-р Матьаш СЮРЕШ:* Седьмой съезд Социалистической Единой Партии Германии — ОБЗОР: *Робертне КИШ:* Среди рабочей молодежи — КРИТИКА: *Пал ПАНДИ:* По ту сторону критики ... — *Пал МИКЛОШ:* О призвании журнала «Мювесет» — (Искусство) — ХОЗЯЙСТВЕННАЯ РЕФОРМА И НАША ОБЩЕСТВЕННОСТЬ: *Иштван ФЕЛЬДЕШ:* Угрожает ли хозяйственная самостоятельность предприятий интересам потребителей? — ОБМЕН МНЕНИЯМИ: *Ласло ХОРВАТ:* Научные иллюзии и реальные заботы — *Д-р Геза МАРТОН:* Подготовка решений и подбор руководителей.

CONTENTS

The Karlovy Vary Conference, by *Dezső Nemes* — The Economic Role of Cooperative Farms and the Nature of Co-operative Property (Interview with Comrade *Rezső Nyers)* — Dispute and Unity in the Party, by *Ilona Sánta* — ON THE ANNIVERSARY OF THE OCTOBER REVOLUTION: Soviet Space Research, by *Ernő Nagy* — From the Documents of the German Socialist Unity Party, by *László Nagy and Dr. Mátyás Szűrös* — REVIEW: Among Young Workers, by *Mrs. Róbert Kiss* — CRITIQUE: Beyond Criticism..., by *Pál Pándi* — On the Mission of the Periodical „Művészet" (Art), by *Pál Miklós* — OUR ECONOMIC REFORM AND PUBLIC OPINION: Does Company Independence Endanger the Interests of Consumers? by *István Földes.* EXCHANGE OF VIEWS: Scientific Illusions and Genuine Worries, by *László Horváth* — The Groundwork for Decisions and the Selection of Leaders, by *Dr. Géza Márton.*

INHALT

Dezső Nemes: Die Konferenz in Karlovy-Vary — Ökonomische Rolle der Genossenschaften und Wesen des genossenschaftlichen Eigentums (Interview mit Gen. *Rezső Nyers*) — *Ilona Sánta:* Diskussion und Einheit in der Partei — ZUM JAHRESTAG DER OKTOBERREVOLUTION: *Ernő Nagy* Die sowjetische Raumforschung — Dokumente zur Großen Oktoberrevolution — INTERNATIONALE RUNDSCHAU: *László Nagy, Dr. Mátyás Szűrös:* Der VII. Parteitag der SED — RUNDSCHAU: *Frau Róbert Kiss:* Unter Jungarbeitern — KRITIK: *Pál Pándi:* Jenseits von Kritik... *Pál Miklós:* Aufgaben und Berufung der Zeitschrift „Művészet" (Kunst) — WIRTSCHAFTSREFORM UND ÖFFENTLICHE MEINUNG: *István Földes:* Gefährdet die Betriebsselbständigkeit die Interessen der Verbraucher? GEDANKENAUSTAUSCH: *László Horváth:* Wissenschaftliche Illusionen und tatsächliche Sorgen — *Dr. Géza Márton:* Vorarbeiten der Entschlüsse und Auswahl der Leiter.

Digitized by Google

SOMMAIRE

Dezső Nemes: La Conférence de Karlovy Vary — Le rôle économique des coopératives et le caractére de la propriété coopérative (interview avec le camarade *Rezső Nyers*) — *Ilona Sánta:* Discussion et union au sein du Parti — POUR L'ANNIVERSAIRE DE LA RÉVOLUTION D'OCTOBRE: *Ernő Nagy:* La recherche spatiale en URSS — Des documents du Grand Octobre — REVUE INTERNATIONALE: *László Nagy* — *Dr. Mátyás Szűrös:* Le 7e Congres du Parti Socialiste Unitaire Allemand — REVUE: *Mme Róbert Kiss:* Parmi des jeunes ouvriers — CRITIQUE: *Pál Pándi: Au-delà* de la critique ... — *Pál Miklós:* La mission de la revue Művészet (Arts) — NOTRE RÉFORME ÉCONOMIQUE ET L'OPINION PUBLIQUE: *István Földes:* L'autonomie des entreprieses menace-t-elle les intérêts du consommateur? — ÉCHANGE DE VUES: *László Horváth:* Illusions scientifiques et soucis réels — *Dr. Géza Márton:* La préparation des décisions et le choix des dirigeants.

Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat Igazgatója
Kiadóhivatal: Budapest, VI., Révay u. 16. Tel.: 116–660
Terjeszti: a Magyar Posta
Előfizethető:
– a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél (csekkszámlaszám: 01 915 003)
– a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest, V., József nádor tér 1.)
– és bármely postahivatalnál
Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás az MNB. 8. sz. folyószámlájára
Előfizetési díj: negyed évre 10,50 Ft, félévre 21,– Ft, egész évre 42,– Ft
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3.

Megjelent 37 600 példányban
Az utolsó kézirat 1967. május 25-én érkezett a nyomdába

66.01936/2 – Zrínyi Nyomda, Budapest. F. v.: Bolgár Imre

INDEX SZÁM: 25 805

Digitized by Google

Digitized by Google

5.—

207444

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

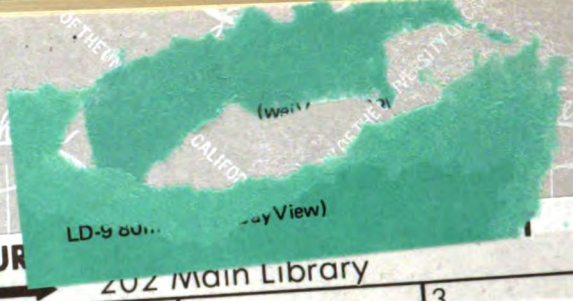

RETUR
TO 202 Main Library

LOAN PERIOD 1 HOME USE	2	3
4	5	6

ALL BOOKS MAY BE RECALLED AFTER 7 DAYS
RENEWALS AND RECHARGES MAY BE MADE 4 DAYS PRIOR TO DUE DATE.
LOAN PERIODS ARE 1-MONTH, 3-MONTHS, AND 1-YEAR.
RENEWALS: CALL (415) 642-3405

DUE AS STAMPED BELOW

SEP 26 1990
AUTO DISC JUL 06 1990
MAY 21 1992
AUTO DISC.
CIRCULATION

UNIVERSITY OF CALIFORNIA, BERKELEY
BERKELEY, CA 94720

FORM NO. DD6, 60m, 1/83

Digitized by Google

YD 28316

U.C. BERKELEY LIBRARIES

C031985990

Digitized by Google